

Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen

Polariteit als basisconcept van de Internationale Betrekkingen

Goedele De Keersmaeker

Promotor: Prof. Dr. Rik Coolsaet

Academiejaar 2014-2015

Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen

Polariteit als basisconcept van de Internationale Betrekkingen

Theoretische analyse
historische situering en hedendaagse relevantie

Proefschrift ingediend tot het behalen van de graad
van doctor in de Politieke Wetenschappen

Goedele De Keersmaecker
Promotor: Prof. Dr. Rik Coolsaet
Academiejaar 2014-2015

Abstract

Although a small number of past studies have questioned the relevance of polarity as the crucial structuring element of international relations, the concept remains central to the structural realist tradition, both as a way of describing different eras in terms of multi-, bi- or unipolar power configurations, and as a causal explanation for great power behaviour. However there is the striking fact that most American neo-realists describe the period after the end of the Cold War (1992-2012) as unipolar, while commentators and policy makers, mostly outside the United States, describe the same period as multipolar or evolving towards multipolarity.

We therefore question the relevance of polarity analyses. Our survey of the polarity literature reveals a lack of consensus on what is understood by polarity. Waltz (1964) already pointed to the difference between polarisation in different blocs on the one hand and polarity defined in terms of the numbers of great powers. Wayman (1984) calls this a 'cluster polarity' versus 'power polarity' approach. Within this latter approach a further difference exists between those who define polarity in terms of the number of great powers or in terms of the number of a sub-category called polar powers, consisting of very powerful states. We call this a numeric versus a hierarchical definition of polarity. Three other elements further diminish the value of the polarity concept: the lack of consensus on who the great powers/polar powers are in a given period (a problem particularly important in the post-Cold War era); the lack of a clear circumscription of the international system studied; and the materialist, mainly military, power concept polarity thinkers use, while neglecting economic power, and institutional and other non-material forms of power. Moreover there is a difference between the use of polarity terminology in the academic and the scientific debate on the one hand and its daily use in public debate, where the term is much vaguer, and has several overlapping meanings – it is (in its original bipolar version) strongly linked to the Cold War, the ideological East-West divide and the nuclear arms race – but as such is not attributed any causal meaning.

We apply these definitions to different time periods: the Cold War (1945-1991), the 19th century (1815-1914) and the post-Cold War period (1992-2012). This shows that bipolarity, as defined in the academic literature, offers a good description of the Cold War era, both from a power and cluster polar perspective. Precise definitions of power polarity prove to be irrelevant. Only when it comes to economic power do we see a substantial difference between the two superpowers (USSR and US). By contrast, though commonly seen as a classical example of multipolarity, a closer analysis of the 19th century reveals a complex reality: at the global level the system was undoubtedly British quasi-unipolar, while the European system can only be described as multipolar if one uses a numeric concept of polarity. Great powers differed profoundly in terms of economic, military and diplomatic weight. Moreover the century witnessed important shifts between the great powers. If one uses a hierarchical polarity concept it would therefore be much more appropriate to describe the period in terms of shifting polarity constellations (British-Russian bipolar, British unipolar, British-German bipolar). Moreover, in contradiction to the claims of hegemonic stability theory, British industrial, maritime and global dominance never led to an exclusive ideological or diplomatic dominance over the other great powers. On the contrary, at the height of its material power (the 1860s) the influence of Britain was limited and the European order in great disarray. Finally the century is difficult to describe in cluster polar terms. At no point did it see the formation of the exclusive

and opposite ideological, economic and military blocs that were a typical feature of the Cold War. This analysis questions the relevance of contemporary polarity thinking which commonly uses a hierarchical polarity concept for the post-Cold war period, but a numerical one when discussing the 19th century.

In a second part we map the historical evolution of the great power concept since 1815. 19th century thinking and practices emphasised military rather than economic elements when defining great powers. Polarity thinking is highly influenced by this approach, which limits its relevance in a period that is marked by the growing importance of economic power. One difference however is that today great powers are usually defined in terms of military capabilities, whereas in the 19th century they achieved their status as a result of their accomplishments in war. Both in the 19th century and in current polarity thinking there is a strong link with the idea of balance of power. However polarity thinking reduces the balance of power to military capabilities, whereas in the 19th century it had a much broader connotation in terms of a balance of rights, duties and equal treatment. This last element also shows that great powers were a status group, recognized as such by their peers. This recognition was formalised for the first time at the Congress of Vienna (1815), and it explains why the 19th century is described as multipolar, despite the important difference in material capabilities between these great powers. Polarity thinking does not take into account these status, and thus social, elements, though they explain a great deal of great power behaviour (e.g. Russian).

We continue by making a critical analysis of the current use of polarity terminology. We first focus on the French discourse and the dispute that arose with the US during the run-up to the Iraq War. Our analysis shows that the French use of multipolarity has a strong resemblance to the way 'balance of power' was used in the 19th century, and thus not only covers pure material elements but also rights and duties, recognition as equals and collective great power management. Until the Obama administration, polarity terminology is almost completely absent from official American texts, but we do detect an implicit but strong hegemonic influence and an emphasis on cluster unipolarity, when it comes to relations with European allies.

This hegemonic influence is also present in the work of Brooks and Wohlforth (2008; Wohlforth, 1999), the main representatives of the 'unipolar stability theory' (Layne, 2009). Our analysis detects several inconsistencies in their comparative treatment of the 19th century, the Cold War and the current polarity configuration, most particularly when it comes to the power polarity definition used, the identification of great powers, the demarcation of the relevant system, and too strong an emphasis on a strictly military interpretation of the balance of power. Nowhere is it proven that the interaction between great powers differs substantially between the 'multipolar' 19th century and the 'unipolar' 21st century.

After a final analysis of the power relations during the last 25 years, which shows a complex pattern of power relations, differing from region to region, from power domain to power domain, we draw some conclusions as to the theoretical relevance of the polarity concept.

While analyses in terms of material power are surely necessary, thinking in terms of the number of great powers or polar power is much less needed. Apart from the high level of institutionalisation of current international relations, and thus the importance of legitimacy and power struggles within institutions, we could not identify any substantial difference between the way great powers interact in the 'multipolar' 19th century and 'unipolar' 21st century. The fact that some authors think there is can be explained by several factors:

the lack of thorough power analysis of the 19th century relations, the vagueness surrounding system definition, not taking into account the social foundation of 19th century multipolarity. To a lesser extent, incongruences in the definition of power polarity, and the complete disappearance of cluster polar approaches from polarity analysis, also contribute to the blindness to the similarities.

By contrast, the differences between the 19th century and post-Cold War interaction on the one hand, and the bipolar Cold War period on the other hand, are striking.

We therefore conclude that polarity thinking is too much influenced by the very specific and unique context in which it arose, and is therefore unsuitable as a general framework for analysing great power relations in a broader historical perspective.

Voorwoord

Doctoraatsverhandelingen zijn altijd een moeilijke opdracht. Ze worden doorgaans geschreven door jonge mensen aan het begin van een wetenschappelijke carrière. Dat is hier niet het geval. Voor wie de vijftig voorbij is, biedt een doctoraat voor de toekomst nog relatief weinig meerwaarde. De vraag is dan ook waarom ik er een aantal jaren geleden toch nog aan begonnen ben en waarom ik voor een theoretisch concept als polariteit heb gekozen.

Zou het niet veel gemakkelijker zijn geweest, als ik mijn jarenlange ervaring in de vredesbeweging en aanverwante organisaties in de jaren 1980 en 1990 op papier had gezet en geanalyseerd had vanuit de theoretische kaders van de sociale wetenschappen? Dat zou zeker boeiend en maatschappelijk nuttig zijn geweest. Toch heb ik dit niet gedaan.

Ik heb in tegendeel gekozen voor het toetsen van een theoretisch concept, polariteit, aan de realiteit van de 19de eeuw en vandaag. Voor een niet-historica is dat niet evident. Voor iemand die zijn basisvorming Internationale Betrekkingen gekregen heeft in 1979 – het jaar dat “*Theory of international politics*” van Waltz verscheen – is het dat evenmin.

Er is dan ook maar één echte reden waarom ik deze keuze heb gemaakt: omdat ik graag studeer, omdat internationale politiek mijn grote interesse blijft en omdat er in mijn familie een genetische afwijking voorkomt die ‘liefde voor geschiedenis’ heet.

Dank dan ook aan professor Coolsaet om mij de kans te geven dit onderzoek uit te voeren. Het is niet evident om iemand met mijn profiel als doctoraatsstudent te aanvaarden. Dank aan de leden van de examen- en leescommissies omdat zij ondanks hun drukke agenda’s bereid waren dit stuk met kritische aandacht te lezen. Dank ook aan de collega’s van het Instituut voor Internationale Studies van de UGent. Ze weten het niet, maar voor een aantal van de stellingen in deze scriptie hebben zij de eerste aanzet geleverd.

Dank tot slot aan Gie, voor zijn oneindig geduld.

Goedele De Keersmaecker
Saint-Julien-de-Peyrolas
september 2014

Inhoud

Inhoud.....	I
Afkortingen	XIII
Lexicon van veel gebruikte termen.....	XV
Tabellen.....	XVII
Grafieken.....	XVIII
 DEEL I PROBLEEMSTELLING, STATUS QUAESTIONIS, ANALYSEKADER EN METHODE	1
 Hoofdstuk I Inleiding en probleemstelling.....	3
1 Polariteit in de realistische traditie en daarbuiten	4
1.1 Van Morgenthau tot Kaplan.....	4
1.2 Polariteit in de empirisch-behavioristische onderzoekstraditie	6
1.3 De neorealisten.....	7
1.4 De neoklassieke realisten	8
1.5 Polariteit in aanverwante stromingen.....	9
1.6 Samenvatting en conclusie.....	10
2 Polariteit en stabiliteit	10
2.1 Polariteit en conflict	12
2.2 Duur van polaire constellaties.....	14
2.3 Conclusie.	14
3 Polariteit, hegemonie en mondiaal beheer	15
4 Definitieproblemen: polariteit, de toepassing op concrete periodes	19
4.1 Polariteitsdefinities	19
4.1.1 Toepassing van polariteitsconfiguraties op specifieke periodes.....	19
4.2 Grootmachtdefinities.....	21
4.3 Machtsdefinities	22
4.4 Polariteit, grootmachten, macht en historische evoluties	23
4.5 De relevantie van polariteit na de Koude Oorlog?.....	25
5 Centrale probleemstelling	26
6 Relevantie van het onderzoek	27
6.1 Wetenschappelijke relevantie.....	27
6.2 Maatschappelijke relevantie.....	28
7 Opbouw van deze studie.....	29
 Hoofdstuk II Polariteit: ontstaan en definities	31
1 Polariteit: ontstaan van het concept	31
1.1 Polariteit in het maatschappelijke en wetenschappelijke debat.....	31
1.2 Metafoor versus wetenschappelijk concept.....	33
1.3 Polariteitsdefinities in de theorie van de internationale betrekkingen.....	36

2	Machtspolariteit versus clusterpolariteit	37
2.1	Clusterbipolariteit, -multipolariteit, -unipolariteit.....	40
2.2	Clusterpolariteit, allianties en andere vormen van interactie.....	41
2.3	Clusterpolariteit en stabiliteit	42
2.4	Clusterpolariteit, interactie en machts capaciteit.....	43
2.5	Clusterpolariteit, identiteit en cultuur van het internationaal systeem	45
2.6	Clusterpolariteit, machtspolariteit, causaliteit en structuur van het systeem.....	46
3	Machtspolariteit: numerieke en hiërarchische benadering	47
3.1	Numerieke definities	48
3.2	Hiërarchische definities.....	50
3.2.1	Kwantitatieve benaderingen van hiërarchische polariteit	51
3.2.2	Machtspolariteit, hegemonisme en transitietheorie	53
3.3	Onduidelijke definities	55
3.4	Gevolgen van het onderscheid tussen een numerieke en hiërarchische definitie	57
3.4.1	Gevolgen voor de analyse	57
3.4.2	Hiërarchische concepten en drempels	58
3.5	Polariteit, machtsconcentratie en -spreiding.....	58
3.6	Polariteit, machts spreiding en machts evenwicht.....	60
4	Polariteit en systeemafbakening.....	61
4.1	Totaal internationaal systeem en grootmachtsysteem	61
4.1.1	Verhouding grootmachtsysteem/totaal systeem	63
4.1.2	Machtsverhoudingen tussen grootmachten en internationaal systeem	64
4.1.3	Conclusie	66
4.2	Polariteit en geografische afbakening van het systeem	66
4.2.1	Wereldwijd systeem versus Europees systeem.....	67
4.2.2	Polariteit, schaalvergroting en systeemintegratie	68
4.2.3	Onderscheid tussen centraal en wereldwijd systeem (COW)	70
4.2.4	Conclusies: geografische en tijdsafbakening	73
4.3	Polariteit en definitie van actoren.....	73
4.3.1	Definitie van staten.....	74
4.3.2	Staten en imperia	75
4.3.3	Grootmachten: de cruciale drempel.....	77
4.4	Slotbemerkingen: internationaal systeem en internationale samenleving	78
5	Non-polariteit en interpolariteit	80
6	Samenvatting en conclusies	81
	Hoofdstuk III Macht in de realistische traditie: een kritische blik.....	83
1	Machtsconcepten in de Internationale Betrekkingen	83
2	Macht in de realistische traditie	84
3	De realistische traditie: 'national power' benadering	86
4	De realistische traditie: macht als relatie	87

5	Macht bij een aantal auteurs in de realistische traditie	88
6	Bespreking	90
6.1	Macht als materiële capaciteit versus macht als relatie	90
6.2	Kwantificeren van macht	92
6.3	De ‘power paradox’	93
6.4	Een blokconcept van macht versus contextuele macht	93
6.5	Conclusies machtsdefinities, polariteit en grootmachten	94
7	Machtsdomeinen en nationale materiële macht	94
7.1	Omvang (territorium en bevolking)	95
7.2	Economische ontwikkeling	96
7.2.1	Economische macht bij de transitietheoretici	96
7.2.2	Macht en rijkdom bij Mearsheimer	97
7.2.3	Economische ontwikkeling: andere graadmeters dan bnp/bbp	98
7.3	Militaire macht	98
7.4	De verhouding economische en militaire macht	99
7.5	Bespreking machtsdomeinen en contextualisering	102
8	Immateriële elementen van macht	102
8.1	‘Soft power’: enkele bedenkingen	103
8.2	Niet-materiële elementen van nationale macht	104
8.2.1	De interne cohesie	104
8.2.2	Politieke en maatschappelijke voorkeuren	105
8.2.3	De verhouding staat/samenleving	105
8.2.4	Commentaar	106
8.3	Sociale elementen van macht en grootmachten	107
8.4	Status en identiteit	107
8.5	Legitimiteit	110
8.6	Regimelegitimiteit versus institutionele legitimiteit	111
8.7	Institutionele macht	112
9	Conclusies betreffende machtsconcepten en polariteit	112
	Hoofdstuk IV Analyse kader en methode	113
1	Een analysekader: macht, polariteit, grootmachten en systeemdefinitie	113
1.1	Systeemaafbakening	113
1.1.1	Gehanteerde definitie van internationaal systeem en samenleving	113
1.1.2	Grootmachtsysteem versus het totale internationale systeem	114
1.1.3	Systeemaafbakening, staten en interstatelijk systeem	114
1.1.4	Systeemaafbakening in de tijd	115
1.1.5	Geografische afbakening van het systeem	117
1.2	Structuur: machts polariteit en clusterpolariteit	118
1.2.1	Definitie machts polariteit	118
1.2.2	Definitie van clusterpolariteit	119

1.3	Machtsdomeinen en machtsypes	121
1.3.1	Materiële capaciteit	121
1.3.2	Omvang	122
1.3.3	Economische macht.....	122
1.3.4	Militaire capaciteit.....	122
1.3.5	Niet-materiële elementen van macht	122
1.4	Actoren: grootmachten.....	123
2	Analyse van de post-Koude Oorlog en historische vergelijking	123
3	Historische vergelijkingen: methodologische bedenkingen.....	124
3.1	Historische gegevens en politiekwetenschappelijke analyses	124
3.2	Polariteit, historische gegevens, kwantitatieve en kwalitatieve analyses	127
3.2.1	Machtspolariteit en kwantitatieve gegevens.....	127
3.2.2	Clusterpolariteit, kwantitatieve en kwalitatieve analyses	129
DEEL II POLARITEITSANALYSE VAN DE KOUDE OORLOG EN DE 19 ^{DE} EEUW		131
Hoofdstuk I Analyse van de Koude Oorlog (1945-1991) in termen van polariteit.....		133
1	De grootmachten en het wereldwijd internationaal systeem.....	133
2	Machtsbipolariteit	133
2.1	Militaire indicatoren.....	134
2.1.1	Bipolariteit, kernwapens en machtsevenwicht	135
2.2	Bevolking en economie.....	140
2.3	De evolutie van het internationale systeem en de internationale samenleving.....	144
2.4	Conclusie betreffende machtsbipolariteit	145
3	Clusterbipolariteit	146
3.1	Clusterbipolariteit en alliantievorming.....	146
3.2	Clusterbipolariteit en internationale organisaties	148
3.3	Clusterpolariteit, economische banden en andere domeinen van interactie	150
3.4	Machtspolariteit, clusterpolariteit en cultuur van het systeem	151
3.5	Bespreking	153
4	Bipolariteit versus Amerikaanse hegemonie?.....	156
5	Conclusie: De Koude Oorlog en het polariteitsdenken	157
Hoofdstuk II Polariteitsverhoudingen in de 19 ^{de} eeuw (1815-1914)		161
1	De multipolaire 19 ^{de} eeuw?.....	161
1.1	Uitgangspunt: consensus rond een multipolair systeem?	161
1.2	De grootmachten	161
2	Structuur: Machtspolariteit	162
2.1	De discussie onder historici.....	162
2.2	De politiekwetenschappelijke analyses	164
2.3	Machtspolariteit in de 19 ^{de} -eeuw: enkele indicatoren	166

2.3.1	Bevolking	167
2.3.2	Economische ontwikkeling	169
2.3.3	Militaire indicatoren	174
2.4	Europese machts polariteit: enkele conclusies en beschouwingen.....	178
2.4.1	De relatie grootmachtsysteem/Europese systeem.....	179
2.4.2	Multipolariteit, unipolariteit of bipolariteit?.....	180
2.4.3	De Europese positie van Rusland	181
2.4.4	Pruisen: van marginale grootmacht tot dominante speler.....	185
2.4.5	Conclusie Europese machts polariteit	191
2.5	Wereldwijd systeem, actoren en machts polariteit.....	192
2.5.1	Regionale en wereldwijde polariteit.....	192
2.5.2	De positie en evolutie van de Verenigde Staten	195
2.5.3	Polariteit en koloniale verhoudingen.....	198
2.6	De positie van Groot-Brittannië en het Britse Rijk	200
2.6.1	Het Britse wereldrijk, unipolariteit en multipolariteit?.....	200
2.6.2	De positie van Groot-Brittannië in Europa.....	206
2.6.3	Een Britse hegemonie?	217
2.7	Macht, immateriële elementen en perceptie van macht	220
2.7.1	Immateriële elementen van nationale macht in de 19 ^{de} -eeuwse verhoudingen	220
2.7.2	Perceptie van macht in de 19 ^{de} -eeuwse verhoudingen	221
3	Structuur: Clusterpolariteit	222
3.1	Clusterpolariteit in de 19 ^{de} eeuw en verschillende domeinen van interactie	223
3.2	Clusterpolariteit: alliantievorming in de 19 ^{de} eeuw.....	224
3.2.1	Clustervorming, kwantificering en types van allianties	225
3.2.2	Narratieve beschrijving van de evoluties van de allianties in de periode 1815-1914.....	226
3.2.3	Bespreking.....	237
3.3	19 ^{de} -eeuwse clusterpolariteit en internationale organisaties.....	239
3.3.1	De Duitse Bond	240
3.3.2	Het Concert van Europa	241
3.4	19 ^{de} -eeuwse clusterpolariteit, ideologische tegenstellingen en cultuur van het systeem.....	242
3.4.1	Ideologie en polariteit in de 19 ^{de} eeuw	242
3.4.2	Ideologie en internationale cultuur	245
4	Besluit polariteitsverhoudingen in de 19 ^{de} eeuw.....	249
4.1	Machts polariteit	249
4.2	Clusterpolariteit.....	250

DEEL III HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET CONCEPT GROOTMACHT	253
Hoofdstuk I Ontstaan en hedendaags gebruik van de term grootmacht.....	255
1 Studies over grootmachten in de Internationale Betrekkingen	255
2 Hedendaagse betekenis en variaties in de term grootmacht.....	257
3 De historische wortels van het grootmachtconcept.....	259
Hoofdstuk II Grootmachten in de 19 ^{de} eeuw	263
1 Grootmachten bij twee 19 ^{de} -eeuwse auteurs: Ranke en Weber	263
1.1 Grootmachten bij Leopold von Ranke	263
1.1.1 Het machtsevenwicht en cultureel pluralisme bij Ranke.....	266
1.1.2 Oorlog, machtsevenwicht en cultureel pluralisme bij Ranke	267
1.1.3 Immateriële en materiële elementen van macht	269
1.2 Grootmachten bij Max Weber.....	272
1.2.1 Grootmachten en gebruik van geweld.....	274
1.2.2 Grootmacht als wereldmacht en imperiale macht	275
1.2.3 Omvang, economische macht en cultuur.....	276
1.2.4 Macht, prestige en status	278
1.2.5 Pluralisme tussen de grootmachten, verantwoordelijkheid, beheer en machtsevenwicht..	281
1.2.6 Interne basis van macht en regimetype.....	283
1.2.7 Conclusie	285
2 Grootmachten in de 19 ^{de} eeuw: continuïteit van de spelers	286
3 Grootmachten, macht en machtsdomeinen: de verhouding militaire en economische macht in de 19 ^{de} -eeuwse perceptie	286
4 Status: van informele naar formele erkenning	288
4.1 Perceptie en zelfperceptie als grootmacht in de 19 ^{de} eeuw	291
4.1.1 De Verenigde Staten: de antigrootmacht	291
4.1.2 Italië in de 19 ^{de} eeuw: de marginale grootmacht	292
4.2 Grootmachtgedrag, belangen, rechten en plichten in de 19 ^{de} eeuw.....	294
4.2.1 Oorlogsvoering, resultaten van oorlog en militaire zelfredzaamheid.....	294
4.2.2 Rol in het machtsevenwicht: militair evenwicht en politiek equilibrium	297
4.2.3 Invloedssferen	300
4.2.4 Systeemwijde belangen en bereik.....	301
4.2.5 Systemische bereik en het bezit van strategische wapensystemen als statussymbool	304
4.2.6 Kolonialisme	305
4.2.7 Grootmachtbeheer en institutionele macht	307
5 Grootmachten en legitimiteit in de 19 ^{de} eeuw.....	312
5.1 Institutionele legitimiteit in de 19 ^{de} eeuw: de rol van het Concert	312
5.2 Regimelegitimiteit in het 19 ^{de} -eeuwse Europese systeem.....	313
5.3 Regimelegitimiteit en hegemonie.....	315

Hoofdstuk III Grootmachten in de Koude Oorlog.....	317
1 Grootmachten bij Hedley Bull	317
1.1 Status, militaire macht, kernwapens en oorlog	317
1.2 Grootmachtbeheer en machtsevenwicht.....	319
1.3 Samenvatting.....	320
2 Grootmachten: de verhouding militaire en economische macht	321
3 Status na Wereldoorlog II: de breuk tussen formele en informele erkenning	322
3.1 Formele erkenning en haar basis sinds 1945.....	322
3.2 Informele erkenning.....	326
3.3 Grootmachtgedrag, belangen, rechten en plichten tijdens de Koude Oorlog	327
3.3.1 Het verdwijnen van oorlog als grootmachtpraktijk en stijgend belang van militaire capaciteit	328
3.3.2 Grootmachten, oorlog, kernwapens en machtsevenwicht	331
3.3.3 Kernwapens als statussymbolen.....	333
3.3.4 Rol in allianties, invloedssferen en dominantie in de eigen sfeer.....	334
3.3.5 Systeemwijde belangen, bereik en kolonialisme	335
3.3.6 Grootmachtbeheer en institutionele macht	336
4 Grootmachten en legitimiteit in de Koude Oorlog.....	338
4.1 Institutionele legitimiteit in de Koude Oorlog	338
4.2 Regimelegitimiteit tijdens de Koude Oorlog	338
Hoofdstuk IV Grootmachten na de Koude Oorlog.....	341
1 Grootmachten bij Barry Buzan	341
1.1 Wereldwijde en regionale machten	342
1.2 Grootmachten en supermachten (polaire) machten.....	342
1.3 Grootmachten en polariteit na de Koude Oorlog	344
1.4 Evolutie in de evaluatie van het concept supermacht.....	344
1.5 Bespreking	345
2 Territorium en bevolking als basisvoorwaarde voor grootmacht.....	347
3 De verhouding tussen militaire en economische macht in de hedendaagse omschrijving van grootmachten	348
3.1 De relatie economische macht – militaire macht in de publieke opinie	349
3.2 Economische en militaire macht in het beleid	351
3.3 Bespreking	355
4 Grootmachten na de Koude Oorlog: de afwezigheid van een consensus over identificatie van de grootmachten	356
4.1 Grootmachtstatus na de Koude Oorlog: het probleem van de formele erkenning	357
4.2 Informele erkenning: perceptie en zelfperceptie bij het bredere publiek	358
4.3 India: wijzigende perceptie, zelfperceptie en machtsperceptie	362
4.3.1 Historische, culturele en politieke elementen.....	362
4.3.2 Verschuivingen en verschillen in perceptie, zelfperceptie en machtsperceptie.....	362
4.3.3 De nucleaire optie en de grootmachtstatus	363

4.3.4	Wijzigingen in externe perceptie en behandeling.....	364
4.3.5	Institutionele macht	366
4.4	Rusland: de existentiële grootmacht	366
4.4.1	Grootmacht als een essentieel element van de nationale identiteit.....	366
4.4.2	De discussie over de machtselementen in Rusland einde jaren 1990.....	371
4.4.3	Materiële machtscapaciteit: geopolitieke en geo-economische elementen.....	372
4.4.4	Invloedszones en allianties	374
4.4.5	Institutionele macht	377
4.4.6	Immateriële elementen, internationale legitimiteit	378
4.4.7	Rusland, multipolariteit en grootmachten.....	380
4.5	De Europese Unie als grootmacht?	381
4.5.1	Externe perceptie	381
4.5.2	Een nieuw soort actor?	382
4.5.3	Een onevenwichtige grootmacht?.....	383
4.5.4	Zelfperceptie en identiteit de combinatie van grootmachten en kleine staten	384
4.5.5	Slotbemerkingen bij de Europese Unie als grootmacht.....	386
5	Grootmachtgedrag, belangen, rechten en plichten na de Koude Oorlog.....	387
5.1	Oorlogsvoering, militaire capaciteit en securisatie	387
5.2	Grootmachten, machtsevenwicht en multipolariteit.....	388
5.3	De onduidelijke rol van kernwapens voor de grootmachtstatus en polariteit na de Koude Oorlog 389	
5.4	Systeemwijde belangen en bereik: wereldspelers, regionale spelers en machtsdomeinen	393
5.5	Institutionele macht en productieve macht.....	395
5.6	Grootmachtbeheer en institutionele macht: de Chinese ambivalentie.....	397
5.6.1	China als ‘responsible stakeholder’?	398
5.6.2	China status quo power, revisionistische macht of ‘game changer’?	400
5.6.3	China, G2, en ‘new type great power relations’	402
6	Sociale elementen: Grootmachten en legitimiteit na de Koude Oorlog.....	405
6.1	Institutionele legitimiteit na de Koude Oorlog.....	405
6.2	Regimelegitimiteit na de Koude Oorlog: de hegemonie voorbij?	408
7	Slotbeschouwing: Grootmachten vroeger en nu	410
DEEL IV POLARITEIT NA DE KOUDE OORLOG: HET PUBLIEKE EN WETENSCHAPPELIJK DEBAT		413
Hoofdstuk I Het polariteitsdebat na de Koude Oorlog: de uni-multi tegenstelling.....		415
1	Polariteitsdiscours: unipolariteit dominant in de Verenigde Staten, multipolariteit daarbuiten	415
2	Het Franse multipolair discours	420
2.1	Het Franse multipolaristisch beleid.....	421
2.2	Grootmachtstatus, tanende Franse macht, en multipolariteit	422
2.3	Multipolariteit, multipolarisering en multipolarisme	423
2.4	Multipolariteit en stabiliteit in de Franse visie	425

2.5	Multipolariteit en regionale machtsblokken.....	426
2.6	‘L’Europe puissance’ versus Frankrijk als grootmacht.....	428
2.7	Multipolariteit, grootmachtbeheer en multilateralisme	432
2.8	Machtsconcepten in het Franse discours.....	434
2.9	Conclusies: multipolariteit en machtsevenwicht in het Franse discours	436
3	Het Amerikaanse debat in de periode 1990-2008.....	439
3.1	“The unipolar moment” van Charles Krauthammer	440
3.2	Het debat bij opiniemakers en in de academische literatuur	446
3.3	Het gebruik van polariteitsterminologie door de Amerikaanse beleidsmakers.....	447
3.3.1	De regeringen van Bush senior en Bill Clinton.....	447
3.3.2	De regering van G.W. Bush	450
4	Het jaar 2008 als keerpunt in het Amerikaanse discours	454
4.1	Het debat bij opiniemakers en in de academische wereld.....	455
4.2	Het polariteitsdiscours van de eerste regering-Obama (2009-2012).....	457
5	Conclusies bij het Amerikaanse debat	459
6	Slotbemerkingen: Gelijkenissen en verschillen tussen het uni- en multipolariteitsdiscours.....	461
Hoofdstuk II Hedendaagse polariteit: Kritiek van de unipolaire stelling		465
1	Het aanhoudend wetenschappelijk debat.....	465
2	Samenvatting van de unipolaire stelling volgens Wohlforth en Brooks	466
2.1	Definitie van unipolariteit bij Wohlforth en Brooks	467
2.2	Historische vergelijking en argumentatie.....	468
3	Polariteitsdefinities en systeemaafbakening	472
3.1	Nadruk op machtspolariteit en het uitsluiten van clusterpolariteit.....	472
3.2	Het ontbreken van een grondige historisch-dynamische analyse	473
3.3	Polariteit en systeemaafbakening.....	475
3.3.1	Wereldwijd of Europees systeem in de 19 ^{de} eeuw?.....	475
3.3.2	Systeemaafbakening, grootmachtsysteem en identificatie van grootmachten	477
3.3.3	Systeemaafbakening, grootmachtsysteem en verhouding tot het totale internationale systeem 480	
3.4	Machtspolariteit: een hiërarchisch polariteitsconcept	481
4	Historische analyses en vergelijkingen	483
4.1	Historische evoluties: Systeemaafbakening, grootmachtdefinities, en opkomende en regionale machten	483
4.2	Historische evoluties in de relatie tussen systemen en subsystemen: Het voorbeeld van de 19 ^{de} - eeuw 485	
4.3	Historische processen van integratie, desintegratie en regionale blokken	486
4.4	Historische evoluties en types van actoren	490
4.5	Historische vergelijkingen en technologische ontwikkelingen	490
4.6	Historische vergelijkingen: unipolariteit, Britse en Amerikaanse hegemonie	494
5	Gehanteerde machtsdefinitie: militaire capaciteit als ultiem criterium.....	496
5.1	Militaire macht: materiële capaciteit.....	497

5.1.1	De onmogelijkheid van balancing?	497
5.1.2	Militaire macht, materiële capaciteit en kernwapens	498
5.1.3	Unipolariteit, geopolitieke ligging, wereldwijde projectiecapaciteit en historische vergelijkingen	499
5.2	Unipolariteit, machtssevenwicht en 'balancing'	501
5.2.1	Definitie van balancing bij Brooks en Wohlforth	502
5.2.2	Balancing tijdens de Koude Oorlog	503
5.2.3	'Hard balancing' in de 19 ^{de} eeuw	504
5.2.4	'Hard balancing' na 1991	507
5.2.5	'Soft balancing' in de 19 ^{de} eeuw en vandaag	509
5.2.6	De relevantie van 'balancing' gedrag?	510
6	Conclusies bij onze bespreking van Wohlforth en Brooks	511
DEEL V POLARITEIT NA DE KOUDE OORLOG: HISTORISCH-VERGELIJKENDE ANALYSE		
EN THEORETISCHE BESLUITEN		513
Hoofdstuk I		515
Macht, grootmachten en polariteit na de Koude Oorlog: een vergelijkend historisch perspectief		515
1	Grootmachten	515
1.1	Grootmachtidentificatie: duidelijkheid in het verleden, onduidelijkheid in de toekomst	515
1.2	Grootmachten, systeemafbakening en systeemwijd bereik	517
1.3	Status: formele en informele erkenning	518
1.4	Grootmachtgedrag	519
1.4.1	Van grootmachtoorlogen en kolonialisme, naar militaire capaciteit en interventie	519
1.4.2	De rol in het machtssevenwicht en multipolariteit	520
1.4.3	Institutionele macht en grootmachtbeheer	522
1.5	Legitimiteit in de 19 ^{de} eeuw, de Koude Oorlog en vandaag	524
1.5.1	Regimelegitimiteit, heterogeniteit en pluralisme	524
1.5.2	Institutionele legitimiteit	526
1.5.3	Conclusies over legitimiteit	527
1.6	Grootmachten, materiële capaciteit en machtsdomeinen	528
1.6.1	Grootmachten, omvang, bevolking en territorium	529
1.6.2	Militaire macht: het kerngegeven van macht in de realistische traditie	530
1.6.3	Grootmachten: militaire, economische en culturele macht	531
1.6.4	Grootmachten en evenwichtige spreiding van macht	533
1.7	Naar een identificatie van potentiële grootmachten voor de 21 ^{ste} eeuw?	533
1.7.1	Een top tien van mogelijke economische grootmachten	534
1.7.2	Een top tien van mogelijke militaire grootmachten	535
1.7.3	Enkele bedenkingen bij deze selectie: wereldwijd bereik en regionale subsystemen, economische en militaire macht	537
2	Een machtspolaire analyse	538
2.1	Evolutie van de economische machtsverhoudingen 1992-2012	538

2.2	Militaire machtsverhoudingen 1992-2012	543
2.3	Unipolariteit, bipolariteit of multipolariteit?	546
2.3.1	Van unipolariteit naar bipolariteit?	548
2.3.2	Bipolariteit, multipolariteit in: de 19 ^{de} en 21 ^{ste} eeuw, en de theoretische implicaties.....	550
3	Het hedendaagse internationaal systeem en zijn subsystemen.....	552
3.1	Wereldwijde systemen en regionale subsystemen	552
3.2	Azië als nieuw centraal systeem?	554
3.2.1	De grote verschuiving naar Azië	554
3.2.2	Europa in de 19 ^{de} eeuw, Azië vandaag?	556
3.3	De verhouding subsystemen en wereldwijde systeem	559
4	Een clusterpolaire analyse	561
4.1	Clusterunipolariteit: een gemengde erfenis van de Koude Oorlog.....	561
4.1.1	Clusterpolariteit en de verschillende domeinen van interactie	561
4.1.2	Clusterpolariteit en ideologische tegenstellingen	562
4.1.3	Clusterpolariteit, regimelegitimiteit en hegemonie	563
4.1.4	Clusterpolariteit, alliantievorming en invloedssferen.....	565
4.2	Clusterpolariteit en internationale organisaties	569
4.2.1	Regionale organisaties.....	569
4.2.2	Clusterpolariteit in de VN-Veiligheidsraad	570
4.3	Clusterpolariteit, allianties en regionale organisaties in Azië	572
4.3.1	China, allianties, partnerschappen en regionale instellingen	573
4.3.2	China en de 'Asian pivot', van internationale organisaties naar allianties?	577
4.4	Cultuur van het internationaal systeem als alternatieve verklaringsgrond?	580
4.5	Besluit clusterpolariteit na de Koude Oorlog.	582
5	Polariteit, materiële capaciteit, interactie en hegemonie.....	583
5.1	De relatie tussen machts polariteit en clusterpolariteit.....	585
5.2	Unipolariteit en hegemonie: Groot-Brittannië en de Verenigde Staten	587
5.3	Unipolariteit en hegemonie: vergelijking met de Koude Oorlog	589
5.4	Machts polariteit, institutionele macht en hegemonie.....	592

Hoofdstuk II Theoretische conclusies: de beperkte analytische relevantie

van polariteit.....	595
1 De specificiteit van de polariteitsanalyse.....	596
1.1 Aantallen zijn van belang.....	596
1.2 Polariteit is een statisch gegeven.....	596
1.3 Polariteit is een recent begrip.....	597
2 Polariteit, grootmachten en systeemafbakening.....	598
3 Grootmachten: een begrip dat niet wordt geëxpliciteerd	599
3.1 Lacunes in de polariteitsanalyse: grootmachten als statusgroep en identitair gegeven.....	599
3.2 Continuïteit: Militaire macht en veiligheid	601
3.2.1 Militaire capaciteit, interactie, oorlog en kernwapens.....	601

3.3	Continuïteit en verschil: groeiend belang van de economische macht.....	603
4	Het machtsconcept van het polariteitsdenken: machtsdomeinen	604
5	Algemene en wetenschappelijk gebruik van de term polariteit	605
6	Polariteitsdefinities in de wetenschappelijke analyse	606
6.1	Machtspolariteit	606
6.1.1	De 19 ^{de} eeuw: wereldwijde verhoudingen.....	607
6.1.2	De 19 ^{de} eeuw: Europese verhoudingen.....	608
6.1.3	De Koude Oorlog	609
6.1.4	De periode na 1991.....	609
6.2	Clusterpolariteit.....	611
6.3	Besluit betreffende de polariteitsdefinities.....	611
7	Polariteit als determinerende factor: de relatie tussen materiële capaciteit, interactie en resultaat.....	614
7.1	Relatie tussen machtspolariteit en clusterpolariteit	614
7.2	Macht, legitimiteit en hegemonie.....	615
7.3	Polariteit en institutionele macht.....	616
8	Polariteit: een specifiek Koude Oorlogsconcept	617
9	Uitleiding: “ <i>The stability of a bipolar world</i> ”, vijftig jaar later	619
	Referenties.....	627
	Bijlage Toelichting bij de gebruikte kwantitatieve indicatoren.....	661
1	Militaire indicatoren.....	661
1.1	Militair personeel en uitrusting	661
1.2	Militaire uitgaven.....	661
1.3	Zeemacht versus landmacht	662
1.4	Militaire indicatoren en oorlog.....	663
2	Economische indicatoren	663
2.1	Bruto binnenlands product	663
2.2	bnp, bbp in US dollars en koopkrachtpariteit.....	664
2.3	Historische gegevens over het bbp/bnp.....	665
2.4	Indicatoren van industrialisering en technologische ontwikkeling	668
3	Machtsconcentratie en spreiding.....	669
4	Samengestelde machtsindexen: de Correlaties of War-index	670

Afkortingen

APEC	Asia-Pacific Economic Cooperation
ALENA	Accord de Libre-Échange Nord-Américain (North American Free Trade Agreement (NAFTA))
ANZUS	Australia, New Zealand, United States Security Treaty
ARF	ASEAN Regional Forum
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
BBP	bruto binnenlands product
BBP-PPP	bruto binnenland product in koopkrachtpariteit (power purchasing parity)
BJP	Bharatiya Janata Party (India)
BMD	Ballistic Missile Defense
BNP	bruto nationaal product
BRIC	Brazilië, Rusland, India, China
BRICS	Brazilië, Rusland, India, China en Zuid-Afrika
CENTO	Central Treaty Organization
CIA	Central Intelligence Agency
CICA	Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia
COMECON	Raad voor Wederzijdse Economische Hulp
COW	Correlates of War Project
CSTO	Collective Security Treaty Organization
CVSE	Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
EAS	East Asia Summit
EU	Europese Unie
EVDB	Europees veiligheids- en defensiebeleid
G7/G8	VS, VK, Frankrijk, Duitsland, Italië, Japan, Canada (G7) en Rusland (G8) plus EU
G20	G8 plus China, India, Mexico, Brazilië, Zuid-Afrika, Argentinië, Australië, Indonesië, Saoedi-Arabië, Turkije, Zuid-Korea
GOS	Gemenebest van Onafhankelijke Staten
GVDB	Gemeenschappelijk veiligheids- en defensiebeleid
IBSA	India, Brazilië, Zuid-Afrika
IFRI	Institut Français des Relations Internationales
IISS	International Institute for Strategic Studies (Londen)
IMF	Internationaal Monetair Fonds
INF	Intermediate Nuclear Forces
IRIS	Institut de Relations Internationales et Stratégiques

PSI	Proliferation Security Initiative
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute
MERCOSUR	Mercado Común del Sur
MTCR	Missile Technology Control Regime
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NIC	National Intelligence Council (Verenigde Staten)
NPT	Non-Proliferation Treaty
NSG	Nuclear Suppliers Group
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OVSE	Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
P5	de vijf permanente leden van de VN-Veiligheidsraad.
SCO	Shanghai Cooperation Organization
SEATO	Southeast Asia Treaty Organization
SU	Sovjet-Unie
TPP	Trans-Pacific Partnership
UNASUR	Unión de Naciones Suramericanas
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
VAE	Verenigde Arabische Emiraten
VN	Verenigde Naties
VK	Verenigd Koninkrijk
VS	Verenigde Staten

Lexicon van veel gebruikte termen

Hieronder geven we een korte omschrijving van in de tekst veel gebruikte begrippen. Voor een meer uitgebreide bespreking verwijzen we naar de status quaestionis over polariteit en naar het analysekader.

Bipolariteit (eigen omschrijving). Bipolariteit is een internationaal systeem van onafhankelijke staten waarin twee staten (grootmachten genoemd) ongeveer evenveel macht hebben en aanzienlijk meer macht dan de andere staten.

Centraal internationaal systeem. Omschrijving van COW waarmee tot 1920 een subsysteem wordt bedoeld dat als het belangrijkste subsysteem werd omschreven. In praktijk viel het grotendeels samen met het Europese internationale systeem (plus de Verenigde Staten).

Clusterpolariteit. Een definitie van polariteit die zich baseert op het aantal clusters/blokken van staten binnen een systeem. In gewoon taalgebruik: polarisatie. Te onderscheiden van machtpolariteit. Clusterpolariteit veronderstelt dat de relaties en verplichtingen tussen staten zich exclusief beperken tot één bepaalde groep staten, terwijl staten van een andere groep worden uitgesloten. Binnen een blok zijn de relaties coöperatief, tussen de blokken conflictueel. De term is oorspronkelijk afkomstig van Wayman (1984) (zie p. 40).

Clusterpolariteit (verschillende domeinen van interactie). Men kan spreken van een grotere of kleinere clusterpolariteit naarmate de blokvorming zich uitspreidt over minder of meer domeinen en vormen van interactie. We maken hierbij een onderscheid tussen clustering via alliantievorming, lidmaatschap van internationale organisaties, economische transacties, en internationale contacten op andere vlakken (bijvoorbeeld reizen, culturele en wetenschappelijke uitwisseling, et cetera). (Zie ook de omschrijving van Rapkin et al. op p. 41)

Europees internationaal systeem/Europees systeem. Het Europese interstatelijk systeem zoals het in de 19de eeuw bestond, inclusief het Ottomaanse Rijk en alle kleine Europese staten. Zie ook: internationaal systeem.

Institutionele legitimiteit. Procedurele legitimiteit. Acties van grootmachten worden legitiem beschouwd wanneer ze goedgekeurd zijn door bepaalde, al dan niet formeel uitgebouwde, instellingen. Voorbeelden zijn hier het Europese Concert in de 19de eeuw of de Veiligheidsraad vandaag. Zie ook: regimelegitimiteit.

Internationaal systeem. *‘Er is sprake van een internationaal systeem wanneer staten in regelmatig contact met elkaar staan en de onderlinge interactie bovendien zodanig is dat de ene bij zijn beslissing rekening dient te houden met het gedrag van de andere’.* (Bull, 2002, p. 10)

Internationale samenleving. *‘Bestaat wanneer een groep staten, bewust van bepaalde gemeenschappelijke waarden of belangen, een samenleving vormen in die zin dat ze zich in hun onderlinge relaties gebonden achten door een geheel van gemeenschappelijke regels, en gemeenschappelijke instituties delen.’* (Bull, 2002, p. 11)

Interstatelijk systeem. Term die door het ‘Correlates of War Project’ wordt gebruikt om het systeem van relaties en interacties tussen de staten aan te duiden, met uitsluiting van niet-statelijke actoren, koloniale gebieden, enz. In deze studie worden

de termen interstatelijk systeem en internationaal systeem als synoniemen beschouwd.

Heterogeen/homogeen internationaal systeem. Onderscheid afkomstig van Raymond Aron (1962). Een internationaal systeem is homogeen als alle staten zich in hun interne organisatie op dezelfde politieke ideeën baseren. Daarentegen organiseren de staten zich in een heterogeen systeem rond tegengestelde waarden en visies op politiek vlak. Zie ook: regimelegitimiteit.

Hiërarchisch polariteitsconcept. Te onderscheiden van een numeriek polariteitsconcept. Een definitie van machts polariteit die er vanuit gaat dat de polariteit niet bepaald wordt door het aantal grootmachten, maar wel door het aantal grootmachten dat zich in de leidende groep bevindt (polaire machten). Een bipolair systeem kan dan bijvoorbeeld vijf grootmachten tellen maar zal slechts twee polaire machten hebben. Tussen gewone grootmachten en polaire machten, moet een duidelijk onderscheid bestaan. Verschillende auteurs leggen verschillende drempels om te spreken van polaire machten (zie de definities van Modelski, Mansfield, Schweller en Wayman op p. 52-53). Zie ook: unipolariteit, bipolariteit, multipolariteit volgens onze eigen definitie.

Grootmachtsysteem. Het subsysteem van het internationale systeem dat alle grootmachten omvat, zonder de kleinere staten.

Machts polariteit. Een definitie van polariteit die zich louter baseert op het aantal machtige staten of polen, gemeten in nationale macht. Te onderscheiden van clusterpolariteit. Zie ook hiërarchisch polariteitsconcept, numeriek polariteitsconcept. De term is oorspronkelijk afkomstig van Wayman (1984).

Multipolariteit (eigen omschrijving). Multipolariteit is een internationaal systeem van onafhankelijke staten waarin meer dan twee staten (grootmachten genoemd) ongeveer evenveel macht hebben en aanzienlijk meer macht dan de andere staten hebben.

Numeriek polariteitsconcept. Een definitie van machts polariteit die zich enkel baseert op het aantal grootmachten binnen het systeem, zonder rekening te houden met eventuele machtsverschillen (zie ook hiërarchisch polariteitsconcept, unipolariteit, bipolariteit, multipolariteit volgens onze eigen omschrijving).

Polaire machten. Zie hiërarchisch polariteitsconcept.

Regimelegitimiteit. Legitimiteit die een bepaalde staat of grootmacht in haar internationale relaties heeft, op basis van haar interne organisatie, en het waardensysteem waarop het interne politieke en maatschappelijk gezag zich stoelt. Zie ook institutionele legitimiteit, heterogeen/homogeen internationaal systeem.

Regionaal internationaal systeem. Een internationaal systeem dat geografisch beperkt is tot één welbepaalde regio.

Unipolariteit (eigen omschrijving). Unipolariteit is een internationaal systeem van onafhankelijke staten (wat het onderscheidt van een imperiaal systeem) waarin één staat (grootmacht genoemd) aanzienlijk meer macht heeft dan de andere staten.

Wereldwijd internationaal systeem. Het internationale systeem dat geografisch heel de planeet omvat.

Tabellen

---

1. Polariteit en machtsconcentratie (conc) in multi- en bipolaire systemen	59
2. Evolutie verhouding grootmachtsysteem/totaal interstatelijk systeem 1816-2007	63
3. Polariteit en machtsverhoudingen binnen het totale internationale systeem en het grootmachtsysteem	65
4. Leden van het centrale en totale interstatelijk systeem volgens COW 1816-1919.....	72
5. Grootmachten en ‘contenders’ in het centrale en perifere systeem 1860-1975.....	73
6. Overzicht van het concept macht in de Internationale Betrekkingen	84
7. Overzicht van het concept macht in de realistische traditie.....	85
8. Aandeel in de wereldwijde militaire uitgaven en personeel 1946-1990 (in %).	135
9. Aantal kernladingen 1945-2013.....	139
10. Aandeel van de grootmachten in de totale bevolking van de onafhankelijke staten 1950-1990 (in %)	140
11. Amerikaans en Sovjetaandeel in het wereldwijde bbp-ppp 1950-1990 (in %)	141
12. Bbp/capita 1950-1990	142
13. Aandeel van wereldwijde industriële productie 1913-1980 (in %)	143
14. Aandeel in de totale Europese en totale interstatelijke systeem 1816-1914 (in %).	169
15. Aandeel in de totale Europese en wereldwijde ijzer-en staalproductie 1816-1914 (in %).	171
16. Aandeel in de totale Europese en wereldwijde energieconsumptie 1816-1914 (in %). ...	172
17. Per capita industrialisering 1800-1913 UK 1900 = 100.	173
18. De tien landen met de grootste industriële productie’. (UK 1900 = 100).	175
19. Aandeel in het totale Europese Bruto Nationaal Product 1830-1913 (in %).	175
20. Evolutie van het bbp van de VS, Japan en het Verenigd Koninkrijk 1820-1913.	175
21. Aandeel in de Europese en wereldwijde troepensterkte. 1816-1914. (in %).....	177
22. Aandeel in de Europese en wereldwijde militaire uitgaven. 1816-1914. (in %)	178
23. Aandeel in de totale Europese en wereldwijde vlootuitgaven 1816-1913. (in %).	179
24. Aandeel Pruisen/Noord-Duitse Bond in de machtsindicatoren voor Duitsland (zonder Oostenrijk).	189
25. Ruwe schatting van het wereldwijde aandeel van het bbp en bevolking van het Britse Rijk, Rusland en de Verenigde Staten.	204
26. De belangrijkste eigenschappen van wereldmachten.	350
27. Top vijftien van de militaire uitgaven: stijging (%) tussen 2004 en 2013 (US\$ 2011)....	353
28. Top vijftien van de militaire uitgaven: Evolutie van het aandeel in het bbp (US\$, 2011).....	354
29. De wereldmachten in 2006 (% van respondenten)	359
30. De wereldmachten in 2020 (% van respondenten)	359
31. Perceptie en zelfperceptie van wereldmachten in 2006 en 2020.	360
32. Drie discours en hun belangrijkste weg om Rusland terug een centrumpositie te geven in het internationale systeem (1999).	371
33. Machtsverhoudingen tussen de grootmachten in de 19 ^{de} eeuw, de bipolariteit en de post-Koude Oorlog (in % van onderlinge verhoudingen)	471
34. Machtsverhoudingen tussen de grootmachten in de 19 ^{de} eeuw, en de post-Koude Oorlog. Vergelijking met Britse Rijk in de 19 ^{de} eeuw.	478
35. Machtsverdeling tussen de grootmachten na de Koude Oorlog met de EU als geïntegreerde actor.	489
36. Aantal internetgebruikers per 100 personen.	492

37. % onderzoek en ontwikkeling van de bbp.	492
38. Aantal personen in onderzoek en ontwikkeling (per miljoen inwoners)	493
39. De twintig grootste landen, anno 2012, in termen van bevolking en bbp en leden van de G20	535
40. De twintig grootste landen in termen van militaire uitgaven, militair personeel en permanente leden van de Veiligheidsraad	536
41. Aandeel bbp in lopende US-dollars (%) voor de grootste economieën	539
42. Aandeel bbp-ppp in lopende internationale dollars (%) voor de grootste economieën	539
43. Aandeel (%) militaire uitgaven (US\$ 2011)	547
44. Militair personeel (% van wereldtotaal)	547
45. Aandeel in wereldeconomie in bbp lopende US-dollars (%) per regio (Azië, Europa, N-Amerika)	555
46. Aandeel bbp-ppp in lopende internationale dollars (%) per regio (Azië, Europa, N-Amerika)	556
47. Aandeel (%) van de wereldwijde militaire uitgaven (US\$ 2011) per regio.	556

Grafieken

---

1. Evolutie van de Pruisische/Duitse en Franse troepensterkte 1816-1914 (in 1000 manschappen)	188
2. Evolutie van Pruisische/Duitse, Franse en Britse ijzer- en staalproductie 1816-1914 (in 1000 ton)	188
3. Wereldwijde militaire uitgaven 1988-2012 (in US\$ 2011)	352
4. Aandeel machts capaciteit van de grootste staten (% wereldtotaal)	481

Deel I

Probleemstelling, status quaestionis, analysekader en methode

---

Inleiding en probleemstelling

Polariteit, dat we hier ten voorlopige titel ruwweg definiëren als het aantal grote spelers dat binnen een bepaald interstatelijke systeem actief is, kan als een sleutelbegrip in de theorie van de Internationale Betrekkingen beschouwd worden.

Nochtans is de term relatief nieuw. Net als de term Koude Oorlog, waarmee hij overigens nauw verbonden was, dook bipolariteit in het publiek debat op na de Tweede Wereldoorlog. De term was een handige omschrijving voor de toenmalige internationale verhoudingen die gekenmerkt werden door de opdeling in twee tegengestelde blokken onder Amerikaanse en Sovjet dominantie. De term beschreef bovendien adequaat het verschil tussen de naoorlogse situatie en de vroegere periodes die als multipolair werden omschreven (Buzan, 2004a, p. 33-4; Wagner, 1993). Het is hierbij van belang te beseffen dat de term bipolariteit oorspronkelijk geen politiekwetenschappelijk begrip was. Van in het begin werd bipolariteit zowel in academische literatuur als in het publieke debat gebruikt, door politici, politieke commentatoren en journalisten. Buzan stelt dan ook: *'The terms bipolarity and unipolarity, and to a lesser extent multipolarity, act as a common currency across academic journals, government statements, diplomatic discourse and media report and commentary.'* (2004a, p. 33)

Vrij snel werd het denken in termen van bipolariteit echter overgenomen door de wetenschappelijke analisten, die een algemene polariteitstheorie ontwikkelden waarbij polariteit retroactief werd toegepast op vroegere internationale systemen. Merk inderdaad op dat er bijvoorbeeld in de 19de eeuw niet gedacht werd in termen van polariteit, wel in termen van machts evenwicht, wat niet helemaal hetzelfde is. Dat het aantal grootmachten na de Tweede Wereldoorlog herleid werd tot twee, is er wellicht de oorzaak van dat men aandacht ging besteden aan de impact van het aantal grootmachten op zich (Buzan, 2004a, p. 33-4).

Wagner merkt verder op dat er wat betreft bipolariteit een verschil bestond tussen het gebruik van de term in het publieke en beleidsgerichte debat enerzijds en het wetenschappelijke discours anderzijds. Het eerste noemt hij vooral beschrijvend met de betrekking tot het gedrag van de staten tijdens de Koude Oorlog (1945-1991). Het tweede ziet polariteit als een determinerende factor in de internationale verhoudingen (Wagner, 2004, p. 76-7). Dit laatste geldt in hoofdzaak voor de realistische en vooral neorealistische traditie waar wij hierna verder op ingaan. Dit verschil is niet onbelangrijk en het speelt tot vandaag mee in de discussie over de polariteitsconstellatie sinds 1991 en haar evolutie in de 21ste eeuw.

1 Polariteit in de realistische traditie en daarbuiten

Wat het wetenschappelijk gebruik van de term betreft, is polariteit uiteraard een kernbegrip in de neorealistische traditie waarvan Kenneth Waltz (1979) de grondlegger is en Mearsheimer (2001) één van de meest prominente recentere auteurs.

Toch zou het fout zijn polariteit als een louter structuralistisch concept te beschouwen. We vinden het bijvoorbeeld ook terug in "*Paix et guerre entre les nations*" (1962), het standaardwerk van Raymond Aron, één van de meest vooraanstaande klassieke realisten. Ook in het absolute begin van de Koude Oorlog vinden we een aantal, doorgaans korte, referenties naar het concept bipolariteit in algemeen beschouwende werken over internationale politiek (zie o.m. Fox, 1944, p. 97-98; Lasswell, 1945, p. 24-6, 1948; Schuman, 1948, p. 414).

Het was echter vooral Morton Kaplan (1957, 1964) die het begrip tot een centraal gegeven van het (Amerikaans) realistisch denken maakte (Buzan & Waeber, 2003, p. 31). Zowel tijdens als na de Koude Oorlog heeft de polariteitsliteratuur zich verder ontwikkeld en men kan stellen dat het één van de gemeenschappelijke aandachtspunten is van zowel het behavioristisch geïnspireerd onderzoek naar de oorzaken van internationale conflicten dat in de jaren 1960 en 1970 opgang maakte, als van het neorealistisch en neoklassiek realisme. Het zou ons te ver leiden al deze auteurs hier samen te vatten. Enkele van de hoogtepunten vinden we onder meer bij Brooks en Wohlforth (2002, 2005, 2008), Bueno de Mesquita (1975, 1978, 1981), Buzan (2004a), Christensen & Snyder (1990), Deutsch en Singer (1964), Michael Haas (1970), Hopf (1991), Kegley & Raymond (1992, 1994), Layne (1993, 2006), Levy (1984, 1985), Mearsheimer (2001), Moul (1993), Rapkin, Thompson en Christopherson (1979), Ray (1993), Ray & Singer (1973), Rosecrance (1963, 1966), Schweller (1993, 2004), Singer (1993), Wagner (1993), Wallace (1973), Walt (1987, 2005), Waltz (1964, 1979, 1993, 2000), Wayman (1984), Wayman & Morgan (1993) en Wohlforth (1999, 2002, 2009).

In wat volgt bespreken we het belang van polariteit bij een aantal belangrijke theoretisch georiënteerde realistische auteurs. Hierbij maken we een onderscheid tussen de klassieke realisten, neorealisten/structuralisten en neoklassieke realisten, een onderverdeling die regelmatig in de literatuur wordt gemaakt (zie o.m. Dunn & Schmidt 2008; Schmidt, 2005).

Deze stromingen worden behandeld aan de hand van het werk van Morgenthau, Kaplan, Waltz, Mearsheimer en een aantal neoklassieke auteurs. Daarnaast besteden we ook aandacht aan het sterk door het realisme geïnspireerde behavioristisch empirisch onderzoek van de jaren 1960 en 1970, en aan enkele andere niet strikt realistische denkrichtingen.

1.1 Van Morgenthau tot Kaplan

Als we naar de vaders van de Amerikaanse realistische traditie kijken, dan valt vooreerst op hoe aanvankelijk de term polariteit nauwelijks werd gebruikt. In de oorspronkelijke uitgave (1948) van Hans Morgenthau "*Politics among nations*" is de term polariteit niet eens in de index opgenomen. Enkel onder het trefwoord 'balance of power' vinden we een verwijzing naar een 'bipolar balance of power'. In de tekst zelf is slechts op één plaats sprake van polariteit (niet bipolariteit) tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-

Unie (Morgenthau, 1948, p. 272). Niet polariteit, wel machtsevenwicht is bij Morgenthau het centrale gegeven, waarbij hij wel vaststelt dat er zich na de Tweede Wereldoorlog een structurele verandering heeft voorgedaan in het machtsevenwicht en dit op twee vlakken: enerzijds is het een mondiaal gegeven geworden, anderzijds zijn er nog slechts twee grootmachten over, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Dit leidt er toe dat het machtsevenwicht op een andere manier functioneert dan voorheen (Morgenthau, 1948, p. 270-3). Elders gaat hij ook in op het fenomeen van de blokvorming dat zo typisch was voor de periode na Wereldoorlog II en dat doorgaans ook met bipolariteit werd geassocieerd, maar ook hier gebruikt hij de term niet expliciet (Morgenthau, 1948, p. 284).

Morgenthau erkent dus wel impliciet het fenomeen van de bipolariteit en zijn belang maar gebruikt de terminologie niet. Termen als bipolariteit, multipolariteit of unipolariteit komen in de tekst niet voor. Ook in latere uitgaven van "*Politics among nations*", een klassieker met een hele reeks herziene edities, blijft het machtsevenwicht het centraal gegeven dat zowel in zijn verschillende historische betekenissen als in de concrete werking ervan in verschillende constellaties uitgebreid wordt behandeld. Over polariteit als dusdanig wordt niet gesproken (Morgenthau & Thompson, 1993).¹

Een andere klassieke tekst van de realistische traditie, "*System and process in international politics*" van Morton A. Kaplan (1964), oorspronkelijk gepubliceerd in 1957, illustreert goed de overgang van het denken in termen van machtsevenwicht naar het denken in termen van polariteit.

Kaplans analyse is, veel meer dan deze van Morgenthau, systemisch van inslag. Hij maakt hierbij onderscheid tussen zes verschillende types systemen: machtsevenwicht, los of strikt bipolair, een universeel, een hiërarchisch en een 'unit veto' systeem (Kaplan, 1964). In tegenstelling tot de latere neorealisten worden deze verschillende types echter niet louter bepaald in termen van machtsverdeling of het aantal grote spelers, met andere woorden polariteit. Integendeel, elk systeem heeft ook een aantal interactieregels en typische kenmerken in functie van het type actoren dat het omvat (blokken van staten, internationale organisaties, individuele landen, enz.). In die zin wijkt Kaplan af van de strikte focus op machtsverhoudingen die later de neorealisten zal kenmerken.

Voor wat betreft onze analyse, is het belangrijk dat Kaplan een systeem van machtsevenwicht omschrijft als een systeem met minstens vijf grote spelers. Dat zou vandaag wellicht als multipolair worden omschreven. Kaplan combineert dus een 'balance of power' terminologie – waarbij een systeem van machtsevenwicht voor hem wel weliswaar veel meer inhoudt dan louter een tendens in het internationaal systeem zoals bij Waltz – en de terminologie van polariteit, die hij echter beperkt tot een bipolaire configuratie, in zijn losse en strikte versie.

Kaplan zelf bevestigt dat hij enerzijds met machtsevenwicht het systeem van de 18de en 19de eeuw bedoelt. Door dit systeem in termen van machtsevenwicht te definiëren sluit hij aan bij wat in de betrokken periodes gebruikelijk was. Anderzijds bedoelt hij met losse bipolariteit het internationale systeem van na de Tweede Wereldoorlog dat gekenmerkt werd door twee grote machtsblokken gecombineerd met een aantal neutrale spelers en

---

¹ Voor een interessante analyse van Morgenthau's visie op het machtsevenwicht, zie Little (2007).

internationale organisaties. Hier sluit Kaplan dan weer nauw aan bij wat men in het dagelijks taalgebruik onder bipolariteit verstond (Kaplan, 1964, p. 22-43).

De andere systeemtypes worden ontworpen op basis van het logisch doortrekken van deze feitelijke gegevens. In een strikt bipolair systeem ontbreken de onafhankelijke spelers. Het universeel systeem wordt gezien als één waarin bepaalde internationale organisaties veel meer macht krijgen dan tijdens de losse bipolariteit, terwijl het 'unit veto' systeem impliciet de consequenties tracht te onderzoeken van een situatie waarin alle actoren kernwapens zouden hebben.

Samengevat kunnen we stellen dat Kaplan zich enerzijds van Morgenthau onderscheidt door zijn meer systemische aanpak en zijn poging hierbij abstracte modellen te ontwerpen. Anderzijds is zijn benadering veel complexer dan deze van Waltz die, in zijn streven naar een eenvoudig begrippenkader, systemen louter definieert in termen van het aantal grote spelers. Tussen Morgenthau en Kaplan is duidelijk een evolutie in terminologie merkbaar. De eerste spreekt eigenlijk louter in termen van machtsevenwicht. De tweede combineert machtsevenwicht en polariteit.

1.2 Polariteit in de empirisch-behavioristische onderzoekstraditie

Zoals dat het geval was met veel andere sociaalwetenschappelijke disciplines, werden de Internationale Betrekkingen in de jaren 1960-1970 beheerst door een empirisch-behavioristische stroming die sterk de nadruk legde op een kwantitatieve analyse. In een afzonderlijke bijlage gaan we nader in op een aantal valkuilen die kwantificering van macht en polariteit met zich meebrengt. Hier kan de vermelding van volgende elementen volstaan.

Vooreerst heeft de empirisch-behavioristische traditie veel werk verricht wat betreft het definiëren, operationaliseren en kwantificeren van de concepten macht en polariteit. Ongetwijfeld waren de jaren 1960-1970 de periode waarin de meeste pogingen werden ondernomen om te onderzoeken welke indicator (bevolkingsomvang, bruto nationaal of binnenlands product, energiegebruik, militaire uitgaven, enz.) de meest accurate weergave gaf van macht. Het was ook de periode waarin een heel aantal multivariabele indexen werden ontwikkeld om zo verschillende elementen van macht te combineren. Naast de meting van macht, een basisprobleem bij elke polariteitsanalyse, zijn er in dezelfde periode ook een beperkt aantal pogingen geweest om de verschillende polariteitstypes kwantitatief te onderscheiden.

We moeten hierbij vaststellen dat de meeste van deze pogingen om macht en polariteit te kwantificeren geen wijde verspreiding en aanvaarding kregen in de academische literatuur. Een uitzondering is volgens ons de door David Singer en zijn medewerkers reeds aan het einde van de jaren 1960 ontwikkelde CINC-index (Composite Index of National Capabilities), die doorgaans wordt aangeduid als de COW-Index (COW, 2010a & b), genoemd naar het door Singer geleide Correlates of War Project. Deze index werd en wordt nog steeds in de academische literatuur gebruikt en is daarom een onvermijdelijk referentiepunt voor iedereen die met historische data over macht bezig is. Hetzelfde geldt voor afgeleide en aangepaste versies van deze index.

Wel verminderde vanaf de jaren 1980 de aandacht voor de problematiek van machtsmeting en het ontwikkelen van indexen. Deels omdat onderzoek de bestaande indexen han-

teert, meer in het bijzonder de COW-index, deels omdat de beperkingen van de kwantitatieve benadering duidelijk werden (Tellis, Bially, Layne, et. al. 2000, p. 30-1). Dat neemt niet weg dat het kwantificeren van macht nog steeds een gangbare praktijk is, zowel in de wetenschappelijke literatuur en de dagelijkse politieke praktijk, als in commentaarstukken.

Vervolgens dient erop te worden gewezen dat de meeste van deze pogingen tot kwantificering kaderen binnen het onderzoek naar de oorzaak en het verloop van gewapende conflicten (Tellis et al., 2000, p. 31), waarbij de relatie polariteit-stabiliteit, die we later bespreken, één van de belangrijke invalshoeken was. In dit opzicht sluit dit empirisch-behavioristisch onderzoek vaak nauw aan bij de realistische benadering van de Internationale Betrekkingen waar zeker ook een grote aandacht is voor de problematiek van oorlog en vrede (Little, 2007, p. 259).

Tot slot is het in het kader van deze scriptie ook belangrijk dat dit kwantitatief onderzoek, in tegenstelling tot veel andere analyses in de Internationale Betrekkingen, vaak historisch georiënteerd is. De reden hiervoor is evident: wie oorlog en vrede (en zeker grootmachtoorlogen) wil onderzoeken via een kwantitatieve methode en statistische analyses, kan niet anders dan historisch werken aangezien hij anders over te weinig gegevens beschikt. Het is hierbij het vermelden waard dat het 'Correlates of War Project' (COW) sinds einde jaren 1960 belangrijke inspanningen heeft geleverd om relevante historische cijfergegevens met betrekking tot gewapende conflicten en machtsverhoudingen tussen staten te verzamelen en ter beschikking te stellen van onderzoekers. Hun gegevens overspannen de periode van 1816 tot 2007. Dit systematisch over verscheidene decennia lopende project mag gerust uniek worden genoemd. Het is ook zijn sterkte en wellicht verklaart het ook de ruime verspreiding van de COW-index. Wie historisch onderzoek doet naar machtsrelaties en oorlog komt onvermijdelijk bij COW terecht.

1.3 De neorealisten

Het werk van Kenneth Waltz blijft uiteraard een mijlpaal in het denken in termen van polariteit. Zowel in het invloedrijk artikel "*The stability of a bipolar world*" (1964) als in "*Theory of international politics*" (1979), dat de basis legde voor het neorealisme, speelt polariteit een centrale rol. Waltz legt zich vooral toe op de grote systemische kenmerken van de internationale betrekkingen met aandacht voor recurrente verschijnselen als het ontstaan van oorlog en de ingebouwde tendens tot machtssevenwicht. Christensen en Snyder (1990) merken op dat de theorie van Waltz vrij ruw is en weinig aanzetten geeft tot het verklaren van concrete keuzes betreffende buitenlands beleid. In de mate dat ze dat wel doet, speelt polariteit een cruciale rol.

Voor Waltz wordt het internationaal systeem gekenmerkt door een constante: het anarchisch karakter, wat leidt tot een zelfhulpsituatie waarbij staten op zichzelf aangewezen zijn voor hun veiligheid en, o.m. via het sluiten van allianties of militaire opbouw, anticiperen op een al te grote machtsopbouw bij een andere staat, een fenomeen dat doorgaans aangeduid wordt met 'balancing'. Aldus ontstaat er een inherente tendens in de richting van een machtssevenwicht (Christensen, & Snyder, 1990, p. 140-4). Bijgevolg wordt polariteit de enige variabele die bepaalt hoe efficiënt dat balanceergedrag is. Omwille van het groter aantal spelers bestaat in een multipolair systeem veel meer onduidelijkheid over elkaars intenties en capaciteit, wat enerzijds leidt tot onzekerheid over het te verwachten

gedrag van bondgenoten en anderzijds veel meer mogelijkheden creëert om het optimaal 'balancing' gedrag te ontwijken. Daarom was volgens Waltz een bipolaire structuur intrinsiek van langere duur en minder tot oorlog geneigd dan een multipolair systeem. Waltz, die zowel de 19de eeuw als het interbellum als multipolair beschouwt, haalt hier de aanloop van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog aan ter staving van zijn thesise over de relatieve instabiliteit van de multipolariteit (Waltz, 1964, 1979, p. 161-170). Ofschoon Waltz zelf in zijn publicaties over kernwapens (1981) en zijn commentaren op de structuur van het internationaal systeem na 1991 (1993, 2000) zijn eigen stellingen minstens heeft genuanceerd, is zijn invloed op het polariteitsdenken blijvend geweest. Wat in Waltz' werk overigens opvalt is de geringe aandacht die hij besteedt aan een nauwkeurige omschrijving van het nochtans centrale concept polariteit en de onderliggende essentiële bouwstenen, macht en grootmacht.

Ook bij Mearsheimer (2001) is polariteit een cruciaal begrip. Zijn offensief realisme trekt weliswaar andere conclusies met betrekking tot het gedrag van staten dan de waltzianse versie die doorgaans als 'defensief' wordt aangeduid. Mearsheimer stelt dat staten altijd naar zo veel mogelijk macht zullen streven ten koste van de anderen (machtsmaximalisatie). Defensieve realisten gaan er integendeel van uit dat staten op de eerste plaats veiligheid zoeken (veiligheidsmaximalisatie) en daarom niet per definitie streven naar een zo groot mogelijke macht maar enkel willen vermijden dat een andere staat te machtig worden. In feite gaat het hier over een verschillende interpretatie van hoe staten omgaan met het veiligheidsdilemma en het machtsevenwicht. Het verschil heeft verregaande theoretische consequenties voor bijvoorbeeld de mogelijkheid van samenwerking tussen staten, of 'bandwagoning' versus 'balancing' gedrag, etc. (Schmidt, 2005, p. 540-2). We laten deze discussie hier voor wat ze is. Voor ons huidige verhaal is het belangrijker dat Mearsheimer, in tegenstelling tot Waltz uitgebreid ingaat op wat hij onder polariteit en vooral de onderliggende concepten macht en grootmacht verstaat. Dit komt verder aan bod.

Samengevat: in het structureel realisme, zoals verwoord – met onderlinge verschillen – door Waltz en Mearsheimer, maar ook door andere auteurs zoals bijvoorbeeld Layne (1993, 2006), is polariteit een cruciaal verklarend gegeven voor de evoluties binnen het internationaal systeem. Doordat het systeem anarchisch is, worden machtsverhoudingen tussen de belangrijke spelers én vooral het aantal van zulke spelers (polariteit) het centrale element dat het ene internationaal systeem van het andere onderscheidt.

1.4 De neoklassieke realisten

Neoklassieke realistische auteurs als Schweller (1993, 2004), Walt (1987, 2005), Wohlforth (1999, 2009), Brooks en Wohlforth (2008) bouwen in essentie verder op deze structurele benadering van de neorealisten. Schmidt (2005, p. 543) stelt weliswaar dat ze anarchie en polariteit eerder als een breed contextueel dan als een causaal gegeven zien, en meer de nadruk leggen op interne en sociale factoren zoals de perceptie door beleidsmakers, de verhouding staat/samenleving of de belangen van de staat. Men zou dan ook kunnen concluderen dat polariteit bij deze auteurs een minder centrale plaats inneemt.

Dit lijkt ons echter niet onverkort het geval.¹ Vooreerst is niet steeds duidelijk welke auteurs men nu als structuralistische of neoklassieke auteurs moet beschouwen. Bij sommige auteurs (Zakaria, 1998) ligt de nadruk zeker op interne factoren. Maar Schweller (1993) omschrijft de periode voor Wereldoorlog II bijvoorbeeld als tripolair, beschouwt dit als een aparte polariteitsconfiguratie met haar eigen dynamiek inzake alliantievorming en argumenteert ook uitgebreid waarom dit zo is. Hier staat polariteit wel degelijk centraal.

Hetzelfde is het geval bij Wohlforth en zijn collega Brooks (Wohlforth, 1999; Brooks & Wohlforth, 2008). Perceptie en interne factoren spelen hier inderdaad een rol maar slechts in tweede instantie. In een recenter artikel (2009) stelt Wohlforth bijvoorbeeld dat perceptie van status en onderlinge verhoudingen moeilijker ligt in een multipolaire dan in een unipolaire situatie. Met andere woorden, de wijze waarop deze niet-materiële elementen een rol spelen is slechts een functie van de polariteitsconfiguratie die het centrale gegeven blijft.

Voor vele neoklassieke realisten blijft polariteit dus een centraal begrip, ook al verfijnen ze de concrete analyses met andere elementen dan de puur materiële machtsverhoudingen.

1.5 Polariteit in aanverwante stromingen

Buzan wijst erop dat ook andere scholen dan het realisme elementen van het polariteitsdenken bevatten. Hij vermeldt hierbij onder meer de door de Engelse school ontwikkelde concepten in verband met internationale samenleving en grootmachtbeheer, de gramsciaanse interpretaties van hegemonie en de hegemonische stabiliteitstheorie (Buzan, 2004a, p. 32-3, zie ook Layne, 2006). We zouden hier ook meer algemeen cyclische theorieën en de ‘power transition theory’ kunnen aan toevoegen. Enige voorzichtigheid lijkt ons hier geboden. Al deze scholen of analysekaders gaan inderdaad uit van macht als een sturend element in de internationale betrekkingen, maar er zijn grote verschillen over hoe men macht definieert, wat men onder grootmacht verstaat en ook hoe men de machtsverhoudingen in concrete tijdsperiodes evalueert. Er is bovendien een verschil tussen de erkenning van de rol van macht in het internationaal systeem en een analyse die het aantal grootmachten en/of hun onderlinge verhoudingen ziet als een cruciaal systemisch gegeven, wat de essentie van het polariteitsdenken uitmaakt. Ook een sociaalconstructivist als Alexander Wendt ontkent bijvoorbeeld helemaal niet dat de brute materiële capaciteit van de staten en hun onderlinge machtsverhoudingen een onafhankelijke rol spelen in de internationale betrekkingen (Wendt, 1999, p. 110-1). Maar dat maakt hem nog geen aanhanger van polariteitsdenken.

Dit voorbehoud neemt niet weg dat een aantal denkrichtingen vanuit hun specifieke invalshoek een bijdrage kunnen leveren aan het beantwoorden van kritieken op het polariteitsdenken en aldus deze traditie kunnen verrijken. Elementen als identiteit en erkenning zijn bijvoorbeeld zeker van belang bij wat men onder grootmachten verstaat, maar worden door de materialistische inslag van het realisme al te vaak buiten beschouwing gela-

---

¹ Wie als neorealist of als neoklassiek auteur moet worden beschouwd, is overigens ook niet altijd duidelijk.

ten. De Engelse School, met auteurs als Wight (1986), Bull (2002, oorspronkelijk gepubliceerd in 1977), en meer recent Hurrell (2007) en Buzan zelf (2004a), heeft bijvoorbeeld zowel aandacht voor de sociale aspecten van de internationale betrekkingen als voor de structurele machtsbasis van wat ze doorgaans met 'international society' aanduidt. Net als in de realistische traditie worden grootmachten hierbij als de essentiële spelers gezien, maar deze worden niet louter in termen van materiële macht gezien. De Engelse School benadrukt ook hun leidende rol in het beheer van het internationaal systeem. Deze auteurs tonen bovendien interesse voor het concept grootmacht als dusdanig, iets waar veel realistische auteurs met een merkwaardige nonchalance overheen stappen.

Op de stellingen van de 'power transition theory', de cyclische theorieën en de hegemonische stabiliteitstheorie komen we verder terug, want we kunnen er niet omheen als we het over polariteit en machtsverhoudingen hebben. Deze denkrichtingen hebben met het realisme gemeen dat ze macht zien als ultiem gegrond op materiële capaciteit. Ze gaan er bovendien ook allen van uit dat de staten de centrale actoren in het internationaal systeem zijn en dat machtige staten hier van uitzonderlijk belang zijn. Ze verschillen van de traditionele realisten door de rol die het machtsevenwicht in hun analyses speelt, en bovendien besteden zij, elk op hun manier, aandacht aan niet-materiële elementen en vormen van internationale orde. Wie een analyse in termen van polariteit maakt, dient dan ook de kritiek van deze richtingen in zijn onderzoek op te nemen.

De hierboven beschreven stromingen zijn tot slot van belang voor deze studie omdat ze allemaal een sterk historische inslag hebben en hun analyses niet beperken tot de huidige internationale verhoudingen. Dit maakt hen, voor een studie die het concept polariteit vanuit historisch perspectief wil benaderen, bijzonder interessant.

1.6 Samenvatting en conclusie

Als we naar het bovenstaande overzicht kijken, dan stellen we vast dat het ontstaan van het polariteitsdenken samenvalt met de specifieke situatie die zich na 1945 ontwikkelde en die gekenmerkt werd door de Amerikaans-Sovjet tegenstelling, of breder de Oost-West tegenstelling. Het is juist dit gegeven dat men doorgaans met bipolariteit aanduidt.

Het is volgens ons niet toevallig dat polariteit en het onderzoek naar de effecten van polariteit zo een belangrijke rol speelden in de naoorlogse ontwikkeling van een wetenschappelijke discipline die toen nog vrij jong was. Dat geldt trouwens ook voor het specifieke onderwerp dat lange tijd de voorkeur had in het polariteitsdenken: namelijk de relatie polariteit en stabiliteit. Terwijl net het omgekeerde lijkt te gelden voor de relatie tussen polariteit en internationaal beheer. We bespreken deze twee elementen hierna.

2 Polariteit en stabiliteit

Zoals onze bespreking van de behavioristische traditie en de samenvatting van het denken van Waltz aantoont is de relatie polariteit-stabiliteit één van de belangrijkste problemen waarin de polariteitsliteratuur zich heeft verdiept. De discussie rond de relatieve stabiliteit

van een multipolair versus een bipolair systeem, één van de centrale thema's in het polariteitsdenken, is hierbij overigens ouder dan het standaardwerk "*Theory of international politics*" (1979).

Als we de geschiedenis van het debat verhouding polariteit-stabiliteit willen schetsen dan kan men stellen dat men aanvankelijk uitging van de these dat multipolariteit leidt tot hogere stabiliteit dan bipolariteit (Levy, 1985; Noguee, 1974). Deze visie vinden we onder meer terug bij de hoger besproken auteurs Morgenthau (1948) en Kaplan (1957/1964, 1957) maar ook bij Quince Wright (1964) en in zeker mate bij Raymond Aron (1962).

Terwijl hogergenoemde auteurs nog hoofdzakelijk dachten in termen van machtsevenwicht, vertalen Deutsch en Singer deze stelling in 1964 naar de polaire terminologie. Dit leidde tot een reactie van Waltz (1964), die in een belangrijk artikel argumenteerde dat niet multipolariteit maar juist bipolariteit het stabielste was (Noguee, 1974). Sinds die tijd heeft zich hierover een hele literatuur ontwikkeld (zie o.m. Bueno de Mesquita, 1975, 1978, 1981; Michael Haas, 1970; Hopf, 1991; Kegley & Raymond, 1992, 1994; Levy, 1984, 1985; Mearsheimer, 1990; Moul, 1993; Noguee, 1974; Schweller, 1993; Wallace, 1973; Wohlforth, 1999). Het is niet onze bedoeling om uitgebreid in te gaan op deze discussie. We herhalen enkel dat veel van het behavioristisch geïnspireerd onderzoek van de jaren 1960 en 1970 juist de relatie polariteit en stabiliteit tot onderwerp had. Volgende elementen kunnen hier voorlopig volstaan:

Noch polariteit, noch stabiliteit worden doorheen heel dit debat altijd eenduidig gedefinieerd (Hopf, 1991). Wat stabiliteit betreft, draagt Waltz zelf bij tot de verwarring door te stellen dat hij onder stabiliteit zowel het vredevol karakter als de duur van het bestaande systeem (bi- of multipolair) verstaat (1964). Deutsch en Singer (1964) definiëren systemische stabiliteit dan weer als een situatie waarin de meeste staten overleven, geen enkele staat dominant is en er geen grootschalige oorlogen voorkomen. In deze definities is dus zowel sprake van het overleven van (groot)machten en het behoud van een bepaalde machtsverhouding als van de afwezigheid van oorlog.

Afwezigheid van gewapend conflict en duurzaamheid van een bestaande systemische configuratie zijn echter twee verschillende gegevens.¹ Later zal Waltz (1979) wel het onderscheid maken tussen de duurzaamheid van het systeem en zijn vreedzaam karakter. In 1993 geeft hij toe dat vrede (afwezigheid van oorlog) en duurzaamheid van het systeem twee verschillende zaken zijn die hij in 1964 onterecht door elkaar heeft gehaald (Waltz, 1993).

Wat de huidige wereldverhoudingen betreft, stellen de aanhangers van de unipolaire thes, in navolging van Waltz visie op de bipolariteit uit 1964, dat de Amerikaanse dominantie zowel duurzaam als vreedzaam is, waarbij zij overigens wel het onderscheid tussen beide maken (Wohlforth, 1999; Brooks en Wohlforth, 2008).

---

¹ Met stabiliteit in termen van conflict bedoelen we hier de afwezigheid van oorlogen tussen de grootmachten. Interne conflicten of oorlogen tussen kleine staten worden hier buiten beschouwing gelaten. Er lijkt een consensus te bestaan dat deze aan een andere dynamiek beantwoorden, die bovendien slechts onrechtstreeks systemische gevolgen heeft.

2.1 Polariteit en conflict

Over de relatie polariteit en afwezigheid van oorlog dient opgemerkt te worden dat er ondanks verscheidene decennia onderzoek en debat geen consensus bestaat over de invloed die polariteit heeft op het vreedzaam karakter van het internationale systeem. Historisch-empirische studies, die wij hierboven als behavioristisch geïnspireerd hebben aangeduid, geven geen onverkorte bevestiging van de theoretische stelling dat multipolariteit meer risico's op oorlog inhoudt dan bipolariteit of omgekeerd (Buzan, 2004a, p. 41, Hopf, 1991; Kegley en Raymond, 1992, p. 580, 1994, p. 53; Levy en Thompson, 2010, p. 33; Noguee, 1974; Rapkin, Thompson & Christopherson, 1979, p. 295). Zo vindt bijvoorbeeld Bueno de Mesquita (1981) geen verband tussen oorlog en polariteit in de 19de en 20ste eeuw. Hij concludeert dan ook dat *'any effort to infer anything about the likelihood of war from the presence or absence of a particular power distribution is likely to yield no better results than random guessing.'* (p. 566-7). In dezelfde lijn komt Miller bij zijn overzicht van de literatuur over samenwerking tussen de grootmachten tot de volgende conclusie: *'Despite the crucial importance that structural theory attributes to the effects of polarity in international outcomes, it is not clear from that literature whether one should expect more great power cooperation in bipolarity or in multipolarity'*. (1994, p. 333)

Ruimere historische studies bevestigen dit. Zo vergelijkt Hopf (1991) voor de 16de eeuw multipolaire (de periode 1495-1521) en bipolaire configuraties (de tegenstelling tussen Habsburgers en Ottomanen) en komt tot de conclusie dat er geen relatie is tussen polariteit en stabiliteit. Op basis van een brede historische studie (waarin hij de tegenstelling tussen Athene en Sparta, Rome en Carthago, de Valois en de Habsburgers, en de Cubacrisis vergelijkt) stelt Copeland dan weer dat Waltz ongelijk had wanneer hij stelt dat bipolariteit tot minder oorlog leidt (Copeland, 1996).¹

Na de val van de Berlijnse muur laaide de theoretische discussie over de stabiliteit van multipolariteit versus bipolariteit kort maar krachtig terug op, naar aanleiding van het artikel *"Back to the future"* van John Mearsheimer (1990), waarin die waarschuwt voor een instabiel en multipolair Europa. De reacties op dit artikel legden vooral de nadruk op de beperktheid van het polariteitsdenken als verklaringsgrond voor conflicten én op de onduidelijke verhouding tussen polariteit en nucleaire afschrikking; daarbij wezen ze ook op alternatieve verklaringen, zoals de stabiliserende werking van internationale instellingen, de aard van de betrokken regimes en de 'democratic peace theory' (zie o.m. Hoffmann, Keohane & Mearsheimer, 1990; Russett, Risse-Kappen & Mearsheimer, 1990).

In een andere studie maakt Miller (1992a) wel een interessant onderscheid tussen crisismanagement en het doorsnee beheer van de internationale problemen. In een bipolaire constellatie zou men er gemakkelijker in slagen crises te beheersen eens ze zijn uitgebroken, terwijl een multipolair systeem meer crises zou vermijden maar meer moeilijkheden

---

¹ Opmerkelijk is het verschil tussen Hopf (die van een Habsburgs-Ottomaanse bipolariteit spreekt) en Copeland (die het over een bipolariteit heeft tussen Habsburgers en Valois). Dit kan als een voorbeeld gelden van hoe systeemafbakening (zie verder) en historische interpretaties een rol spelen bij het definiëren van polariteitsconfiguraties en de evaluatie van machtsverhoudingen.

zou hebben om ze te beheersen. Met andere woorden, de effecten van multi- en bipolariteit hangen ook samen met het onderscheid tussen crisispreventie en crisismanagement.

Deze vaststelling ligt in het verlengde van wat Gilpin stelt. Hij wijst erop dat stabiliteit nog een andere betekenis heeft, die verwijst naar de verhouding tussen oorzaken en gevolgen. Een systeem is instabiel als kleine oorzaken disproportioneel grote gevolgen kunnen hebben.¹ In die zin kan men een bipolaire situatie wel als mogelijk instabiel zien omdat elk klein feit al snel in termen van een bipolaire tegenstelling wordt geïnterpreteerd, wat volgens Waltz één van de grote fouten is die men in een bipolaire constellatie kan maken. In een multipolaire situatie neemt een klein incident niet onmiddellijk grote proporties aan (Gilpin, 1981, p. 91). Raymond Aron maakt dezelfde redenering wanneer hij stelt dat bipolaire systemen niet per definitie oorlogszuchtiger of instabieler zijn dan multipolaire maar dat ze wel meer risico lopen op een veralgemeende en onverzoenlijke oorlog (1962, p. 148). Gezien het groter aantal actoren wordt een multipolair systeem echter wel meer geplaagd door onzekerheden, wat crisismanagement bemoeilijkt.

Als besluit kunnen we ons achter de volgende uitspraak van Noguee scharen: *'In spite of the apparent dichotomy between these two schools, few writers are totally convinced that either a bipolar or multipolar configuration is more stable under all circumstances.'* (1974, p. 1216) Bijna veertig jaar later lijkt die conclusie nog steeds stand te houden.

Na de Koude Oorlog verschoof vooral in Amerikaanse studies de aandacht naar de impact van een unipolaire machtsconstellatie op de stabiliteit en de afwezigheid van conflict. Deze studies gingen er doorgaans van uit dat de situatie anno 1992, na het wegvallen van de Sovjet-Unie, gekenmerkt werd door een Amerikaanse unipolariteit. Voor velen gold dit ook nog anno 2009 of 2012. Omdat zowel vanuit de neorealistische als vanuit de bredere realistische traditie van machts-evenwicht zulk een situatie automatisch zou moeten leiden tot 'balancing' gedrag, vreesden sommigen een verhoogd risico tot conflicten. Auteurs als Waltz (1993, 1999) of Layne (1993) hielden hierbij vast aan de neorealistische orthodoxie en voorspelden de opbouw van tegenmacht. Andere auteurs poogden met concepten als 'soft balancing' aan te tonen dat er nieuwe methodes van tegenwicht bieden werden ontwikkeld, wat door weer andere auteurs werd ontkend (Art, 2005; Lieber & Alexander, 2005; Paul, 2005; Pape, 2005; Walt, 2005). Nog anderen waren van oordeel dat unipolariteit een specifiek gegeven was en dat het daarom veel vreedzamer was dan bipolaire of multipolaire constellaties. Het werk van Wohlforth (1999) en Brooks & Wohlforth (2005, 2008) is hier een typisch voorbeeld van. Eensgezindheid over de consequenties van unipolariteit was er in geen geval.² Overigens is vooral bij de strekking die uitgaat van het vredevolle karakter van unipolariteit een duidelijke invloed waar te nemen van hegemonisme en de 'power transition theory'. We bespreken deze denkrichtingen later.

Ter afsluiting kunnen we stellen dat er tot vandaag geen sluitend bewijs is dat een bepaalde polariteitsconstellatie meer tot gewapende conflicten zou aanleiding geven dan andere.

---

¹ Gilpin geeft het voorbeeld van een rechtstaand ei dat instabiel is omdat het als gevolg van een kleine duw kan kantelen en breken. Een kaartenhuis is een ander voorbeeld.

² Voor een overzicht van de discussie zie Paul, Witz & Fortmann (2004).

Er dient in dit verband trouwens op gewezen dat er in de literatuur andere verklaringsgronden voor de afwezigheid van interstatelijke conflicten voorhanden zijn dan de polariteitsconfiguraties. Wat de periode van de Koude Oorlog betreft, zijn er vooreerst auteurs te vinden die erop wijzen dat op langere termijn het aantal oorlogen afneemt en die hiervoor eerder cognitieve en normatieve verklaringen aanreiken (Mueller, 1989/1999). Ten tweede zijn er auteurs die de stabiliteit van het wereldsysteem sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog toeschrijven aan de nucleaire factor. Waltz zelf is trouwens ook van mening dat kernwapens conflictvoorkomend werken. Kernwapens en polariteit versterken elkaar (Waltz, 1981, 1993, 1999; Wheeler, 2009).¹

2.2 Duur van polaire constellaties

Wat het blijvend karakter van de bipolariteit betreft, is een van de belangrijkste maar weinig geciteerde vaststelling van Waltz (1993) dat de bipolariteit veel minder lang duurde dan hij voorheen (1964; 1979) had gedacht. Dit belet echter sommige aanhangers van een Amerikaanse unipolaire thesis niet zich op Waltz te beroepen om het duurzaam karakter van deze configuratie te voorspellen (Wohlforth, 1999). Probleem hierbij is dat Waltz zijn oorspronkelijke stelling, en de latere ontkenning ervan, louter baseert op de Koude Oorlog, ondanks het feit dat hij beweerde zich op een puur theoretisch standpunt te plaatsen. Een recente studie van het machtssevenwicht in een zeer breed historisch perspectief, gaande van het oude China en het precolumbiaanse Amerika tot het moderne Europese statensysteem, maakt een onderscheid tussen systemen van machtssevenwicht (in hun multipolaire en bipolaire vorm) en onevenwichtige systemen (waaronder zowel unipolaire configuraties als vormen van imperium worden verstaan).² Een van de conclusies hierbij is dat evenwichtige systemen niet minder of meer voorkomen dan onevenwichtige en dat het ook niet zo is dat onevenwichtige systemen per definitie langer duren. Sommige rijken, zoals dat van Alexander de Grote, waren zelfs een bijzonder kort leven beschoren (Kaufman, Little & Wohlforth, 2007, p. 228-46).

2.3 Conclusie.

De discussie over de relatie tussen stabiliteit en polariteit is binnen de realistische traditie nog niet afgerond. Het debat wordt ook vertroebeld door definitieproblemen en dat niet alleen wat betreft polariteit maar ook wat betreft stabiliteit in zijn twee betekenissen: conflict (of de afwezigheid van conflict) en duur (het blijvend karakter van het systeem). Die twee interpretaties zijn op hun beurt dan weer het voorwerp van verschillende definities. Sommige auteurs zien stabiliteit (als afwezigheid van conflict) bijvoorbeeld niet enkel in termen van frequentie van oorlog maar ook in functie van intensiteit, omvang, en de betrokkenheid van de grootmachten in het conflict (zie bijvoorbeeld Levy, 1985).

---

¹ In *'The Use of Force: Military Power and International Politics'* (Art & Waltz, 1999) vinden we in dit verband enkele interessante bijdragen.

² De studie gebruikt de term hegemonie maar dit blijkt in de praktijk neer te komen op imperiale configuraties ('empire').

3 Polariteit, hegemonie en mondiaal beheer

Wat bij de neorealistische auteurs opvalt, is dat zij weinig of geen aandacht hebben voor de problematiek van internationaal beheer. Nochtans is dit een gegeven dat op zijn minst nauw verbonden lijkt met de kwestie van stabiliteit, in de zin van het voorkomen van conflicten. Gezien stabiliteit volgens de neorealisten echter bepaald wordt door de anarchische structuur gebaseerd op zelfhulp, lijkt mondiaal beheer op dit vlak in tegenspraak te zijn met de uitgangspunten van het structuralisme zelf. Er wordt dan ook weinig of geen aandacht aan besteed, net zo min als aan de talrijke andere wereldproblemen waarover men het in de dagelijkse politieke praktijk eens is dat ze een gemeenschappelijke aanpak vereisen.

Waltz bijvoorbeeld wijdt enkel de laatste paragraaf van het laatste hoofdstuk van *“Theory of international politics”* aan de vraag hoe men de aanpak van dit soort problemen vanuit een neorealistisch kader dient te analyseren. Zijn conclusie, geschreven in de late Koude Oorlog, is dat het uiteindelijk de twee grootmachten zijn, en klaarblijkelijk dan nog vooral de Verenigde Staten, die deze problemen dienen op te lossen en dat bijgevolg ook hier polariteit de determinerende factor is. De allerlaatste zin van deze neorealistische klassieker luidt dan ook: *‘The problem seen in the light of the theory is not to say how to manage the world, including its great powers, but to say how the possibility that great powers will constructively manage international affairs varies as systems change’*. (1979, p. 210)

Met andere woorden, internationaal beheer is volgens Waltz bepaald door de polariteitsverhoudingen. Maar dit blijft echter tot vandaag eerder een programmaverklaring dan een bewezen stelling, want veel neorealistische analyses op dit vlak hebben we tot op heden niet gezien, bepaalde veiligheidsaspecten die in termen van balancing mechanismes worden bestudeerd uitgezonderd. Internationaal beheer wordt vooral bestudeerd in de liberaal-institutionele traditie.

Daar waar er binnen de studie van het internationaal beheer achterliggende machtsverhoudingen worden geanalyseerd, is er eerder een sterke invloed vast te stellen van het denken in termen van dominantie en hegemonie, dan in termen van polariteit en machts-evenwicht. Kegley en Raymond (1994) stellen weliswaar dat er binnen de Internationale Betrekkingen een traditie bestaat die stelt dat normen en regels meer gerespecteerd worden wanneer de nationale capaciteit van staten gespreid is, de hiërarchie van staten permanent verandert en flexibiliteit de regel is, maar de door hen besproken studies dateren allemaal van het begin van de Koude Oorlog, zo niet van vroeger.

Hierop zijn twee uitzonderingen te vermelden. Ten eerste is er de beperkte literatuur over veiligheidsregimes. Interessant is hierbij dat een aantal auteurs ervan uitgaat dat multipolariteit een voorwaarde was voor het ontstaan en het functioneren van het Europese Concert (Finnemore, 2003; Holsti, 1991, 1992; Kegley & Raymond, 1994; Rosecrance, 2001) terwijl anderen dat dan weer ontkennen of minstens nuanceren en andere factoren belangrijker achten (Miller, 1992a & b, 1994). Zonder hier in detail te treden is het minstens opmerkelijk dat deze visie totaal tegengesteld is met deze van hegemonische auteurs.

Ten tweede kunnen we hier niet om de traditie van de Engelse School heen. Deze ziet internationaal beheer als een essentiële taak van de grootmachten maar verbindt het concept grootmacht zelf met een situatie waarin er meerdere grote spelers zijn. Dominantie

wordt dus verworpen en impliciet ziet men ook hier multipolariteit of minstens bipolariteit als een voorwaarde voor beheer. We komen hier verder op terug bij onze bespreking van het grootmachtconcept bij Bull.

Los hiervan lijkt het ons dat één benadering vandaag overheerst: zij die het beheer en het scheppen van orde verklaart in termen van dominantie. Dit is in het bijzonder het geval in de hegemonische stabiliteitstheorie of cyclische theorieën en tot op zekere hoogte ook in de regimetheorie (zie o.m. Gilpin, 1981; Keohane, 2005 (oorspr. 1984); Knutsen, 1999; Krasner, 1976; Modelski, 1987; Modelski en Thompson, 1988). Het onderscheid tussen hegemonische en cyclische theorieën is overigens niet altijd even duidelijk. Een aantal auteurs, zoals Ikenberry (2001, p. 28); Rosecrance (1987) en Cui (2007) beschouwen de these van Modelski bijvoorbeeld als één versie van de hegemonische stabiliteitstheorie, terwijl anderen, onder wie Modelski zelf, spreken van 'long cycle leadership theory' omdat zij de term hegemonie verwerpen. In wat volgt zullen we het eenvoudig weg hebben over hegemonische theorieën.

In ieder geval kan men stellen dat de oorspronkelijke hegemonische stabiliteitstheorie haar wortels heeft in de Internationale Politieke Economie, en in die zin een eerder sectoriële benadering is. Het onderzoek spitste zich aanvankelijk vooral toe op de aanwezigheid en/of afwezigheid van een dominante economische en politieke macht, op stabiele internationale handelsrelaties (het garanderen van vrijhandel en beperken van douaneheffingen) en/of op monetaire relaties (Cohen, 2008).

De invalshoek van Modelski is daarentegen niet louter economisch. Hij ziet de materieel dominante macht (hegemoon) vooral als diegene die een voortrekkersrol speelt in het ontwikkelen van een wereldwijd politiek systeem en beheerssysteem. Historisch is zijn benadering veel breder dan die van de hegemonische stabiliteitstheorie *sensu stricto*. Hij ziet hierbij sinds het begin van de moderne tijden een cruciale rol weggelegd voor maritieme mogelijkheden waarbij wereldoorlogen de rol vervullen van de verkiezing van nieuwe leiders. Modelski is dus meer geïnteresseerd in de historische groei van een wereldwijd politiek en beheerssysteem dan in specifieke economische regelgeving en regimes.

Gilpin (1981) is dan weer genuanceerder en gaat vooral in op de mechanismes van orde en verandering, en de rol die oorlog hierin speelt, zonder daarom zo verregaande gevolgtrekkingen te maken als Modelski. Hij wijst vooral op de stuwende kracht van economische ontwikkeling en ziet vooral het verschil in economische groei (differentiële groei) als oorzaak van verschuivende machtsverhoudingen tussen grootmachten. Hij bespreekt ook de consequenties die dit eventueel heeft op het blijvend aanvaarden van de bestaande internationale orde.

In een bredere zin kan men ook de wereldsysteemanalyse van Wallerstein rekenen tot deze hegemonische benaderingen. Holsti wijst er echter op dat Wallerstein een heel breed concept van hegemonie hanteert waarbij de hegemoon dominant is op zowat alle mogelijke terreinen, van het economische tot politieke, van het militaire en diplomatieke tot het

culturele. Naar zijn oordeel klopt dit niet meer met de historische realiteit in specifieke periodes (Holsti, 1992, p. 33).¹

Het is niet de bedoeling om al deze analyses hier verder toe te lichten. Ze zijn trouwens ook onderhevig aan kritiek (zie bv. Grunberg, 1990; McKeown, 1983; Russett, 1985; Snidal, 1985). Zo is men het in bredere historische vergelijkingen niet altijd eens over wie de hegemonen zijn en in welke periode zij dominant waren. Het is ook niet altijd duidelijk hoe men deze hegemonieën kan verzoenen met een situatie van multipolariteit of bipolariteit. Gilpin stelt bijvoorbeeld wel dat de machtsverhoudingen één van de elementen zijn die het beheer van het internationaal systeem bepalen, maar hij stelt tegelijkertijd dat bipolariteit en multipolariteit hierbij niet echt een verschil uitmaken. Hij ziet in ieder geval geen tegenstelling tussen hegemonie en bi- of multipolariteit (1981, p. 42, en 85-96).

Er zijn echter diverse redenen waarom er wel aan deze theorieën aandacht moet besteed worden. Vooreerst genoten zij, ondanks de kritieken, na de Koude Oorlog een vernieuwde belangstelling. Veel van de beleidscommentaren in de jaren 1990, vooral dan in Amerikaanse kringen, leken impliciet voort te bouwen op het hegemonisch denken, terwijl er later ook van Chinese kant belangstelling ontstond voor bredere historische analyses van (opkomst en verval van) hegemonen (zie bv. Cui, 2007). Ook op wetenschappelijk vlak was er sprake van een heroplevende belangstelling voor de rol die een dominante macht speelt in het ordenen van de internationale verhoudingen na grote conflicten (zie bv. Ikenberry & Kupchan, 1990; Ikenberry, 2001; Knutsen 1999). Ook de analyse van Nye van de Amerikaanse machtspositie rond het jaar 2000 kan in essentie teruggebracht worden tot een eigentijdse versie van hegemonie (Nye, 2002). Verder is er ook een onmiskenbare invloed op wat Layne (2009) de unipolaire stabiliteitstheorie heeft genoemd, die vooral te vinden is bij neoklassieke realisten (Brooks & Wohlforth, 2008; Wohlforth, 1999).

Inderdaad wordt er recent op gewezen dat hegemonische theorieën impliciet een unipolaire machtsconstellatie veronderstellen (Buzan, 2004a; Ikenberry, Mastanduno & Wohlforth, 2009). Dit hangt, zoals we verder zullen zien, grotendeels samen met de definitie van polariteit. Het is in ieder geval zo dat deze theorieën in tegenspraak zijn met de visie die de (Europese) internationale ontwikkelingen tot 1945 ziet in termen van multipolariteit, zoals de klassieke polariteitsdenkers dat doen. Minstens zien zij een opeenvolging van unipolaire en bi- of multipolaire fases in de historische ontwikkeling.

Dit brengt ons bij de vaststelling dat de meeste hegemonische analyses een historische inslag hebben. Ofwel meent men langere historische ontwikkelingen, al dan niet cyclisch, te ontwaren, (Gilpin, 1981, Knutsen, 1999; Modelski, 1987) ofwel nemen ze historische vergelijkingen minstens als basis om hun stellingen betreffende de noodzaak van een stabiliserende dominante macht (Krasner, 1976) of de huidige unieke positie van de Verenigde Staten (Brooks & Wohlforth, 2008; Nye, 2002; Wohlforth, 1999) te staven.

---

¹ We kunnen dit overzicht nog aanvullen met de neogramsciaanse benadering van hegemonie. Zij vertrekt echter niet van een statelijke benadering van de internationale verhoudingen en is daarom met betrekking tot de polariteitsdiscussie minder interessant (Holsti, 1991).

Nog belangrijk is hierbij dat ondanks eventuele meningsverschillen over wie hegemoon was in welke periode, en hoe die periodes af te bakenen, er bij deze auteurs een grote consensus bestaat over de Britse hegemonie na 1815 en de Amerikaanse na 1991, of zelfs vanaf 1945. Dit maakt dat we hier geconfronteerd lijken te worden met een stelling die de multipolariteit van de 19de eeuw en de post-Koude Oorlog ontkent.

Verder is er nog een belangrijk verschil tussen deze benaderingen en het polariteitsdenken, namelijk dat ze veel breder werken dan louter een evaluatie in termen van materiële capaciteit. Voor hegemonische denkers brengt de hegemoon ook orde in het systeem. Wat deze auteurs dan ook van de polariteitsdenkers onderscheidt is bijvoorbeeld het vraagstuk van legitimering en delegitimering van de dominante macht.

Tot slot past het hier ook nog de ‘power transition theory’ te vermelden (Organski, 1968; Organski en Kugler, 1981; Tammen et al., 2001), die we in wat volgt kortweg met transitietheorie zullen aanduiden. Deze valt niet echt onder de rubriek hegemonische theorieën al is ze er mee verwant. Het betreft hier volgens ons eerder een specifieke hypothese over de oorzaken van (grootmacht)oorlogen, dan een algemene theorie van de internationale betrekkingen. Transitietheoretici zijn immers vooral geïnteresseerd in de oorzaken van conflicten tussen grootmachten, eerder dan in de vraag hoe een dominante macht of hegemoon ordenend optreedt.¹ Zo hegemonische theorieën vooral geïnteresseerd zijn in het ontstaan van een nieuwe orde onder leiding van de hegemoon, dan heeft de transitietheorie eerder aandacht voor de fase waarin de hegemoon zijn machtsbasis verliest en concurrentie krijgt van ontevreden, revisionistische uitdagers. Dit geeft dan aanleiding tot oorlog. Transitietheoretici zien de oorzaken van oorlogen tussen grootmachten in de (materiele) machtsovergang tussen staten. Grootmachtoorlogen ontstaan wanneer een dominante macht te maken krijgt met een uitdager die ongeveer evenveel macht verwerft dan de gevestigde dominante macht en bovendien ook ontevreden is met de bestaande internationale orde. De transitie van één dominante macht naar een andere gaat dan gepaard met oorlog. Oorlog wordt volgens deze theorie dus deels, maar niet uitsluitend, verklaard in functie van materiële capaciteit, en meer bepaald in termen van min of meer evenwichtige materiële capaciteit.

De verwantschap met het hegemonisch denken is hier dus duidelijk. Orde en stabiliteit worden gecreëerd door het (materiële) overwicht van één macht, niet door een evenwichtige spreiding van de macht. Trouwens, net als de hegemonische denkers zien zij Groot-Brittannië als de dominante macht in de 19de eeuw en de Verenigde Staten in de periode van 1945 tot vandaag. Ook zien zij niet het machts-evenwicht als het sturend principe van de internationale evoluties, maar wel de ongelijke groei van (economische) macht. Evenwichtige verdeling van de macht is voor hen geen basisvoorwaarde voor internationale stabiliteit, wel de oorzaak van oorlogen en instabiliteit. Dit alles doet uiteraard sterk denken aan analyses in termen van opvolging van hegemonen, en ook aan het principe van de differentiële groei bij Gilpin.

---

¹ Tammen et al. (2001, p. 7) verwerpen de term hegemoon omdat die volgens hen zou inhouden dat de betrokken staat zonder meer zijn wil kan opleggen aan de andere staten. Dit is een definitie van hegemonie die wellicht door vele hegemonietheoretici niet wordt gedeeld. Het verschil tussen dominante macht in de transitietheorie en hegemoon in de hegemonische stabiliteitstheorie lijkt ons dan ook grotendeels semantisch.

4 Definitieproblemen: polariteit, de toepassing op concrete periodes

Wanneer we de literatuur doornemen over enerzijds polariteit en stabiliteit, en anderzijds polariteit, hegemonie en mondiaal of internationaal beheer, dan zien we meerdere elementen die mogelijk mee een verklaring vormen voor het gebrek aan eensgezindheid betreffende de relatie polariteit/stabiliteit of polariteit/beheer.

4.1 Polariteitsdefinities

Het valt op hoe weinig aandacht er is voor de vraag wat men precies verstaat onder uni-, bi- of multipolariteit. Hierover bestaat een bepaalde literatuur, en zeker de behavioristische traditie heeft, ondanks al haar onvolkomenheden, de verdienste pogingen te hebben ondernomen om polariteitsconfiguraties precies te omschrijven. Maar het valt op dat vele auteurs zich bij hun vergelijking tussen diverse types polariteit weinig gelegen laten aan een precieze omschrijving van deze begrippen (Nogee, 1974; Wagner, 1993). Waltz gaat bijvoorbeeld ruw om met de term polariteit. Hij is weinig of niet geïnteresseerd in wie de precieze actoren zijn binnen een systeem en hoe zij zich onderling verhouden. Vele andere auteurs volgen Waltz in deze benadering.

4.1.1 Toepassing van polariteitsconfiguraties op specifieke periodes

Hiermee samenhangend valt het op dat er evenmin veel moeite gedaan wordt om het classificeren van bepaalde tijdsperiodes als uni-, multi- of bipolair te verantwoorden. Zo wordt de hele periode van 1945 tot 1991 doorgaans als bipolair beschreven. Evenzeer is het gebruikelijk de 18de en 19de eeuw, en zelfs heel de moderne geschiedenis, al dan niet Europees, tot aan de Tweede Wereldoorlog als multipolair te omschrijven. Illustratief is de uitspraak van Waltz (1979) die zonder veel argumentatie het volgende poneert: *‘Until 1945 the nation-state system was multipolar and always with five or more powers’* (p.163). Waarop hij zich hiervoor baseert, hoe de machtsverhoudingen evolueerden en of bijvoorbeeld de toename of afname van het aantal grootmachten in een bepaalde periode gevolgen had, wordt niet gezegd.

Bovendien, terwijl het een gemeenplaats is te stellen dat de wereld na 1945 bipolair was en tevoren multipolair, valt de consensus over de polariteitsconstellatie wat betreft de periode na 1991 weg (Nye, 2002, p. 38-9). Ter illustratie geven we het volgende voorbeeld: in januari 2009 publiceerde het tijdschrift *"World Politics"* een themanummer rond unipolariteit. In geen enkele bijdrage, van de hand van vooraanstaande Amerikaanse auteurs als Jervis, Levy, Ikenberry, Mastanduno, Finnemore, Walt en Wohlforth, wordt het unipolair karakter van de post-Koude Oorlog in twijfel getrokken. Tegelijkertijd zien we dat het Duitse tijdschrift *"Internationale Politik"* enkele maanden vroeger (herfst 2008) een themanummer publiceerde met de titel *"The rise of the rest. Thinking about the multipolar world, with credible, sceptical optimism"*. Het nummer bevatte onder meer bijdragen van Indiase, Braziliaanse en Chinese auteurs.

Deze verdeeldheid over hoe de huidige wereldverhoudingen in polariteitstermen te definiëren houdt aan tot diep in het eerste decennium van de 21ste eeuw en zelfs daarna. Zo spreekt Calleo (2008, 2009a) van *"America's unipolar fantasy"* terwijl Etzioni (5-10-2012) het heeft over *"The myth of multipolarity"*.

We kunnen inderdaad vaststellen dat na 1991 het debat over de stabiliteit van de bipolariteit versus multipolariteit tot op zekere hoogte verschoven is naar een discussie over het blijvend unipolair versus multipolair karakter van de internationale verhoudingen in de postbipolaire wereld en meer algemeen naar de theoretische implicaties (bv. inzake machtsverhouding, alliantievorming of stabiliteit) van een unipolair systeem (Monteiro, 2011/2012). Ofschoon Waltz zelf (1993; 2000) zich sterk afzet tegen de these dat het huidige internationaal systeem blijvend unipolair is, wordt onder meer op zijn redenering betreffende de stabiliteit van de bipolariteit voortgebouwd om het blijvend karakter van de Amerikaanse unipolaire dominantie te verklaren (zie o.m. Wohlforth, 1999; Brooks en Wohlforth, 2008; Ikenberry, Mastanduno en Wohlforth, 2009).

Het was Charles Krauthammer die met het artikel "*The unipolar moment*" (1990) in "*Foreign Affairs*" definitief het startsein gaf voor het beschrijven van de internationale verhoudingen in termen van unipolariteit. Krauthammer, één van de leidende figuren van de neoconservatieve denkrichting, kan bezwaarlijk een theoreticus van de Internationale Betrekkingen genoemd worden, maar het valt wel op dat sinds die tijd een belangrijk deel van de Amerikaanse wetenschappelijke en theoretisch georiënteerde literatuur ervan uitgaat dat het huidige internationale systeem unipolair is. Uiteraard maken realistisch georiënteerde auteurs hier het leeuwendeel van uit. Maar een aantal van de hoger genoemde auteurs kunnen zeker niet als realisten bestempeld worden. Ook iemand als Joseph Nye (2002) gaat uit van Amerikaanse dominantie, zij het niet louter op materiële gronden, wel op een combinatie van militaire macht en de zogenaamde 'soft power'.

Tegenover de unipolaristen staan auteurs die stellen dat unipolariteit geen blijvend karakter heeft. Hiertoe behoren in de eerste plaats neorealisten als Waltz (1993; 2000), Layne (1993; 2006) en Mearsheimer (2001), die wijzen op 'balance of power' mechanismes of andere materiële elementen die maken dat unipolariteit per definitie een voorbijgaand karakter heeft, zo niet onmogelijk is. Verder zijn er ook auteurs als Charles Kupchan (1998), Fareed Zakaria (2008), Parag Khanna (2008) of David Calleo (2008, 2009a) die eerder gericht zijn op empirische beschrijvingen van de huidige verschuivende machtsverhoudingen dan op de theoretische analyses.

Het multipolaire discours heeft een zekere aanhang in kringen rond de Europese Unie (Higgott, 2010; Peral, 2009; D. Scott, 2013; Umbach, 2006). Het duikt ook regelmatig op bij Franse beleidsverantwoordelijken en commentatoren (Umbach, 2006; Van Oudenaerde, 2004). Multipolariteit speelt verder ook een belangrijke rol in het Russische buitenlandse beleid (Ambrosio, 2005; Carrère d'Encausse, 2011; Donaldson & Noguee, 2005, p. 8 & p. 351-374; Lo, 2008a, 2008b). Hierbij wordt multipolariteit als een vanzelfsprekende tendens en/of een wenselijk evolutie voorgesteld. Het Chinese discours over multipolariteit is dan weer minder eenduidig en lijkt de laatste jaren minder uitgesproken dan voor de millenniumwissel (Blum, 2003; Easley, 2008; D. Scott, 2013; Umbach, 2006).

Verder duiken termen als unipolariteit of multipolariteit ook op in bijvoorbeeld titels van publicaties of inleidende hoofdstukken over een bepaalde problematiek, zonder dat er daarom dieper wordt ingegaan op dit aspect. Zo heeft Weiss (2004) het over "*The responsibility to protect in a unipolar era*". Unipolariteit wordt hier gewoon als een vaststaand feit vermeld, zonder er nader op in te gaan. Het inleidend artikel op het themanummer van "*Internationale Politik*" doet in feite hetzelfde. Het omvat een beschrijving van het

buitenlands beleid van een aantal opkomende grootmachten, geen analyse van multipolariteit, die als een vaststaand feit wordt aanvaard.

Wat er ook van zij, we komen tot de bevreemdende vaststelling dat men het onder wetenschappers en publicisten blijkbaar niet eens is over hoe de laatste decennia in termen van polariteit te beschrijven. Nu zou men een verschil in visie tussen unipolariteit en bipolariteit, of bipolariteit en tripolariteit kunnen verklaren vanuit verschillende evaluaties of weging van machtsfactoren. Alles is uiteraard een kwestie van gradaties. Of er bijvoorbeeld sprake is van unipolariteit of bipolariteit kan in bepaalde situaties niet echt duidelijk zijn. Maar hier gaat het wel degelijk over de twee uitersten van polariteitsconfiguraties: unipolariteit versus multipolariteit.

Bij nader toezien blijkt er ook een contradictie te bestaan tussen het beschrijven van de 19de eeuw als multipolair, en de situatie na 1945 als bipolair enerzijds en de hegemonische traditie anderzijds. Als men de ontwikkelingen van de laatste vijfhonderd jaar beschrijft in termen van een opeenvolging van hegemonieën zoals Modelski (1987) doet, dan is er toch op het eerste gezicht een tegenspraak met de bovengenoemde uitspraak van Waltz die zegt dat de wereld toen multipolair was (Miller, 1992a).

We kunnen dan ook besluiten dat zo het al niet duidelijk is wat men onder de polariteitsverhoudingen verstaat, dan is er al evenmin eensgezindheid over hoe de polariteitsconfiguraties er in een specifieke periode uitzien. Die verdeeldheid situeert zich wat betreft de periode na 1991 zelfs binnen de neorealistische school zelf. Voor het verleden is er een tegenstelling tussen het polariteitsdenken en het hegemonisch denken.

4.2 Grootmachtdefinities

Voor elke discussie over polariteit is het begrip grootmacht van essentieel belang. De kern van het polariteitsdenken is dat de structuur van het internationaal systeem bepaald wordt door het aantal grootmachten. Hier heeft men opnieuw twee problemen, vergelijkbaar met de vorige: wat verstaat men onder grootmacht en welke staten vallen in een bepaalde periode onder deze definitie.

Het kan verbazen, maar over de eerste vraag bestaat echt weinig politiekwetenschappelijke literatuur, en dat niet alleen in de neorealistische traditie. Met uitzondering van de "*Anarchical society*" van Hedley Bull (2002 oorspronkelijk gepubliceerd in 1977), vinden we in de canon van de Internationale Betrekkingen geen studie over het concept, en zelfs bij Bull zijn grootmachten maar één onderdeel van een uitgebreidere analyse. In het nagekomen werk van Wight (1986) vinden we ook een paar fragmenten over de historische evolutie van grootmachten. Pas de laatste jaren begint er een zekere belangstelling te groeien (zie bv. Bisley, 2012; Buzan, 2004a; Fordham, 2007, 2011; Simpson, 2004; Volgy e.a., 2011). Dit gebrek aan belangstelling geldt trouwens ook voor historici, die in het algemeen minder dan politieke wetenschappers zijn geïnteresseerd in abstracte concepten. Nochtans zijn de verhoudingen tussen de grootmachten zowat de alfa en de omega van de traditionele diplomatieke en militaire historiografie.

Het spreekt dan ook voor zich dat er weinig grondige argumentaties te vinden zijn die verklaren waarom bepaalde landen al dan niet als grootmacht worden geïdentificeerd. Ook hier kan een citaat van Waltz als voorbeeld gelden: *'Counting the great powers of an era is about as difficult, or as easy, as saying how many major firms populate an oligopolistic sector of an economy. The question is an empirical one and common sense can answer it.'* (1979, p. 131)

Waltz' uitspraak wordt ondersteund door het feit dat er onder historici en politieke wetenschappers een vrij brede, zij het niet volledige, consensus bestaat over de identiteit van de 19de-eeuwse grootmachten. Doorgaans worden er vijf aangeduid voor het Europese systeem tussen 1816- en 1914: Groot-Brittannië, Rusland, Frankrijk, het Habsburgse Rijk en Pruisen/Duitsland, al dan niet aangevuld met Italië na zijn vereniging. Op wereldvlak komen hier rond de eeuwwisseling Japan en de Verenigde Staten bij. Op dezelfde wijze kan men zeggen dat weinig polariteitsdenkers en weinig historici zullen ontkennen dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in de periode 1945-1991 de grootmachten (men sprak toen van 'supermachten') waren, zij het dat zich vanaf de jaren 1960 en 1970 een debat ontwikkelde over een evolutie in de richting van een meer multipolair systeem.

Hoe belangrijk het grootmachtconcept is, en dus actoren als analyse-niveau is, blijkt ook uit de veel voorkomende neiging om studies over multipolariteit op te zetten vanuit een beschrijving van de machts capaciteit en het buitenlands beleid van gevestigde en opkomende mogendheden. Het hoger geciteerde themanummer van *"Internationale Politik"* (2008) is daar een voorbeeld van. Maar alles bij elkaar genomen wordt de vraag waarom een staat als grootmacht wordt aangeduid (of in het verleden werd aangeduid) doorgaans slechts oppervlakkig behandeld.

4.3 Machtsdefinities

Men kan zich de vraag stellen, of in deze tegenstrijdigheden in de polariteitsliteratuur geen verschillen schuilgaan betreffende het gehanteerde machtsconcept.

Macht is immers, in het algemeen, niet een begrip met een onbetwiste definitie, niet in de Internationale Betrekkingen, en evenmin in de bredere politieke wetenschappen. We beperken ons hier tot de vaststelling dat de neorealistische traditie, die toch het nauwst verbonden is met het concept polariteit, een materialistisch concept van macht aanhangt, in die zin dat ze macht definieert in termen van materiële capaciteit, die dan nog hoofdzakelijk in economische en militaire termen wordt gedefinieerd (Barnett & Duvall, 2005a; Schmidt, 2005).

Zoals we verder zullen zien is macht echter een complexer gegeven dan men op het eerste gezicht zou denken. Dat een grootmacht een machtige staat is, is een gegeven dat iedereen aanvaardt; waarop deze macht steunt is echter veel minder duidelijk. Hier zijn vele opdelingen mogelijk: capaciteit versus interactie, institutionele macht, enz.

Hiernaast dient ook een onderscheid gemaakt te worden naargelang de sector waarbinnen macht speelt. Het is niet evident hoe economische macht (die zowel in termen van interactie, als capaciteit, als bijvoorbeeld institutionele macht kan bekeken worden) zich verhoudt tot militaire macht. Evenmin is het duidelijk of die verhoudingen doorheen de tijd altijd hetzelfde waren. Ook hier kunnen historische evoluties plaatshebben.

4.4 Polariteit, grootmachten, macht en historische evoluties

Dit brengt ons meteen bij de wijze waarop polariteitstheoretici omgaan met historische gegevens en de kritiek van historici hierop. Vele historici verwijten politiekwetenschappelijke analisten van de Internationale Betrekkingen een te uitsluitende aandacht voor het heden: men zou geen rekening houden met de historische processen die aan de huidige situaties ten grondslag liggen. Dit fenomeen wordt doorgaans aangeduid met presentisme. Nauw hiermee verwant is het verwijt dat de Theorie van de Internationale Betrekkingen, en dat geldt zeker voor het polariteitsdenken, ahistorisch is. Hiermee bedoelt men dat men geen rekening houdt met concrete historische evoluties die bepaalde uitkomsten verklaren. Systemische denkers als Waltz zijn zeker een belangrijke doelgroep van deze kritiek. Naar het voorbeeld van de natuurwetenschappen (meer bepaald de fysica), pogen zij algemene wetmatigheden te ontdekken. Men gaat hierbij uit van het heden en veronderstelt dat de huidige situatie zonder al te veel moeilijkheden zowel naar het verleden als naar de toekomst kan worden geprojecteerd, waarbij men dan misschien geen natuurwetten, dan toch wel algemene wetmatigheden kan ontdekken. Historici zijn echter veel meer geïnteresseerd in het concrete proces en de individuele elementen die leiden tot bepaalde concrete resultaten. Zij benadrukken daarom, eerder dan de algemene tendensen, de uniciteit van elk specifiek geval en ze zijn terughoudend ten aanzien van generalisaties.

In ieder geval is het een feit dat Waltz zeker niet geïnteresseerd is in diepgaande historische vergelijkingen. Hij gaat ervan uit dat wat hij beschrijft algemeen geldende wetmatigheden zijn die de relaties tussen staten kunnen verklaren, los van hun historische context. Zijn uitspraak betreffende het multipolair karakter van de wereld voor 1945 is hier een duidelijk voorbeeld van. In het algemeen is hij trouwens meer gefocust op het ontwikkelen van een abstract kader dan op de toetsing aan concrete periodes. Historici, die zoals gezegd doorgaans meer geïnteresseerd zijn in de complexiteit van concrete historische gebeurtenissen en processen, verwijten systeemdenkers dan ook dat zij monocausaal te werk gaan, zonder oog te hebben voor de complexiteit van historische feiten die volgens hen niet door één factor, in casu polariteitsverhoudingen, kunnen verklaard worden (Buzan & Little, 2000; Elman & Elman, 2000; Hobden, 2002).

Meer recent hebben een aantal auteurs, in tegenstelling tot Waltz, zich wel uitgebreid op historische voorbeelden gebaseerd om hun stellingen in verband met polariteit te staven. Hierbij wordt hoofdzakelijk uit de Europese geschiedenis geput, zij het dat ook andere voorbeelden aan bod komen (Brooks & Wohlforth, 2008; Kaufman, Little, & Wohlforth, 2007; Layne, 1993, 2006; Mearsheimer, 2001; Schweller, 1993; Wohlforth, 1999, 2009). In hegemonische en cyclische theorieën is het gebruik van historische gegevens trouwens algemeen verspreid om patronen van recurrentie en verandering vast te leggen. De oudere behavioristische traditie legt dan weer een sterke nadruk op statistische analyses (een methode die nog steeds door de transitietheorie wordt gebruikt) waarbij het basismateriaal ook uit historische cijfergegevens bestaat. Andere auteurs baseren hun 'case studies' op historische gevallen. Zo keert de literatuur over veiligheidsregimes vaak terug naar het 19de-eeuwse voorbeeld van het Europese Concert – de samenwerking van de Europese grootmachten via topontmoetingen, als een eerste primitieve vorm van beheer – om de specifieke dynamiek van veiligheidsregimes, en dan vooral hun ontstaan, te analyseren. Hierbij wordt dan vaak ook de vergelijking getrokken met de werking van de Volkenbond en de VN-Veiligheidsraad.

Maar ook deze historisch georiënteerde studies zijn het voorwerp van kritiek vanwege historici, vooral dan over de wijze waarop politieke wetenschappers met historische gegevens omgaan. De kritieken zijn van velerlei aard maar ook hier komen monocausaliteit en selectiviteit (het feit dat men gegevens selecteert in functie van theoretische uitgangspunten die beïnvloed zijn door de hedendaagse situatie) als belangrijkste elementen naar voor. Eén van de meest scherpe critici is wellicht de historicus Paul Schroeder die over het neorealisme het volgende zegt:

A theory that holds that states are differentiated within the system solely by their relative power position cannot possibly deal successfully with this history or its outcome, any more than Newtonian physics can work for quantum mechanics. The neo-realist assumption, like its view of the unchanging, repetitive nature of balance-of-power politics and outcomes through the ages, may make its theory of international politics simple, parsimonious, and elegant; they also make it for the historian at least, unhistorical, unusable, and wrong. (Schroeder, 1994a p. 129)

Kortom, voor Schroeder zijn polariteit en machtsrelaties een te simpel gegeven om de complexiteit van historische processen weer te geven. Schroeder staat niet alleen in zijn kritiek, en het zijn trouwens niet alleen de polariteitsdenkers die er het doelwit van zijn. Vergelijkbare kritieken vindt men ook over hegemonisch denken (zie bv. Ingram, 2000).

Samenvattend kunnen we vaststellen dat polariteitsdenkers ofwel hoofdzakelijk theoretisch werken, ofwel zich beroepen op het verleden om hun multipolaire of unipolaire stellingen met betrekking tot de situatie na de Koude Oorlog te staven. In beide opzichten leveren historici heel wat kritiek op hun benadering. Zonder te willen beweren dat politieke wetenschappers historische feiten volledig naar hun hand zetten, kunnen we ons inderdaad vanuit historisch oogpunt toch minstens vragen stellen bij het feit dat verschillende auteurs dezelfde periodes als uni-, bi- of multipolair beschouwen.

Overigens kunnen we dezelfde vragen stellen over de begrippen macht en grootmacht. De historicus Jeremy Black waarschuwt voor pogingen die grootmachten én hun onderlinge machtsverhoudingen over langere historische periodes vergelijken. Kwantificeren van zulke vergelijkingen is voor hem, en trouwens voor vele andere auteurs, al helemaal uit den boze. Hij pleit ervoor die staten als grootmachten te beschouwen die door de tijdgenoten als dusdanig werden gezien. Immers, wat een grootmacht is, maar ook wat macht is, of welke machtsfactoren het belangrijkste zijn, het antwoord op al deze vragen kan van periode tot periode anders ingevuld worden (Black, 2008).

Indien we deze visie radicaal zouden volgen, dan zou echter elke historische vergelijking over polariteitsverhoudingen zo niet onmogelijk, dan toch minstens zeer moeilijk wordt. Het is dan ook interessant om op zijn minst na te gaan of er daadwerkelijk een verandering plaats heeft in het grootmachtconcept doorheen de tijd. Als dat zo is, dan kunnen we de universele geldigheid van de polariteitsthesis in vraag stellen.

4.5 De relevantie van polariteit na de Koude Oorlog?

Dit alles brengt ons bij de vraag of polariteit wel een relevant analysekader is voor de internationale verhoudingen. Het is in ieder geval veelzeggend dat het moeilijk is een direct verband aan te tonen tussen de systeemstabiliteit en de polariteitsconfiguratie, wat nochtans een centrale stelling van het neorealisme is. Hetzelfde geldt voor de relatie tussen polariteit en internationaal beheer, die trouwens verwant is met de stabiliteitsdiscussie. Hier worden verschillende polariteitsconstellaties (multipolariteit versus hegemonie) aangehaald als grond voor het ontstaan van internationale regimes, orde en/of conflict.

Wat de huidige situatie betreft roept het op zijn minst vragen op als een hele reeks auteurs de stabiliteit van het huidige internationaal systeem toeschrijven aan zijn blijvend unipolair karakter terwijl anderen datzelfde systeem niet eens als unipolair omschrijven, maar als multipolair, of multipolair in wording. Dezelfde opmerking geldt voor het beschrijven van periodes uit het verleden in termen van hegemonie enerzijds en in termen van uni- en multipolariteit anderzijds. Zoals Martha Finnemore (2003) opmerkt, zijn theoretische stellingen over de gevolgen van de machtsverhoudingen niet te toetsen als men het niet eens is over hoe die machtsverhoudingen er in concrete periodes uitzien. Maar evenzeer valt de invloed van polariteit, zoals gezegd één van de cruciale variabelen in het neorealistische kader, onmogelijk te controleren als er onduidelijkheid heerst over wat men precies met polariteit bedoelt. Daarom is het evalueren van verschillende polariteitsconcepten en hun historische toepassing relevant. Elke discussie over de relatie tussen polariteit enerzijds en stabiliteit en beheer anderzijds heeft weinig zin, zolang dit niet is opgelost.

De vraag mag dan ook gesteld worden of polariteit wel een relevant concept is. Buzan, één van de weinige auteurs die het concept de laatste jaren grondig hebben geanalyseerd, stelt van wel. Het concept zet ons volgens hem aan te differentiëren tussen het systeemniveau en verklaringen op het niveau van de staat als de actor. Hij stelt dat het polariteitsconcept op zich misschien niet al te veel zegt, maar in combinatie met een aantal andere elementen (zoals geografische gegevens, beleidsopties van individuele landen inzake buitenlands beleid, en de sociale aspecten van het internationaal systeem zoals ontwikkeld door de Engelse School en de constructivisten), biedt het wel een relatief eenvoudige manier om de complexiteit van de internationale relaties te ordenen (Buzan, 2004a, p. 40-2). Uiteraard is dit mogelijk, maar er zijn drie bedenkingen bij te maken.

Ten eerste moeten we erop wijzen dat de structuur voor polariteitsdenkers in feite bestaat uit de grote actoren, en dat die dus cruciaal zijn. Dat ziet Buzan, met zijn uitgebreide aandacht voor het concept grootmacht, trouwens ook in, maar het maakt ook het onderscheid tussen systemische factoren en deze op het niveau van de actoren niet altijd even gemakkelijk.

Ten tweede moeten we beseffen dat polariteitsdenken meer is dan louter het denken in termen van machtsverhoudingen tussen grootmachten. Aantallen zijn hier een cruciaal gegeven: polariteitsdenkers zijn van oordeel dat er een structureel verschil is naar gelang er één, twee of meer grote spelers zijn. De vraag is dan of dit wel zo belangrijk is.

Een derde element dat we hierbij kunnen opwerpen is de vraag of het polariteitsdenken niet sterk beïnvloed is door de context waarin het is ontstaan, namelijk de vroege Koude Oorlog. Wagner (1983) stelt in dit verband terecht dat er een verschil is tussen het her-

kennen van een bipolair systeem in de praktijk en de definitie van bipolariteit, en dat een verwijzing naar het gezond verstand, zoals Waltz doet, dit probleem niet oplost. Anders gezegd, iedereen zag wel dat de wereld in pakweg 1955 bipolair was maar dat is nog iets anders dan een nauwkeurige omschrijving van bipolariteit, laat staan een causale betekenis toekennen aan die bipolariteit.

5 Centrale probleemstelling

Uit al wat hierboven is gesteld, komen twee centrale vragen naar voor die de leidraad van deze studie zullen zijn.

Hoe valt het te verklaren dat de huidige internationale verhoudingen door een aantal auteurs als unipolair wordt omschreven, terwijl een aantal andere auteurs de situatie zien als multipolair?

Is, gegeven deze tegenstellingen, polariteit nog een relevant kader om de internationale verhoudingen te analyseren?

We hanteren hierbij de volgende stellingen als uitgangspunt om deze gegevens te onderzoeken.

Omdat polariteit een begrip is dat zijn oorsprong heeft in de Koude Oorlog, is het sterk door deze context getekend. Dit maakt dat het als analysekader moeilijker te hanteren is voor andere periodes, met name de periodes voor en na de Koude Oorlog.

Met andere woorden, polariteitsverhoudingen (waarmee we het aantal grote spelers bedoelen) zijn, in tegenstelling tot wat de neorealisten beweren, niet structurend voor het internationaal systeem.

Polariteit is een gebrekkig instrument om de internationale verhoudingen te analyseren omdat het beschrijven van bepaalde tijdsperiodes in termen van polariteit, te sterk afhankelijk is van:

1. De verschillende definities van polariteit.
2. De gehanteerde definitie van macht, waarbij zowel het type macht als het domein waarin deze macht wordt uitgeoefend belangrijk zijn.
3. Het begrip grootmacht dat niet wordt geëxpliciteerd maar verschillende inhouden kan krijgen, en dit zowel in de tijd als afhankelijk van wie de term gebruikt.

6 Relevantie van het onderzoek

Blijft de vraag naar het waarom van deze studie, met andere woorden naar de maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie.

6.1 Wetenschappelijke relevantie

Uit wat voorafging is duidelijk dat de wetenschappelijke relevantie van deze studie buiten kijf staat.

Dat geldt vooreerst voor een onderzoek naar het concept grootmacht. Ook al stelt Waltz dat de vraag naar de identiteit van de concrete grootmachten (en dus onrechtstreeks van het type polariteit) geen theoretisch maar een empirisch probleem is, theorieën dienen door feiten te worden bevestigd of ontkracht aan de hand van duidelijke definities, anders hebben ze weinig nut.

We zijn van oordeel dat het analyseren van het grootmachtbegrip en zijn historische ontwikkeling, en het bij elkaar brengen van diverse elementen die her en der over de literatuur verspreid zijn, een interessante bijdrage kan zijn aan de verdere ontwikkeling van de Internationale Betrekkingen. Op zich is het niet alleen een opmerkelijke vaststelling dat er weinig of geen literatuur over grootmachten is, maar meer nog dat we, met uitzondering van Buzan (2004a) nergens een auteur hebben gevonden, die Waltz en de overige neorealisten op dit punt bekritiseert. Kritiek op Waltz is zowat het uitgangspunt van de meeste scholen in de Internationale Betrekkingen die de laatste dertig jaar zijn ontstaan. Men heeft vragen gesteld bij zowat alle aspecten van het neorealisme. Onder meer wordt er op gewezen dat Waltz en zijn volgelingen een aantal elementen als gegeven en onveranderlijk beschouwen, terwijl zij in feite het resultaat zijn van concrete historische evoluties. Dat geldt voor het anarchisch karakter van het internationaal systeem, voor het ontstaan van het huidige internationaal systeem zelf en voor de staten als essentiële actoren in de internationale verhoudingen (Hobden, 2002). Dat ook grootmachten een gegeven zijn dat wel eens het resultaat zou kunnen zijn van een bepaalde historische ontwikkeling, wordt niet vermeld terwijl het nochtans, net als het anarchisch karakter van het systeem, en meer dan het bredere concept 'staat', een kerngegeven is van de theorie. Daarom alleen al is een dieper inzicht in de historische evoluties van grootmachten belangrijk. Neorealisten, die vooral op het systemisch niveau denken, vergeten bovendien dat de essentiële variabele in dat systemisch niveau, namelijk de polariteitsverhoudingen, uiteindelijk terug te voeren is tot de 'unit level', namelijk de evoluties van de grootmachten.

Maar er is meer. Ook al is er veel kritiek geuit op het neorealisme, net als het concept grootmacht is ook het polariteitsconcept zelf (namelijk dat het aantal grote spelers een cruciaal structurerend gegeven is) eigenlijk weinig het onderwerp van kritiek. We vinden ter zake maar twee studies die hier echt kritisch mee omgaan. Deze van Nogee (1974) en deze van Wagner (1993), die meer specifiek op bipolariteit ingaat. Het is opmerkelijk dat, ondanks het feit dat de kritiek van Nogee al veertig jaar oud is, het concept een zekere hardnekkigheid vertoont. Vooral Amerikaanse auteurs blijven in termen van polariteit denken en zelfs zij die andere uitgangspunten van het neorealisme verwerpen, lijken zich toch in het concept polariteit te kunnen vinden (zie bv. Finnemore, 2009; Nye, 2002).

6.2 Maatschappelijke relevantie

De vraag is dan of deze discussie ook een bredere maatschappelijke relevantie heeft en meer is dan een wereldvreemde discussie tussen theoretici. Als antwoord kunnen we hierop twee argumenten aangeven:

Vooreerst is het beleidsmatig van belang of men te maken heeft met een groot en blijvend Amerikaans overwicht (de unipolaire stelling) dan wel met een complexe wereld, al dan niet in opkomst, waarin meerder grootmachten actief zijn (de multipolaire stelling). Zulk een verschil is voor auteurs, die van mening zijn dat de internationale betrekkingen hoofdzakelijk op macht zijn gebaseerd, bepalend voor de houding van landen in concrete dossiers. Zo stellen Treverton en Jones:

Measuring power matters directly in today's American policy debates. If the United States is really the unipolar state, one that is preponderant almost beyond historical analogy, then its policy problem is simplified. Other nations will have little choice but to follow it, whether they like it or not. (2005, p. 3)

Vrij vertaald : de unipolaire constellatie geeft de Verenigde Staten een vrijheid van handelen waartegen de andere staten zich niet kunnen verzetten. ze vormt met andere woorden de machtsbasis voor het Amerikaanse unilateralisme. Guzzini wijst er overigens op dat het benadrukken van het unipolair karakter van het huidige internationale systeem als rechtvaardiging kan gelden voor het Amerikaanse unilateralisme terwijl de multipolaire stelling juist het omgekeerde doet (Guzzini, 2005, p. 515).

Men kan inderdaad een aantal historische voorbeelden aanhalen die het bestaan van een band tussen polariteit (of de perceptie ervan) en een voorkeur voor multi- of unilateralisme bevestigen. Zo was de regering-Carter er einde jaren 1970 van de vorige eeuw van overtuigd dat de Verenigde Staten relatief aan economische macht inboetten. Daarom zocht ze naar methodes van collectief beheer voor de wereldeconomie, wat leidde tot het een grote nadruk op de G6/G7, een club die in 1975 op ad hoc basis was opgericht (Penttillä, 2009, p. 8). Omgekeerd stellen Snyder, Shapiro en Bloch-Elkon (2009) dat de unipolariteit de context vormt waarbinnen de regering van George W. Bush de mogelijkheid kreeg om de aanslagen van 9/11 te gebruiken voor een buitenlands beleid dat hoogst ideologisch gekleurd was en gekenmerkt werd door militaire avonturen.

Zulke voorbeelden dienen echter met de nodige omzichtigheid behandeld te worden. Een unipolaire situatie (of de perceptie daarvan) leidt niet automatisch tot een unilateraal beleid. Oudenaerde (2004) en Umbach (2006) wijzen erop dat een aantal auteurs en beleidsmakers juist een multilaterale aanpak bepleiten om de unipolariteit te bestendigen. Verder zullen we ook zien dat een aantal auteurs van oordeel is dat een unipolaire situatie zelfs noodzakelijk is om multilaterale organisaties op te zetten of te laten functioneren.

Los van de unilaterale of multilaterale voorkeuren van specifieke grootmachten, is meer algemeen het afwijken van de eigen machtsbasis tegenover die van andere staten een oefening die elke staat, en zeker elke grootmacht dient te maken, ook als men zijn beleid niet zuiver vanuit een 'Realpolitik' formuleert. Het is voor het beheer van het wereldsysteem minstens bevreedend, zo niet verontrustend, te moeten vaststellen dat in de perio-

de na de Koude Oorlog zich blijkbaar verschillende percepties ontwikkelden over hoe die machtsverhoudingen evolueerden. Het lijkt allerm minst een goede basis voor een beleid dat gebaseerd is op de nodige dosis realisme. De wetenschappelijke nuancering en verfijning van het concept polariteit kan dan ook leiden tot een beter inzicht in de huidige machtsverhoudingen, waarover er – met uitzondering van radicale constructivisten – over de verschillende scholen heen een consensus lijkt te bestaan dat ze inderdaad een bepaalde invloed op het wereldgebeuren hebben.

Vervolgens moeten we vaststellen dat ook buiten de wetenschappelijke wereld polariteitsterminologie, en dan vooral multipolariteit, nog steeds gebruikt wordt om de wereldverhoudingen weer te geven. De vraag is dan wat men hiermee bedoelt, los van welke causale werking men er aan toekent. In een bepaald discours wordt polariteit bovendien ook een ethische dimensie toegemeten waarbij de ene polariteitsconstellatie boven de andere wordt verkozen. Dit wijst er in ieder geval op dat de polariteitsverhoudingen in de concrete internationale verhoudingen door een aantal spelers minstens als een relevant gegeven worden gezien. Dit staat zelfs los van de vraag of bepaalde polariteitsconstellaties langer duren dan andere, of al dan niet meer aanleiding geven tot conflict (de twee grote stellingen van Waltz én de grote thema's in de polariteitsliteratuur). Blijkbaar is polariteit nog steeds een concept dat handig is om bepaalde situaties weer te geven of zelfs een bepaalde beleidsagenda te promoten. Alleen al daarom blijft een onderzoek naar het concept relevant.

7 Opbouw van deze studie

Het onderzoek wordt als volgt opgebouwd. In de volgende hoofdstukken geven vooreerst een status quaestionis van de polariteitsliteratuur, waarbij de focus ligt op de verschillende definities die worden gehanteerd en de problemen en knelpunten die zich hierbij voordoen. We gaan dus niet in op de vraag welke effecten verschillende polariteitsconstellaties mogelijk hebben, we analyseren louter de verschillende definities en tonen aan welke problemen zich hierbij voordoen.

Dit wordt gevolgd door een beperkte status quaestionis van het concept macht. We beperken ons tot een kort overzicht van de verschillende machtsconcepten zoals ze in de Internationale Betrekkingen worden gebruikt, waarbij de focus ligt op de realistische traditie. Bedoeling is vooral het machtsconcept dat achter het polariteitsdenken ligt in een breder kader te situeren.

In een volgend hoofdstuk ontwerpen we een kader om polariteitsverhoudingen en grootmachtdefinities te analyseren. Hierbij aansluitend gaan we nader in op enkele methodologische problemen die zich stellen bij het gebruik van historische gegevens.

Na dit eerste, voorbereidende deel, volgt Deel II waarin we de polariteitsdefinities toetsen aan de realiteit van twee historische periodes. We starten met de Koude Oorlog (1945-1991), de ontstaansperiode van het polariteitsdenken. Vervolgens analyseren we de 19de eeuw (1815-1914), die polariteitsdenkers doorgaans als multipolair beschouwen.

In Deel III gaan we dieper in op het concept grootmacht. Het centrale uitgangspunt is hierbij dat grootmachten zoals gedefinieerd (of verondersteld) door neorealisten een historisch gegroeid gegeven zijn, waarvan de inhoud doorheen de tijd kan evolueren. Dit stelt de vraag of historische vergelijkingen tussen het verleden en heden mogelijk zijn en of polariteit dan inderdaad een structurerend gegeven is over langere historische periodes. We bekijken hierbij de historische wortels van grootmachten, grootmachten in de 19de eeuw, tijdens de Koude Oorlog en erna.

In Deel IV bespreken we het polariteitsdebat zoals het zich na de Koude Oorlog heeft ontwikkeld vanuit de gegevens die we uit onze historische analyses hebben gehaald. We focussen vooreerst op het publieke debat waarbij we het gebruik van de polariteitsterminologie in Frankrijk en de Verenigde Staten vergelijken.

In een tweede hoofdstuk concentreren we ons op hedendaagse wetenschappelijk gebruik van de polariteitsterminologie. Hierbij focussen we op een kritiek van de unipolaire interpretatie van de huidige wereldverhoudingen, die onder structuralisten in de periode na 1991 dominant was. Meer bepaald maken we een analyse van verschillende geschriften van Wohlforth en Brooks.

Pas dan trekken we onze conclusies uit de voorgaande analyses en maken we een eigen evaluatie van de hedendaagse verhoudingen. Op basis van onze analyse van de polariteitsverhoudingen in de 19de eeuw en de Koude Oorlog, en op basis van onze beschrijving van de evolutie van het grootmachtconcept, trekken we een aantal conclusies naar de hedendaagse machts- en polariteitsverhoudingen. Daarna volgt de theoretische conclusie over de relevantie van het polariteitsdenken als centraal gegeven ter verklaring van de internationale verhoudingen.

Tot slot: om de tekst niet al te zeer te bezwaren, worden een aantal problemen in verband met het kwantificeren van gegevens, en de gebruikte indicatoren achteraan in een aparte bijlage besproken. Vooraan werd ook een lexicon opgenomen met veel gebruikte termen, zodat men snel een bepaalde definitie terug kan vinden.

Polariteit: ontstaan en definities

Zoals in de inleiding vermeld, is er de afgelopen twintig jaar een discussie ontstaan over het al dan niet uni- of multipolaire karakter van het internationaal systeem na 1991. De vaststelling dat er enerzijds zowel wetenschappers als beleidsmakers zijn die de huidige wereldverhoudingen in unipolaire termen definiëren, terwijl er andere zijn die daarentegen spreken over multipolariteit, kan volgens ons onder meer verklaard worden vanuit de vaagheid die termen als multipolariteit, unipolariteit, bipolariteit kenmerkt. In wat volgt bespreken we eerst het gebruik van het concept polariteit en zijn ontstaansgeschiedenis, om vervolgens een analyse te maken van de verschillende polariteitsconcepten in de Theorie van de Internationale Betrekkingen.

1 Polariteit: ontstaan van het concept

In onze inleiding vermeldden we reeds dat er een verschil bestaat tussen het gebruik van de term polariteit in het brede publieke debat en het politiekwetenschappelijk gebruik. Bipolariteit werd in het algemeen debat gebruikt om het gedrag van de staten tijdens de Koude Oorlog (1945-1991) te omschrijven. In de wetenschappelijke literatuur wordt polariteit daarentegen gezien als een determinerende factor in de internationale verhoudingen, wat een wezenlijk verschil is (Wagner, 2004, p. 76-7).

1.1 Polariteit in het maatschappelijke en wetenschappelijke debat

Het denken in termen van polariteit is relatief nieuw. Tot de Tweede Wereldoorlog dacht de realistische stroming in de Internationale Betrekkingen in termen van machts evenwicht, wat nauw met het polariteitsdenken verwant is maar niet helemaal hetzelfde is. Een zoekopdracht in Google Books met het hulpprogramma Ngram-Viewer op de termen bipolariteit, multipolariteit en unipolariteit en hun adjectieven, in verschillende talen en voor de periode 1800-2000, bevestigt de stelling van Buzan (2004a, p. 32-3) en Wagner (2004) dat het gebruik van het concept in de Internationale Betrekkingen pas vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog dateert. Hoewel deze termen sinds de 19de eeuw veelvuldig voorkomen in de natuurwetenschappelijke, medische en technische literatuur, is dit voor de Tweede Wereldoorlog nooit het geval in de Internationale Betrekkingen.

In deze context is bipolariteit de oudste variant van de polariteitsterminologie. Wij vonden via Google Books de vroegste verwijzing naar bipolariteit in het boek *“The superpowers”* van Fox uit 1944 (p. 97-8), een publicatie die vooral gekend is omdat ze de term supermacht introduceerde. Of het hier ook om de oudste vermelding van bipolariteit gaat,

is niet honderd percent zeker maar wel waarschijnlijk. In ieder geval zien we in de jaren erna nog verscheidene studies die vermelden dat er een bipolair systeem in opkomst is of al bestaat en waarbij eventueel de vergelijking met de vroegere multipolariteit wordt gemaakt (Lasswell, 1945, 1948; Schuman, 1948) of zelfs verwezen wordt naar de theoretische mogelijkheid van unipolariteit (Lerner & Lasswell, 1951). Rond dezelfde periode duikt de term bipolariteit ook in het publieke debat op. Een eenvoudige zoekopdracht in de internetarchieven van “*The New York Times*” naar de term ‘bipolar’ resulteert in een artikel uit 1949 (McLennan, 30-1-1949) als oudste vermelding: een kritisch commentaarstuk over de plannen voor een Noord-Atlantisch Verdrag en de gevolgen ervan voor de Verenigde Naties. De volgende jaren vinden we in “*The New York Times*” nog referenties, telkens verwijzend naar de situatie in Europa. De eerste vermelding van het abstractere ‘bipolarity’ dateert van 1956 en bespreekt de visie van George Kennan op de veranderingen in het Amerikaanse buitenlands beleid (Reston, 7-5-1956).

De termen ‘multipolar’ en ‘multipolarity’ duiken pas in “*The New York Times*” op in de jaren 1960 en ze hebben onder meer betrekking op de nucleaire proliferatieproblematiek (H.W. Baldwin, 12-2-1961) en de overgang van een bipolair naar een multipolair systeem. Dat laatste thema komt in dezelfde periode ook in de theoretisch georiënteerde wetenschappelijke literatuur aan bod, onder meer in de discussie tussen Deutsch en Singer (1964) enerzijds en Waltz (1964) anderzijds die we verder in dit hoofdstuk bespreken. Achtergrond wordt ook hier gevormd door een perceptie dat de internationale verhoudingen in een meer multipolaire richting evolueren, een gegeven dat minstens tot in de jaren 1970 en zelfs de jaren 1980 aanhoudt. Als we opnieuw naar Google Books kijken, dan weerspiegelt dit zich in deze periode in meer empirisch gerichte studies met titels als “*The superpowers in a multinuclear world*” (Kemp, Pfaltzgraff & Ra’anan, 1974), “*Soviet perception of the Sino-Soviet conflict and the emerging multipolar world*” (Petrov, 1971), “*The role of Japan in a multipolar world*” (Whitlock, 1978), of “*Superpower strategic postures for a multipolar world*” (Hoag, 1969).

Unipolariteit is een begrip dat in de praktijk slechts brede ingang vond na de Koude Oorlog, opnieuw om een veranderde situatie aan te geven. In “*The New York Times*” vinden we de term voor het eerst terug in de periode na de val van de Berlijnse muur in november 1989 en de Golfoorlog van januari-februari 1991. Het betreft een opiniestuk van de hand van Muravchik (24-1-1991). Het opinieartikel van Charles Krauthammer in “*Foreign Affairs*” (1990-1991) kan beschouwd worden als de overgang van de beleidsmatige en opiniërende naar de meer strikt wetenschappelijke literatuur. Zowel Muravchik als Krauthammer kunnen in eerste instantie beschouwd worden als opiniemakers, die trouwens allebei neoconservatieven zijn. Maar ook hier valt op dat, enkele vroege uitzonderingen daargelaten (Lerner & Lasswell, 1951; Rosecrance, 1963), het overgrote deel van de hoofdzakelijk Amerikaanse wetenschappelijke literatuur die de wereldverhoudingen in termen van unipolariteit analyseert, of minstens naar unipolariteit verwijst, van na 1990 dateert.

Samenvattend kunnen we stellen dat de termen bipolariteit, multipolariteit en unipolariteit aanvankelijk in zwang kwamen om een veranderende situatie in de wereldpolitiek aan te geven en dat het publieke debat samenging met een wetenschappelijk discours dat de gevolgen van deze gewijzigde situatie poogde in kaart te brengen.

1.2 Metafoor versus wetenschappelijk concept

Hierboven hebben we een onderscheid gemaakt tussen polariteit in de opiniërende geschriften enerzijds en de wetenschappelijke anderzijds. In zijn studie van het machts-evenwicht gaat Little (2007) dieper in op dit soort verschil. Hij wijst in dit verband op het onderscheid tussen een metaforisch gebruik van een bepaalde term en het gebruik van dezelfde term als wetenschappelijk concept. Een metaforisch taalgebruik hanteert beelden om een complexe werkelijkheid samen te vatten zonder dat die daarom volledig logisch coherent is (Little, 2007). Als we zeggen dat iemand ‘onze oogappel’ is, weten we wat we bedoelen, en we weten ook dat het niet over een deel van het oog of een appel gaat. Een letterlijke interpretatie van dit soort uitdrukkingen is niet relevant en zelfs absurd. Daarentegen worden in een positivistische traditie wetenschappelijke concepten verondersteld een duidelijke en ondubbelzinnige inhoud te hebben die toelaat de werkelijkheid te analyseren. Het is echter belangrijk te beseffen dat termen kunnen evolueren van een louter metaforisch naar een wetenschappelijk gebruik waarbij het eerste een invloed kan hebben op het tweede. Wie in een wetenschappelijke analyse denkt in termen van ‘evenwicht’ en ‘macht’ kijkt ook op een bepaalde wijze naar de werkelijkheid, zonder dat hij zich daarvan altijd bewust is, aldus Little.

Overigens worden termen uit een wetenschappelijk discours ook opgenomen in het gewone taalgebruik waar ze dan een metaforisch karakter krijgen. Er is er zelfs in bepaalde gevallen een overdracht van de ene wetenschappelijke discipline naar de andere, zonder dat daarom exact dezelfde betekenis blijft behouden. Polariteit is hier een voorbeeld van.

Tot slot kunnen bepaalde metaforische uitdrukkingen op zich een betekenis krijgen, die nog weinig te maken heeft met de oorspronkelijke betekenis van de term (Little, 2007). Bij de uitdrukking ‘hand-en-spandiensten leveren’, denken we spontaan aan het uitvoeren van allerlei klussen voor iemand anders, en doorgaans heeft de uitdrukking ook een negatieve connotatie. We maken niet langer de band met de oude praktijk waarbij het (verplicht) uitvoeren van een aantal werkzaamheden (handarbeid, arbeid met paard en kar) een betaling in natura of vorm van ruil was. Volgens Little (2007) heeft de term machts-evenwicht dit stadium bereikt, waarbij hij los komt te staan van de oorspronkelijke betekenis die ‘evenwicht’ in het dagelijkse taalgebruik én de natuurwetenschappen heeft. Maar, aldus Little, denken in termen van ‘macht’ en ‘evenwicht’ heeft toch vaak nog ongewild een invloed op wat we onder machts-evenwicht ook in de wetenschappelijke betekenis verstaan. Kortom, wetenschappelijk en metaforisch gebruik zijn meestal niet honderd percent duidelijk te onderscheiden.

Op eenzelfde kunnen we ook de termen pool, polariteit en polarisering bekijken. In het gewone taalgebruik werden ze overgenomen uit wetenschappelijk disciplines als de meetkunde, de geologie, de chemie, de fysica, etc., waarna ze vervolgens geïntroduceerd werden in de Internationale Betrekkingen.

Als we het “*Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal*” openslaan, vinden we de volgende omschrijving voor de term ‘pool’:

- (meetkunde) toegevoegd aan een gegeven lijn in een poolverwantschap...;
- uiteinde van de as waarom een lichaam kan draaien, in het bijzonder (geologie) uiteinde van de as waarom de aarde in 24 uren draait;

- land of streek rondom de pool;
- elk van de uiteinden van de verlengde aardas waaromheen het hemelgewelf schijnt te draaien...;
- elk van de beide uiteinden van een magneet vanwaar de aantrekkingskracht schijnt uit te gaan, onderscheiden als noord- en zuidpool (ook bij elektromagneten spreekt men van ‘polen’);
- (bij elektrische elementen en batterijen) elk van de beide uiteinden waartussen potentiaalverschillen bestaan;
- (figuurlijk) elk van twee tegengestelde richtingen of principes;
- (anatomie) uitstralend verlengsel van de zenuwcellen (“Van Dale...”, 2005).

Polariteit wordt vervolgens als volgt omschreven:

- de hoedanigheid van polen of een pool te bezitten;
- de hoedanigheid van polair te zijn, het uit elkaar gaan van een eenheid in een tegengestelde tweehed. (“Van Dale...”, 2005)

Tot slot is er polarisatie:

- (m.b.t. licht- en warmtestralen) het polariseren of gepolariseerd-zijn;
- (bij galvanische elementen en bij elektrolyse) het bedekken of bedektworden van de elektroden met een laagje van stoffen die de potentiaal-sprong tussen elektrode en oplossing verminderen;
- verschuiving van de lading in een ion of atoom onder invloed van een elektrisch veld;
- (sociologie) het ontstaan of toenemen van (tot dan toe verborgen) spanningen en tegenstellingen in een groep (“Van Dale...”, 2005).

Uit dit overzichtje blijkt duidelijk waarom bipolariteit zo een goede metafoor was om de situatie tijdens de Koude Oorlog weer te geven. Terwijl de aarde in fysische termen draait rond de as tussen de Noordpool en de Zuidpool, was tijdens de Koude Oorlog de belangrijkste as op internationaal politiek en militair vlak de tegenstelling tussen twee grote polen: de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.¹

---

¹ De term ‘Koude Oorlog’, in de jaren na Wereldoorlog II geïntroduceerd door de Amerikaanse publicist Walter Lippmann (Wagner, 1993), is zelf ook een typisch voorbeeld van metaforisch taalgebruik dat nog weinig te maken heeft met de fysische werkelijkheid. Een ‘dooi’ in de betrekkingen leidt immers niet tot een ‘warme’ oorlog. De Oost-Westtegenstelling is dan weer een geografische metafoor die slechts in beperkte mate iets te maken had met de feitelijke ligging van de betrokken staten. Japan werd gezien als een Westers land. Zelfs binnen Europa leidde dit vanuit zuiver geografisch standpunt tot vreemde opdelingen waarbij Tsjecho-Slowakije in het oosten en Griekenland en Turkije in het westen lagen. Vooral dat laatste zou bij 19de-eeuwse staatslieden, voor wie de ‘Oosterse Kwestie’ een constante zorg was, verbazing hebben gewekt. Overigens zegt het gebruik van die laatste term ook veel over waar in de 19de eeuw in de algemene perceptie de grenzen tussen west (lees Europa) en oost werden getrokken. Vandaag lijkt niemand de Balkan

Verder vinden we hier ook een zekere gelijkenis met de twee tegengestelde polen in een batterij en met het magnetisme. In een bipolaire constellatie wordt de wereld voorgesteld als bestaande uit twee magneten waarrond zich een aantal kleinere ijzeren voorwerpen verzamelen. Dit geeft een perfect beeld van de bipolarisatie: een door de Verenigde Staten geleid Westers blok en een door de Sovjet-Unie geleid Oostblok, die de internationale verhoudingen na 1945 kenmerkten.

Wat polarisatie betreft, een term die voor de beschrijving van de wereld na 1945 minstens zo belangrijk is als polariteit, kunnen we stellen dat hij in het dagelijks taalgebruik de band met de oorspronkelijke betekenis van twee fysische polen grotendeels verloren heeft. In de versie “*Hedendaags Nederlands*” van “*Van Dale*” wordt trouwens de sociologische betekenis zelfs als de eerste en dus de belangrijkste vermeld. Volgens Safire zou het de Engelse dichter Coleridge zijn geweest die de term in 1810 voor het eerst gebruikte, toen hij in verband met filosofische discussies stelde dat ‘*philosophy being necessarily bipolar*’ (Safire, 2-22-2004). Polarisation is hier een beeldspraak met een sterk mancheïstische inslag waarbij groepen in een onoverbrugbare tegenstelling tegenover elkaar staan, wat uiteraard ook van toepassing was op het ideologisch geladen conflict van de Koude Oorlog.

Zulke beeldspraak heeft nog weinig te maken met de fysische realiteit. Zo trekken twee tegengestelde geladen magnetische polen elkaar aan, wat in tegenspraak is met wat men in gewoon taalgebruik door polarisation verstaat. Safire (2-22-2004) wijst er verder op dat concepten als multipolariteit en unipolariteit ver aflaggen van, en zelfs in logische tegenspraak zijn met, de letterlijke betekenis van het woord pool dat de basis vormt van de metafoor. Enkel bipolariteit heeft nog een band met het oorspronkelijk geometrische of elektromagnetische begrip.¹ Een as heeft immers altijd twee uiteinden, niet meer en niet minder. Trouwens in de meest recente uitgave van “*Van Dale*” (2005) worden de termen multi-, uni- en bipolariteit niet opgenomen. Pas in 2008 werden ze op de internetversie ten voorlopige titel toegevoegd, waarbij ze nog uitsluitend in geopolitieke termen worden gedefinieerd: ‘*het bestaan van één, twee of meerdere grootmachten of invloedrijke machten*’. Met andere woorden: de band met de oorspronkelijke (natuurwetenschappelijke) betekenis van pool en polariteit is hier verdwenen.

Op basis van de omschrijvingen in “*Van Dale*” komen er in verband met polariteit drie elementen naar voor.

- Vooreerst is er het element ‘pool’ of meerdere polen als een centraal gegeven waarrond een bepaalde fysische of sociale werkelijkheid zich voltrekt. Dit wil zeggen dat polariteit onvermijdelijk een connotatie inhoudt van grotere eenheden, die belangrijker zijn dan de rest (cfr. de magneet versus de spelden).
- Ten tweede is er het fenomeen van de aantrekkingskracht (magnetisme) die uitgaat van een pool en waarrond zich andere eenheden verzamelen.

---

nog als ‘het oosten’ te zien en de term ‘Nabije Oosten’ (in de 19de eeuw een equivalent voor de Balkan) is grotendeels uit het courante taalgebruik verdwenen.

¹ De termen multipolair en unipolair worden ook in de fysica, nucleaire fysica en de neurologie en psychiatrie gebruikt. Ook hier gaat het om afgeleide betekenissen.

- Tot slot is er het element tegenstelling, dat in zijn meest sterke vorm naar voor komt in de term polarisatie, maar dat we ook terugvinden bij de definities van polariteit en van pool (tegengestelde principes).

Bipolariteit was dan ook een geschikte metafoor gebleken om de veranderde internationale situatie na 1945 te beschrijven. Vervolgens is men de wereld van vóór 1940 gaan omschrijven als multipolair (Buzan, 2004a, p. 33-34; Wagner, 1993). Er werd hierbij niet nagedacht of dit logisch klopte, en dat was ook niet belangrijk.

Deze elementen zullen we ook terugvinden in de polariteitsconcepten zoals ze zich na 1945 in de Internationale Betrekkingen hebben ontwikkeld. Maar men zal gaandeweg meer en meer de nadruk leggen op het eerste element, met name op het aantal polen, en veel minder op de dynamieken van tegenstelling en aantrekkingskracht die zich rond die polen ontwikkelen. Nochtans zijn ook die laatste gegevens volgens ons een belangrijk element als we de internationale verhoudingen in termen van polariteit willen beschrijven.

We willen hier nogmaals benadrukken dat de introductie van de termen bipolariteit, multipolariteit en unipolariteit in zowel het publieke debat als de wetenschappelijke literatuur samenhangt met feitelijke evoluties in de internationale betrekkingen. Telkens werden ze gebruikt om al dan niet correct gepercipieerde verschuivingen in de machtsverhoudingen of een aantal andere dynamieken in de wereldorde aan te duiden. Het ontstaan van twee blokken in Europa (bipolair), de opkomst van nieuwe spelers na de dekolonisatie, de breuk Peking-Moskou, de meer onafhankelijke koers van de Gaulle in Frankrijk (multipolariteit), de ineenstorting van de Sovjet-Unie waarbij de Verenigde Staten overbleven als enige supermacht (unipolariteit).

Tot slot is het ook belangrijk de opmerking van Little i.v.m. de invloed van een metaforisch gebruik op het wetenschappelijk discours in het achterhoofd te houden. Denken in termen van polariteit houdt onvermijdelijk een connotatie van tegenstelling en polarisatie in. Dat geldt voor multipolariteit en bipolariteit. Zelfs een groot deel van het unipolair discours gaat er juist van uit dat door unipolariteit polarisatie vermeden wordt. Dit maakt het gebruik van die termen niet neutraal.

1.3 Polariteitsdefinities in de theorie van de internationale betrekkingen

Ongetwijfeld speelt het feit dat polariteit van in het begin een courant begrip was in het niet-wetenschappelijke taalgebruik mee in de verwarring die tot vandaag rond het concept in de Internationale Betrekkingen heerst. Noguee signaleert die verwarring al in 1974 en zag er drie redenen voor:

De eerste was puur semantisch: men beschrijft hetzelfde fenomeen met verschillende termen, een probleem dat, alles bij elkaar genomen, nog te overbruggen valt.

De tweede reden was het gebrek aan gemeenschappelijke criteria om polariteit te operationaliseren en ze aan de empirische realiteit te toetsen.

Ten derde bestond er geen consensus over de definitie van een aantal sleutelconcepten in het debat (Noguee, 1974).

Het zou onterecht zijn te stellen dat er sinds 1975 geen vooruitgang is geboekt bij het nauwkeurig omschrijven van polariteit. Zoals we verder zullen zien wordt polariteit vandaag hoofdzakelijk gedefinieerd in termen van wat we verder 'machtpolariteit' noemen. Maar dat neemt niet weg dat er nog steeds geen algemene consensus is over wat men onder polariteit of 'machtpolariteit' verstaat.

Het fenomeen van uiteenlopende definities van eenzelfde concept is geen uniek gegeven in de sociale wetenschappen. Belangrijker is daarom de vaststelling dat vele auteurs niet de moeite doen hun polariteitsconcept duidelijk te definiëren, ook niet als zij polariteit een cruciale rol in de Internationale Betrekkingen toekennen. Uitzonderingen zijn hier onder meer: Buzan (2004a), Kegley en Raymond (1994), Mearsheimer (2001, p. 404), Wayman (1984), Schweller (1993) en Wayman en Morgan (1993).¹ Als we hieronder stellen dat specifieke auteurs een bepaald polariteitsconcept hanteren, is die vaststelling dan ook eerder het resultaat van onze eigen analyse van de teksten van deze auteurs, dan van expliciete uitspraken van de betrokkenen.

2 Machtpolariteit versus clusterpolariteit

Vooreerst is er een wezenlijk onderscheid waarover vandaag in de realistische literatuur een behoorlijk grote consensus bestaat: het verschil tussen wat wij machtpolariteit en clusterpolariteit noemen.

Tijdens de Koude Oorlog werd, zeker in het dagelijkse taalgebruik maar aanvankelijk ook in de wetenschappelijke literatuur, bipolariteit vaak vereenzelvigd met de opdeling van het internationaal systeem in twee machtsblokken of alliantiesystemen, met andere woorden: met polarisatie (zie bv. Aron, 1962; Bueno de Mesquita, 1975, 1978; Deutsch en Singer, 1964; Michael Haas, 1970; Kaplan, 1957, 1964; Rosecrance, 1963, 1966). Men kan zelfs gerust stellen dat dit de oorspronkelijke betekenis van bipolariteit was.

Pas later werd bipolariteit gezien als een systeem met twee dominante machten (Wagner, 1993). Aanvankelijk werd er vaak zelfs geen onderscheid gemaakt tussen grootmachten enerzijds en alliantiesystemen anderzijds. In de vroegste vermelding die wij zelf van de term bipolariteit vinden, voorspelt Fox (1944, p. 97-8) dat het naoorlogse wereldsysteem zal gedomineerd worden door drie supermachten in een bipolaire structuur van een Amerikaans-Brits blok versus de Sovjet-Unie. Nog in 1963 stelt Rosecrance:

Multipolar, bipolar, and unipolar international systems may be distinguished as follows: multipolarity is a multi-bloc or actor system; bipolarity is a two-bloc or actor system; unipolarity is a one bloc or actor system. Unipolarity requires in addition a single directorate of the preponderant bloc. (1963, p. 234)

---

¹ Overzichten van polariteitsconcepten in oudere literatuur zijn te vinden bij Rapkin et al. (1979, p. 265) en bij Wayman en Morgan (1993).

In navolging hiervan stelt Michael Haas dat het aantal polen bepaald wordt door het aantal militair significante machtscentra, zoals ongebonden grootmachten ('major powers'), rivaliserende blokken of bondgenootschappen (Michael Haas, 1970, p. 121).

Bij Morton Kaplan stellen we dan weer vast dat hij twee elementen combineert. Volgens hem wordt bipolariteit onder meer gekarakteriseerd door de aanwezigheid van zowel twee belangrijke blokken als van een leidende nationale actor in elk blok (Kaplan, 1964, p. 39). Deze visie vinden we ook bij Hans Morgenthau (1948) maar zoals hoger gezegd gebruikt die de polariteitsterminologie niet.

Arons definitie van bipolariteit ligt in dezelfde lijn: '*J'appelle bipolaire une configuration du rapport des forces telle que la plupart des unités politiques se groupent autour de deux d'entre elles dont les forces surclassent celles des autres.*' (1962, p. 144) Ofschoon Aron dus de rol van de dominante macht binnen een alliantie niet ontkent, is heel zijn analyse gericht op de specifieke gevolgen van deze blokvorming, die voor hem duidelijk het belangrijkste kenmerk van het toenmalig internationale systeem is. Opmerkelijk is hierbij verder dat Aron multipolariteit (hij spreekt van 'pluripolaire') definieert als '*un système défini par la pluralité d'Etat rivaux, dont les ressources, sans être égales, ne créent pas une disparité de nature.*' (1962, p. 137) Hier komt het element blokvorming dus helemaal niet meer aan bod. Met andere woorden, de criteria om van bipolariteit of multipolariteit te spreken verschillen blijkbaar. Arons omschrijving is hierbij duidelijk beïnvloed door de feitelijke situatie in de Koude Oorlog (bipolariteit) en wat eraan vooraf ging (multipolariteit).

Meer recent vinden we een omschrijving van bipolariteit, vergelijkbaar met deze van Aron, bij Huntington (1999) die stelt dat een bipolair systeem gekenmerkt wordt door twee supermachten, die elk een coalitie van andere staten leiden en onderling wedijveren voor invloed in niet-gebonden landen. Huntington is echter een uitzondering.¹

Vandaag wordt polariteit doorgaans niet meer gedefinieerd in termen van alliantiesystemen of blokvorming, maar uitsluitend in termen van het aantal grootmachten. Reeds in 1964 argumenteerde Waltz dat er een onderscheid dient gemaakt te worden tussen enerzijds een situatie met twee staten die veel meer macht hebben dan de rest, zoals dit inderdaad het geval was in de Koude Oorlog, en anderzijds een situatie waarin er twee vijandige machtsblokken (alliantiesystemen) bestaan wat eveneens kenmerkend was voor de Koude Oorlog (Waltz, 1964). Gaandeweg zou dit onderscheid meer en meer ingang vinden (zie o.m. Rapkin, Thompson & Christopherson, 1979; Wayman, 1984; Ray, 1993; Wayman & Morgan, 1993; Raymond & Kegley, 1990).²

Rapkin et al. (1979) hanteren, in navolging van Waltz, ter zake de termen 'bipolarity' en 'bipolarization' waarbij bipolariteit verwijst naar een situatie met twee grootmachten of polaire machten, terwijl bipolarisatie de tweevoudige clustering van staten (grotere en kleine) rond de machtigste staten via alliantievorming aanduidt. Wayman (1984) duidt

---

¹ Huntingtons omschrijving van polariteit is overigens behoorlijk complex: hij combineert elementen van wat wij als clusterpolariteit en machts polariteit omschrijven (zie verder) met een benadering gebaseerd op invloed en interactie, en geopolitieke elementen.

² Voor een overzicht van de vroege polariteitsliteratuur, waarbij al dan niet het onderscheid tussen beide fenomenen wordt gemaakt, zie Rapkin et al., 1979.

dezelfde fenomenen aan met ‘power bipolarity’ (machtsbipolariteit), wat verwijst naar polariteit in termen van machts capaciteit van individuele staten, en ‘cluster bipolarity’ (clusterbipolariteit) voor blok- en alliantievorming.¹

Ongetwijfeld heeft de term polarisatie meer algemene ingang gevonden dan clusterpolariteit (zie bv. Buzan, 2004a; Gilpin, 1981; Kegley en Raymond, 1994; Wayman & Morgan, 1993; Waltz, 1979). In het gewone, niet-wetenschappelijke taalgebruik vat hij, zeker wat de Koude Oorlog betreft, ook de internationale verhoudingen goed samen. Als iemand zegt dat de situatie binnen een bepaalde groep ‘gepolariseerd’ is, verstaan we hier spontaan onder dat de groep verdeeld is in twee of meer tegengestelde kampen met radicaal tegengestelde visies waarbij compromis nauwelijks mogelijk is en neutrale partijen niet meer bestaan. Daarom lijkt de term polarisatie of polarisering op het eerste gezicht te verkiezen boven ‘clusterpolariteit’.

Het nadeel van de term polarisering is echter dat hij in de huidige situatie gemakkelijk aanleiding geeft tot verwarring omdat multipolarisering ook gebruikt wordt om te wijzen op de opkomst van nieuwe grootmachten of op een beleid dat daarop gericht is (D. Scott, 2013). Dit is niet hetzelfde als de aan- of afwezigheid van allianties of grote tegengestelde blokken. Daarom opteren we ervoor de termen van Wayman te gebruiken en spreken we over clusterpolariteit wanneer we verwijzen naar de opdeling van staten in verschillende alliantiesystemen. We hanteren de term machts polariteit wanneer we het hebben over het aantal groot- en/of polaire machten in een systeem en niet over de alliantievorming. Omdat weinig auteurs de term machts polariteit hanteren, zullen we het in ons verder betoog echter gemakshalve over polariteit hebben. Machts polariteit en polariteit worden dus met andere woorden als synoniemen beschouwd. We hanteren wel de term machts polariteit als we het specifieke onderscheid met clusterpolariteit willen aanduiden.

Sinds Waltz in 1964 het onderscheid tussen machts- en clusterpolariteit invoerde, is de belangstelling voor de invloed van clustering in de polariteitsliteratuur weggeëbde. In de polariteitsliteratuur van de laatste decennia concentreert men zich hoofdzakelijk op machts polariteit en de machts capaciteit van individuele grootmachten. Men werkt vooral vanuit de waltziaanse stelling die louter het aantal grootmachten (dus in termen van machts capaciteit) als bepalend voor het internationaal systeem ziet, eerder dan de alliantie- of blokvorming. Met andere woorden: machts polariteit wordt onder invloed van Waltz de standaarddefinitie van polariteit en aldus het belangrijkste element van analyse (Wagner, 1993, p. 102-3).

De literatuur over clusterpolariteit is dan ook doorgaans al enige decennia oud en vaak, zij het meestal onbewust, sterk beïnvloed door de situatie in de Koude Oorlog. Het aantal studies dat aandacht besteedt aan het concept is bovendien beperkt (Bueno de Mesquita, 1975, 1978, 1981; Buzan, 2004; Moul, 1993; Raymond & Kegley, 1990; Rosecrance, 1963; Rapkin, Thompson e.a, 1979; Wallace, 1973; Wayman, 1984). Publicaties die de situatie na 1991 beschrijven, besteden gewoon geen aandacht meer aan clusterpolariteit terwijl het concept volgens ons toch relevant blijft. Studies waarin zowel op een systema-

---

¹ Wayman stelt zelf dat machts polariteit en clusterpolariteit overeenkomen met wat Rapkin et al. verstaan onder polariteit en polarisering (Wayman, 1984, p. 64-5).

tisch wijze clusterpolariteit én machtsbipolariteit worden bestudeerd, zijn omzeggens niet te vinden.

2.1 Clusterbipolariteit, -multipolariteit, -unipolariteit

Wayman (1984) hanteert in verband met clusterbipolariteit en -multipolariteit de volgende definities:

A system is cluster bipolar when most or all of the states in the system are tightly packed into two political clusters, with high mutual hostility, and very few or no states play intermediate or cross-cutting roles. In the perfect form of tight cluster bipolarity, the members are all mutually closer to each other than any of them are to any member of the other cluster. ... A system is cluster multipolar when the states are more evenly distributed throughout the space, with many opportunities for intermediaries and many cross-cutting loyalties to moderate hostility. (p. 63)

Inderdaad kan men stellen dat ofschoon de term clusterpolariteit nauw samenhangt met de situatie van de Koude Oorlog de term ook breder kan gebruikt worden. Zo stellen Wayman en Morgan (1993):

“Polarization” refers to the pattern of alliance bonds within the systems. When states are tightly bonded into two discrete groupings, the system is highly polarized. The system is less polarized to the extent that alliance bonds are absent or are characterized by cross-cutting ties among the members of various groups. (p. 142)

Deze definitie wordt ook door Levy (1985, p. 47) gehanteerd die verder opmerkt dat een gepolariseerd systeem (waarmee hij clusterbipolariteit bedoelt) zowel in een machtsbipolair als in een machtsmultipolair systeem kan voorkomen. Het klassieke voorbeeld van dit laatste is de situatie in Europa aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog waarbij meerdere grootmachten (machtsmultipolariteit) in twee alliantiesystemen (clusterbipolariteit) tegenover elkaar stonden.

Inderdaad: terwijl machtsmultipolariteit en -bipolariteit elkaar uitsluiten, net als clustermultipolariteit en -bipolariteit, kan een systeem wel meer dan twee grootmachten tellen maar toch clusterbipolair zijn, terwijl machtsbipolariteit in principe ook kan samengaan met clustermultipolariteit (Wayman, 1985, p. 63). Met andere woorden: het is niet omdat twee staten veel machtiger zijn dan de rest, dat dit per definitie aanleiding geeft tot een bipolaire clustering. Er kunnen meer dan twee alliantiesystemen ontstaan, of slechts één enkel alliantiesysteem.

Het onderscheid tussen beide definities maakt ook dat een bepaalde periode die door de ene auteur als multipolair wordt beschreven voor de andere bi- of zelfs multipolair is. Een voorbeeld hiervan vinden we bij Rosecrance (1963). Terwijl de 19de eeuw doorgaans als multipolair wordt beschouwd, ziet hij daar een opvolging van bi-, multi- en zelfs unipolaire periodes, terwijl hij de situatie in 1963 als tripolair beschrijft. Deze typering valt enkel te begrijpen omdat Rosecrance niet echt een onderscheid maakt tussen cluster- en machtsbipolariteit en in praktijk vooral aandacht heeft voor clusterpolariteit.

In de literatuur is met betrekking tot clusterpolariteit ook het onderscheid terug te vinden tussen een strikte ('tight') en losse ('loose') variant. In onze inleiding hebben we ernaar verwezen dat Morton Kaplan dit onderscheid al maakte. Het volstaat hier om te stellen dat in een los bipolair systeem (de situatie van de Koude Oorlog), er naast de blokken als supranationale actoren ook nog universele instellingen actief zijn die deze blokken overstijgen (bijvoorbeeld de Verenigde Naties) en dat er bovendien ook individuele landen zijn die buiten de blokken staan. In 'tight bipolarity' is dit niet het geval (Kaplan, 1964, p. 36-45). Michael Haas (1970) en Wallace (1973) nemen dit onderscheid over.

2.2 Clusterpolariteit, allianties en andere vormen van interactie

Overigens spreken we in bovenstaande voorbeelden van blokken, een term die uit de Koude Oorlog stamt en meer omvat dan louter de aanwezigheid van meerdere alliantie-systemen. Weliswaar was tijdens de Koude Oorlog veel van de realistische literatuur gefocust op geostrategische en veiligheidsproblemen, maar het is duidelijk dat de zogenaamde Oost-Westtegenstelling meer omvatte dan louter militaire aangelegenheden.

Bij Rapkin et al. vinden we een overzicht van een aantal auteurs die andere elementen van clustering dan alliantievorming in hun analyse opnemen, zoals bijvoorbeeld het onderhouden van diplomatieke betrekkingen, lidmaatschap van dezelfde internationale organisaties, samenwerking tussen ngo's, handelsbetrekkingen, etc. (1979, p. 264-65). Zelf maken zij in dit verband een onderscheid tussen drie types van interactie die een stijgende lijn van clustervorming vertegenwoordigen:

- gedrag (*'behavior sent and received'*), bijvoorbeeld via deelname aan evenementen.
- transacties: uitwisseling van materiële en niet-materiële middelen (bv. handel of hulp)
- verplichtingen (*'bonds'*): het gemeenschappelijk lidmaatschap van organisatorische netwerken (bv. allianties, internationale organisaties, etc.). (Rapkin et al., 1979, p. 268)

Zulke opdeling kan men enkel begrijpen vanuit de context van de Koude Oorlog waarin aanvankelijk zelfs gemeenschappelijke deelname aan een aantal internationale evenementen, zij het niet alle, geen evidente zaak was, laat staan handel en hulp tussen Oost en West. In de Koude Oorlog was er inderdaad sprake van een zeer hoge mate van clustering. Toch besluiten Rapkin en zijn collegae op basis van statistisch onderzoek dat deze clustering in de vroege jaren 1970 (de periode van de detente) minstens op het vlak van de eerste vorm van interactie (dus andere vormen van interactie als 'economische transacties of lidmaatschap van allianties en organisaties) omzeggens verdwenen was (Rapkin et al., 1979). Deze conclusie roept vandaag, vijftientig jaar na de val van de muur, toch wel vragen op betreffende de kwaliteit van hun operationalisering.

2.3 Clusterpolariteit en stabiliteit

Net als voor polariteit in het algemeen, kunnen we ons afvragen hoe clusterpolariteit zich verhoudt tot stabiliteit (in termen van het al dan niet uitbreken van grootmachtoorlogen).

Vooreerst dient opgemerkt dat het onderscheid tussen beide vormen van polariteit een deel van de achtergrond uitmaakt van de intussen klassieke discussie uit 1964 tussen Waltz enerzijds en Deutsch en Singer anderzijds over de verhouding tussen stabiliteit en polariteit. Waarbij Waltz zich op het standpunt stelde dat bipolariteit gekenmerkt wordt door hogere stabiliteit dan multipolariteit, en Deutsch en Singer het tegengestelde beweerden. Zoals Wayman (1984) terecht opmerkte, is deze discussie deels terug te voeren tot een verschillende definitie van polariteit:

Waltz argues that superpower dominance makes a bipolar world stable, while Deutsch and Singer argue that cross-cutting cleavages and mediators make a multipolar world stable. Waltz's argument that power bipolarity is more stable than power multipolarity is not fundamentally in conflict with Deutsch and Singer's contention that cluster multipolarity is more stable than cluster bipolarity.... Both may simultaneously be correct. (p. 67)

Met andere woorden: volgens Wayman kunnen zowel cluster- als machtpolariteit invloed hebben op de stabiliteit, zonder dat ze per definitie in dezelfde richting werken. Dit is niet enkel bij Deutsch en Singer het geval. Oudere auteurs die de stelling verdedigen dat multipolariteit (waarvoor zij vaak de term machtsevenwicht gebruiken) stabiel is dan bipolariteit, blijken tegelijkertijd ook veel nadruk te leggen op het aspect van blokvorming tijdens de Koude Oorlog waarbij zij overigens machtspolaire tegenstellingen niet ontkennen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij Morgenthau (1948, p. 284) waar hij stelt dat het machtsevenwicht door de bipolarisering (clusterpolariteit) zijn flexibiliteit heeft verloren en tot een militarisering van de internationale verhoudingen leidt. We vinden dit ook terug bij het concept bipolariteit van Kaplan (1957, 1964), dat duidelijk clustervorming veronderstelt. Hetzelfde geldt voor Wright (1964) en Rosecrance (1963, 1966).

Hoe clusterpolariteit op zich de stabiliteit beïnvloedt, is in de literatuur echter – evenmin als dat het geval is bij machtpolariteit – een eenduidig verhaal. Raymond Aron (1962, p. 148) stelt dat bipolariteit niet per definitie meer leidt tot oorlog dan multipolariteit, maar wel een verhoogd risico met zich meebrengt op een veralgemeend en onverzoeenbaar conflict. Het is echter wel het clusteringsaspect dat maakt dat het kleinste incident kan leiden tot een veralgemeende oorlog. Ook Gilpin besluit op basis van zijn lezing van Waltz dat het blijkbaar vooral clusterbipolariteit (bipolarisatie) is dat het risico op conflicten inhoudt. Hij concludeert dan ook dat het interessant zou zijn na te gaan of machtsbipolaire dan wel machtsmultipolaire systemen het meest de neiging hebben tot bipolarisatie (Gilpin, 1981, p. 89).

Deze stelling wordt door Gilpin echter niet echt onderbouwd. Moul (1993) besluit bijvoorbeeld op basis van empirische gegevens uit de periode 1815-1976 dat er geen significant verband bestaat tussen clusterpolariteit en het aantal, de omvang of de intensiteit ('severity') van internationale conflicten. Bueno de Mesquita (1975, 1978) komt tot vergelijkbare conclusies. Dit is niet alleen in tegenspraak met de stelling van Gilpin en de bovenvermelde theoretische analyse van Deutsch en Singer, maar ook met de oudere em-

pirische analyse van Wallace (1973) die grosso modo dezelfde periode bestrijkt als deze van Moul, zij het met minder gegevens. Wallace concludeerde hierbij dat een zeer hoge of zeer lage mate van polarisatie leidt tot een toename van het aantal oorlogen.

2.4 Clusterpolariteit, interactie en machts capaciteit

Uit wat voorafging blijkt reeds dat een analyse in termen van clusterpolariteit zich niet beperkt tot grootmachten. In een proces van clustervorming spelen ook kleine staten een rol en dient men hun relaties tot de leidende macht binnen een cluster te analyseren. Denken in termen van clusterpolariteit overstijgt dus het klassieke grootmachtsysteem dat het belangrijkste aandachtspunt van de realisten is.

Meer in het algemeen kunnen we stellen dat clusterpolariteit, in tegenstelling tot machts-polariteit, dat louter in termen van materiële capaciteit van individuele grootmachten wordt gedefinieerd, over relaties handelt (Rapkin et. al, 1979, p. 266). Met andere woorden: het gaat over interactie tussen de actoren binnen een bepaald systeem. Dit maakt dat men inzake clustervorming zowel naar de relaties binnen een bepaalde cluster dient te kijken, als naar de relaties tussen de clusters.

Wat de relaties tussen de verschillende clusters betreft, was Hans Morgenthau in 1948 nog van oordeel dat de blokvorming die zich sinds 1945 had ontwikkeld een invloed had op de wijze waarop het machts evenwicht functioneert. Het had zijn flexibiliteit en zelfregulerend karakter verloren wat er toe leidde dat *'the art of diplomacy is now transformed in a variety of the art of warfare'* (Morgenthau, 1948, p. 205). Clustervorming was dus voor Morgenthau wel structureel.

Wat de interne relaties binnen één alliantie betreft, stelden Deutsch en Singer in 1964 het volgende:

As a nation enters into the standard coalition it is much less of a free agent than it was while non-aligned. That is, its alliance partners now exercise an inhibiting effect – or perhaps even a veto – upon its freedom to interact with non-alliance nations. (p. 392)

Zij gaan er met andere woorden van uit dat een bondgenootschap als één actor optreedt. Wie deze stelling doortrekt, komt dan ook tot de conclusie dat het onderscheid tussen een alliantie en een zelfstandige grootmacht buiten een alliantie niet relevant is. Deze benadering wordt ook door Michael Haas (1970) en Bueno de Mesquita (1975, 1978) gevolgd.

Men kan inderdaad moeilijk ontkennen dat de opbouw van alliantiesystemen bijdraagt tot capaciteitsopbouw. Dit is trouwens de kerngedachte die achter heel de traditie van 'balance of power' zit, een gegeven dat ook bij Waltz zelf essentieel is. Zowel Michael Haas (1970) als Bueno de Mesquita (1975) zullen dan ook de alliantiesystemen analyseren in termen van capaciteit. Dit is vooral relevant wanneer zich tussen de kleinere alliantiepartners toch nog staten met een substantiële machtsbasis bevinden zonder dat ze daarom als grootmacht worden beschouwd. Denken we maar aan een land als Duitsland binnen de NAVO.

Voor Raymond Aron is trouwens in een bipolaire constellatie het afwegen van de machts capaciteit tussen de twee alliantiesystemen het enige relevante, omdat enkel dit nog invloed heeft op het machts evenwicht. Aangezien alle kleine staten samen geen tegenwicht tegen de twee groten kunnen bieden, speelt het mechanisme van het machts evenwicht nog louter tussen de twee coalities: elk van hen probeert te vermijden dat de andere een groter aantal machtsmiddelen krijgt dan zichzelf. Het is de taak van de leider van de coalitie ervoor te zorgen dat dit niet gebeurt, via het versterken van de eigen machtsmiddelen en die van de bondgenoten (1962, p. 144-5). Dit is voor Aron duidelijk een structureel gegeven en hij verschilt hier radicaal van mening met Waltz.

Ook bij een aantal meer recente auteurs is sprake van een verandering in de structuur van het systeem wanneer kleine landen zich clusteren rond grootmachten of wanneer deze clustering vermindert (Jackson, 1977; Kegley & Raymond, 1994; Ray, 1993). Maar dit is zeker een minderheidspositie in de polariteitsliteratuur van de laatste decennia, waar de structuur van het systeem gedefinieerd wordt in termen van nationale macht en dus in termen van machts polariteit.

Bovendien is het vanzelfsprekend dat de uitspraak van Deutsch en Singer minstens genuanceerd dient te worden. Wie in termen van allianties redeneert, moet een complexere analyse maken dan louter het optellen van de macht van de lidstaten. Allianties kunnen immers een verschillende graad van interne cohesie hebben en voor Aron (1962) is het bevorderen van deze cohesie, naast het verhogen van de machts capaciteit, de belangrijkste taak van de leider. Vermijden van interne dissidentie en afbakening van invloedssferen zijn typische kenmerken van clusterbipolariteit.

Bij het samenstellen van hun index van clustervorming baseren Rapkin et al. (1979) zich dan ook op de mate van samenwerking tussen de leden van één cluster en de mate van conflict tussen de leden van tegengestelde clusters. Ook Bueno de Mesquita (1975, 1978) maakt dit onderscheid en spreekt in dit verband van 'tightness' (gemeenschappelijke doelstellingen) van clusters versus 'discreteness' (het al dan niet hebben van gemeenschappelijke doelstelling met leden van een andere cluster). Deze laatste auteur vroeg zich af of de interne cohesie mogelijk één van de elementen is die een invloed kan hebben op de internationale stabiliteit. Inderdaad is het juist de onzekerheid omtrent de interne cohesie van bondgenootschappen in een machtsmultipolaire situatie die Waltz doet besluiten dat multipolariteit minder stabiel is dan bipolariteit. Bueno de Mesquita (1978) nuanceert deze stelling echter op basis van een studie van conflicten in de 19de en 20ste eeuw. Hij ziet voor de 19de eeuw niet echt een verband tussen interne cohesie en het uitbreken van conflicten, al ziet hij dit wel in de 20ste eeuw.¹

Wat er ook van zij, men kan stellen dat in de realistische literatuur van de laatste dertig jaar clusterpolariteit niet langer gezien wordt als een structureel element van het internationaal systeem, terwijl interne cohesie weinig aandacht krijgt. De invloed van Waltz, en zijn sterk op parsimonie gerichte benadering, is ter zake duidelijk. Hij is van mening dat de structuur louter bepaald wordt door de capaciteit van de individuele grootmachten.

---

¹ Bueno de Mesquita spreekt van 'tightness' van een pool als hij het over de interne cohesie (mate van gelijklopende doelstelling van de leden) heeft. Dit is iets anders dan wat Kaplan onder 'tightness' verstaat.

Hoe men met allianties omgaat en welke invloed de interne cohesie heeft, zal juist bepaald worden door de relatieve capaciteit van de grootmachten en/of supermachten, met andere woorden door de vraag of er sprake is van machtsbipolariteit of machtsmultipolariteit (Waltz, 1964, p. 888-91; 1979, p. 169-70). Voor hem is machtsbipolariteit bepalend voor de interactie tussen de staten, en dus ook voor de clustervorming.

2.5 Clusterpolariteit, identiteit en cultuur van het internationaal systeem

Tot slot is het opmerkelijk dat zowel Wayman (1984) als Rapkin et al. (1979) spreken over vijandige clusters. Wayman hanteert zelfs het adjectief 'high' wanneer hij het over clusterbipolariteit heeft (cfr. supra). Deze toevoeging maakt dat clusterbipolariteit volgens hen niet enkel gaat om relaties maar ook om een specifieke vorm ervan, namelijk conflictuele relaties tussen de verschillende clusters en minstens niet-conflictuele of vriendschappelijke relaties tussen de leden van eenzelfde cluster. Daarentegen stelt men ook dat er in multipolariteit blijkbaar meer mogelijkheden zijn om vijandigheden tussen blokken te temperen omdat er meer mogelijkheden tot 'cross cuttings' tussen de blokken zouden zijn.

Hiermee wordt de vaststelling versterkt dat clusterpolariteit ook een sociaal gegeven is waarin de aard van de onderlinge betrekkingen, zelfperceptie en perceptie van de andere, met andere woorden identiteit, een rol spelen. Deze visie wordt ook door Nogee gedeeld. Hij is van oordeel dat polariteit te uitsluitend in termen van de capaciteit van actoren wordt geanalyseerd en dat het relationele element onvoldoende aan bod komt. In het ontstaan van polariteit speelt ook de politieke competitie een rol. Hij stelt dan ook het volgende:

A polar actor must be engaged in an adversary relationship with other great powers – even if only as a limited adversary. A pole like the magnet from which the metaphor comes, must both repel and attract, i.e. it must be engaged in widespread politics of rivalry as well as cooperation. (Nogee, 1974, p. 1224)

In die zin moeten staten waartussen geen vitale belangentegenstellingen bestaan en die lid zijn van dezelfde alliantie, niet beschouwd worden als afzonderlijke polen, zoals sommige auteurs doen. De sterke ideologische tegenstelling is juist een van de elementen die de dynamiek in de richting van bipolarisering tijdens de Koude Oorlog verklaarde (Nogee, 1974, p. 1124). Het gaat hier immers om meer dan louter tijdelijke materiële belangen. Ook de zelfidentificatie van de betrokken staten, zowel grootmachten als andere, speelt een rol in de dreigingsperceptie en dus in alliantie- en clustervormingen. Studies wijzen erop dat dit niet louter een fenomeen van de Koude Oorlog is, maar dat hier ook al vroeger voorbeelden van te vinden zijn: bijvoorbeeld ten tijde van de Franse Revolutie of tijdens het interbellum (M.L. Haas, 2005).

Dergelijke benadering was echter in de polariteitsliteratuur, die de structuur van het internationaal systeem doorgaans louter in machts termen analyseert, lange tijd nauwelijks te vinden. Een oudere studie die dat wel doet is deze van Rosecrance (1963) die bovendien de verhoudingen over een lange periode (1740 tot 1960) analyseert. Voor hem zijn ideo-

logische gegevens één element, maar niet het enige, dat zowel de polariteitsverhoudingen als de algemene cultuur (in termen van coöperatie en conflict) bepaalt.

Onder invloed van het sociaalconstructivisme is er bovendien de laatste decennia weer meer aandacht voor een analyse in termen van identiteit en cultuur van het systeem. Buzan en Waever (2003) en Buzan (2004a) doen bijvoorbeeld een poging om een polariteits- en een identiteitsbenadering te combineren. Vooral Buzan bouwt voort op het werk van Alexander Wendt (1999), met name op diens onderscheid tussen verschillende types internationale cultuur (kantiaans, lockesiaans of hobbesiaans). In deze drie culturen ziet men de andere actoren respectievelijk als vijanden, rivalen of vrienden. Buzan (2004a) wijst hierbij aansluitend ook op het belang van de zelfidentificatie van de centrale actoren in het systeem. Polariteit op zich zegt niet zoveel, maar in combinatie met een analyse van deze verschillende culturen kan het wel een verhelderende beschrijving geven van de internationale verhoudingen. De logica van polariteit zal anders spelen in een systeem dat gedomineerd wordt door vrienden dan in een systeem dat beheerst wordt door grootmachten die elkaar als vijanden zien. De wijze waarop de staten de polariteit percipiëren en ermee omgaan, zal variëren naargelang de sociale structuur. Dit laat ook toe de tegenstelling tussen het neorealisme en de hegemonische stabiliteitstheorie te overstijgen (Buzan, 2004a, p. 78).

Wat Buzan hierbij niet echt uitwerkt, maar volgens ons ook belangrijk is, is de vraag of de cultuur van een internationaal systeem interfereert met de mate van clusterpolariteit. Hij focust eigenlijk enkel op machtsclusterpolariteit. Maar we kunnen ons bijvoorbeeld wel de vraag stellen of een hobbesiaanse cultuur meer aanleiding geeft tot clustervorming dan een kantiaanse. Zeker in het begin van de Koude Oorlog vertoonde internationale cultuur sterk hobbesiaanse trekken en men kan vermoeden dat dit bijdroeg tot de sterke clusterpolariteit die deze periode kenmerkte.

2.6 Clusterpolariteit, machtsclusterpolariteit, causaliteit en structuur van het systeem

Tot slot kan men zich de vraag stellen hoe machtsclusterpolariteit en clusterbipolariteit zich tot elkaar verhouden. In *'Paix et guerre entre les nations'* zegt Raymond Aron (1962) bijvoorbeeld met betrekking tot bipolariteit het volgende:

[D]eux acteurs dominant à ce point leurs rivaux qu'ils deviennent chacun le centre d'une coalition et que les acteurs secondaires sont contraints de se situer par rapport aux deux "blocs", joignant l'un ou l'autre à moins d'avoir la chance d'abstention. (p. 137)

Dit ligt in de lijn van wat Morgenthau meer dan een decennium eerder schreef over de opdeling van de wereld in een Amerikaans en een Sovjetblok:

Into those spaces the two remaining great contenders on the international scene have poured their own power, political, military and economic, transforming those

spaces into the two great blocs which border at each other and oppose each other at the four corners of the earth. (1948, p. 284)

Wat hier impliciet wordt gesuggereerd is dat machtsbipolariteit leidt tot clusterbipolariteit (zie ook Ray, 1993, p. 100). Rapkin et al. (1979, p. 287) wijzen er echter wederom met betrekking tot de Koude Oorlog op dat de richting van de causaliteit niet evident is. In tegenstelling tot de suggestie van Aron en Morgenthau hierboven, zou men evengoed kunnen stellen dat de perceptie van een vijandig machtsblok de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie ertoe aanzette hun bewapening op te drijven, wat de machtsbipolariteit versterkte. Zoals Wagner (1993) opmerkt, betreft het hier in feite een discussie over de oorzaken van de Koude Oorlog.

Maar onder invloed van Waltz, is het onder neorealisten en neoklassiek realistische auteurs algemeen gangbaar om enkel machtsbipolariteit en niet clusterbipolariteit als een structureel gegeven te zien. Clusterbipolariteit is in die visie eerder het resultaat van machtspolaire verhoudingen en dus eerder gevolg dan oorzaak (Wagner, 1993).

Voor deze studie betekent dit dat, indien we onze stelling willen controleren dat polariteit niet het grote determinerende element is voor de internationale verhoudingen, we twee dingen moeten doen. Ten eerste moeten we een duidelijk onderscheid maken tussen clusterbipolariteit en machtsbipolariteit. Ten tweede moeten we ervan uitgaan dat alliantievorming en andere aspecten van clusterbipolariteit in feite het resultaat zijn van de machtspolaire constellaties. Dit wil zeggen dat ze anders zullen verlopen in een machtsmultipolaire, -bipolaire of unipolaire situatie.

3 Machtsbipolariteit: numerieke en hiërarchische benadering

Terwijl er een algemene consensus lijkt te bestaan over het onderscheid tussen cluster- en machtsbipolariteit, is die er volgens ons niet over het concept machtsbipolariteit als dusdanig. Voor de eenvoud hanteren we in dit onderdeel polariteit als synoniem voor machtsbipolariteit, tenzij we expliciet het onderscheid met clusterbipolariteit willen maken. We herhalen hier dat veel auteurs hun polariteitsconcept niet duidelijk definiëren en dat we het dus meestal zelf uit hun publicaties hebben gedistilleerd. Met deze opmerkingen in het achterhoofd kunnen we in grote lijnen twee definities van de term (machts)bipolariteit onderscheiden.

Een eerste benadering definieert polariteit eenvoudig in termen van het aantal grootmachten binnen een internationaal systeem. Hierbij gaat men ervan uit dat de interactie in een internationaal systeem fundamenteel verschilt naargelang er, naast een aantal kleine en middelgrote staten, één (unipolariteit), twee (bipolariteit) of meerdere grote spelers (multipolariteit) zijn. Auteurs die deze definitie hanteren zijn onder meer Waltz (1979, 1993) en Mearsheimer (2001, p. 404), maar ook één van de grondleggers van de Engelse School, Hedley Bull (2002). Het is dus het aantal grootmachten dat telt. Buzan noemt dit '*a simple polarity definition*' (2004a, p. 64). Er is in zo een benadering slechts één belangrijk onderscheid, namelijk dat tussen grootmachten en andere staten; en verder telt gewoon het aantal grootmachten. Wij spreken daarom van een numerieke definitie.

Hiertegenover staat een benadering die niet louter kijkt naar het aantal grootmachten, maar naar de machtsverhoudingen tussen de grootmachten onderling. Hierbij gaat men ervan uit dat niet elke grootmacht een bepalende rol heeft in het systeem en wordt polariteit bepaald in functie van het aantal grootmachten dat een 'leidende', 'bepalende' of 'dominante' positie in het systeem heeft. Deze staat of staten worden dan aangeduid met verschillende termen zoals 'hegemoon', 'dominante machten', 'contenders' of 'polaire macht', een term die wij hier gebruiken. We spreken verder dan ook van een hiërarchische definitie van polariteit.

Terzijde merken we op dat Levy (1984, 1985) spreekt van de omvang van het grootmachtsysteem als hij het over het aantal grootmachten heeft en over polariteit als hij het over de polaire machten heeft. Hij hanteert dus een hiërarchische definitie van polariteit.

Een voorbeeld kan het onderscheid tussen beide benaderingen duidelijk maken. Zo beschouwt het Correlates of War Project (COW, 2008) in de periode na 1945 naast de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, ook Groot-Brittannië, Frankrijk en zelfs China (vanaf 1950) als 'major powers'. Er lijkt echter wel een ruime consensus onder alle auteurs te bestaan dat de jaren 1950 en 1960 bipolair waren. Deze tegenspraak is enkel te verklaren indien men een hiërarchische definitie van polariteit hanteert: er waren meerdere grootmachten maar slechts twee polaire machten.

Voortbouwend op dit voorbeeld, kunnen we dus stellen dat een systeem met bijvoorbeeld zes grootmachten onder een hiërarchische definitie uni-, bi- of multipolair kan zijn, naargelang het één, twee of meer polaire machten kent. De multipolariteit van dit specifieke systeem wordt niet bepaald door de aanwezigheid van zes grootmachten, maar wel door het feit dat er bijvoorbeeld drie of vier polaire machten zijn.

Overigens betekent dit nog niet dat alle aanhangers van numerieke of hiërarchische benaderingen daarom ook dezelfde definitie van polariteit hanteren. Zoals gezegd laat het merendeel van de auteurs zich weinig gelegen aan een exacte definitie van hun polariteitsconcept. Bij wijze van illustratie geven we hier enkele voorbeelden van numerieke en hiërarchische definities bij vooraanstaande auteurs.

3.1 Numerieke definities

Als we beginnen bij Kenneth Waltz, dan hebben we alvast een voorbeeld van een auteur die, los van het belangrijke onderscheid tussen macht- en clusterpolariteit, nergens op een systematische wijze zijn polariteitsconcept definieert. Dit geeft aanleiding tot interpretatieverschillen. Wohlforth (1999, p. 9) haalt Waltz aan ter ondersteuning van zijn stelling dat de situatie in 1999 unipolair was. Hij beweert dat Waltz stelt dat de Koude Oorlog bipolair was ondanks het feit dat er naast de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie nog andere grootmachten ('major powers') waren, wat dus een hiërarchische interpretatie zou zijn. Schweller (1993, p. 75) stelt echter dat Waltz geen onderscheid maakt tussen grootmachten en polaire machten. Wij volgen Schwellers interpretatie. Waltz heeft inderdaad gesteld dat noch de (economische) opkomst van nieuwe spelers die in de toekomst mogelijk tot grootmacht konden uitgroeien, noch de Sovjet-Chinese breuk of de onafhankelijke koers van Frankrijk, afbreuk deden aan de feitelijke bipolariteit van de jaren 1960 en 1970. Hij verwees in dit verband trouwens ook naar het onderscheid tussen machts- en

clusterpolariteit en benadrukte dat een onderscheid diende gemaakt te worden tussen feitelijke situaties en voorspellingen over de toekomst (Schweller, 1993, p. 887-9; Waltz, 1979, p. 129-30). Maar wij hebben bij Waltz geen theoretisch onderscheid gevonden tussen polaire en andere grootmachten. Uit zijn verhaal kan men afleiden dat hij tijdens de Koude Oorlog enkel de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als grootmachten beschouwt, wat ook blijkt uit een overzichtstabel van het aantal grootmachten waarin enkel de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten vermeld worden voor de Koude Oorlog (Waltz, 1979, p. 162). Later neemt hij alle twijfel weg door te stellen dat *'In the multipolar era, twelve great powers appeared on the scene at one time or another. At the beginning of World War II, seven remained, at its conclusion, two. Always before, as some states sank, others rose to take their places. World War II broke the pattern; for the first time in a world of sovereign states, bipolarity prevailed.'* (Waltz, 1993, p. 45) Hieruit concluderen wij dat Waltz een numeriek polariteitsconcept hanteert.

Mearsheimer, een ander boegbeeld van de neorealistische benadering, besteedt weliswaar uitgebreid aandacht aan het concept macht, maar gaat daarentegen niet echt in op het concept polariteit of grootmacht. Voor hem heeft het geen nut met betrekking tot de Koude Oorlog een onderscheid te maken tussen grootmachten en supermachten (m.a.w. polaire machten). Er waren in die periode volgens hem maar twee grootmachten (Mearsheimer, 2001, p. 404). Dit komt dus neer op een numeriek polariteitsconcept. Wel maakt Mearsheimer een onderscheid tussen 'balanced' en 'unbalanced polarity'. Dat laatste verwijst naar de aanwezigheid van een potentiële hegemon, de grootste macht in het systeem waarvan het overwicht zo groot is, dat ze in staat is al de anderen te domineren. Het sleutelgegeven is hierbij de verhouding tussen de potentiële hegemon en de tweede in rang waartussen een afgetekende kloof moet bestaan. Hij gaat er hierbij overigens vanuit dat een 'unbalanced bipolarity' in de praktijk niet bestaat (Mearsheimer, 2001, p. 45). Samengevat kan men stellen dat voor Mearsheimer het aantal grootmachten van cruciaal belang is, maar dat hij tegelijkertijd ook naar de machtsverhoudingen binnen een multipolaire situatie kijkt.¹

In *"The anarchical society"* (2002) spreekt Hedley Bull niet over polariteit maar wel over een eenvoudig versus een complex machtsevenwicht, wat in feite neerkomt op bi- en multipolariteit. Bovendien verwerpt hij expliciet het onderscheid tussen grootmachten en supermachten en ziet hij dus enkel de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als grootmachten tijdens de Koude Oorlog. Dit duo wordt aangevuld met China aan het einde van de jaren 1970. Hij geeft toe dat er belangrijke machtsverschillen tussen deze drie onderling bestaan en dat ook de aard van hun machtsbasis (economisch, militair, ideologisch) onderling verschilt. Bull, die een grootmachtsconcept hanteert dat complexer is dan een eenvoudige vergelijking in termen van macht, acht de onderlinge machtsverschillen tussen de

---

¹ Mearsheimer acht unipolariteit of hegemonie op een wereldwijde schaal onmogelijk omwille van het effect van de 'stopping waters'. Hier introduceert hij dus een geopolitiek element in zijn materieel-structurele analyse. 'Unbalanced multipolarity' is dus een louter regionaal fenomeen (2001, p. 44). Overigens is het de vraag of Mearsheimers standpunt, namelijk dat onevenwichtige bipolariteit in de praktijk niet voorkomt, wel terecht is. Alles bij elkaar genomen was ook de situatie in de Koude Oorlog niet echt evenwichtig. Zeker op economisch vlak waren de Verenigde Staten de Sovjet-Unie ver vooruit en de Sovjet-Unie heeft nooit de wereldwijde projectiecapaciteit van de Amerikanen gehad. Walt (2011) beschrijft de situatie dan ook als scheefgetrokken. Wellicht was de situatie op militair vlak, die Mearsheimer in eerste instantie interesseert, minder onevenwichtig dan op economisch vlak.

Verenigde Staten, de Sovjet-Unie en China blijkbaar niet van belang (Bull, 2002, p. 108-9, 1980).¹

Ook Samuel Huntington, die in het bovenvermelde artikel uit 1999 kritiek levert op auteurs die de periode na 1991 als unipolair beschouwen, lijkt in essentie een numeriek polariteitsconcept te hanteren. Hij omschrijft een unipolair systeem als een configuratie met één supermacht, geen enkele 'significant major power' en een reeks kleinere staten. Een multipolaire configuratie omvat daarentegen meerdere grootmachten van vergelijkbare sterkte. De post-Koude Oorlog is voor hem niet unipolair, aangezien er naast de Amerikaanse supermacht ook nog andere grootmachten zijn. Hij spreekt dan ook van een hybride uni-multisysteem. De aanhangers van een hiërarchische definitie van polariteit zouden dit wellicht als een unipolaire situatie beschouwen (zie verder). Voor Huntington is er geen sprake van unipolariteit omdat de Verenigde Staten zonder medewerking van andere grootmachten niet in staat zijn hun wil op te leggen aan het internationaal systeem. Maar van echte multipolariteit is ook geen sprake, omdat de andere grootmachten bij een gemeenschappelijke aanpak van wereldproblemen altijd afhankelijk zijn van een mogelijk Amerikaans veto. Deze argumentatie steunt dus niet zozeer op de pure materiële machts-capaciteit van de staten, wel op de invloed die ze in de huidige internationale context kunnen uitoefenen.

Samenvattend kunnen we stellen dat alle bovenvermelde auteurs impliciet of expliciet een numerieke definitie van polariteit hanteren. Wel is het vaak zoeken naar een klare en heldere omschrijving van het begrip. Belangrijk is vooral dat deze auteurs impliciet één grote drempel inbouwen: namelijk welke staat een grootmacht is en welke niet. Hier gaan we later dieper op in. Voorlopig volstaat het vast te stellen dat deze drempel meestal niet gedefinieerd wordt in termen van louter materiële capaciteit, laat staan kwantitatief wordt uitgedrukt. Geen van deze auteurs doet dit. Alleen in de oude studie van Modelski (1974), wordt een kwantitatieve drempel vastgelegd van vijf percent van de totale macht in het internationaal systeem om als grootmacht te fungeren. Overigens hanteert Modelski niet eens een numeriek maar wel een hiërarchisch concept van polariteit.

3.2 Hiërarchische definities

Wohlforth (1999), één van de meest prominente aanhangers van wat men de unipolaire stabiliteitstheorie heeft genoemd, definieert unipolariteit als een structuur waarin de capaciteit van één staat zo groot is dat 'counterbalancing' niet langer mogelijk is. Bij zo een concentratie van capaciteit krijgt men een systeem dat fundamenteel verschilt van de multipolariteit (een structuur die drie of meer machtige staten heeft) of van bipolariteit (een structuur met twee staten die substantieel machtiger zijn dan alle anderen) (Wohlforth, 1999, p. 9). Uit Wohlforths relaas, zijn interpretatie van Waltz en de gehanteerde kwantitatieve voorbeelden, blijkt verder duidelijk dat hij een hiërarchische definitie van polari-

---

¹ Bulls benadering in termen van machts-evenwicht, eerder dan van polariteit, sluit overigens aan bij deze van Morgenthau die in zijn oorspronkelijke tekst ook stelt dat er maar twee grootmachten overblijven (Morgenthau, 1948, p. 270-71). In latere versies zal Morgenthau hierbij blijven. Frankrijk en Groot-Brittannië worden geklasseerd als 'middle powers' en China als een potentiële grootmacht. (Morgenthau & Thompson, 1993, p. 322).

teit hanteert. Het concept wordt niet gedefinieerd in termen van het aantal grootmachten, wel in termen van polaire machten. Men mag volgens Wohlforth unipolariteit niet gelijkstellen met een situatie met één grootmacht. Dat laatste noemt hij een 'empire' (Wohlforth, 1999, p. 9). Waar echter de precieze grens tussen de verschillende polariteitstypes ligt, duidt Wohlforth niet aan. Hij is in dit opzicht zeker niet de enige.

Zo stelt Levy expliciet dat '*polarity is the measure of the power configuration and is relatively independent of the number of Powers in the system*' (Levy, 1985, p. 47), waardoor hij dus een numerieke definitie verwerpt. Hij omschrijft uni-, bi-, en multipolariteit als volgt:

If a single state, unmatched by any other, attains a position of hegemony or dominance over the system, then the system is said to be characterized by unipolarity (e.g. Napoleonic Europe). If military capabilities are concentrated primarily in the hands of two states, separated by a considerable gap from all other states, then the system is defined as bipolar (e.g. the Cold War period). And if military capabilities are more widely distributed among larger number of states, with no significant gap separating some great powers from others, then the system is defined as multipolar (e.g. 19th century Europe). (Levy, 1985, p. 47)

In navolging van Levy maken ook Kegley en Raymond een onderscheid tussen polariteit (hiërarchie binnen de grootmachten) en de omvang van het grootmachtsysteem (numerieke definitie) wanneer zij het volgende stellen:

Polarity is not equivalent to the number of great powers, it is a measure of the distribution among the great powers. The number of great powers pertains to the size of the system... Thus multipolar systems may include three, four or even more great powers, each approximately equal to one another. (Kegley & Raymond, 1994, p. 68)

Ondanks het gebrek aan precisie, kan men toch concluderen dat zowel Levy als Kegley en Raymond polariteit niet definiëren in termen van het aantal grootmachten, maar wel in termen van het bestaan van een aanzienlijke kloof tussen de gewone grootmachten enerzijds en de polaire machten anderzijds, althans voor zover het uni- en bipolariteit betreft.

3.2.1 Kwantitatieve benaderingen van hiërarchische polariteit

Een ogenschijnlijk grotere accuraatheid vinden we vaak terug bij oudere auteurs die zich in de kwantificerende, behavioristische traditie situeren. Eén van de oudste classificaties van unipolaire, bipolaire en multipolaire systemen, één die ook een zekere aanhang geniet, zit vervat in een studie van George Modelski uit 1974, "*World Power concentrations: Typology, data, explanatory framework*" (zoals besproken door Rapkin, Thompson & Christopherson, 1979; Levy, 1983, p. 14; Modelski & Thompson, 1988, p. 41-2; Thompson, 1986).

Modelski hanteert een minimumdrempel van vijf percent van de militaire macht in het totale internationale systeem om van een grootmacht te spreken. Samengevat is unipolariteit een situatie met één grootmacht die minimum vijftig percent van de macht van alle staten (ook de kleine) samen heeft; in de bipolariteit hebben twee grootmachten elk tussen de vijftientig en vijftig percent van de macht en in multipolariteit zijn er minstens drie grootmachten die tussen vijf en vijftientig percent van de macht hebben. Later verfijnde Thompson enigszins de door Modelski vastgelegde drempels en formuleerde ze meer algemeen. Hij omschreef de verschillende types polariteit als volgt:

1. In a unipolar system, one state controls 50% or more of the relative capabilities that matter;
2. In a bipolar system, two states control at least 50% of the relative capabilities and each of the two leading actors present at least 25% with no other controlling as much as 25 %;
3. In a multipolar system, three or more states each control at least 5% percent of the relative capabilities but no single state controls as much as 50% and no two states as much as 25% a piece; ...
- 1.b. (sic) in a two-actor unipolar system, one state controls 76% percent or more of the relative capabilities that matter....
- 1.c. in a near unipolar system, one state controls more than 45 percent but less than 50 percent of the relative capabilities and no other state possesses as much as 25%. (Thompson, 1986, p. 599-600)

Er kunnen bij dit soort drempels altijd vragen worden gesteld. In hun historische studie over zeemachten bedoeld om hun hegemonische theorie te onderbouwen, trekken Modelski & Thompson (1988) de minimumdrempel voor grootmachten op tot tien percent, omdat er anders periodes zijn waarin ook landen met een vloot van één of twee stuks een grootmacht zouden zijn... Dit voorbeeld spreekt boekdelen over het soms arbitraire karakter van drempels. We beperken ons tot de vaststelling dat deze definitie inderdaad twee categorieën grootmachten veronderstelt, en dus polair is. Overigens kent Modelski's benadering enige navolging (zie bv. Rapkin et al., 1979, p. 269).

Ook andere auteurs met een kwantitatieve benadering hanteren een onderscheid tussen gewone en polaire grootmachten. Zo definieert Mansfield een polaire macht als '*any state that controls at least 50 % of the largest state's proportion of aggregate capabilities possessed by the major powers*' (1993, p. 112). Schweller (1993) maakt een vergelijkbaar onderscheid. Samengevat komt het erop neer dat men de machtscapaciteit van alle grootmachten in kaart brengt, het percentage voor elk van hen berekent en vervolgens die staten als polaire machten beschouwt die meer dan de helft van de machtscapaciteit van de grootste macht hebben. In de praktijk leidt dit ertoe dat er tussen die polaire machten dus nog steeds grote verschillen zitten en heel verschillende configuraties schuilgaan. Als de grootste staat zestig percent van de macht heeft, moet men de drempel van dertig percent overschrijden om tot een polaire macht te worden gerekend. Heeft de grootste staat maar dertig percent, dan is vijftien percent genoeg.

Nog een andere benadering vinden we bij Wayman. Hij geeft enerzijds een algemene definitie van machtsbipolariteit en -multipolariteit en operationaliseert deze ook:

Definition 1. A system is power bipolar when capabilities are so distributed that two dominant hostile powers are more powerful than other actors to a degree that gives the dominant powers autonomy in self-defense.

Definition 2. A system is power multipolar when capabilities are more evenly distributed than in the power bipolar condition, and when hostility is still high. (1984, p. 63)

Praktisch gesproken beschouwt hij een systeem als bipolair wanneer de twee grootste machten samen minstens vijftig percent van de capaciteit van alle grootmachten ('major powers') hebben, zo niet is het multipolair (Wayman, 1984, p. 71).¹ Deze operationalisering volgt Modelski dus gedeeltelijk. Terzijde, Wayman praat hier over vijandige staten, een element dat zelden of nooit wordt opgenomen wanneer het over machtsbipolariteit gaat.

Wat verder typisch is voor auteurs die in hiërarchische termen over polariteit denken, is dat zij in de praktijk vooral geïnteresseerd zijn in de verhoudingen en evoluties tussen de grootste spelers binnen de grootmachtenclub, en minder in de rol van en de ontwikkelingen bij de kleinere grootmachten. Voor de verhoudingen tussen grootmachten en kleine of middelgrote staten tenslotte blijkt hun interesse minimaal.

3.2.2 Machtsbipolariteit, hegemonisme en transitietheorie

Het is relevant even terug te grijpen naar het verband tussen polariteitsdenken, hegemonische theorieën en het transitiedenken. De band tussen elk van deze theorieën kan verhelderd worden via een hiërarchisch polariteitsbegrip.

Zo ontkent Gilpin (1981) het bestaan van verschillende polariteitstypes niet maar hij heeft wel moeite om ze in te passen in zijn hegemonische benadering. Hij grijpt voor zijn analyse van polariteit grotendeels terug naar Waltz waarbij hij het onderscheid tussen machts- en clusterbipolariteit aanhaalt zonder dat het echt duidelijk is hoe hij dit onderscheid in zijn eigen schema inpast. Hij beschouwt multi- en bipolariteit als statische begrippen en vindt de evolutie van de machtsverhoudingen tussen de grootmachten onderling belangrijker voor het beheer van het internationaal (economisch) systeem (Gilpin, 1981, p. 85-96). In essentie baseert een hegemon zijn ordenend vermogen echter op zijn grotere macht in verhouding tot andere grootmachten. Gilpin haalt hier het 19de-eeuwse Groot-Brittannië als voorbeeld aan, terwijl hij tegelijkertijd het multipolaire karakter van het Europese systeem (meerdere grootmachten) in deze periode niet ontkent. Met andere

---

¹ Deze verwijzing naar autonomie betreffende defensie, ligt in de lijn van Waltz' beschrijving van bipolariteit: de twee supermachten hebben geen bondgenoten nodig. Wayman stelt verder dat een situatie waarbij zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie vanaf de jaren 1960 beide over een nucleaire 'second strike' capaciteit beschikken, deze autonomie garandeert (Wayman, 1984, p. 63). Zie onze bespreking van de nucleaire problematiek in het hoofdstuk over polariteit in de Koude Oorlog en grootmachten in de Koude Oorlog.

woorden: wat Gilpin hegemonie noemt, heeft inderdaad iets weg van wat anderen vanuit een hiërarchisch polariteitsconcept unipolariteit zouden noemen.

De gelijkenis tussen een hiërarchische unipolariteit en hegemonie is nog veel duidelijker bij Modelski en Thompson (Modelski, 1987; Modelski & Thompson, 1988; Thompson, 1986, 2000). Unipolariteit is hier de machtsbasis waarop de ordenende invloed van de hegemoon is gestoeld. In zijn vergelijking van Waltz en Modelski behandelt Thompson (1986) unipolariteit en hegemonie omzeggens als synoniemen. Modelski en Thompson (1988) nemen trouwens Modelski's eerdere kwantificering van verschillende types machts polariteit grotendeels over in hun analyse van de verhoudingen tussen de zeemachten in de periode 1494-1993. Hun stelling dat de evolutie van het wereldwijde internationale systeem wordt gekenmerkt door een opeenvolging van dominantie door zeevarende handelsmogendheden, wordt dus ondersteund door een hiërarchische unipolariteit in termen van maritieme capaciteit. Modelski (1987) maakt hierbij het onderscheid tussen 'global powers' (zijn equivalent voor grootmachten op wereldschaal), en de 'world power' (de wereldwijde dominante macht). Voor Modelski speelt echter ook de 'challenger', de grootste landmacht uit de betrokken periode een belangrijke rol. Hier wordt dus een onderscheid gemaakt tussen diverse types grootmacht en hun relatieve macht, en er is dus duidelijk sprake van een hiërarchisch polariteitsmodel.

Ook bij de transitietheoretici is er duidelijk sprake van twee categorieën van grootmachten. Men maakt hier een onderscheid tussen de gewone grootmachten en de potentiële uitdagers ('contenders') die in staat zijn mee te dingen naar de dominante positie in het systeem. 'Contenders' moeten minstens tachtig percent van de machts capaciteit van de dominante macht hebben, of indien geen van de grootmachten aan dit criterium beantwoordt, neemt men de drie grootste machten (Organski, 1968; Organski & Kugler 1981, p. 44; Tammen et al., 2001, p. 7). Wat de 19de eeuw betreft, beschouwt men Italië en Oostenrijk-Hongarije niet als 'contenders', wel Frankrijk, Groot-Brittannië, Rusland en de Verenigde Staten aan het einde van de periode. Met andere woorden: ook hier wordt impliciet een hiërarchisch concept van polariteit gehanteerd, ook al worden de gevolgen van de verschillende types polariteit en machtsevenwicht anders bekeken dan door de neorealist (Moul, 1985). Men kan zich hierbij afvragen waarom men enerzijds een strikte drempel van tachtig percent hanteert, terwijl men anderzijds gewoon de drie grootste machten als 'contenders' beschouwt wanneer die drempel niet wordt gehaald.

Andere transitietheoretici hanteren dan weer de drempel van de 'largest drop-off' regel. Het komt erop neer dat als A de leidende staat is en de staten B, C, D en E respectievelijk 85, 79, 50 en 46 percent van de macht van A hebben, dat dan B en C als 'contenders' (zeg maar polaire machten) worden beschouwd, en D en E niet omdat het verschil tussen C en D het grootste is (Chan, 2008, p. 21). Vergelijk het met een wielervedstrijd met een kopgroep en achtervolgers (de kleine staten zijn het peloton). Er is enkel sprake van een kopgroep als de afstand met de achtervolgers groter is dan de onderlinge afstand in die laatste groep. Heel duidelijk is dit allemaal niet. Men vraagt zich af hoe men omgaat met situaties waar geen duidelijk onderscheid is tussen 'kopgroep' en 'achtervolgers', maar flexibel is de formule wel.

Samenvattend kan men stellen dat deze theorieën impliciet een onderscheid maken tussen verschillende types grootmachten. Aan de top staat de hegemoon of dominante macht met daaronder de andere grootmachten. Hierbij maakt de transitietheorie dan nog eens het onderscheid tussen gewone grootmachten en uitdagers. Ook Modelski (1987) en Knutsen (1999) hanteren dit onderscheid. In ieder geval is het duidelijk dat binnen de grootmachtenclub sprake is van hiërarchie en dat men dus kan spreken van een hiërarchisch polariteitsconcept. Maar er is zeker een groot verschil met het polariteitsdenken. Ikenberry et al. omschrijven een polariteitsbenadering immers als volgt:

[U]nipolarity refers narrowly to the underlying material distribution of capabilities and not to the political patterns of relationships depicted by terms such as empire, imperium, and hegemony. What makes the global system unipolar is the distinctive distribution of material resources. (2009, p. 3)

Polariteitsdenken concentreert zich dus louter op de distributie van materiële capaciteit, niet op politieke relaties of de mate van invloed van de grootste staat, termen die door concepten als imperium of hegemonie worden weergegeven.

Dit is wat wij verder zullen omschrijven als het onderscheid tussen macht in termen van capaciteit en macht als relaties. De relatie tussen beide is ook voor de auteurs in bovenvermeld artikel niet evident en wordt door hen – althans met betrekking tot unipolariteit – gezien als een belangrijk element voor verder onderzoek. We komen hier nog op terug wanneer we nagaan hoe unipolariteit, hegemonie en legitimiteit met elkaar verbonden zijn. Maar het is uitermate belangrijk te beklemtonen dat het typische van het polariteitsdenken juist ligt in zijn nadruk op materiële capaciteit.

3.3 Onduidelijke definities

Tot slot willen wij nog benadrukken dat er bij heel wat auteurs, en niet van de minste, sprake is van onduidelijkheid betreffende de vraag wat zij onder polariteit verstaan. Het hierboven geciteerde inleidende artikel van een themanummer van “*World Politics*” over unipolariteit is hier een voorbeeld van (Ikenberry et al., 2009). De auteurs stellen dat polariteit bepaald wordt door het aantal polen maar het is niet echt duidelijk of men hiermee verwijst naar een polaire macht dan wel naar een grootmacht. De termen ‘pole’, ‘major power’, ‘great power’ en ‘superpower’ worden hier door elkaar gebruikt, zonder dat de eventuele onderscheiden duidelijk worden gemaakt. In een aantal passages lijkt men enerzijds louter in termen van aantal grootmachten te denken. Het volgende citaat is hier een voorbeeld van:

The more unambiguously the capabilities of the great powers in a multipolar system clearly stand apart from all other states and are comparable to each other, the more relevant are the insights from the theoretical literature on multipolarity. (Ikenberry et al., 2009, p. 5)

Dit citaat lijkt althans voor multipolariteit maar één drempel te leggen, namelijk die tussen grootmachten en andere machten. Er is hier geen sprake van polaire en niet-polaire machten.

Anderzijds stelt men dat de Verenigde Staten goed zijn voor meer dan vijftig percent van het bruto binnenlands product (bbp) *'of the conventionally defined great powers'* (Ikenberry et al., 2009, p. 6), wat erop wijst dat men, althans wat unipolariteit betreft, wel een onderscheid maakt tussen polaire macht en grootmachten. Verder wordt gesteld dat de Verenigde Staten een overwicht hebben in militaire termen, *'vis-à-vis all other major powers'* (Ikenberry et al., 2009, p. 8). Met andere woorden: er zijn blijkbaar meerdere grootmachten (*'major powers'*), maar toch zijn de Verenigde Staten een klasse apart. In een eigen bijdrage tot dit themanummer maakt één van de inleidende auteurs dan weer duidelijk dat hij een hiërarchische definitie hanteert (Wohlforth, 1999). In nog een andere bijdrage (Finnemore, 2009) wordt erop gewezen dat polariteit niet uitsluitend in materiële termen kan worden gedefinieerd. Kortom, men heeft de indruk dat er onder de auteurs die aan dit nummer een bijdrage leverden, ook niet echt een consensus bestaat.

Ook bij Christopher Layne, een auteur die zich in de structuralistische traditie opstelt, is er sprake van onduidelijkheid. Hij omschrijft een unipolair systeem als volgt:

I define a unipolar system as one in which a single power is geopolitically preponderant because its capabilities are formidable enough to preclude the formation of an overwhelming balancing coalition against it. (1993, p. 5)

Deze definitie refereert eerder naar het functioneren van het machtsevenwicht en met name naar de onmogelijkheid van *'balancing'* gedrag. Layne schrijft dit in 1993, op een ogenblik dat nogal wat Amerikaanse auteurs vooral Duitsland en Japan als de potentiële concurrenten van de Verenigde Staten zagen. Layne beweert dat deze twee landen geen grootmachten zijn omdat ze niet over de nodige militaire capaciteit beschikken, meer bepaald over een nucleaire afschrikkingsmacht, om op defensievlak autonoom te zijn. Rusland mist dan weer de nodige economische capaciteit. Al deze landen zijn volgens Layne geen grootmachten, al kunnen ze dat in de toekomst wel worden. Dat laatste geldt bij uitstek voor China, volgens Layne de belangrijkste kandidaat (Layne, 1993, p. 5).

Zo het aannemelijk is te stellen dat de Verenigde Staten na 1991 de enige grootmacht waren, dan heeft Laynes louter numerieke benadering van het concept polariteit in een bredere historische context echter vergaande effecten. Zo is er volgens hem sprake van een unipolair moment rond 1860 waarbij Groot-Brittannië op dat ogenblik de enige grootmacht zou zijn. Hetzelfde geldt voor het Frankrijk van Lodewijk XIV (Layne, 1993). Dit is in tegenspraak met het feit dat men doorgaans het Europese systeem voor 1945 als multipolair beschouwt en ook nog eens met de beschouwingen van een lange rij historici, van Leopold von Ranke (1833) tot Paul Kennedy (1987), over welke landen tot de grootmachten in de betrokken periodes konden gerekend worden. Er kunnen dan ook vragen gesteld worden bij het grootmachtenconcept dat door Layne gehanteerd wordt. Layne heeft het echter ook over *'kandidaat grootmachten'* als hij het over kleinere maar toch belangrijke machten heeft. In de praktijk lijkt daarom het verschil met auteurs die een hiërarchisch polariteitsconcept hanteren puur semantisch te zijn.

Deze louter semantische verschillen vinden we ook bij andere auteurs. Wat Huntington een uni-multisysteem noemt, is voor anderen kortweg een unipolair systeem, daar waar Mearsheimer mogelijk van een onevenwichtige multipolariteit zou spreken. Mearsheimer hanteert een numeriek polariteitsconcept en stelt vervolgens dat er slechts tijdens de Koude Oorlog maar twee grootmachten waren. Wohlforth (1999) hanteert daarentegen een hiërarchisch concept en spreekt van twee polaire machten, naast andere grootmachten in het systeem. Zij komen echter tot dezelfde conclusie: de Koude Oorlog was bipolair. Blijkbaar legt Mearsheimer de drempel om van een grootmacht te spreken gewoon hoger dan Wohlforth. Maar verwarrend is dit allemaal wel. Bovendien zijn de verschillen soms echt wel meer dan louter semantisch en kan de gekozen definitie van polariteit ook op een analytisch niveau belangrijke gevolgen hebben.

3.4 Gevolgen van het onderscheid tussen een numerieke en hiërarchische definitie

3.4.1 Gevolgen voor de analyse

Zo concludeert Levy (1984) voor de periode 1493-1975, dat er geen verband is tussen het aantal grootmachten (numerieke polariteit) en de frequentie, de duur en de intensiteit van grootmachtoorlogen (Levy, 1984). Hiertegenover staat dat het aantal polaire machten volgens Levy wel een zekere indicatie geeft van de systeemstabiliteit (voorkomen van oorlog). Bipolariteit (hiërarchisch gedefinieerd) zou stabielere zijn dan multipolariteit, al is de frequentie van grootmachtoorlogen op zich lager in (hiërarchisch gedefinieerde) multipolaire periodes (Levy, 1985). Wat men hierbij echter wel in het oog moet houden, is dat Levy bijvoorbeeld in de periode 1493-1975, die hij als bipolair beschouwt, niet alleen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tot de grootmachten rekent. Hetzelfde geldt voor de periode 1519-1556, die volgens hem gekenmerkt wordt door een Habsburgse-Franse bipolariteit met daarnaast ook Engeland en het Ottomaanse Rijk als grootmachten. Met andere woorden: gedurende heel de bestudeerde periode 1493-1975 zijn er minstens vier grootmachten, ook tijdens de Koude Oorlog. Levy's conclusie betreffende de stabiliteit hangt dan ook samen met het door hem gehanteerde polariteitsconcept en de concrete identificatie van wie de grootmachten en de polaire machten zijn. Het is lang niet zeker dat dezelfde conclusies kunnen worden getrokken bij een andere definitie van polariteit of een andere identificatie van de polaire machten of grootmachten. Een voorbeeld van dit laatste wordt ons gegeven door Kaufman et al. (2007, p. 248) die, in tegenstelling tot Levy, niet spreken van een Habsburgse-Valois bipolariteit maar van een Habsburgse-Ottomaanse bipolariteit voor dezelfde periode.

Een hiërarchisch polariteitsconcept leidt bovendien ook tot een focus op de allersterkste spelers in het systeem. Dat is zeker het geval bij vele auteurs die vanuit een hiërarchisch concept de situatie na 1991 als unipolair omschrijven, en daarbij vooral oog hebben voor de situatie van de Verenigde Staten en hun beleid. Dit geldt trouwens ook voor veel van de dominantietheorieën die we hoger hebben besproken. Deze auteurs hebben doorgaans geen oog voor de opkomst van nieuwe en de neergang van oude grootmachten, eens die niet meer tot de absolute top behoren. Ze lijken geen bijzondere effecten toe te kennen aan de toename van het aantal grootmachten, de verhoudingen tussen zogenaamd polaire en gewone grootmachten, of de gewone grootmachten onderling.

3.4.2 Hiërarchische concepten en drempels

Voor het vervolg van ons verhaal is het belangrijk in het oog te houden dat voor de bepaling van het polariteitskarakter van het internationaal systeem in een bepaalde periode een aantal drempels dienen vastgelegd te worden die de overgang van multi- naar bipolariteit en unipolariteit markeren. Vooreerst dient bepaald te worden wie er al dan niet deel uitmaakt van het grootmachtsysteem. Dit komt neer op de vraag 'wie beschouwt men als een grootmacht?' Wat is de grens tussen een middelgrote staat en een grootmacht? Op zich is dit reeds geen makkelijke vraag.

Maar wie vervolgens een hiërarchische definitie hanteert, zal moeten uitmaken wie hij als een polaire macht beschouwt. Zo stelt Levy (1985) dat er sprake moet zijn van een 'aanzienlijke kloof'. Hoe groot moet die kloof dan zijn? Ook Ikenberry et al. (2009, p. 5) stellen dat er wel degelijk een drempel moet overschreden worden; maar waar die drempel ligt expliciteren zij niet. Dit draagt dan ook weinig bij tot analytische duidelijkheid. We hebben hoger enkele, van de overigens beperkte, pogingen weergegeven om dit op kwantitatieve wijze te doen. Bij elke kwantificering kunnen opmerkingen gemaakt worden: waarom vijftig procent, waarom geen dertig procent. Waarom tachtig procent zoals in de transitietheorie? Wat er ook van zij, er moet blijkbaar een duidelijk onderscheid zijn tussen gewone en polaire machten en het gaat hier niet om een continuüm. Als Jervis (2009) stelt dat er een verschil is tussen een onevenwichtige multipolariteit en een unipolariteit, dan is niet duidelijk waarop dit verschil is gebaseerd, en hoe men in concrete situaties het onderscheid tussen beide maakt. Kortom, een hiërarchisch concept leidt tot bijkomende analytische moeilijkheden zonder dat de meerwaarde altijd echt duidelijk is. We kunnen ons dan ook aansluiten bij Russett in zijn kritiek op de hegemonische stabiliteitstheorie, die mutatis mutandis ook van toepassing is op hiërarchische concepten van polariteit:

Part of the difficulty stems from a lack of agreement about how much power is necessary to produce "hegemony." Unless there is some rather sharp step-level jump at which hegemony comes into existence or is lost (a level that has never been specified), relative power is necessarily distributed continuously. The theoretical problem is basic: there is always room for argument about whether a given degree of superiority is enough to produce particular (and also rarely well-specified) results. (1985, p. 207)

Dit brengt ons meteen bij de concepten van machtsconcentratie en -spreiding die als een alternatief voor een hiërarchische benadering van polariteit kunnen gezien worden.

3.5 Polariteit, machtsconcentratie en -spreiding

Aansluitend bij wat hierboven is gezegd, is het met betrekking tot machtspolariteit ook nog belangrijk een onderscheid te maken tussen polariteit enerzijds en de concentratie van de macht anderzijds. Ofschoon de termen vaak door elkaar worden gebruikt, verwijzen ze strikt genomen naar twee verschillende fenomenen.

Machtspolariteit gaat over het aantal grootmachten of polaire machten. Machtsc concentratie meet daarentegen de spreiding van de macht over de verschillende spelers (Mansfield, 1993; Ray & Singer, 1973, p. 422; Wayman & Morgan, 1993). Er bestaat uiteraard een verband tussen beide, maar toch vallen de twee concepten niet samen. Een numerieke benadering telt enkel het aantal grootmachten, ongeacht hun onderlinge machtsverschillen. Een hiërarchische definitie van macht ziet twee categorieën grootmachten. Men houdt ook geen rekening met de verschillen tussen de polaire machten onderling of niet-polaire machten onderling.

Tabel 1 die we bij Mansfield (1993) halen, kan in dit verband een en ander verduidelijken. Het voorbeeld gaat uit van een hiërarchisch concept van machtspolariteit. Er worden zes systemen met vijf grootmachten beschreven, drie bipolaire (twee polaire machten) en drie multipolaire (minstens 3 polaire machten). Vervolgens wordt de concentratie-index (conc) van heel het grootmachtsysteem gegeven. Deze index werd ontwikkeld door Ray en Singer (1973) en varieert van 0 (volkomen gelijke spreiding) tot 1 (absolute concentratie). Als alle staten evenveel macht zouden hebben, dan moet de index dus dicht bij 0 liggen. Een systeem waarin omzeggens alle macht geconcentreerd is bij één staat (unipolariteit) zal eerder naar 1 neigen en dit in hogere mate naarmate de afstand tussen de unipolaire macht en de rest van de staten groter is (voor berekeningswijze zie bijlage).

Tabel 1. Polariteit en machtsconcentratie (conc) in multi- en bipolaire systemen

<i>multipolair</i>						
	A	B	C	D	E	Conc
systeem 1	0,267	0,267	0,266	0,1	0,1	0,206
systeem 2	0,35	0,27	0,18	0,1	0,1	0,244
systeem 3	0,4	0,2	0,2	0,1	0,1	0,274
<i>bipolair</i>						
systeem 4	0,37	0,25	0,18	0,1	0,1	0,254
systeem 5	0,4	0,24	0,16	0,1	0,1	0,281
systeem 6	0,35	0,35	0,1	0,1	0,1	0,306

Bron: Mansfield, 1993, p. 113. Voor een verdere bespreking en uitleg bij de berekeningswijze van de concentratie-index, zie bijlage

Mansfield hanteert hierbij een vrij lage drempel om te spreken van een polaire macht: het is elke grootmacht die minstens de helft van de machts capaciteit van de grootste mogendheid heeft. Binnen een grootmachtsysteem zijn de polaire machten dus weliswaar een categorie apart, maar toch zijn er onderling nog aanzienlijke machtsverschillen. Met andere woorden: dit is een hiërarchische definitie van polariteit waarin machtsconcentratie niet echt een rol speelt.

We zien vervolgens dat de machtsconcentratie binnen een type kan verschillen. Systeem 3 heeft niet alleen een hogere machtsconcentratie dan de andere multipolaire systemen (1 en 2) maar ook dan het bipolaire systeem 4. Dit heeft mede te maken met de relatief grote macht van staat C in systeem 4 die eigenlijk op de drempel staat om door te stoten naar de status van polaire macht (Mansfield, 1993, p. 113). De concentratie-index moet dan ook

gezien worden als een correctie op de polariteitsmeting, tenminste als men in hiërarchische termen spreekt. Hij geeft aan dat er binnen één type polariteit verschillen kunnen zijn in machtsconcentratie, wat kan wijzen op een overgang naar een ander type polariteit. Met andere woorden: hier wordt impliciet wel rekening gehouden met de grootmachten die in macht toenemen of die afvallen.

Machtsconcentratie kan overigens niet enkel binnen een polaire definitie gehanteerd worden, evenzeer kan men de machtsconcentratie meten in een numerieke benadering. Men kan ook de concentratie tussen bepaalde clusters (allianties) berekenen. Bovendien beperkte de bovenstaande oefening zich tot de machtsconcentratie tussen de grootmachten onderling. Men zou evengoed alle staten bij zulke berekening kunnen betrekken. Dit heeft uiteraard weer verschillende effecten.

3.6 Polariteit, machtsspreiding en machtsevenwicht

Aansluitend bij wat hierboven gezegd wordt over machtsconcentratie en drempels, wijzen we erop dat in een aantal definities van bi- en multipolariteit een evenwichtige spreiding van de macht voorop wordt gesteld. Men gaat er met andere woorden van uit dat de machtsconcentratie gelijk is aan 0. Zo is er een duidelijk verschil tussen de hoger genoemde definities van bi- en multipolariteit door Wayman of Levy die louter spreken in termen van twee categorieën van grootmachten, waarbij binnen elke categorie nog aanzienlijke verschillen kunnen bestaan, en onderstaand citaat uit het reeds hoger genoemde artikel van Ikenberry et al.:

[I]n most historical eras the distribution of capabilities among major states has tended to be multipolar or bipolar – with several major states of *roughly equal size and capabilities* – the United States emerged from the 1990s as an unrivaled global power. It became a “unipolar” state. (2009, p. 1) (onze cursivering)

Een evenwichtige spreiding lijkt in dit citaat met betrekking tot bipolariteit en multipolariteit belangrijker te zijn dan een hiërarchische onderverdeling tussen polaire en gewone grootmachten.). Ook in het hoger vermelde citaat uit hetzelfde artikel spreekt men met betrekking tot multipolariteit van een evenwichtige spreiding van de macht. Nye (2002) stelt op zijn beurt dat de wereldverhoudingen rond de millenniumwissel niet multipolair zijn ‘*because it implies several roughly equal countries*’ (p. 39). In dezelfde lijn beschrijven Kegley en Raymond multipolariteit dan weer als volgt: ‘*When more than two great powers exist, and when a rough parity exists in domain, scope, and range of their might, the structure of the state system may be thought of as multipolar.*’ (Kegley & Raymond, 1994, p. 16) Met andere woorden: dit is niet alleen een numerieke polariteitsdefinitie (louter in termen van aantal grootmachten) maar er wordt ook een evenwichtige spreiding van die macht vooropgesteld.

Twee elementen vallen hierbij op. Vooreerst is het vooral in definities van multipolariteit dat er sprake is van gelijke spreiding van de macht tussen alle grootmachten. Met andere woorden: vaak valt het onderscheid tussen polaire en niet-polaire machten weg als het over multipolariteit gaat, terwijl men dit onderscheid wel hanteert voor bipolaire of uni-

polaire situaties. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de hierboven geciteerde studie van Kegley en Raymond maar ook voor Levy (1985, p. 47).

Ten tweede is er in deze definities een nauw verband met het machtsevenwicht. Dat geldt zeker voor multipolariteit. Net zoals polariteit heeft machtsevenwicht heel wat verschillende invullingen; een situatie waarin macht evenwichtig is gespreid over meerdere grootmachten is er daar één van (Sheehan, 1996, p. 16). Terwijl hedendaagse politieke wetenschappers bijvoorbeeld de 19de eeuw zullen omschrijven als multipolair, met (minstens) vijf grootmachten met ongeveer evenveel macht, zullen historici, aansluitend bij de 19de-eeuwse praktijk, deze situatie eerder als een ‘balance of power’ systeem beschrijven. Bij Morgenthau en Kaplan vindt de overgang tussen de twee beschrijvingen plaats. Zeker Kaplans (1957, 1964) definitie van een systeem van machtsevenwicht komt in feite neer op een multipolair systeem, waarbij hij overigens ook nog vooropstelt dat er minstens vijf grootmachten moeten zijn.

Samengevat: de combinatie van evenwicht en een louter numerieke benadering speelt een cruciale rol in vele definities van multipolariteit. Bij bipolariteit is dit niet het geval, daar combineert men vaak een hiërarchische definitie met een evenwichtige spreiding tussen de twee polen.

4 Polariteit en systeemafbakening

Elke evaluatie van de machtsverhoudingen in termen van polariteit zal in eerste instantie de vraag moeten beantwoorden over welk ‘internationaal systeem’ men het heeft (Aron, 1962, p. 104). Ook dit is een kwestie die vaak niet expliciet behandeld wordt, maar gevolgen kan hebben voor de conclusies over polariteit of machtsverhoudingen tussen de grootmachten. In het kader van een historische vergelijking van polariteit, omvat de problematiek van de systeemafbakening twee verschillende componenten. Vooreerst is er de vraag of men zich louter focust op het grootmachtsysteem dan wel of dat men alle staten, ook de kleine, in rekening brengt. Vervolgens is er de kwestie van de geografische afbakening van het systeem.

4.1 Totaal internationaal systeem en grootmachtsysteem

Een eerste beslissing die moet genomen worden is of we alle staten binnen het interstate-systeem in onze analyse betrekken dan wel onze analyse beperken tot de verhoudingen tussen de grootmachten onderling.

Analisten van clusterpolariteit kunnen in principe alle leden van het statensysteem in de analyse betrekken (zie Michael Haas, 1970; Bueno de Mesquita, 1975). Als deel van een cluster spelen immers ook kleinere landen hun rol. ze kunnen in theorie ook onder elkaar bondgenootschappen aangaan en dan samen beslissen over oorlog en vrede. Toch zullen ook onderzoekers van clusterpolariteit in de praktijk vooral aandacht hebben voor relaties tussen grootmachten en dan nog vooral voor alliantievorming. Vaak zijn hun analyses zelfs uitsluitend op grootmachten gebaseerd (zie bv. Wayman, 1984).

Bij de definitie van machts polariteit spelen kleine staten meestal geen rol. Auteurs die focussen op machts polariteit, stellen doorgaans dat men enkel met de grootmachten rekening dient te houden. Zij argumenteren dat er nog nooit een cluster van louter kleine landen zonder grootmacht is geweest die kon uitgroeien tot een dominante internationale actor (Wayman & Morgan, 1993, p. 142-43). Kleine staten zijn altijd kwetsbaar omdat het nu eenmaal moeilijk is met vele kleintjes samen een alliantie te vormen. Als men hen dus in de analyse betreft, krijgt men enkel een onnodige complexiteit aangezien ze in praktijk geen verschil uitmaken. Hun invloed en zelfstandige handelingscapaciteit zijn uitermate beperkt (Mearsheimer, 2001, p. 5; Levy, 1984, 1985; Kegley & Raymond, 1994; Wayman, 1984, p. 68; Wayman en Morgan, 1993, p. 143).¹

Critici van deze benadering zullen erop wijzen dat door een al te strikte focus op de grootmachten, de verhoudingen tussen grootmachten en kleinere staten uit het zicht verdwijnen. Hierdoor wordt een analyse misschien wel vereenvoudigd, maar er wordt tegelijkertijd afbreuk gedaan aan de reële complexiteit van het internationale systeem. Danilovic (2002) wijst er bijvoorbeeld in haar studie van grootmachtconflicten in de periode 1895-1985 op dat het juist de interactie tussen kleinere staten en grootmachten is die vaak aanleiding geeft tot conflicten en confrontaties tussen deze laatste onderling. Met betrekking tot de 19de eeuw stelt Schroeder (1994a) dan weer dat louter een onderscheid maken tussen kleine en grote staten in termen van macht (zoals polariteitsdenken doet) te eenvoudig is om de complexe evoluties van deze eeuw te beschrijven. Hij spreekt eerder van functionele differentiatie waarbij elke staat, groot of klein, zijn eigen rol had die niet per definitie samenvalt met deze van andere grote of kleine machten.

Wat er ook van zij, in praktijk stellen vele analisten het internationaal systeem gelijk met het grootmachtsysteem. Dit ligt overigens volledig in de lijn van het traditionele denken rond machts evenwicht dat zich omzeggens enkel met grootmachten bezighield. Men gaat er dus van uit dat enkel de grootmachten zelfstandige actoren zijn, en dat ze in staat zijn zichzelf of hun belangen te verdedigen en dus invloed kunnen uitoefenen op de stabiliteit van het systeem en het verloop van de internationale verhoudingen. In tegenstelling tot kleine staten zijn grootmachten bijvoorbeeld in staat zelfstandig tot oorlog te beslissen, en bestaande allianties in werking te zetten, wat geen automatisme is. Bijgevolg is men meestal, op zijn minst impliciet, enkel geïnteresseerd in het aantal grootmachten en/of de machtsverschillen tussen de grootmachten onderling (Levy, 1984, p. 375; Wayman en Morgan, 1993, p. 143). Dit is bijvoorbeeld het geval voor Levy (1983, 1984 en 1985), Mansfield (1993), Mearsheimer (2001), Waltz (1979) en Wohlforth (1999). Dit heeft echter belangrijke gevolgen.

---

¹ Terzijde merken we op dat in kwantitatieve analyses de argumentatie betreffende de onnodige complexiteit die door de kleine staten wordt gecreëerd, vaak letterlijk dient te worden genomen. Wie machtsverhoudingen kwantificeert, zal al gauw merken dat zeker na de dekolonisatie een groot aantal staten weinig of geen impact hebben, maar tegelijkertijd allerlei berekeningen en het verkrijgen van gegevens bemoeilijken. We kunnen aannemen dat in tijden waarin computerberekeningen minder voor de hand lagen dan vandaag, men dan al snel de neiging had deze als 'ballast' overboord te zetten. Vandaag weegt dit argument element minder zwaar.

4.1.1 Verhouding grootmachtsysteem/totaal systeem

Vooreerst is er de vraag wat het aandeel van het grootmachtsysteem op het totale internationaal systeem is. Wight (1986) heeft hier reeds op gewezen wanneer hij het aantal grootmachten sinds het begin van de moderne tijden vergeleek met het totaal aantal staten. Hij stelt hierbij dat het aantal grootmachten toeneemt tot het rond 1870 zo ongeveer een kwart van het totale aantal staten bedraagt. Dit was het gevolg van het feit dat het totale aantal staten daalde omdat een heel aantal kleine politieke entiteiten, een erfenis van de middeleeuwse feodaliteit, gaandeweg door grotere gehelen werden opgeslokt. Dit proces kreeg zijn hoogtepunt in de Duitse en Italiaanse eenwording. Vanaf 1870 neemt het aantal staten echter opnieuw toe, een proces dat met de definitieve desintegratie van het Ottomaanse en Oostenrijks-Hongaarse rijk en de dekolonisatie in de tweede helft van de 20ste eeuw, leidt tot een verdere toename van het aantal staten (Wight 1986, p. 61-3).¹ Wight heeft het overigens enkel over de verhouding van het aantal grootmachten tot het aantal staten. Op zich zegt dit uiteraard niet veel, omdat talrijke kleine staatjes het beeld enigszins kunnen vertekenen.

Tabel 2. Evolutie verhouding grootmachtsysteem/totaal interstatelijk systeem 1816-2007

	1816	1840	1860	1880	1900	1930	1950	1970	1990	2000	2007
VK	0,34	0,31	0,28	0,22	0,18	0,08	0,06	0,03	0,02	0,02	0,02
Frankrijk	0,12	0,15	0,12	0,11	0,07	0,06	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02
Pr-Duitsl.	0,05	0,05	0,05	0,11	0,13	0,07			0,03	0,03	0,02
Oostenrijk	0,09	0,07	0,05	0,04	0,04						
Rusl./SU	0,16	0,14	0,09	0,1	0,11	0,15	0,18	0,17	0,13	0,05	0,04
Italië			0,03	0,03	0,03	0,03					
VS					0,19	0,23	0,28	0,18	0,14	0,14	0,14
Japan					0,03	0,04			0,06	0,05	0,04
China							0,12	0,11	0,11	0,16	0,2
TOTAAL	0,76	0,72	0,62	0,61	0,78	0,66	0,68	0,52	0,51	0,47	0,49

Bron: Correlates of War (2010b) en eigen berekening.

Het is dan ook interessanter om de verhouding van de machts capaciteit van de grootmachten ten opzichte van de totale macht in het systeem te bekijken.

Een illustratie hiervan wordt gegeven in Tabel 2. Hij is gebaseerd op de gegevens van het Correlates of War Project (COW) en geeft voor elke grootmacht haar aandeel van de macht in het totale internationale systeem (totaal = 1) tussen 1816 en 2007. We volgen

¹ Wight vertrekt vanuit het Europese statensysteem en breidt dit gaandeweg uit. Hij volgt hierbij dus min of meer de redenering van COW (zie verder). Wight houdt wat de 19de eeuw betreft geen rekening met de Zuid- en Centraal-Amerikaanse staten die hij slechts vanaf het begin van de 20ste eeuw als lid van het internationale statensysteem beschouwt. Uiteraard kon hij ook de desintegratie van de Sovjet-Unie en Joegoslavië niet voorzien.

COW voor wat betreft de identificatie van de grootmachten, hun in- en uittrede in het grootmachtsysteem en de afbakening van het internationale systeem (zie verder).

Wat we hier zien is dat het aandeel van het grootmachtsysteem in het totale internationale systeem tussen 1816 en 2007 daalt van 76 naar 49 percent. Tijdelijke verhogingen, met name rond het jaar 1900, zijn te wijten aan het feit dat op dat ogenblik COW de Verenigde Staten en Japan ook als grootmacht beschouwde. Overigens hanteert COW voor de periode na 1945 een ruime definitie van grootmacht, aangezien Groot-Brittannië, Frankrijk en China, naast de twee supermachten in de Koude Oorlog als grootmacht worden beschouwd. Indien men enkel de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als grootmacht beschouwen, daalt het aandeel van het grootmachtsysteem in 1950 tot 0,36. Achter deze kwantitatieve tabel ligt inderdaad de realiteit dat een polariteitsbenadering die louter geïnteresseerd is in de grootmachten slechts een deel van de internationale werkelijkheid weergeeft. En ze doet dat minder in 2007 dan in 1816. Dit plaatst vraagtekens bij een benadering die zich al te uitsluitend op grootmachten richt.

Wie bijvoorbeeld vandaag enkel naar de zeven hier vernoemde staten kijkt, loopt het risico een aantal belangrijke spelers uit het oog te verliezen. De score voor India in 2007 is volgens de COW-index bijvoorbeeld 0,07 waardoor het puur in termen van machts capaciteit op de derde plaats zou komen. Zelf hebben we behoorlijk wat vragen bij de berekeningswijze van COW (zie bijlage) maar dat neemt niet weg dat wie zijn analyse beperkt tot grootmachten altijd het risico loopt een aantal belangrijke spelers uit het oog te verliezen. Dat is vooral het geval in een situatie waarin het aandeel van het grootmachtsysteem in het totale systeem beperkt is.

In dezelfde lijn kunnen we ook stellen dat een machtspolaire definitie die zich enkel beperkt tot de verhoudingen tussen de grootmachten onderling, en alle grootmachten die minstens vijftig percent van de grootste macht hebben als een polaire macht beschouwt zoals Mansfield (1993) doet, een vaag criterium is. In een situatie waarbij de grootste macht maar twintig percent van de macht in het totale systeem zou hebben, en de volgende bijvoorbeeld acht, zou men dan immers nog steeds over unipolariteit spreken, terwijl men met zo een smalle machtsbasis toch moeilijk kan spreken van een reële dominantie van het internationaal systeem. Zoals wij verder zullen zien, is een dergelijke situatie realistischer dan men soms denkt.

Tot slot maakt bovenstaande tabel duidelijk dat wie men als een grootmacht beschouwt en wie niet een cruciaal gegeven is voor polariteitsanalyses.

4.1.2 Machtsverhoudingen tussen grootmachten en internationaal systeem

Het onderscheid tussen grootmachtsysteem en internationaal systeem is ook op een andere wijze belangrijk voor de polariteitsdiscussie. In Tabel 2 wordt het machtsaandeel van de grootmachten in het totale internationale systeem weergegeven. Men meet hier de relatieve macht van de grootmachten in het internationale systeem. Vaak wordt echter op een andere manier te werk gegaan en worden louter de onderlinge verhoudingen tussen de

grootmachten zelf in beschouwing genomen. Dit kan gevolgen hebben, zeker als men een hiërarchisch polariteitsconcept hanteert.

Tabel 3 geeft hier een fictief, zelf gemaakt, voorbeeld van. Hij geeft een systeem weer met drie grootmachten en een hele reeks kleinere landen. Wat hier getoond wordt is een situatie die men in een numerieke definitie als multipolair zou omschrijven, ook al is er één staat met een heel duidelijk overwicht.

Tabel 3. Polariteit en machtsverhoudingen binnen het totale internationale systeem en het grootmachtsysteem

	% totale systeem	% grootmacht systeem
grootmacht 1	42	58
grootmacht 2	20	28
grootmacht 3	10	14
andere landen	28	
	100	100

Als men echter een hiërarchische definitie van polariteit hanteert dan komt men tot een andere polariteitsconfiguratie naargelang men de berekening baseert op de macht van een grootmacht in het totale systeem, dan wel of men zich beperkt tot een vergelijking tussen de grootmachten onderling. Bij een vergelijking op basis van het internationaal systeem vinden we een onduidelijke situatie aangezien zelfs de grootste macht minder heeft dan vijftig percent, wat in navolging van Modelski vaak als de drempel wordt aanzien om te spreken van unipolariteit.¹ Thompson (1986) spreekt hier van quasiunipolariteit. Maar als men louter naar de verhoudingen tussen de grootmachten kijkt, is de situatie anders. Wanneer men immers de kleine staten (goed voor achtentwintig percent) weglaat, dan krijgt men een duidelijk overwicht van de grootste staat en kan de situatie niet anders dan duidelijk unipolair worden omschreven.

Kadera en Sorokin (2004) wijzen erop dat de toepassing van de transitietheorie kan beïnvloed worden door welke staten men al dan niet opneemt in het interstatelijk systeem (cfr. infra). Maar hun vaststelling kan ook doorgetrokken worden naar de polariteitsconstellatie wanneer men louter naar de verhoudingen tussen de grootmachten kijkt. In Tabel 3 zou zich in de groep van ‘andere landen’ wel eens een opkomende mogendheid kunnen bevinden die men echter om de een of andere reden nog niet als een grootmacht beschouwt. Indien men deze staat wel opneemt in de grootmachtclub, dan zal onvermijdelijk de relatieve macht van de drie andere spelers afnemen, wat gevolgen kan hebben voor de polariteitsconstellatie.

Het gaat hierbij over meer dan door sommigen als futiel beschouwde redeneringen van kwantitatief georiënteerde wetenschappers. Zoals we verder zullen zien, wordt bijvoorbeeld het unipolaire karakter van de huidige internationale verhoudingen vaak gestaafd met het argument dat de Verenigde Staten vandaag op hun eentje ongeveer dubbel zoveel

¹ Modelski zelf stelt dat de drempels moeten berekend worden aan de hand van de macht in het totale internationale systeem, dus niet louter tussen de grootmachten onderling.

militaire uitgaven hebben dan al hun naaste concurrenten samen waarmee men dan meestal landen als China, Rusland, Japan, en de oude Europese grootmachten Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië bedoelt. Impliciet zit hier een hiërarchische definitie van polariteit achter waarbij men zich beperkt tot het grootmachtsysteem en een drempel van vijftig percent instelt, met militaire uitgaven als criterium. Ook al blijft het Amerikaanse militaire overwicht enorm, het overwicht is minder indrukwekkend als men naar de wereldwijde militaire uitgaven kijkt.

4.1.3 Conclusie

Volgens ons kunnen er ernstige bezwaren geopperd worden tegen een polariteitsanalyse die zich louter baseert op de verhoudingen tussen de grootmachten en die alle andere staten buiten beschouwing laat. Niet alleen riskeert men zo bepaalde potentiële grootmachten uit het oog te verliezen, maar ook de aandacht voor de interactie tussen grote en kleine spelers gaat hierdoor verloren. Als we stellen dat een internationaal systeem een systeem van staten is dat onderling met elkaar in interactie staat en die elkaars situatie beïnvloeden (zie verder), dan is er geen reden om onze analyse te beperken tot de grootmachten. Die kunnen we eerder als een bepaalde groep van actoren binnen een breder systeem zien, die echter wel bijzonder belangrijk zijn.

4.2 Polariteit en geografische afbakening van het systeem

Zo men de polariteit wil bepalen dan zal men bovendien niet enkel het grootmachtsysteem moeten identificeren, maar ook het internationaal systeem als geheel.

Zoals gezegd veronderstelt een systeem minstens dat er een bepaalde relatie bestaat tussen verschillende politieke entiteiten, met andere woorden, dat zij elkaar rechtstreeks of onrechtstreeks beïnvloeden. Zeker in historische vergelijkingen dient men voorzichtig om te springen met dit gegeven, wat helaas niet altijd gebeurt. Het standaardverhaal van de internationale betrekkingen zoals dat in de klassieke historische handboeken wordt gedoed, is in feite het verhaal van de relaties tussen de grote mogendheden in Europa sinds het begin van de moderne tijden (einde 15de eeuw) of de Vrede van Westfalen (1648). In grote lijnen heeft die historiografische traditie van de internationale betrekkingen tot de late 19de eeuw vooral aandacht voor de binnen-Europese verhoudingen, en behandelt zij buiten-Europese gebeurtenissen enkel in functie van de Europese koloniale en/of commerciële expansie en de hiermee gepaard gaande rivaliteit tussen de Europese grootmachten. Vanaf het einde van de 19de eeuw zal de analyse zich geleidelijk naar het wereldvlak verplaatsen. Dit hangt samen met de opkomst van de Verenigde Staten en Japan. Maar zeker tot 1940, en zelfs nog daarna, krijgen de Europese ontwikkelingen de meeste aandacht (Danilovic, 2002, p. 227).

Los van de vraag of dergelijke werkwijze niet onvermijdelijk leidt tot eurocentrische geschiedschrijving, stelt zij specifieke problemen wanneer men machtsverhoudingen meet en deze historisch wenst te vergelijken. Op dezelfde wijze als wij hierboven hebben aangetoond dat het aantal grootmachten die men in een grootmachtsysteem opneemt een effect heeft op de relatieve machtsverhoudingen tussen de grootmachten en dus op polari-

teitsverhoudingen (in een hiërarchische benadering), zo heeft ook de omvang van het internationale systeem als dusdanig zijn effect. Het maakt voor de 19de eeuw een verschil uit of men zich louter tot Europa beperkt, dan wel breder werkt. In het laatste geval dient men bijvoorbeeld wel rekening te houden met de Verenigde Staten, in het eerste niet.

Hieronder geven we een aantal elementen aan die samenhangen met deze geografische systeemafbakening.

4.2.1 Wereldwijd systeem versus Europees systeem

Een verschillende systeemafbakening is één van de elementen die het polariteitsdenken onderscheidt van veel van de analyses in termen van hegemonie en dominantie. Historisch verwijzen polariteitsdenkers doorgaans naar het Europese systeem gevolgd door de hierboven beschreven uitbreiding, terwijl de cyclische analyse zich op het wereldwijde systeem concentreert (Keenes, 1990; Thompson, 1986). Dit verschil vormt deel van de verklaring waarom polariteitsdenkers de 19de eeuw als multipolair zien terwijl cyclische en hegemonische auteurs spreken van een Britse hegemonie.

Dit kan meteen ook een verklaring bieden voor het feit dat bijvoorbeeld Modelski (1987) in vroegere periodes kleinere Europese staten als Portugal en de Nederlanden als hegemonen ziet. Vanuit een Europees perspectief kunnen hier vragen bij gesteld worden. Dat geldt zeker voor Portugal, dat nooit een prominente rol heeft gespeeld in het Europese diplomatieke en militaire gebeuren. En terwijl de Verenigde Provinciën zeker een belangrijke wereldwijde speler waren in de 17de eeuw, valt het moeilijk ze als de toenmalige Europese dominante macht te beschouwen. Die rol leek na de Vrede van Westfalen toch duidelijker voor Frankrijk weggelegd. Ongetwijfeld waren beide staten voortrekkers in de maritieme expansie en de uitbouw van een wereldwijd systeem. Maar Modelski (1987, p. 10-1) stelt expliciet dat hij enkel naar 'global powers' kijkt, niet naar het Europese niveau.

Hierbij dient men overigens ook in het oog te houden dat men het wereldwijde systeem in de 16de en 17de eeuw niet kan vergelijken met het huidige, gemondialiseerde, systeem. Zoals Gilpin terecht opmerkt is één van de problemen met het concept systeem in de Internationale Betrekkingen dat het verschillende ladingen dekt. Het kan immers zowel verwijzen naar sporadische contacten als naar de sterk onderling vervlochten verhoudingen van de Europese staten in de 19de eeuw (Gilpin, 1981, p. 26). Men kan stellen dat dit tot op zekere hoogte tot in het begin van de 19de eeuw het geval was aangezien de integratie geleidelijk verliep.

Wat in de hegemonische theorieën als een mondiaal systeem wordt beschreven, was zeker in de eerste eeuwen van de oceaanvaart dan ook niet meer dan een embryonaal gegeven waarvan de impact ook buiten Europa niet altijd even groot was. Zo kan men de Portugese zeevaarders in Azië beschouwen als niet meer dan één bepaalde categorie van handelaars, met specialisatie in langeafstandshandel waarvan de invloed op het Aziatische vasteland beperkt was. Er was geen sprake van een volgroeid wereldwijd economisch, laat staan politiek, systeem en het is dan ook normaal dat relatief kleine nichespelers als de Nederlanders of de Portugezen hier een prominente rol in konden hebben (Darwin, 2007, p. 96-7).

Wie dus polariteitsverhoudingen over een langere periode wil vergelijken, moet beseffen dat men een keuze moeten maken over de afbakening van het systeem in plaats en tijd. Het maakt in historische vergelijkingen een verschil of men het wereldwijde of het Europese systeem bestudeert, of een ander regionaal systeem en in welke periode men dat doet. Overigens is er weinig politiekwetenschappelijke literatuur die machts- en polariteitsverhoudingen in een niet-Europees of breder historisch perspectief plaatst. Er is bijvoorbeeld weinig of geen aandacht voor de 19de-eeuwse inter-Amerikaanse betrekkingen, tenzij er een rol was weggelegd voor een Europese grootmacht. Nochtans kan men hier spreken van een apart statensysteem, waarvan de integratie met het Europese systeem tot de tweede Haagse Vredesconferentie (1907) en de oprichting van de Volkenbond in 1919 beperkt was. Een oudere uitzondering op dit gebrek aan belangstelling voor buiten-Europese evoluties is de studie van Michael Haas (1970) over de polariteit in Hawaï. Mearsheimer (2001) analyseert de verhoudingen op het Amerikaanse continent in de 19de eeuw, waarbij hij spreekt van een geslaagde poging tot hegemonie van de Verenigde Staten, een mening die overigens tegengesproken wordt door de historicus Hobsbawm (2008, p. 68).

De laatste jaren is de belangstelling toegenomen voor een breder historisch en vergelijkend perspectief waarbij zowel het Europese statensysteem als oudere systemen – bijvoorbeeld in precolumbiaans Amerika, India of China – in de analyse worden opgenomen (zie o.m. Buzan & Little, 2007; Kaufman, Little & Wohlforth, 2007). Het is echter niet altijd aangewezen om polariteitsverhoudingen op wereldvlak, in bijvoorbeeld de 16de eeuw te vergelijken met de 19de of de 21ste eeuw, omdat het 16de-eeuwse wereldwijde systeem niet meer is dan een embryonaal gegeven. In dit opzicht is de 19de eeuw veel meer geschikt voor vergelijkingen, niet alleen in Europa, maar ook op wereldvlak.

Hierbij doet zich een moeilijkheid in de historische afbakening van internationale systemen voor: er zijn geen waterdichte schotten tussen de verschillende internationale systemen. Dat geldt zeker voor de verhouding tussen het Europese systeem en het wereldwijde systeem sinds het begin van de moderne tijden. Een aantal van de grote Europese spelers waren al voor 1816 ook wereldspelers. De Zevenjarige Oorlog (1756-1763) werd niet alleen in Europa maar ook in Noord-Amerika en India uitgevochten. Belangrijker voor onze analyse is dat een aantal grootmachten ook een machtsbasis buiten het continent hadden terwijl dat bij andere (Oostenrijk, Pruisen) niet het geval was. Het Europese systeem van de laatste vijfhonderd jaar, door sommigen de columbiaanse periode genoemd (Walton, 2007), is dus nooit een zuiver Europees systeem geweest. Het werd in tegendeel gekenmerkt door een wereldwijde Europese expansie, en, in een latere fase, door de verspreiding van het Europese interstatelijk model in de rest van de wereld (Bull & Watson, 1984). Men kan stellen dat op diplomatiek en strategisch vlak deze evolutie pas na de dekolonisatie, of zelfs pas na het einde van de Sovjet-Unie, voltooid was. Dit maakt van systeemafbakening steeds een moeilijk en tot op zeker hoogte artificieel gegeven.

4.2.2 Polariteit, schaalvergroting en systeemintegratie

Dat er geen waterdichte schotten bestaan tussen diverse systemen en subsystemen, hangt samen met een langetermijnproces van systeemintegratie en schaalvergroting. Dit is ove-

rigens niet enkel zo voor de overgang van een Europees niveau naar een wereldniveau aan het einde van de 19de eeuw. Het is een proces dat zich ook binnen Europa zelf afspeelde.

Zo beschrijft Wight de 17de-eeuwse Europese verhoudingen in termen van twee internationale systemen die minstens voor een deel los van elkaar opereerden. Enerzijds was er een West-Europees systeem waarin Spanje, Frankrijk, de Nederlanden en Engeland de belangrijkste machten waren. Anderzijds waren Zweden, Denemarken, Rusland en Polen de grootmachten rondom de Baltische Zee in Noord-Europa. Elk systeem kende zijn eigen oorlogen, die van elkaar gescheiden waren maar elkaar wel beïnvloedden. Zij overlaptten elkaar in Duitsland dat door de Habsburgers werd gedomineerd en waar het noordelijk en westelijk systeem elkaar troffen tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648). Hierin speelden zowel de Spanjaarden en Fransen als de Zweden en Denen een rol (Wight, 1986, p. 31). We zouden hier zelf zeker nog een zuidoostelijk systeem aan kunnen toevoegen met de Habsburgse en de Ottomaanse Rijken, al zullen sommigen enerzijds betwisten of het hier nog om een Europees systeem ging, terwijl anderzijds het Ottomaanse Rijk, via zijn relatie met Frankrijk en zijn confrontaties met Rusland, ook zijn invloed had op de relaties tussen de grootmachten in het West-Europese en Noord-Europese systeem.

In de 18de eeuw kwamen voor Wight de verschillende Europese systemen samen. Terwijl er in de tweede helft van de 17de eeuw in Europa verschillende oorlogstheaters waren, waarbij het ene los stond van het andere, smolten verschillende oorlogen nu samen. In de Poolse Successieoorlog (1733-1735) waren zowel Rusland in het oosten als Frankrijk in het westen betrokken (Wight, 1986, p. 31). De Zevenjarige Oorlog kan hier als typevoorbeeld gelden. Ofschoon hij begon als verschillende afzonderlijk conflicten, groeide hij uit tot een pan-Europese oorlog (Holsti 1991, p. 87), die zelfs gedeeltelijk buiten het continent werd uitgevochten. Holsti vat de eenwording van het Europese systeem als volgt samen:

From St.-Petersburg to Paris, Stockholm to Sicily, and the Crimea to Lisbon, all of Europe constituted a single zone of conflict, a distinct international system which even included, albeit as a distinct anomaly that had not really joined the club, the Ottoman Empire. (1991, p. 87)

Met andere woorden: tegen het einde van de 18de eeuw was Europa niet alleen een gebied dat grotendeels een bepaalde culturele eenheid had, en waarin zich op regelmatige basis handelsrelaties voordeden – zeker dat laatste gebeurde al veel langer en ook buiten Europa – maar het was ook een geïntegreerd diplomatiek en militair-strategisch geheel. Men kon in Europa spreken van één interstatelijk systeem, waarbij de gedragingen van de één op diplomatiek en veiligheidsvlak gevolgen hadden voor de andere.

Belangrijk is dat dit integratieproces gepaard gaat met wijzigingen in het aantal grootmachten en dus gevolgen kan hebben voor de polariteitsverhoudingen. Het verschil tussen het wereldwijde en het Europese perspectief is hier het meest sprekende voorbeeld van. Maar het spreekt voor zich dat, meer algemeen, machtsverhoudingen wijzigen op het ogenblik dat men, via een geografische uitbreiding van het systeem, nieuwe grootmachten opneemt.

Als Wight (1986, p. 55) bijvoorbeeld vaststelt dat over langere termijn enerzijds de omvang van de grootmachten toeneemt maar anderzijds hun aantal afneemt, dan moet men die uitspraak toch nuanceren. Wie bijvoorbeeld de lijst van grootmachten van Levy (1983) tussen 1495 en 1975 bekijkt, zal, los van zijn betwistbare kwalificatie van de grootmachten na 1945, merken dat periodes van toename van het aantal grootmachten afwisselen met periodes waarin ze dalen. Maar hierachter zit duidelijk een proces van systeemintegratie en schaalvergroting. Wie immers de min of meer afzonderlijke internationale systemen in Noord-, West- en Zuidoost-Europa van de 17de eeuw vergelijkt met het geïntegreerde Europese systeem van de 19de eeuw, zal merken dat na verloop van tijd een aantal kleinere spelers (Zweden, de Nederlanden, Polen) wegvallen en vervangen worden door grotere eenheden (Rusland, Pruisen). Dit proces gaat overigens gepaard met een machtsuitbreiding van nieuwe en oudere grootmachten via de territoriale expansie van Rusland, Pruisen en Engeland (de unie met Schotland in 1707). Eenzelfde fenomeen doet zich voor aan het einde van de 19de eeuw: de uitbreiding van het centrale, Europees gedomineerde statensysteem gaat gepaard met de opkomst van twee nieuwe buiten-Europese spelers (Verenigde Staten, Japan) en een machtsuitbreiding van nieuwe en oude grootmachten (de Duitse eenwording, de territoriale en/of demografische expansie van de Verenigde Staten en Rusland, en de koloniale expansie van de oude Europese machten en Japan).

De machtswissel leidt tot een tijdelijke verhoging van het aantal grootmachten dat echter vanaf Wereldoorlog I weer in dalende lijn gaat. Bij Levy blijven er na 1945 weliswaar nog vijf grootmachten over maar het is duidelijk dat er in die context een belangrijk verschil bestaat tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten enerzijds en de oudere machten anderzijds (zie hoger). Hier zien we het fenomeen van de schaalvergroting: in een groter internationaal systeem, kunnen alleen grotere spelers zich nog werkelijk handhaven.

4.2.3 Onderscheid tussen centraal en wereldwijd systeem (COW)

Op dit punt aangekomen, is het relevant de benadering van het Correlates of War Project (COW) met betrekking tot systeemaafbakening te bespreken. COW verzamelt immers al decennialang kwantitatieve gegevens over de materiële capaciteit van staten sinds 1816 en is een veel gebruikte bron voor kwantitatief onderzoek naar polariteit en machtsrelaties.

Vooreerst maakt COW het onderscheid tussen het internationaal systeem en het interstatelijk systeem. Het internationale systeem omvat naast staten ook niet-statelijke geopolitieke eenheden, bijvoorbeeld kolonies, en niet-territoriale actoren. In de praktijk merken we echter dat de termen interstatelijk (of statelijk) systeem en internationaal systeem, zeker in de realistische traditie, als synoniemen worden behandeld. Die gelijkstelling heeft trouwens een lange historische traditie (Bull, 2002, p. 12; Buzan & Little, 2000, p. 32) en we zullen ze hier ook hanteren. Internationaal en interstatelijk systeem zijn in deze studie synoniem.

Binnen het interstatelijk systeem wordt door COW, wat betreft de 19de eeuw, een onderscheid gemaakt tussen het centrale statensysteem en het totale interstatelijk systeem. Het centrale systeem wordt omschreven als *'the most powerful, industrialized, and diplomati-*

cally active members of the interstate system, generally coinciding with the “European” state system.’ (Singer & Small, 1972, p. 381) Een overzicht van de staten en het onderscheid tussen beide systemen wordt gegeven in Tabel 4 op pagina 72. De linkse lijst geeft de staten die van beide systemen lid zijn, of dat in de loop van de 19de eeuw worden. De rechtse lijst toont de staten die niet tot het centrale maar wel tot het totale interstatelijk systeem behoren.

Het verschil met een puur geografische/regionale afbakening is dubbel. Enerzijds vallen een aantal kleinere Europese eenheden, met name de kleine Duitse en Italiaanse staten, weg omdat men van oordeel is dat hun invloed te beperkt is. Anderzijds worden een aantal staten slechts na verloop van tijd in het centrale systeem opgenomen. Het onderscheid tussen centraal en totaal internationaal systeem verdwijnt vervolgens volledig na Wereldoorlog I (1920). Men gaat ervan uit dat er, onder meer via de creatie van de Volkenbond, sprake is van één eengemaakt internationaal systeem (Sarkees & Wayman, 2010, p. 35-6; Singer & Small, 1966).

In de praktijk komt deze werkwijze erop neer dat men de standaardhistoriografie van de internationale betrekkingen in de 19de eeuw in een strikt kader giet. Wie het totale interstatelijk systeem van 1816 bekijkt, zal zien dat het omzeggens volledig samenvalt met zowel het Europese als het centrale systeem. De Verenigde Staten zijn dan de enige niet-Europese én perifere staat. Pas na 1890 komt het net als Japan en China binnen in het centrale systeem, waarbij de Verenigde Staten en Japan trouwens ook onmiddellijk in de grootmachtenclub worden opgenomen.

Overigens vinden we in de literatuur weinig sporen terug van analyses die dit onderscheid tussen het centrale en totale interstatelijk systeem aanhouden. Eén voorbeeld is te vinden bij Organski en Kugler (1981) die, in hun overzicht van de grootmachten voor de periode 1860-1975, ook een onderscheid maken tussen het centrale internationale systeem en perifere internationale systemen. Tabel 5 op pagina 73 geeft een overzicht van hun classificatie. Hierbij worden de Verenigde Staten, Japan en China aan het einde van de 19de eeuw als perifere grootmachten gezien. We noteren hier dat voor deze auteurs de integratie van het centrale systeem en het globale internationaal systeem pas tijdens de Tweede Wereldoorlog gebeurt. Dat heeft voor gevolg dat pas vanaf dat ogenblik de Verenigde Staten en Japan als wereldwijde grootmachten kunnen beschouwd worden, wat ongebruikelijk is.¹

Uit de vergelijking van beide benaderingen blijkt ook hier weer dat, zeker bij kwantitatieve analyses, dit soort afbakeningen kan leiden tot verschillende identificaties van grootmachten en dus machtsverhoudingen.

---

¹ Merk overigens op dat in een later stuk van Organski, Kugler en Abdollahian (1995, zoals overgenomen en uitgebreid in Tammen et al., 2000, p. 44-60) dit onderscheid blijkbaar wegvalt. Voor het onderscheid tussen gewone grootmacht en ‘contenders’, zie onze bespreking van polariteit in de transitietheorie.

Tabel 4. Leden van het centrale en totale interstatelijk systeem volgens COW 1816-1919.

Staat	central syst.	Interstate syst.
Verenigd Koninkrijk	1816	1816
Nederlanden	1816	1816
Frankrijk	1816	1816
Zwitserland	1816	1816
Spanje	1816	1816
Portugal	1816	1816
Pruisen/Duitsland	1816	1816
Oostenrijk-Hongarije	1816	1816
Piëmont-Sardinië/Italië	1816	1816
Rusland	1816	1816
Zweden	1816	1816
Denemarken	1816	1816
Ottomaanse Rijk	1816	1816
Griekenland	1828	1828
België	1831	1830
Roemenië	1878	1878
Servië/Joegoslavië	1878	1878
China	1895	1860
Japan	1895	1860
Verenigde Staten	1899	1816
Noorwegen	1905	1905
Bulgarije	1908	1908
Albanië	1914	1914
Polen	1919	1918
Hongarije	1919	1918
Tsjecho-Slowakije	1919	1918
Estland	1919	1918
Letland	1919	1918
Litouwen	1919	1918
Oostenrijk	1919	1919

Grootmachten

Verenigd Koninkrijk
Rusland
Frankrijk
Oostenrijk-Hongarije
Pruisen/Duitsland
Italië (vanaf 1860)
Japan (vanaf 1895)
VS (vanaf 1899)

Staat	Interstate syst.
Beieren (tot 1871)	1816
Baden (tot 1871)	1816
Saksen (tot 1867)	1816
Wurtemberg (tot 1871)	1816
Hessen-Kassel (tot 1866)	1816
Hessen-Darmstadt (tot 1867)	1816
Hannover (tot 1866)	1837
Mecklenburg (tot 1867)	1843
Pauselijke Staten (tot 1860)	1816
Napels-Sicilië (tot 1861)	1816
Toscane (tot 1860)	1816
Modena (tot 1860)	1842
Parma (tot 1860)	1851
Finland	1917
Tunesië (tot 1881)	1825
Marokko (tot 1912)	1847
Iran	1855
Egypte (tot 1882)	1855
Ethiopië	1898
Brazilië	1822
Mexico	1831
Columbia	1831
Peru	1839
Chili	1839
Venezuela	1841
Argentinië	1841
Paraguay	1846
Bolivië	1848
Ecuador	1854
Haiti	1859
Guatemala	1868
El Salvador	1875
Paraguay	1876
Uruguay	1882
Dominicaanse Rep.	1894
Honduras	1899
Nicaragua	1900
Panama	1903
Cuba	1909
Korea (tot 1905)	1887
Thailand	1887
Afghanistan	1919

Bronnen: COW (2008, 2010a & b); Sarkees & Wayman, 2010, p. 35)

4.2.4 Conclusies: geografische en tijdsafbakening

Bij elke studie in de Internationale Betrekkingen staat men voor de keuze op welk systeem men zijn analyse wil situeren. Polariteitsdenken situeert zich in principe op het gehele systeem. Buzan en Little (2000) onderscheiden ook nog het 'subsystem level', doorgaans regionaal gedefinieerd, dat een onderdeel van het volledige internationale systeem. In historische studies is het de vraag wanneer men kan spreken van een apart internationaal systeem, eerder dan van een subsysteem. Alleszins lijkt de evolutie er één van beneden naar boven te zijn. Verscheidene systemen hebben zich historisch geïntegreerd tot één wereldwijd internationaal systeem. Dit maakt dat men een systeem niet alleen in de ruimte maar ook in de tijd moet definiëren. Uit wat we hierboven hebben gezien, is het al helemaal niet evident Europa in bijvoorbeeld de 16de eeuw als één systeem te beschouwen, laat staan dat dit op wereldvlak mogelijk zou zijn.

Tabel 5. Grootmachten en 'contenders' in het centrale en perifere systeem 1860-1975

	Centraal systeem		Periferie
	Grootmacht	Contender	
Italië	1870-1975		
Frankrijk	1860-1975	1860-1890	
Oost.-Hong.	1860-1975		
Pruisen/Duitsl./W-Duitsl.	1860-1975	1890-1945	
Verenigd Koninkrijk	1860-1975	1860-1945	
Rusland/USSR	1860-1975	1860-1975	
Japan	1900-1975	1950-1975	1860-1900
Verenigde Staten	1940-1975	1945-1975	1860-1940
China	1950-1975		1860-1950

Bron: Organski & Kugler, 1981, p. 43-5.

4.3 Polariteit en definitie van actoren

Een ander element dat in een historische vergelijking van belang is, zijn de actoren van het internationaal systeem die impliciet in een polariteitsbenadering vervat liggen.

Reeds hoger hebben we erop gewezen dat de cruciale actoren in een polariteitsdefinitie de grootmachten zijn. Vervolgens is het een open deur intrappen, wanneer we stellen dat de (neo)realistische benadering staten ziet als de belangrijkste actoren binnen het internationale systeem. Evenmin hoeven we er op te wijzen dat dit staatscentrisch karakter één van de belangrijkste kritieken op de realistische traditie en de polariteitsbenadering is. Alleen Haass (2008) en Grevi (2009) die we verder bespreken pogen de polariteitsterminologie aan te passen aan de huidige situatie waarin ook andere dan statelijke actoren een rol spelen. In wat volgt concentreren we ons vooral op wat men verstaat onder een staat en op het voor historische vergelijkingen belangrijke onderscheid tussen staten en imperia.

4.3.1 Definitie van staten

Wat we hoger hebben gezegd over de systeemaafbakening in het Correlates of War Project, is een goede illustratie van de werkwijze die meestal ook in de polariteitsbenadering wordt gehanteerd. COW heeft bovendien het voordeel dat een aantal onderscheiden ook worden geëxpliciteerd, wat niet steeds het geval is.

Wat wij hoger zeiden over het onderscheid tussen een centraal en wereldwijd systeem, (zie Tabel 4 op p. 72), heeft enkel betrekking op wat Singer en Small (1972) het interstatelijk systeem noemen. Het betreft hier dus louter staten, die gedefinieerd worden als een specifieke vorm van territoriale eenheden. Het internationale systeem omvat in deze benadering naast de staten ook niet-territoriale actoren, meer bepaald internationale organisaties en bovendien andere geopolitieke eenheden. In deze laatste categorie vindt men onder meer kolonies en andere vormen van afhankelijke gebieden terug, naast een hele reeks eenheden die om de een of andere reden (ministaatjes, niet-erkende staten, gefaalde staten, bezette gebieden, etc.) niet of niet langer als staat worden beschouwd (Sarkees & Wayman, 2010, p. 27-33).

De definitie die Singer en Small vervolgens aan het begrip 'staat' geven is wijd verspreid in de Internationale Betrekkingen en daarom enige toelichting waard. Wat de periode 1816-1919 betreft, worden enkel staten met een minimum van 500 000 inwoners opgenomen die bovendien ook diplomatieke betrekkingen onderhielden met Groot-Brittannië en Frankrijk als leden van het interstatelijk systeem. Na 1919 wordt ofwel minstens 500.000 inwoners en erkenning door om het even welke twee grootmachten, of lidmaatschap van de Volkenbond en later de Verenigde Naties als criterium gehanteerd. Daarnaast moeten staten ook soeverein en onafhankelijk zijn, maar die laatste twee elementen zijn enkel bedoeld om een aantal anomalieën uit te zuiveren (Sarkees & Wayman, 2010, p. 15-26).¹ Belangrijk is wel dat de eerste twee criteria (demografische omvang en diplomatieke erkenning) ertoe geleid hebben dat niet alle landen die men doorgaans als onafhankelijke staten beschouwt, opgenomen worden in het 19de-eeuwse interstatelijk systeem. Er vallen een aantal kleine Duitse staten buiten het systeem, maar ook een aantal buiten-Europese staten worden niet opgenomen omdat zij geen betrekkingen met de twee Europese grootmachten onderhielden.

Er is op deze benadering heel wat kritiek, met name omdat zij kleine staten in de 19de eeuw uitsluit, terwijl zij in de 20ste eeuw via lidmaatschap van de Volkenbond en/of Verenigde Naties wel opgenomen kunnen worden. Zeker wanneer men over een langere periode kwantitatieve analyses van het interstatelijk systeem maakt, kan dit tot anomalieën leiden (zie o.m. Gleditsch & Ward, 1999; Kadera & Sorokin, 2004).

In de lijn van wat we hoger reeds gezegd hebben over systeemaafbakening en polariteit, heeft ook de definitie van staten een effect op de relatieve machtsmeting en dus ook op de polariteitsanalyse. We merken hierbij op dat omvangrijke politieke eenheden als China en Japan pas in het midden van de 19de eeuw in het interstatelijk systeem worden opgeno-

---

¹ Bijvoorbeeld: Oekraïne en Wit-Rusland die sinds 1945 lid waren van de Verenigde Naties maar duidelijk geen onafhankelijke staten waren, Brits-India dat lid was van de Volkenbond, of Vichy-Frankrijk dat geen eigen buitenlandse politiek kon voeren.

men. Wie bijvoorbeeld Tabel 4 bekijkt over de verhouding grootmachtsysteem-interstatelijk systeem die gebaseerd is op de gegevens van COW, moet beseffen dat hierachter een uitbreiding van het interstatelijk systeem schuilgaat met talrijke nieuwe eenheden die in 1816 niet werden opgenomen. Dit alles leidt niet per definitie tot een verandering in de polaire configuratie (van bv. multipolair naar bipolair) maar het kan wel de machtsverhoudingen tussen de grootmachten onderling beïnvloeden. Het maakt wat uit of men China al dan niet als een onafhankelijke staat beschouwt en of men het als een grootmacht ziet of niet.

Uiteraard heeft dit alles te maken met de systeemuitbreiding en de schaalvergroting zoals we die hoger hebben beschreven. Maar het gaat om meer dan dat; de definitie impliceert ook een bepaald soort relaties, namelijk diplomatieke betrekkingen naar Europees model.

4.3.2 Staten en imperia

In een bredere historische context dient men te beseffen dat de sterke nadruk op interstatelijke verhoudingen in het polariteitsdenken impliciet gebaseerd is op een bepaald historisch internationaal model, namelijk het Europese zoals het zich sinds het begin van de moderne tijden ontwikkelde. Waltz ontkent dit en kent zijn redeneringen in feite een universele historische geldigheid toe. Historisch zijn er echter verschillende vormen van politieke eenheden. Het statensysteem, met politieke eenheden die naast elkaar staan in een niet-hiërarchische verhouding, is er slechts één van (Buzan & Little, 2000).

In dit verband is vooral het onderscheid tussen staten en imperia belangrijk. Terwijl de polariteitsliteratuur verhoudingen analyseert in termen van staten, met grootmachten als de belangrijkste spelers, worden in een historische vergelijking ook andere begrippenkaders gebruikt. Men kan de wereldgeschiedenis en de internationale betrekkingen ook beschrijven in termen van 'empire' (imperium), (neo)kolonialisme en (neo)imperialisme, een benadering die zeker bij historici nogal wat aanhang heeft.

Als voorbeeld kan de bekende analyse van Doyle (1986) gelden, die verschillende imperia, waaronder het Britse, met elkaar vergelijkt en verschillende types van kolonialisme onderscheidt. Zo beschrijft hij de tegenstelling tussen Sparta en Athene (die tot de Peloponnesische Oorlog leidde en die soms als een vroeg voorbeeld van een cluster- en machtsbipolair systeem wordt beschouwd) als een tegenstelling tussen een Spartaanse hegemonie en een Atheens koloniaal rijk, al was dat laatste een informeel imperium.

Reeds tijdens de Koude Oorlog bestond er een bepaalde traditie die sprak van een Amerikaans imperium. De militaire en economische dominantie van de Verenigde Staten in zijn eigen invloedssfeer en de hiermee gepaard gaande militaire interventies en politieke bemoeienissen in Vietnam, Latijns-Amerika en het Midden-Oosten, zijn hier uiteraard niet vreemd aan. Na 1991 hebben zowel voor- als tegenstanders van het Amerikaanse beleid eveneens gebruik gemaakt van dit referentiekader om hun stellingen te verdedigen (Bisley, 2012, p. 127). Zo maakt de historicus Niall Ferguson gebruik van een behoorlijk optimistische kijk op de stabiliserende en progressieve invloed van het Britse Rijk om te pleiten voor een imperiaal Amerikaans buitenlands beleid, een vergelijking en conclusie die dan weer door Hobsbawm verworpen worden (Ferguson, 2003, 2004; Hobsbawm, 2008). Michael Mann (2004) stelt op zijn beurt dat het huidige Amerikaanse beleid inder-

daad als imperiaal kan betiteld worden omdat de Verenigde Staten hun doelstellingen met militaire middelen willen bereiken. Ze beseffen echter niet dat dit vandaag om diverse redenen niet langer kan. Michael Cox (2007) argumenteert dan weer dat enkel het woord 'empire', in tegenstelling tot hegemonie of supermacht, werkelijk in staat is om de omvang van de huidige Amerikaanse machtspositie weer te geven. Parag Khanna (2008) van zijn kant, ziet de wereld in termen van een Amerikaans, een Europees en een Chinees rijk, die alle hoofdzakelijk in economische termen worden gedefinieerd.

Dit zijn maar enkele voorbeelden van de rijke recente imperiumliteratuur. We stellen hierbij vast dat er sprake is van verschillende types imperium (formeel, informeel, etc.), categorieën die doorheen de literatuur niet altijd dezelfde inhoud hebben en waarbij het onderscheid met unipolariteit maar vooral met hegemonie niet altijd duidelijk is.¹ Schroeder, die overigens de Verenigde Staten imperiale trekken verwijt (2003, 2004a) pleit dan ook voor een duidelijk onderscheid tussen hegemonie en imperium wat volgens hem twee verschillende situaties zijn, waarbij volgens hem hegemonie wel, en imperialisme niet in overeenstemming is met de huidige internationale normen.

Verder vallen twee elementen te vermelden. Vooreerst refereert, zeker wat de moderne tijden betreft, de imperialisme- en kolonialismeliteratuur doorgaans naar het wereldwijde niveau, terwijl de historisch georiënteerde polariteitsliteratuur vooral een Europese focus heeft. Ten tweede, en minstens zo belangrijk, beantwoorden de 19de-eeuwse imperia en koloniale rijken niet aan de criteria die doorgaans gebruikt worden om staten en dus grootmachten te omschrijven. Hier is sprake van een veel complexere realiteit waarbij zelfs cruciale elementen van een staat als een afgebakend territorium en bevolking niet altijd duidelijk zijn. We gaan elders verder op dit element in. Belangrijk is op dit punt te vermelden dat de uitbreiding van het interstatelijk systeem zoals hierboven vermeld, tegelijkertijd het – deels voorafgaand, deels gelijklopend – proces verbergt van de opbouw en/of consolidatie van koloniale rijken.

Het spreekt dan ook voor zich dat bij bredere historische vergelijkingen in termen van polariteit er vraagtekens kunnen worden geplaatst bij een benadering die uitgaat van grootmachten als staten zoals wij ze vandaag kennen. Voor Giddens zijn zij een historisch uitermate uitzonderlijk fenomeen en kunnen ze dan ook moeilijk als maatstaf genomen worden waaraan andere politieke formaties worden getoetst (1985, p. 53). Dit is dan ook zeker een argument om omzichtig om te gaan met grote historische vergelijkingen en zeker een pleidooi om deze te beperken tot periodes waarin het statelijke model al min of meer stevig gevestigd was, wat voor de 19de eeuw minstens in Europa het geval was.

---

¹ Wohlforth (1999) die zelf een hiërarchische definitie van polariteit hanteert, beschouwt een systeem met één grootmacht als een imperiaal systeem. Anderen zouden dit gewoon unipolariteit noemen, wat nog maar eens bewijst hoe verwarrend de discussie soms is. Pape (2005) wijst er op dat 'imperium' meer veronderstelt dan enkel één grootmacht, het veronderstelt ook dat er een hiërarchische verhouding is tussen verschillende delen van een rijk.

4.3.3 Grootmachten: de cruciale drempel

Bij dit alles is er tot slot de essentiële vaststelling dat, vooraleer men kan spreken over polariteit, men dient uit te maken wie men als grootmacht beschouwt en wie niet. Wat men onder een grootmacht verstaat en welke staten men in een bepaalde periode als grootmacht ziet, is volgens ons één van de kernproblemen die de toepassing van het polariteitsdenken op de 21ste eeuw bemoeilijken, een periode waar we juist geconfronteerd worden met nieuwe spelers op het wereldtoneel waarvan de ene beweert dat het grootmachten zijn, de andere niet. Deze situatie laat een zekere willekeur toe met betrekking tot de identificatie van grootmachten, iets wat onrechtstreeks de polariteitsdiscussie kan beïnvloeden. Dit geldt uiteraard voor wie een louter numerieke definitie van polariteit hanteert, maar het geldt ook voor een hiërarchische definitie, omdat het onrechtstreeks de verhoudingen tussen de grootmachten kan beïnvloeden.

Een benadering van de polariteitsproblematiek vanuit een onderzoek naar definities en eigenschappen van grootmachten dringt zich dus enerzijds op, maar is anderzijds niet evident. We krijgen hier immers vooreerst te maken met het actor-structuurprobleem. Polariteitsdenkers, en zeker de neorealisten, situeren zich op het eerste gezicht duidelijk in de structurele benadering. Het is immers de structuur van het internationaal systeem dat de interactie tussen de staten bepaalt en dat meer in het bijzonder een cruciale impact heeft op de stabiliteit.

Dit is echter een oppervlakkige vaststelling. Juist omdat de neorealisten het aantal grootmachten of polaire machten als het determinerende gegeven van de structuur beschouwen, is het cruciaal duidelijk te omschrijven wat men onder grootmachten verstaat. In wat volgt zullen we aantonen dat het polariteitsdenken impliciet vertrekt van een aantal vooronderstellingen in verband met het concept grootmacht. Het is daarom belangrijk aandacht te besteden aan het concept grootmacht en zijn historische evolutie. In de recente literatuur lijkt enkel Buzan (2004a) zich hier bewust van te zijn. Hij besteedt in één studie zowel aandacht aan polariteit als aan grootmachten.

Ook op een andere wijze is er ook een relatie tussen polariteit en grootmachten. Zo stelt Waltz zelf dat veranderingen in de structuur van het systeem starten via interne evoluties in de grootmachten zelf: '*Structural change begins in a system's unit, and then unit-level and structural causes interact.*' (Waltz, 1993, p. 49) Met andere woorden: de structuur bepaalt niet alleen het gedrag van grootmachten, zoals Waltz ook in 1993 nog steeds benadrukt, maar interne evoluties, weliswaar mede onder invloed van internationaal structurele gegevens, leiden op hun beurt tot structurele veranderingen. Waltz refereert hier naar de neergang van de Sovjet-Unie onder Gorbatsjov, maar men kan evenzeer verwijzen naar de opkomst van nieuwe grootmachten.

Blijft ook de vraag of het concept grootmacht, dat zo een cruciale rol speelt in de polariteitsdiscussie, niet op zijn beurt historisch bepaald is. Het lijkt ons toch dat dit concept nauw verbonden is met het Europese interstatelijk systeem zoals het zich door de laatste eeuwen heeft ontwikkeld. Waltz stelt hier geen vragen bij, maar het lijkt ons moeilijk bijvoorbeeld het middeleeuwse Europa in termen van polariteitsverhoudingen te analyseren. De combinatie van anarchie en grootmachten als centrale spelers, lijkt hier toch te

ontbreken. Onderzoek naar het grootmachtsconcept in een historisch perspectief is echter omzeggens onbestaand.

De bedenkingen van de historicus Jeremy Black (2008), die in tegenstelling tot vele van zijn collegae wel ingaat op de vraag wat men nu precies onder een grootmacht verstaat, zijn in dit opzicht pertinent. Hij is kritisch tegenover pogingen om het concept grootmachten te standaardiseren om analyses over langere periodes mogelijk te maken. Hij pleit ervoor eerder te denken in termen van verschuivende betekenissen die bovendien bepaald worden door specifieke contexten. Voor hem zijn grootmachten die politieke entiteiten die door anderen in die rol werden erkend; kortom, entiteiten waarmee men rekening dient te houden bij de bepaling van zijn eigen beleid. Dit wijst erop dat een grootmacht een sociaal gegeven is dat niet louter bepaald wordt door de materiële capaciteit (zoals de neorealisten het doorgaans zien). Black wijst in dit verband op de rol van perceptie van macht en verschillende definities van macht, die maken dat de precisie, die zeker door een mathematische analyse van het begrip grootmacht wordt vereist, niet aanwezig is. Conclusies op basis van mathematische modellen zijn daarom voor hem ahistorisch. *'Analytical models do not explain why certain powers saw themselves, and were seen, as great powers.'* (Black, 2008, p. 8) Maar, aldus Black, hierbij mag men niet vergeten dat er zelfs op één bepaald tijdstip verschillende, tegenstrijdige definities van macht en grootmachten in omloop kunnen zijn (Black, 2008, p. 7).

Blacks opmerkingen zijn dus een pleidooi voor grote omzichtigheid: wat als machtsbasis voor een grootmacht geldt kan door de tijd evolueren. Bovendien kunnen in eenzelfde periode ook verschillende visies circuleren over wat de belangrijkste machtsbasis van een grootmacht is. Dit alles brengt ons onvermijdelijk bij de vraag wat men onder macht verstaat en of ook in dit verband inzichten niet doorheen de geschiedenis evolueren.

4.4 Slotbemerkingen: internationaal systeem en internationale samenleving

Tot slot moeten we vaststellen dat er in de literatuur nogal wat verwarring is over wat men onder systeem verstaat. Het is immers belangrijk een onderscheid te maken tussen wat de neorealistische benadering doorgaans onder systeem verstaat en wat men daar in sociaalwetenschappelijke termen onder verstaat.

Modelski (1987) heeft het bijvoorbeeld over 'world system' en 'global system'. Aangezien hij voor zijn definitie verwijst naar de systeemanalyses van de Amerikaanse socioloog Talcott Parsons, is zijn definitie echter veel omvattender dan wat neorealistische auteurs doorgaans verstaan onder 'internationaal systeem'. Dat laatste slaat louter op het bestaan van een interactie tussen statelijke actoren in een anarchische context. Dit is uiteraard niet het geval bij Parsons en ook niet bij Modelski. Als hij over internationaal systeem spreekt, heeft hij het in feite over een sociaal systeem met functionele differentiatie en een bepaalde ordening (Modelski, 1987, p. 11). De kritiek van Gilpin op het relatief beperkte karakter van historische internationale systemen zoals beschreven door Modelski (in een vroegere publicatie), maar ook door bijvoorbeeld Wallerstein, doet niets af aan het feit dat zij fundamenteel een sociologische definitie van systeem hanteren.

Vergelijk dit met de definitie van Aron (1962) van een internationaal systeem. Die is typisch realistisch: *'J'appelle système international l'ensemble constitué par des unités politiques qui entretiennent les unes avec les autres des relations régulières et qui sont toutes susceptibles d'être impliquées dans une guerre générale'*. (p. 103) Het realisme

spreekt niet alleen uit de militaire inslag van deze definitie, maar ook uit het feit dat het om niet meer gaat dan eenheden die regelmatig contacten met elkaar onderhouden, en waarvan de gedragingen blijkbaar rechtstreeks of onrechtstreeks invloed op elkaar hebben (het betrokken zijn bij dezelfde algemene oorlog).

Daarentegen omschrijft Ray een systeem als: *'An aggregation of social entities that share a common fate or are sufficiently interdependent to have the actions of some consistently effect the behavior and fate of the rest.'* (1993, p. 100) Deze omschrijving omvat twee elementen. Enerzijds is er sprake van 'a common fate', een zekere lotsverbondenheid, wat meer is dan louter interactie, anderzijds is het tweede deel een minimalistische invulling die over niet meer gaat dan onderlinge interactie en de daaruit voortvloeiende gevolgen.

We komen vervolgens nog eens terug op de definitie van een staat door COW, die we hoger al bespraken. De gehanteerde criteria om als een staat, dus een lid van het internationaal systeem, te worden beschouwd, leggen de nadruk zowel op interactie en wederzijdse beïnvloeding van staten als op het aanvaarden van een bepaald (Europees) model van interstatelijke betrekkingen. Inderdaad wordt het interstatelijk systeem, zoals gehanteerd door COW, gezien als een specifiek systeem dat bepaald wordt door de specifieke bovenvermelde kenmerken van zijn leden (onder meer het zich inschakelen in de Europese diplomatieke gewoontes). Maar bovendien is het ook in de tijd afgebakend: de geboorte van dit interstatelijk systeem wordt hier teruggevoerd tot de postnapoleontische vredesbesprekingen (dus niet tot de Vrede van Westfalen, een andere klassieke symbolische datum) en het ontstaan van het Europese Concert (Wayman & Sarkees, 2010, p. 15-6). Hierbij stelt men voor de 19de eeuw de klassieke grootmachten voorop (zie Tabel 4 op p. 72).

Het is in dit verband interessant dat volgens andere auteurs, zoals bijvoorbeeld Simpson (2004), het concept grootmacht ook zijn oorsprong vindt in het Congres van Wenen. Het was daar dat de aparte positie van de grootmachten in het statensysteem voor het eerst duidelijk werd afgebakend. Het is dan ook onze indruk dat veel van de polariteitsliteratuur, zeker in de geruisloze overgang van een Europees naar een wereldsysteem, met een interne contradictie te maken heeft. Enerzijds veronderstelt het axioma van de anarchie dat er geen hogere autoriteit is dan de individuele staat, en dat de relaties tussen staten puur door macht worden gestuurd. Anderzijds benadrukt men de rol van de grootmachten, waarbij men impliciet een aantal vooronderstellingen hanteert die teruggaan op wat we hierboven hebben beschreven. Met andere woorden: achter het polariteitsdenken gaat een historisch gedetermineerde sociale realiteit schuil die men niet expliciteert.

Dit maakt dat een systeemaafbakening in een polariteitsanalyse ook oog zou moeten hebben voor de achterliggende sociale elementen. We wijzen in dit verband op het onderscheid dat in de Engelse School wordt gemaakt tussen internationaal systeem (waarmee men het interstatelijk systeem bedoelt) en internationale samenleving. Veel van wat over polariteit wordt gezegd, veronderstelt impliciet een aantal elementen van een specifieke internationale samenleving. Niet voor niets rekent Hedley Bull (2002) zowel de diplomatie als grootmachtbeheer tot de basisinstituties van die samenleving. Dat laatste is een

impliciete erkenning van een bepaalde vorm van een hiërarchie die ook in de polariteitsliteratuur aanwezig is. Diplomatieke erkenning, waardoor een staat gezien wordt als soeverein, gecombineerd met de speciale rol die aan de grootmachten wordt toegekend, zijn typische elementen van de internationale samenleving in een bepaalde historische context, die in hoofdzaak Europees van inspiratie is (Bull & Watson, 1984). Het zijn gegevens die in de polariteitsliteratuur doorgaans over het hoofd worden gezien.

5 Non-polariteit en interpolariteit

Voor de volledigheid vermelden wij nog twee concepten die de laatste jaren in de polariteitsdiscussie werden geïntroduceerd. Het betreft de begrippen non-polariteit (Haass, 2008) en interpolariteit (Grevi, 2009). Beide begrippen worden gepresenteerd als concepten die, meer dan het traditionele onderscheid tussen uni-, bi- en multipolariteit, de huidige of toekomstige internationale situatie zouden kenmerken.

In een artikel in *“Foreign Affairs”* stelt Richard Haass (2008) dat de huidige Amerikaanse unipolariteit onvermijdelijk ten einde loopt. Maar die zal niet vervangen worden door een klassieke multipolaire situatie. Volgens hem is de macht op dit ogenblik te diffuus verdeeld over zeer diverse spelers om nog van (multi)polariteit te kunnen spreken. Niet alleen zijn er steeds meer mondiale en een aantal regionale grootmachten, naast de staten zijn ook andere instanties, zoals regionale en wereldwijde intergouvernementele organisaties en non-gouvernementele organisaties, even zovele machtsfactoren waarmee rekening dient gehouden te worden. Wat we dan krijgen is een complex internationaal diplomatiek spel, waarbij elementen van anarchie en internationale samenleving worden gecombineerd en waarin multilateralisme een noodzaak wordt om problemen als energie, terrorisme, handel en falende staten aan te pakken (Haass, 2008). Samenvattend zijn twee elementen belangrijk. Enerzijds acht Haass de macht binnen het interstatelijk systeem in zo’n hoge mate verspreid dat er van multipolariteit niet langer sprake kan zijn. We zitten in een diffuse situatie. Anderzijds wijst hij ook op de opkomst van niet-statelijke actoren.

In een paper van het European Union Institute for Security Studies introduceert Grevi rond dezelfde tijd het begrip interpolariteit, dat hij omschrijft als multipolariteit in een tijdperk van interdependentie (Grevi, 2009, p. 5). In tegenstelling tot Haass is voor Grevi het concept multipolariteit wel nog relevant om de huidige evoluties te beschrijven. Grevi ontkent de rol van niet-statelijke actoren niet, maar stelt dat de grote statelijke spelers het belangrijkste blijven. Oude en nieuwe grootmachten zullen een belangrijke en determinerende rol blijven spelen bij het internationaal beheer. De evolutie in de richting van multipolariteit geeft de verschuivende machtsverhoudingen weer en de spanningen die hieruit voortvloeien.

Daarentegen verschillen de huidige van vroegere multipolaire situaties omdat zij minder in militaire termen worden gedefinieerd. Internationale politiek speelt zich vandaag vooral af op economisch, commercieel en ecologisch vlak. Hier is sprake van een groeiende interdependentie die maakt dat het klassieke spel van opbouw van militaire macht en tegenmacht minder relevant wordt maar er eerder noodzaak is aan een gemeenschappelijk multilateraal beheer. Grevi houdt hierbij verder een pleidooi voor vormen van groot-

machtsamenwerking en -beheer als methode om deze interdependentie te beheren (Grevi, 2009).

Haass en Grevi wijzen alle twee op de beperktheid van elke analyse die louter denkt in termen van interstatelijke macht en verhoudingen tussen grootmachten wanneer het erop aankomt de huidige verhoudingen te beschrijven. Elk op hun manier pogen ze een aantal inzichten uit de liberale en institutionele stromingen binnen de Internationale Betrekkingen te combineren met het polariteitsdenken van het neorealisme. Grevi maakt echter een andere evaluatie van de rol van grootmachten in de huidige verhoudingen dan Haass. Zijn perspectief is ook typisch Europees waarbij, eerder dan in termen van militaire capaciteit, gedacht wordt in termen van relaties tussen grote spelers; waarbij multipolariteit nauw verbonden is met multilateralisme; en waar, eerder dan in termen van machtsverhoudingen, gedacht wordt in termen van beheer van de wereldproblemen. Het is bovendien tot op zekere hoogte ook een te verwezenlijken programma en in die zin normatief.

Beide auteurs leggen echter wel de vinger op een zwakke plek van analyses die louter in termen van machtsverhoudingen en machtsevenwicht tussen staten redeneren en geen oog hebben voor niet-statelijke actoren.

Het blijft natuurlijk de vraag in welke mate deze analyses veel nieuws bijbrengen. De non-polaire stelling van Haass is dat wellicht meer dan de interpolaire van Grevi. Hierbij is het zelfs niet zozeer het element van opkomst van niet-statelijke actoren dat opmerkelijk is, wel het feit dat hij denkt dat de staatsmacht zich zo verspreidt dat er geen sprake meer is van polariteit. Wat Grevi betreft, polariteit veronderstelt altijd een bepaalde mate van interactie en beïnvloeding, anders is er geen sprake van een minimaal systeem. Hij duidt wel op een sectoriële verschuiving, waarin macht zich meer op economisch en institutioneel vlak afspeelt dan op het militaire. De stellingen van beide auteurs dienen bovendien getoetst te worden aan de situatie van de 21ste eeuw waarop zij volgens hen uitsluitend van toepassing zijn.

6 Samenvatting en conclusies

Op basis van deze literatuurstudie komen we tot de volgende vaststellingen en conclusies:

Vooreerst is het belangrijk vast te stellen dat het polariteitsdenken zijn oorsprong vindt in de Koude Oorlog en zowel voorkomt in het algemeen opiniërend taalgebruik als in de wetenschappelijke literatuur, die later het concept op systematische wijze is gaan onderzoeken. Het is duidelijk dat deze context ontegensprekelijk zijn stempel heeft gedrukt op de ontwikkeling van het concept en het belang dat er in de Internationale Betrekkingen aan werd gehecht. Het is daarom essentieel deze periode in de analyse te betrekken.

Wat de term polariteit in het wetenschappelijk discours betreft, dient men op basis van de literatuur een aantal elementen te onderscheiden: Om te beginnen is er het onderscheid tussen clusterpolariteit en machtspolariteit. Het is de verdienste van Waltz dat hij dit onderscheid scherp heeft gesteld. Maar tegelijkertijd lijkt het er ook op dat het denken in termen van individuele grootmachten en/of polaire machten, met hun relatief eenvoudige meting van macht, de aandacht weggetrokken heeft van clusterpolariteit en zijn gevolgen voor de internationale verhoudingen.

Wat machts polariteit zelf betreft, zorgt vervolgens het door en naast elkaar gebruiken van een hiërarchisch en een numeriek model voor heel wat verwarring, eerder dan voor een helder analysekader.

Het neemt niet weg dat de twee modellen elk hun voordelen hebben; Het numerieke model benadrukt de omvang van het grootmachtsysteem als determinerende factor. Het hiërarchische model zoomt eerder in op de onderlinge machtsverhoudingen tussen de grootmachten, waardoor een al te simplistische benadering vermeden wordt. Bedenk dat bijvoorbeeld Gilpin die onderlinge machtsverhoudingen uiteindelijk belangrijker vindt dan polariteit zelf.

Beide benaderingen hebben ook hun nadelen. Het numerieke model is al bij al nogal minimalistisch in zijn uitleg van evoluties: alles lijkt te staan of te vallen met het feit of er één, twee, of meerdere grootmachten zijn. Naar hun onderlinge verhoudingen wordt niet gekeken en of het er nu drie of acht zijn, heeft blijkbaar ook al geen belang. Alleen Schweller (1993) heeft tripolariteit als een aparte categorie onderzocht. Het grote nadeel van het hiërarchische model is dat absoluut niet duidelijk is waarom men bepaalde grootmachten beschouwt als polaire machten, of welke naam men er ook aan moge geven, en andere niet. Het vraagt de introductie van een extra drempel.

Ons lijkt het daarom dat machtsconcentratie hier een minder arbitrair alternatief is, tenminste wanneer men het gebruikt in combinatie met een numerieke benadering. Dit geeft dan zowel het aantal grootmachten als een indicatie van de spreiding van de macht tussen die grootmachten weer. Beide modellen hebben immers twee dingen gemeen: zij gaan doorgaans, en vaak impliciet, uit van een evenwichtige spreiding van de macht tussen de grootmachten (numeriek model) of polaire machten (hiërarchisch model) tenzij in een unipolaire configuratie.

Daarnaast zitten in het polariteitsdenken een aantal vooronderstellingen die zelden of nooit worden geëxpliciteerd:

- Er wordt weinig of geen aandacht besteed aan systeemaafbakening in geografische zin, wat nochtans belangrijk is, zeker als men polariteitsverhoudingen in het verleden wil bestuderen.
- Hoewel de analyse vaak beperkt wordt tot de verhoudingen tussen grootmachten onderling, wordt weinig of geen aandacht besteed aan de afbakening van het grootmachtsysteem, met andere woorden aan de vraag wat een grootmacht is.
- Er wordt impliciet uitgegaan van territoriale natiestaten zoals zij zich in het Europese systeem hebben ontwikkeld, zonder dat men rekening houdt met fenomenen als imperia.
- Een belangrijke beperking van het polariteitsdenken is het feit dat het weinig of geen oog heeft voor niet-statelijke actoren en voor de rol van internationale instellingen.
- Tot slot is een laatste beperking dat impliciet maar soms ook expliciet (Ikenberry et al., 2009) polariteitsverhoudingen, in lijn met de realistische traditie, beperkt worden tot de materiële macht waarbij meestal de nadruk ligt op militaire macht.

Het machtsconcept van de polariteitsdenkers diepen we uit in het volgende hoofdstuk.

Macht in de realistische traditie: een kritische blik

Het is logisch dat een bespreking van polariteitsverhoudingen vooraf enige aandacht besteedt aan het machtsconcept van de realistische traditie. Hierover is zeker literatuur aanwezig, al was het maar omdat juist veel van de kritiek op de realistische stroming zich richt op het machtsconcept en met name zijn materialistische inslag. Een uitgebreide bespreking van macht zou ons hier te ver leiden. We beperken ons daarom tot een situering van het realistische machtsconcept in het bredere veld van de Internationale Betrekkingen en geven vervolgens een kort overzicht van het machtsconcept binnen de realistische traditie.

We laten hierbij een diepgaande bespreking van de problematiek van operationalisering en meting, en de specifieke problemen die in dit verband in historische vergelijkingen worden gesteld, buiten beschouwing. Dit zou ons verhaal al te zeer belasten. We verwijzen hiervoor naar de bijlage.

1 Machtsconcepten in de Internationale Betrekkingen

In een overzicht van de machtsconcepten die gehanteerd worden in de Internationale Betrekkingen onderscheiden Barnett en Duvall (2005a) twee belangrijke criteria:

- Vooreerst is er de tegenstelling tussen macht als interactie en macht als een constituerende relatie. Enerzijds zijn er stromingen die macht zien als de uitdrukking van interactie tussen actoren, wat neerkomt op het uitoefenen van controle van de ene actor op de andere.

Anderzijds heeft een constituerende benadering van macht vooral oog voor de wijze waarop sociaal bepaald wordt wie de actoren zijn en welke machtsmiddelen zij tot hun beschikking (mogen) hebben. Met andere woorden: macht is een sociaal gegeven.

- Een tweede tegenstelling is die tussen direct en diffuus uitgeoefende macht. Enerzijds heeft men stromingen die ervan uitgaan dat macht enkel wordt uitgeoefend in specifieke relaties en waar bovendien een direct verband moet zijn tussen de actoren om die macht te kunnen hanteren. Anderzijds is er de benadering die stelt dat macht ook op een meer diffuse wijze kan uitgeoefend worden, bijvoorbeeld via internationale instellingen.

Op basis van deze twee tegenstellingen komen de auteurs vervolgens tot vier verschillende machtsconcepten die weergegeven worden in Tabel 6: dwingende (‘compulsory’) institutionele, structurele en productieve macht.

Tabel 6. Overzicht van het concept macht in de Internationale Betrekkingen

		Relationele specificiteit	
macht werkt via		<i>Direct</i>	<i>Diffuus</i>
	<i>Interactie van specifieke actoren</i>	Dwingend	Institutioneel
	<i>Constituerende sociale relaties</i>	Structureel	Productief

Bron: Barnett & Duvall, 2005, p. 48

De auteurs benadrukken dat al deze verschillende benaderingen van macht elkaar niet per definitie uitsluiten maar ieder hun eigen invalshoek op een complex fenomeen geven. Met andere woorden: dwingende macht in een directe interactie kan, maar hoeft niet noodzakelijk samen te vallen met meer diffuse vormen van macht in haar institutionele vorm. Tegelijkertijd kan macht op basis van specifieke interactie tussen actoren ook leiden tot, of het gevolg zijn van, sociale vormen van macht.

Hier kunnen we aan toevoegen dat het onderscheid tussen die verschillende vormen van macht, in de praktijk niet altijd duidelijk is. Als we naar sociale elementen kijken, is het bijvoorbeeld de vraag hoe structurele macht in een directe relatie zich bijvoorbeeld verhoudt tot het meer diffuse proces waarin de materiële en sociale werkelijkheid geïnterpreteerd en geproduceerd wordt (productieve macht). Bovendien blijft er, zeker als we het over grootmachten en polariteit hebben, de vraag hoe de verhouding tussen macht als interactie tussen specifieke actoren, en macht als een sociaal gegeven, zich tot elkaar verhouden.

2 Macht in de realistische traditie

Voor ons is het voorlopig vooral belangrijk te beseffen dat het realistisch machtsconcept slechts één van meerdere mogelijke benaderingen is en zijn specifieke focus en invalshoek heeft. Het is een machtsconcept dat, toch in hoofdzaak, uitgaat van interactie tussen specifieke actoren die direct met elkaar in verbinding staan. A is machtiger dan B omdat hij B controleert, kan dwingen tot bepaalde zaken, zonder dat hier rekening wordt gehouden met institutionele middelen of met een bepaalde, bijvoorbeeld maatschappelijke, context die definieert wie machtig is en wie niet.

Dit dwingende machtsconcept heeft een vergaande invloed uitgeoefend, niet alleen op het realisme, maar op heel het denken over internationale verhoudingen. Het leidt bovendien volgens Barnett en Duvall tot een focus op grootmachten.

Het omvat voor hen twee verschillende elementen: namelijk relatie enerzijds en machts-capaciteit anderzijds. In navolging van Dahl en Weber stellen de realisten dat er een relatie is tussen A en B die maakt dat A B kan dwingen dingen te doen die het anders niet zou doen. Anderzijds veronderstelt dit dat A hiervoor kan steunen op bepaalde hulpbronnen. Voor de realisten is dit vooral materiële capaciteit. Aan immateriële elementen hechten zij minder belang (Barnett & Duvall, 2005a, 2005b).

Tabel 7. Overzicht van het concept macht in de realistische traditie

	Aard van macht	Dragers van de macht	Machtsmeting	Effect/ gedragspa-troon
Klassiek realisme	Relationeel Materiële bronnen	Individen Staten	Aarzelende poging tot het combineren van kwantitatieve en kwalitatieve elementen	Optimalisatie van macht
Defensief structuralisme (neorealisme)	Materiële bronnen	Internationale anarchie Relatieve distributie van machtsca-paciteit tussen staten	Capaciteit gelijk aan de som van verschillende ele-menten	Maximalisatie van veiligheid door staten
Offensief structuralisme (neorealisme)	Materiële bronnen	Internationale anarchie Relatieve distributie van machtsca-paciteit tussen staten	Militaire macht Latente macht	Maximalisatie van macht door staten
Neoklassiek realisme	Materiële bronnen	Individen Interne structuren Internationale anarchie Relatieve distributie van machtsca-paciteit	Perceptie van be-leidsmakers Sterkte van de staten	Maximalisatie van invloed door staten

Bron: Schmidt (2005, p. 528)

Dit onderscheid tussen macht als relatie en macht als materiële capaciteit werd vroeger reeds door David Baldwin (1979) gemaakt en het leidt tot belangrijke verschillen in benadering van de verschillende substromingen binnen het realisme.

We gaan hier nader op in, aan de hand van de analyse van het realistisch machtsconcept die Brian Schmidt (2005) heeft gemaakt.¹ Hij ziet belangrijke verschillen tussen de klassieke realisten, de structuralisten (in hun offensieve en defensieve versie) en de hervormde of neoklassieke realisten. Een samenvatting van deze verschillen vinden we in Tabel 7.

Schmidt deelt de verschillen tussen de stromingen in langsheen vier grote lijnen: de aard van de macht, de dragers van de macht (het individu, de staat, het internationaal systeem), de effecten (gedragspatronen) en de wijze waarop macht wordt gemeten. Wat ons hier in eerste instantie interesseert zijn de aard van de macht en de dragers van de macht.

3 De realistische traditie: ‘national power’ benadering

In navolging van David Baldwin spreekt Schmidt vooreerst van de ‘the national power tradition’, te vertalen als ‘nationale macht’. Aanhangers van deze benadering stellen macht gelijk met het bezit van een aantal specifieke machtsbronnen (capaciteit). Deze machtsbronnen worden door realisten doorgaans gezien in termen van materiële capaciteit, waarbij militaire en niet-militaire elementen worden gecombineerd om tot één enkele evaluatie van macht te komen. Militaire uitgaven en omvang van de strijdkrachten enerzijds en omvang van het territorium, de bevolking en de economie anderzijds, zijn hier de meest voorkomende elementen. Sommige auteurs nemen ook niet-materiële elementen op als politiek leiderschap of nationale mentaliteit (Schmidt, 2005, p. 529). Met zijn concept ‘soft power’ heeft Joseph Nye (1990, 2004), zelf zeker geen realist, juist de nadruk gelegd op immateriële elementen. Het is echter duidelijk dat de meeste realisten denken in termen van materiële capaciteit. Vooral bij structurele en neoklassieke realisten is materiële capaciteit van belang, eerder dan macht als relatie of immateriële macht.

Belangrijk is verder dat deze auteurs doorgaans van mening zijn dat de verschillende onderdelen van nationale macht kunnen gemeten en onderling gecombineerd worden. Guzzini spreekt in dit verband van een ‘*lump concept of power*’, (geciteerd in Schmidt, 2005, p. 529) wat wij vertalen door een ‘blokconcept van macht’. De macht van een staat of grootmacht omvat macht op verschillende terreinen (economisch, militair, etc.) die allemaal onderling gecombineerd kunnen worden.

Bij zulk een blokconcept van macht doen zich echter twee problemen voor. Het eerste betreft wat men doorgaans aanduidt met ‘the fungibility of power’, wat wij vertalen als de converteerbaarheid van macht. Baldwin stelt dat dit verwijst naar ‘*the ease with which power resources useful in one issue-area can be used in other issue-areas*’ (geciteerd in Schmidt, 2005 p. 530). Met andere woorden: kan men bijvoorbeeld militaire en economische macht onderling verwisselen? Draagt bijvoorbeeld nucleaire opbouw ook bij tot het verwerven van een machtspositie in handelsonderhandelingen? Volgens Schmidt gaan zij die een blokconcept van macht hanteren, er impliciet vanuit dat macht inderdaad convertibel is. Of dit echter ook werkelijk het geval is, valt moeilijk te bewijzen en critici van

---

¹ Een diepgaandere discussie van het machtsconcept in de Internationale Betrekkingen vindt men in het themanummer van “*Millennium*” (2005, 3). Voor een kritische bespreking van het realistische machtsconcept, zie Guzzini (1993).

een geïntegreerd machtsconcept zijn van oordeel dat dit niet het geval is (Schmidt, 2005, p. 530).

Schmidt maakt hier geen melding van een aanverwant probleem, namelijk de weging tussen de verschillende machtselementen. Wat is bijvoorbeeld het belangrijkste: militaire macht of economische macht? Anders gezegd, wat is de wisselkoers tussen de verschillende soorten macht? Wegen bijvoorbeeld militaire uitgaven even zwaar door als bevolkingsomvang of het niveau van technologische ontwikkeling? Zijn die verhoudingen dezelfde doorheen de tijd of evolueren ze? Het is duidelijk dat verschillende auteurs hierop een verschillende visie hebben, ook als ze voorstander zijn van een geïntegreerd machtsconcept. Dit heeft directe consequenties voor wie macht wil meten. Het gaat er niet enkel om welke indicatoren men gebruikt en hoe men die meet, maar indien men een samengestelde index ontwerpt, is er bijkomend ook nog de vraag van de weging. Zie hierover meer in de bijlage. We beperken ons hier tot de vaststelling dat zelfs de empirisch-behavioristische traditie hier niet echt een duidelijk antwoord op heeft.

4 De realistische traditie: macht als relatie

De tweede traditie die Schmidt binnen het realisme onderscheidt, hanteert een relationeel concept van macht. Deze gaat terug op de gekende definitie van Dahl waar wij reeds hoger naar verwezen en die stelt dat *'A has power over B to the extent that he can get B to do something that B would otherwise not do'*. (geciteerd in Schmidt, 2005, p. 530) Deze definitie gaat op zijn beurt terug op Max Weber die macht als volgt omschrijft: *'Macht bedeutet jede Chance, innerhalb einer sozialen Beziehung den eigenen Willen auch gegen Widerstreben durchzusetzen, gleichviel worauf diese Chance beruht.'* (1921-22/1980, p. 28). Elders hanteert Weber een vergelijkbare maar wel iets afwijkende definitie: *'Unter Macht wollen wir dabei hier ganz allgemein die Chance eines Menschen oder einer Mehrzahl solcher verstehen, den eigenen Willen in einem Gemeinschaftshandeln auch gegen den Widerstand anderer daran Beteiligter durchzusetzen.'* (Weber, 1921-22/1980, p. 531)

Als we naar Schmidts overzicht kijken dan lijkt macht als relatie eerder een minderheidsstroming binnen het realisme te zijn. Men vindt ze nog terug bij oudere klassieke auteurs als Morgenthau maar neorealisten en neoklassieke realisten benadrukken allemaal het belang van materiële capaciteit.

Verder stelt Schmidt dat zowel het blokconcept van macht als de convertibiliteit, typisch voor denken in termen van nationale capaciteit, door de relationele benadering van macht wordt verworpen. Zij deelt integendeel macht onder in verschillende componenten, die niet inwisselbaar zijn en bovendien enkel binnen specifieke gebieden van de internationale betrekkingen van belang zijn. Een relationeel machtsconcept houdt dan rekening met elementen als bereik (wat wenst men te bereiken, waar gaat het over), domein (het doel), gewicht (resources) en kosten (verlies van relaties). Voorstanders van een relationele benadering argumenteren dat een dergelijk concept toelaat macht te onderzoeken in verschillende contexten.

Omdat een relationele analyse uiteindelijk over resultaten gaat, dient men bovendien te bewijzen hoe een bepaalde actor een andere actor kan dwingen een bepaald iets te doen of niet (Schmidt, 2005, p. 531). De auteur wijst erop dat de machtsverhoudingen dan bepaald worden door het resultaat van een interactie. Dat geeft problemen betreffende de voorspellende waarde van deze benadering. Zolang het resultaat niet gekend is, kan men in feite geen uitspraken doen.

5 Macht bij een aantal auteurs in de realistische traditie

Zoals uit Tabel 7 blijkt, situeren hedendaagse realisten zich duidelijk binnen de ‘national power’ traditie. Terwijl klassieke realisten als Morgenthau nog een machtsconcept hanteerden dat een combinatie inhield van relationele elementen en machts capaciteit, kan men stellen dat sinds de opkomst van de empirisch-behavioristische onderzoekstraditie en zeker het structuralisme (neorealisme), de realistische traditie gekenmerkt wordt door een focus op capaciteit, die dan nog hoofdzakelijk materieel wordt gedefinieerd. Morgenthau (1948) uitgebreide bespreking van macht reikte zeker een aantal belangrijke bouwstenen van het denken over macht aan in termen van nationale, hoofdzakelijk materiële, capaciteit, wat typisch is voor de realistische traditie. Maar hij is hierin veel minder exclusief dan zijn behavioristische en neorealistische opvolgers en hij heeft ook aandacht voor niet-materiële elementen (Guzzini, 1993; Kunz, 2010; Llanque, 2007; Turner & Mazur, 2009).

Bij Kenneth Waltz is het vooral van belang te beseffen dat hij geen gesofisticeerde definitie of uitgebreide bespreking van macht heeft gegeven, maar zich beperkte tot een eenvoudig concept waarin macht gelijkgesteld wordt aan het bezit van een aantal (in hoofdzaak materiële) hulpbronnen, laat staan dat hij zich met de meting of operationalisering van macht zou bezighouden. Dit is volgens Schmidt het gevolg van zowel Waltz’ hang naar parsimonie als van het feit dat hij, binnen een anarchisch internationaal systeem, de polariteit als een cruciaal gegeven ziet. Waltz is vooral geïnteresseerd in het aantal grootmachten en dit leidt hem tot een machtsconcept dat hem in staat stelt een eenvoudige ranglijst op te maken. In zulk een context is een relationele, multidimensionale interpretatie van macht niet bruikbaar en komt men snel terug bij een blokconcept waarbij de verschillende machtscomponenten bovendien in hoge mate converteerbaar zijn (Schmidt, 2005, p. 537).

Waltz stelt letterlijk dat ‘*the economic, military and other capabilities of nations cannot be sectorized and separately weighted*’ (1979, p. 131). Hij is bovendien van mening dat het niet noodzakelijk is om het succes in oorlog of andere ondernemingen te kennen om uit te maken wie machtig is en wie niet (1979, p. 131). Hij verwerpt expliciet de definitie van Dahl die macht in termen van relatie ziet. Dat is macht gelijkstellen met controle en proces met oorzaak verwarren, aldus Waltz. Resultaten zijn niet belangrijk bij de definitie van macht omdat macht slechts één van de oorzaken is die het resultaat bepaalt (Waltz, 1979, p. 191-2). Hij is dus een typische aanhanger van de ‘national power’ benadering en definieert macht hoofdzakelijk materieel en volgens Schmidt bovendien nog hoofdzakelijk als militaire macht (Schmidt, 2005, p. 537-8).

In tegenstelling tot Waltz besteedt een andere neorealist, Mearsheimer, wel uitgebreid aandacht aan het concept macht. Hij definieert macht als *'nothing more than specific assets or material resources that are available to a state'* (2001, p. 57) waardoor hij zich net als Waltz in de 'national power' traditie inschrijft. Vervolgens maakt hij het onderscheid tussen militaire en latente macht (bevolking en economische ontwikkeling). Militaire macht is de essentie van de effectieve staatsmacht omdat het gebruik van geweld de ultima ratio van de internationale politiek is. Het onderscheid tussen militaire en latente macht is belangrijk omdat het niet vanzelfsprekend is dat staten in staat zijn socio-economische ontwikkeling om te zetten in militaire macht (Mearsheimer, 2001, p. 55-7). Mearsheimer stelt bovendien net als Waltz, dat het winnen van oorlog geen graadmeter van militaire macht is. Andere elementen zoals militaire strategie of toeval kunnen een rol spelen (Mearsheimer, 2001, p. 57-60).¹

Neoklassieke realisten zijn het met de structuralisten eens over het anarchistisch karakter van het internationaal systeem als bron van het op macht gebaseerde gedrag van de staten. Maar zij zien die anarchie eerder als een breder contextueel gegeven dan als een causaal. Neoklassieke realisten zijn meer geïnteresseerd in het feitelijk buitenlands beleid van staten en stellen dat niet alleen macht en de relatieve machtsverhoudingen (polariteit) belangrijk zijn. Ook een heel aantal interne factoren zijn belangrijk voor het bepalen van de internationale verhouding: de perceptie door beleidsmakers, de verhouding staat/samenleving of de belangen van de staat.

Vooraf de nadruk die op staatsbelang wordt gelegd, hernieuwt de band met Morgenthau, die macht en belangen als de essentiële drijfveren in de internationale politiek zag (Schmidt, 2005, p. 543). Schweller werkt dit bijvoorbeeld uit in verband met 'balancing' gedrag waar hij stelt dat eerder dan door het type polariteit het al dan niet voorkomen van 'balancing' gedrag bepaald wordt door interne factoren (Schweller, 2004). Maar vooral Zakaria's analyse is hier interessant omdat hij, aan de hand van het Amerikaanse voorbeeld in de tweede helft van de 19de eeuw, aantoont hoe zwakke interne politieke structuren er toe kunnen leiden dat een hoog (economisch) machtspotentieel niet wordt omgezet in effectieve internationale macht (Zakaria, 1998).

Neoklassieke auteurs definiëren macht dus breder dan louter het materiële, en houden ook rekening met niet-materiële elementen en perceptie, wat minstens een relatie veronderstelt. Dit neemt niet weg dat neoklassieke realisten ook geïnteresseerd zijn in materiële capaciteit. In zijn analyse van de oorzaken van de Tweede Wereldoorlog focust Schweller zowel op de materiële machtsverhoudingen tussen de grootmachten en de polariteitsconfiguratie als op hun status quo of revisionistisch karakter (Schweller, 1993). Wohlforth en Brooks van hun kant halen systematisch elementen van zowel materiële als immateriële capaciteit aan in hun argumentatie ten voordele van het unipolair karakter van de periode na de Koude Oorlog (Brooks & Wohlforth, 2008; Wohlforth, 1999, 2007, 2009). Zowel Schweller als de twee andere auteurs besteden hierbij ook aandacht aan operationalisering en meting van materiële macht en de meer precieze machtsverhoudingen tussen groot-

---

¹ Mearsheimer geeft het voorbeeld van de Russische veldtocht van Napoleon waar een Franse militaire overmacht werd gecompenseerd door de Russische militaire strategie van de verschroeide aarde maar ook door de slechte weersomstandigheden.

machten. Kortom, als we naar de neoklassieke realisten kijken dan zien we een complexer machtsconcept dat macht als relatie combineert met macht in termen van materiële en immateriële capaciteit.

6 Bespreking

6.1 Macht als materiële capaciteit versus macht als relatie

Het overzicht van Schmidt leert ons dat er binnen de realistische traditie dus een zekere diversiteit bestaat, zowel wat betreft de gehanteerde definities, interesse voor precieze meting en operationalisering, als de rol die macht binnen het internationaal systeem speelt. Volgens ons is hier echter enige nuancering noodzakelijk. De tegenstelling tussen beide is minder groot dan hier wordt voorgesteld. Barnett en Duvall (2005a) behandelen de twee trouwens als eenzelfde benadering waarbij macht in een directe interactie tussen specifieke actoren wordt uitgeoefend. Neorealisten als Waltz zullen bijvoorbeeld stellen dat het uiteindelijk de materiële machtspositie is, die bepaalt wie het in internationale organisaties voor het zeggen heeft (institutionele macht) en wie zijn stempel kan drukken op het beheer en definitie van internationale problemen (productieve macht) (Waltz, 1979, p. 194-210).

Bovendien gaan Barnett en Duvall in hun taxonomie eigenlijk uit van relatie en interactie als de essentiële criteria voor macht. Macht definiëren in termen van nationale capaciteit, valt eigenlijk buiten het schema van Barnett en Duvall. De realistische en zeker de neorealistische traditie legt echter, veel meer dan op interactie, de nadruk op materiële capaciteit. En hoewel bij realisten zeker de nadruk ligt op directe relatie, lijkt het ons dat voor hen de andere vormen van macht niet alleen minder belangrijk zijn maar dat die vormen van macht uiteindelijk ook door de materiële capaciteit worden bepaald. Met andere woorden: de neorealistische nadruk op materiële capaciteit staat buiten het schema van Barnett en Duvall; neorealisten zien dit gegeven als het determinerende element van alle door deze auteurs aangehaalde types macht.

Het is verder belangrijk te onderstrepen dat niet alle hedendaagse realistisch geïnspireerde auteurs zich zouden terugvinden in een louter op materiële capaciteit gedefinieerd machtsconcept. Dat was niet het geval bij Morgenthau en ook niet bij de neoklassieke realisten, al zijn die allemaal sterk geïnteresseerd in materiële capaciteit. Voor vele auteurs is er niet per definitie een tegenstelling tussen macht gedefinieerd als relatie, en macht gedefinieerd in termen van materiële capaciteit. Zo zegt het Correlates of War Project dat zich onder meer toelegt op de inventarisering van materiële machtsbronnen, het volgende wat betreft de verhouding tussen macht en materiële capaciteit:

Power – here defined as the ability of a nation to exercise and resist influence – is a function of many factors, among them the nation's material capabilities. Power and material capabilities are not identical; but given their association it is essential that we try to define the latter in operational terms so as to understand the former. (COW, 2010a, p. 1)

Macht wordt dus enerzijds in termen van relatie (invloed) gezien maar anderzijds wordt gesteld dat materiële capaciteit wel één van de elementen is die macht bepaalt.

Op eenzelfde wijze stelt Organski: *'Power is the ability to influence the behavior of others in accordance with one's own ends, and as such is not a thing but a part of a relationship.'* (1968, p. 122) Dit belet de transitietheorie, waarvan hij de grondlegger is, echter niet om een sleutelrol toe te kennen aan de materiële machtsverhoudingen tussen de grootmachten.

Kegley en Raymond concluderen op hun beurt dat macht inderdaad een kwestie van 'performance' (resultaat) is, en dus contextspecifiek, en dat de verschillende componenten van nationale macht een relatief lage graad van converteerbaarheid hebben. Tegelijkertijd stellen zij ook dat de reële macht van een staat gemeten wordt in termen van het type 'targets' of actoren die het kan controleren en het type gedrag dat hij kan ontplooiën om invloed over het 'target' uit te oefenen. Een grootmacht wordt dan vervolgens gedefinieerd als:

[A] state that is able to exercise control over a wide domain of targets and an extensive scope of behaviors, usually by virtue of having a broad range of rewards and punishments at its disposal. (2004, p. 16)

Deze grootmachtdefinitie integreert dus een relationele definitie van macht met een definitie in termen van machts capaciteit. Zij vermijdt bovendien het converteerbaarheidsprobleem door te stellen dat van een grootmacht verwacht wordt dat zij op verschillende terreinen machtig is, zonder dat men daarom expliciet een uitspraak doet over hoe deze elementen zich tot elkaar verhouden.

Een laatste voorbeeld wordt ons gegeven door Moul (1989) in zijn bespreking van een aantal indexen van materiële macht. Ook hij stelt dat macht steeds een relatie veronderstelt. Elementen van machts capaciteit kunnen belangrijk zijn in één relatie maar niet in een andere. Moul is echter vooral geïnteresseerd in het machtsevenwicht, waarmee hij in het betrokken artikel de feitelijke militaire machtsverhoudingen bedoelt. Hierbij gaat het volgens hem over de relaties tussen de grootmachten onderling, niet tussen de grootmachten en de kleinere staten. Daar kunnen andere machts elementen spelen, zoals het fenomeen van asymmetrische oorlogvoering illustreert. De resultaten van zulke oorlogen zeggen niets over de onderlinge machtsverhoudingen tussen de grootmachten. Verder dient er voor Moul een onderscheid te worden gemaakt tussen politieke en militaire macht. Het machtsevenwicht handelt volgens Moul in wezen over de machtsrelaties in het geval van oorlog, niet over politieke invloed enzovoort. Moul gaat ervan uit dat politieke macht niet zomaar in een militaire kan worden omgezet. Bovendien spelen, naast materiële capaciteit, ook andere elementen een rol zoals geografische ligging of de wil om oorlog te voeren (Moul, 1989, p. 102-3).

Moul is dus enerzijds geïnteresseerd in materiële capaciteit, wat doet veronderstellen dat hij een 'national power' concept hanteert, maar stelt anderzijds uitdrukkelijk dat macht relationeel is en bovendien niet converteerbaar. Meer zelfs, één type macht (militaire) vertoont afhankelijk van de relatie een andere dynamiek. In dezelfde lijn stelt hij ook, in tegenstelling tot Mearsheimer en Waltz, dat oorlog het ultieme criterium is voor het meten van militaire macht (Moul, 1989, p. 103). Met andere woorden: het is het resultaat dat telt, een benadering die doorgaans geassocieerd wordt met de relationele definitie van macht.

Samenvattend: het onderscheid tussen macht als relatie en macht in termen van nationale capaciteit, is in de praktijk van de wetenschappelijke analyse veel minder groot dan men zou denken. Neorealistische en neoklassieke auteurs leggen echter wel sterk de nadruk op nationale macht, doorgaans gedefinieerd in termen van materiële capaciteit, als het cruciale gegeven dat allerlei soorten relaties (in de eerste plaats directe tussen twee actoren, maar niet enkel die) bepaalt.

6.2 Kwantificeren van macht

Eén van de grote voordelen van het definiëren van macht in termen van materiële capaciteit, is dat het macht gemakkelijk meetbaar maakt (Buzan, 2004a, p. 62). Waltz hecht hier niet zo veel belang aan en lijkt niet veel op te hebben met de behavioristische benadering die in de jaren 1960 en 1970 opgang maakte en die veel empirisch-statistisch onderzoek naar de machtsverhoudingen tussen de staten deed. Vandaar zijn opmerking dat het tellen van grootmachten een kwestie van gezond verstand is. Hij stelt dat een grove rangorde voldoende is en gaat er bovendien van uit dat iedereen die de internationale politiek volgt, wel weet wie de grootmachten van het moment zijn. Voor Waltz is er historisch altijd een consensus geweest over wie de grootmachten waren, met occasionele twijfels over marginale gevallen (1979, p. 131).

Ondanks Waltz' kritiek lijkt het ons toch dat het voordelen kan hebben macht te kwantificeren. Heel de behavioristische onderzoekstraditie steunt op het kwantificeren van macht en andere elementen. Maar tegelijkertijd roept operationalisering en kwantificering ook een aantal nieuwe problemen op. De vraag hoe verschillende machts-elementen zich tot elkaar verhouden, wordt er bijvoorbeeld acuut door. We verwijzen voor deze problematiek naar de bijlage. Wat de discussie over grootmachten betreft, valt het in ieder geval op dat er weinig of geen pogingen zijn geweest om het concept grootmacht in kwantitatieve termen te vatten, wel hun onderlinge machtsverhoudingen. Zelfs het Correlates of War Project, dat een onderzoekstraditie van meer dan veertig jaar heeft en wellicht het meest verspreide instrument is voor het meten van materiële capaciteit van staten in historisch georiënteerde studies, definieert grootmachten niet louter in termen van materiële capaciteit. Het valt hiervoor terug op de consensus van een aantal historici en specialisten (COW, 2008; Singer & Small, 1972, p. 23; Danilovic, 2002, p. 27).

6.3 De ‘power paradox’

Een tweede problematiek is de vraag hoe machts capaciteit de relaties tussen spelers beïnvloedt. Hier komen we bij wat D. Baldwin de ‘power paradox’ heeft genoemd: het feit dat (materiële) capaciteit zich niet automatisch omzet in invloed in de internationale betrekkingen. Ook dit heeft implicaties voor het polariteitsdebat. Zo stellen Ikenberry, Mastanduno en Wohlforth (2009) dat men het bij unipolariteit uitsluitend heeft over materiële capaciteit en dat dit iets anders is dan invloed. Ze verwijzen hierbij uitdrukkelijk naar het onderscheid dat David Baldwin maakt. Het volgende citaat is in dit verband illustratief:

Setting up the inquiry in this manner requires a basic distinction between power as material resources and power as influence. Power resources refer to the distribution of material capabilities among states. The global system today – seen in comparative historical perspective – has concentrated power capabilities unprecedented in the modern era. But this observation should not prejudice questions about the extent and character of influence, nor about the logic of political relationships within the global system. Nor should this observation prejudice the question of whether the global system is coercive, consensual, legitimate, or illegitimate. (Ikenberry et al., 2009, p. 3-4)

Met andere woorden: deze auteurs maken voorbehoud bij de vraag of polariteit, gedefinieerd in termen van materiële capaciteit, op een eenduidige wijze relaties en de invloed op politiek en/of normatief vlak kunnen verklaren. Zij formuleren op die wijze een belangrijk voorbehoud bij hun eigen onderzoek naar het belang van unipolariteit omdat deze louter in termen van materiële capaciteit wordt gedefinieerd.

6.4 Een blokconcept van macht versus contextuele macht

Tot slot is er de vraag of we macht als een geheel over verschillende domeinen moeten zien of niet. Moul vindt dus van niet. Hij beschouwt macht als contextspecifiek. Dit wil zeggen dat macht in één domein niet per definitie belangrijk is op een ander vlak.

Dat alle neorealistten een blokconcept van macht zouden hanteren, is overigens nog maar de vraag. Schmidt wijst er terecht op dat voor een neorealist als Mearsheimer de latente macht (lees: economische macht) niet zomaar wordt omgezet in militaire macht. Maar dit wijst erop dat deze zowel het blokconcept als de totale converteerbaarheid van macht verwerpt. Voor Mearsheimer is militaire macht uitdrukkelijk het belangrijkste en die kan niet zomaar automatisch uit de economische macht worden afgeleid. Tegelijkertijd verwerpt Mearsheimer dan weer een machtsmeting in termen van resultaat (oorlog) zoals vooropgesteld door de relationele interpretatie.

Waltz van zijn kant stelt uitdrukkelijk dat een grootmacht macht op diverse domeinen moet hebben. Maar dat wil nog niet zeggen dat hij ongenueanceerd een blokconcept van macht aanhangt. Hij stelt immers nergens dat macht op één domein zomaar kan omgezet worden naar macht in een ander domein (convertibiliteit). Bovendien vermeldt hij naast materiële ook niet-materiële elementen (Waltz, 1979). We benadrukken nog eens dat hij niet echt geïnteresseerd is in deze problematiek. In zijn analyse van de positie van Rus-

land na de Koude Oorlog stelt hij enerzijds dat de val van de Sovjet-Unie te wijten is aan het feit dat de economische macht van het land niet langer in verhouding stond tot zijn militaire opbouw. Met andere woorden: economische macht vormt een basis voor de militaire macht en de twee kunnen niet zomaar los van elkaar gezien worden. Anderzijds stelt hij ook dat in het nucleaire tijdperk de relatie tussen beide veel minder nauw is dan tevoren (Waltz, 1993, p. 52). Kortom, de verhoudingen zijn bij Waltz niet altijd even duidelijk.

6.5 Conclusies machtsdefinities, polariteit en grootmachten

Samenvattend kunnen we stellen dat aandacht voor machtsverhoudingen en machtspolitiek gemeenschappelijke elementen zijn van de realistische traditie. Dwingende macht die dan nog hoofdzakelijk in termen van materiële capaciteit wordt geformuleerd, voert hierbij de boventoon, eerder dan interactie tussen specifieke actoren of meer diffuse vormen van macht. Dit is uiteraard een zeer specifieke benadering.

Los van de verschillende tendensen binnen het realisme zoals voorgesteld door Schmidt, dient bovendien benadrukt dat het realistisch machtsconcept slechts één van de mogelijke benaderingen van macht is. Institutionele macht, structurele en productieve macht, spelen volgens Schmidt bij de realisten in essentie geen rol. Dit lijkt ons te vergaand. Wellicht zullen weinig realisten zulk een enge benadering in zijn zuivere vorm vandaag nog onderschrijven. Maar het zijn wel andere tradities dan het realisme die deze elementen in de discussie brengen. In de praktijk hebben de meeste polariteitsdenkers vooral aandacht voor nationale capaciteit, gedefinieerd in termen van materiële macht. Voor de neorealisten bepaalt de materiële macht van een staat de uitkomst van alle interacties. Zij bepaalt ook wie de overhand haalt in een institutionele context en bepaalt wie de interpretatiekaders vastlegt waarbinnen relaties worden gezien. Materiële macht wordt op haar beurt dan weer hoofdzakelijk gedefinieerd in termen van economische en militaire macht, waarbij men er doorgaans van uitgaat dat beide in een bepaalde mate inwisselbaar zijn.

7 Machtsdomeinen en nationale materiële macht

Nauw hierbij aansluitend blijft er de vraag hoe machts-elementen zich in verschillende domeinen (bijvoorbeeld economisch, politiek, cultureel of militair) tot elkaar verhouden. Dat is zeker in een historische vergelijking van belang. Polariteitsdenkers gaan er in essentie van uit dat de machtsmechanismen die tussen staten spelen, in wezen onveranderlijk zijn. Hun benadering is dan ook ahistorisch.

Wie historische vergelijkingen maakt, moet echter contextualiseren. Men moet nagaan hoe macht in de concrete verhoudingen van bijvoorbeeld de 19de eeuw speelde, en hoe dat vandaag het geval is. Hierbij dient er niet alleen aandacht te zijn voor continuïteit, maar ook voor verandering. Als macht in de 19de eeuw anders gedefinieerd werd dan vandaag dan heeft dat immers zijn gevolgen voor een polariteitsvergelijking.

Het is daarom belangrijk de eerder abstracte benadering van Barnett en Duvall, en Schmidt te verlaten, en meer concreet na te gaan welke de basiselementen zijn die in het verleden en vandaag bepaalden wie machtig was en wie niet. Met andere woorden: als we het bijvoorbeeld over materiële capaciteit hebben; waaruit bestond die dan concreet in de 19de eeuw en waaruit bestaat die vandaag? Sommige auteurs stellen onverkort dat militaire macht in de huidige internationale context niet langer het belang heeft dat ze vroeger had omdat ze door de processen van mondialisering haar betekenis heeft verloren (Coolsaet, Lesage, Kleijns, et al., 2006; Grevi, 2008; Kim, 1997, 2003). Andere spreken dit tegen of zijn genuanceerder: *‘[S]’il ne doit pas être remis de façon hâtive au Musée de l’Histoire, à côté du rouet et de la hache de pierre, le facteur militaire n’est plus le facteur unique ou primordial de la puissance.’* (Boniface 1998, p. 33) Nye (1990, 2004) ziet dan weer vooral immateriële elementen als belangrijkste machtsbron in de 21ste eeuw. Er lijkt geen consensus te zijn op dit vlak (Peral, 2009)

Nog andere auteurs wijzen erop dat het machtsspel tussen grootmachten vandaag vooral een kwestie is van het verdedigen van de eigen belangen en hun visie in de verschillende institutionele fora, wat een verschuiving inhoudt van dwingende naar institutionele macht (Narlikar, 2010). Dit laatste doet vragen rijzen naar de mogelijkheid om historische vergelijkingen te maken, aangezien de ontwikkeling van internationale organisaties een relatief recent gegeven is dat hooguit sinds de 19de eeuw echt relevant is. Hoe productieve of structurele macht doorheen de tijd verschuift is al helemaal een moeilijk verhaal. Bovendien is het ook hier weer de vraag of institutionele macht op economisch vlak anders is verdeeld dan bijvoorbeeld op cultureel of militair vlak.

In wat volgt hebben we het kort over de belangrijkste elementen van materiële en niet-materiële macht die doorgaans worden gezien als de machtsbasis van grootmachten en dus van polariteit. Het is in essentie belangrijk te beseffen dat de verschillende types macht zoals omschreven door Barnett en Duvall op elk van deze terreinen terugkeert.

7.1 Omvang (territorium en bevolking)

Omvang van een staat is een eerste element dat aangehaald wordt als machtsbasis in de internationale verhoudingen. Twee verschillende criteria worden hier in de literatuur aangeduid: territorium en bevolking. Omvang is echter op zich een onvoldoende element om als een grootmacht te worden beschouwd, zoals de geschiedenis van India en China (groot territorium en bevolking) illustreert. Het betreft hier eerder een basiselement dat aanwezig dient te zijn, een bron van latente macht (Mearsheimer, 2001, p. 61). Moul (1989) spreekt van een potentieel op lange termijn.

Hoewel er weinig twijfel over bestaat dat gedurende de laatste tweehonderd jaar grootmachten allemaal staten waren met een zekere territoriale omvang, wordt er in de literatuur weinig rekening gehouden met dit criterium. Er wordt hierbij geargumenteed dat, door de overgang van een agrarische naar een industriële samenleving, territorium (de belangrijkste bron van rijkdom in een landbouweconomie) aan relatief belang heeft ingeboet.

COW (2010a) argumenteert daarentegen dat een omvangrijke bevolking wel een basisindicator voor machtsopbouw is. Een staat met een omvangrijke bevolking kan een groot

leger op de been brengen, is in oorlogstijd beter in staat de eigen industrie te vrijwaren en kan oorlogsverliezen ook makkelijker opvangen (COW 2010a , p. 23). Ook voor Organski (1968, p. 203) leidt de vergelijking tussen grootmachten en middelgrote machten tot de conclusie dat een grote bevolking de belangrijkste determinant is van macht. Er is geen enkele grootmacht met een beperkt aantal inwoners. Daartegenover lijkt het weinig waarschijnlijk dat een land als Canada (met veel grondstoffen, een uitgestrekt grondgebied, en een hoge industrialisatie maar een relatief beperkte bevolking) ooit uitgroeit tot een grootmacht. Al in 1968 wijst Organski dan weer op de potentiële macht van landen als China en India, ook al hebben zij op dat ogenblik weinig of geen andere machtsbronnen dan hun bevolking. Hij wijst erop dat het Chinese lidmaatschap van de Veiligheidsraad in 1945 enkel kan verklaard worden door zijn omvang; terwijl ook de rol van India als middelgrote macht in de decennia na de onafhankelijkheid louter terug te voeren is op zijn demografische omvang. Ook Mearsheimer (2001, p. 60-1) ziet een uitgebreide bevolking als een basisvoorwaarde voor grootmachtstatus, eerder dan grondgebied.

Samenvattend kan men stellen dat omvang van een staat in de literatuur doorgaans gemeen wordt in termen van bevolking, eerder dan in termen van territorium. Dit houdt beperkingen in: in tegenstelling tot bevolking, hangen bepaalde elementen die de machtsbasis van een staat uitmaken immers wel samen met zijn territorium. Dat geldt met name voor natuurlijke rijkdommen, die een breder gegeven zijn dan enkel landbouw en ook impact (kunnen) hebben op bijvoorbeeld het industriële potentieel van een staat. COW (2010a) is echter van mening dat zulke elementen door industriële indicatoren kunnen opgevangen worden.

7.2 Economische ontwikkeling

7.2.1 Economische macht bij de transitietheoretici

Wat de economische elementen van macht betreft, lijkt een uitweiding over de transitietheorie en haar machtsanalyse op zijn plaats, ook al zet deze school zich af tegen het klassieke en structuralistische realisme, aangezien zij het denken in termen van machts evenwicht verwerpt.

“World politics” van Organski (1968) en *“The war ledger”* van Organski en Kugler (1981) kunnen als de basiswerken van deze denkrichting worden gezien. Volgens Organski (1968) ziet men in de geschiedenis een patroon waarbij een dominante natie een internationale orde beheerst die ook andere grootmachten, een aantal kleinere machten en afhankelijke gebieden omvat. Die dominante macht is de laatste tweehonderd jaar altijd een industriële macht geweest. Als er nieuwe staten industrialiseren krijgt men een aantal uitdagers, wat tot een machts transitie leidt waarbij een nieuwe macht de leiding overneemt. Dit proces verloopt al dan niet vreedzaam naargelang de opkomende staat de bestaande orde aanvaardt of niet. De Eerste Wereldoorlog geldt als een voorbeeld van dit laatste, met Groot-Brittannië als de dominante macht en Duitsland als de ontevreden uitdager. We laten de verdienste van deze stelling voor wat ze is, en beperken ons tot het

machtsconcept dat hier wordt gehanteerd.¹ We merken vooraf op dat de transitietheorie volgens de ontwerpers zelf slechts een beperkte geldigheid heeft, zij geldt enkel tussen staten die zich industrialiseren, wat haar beperkt tot de laatste tweehonderd jaar. Evenmin is ze van toepassing op een toekomstige situatie waarin heel de wereld geïndustrialiseerd is (Organski, 1968, p. 345).

Hoewel Organski macht oorspronkelijk als invloed definieert (Organski, 1968, p. 122) blijken materiële machts-elementen in deze onderzoekstraditie in praktijk de doorslag te geven. Organski stelt immers dat van alle elementen die macht bepalen – en hij noemt er een heel deel op – bevolkingsomvang, economische ontwikkeling (wat hij gelijk stelt met industrialisering) en politieke ontwikkeling de belangrijkste zijn. Aangezien hij echter toegeeft dat politieke elementen moeilijk te meten zijn, focust de transitietheorie uitsluitend op de twee andere factoren. Deze twee elementen samen worden vervolgens geoperationaliseerd in het bruto nationaal product (bnp), zijnde de vermenigvuldiging van de demografische factor (bevolkingsaantal) en de economische efficiëntie (bnp/per capita) (Organski, 1968, p. 210-1).² Voor een bespreking van deze indicatoren en de bijhorende moeilijkheden in een context van historisch onderzoek, verwijzen we naar de bijlage. Belangrijk is hier dat Organski in zijn oorspronkelijke versie het bnp niet hanteerde als een maatstaf voor de omvang van de economie, zoals dat vandaag doorgaans gebeurt, wel als een geïntegreerde index van twee van de drie volgens hem belangrijkste componenten van interstatelijke macht: namelijk bevolking en economische ontwikkeling (industrialisering). Dit is niet helemaal hetzelfde omdat men in principe ook andere graadmeters van economische ontwikkeling kan hanteren dan het bnp/capita. Deze elementen spelen verder volgens hem enkel een rol in de periode van voortschrijdende industrialisering van de wereldeconomie. Bovendien moeten beide aanwezig zijn: zowel een omvangrijke bevolking als een hoog technologisch niveau zijn noodzakelijke voorwaarden om een degelijke machtsbasis uit te bouwen. Een klein land met een hoog bnp per capita zoals het 19de-eeuwse België, heeft geen macht. Een enorme bevolking zonder een hoog bnp/capita (het 19de-eeuwse China) heeft volgens de transitietheoretici ook geen macht.

7.2.2 Macht en rijkdom bij Mearsheimer

Ondanks het feit dat de transitietheorie het denken in termen van machts-evenwicht verwerpt, hecht één van de meest prominente analisten van het structuralistisch realisme, John Mearsheimer, eveneens veel belang aan dezelfde twee basiselementen, bevolking en rijkdom. Toch worden deze in een ander kader geplaatst.

Mearsheimer ziet bevolking en rijkdom als latente macht die de opbouw van militaire macht en het voeren van oorlog mogelijk maken. Deze latente macht is inderdaad terug te

---

¹ Voor recente toepassingen van de transitietheorie in de periode na de Koude Oorlog, zie Tammen et al. (2000). Voor een kritische analyse van de transitietheorie en haar toepassing op de huidige Amerikaans-Chinese betrekkingen, zie Chan (2008).

² Organski en Kugler (1981) ontwikkelden wel een index voor politieke macht maar die wordt in latere werken niet meer gehanteerd. In later werk wordt ook in termen van bbp in plaats van bnp gerekend. In nog later werk wordt ook de COW-index gebruikt voor het meten van macht, zie bijvoorbeeld Tammen et al. (2000). Voor het onderscheid tussen bnp en bbp, zie bijlage.

brengen tot bevolkingsomvang enerzijds en rijkdom anderzijds. Omdat rijkdom op zijn beurt bepaald wordt door de omvang van de bevolking en de economische ontwikkeling, is vooral dit laatste element interessant voor een concrete meting van de machtsverhoudingen. Dit brengt Mearsheimer net als de transitietheorie, bij de omvang van economie, bij hem uitgedrukt in bruto binnenlands product (bbp) als graadmeter van macht (Mearsheimer, 2001, p. 61).

Hij gaat hier echter wel behoedzamer mee om dan de transitietheorie. Mearsheimer ziet rijkdom immers niet als een machtsfactor op zich, wel als een basis voor militaire macht die volgens hem de kern van de internationale betrekkingen uitmaakt. Dit is een verschil met de transitietheoretici die bevolking en economische ontwikkeling wel als de essentiële elementen van macht zien. Heel hun theorie gaat er immers van uit dat oorlog tussen grootmachten het gevolg is van transities in termen van bnp of bbp. Volgens Mearsheimer (2001, p. 426) verwarren Organski en Kugler latente en militaire macht en juist die laatste is voor hem belangrijk.

7.2.3 Economische ontwikkeling: andere graadmeters dan bnp/bbp

Omdat zowel Organski en Kugler als Mearsheimer niet zozeer de omvang van de economie op zich als de combinatie van bevolking en economische ontwikkeling meten, kan men echter ook andere indicatoren hanteren om economische ontwikkeling te meten. Dat kan inderdaad bnp/capita of bbp/capita zijn, maar evenzeer bijvoorbeeld andere graadmeters van industrialisering zoals ijzer- en staalproductie of, voor de hedendaagse periode, informaticagegevens, etc. (zie bijlage). Dit is des te meer het geval omdat Mearsheimer, en Organski en Kugler het erover eens zijn dat, ofschoon bevolking een basisgegeven is voor macht, het technologisch niveau uiteindelijk doorslaggevend is om die macht te kunnen gebruiken. Dit neemt echter niet weg dat het bnp en, meer recent, het bbp geliefde indicatoren zijn bij structureel realisten, met name bij diegenen die de unipolariteit van de huidige wereldverhoudingen verdedigen (Pape, 2009).

7.3 Militaire macht

Ondanks alle verwijzingen naar de noodzaak van een machtspositie op verschillende domeinen, blijft in de neorealistische traditie militaire macht centraal staan. Bij sleutelautores als Waltz en Mearsheimer, is militaire macht uitiem het belangrijkste, ook al zegt enkel Mearsheimer dit uitdrukkelijk.

Toch zijn hier een aantal nuances aan te brengen. Er is een belangrijk onderscheid in de literatuur tussen de hegemonisch georiënteerde auteurs die vooral aandacht besteden aan de zeemacht (Modelske, 1987; Modelske & Thompson, 1988) en de neorealistische traditie die dat niet doet maar eerder, in de lijn van haar blokconcept van macht, alle militaire domeinen in rekening brengt. Sommige auteurs zoals bijvoorbeeld Mearsheimer (2001) gaan nog verder. Landen die vooral steunen op een vloot, hebben immers een groot nadeel: een grote troepenmacht is niet gemakkelijk over zee te verplaatsen en dit beperkt de impact van zeevarende eilandmogendheden als Groot-Brittannië (het fenomeen van de

‘stopping waters’). Daarom wordt de macht van staten uiteindelijk bepaald door de omvang van het landleger.

Het spreekt voor zich dat een nadruk op land- of zeemacht andere resultaten kan hebben voor de polariteitsverhoudingen. Wie vooral de nadruk legt op landmacht of militaire macht als geheel zal de omvang van de troepensterkte en hun uitrusting, en de militaire uitgaven in het algemeen belangrijker vinden dan louter de omvang van de vloot.

Verder is de uitbouw van een militair apparaat, veel meer dan dit bij bevolkingsomvang of economische macht het geval is, een kwestie van beleid. Hoeveel en aan welke wapensystemen men geld spendeert is een kwestie van keuzes. Dit maakt dat de concrete indicator die men hanteert belangrijk kan zijn voor de evaluatie van de machtsverhoudingen. Ook kan er een verschil zijn tussen de feitelijke militaire capaciteit van een staat en zijn potentiële capaciteit. Een staat kan kiezen voor hoge militaire investeringen, zoals Pruisen dat heeft gedaan in de 18de eeuw (Sheehan, 1996, p. 113) of dat juist niet doen, zoals de Verenigde Staten dat gedurende het grootste deel van de 19de eeuw hebben gedaan. Groot-Brittannië had in de 19de eeuw een afkeer van een groot landleger. Bismarck toonde weinig interesse voor de uitbouw van een vloot, Wilhelm II en Tirpitz des te meer.

Op vergelijkbare wijze moeten we vaststellen dat de West-Europese staten na de Koude Oorlog hun uitgaven hebben verminderd of omzeggens constant gehouden. Het gaat hier zeker om een bewuste optie nu de directe dreiging van de Sovjet-Unie is weggefallen. China wenst dan weer enerzijds zijn strijdkrachten te moderniseren (en de Chinese defensie-uitgaven stijgen dan ook aanzienlijk) maar het is anderzijds niet van plan zich in een wapenwedloop ‘model Koude Oorlog’ te laten meesleuren.

Ook blijft er de vraag hoe men met militaire macht moet omgaan in het nucleaire tijdperk. Moul (1989) beperkt de toepassing van zijn eigen ontworpen index tot 1939 omdat hij van oordeel is dat in het nucleaire tijdperk militaire macht niet op dezelfde manier kan geëvalueerd worden dan voorheen. Ook Mearsheimer (2001) maakt voorbehoud bij de conclusies van zijn historische vergelijking van polariteitsverhoudingen omdat hij van mening is dat het nucleaire element de verhoudingen grondig heeft gewijzigd, zonder dat hij een duidelijk antwoord heeft op de vraag wat de precieze impact dan is.

Voor het overige verwijzen we wat betreft militaire macht naar de bijlage waar er wordt ingegaan op diverse indicatoren van militaire macht.

7.4 De verhouding economische en militaire macht

Uit wat vooraf ging, blijkt dat er geen eensgezindheid bestaat over de verhouding tussen economische en militaire macht. Die verhouding is cruciaal in heel het debat over de convertibiliteit van macht.

Als we naar de politieke wetenschappers kijken dan lijken de transitietheoretici ervan uit te gaan dat economische macht, of beter de combinatie van economische ontwikkeling en een grote bevolking, de kern vormt van de algemene machtsverhoudingen en het cruciale gegeven is dat de stabiliteit van het systeem verklaart. In wezen gaan deze auteurs uit van de differentiële groei als sturend mechanisme van de wereldpolitiek, waarbij die in bepaalde omstandigheden tot oorlog kan leiden. Zij lijken er impliciet vanuit te gaan dat

economische ontwikkeling onvermijdelijk ook leidt tot de wil een groot militair apparaat uit te bouwen en de confrontatie met andere landen militair aan te gaan. Dat geldt trouwens ook voor hegemonische auteurs als Gilpin (1981).

Maar deze auteurs verklaren niet wat de beweegredenen zijn waarom economisch machtige staten overgaan tot de uitbouw van een militair apparaat. In de literatuur zijn hierover verschillende theorieën in omloop, gaande van het ‘balancing’ bij de neorealisten tot het verdedigen van economische belangen in eerder liberale interpretaties en de verhouding staat-samenleving (Fordham, 2011; Layne, 1993; Zakaria, 1998). Moul (1989) wijst er bijvoorbeeld op dat er niet per definitie een evenredige verhouding bestaat tussen economische macht (bnp) en militaire macht. Hij weerlegt, op basis van een statistische analyse van de periode 1870-1937, de bewering van Organski en Kugler dat militaire uitgaven gelieerd zij aan het niveau van het bnp. Dat laatste wordt voor Moul dan ook best gezien als een algemeen gegeven dat beperkingen oplegt aan de grootmachten, eerder dan als een graadmeter van de onderlinge machtsverhoudingen tussen de grootmachten. Die laatste worden eerder door militaire paraatheid bepaald, wat op zijn beurt ook een kwestie is van beleid. Niet elke grote economie is immers automatisch geïnteresseerd in de uitbouw van haar militaire macht (Moul, 1989, p. 107).

Dit ligt in de lijn van wat Mearsheimer (2001) hierover zegt. Het is bij hem klaar en duidelijk dat enkel militaire macht relevant is en dat economische macht (latente macht) enkel als basis voor die militaire macht dient. Maar hij gelooft niet in de automatische converteerbaarheid.

Zowel bij Mearsheimer als bij Moul is uiteindelijk militaire macht het belangrijkste. En dat geldt volgens Schmidt (2005) ook voor Waltz. Hoewel hij in theorie een blokconcept van macht hanteert, leert een zorgvuldige lectuur volgens Schmidt dat militaire macht voor Waltz uiteindelijk het belangrijkste element is. Deze interpretatie van Schmidt wordt ondersteund door Waltz’ bespreking van het onderscheid tussen bipolariteit en multipolariteit in relatie tot stabiliteit, die haast uitsluitend op militaire allianties, bewapening (kernwapens) en machts-evenwicht is gericht (Waltz, 1979, p. 161-93). Ook uit zijn analyse van de situatie na de Koude Oorlog kan men afleiden dat hij ultiem de militaire macht het belangrijkste vindt. Rusland blijft voor hem een grootmacht omdat het via zijn nucleaire afschrikkingsmacht onkwetsbaar is en een belangrijke militaire macht blijft. Wel stelt Waltz dat er in het nucleaire tijdperk een grondige wijziging is van de verhouding tussen economische en militaire macht, die minder nauw met elkaar verbonden zijn. Dit maakt dat de relatieve economische zwakte van Rusland niet direct leidt tot een militaire neergang. Rusland blijft dus een grootmacht (Waltz, 1993). Uit deze redenering blijkt dat bij Waltz het militaire primeert.

We gaan ook even in op de rol van de verhouding tussen militaire en economische macht bij historici. Taylor beperkt zich in *“The struggle for the mastery of Europe”* (1954) tot een kort overzicht van economische verschuivingen die de achtergrond vormen van de diplomatieke geschiedenis van de periode 1848-1918. De Franse historicus Renouvin doet doorheen zijn bespreking van de 19de eeuw in het standaardwerk *“Histoire des relations internationales”* (1955) hetzelfde maar op een meer systematische manier.

Het is echter vooral Paul Kennedy die in zijn bestseller “*The rise and fall of the great powers*” (1987) de relatie tussen economische en militaire macht onderzoekt. Zijn centrale stelling is hierbij dat de machtsverhoudingen tussen de grootmachten de afgelopen vijfhonderd jaar gekenmerkt werden door een zich herhalend proces dat gestuurd wordt door het voortdurend fenomeen van ongelijke economische groei. Deze differentiële groei is te wijten aan het feit dat technologische en organisatorische doorbraken een groter voordeel brengen aan de ene staat dan aan de andere. Wanneer er zich een verschuiving voordoet aan de basis van het economische leiderschap, ontstaat een breuk tussen de economische capaciteit van de oude dominante macht en haar grote buitenlandse verbintenissen via handelsbelangen, militaire allianties of kolonies (‘overstretch’). Immers, nieuwe opkomende mogendheden willen ook invloed buiten hun grenzen. Als tegenreactie worden defensie-uitgaven opgetrokken, wat echter het proces van neergang juist versterkt omdat het de economische groei verzwakt (Kennedy, 1987, p. XXIII).

Deze stelling heeft vanaf de publicatie van het boek tot de dag van vandaag aanleiding gegeven tot heel wat discussies die we hier niet helemaal herhalen.¹ Drie elementen lijken belangrijk. Vooreerst zijn voor Kennedy materiële elementen bepalend en in die zin situeert hij zich duidelijk in een bredere realistische traditie (Giddens, Mann & Wallerstein, 1989; Kennedy, 1988b; Nau, 2001).

Ten tweede is Kennedy duidelijk beïnvloed door politiekwetenschappelijke theorieën en meer bepaald door het hegemonische denken. Een principe als differentiële groei vinden we ook bij Gilpin (1981) terug en het speelt ook een rol bij de transitietheoretici. Kennedy verwerpt daarentegen, net als de transitietheoretici, expliciet het idee dat machts evenwicht een belangrijk mechanisme zou zijn in de relaties tussen de grootmachten (Kennedy, 1988b; Rostow, 1988).

Ten derde is volgens vele commentatoren voor Kennedy de militaire macht uiteindelijk het belangrijkste (Black, 2008; Friedberg, 1989; Giddens et al., 1989; Shehadi, 1988). Hij onderzoekt economische factoren vooral vanuit het oogpunt van hun invloed op de militaire verhoudingen, die voor hem finaal de doorslag geven. In die zin kan men zeggen dat Kennedy een synthese maakt tussen het vooral economisch geïnteresseerde denken in termen van opeenvolging van hegemonen en het meer klassieke denken in termen van militaire macht, dat hij vervolgens aankleedt met een uitgebreid historisch verhaal.

Als we zowel de historicus Kennedy als de hoger besproken politieke wetenschappers beschouwen dan kunnen we vaststellen dat er een brede consensus bestaat over het feit dat economische macht een basis vormt voor militaire macht. Veel minder gaat men in op de vraag of economische macht een bron van macht is op zich. Tot slot moeten we hier vaststellen dat geen van deze auteurs oog heeft voor de vraag of militaire macht ook economische macht genereert. Causaliteit lijkt in één richting te lopen, niet in de andere. We komen hierop terug bij onze bespreking van het concept grootmacht. We kunnen er hier wel op wijzen dat hegemonische theorieën, ofschoon niet altijd duidelijk, toch minstens ook aanduiden dat militaire macht wordt aangewend om ordenend op te treden en een bepaald economisch model bevorderen. Het is immers de overwinnaar in systemische

---

¹ Zie bijvoorbeeld het debat in ‘*Orbis*’ tussen Haass (1988), Kennedy (1988a) en Steel (1988), of de discussie tussen Rostow (1988) en Kennedy (1988b) in ‘*Foreign Affairs*’.

oorlogen die zijn orde en model oplegt (Gilpin, 1981; Modelski, 1987; Knutsen, 1999). In die zin is er bij deze auteurs wel een wisselwerking tussen economische en militaire macht vast te stellen.

7.5 Bespreking machtsdomeinen en contextualisering

Ook al heeft Guzzini gelijk als hij stelt dat de realistische traditie gedomineerd wordt door een blokconcept van macht, enige nuance is op zijn plaats. Omvang van de bevolking, economische ontwikkeling en/of omvang van de economie, en militaire macht, zijn uiteindelijk de drie elementen die bij materiële machtsbronnen steeds terugkomen. Geopolitieke ligging is een element dat bij de meeste polariteitsdenkers (Mearsheimer uitgezonderd) niet speelt, maar het is wel een relevant gegeven in de hegemonische theorieën. Over hoe al deze elementen zich tot elkaar verhouden zijn de meningen verdeeld.

Sommigen, zoals Waltz, doen in essentie geen uitspraak over bijvoorbeeld de convertibiliteit van macht tussen verschillende domeinen, ook al vinden zij dat alle machtsdomeinen belangrijk zijn (maar daarom niet even belangrijk). Anderen vinden militaire macht, en in het geval van Mearsheimer zelfs landmacht, uitdrukkelijk het belangrijkste, zonder dat zij daarom de rol van economische macht helemaal uit het oog verliezen. Bij transitietheoretici is juist economische macht het belangrijkste.

De onderlinge verhoudingen tussen deze elementen en wat op welk ogenblik het zwaarste doorweegt, is een probleem dat blijkbaar niet opgelost wordt, maar in vergelijkingen wel belangrijk is. Evenmin is er in de literatuur een definitief antwoord te vinden op de vraag hoe deze materiële elementen zich verhouden tot immateriële elementen van macht. Wel lijkt het erop dat heel de polariteitstheorie – en dat is niet onverkort zo voor de hegemonische traditie – sterk gefocust is op het domein van veiligheid. Denken in termen van machts-evenwicht, in termen van stabiliteit (de relatie polariteit/gewapend conflict), of ook nog in termen van alliantievorming of veiligheidsdilemma's, zijn hier een uiting van. In die zin is het militaire aspect van macht dan ook onvermijdelijk het belangrijkste voor realisten en vooral dan voor de polariteitsdenkers.

8 Immateriële elementen van macht

Hoewel het realisme, zeker in zijn structuralistische versie, doorgaans geassocieerd wordt met een hoofdzakelijk materialistische benadering, vinden we zelfs bij Kenneth Waltz, in de beperkte passages die hij aan het concept grootmacht besteedt, een verwijzing naar politieke stabiliteit en competentie als een constituerend element van grootmachten (Waltz, 1979, p. 131). Ook Organski en Kugler (1981) verwijzen naar elementen van interne politieke ontwikkeling, al wordt dit in de traditie van de transitietheorie verder weinig uitgewerkt.

Zeker is dat de meeste analisten het erover eens zijn dat een puur materialistische benadering van macht en grootmacht vandaag niet langer houdbaar is. Sinds de jaren 1970, maar

zeker sinds het einde van de Koude Oorlog, verschijnen er nieuwe grootmachtconcepten die niet alleen rekening houden met de veranderende aard van macht in de internationale betrekkingen, maar ook pogen de materiële en immateriële elementen te combineren (Nayar & Paul, 2003, p. 31). Vraag is of dit allemaal zo nieuw is. Volgens Taylor waren maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in de 19de eeuw ook al belangrijker dan de puur economische macht van het land (Taylor, 1954, p. XXXIII). Het ging er immers om of men die economische macht ook in de strategische verhoudingen kon inzetten en dat was niet steeds evident.

8.1 ‘Soft power’: enkele bedenkingen

Als we terugkeren naar recentere analyses, dan is één van de concepten die in verband met immateriële macht de laatste decennia het meeste verspreid werden, ongetwijfeld ‘soft power’. Joseph Nye hanteerde het concept voor het eerst in zijn studie over de Amerikaanse leiderschapspositie van 1990, een periode waarin er, na de val van de Berlijnse Muur, nogal wat euforie heerste over de aantrekkingskracht van het Amerikaanse maatschappelijk en politiek model. Nye hernam het concept in latere publicaties (2002, 2004, 2008). Het meest systematisch gebeurt dit in *“Soft power: The means to success in world politics”* (2004). Sindsdien zijn er ook studies verschenen die ‘soft power’ toepassen op andere landen, meer bepaald de Europese Unie en China (Hall, 2010).

Nye omschrijft ‘soft power’ als volgt: *‘It is the ability to get what you want through attraction rather than coercion or payments. It arises from the attractiveness of a country’s culture, political ideals, and policies.’* (Nye, 2004, p. x). Deze definitie omvat twee verschillende elementen: enerzijds is zij duidelijk relationeel omdat er sprake is van aantrekkingskracht. Anderzijds is er ook sprake van macht gedefinieerd in termen van wat wij hoger als nationale capaciteit hebben omschreven. Alleen gaat het hier om niet-materiële elementen. Dit laatste onderscheidt ‘soft power’ van loutere invloed, die immers ook kan gebaseerd zijn op harde materiële macht onder de vorm van dwang of beloning (Nye, 2004, p. x). Anders gezegd: terwijl men bij het gebruik van ‘hard power’ de kosten of baten van een bepaald gedrag van de tegenpartij opdrijft, werkt ‘soft power’ in op de perceptie van welk gedrag voor de tegenpartij wenselijk is of niet (Hall, 2010). In dit opzicht is het concept ‘soft power’ ook verwant met het concept hegemonie in de gramsciaanse betekenis van die term (Coolsaet et al., 2006, p. 94).

De analyse van Nye is complexer en genuanceerder dan louter zijn stelling dat de blijvende unipolaire dominantie van de Verenigde Staten vooral gestoeld zou zijn op de aantrekkingskracht van zijn politiek en economisch systeem, zijn culturele dominantie en de sterkte van een vrije samenleving in een tijdperk dat gedomineerd wordt door de informatietechnologie (Nye, 2002, p. 15-6). Hij wijst ook op de zwakke kanten van de Verenigde Staten en de Amerikaanse cultuur. Bovendien erkent hij op een analytisch niveau uitdrukkelijk dat ‘soft power’ altijd een sociaal gegeven is en dus contextgebonden.

Ofschoon Nye terecht gewezen heeft op het belang van niet-materiële elementen, lijkt het ons echter dat er een aantal redenen zijn om het concept, zoals omschreven door Nye, niet

verder te gebruiken. In navolging van Hall (2010) willen we hier wijzen op het onderscheid tussen 'soft power' zoals het gebruikt wordt in de praktijk van de internationale relaties en 'soft power' als een analytisch concept. In de praktijk van de diplomatieke relaties is het concept zeker nuttig omdat het op een vrij eenvoudige en compacte wijze een aantal niet-materiële aspecten van macht en hun gebruik samenvat.

Als analytisch concept is het echter minder interessant. Nye brengt hier een aantal diverse elementen bij elkaar zoals de cultureel-artistieke uitstraling van een land, zijn politieke waarden en diverse vormen van legitimiteit. Dit zijn echter zeer verschillende gegevens, die elk een aparte benadering vereisen en bovendien niet eens het volledige spectrum van immateriële elementen omvatten. Religie ontbreekt hier bijvoorbeeld. Ook lijkt hij er al te gemakkelijk van uit te gaan dat een bepaald maatschappijmodel noodzakelijk is om aan de spits te blijven van de technologische revoluties die de wereldeconomie de laatste twintig jaar hebben gekenmerkt. Dit argument overtuigt niet echt om het blijvende karakter van de Amerikaanse dominantie te voorspellen.

Samengevat kunnen we dan ook stellen dat het concept 'soft power' te weinig precies gedefinieerd is om op een echt systematische manier de niet-materiële machts-elementen te analyseren. In wat volgt zullen we echter wel naar een aantal inzichten van Nye verwijzen bij de verschillende elementen van immateriële macht.

8.2 Niet-materiële elementen van nationale macht

Blijft de vraag: welke zijn de immateriële elementen van macht en hoe verhouden zij zich tot de materiële elementen. Nayar en Paul (2003) onderscheiden bijvoorbeeld niet minder dan zes elementen van 'soft power', hier te verstaan als immateriële elementen: normen, leiderschap in internationale instellingen, cultuur, staatscapaciteit, strategie en diplomatie, en nationaal leiderschap.

Ons lijkt het dat deze gegevens kunnen samengebracht worden in twee grote categorieën: niet-materiële elementen van nationale macht enerzijds en sociaal bepaalde machts-elementen anderzijds.

Vooreerst zijn er een aantal interne niet-materiële elementen die het internationaal optreden van een staat beïnvloeden. We beschouwen deze gegevens onverkort als een element van nationale macht, ook al zijn ze dan een immaterieel gegeven. Zij zijn kenmerken van een bepaalde staat die haar materiële machtsbasis vergroten of juist afzwakken.

8.2.1 De interne cohesie

De interne cohesie van een samenleving, namelijk de aanwezigheid of afwezigheid van een elementaire consensus die vereist is voor het voortbestaan van de staat en/of het regime, kan als een basiselement voor elke machtsanalyse worden beschouwd. Een land in veralgemeende burgeroorlog of kampend met grote interne constitutionele conflicten ziet zijn machtsbasis in zijn externe relaties enorm aangetast. Dit hoeft weinig betoog. De interne tegenstellingen in de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie hadden aan het einde van de 19de eeuw een negatieve invloed op haar internationale positie en haar vermogen een dynamische internationale politieke te voeren (Deak, 1994; Kennedy, 1987, p. 216-9; Taylor, 1964). Hetzelfde gold voor de Sovjet-Unie in haar eindfase en zelfs in ze-

kere mate voor haar opvolger Rusland in de eerste helft van de jaren 1990. Interne maatschappelijke en politieke cohesie hoeft niet absoluut te zijn, maar een bepaalde minimumbasis lijkt aangewezen, wil men een actief buitenlands en defensiebeleid, passend bij een grootmacht, kunnen voeren.

8.2.2 Politieke en maatschappelijke voorkeuren

Verder hebben ook een aantal politieke en maatschappelijke voorkeuren invloed op het buitenlands en defensiebeleid. We denken hier aan elementen als een algemene interesse voor buitenlands beleid, bereidheid tot militaire interventies, enz.. Reeds Max Weber, waarover we het later uitgebreid zullen hebben, was in de jaren na 1890 van oordeel dat de dominantie van de Junkers in het staatsapparaat van het bismarckiaanse en wilhelmiense Duitsland een handicap vormde bij de uitbouw van een Duitse rol als wereldmacht. Dit was immers in tegenspraak met hun hoofdzakelijk agrarische belangen. De commerciële en industriële burgerij had wel belang bij een internationale expansie maar het ontbrak haar volgens Weber aan de leiderschapscapaciteiten die de Junkers wel hadden. Bovendien werd die burgerij uitgesloten van de leiding van de staat.

Men zou ook andere elementen kunnen aanhalen. Luttwak (1994) ziet bijvoorbeeld in de dalende nataliteit in vele westerse landen de oorzaak van een afkeer bij grote delen van de bevolking voor buitenlandse (militaire) avonturen. Hij heeft het hier niet over de demografische effecten van een dalende nataliteit op zich, wel over de psychologische aspecten, meer bepaald de gevolgen voor de verhouding tussen ouders en kinderen.

Verder wordt het Amerikaans isolationisme in de 19de eeuw vaak aangehaald als het voorbeeld bij uitstek van hoe binnenlandse voorkeuren een rem zetten op het buitenlands beleid (zie bv. Nye, 2002, p. 111). Friedberg merkte in het begin van de jaren 1990 op dat die isolationistische tendensen in de Verenigde Staten nog steeds sterk aanwezig waren en dat zij, eens de Koude Oorlog en de hiermee gepaard gaande mobilisering voorbij was, een remmende invloed hadden op de Amerikaanse wil een leidende rol op internationaal vlak op te nemen. Daarvoor achtte hij de aanwezigheid van een nieuwe rechtstreekse existentiële bedreiging ten aanzien van het land noodzakelijk (Friedberg, 1994). Twintig jaar later kunnen we stellen dat die bedreiging er is gekomen in de vorm van het internationaal jihadisme, meer bepaald Al Qaida en zijn opvolgersorganisaties. Ook de opkomst van China kan mogelijk een rem zetten op isolationistische tendenzen (zie verder).

8.2.3 De verhouding staat/samenleving

Met de verhouding staat/samenleving bedoelen we de mate waarin de overheid in staat is om de nodige middelen aan de samenleving te onttrekken voor het voeren van een extern beleid.

In tegenstelling tot Friedberg en vele andere auteurs, verklaart Fareed Zakaria (1998) de beperkte rol van de Verenigde Staten in de 19de eeuw niet in eerste instantie vanuit het isolationisme. Hij wijst op het belang van wat hij 'state capacity' noemt. Hij grijpt hierbij terug naar het onderscheid dat Weber al maakte tussen de samenleving en de staat, en hij argumenteert dat een evaluatie van de nationale macht eerder oog moet hebben voor de capaciteit van de staat als dusdanig dan voor het potentieel van de samenleving. Een ex-

pansief buitenlands beleid veronderstelt dat de staat voldoende middelen aan de samenleving kan onttrekken om dit beleid te ondersteunen. Dat was niet het geval voor de Verenigde Staten in de tweede helft van de 19de eeuw. Ofschoon de Amerikaanse economie na het einde van de Burgeroorlog uitgroeide tot één van de grootste ter wereld, was de overheid niet in staat hierop een expansief buitenlands beleid te enten. Zakaria omschrijft de periode tussen 1865 en 1889 dan ook als één van ‘imperial understretch’. Dit fenomeen was volgens Zakaria, eerder dan aan isolationisme, te wijten aan een algemene machtsstrijd tussen het Congres en de uitvoerende macht, die onder meer op het vlak van buitenlands beleid en defensie werd uitgevochten. Daarnaast was er ook de strijd tussen de federale overheid en de deelstaten over de vraag waar het zwaartepunt van de unie lag. Dit alles leidde tot een zwakke en slecht werkende federale administratie, zeker inzake buitenlands beleid en defensie. Hierin zou pas tegen 1890 verandering komen toen deze dubbele machtsstrijd beslecht werd in het voordeel van de federale uitvoerende macht (Zakaria, 1998).

Het omgekeerde fenomeen doet zich ook voor: ondanks een zekere modernisering had het tsaristische Rusland, in vergelijking met zijn directe concurrenten, in de laatste decennia voor de Eerste Wereldoorlog nog steeds een weinig ontwikkelde economie. Maar dat bette niet dat het autoritaire tsaristische regime in staat was via belastingen en dienstplicht middelen aan de bevolking te onttrekken die het mogelijk maakte een buitenlands en defensiebeleid te voeren, in overeenstemming met zijn grootmachtstatus (Kennedy, 1987, p. 236). Ondanks het ontegensprekelijk verschil in economische en technologische ontwikkeling, is de gelijkenis treffend met de Sovjet-Unie in de jaren 1970 en 1980 als een militaire supermacht op lemen voeten. In de jaren 1990 ontbrak het de Russische staat dan weer aan de elementaire capaciteit om de samenleving op ordelijke wijze te sturen. Waarnemers wijzen er ook op dat de assertievere buitenlandse koers die het land onder Poetin vaart, onlosmakelijk verbonden is met het herstel van de staat als autonome actor boven de economische en andere belangengroepen (McDonald, 2007, p. 147).

We kunnen dus besluiten dat elementen van intern administratieve en politieke organisatie een belangrijk effect kunnen hebben op de externe actiecapaciteit van een staat en een grote mogendheid.

8.2.4 Commentaar

Hierboven gaven we enkel maar een paar hedendaagse en historische voorbeelden van interne politieke en maatschappelijke factoren die de machtspositie van staten bepalen.

In dit verband stelt zich een specifiek wetenschappelijk probleem. Dit soort gegevens zijn veel moeilijker te kwantificeren dan materiële capaciteit en daarom zijn vergelijkingen, een essentieel gegeven in een polariteitsanalyse, moeilijk te maken.

Een analyse van dit soort niet-materiële elementen van nationale macht veronderstelt bovendien een diepgaande kennis van de betrokken samenlevingen omdat het veel complexere gegevens zijn dan bijvoorbeeld louter industriële output, of bbp of de omvang van de strijdkrachten. Vergelijkingen maken tussen dit soort gegevens is al helemaal moeilijk. Het is bijvoorbeeld voor Nye als Amerikaan relatief gemakkelijk de sterktes en zwaktes van zijn eigen samenleving en politiek systeem te zien, maar het is voor hem veel moeilijker om dit te doen voor andere landen.

lijker die van Rusland te evalueren. Dit veronderstelt immers een grondige kennis van het Russische politiek en maatschappelijk systeem. Een gegeven als interne cohesie vergelijken tussen verschillende samenlevingen, wordt vervolgens een haast onmogelijke zaak.

Bovendien maakt dit soort kennis niet echt meer deel uit van de Internationale Betrekkingen in de enge zin. Het hoort eerder thuis in aanverwante gebieden als 'area-' of landenstudies of analyse van het buitenlands beleid van specifieke landen. Dit wil niet zeggen dat ze niet belangrijk kunnen zijn. De val van de Sovjet-Unie werd, de slechte economische prestaties daargelaten, in eerste instantie veroorzaakt door een gebrek aan interne cohesie, wat in het Westen niet werd onderkend. Dit had een direct gevolg voor de internationale verhoudingen. Maar analyses ter zake vallen in feite buiten het vakgebied van de Internationale Betrekkingen, eerder binnen het terrein van Kremlinologen en Ruslanddeskundigen. Dat geldt natuurlijk ook voor de materiële elementen van nationale macht, maar al bij al zijn die omwille van hun kwantificeerbaarheid makkelijker te beheersen.

8.3 Sociale elementen van macht en grootmachten

Daarnaast zijn er ook machtselementen die wij als sociaal omschrijven en veel nauwer aanleunen bij wat Barnett en Duvall institutionele, productieve en structurele macht noemen. Het onderscheid met de hogervermelde niet-materiële elementen van nationale macht vergt enige toelichting. Uiteraard zijn elementen als interne cohesie, maatschappelijke voorkeuren of verhouding staat/samenleving ook sociale gegevens die door interactie tussen actoren tot stand komen. Echter, in de context van de internationale verhoudingen moeten wij ze beschouwen als een vaststaand gegeven omdat zij niet ontstaan uit interactie binnen het internationaal systeem, maar intern binnen een staat. Het onderscheid tussen beide is weliswaar in de praktijk niet altijd even duidelijk, maar analytisch wel belangrijk.

Vanuit het standpunt van de Internationale Betrekkingen zijn de sociale elementen veel interessanter. Het zijn machtselementen die voor bepaalde staten, en voor onze studie in eerste instantie grootmachten, voortvloeien uit de interactie binnen het internationaal systeem en de sociaal gegroeide regels en normen die daarin worden gehanteerd. Dit maakt dat de analyse van de internationale verhoudingen ook dient gezien te worden als een sociaal systeem, met andere woorden, wat men in de traditie van de Engelse School internationale samenleving noemt. Wij onderscheiden hierbij de volgende elementen van sociaal gedefinieerde macht: status en identiteit enerzijds en legitimiteit anderzijds.

8.4 Status en identiteit

Aan dit element wordt pas recent aandacht besteed in de Internationale Betrekkingen, maar het is volgens ons belangrijk voor het polariteitsdebat. Met name gaat het hier over grootmachten als statusgroep, eerder dan louter machtige staten in termen van materiële capaciteit. Het is in de Engelse School dat dit perspectief de langste traditie heeft. Auteurs als Ian Clark (1989), Hurrell (2006, 2007) en Simpson (2004) werken verder op wat Bull (2000) en Wight (1986) in dit verband reeds vroeger hebben gezegd over grootmachten. Buzan (2004a) is hierbij de auteur die wellicht het meest systematisch heeft gepoogd de

realistische definitie van grootmacht te combineren met status en identitaire elementen, zoals zij naar voor worden geschoven door de sociaalconstructivisten.

De op het sociaalconstructivisme geïnspireerde benadering van grootmachten als statusgroep gaat terug op wat men hierover vindt in de hedendaagse sociologische literatuur, meer bepaald in de 'social identity theory'. Deze stelt dat mensen hun identiteit ontleenen aan het lidmaatschap van sociale groepen. Status is gebaseerd op een bepaalde eigenschap die door de samenleving positief of negatief gewaardeerd wordt. Individuen zullen ernaar streven dat de status van hun groep positief wordt geëvalueerd of ze wensen te behoren tot een groep die een hogere positieve status heeft (Larson & Shevchenko, 2010). Deze omschrijving gaat terug op wat Weber hierover reeds honderd jaar geleden schreef. Zij gaat ervan uit dat een bepaald gemeenschappelijk kenmerk leidt tot een bepaalde positieve of negatieve waardering. Positieve status is verbonden met bepaalde privileges maar ook met bepaalde taken of plichten en sociaal aanzien, eer of prestige. Net als individuen ontwikkelen ook staten diverse strategieën om de status van hun eigen groep te verhogen of te behouden, hun eigen status binnen de statusgroep te verhogen of toe te treden tot een hogere statusgroep indien die voldoende open is. Veel van de internationale politiek kan volgens auteurs die deze visie aanhangen verklaard worden vanuit het streven naar status en prestige (Ambrosio, 2005b; Buzan, 2004a; Larson & Shevchenko, 2010; Murray, 2010).¹

Vanuit dit sociaalconstructivistische perspectief wordt benadrukt dat staten een stabiele identiteit nodig hebben om als actor in de internationale politiek te opereren (Murray, 2010; Wendt, 1999). De identiteit van een staat wordt vooreerst bepaald door hoe hij zichzelf ziet, wat op zijn beurt gebaseerd is op interne ontwikkelingen, het ter zake intern gehanteerde discours en de eigen historische ervaring. Maar die zelfperceptie wordt ook bepaald door de positie van de betrokken staat binnen het internationale systeem, en welke belangen en gedragingen doorgaans worden aanzien als typisch en gepast voor deze positie, met andere woorden, door sociale interactie. Een kleine staat wordt anders bekeken en ziet zichzelf anders dan een grootmacht (Murray, 2010). Vooral Buzan (2004a) benadrukt sterk dat de status van grootmachten nauw verbonden is met hun identiteit, met de wijze waarop zij zichzelf zien en andere hen zien.

Perceptie en zelfperceptie die zich op een louter declaratoir niveau bevinden, zijn bovendien op zich niet voldoende om van grootmachtstatus te spreken. '*A great power is and becomes what a great power does.*' (Kim, 1997, p. 246) Staten dienen zich hier als grootmachten te gedragen, hun belangen overeenkomstig te definiëren en hun rol als grootmacht op te nemen. Het is niet omdat men een machtige staat is en andere staten dit beseffen, dat men zich ook als een grootmacht gedraagt, wat het voorbeeld van de Verenigde Staten in de 19de eeuw bewijst, en wat tot op zekere hoogte ook lijkt te gelden voor China vandaag (Kim, 2003; Layne, 2009). Heel wat literatuur over grootmachten

---

¹ Wohlforth (2009) argumenteert bijvoorbeeld dat streven naar status en prestige veel meer voor de hand ligt als verklaring voor grootmachtoorlogen dan de verklaring die door hegemonische theorieën en de transitietheorie wordt aangedragen die stelt dat de uitdagers ontevreden zijn met de normen en regels van de door de heersende hegemon gestichte wereldorde.

gaat er impliciet of expliciet van uit dat zij zich anders gedragen en andere belangen hebben (Fordham, 2007).

Staten hebben bovendien elkaar overlappende of tegengestelde identiteiten. Zij kunnen dus variëren naargelang wie tot de ‘peer group’ behoort die een bepaalde status erkent, en hoe de strijd om erkenning en de vorming van identiteit verloopt. Grootmacht is maar één zo’n identiteit maar wel een belangrijke (Murray, 2010). Status is bovendien iets dat bewust kan worden nagestreefd of juist niet, zoals Weber reeds aanduidde. Dit is een belangrijk verschil met het denken in termen van machts-evenwicht of veiligheidsdilemma waarbij structurele elementen, namelijk evenwicht of onevenwicht in de machtsverhoudingen tussen staten, de belangrijkste drijfveer van de staten zijn. Verscheidene studies hebben echter aangetoond dat statuuselementen minstens even belangrijk zijn (Ambrosio, 2005b; Larson & Shevchenko, 2010; Murray, 2010).

Verder kunnen sociale identiteiten evolueren. Alle sociale gegevens die het gevolg zijn van interactie (wie men als grootmacht ziet en hoe men zichzelf ziet) kunnen onderhevig zijn aan verandering. Zelfs het belangrijkste kenmerk van een grootmacht kan veranderen. Omgekeerd is het ook zo dat identiteiten, en dus ook de grootmachtidentiteit, als het ware kunnen verstenen en voor zeer lange tijd stabiel kunnen blijven. Tot slot kan er zeker ook een verschil zijn tussen de zelfperceptie van een staat en de wijze waarop andere staten die staat zien, en hoe zij er zich tegenover gedragen. Indien bijvoorbeeld een groeiende materiële machtsbasis van een staat niet gevolgd wordt door een erkenning als grootmacht door andere staten, kan men spreken van statusinconsistentie (Ambrosio, 2005a, 2005b).

Dit alles is een veel complexere benadering dan diegene die doorgaans door de realistische traditie in de Internationale Betrekkingen en het polariteitsdenken wordt aangehangen. Hier ziet men status enkel als een aanhangsel van de materiële macht.¹ We komen hier uitgebreider op terug wanneer we het concept grootmacht en zijn historische evolutie bespreken. Hier is het echter belangrijk dat, wanneer we grootmachten als een statusgroep analyseren, we rekening moeten houden met de volgende elementen:

- De grootmachtidentiteit ontstaat uit het samenspel van perceptie en zelfperceptie binnen de internationale samenleving. Men ziet zichzelf als grootmacht en andere spelers zien de betrokken staat als grootmacht.
- Perceptie en zelfperceptie zijn echter op zich onvoldoende. Het gaat er ook over dat de betrokken staten een bepaald gedrag ontwikkelen, dat typisch voor grootmachten is en dat andere staten in hun eigen gedrag rekening houden met het feit dat het hier over grootmachten gaat.

---

¹ Zo stelt Morgenthau: *‘In international politics prestige is at most the pleasant by-product of policies whose ultimate objectives are not the reputation for power but the substance of power’*. (1948, p. 53) Wie louter voor prestige gaat, is gedoemd om te falen zoals het beleid van Mussolini en Wilhelm II aantonen (Morgenthau, 1948, p. 53). Minstens tonen deze voorbeelden aan dat prestige en status wel een rol spelen in de internationale politiek. Zij spreken zijn stelling dus eerder tegen dan dat zij ze ondersteunen.

- Verder dient er een onderscheid gemaakt te worden tussen informele en formele vormen van erkenning. Daar waar informele erkenning louter blijkt uit het gedrag en de (zelf)perceptie van de actoren, is er bij formele erkenning sprake van een juridisch vastleggen van de status: de voorwaarden voor lidmaatschap, het in- en uittreden bij de statusgroep, en de rechten en plichten van de leden die hiermee gepaard gaan. Om het anders te stellen: bij informele erkenning kan men uit de interactie tussen staten afleiden dat bepaalde staten gepercipieerd worden als grootmachten, met de hierbij behorende rechten en plichten. Het is uit de realiteit van de internationale verhoudingen en het gedrag van staten dat men kan afleiden dat er sprake is van een staat die tot een aparte statusgroep behoort (Danilovic, 2002, p. 28). In het geval van formele erkenning wordt deze aparte status formeel juridisch vastgelegd. Eén auteur omschrijft grootmachten bijgevolg als *'...the states that have been publicly and formally recognized by other Great Powers, and by other members of the global system, as occupying that status and therefore bearing special responsibilities in world politics.'* (Modelski, 1972, p. 144)

8.5 Legitimiteit

In de sociologie is het sinds Marx en Weber een algemeen aanvaard gegeven dat ongelijkheid in een samenleving inzake macht, rijkdom of status aanleiding kan geven tot instabiliteit tenzij deze verschillen als legitiem worden gezien. Zij worden aanvaard omdat zij op basis van een bepaald waardesysteem of denkkader als gerechtvaardigd of zelfs natuurlijk worden gezien (Hurd, 2008). In de beperkte tekst van Weber over grootmachten die we verder bespreken, komt legitimiteit als concept echter niet aan bod. Nochtans is het onderscheid tussen pure macht en gelegitimeerde macht (autoriteit) een centraal gegeven in zijn sociologie. Wanneer we deze traditie doortrekken naar het domein van de internationale betrekkingen, dan kan men in legitimiteit een verklaringsgrond voor de stabiliteit of instabiliteit van het systeem zien. Aangezien er in de internationale samenleving een zekere mate van hiërarchie bestaat (I. Clark, 1989) omdat grootmachten niet alleen meer macht, maar ook meer rechten en plichten hebben dan andere staten, is legitimiteit een belangrijk gegeven. Grootmachten kunnen hun economische en militaire macht makkelijker uitoefenen naarmate zij op één of andere grond door de andere grootmachten en de kleinere staten worden aanvaard. Macht verandert in autoriteit, in gezag. Dit veronderstelt een gemeenschappelijk waardesysteem of visie op wat de internationale betrekkingen zijn.

Terwijl het neorealisme, dat uitgaat van het anarchisch karakter van de internationale verhoudingen, analyses in termen van legitimiteit als irrelevant beschouwd, is er recent op gewezen dat legitimiteit wel een rol speelt bij klassieke realisten als Aron (1962) of Morgenthau (1948), meer bepaald in hun bespreking van stabiliteit (I. Clark, 2005, p. 19). Ook voor historici als Kissinger (1957, 1994) en Schroeder (1994b) is het, impliciet of expliciet, een essentieel element in het verklaren van de stabiliteit van de periode 1815-1856. Recent zijn er vanuit de Engelse School en sociaalconstructivistische hoek eveneens een aantal studies verschenen die wezen op het belang van legitimiteit (I. Clark, 2005; Hurd, 1999, 2002, 2008; Hurrell, 2007; Simpson, 2004). Het kan niet de bedoeling zijn hier de hele discussie over legitimiteit en de relatie tot pure macht uit de doeken te doen. De materie is trouwens van een hoge complexiteit en de verschillende visies erop

zeer uiteenlopend, gaande van auteurs die stellen dat legitimiteit totaal los staat van machtsverhoudingen, tot diegenen die legitimiteit en de onderliggende normen en waarden louter zien als de preferenties van hegemonen die door anderen worden overgenomen (I. Clark, 2005, p. 20). Het is één van de problematieken die verder in deze tekst aan bod zullen komen.

8.6 Regimelegitimiteit versus institutionele legitimiteit

Ian Clark (2005) wijst in verband met legitimiteit op het verschil in benadering tussen Kissinger (1957) enerzijds en Aron (1962) anderzijds. In zijn gekende studie over de Europese diplomatieke ontwikkelingen in de periode 1812-1822 omschrijft Kissinger een legitieme internationale orde als volgt: *'An order whose structure is accepted by all major powers is "legitimate". An order containing a power which considers its structure oppressive is "revolutionary".'* (1957, p. 145) Deze definitie van legitimiteit geeft niet alleen een cruciale rol aan de grootmachten, maar is ook procedureel omdat zij gebaseerd is op een aanvaarding door die grootmachten.

Aron maakt integendeel een onderscheid tussen een homogeen en een heterogeen internationaal systeem. In een homogeen systeem heeft men hetzelfde type staten die zich op dezelfde politieke ideeën baseren. Daarentegen organiseren de staten zich in een heterogeen systeem rond tegengestelde waarden en visies op politiek. Voor Aron is de periode tussen de Reformatie en de Franse Revolutie, met andere woorden, tussen Westfalen (1648) en de 19de eeuw, zowel homogeen als multipolair, terwijl het Euro-Atlantisch systeem na Wereldoorlog II heterogeen en bipolair was (Aron, 1962, p. 108-13).

Aron refereert hier in feite naar één bepaalde vorm van substantiële legitimiteit. Hij heeft het over het interne regime en de politieke en maatschappelijke opvattingen die de verschillende staten aanhangen, naar analogie met de waardensystemen waarop het interne politieke gezag zich baseert. Dit kan gemeenschappelijk zijn voor verschillende staten, of er kunnen juist verschillende, eventueel zelfs tegengestelde waardensystemen worden aangehangen.

In de literatuur wordt dit element vooral toegespitst op de staten in het algemeen: wie wordt als een legitiem lid van de statengemeenschap gezien (I. Clark, 2005, p. 27-9)? Simpson (2004) maakt in dit verband een onderscheid dat in dezelfde lijn ligt: tussen een pluralistische en antipluralistische benadering van het lidmaatschap van de statensamenleving, waarbij in de antipluralistische traditie voorwaarden gesteld worden aan de toetreding tot de samenleving, in de pluralistische niet. Mutatis mutandis kunnen de onderscheiden die Aron en Simpson maken ook toegepast worden op het toekennen van de grootmachtstatus. We benadrukken hierbij dat regimelegitimiteit, ofschoon gebaseerd op een element van interne ontwikkeling, wel degelijk een sociaal gegeven is omdat het zich baseert op waarden die door verschillende staten worden gedeeld.

De procedurele benadering van legitimiteit beperken wij verder tot 'institutionele legitimiteit': binnen bepaalde al dan niet formeel uitgebouwde instellingen worden beslissingen genomen die de acties van grootmachten legitimeren. De door Aron aangehaalde vorm van substantiële legitimiteit, noemen wij regimelegitimiteit omdat zij teruggaat op elementen van interne maatschappelijke en politieke organisatie.

8.7 Institutionele macht

Het element institutionele legitimiteit brengt ons onvermijdelijk ook naar institutionele macht. In de hedendaagse internationale betrekkingen is de positie die men inneemt in internationale organisaties een belangrijke bron van macht. Aangezien de institutionele positie van een bepaalde staat in formele of informele organisaties verworven wordt via een proces van bredere interactie, kan het beschouwd worden als een sociaal element.

9 Conclusies betreffende machtsconcepten en polariteit

Definities van macht zijn altijd enigszins problematisch. Weber stelde al dat macht een sociologisch amorf concept is waar men op zich weinig mee aankan. Alle denkbare menselijke kwaliteiten en alle denkbare constellaties kunnen volgens hem iemand in een positie brengen waardoor hij zijn wil aan anderen kan opleggen (Weber, 1921-1922/1980, p. 28). Zonder deze vaststelling al te radicaal door te willen trekken, lijkt zij ons mutatis mutandis ook geldig voor de interstatelijke verhoudingen: waarop staten hun macht baseren is niet altijd even duidelijk.

De neorealistische traditie, en het ermee verbonden polariteitsdenken, heeft dit probleem opgelost door macht grotendeels te herleiden tot de machtsbronnen (nationale capaciteit) van een bepaalde staat. Macht wordt er verder gedefinieerd in termen van – op het eerste gezicht gemakkelijk te kwantificeren – materiële macht. Bovendien lijkt militaire macht uiteindelijk het belangrijkste te zijn, ook al worden andere domeinen, meer bepaald het economische domein, ook in de analyse opgenomen. Maar deze laatste lijken eerder beschouwd te worden als basiselementen (latente macht) voor de militaire macht. Immers, heel het polariteitsdenken heeft een sterke focus op de veiligheidsproblematiek. Immateriële machts-elementen spelen al helemaal een secundaire rol.

Daarnaast ligt het accent ook op macht als een dwingend element in een directe relatie, eerder dan op andere vormen van institutionele of constituerende macht. Bovendien gaat men er impliciet van uit dat deze gegevens altijd en overal toepasbaar zijn, ongeacht de historische context waarin zij zich voordoen.

Deze vaststellingen wijzen meteen op de beperktheid van de polariteitstheorie zoals zij door de neorealisten is ontwikkeld. Naargelang hun visie op parsimonie zullen sommige auteurs dit eerder een voor- dan een nadeel vinden. Het blijft echter de vraag of zo een beperkt machts- en dus polariteitsconcept wel in staat is een adequate beschrijving van de hedendaagse of voorbije internationale verhoudingen te geven.

Analysekader en methode

In wat volgt tekenen we vooreerst ons analysekader uit voor het onderzoek naar de polariteitsverhoudingen en voor de analyse van het grootmachtconcept. Vervolgens gaan we nader in op enkele methodologische problemen die zich stellen bij het gebruik van historisch materiaal in politiekwetenschappelijke benaderingen.

We geven hierna ook een aantal definities van veel gebruikte concepten. Wie deze snel wil terugvinden, kan het lexicon vooraan raadplegen.

1 Een analysekader: macht, polariteit, grootmachten en systeemdefinitie

Het analysekader dat we hierna hanteren, vertrekt van vier verschillende elementen: de afbakening van het internationaal systeem, en de concepten van macht, polariteit en grootmachten. Uit de literatuur blijkt dat de drie laatste elementen (polariteit, het gehanteerde machtsconcept, en de vraag naar wie grootmachten zijn) in de praktijk nauwelijks uit elkaar te houden zijn. Dit leidt er dan ook toe dat een bespreking van de polariteitsverhoudingen in een bepaalde periode vaak uitdraait op een soort SWOT-analyse van gevestigde en opkomende grootmachten, waarvan de uitkomst minstens gedeeltelijk bepaald wordt door de wijze waarop macht wordt geconceptualiseerd en geoperationaliseerd. De elementen lopen voortdurend door elkaar.¹ Daarom zullen we in wat volgt twee invalshoeken als uitgangspunt nemen. Vooreerst maken we een historische vergelijking van de polariteit in de 19de eeuw, de Koude Oorlog en de post-Koude Oorlog. In een tweede deel gaan we op zoek naar de wortels van het concept grootmacht en onderzoeken we of en zo ja, hoe het concept geëvolueerd is sinds het begin van de 19de eeuw. In beide delen komen verschillende types macht en de relatie tussen de verschillende machtsdomeinen aan bod, evenals de verhouding polariteit/grootmacht versus systeemafbakening. Een zekere overlap tussen beide delen is hierbij onvermijdelijk.

1.1 Systeemafbakening

1.1.1 Gehanteerde definitie van internationaal systeem en samenleving

We hanteren hier de definitie die Hedley Bull maakt van een internationaal systeem:

---

¹ Zie bijvoorbeeld Peral, 2009; Renard, 2012; de themanummers van “*Internationale Politik*” (herfst, 2008) of “*International Affairs*” (2008, 1).

A system of states (or international system) is formed when two or more states have sufficient contact between them, and have sufficient impact on one another's decisions, to cause them to behave – at least in some measure – as parts of a whole...[W]here states are in regular contact with one another, and where in addition there is interaction between them sufficient to make the behaviour of each a necessary element in the calculations of the other, then we may speak of them forming a system. (Bull, 2002, p. 9-10)

Bull voegt er verder aan toe dat de interactie tussen de staten zowel direct als indirect kan zijn. In deze definitie gaat het dus niet om niet meer dan het bestaan van een voldoende graad van interactie tussen de staten. Zij leunt dan ook sterk aan bij hoe het neorealisme een internationaal systeem definieert.

Bij onze analyse in termen van polariteit is het concept internationale samenleving, dat bij Bull minstens even belangrijk is als internationaal systeem, niet echt relevant. Het is het voor het grootmachtconcept wel. Vandaar dat we hiervoor ook zijn definitie vermelden:

A society of states (or international society) exists when a group of states, conscious of certain common interests and common values, form a society in the sense that they conceive themselves to be bound by a common set of rules in their relations with one another, and share in the working of common institutions. (Bull, 2002, p. 11)

Internationale samenleving is een concept dat door Bull veel meer sociaal gedefinieerd wordt dan louter een internationaal systeem.

1.1.2 Grootmachtsysteem versus het totale internationale systeem

De door ons gehanteerde systeemdefinitie verwerpt een benadering die polariteit louter ziet in termen van de relaties tussen grootmachten onderling, los van de kleinere staten. Met andere woorden: onze analyse beperkt zich niet tot de grootmachten zonder rekening te houden met de rest. Uiteraard zijn de grootmachten de belangrijkste spelers, en is een focus op hun onderlinge verhoudingen essentieel, maar ze mogen nooit geïsoleerd worden van de andere spelers. Daarom refereren we in onze analyse, voor zover ze kwantitatief is, altijd naar het relatieve aandeel van de grootmachten in het totale internationale systeem inclusief de kleinere staten. Dit maakt het ook mogelijk de opkomst van nieuwe spelers in kaart te brengen.

1.1.3 Systeemaafbakening, staten en interstatelijk systeem

Veel van het cijfermateriaal dat wij hanteren is afkomstig van het Correlates of War Project. De betrokken cijfers hebben uitsluitend betrekking op door COW erkende onafhankelijke staten, die als leden van het interstatelijk systeem worden beschouwd.

Tussen 1816 en 1919 hebben deze cijfers enkel betrekking op staten met een minimum van 500 000 inwoners die bovendien ook diplomatieke betrekkingen onderhielden met Groot-Brittannië en Frankrijk. Na 1919 wordt ofwel minstens 500 000 inwoners en erkenning door om het even welke twee grootmachten, of lidmaatschap van de Volkenbond en later de Verenigde Naties als criterium gehanteerd.

Deze afbakening heeft tot gevolg dat de koloniale gebieden in de 19de eeuw, maar ook nog tijdens de Koude Oorlog niet als staten worden beschouwd. Andere staten (bijvoorbeeld China) worden niet vanaf 1816 maar pas later, opgenomen.

1.1.4 Systeemaafbakening in de tijd

Aangezien het de bedoeling is het concept polariteit via een historische vergelijking nader toe te lichten, moeten we naast het internationaal systeem ook de tijdsperiode selecteren waarmee we vergelijken.

In eerste instantie maken we hier een korte analyse van de wereldwijde polariteitsverhouding in de periode 1945-1991, periode die we gemakshalve aanduiden als de Koude Oorlog en die doorgaans wordt vereenzelvigd met een bipolaire situatie. De reden waarom we met de Koude Oorlog beginnen, is dat hij samenvalt met de ontstaansperiode van de polariteitsliteratuur. Het is belangrijk de specifieke context te zien waarbinnen deze literatuur ontstond aangezien een basisstelling van deze studie is dat het polariteitsdenken sterk beïnvloed is door deze context.

Vervolgens analyseren we de polariteitsverhoudingen in de periode 1815 (einde van de napoleontische oorlogen) tot 1914 (begin van de Eerste Wereldoorlog). Deze periode duiden we kortweg aan met de 19de eeuw. Deze afbakening is gebruikelijk in zowel de historische als de politiekwetenschappelijke literatuur. De 19de eeuw wordt door de grote meerderheid van de polariteitsdenkers als multipolair beschouwd, zonder dat men verder veel aandacht besteedt aan wat hiermee wordt bedoeld (Buzan, 2004, p. 33-4; Wagner, 1993). Het is dan ook een goede periode om na te gaan welke realiteit er achter het concept multipolariteit schuilgaat. Toch vraagt deze keuze enige toelichting. Men zou immers als kritiek kunnen opwerpen dat de periode te lang is voor om een concrete, handelbare gevalstudie. Het is echter de bedoeling na te gaan of er zich evoluties in de machtsverhoudingen voordoen, die verschillende polariteitsverhoudingen zouden kunnen rechtvaardigen en dat kan enkel als men over een langere termijn analyses maakt.

Belangrijker is de vraag waarom we juist de periode 1815-1914 selecteren en niet een andere. Men zou bijvoorbeeld het internationaal systeem sinds het begin van de moderne tijden als vertrekpunt kunnen nemen waar immers ook vaak naar verwezen wordt in het polariteitsdenken (zie Levy, 1983) maar ook in de hegemonische theorieën. Er zijn echter een aantal redenen om dit niet te doen.

Vooreerst is er het simpele feit dat er veel minder gegevens voorhanden zijn. Polariteitsdenkers redeneren in termen van materiële capaciteit en het is nu eenmaal zo dat er voor de 19de eeuw veel meer, en alles bij elkaar genomen ook betrouwbaarder, cijfermateriaal beschikbaar is dan voor de voorgaande eeuwen.

Belangrijker is echter dat we, minstens wat Europa betreft, voor de periode na 1815 kunnen spreken van een relatief goed afgebakend en geïntegreerd internationaal systeem, en zelfs van een internationale samenleving. Het heeft geen zin om de machtsverhoudingen tussen Japan en Oostenrijk in de 17de eeuw te meten omdat er niet meer dan uitermate sporadische contacten bestonden tussen beide, als die er al waren. Bovendien worden we zeker in de 16de of 17de eeuw nog geconfronteerd met het fenomeen van verschillende, min of meer los van elkaar functionerende, systemen binnen Europa die nog niet volledig geïntegreerd waren. Dat was in de 19de eeuw wel het geval. Het 19de-eeuwse Europese interstatelijk systeem vertoont ook op andere vlakken meer gelijkenis met het huidige dan zijn voorlopers in de 17de en 18de eeuw, meer bepaald omdat de staat veel duidelijker de centrale politieke eenheid werd. Ook de rol van grootmachten in het Europese systeem was veel duidelijker dan tevoren. Omdat we in tweede instantie het concept grootmacht analyseren, is de 19de eeuw dan ook meer aangewezen.

Ten derde is het zo dat er in de literatuur meer analyses over de 19de eeuw in termen van polariteit zijn dan over vroegere periodes. Omdat we juist een kritiek op deze literatuur willen ontwikkelen, is de 19de eeuw dan ook belangrijker dan de voorgaande.

Een moeilijker te weerleggen kritiek is de vraag waarom we de periode 1914-1945 buiten beschouwing laten. Los van het feit dat deze periode twee systemische oorlogen kent, die sowieso in termen van materiële capaciteit altijd moeilijk te analyseren zijn, valt het op dat er vooral in de polariteitsliteratuur weinig aandacht aan wordt besteed.¹ Met zijn studie over tripolariteit is Schweller (1993) hier eigenlijk de belangrijkste uitzondering. Het interbellum wordt ook gezien als een typisch voorbeeld van een internationale situatie die juist niet louter in termen van machtsverhoudingen kan worden geanalyseerd. We verwijzen hiervoor naar bijvoorbeeld de discussie tussen Schweller en Weinberg in Elman & Elman (2000). Om Schweller, die hierbij zelf verwijst naar Hitler-biograaf Ian Kershaw, te citeren: *'The difficult task "of balancing the relative importance of 'personality' and impersonal 'structures' and forces", which is general to interpretations of all historical periods, has proven a singularly acute and divisive one with regard to the interwar years.'* (2000, p. 181) Het belang van deze periode, voor zowel het testen van theorieën als vanuit algemeen maatschappelijk belang, kan niet worden overschat. Het verder uitdiepen van Schwellers studie lijkt ons echter een aparte opdracht te zijn.

Tot slot is er nog het onderscheid tussen de bipolaire periode van de Koude Oorlog en de periode na de bipolariteit. Het einde van de bipolariteit valt voor ons samen met het verdwijnen van de Sovjet-Unie, einde 1991. Dit is een machtspolair standpunt maar in de praktijk was het wel een breekpunt in de historische evolutie, zij het niet het enige dat zich in deze periode voordeed. We laten onze analyse eindigen in 2012 aan het einde van de eerste regering-Obama in de Verenigde Staten., ofschoon er af en toe ook verwezen wordt naar gebeurtenissen in 2013 en begin 2014. Dit is enigszins willekeurig maar het geeft ons wel een periode van twintig jaar. In een breder historisch perspectief is dit echter alles bij elkaar genomen maar een heel korte periode. Elke analyse moet dan ook

---

¹ Dat geldt eigenlijk ook voor de politiek georiënteerde hegemonische literatuur, die doorgaans de twee wereldoorlogen als één groot conflict behandelen (Knutsen, 1999; Modelska, 1987; Modelska & Thompson, 1988). Wel is in de Internationale Politieke Economie de studie van Kindleberger (1973) *"The world in depression, 1929-1939"*, één van de sleutelteksten uit de hegemonische school.

voorzichtig en bescheiden zijn, zowel wat betreft conclusies als inzake voorspellende waarde. Men mag zich in ieder geval niet laten leiden door de waan van de dag. Het is bijvoorbeeld een verschil of men de Amerikaanse economische machtspositie bekijkt in 2006 (voor de grote recessie), 2011 (midden in de recessie) of 2014 (toen de eerste tekenen van herstel duidelijk werden).

1.1.5 Geografische afbakening van het systeem

De discussie over de afbakening in de tijd samen met de ruimtelijke afbakening van het internationaal systeem.

Wat de afbakening van het systeem in de Koude Oorlog betreft, gaat men er doorgaans van uit dat er sprake was van een geïntegreerd wereldwijd internationaal systeem en dit uitgangspunt houden we ook hier aan.

In tegenstelling tot het Correlates of War Project, of Organski en Kugler (1981) maken we voor de 19de eeuw niet het onderscheid tussen een centraal systeem (dat niet helemaal hetzelfde is als het Europese) en het totale interstatelijk systeem. Hoewel voor die benadering zowel vanuit theoretisch oogpunt als vanuit de historische realiteit argumenten te vinden zijn, lijkt het ons eenvoudiger een louter geografisch onderscheid te hanteren tussen het Europese systeem (inclusief de kleine staten) en het wereldwijde internationale systeem. Dit ondanks het feit dat er aan het einde van de eeuw duidelijk een integratie plaatsvond en dat buiten-Europese evoluties (koloniale tegenstellingen, de Japans-Russische oorlog, de groeiende economische macht van de Verenigde Staten) meer en meer een invloed hadden op de Europese verhoudingen.

Het onderscheid tussen het Europese en het centraal systeem is echter bij COW beperkt. Alleen China, Japan en de Verenigde Staten worden er aan het einde van de eeuw als buiten-Europese landen toe gerekend, de Latijns-Amerikaanse staten bijvoorbeeld niet. Waarom, is niet duidelijk. Singer en Small (1966) argumenteren dat de ontwikkelingen in de Verenigde Staten, Japan en China in het laatste decennium voor 1900 zodanig met de Europese verweven raakten dat ze niet uit elkaar te houden zijn. Hier kunnen vragen bij gesteld worden. Vanuit geostrategisch en militair oogpunt bleef de rol van de Verenigde Staten, in tegenstelling tot die van China en Japan, beperkt. Vanuit economisch oogpunt kan ook gewezen worden op de economische banden tussen Zuid-Amerika en Europa. Het onderscheid tussen het Europese en centrale systeem heeft dan ook iets artificieel en het kent in de literatuur geen navolging.

Het lijkt ons dan ook beter om gewoon een onderscheid te maken tussen het Europese systeem en het wereldwijde systeem. Bij het Europese systeem behoort ook het Ottomaanse Rijk en zijn afsplitsingen voor 1914. Het kan immers als een soort binnen-Europese periferie worden beschouwd en speelde een belangrijke rol in de onderlinge verhoudingen tussen de Europese grootmachten. Deze keuze is in overeenstemming met het Correlates of War Project, dat het Ottomaanse Rijk vanaf 1816 indeelt in het centrale systeem.

Wel is het belangrijk dat we de analyse zowel voor het Europese als het wereldwijde systeem maken. Er zijn hiervoor verscheidene redenen. Enerzijds moeten we vaststellen dat, zeker in de eerste helft van de 19de-eeuw, de binnen-Europese ontwikkelingen weinig te

maken hebben met de koloniale of andere verwikkelingen erbuiten. Schroeder stelt zelfs dat men in Wenen de Europese verhoudingen bewust van de buiten-Europese afschermden (Schroeder, 1994b). Anderzijds bestond er in die periode ook geen waterdicht schot bestond tussen het wereldwijde en het Europese niveau. De koloniale expansie ging verder, er waren af en toe wel degelijk strubbelingen, die zeker na 1870 sterker werden. Er voltrok zich bovendien aan het einde van de eeuw een proces van systeemintegratie en dit, in tegenstelling tot vroeger, niet enkel via koloniale expansie maar ook via de opkomst van nieuwe natiestaten die uitgroeiden tot grootmachten, in casu de Verenigde Staten en Japan. Wel namen in deze periode ook de koloniale en commerciële tegenstellingen tussen de Europese grootmachten toe. Dit tilde de Europese verhoudingen naar het wereldwijde niveau.

1.2 Structuur: machtpolariteit en clusterpolariteit

In navolging van Ray (1993) omschrijven we de structuur van een systeem als de wijze waarop relaties tussen de spelers geordend worden (*'The way in which relationships are arranged'*, (Ray, 1993, p. 100).

Uit onze status quaestionis blijkt dat er binnen de polariteitsliteratuur geen eensgezindheid is over hoe structuur te definiëren. Er is vooreerst het onderscheid tussen clusterpolariteit en machtpolariteit. Ofschoon de meeste polariteitsdenkers enkel machtpolariteit relevant vinden, zijn wij in navolging van Ray (1993) van oordeel dat ook clusterpolariteit een belangrijk structurerend element is omdat het eveneens een invloed heeft op de wijze waarop de interactie tussen staten verloopt. Beide moeten dus onderzocht worden om een goed beeld van een bepaalde periode te krijgen.

Verder hebben we er op gewezen dat er binnen de machtpolaire benadering een onderscheid is tussen auteurs die enkel denken in termen van aantal grootmachten (numerieke benadering), en auteurs die een onderscheid maken tussen gewone grootmachten en polaire machten (hiërarchische benadering).

1.2.1 Definitie machtpolariteit

Teneinde de discussie te structureren opteren we er niet voor een keuze te maken tussen een numeriek en een hiërarchisch concept van polariteit. We vertrekken wel van een eigen definitie van de verschillende polariteitsconfiguraties waarin we de twee benaderingen die we in de literatuur terugvonden combineren. Dit omvat enerzijds het aantal grootmachten en anderzijds de machtsverhoudingen tussen de grootmachten onderling.

Op basis hiervan komen we tot de volgende definities:

Multipolariteit is een internationaal systeem van onafhankelijke staten waarin meer dan twee staten (grootmachten genoemd) ongeveer evenveel macht hebben en aanzienlijk meer macht dan de andere staten.

Bipolariteit is een internationaal systeem van onafhankelijke staten waarin twee staten (grootmachten genoemd) ongeveer evenveel macht hebben en aanzienlijk meer macht dan de andere staten.

Unipolariteit is een internationaal systeem van onafhankelijke staten (wat het onderscheidt van een imperiaal systeem) waarin één staat aanzienlijk meer macht heeft dan de andere staten.

Hierbij volgende opmerkingen:

Deze definities komen in feite neer op wat wij hierboven een numerieke benadering van polariteit hebben genoemd. Maar er is wel één groot verschil: er wordt ook een evenwichtige spreiding van de macht ingebracht. Voor wat multipolariteit betreft, is deze definitie, die het aantal grootmachten en een evenwichtige spreiding combineert, ruim verspreid (zie bv. Ikenberry et al., 2009). Dit is minder het geval voor de bipolaire definitie en uiteraard irrelevant voor unipolariteit. Ze laat echter wel toe na te gaan of er sprake is van belangrijke machtsverschillen tussen de grootmachten onderling. We verwerpen echter de hiërarchische definities van polariteit omdat zij tot bijkomende moeilijkheden in afbakening leiden. Wel zullen we naar hiërarchische definities verwijzen om de inconsistenties in de polariteitsanalyses van specifieke auteurs aan te duiden.

Onze definities dienen als ideaaltypes beschouwd te worden. Er zijn in de praktijk allerlei tussenvormen mogelijk, waarbij de multipolaire en unipolaire situaties de uitersten op een continuüm vormen. Dit is het verschil met de hiërarchische definities die spreken van een duidelijke drempel. Wij werken op een continuüm. Door de ideaaltypes te definiëren in termen van het aantal grootmachten en spreiding van de macht is het mogelijk om een beeld van een internationaal systeem in een bepaalde periode te schetsen dat ten eerste genuanceerder is dan een ruwe onderverdeling, en dat ten tweede de tegenstelling overstijgt tussen een numeriek en een hiërarchisch concept van polariteit. Het is volgens ons belangrijker de evoluties te bekijken dan te zien of een bepaalde, altijd enigszins artificiele, drempel is overschreden. Met andere woorden: naast het aantal grootmachten houdt een dergelijke definitie vooral rekening met de machtsconcentratie en de evolutie van de verhouding, eerder dan met het bestaan van twee aparte categorieën grootmachten.

1.2.2 Definitie van clusterpolariteit

Voor clusterpolariteit inspireren we ons op de definitie van Wayman en Morgan (1993). Maar in tegenstelling tot deze auteurs beperken we het fenomeen clusterpolariteit niet tot alliantievorming. We definiëren het, in navolging van Rapkin et al. (1979), in termen van blokvorming wat een breder gamma van interacties inhoudt. We hanteren dan ook de volgende definitie:

Clusterpolariteit refereert naar de patronen van blokvorming tussen staten. Men spreekt van een hoge mate van clusterpolariteit als enerzijds de relaties en verplichtingen tussen staten op diverse domeinen (militaire zaken en alliantievorming, diplomatieke contacten en relaties tussen burgers, handels- en culturele relaties, etc.) zich exclusief beperken tot één bepaalde groep staten, en anderzijds interacties met staten van een andere groep wordt uitgesloten. Interacties tussen staten van dezelfde cluster zijn bovendien coöperatief of minstens neutraal terwijl die tussen staten uit verschillende clusters conflictueel zijn.

We wijzen erop dat onze benadering van clusterpolariteit inhoudt dat we niet alleen aandacht hebben voor de pure machtsverhoudingen tussen de grootmachten maar ook voor de interactie tussen de actoren. Zij houdt ook rekening met transnationale banden (op economisch, sociaal en cultureel vlak) en overstijgt hiermee de pure interstatelijke benadering.

Tot slot ligt onze definitie van clusterpolariteit, met haar verwijzing naar het conflictueel of coöperatief karakter van de relaties tussen staten, in de lijn van wat Buzan (2004a) heeft gezegd over de relatie tussen de polariteitsverhoudingen en de cultuur van een internationaal systeem.

Eveneens in navolging van Rapkin et al., maken we een onderscheid tussen vier vormen van interactie die tot clusterpolariteit leiden:

Gedrag en contacten: Hierbij gaat het niet louter om gemeenschappelijke deelname aan evenementen, maar om ook reizen, contacten tussen burgers, culturele en wetenschappelijke uitwisseling, etc.

Transacties: handel en hulp.

Verder hebben Rapkin en zijn collega's het over strakkere vormen van verplichtingen waaronder zowel allianties als lidmaatschap van internationale organisaties worden verstaan. Ons lijkt het beter deze twee categorieën uit elkaar te houden.

Allianties houden specifieke verplichtingen op het vlak van veiligheid in en raken dus de kern van het polariteitsdenken. Wat allianties betreft hanteren we de eenvoudige definitie die Walt gebruikt: *'An alliance (or alignment) is a formal (or informal) commitment for security cooperation between two or more states, intended to augment each member's power, security and/or influence. Although the precise arrangements embodied in different alliances vary enormously, the essential element in a meaningful alliance is a commitment for mutual support against some external actor(s).'* (Walt, 2009, p. 86) Deze omschrijving is breed, maar veronderstelt minstens militaire steun tegen een derde actor. We wijzen erop dat sommige analyses hierbij een onderscheid maken tussen defensiepacten, neutraliteitsovereenkomsten en niet-aanvalspacten, en louter militaire ententes (COW, 2013). Dit onderscheid lijkt ons echter pas in tweede instantie nuttig. Het waarom bespreken we verder bij onze beschrijving van de polariteit in de 19de eeuw.

Het lidmaatschap van blokgebonden internationale organisaties: dit betreft organisaties, andere dan allianties, waarvan het lidmaatschap het lidmaatschap van een ander blok uitsluit. Dit dient onderscheiden te worden van universele organisaties waarvan alle staten in

het internationaal systeem of binnen een bepaald regionaal subsysteem (regionale organisaties) lid kunnen zijn.¹

Men zou het onderscheid tussen allianties en internationale organisaties ook anders kunnen formuleren: allianties hebben betrekking op het veiligheidsdomein, andere internationale organisaties niet. Inderdaad kan men het onderscheid van Rapkin ook in termen van machtsdomeinen omzetten: het betreft militaire samenwerking versus samenwerking op andere vlakken.

1.3 Machtsdomeinen en machtstypes

In onze analyse hanteren we geen blokconcept van macht. Dit betekent dus dat we macht in diverse sectoren afzonderlijk proberen te analyseren. We stellen ons hierbij op het standpunt dat macht in essentie gebonden is aan de context. Hoewel het een aanvaardbare stelling is dat grootmachten op verschillende terreinen een sterke positie moeten innemen, wil dit nog niet zeggen dat macht op het ene terrein zo maar converteerbaar is naar macht op andere terreinen. Bovendien is de kwestie van de onderlinge verhoudingen tussen economische, militaire en andere vormen van macht complex. Het is daarom verhelderend om deze verschillende domeinen apart te behandelen. Dit is des te belangrijker in een historische vergelijking waarbij deze verhouding aan evoluties onderhevig kan zijn. We zullen deze elementen behandelen bij zowel de bespreking van polariteit als de bespreking van grootmacht.

1.3.1 Materiële capaciteit

In onze polariteitsanalyse vertrekken we van een benadering in termen van nationale macht, en meer bepaald in termen van materiële capaciteit zoals polariteitsdenkers dat doorgaans doen (Ikenberry, et. al., 2009).

Omdat we een blokconcept van macht verwerpen, hanteren we ook niet één samengestelde index van verschillende machts-elementen. Dit soort indexen kan zijn nut hebben, indien men op kwantitatieve wijze een verband wil aantonen tussen materiële machtsverhoudingen enerzijds en een ander gegeven, bijvoorbeeld stabiliteit of invloed in het internationaal systeem, anderzijds. Dat is echter niet wat wij hier doen, we ontleiden integraal de machtsbasis van de grootmachten op verschillende domeinen om een beter inzicht te verkrijgen in de reële polariteitsverhoudingen in bepaalde periodes. Een samengestelde index die macht over alle domeinen in één cijfer samenvat, heeft daarom weinig zin en leidt bovendien tot bijkomende problemen. We bestuderen de verschillende machtsdomeinen dan ook afzonderlijk.

Hierna volgen de verschillende materiële indicatoren van nationale macht zoals wij die hanteren. Voor een meer gedetailleerde discussie van de operationele criteria verwijzen we voor zover nodig naar de bijlage waar we ook meer algemeen ingaan op de kwantificeringsproblematiek en de problematiek van samengestelde indexen.

---

¹ Deze terminologie is geïnspireerd op Kaplan die spreekt van 'bloc actors' en 'universal actors' (1964, p. 36).

1.3.2 Omvang

Ofschoon ook territorium belangrijk is voor grootmachten, hanteren we in navolging van Organski (1968) en Organski en Kugler (1981) het criterium bevolking omdat dit uiteindelijk belangrijker is. Voor deze gegevens baseren we ons op het Correlates of War Project.

1.3.3 Economische macht

In navolging van Mearsheimer (2001) en het Correlates of War Project, wordt economische macht voor de 19de eeuw gemeten aan de hand van het aandeel van de ijzer- en staalproductie én de energieconsumptie. De gegevens halen we bij het Correlates of War Project. Mearsheimer (2001, p. 71) telt beide gegevens op en deelt ze door twee. Dit lijkt ons echter een overbodige complicatie, die weinig meerwaarde biedt.¹ We vullen deze aan met cijfers over het bruto nationaal product, en industriële productie die we bij Bairoch halen. Voor de bespreking van de Koude Oorlog en de periode van de post-Koude Oorlog hanteren we het bbp/capita en het bbp, zoals Mearsheimer dat doet. We baseren ons hier op de gegevens van Maddison (2010) aangevuld met deze van de Wereldbank.

1.3.4 Militaire capaciteit

Hier hanteren we de omvang van de strijdkrachten, de militaire uitgaven en de vlootuitgaven. Het zijn allemaal criteria die veel gebruikt worden in historische vergelijkingen van militaire capaciteit. Terwijl de eerste twee criteria klassiekers zijn in het polariteitsdenken, zijn vlootuitgaven en omvang van de vloot belangrijker in het hegemonische denken. De cijfers van Modelski en Thompson (1988) voor vlootomvang zijn echter niet geschikt voor ons doel (zie bijlage). Voor de periode na 1945 geven we de cijfers voor kernwapens omdat die volgens ons de rol van de vloot als strategisch gegeven vervangen.

1.3.5 Niet-materiële elementen van macht

In onze analyse verwerpen we een puur materialistische benadering van macht. Naast materiële elementen zijn volgens ons ook niet-materiële elementen van invloed op de machts- en polariteitsverhoudingen.

Echter, zoals reeds vermeld in onze bespreking van machtsconcepten in de Internationale Betrekkingen, is een vergelijking van dit soort elementen veel moeilijker dan een analyse van materiële gegevens. Het is ondoenbaar om een historisch vergelijkende analyse te maken van de interne niet-materiële elementen van macht van elk van de actuele en potentiële grootmachten in de 19de eeuw en vandaag.

Occasioneel komen interne politieke en maatschappelijke evoluties wel aan bod maar we concentreren ons op wat wij sociaal gebaseerde machts-elementen hebben genoemd (insti-

---

¹ Mearsheimer (2001) beschikt niet over gegevens over energieconsumptie voor 1850. Dat geldt ook voor Wohlforth (1999). Deze gegevens zijn in de COW-databank intussen wel aanwezig.

tutionele macht, legitimiteit, status en identiteit). Deze elementen worden vooral geanalyseerd in onze behandeling van grootmachten omdat zij volgens ons essentiële elementen van het concept zijn.

1.4 Actoren: grootmachten

Na een vergelijkende analyse van de polariteitsverhoudingen volgt een analyse van de historische evolutie van het concept grootmacht. Een echte brede studie, die zowel de historische evoluties van dit concept behandelt als de hedendaagse realiteit achter dit kerngegeven van de internationale betrekkingen, ontbreekt. Het heeft daarom weinig zin om onze analyse te starten met een vooraf vastgelegde definitie. We bekijken juist wat men onder grootmacht verstaat. We gaan hierbij op de volgende wijze te werk.

Voor elk van de betrokken periode nemen we het werk van specifieke auteurs als uitgangspunt: Ranke en Weber voor de 19de eeuw, Bull voor de Koude Oorlog en Buzan voor de post-Koude Oorlog. Vervolgens trachten we op deze basis voor elke periode na te gaan wat men onder grootmacht begreep.

Hierbij worden telkens twee thematieken bekeken. Vooreerst vergelijken we de verhouding tussen economische macht en militaire macht in de drie periodes en hoe zij de grootmachtstatus beïnvloeden. Verder focussen we vooral op sociale elementen van de grootmachtdefinitie: status en identiteit (formele en informele erkenning), institutionele macht en legitimiteit.

2 Analyse van de post-Koude Oorlog en historische vergelijking

Hoger hebben we gezien dat men een onderscheid moet maken tussen het metaforisch gebruik van polariteitsterminologie in het publieke discours, commentaren en opiniestukken enerzijds en het gebruik van de term in een wetenschappelijke context anderzijds. We houden dit onderscheid ook aan voor onze analyse van de post-Koude Oorlog.

Daarom maken we vooreerst een analyse van het gebruik van het unipolair/hegemonische discours in de Verenigde Staten en vergelijken dit met het multipolaire discours in Frankrijk.

Vervolgens gaan we nader in op de wetenschappelijke polariteitsanalyses van na de Koude Oorlog. Hierbij beperken we ons tot de unipolaire stelling omdat deze de dominante interpretatie geeft. Meer bepaald zoomen we in op het werk van Wohlforth en Brooks. De analyses van deze auteurs worden doorgaans gezien als de prominentste in deze denkrichting. We inspireren ons op de werkwijze van Chan (2008) in zijn studie *“China, the U.S. and the power-transition theory”*. Hierin maakt hij een kritische analyse van de stellingen van de transitietheorie aan de hand van een aantal historische voorbeelden. Hij toont hierbij de sterktes en de zwaktes aan van die theorie en haar toepassing op historische periodes, meer bepaald de 19de en de 20ste eeuw. Op basis hiervan trekt hij ook conclusies over de relatie tussen de Verenigde Staten en China vandaag en levert hij kritiek op een aantal van de voorspellingen die in dit verband door de transitietheoretici worden gemaakt. Dezelfde werkwijze wordt hier gehanteerd voor een kritische bespreking van het werk van Wohlforth en Brooks.

In het laatste deel nemen we alle elementen (grootmachten, macht en polariteit) die we voor de Koude Oorlog en de 19de eeuw hebben besproken, terug bij elkaar en vergelijken ze met de situatie na 1991. We toetsen deze aan de verschillende definities van polariteit en kijken ook na welke types macht (zowel inzake type macht als sector van macht) in deze relevant zijn. Tot slot koppelen we deze gegevens terug naar onze onderzoeksvragen over de relevantie van het polariteitsconcept.

3 Historische vergelijkingen: methodologische bedenkingen

3.1 Historische gegevens en politiekwetenschappelijke analyses

Wie een historische analyse maakt, wordt onvermijdelijk geconfronteerd met de vraag hoe men moet omgaan met historische gegevens in een politiekwetenschappelijke context en met de kritiek van historici op de politieke wetenschappers. In onze inleiding hebben we op twee van deze kritieken gewezen:

Er is vooreerst het verwijt van presentisme, de overdreven aandacht voor het heden, en het ahistorische karakter van veel van de theorievorming en analyses in de Internationale Betrekkingen die er zonder meer van uitgaan dat de gegevens die men haalt uit de analyse van het heden, of theoretische beschouwingen, onverkort op het verleden kunnen toegepast worden. Bovendien wordt er ook nog een voorspellende waarde aan toegekend ten aanzien van de toekomst. Het is duidelijk dat we met deze studie aan deze kritiek willen tegemoetkomen, aangezien we juist willen nagaan of het polariteitskader wel relevant is voor een analyse van de 19de eeuw en we ook de historische context onderzoeken waarbinnen het polariteitsdenken ontstond.

Belangrijker zijn hier echter de kritieken wat betreft de wijze waarop politieke wetenschappers met historische feiten omgaan. Eén van de meest in het oog springende is ongetwijfeld de kritiek van historici dat politieke wetenschappers feiten en periodes selecteren die het meest aansluiten bij de vooropgestelde stellingen betreffende het heden. Geschiedenis wordt door politieke wetenschappers te veel gezien als louter een databank waarin men naar believen gegevens kan zoeken om stellingen te onderschrijven. Deze kritiek geldt zowel voor polariteits- en machtsevenwichtsdenkens die bijvoorbeeld een grote interesse zouden hebben voor de Italiaanse stadsstaten van de renaissance, als voor hegemonische denkers die vooral geïnteresseerd zijn in de ontwikkeling van wereldwijde handelsrelaties en de rol van Groot-Brittannië of andere zeevarende mogendheden in dit proces (Buzan & Little, 2000). Michael Barnett stelt het zo: *'If history mattered at all it was a field of data to be mined, for cases to be shoehorned in the pursuit of grand theory building, and for evidence of the cycles of history that realists used to mark to historical time'*. (2002, p. 100) De vraag is of dit soort vooringenomenheid typisch is voor politieke wetenschappers. Zoals Levy (2000) opmerkt, kan dit soort selectiviteit ook gelden voor historici als zij enkel die primaire bronnen selecteren die in hun verhaal passen.

Er is echter meer aan de hand, want achter de kritiek van historici ligt uiteraard een verschil in wetenschappelijke benadering in vergelijking met politieke wetenschappers. De

eerste benadrukken het belang van een accurate beschrijving van concrete feiten, terwijl politieke wetenschappers meer de nadruk leggen op de eenvoud van een theorie om van daaruit tot algemene uitspraken te komen. Dit maakt echter dat men op een verschillende wijze met feiten omgaat. Er is een verschil tussen het exact beschrijven van een individueel geval (wat historici doorgaans doen) en het vergaren van feitelijke gegevens die een aanvaardbare basis kunnen zijn om tot generalisaties te komen die het individuele geval overstijgen en toepasbaar zijn op vergelijkbare situaties. Dat laatste is de benadering van sociale wetenschappers (Levy, 2000).

Dit leidt ook tot een verschil in aanpak en omgaan met bronnen. Historici gaan doorgaans terug naar de originele documenten. Politieke wetenschappers baseren hun verhaal grotendeels op secundaire bronnen (Levy, 2000, p. 59). Dat is zeker het geval wanneer men bredere analyses wil maken over internationale verhoudingen waarbij het onmogelijk is alle mogelijke primaire bronnen, opgesteld in verschillende talen, over allerlei landen en langere historische periodes te vergelijken. Historici staan hier kritisch tegenover.

We moeten ons in deze studie, die zich hoofdzakelijk op bestaande literatuur baseert, dan ook bewust zijn van de nadelen van deze werkwijze. We sommen er een aantal op.

Er is vooreerst niet echt een criterium om te zien op welke literatuur men zich baseert en welke niet, aangezien de primaire bron, als ultiem element waar men naar terugkeert, ontbreekt (Elman & Elman, 2000). Dit verhoogt de kans dat men selectief omgaat met bronnen om een stelling te staven.

Er bestaat volgens ons echter ook een tegenovergesteld risico. Aangezien er geen criterium meer is om de literatuur te evalueren, durft men geen keuzes te maken en loopt men verloren in tegenstrijdige interpretaties van historici. Het is een probleem dat we zelf bij dit onderzoek vaak ervaren hebben. Dit leidt dan tot een breed overzicht van allerlei mogelijke meningen, zonder dat men er een lijn in krijgt, of weet welke auteur niet en welke wel in de analyse te behouden. Dit probleem is onvermijdelijk. Men kan hier enkel proberen om op basis van de bredere kennis van de literatuur een evaluatie te maken.

Daarnaast moet men zich ook bewust zijn dat historische studies voor een ander doel kunnen geschreven zijn dan het theoretisch kader waarvoor men ze wil gebruiken (Levy, 2000, p. 59). Dit is een cruciaal punt. Politieke wetenschappers hebben nogal eens de neiging de teksten van historici als feiten te behandelen, en die dus hetzelfde statuut toe te kennen als een fysische realiteit. Dat is uiteraard niet het geval. Teksten van historici zijn ook altijd een bepaald verhaal dat vanuit een bepaalde optiek is geschreven en een bepaalde interpretatie met zich meedraagt. Ze kunnen dus niet als ruwe feiten worden behandeld.

Deze vaststelling geldt overigens ook voor kwantitatieve gegevens over het verleden, waarbij politieke wetenschappers nogal snel de neiging hebben te vergeten dat ze met een bepaalde bedoeling zijn samengesteld. Doorgaans gaat het hier immers om gegevens die pas na decennia, zo niet eeuwen zijn gereconstrueerd en steeds met een welbepaald doel. De veelgebruikte cijfers over machts capaciteit van het Correlates of War Project zijn in de eerste plaats bedoeld om oorlogen te analyseren, niet macht in het algemeen. De cijfers van Maddison willen economische ontwikkeling meten, niet macht. We gaan in de bijlage nader op deze problematiek in, maar we willen hier wel benadrukken dat men al deze

gegevens met de nodige omzichtigheid moet behandelen. Zeker in polariteitsanalyses, die met hun nadruk op materiële capaciteit snel de neiging hebben tot kwantitatieve vergelijkingen, dient men deze opmerking in het achterhoofd te houden.

De bedenking betreffende het statuut van de teksten van historici geldt des te meer voor historische analyses van andere politieke wetenschappers, die in deze studie ruim aan bod komen. Het gaat hier zelfs niet echt meer om secundaire bronnen maar om interpretaties van secundaire bronnen. Hier lijkt het aangewezen dat men minstens kijkt op welke historische werken deze auteurs zich baseren en dat men, in de mate van het mogelijke, ook poogt ze te raadplegen. In dat verband is het trouwens opmerkelijk dat ook historici met een bredere benadering zich nogal eens laten inspireren door politiekwetenschappelijke teksten of door politieke wetenschappers verzameld cijfermateriaal. Dat is bijvoorbeeld het geval voor Kennedy (1987) of voor Gaddis, die erkent dat zijn beroemde thesis over de 'long peace' (1987) geïnspireerd is door de stellingen van Waltz betreffende de stabiliteit van een bipolaire structuur (Gaddis, 2000). Het heeft iets ironisch dat politieke wetenschappers zich vervolgens opnieuw op de autoriteit van de door deze historici aangehaalde 'feiten' steunen, om hun stellingen te staven. Hier zitten we toch wel in een vicieuze cirkel.

Dit voorbeeld toont trouwens aan dat het onderscheid tussen historici en politieke wetenschappers ook niet absoluut mag worden gesteld. Niet alle historici zijn wars van het ontwikkelen van theoretische kaders, zonder dat zij die altijd zo scherp definiëren als politieke wetenschappers (Gaddis, 2000). Schroeder bijvoorbeeld, wellicht de meest voor-
aanstaande hedendaagse historicus van de Europese 19de-eeuwse verhoudingen, verzet zich met hand en tand tegen denken in termen van machtsevenwicht en polariteit, maar is zelf duidelijk beïnvloed door liberaal-institutionele en constructivistische scholen van de Internationale Betrekkingen en formuleert zijn conclusies ook op een abstract niveau.

Het neemt niet weg dat een politieke wetenschapper die niet over de vaardigheden van een historicus beschikt, bijzonder moet opletten met de bovengenoemde problemen. Er is echter ook geen kant-en-klare oplossing voor. Terugkeren naar primair bronnenonderzoek, zoals door sommigen wordt voorgesteld, is ook niet per definitie de oplossing (Levy, 2000). Het is in sommige gevallen gewoon onmogelijk. Dat geldt zeker als men op internationaal vlak vergelijkingen wil maken waarbij de oorspronkelijke documenten verspreid zijn over grote afstanden en vaak ook nog in verschillende talen zijn gesteld, die men onmogelijk allemaal kan beheersen. Zoals Levy het stelt, zelfs als men niet kiest voor het verzamelen van statistische gegevens, en men geen vergelijkingen over grotere periodes maakt, maar zich beperkt tot een in tijd en plaats beperkte vergelijkende 'case study', is het onmogelijk alle archieven opnieuw te doorploegen. Hij citeert in dit verband de historisch-sociologe Theda Skocpol: '*A dogmatic insistence on redoing primary research for every investigation would be disastrous; it would rule out most comparative-historical research.*' (geciteerd In Levy, 2000, p. 61).

Het lijkt ons in dit opzicht dan ook vooral belangrijk zich van de problemen bewust te zijn, te pogen de literatuur op zijn coherentie en zorgvuldigheid te beoordelen, en tegen-gestelde meningen tegen elkaar af te wegen. Voor ons onderzoek wordt het probleem enigszins beperkt omdat we juist focussen op één van de basisconcepten die aan de

grondslag liggen van een bepaalde theorie en op de tegenstelde visies die er inzake machtsverhoudingen bestaan. Bovendien zullen we in onze benadering vaak ook exemplarisch werken. Het is onmogelijk de sterktes en zwaktes van alle grootmachten in de 19de eeuw en vandaag én hun evoluties grondig te bestuderen. We selecteren daarom een aantal voorbeelden. Ook bij de analyse van het hedendaagse polariteitsdiscours beperken we ons bewust tot het Amerikaanse en het Franse. Dit laatste is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Russische of het Chinese, buiten Frankrijk zelf nog weinig geanalyseerd, en bovendien beheersen we de taal grondig, wat uiteraard een voordeel is.

Om vergelijkbare redenen zullen veel van de concrete voorbeelden die we geven, te maken hebben met het veiligheidsbeleid en militaire zaken. Niet dat we de rest niet belangrijk vinden. Integendeel, we zullen bijvoorbeeld aantonen dat economische elementen vandaag veel belangrijker zijn dan in de 19de eeuw. Maar de veiligheidsproblematiek is nu eenmaal een terrein dat we veel beter kennen.

Het neemt niet weg, dat we bij zo een brede benadering als de onze, waarbij we wereldwijde polariteitsverhoudingen over grote historische periodes vergelijken, onvermijdelijk bloot staan aan kritiek en verschillende interpretaties en dit zowel voor de historische feiten als de huidige wereldverhoudingen. Wie zulke bredere vergelijking wil maken, zal die kritiek er dan ook gewoon bij moeten nemen.

3.2 Polariteit, historische gegevens, kwantitatieve en kwalitatieve analyses

3.2.1 Machtspolariteit en kwantitatieve gegevens

De problematiek van het hanteren van historische gegevens stelt zich op een specifieke manier wanneer we het over kwantitatieve analyses hebben.

Machtspolaire analyses zijn zoals gezegd doorgaans gebaseerd op materiële capaciteit, gegevens die zich op het eerste gezicht uitstekend lenen tot kwantitatieve analyses. Dat doen we ook in onze analyses. Een kwantitatieve benadering van de machtsverhoudingen in de 19de eeuw, tijdens de Koude Oorlog en vandaag, is een elementair gegeven.

Toch stellen zich hierbij enkele problemen. We duiden er hier enkele aan en verwijzen voor de rest naar de bijlage.

Vooreerst is er geen consensus over welke indicator het best de materiële capaciteit weergeeft in een bepaalde periode, en nog minder over de weging van de verschillende indicatoren. Uiteraard heeft dit alles te maken met de kwestie van de converteerbaarheid van macht en met de vraag welk machtsdomein uiteindelijk het belangrijkste is. Verder is er bijvoorbeeld ook de vraag naar de meerwaarde van een stijgende materiële capaciteit. Is een staat die twee keer zo veel troepen heeft, die twee keer zo veel schepen heeft, die twee keer zo'n hoge defensie-uitgaven en een twee keer grotere economie heeft dan zijn tegenstander daarom ook twee keer zo machtig? Een ander probleem, maar hiermee verwant, is de verhouding tussen kwaliteit en kwantiteit. Bij elke van de door ons gekozen indicatoren voor militaire en economische macht, kunnen dan ook opmerkingen worden gemaakt, en we gaan daar in de bijlage op in.

Wanneer we, zoals in ons geval, gegevens over langere historische periodes willen vergelijken, ontstaan er bovendien specifieke moeilijkheden bij het gebruik van kwantitatieve

indicatoren. Data over de omvang van de strijdkrachten, de militaire uitgaven en de economische capaciteit worden slechts relatief recent door de nationale overheden of internationale organisaties op systematische manier bijgehouden. In de afgelopen decennia hebben economische en militaire historici, vredeswetenschappers en politicologen met een historische interesse, zich bezig gehouden met het samenbrengen en reconstrueren van zulke gegevens over langere periodes. Het spreekt voor zich dat de resultaten van hun werk met de nodige omzichtigheid moeten worden behandeld. Zo geven de samenstellers van de COW-databank (2010b) over materiële capaciteit een uitgebreid overzicht van allerlei problemen die zich stellen bij het samenstellen van historische statistische gegevens (COW, 2010a). We vermelden hier enkel dat voor het begin van de 19de eeuw de beschikbare basisgegevens fragmentair zijn en dat ze van land tot land sterk verschillen in omvang, betrouwbaarheid en gedekte periode. De gegevens zijn bovendien verzameld met het oog op de door COW samengestelde index (zie bijlage). Dit betekent dat men zich moet hoeden voor een al te voortvarend gebruik van indicatoren als militaire uitgaven of energieconsumptie (COW, 2010a, p. 2-3). Dit dient men zeker in het achterhoofd te houden bij de lectuur van deze studie, met name in het hoofdstuk over de polariteitsverhoudingen in de 19de eeuw, waar we vaak terugvallen op de basisgegevens van COW.

Op dezelfde wijze is de nodige omzichtigheid vereist bij de veelgebruikte cijfers over economische ontwikkeling van Bairoch (1976) en Maddison (1995, 2003 en volgende). We moeten beseffen dat het historische reconstructies betreft waarbij talrijke, weliswaar weloverwogen, beslissingen worden genomen die het uiteindelijke resultaat beïnvloeden. Evenzeer als bij het gebruik van narratieve historische analyses van bepaalde diplomatieke of militaire gebeurtenissen, maken politieke wetenschappers vaak de fout het onderscheid niet te zien tussen een natuurkundig feit en een historische kwantitatieve reconstructie die binnen een bepaald kader en voor een bepaald doel is gebeurd. Overigens zijn zelfs in meer recente tijden gegevens niet altijd even betrouwbaar, zoals de discussies over de economische prestaties en de militaire uitgaven van de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog bewijzen.

Dit brengt ons bij de vraag hoe men moet omgaan met flagrante tegenstellingen tussen de resultaten van kwantitatieve analyses enerzijds en de bevindingen van narratieve historici anderzijds. Deze tegenstellingen zijn reëel. De COW-index (2010b) duidt bijvoorbeeld voor de jaren tussen 1975 tot 1987 (sic) systematisch de Sovjet-Unie als de machtigste staat ter wereld aan. Hedendaagse historici zullen zeker niet langer beweren dat de Sovjet-Unie in deze periode sterker was dan de Verenigde Staten. Hoe hiermee om te gaan?

Moul, die uitsluitend geïnteresseerd is in militaire verhoudingen, is hier radicaal. De resultaten dienen overeen te stemmen met wat historici beschouwen als de machtsverhoudingen tussen specifieke grootmachten op een specifiek moment. Een index die Rusland in 1905, na het verlies van de oorlog tegen Japan en de revolutie, als de machtigste staat aanduidt, klopt gewoon niet. Hij aanvaardt echter wel dat Oostenrijk in 1860 in een machtsindex hoger zou scoren dan Pruisen, ook al verloor Oostenrijk enkele jaren later de onderlinge oorlog. Dit omdat dit door tijdgenoten ook zo werd gezien (Moul, 1989).

Die laatste opmerking brengt ons bij een derde element. Om op het voorbeeld van de Sovjet-Unie terug te komen: einde jaren 1970 en in de eerste helft van de jaren 1980 waren vele waarnemers zeker van mening dat de Sovjet-Unie, althans op militair vlak, een voor-sprong aan het opbouwen was. De perceptie van toenmalige waarnemers lijkt dus wel te

kloppen met de cijfers, maar niet met wat we daar vanuit een historisch perspectief nu over weten (Gaddis, 1997).

Er zijn natuurlijk verscheidene redenen waarom er een verschil kan bestaan tussen een kwantitatieve berekening en de wijze waarop waarnemers en historici de machtsverhoudingen evalueren. Eén reden is dat er een fout kan zitten in de berekeningswijze, een andere is dat men over onvoldoende of onjuiste informatie beschikt, zoals het geval van de Sovjet-Unie nog maar eens illustreert. De eis van Moul dat een meetinstrument de correcte verhoudingen moet weergeven tussen om het even welk koppel van grootmachten op om het even welk tijdstip – een typisch voorbeeld van hoe macht wordt gedefinieerd in termen van materiële capaciteit in directe relaties – is volgens ons dan ook te hoog gegrepen. Het toevallig ontbreken van cijfers voor een bepaald jaar, uitzonderlijke economische omstandigheden, oorlogen, of juist een tijdelijke herbewapening na een verloren oorlog etc. kunnen allemaal het resultaat beïnvloeden. Zeker bij militaire capaciteit, die meer dan economische indicatoren of bevolking het gevolg is van beleid, kunnen zich op korte termijn wijzigingen voordoen.

Deze vaststellingen hebben twee gevolgen: Vooreerst is het onzinnig om op basis van kwantitatieve machtsmetingen de gedetailleerde diplomatieke evoluties van jaar tot jaar te verklaren. Het heeft geen zin om op basis van kwantitatieve gegevens de diplomatieke evoluties tussen bijvoorbeeld 1870 en 1880 te verklaren. Evenmin mogen we polariteitsanalyses beperken tot de situatie in één jaar. Kwantitatieve gegevens moeten altijd evoluties over veel langere periodes weergeven, omdat men zo anomalieën neutraliseert. Deze vaststelling op zich maakt al dat voorzichtigheid bij de interpretatie van gegevens in de periode 1991-2012 aangewezen is.

Een tweede element is dat we ons bewust moeten zijn van het onderscheid tussen perceptie van machtsverhoudingen door de tijdsgenoten en de verhoudingen die blijken uit kwantitatieve analyses. Het één is niet per definitie hetzelfde als het andere omdat men zich op andere elementen kan baseren dan wat wij achteraf als belangrijke elementen van macht beschouwen. Op verscheidene plaatsen in onze analyse zal het verschil tussen de machtsperceptie en de feitelijke verhoudingen naar voren komen.

3.2.2 Clusterpolariteit, kwantitatieve en kwalitatieve analyses

Strikt genomen zouden we ook voor de clusterpolariteit een kwantitatieve analyse kunnen maken. Men kan handelsrelaties in kaart brengen, het aantal allianties meten, hun interne cohesie, etc. De vraag is echter of dit allemaal veel meer oplevert dan een narratieve benadering. Dat geldt zeker voor handelstransacties en andere vormen van uitwisseling in de 19de eeuw.

Wat alliantievorming betreft, zijn er voor de 19de eeuw slechts een beperkt aantal kwantitatieve analyses (Moul, 1993; zie ook Bueno de Mesquita, 1975, 1978; Michael Haas, 1970), die ons echter al bij al niet veel bijbrengen. Eén van de redenen hiervoor is dat zij niet alleen heel verschillende soorten militaire afspraken onder dezelfde noemer samenbrengen maar ook geen onderscheid maken tussen belangrijke en minder belangrijke allianties. Er zijn ook nog andere redenen, zoals bijvoorbeeld het feit dat men zich beperkt tot formele verdragen en geen oog heeft voor informele afspraken of feitelijk gedrag. Dit alles leidt ertoe dat deze studies doorgaans weinig opleveren voor onze doelstelling.

Op een dieperliggend niveau moeten we vaststellen dat clustervorming, in tegenstelling tot machts polariteit, handelt over macht als relatie en interactie, met andere woorden, over resultaat en invloed, en niet louter over macht in termen van materiële capaciteit. Dat is een cruciaal verschil. Zoals Walt (2009) in zijn bespreking van alliantiesystemen na de Koude Oorlog aanduidt, is het daarom veel belangrijker in dit verband een kwalitatieve benadering te ontwikkelen, waarbij processen, percepties én motivaties worden geanalyseerd. Dit betekent meteen ook dat onze benadering van clusterpolariteit veel meer puur narratief zal zijn dan deze van de machts polariteit.

Deel II

Polariteitsanalyse van de Koude Oorlog en de 19de eeuw

Analyse van de Koude Oorlog (1945-1991) in termen van polariteit

---

One reason why the concept of bipolarity has seemed meaningful to many people in spite of its ambiguities and contradictions is that it conforms to their intuition that there was something special about the distribution of power among states after World War II, and that this special feature helps account for the ensuing long period of peace among the big states, accompanied by the constant threat of war. (Wagner, 1993, p. 89-90)

Omdat de periode na 1945 de periode is waarin het polariteitsdenken ontstaan is, staan we er hier kort bij stil, zonder een al te diepe analyse te maken. We veronderstellen dat de feiten gekend zijn maar het is essentieel enkele belangrijke kenmerken van deze periode even op een rijtje te zetten.

1 De grootmachten en het wereldwijd internationaal systeem

We beschouwen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als de twee enige grootmachten in de bipolaire periode 1945-1991. Deze selectie is zeker niet algemeen aanvaard. We verwijzen in dit verband naar onze status quaestionis van polariteit waar we het hadden over het onderscheid tussen een numeriek en een hiërarchisch polariteitsmodel (zie ook lexicon). In een hiërarchische benadering is er dan sprake van twee polaire machten, in een context van meerdere grootmachten. Hierbij wordt overigens doorgaans teruggevallen op de leden van de VN-Veiligheidsraad, eventueel aangevuld met Japan en de Duitse Bondsrepubliek. Het onderscheid is echter relatief omdat de hiërarchische denkers doorgaans toch ook enkel de relatie tussen de twee supermachten belangrijk achten. Ze komen dan ook tot dezelfde conclusie: de Koude Oorlog was bipolair. Er zijn slechts een paar auteurs, onder wie Bull (2002), die eind jaren 1970 ook China als een grootmacht zien en tegelijkertijd een numeriek polariteitsconcept hanteren. Tot slot herinneren we eraan dat de volgende analyse het volledige wereldwijde internationale systeem als referentiekader gebruikt.

2 Machtsbipolariteit

Hierna volgt een overzicht van de belangrijkste indicatoren zoals we ze ook voor de 19de eeuw zullen bespreken. We geven voor de periode van de Koude Oorlog telkens de bevolkingsomvang, de militaire uitgaven, het militair personeel, het bbp en bbp/capita. We besparen ons de moeite om hier een concentratie-index te berekenen van de onderlinge verhoudingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Of de macht tussen deze twee al dan niet evenwichtig is gespreid, valt immers gemakkelijk vast te stellen aange-

zien we maar twee grootmachten hebben. Wel geven we louter ter illustratie ook de cijfers voor een aantal andere belangrijke staten, die we niet als grootmachten beschouwen.

We herinneren eraan dat een aantal van de cijfers die we hier gebruiken afkomstig zijn van COW, en dat deze dus enkel betrekking hebben op onafhankelijke staten, die COW als lid van het internationaal systeem beschouwt. Dat geldt meer bepaald voor de omvang van de bevolking en de militaire indicatoren. Cijfers over kolonies worden niet opgenomen in deze van het moederland, en worden door COW ook niet apart vermeld. Gezien het dekolonisatieproces dat zich in deze periode voordeed, wil dit dus zeggen dat bij de bevolkingscijfers en de militaire indicatoren, de totalen waarop deze percentages werden berekend groter zijn in 1990 dan in 1950. Doordat we met relatieve cijfers werken, wordt deze evolutie in de kwantitatieve gegevens verdoezeld.

De aandelen in de totale wereldeconomie (cijfers van Maddison) van landen als Frankrijk en Groot-Brittannië betreffen eveneens uitsluitend het moederland, niet de kolonies. De percentages zijn echter wel berekend op Maddisons schatting van de totale omvang van de wereldeconomie (inclusief koloniale gebieden).

2.1 Militaire indicatoren

Zo er in de Koude Oorlog sprake was van bipolariteit dan blijkt dit alvast uit de meest klassieke van de militaire indicatoren, namelijk de militaire uitgaven. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie zijn samen altijd goed voor meer dan vijftig percent van de totale militaire uitgaven in de wereld, en voor het grootste deel van de periode (1950-1985) is de macht tussen de twee ook vrij evenwichtig gespreid. Hier lijkt men het ideaalbeeld te benaderen van wat sommige auteurs in kwantitatieve termen als bipolariteit omschrijven: twee machten met elk tussen de vijftientwintig en vijftig percent van de macht (zie onze bespreking van hiërarchische polariteitsconcepten). De kloof tussen deze 'kopgroep' en de andere landen is groot. De andere leden van de Veiligheidsraad komen bijvoorbeeld zelden of nooit boven de drempel van vijf percent uit. De meeste andere landen blijven onder één percent.

Enig voorbehoud is hier wel te maken bij het feit dat in een aantal jaren (1975-1985) de uitgaven van de Sovjet-Unie hoger worden geschat dan de Amerikaanse, al speelt de Afghaanse oorlog hier mogelijk wel een rol. Achteraf weten we dat deze cijfers wellicht geen correct beeld geven van de Sovjet-Russische macht, zoals trouwens het cijfer voor 1990 bevestigt. Met andere woorden, deze cijfers tonen de beperktheid aan van militaire uitgaven als indicator van reële militaire paraatheid.

De categorie militair personeel reflecteert het Sovjet-Russische numerieke overwicht op dit vlak, een tijdens de Koude Oorlog algemeen gekend fenomeen, waarvan de impact ook toen niet altijd even belangrijk werd geacht. Hier zien we de opvolger van het traditioneel grote Russische landleger uit de 19de eeuw dat we verder nog zullen bespreken. Minstens zo belangrijk is het feit dat in pure termen van troepensterkte de twee supermachten voorbijgestoken werden door China. Het toont de relativiteit aan van deze indicator. De pure omvang van de Chinese strijdkrachten, en trouwens ook van landen als

bijvoorbeeld India, werd op zich nooit beschouwd als een reden om deze landen tot grootmacht te bestempelen of het polariteitsperspectief te wijzigen.

Tabel 8. Aandeel in de wereldwijde militaire uitgaven en personeel 1946-1990 (in %)

Militaire uitgaven	1946	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
VS	54	33	43	39	34	33	24	23	31	35
SU	11	35	31	32	30	33	33	32	35	15
China	1	6	3	6	9	10	7	4	1	1
VK	21	5	5	4	4	2	3	4	3	5
Frankrijk	2	3	3	3	3	3	3	4	2	4
West-Duitsland			2	3	3	3	4	4	2	4
Japan					1	1	1	1	2	3
Anderen	5	8	6	6	8	10	17	20	18	25
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Militair personeel	1946	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
VS	19	8	14	12	13	12	8	8	8	8
SU	16	25	27	18	13	17	15	15	14	12
China	26	23	14	16	12	11	16	17	15	12
VK	13	4	4	3	2	2	1	1	1	1
Frankrijk	4	3	4	5	3	2	2	2	2	2
West-Duitsland			1	2	2	2	2	2	2	2
Japan			1	1	1	1	1	1	1	1
Anderen	0	4	9	11	14	15	14	13	13	15
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: Eigen berekeningen op basis van COW (2010b).

2.1.1 Bipolariteit, kernwapens en machts-evenwicht

Geen enkele militaire vergelijking tussen de 19de en de 20ste eeuw en vandaag, kan om een cruciaal element heen: namelijk de introductie van kernwapens in 1945. Onvermijdelijk belaaft het nucleaire aspect ook elke discussie over de stabiliteit van bipolaire versus multipolaire systemen omdat juist de aanvang van de bipolaire periode bij uitstek (1945-1991) samenvalt met de introductie van kernwapens (Gaddis, 1986; Wagner, 1993). Auteurs als Moul (1985), Mearsheimer (2001) en Duroselle (1979/1991a) verwerpen dan ook een vergelijking tussen polariteitsconfiguraties en machtsverhoudingen voor en na de nucleaire revolutie of maken er minstens ernstig voorbehoud bij omdat het nucleaire gegeven de militaire verhoudingen grondig heeft gewijzigd.

In zijn analyse van het gebruik van bipolariteit tijdens de Koude Oorlog stelt Wagner (1993) echter dat het concept in wezen drie betekenissen had, die in het doorsnee taalgebruik, maar vaak ook in wetenschappelijke analyses, door elkaar worden gebruikt:

- Wat wij clusterbipolariteit hebben genoemd.
- Wat wij machtsbipolariteit hebben genoemd, met een dominantie van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie over alle andere staten.
- De situatie waarbij de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie de enige twee machten waren die in staat bleken tot een wereldwijde nucleaire afschrikking.

Als we Wagner volgen dan zijn kernwapens dus een essentieel onderdeel van de bipolariteit in de periode 1945-1991. We zullen bij de bespreking van het concept grootmacht zien dat sommige auteurs van oordeel zijn dat een grootmacht een 'second strike capability' dient te hebben, met andere woorden over nucleaire systemen beschikt die een eerste nucleaire aanval kunnen overleven.

Een dergelijke definitie van grootmacht heeft behoorlijk wat consequenties. Het criterium leidt er vooreerst toe dat er pas in de jaren 1960 sprake is van bipolariteit, aangezien de Sovjet-Unie toen pas op een gelijk niveau met de Verenigde Staten kwam (Calleo, 2008; Noguee, 1974). Tegelijkertijd zou men dan moeten stellen dat het verwerven van een 'second strike capability' door de andere kernmachten tot multipolariteit zou leiden. Dit is echter zeker niet hoe men doorgaans de internationale verhoudingen in de jaren 1970 of 1980 zag. Ook al hadden zowel Frankrijk als Groot-Brittannië die capaciteit met hun nucleaire onderzeeërs, in essentie bleef deze periode bipolair.

Het criterium creëert in wezen ook één centrale drempel, namelijk een zekere wereldwijde onkwetsbaarheid als gevolg van kernwapens, ook al zijn die dan in aantal beperkt. Het maakt dat een militaire polariteitsanalyse in termen van evenwichtige spreiding van de macht, eigenlijk irrelevant is. Of men nu veel of weinig kernwapens heeft, het heeft weinig belang. Meer zelfs: het maakt het onderscheid tussen grootmacht en andere staten ultiem overbodig, aangezien ook een relatief klein land zonder andere machtselementen een 'second strike capability' kan hebben.

Dit soort redenering staat echter haaks op de realiteit van de Koude Oorlog. Onder meer Waltz is dan ook terecht een grote criticus van deze visie op de machtsverhoudingen, ook al leidt zijn eigen visie op kernwapens en hun rol in de Koude Oorlog tot nogal wat verwarring. Dit heeft vooral te maken met het feit dat hij niet zozeer geïnteresseerd is in de relatie tussen polariteit en kernwapens, wel in de relatie tussen polariteit en stabiliteit enerzijds en de relatie tussen kernwapens en stabiliteit anderzijds, wat twee verschillende dingen zijn (Waltz, 1964, 1979, 1981, 1999).¹ Op het eerste gezicht lijken kernwapens

---

¹ Waltz stelt dat bipolariteit stabiel is dan multipolariteit. Tegelijkertijd stelt hij in andere publicaties dat de verspreiding van kernwapens kan leiden tot een verhoging van de stabiliteit (Waltz, 1964; 1979; 1981; 1999). Waltz gaat in feite de discussie niet aan over de vraag of de stabiliteit van de naoorlogse internationale verhoudingen te wijten is aan het nucleaire aspect dan wel aan de bipolariteit. Blijkbaar versterken beide voor hem de stabiliteit.

voor hem niet belangrijk voor de polariteitsverhoudingen. Het verwerven van kernwapens door China of Frankrijk tast de bipolaire configuratie niet aan. Het overwicht van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie blijft ook op nucleair vlak veel te groot en het versterkt zelfs het bipolaire karakter van het toenmalige internationaal systeem. Het militair en economisch overwicht van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie bestond reeds voor de kernwapenwedloop en was bovendien sowieso onoverbrugbaar. Het feit dat ze beide uitgebreide kernarsenalen hadden, was louter een gevolg van dit overwicht, niet de oorzaak. Indien de militaire krachtmeting zich op een ander wapensysteem zou concentreren, zouden beide ook daarin een overwicht hebben ontwikkeld (Waltz, 1964, 1979, p. 181). Ook na de Koude Oorlog bleef Waltz (1999) bij zijn standpunt. Kernwapens zijn niet de gelijkmakers die grootmachten van kleinere staten onderscheiden. Hooguit beperkt een 'second strike capability' in de handen van kleine staten de actiemogelijkheden van de grootmachten. Zij kunnen die kleine staat immers niet langer ongestraft aanvallen. Maar het onderscheid tussen beide blijft bestaan. Samengevat: *'Nuclear weapons do not make lesser states into great powers. Nuclear weapons do enable the weak to counter some of the measures that the strong may wish to take against them.'* (Waltz, 1999, p. 366).

Hier tegenover staat dat Waltz in de eerste helft van de jaren 1990, op basis van dezelfde redenering, stelt dat Rusland juist omwille van zijn 'second strike capability' een grootmacht blijft. Zijn kernarsenaal maakt het onkwetsbaar en daarom kan het ruim de tijd nemen zijn nog steeds aanwezige militaire, economische en territoriale basis opnieuw op te krikken. Hier werken kernwapens dus wel als gelijkmakers. Kernwapens veranderen immers de relatie tussen economische en militaire macht. Een land met relatief weinig economische macht kan militair de competitie aangaan als het een status quo beleid voert en een afschrikingsstrategie hanteert. Omgekeerd kan een leidende staat zijn economische superioriteit niet dadelijk omzetten in militaire dominantie. Kernwapens verbreden de economische marge waarbinnen grootmachten en would-be grootmachten met elkaar in competitie kunnen gaan. Daarom lijkt de deur nog steeds open te staan voor Rusland maar ook voor mogelijk nieuwe spelers als de Europese Unie, China of Japan. Waltz stelt dat men op het gebied van kernwapens niet per definitie op hetzelfde technologische niveau dient te staan als de tegenstander. Wapens die niet bedoeld zijn voor een reëel gevecht, verliezen hun nut niet door technologische vernieuwing. Wel maakt hij voorbehoud indien één van de partijen (in casu de Verenigde Staten) een 'first strike capability' zou ontwikkelen, gecombineerd met een reële strategische defensie. In dergelijk scenario zit men weer in de offensieve-defensieve wedloop zoals in de conventionele tijd (Waltz, 1993, p. 51-2).

Dit alles is behoorlijk verwarrend: terwijl een 'second strike capability' voor Waltz geen gelijkmaker is wat kleine staten betreft, is het dat blijkbaar wel voor de grootmacht in neergang, met name Rusland, of voor kandidaatgrootmachten. Bovendien wijkt dit af van wat hij vroeger over kernwapens zei, waar hij stelt dat de bipolariteit niet gevestigd is op het Amerikaans-Russisch nucleair overwicht. Waltz lijkt het duidelijk moeilijk te hebben om kernwapens in zijn theoretische kaders in te passen.

Eenzelfde verwarring vinden we bij Hedley Bull (2002), een auteur die bij onze bespreking van het concept grootmacht nog aan bod zal komen. Voor hem was enerzijds het denken in termen van precies afgemeten machtsevenwicht niet langer relevant eens de

Verenigde Staten en de Sovjet-Unie een situatie van wederzijdse gegarandeerde vernietiging hadden bereikt. Anderzijds stelde hij dan weer dat Frankrijk en Groot-Brittannië geen grootmachten waren, ook al beschikten zij over strategische kernwapens. Bovendien, zo stelde Bull, is er een fundamenteel verschil tussen het denken in termen van een 'balance of power' en een 'balance of terror' omdat dit laatste helemaal niet gemeten wordt in termen van militaire capaciteit, wel in termen van de intenties die men de andere partij toeschrijft (Bull, 2002, p. 116-8 en 197). Dit laatste maakt dus een loutere meting in termen van nucleaire militaire capaciteit en evenwicht irrelevant.

Zowel bij Waltz' als bij Bulls benadering zijn belangrijke opmerkingen te maken. Terecht merken zij beide op dat het bezit van kernwapens op zich geen voldoende voorwaarde is om van een grootmacht te kunnen spreken, maar dat men hiervoor een bredere economische en vooral militaire basis nodig heeft. Beide auteurs zien de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tot in de jaren 1970 als de enige grootmachten, al zal Bull daar aan het einde van de jaren 1970 China aan toevoegen.

Ondanks alle redeneringen over de invloed van nucleaire afschrikking op de verhoudingen tussen grote en kleine spelers, lijkt het erop dat zowel Bull als Waltz impliciet erkennen dat de omvang van de Amerikaanse en Sovjet-Russische nucleaire arsenalen hen onderscheidde van alle andere spelers. Of die andere spelers nu kernwapens hadden of niet, is hierbij niet van belang. Overigens is Bulls redenering dat een precies evenwicht tussen beide niet noodzakelijk is in een nucleaire 'balance of terror', niet correct. Vanaf het ogenblik dat men als doel stelt dat een machtsevenwicht dient om oorlog te voorkomen, gaat men in feite uit van een 'balance of terror' en afschrikking, of die nu nucleair gefundeerd is of niet. Wat de andere van plan is, wordt in deze in hoofdzaak afgeleid uit zijn militaire capaciteit, in casu de nucleaire. En het was die nucleaire capaciteit die de twee supermachten onderscheidde van de rest.

Het zijn volgens ons dan ook het kwantitatief nucleaire overwicht en de rol in het nucleaire machtsevenwicht van de twee supermachten/grootmachten, die het cruciale gegeven van de militaire bipolariteit uitmaakten.

Waltz lijkt dit ook te erkennen wanneer hij in 1993 de verminderde machtsbasis van Rusland evalueert:

How does the weakened condition of Russia affect the structure of international politics? The answer is that bipolarity endures, but in an altered state. Bipolarity continues because militarily Russia can take care of itself and because no other great powers have yet emerged. Some of the implications of bipolarity, however, have changed. (p. 52)

Met andere woorden, ook al is Waltz er in 1993 van overtuigd dat Rusland sterk verzwakt was, zijn kernmacht maakte dat het een grootmacht bleef, en de situatie bleef bij gebrek aan nieuwe grote spelers dus voor Waltz nog steeds bipolair. Wel waren de gevolgen van die bipolariteit blijkaar veranderd. De vraag is of deze evaluatie twintig jaar later nog geldt.

Wat er ook van zij, er bestond tijdens de Koude Oorlog een fundamenteel onderscheid tussen de kernarsenalen van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie enerzijds en deze van de kleinere nucleaire spelers anderzijds. Het verschil was zo groot dat het voldoende was om de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten als een aparte categorie staten te beschouwen. Het waren, zeker vanaf de jaren 1960, zoals Wagner aanduidt, inderdaad de enige twee die wellicht in staat waren een wereldwijde afschrikking te ondersteunen. Met andere woorden: de enigen die, wat betreft kernwapens, werkelijk wereldwijde spelers waren. Tabel 9 geeft slechts een rudimentaire schets van deze nucleaire bipolariteit via een overzicht van het aantal kernladingen.

Tabel 9. Aantal kernladingen 1945-2013.

	1945	1955	1965	1975	1985	1995	2005	2013 (*)
VS	2	2422	31139	27519	23368	10904	8360	4650
USSR/Rusland		200	6144	19235	38582	18179	7000	4480
VK		10	271	500	350	234	280	225
Frankrijk			32	188	360	500	350	300
China			5	180	222	234	235	250
Israel				20	42	63	80	80
India							38	110
Pakistan							44	120
Noord-Korea								?
Totaal (*)	2	2632	37591	47642	62924	30114	16387	10215

(*) Deze cijfers zijn exclusief ongeveer 3000 Amerikaanse en 4000 Russische kernladingen, die opgeslagen liggen buiten militaire bases in afwachting van vernietiging. Wanneer men deze bij het totaal telt komt men voor 2013 op ongeveer 17200 kernladingen.

Bron: Kristensen & Norris, 2014.

Dit zegt uiteraard niets over explosiekracht, verschillende types kernwapens (thermonucleaire en andere), het hele systeem van verschillende overbrengingsmiddelen voor allerlei mogelijke afstanden te land, ter zee en in de lucht, veelkoppige raketsystemen, etc., dat de arsenalen van de twee supermachten kenmerkte. Ook op dat vlak hadden Sovjets en Amerikanen een verpletterend overwicht op de rest.

Evenmin zegt het iets over de talrijke gesofisticeerde kwantitatieve redeneringen die in verband met de nucleaire machtsverhoudingen werden gehanteerd. Ook al is het theoretisch wellicht correct dat, in een situatie van nucleaire afschrikking, een precieze berekening van de machtsbalans (en dus de vraag of de macht evenwichtig is gespreid) niet relevant is, dit was niet de praktijk tijdens de Koude Oorlog. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie waren de twee actoren van het centrale machtssevenwicht, de as waarrond de wereldwijde strategische verhoudingen draaiden en waartegenover de andere spelers zich positioneerden (Heisbourg, 2011; Mandelbaum, 1981, p. 67-72). Die as was niet uitslui-

tend maar wel in hoge mate nucleair bepaald en werd bovendien, eerder dan vanuit een loutere inschatting van elkaars intenties (zoals Bull beweert), in de praktijk berekend in termen van precieze materiële, nucleaire capaciteit. De regelmatig opduikende paniek over zogenaamde ‘vensters van kwetsbaarheid’ in deze of gene categorie kernwapens, en de eindeloze onderhandelingen in strategische wapenbeheersingsverdragen over technische aspecten allerhande (hoeveel dragers van welk type, hoeveel kernkoppen al dan niet afzonderlijk richtbaar, etc.) zijn hier getuige van.

Samenvattend: In de internationale verhoudingen tijdens de Koude Oorlog was bipolariteit, zeker in zijn militaire interpretatie, nauw verbonden met de Sovjet-Amerikaanse nucleaire bewapening en de bijhorende wapenwedloop.

2.2 Bevolking en economie

Wat bevolkingsomvang betreft, gebruiken we hier de berekeningswijze van COW, dus het aandeel in de totale bevolking van de onafhankelijke staten.

Tabel 10. Aandeel van de grootmachten in de totale bevolking van de onafhankelijke staten 1950-1990 (in %)

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
SU	8	8	7	7	7	6	6	6	5
VS	7	7	6	6	6	5	5	5	5

China	27	24	23	22	23	23	23	22	22
VK	2	2	2	2	2	1	1	1	1
Brazilië	2	2	2	3	3	3	3	3	3
Frankrijk	2	2	2	1	1	1	1	1	1
W-Duitsland		2	2	2	2	2	1	1	1
India	17	15	15	15	15	15	15	16	16
Japan		4	3	3	3	3	3	3	2
Andere	6	7	10	12	12	11	11	12	12
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: Eigen berekening op basis van COW (2010b)

Het is opvallend hoe beperkt het aandeel van de twee grootmachten in het totale internationale systeem is. Dat heeft uiteraard alles te maken met de demografisch grote staten, in eerste instantie China en India, die niet tot de grootmachtclub behoren. De combinatie van steeds nieuwe onafhankelijke staten en de bevolkingsexplosie in wat toen de derde wereld werd genoemd, maakt zelfs dat het demografisch gewicht van de twee grootmach-

ten systematisch afneemt. Dat neemt niet weg dat het al bij al om twee grote staten gaat, waarvan de omvang van de bevolking onderling niet veel verschilt.¹

Dat laatste kan niet gezegd worden van de omvang van de economie. In Tabel 11 op pagina 141 geven we de cijfers van Maddison waaruit een duidelijk overzicht van de Verenigde Staten op de Sovjet-Unie blijkt. Dit verhaal is verder in die mate gekend dat we er niet uitgebreid op ingaan (zie bv. Kennedy, 1987).

De omvang van de Amerikaanse economie is over de hele periode, ondanks de kleinere bevolking, altijd minstens dubbel zo groot als de Sovjet-Russische. Overigens is deze laatste na verloop van tijd niet opmerkelijk groter dan de Japanse of de Duitse. Het gaat hierbij dan nog over cijfers in bbp-ppp, die de Sovjet-Unie relatief bevoordelen. In ieder geval is het zeer de vraag of men op basis van deze cijfers kan spreken van een Sovjet-Amerikaanse economische bipolariteit. Het grote Amerikaanse overwicht wordt gerealiseerd door een veel hoger technologisch niveau en economische productiviteit, zoals de cijfers over het bbp/capita in Tabel 12 duidelijk maken.

Tabel 11. Amerikaans en Sovjetaandeel in het wereldwijde bbp-ppp 1950-1990 (in %)

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
VS	27	26	24	24	22	21	21	22	21
SU	10	9	10	10	10	9	9	8	7
China	5	5	5	5	5	5	5	7	8
VK	7	6	5	5	4	4	4	3	3
Frankrijk	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Duitsland (*)	5	6	7	6	6	6	6	5	5
Japan	3	4	4	5	7	8	8	8	9
Andere	40	39	40	40	41	43	44	43	43
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron:.. Eigen berekening op basis van Maddison (2010) Cijfers in internationale \$ 1990.

(*) Cijfer voor heel Duitsland zoals verenigd in 1990 (zie bijlage).

¹ Wat niet uit deze cijfers blijkt, zijn de effecten van het dekolonisatieproces, die uiteraard sterk in het na-deel van de oude grootmachten, en dan vooral van Groot-Brittannië, speelden. Voor 1947 zou men minstenshet cijfer van India bij Groot-Brittannië moeten optellen.

Tabel 12. Bbp/capita 1950-1990

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
VS	9 561	10 897	11 328	13 419	15 030	16 284	18 577	20 717	23 201
SU	2 841	3 313	3 945	4 634	5 575	6 135	6 427	6 708	6 894
China	448	577	662	702	778	871	1 061	1 519	1 871
VK	6 939	7 868	8 645	9 752	10 767	11 847	12 931	14 165	16 430
Frankrijk	5 186	6 199	7 393	9 165	11 410	12 957	14 766	15 530	17 994
Duitsland (*)	3 881	5 797	7 705	9 186	10 839	12 041	14 114	15 140	15 929
Japan	1 921	2 771	3 986	5 934	9 714	11 344	13 428	15 331	18 789
Wereld gemid.	2 109	2 465	2 770	3 226	3 726	4 083	4 507	4 743	5 143

Bron: . Eigen berekening op basis van Maddison (2010) Cijfers in internationale \$ 1990

(*) Cijfer voor heel Duitsland zoals verenigd in 1990 (zie bijlage)

Dit gegeven was tijdens de Koude Oorlog algemeen gekend. Terwijl in de jaren 1950 en 1960 de Sovjetleider Chroesjtsjov nog beweerde dat de Sovjet-Unie de Verenigde Staten zouden inhalen, waren waarnemers het er vanaf de jaren 1970 over eens dat de industriële productiviteit van de Sovjet-Unie die van de Verenigde Staten geenszins evenaarde. Achteraf gezien heeft men de achterstand wellicht nog onderschat. Hiermee hebben we echter alvast een illustratie van het gegeven dat men met een relatief zwakke economische basis wel een grote militaire macht kan opbouwen.

Als we naar het gecombineerde aandeel van de twee grootmachten in het totale wereldwijde bbp kijken (verhouding grootmachtsysteem/totale internationale systeem) dan merken we dat dit nooit overweldigend is geweest. Het bedroeg 37 percent in 1950 en viel terug tot 27 percent in 1990. Dit geringe aandeel is vooreerst te verklaren door het feit dat een aantal niet-geïndustrialiseerde landen (bijvoorbeeld China) omwille van hun grote bevolkingsomvang nog relatief zwaar doorwogen in het wereldwijde bbp. Maar het blijft natuurlijk ook een feit dat een aantal traditionele Westerse industrielanden, nadat ze hersteld waren van de Tweede Wereldoorlog, hun rol opnieuw opnamen. Dat geldt meer bepaald voor de oude mogendheden: Frankrijk, Groot-Brittannië en vooral voor Duitsland en Japan.

We zien dan ook een tendens waarbij het relatieve Amerikaanse aandeel in de wereldwijde economie afneemt. Dit gegeven vormt de achtergrond van uitspraken over de multipolarisering van de wereldverhoudingen in de jaren 1960 en 1970. Zowel Waltz (1979, p. 177) als Kennedy (1987) verwijzen in dit verband naar een uitspraak van Nixon uit 1971 waarbij die stelde dat de wereldeconomie op dat ogenblik bestond uit vijf grootmachtcentra: de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, West-Europa, Japan en China. Achteraf gezien een vrij goede voorspelling van hoe de economische machtsverhoudingen er veertig jaar

later zouden uitzien, zij het dat India en Brazilië over het hoofd werden gezien. Die twee laatste zitten in de categorie ‘anderen’.

Maar Waltz en Kennedy formuleerden een tegengestelde evaluatie van Nixons uitspraak. Waltz verwierp ze en stelde dat er sprake was van een blijvend Amerikaans overwicht. Hij gebruikte hiervoor argumenten die vijftien jaar later ook zouden gebruikt worden om het blijvend karakter van de unipolariteit te bewijzen: het hoogtechnologisch overwicht van de VS dat moeilijk in te halen was, het hoge niveau van onderzoek en ontwikkeling, het feit dat de Sovjet-Unie zijn militaire macht moest baseren op een veel beperktere economie, de politieke verdeeldheid van Europa en het uitermate laag niveau van ontwikkeling van China (Waltz, 1979, p. 179-81).¹

Daarentegen kadert de uitspraak van Nixon bij Kennedy in een verhaal over de verschuivende economische machtsverhoudingen in de wereld die hij als een onvermijdelijke tendens op lange termijn ziet en verder gaat dan louter het herstel van oude industriële mogelijkheden in Europa en Japan na de Tweede Wereldoorlog. Kennedy (1987, p. 415) verwijst hierbij naar de studie van Bairoch (1982) waaruit wij Tabel 13 halen.

Tabel 13. Aandeel van wereldwijde industriële productie 1913-1980 (in %)

	1913	1928	1938	1953	1963	1973	1980
Verenigde Staten	32	39,3	31,4	44,7	35,1	33	31,5
West-Europa	40,8	35,4	37,3	26,1	26,5	24,5	22,9
Japan	2,7	3,3	5,2	2,9	5,1	8,8	9,1
Sovjet-Unie	8,2	5,3	9	10,7	14,2	14,4	14,8
totaal ontwikkelde landen (*)	92,5	92,8	92,5	93,5	91,5	90,1	88
China	3,6	3,4	3,1	2,3	3,5	3,9	5
India	1,4	1,9	2,4	1,7	1,8	2,1	2,3
Brazilië	0,5	0,6	0,6	0,6	0,8	1,1	1,4
Totaal derde wereld (*)	7,5	7,2	7,2	6,5	8,5	9,9	12

Bron: Bairoch, (1982)

(*) Totalen voor alle ontwikkelde en derdewereldlanden, inclusief kleine staten.

¹ Waltz' redenering is opmerkelijk omdat zij omzeggens neerkomt op een vaststelling van Amerikaanse unipolariteit op economisch vlak en dit op een terrein dat hij blijkbaar als een essentiële voorwaarde voor militaire macht beschouwt. Hij vraagt zich anno 1979 zelfs af of de Sovjet-Unie met half het bnp van de Verenigde Staten wel in staat zal zijn een grootmacht te blijven. Elders stelt hij dat het internationaal beheer volledig door de Verenigde Staten wordt geleid (Waltz, 1979, p. 179-80 en 204-10). Dit alles is in sterke tegenspraak met wat hij later over de periode na de Koude Oorlog stelt: namelijk dat de wereld op dat ogenblik nog steeds bipolair is en in de richting van multipolariteit evolueert (Waltz, 1993, 2000). Toch zal hij later (2003) weer teruggrijpen naar de alles bij elkaar genomen beperkte verwijzingen naar de zwakte van de Sovjet-Unie om te stellen dat hij de implosie van deze grootmacht heeft zien aankomen.

Hieruit blijkt dat de relatieve neergang van de Verenigde Staten sinds 1945 ook te maken had met de groei van het aandeel van de 'derdewereldlanden' in de industriële productie. Bairochs cijfers voor de 20ste eeuw tonen aan dat dit aandeel, na een dieptepunt in 1953, langzaam maar zeker weer toenam en in 1980 goed was voor twaalf percent van de wereldwijde industriële productie. Dit gegeven, naast een aantal andere (zoals de opkomst van Japan), leidde Kennedy tot de conclusie dat de economische machtspositie van de Verenigde Staten onvermijdelijk zou blijven afnemen. Hiermee wees hij in 1987 in ieder geval op een tendens die zich tot vandaag verderzet.

Deze tegenspraak tussen Waltz en Kennedy vatte niet alleen in een notendop de economische aspecten van het Amerikaanse 'decline'-debat van de jaren 1970-1980 samen. Ze was in al haar eenvoud ook een goede illustratie van hoe percepties en interpretaties van bepaalde evoluties kunnen verschillen. Waltz en Kennedy trokken verschillende conclusies uit dezelfde feiten omdat zij ze anders evalueren.

Wat wij hier in ieder geval uit onthouden is dat er zich tijdens de Koude Oorlog een langetermijntendens aftekende waarbij het aandeel van de twee supermachten in de wereldwijde economie langzaam maar zeker afnam. Die ontwikkeling was niet enkel te wijten aan een verschuiving naar de oude Europese machten maar ook aan het langzaam maar zeker groeiend gewicht van nieuwe spelers.

2.3 De evolutie van het internationale systeem en de internationale samenleving

Bovenstaande analyse gaat uit van het wereldwijde internationale systeem als het systeemniveau waarbinnen we de polariteitsverhoudingen analyseren. Er moet echter op gewezen worden dat dit internationale systeem gedurende de periode van de Koude Oorlog een belangrijke evolutie heeft doorgemaakt. Vooreerst is het interstatelijk systeem enorm uitgebreid. Door de dekolonisatie zijn steeds meer nieuwe staten toegetreden tot het systeem. Het is daarom niet helemaal vergelijkbaar met het wereldwijde systeem van de 19de eeuw, dat zwaar door koloniale verhoudingen werd getekend. Een logisch gevolg is bovendien dat het relatieve gewicht van de twee grootmachten afneemt, in eerste instantie op demografisch vlak. Dat geldt echter nog meer voor de oude koloniale mogendheden, en dan vooral Groot-Brittannië en Frankrijk.

Men kan dan ook stellen dat aan de opkomst van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie op langere termijn twee evoluties ten grondslag liggen. Enerzijds het proces van schaalvergroting van het internationale systeem waarbij ook de schaal van de grootmachten toeneemt. In zekere zin had men dit al voorzien op het einde van de 19de eeuw, toen velen dachten dat er maar drie of vier grote wereldstaten zouden overblijven.

Wat men op dat moment echter niet had verwacht, is het dekolonisatieproces. Dat zou ervoor zorgen dat het interstatelijk systeem na de Tweede Wereldoorlog veel meer leden zou tellen dan aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog het geval was, leden die bovendien veel groter waren van omvang dan deze van het Europese systeem in 1815. Het is belangrijk dit gegeven voor ogen te houden. Het interstatelijk systeem van 1990, aan de vooravond van de implosie van de Sovjet-Unie, was veel uitgebreider en ook veel meer versnipperd dan dat van 1945 toen de Verenigde Naties werden opgericht, de organisatie waarvan COW het lidmaatschap als criterium hanteert om te kunnen spreken van

een erkende staat. Onvermijdelijk leidt dit tot een machtsafname van de grote spelers. Dit is een fundamenteel gegeven dat in veel van de polariteitsanalyses over het hoofd wordt gezien.

2.4 Conclusie betreffende machtpolariteit

Ook al wordt de Koude Oorlog als de bipolaire periode bij uitstek gezien, en ook al lijkt Waltz te zeggen dat een grootmacht sterk moet staan op alle domeinen, het korte overzicht hierboven nuanceert dit beeld toch sterk. Op militair vlak kan men ontegensprekelijk van bipolariteit spreken. Dat geldt niet voor de troepensterkte, een criterium dat ook in het voordeel speelt van volkrijke maar arme landmogendheden als China. Maar het geldt zeker voor de totale militaire uitgaven én voor de nucleaire bewapening. Zeker vanaf midden jaren 1960 kan men op dat vlak van een nucleaire bipolaire pariteit spreken, los van alle, achteraf gezien vaak wereldvreemde, discussies over onevenwichten in deze of gene categorie kernwapens. En ook wat betreft militaire uitgaven, en dus uitrusting in het algemeen, was er sprake van een overwicht. In ieder geval was er op militair vlak een diepe kloof tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie enerzijds en de andere machten anderzijds.

Dit beeld geldt echter niet voor het criterium bevolking. Weliswaar argumenteert Organski (1968) terecht dat bevolking enkel een vorm van latente rijkdom en macht is, maar zij was voor een aantal grote landen (India, China) wel degelijk een wissel op de toekomst.

Als we de combinatie economische ontwikkeling en bevolking in rekening brengen, namelijk het bbp, dan kan er al evenmin sprake zijn van echte bipolariteit aangezien het overwicht van de Verenigde Staten op de Sovjet-Unie hier bijzonder groot was. In termen van bbp sloot deze laatste eerder aan bij andere geïndustrialiseerde staten. Wel nam het overwicht van de Verenigde Staten op alle andere staten doorheen de betrokken periode af.

Bij dit alles mag men niet vergeten dat het Amerikaans-Sovjet-Russische overwicht het gevolg was van een aantal evoluties. Er waren uiteraard de eigen interne economische en militaire ontwikkelingen van deze twee grote landmachten, die als enigen van de oude grootmachten uit de 19de eeuw de schaal hadden om spelers op wereldvlak te blijven, zoals reeds in de 19de eeuw werd voorspeld. Er was anderzijds ook het proces van dekolonisatie waarvan deze twee grote landmachten nauwelijks hinder ondervonden. De Sovjet-Unie breidde na 1945 haar territorium zelfs uit. De dekolonisatie ging wel ten nadele van Groot-Brittannië en Frankrijk, die hun overzeese koloniale rijken kwijtspeelden. De dekolonisatie leidde daarom tot een aanzienlijke daling van de machtspositie van deze landen, die in de cijfers over bevolking, omvang van de economie en militaire capaciteit niet terug te vinden zijn.

3 Clusterbipolariteit

We herinneren hier aan de vier elementen van clusterpolariteit die Rapkin, Thompson en Christopherson (1979) met betrekking tot de Koude Oorlog onderscheiden: alliantievorming, internationale organisaties, economische en andere materiële banden (handel, hulp) en andere vormen van interactie (zie Lexicon).

3.1 Clusterbipolariteit en alliantievorming

Het hoeft weinig betoog dat één van de grote kenmerken van de periode 1945-1991 het bestaan van twee tegengestelde systemen van militaire bondgenootschappen was. Vooral langs Amerikaanse kant ontstond in het kader van de Trumandoctrine en de containment-politiek ten aanzien van de Sovjet-Unie einde jaren 1940, begin jaren 1950 een wereldwijd systeem van bondgenootschappen: de NAVO (1949, Europa, Canada de Verenigde Staten), het Rio-pact (1947, Zuid- en Centraal-Amerika), de ANZUS (1951, Australië en Nieuw-Zeeland), SEATO (1954-1977, Zuidoost-Azië), CENTO (Zuidwest-Azië, 1955-1979), en alliantieverdragen met individuele landen als Japan, Zuid-Korea, Pakistan, Spanje (ten tijde van Franco), Iran (onder de sjah), Saudi-Arabië, Israël, etc.

Het Sovjet-Russische alliantiesysteem was alles bij elkaar genomen minder uitgebreid. Het zwaartepunt lag op het Euraziatische continent met onder meer het Warschaupact (1955-1991) in Europa, en militaire verdragen met de Chinese Volksrepubliek (1950), (Noord-)Vietnam en Noord-Korea.

Wat hierbij verder opvalt, is het blijvend karakter van vele allianties in vergelijking met de 19de-eeuwse. Een aantal overleefde zelfs de Koude Oorlog. Dit is het geval voor de grootste en meest geïnstitutionaliseerde militaire organisatie onder leiding van de Verenigde Staten, de NAVO, en voor de Amerikaanse allianties met sleutelpartners als Japan en Zuid-Korea. Ook de centrale Europese alliantie van de Sovjet-Unie, het Warschaupact (1955-1991), bleef tot het einde van de Koude Oorlog omzeggens intact, ook al werden sommige leden manu militari in de club gehouden. Bovendien ging het in deze twee gevallen ook over defensiepakten, met een belofte van bijstand in geval van een militaire aanval. Het ging hier niet over lossere vormen van militaire samenwerking zoals neutraliteitsverklaringen of militaire ententes.

Dit wil echter niet zeggen dat we kunnen spreken van een totale clusterbipolariteit wat betreft bondgenootschappen. Dat was zelfs nooit volledig het geval in Europa, waar, om diverse redenen die hier verder niet ter zake doen, een aantal landen buiten de NAVO en het Warschaupact bleven (Zweden, Oostenrijk, Finland), nooit lid waren van het Warschaupact (Joegoslavië) of het verlieten (Albanië).

Buiten Europa brokkelden een aantal allianties (CENTO, SEATO) doorheen de jaren af. Het alliantietype was vaak ook minder bindend (ententes, niet-aanvalspakten). Bovendien wisselden een aantal landen van kamp. Dat geldt bijvoorbeeld voor Egypte, bondgenoot van de Sovjet-Unie onder Nasser en na 1974 de grootste Arabische bondgenoot van de Verenigde Staten. Dat was bijvoorbeeld ook het geval voor Ethiopië waar de militaire coup van Mengistu (1974) gepaard ging met een wisseling van allianties ten voordele van

de Sovjet-Unie. Enkele jaren later maakte Somalië de omgekeerde beweging nadat de Sovjet-Unie, tijdens een oorlog om de Ogaden, duidelijk de kant van Ethiopië had gekozen. Iran verliet na de islamitische revolutie het pro-Amerikaanse kamp, zonder dat het daarom een bondgenoot van de Sovjet-Unie werd. De relatie tussen deze landen van de derde wereld en de twee supermachten nam overigens vaak niet de vorm aan van bondgenootschappen zoals hierboven omschreven. Vaak ging het eerder om de levering van economische en/of militaire hulp. Bondgenootschappen waren dan ook eerder een teken van de afbakening van de invloedssferen van de twee supermachten, en die waren vooral in Afrika en Azië veel minder duidelijk en definitief dan in Europa het geval was (Kegley & Raymond, 1994, p. 34-6).

In de jaren 1960 waren de meest in het oog springende veranderingen wellicht deze in de Frans-Amerikaanse en de Chinees-Russische relaties. Niet voor niets twee landen die zich op een grootmachtstatus beriepen en van oordeel waren dat zij binnen het eigen kamp recht hadden op minstens een andere behandeling dan kleinere lidstaten, zo niet gewoonweg op gelijkberechtiging met de leider.

De politiek van de Gaulle om de Franse grootmachtstatus te herwinnen via een nauwere band met Duitsland, het verlaten van de geïntegreerde militaire structuur van de NAVO, en een beleid van toenadering tot de nieuwe landen in de postkoloniale wereld, had hierbij op langere termijn wellicht minder belang dan toen werd gedacht. De Gaulle probeerde bewust de Amerikaans-Russische dominantie van het internationaal toneel te doorbreken, en Europa (zij het in een zeer specifiek concept waarbij de nationale staten en dus Frankrijk een cruciale rol speelden) als een derde macht uit te bouwen. Maar Frankrijk bleef lid van het NAVO-bondgenootschap en de andere belangrijke Westerse organisaties en het had militaire verplichtingen ten aanzien van Duitsland. Bovendien bestond er weinig twijfel over tegen wie de nucleaire ‘force de frappe’ feitelijk gericht was, ondanks een officiële nucleaire doctrine van een ‘dissuasion tous azimuts’.

De breuk tussen Moskou en Peking was diepgaander en op lange termijn belangrijker. Hier stonden de twee grootste communistische landen tegenover elkaar, inclusief rechtstreekse militaire confrontaties, als gevolg van een mengeling van pure machtspolitieke tegenstellingen, prestigekwesties en ideologische meningsverschillen (M.L. Haas, 2005; Hopf, 2002). De Amerikaans-Chinese toenadering van begin jaren 1970 onder Nixon en Kissinger – deze laatste niet toevallig een historicus, gespecialiseerd in de 19de-eeuwse Europese diplomatie – kunnen we beschouwen als een belangrijke verandering in termen van clusterpolariteit, in de richting van internationale verhoudingen die meer gekenmerkt worden door wisselende alliantievormingen en afspraken tussen grootmachten los van ideologische overwegingen. Kissinger zelf spreekt van een triangulaire strategie waarbij detente en wapenbeheersing met de Sovjet-Unie gepaard gingen met openingen naar China. Voor hem kwam deze toenadering, zonder dat er sprake was van een formele alliantie, neer op een evenwichtsoefening ter voorkoming van een Sovjethegemonie in Azië en hij maakt hierbij expliciet de vergelijking met de Ententes van 1904 en 1907. Nixon en Kissinger vertrokken van het standpunt dat zolang het wederzijds antagonisme tussen de Sovjet-Unie en China groter was dan hun respectievelijke vrees voor de Verenigde Staten, deze laatste in een comfortabele positie stonden. Een uitgangspunt dat door Kennedy als een bismarckiaanse jongleeroefening wordt omschreven, al is dat wellicht onterecht

omdat dit alles bij elkaar genomen maar een vereenvoudigde versie is van de ingewikkelde Bismarckdiplomatie (Kennedy, 1987, p. 729; Kissinger, 1994, p. 727-8). In ieder geval veranderde het patroon van interactie op wereldniveau hiermee aanzienlijk. Heel deze Amerikaanse benadering lijkt ook neer te komen op een de facto erkenning van China, ondanks zijn zwakte in termen van nationale militaire en economische capaciteit, als een belangrijke speler in het wereldwijde machtsevenwicht en dus als een grootmacht (zie verder).

In dit verband is er dan ook een belangrijk onderscheid tussen de relatie China, Sovjet-Unie en de Verenigde Staten enerzijds en de relaties tussen de laatste twee en hun kleinere bondgenoten anderzijds. Deze laatste kwamen in feite neer op een eenzijdige veiligheidsgarantie van de supermacht ten aanzien van deze kleine staten, of in het geval van perifere landen levering van militair materiaal en training. Het feit dat China nu een rol speelde los van de twee grote allianties, is wellicht het belangrijkste teken dat de interactie binnen het internationaal systeem niet langer louter in termen van clusterbipolariteit kon worden beschreven.

Maar daarnaast mag men ook niet vergeten dat niet alle nieuwe postkoloniale staten zo maar in één van de twee kampen te plaatsen waren. De Beweging van Niet-Gebonden Landen haalde haar identiteit juist uit het feit dat zij een wereldsysteem verwierp dat georganiseerd was in twee blokken, ook al waren bij de oorspronkelijke stichters op de conferentie van Bandung (1955) zeker ook landen (China, Turkije) die duidelijke banden met één van de twee supermachten hadden. Maar India, één van de grote tenoren in Bandung, koos zeer bewust voor een koers los van de blokken en kreeg hierbij zeker van de Verenigde Staten de nodige tegenstand te verwerken. In het licht van de oorlog met China in 1962 en de blijvende spanningen met Pakistan, bondgenoot van de Verenigde Staten, dwong dit het land omzeggens tot een militaire alliantie met de Sovjet-Unie in 1971 (Cohen, 2002; Nayar & Paul, 2003).

Dit laatste geval toont aan dat de druk groot was om partij te kiezen voor één van de twee supermachten. Tegelijk was het beeld van een wereld die louter opgedeeld was in twee vaste clusters, in de jaren 1960 en zeker aan het begin van de jaren 1970, maar een gedeeltelijke weergave van de internationale realiteit. Wat we kregen was een complexer geheel van twee grote alliantiesystemen en staten die hier los van stonden maar toch al met al een bepaald gewicht in de schaal wierpen (China, India). Het is onder meer dat gegeven dat een aantal auteurs deed besluiten dat de wereld tripolair was (Rosecrance, 1963) of in de richting van multipolariteit evolueerde (Deutsch & Singer, 1964).

3.2 Clusterbipolariteit en internationale organisaties

Wanneer we het over de relatie tussen clusterpolariteit en internationale organisaties hebben, moet er een onderscheid gemaakt worden tussen organisaties die wereldwijd of regionaal openstaan voor alle staten, en organisaties die zich beperken tot staten die een bepaald economisch en/of politiek systeem aanhangen. De eerste noemen we universele organisaties, de tweede clusterorganisaties.

Alliantiesystemen als de NAVO en het Warschaupact zijn voorbeelden van clusterorganisaties op het veiligheidsdomein. Organisaties als de OESO of de Comecon, voorbeelden van clusterorganisaties op het sociaal en economisch domein. Ook de voorlopers van de huidige Europese Unie kunnen beschouwd worden als clusterorganisaties.

Daarnaast kende de 20ste eeuw en zeker de periode na 1945 de uitbouw van een belangrijk netwerk van formeel uitgebouwde internationale organisaties met een universeel karakter, waar omzeggens alle staten lid van zijn en waarvan sommige trouwens hun wortels in de 19de eeuw hebben. Dit gegeven is ongetwijfeld één van de belangrijkste kenmerken van het internationale systeem sinds 1945. Vraag is hoe men de rol van dit soort organisaties in een clusterbipolaire wereld moet evalueren.

Enerzijds is het natuurlijk zo dat veel van de universele intergouvernementele organisaties zich met zeer gespecialiseerde technische zaken bezighouden en in die zin ver staan van de militair-ideologische confrontatie van de Koude Oorlog. Men zou daarom kunnen besluiten dat zij geen enkele relevantie hebben voor onze analyse (Bueno de Mesquita, 1975).

Anderzijds stelde Kaplan, die duidelijk vooral de Verenigde Naties in het achterhoofd had, dat internationale organisaties een verzachtende rol spelen in de tegenstellingen tussen de twee blokken. Hij kent hen een zelfstandige rol toe en spreekt dan ook van 'loose bipolarity'. Tegelijkertijd wijst hij er echter op dat enerzijds de belangen van het Westerse blok en het Oostblok voor hun leden altijd prioriteit kregen op de belangen en doelstellingen die door de universele organisaties naar voren werden schoven, en dat men anderzijds ook poogde de tegenpartij te dwingen zich aan het door deze organisaties opgelegde kader te houden (1964, p. 37-9).

Het lijkt ons daarom beter deze universele organisaties te zien als een forum waarin de tegenstellingen tussen de twee clusters werden uitgevochten. Ze poogden deze organisaties in te schakelen in de verwezenlijking van de eigen doelstellingen. Men kan deze organisaties omschrijven als beheersmechanismen (Rosecrance, 1963). Ook hier kunnen de tegenstellingen tussen de verschillende blokken groter of minder groot zijn, al naargelang het domein. In ieder geval is het duidelijk dat bijvoorbeeld het functioneren (of niet-functioneren) van de VN-Veiligheidsraad tijdens de Koude Oorlog sterk bepaald werd door de dynamiek tussen Oost en West. Dat zijn rol beperkt was, had alles te maken met het feit dat voor de leden van de twee grote blokken het functioneren van de Veiligheidsraad minder belangrijk was dan de onderlinge confrontatie. Dat laatste werd door allebei beschouwd als het belangrijkste gegeven in de internationale verhoudingen.

Dat de bipolariteit niet volledig was, toonde zich echter ook in het feit dat vele van de met de VN verbonden organisaties ook het forum werden waarin de in hoofdzaak sociaal-economische verzuchtingen van de postkoloniale staten werden geuit. Verzuchtingen die niet onverkort in de Oost-Westbreuklijn konden worden geplaatst.

3.3 Clusterpolariteit, economische banden en andere domeinen van interactie

Tot slot halen we bij Rapkin et al. nog twee andere niveaus van interactie.

Ten eerste zijn er allerlei soorten contacten, zoals gemeenschappelijke deelname aan sportevenementen, culturele en wetenschappelijke uitwisselingen, etc. In de praktijk gaat het hier over wat we vandaag zouden omschrijven als niet-economische transnationale contacten. Wie enige kennis heeft van de internationale en transnationale verhoudingen tijdens de Koude Oorlog, weet dat dit soort contacten tussen de beide grote blokken in de praktijk uitermate beperkt waren.

Dat laatste gold trouwens ook voor de economische contacten. Handelsrelaties of gezamenlijke projecten over de blokken heen vielen tijdens de Koude Oorlog op door hun uitzonderlijk karakter. De economische samenwerking situeerde zich vooral binnen één blok. Dat was zo voor handelsrelaties, maar ook bijvoorbeeld voor hulpverlening. Een land als Cuba had hoofdzakelijk economische relaties met andere lidstaten van de Comecon, niet met zijn buurlanden, terwijl men dat laatste toch logischerwijze kon verwachten.

Men kan dan ook stellen dat er in het economische domein sprake was van een hoge mate van clusterbipolariteit, terwijl dit vanuit een machtspolair standpunt, zoals we gezien hebben, niet het geval was. Hetzelfde kan gezegd worden voor culturele uitwisselingen, samenwerking op vlak van onderwijs en vergelijkbare initiatieven. Dit soort contacten over de grenzen van de clusters heen, voor zover zij niet plaatsvonden in het kader van universele internationale organisaties als UNESCO, waren uitzonderlijk.

Deze uitbreiding van de clustering tot alle domeinen van de menselijke activiteit is één van de meest typische kenmerken van de Koude Oorlog en dus van de bipolariteit. Lasswell zei hierover in het begin van de Koude Oorlog:

As world politics freezes into a bipolar mold, policies in every sphere of human activity are affected by calculations of the relative strength of America and Russia. ... The question whether Italy is to receive economic assistance is entangled with estimates of how the economic recuperation of the Italian peoples will affect the spread of communism. ... Every expansion of population, ..., every upswing in production, every amelioration in the respect position of the colored peoples, ... every radio broadcast, every movement of students or traders or tourists or displaced persons across frontier lines, ... every movement of raw materials,... machine tools or consumer goods: In a word every social change is promptly weighed in the scale pans of power and responded to accordingly. (1948, p. 877)

In essentie is dit doorheen de hele Koude Oorlog nooit veranderd.

3.4 Machtpolariteit, clusterpolariteit en cultuur van het systeem

In onze omschrijving van clusterpolariteit verwijzen we ook naar het feit dat de verhoudingen binnen één cluster coöperatief zijn, terwijl deze tussen verschillende clusters gekenmerkt worden door conflict.

In dit verband is het belangrijk dat de bipolariteit in de periode 1945-1991 nauw verbonden werd met de term Koude Oorlog, die Wagner omschrijft als '*a vague, undifferentiated relationship of hostility between the United States and the Soviet Union*' (p. 80). Deze omschrijving is echter te beperkt. Het ging hier niet louter om een tegenstelling tussen de twee grootmachten. Zij was minstens ook aanwezig bij de leidende klassen van de door hen geleide blokken en werd – in ieder geval voor wat het Westen betreft – ook door een groot deel van de bevolking gedragen.

De metafoor van de Koude Oorlog verwijst in essentie naar een oorlogssituatie. Oorlogen zijn zeer specifieke fenomenen: doorgaans – zij het niet altijd – omvatten zij twee tegen gestelde kampen. Een situatie is dan per definitie gepolariseerd, overgaan van het éne naar het andere kamp is niet evident (al kwam dat in vroegere tijden zeker voor), en normale economische of andere contacten worden verbroken of zijn schaars. Kortom, een typisch clusterpolaire situatie. Bovendien bestrijdt men elkaar letterlijk op leven en dood. Wat de Koude Oorlog onderscheidt van een doorsnee oorlog, is echter het feit dat een daadwerkelijke rechtstreekse militaire confrontatie uitblijft. In die zin kan men hem best vergelijken met de '*drôle de guerre*' tussen september 1939 en mei 1940: een oorlog zonder gevechten maar wel met een permanente staat van economische en militaire mobilisatie en strijdkrachten in de hoogste staat van paraatheid. Dit gegeven tekent de periode 1945-1991 minstens zo sterk als de bipolariteit in termen van Amerikaans-Sovjetoverwicht. Of het één het gevolg is van het ander, valt moeilijk uit te maken. Het is echter een typisch kenmerk van de Koude Oorlog.

In navolging van Wendt (1999) en Buzan (2004a) kunnen we stellen dat zeker de vroege Koude Oorlog gekenmerkt werd door een hobbesiaanse cultuur waarin men elkaar als vijanden, eerder dan als rivalen of vrienden behandelde. Hoe men het ook draait of keert: dit was een cruciaal gegeven dat wellicht veel heeft bijgedragen tot de gepolariseerde internationale verhoudingen en dus de clusterpolariteit. Echter, een nuancering is hier minstens op zijn plaats. De hobbesiaanse cultuur was kenmerkend voor de verhoudingen tussen de twee blokken, niet voor de relaties binnen de blokken zelf, wat overigens volledig in overeenstemming is met onze definitie van clusterpolariteit. Zeker binnen het Westerse blok kan men spreken van een lockesiaanse cultuur van rivalen, of zelfs – in het geval van de Europese integratie – van een kantiaanse cultuur van vrienden (Wendt, 1999). Binnen het Sovjetblok is het daarentegen niet altijd mogelijk om te spreken in termen van een cultuur van vrienden of rivalen. Denk bijvoorbeeld aan de interventies in Tsjecho-Slowakije en Hongarije, de druk die op regelmatige tijdstippen op Polen werd uitgeoefend, en de wijze waarop het conflict tussen Stalin en Tito werd afgehandeld.

Hobbesiaanse overheersing lijkt bij dit soort gebeurtenissen relevanter.¹ Maar men moet wel beseffen dat dit gedrag voortkwam uit een wij-zij denken dat in feite een fundamenteel bindmiddel was tussen de communistische elites.

In ieder geval was de cultuur tussen beide blokken, ondanks periodes van detente, duidelijk hobbesiaans. Het verklaart wellicht ook waarom van kamp veranderen zo moeilijk was tijdens de Koude Oorlog, of waarom de twee grootmachten de, volgens Waltz overbodige, neiging vertoonden om elk incident wereldwijd in termen van de centrale conflictlijn te interpreteren. Met uitzondering van de controle op de nucleaire proliferatie, zag men omzeggens elk probleem in termen van een 'zero sum game'. In een oorlogssituatie, waar men als vijanden op leven en dood tegenover elkaar staat, redeneert men ook zo. De hoge mate van ideologische geladenheid van dit conflict en de specificiteit van de ideologische tegenstelling, waarbij men in essentie elkaars legitimiteit ontkende, droeg zeker bij tot deze cultuur.

Wendt wijst er in dit verband op dat het louter definiëren van het internationale systeem in termen van machts capaciteit tot vreemde conclusies leidt betreffende de periode 1945-1991, met name over het precieze einde van deze periode:

Without culture Neorealists are left with a superficial definition of structural change as a change in the distribution of capabilities, which may affect interaction but not the logic of anarchy. This leads to the counter-intuitive conclusion that the end of the Cold War in 1989 was not a structural change, while the collapse of the Soviet Union in 1991 was (from bi- to multi- or unipolarity), despite the fact that Great Power behavior changed dramatically after 1989 but not after 1991. (1999, p. 314)

Wendt heeft gelijk als hij stelt dat in 1989, en volgens ons trouwens al sinds het aantreden van Gorbatsjov in 1985, de interactie tussen de grootmachten veranderde en dat deze niet louter terug te voeren was tot het einde van de machtsbipolariteit die men doorgaans identificeert met de val van de Sovjet-Unie. Wat in de tweede helft van de jaren 1980 gebeurde, was vooreerst een verandering in de politieke cultuur, gevolgd door de snelle en definitieve desintegratie van de door de Sovjet-Unie geleide cluster, op alle hierboven genoemde domeinen: van gewone intermenselijke contacten en economische samenwerking tot de alliantievorming.² Met andere woorden: het einde van de clusterbipolariteit ging het einde van de machtsbipolariteit vooraf. Zoals Wendt aangeeft was in dit proces de herdefinitie van de internationale cultuur onder invloed van de Sovjetleider Gorbatsjov een belangrijk gegeven. Het maakte misschien niet onmiddellijk een einde aan de machtsbipolariteit of de bestaande alliantiesystemen, maar wel aan de specifieke cultuur van de

---

¹ Wendt en Friedham (1995) zien de relatie tussen de Sovjet-Unie en haar bondgenoten in Oost- en Centraal-Europa als een vorm van informeel imperium, wat uiteraard veel meer in de lijn ligt van een hobbesiaanse cultuur.

² Het Warschaupact werd per 1 juli 1991 definitief afgeschaft, dus nog voor de coup in Moskou die het einde van de Sovjet-Unie inluidde. Beperkingen op reizen en contacten allerhande (die andere elementen van clusterpolariteit) waren reeds de laatste jaren sterk verminderd.

Koude Oorlog, en hiermee aan de relevantie van die alliantiesystemen of machtsbipolariteit.

We benadrukken tot slot dat die cultuur zeer specifiek was en inderdaad nog het best valt te beschrijven als een Koude Oorlog. De vergelijking met de 19de eeuw is hier verhelderend. Er was een hemelsbreed verschil in algemene sfeer die de internationale verhoudingen kenmerkte in de periode 1815-1914 en deze na Wereldoorlog II. Volgend citaat van Hobsbawm, waarin hij verwijst naar Kennan's 'long telegram' dat doorgaans gezien wordt als een sleutelmoment in het ontstaan van de Koude Oorlog, illustreert dit onderscheid scherp:

The argument of Kennan's famous 'long telegram' of 1946, which provided the ideological justification of the Cold War, was no different from what British diplomats had constantly said about Russia throughout the nineteenth century: 'we must contain them, if need be by the threat of force, or they will advance on Constantinople and the Indian frontier.' But during the nineteenth century the British government rarely lost its cool about this. Diplomacy, the 'great game' between secret agents, even the occasional wars, were not confused with the apocalypse. After the October Revolution they were. Palmerston would have shaken his head; in the end, I think, Kennan himself did. (1994/1998a, p. 341-2)

In essentie kan men stellen dat, ondanks de tegenstellingen en machtsverschillen en ondanks de duidelijke ideologische verschillen, de 19de-eeuwse staatslieden elkaars legitimiteit niet fundamenteel in vraag stelden. Dit was niet het geval in de Koude Oorlog, zeker niet in zijn beginfase. Dit maakt dat machtsverhoudingen én polariteitsverhoudingen tijdens de Koude Oorlog een andere betekenis kregen dan in de 19de eeuw.

3.5 Bespreking

Bij dit kort overzicht valt vooreerst op hoe sterk het concept clusterpolariteit geïnspireerd is door de Koude Oorlog. De term polarisatie geeft in dit verband een veel duidelijker beeld van de situatie dan het meer neutrale clusterbipolariteit. Men kan voor deze periode als het ware een land op een clusterpolaire schaal plaatsen aan de hand van de verschillende categorieën. België zit dan in het centrum van de clustervorming: lid van de centrale alliantie NAVO, van organisaties als de OESO en de Europese Gemeenschap, en met slechts beperkte economische en andere banden met het Oostblok. Neutrale landen als Zweden en Oostenrijk situeren zich lager op de clusterschaal omdat zij geen lid zijn van de NAVO, maar wel van de OESO én omdat hun economische en andere banden zich hoofdzakelijk in de Westerse wereld situeren. Een land als Joegoslavië, buiten elke alliantie en met economische en culturele banden langs beide zijden, lijkt weinig 'geclusterd'.

Rapkin et al. (1979) en Bueno de Mesquita (1975) zien alliantievorming als de meest vergaande vorm van clustervorming; economische en andere banden, of lidmaatschap van clustergebonden organisaties zijn dat minder. Het is de vraag of dit zo is. Zeker lijken

culturele of economische contacten op het eerste gezicht minder vergaande vormen van verbintenissen voor staten dan alliantievormen. In die zin bevindt een lidstaat van een alliantie zich hoger op de schaal van clusterbipolariteit. Maar als het erop aan komt de typische kenmerken van het internationale systeem tijdens de Koude Oorlog te schetsen, lijkt het ons dat clustering op economisch, sociaal en cultureel vlak minstens zo belangrijk is. Het gaat hier eigenlijk om een uniek fenomeen.

Het is in dit verband tekenend dat Hobsbawm in zijn gekende trilogie (1977, 1994, 1997) de Europese en zelfs wereldwijde politieke, economische, culturele en intellectuele evoluties in de 19de eeuw als één geheel behandelt, terwijl hij dit niet kan doen voor de periode na 1945 (Hobsbawm, 1995). Aan het Sovjetblok wordt een apart hoofdstuk met de titel “*Real socialism*” gewijd. Aan het begin van dat hoofdstuk zegt hij het volgende:

The first thing to observe about the socialist region of the globe was that for most of its existence it formed a separated and mostly self-contained sub-universe both economically and politically. (1995, p. 374)

Inderdaad was clusterbipolariteit tijdens de Koude Oorlog veel meer dan louter twee tegenover elkaar staande alliantiesystemen. Hier was sprake van twee aparte werelden, twee subsystemen, die politiek, economisch en cultureel grotendeels op zichzelf draaiden, en waarbij de onderlinge relaties uitermate beperkt waren.

Hobsbawm geeft hier een aantal voorbeelden van. De export van de ontwikkelde Westerse landen naar de centraal geleide economieën bedroeg nooit meer dan vier percent van het totaal en zelfs deze van de ontwikkelingslanden lag in de jaren 1980 niet veel hoger. Omgekeerd exporteerden de ‘Oostbloklanden’ relatief meer naar de Westerse wereld, maar ook hier vond minstens twee derde van de handel binnen het eigen blok plaats (UN International Trade, 1983, geciteerd in Hobsbawm, 1995, p. 374). Bovendien waren handel en andere vormen van economische en technologische samenwerking afhankelijk van de toestemming van de politieke autoriteiten, en dit aan beide kanten. Het ging om veel meer dan louter het afschermen van de eigen markt voor buitenlandse concurrentie, waarvan in het verleden talrijke voorbeelden bestonden. Het Sovjetblok had zijn eigen economisch systeem, met zijn eigen kenmerken die anders waren dan deze van het door de Verenigde Staten geleide blok. Beide blokken verwierpen elkaars economische benadering.

Op eenzelfde wijze was culturele samenwerking en uitwisseling uitzonderlijk en men kan stellen dat het door de Sovjet-Unie geleide blok grotendeels was afgesloten van de grote naoorlogse maatschappelijke evoluties en populaire cultuur in het Westen en de derde wereld. Reizen, migratie, toerisme enz. over het IJzeren Gordijn heen waren een uitzonderlijk fenomeen. Enige uitzondering was hier Joegoslavië met zijn toeristische industrie aan de Dalmatische Kust en zijn arbeidsmigranten in West-Europa en sowieso sinds de breuk Tito-Stalin niet langer een echt lid van het Oostblok.

Deze ‘segregatie’ of ‘zelfsegregatie’, zoals Hobsbawm het noemde, nam in Europa enigszins af met de detente van de jaren 1970, maar men kan zeggen dat zij in wezen tot de val

van de muur behouden bleef. Men leefde werkelijk in verschillende werelden en dit gold zelfs voor dat deel van de publieke opinie dat enige belangstelling voor internationale verhoudingen had. Niet alleen was men in het Oostblok afgesneden van informatie uit het Westen, ook in het Westen had voor velen de andere kant van het IJzeren Gordijn veel weg van een andere planeet. Behalve een beperkte groep van experts, wist niemand veel over de concrete economische, politieke en sociale omstandigheden in de betrokken landen. Kinshasa, Delhi of Santiago de Chile behoorden tot de jaren 1980 meer tot de leefwereld van de doorsnee West-Europese geïnteresseerde in de wereldverhoudingen dan Boekarest of Boedapest. Om nogmaals Hobsbawm te citeren:

[T]he sheer degree of mutual ignorance and incomprehension that persisted between the two worlds was quite extraordinary, especially when we bear in mind that this was a period when both travel and communication of information were utterly revolutionized. For long periods very little information about these countries was allowed out and very little about other parts of the world was permitted to enter. In return, even non-expert educated and sophisticated citizens of the First World often found they could not make sense of what they saw or heard on countries whose past and present was so different from their own and whose languages were often beyond their reach. (1995, p. 374-5)

Het valt bovendien op hoe sterk de verschillende vormen van interactie (lidmaatschap van allianties, economische en andere transnationale contacten) samenvielen. Inwoners van een NAVO-lidstaat gingen niet in Moskou studeren, wel aan de grote Amerikaanse universiteiten. Omgekeerd was de kans dat een doorsnee student uit Praag in Moskou studeerde oneindig veel groter dan dat hij in Parijs of Londen terecht kwam. De wisseling van allianties in derdewereldlanden ging ook gepaard met een verandering van dit soort banden. Zo leidde de toetreding van Vietnam tot het Sovjetkamp bijvoorbeeld ook tot een Vietnamese arbeidsmigratie naar Oost-Europa.

Deze hoge mate van clustervorming (bipolarisering) op alle mogelijke domeinen en niet alleen inzake buitenlands beleid en veiligheid, is een essentieel kenmerk van de Koude Oorlogsperiode. Dit droeg zeker bij tot haar unieke karakter en onderscheidde haar van bijvoorbeeld de situatie in de decennia voor Wereldoorlog I.

Het valt niet te betwijfelen dat de achtergrond van deze hoge mate van blokvorming in essentie politiek en ideologisch was. Hier stonden twee verschillende maatschappijmodellen tegenover elkaar en de tegenstelling tussen beide werd in hoge mate in termen van een 'zero sum game' gezien. Ondanks het feit dat de ideologische tegenstelling gaandeweg haar scherpste verloor, en nooit de enige motivatie van de twee supermachten en hun bondgenoten was, blijft het een feit dat men ze tot de tweede helft van de jaren 1980 als een centraal gegeven in de internationale relaties beschouwde.

Dit gezegd zijnde, is ook hier enige nuancering op zijn plaats. De opeenstapeling van de militaire, economische en sociaal-culturele/ideologische clustervorming was uiteindelijk een fenomeen dat veel sterker was in Europa dan in andere regio's (Simon & Gartzke, 1996). Leaders van de niet-gebonden landen zoals Nehru en Nasser aanvaardden misschien wel de economische en militaire steun van de Sovjet-Unie, maar dit weerhield hen

niet van kritiek op het Sovjetbeleid, noch van een vijandige houding ten aanzien van de eigen communistische partijen (Kennedy, 1987, p. 394). De derde wereld had zijn eigen agenda, die noch met die van de Sovjet-Unie noch met die van de Verenigde Staten overeenkwam. Brazilië bijvoorbeeld zag zichzelf, zeker tijdens de militaire dictatuur maar ook ervoor, als een duidelijk Westers land en bondgenoot van de Verenigde Staten. Het was geen lid van de Beweging van Niet-Gebonden Landen maar dat neemt niet weg dat het zich in het kader van de Verenigde Naties opstelde als één van de voortrekkers van het Zuiden in de discussie over Noord-Zuidverhoudingen.

Allianties werden ook niet uitsluitend (in vele gevallen zelfs niet hoofdzakelijk) gesloten op basis van ideologische gelijkenissen of economische en politieke voorkeuren, al speelde dit zeker wel een rol. Andere elementen, zoals directe bedreiging door andere staten, waren echter minstens even belangrijk (Simon & Gartzke, 1996; Walt, 1987).

In navolging van Kennedy kunnen we dan ook stellen dat de relatie tussen de derde wereld en de twee supermachten divers en complex was: sommige landen zaten duidelijk in een bepaald kamp, vaak omdat zij steun zochten voor een externe of interne bedreiging. Anderen zochten oprecht naar een derde weg en voerden een niet-gebonden koers. Nog anderen aanvaardden wel militaire of economische hulp maar verzetten zich sterk tegen elke vorm van inmenging. Tenslotte waren er de talrijke regimewissels, revoluties, en grensconflicten die de twee grootmachten voor voldongen feiten stelden, en waarop zij dan moesten reageren. In ieder geval, aldus Kennedy, was het niet zo dat de Amerikaanse en Russische universalistische boodschap zonder meer overal werd aanvaard (1987, p. 394-5).

4 Bipolariteit versus Amerikaanse hegemonie?

Dit laatste punt brengt ons bij de vraag, hoe we de hegemonische traditie kunnen inpassen in een beschrijving in termen van bipolariteit. Bovenstaande beschrijving van de wereldverhoudingen staat immers haaks op de visie van auteurs die deze periode beschrijven in termen van Amerikaanse hegemonie.

Bij sommige auteurs is deze tegenstelling ogenschijnlijk. Een deel van de hegemonische literatuur beperkt zijn analyse tot de verhoudingen in de Westerse, door de Verenigde Staten geleide, wereld. Met andere woorden, men beperkt zich tot één van de twee clusters/subsystemen en dan lijkt het logisch de Verenigde Staten binnen deze cluster als de dominante macht aan te duiden. Dat is bijvoorbeeld het geval voor Krasner (1976) of voor Keohane (2005, oorspronkelijk verschenen in 1984).

Het wordt echter wel problematisch als men de Verenigde Staten als de enige wereldwijde hegemon ziet die zijn stempel op een bepaalde wereldorde drukt zoals tal van cyclische en hegemonisch geïnspireerde denkers doen (Modelski, 1987; Ikenberry & Kupchan, 1990; Ikenberry, 2001; Gilpin, 1981; Knutsen, 1999). Een wereldwijde hegemonie veronderstelt minstens dat men een daadwerkelijke, wereldwijde invloed kan uitoefenen en dat die invloed breder is dan louter de oriëntaties op het vlak van buitenlands beleid. Bovendien veronderstelt ze dat die invloed enigszins exclusief is, aangezien de hegemonische theorieën steeds uitgaan van één hegemon. Dat was tijdens de Koude Oorlog, noch voor de Verenigde Staten, noch voor de Sovjet-Unie het geval.

Zo er al sprake is van een legitieme dominantie van de Verenigde Staten, dan is die voor- eerst wellicht beperkt tot de Westerse wereld en geldt zij alvast niet voor het door de Sov- jet-Unie gedomineerde blok. De stelling van sommige auteurs dat de Verenigde Staten na Wereldoorlog II een wereldorde hebben opgelegd die gebaseerd was op liberaal multilate- ralisme onder de vorm van vrijhandel gecombineerd met internationale instellingen (Ikenberry & Kupchan, 1990; Ikenberry, 2001) is zowel te eng als te breed. Zij is ener- zijds te beperkt omdat, zoals we hebben gezien, het Amerikaanse/Westerse model voor veel meer stond dan enkel vrijhandel en multilateralisme. Anderzijds is het ook een veel te brede interpretatie. Vrijhandel kon Stalin niet alleen gestolen worden, het concept stond zelfs haaks op het economisch model dat in het Sovjetblok werd gehanteerd. Men mag niet vergeten dat dit blok een groot deel van de wereldbevolking controleerde. Zelfs de breuk Moskou-Peking leidde niet automatisch tot een overname van het ‘Amerikaanse’ model van vrijhandel door China. Dat zou pas enkele decennia later gebeuren. Maar laten we wel wezen: tot vandaag heeft dit niet geleid tot de volledige overname van het Wes- terse politieke en maatschappelijke systeem. Economisch liberalisme is één zaak, politiek liberalisme een andere.

Het is dus niet correct de wereld in pakweg 1965 te beschrijven in termen van een door de Verenigde Staten georganiseerde wereldorde. In feite waren er twee verschillende inter- nationale ordes met elk hun eigen regels van relaties tussen de staten én hun eigen eco- nomische én maatschappelijke model (Organski, 1968, p. 354; Russett, 1985). Deze twee modellen stonden ook in competitie met elkaar in de postkoloniale staten waarbij winst voor de één steeds werd geïnterpreteerd als verlies voor de ander. Men kan tijdens de Koude Oorlog echter niet spreken van de dominantie van één van de twee visies. Ook dit gegeven plaatst vraagtekens bij interpretaties in termen van Amerikaanse hegemonie. Alles bijeen genomen was het Sovjetmodel een economisch alternatief dat op veel post- koloniale staten een bepaalde aantrekkingskracht uitoefende; terwijl de Verenigde Staten vaak gezien werden als een neoimperialistische staat, een promotor van een orde ten voordele van de oude koloniale wereld en ten nadele van het Zuiden. Dat neemt niet weg dat er delen van de wereld waren, en periodes, waar die Amerikaanse dominantie wel een feit was. Men zou dan ook kunnen spreken van een bipolaire hegemonie (Viotti & Kauppi, 2006), waarbij elk van de twee supermachten zijn eigen cluster domineerde, maar dit is niet wat doorgaans door hegemonische theorieën wordt beweerd. Vanuit deze hegemonische visie worden een aantal feiten over het hoofd gezien en wordt vooral ook het belang van het einde van de Koude Oorlog niet echt correct ingeschat. Knutsen (1999) behandelt de kwestie bijvoorbeeld enkel in een voetnoot. Dergelijke benadering klopt volgens ons gewoon niet met de realiteit van de Koude Oorlog.

5 Conclusie: De Koude Oorlog en het polariteitsdenken

De periode 1945-1991 is de ontstaansperiode van het polariteitsdenken en heeft onver- mijdelijk zijn stempel gedrukt op het hele concept. Het is tegelijkertijd ook een zeer spe- cifieke periode.

Vooreerst waren de internationale verhoudingen sterk gemilitariseerd, met de kernwapens als strategische wapencategorie bij uitstek. Bovendien hadden die verhoudingen een sterk

ideologische inslag, waarbij het onderscheid tussen binnenlandse en buitenlandse politiek leek weg te vallen en waarbij de gehanteerde maatschappelijke en economische modellen grotendeels samenvielen met de militaire allianties.

Die combinatie van een nucleair militair overwicht en een ideologische/maatschappelijke tegenstelling tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie zorgde ervoor dat het onderscheid tussen machtpolariteit en clusterpolariteit tijdens de Koude Oorlog vervaagde. We zouden kunnen spreken van een gepolariseerde bipolariteit: clusterbipolariteit en machtsbipolariteit waren twee lagen van hetzelfde fenomeen. Zelfs het onderscheid tussen een louter numeriek en hiërarchisch concept van machtpolariteit was in wezen irrelevant. Militair (en zeker nucleair) waren de twee supermachten sowieso enorm veel sterker dan de andere staten, of die laatste nu kernwapens hadden of niet, of die nu lid van de Veiligheidsraad waren of niet, of men nu de ene supermachten noemde en de andere grootmachten, dan wel of men het louter bij twee grootmachten hield.

Die combinatie van een militaire/nucleaire opbouw tussen twee ideologisch maatschappelijke tegengestelde grootmachten met achter zich blokken van kleinere staten, zonder daadwerkelijk rechtstreeks conflict, vormt de kern van wat men doorgaans verstaat onder de naoorlogse bipolariteit. In essentie is zij onlosmakelijk verbonden met de hobbesiaanse cultuur van de Koude Oorlog. In dit licht is het onmogelijk de Koude Oorlog in termen van Amerikaanse hegemonie te beschrijven.

Tegelijkertijd moet dit beeld ook genuanceerd worden. Alle verhoudingen in acht genomen is de Sovjet-Unie op economisch vlak nooit de gelijke geweest van de Verenigde Staten, zelfs niet in de jaren 1970 en 1980 toen er in de Verenigde Staten zelf een perceptie bestond van relatieve neergang. Hier kan men dus niet spreken van machtsbipolariteit, in de zin van twee grootmachten waaronder een evenwichtige spreiding van de macht bestaat.

Bovendien waren er ook tijdens de Koude Oorlog fundamentele verschuivingen. Die deden zich niet zozeer voor op militair vlak, waar de Amerikaans-Sovjet-Russische dominantie onaangetast bleef en men dus kan spreken van een blijvende machtsbipolariteit. Het was daarentegen op economisch vlak dat de relatieve positie van de Verenigde Staten maar ook die van de Sovjet-Unie werd aangetast, omwille van het groeiend gewicht van een aantal kleinere of nieuwe grootmachten (voorlopers EU, China, Duitsland, Japan). Bovendien kwamen met de dekolonisatie (India) en de bevolkingsexplosie in het Zuiden een aantal landen op de voorgrond die op langere termijn zeker een potentieel hadden om uit te groeien tot grootmacht. Zoals Bairoch aantoonde nam op economisch vlak het gewicht van deze landen langzaam maar zeker toe.

Daarnaast was er vanaf de jaren 1960 en 1970 sprake van een zekere afbrokkeling van de clusterbipolariteit. Hierbij waren vooral de breuk Moskou-Peking en de toenadering tussen China en de Verenigde Staten van belang. In termen van diplomatieke interactie en ideologische en militaire clusterpolariteit, had hier een fundamentele verschuiving plaats.

Verder is de clusterpolariteit in de postkoloniale landen nooit zo sterk geweest als in het oude Europese centrum. De wereld tijdens de Koude Oorlog beschrijven in termen van clusterbipolariteit heeft tot op zekere hoogte iets eurocentristisch. Een land als India heeft zich nooit onvoorwaardelijk in deze bipolaire tegenstelling ingeschreven. Dat neemt niet weg dat bipolariteit, en dit zowel in zijn machtspolaire als clusterpolaire variant, een relevante manier is om minstens een deel van de internationale verhoudingen in de periode

1945-1991 te beschrijven. Dat geldt in de eerste plaats op militair en ideologisch vlak. De internationale verhoudingen tussen de grootmachten waren in deze periode sterk gemilitariseerd en zelfs genucleariseerd, en bovendien in hoge mate ideologisch geladen. Deze militair/ideologische cultuur van de internationale verhoudingen is een wezenskenmerk dat door een analyse in termen van materiële capaciteit volledig over het hoofd wordt gezien. Ideologische en militaire confrontatie of de beheersing ervan waren echter de essentie van de Koude Oorlog.

Polariteitsverhoudingen in de 19de eeuw (1815-1914)

---

1 De multipolaire 19de eeuw?

1.1 Uitgangspunt: consensus rond een multipolair systeem?

Het multipolaire karakter van de 19de eeuw wordt door vele auteurs als een vaststaand feit behandeld dat weinig of geen verdere uitleg nodig heeft. Dat geldt zeker voor hen die in de traditie van het machtssevenwicht en polariteit werken. Mearsheimer (2001, p. 404) verwijst bijvoorbeeld expliciet naar de consensus onder wetenschappers ter zake om een verdere analyse van de machts capaciteit van individuele staten te vermijden. In navolging van Levy (1986, p. 26) stelt hij dat dit een tijdrovende bezigheid zou zijn, die waarschijnlijk tot hetzelfde resultaat als de traditionele consensus zou leiden. Het valt nog af te wachten of dit zo is, maar in ieder geval, lijken velen het wat de 19de eeuw betreft eens te zijn met Waltz, dat het tellen van grootmachten een kwestie van gezond verstand is.

In ieder geval is er een grote consensus dat er in de 19de eeuw minstens vijf grootmachten waren. De meeste auteurs vertrekken met vijf klassieke grootmachten: Groot-Brittannië, Frankrijk, Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Pruisen/Duitsland. Doorgaans komen er in de loop van de 19de eeuw een aantal bij: eerst Italië vanaf 1860 en naar het einde van de eeuw Japan en de Verenigde Staten. Dit is een klassieke manier van tellen die we terugvinden bij COW (2008), Levy (1983), Waltz (1979, 1993), Mearsheimer (2001), Duroselle (1991), Danilovic (2002). Buzan (2004a) beschouwt ook het Ottomaanse Rijk als grootmacht maar zoiets is werkelijk uitzonderlijk. Organski en Kugler (1981) houden Italië buiten de club. Wohlforth hanteert, voor het jaar 1872, een uitzonderlijke samenstelling van de grootmachtclub met de vijf klassieke Europese groten plus de Verenigde Staten. Ikenberry (2001) doet dat zelfs vanaf 1815. Maar zulke benadering is werkelijk weinig gebruikelijk. Alles bij elkaar is er echter een ruime consensus dat er meerdere grootmachten waren, en vijf is hierbij het absolutie minimum. Trouwens, ook hegemonische auteurs als Gilpin (1981), Modelski (1987) of Modelski en Thompson (1988) én de transitietheoretici erkennen dat er in deze periode meerdere grootmachten waren.

1.2 De grootmachten

In deze studie volgen we, voor wat de 19de eeuw betreft, de identificatie van grootmachten zoals de meerderheid van bovenstaande auteurs dit doen. Dit wil zeggen dat het grootmachtsysteem evolueert van vijf naar acht grootmachten. Voor het precieze jaar waarin bepaalde staten grootmacht werden, volgen we de visie van het Correlaties of

War Project (COW, 2010a). Dat wil zeggen dat we de volgende landen als grootmacht beschouwen: Groot-Brittannië, Frankrijk, Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Pruisen/Duitsland vanaf 1815; Italië vanaf 1860; Japan vanaf 1895 en de Verenigde Staten vanaf 1899. Ongetwijfeld is de opname van Italië hier het controversieelst. Eén belangrijk argument is dat het na de eenwording als grootmacht werd erkend door de andere Europese grootmachten via zijn deelname aan de concertbijeenkomsten. Maar we kunnen hier alvast opmerken dat dit weinig met materiële capaciteit te maken had. We kijken wat de literatuur hierover zegt.

2 Structuur: Machtpolariteit

Met de grote consensus over de identificatie van de grootmachten zoals hierboven beschreven, is aan een basisvoorwaarde voldaan om te spreken van multipolariteit, namelijk dat er meer dan twee grootmachten zijn. Blijft de vraag of er ook sprake was van een evenwichtige spreiding van de macht zoals we in onze ideaaltypische definitie vooropstelden.

2.1 De discussie onder historici

Om met de historici te beginnen: in 1992 ontspan zich in het tijdschrift *“The American Historical Review”* een discussie over de vraag of het Europese systeem ten tijde van het Congres van Wenen (1815) en in de eerste decennia daarna gebaseerd was op een machtsevenwicht. Aanzet vormt een artikel van Schroeder (1992), dat als een voorproef van zijn twee jaar later verschenen standaardwerk *“The transformation of European politics 1763-1848”* (1994b) kan worden beschouwd. Onder de titel *“Did the Vienna settlement rest on a balance of power?”* valt Schroeder de wijd verbreide visie aan dat de afspraken van Wenen gedragen werden door vijf grootmachten met ongeveer even veel macht. Het concept machtsevenwicht komt nog aan bod in onze besprekingen van de grootmachten in de 19de eeuw. We wijzen er hier echter op dat één van de betekenissen die aan die term zowel vroeger als vandaag gegeven wordt, een situatie is van meerdere grootmachten (meer dan twee) met evenveel macht. In zulke interpretatie is machtsevenwicht gewoon hetzelfde als een bepaalde definitie van multipolariteit, die wij hier zelf ook volgen.

Schroeder beweert echter dat in de periode tussen 1815 en 1848 helemaal geen sprake was van een machtsevenwicht in de zin van een evenwichtige multipolariteit. De twee flankstaten Rusland en het Verenigd Koninkrijk waren omzeggens onkwetsbaar, in tegenstelling tot de andere, en hiermee moet rekening gehouden worden. Ze waren hierdoor veel machtiger dan de rest. Het zijn, met andere woorden, geopolitieke elementen die de Russisch-Britse dominantie bepalen, naast het feit dat het hier om twee wereldmachten ging met aanzienlijke belangen buiten Europa.

Maar zelfs als men het machtsevenwicht louter in termen van materiële capaciteit definieert (wat Schroeder verwerpt) dan is het volgens hem duidelijk dat deze twee landen veel machtiger waren dan de andere grootmachten. Van de drie andere kon immers enkel Frankrijk min of meer instaan voor zijn eigen defensie. Samenvattend stelt hij dan ook:

Thus the balance of power in 1815 consisted of a pentarchy composed of two superpowers, one authentic but vulnerable great power, one highly marginal and even more vulnerable great power, and one power called great by courtesy only. (1992, p. 688) ¹

Voor Schroeder was er dus zeker in 1815 in Europa geen sprake van een evenwichtige spreiding van de macht tussen vijf grootmachten. Hij verwerpt echter de term bipolariteit omdat hij die associeert met wat wij clusterpolariteit noemen. Er bestond niet echt een grote vijandigheid tussen twee blokken zoals dat tijdens de Koude Oorlog het geval was. Hij spreekt dan ook liever van een dubbele hegemonie, of een gedeelde hegemonie. Elders omschrijft hij Groot-Brittannië als een halve hegemoon (Schroeder, 1992, 1994a).

De reacties van andere historici op dit artikel, gaven Schroeder niet helemaal ongelijk maar nuanceerden wel het beeld. Gruner (1992) verwerpt de omschrijving hegemonie en stelt dat in Wenen een complex maar flexibel multipolair machtsevenwicht tot stand kwam waarin naast de grootmachten ook de kleine en middelgrote landen een rol speelden. Kraehe (1992) verwerpt de term eveneens omdat hegemonie volgens hem zou veronderstellen dat er een bewuste samenwerking tussen Rusland en Groot-Brittannië bestond met het oog op een gemeenschappelijke dominantie, wat niet het geval was. Voor hem is er dan ook kortweg sprake van Brits-Russische bipolariteit waarbij ieder een eigen invloedssfeer had die veel groter was dan die van de drie andere grootmachten. Hierbij sluit Kraehe dus impliciet aan bij de hiërarchische definitie van polariteit zoals ze door politieke wetenschappers wordt gehanteerd.

Wanneer we deze discussie tussen historici bekijken, dan kunnen we constateren dat zij enerzijds deels louter semantisch is (wat verstaat men onder evenwicht, wat verstaat men onder hegemonie), maar dat anderzijds niemand het bestaan van aanzienlijke machtsverschillen tussen de grootmachten in de jaren na 1815 lijkt te ontkennen. Dit is een belangrijk gegeven. Er lijkt, althans wat de Europese verhoudingen betreft, vandaag een grote consensus onder historici te bestaan over het feit dat Groot-Brittannië en Rusland, in de eerste decennia na Waterloo aanzienlijk machtiger waren dan de drie andere grootmachten. Wat men traditioneel het machtsevenwicht noemde (Gulick, 1967) mag ten tijde van Wenen niet geïnterpreteerd worden als een evenwicht van macht tussen alle grootmachten. Bridge en Bullen vatten, in een in de Engelstalige wereld veel gebruikt handboek, de consensus als volgt samen:

The fact that Austria and Prussia narrowly escaped destruction at the hands of the French, combined with the belief that they had been saved by the financial resources of the British and the military strength of the Russians, cast a long shadow over great-power relations until the Crimean War. It established a hierarchy of power which existed within the ranks of the great powers. In the years after the

---

¹ Schroeder heeft het hier, naast de twee supermachten, respectievelijk over Frankrijk, Oostenrijk en Pruisen.

Congress of Vienna British financial and naval strength, and the military power at the disposal of the Russian emperor, were the decisive underlying factors in European diplomacy. (2005, p. 7)

Twee opmerkingen hierbij. Bovenstaande discussie handelt over de verhoudingen vanaf 1815 tot omzeggens het revolutiejaar 1848 of de Krimoorlog (1853-1856). Geen enkele historicus zal de neergang van Rusland na de Krimoorlog of de opkomst van Duitsland in de laatste kwarteeuw voor 1900 ontkennen (zie o.m. Bridge & Bullen, 2005; Renouvin, 1955; Rich, 1992; Schroeder, 2000; Taylor, 1954). Met andere woorden: ook al waren er altijd meerdere grootmachten, zij waren onderling niet even machtig en bovendien wisselden de onderlinge machtsverhoudingen aanzienlijk doorheen de eeuw.

Bovendien handelt bovenstaand voorbeeld over de binnen-Europese machtsverhoudingen. Weliswaar wijst Schroeder (1992, 1994a) ook op de wereldwijde rol van zowel Groot-Brittannië als Rusland en hun geostrategische onkwetsbaarheid, maar hij is enkel geïnteresseerd in de Europese verhoudingen, niet in de wereldwijde. Er is echter ook een andere historiografische traditie die vooral wijst op de belangrijke wereldwijde rol van het Verenigd Koninkrijk als koloniale en handelsmogendheid. We hebben reeds op het belang van de hegemonische en imperialismetheorieën gewezen bij de bespreking van de verhouding tussen polariteit en systeemafbakening. We benadrukken nogmaals dat in deze traditie Groot-Brittannië doorgaans wordt gezien als de grote wereldwijde dominante macht, en dat er voor deze auteurs geen sprake is van een Brits-Russische hegemonie.¹

2.2 De politiekwetenschappelijke analyses

Voor politiekwetenschappelijke analyses, kunnen we hier aansluiten bij onze bespreking van het hiërarchische polariteitsconcept, met het onderscheid tussen grootmachten en polaire machten en de verschillende definities die hiervoor worden gebruikt. Ofschoon we zo een polariteitsconcept zelf niet gebruiken, wijst het in ieder geval op machtsverschillen tussen grootmachten onderling, wat dus ook hier blijkbaar het geval is.

Toch gaan sommige auteurs uit van een evenwicht tussen de grootmachten in de 19de eeuw, wat neerkomt op onze eigen ideaaltypische definitie. Levy (1985, p. 47) en Kegley en Raymond (1994) zijn hier voorbeelden van. Deze auteurs geven echter niet meer dan een ruwe schets en zeggen niets over de machtsverschuivingen tussen de grootmachten. Mearsheimer doet dit wel. Hij expliciteert het onderscheid tussen een evenwichtige en onevenwichtige multipolariteit. Voor hem is er echter sprake van een evenwichtige multipolariteit in de periode 1815 tot 1902, waarna het Europese systeem overgaat naar een situatie van onevenwicht met Duitsland als potentiële hegemoon (Mearsheimer, 2001, p. 356). Dit is dus in tegenspraak met wat de historici zeggen.

Ook Ikenberry (2001) heeft oog voor verschuivingen in de machtsverhoudingen maar komt tot andere conclusies. In zijn analyse van het ontstaan van de Europese orde na 1815, volgt hij op het eerste gezicht Schroeders benadering van een systeem met Brits-

---

¹ Een recent voorbeeld vinden we bij de populaire Brits-Amerikaanse historicus Ferguson (2003). Het rooskleurig beeld dat hij, trouwens geheel in de lijn van de hegemonische traditie, van de Britse rol tekent, lokte heel wat controverse uit bij andere historici. (Hobsbawm, 2008).

Russische hegemonie maar uiteindelijk gaat hij er wel van uit dat Groot-Brittannië de dominante macht bij uitstek was.

Layne (1993) is dan weer vooral geïnteresseerd in een latere periode. Zich baserend op elementen van materiële capaciteit, ziet hij een Brits 'unipolair moment' in de periode 1855-1870, gevolgd door de opkomst van Duitsland, de Verenigde Staten en Japan vanaf 1870, wat een einde maakte aan de Britse hegemonie. Deze visie wordt door Zakaria (1992) gevolgd. Wohlforth (1999), verwerpt ze echter uitdrukkelijk en hij baseert zijn redenering ook op materiële capaciteit. Voor hem is de 19de eeuw multipolair, maar met een dubbel overwicht van Britten en Russen tot 1853; en een vergelijkbare situatie na 1870, maar dan met gedeeld Brits-Duits overwicht. Het machtsverschil tussen deze duo's en de andere grootmachten is echter voor Wohlforth (die een hiërarchisch polariteitsconcept hanteert) niet groot genoeg om van bipolariteit te kunnen spreken. Waar voor hem de grens ligt is echter niet echt duidelijk.

Samenvattend: verschillende auteurs hebben een verschillende visie op de machtsverhoudingen tussen de grootmachten onderling, waarbij het opmerkelijk is dat zij zich vaak (gedeeltelijk) op hetzelfde cijfermateriaal baseren.¹

Tot slot kunnen we, wat het politiekwetenschappelijke denken betreft, niet om de benaderingen heen die we onder de hoofding hegemonische en transitietheorieën kunnen samenvatten. De analyses van Ikenberry, Layne en Wohlforth zijn hier duidelijk door beïnvloed. Deze theorieën gaan wat de 19de eeuw betreft, uit van een Britse materiële dominantie, zij het dat men doorgaans stelt dat deze dominantie zich eerder op wereldniveau situeerde dan op het Europees niveau. Dat is zeker ook het geval voor Modelski en Thompson (1988): zij beperken hun analyse tot maritieme mogelijkheden op het wereldwijde niveau en sluiten het Europese niveau uit. Zij spreken dan ook van een Britse dominantie gebaseerd op materiële capaciteit, wat de facto neerkomt op unipolariteit. Thompson (1986) benadrukt verder de noodzaak van een onderscheid tussen het wereldwijde en het Europese niveau. Gilpin (1981) doet dit ook en ziet daarom ook geen tegenspraak tussen Britse hegemonie (wereldwijd) en multipolariteit (Europees). In feite sluit de analyse van Layne (1993) aan bij die hegemonische denkers omdat hij stelt dat vanaf de jaren 1870 de verhoudingen tussen de grootmachten zich verlegden van het Europese niveau naar het wereldwijde niveau. Maar alles bij elkaar genomen is zijn systeemafbakening niet erg duidelijk. Dat geldt ook voor zijn criticus Wohlforth (1999) en zelfs voor Ikenberry (2001), ook al focust die uitsluitend op de binnen-Europese verhoudingen. Op de verhouding Europees systeem/wereldwijd systeem in het werk van Gilpin en Knutsen komen we verder nog terug.

Het valt hier overigens op dat deze auteurs doorgaans niet echt oog hebben voor de verhoudingen tussen het wereldwijde en het regionale Europese niveau, ook als zij benadrukken dat men hierin een onderscheid moet maken.

Buzan is één van de weinige hedendaagse auteurs die hier aandacht voor heeft. In de 19de eeuw ziet hij vijf wereldwijde spelers: Groot-Brittannië, Frankrijk, Rusland, Duitsland na

---

¹ Mearsheimer en Ikenberry gebruiken allebei COW als bron voor hun cijfergegevens maar de ene hanteert de geïntegreerde index niet, de andere wel. Layne steunt sterk op Kennedy (1987) die zich op zijn beurt baseert op COW en Bairoch (1976, 1982).

de vereniging en de Verenigde Staten. Andere staten (Pruisen voor de Duitse hereniging, Oostenrijk, Italië, het Ottomaanse Rijk en Japan) zijn louter regionale spelers. De Britten staan voor hem dus niet alleen aan de top (2004, p. 69). Een beperkt aantal andere politieke wetenschappers maakt net als Buzan ook het onderscheid tussen de wereldwijde verhoudingen en de regionale, en dat niet alleen voor Europa. Zij beschouwen bijvoorbeeld de Verenigde Staten en Japan einde 19de eeuw niet als wereldwijde machten, maar als niet-Europese regionale machten (soms aangeduid als perifere machten). Dat is bijvoorbeeld het geval voor Danilovic (2002), of Organski en Kugler (1981) die ook China in de 19de eeuw als perifere grootmacht beschouwen.

Wellicht is deze laatste benadering het meest relevant. Zowel Japan als de Verenigde Staten waren rond de eeuwwisseling belangrijke machten in hun eigen regionale systemen en kwamen daar de Europese grootmachten tegen. Naarmate deze buiten-Europese verhoudingen aan het einde van de eeuw belangrijker werden voor deze tussen de Europese grootmachten onderling, krijgt men een proces van systeemintegratie.

Tot slot is er één belangrijk gegeven dat de hegemonie- en transitietheoretici kenmerkt. Zij zien de machtsverhoudingen niet als een statisch gegeven maar als iets dat constant in beweging is, al dan niet in een cyclisch proces. Voor de 19de eeuw wil dat zeggen dat de Britse hegemonie in deze visies naar het einde van de eeuw de concurrentie krijgt van opkomende grootmachten, met name Duitsland, de Verenigde Staten of Japan, al naargelang de auteur. Voor diegenen die een hiërarchisch unipolariteitsconcept hanteren, betekent dit een evolutie van unipolariteit naar bi- of multipolariteit. Vanuit ons perspectief zouden we eerder spreken van een multipolariteit met één grote speler, naar een multipolariteit met een meer evenwichtige spreiding van de macht.

Samenvattend: in zowel de historische als de politiekwetenschappelijk georiënteerde literatuur bestaan er meningsverschillen betreffende de onderlinge machtsverhoudingen tussen de grootmachten. Deze hebben nogal wat consequenties, omdat bijvoorbeeld de ene theorie de relatieve stabiliteit van de 19de eeuw toeschrijft aan de Britse dominantie, terwijl de andere juist verwijst naar het machts-evenwicht (lees: de multipolariteit) tussen de grootmachten.

2.3 Machts polariteit in de 19de-eeuw: enkele indicatoren

In wat volgt bekijken we enkele indicatoren van materiële macht voor de 19de eeuw.

Zoals blijkt uit wat vooraf ging, is systeemafbakening één van de elementen die maken dat auteurs verschillende visies op de polariteitsverhoudingen hebben. We bekijken daarom enkele materiële indicatoren, zowel in het Europese als in het wereldwijde internationale systeem.

De cijfers die we hier hanteren vinden we hoofdzakelijk bij het Correlates of War Project, hier en daar aangevuld met andere bronnen.

We geven telkens het aandeel in percenten van de verschillende grootmachten in het totale Europese systeem, inclusief de kleine staten. Omdat onze definitie van machts polariteit uitgaat van een evenwichtige spreiding van de macht tussen de grootmachten onderling in bipolaire en multipolaire constellaties, geven we ook telkens de concentratie-index zoals

ontwikkeld door Ray en Singer (1973). Voor de precieze berekeningswijze verwijzen we naar de bijlage. We herinneren er hier wel aan dat de waarde 0 gelijk staat met een totaal evenwichtige spreiding terwijl de waarde 1 staat voor een totale concentratie van de macht. Deze cijfers voor Europa worden gevolgd door deze voor het internationaal systeem als geheel. Ook hier geven we telkens de concentratie-index.

Verder vermelden we in deze tabel niet alleen de grootmachten maar ook opkomende machten, waarmee we staten bedoelen die de status van grootmacht nog niet hebben bereikt. In concreto zijn dat Italië, grootmacht vanaf 1860, en Japan en de Verenigde Staten, respectievelijk grootmachten vanaf 1895 en 1899. We geven voor deze staten dus ook cijfers vanaf 1816, ook al beschouwen we hen op dat moment niet als een grootmacht. Voor Japan zijn er slechts gegevens beschikbaar vanaf 1860, het eerste jaar waarin het land door COW als een staat wordt beschouwd. Gegevens over Japanse vlootuitgaven zijn slechts beschikbaar vanaf de jaren 1875.

Deze werkwijze heeft twee redenen. Vooreerst wordt zij, zeker wat de Verenigde Staten betreft, ook gehanteerd door sommige auteurs. Die zien de Verenigde Staten, als grootmacht/wereldwijde macht sinds 1870 (Wohlforth, 1999) of zelfs sinds 1815 (Ikenberry, Modelski & Thompson, 1988). Er valt tegen deze optie heel wat in te brengen. We beperken ons hier tot de vaststelling dat zij, bij vergelijkingen gebaseerd op relatieve cijfers, onvermijdelijk haar invloed heeft op de spreiding van de macht tussen de grootmachten.

Verder heeft deze werkwijze het voordeel dat zij anticipeert op de integratie tussen het Europese en het wereldwijde systeem die tegen het einde van de 19de eeuw plaatshad en die de context vormt waarbinnen deze nieuwe spelers van belang werden (ook al werden zij door tijdgenoten of historici nog niet als grootmacht erkend) Dit maakt een perspectief op langere termijn mogelijk. Dit is belangrijk in het kader van een vergelijking met de huidige polariteitsverhoudingen, die gekenmerkt worden door een onzekerheid over de betekenis van opkomende machten.

Tot slot herhalen we dat de cijfers afkomstig van COW uitsluitend betrekking hebben op onafhankelijke staten, niet op kolonies (zie analysekader). Voor het Europese niveau maakt dit weinig uit, maar voor het wereldwijde niveau leidt het tot belangrijke scheeftrekkingen die wij verder nog bespreken. Voor een nadere bespreking van de cijfers van Bairoch en Maddison die hier worden gebruikt, verwijzen we naar de bijlage.

2.3.1 Bevolking

In Tabel 14 op pagina 169 geven we vooreerst de cijfers over het relatieve aandeel van de verschillende grootmachten in de Europese bevolking.

Deze gegevens zijn gekend. Rusland is gedurende de hele 19de eeuw de omvangrijkste staat in Europa. Meer nog: het was dat tevoren al, en het zou het ook daarna blijven. Het zou zijn demografisch overwicht op de andere machten zelfs versterken. Opmerkelijk is verder de relatief snelle demografische neergang van Frankrijk in de tweede helft van de eeuw. Daarvoor zijn drie oorzaken: de Italiaanse en Duitse eenwording – de Pruisisch/Duitse bevolking wordt meer dan verdubbeld tussen 1860 en 1875 – het verlies van Elzas-Lotharingen en de relatief lage Franse bevolkingsgroei. In de Franse perceptie van de eigen machtspositie aan het einde van de eeuw speelde deze neergang een belangrijke

rol. Het was immers altijd de volkrijkste staat in West-Europa geweest, omringd door kleinere staten. Daar kwam op vrij korte tijd een einde aan door de Duitse en de Italiaanse eenwording.

Alle grootmachten zijn uiteraard ook grote staten in termen van bevolking, maar we mogen hier wel opmerken dat Spanje in 1816 ongeveer evenveel inwoners had als het toenmalige Pruisen. Het Turkse Rijk had er dubbel zo veel. Het illustreert dat bevolkingsomvang op zich een onvoldoende basis is voor een rol als grootmacht.

Al bij al moeten we vaststellen dat, ondanks het Russische overwicht, er over heel de periode een behoorlijk evenwichtige verdeling van de bevolking over de Europese grootmachten is. De machtsconcentratie is laag, al neemt ze naar het einde van de eeuw wat toe, wat te wijten is aan de bevolkingsgroei van Rusland en ook van Duitsland.

Bij de wereldwijde cijfers is, zeker voor het begin van de eeuw, enig voorbehoud noodzakelijk, aangezien, met uitzondering van de Verenigde Staten, in 1816 geen enkele niet-Europese staat door COW als dusdanig wordt erkend. Percentages over de onderlinge verhoudingen zijn hier dan ook enkel indicatief. Dit wordt geïllustreerd door de grote sprong die de categorie 'Andere' in 1860 maakt wanneer China door COW als lid van het statensysteem wordt erkend. Maar ook daarna geven deze cijfers, nochtans veel gebruikt in polariteitsanalyses, geen echt beeld van de wereldbevolking.

Wel zien we hier de belangrijke demografische expansie van de Verenigde Staten, die van een staat kleiner dan Pruisen of Spanje uitgroeit tot de op één na volkrijkste grootmacht aan het einde van de eeuw. Omdat de bevolkingsexplosie in Europa een omzeggens algemene trend was en China vanaf 1860 ook meespeelt in de cijfers, wordt de omvang van de Amerikaanse groei bovendien nog onvoldoende weergegeven in de percentages. In de praktijk vertienvoudigde Amerikaanse bevolking tussen 1816 en 1914, de Britse verdubbelde slechts en de Russische werd vermenigvuldigd met vier.

Tabel 14. Aandeel in de totale Europese en totale interstatelijke systeem 1816-1914 (in %)

Europa	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	9,4	9,6	9,7	9,9	9,3	8,9	9,4	9,4	9,5	9,5	9,3	9,1
Rusland	22	22,6	23,3	23,1	23,9	22,9	23,5	25,8	28,8	29,9	31,3	34,6
Frankrijk	14,1	13,6	12,9	12,5	12,1	11,3	11,9	10,5	10,1	9,3	8,5	6,6
Oostenrijk	14,1	13,9	13,6	12,8	12,5	10,7	11,6	10,4	10,8	10,7	10,6	10,4
Pruisen/Duitsl.	5	5,3	5,3	5,7	5,8	5,7	6,4	12,2	12,4	12,6	13,1	13,4
Italië (*)						7,4	7,8	7,8	7,7	7,6	7,2	7,1
Andere	35,4	35	35,1	36,1	36,4	33	29,3	23,8	20,8	20,4	19,9	18,9
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,22	0,22	0,23	0,23	0,24	0,22	0,21	0,21	0,24	0,26	0,28	0,32

Wereldwijd	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	8,5	8,6	8,2	8	7,1	3,6	3,8	3,9	4	3,8	3,8	3,8
Rusland	20	20,2	19,6	18,7	18,1	9,2	9,6	10,8	12	12	12,6	14,4
Frankrijk	12,8	12,1	10,8	10,1	9,2	4,5	4,8	4,4	4,2	3,7	3,4	2,7
Oostenrijk	12,8	12,4	11,4	10,3	9,4	4,3	4,7	4,4	4,5	4,3	4,3	4,3
Pruisen/Duitsl.	4,5	4,7	4,5	4,6	4,4	2,3	2,6	5,1	5,2	5,1	5,3	5,6
Italië	1,6	1,6	1,5	1,4	1,3	3	3,2	3,3	3,2	3	2,9	2,9
<i>buiten-Europese grootmachten</i>												
VS (*)	3,8	4,3	4,9	5,8	7	3,9	4,5	5,4	6,3	6,8	7,3	8,1
Japan (*)						4	4,3	4,2	4,2	4	4,1	4,3
Andere	35,9	36	39,2	41,2	43,7	65,2	62,5	58,5	56,4	57,2	56,3	53,9
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,27	0,26	0,26	0,25	0,25	0,17	0,16	0,16	0,18	0,19	0,21	0,24

Bronnen: Eigen berekeningen op basis van COW (2010b)

(*) VS grootmacht vanaf 1899, Japan vanaf 1899, Italië vanaf 1860

2.3.2 Economische ontwikkeling

Voor het meten van de economische ontwikkeling hanteren we voor de 19de eeuw voor- eerst twee indicatoren: het relatieve aandeel in de totale ijzer- en staalproductie en in het energiegebruik (zie Tabel 15 op p. 171 en Tabel 16 op p. 172)

Voor de ijzer- en staalproductie in Europa krijgen we het klassieke beeld van Groot-Brittannië als dominante industriële macht in de 19de eeuw, die op het einde door Duitsland wordt ingehaald en zelf voorbijgestoken. Aan de vooravond van de eerste Wereldoorlog is Duitsland de grootste industriële mogendheid van Europa. Rusland, met zijn enorme bevolking en uitgestrekt territorium en aan het begin van de eeuw nog ongeveer op dezelfde hoogte als Frankrijk, gaat relatief sterk achteruit en zal pas zich aan het

einde van de eeuw enigszins herstellen. Dit beeld wordt nog versterkt door de gegevens over de energieconsumptie waar het overwicht van Groot-Brittannië gedurende het grootste deel van de eeuw ronduit verpletterend is, om dan opnieuw door Duitsland aan het einde van de eeuw min of meer te worden bijgebeeld.

Als we deze Europese indicatoren van industrialisering bekijken dan is er ook niet echt sprake van een Brits unipolair moment rond 1860 zoals Layne (1993) stelt. Het overwicht geldt gewoon sinds 1816 en duurt nog minstens tot 1885. Enkel naar het einde toe lijkt de situatie in Europa meer die van een evenwicht te benaderen. Voor het begin van de eeuw is er ook niet echt een verschil als we naar de wereldwijde situatie kijken. De impact van de Verenigde Staten is hier beperkt. Maar dat is niet het geval aan het einde van de besproken periode. Rond 1890 steken de Verenigde Staten Groot-Brittannië als grootste ijzer- en staalproducent voorbij en tegen 1905 is het duidelijk de absoluut dominante industriële macht, die niet alleen Groot-Brittannië maar ook Duitsland ver achter zich laat.

Deze vaststelling wordt bevestigd door de cijfers van Bairoch (1982) over de totale industriële productie van een aantal Europese en buiten-Europese landen (zie Tabel 18 op p. 175) Bairoch concludeert dan ook:

The lead taken by the United Kingdom and the rapid expansion of its industrial production in the years 1830-1860 enabled that country to obtain an ever increasing share of European and world output despite the spread of industrialization to other countries, and by about 1860 the UK was supplying some 37% of total European industrial production equivalent of about 20% of world production. ... But after 1860, although Britain remained predominant, and was not to have its lead effectively reduced until 1870-1880, the industrial world became less uni-polar. The new rising industrial powers (France, Germany and above all the United States) had by 1860 together developed a modern industrial potential equivalent to 73 % of the UK – and by 1880 this rose to 108 % (1982, p. 291-93).

Met andere woorden, er is sprake van een Britse industriële unipolariteit (Bairoch gebruikt de term letterlijk) voor het grootste deel van de eeuw. Ook al stelt hij dat deze unipolariteit na 1860 afneemt, het zal nog tot ongeveer 1880 duren voor zijn drie directe concurrenten samen even veel industriële goederen produceren als Groot-Brittannië zelf, een situatie die door hiërarchische polariteitsdenkers nog steeds als unipolair zou worden beschouwd. Het Britse overwicht is in de Europese context uiteraard nog groter.

Deze cijfers worden ook bevestigd door de gegevens van Bairoch over de industrialisering per hoofd van de bevolking tussen 1800 en 1913 (Tabel 17, p. 173). Zij tonen echter tegelijkertijd ook dat industrialisering in 1800 nog een relatief beperkt fenomeen was. Dat geldt zelfs voor Groot-Brittannië. Het onderscheid tussen de meeste Europese landen en wat Bairoch in een 'Hineininterpretierung' als ontwikkelingslanden omschrijft (China, India) is onbestaand in 1800, met uitzondering van Groot-Brittannië.

Tabel 15. Aandeel in de totale Europese en wereldwijde ijzer-en staalproductie 1816-1914 (in %).

Europa	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	35,6	47,3	50,1	62,3	58,4	62,7	56,9	56,2	50,1	41,8	25,2	23,8
Rusland	16,3	12,9	9,4	5,3	4,5	5,4	3,5	3,7	3,5	7,8	9,7	13,3
Frankrijk	15,2	16,2	15,9	12,4	15,2	14,5	14	12,6	10,8	10,7	9,6	8,4
Oostenrijk	7,9	5,9	5,3	4,7	4,9	4,7	3,4	4	4,8	6	6,2	6,5
Pruisen/Duitsl.	6,6	3,2	5	5	5,7	7,9	11,5	15,3	21,7	25,5	41,3	41,3
Italië (*)						0,3	0,2	0,2	0,1	0	1,2	2,7
Andere	18,4	14,6	14,3	10,3	11,3	4,7	10,6	8,3	9	8,3	7,9	6,7
Totaal	100	100	6,7	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,32	0,46	0,49	0,62	0,58	0,58	0,56	0,53	0,47	0,37	0,35	0,31

Wereldwijd	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	29,4	39,5	39	48,6	46,4	52,3	51,7	47,5	39,3	27,6	13,4	13,6
Rusland	13,5	10,8	7,3	4,1	3,6	4,5	3,2	3,1	2,8	5,1	5,1	7,6
Frankrijk	12,5	13,6	12,4	9,7	12,1	12,1	12,7	10,6	8,5	7,1	5,1	4,8
Oostenrijk	6,5	4,9	4,1	3,7	3,9	4,2	3,1	3,4	3,7	4	3,3	3,7
Pruisen/Duitsl	5,4	2,7	3,9	3,9	4,5	6,6	10,5	12,9	17	16,8	21,9	23,6
Italië	0	0,7	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0	0,6	1,6
<i>buiten-Europese grootmachten</i>												
VS (*)	8,7	8,2	10,9	10,8	10,1	11,2	8,9	15,1	21,4	33,8	46,2	40,8
Japan (*)							0	0	0	0,1	0,2	0,5
Andere	23,9	19,8	22	18,8	19,1	8,9	9,7	7,1	7,2	5,6	4,2	3,9
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,32	0,43	0,44	0,54	0,52	0,53	0,53	0,48	0,42	0,39	0,46	0,41

Bron: Eigen berekening op basis van COW (2010b)

(*) VS grootmacht vanaf 1899, Japan vanaf 1899, Italië vanaf 1860

Dit verklaart ook waarom een aantal grote niet-Europese landen (India, China) in 1860 nog steeds in de top drie van de grootste industriële producenten staan (zie Tabel 17 op pagina 173). Maar dat is in 1913 al lang niet meer het geval. Bairoch wijst er op dat zowel in Europa als daarbuiten in de 19de eeuw de technologische kloof tussen een aantal geïndustrialiseerde landen en de rest steeds groter werd. We kunnen dan ook concluderen dat industrialisering in de eerste decennia na 1800 veel minder impact had dan honderd jaar later.

Tabel 16. Aandeel in de totale Europese en wereldwijde energieconsumptie 1816-1914 (in %).

Europa	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	86,5	83,8	80,5	74,3	67,3	64,6	60	57,1	50,9	44,7	39,6	36,1
Rusland	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	1,3	2,1	5,4	6,8	8,2
Frankrijk	3,6	4,6	7,7	9,7	11,6	11,4	11,9	11,6	10,9	10,7	9,8	7,6
Oostenrijk	0,4	0,6	0,7	1,1	1,3	1,9	2,2	3,4	4,1	4,6	4,6	5,5
Pruisen/Duitsl.	4,6	4,9	4,9	7,3	10,4	12	15,4	18	22,2	24,8	28,2	31,6
Italië (*)	0	0	0	0	0	0,2	0,3	0,5	1,2	1,2	1,4	1,8
Andere	4,8	5,9	6,2	7,6	9,3	9,6	9,9	8	8,5	8,5	9,5	9,2
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,89	0,87	0,83	0,76	0,69	0,67	0,62	0,57	0,51	0,45	0,41	0,4

Wereldwijd	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	85,7	82,8	77,5	69,6	59,1	56,2	52,2	45,6	36,7	29,3	21,4	17,9
Rusland	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	1	1,5	3,6	3,7	4
Frankrijk	3,6	4,6	7,4	9,1	10,2	9,9	10,4	9,3	7,9	7	5,3	3,8
Oostenrijk	0,4	0,6	0,7	1	1,1	1,7	2	2,7	3	3	2,5	2,7
Pruisen/Duitsl	4,6	4,9	4,7	6,8	9,1	10,5	13,4	14,4	16	16,3	15,2	15,7
Italië	0	0	0	0,1	0	0,2	0,3	0,4	0,8	0,8	0,7	0,9
<i>buiten-Europese grootmachten</i>												
VS (*)	1	1,3	3,7	6,1	12,1	12,7	12,7	19,7	27,2	33,1	43,9	46,6
Japan (*)						0	0	0,2	0,4	0,9	1,4	2
Andere	4,8	5,8	6	7,2	8,2	8,6	8,9	6,7	6,5	6	5,9	6,4
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,88	0,86	0,8	0,72	0,6	0,58	0,54	0,47	0,42	0,39	0,45	0,47

Bron: Eigen berekening op basis van COW (2010b)

(*) VS grootmacht vanaf 1899, Japan vanaf 1899, Italië vanaf 1860

Ook de cijfers van de verdeling van het bnp wijzen hierop. (Tabel 19, p. 175). Deze gegevens betreffen enkel Europa en komen eveneens van Bairoch (1976). Enig voorbehoud is hier op zijn plaats omdat niet echt de 19de-eeuwse territoriale afbakening wordt gevolgd. Het aandeel van Pruisen/Duitsland is hierdoor voor 1870 zeker overschat (zie bijlage). Maar we zien hier wel een meer evenwichtige spreiding van het economisch gewicht in Europa, dan uit puur industriële indicatoren blijkt. De enorme bevolkingsomvang van Rusland compenseert uiteraard zijn technologische achterstand. Het aandeel van Duitsland stijgt dan weer naar het einde van de periode, wat uiteraard te maken heeft met de industriële opgang van het verenigde Duitsland. Italië blijft daarentegen economisch een eerder marginale grootmacht. Wat Frankrijk betreft, wijst Bairoch (1976) erop dat het een mythe is dat Frankrijk in de 19de eeuw economisch achterop lag. Het klopt dat het zijn

Tabel 17. Per capita industrialisering 1800-1913
UK 1900 = 100.

Europa	1800	1860	1913
Verenigde Koninkrijk	16	64	115
Rusland	6	8	20
Frankrijk (*)	9	20	59
Oostenrijk	7	11	32
Duitsland (*)	8	15	85
Italië	8	10	26
België	10	28	88
Spanje	7	11	22
Zweden	8	15	67
Zwitserland	10	26	87
Buiten Europa			
Canada	-	5	7
Verenigde Staten	4	9	21
Japan	7	7	7
China	8	6	4
India	7	6	3
Brazilië			4
Mexico			7

Bron: Bairoch (1982, p. 281)

(*) Cijfer voor 1913 houdt rekening met territoriale verschuiving (Elzas-Lotharingen).

industrialisering laat inzette maar wat men volgens Bairoch over het hoofd ziet is dat Frankrijk zijn landbouw moderniseerde.

Als we naar de concentratie-index voor Europa op de verschillende economische indicatoren kijken, wordt dit tegenstrijdige beeld bevestigd. Inzake ijzer- en staalproductie kan men tussen 1825 en 1875 werkelijk spreken van een grote concentratie (meer dan vijftig percent). Dit klopt met Bairochs (1982) vaststelling dat tot 1880 de verschillen in industrialisering tussen de Europese landen onderling groter werden. Met de opkomst van Duitsland daarna neemt de concentratie af. De cijfers over energiegebruik versterken enkel dit beeld.

Daarentegen benadert de concentratie-index op basis van bnp het cijfer 0. Dit toont enerzijds de beperktheid van een louter industriële indicator aan. Anderzijds mag men niet vergeten dat het Russische cijfer zeker opgeblazen wordt door zijn enorme maar verpauperde bevolking.

De cijfers van het bnp en van de industrialiseringsgraad tonen echter ook een 19de eeuw realiteit aan, namelijk dat alle Europese samenlevingen tot diep in de eeuw hoofdzakelijk landbouwsamenlevingen waren. Industrialisering en verstedelijking, die we doorgaans als

typische kenmerken van de 19de eeuw beschouwen, waren relatief beperkte fenomenen, zeker in het begin van de eeuw. In 1848 waren uiteindelijk enkel Groot-Brittannië en België echt geïndustrialiseerde samenlevingen. Met uitzondering van Groot-Brittannië leefden de meeste mensen toen op het platteland, niet in de steden (Hobsbawm, 1997, p. 56 & 205). Nog in 1851 was de landbouw de grootste werkgever in Groot-Brittannië en was landeigendom goed voor veertig percent van het Britse kapitaal (Sked, 1979, p. 11).

In de realiteit van het 19de-eeuwse Europa was er dan ook sprake van een proces van industrialisering en dat proces verliep niet overal even snel. Mearsheimer (2001, p. 65) heeft tot op zekere hoogte gelijk als hij stelt dat graadmeters van industrialisering voor de 19de eeuw uiteindelijk het belangrijkste zijn omdat bnp/bbp overlevingseconomieën met een grote bevolking (in casu Rusland) te zeer bevoordeeld. Maar we moeten wel de 19de-eeuwse realiteit in het oog houden, namelijk dat er grootmachten waren die nog eerder agrarisch waren en andere die in mindere of meerdere mate geïndustrialiseerd waren. Zeker aan het begin van de eeuw was de landbouw nog steeds een belangrijke sector in de economie.

Wat de wereldwijde verhoudingen inzake bnp betreft, daarover geeft Bairoch geen cijfers. Maddison wel maar om diverse redenen is het moeilijk ze hier zomaar te gebruiken.¹ We beperken ons daarom tot een vergelijking van het Britse bbp met dat van de Verenigde Staten en Japan (zie Tabel 20, p. 175). Wat hier opvalt, is vooreerst het enorme verschil tussen Japan en de Verenigde Staten, ook al worden beide in 1913 als grootmacht gezien. Ook in vergelijking met Groot-Brittannië blijft Japan een beperkte macht, wat bevestigd wordt door de cijfers voor industrialisering. De Verenigde Staten daarentegen kennen doorheen de eeuw een opgang die juist te wijten is aan de combinatie van industrialisering en bevolkingsgroei (Bairoch, 1982).

2.3.3 Militaire indicatoren

Voor de militaire aspecten nemen we vooreerst de klassieke indicatoren: militair personeel en militaire uitgaven. Cijfers over militaire sterkte hebben altijd het nadeel dat ze sterk beïnvloed worden door oorlogsvoering en dat is voor een aantal jaren in deze tabellen het geval. Dit leidt tot scheeftektrekkingen, zeker als sommige grootmachten wel en andere niet in een oorlog betrokken zijn. Kijk in dit verband naar de gegevens voor 1855 (Krimoorlog), maar vooral voor 1905 (Russisch-Japanse oorlog) en 1865 (Amerikaanse Burgeroorlog).

Militair personeel wordt doorgaans gezien als een indicator die de landmacht bevoordeelt terwijl bij de uitgaven ook uitrusting in rekening wordt gebracht. Hier weegt de zeemacht, een kapitaalintensieve aangelegenheid, zwaarder door.

---

¹ Eén reden is dat de gegevens voor sommige jaren zeer onvolledig zijn. Voor andere problemen zie bijlage.

**Tabel 18. De tien landen met de grootste industriële productie'.
(UK 1900 = 100)**

1860		1913	
Verenigd Koninkrijk	45	Verenigde Staten	298
China	44	Duitsland	138
India	19	Verenigd Koninkrijk	127
Frankrijk	18	Rusland	77
Verenigde Staten	16	Frankrijk	57
Rusland	16	Oostenrijk-Hongarije	41
Duitsland	11	China	33
Oostenrijk-Hongarije	10	Japan	25
Japan	6	Italië	23
Italië	6	België	16

Bron: Bairoch (1982)

Tabel 19. Aandeel in het totale Europese Bruto Nationaal Product 1830-1913 (in %).

	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1900	1910	1913
Groot-Brittannië	14	16	16	18	17	19	20	19	18	17
Rusland	18	17	16	16	20	18	14	17	19	20
Frankrijk	15	15	15	15	15	14	13	12	12	11
Oostenrijk-Hongarije	12	12	12	11	10	10	10	10	10	10
Duitsland	12	12	13	14	15	16	18	19	20	19
Italië				8	7	7	6	6	5	6
Andere	28	27	27	19	17	17	17	16	16	16
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,07	0,06	0,06	0,1	0,14	0,14	0,15	0,16	0,17	0,17

Bron: Eigen berekening op basis van Bairoch (1976), driejaarlijkse gemiddelden van bnp US\$ 1960.

Tabel 20. Evolutie van het bbp van de VS, Japan en het Verenigd Koninkrijk 1820-1913.

	UK	VS	Japan	% VS/VK	% Japan/VK
1820	36232	12548	20739	35	57
1830	42228	18219		43	
1840	53234	27694		52	
1850	63342	42583		67	
1860	81760	69346		85	
1870	100180	98374	25393	98	25
1880	120395	145335	31779	121	26
1890	150269	214714	40556	143	27
1900	184861	312499	52020	169	28
1913	224618	517383	71653	230	32

Bron: Maddison (2003). Cijfers in 1990 internationale dollars.
Geen cijfers voor Japan 1830-1860.

Als we naar Europa kijken, dan valt het grote Russische gewicht inzake personeel op. De Britse strijdkrachten zijn beperkt in omvang, in ieder geval beperkter dan de Franse, de Oostenrijkse of de Duitse na de vereniging. Hier toont zich het belang van de landmacht maar tegelijkertijd ook de invloed van beleid. Groot-Brittannië heeft er de hele 19de eeuw voor geopteerd geen groot landleger op de been te houden (Kennedy, 1987, p. 182-84). Zelfs in vergelijking met Pruisen voor 1870 scoorde het zwak als men het verschil in bevolking in rekening brengt.

Groot-Brittannië scoort dan weer hoger als het over militaire uitgaven gaat, wat uiteraard te maken heeft met zijn vloot. Bij zowel militaire uitgaven als militair personeel, ziet men de opkomst van Pruisen/Duitsland. Er is bijvoorbeeld een groot verschil in militair personeel tussen 1850 en 1875. In tegenstelling tot de cijfers over economische ontwikkeling en vooral dan industrialisering, kan men hier dus geenszins van een Brits overwicht spreken. Integendeel, Groot-Brittannië scoort laag als het op troepensterkte aankomt. Er is tot 1855 sprake van een duidelijk Russisch overwicht, dat zich ook uit in een grote machtsconcentratie. Die laatste verdwijnt dan weer in de tweede helft van de eeuw. De situatie is dan gekenmerkt door een grotere spreiding van macht: Frankrijk en Rusland verliezen aan gewicht ten voordele van de nieuwe verenigde entiteiten Italië en Duitsland.

Bij de militaire uitgaven zien we in Europa over heel de eeuw geen bijzonder hoge concentratie. Wie de oorlogsjaren (1855 en 1905) buiten beschouwing laat, komt tot de vaststelling dat er in feite een vrij stabiele en ook vrij lage concentratie van de militaire uitgaven is. Het Britse overwicht op het vlak van (kapitaalintensieve) zeemacht komt hier dan ook niet echt tot uiting. Het is daarom beter gewoon de cijfers van Modelski en Thompson (1988) voor de uitgaven voor de oorlogsvloten te nemen.

Deze cijfers spreken voor zich en wijzen op een spectaculaire Britse dominantie ter zee voor het grootste deel van de eeuw. Enkel Frankrijk speelt hier, tot de opkomst van Duitsland, nog enigszins een rol. De Russische vloot is een beperkt gegeven, al zou Palmerston vanaf het einde van de jaren 1830 en in de jaren 1840 wel bezorgd zijn over de groeiende Russische maritieme macht en in 1838 zelfs een poging ondernemen om die te beperken (Webster, 1951, p. 564). Oostenrijk speelt op maritiem vlak geen rol buiten Europa en het moet dan ook beschouwd worden als een louter regionale staat. Datzelfde geldt voor het Pruisen van voor de hereniging. Maar het valt meteen ook op dat de uitbouw van de Duitse vloot een belangrijke impact heeft op de Europese maritieme verhoudingen. Dit maakt dat er aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog een veel evenwichtiger spreiding is van de vlootcapaciteit, ook al blijft de Britse dominantie onaangetast en de concentratie al bij al relatief groot. De wedloop ter zee werd dan ook duidelijk door de Britten gewonnen. Merk trouwens op dat uit de absolute cijfers blijkt dat niet alleen Duitsland, maar ook de andere landen in deze periode hun vlootuitgaven sterk zien toenemen, wat een bijkomende verklaring vormt voor de grotere machtspreiding aan het einde van de eeuw.

Als we naar de wereldwijde verhoudingen kijken, dan valt vooral op hoe zij militair weinig verschillen van de Europese. Noch de Verenigde Staten, noch Japan wegen militair zwaar door tot de jaren 1890. Wat troepensterkte betreft is de rol van de Verenigde Staten zelfs marginaal te noemen. Ofschoon beide staten vaak als maritieme mogendheden wor-

den voorgesteld, moeten we vaststellen dat dit tot de jaren 1890 gewoon niet klopt. Japan heeft voor de jaren 1870 geen vloot, en in vergelijking met de Europese mogendheden is de omvang van de uitgaven beperkt. De Amerikaanse vlootuitgaven zijn decennialang eerder vergelijkbaar met de Russische dan met de Britse of, voor het begin van de eeuw, de Franse. Dat verandert na 1900 als de Amerikaanse vloot op korte tijd een enorme groei kent en het land uitgroeit tot de tweede maritieme macht ter wereld.

Tabel 21. Aandeel in de Europese en wereldwijde troepensterkte. 1816-1914. (in %)

Europa	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	13	6,2	6,7	7,9	8,4	10,6	9,9	8,2	7,9	8,5	7,3	9,5
Rusland	40,8	40,3	33,1	31,5	39,6	26,4	24,3	27,9	24,9	25,6	44,1	23,7
Frankrijk	6,7	11,1	14,3	15,9	16,5	18,6	16	16,2	16,1	16,2	11,7	14,1
Oostenrijk	11,3	12,8	12,7	14,2	10,9	9,4	10	10,1	9,2	8,6	5,8	15
Pruisen/Duitsl.	6,6	6,1	6,6	6	3,6	6,2	7,2	14,3	14,2	16,6	12,1	15,5
Italië (*)						5,6	7	6	7	6,3	5	6,2
Andere	21,6	23,5	26,5	24,4	20,9	23,1	25,7	17,4	20,7	18,1	14,1	16
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,41	0,42	0,33	0,3	0,4	0,26	0,22	0,23	0,21	0,22	0,42	0,17

Wereldwijd	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	12,6	6	6,4	7,5	7,9	7,8	5,6	5,8	5,8	6,1	5,6	7,6
Rusland	39,7	39,3	31,3	29,6	37,3	19,4	13,8	19,9	18,1	18,4	33,4	18,8
Frankrijk	6,5	10,8	13,5	15	15,5	13,7	9,1	11,5	11,7	11,6	8,8	11,2
Oostenrijk	11	12,5	12	13,4	10,3	6,9	5,7	7,2	6,6	6,2	4,4	11,9
Pruisen/Duitsl.	6,4	5,9	6,3	5,7	3,4	4,5	4,1	10,2	10,3	11,9	9,1	12,2
Italië	0,9	1,2	1,8	1,2	1,3	4,1	4	4,3	5,1	4,5	3,8	4,9
<i>buiten-Europese grootmachten</i>												
VS (*)	0,8	0,5	0,7	0,9	0,6	0,6	20,2	0,9	0,9	0,8	1,5	2,4
Japan (*)						0,3	0	1	1,2	4,1	3,5	4,3
Andere	21,9	23,8	28	26,8	23,7	42,8	37,5	39,2	40,4	36,4	29,9	26,8
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,45	0,46	0,38	0,36	0,44	0,32	0,29	0,29	0,27	0,25	0,41	0,21

Bron: Eigen berekening op basis van COW (2010b)

(*) VS grootmacht vanaf 1899, Japan vanaf 1899, Italië vanaf 1860

Tabel 22. Aandeel in de Europese en wereldwijde militaire uitgaven. 1816-1914. (in %)

Europa	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	32,4	26,2	14,9	19,4	22,9	21,8	19,6	16	23,5	18,4	14,8	24,4
Rusland	20,3	18,5	21,2	22,4	25	16,3	18,9	20,4	15,5	18,5	45,2	12,5
Frankrijk	20,2	26,3	24,6	29,1	27,5	22,4	22,3	19,3	22,1	18,5	11,2	18
Oostenrijk	na	12,6	14,2	8,6	10,7	9,2	8,5	7,4	6,4	7,1	5,5	15,2
Pruisen/Duitsl.	6,7	7,6	7	5,5	2,5	4	5,6	13,8	12,3	15,9	12,3	26
Italië (*)						9,4	8,5	5,8	8	8,6	3,9	1,3
Andere	20,3	8,7	18,1	14,9	11,4	16,9	16,5	17,3	12,1	13	7,2	2,8
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,26	0,2	0,19	0,26	0,27	0,22	0,21	0,18	0,2	0,15	0,4	0,23

Wereldwijd	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1914
VK	27,9	24	13,2	16,6	20,7	19,6	14,8	13,8	20,4	15,7	10,7	22,6
Rusland	17,4	17	18,8	19,2	22,5	14,7	14,2	17,6	13,5	15,9	32,8	11,6
Frankrijk	17,4	24,1	21,8	24,9	24,8	20,2	16,8	16,7	19,2	15,8	8,1	16,7
Oostenrijk	na	11,6	12,6	7,4	9,7	8,3	6,4	6,4	5,6	6	4	14,1
Pruisen/Duitsl.	5,8	7	6,2	4,7	2,2	3,6	4,2	12	10,7	13,6	8,9	24,1
Italië	1,4	2,3	2,3	1,7	1,3	8,5	6,4	5	6,9	7,3	2,9	1,2
<i>buiten-Europese groot machten</i>												
VS (*)	6,3	3	3,7	4,9	3,3	5,5	21,4	7,7	5,2	6,7	8,7	3,4
Japan (*)								1,3	1	5,2	14,1	1,5
Andere	23,8	11	21,4	20,6	15,5	19,7	15,8	19,5	17,5	13,7	9,8	5
totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,32	0,27	0,25	0,29	0,32	0,22	0,25	0,21	0,24	0,16	0,29	0,27

Bron: Eigen berekening op basis van COW (2010b) na= geen gegevens aanwezig.

(*) VS grootmacht vanaf 1899, Japan vanaf 1899, Italië vanaf 1860

2.4 Europese machtpolariteit: enkele conclusies en beschouwingen

Hierna volgen enkele bedenkingen bij de cijfers hierboven. Het heeft hierbij geen zin om de sterke en zwakke punten van elke individuele grootmacht in detail te bespreken. Dat is elders uitgebreid gebeurd, met name door Paul Kennedy (1987). We bespreken hier enkel een paar aspecten die vanuit het oogpunt van polariteit en een vergelijking met de huidige situatie interessant kunnen zijn.

Tabel 23. Aandeel in de totale Europese en wereldwijde vlootuitgaven 1816-1913. (in %)

Europa	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1913
VK	78,86	61,02	50,99	48,95	62,61	52,26	51,83	46,43	41,44	52,78	49,98	41,33
Rusland	8,62	13,17	20,55	17,19	10,6	13,77	13,62	16,31	10,63	10,52	15,06	20,72
Frankrijk	12,51	25,81	28,46	33,86	26,79	33,97	34,55	26,05	38,86	26,26	17,97	18,39
Oostenrijk											na	na
Pruisen/Duitsl.								11,21	9,08	10,45	16,99	19,57
Italië (*)							na	na	na	na	na	na
Andere	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,75	0,57	0,48	0,48	0,59	0,54	0,54	0,43	0,46	0,49	0,45	0,38

Wereldwijd	1816	1825	1835	1845	1855	1860	1865	1875	1885	1895	1905	1913
Groot-Brittannië	74,63	56,52	45,74	43,78	57,23	46,92	30,17	38,51	36,46	44,07	36,49	31,5
Rusland	8,16	12,2	18,44	15,37	9,69	12,37	7,93	13,53	9,35	8,78	11	15,79
Frankrijk	11,84	23,91	25,53	30,28	24,49	30,5	20,12	21,61	34,19	21,93	13,12	14,02
Oostenrijk	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Pruisen/Duitsl	0	0	0	0	0	0	0	9,29	7,98	8,72	12,41	14,92
Italië							na	na	na	na	na	na
Andere	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na
VS (*)	5,37	7,37	10,28	10,56	8,59	10,22	41,78	14,75	9,25	12,69	24,61	17,45
Japan (*)						na	na	2,31	2,77	3,8	2,37	6,32
Wereldwijd totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Concentratie	0,7	0,53	0,43	0,43	0,53	0,48	0,44	0,37	0,4	0,41	0,36	0,29

Bron: Eigen berekeningen op basis van Modelski en Thompson (1988) oorspronkelijke cijfers in miljoenen £ 1913.

na= geen cijfers aanwezig

Modelski en Thompson geven geen cijfers voor vlootuitgaven van andere staten dan deze vermeld. Bij de bepaling van de concentratie-index hebben we echter wel rekening gehouden met het feit dat Pruisen, Oostenrijk en Italië een zeemacht hadden, hoe beperkt ze ook was. Uitgaven worden daarom gelijkgesteld met 0. De Oostenrijkse vloot speelde onder meer een rol in de Tweede Deense Oorlog.

2.4.1 De relatie grootmachtsysteem/Europese systeem

Het is aangewezen hier vooreerst kort iets te zeggen over de verhouding tussen het grootmachtsysteem en het totale Europese systeem (zie status quaestionis polariteit). De vraag is dan of het gewicht van de gezamenlijke grootmachten in het totale Europese systeem zo groot is dat men een analyse van de machtsverhoudingen en hun evolutie kan beperken tot deze van de grootmachten onderling.

Als we de verschillende indicatoren bekijken dan kunnen we die vraag positief beantwoorden wat het 19de-eeuwse Europa betreft. We stellen vast dat op geen enkele indicator de categorie 'anderen' (dit zijn alle kleinere staten samengeteld) hoger scoort dan dertig percent. Alleen inzake bevolking is zij tot 1860 iets hoger, wat onder meer verklaard wordt door het demografische gewicht van landen als Spanje en Turkije. Vanaf de Italiaanse en Duitse eenwording zakt ook hier de score onder dertig percent. Voor alle indica-

toren geldt trouwens dat het gewicht van de kleine landen naar het einde van de eeuw zeker niet toeneemt; eerder het omgekeerde is het geval of het cijfer blijft stabiel.

Vanuit een optiek die louter focust op materiële capaciteit, zoals polariteitsdenkers doen, is er dus geen enkel probleem de analyse te beperken tot grootmachten. Dat neemt niet weg dat bepaalde andere staten, althans wat Europa betreft, zeker ook nog een bepaald gewicht hadden of geostrategisch een belangrijke rol speelden. Denk maar aan het Ottomaanse rijk dat hier enigszins uit het oog wordt verloren. Hiertegenover staat dat vanuit materieel oogpunt de opname van Italië in de grootmachtclub vragen oproept.

2.4.2 Multipolariteit, unipolariteit of bipolariteit?

Blijft de vraag of we hier kunnen spreken van een evenwichtige multipolariteit, met andere woorden van een gelijke spreiding van de macht over de vijf tot zes Europese grootmachten, zoals we in onze eigen definitie van multipolariteit hebben vooropgesteld. Of is er, als we vanuit een hiërarchisch concept van polariteit vertrekken, eerder sprake van een bipolariteit of dubbele hegemonie aan het begin van de eeuw zoals sommige historici beweren? Of mogen we spreken van een unipolaire Britse periode in het midden van de betrokken periode, zoals andere auteurs dat doen? Puur op basis van de indicatieve materiële gegevens die wij hierboven verzamelden, kunnen we een aantal dingen concluderen.

Alles bij elkaar genomen is er in het Europese systeem van de 19de eeuw sprake van een vrij grote spreiding van de macht, maar dan wel op een zeer specifieke manier. Op geen enkel ogenblik is één grootmacht ontegensprekelijk dominant op alle (of de meerderheid van de) indicatoren. Groot-Brittannië is dat lange tijd op industrieel en maritiem vlak, maar zeker niet als het op troepensterkte of bevolking aankomt. Daar woog Rusland veel zwaarder door. Het is, opmerkelijk genoeg, Duitsland dat aan het einde van de eeuw nog het meest het ideaal benadert van een hegemon die op alle vlakken sterk staat: industrieel aan de top, een aanzienlijke bevolking, sterk in zowel landmacht als zeemacht.¹

Al bij al lijkt het er dan ook op dat er wel degelijk sprake is van een bepaald evenwicht, gesteund op de combinatie van verschillende grootmachten waarbij onevenwichten op één terrein gecompenseerd worden door onevenwichten in een ander domein, eerder dan door een situatie waarin iedereen op alle terreinen ongeveer evenveel macht heeft. Dit is dan ook een veel genuanceerder beeld dan dat van een aantal grootmachten met gelijke macht zoals in onze ideaaltypische definitie van multipolariteit, die trouwens wijd verspreid is, wordt vooropgesteld.

Is dit een unipolaire situatie? Ja, voor het grootste deel van de eeuw als men louter naar industriële en maritieme macht kijkt, neen als men ook naar andere criteria kijkt.

Is dit een multipolaire situatie? Ja, als we een louter numerieke benadering van polariteit gebruiken en dus louter het aantal grootmachten in rekening brengen; Er zijn altijd minstens vijf grootmachten. Neen als we er vanuit gaan dat ze allemaal evenveel macht

---

¹ We kunnen hier nog niet-materiële elementen aan toevoegen, bijv. een sterk uitgebouwd onderwijssysteem, aan de top op wetenschappelijk vlak, een sterk nationaal zelfbewustzijn (zie Hobsbawm, 1994).

moesten hebben zoals we in onze eigen definitie van multipolariteit doen. Bijvoorbeeld aan het begin van de eeuw waren de machtsverschillen daarvoor bijvoorbeeld te groot. Want ook als is er een bepaald evenwicht, waarbij de ene grootmacht sterk is op één terrein en de andere op een andere, Oostenrijk en Pruisen staan nergens aan de top. Het beeld dat Schroeder ophangt van de verhoudingen ten tijde van het Congres van Wenen: twee supermachten (Groot-Brittannië en Rusland), één authentieke grootmacht (Frankrijk), één zwakke grootmacht (Oostenrijk) en één die naam nauwelijks waardig (Pruisen) wordt ondersteunt door de cijfers. In een hiërarchisch concept van polariteit zou men dan ook van bipolariteit kunnen spreken. Alles hangt hier van het gehanteerde criterium af om een onderscheid te maken tussen gewone en polaire grootmachten. Maar zoals gezegd, los van kwantificering, zijn er zeker een aantal historici die zo een visie onderschrijven.

Tweede vaststelling: de machtsverhoudingen tussen de grootmachten onderling wijzigen aanzienlijk doorheen de eeuw. Dit maakt het moeilijk om het 19de-e eeuwse Europese systeem louter in termen van polariteit te analyseren. Een blik op de evolutie van de individuele verhoudingen is minstens even belangrijk, wat Gilpin (1981) in zijn kritiek op Waltz al aanduidde. De situatie in 1815 was grondig verschillend van deze in 1914. Niet zozeer omdat de identiteit of het aantal van de grootmachten wijzigde, want met uitzondering van de al bij al marginale grootmacht Italië doken in Europa geen nieuwe spelers op. Wel omdat de onderlinge verhoudingen wijzigden. Men kan stellen dat men evolueerde van een situatie die gekenmerkt werd door een Brits-Russische dominantie naar één waar Groot-Brittannië en Duitsland de grootste machten waren. Alles bij elkaar lijkt ons de macht echter meer gespreid dan aan het begin van de eeuw. Hierbij speelden echter niet alleen pure materiële capaciteit een rol.

We bespreken hierna de situatie en evolutie van twee cruciale spelers: de veranderende positie van Rusland in Europa en de opkomst van Pruisen/Duitsland. De Europese positie van Groot-Brittannië behandelen we later samen met haar wereldwijde positie.

2.4.3 De Europese positie van Rusland

Hoe valt de vaststelling dat inzake materiële capaciteit er uiteindelijk sprake is van een complex evenwicht in het Europese systeem, te rijmen met de interpretatie van een historicus als Schroeder die spreekt van een Brits-Russische dominantie in Europa tot 1856. We gaan in dit deel nader in op Rusland waarvan de rol én de materiële capaciteit vooral in de periode tot 1856 volgens ons vaak onderbelicht wordt.

Vooreerst moeten we vaststellen dat Schroeder (1992) niet louter verwijst naar de materiële capaciteit van Groot-Brittannië en Rusland, wel naar twee andere elementen: hun buiten-Europese machtsbasis en het feit dat zij als flankstaten relatief onkwetsbaar waren. Wat dat laatste betreft stelt hij dat materiële capaciteit altijd afgewogen moet worden ten aanzien van de kwetsbaarheid van een land. De geostrategische positie kan hier in het voor- of het nadeel spelen.

Als we alleen naar Rusland kijken, is zijn geostrategische positie (als flankstatie met een enorm territorium) een cruciaal gegeven en het is een element dat vaak over het hoofd wordt gezien. Om te beginnen maakte dit het tot een wereldmacht die in de loop van de

19de eeuw een belangrijke rol zou spelen, niet alleen in het Verre Oosten (China) en Centraal-Azië, maar ook in de Europese randgebieden die we nu als de Balkan en het Midden-Oosten (het Ottomaanse Rijk en Perzië) zouden omschrijven.

Wat de Europese geostrategische verhoudingen betreft: dit uitgebreide territorium gaf Rusland een strategische diepte waarvan de omvang voor de andere landen niet echt gekend was (Bridge & Bullen, 2005, p. 7). Dat territorium droeg bij aan zijn onkwetsbaarheid, zoals tijdens de napoleontische Oorlogen bewezen was. Weliswaar speelde dit territoriale element enkel als het verstandig werd gebruikt en kon het ook in het Russische nadeel spelen, zoals dat in de Krimoorlog het geval was (Rich, 1985, p. 136), maar dat neemt niet weg dat het Rusland uiteindelijk in een positie bracht die meer met de Britse gemeen had dan met bijvoorbeeld de Oostenrijkse of de Franse.

Het had voor gevolg, aldus Schroeder, dat Rusland tussen 1815 en 1856 volledig autonoom was in zijn defensie. Het had, evenmin als Groot-Brittannië, bondgenoten nodig. Dit was een verschil met de andere continentale grootmachten. Het had die bondgenootschappen wel, met name in de conservatieve Heilige Alliantie met Pruisen en Oostenrijk-Hongarije, maar dit was een ideologisch gegeven gericht op interne stabiliteit, geen defensiepact (Schroeder, 1992). Aldus was Rusland in staat zijn buiten-Europese belangen te verdedigen. Het had bovendien, net als Groot-Brittannië, in Europa zelf een invloedssfeer die veel groter was dan die van de andere grootmachten: de controle over Congres-Polen, zijn invloed in de Balkan en zijn positie ten aanzien van het Ottomaanse Rijk waar het afwisselend een competitie of een samenwerking met Groot-Brittannië aanging (Schroeder, 1992, 1994b). Rusland was ongetwijfeld ook de belangrijkste macht in de Heilige Alliantie en zag zich onder Alexander I ook als de beschermer van de kleine Duitse staten.

Voor de polariteitsdiscussie leert de Russische positie nog maar eens dat materiële capaciteit op zich niet veel zegt, als men ze niet contextualiseert en meer bepaald verbindt met geopolitieke elementen. Het dient opgemerkt dat dit in polariteitsanalyses (met hun sterke nadruk op een loutere materiële capaciteit) weinig of niet aan bod komt. Auteurs die dat wel doen, en die vinden we dan vooral bij cyclische en hegemonische theorieën, leggen eerder de nadruk op de maritieme aspecten, en op de onkwetsbaarheid van eilanden of Atlantische randgebieden. Zij zullen dan ook weinig of geen aandacht voor Rusland hebben. Mearsheimer (2001) is één van de weinigen die de nadruk legt op de landmacht, en het belang van Rusland in de Europese verhoudingen na 1815 ook onderstreept.

Dit brengt ons bij een ander element dat belangrijk is in Schroeders evaluatie: in essentie ziet hij de machtsverhoudingen als militair en diplomatiek, niet economisch. De grotere militaire zelfredzaamheid van de twee flankstaten én het feit dat zij geen alliantie nodig hadden onderscheidden hen van de andere grootmachten. We kunnen hier nog de belangrijke rol aan toevoegen die Rusland speelde in de eindfase van napoleontische oorlogen.

In wezen gaat Mearsheimer (2001) akkoord met deze nadruk op militaire macht maar, in tegenstelling tot Schroeder, ziet hij ook een rol voor de economische ontwikkeling als basis voor militaire macht. Hij wijst erop dat Rusland na 1848 drie oorlogen verloor (de

Krimoorlog, de Japans-Russische Oorlog en de Eerste Wereldoorlog) en wijdt die militaire neergang van Rusland aan zijn veel tragere industrialisering in vergelijking met de rest van Europa, en vooral met Duitsland. Net als Organski (1968) en Organski en Kugler (1981) gaat hij ervan uit dat bevolking en industrialisering cruciale elementen zijn in de machtsverhoudingen. Dit is trouwens de reden waarom transitietheoretici Rusland vaak niet eens opnemen in hun vergelijkingen (zie bv. Tammen et al., 2000), wat haaks staat op de feitelijke situatie in de 19de eeuw waar Rusland, geïndustrialiseerd of niet, een belangrijke rol speelde (Chan, 2008; Moul, 1989). Mearsheimer argumenteert dat agrarische of semi-industriële samenlevingen niet in staat zijn het surplus te creëren dat noodzakelijk is voor moderne oorlogsvoering.

Dit lijkt echter een projectie van laat-20ste-eeuwse verhoudingen waarbij ontwikkelingslanden niet in staat waren de competitie met de gevestigde grootmachten aan te gaan. Wat betreft de 19de-eeuwse positie van Rusland is de redenering echter al te simpel. Zij kan met recht toegepast worden op de situatie aan het einde van de eeuw, toen de meeste grootmachten in meer of mindere mate geïndustrialiseerd waren. Rusland hinkte toen duidelijk achterop, ofschoon er in de decennia voor Wereldoorlog I sprake was van een industriële inhaalbeweging. Deze redenering is bovendien moeilijk vol te houden voor wat betreft de situatie aan het einde van de napoleontische oorlogen. Hoewel vele waarnemers Rusland in de 18de en 19de eeuw beschouwden als een achterlijk, half-Europees, half-barbaars land (Neumann, 2007, 2008) moet men beseffen dat Europa in 1815 nog grotendeels agrarisch was en dat bijgevolg de situatie van Rusland helemaal niet uitzonderlijk was. De grote industrialiseringsgolf in Europa komt pas later en dat geldt ook voor haar militaire toepassing (Kennedy, 1987; Rosecrance, 1987).

Tijdens het Congres van Wenen werd hoofdzakelijk in termen van territorium en bevolking gerekend. Dat is niet meer dan normaal op een moment dat massalegers de dienst uitmaakten en landbouw de belangrijkste economische sector was. Het maakte ook dat het demografisch overwicht van Rusland in 1815 zwaar doorwoog. Maar een halve eeuw later was dit laatste niet meer het geval. Hobsbawm (1997, p. 55) beschouwt bijvoorbeeld voor de periode 1848-1873 de ijzer- en staalproductie als de belangrijkste indicator van economische ontwikkeling van staten. Met andere woorden, zo men in 1815 al in economische termen redeneerde, dan refereerde men in eerste instantie naar landbouw en in mindere mate naar handel, maar zeker niet naar ijzer- en staalproductie of energieconsumptie. Enkele decennia later was dit wel het geval. Hier hebben we een voorbeeld van hoe een criterium voor het meten van macht historisch gedetermineerd is en dus kan evolueren.

Bovendien waren de tsaren perfect in staat de lasten van een groot landleger op te leggen aan hun verpauperde boerenbevolking, die inderdaad in een situatie van puur overleven zat. Het is dat grote landleger en zijn cruciale rol in de nederlaag van Napoleon die de Russische macht tot aan de Krimoorlog uitmaakte (Bridge en Bullen, 2005). Zeker beseften men in Rusland na de Krimoorlog dat maatschappelijke en economische hervormingen een voorwaarde vormden voor het behoud van de status als grootmacht, zonder dat dit daarom tot veel resultaten leidde (Jelavich, 1964). Zelfs in de laatste decennia voor de Eerste Wereldoorlog (toen er sprake was van een beginnende industrialisering) bleef Rusland in hoofdzaak een agrarische macht, die ook militair-technologisch achterop hinkte. Het ontbreken van een efficiënt spoorwegennetwerk voor troepenverplaatsing was daar

maar één belangrijk aspect van. Dat neemt niet weg dat Rusland, met zijn enorme landmacht, ook toen nog een belangrijke factor bleef (Kennedy, 1987, p. 236). In ieder geval speelde in het begin van de eeuw de industriële achterstand van Rusland veel minder een rol. De te lage evaluatie van de Russische macht in Europa is dan ook een gevolg van een te grote nadruk op industriële indicatoren (Black, 2008, p. 129).

Tot slot stellen we vast dat vele politiekwetenschappelijke analyses, in tegenstelling tot wat Schroeder en andere historici hierboven stellen, uitgaan van een dominantie van Groot-Brittannië in het diplomatieke verkeer aan het einde van de napoleontische Oorlogen. Niet alleen is dat in tegenspraak met de ingewikkelde machtsverhoudingen die van domein tot domein verschilden. Hiermee wordt ook de rol die andere landen, in het bijzonder Rusland en Oostenrijk, speelden in de postnapoleontische organisatie van Europa – doorgaans aangeduid als ‘de Weense orde’ – onvoldoende belicht, of gewoon niet behandeld. Zeker wat Rusland betreft, vergeet men al te vaak dat in de loop van het Congres van Wenen het inperken van de Russische macht, naast die van Frankrijk, meer en meer een doelstelling van de Britse en Oostenrijkse diplomatie werd, zonder dat zij daar ook volledig in slaagden (Bridge & Bullen, 2005; Jelavich, 1964; p. 38; Kissinger, 1957, 1994).¹ Een aantal auteurs, vooral zij die hegemonische of ordenende stellingen verdedigen, onderschatten de rol van Rusland in de naoorlogse regeling.

Een typisch voorbeeld van deze vooringenomenheid ten voordele van Groot-Brittannië en ten nadele van Rusland is de herhaaldelijke verwijzing naar het plan uit 1804 van de Britse premier Pitt voor een toekomstige ordening van Europa. Dat wordt als de grote inspiratiebron voor de Weense regeling gezien (zie bv. Modelski & Modelski, 1988; Ikenberry, 2001). Men vergeet hierbij gemakshalve dat dit een reactie was op voorstellen van Alexander I, die weliswaar veel vager waren maar ook verregaander dan deze van Pitt. Die dacht sterk in termen van machtsevenwicht. Dit terwijl Holsti (1991) stelt dat juist Alexander I de enige was die werkelijk systemisch dacht en er aanvankelijk relatief moderne ideeën op nahield, zij het dat hij niet in staat bleek ze coherent en systematisch te verdedigen en ze trouwens in de jaren na Wenen ook liet varen. Maar we kunnen de reactie van Pitt beschouwen als een praktische uitwerking van de vage voorstellen van de tsaar (Dakin, 1979). De historica Barbara Jelavich schrijft over Alexander I het volgende:

Alexander I throughout his career played a brilliant role on the international scene. He was able to repel an invasion launched by the foremost military power of the time, to take the lead in the organization of the peace, and thereafter to maintain the position of his country as the strongest single power on the continent.... Because of the preponderant weight of Russian military power in 1814, the views of Alexander I toward the peace were of first significance. (1964, 29-34)

De Weense regeling moet dan ook eerder gezien worden als een compromis tussen Britse en Russische voorstellen (Sked, 1979, p. 4). Deze evaluatie staat haaks op het beeld van Groot-Brittannië als de enige dominante macht in Wenen. Verder wordt de rol die Rus-

---

¹ Zie de Poolse en Saksische kwestie, of de kwestie Rusland-Turkije die in Wenen niet aan bod kwam.

land speelde via de Heilige Alliantie in Centraal- en Oost-Europa te vaak onderschat. Men kan bijvoorbeeld moeilijk de evolutie van de liberale en nationale bewegingen of de positie van Frankrijk na 1830 analyseren als men geen oog heeft voor de rol die Rusland hier had als grootste conservatieve macht en als beschermer van de kleine Duitse vorsten. Evenmin valt heel de Oosterse Kwestie te begrijpen zonder de sterke positie die Rusland tot 1856 (en zelfs daarna) ten aanzien van het Ottomaanse Rijk had.

Samengevat: de sterke positie van Rusland tussen 1815 en 1856 situeert zich in een tijdperk waarin de invloed van de industrialisering nog beperkt was. Zij was gebaseerd op de overwinning op Napoleon, de grote Russische landmacht, zijn omvangrijk territorium en zijn strategische diepte die het een relatieve onkwetsbaarheid gaven. Deze elementen bleven tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog een rol spelen. Maar de nederlaag tijdens de Krimoorlog en de daaropvolgende relatieve achteruitgang (door een te late industrialisering en modernisering), zorgden ervoor dat Rusland in de tweede helft van de 19de eeuw niet langer de dominante macht was die het na de nederlaag van Napoleon was.

Eén bedenking bij dit alles. Minstens een deel van bovenstaande analyse verlaat het denken in pure materiële capaciteit. Als we in termen van interactie, discursieve macht en institutionele macht redeneren, dan zien we dat de invloed van Rusland in de eerste helft van de 19de eeuw via zijn rol in het Europese Concert en de Heilige Alliantie, veel groter was dan een pure analyse op basis van materiële nationale macht zou tonen.

2.4.4 Pruisen: van marginale grootmacht tot dominante speler

Eén van de belangrijkste evoluties in de periode 1815-1914 is ongetwijfeld de opkomst van Pruisen en later Duitsland. Dit is zo een algemeen gekend feit dat men zich vaak niet meer lijkt te realiseren hoe groot die verschuiving wel was en op welke korte termijn zij zich voltrok.

Als we de positie van Pruisen in de eerste decennia na 1815 bekijken dan is Schroeder niet de enige die Pruisen als een marginale grootmacht ziet. Christopher Clark stelt de Pruisische grootmachtstatus zelfs gewoonweg in vraag:

Given the very limited room for an autonomous Prussian initiative, even within Germany, there are grounds for supposing that Prussia occupied a lesser category, somewhere between the concert of the real great powers and the lesser continental states. (2007, p. 398)

We moeten inderdaad vaststellen dat Pruisen tot de jaren 1860 in feite geen rol van betekenis speelde in heel de militaire en diplomatieke ontwikkelingen in Europa. Een uitzondering hierop vormt de revolutionaire periode na 1848, maar ook daar moest Pruisen zich neerleggen bij een herstel van het status quo, inclusief wat betreft de resultaten van de oorlog met Denemarken over de Elbevorstendommen, waar het werd teruggefloten door de andere grootmachten. Nog in 1860, dus aan de vooravond van de oorlogen van de

Duitse eenwording, schreef de Londense “*Times*” in een hoofdartikel over Pruisen het volgende: ‘*No one counts on her as a friend; nobody dreads her as an enemy. How she became a great Power, history tells us; why she remains so nobody can tell.*’ (geciteerd in C. Clark, 2007, p. 510).

De ruwe cijfers die we hierboven hebben gegeven, bevestigen de vaststelling van Schroeder en Clark dat we hier te maken hadden met een marginale grootmacht. Op alle indicatoren (met uitzondering van energieverbruik) scoort Pruisen het zwakste onder de grootmachten. De volgende vraag wordt nooit gesteld, maar ze is belangrijk voor een polariteitsanalyse: waarom werd Pruisen in 1815 als een grootmacht behandeld en Spanje bijvoorbeeld niet? Wat betreft bevolkingsomvang, troepensterkte en militaire uitgaven, criteria die in 1816 veel sterker doorwogen dan de industriële indicatoren, stond Pruisen in de periode 1816-1820 ongeveer op dezelfde hoogte als Spanje. De Spaanse militaire uitgaven waren zelfs veel hoger dan de Pruisische, al spelen hier mogelijk de opstanden in Spaans-Amerika mee. Inzake ijzer- en staalproductie scoort Pruisen niet hoger dan de middenmogendheden Zweden of de Nederlanden (COW, 2010b). Kortom: op basis van de puur materiële criteria die polariteitsdenkers doorgaans hanteren, kunnen er minstens vragen gesteld worden bij de positie van Pruisen als grootmacht in 1815. Deze situatie verdween pas toen het nog zwakkere Italië in 1860 toetrad tot het grootmachtsysteem. Tot dan bleef Pruisen wat betreft bevolking en militaire indicatoren de zwakste staat. Enkel op de industriële indicatoren scoorde het beter dan Oostenrijk en Rusland, maar niet beter dan Frankrijk.

Die zwakke beginpositie, waarin een elementaire industriële basis het enige lichtpunt was, verhinderde niet dat Pruisen daarna een impressionante opgang zou maken. Vooral in de periode na 1860 is deze opmerkelijk. Deze groeiende machtspositie is het gevolg van twee processen die we analytisch duidelijk van elkaar moeten onderscheiden en die zelfs niet helemaal parallel verlopen: enerzijds de industrialisering van Pruisen, en anderzijds het Duitse eenwordingsproces dat zich ogenschijnlijk op zeer korte termijn tussen 1864 en 1871 voltrok. Via het Zollverein werden de eerste stappen weliswaar al in 1819 gezet, maar het zou verkeerd zijn deze douane-unie te zien als een voorafspiegeling van de latere Duitse eenwording. In de jaren 1820-1830 dachten de Pruisische beleidsmakers nog niet in zulke termen en de douane-unie leidde ook niet onmiddellijk tot een grotere invloed van Pruisen op de politieke ontwikkelingen in andere Duitse staten (C. Clark, 2007, p. 193-4).

De latere Duitse eenwording had daarentegen wél vergaande geopolitieke gevolgen maar ook effecten in termen van pure machts capaciteit.

Omdat COW, zoals trouwens de meeste auteurs terecht doen, het verenigde Duitsland na 1871 als dezelfde staat beschouwt als het Pruisen van voor die datum, wordt er inderdaad een beetje verdoezeld dat de machtsuitbreiding van Pruisen er niet alleen kwam via economische ontwikkeling maar ook via territoriale uitbreiding. Ook de cijfers van Bairoch over het bnp geven de impact van het Duitse eenwordingsproces niet weer. Bij wijze van illustratie: schetsen de grafieken op pagina 188 de evolutie van het Pruisisch-Duitse troe-

pensterkte, én de ijzer- en staalproductie tussen 1816 en 1914. Ter vergelijking geven we ook het Franse en het Britse aandeel.

Wat de troepensterkte betreft: militaire hervormingen verhoogden al vanaf 1859 in Pruisen het aantal dienstplichtigen (C. Clark, 2007, p. 512-23, p. 535). Maar vooral de stijging tussen 1865 en 1875 is opvallend.

Voor de ijzer- en staalproductie zien we dat er in Pruisen reeds voor 1860 een opgaande tendens was, maar die wordt door de eenwording versterkt.

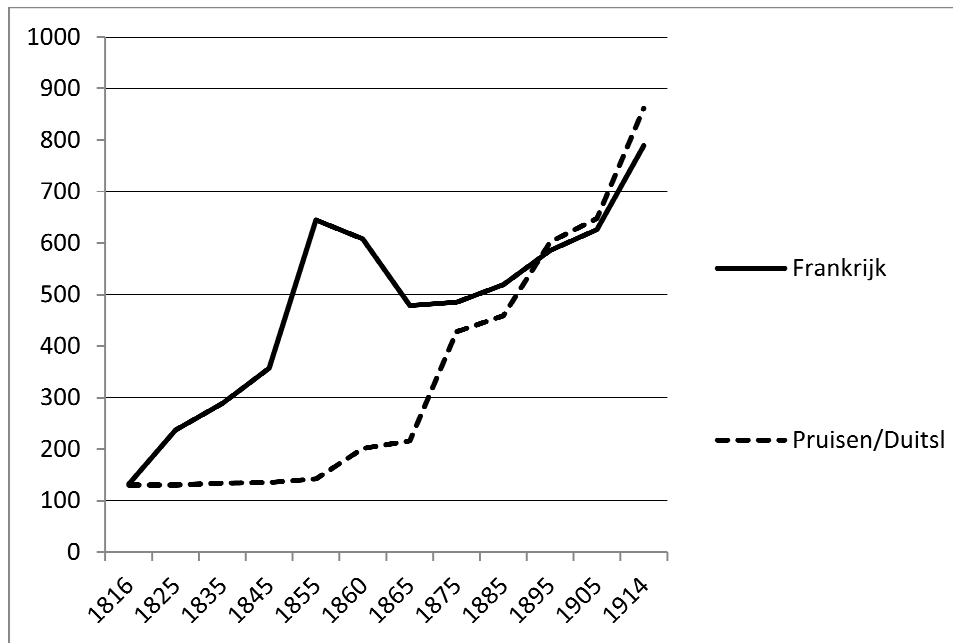
Het is in dit opzicht ook interessant om de verschillende indicatoren eens te bekijken voor de Duitse staten die later in het eengemaakte Duitsland worden opgenomen. Dat gebeurt in Tabel 24 op pagina 189. Hier zien we dat Pruisen uiteraard een overwicht had in het toekomstige Duitsland. Dat geldt zeker op industrieel vlak: Pruisen was in 1860 goed voor 84 percent van de Duitse ijzer- en staalproductie en voor 86 percent van de energieconsumptie van Duitsland. Zeker is het zo dat die industrialisering (vooral te danken aan de pas in 1815 verworven Rijnprovincies) Pruisen op een bepaald moment een overwicht gaf in de competitie met Oostenrijk voor het leiderschap in Duitsland. Maar men moet die niet overdrijven en bovendien wil dit nog niet zeggen dat de eenwording rond Pruisen onvermijdelijk was, zoals sommige historici beweren. Diplomatieke en militaire ontwikkelingen speelden hier ook hun rol (C. Clark, 2007, p. 537; Rich, 1992, p. 184-5).

Als we dit in een breder Europees kader bekijken, kan men zeggen dat de industrialisering die in Pruisen vanaf de jaren vijftig van start ging, ingebed was in een algemeen-Europese evolutie, die ook speelde bij de concurrenten Groot-Brittannië en Frankrijk (zie Tabel 15). Het Britse overwicht in de ijzer- en staalproductie steeg zelfs nog in die periode. De Pruisische ijzer- en staalproductie groeide in de jaren 1850 wel sneller dan de Franse maar het zou tot de tweede helft van de jaren 1860 duren vooraleer Pruisen Frankrijk voorbij stak (COW, 2010b). De grote economische en industriële sprong voorwaarts van Duitsland in zijn geheel, die uitmondde in een rechtstreekse concurrentie met Groot-Brittannië zou echter pas na de eenwording van start gaan, zoals blijkt uit de cijfers van zowel Maddison (2010) als Bairoch (1976) en de cijfers van COW (2010b) voor de ijzer- en staalproductie en energieconsumptie.

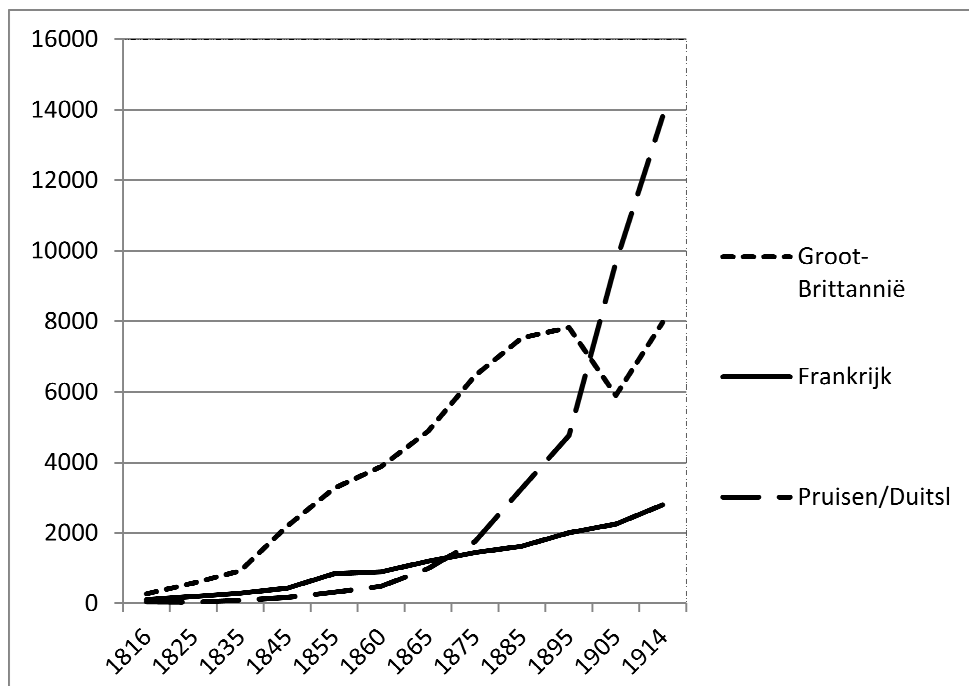
Eric Hobsbawm stelt met betrekking tot de Duitse industriële expansie in de jaren 1850-1870 het volgende:

The industrialization of Germany was a major historical fact. Quite apart from its economic significance, its political implications were far-reaching. In 1850 the German Federation had about as many inhabitants as France but incomparably less industrial capacity. By 1871 a united German empire was already somewhat more populous than France but very much more powerful industrially. (1997, p. 56)

Grafiek 1 Evolutie van de Pruisische/Duitse en Franse troepensterkte 1816-1914 (in 1000 manschappen)

Grafiek 2 Evolutie van Pruisische/Duitse, Franse en Britse ijzer- en staalproductie 1816-1914 (in 1000 ton)

Bron voor beide grafieken COW (2010b)

Tabel 24. Aandeel Pruisen/Noord-Duitse Bond in de machtsindicatoren voor Duitsland (zonder Oostenrijk).

	1860	1864	1868	1871	1872
ijzer- en staalproductie	84	87	96	97	100
energieconsumptie	86	86	99	99	100
bevolking	57	57	79	83	100
stedelijke bevolking	65	67	92	96	100
militair personeel	67	68	80	97	100
militaire uitgaven	65	67	92	69	100

Bron Eigen berekening op basis van COW (2010b)

Hier maakt Hobsbawm de fout het Duitsland van 1850 gelijk te stellen met dat van 1871. De verschuiving die hij schetst is immers het gevolg van twee verschillende evoluties: de Duitse eenwording en territoriale expansie enerzijds en de industrialisering anderzijds.

De jaren tussen 1850 en 1870 kunnen zeker beschouwd worden als cruciaal voor de Pruisische en Duitse industrialisering en meer algemeen voor de economische ontwikkeling, met groeivoeten die hoger lagen dan in de voorafgaande decennia of in de eerste decennia na de eenwording (Blackbourn, 2003, p. 136). Maar men mag niet zomaar het Duitsland van na 1870 gelijkstellen met het Pruisen van voor 1860. Wat industriële capaciteit betreft, maakt dit wellicht minder uit dan wat betreft troepensterkte. Het Pruisische industriële overwicht binnen Duitsland was immers groot, al waren er ook elders kernen van industriële ontwikkeling, zoals in Saksen. Men mag bovendien niet vergeten dat met de Elzas en Lotharingen ook de meest geïndustrialiseerde regio van Frankrijk in Duitse handen kwam, wat tot een verschuiving in de industriële output tussen Frankrijk en Duitsland leidde (Bairoch, 1976). Industrialisering was bovendien een algemene Europese tendens in deze jaren (Hobsbawm, 1997). Het Duitse economische en industriële overwicht in Europa als geheel (en niet enkel ten aanzien van Frankrijk) is echter een fenomeen van latere datum. Blackbourn vat het zo samen:

By the 1870s Germany had become a respectable European industrial nation; on the eve of the First World War it was a major world economic power... In 1880 Britain produced twice as much steel as Germany; by 1913 the position was reversed (2003, p. 237).

Samenvattend: wie cijfers over Pruisen/Duitsland bekijkt voor de 19de eeuw, moet beseffen dat ook op economisch vlak de positie door de eenwording werd versterkt.

Wat betreft bevolking en andere indicatoren is het verschil tussen het Pruisen van 1860 en het verenigd Duitsland veel duidelijker. De Franse bevolking was in 1850 dubbel zo groot als de Pruisische. Het verenigde Duitsland stak in 1871 Frankrijk en Groot-Brittannië voorbij. Dit merken we in Tabel 24. De Pruisische bevolking bedroeg slechts 57 percent

van de totale Duitse en 65 percent van de stedelijke bevolking. Pruisen was in 1860 slechts goed voor 65 percent van de Duitse militaire uitgaven en 67 percent van het militair personeel. Die percentages stegen in 1868, na de oorlogen met Denemarken en Oostenrijk, tot respectievelijk 79, 92, 92 en 80 percent. Voor militair personeel speelt hier ook wel de hoger vermelde Pruisische militaire hervorming, maar in Tabel 24 is wellicht nog sprake van een lichte overschatting van het Pruisische aandeel. Dit komt omdat COW geen of onvolledige gegevens heeft over kleinere Duitse staten (die soms niet eens als een lid van het internationaal statensysteem worden beschouwd), terwijl die van Pruisen vrij volledig zijn. Samengevat kunnen we stellen dat de sterke stijging van de Pruisisch/Duitse macht niet enkel een gevolg is van de industrialisering maar ook van het Duitse integratieproces rond Pruisen. Het land werd reeds territoriaal en financieel aanzienlijk versterkt door de oorlog met Oostenrijk. Frankfurt, met zijn belangrijk financieel centrum, werd geannexeerd, net als een aantal kleinere staten. Maar ook Hannover, met een toch niet onbelangrijke bevolkingsomvang, kwam in Pruisische handen, net als zijn schatkist die, tot ergernis van de Britten, als Bismarcks oorlogskas dienst deed. Met de toetreding van de relatief grote Zuid-Duitse staten tot het keizerrijk en de annexatie van de Elzas en Lotharingen werd de machtsverschuiving ten voordele van Pruisen/Duitsland na 1871 uiteraard nog versterkt.

Los van de omvang van de verschuiving is ook de snelheid waarmee zij gepaard ging belangrijk. Ook al waren er vooraf reeds het Zollverein en andere vormen van samenwerking, met name op militair vlak in de Duitse Bond, de ommekeer kwam er op zeer korte termijn.

We kunnen dan ook stellen dat Pruisen/Duitsland na 1870 uitgroeide tot wellicht de meest complete macht volgens de klassieke indicatoren (van industriële tot landmacht, van bnp tot zeemacht). Bedenk hierbij dat aan het einde van de eeuw industrialisering veel zwaarder doorwoog dan in het begin van de eeuw. Dat geldt voor de economische evolutie in het algemeen, maar ook voor de militaire sector, waar de toepassingen van de nieuwe ontwikkelingen pas aan het einde van de eeuw echt doordrongen. Dit was het tijdperk van de massalegers die per spoor werden vervoerd. We moeten in deze periode dan ook minstens spreken van een Brits-Duitse dominantie in Europa.

Er is echter één belangrijk voorbehoud te maken bij de Duitse machtspositie. Meer dan enig andere Europese grootmacht was de kwetsbaarheid van zijn geostrategische positie zijn grote zwakte. Duitsland was geen flanknatie, maar een 'staat in het midden'. Het ontbrak aan de strategische diepte die Rusland had. In tegenstelling tot Frankrijk liep het steeds het risico van een oorlog op twee fronten, vandaar de 'cauchemar des coalitions' van Bismarck. Maritiem was het veel kwetsbaarder dan Groot-Brittannië, zoals de Eerste Wereldoorlog aantoonde, toen de Duitse vloot niet in staat bleek uit de Oostzee te breken. Bovendien was de wereldwijde en koloniale Duitse positie niet te vergelijken met de Britse. Deze geostrategische en koloniale positie maken dat Duitsland, op het eerste gezicht de meest complete grootmacht, de dominantie op het Europese continent minstens met de Britten moest delen, terwijl het gefrustreerd was over het grote Britse overwicht op wereldvlak, dat niet in handelstermen maar wel koloniaal werd geduid.

Maar al met al is het Duitse eenwordingsproces een voorbeeld van hoe op vrij korte termijn machtsverhoudingen kunnen wijzigen via integratieprocessen. Men kan ze, zeker in het Duitse geval, gelijkstellen met territoriale expansie, zoals dat bij de Verenigde Staten

het geval was. Zonder de eenwording zou Pruisen, ondanks alle mogelijke vormen van modernisering en industrialisering, nooit op korte termijn uitgegroeid zijn tot de dominante macht op het Europese continent.

Zulke processen zijn echter niet vanzelfsprekend. Italië is in dit opzicht een waarschuwing tegen al te voortvarende conclusies betreffende de invloed van integratieprocessen op de machtspositie in het internationaal systeem. Ook al werd het via zijn deelname aan het Europese Concert toegelaten tot de grootmachtclub, het bleef zowel economisch en militair een zwak land dat, zoals één historicus het stelt, niet veel meer voorstelde dan de eerste de beste Balkanstaat of kolonie (Bosworth, 1979, p. 4-5).

2.4.5 Conclusie Europese machts polariteit

Samenvattend kunnen we stellen dat het 19de-eeuwse Europese interstatelijk systeem gekenmerkt werd door vijf tot zes grootmachten die in termen van materiële capaciteit het systeem domineerden (verhouding grootmachtsysteem/totale systeem). Dit systeem kan dus als multipolair worden omschreven in die zin dat er sprake was van vijf tot zes grootmachten. Er was echter geen sprake van een evenwichtige spreiding van die macht tussen de grootmachten onderling, zoals we die in ons ideaaltype van multipolariteit hebben gedefinieerd. Er waren belangrijke verschillen tussen de grootmachten, en niet alle grootmachten waren even sterk op alle elementen van macht. Eerder was het zo dat sommige grootmachten sterker waren op één element, wat in evenwicht werd gehouden door de sterkte van een andere grootmacht op een ander element. Bovendien, en niet onbelangrijk, stonden sommige grootmachten gewoon nergens aan de top. Dat was met name het geval voor Pruisen en Oostenrijk aan het begin van de eeuw, en voor Oostenrijk en Italië aan het einde.

Omdat onze analyse een onderscheid maakt tussen het wereldwijde en het Europese niveau moeten we bovendien ook rekening houden met de buiten-Europese positie van de Europese grootmachten, met name van die van Groot-Brittannië en Rusland, die hen een bepaalde onkwetsbaarheid gaf.

Er was bovendien een belangrijke evolutie in de onderlinge machtsverhoudingen, in de honderd jaar tussen 1815 en 1914.

Dit alles maakt dat we het Europese systeem kunnen omschrijven als een multipolair systeem waarbij Rusland en Groot-Brittannië in de eerste decennia na 1815 (tot omzeggens 1848 of 1855) een overwicht hadden terwijl na 1870 er eerder sprake is van een Brits-Duits overwicht. Een echt evenwichtige multipolariteit is dit niet en men kan argumenteren dat hier in hiërarchische polariteitsanalyse sprake zou zijn van bipolariteit, of minstens van een situatie die er naar neigt.

Het is tot slot de vraag hoe we de periode tussen 1848/1855 en 1870 moeten evalueren. We komen hierop terug in onze bespreking van de positie van Groot-Brittannië.

2.5 Wereldwijd systeem, actoren en machts polariteit

Als we op wereldwijd niveau de polariteitsverhoudingen in de 19de eeuw kwantitatief willen controleren, dan worden we onmiddellijk met een aantal moeilijkheden geconfronteerd. We hebben er een aantal al vroeger aangehaald. Maar we herhalen ze nog eens.

Een eerste element is dat de cijfergegevens hierover, alhoewel niet volledig afwezig, fragmentair zijn of ongelijk gespreid over de diverse landen, en dit nog meer dan op Europees vlak. Dit maakt dat elke vergelijking per definitie met de nodige terughoudendheid moet worden behandeld.

Voor zover afkomstig van COW, moeten we voorts beseffen dat achter die cijfers een systeemafbakening schuilt die in een bepaalde mate artificieel is. Immers, de facto gaat COW uit van een internationaal systeem dat Europees van inspiratie is, dat uitgaat van een Europees model van natiestaat en onderlinge diplomatieke betrekkingen. Het is, met andere woorden, een bepaalde soort internationale samenleving met haar eigen specifieke kenmerken. Alhoewel er zeker argumenten zijn om te stellen dat dit Europese model zich wereldwijd heeft verspreid (Bull & Watson, 1984), moet men beseffen dat dit proces in de 19de eeuw nog niet voltooid was. Slechts één buiten-Europese staat, de Verenigde Staten, beantwoordde in 1816 aan de criteria van COW. In de eerste helft van de 19de eeuw waren grote gebieden nog niet in de minste mate geïntegreerd in het wereldwijde internationale systeem (bijvoorbeeld Afrika). Andere stonden onder diverse vormen van koloniaal bestuur, nog andere hadden nauwelijks diplomatieke contacten (Zuid-Amerika) of weigerden het Europese model van diplomatieke relaties aan te nemen (China voor de Opiumoorlogen).

De gevolgen worden geïllustreerd door het feit dat de categorie ‘Andere’ in onze tabel voor 1860 inzake bevolking aanzienlijk toeneemt omwille van het toetreden van China tot het interstatelijke systeem. Het is in dit verband trouwens ook interessant naar de buiten-Europese cijfers voor industrialisering van Bairoch te kijken, waar men ziet dat landen als China (onafhankelijk) en India (onder Brits bestuur) zeker in het begin van de eeuw nog zwaar wegen.

Verder hebben alle bovenstaande cijfers op wereldvlak voor de Europese grootmachten enkel betrekking op gegevens uit het ‘moederland’, niet uit kolonies of andere vormen van afhankelijke gebieden. Dit maakt vergelijkingen in termen van materiële capaciteit niet gemakkelijk, en het leidt zelfs tot aanzienlijke vertekeningen van de machtsverhoudingen. Ondanks de kritiek van historici (Ingram, 2000) is deze werkwijze echter bij politieke wetenschappers nog steeds algemeen verspreid.

Eén van de gevolgen van dit alles is dat het bijvoorbeeld veel moeilijker is dan in de Europese context om de verhouding tussen grootmachtsysteem en totaal internationaal systeem vast te stellen. Aangezien koloniale gebieden en grote staten als China (voor 1860) of Perzië (voor 1855) niet worden meegerekend, zegt dit alles nog weinig over de werkelijke impact van de grootmachten.

2.5.1 Regionale en wereldwijde polariteit

Eén van de elementen die ons alvast belangrijk lijkt, is dat het onderscheid tussen het Europese en internationale systeem ook moet doorgetrokken worden naar andere regio's, en

dat bovendien een onderscheid tussen (regionale) grootmachten en wereldmachten eveneens relevant is. Wie die benadering hanteert kan de Verenigde Staten en Japan aan het einde van de 19de eeuw niet beschouwen als wereldwijde machten, maar als regionale, niet-Europese (soms betiteld als perifere) machten. Dat is bijvoorbeeld het geval bij Danilovic (2002) maar ook bij Organski en Kugler (1981) die ook China in de 19de eeuw als perifere grootmacht beschouwen. De Verenigde Staten kunnen trouwens zeker ook vroeger in de 19de eeuw als een regionale grootmacht in Noord-Amerika worden beschouwd (Mearsheimer, 2001).

Zowel Japan als de Verenigde Staten waren rond de eeuwwisseling belangrijke machten in hun eigen regionale systemen en kwamen daar in aanraking met de Europese grootmachten. Naarmate deze buiten-Europese verhoudingen aan het einde van de eeuw belangrijker werden ten opzichte van deze tussen de Europese grootmachten onderling, krijgt men een proces van systeemintegratie.

Het voorbeeld van Japan is hier een goede illustratie. Wie louter naar materiële capaciteit kijkt, zal vaststellen dat het land niet veel voorstelde in vergelijking met de meeste Europese grootmachten. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de cijfers voor ijzer- en staalproductie, energieconsumptie, of militaire uitgaven en personeel (zie de tabellen op pagina 171- 172 en 177-178). Het land scoort doorgaans lager dan Oostenrijk-Hongarije, aan het einde van de 19de eeuw ongetwijfeld de zwakste Europese grootmacht, Italië uitgezonderd. Maar dit neemt niet weg dat Japan aan het einde van de eeuw een belangrijke rol begon te spelen in Azië. Het bleek niet alleen in staat de controle over Korea van China over te nemen, maar China ook te vervangen als belangrijkste macht in Oost-Azië. Bovendien sloot het in 1902 een alliantieverdrag met Groot-Brittannië, en ging het twee jaar later de uitdaging met Rusland aan, één van de Europese grootmachten die een belangrijke rol in China speelde. Het won die oorlog, ondanks het enorme verschil dat in theorie tussen beide landen bestond inzake machtscapaciteit. Het toont aan dat het omzetten van een relatieve machtscapaciteit in reële macht geen evident gegeven is. In het geval van de Russisch-Japanse oorlog speelden afstand en bereik, zowel ter zee als te land, zeker een rol.

Japan nam ook deel aan de gemeenschappelijke expeditie van de grootmachten tegen de Bokseropstand, waarvoor het trouwens het grootste troepencontingent leverde. Het toont aan dat de ligging van Japan, in de regio en niet daarbuiten, hier een belangrijke rol speelde. Mearsheimers 'stopping waters' speelden hier letterlijk in het nadeel van Rusland, en in de grondoorlog speelden de enorme afstanden een rol (het front lag op duizenden kilometers van de grote Russische bevolkingscentra in Europa). Maar buiten Oost-Azië speelde Japan geen enkele rol.

Ook al is het, zeker op het Euraziatische continent, altijd moeilijk regio's en regionale systemen af te bakenen, men kan argumenteren dat Groot-Brittannië, Rusland, Frankrijk, Duitsland en Japan rond de eeuwwisseling de regionale machten in Oost-Azië waren. In het gebied tussen Constantinopel en Tibet speelde dan weer vooral de rivaliteit tussen Rusland en Brits-Indië, in wat doorgaans als 'the great game' wordt aangeduid. Daarentegen speelde Rusland bijvoorbeeld in deze periode geen enkele rol in Afrika, waar Frankrijk, Groot-Brittannië en in minder mate Duitsland de grote koloniale machten waren. Op

het Amerikaanse continent had een overgang plaats van Britse naar Amerikaanse dominantie.

Oostenrijk-Hongarije speelde buiten Europa en de Balkan nooit een rol van betekenis en kan dus onverkort als een regionale macht worden gezien. De buiten-Europese rol van Italië was uitermate beperkt. Eigenlijk beperkte hij zich tot de Middellandse Zee en haar directe omgeving: de kolonisatie van Eritrea, de mislukte expeditie tegen Ethiopië, en aan de vooravond van de eerste wereldoorlog, de verovering van Libië en – eerder toevallig – de Dodeskanesos, terwijl het met Oostenrijk in competitie stond in Albanië.

Ook het Pruisen van voor de hereniging moet als een puur regionale macht gezien worden. De industrialisering na 1870, de groeiende commerciële belangen (ook buiten Europa, bijvoorbeeld in Latijns-Amerika), de koloniale aanwinsten in Afrika en de Stille Oceaan, en tot slot ook de uitbouw van de vloot, zorgden ervoor dat Duitsland zeker vanaf de jaren 1890 ook meer en meer een wereldwijde speler werd. Hierbij begaf het zich in regio's die tot dan door de andere wereldmachten werden gedomineerd: het Midden-Oosten (de Bagdad-spoorlijn, de relaties met Perzië en het Ottomaanse Rijk), de handelsbelangen in Latijns-Amerika, het verwerven van concessies in China.

Samengevat: in navolging van wat Buzan en Waever (2003) over het hedendaagse internationale systeem zeggen, is de regionale invalshoek zeker ook relevant voor het internationale systeem van de 19de eeuw. Buzan (2004a) zelf maakt dan ook een onderscheid tussen regionale machten en wereldwijde grootmachten. Aan het einde van de 19de eeuw zijn die laatste voor hem: Rusland, Frankrijk, Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten; staten die ook buiten de eigen regio actief zijn. Japan, Italië en Oostenrijk zijn voor hem louter regionale machten. Dit lijkt, althans voor de jaren rond 1900, inderdaad een goede classificatie.

Het valt echter op hoe weinig dit onderscheid tussen regionale macht en wereldwijde grootmacht wordt gemaakt, dat terwijl het zeker naar het einde van de 19de eeuw een relevant gegeven is. Modelski (1987) maakt dit onderscheid wel, maar waarom hij Japan tot de 'global powers' rekent is op basis van wat we hoger hebben gezegd, niet erg duidelijk.¹ Eigenlijk zijn er slechts weinig voorbeelden van een consequent doortrekken van regionale en wereldwijde grootmachten. Danilovic (2002) maakt bijvoorbeeld wel het onderscheid tussen 'great power' (voor Europa), 'periferal powers' (regionale machten daarbuiten) en 'global contenders'. Het is echter niet echt duidelijk waarom Oostenrijk bij haar een hoger statuut krijgt dan Japan, tenzij misschien vanuit een eurocentrische vooringenomenheid.

Het internationaal systeem zoals het in de 19de eeuw bestond was dan ook een complex geheel waarin machtsverhoudingen van regio tot regio verschilden. Meerdere grootmachten, aanvankelijk uitsluitend Europese, maar later ook de Verenigde Staten, begaven zich buiten de eigen regio, hadden er handelsbelangen en kolonies, en kwamen er militair tus-

---

¹ Modelski ziet Groot-Brittannië voor 1914 als de 'world power' (dominante macht of hegemoon), Duitsland als de 'challenger' en Frankrijk, Rusland, Japan en de Verenigde Staten als de 'global powers'. Tijdens de Koude Oorlog is er enkel sprake van een 'world power' (VS) en een 'challenger' (Sovjet-Unie) (Modelski, 1987, p. 11).

sen. Daarom zou men kunnen multipolaire wereld zoals sommige historici doen (Ingram, 2000).

Maar uiteraard waren er grote verschillen tussen de wereldwijde belangen en het bereik van deze grootmachten. Niet elke grootmacht was in elk continent of in elke regio actief. Dit maakt dat naast de verschillen in materiële capaciteit, zoals ze hierboven werden beschreven, er ook rekening gehouden dient te worden met de belangen en het bereik van de verschillende grootmachten. Dit is een moeilijke kwestie die niet zomaar in kwantitatieve termen kan vertaald worden. Wanneer we echter de klassieke definitie van grootmacht hanteren, die stelt dat grootmachten machten zijn met systemische belangen en de middelen om die systemische belangen te verdedigen, dan is het nog maar de vraag of alle grootmachten die (bijvoorbeeld door Buzan of door Danilovic) worden gezien als wereldmachten, dat ook echt waren. Zeker zagen vele zichzelf zo, maar als men naar de feitelijke situatie in de 19de eeuw kijkt, dan moeten we vaststellen dat enkel Groot-Brittannië een werkelijk wereldwijde speler was met belangen op alle continenten. Het had wellicht meer dan andere staten de middelen om die belangen te verdedigen, hoewel het daar zeker niet altijd in slaagde.

Op basis van een criterium van systemisch bereik lijkt het er dus op dat we wellicht eerder van unipolariteit moeten spreken of van een in hoge mate onevenwichtige multipolariteit. Deze vaststelling hangt nauw samen met de wijze waarop men grootmacht definieert. Maar ook los daarvan, lijkt het ons dat in puur materiële termen wellicht beter van een quasiunipolariteit spreken, zoals verder zal blijken.

2.5.2 De positie en evolutie van de Verenigde Staten

De behandeling van de Verenigde Staten door bepaalde auteurs is een goede illustratie van wat wij hierboven hebben gezegd over de verhouding tussen verschillende systeem-niveaus. Sommige auteurs beschouwen de Verenigde Staten in de loop van de 19de eeuw als een grootmacht of 'global power' (Brooks & Wohlforth, 2005; Ikenberry, 2001; Modelski & Thompson, 1988; Wohlforth, 1999). Dit is vreemd, vooral als men analyses maakt van de Europese verhoudingen. In zijn studie over de ordenende rol van dominante machten na grote oorlogen, gaat Ikenberry (2001) bijvoorbeeld uitgebreid in op de rol van Groot-Brittannië tijdens het Congres van Wenen. In een bijlage ondersteunt hij zijn stelling met gegevens over de materiële capaciteit van de verschillende grootmachten. Het is niet duidelijk waarom Ikenberry hier vanaf 1815 de Verenigde Staten als grootmacht opvoert, ter illustratie van zijn analyse over het ontstaan van een orde ('de Weense orde') die zoals Schroeder opmerk (1994b) in essentie beperkt bleef tot de Europese verhoudingen.

De Verenigde Staten speelden hierin geen enkele rol en wensten dat ook niet. Evenmin waren de VS voor 1870 betrokken bij één van de disputen tussen de toenmalige grootmachten in het 19de-eeuwse Europa. Als de term isolationisme in verband met de Verenigde Staten op iets slaat, dan is het wel op het feit dat men zich afzijdig hield van het machtsspel tussen de Europese grootmachten (Kennedy, 1987, p. 184; May, 1973).

Slechts in 1885 zouden de Verenigde Staten voor het eerst deelnemen aan een bijeenkomst van het Europese Concert: het Congres van Berlijn van 1885, dat overigens niet eens een Europees probleem behandelde maar over het Congo-Bekken ging, en dus een atypisch geval was maar wel een indicatie van de groeiende integratie tussen het Europe-

se en het internationale systeem. De VS namen hier voornamelijk deel met het oog op de verdediging van hun commerciële en maritieme belangen, zonder dat zij hier een voor-aanstaande rol speelden. Men legde vooral de nadruk op een opendeurpolitiek en vrijhandel, waarna men vervolgens het verdrag niet ratificeerde. Een voorproef van wat later in Versailles zou gebeuren (Kennedy, 1987, p. 184).

Evenmin waren de Verenigde Staten gedurende de eerste decennia van de 19de eeuw een belangrijke speler op wereldvlak, met een bereik dat buiten hun eigen continent lag. Dat blijkt zelfs uit de pure cijfers in termen van materiële capaciteit. De Amerikaanse vloot stelde weinig voor. Ook de rol in de wereldhandel was beperkt en hetzelfde geldt voor de overzeese koloniale expansie tot de jaren 1890.

Dit wil echter niet zeggen dat de Verenigde Staten geen overwicht hadden in hun directe omgeving of dat zij niet aan territoriale expansie deden. Al bij al kan men stellen dat de Amerikaanse invloed tot het einde van de eeuw beperkt was tot hun onmiddellijke omgeving: Noord- en Centraal-Amerika. In Zuid-Amerika was hun invloed beperkt (Hobsbawm, 2008). Eerder dan van een wereldwijde grootmacht kan men spreken van een regionale macht of desnoods, zoals Mearsheimer (2001) stelt, een Noord-Amerikaanse regionale hegemoon, al doet die omschrijving wellicht enigszins afbreuk aan de Britse positie in Noord-Amerika. Pas vanaf de jaren 1890 stegen, onder invloed van imperialistisch geïnspireerde personaliteiten als Mahan en Theodore Roosevelt, de uitgaven voor de vloot, begon men met de overzeese koloniale expansie (de Filippijnen en een aantal eilanden in de Stille Oceaan), annexeerde men Hawaï, en kwam men tot een veel actiever internationaal beleid. Het is ook in die periode dat de Verenigde Staten door de andere grootmachten als gelijke worden erkend via het uitwisselen van diplomatieke vertegenwoordigers op het niveau van ambassadeurs (Kennedy, 1987, p. 248; May, 1973, p. 5).

Intussen was er gedurende heel de eeuw wel sprake van een economische groei, enkel onderbroken door de burgeroorlog. Die groei was echter gebaseerd op een territoriale en demografische expansie (Johansson, 2002). Het idee van de Verenigde Staten als zeevarende mogendheid, zoals gepropageerd door Modelski (1987) en Modelski & Thompson (1988), botst dan ook gewoon met de 19de-eeuwse realiteit. De visie van de Tocqueville over de twee grote continentale mogendheden Rusland en de Verenigde Staten, lijkt hier meer met de werkelijkheid overeen te stemmen. Waarna men kan stellen dat vanaf het einde van de eeuw de Amerikaanse macht gebaseerd was op de combinatie van territoriale en maritieme macht.¹

De industriële expansie, die al een begin kende in de periode voor de Burgeroorlog, zou zich pas na 1885 echt doorzetten (zoals uit de cijfers voor ijzer- en staalproductie blijkt) om rond de eeuwwisseling te exploderen (Kennedy, 1987, p. 242-9). Het is ook pas na 1870 dat het bbp zijn grote groei kent, al stond het rond 1870 inderdaad al ongeveer op

---

¹ Wight (1986, p. 34) stelt dat Spanje de laatste grootmacht was die haar positie baseerde op zowel land- als zeemacht. Dit doet onrecht aan de brede machtsbasis van de Verenigde Staten. Hun dominantie is niet enkel gevestigd op een overwicht ter zee maar historisch minstens evenzeer op hun territoriale en demografische omvang en de hiermee gepaard gaande omvang van hun economie.

gelijke hoogte met het Britse (Maddison, 2003). Als gevolg hiervan waren de Verenigde Staten aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog de grootste industriële mogendheid ter wereld. Maar het zou fout zijn hieruit te concluderen dat de Verenigde Staten ook voor de jaren 1890 al een wereldwijde grootmacht waren. Wij zouden eerder stellen dat de Verenigde Staten in het grootste deel van de 19de eeuw een potentiële grootmacht of hoogstens een regionale grootmacht waren (Ingram, 2000; Thompson, 2000; Mearsheimer, 2001) die haar activiteiten beperkte tot het westelijk halfrond. Of, om het in een hedendaagse termen te stellen: het was een ‘emerging power’ (opkomende grootmacht), een BRIC ‘avant la lettre’.

Maar als er al één verschil is tussen de Verenigde Staten en de huidige opkomende machten dan lijkt het er wel op dat die – in eerste instantie economische – opkomst tot diep in de 19de eeuw in Europa niet echt werd opgemerkt. De verklaring hiervoor moet gezocht worden in het feit dat, naast een Amerikaans geopolitiek isolement, er ook sprake was van een geo-economisch isolement. Na het Verenigd Koninkrijk behoorden de Verenigde Staten, samen met landen als België en Zwitserland, tot de landen die relatief vroeg industrialiseerden maar die industrialisatie was wel bijna volledig gebaseerd op interne elementen. De enorme demografische en territoriale expansie, gecombineerd met een rijkdom aan landbouwgebieden én grondstoffen, maakte dat de Amerikaanse industrie kon worden uitgebouwd zonder dat zij veel behoefte had aan export of import. De Verenigde Staten speelden dan ook een veel minder belangrijke rol in de internationale handel in industriële goederen en waren dan ook lange tijd niet echt een concurrent voor de Europese mogendheden (Bairoch, 1982). Trouwens, veel van de Britse directe investeringen gingen naar de Verenigde Staten (Ingram, 2000).

Bovendien was er inderdaad ook sprake van een geostrategisch isolement. In dit verband is de opmerking van Taylor illustratief, die stelt dat voor de meeste 19de-eeuwse Europese staatslieden de Verenigde Staten niet alleen op een ander continent maar zelfs op een andere planeet leken te liggen (1954, p. XXXIII). Met andere woorden: in de perceptie van de Europese staatslieden behoorden de Verenigde Staten zeker niet tot het Europese subsysteem, en zelfs niet tot het internationale grootmachtsysteem. De territoriale expansie van de Verenigde Staten bracht hen slechts in beperkte mate in conflict met Europese grootmachten. De territoriale aankopen (Louisiana van de Fransen, Florida van de Spanjaarden, en later Alaska van de Russen), de oorlog met Mexico en de aanhechting van Texas: het zijn allemaal praktijken die de 19de-eeuwse maar vooral de 18de-eeuwse Europese grootmachten als een normale gang van zaken zouden hebben beschouwd. Dat gold zeker ook voor het veroveren van ‘terra nullius’ ten koste van de oorspronkelijke bewoners. Alles bij elkaar genomen leidde dit niet echt tot spanningen met de Europese machten, met uitzondering van deze met Groot-Brittannië langsheen de grens met Canada.

Bovendien was economische macht voor de Europese staatslieden veel minder belangrijk dan militaire (Taylor, 1954, p. XXXIII). Gezien het beperkte Amerikaanse gewicht op dit vlak, was er weinig reden om zich zorgen te maken. Het was dan ook niet de groeiende economische macht van de Verenigde Staten die de Europese grootmachten aan het einde van de 19de eeuw verontrustte, wel de koloniale expansie die er mee gepaard ging, het besef geconfronteerd te worden met een nieuwe sterke diplomatieke speler met een snel groeiende zeemacht, en de vrees dat ook de landmacht een sterke groei zou kennen. Rond de eeuwwisseling duiken dan ook de eerste analyses op die de Verenigde Staten zien als

een concurrent (May, 1973, p. 263-70; Zakaria, 1998, p. 133). Dit alles in een context waarin de verhoudingen tussen de (Europese) grootmachten meer en meer gezien werden in termen van een wereldwijde koloniale en commerciële competitie, eerder dan een Europese.

2.5.3 Polariteit en koloniale verhoudingen

Dit brengt ons bij een volgend element. Elke wereldwijde polariteitsanalyse moet een onderscheid maken tussen twee fenomenen die in de 19de eeuw naast elkaar bestonden: het interstatelijk systeem en de koloniale expansie. Ten eerste kan men in die periode spreken van een groeiende interactie tussen bestaande staten op wereldwijd vlak. Dit uit zich in de wereldwijde expansie van het Europese interstatelijk systeem, met de toetreding van nieuwe staten en de opkomst van twee nieuwe buiten-Europese grootmachten. Dit is wat bedoeld wordt, als bijvoorbeeld COW maar ook Bull & Watson (1984) het hebben over de integratie van het wereldwijde en Europese systeem, of over de wereldwijde expansie van de (Europese) internationale samenleving. Het gaat over het ontwikkelen van diplomatieke relaties van de buiten-Europese staten (vooral de Zuid-Amerikaanse maar bijvoorbeeld ook Perzië) met de Europese mogendheden.

Naast de uitbreiding van dit interstatelijk systeem was er nog een tweede manier waarop de mondialisering van de verhoudingen zich in de 19de eeuw ontwikkelde. Koloniale expansie en het fenomeen van koloniale rijken zouden tot diep in de 20ste eeuw hun stempel drukken op de internationale verhoudingen. Het was zeker geen typisch 19de-eeuws gegeven: er waren reeds vroeger kolonies en met de onafhankelijkheid van de Spaanse en Portugese kolonies in Amerika was er ook sprake van dekolonisatie. Maar dat neemt niet weg dat, met uitzondering van Oostenrijk-Hongarije, alle grootmachten nieuwe kolonies verwierven. Dat was een fenomeen dat zich gedurende de hele 19de eeuw voordeed, ook al zou het pas na 1870 leiden tot groeiende spanningen onder de grootmachten onderling.¹ Dit maakt dat de hierboven vermelde gegevens voor de grootmachten in feite slechts in

---

¹ Er wordt nogal eens gezegd dat kolonialisme een post-1870 fenomeen was. Dit klopt niet. Ook in het begin van de eeuw was er niet enkel sprake van een informeel 'imperialism of free trade', of de consolidatie van vroeger veroverde gebieden (India), maar ook van het formeel onder heerschappij brengen van overzeese gebieden (Doyle, 1986, p. 141-3). De traditionele koloniale machten zetten ook in de eerste decennia na 1815 hun koloniale expansie verder: Frankrijk in Algerije (in de jaren 1830) en met de eerste expedities in Indochina tijdens het Tweede Keizerrijk, om van de mislukte Franse avonturen in Mexico nog te zwijgen. Voor Groot-Brittannië kunnen we als voorbeelden aanhalen: de verovering of het verwerven van Goudkust, Natal, Punjab, Sind, Hong Kong, Kowloon, Lagos, delen van Burma, nieuwe kolonies in Queensland (Australië) en Brits Columbia (nu Canada). Voor Rusland kunnen we verwijzen naar de verovering van de (Trans)Kaukasus, de groeiende invloed in Afghanistan, en de uitbreiding van grondgebied en invloed in Oost-Azië, met name ten koste van China. Al bij al lijkt het er gewoon op dat voor 1870 imperialistische ondernemingen minder aanleiding gaven tot directe spanningen en tegenstellingen tussen de grootmachten, ook al waren die tussen Groot-Brittannië en Rusland met betrekking tot Centraal-Azië, ook toen al in beperkte mate aanwezig (Webster, 1951).

Volgens Schroeder (1994b) was één van de kenmerken van het Weense compromis van 1815 juist dat het de buiten-Europese koloniale verhoudingen buiten het Europese systeem van garanties hield. Blijkbaar had niemand zin om de relaties te vertroebelen omwille van koloniale ondernemingen, die in de 18de eeuw tot heel wat spanningen hadden geleid. We kunnen in het midden laten of deze analyse klopt of niet. Feit is dat er weinig directe tegenstellingen waren, al tekende de Frans-Britse competitie over Egypte zich bijvoorbeeld wel al af.

beperkte mate relevant zijn. Dit geldt voor bevolking, voor industrialisering, voor troepensterkte, enz. Dit alles geeft slechts een beperkt, eurocentrisch en dus vertekend beeld van de wereldwijde machtsverhoudingen tussen de grootmachten.

Nog erger wordt het als men koloniale aspecten bewust buiten beschouwing laat bij een analyse die zich toch op het wereldwijde systeemniveau situeert. Zo stelt Modelski dat de dominante macht (in de 19de eeuw: Groot-Brittannië) de wereld naar een geïntegreerd wereldwijd politiek systeem leidt, maar in zijn analyse laat hij koloniale ondernemingen, zoals bijvoorbeeld de Britse annexaties van gebieden in India gedurende de hele 19de eeuw, volledig buiten beschouwing. Hij beschouwt deze praktijken als een afwijking van het concept van 'global leadership' en als een teken van decadentie en verval, niet als een constitutief element van moderne wereldpolitiek (Modelski, 1987, p. 17-8). Los van het feit dat vele 19de-eeuwse imperialisten het overduidelijke waardeoordeel van Modelski niet zouden delen – denken we maar aan de 'white man's burden' of de 'mission civilatrice' – gaat zijn benadering duidelijk selectief om met de historische feiten. Door zijn uitsluitende nadruk op maritieme en handelsbelangen, gaat hij voorbij aan het feit dat de wereldwijde integratie die zich de laatste vijfhonderd jaar voltrok, ook een verhaal is van koloniale, territoriale expansie. Deze zette zich gedurende de 19de eeuw verder (Ingram, 2000). Dit is trouwens een gegeven dat tot diep in de 20ste eeuw een kenmerk van de wereldwijde internationale verhoudingen was, en ook vandaag nog zijn invloed laat gelden, omdat het diep in het collectief historisch bewustzijn van vele staten – zowel de gekoloniseerde als de kolonisatoren – is gegrift. Eigenlijk werd het Europese model van de natiestaat, dat een impliciete vooronderstelling vormt voor het denken in termen van polariteit, pas na de dekolonisatiegolf van de jaren 1950 (Azië) en 1960 (Afrika) definitief dominant binnen het internationaal systeem.

Als we dus stellen dat er nooit een waterdicht beschot bestond tussen twee systeemniveaus, in dit geval tussen het Europese en het wereldwijde, dan moeten we er hier ook onmiddellijk aan toevoegen dat het wereldwijde niveau aan het einde van de 19de eeuw een combinatie was van koloniale rijken (gedomineerd door Europese grootmachten) en natiestaten.

Zoals we bij onze bespreking van Max Weber zullen zien, groeide in deze periode het besef dat er zich in de internationale verhoudingen een schaalvergroting voordeed waardoor de buiten-Europese verhoudingen tussen de grootmachten steeds belangrijker werden en men er overtuigd van raakte dat op termijn slechts enkele grote wereldmachten zouden overleven. Maar die wereldmachten werden duidelijk ook als koloniale machten gezien. Dit vormde de intellectuele achtergrond van zowel de groeiende spanningen tussen de koloniale machten (Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland) als de frustratie van Duitsland (de laatkomer op de koloniale markt), twee elementen die de decennia na 1870 en vooral na 1890 zouden kenmerken.

2.6 De positie van Groot-Brittannië en het Britse Rijk

Geen enkele polariteitsanalyse van de 19de eeuw kan voorbijgaan aan de bijzondere positie die Groot-Brittannië bij vele auteurs bekleedt. De discussie unipolariteit-multipolariteit (of in andere termen, hegemonie en dominantie versus machtsevenwicht) handelt voor wat de 19de-eeuw betreft over de positie van Groot-Brittannië. Omwille van die cruciale rol gaan we er hier iets uitgebreider op in.

2.6.1 Het Britse wereldrijk, unipolariteit en multipolariteit?

Laten we vooreerst kijken naar de Britse wereldwijde positie. We verwezen hier al naar de volgens ons behoorlijk vreemde benadering van Modelski, die de koloniale aspecten van het Britse buitenlands beleid volledig buiten beschouwing laat. Maar ook andere indicatoren, die traditioneel worden gebruikt om de machtsrelaties tussen grootmachten te meten, lijken de positie van het Britse Rijk niet volledig te kunnen vatten. Dat is het geval voor militaire indicatoren maar ook voor bnp of bbp, en zelfs voor industriële en maritieme cijfers, die toch op een sterk Brits overwicht wijzen. Dat heeft alles te maken met de complexe realiteit die achter de aanduiding ‘Britse Rijk’ schuilgaat.

Een recente samenvattende historische studie over het Britse Rijk in de periode 1830-1970 spreekt – eerder dan van een Britse hegemonie of imperium – van een Brits wereldwijd systeem waarin een heel aantal verschillende entiteiten via diverse relaties en vormen van interactie met elkaar verbonden waren (Darwin, 2009, p. 1-20). In deze visie kan men dus spreken van een Brits subsysteem dat overlapte met de diverse regionale subsystemen waarin men de wereld doorgaans opdeelt. De verhoudingen tussen het centrum in Londen en de verschillende delen van dit systeem waren gekenmerkt door grote constitutionele verschillen: rechtstreeks bestuurde kolonies (zoals een groot deel van het Indiase subcontinent), indirect bestuur, migratiekolonies (‘white dominions’) met zelfbestuur tegen het einde van de 19de eeuw, protectoraten (Egypte) of mandaatgebieden (na 1920), informele kolonies en vormen van commerciële overheersing (Argentinië), invloedssferen (delen van Perzië, Afghanistan en China), marinebases, militaire en maritieme steunpunten, handelsposten (Hong Kong), enz. (Darwin, 2009, p. 1). Sommige auteurs zullen bepaalde onderdelen van dit ‘systeem’ niet meer zien als deel van een koloniaal rijk, andere wel. Voor Doyle is er bijvoorbeeld een essentieel verschil tussen de informele Britse controle over het Argentijnse buitenlands beleid en de situatie in Egypte waar de Britten zich ook met de interne gang van zaken bemoeiden. In het laatste geval is voor hem sprake van een koloniale verhouding, in het eerste niet (Doyle, 1986, p. 222-5).

Los van alle mogelijke moeilijkheden en discussies die elke classificatie van dit soort verhoudingen met zich meebrengt, lijkt het ons dat Darwin een goede samenvatting geeft van de dragende pijlers van dit wereldwijde Britse systeem:

1. Groot-Brittannië zelf dat het grote industriële en commerciële zwaartepunt vormde, met zijn enorme steenkoolvoorraden, financiële middelen en een bevolkingsgroei die emigratie en kolonisatie toeliet. Als Europese grootmacht kon Groot-Brittannië bovendien zijn status inzetten ten voordele van het hele rijk. Zijn vloot, waarop sinds Trafalgar (1805) de Europese macht van Groot-Brittannië steunde en

die de grootste ter wereld was, gaf het ook een wereldwijde dominantie op de oceanen. Hij speelde dus een dubbele rol: zowel in Europa als wereldwijd (Darwin, 2009, p. 9).

2. Ten oosten van Suez vormde Indië een 'subimperium', dat meer omvatte dan het huidige Zuid-Aziatische subcontinent, en van Aden tot Birma reikte, met zijn eigen invloedssfeer van de Perzische Golf en Afghanistan tot en met Tibet, van de kusten van Oost-Afrika tot de nederzettingen op het Maleisische schiereiland. India was niet alleen de belangrijkste afzetmarkt voor de Britse export, maar de inkomsten uit het nog hoofdzakelijk agrarische subcontinent financierden ook het Brits-Indische landleger, dat groter was dan het Britse en dat ook buiten Indië werd ingezet. Tegen het einde van de eeuw werd twee derden van de kosten van de totale troepenmacht van het Rijk gedragen door de Indische belastingbetaler. Bovendien nam het economisch belang van India aan het einde van de 19de eeuw toe (Darwin, 2009, p. 9-10 & 182-3). Het Brits-Indisch bestuur was ook meer dan louter een aanhangsel van de regering in Londen, want het had zijn eigen prioriteiten en inzichten. We kunnen dan ook spreken van een dubbelhoofdig rijk, of zelfs een Brits-Indische Dubbelmonarchie, een koninkrijk-keizerrijk zoals Oostenrijk-Hongarije (Doyle, 1986, p. 236; Ingram, 2000).
3. Het uitgebreide, niet territoriaal te definiëren netwerk van handelsbelangen en investeringen. Hieronder vallen de handelsvloot, de wereldwijde belangen in spoorwegen, verzekeringen, banken, plantages, mijnconcessies, telegraaf, enz. (Darwin, 2009, p. 10).
4. Tot slot waren er de 'white dominions', de gebieden gedomineerd door kolonisten van hoofdzakelijk Britse oorsprong in Canada (en Newfoundland), Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika. De opmerkelijke loyaliteit van deze kolonies aan het Britse moederland (uitzonderingen als de Zuid-Afrikaanse Boeren buiten beschouwing gelaten) maakte dat zij bijvoorbeeld een belangrijke militaire maar ook industriële en financiële rol speelden in de Eerste en de Tweede Wereldoorlog (Darwin, 2009, p. 11).

Deze complexe realiteit valt moeilijk te vatten in de indicatoren waarmee doorgaans materiële macht wordt gemeten en waarvan we er een aantal hierboven hebben gebruikt. Dat geldt zeker voor onze cijfers van het Correlate of War Project, die eigenlijk alleen over Groot-Brittannië zelf handelen.

Om te beginnen verdoezelen deze cijfers het feit dat het Britse Rijk niet alleen een enorme maritieme macht was (voor zover men al met zeemacht rekening houdt) maar ook een belangrijke landmacht, die naast de Britse eilanden met hun rijke steenkoolvoorraden, ook Canada, Australië en het Indiase subcontinent onder haar controle had. In termen van grondgebied was het Britse Rijk op het toppunt van zijn uitgestrektheid (1920) meer dan dubbel zo groot als het Franse en anderhalf keer zo groot als het Russische in 1905 (Brzezinski, 2012, p. 10). Dit corrigeert, net als hierboven bij de Verenigde Staten, het beeld van Groot-Brittannië als een hoofdzakelijk maritieme mogendheid. 'The great game' tussen Rusland en Groot-Brittannië, in feite Brits-Indië, was dan ook eerder een strijd tussen twee grote landmogendheden op het Aziatische continent, ten koste van verzwakte oude mogendheden als China en Perzië.

Verder verbergen de industriële indicatoren het belang van de Britse financiële en dienstensector en dat leidt tot een te lage evaluatie van het economisch gewicht van de eilanden, zeker naar het einde van de 19de eeuw. Ondanks de relatieve industriële neergang bleef London toen het commerciële en financiële centrum bij uitstek van een wereld economie die gebaseerd was op het pond. Groot-Brittannië was op wereldvlak in 1914 nog steeds goed voor vierenvestig percent van alle directe buitenlandse investeringen, terwijl Frankrijk, Duitsland, de VS, België, Zwitserland en Nederland samen goed waren voor de rest. De Britse koopvaardijvloot was op dat ogenblik nog steeds twaalf percent groter dan alle andere Europese vloeten samen (Black, 2008, p. 129; Hobsbawm, 1994, p. 51). Alles bij elkaar genomen hebben we hier een economische basis die veel gediversifieerder is dan een loutere focus op industriële ontwikkeling laat uitschijnen. Dit heeft ook militaire effecten. Zo vereiste de uitbouw van een zeemacht hoge investeringen. Dat was zeker zo aan het einde van de 19de eeuw toen op maritiem vlak een aantal technologische vernieuwingen (met name op het vlak van bepantsering, bewapening en propulsie) zich snel opvolgden. Deze evolutie zette zich verder na 1900 met de introductie van de Dreadnought-klasse en de toepassing van radiotechnologie. Dat Groot-Brittannië de wedloop op zee met Duitsland won, heeft alles te maken met de relatief betere positie van dit land op het vlak van handel en financiën, belastingheffing en de mogelijkheid tot lenen (Black, 2008, p. 129). Met andere woorden, ook andere dan industriële indicatoren versterkten de Britse militaire positie op zee. En hierbij hebben we het over een onderdeel dat duidelijke een dubbele rol had: zowel op het Europese als op het wereldwijde toneel.

Cijfers voor het bruto nationaal of binnenlands product geven in dit verband een beter beeld van de economische macht, maar ook hier is een voorbehoud noodzakelijk. Immers, net als deze voor bevolking, militair personeel of militaire uitgaven, gaat het hier meestal over cijfers die wat het 'Britse systeem' betreft, enkel over Groot-Brittannië gaan. Dit betekent dat cijfers voor Brits-Indië en voor gebieden als Canada en Australië en de Afrikaanse kolonies niet in de Britse macht worden meegeteld. De impact hiervan is aanzienlijk. Voor het COW-project worden de gegevens van deze gebieden zelfs niet eens vermeld, omdat het geen onafhankelijke staten zijn. Ze bestaan als het ware niet. Maar toch was de Britse wereldwijde macht ook op deze territoriale eenheden gebaseerd, en men kan moeilijk een analyse van de wereldwijde internationale verhoudingen maken zonder hiermee rekening te houden.

Ondanks zijn hoofdzakelijk agrarisch karakter had India, met zijn enorme bevolking, wel degelijk een economisch gewicht. In dit opzicht is de situatie niet anders dan deze van Rusland of China in de 19de eeuw. We vermeldden hoger reeds de rol van het Brits-Indische leger, volledig door Indië betaald maar goed voor twee derden van alle troepen. Die troepen werden niet bijgerekend in de gegevens van COW, maar zij waren wel inzetbaar buiten het Indische subcontinent en dat gebeurde ook (Doyle, 1986, p. 236; Ingram, 2000). Hetzelfde kan gezegd worden van de Canadese en Australische troepen. Dit had zelfs een weerslag op de Europese verhoudingen. De inzet van Indische, Canadese, Australische en Nieuw-Zeelandse troepen op het Europese front tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn hier een voorbeeld van. Indische troepen werden ingezet in de Krimoorlog en tijdens de Balkancrisis van de jaren 1870. Maar de meeste polariteitsanalyses, zelfs als zij kwantitatief georiënteerd zijn, gaan volledig voorbij aan dit gegeven. Historici geven

vaak wel een genuanceerder beeld (Ingram, 2000; Kovic, 2011, p. 252, 260-2; Zakaria, 1992).

In principe zouden we dan ook de oefening kunnen doen en alle ex-kolonies van Groot-Brittannië en andere landen (bijvoorbeeld Frankrijk) op basis van de gegevens van Maddison optellen, om tot een meer accurate schatting van de omvang van bevolking en economie te komen. Dit is echter minder eenvoudig dan op het eerste gezicht lijkt, al was het maar omdat ook de afbakening van die afhankelijke gebieden doorheen de eeuw wijzigden (zie bijlage). Wat ons verhaal betreft, is het vooral belangrijk dat de scheeftrekking die door de klassieke indicatoren van polariteit ontstaat, systematisch in het nadeel van het Britse Rijk werkt. Uiteraard hadden ook andere landen, in de eerste plaats Frankrijk, overzeese koloniale gebieden maar die zijn in omvang niet met de Britse te vergelijken, net zo min als het handelsimperium.

De scheeftrekking is echter duidelijk het sterkst in de vergelijking tussen het Britse Rijk enerzijds en Rusland en vooral de Verenigde Staten anderzijds. Inderdaad, omdat Rusland en de Verenigde Staten een proces van continentale expansie kenden, via het verwerven en ontginnen van aangrenzende gebieden (die vervolgens volledig in de bestaande staatsstructuren werden geïncorporeerd en dus niet onder de noemer 'kolonie' vielen), worden de gegevens voor deze landen wél in de cijfers verwerkt. Dit trekt niet alleen de demografische vergelijking scheef maar ook de economische en zelfs, zoals we hebben gezien, de militaire cijfers, omwille van het gewicht van Brits-Indië op dit vlak. Vooral bij de vergelijking tussen de Verenigde Staten met zijn snelle demografische en industriële groei in de tweede helft van de 19de eeuw, speelt dit in het nadeel van Groot-Brittannië.

Modelski en Thompson (1988), die uitsluitend focussen op de omvang van zeemachten, geven dan weer de veelzijdigheid van de Britse dominantie niet weer. Ze houden immers geen rekening met de enorme territoriale basis van het Britse Rijk en alles wat daarmee samenhangt. Nochtans is internationale macht uiteindelijk macht tussen en over menselijke samenlevingen die zich doorgaans op land bevinden, niet op zee (Ingram, 2000).

Daarom geven we in Tabel 25 op basis van de cijfers van Maddison, louter een vergelijking tussen het wereldwijde aandeel in termen van bevolkingsomvang en het bbp van het Britse Rijk en deze van de Verenigde Staten en Rusland. We benadrukken dat het hier om een ruwe schatting gaat: Egypte en Hong Kong worden te vroeg tot het Britse Rijk gerekend, maar met het Afrikaanse koloniale gebieden hebben we dan weer geen rekening gehouden. Echt accuraat is dit alles dan ook niet, maar er zijn nu eenmaal weinig gegevens voorhanden. Bovendien gaat het hier enkel om het einde van de 19de eeuw (cijfers voor 1870 en 1913). We mogen veronderstellen dat de cijfers voor bbp aan het begin van de eeuw meer in het voordeel van de Britten zouden spelen.

Tabel 25. Ruwe schatting van het wereldwijde aandeel van het bbp en bevolking van het Britse Rijk, Rusland en de Verenigde Staten.

	bbp		bevolking	
	1870	1913	1870	1913
Groot-Brittannië	9,03	8,22	2,46	2,55
Ierland	0,87	0,44	0,42	0,24
Australië	0,52	0,91	0,14	0,27
Nieuw-Zeeland	0,08	0,21	0,02	0,06
Canada	0,58	1,28	0,3	0,44
Indisch subcontinent (*)	12,15	7,47	19,83	16,94
Birma	0,19	0,31	0,33	0,69
Hong Kong	0,01	0,02	0,01	0,03
Maleisië	0,05	0,1	0,06	0,17
Nepal	0,17	0,11	0,37	0,31
Singapore	0,01	0,02	0,01	0,02
Sri Lanka	0,21	0,22	0,22	0,27
Egypte	0,41	0,4	0,55	0,68
Totaal Britse Rijk	24,28	19,7	24,73	22,66

Rusland (**)	7,54	8,5	6,95	8,71
Verenigde Staten	8,87	18,93	3,15	5,44

Bron: Maddison, 2010.

(*) Inclusief het huidige Pakistan en Bangladesh. (**) Cijfer van de voormalige Sovjet-Unie bij Maddison.

Deze cijfers wijzen op het gewicht van India en op het enorme overwicht van het Britse Rijk anno 1870. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog staat het inzake bbp nog altijd gelijk met de Verenigde Staten. Het verschil met bijvoorbeeld de cijfers van Wohlforth (1999) die de twee in 1870 op gelijke hoogte zet, is hier frappant (zie verder). Wel wordt de pijlsnelle opgang van de Verenigde Staten hier bevestigd, terwijl Rusland aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog nog altijd relatief zwak staat.

We kunnen dan ook besluiten dat kwantitatieve benaderingen van polariteit op wereldvlak, zoals zij doorgaans in kaart wordt gebracht, het gewicht van het Britse Rijk te laag evalueren, omdat zij enerzijds geen rekening houden met de complexe basis van de Britse macht en anderzijds (zelfs wanneer we naar de traditionele criteria van materiële capaciteit kijken) de afhankelijke gebieden gewoon niet in de evaluatie betrekken. Het Britse Rijk was niet louter een industriële macht, het was ook een commerciële macht én, omwille van zijn omvang, zelfs een relatief belangrijke landbouwmacht. Het was niet louter een economische macht, het was zeker ook een militaire macht. Maar op wereldvlak was die macht niet enkel gebaseerd op zijn vloot, maar minstens ook op de troepen van de afhankelijke gebieden, in de eerste plaats het Brits-Indische leger. Dit maakt dat het Britse Rijk niet enkel een zeemacht maar ook een landmacht was.

Ook al is het moeilijk om de juiste materiële machtsverhoudingen op wereldschaal te evalueren, het leidt geen twijfel dat, wanneer we alle machtsdomeinen in rekening brengen, de macht van het Britse Rijk in zijn geheel door geen enkele van zijn concurrenten werd geëvenaard. Die dominantie was er al in 1815 en werd ook zo aanvoeld. Zij leidde tot frustraties bij Rusland, op dat ogenblik de enige potentiële wereldwijde concurrent, dat vond dat de regeling van 1815 wel een voor alle grootmachten aanvaardbaar machts-evenwicht op het Europees continent had gecreëerd, maar dat er geen enkel tegenwicht was geboden tegen de Britse maritieme dominantie in de rest van de wereld (Bridge & Bullen, 2005, p. 37).

Die Britse wereldwijde dominantie zou tot diep in de 19de eeuw duren. Het koloniale rijk werd na 1815 nog aanzienlijk uitgebreid, met name in Indië. Op bepaalde gebieden, met name inzake industriële ontwikkeling, verloor Groot-Brittannië aan het einde van de eeuw zijn dominante positie aan de Verenigde Staten en Duitsland. Maar ook dan bleef Londen nog lange tijd het financiële en commerciële centrum van de wereld, en bleef de Britse vloot de grootste ter wereld. Na de Eerste Wereldoorlog zou het zelfs zijn koloniaal territorium nog uitbreiden via mandaatgebieden. Dit maakt dat sommigen zelfs helemaal niet spreken van een neergang van Groot-Brittannië in de decennia voor 1914 (Ingram, 2000).

Alle elementen in acht genomen, stond Groot-Brittannië in het grootste deel van de 19de eeuw veel sterker dan de andere wereldmachten. Deze dominantie gold uiteraard ten aanzien van Duitsland maar ook voor Frankrijk, Rusland en de nieuwe koloniale macht, de Verenigde Staten. Doyle (1986, p. 236) spreekt dan ook van een perifere Britse unipolariteit. Ingram (2002) verwierpt dit en spreekt van multipolariteit omdat er een rivaliteit bestond tussen verschillende koloniale machten. We hebben hier weer te maken met een definitiekwestie. Ingram hanteert een numeriek concept, Doyle een hiërarchisch. In numerieke termen heeft Ingram gelijk: Groot-Brittannië was niet de enige wereldspeler. In een hiërarchische definitie heeft Doyle gelijk: op wereldvlak was de Britse macht ongeëvenaard, ja zelfs verpletterend.

Als we deze gegevens toetsen aan onze eigen definitie, dan benadert zij in geen geval de omschrijving van een situatie met meerdere grootmachten die evenveel macht hebben. Evenmin was er echter één speler op wereldvlak. Men zou dan ook kunnen spreken van onevenwichtige multipolariteit waarbij, in een situatie van meerdere wereldmachten, er sprake is van één duidelijk dominante macht. Sommigen zouden dit, in een hiërarchische definitie, gewoonweg unipolariteit noemen. Ons lijkt het dat we ook zouden kunnen spreken van een quasiunipolariteit omdat de situatie meer aanleunt bij onze ideaaltypische unipolaire definitie dan bij de multipolaire. Alles is uiteraard een kwestie van gradaties.

Het zou overigens onterecht zijn uit deze grote Britse dominantie te concluderen dat er geen concurrentie was voor het Britse koloniale rijk. Dat kan men met recht en reden stellen voor de eerste decennia na 1815. Maar naarmate de eeuw vorderde groeide ook de koloniale concurrentie, tussen Groot-Brittannië enerzijds en Frankrijk, Rusland en, in een later stadium, Duitsland anderzijds. De periode 1875-1914, *"The age of empire"* (Hobsbawm, 1994), dankt zijn naam niet zozeer aan het feit dat men hier te maken zou hebben met een nieuw fenomeen. Wel was er voor het eerst sinds het einde van de 18de eeuw weer sprake van uitgesproken koloniale rivaliteit tussen de Britse imperiale macht en an-

dere grootmachten met koloniale ambities. In die zin kan men van een mondiale multipolarisering spreken. Bovendien moet men bij dit alles ook bedenken dat de machtspositie van Groot-Brittannië van regio tot regio verschilde. Zij lag zeker ander in Latijns-Amerika als op het Indische subcontinent.

2.6.2 De positie van Groot-Brittannië in Europa

Wat de materiële machtsbasis van Groot-Brittannië in Europa betreft, herhalen we hier dat aan de hand van de klassieke indicatoren, Groot-Brittannië in de 19de eeuw kan gezien worden als een grootmacht die op maritiem en industrieel vlak dominant was. Wat de militaire indicatoren betreft, is er eveneens sprake van een overwicht inzake de vloot, maar stelde Groot-Brittannië weinig voor inzake (Europees) landleger.

Verder hebben we aangetoond dat zeker op industrieel vlak de Britse dominantie naar het einde van de eeuw minder uitgesproken was dan in het begin, en dat tegelijkertijd aan het begin van de eeuw die industriële voorsprong wellicht minder belangrijk was in een nog hoofdzakelijk agrarische context.

Het neemt niet weg dat volgens Schroeder (1992, 1994b) Groot-Brittannië, overigens net als Rusland, sterker stond dan de andere grootmachten, en dit om twee redenen. Vooreerst de hoger vermelde onkwetsbaarheid omwille van zijn eilandpositie, en ten tweede het feit dat Groot-Brittannië een wereldmacht was met belangrijke belangen en machtsposities buiten Europa. We hebben verder aangetoond dat deze buiten-Europese materiële en immateriële machtsbasis van Groot-Brittannië wellicht veel zwaarder woog dan door de courant gebruikte cijfers wordt aangetoond en dat men daarom wellicht in de hele periode 1815-1914 kan spreken van een buitengewone Britse dominantie op wereldvlak.

Samengevat: de unipolariteit op wereldvlak gaat samen met een complexe Europese situatie die moeilijk in termen van ‘evenwichtige multipolariteit’ te vatten is. Groot-Brittannië stond echter zeker sterker dan andere grootmachten als Pruisen of Frankrijk. Het moest die sterkere positie in Europa met Rusland delen in de eerste decennia na 1815 en met Duitsland naar het einde van de eeuw. Men zou daarom in een hiërarchisch concept naar bipolariteit kunnen verwijzen.

Het is dit soort ogenschijnlijke tegenstelling – wereldwijde unipolariteit versus Europees evenwicht met een Brits-Russisch overwicht aan het begin van de eeuw en een Brits-Duits overwicht naar het einde – die minstens een deel van de achtergrond vormt van heel wat discussies over hegemonie, dominantie, machtsevenwicht, enz. Hierbij is er soms sprake van een teleologische interpretatie waarbij de Britse positie in de 19de eeuw wordt gezien als een voorafspiegeling van de Amerikaanse status na het einde van, of zelfs tijdens, de Koude Oorlog. In dit opzicht vormen het artikel “*The unipolar illusion*” van Layne (1993) en de kritiek die Schroeder (1994a) hierop formuleerde, een goed uitgangspunt voor onze bespreking van de Britse positie in Europa.

2.6.2.1 De stelling van Layne

Layne verdedigt de stelling dat de Amerikaanse unipolariteit na de Koude Oorlog een voorbijgaand fenomeen is. Vanuit zijn neorealistisch perspectief argumenteert hij dat een

unipolaire situatie automatisch aanleiding geeft tot de opkomst – hij zegt zelfs het ontstaan – van nieuwe grootmachten.¹ Dit is een structureel gegeven dat voortkomt uit het anarchisch karakter van het systeem waarbij staten enkel aangewezen zijn op zelfhulp. Volgens hem ontstaan nieuwe grootmachten op drie manieren: via het mechanisme van de differentiële groei, via balancing en via ‘sameness’ waarbij staten gedwongen worden zich te gedragen als de hegemoon; zoniet worden zij afgestraft. Daarom vertonen zij meer en meer gelijkenis met dominante macht.² Layne staft deze stelling met een historisch verhaal over de reacties op de Franse unipolariteit ten tijde van Lodewijk XIV (wat we hier buiten beschouwing laten) en met wat hij de Britse unipolariteit in de periode rond 1860 noemt.

Layne gaat niet echt in op deze Britse unipolariteit. Het grootste deel van zijn verhaal betreft een interpretatie van hoe het buitenlands en defensiebeleid van de nieuwe machten (de Verenigde Staten, Japan en Duitsland) na 1880 kan gezien worden als een bewijs van de drie mechanismes (differentiële groei, balancing en ‘sameness’).³ Hij stelt enkel dat er sprake is van een unipolaire situatie rond 1860 die gebaseerd is op de Britse dominantie. Groot-Brittannië was de scheidsrechter van Europa en kon dit zijn omdat het beschikte over een wereldwijd koloniaal rijk, een enorme zeemacht en een overweldigende economische en financiële kracht. In begin 1860 keerde het Verenigd Koninkrijk zich af van Europa, omdat het niet meer nodig had, en richtte het zich in een ‘splendid isolation’ vooral op de verdere uitbouw van zijn wereldrijk. Tegen 1880 verdwijnt deze situatie.

Layne beschouwt deze unipolariteit als gegeven. Voor zijn historische gegevens steunt hij zwaar op Paul Kennedy (1987), waar hij ook, met uitzondering van een verwijzing naar Moul (1989), zijn cijfers haalt. Cijfers die Kennedy op zijn beurt hoofdzakelijk bij Bairoch en bij COW-haalt, waardoor het hier in feite over dezelfde basisgegevens gaat als diegene die wij hanteren. We hebben gezien dat dit minstens om enige nuancering vraagt en dat men in een Europese context niet onverkort kan spreken van een Britse dominantie. Als er rond 1860 sprake was van unipolariteit, dan was dat op industrieel en maritiem vlak. Maar die dominantie is zeker niet beperkt tot de periode 1860-1880. Ze bestond op deze gebieden ook tevoren reeds, terwijl ze op militair vlak en algemeen economisch (althans aan begin van de eeuw) zeker veel minder uitgesproken was. Tegelijkertijd onderwaarden deze cijfers de macht van het wereldwijde Britse Rijk. Met andere woorden, Layne haalt hier twee systeemniveaus door elkaar, al lijkt hij zich eigenlijk vooral op het wereldwijde te concentreren. Hij lijkt ook niet te beseffen dat de Britse macht in Europe eerder eenzijdig was, omdat hij zich al te zeer op industriële en maritieme indicatoren

---

¹ Layne maakt hier geen onderscheid tussen nieuwe grootmachten (Italië, Verenigde Staten, Japan) en oude grootmachten die hun positie aanzienlijk versterken (Duitsland). Dit ligt in de lijn van zijn onduidelijke omschrijving van wat een grootmacht is en wat unipolariteit is.

² De verwijzing naar de differentiële groei is eigenlijk helemaal niet typisch voor het neorealisme maar vinden we eerder terug bij hegemonische denkers (Gilpin, 1981). We vinden ze ook terug bij Kennedy (1987), die in tegenstelling tot Layne ‘balancing’ volledig verwerpt als sturend gegeven in de internationale evoluties.

³ Ook op deze aspecten valt kritiek te leveren. Zo is het bijvoorbeeld de vraag of de opkomst van de Verenigde Staten en Duitsland moet gezien worden als gemotiveerd door de wil om tegenwicht tegen Groot-Brittannië op te bouwen. Ook dit element wordt door Schroeder betwist.

baseert. Hoewel Layne hier enkel in een voetnoot kort op ingaat en dit niet echt expliciteert, schuilt in zijn verhaal ook het proces van de overgang van een Europees systeem naar een wereldwijd systeem. De Britse dominantie in Europa was voor Layne gebaseerd op zijn buiten-Europese elementen. Zodra andere spelers op dit wereldvlak actief worden, verdwijnt die Britse unipolariteit. Dit ligt in het verlengde van wat Schroeder zei over de buiten-Europese machtsbasis van zowel Rusland als Groot-Brittannië in de eerste helft van de 19de eeuw.

2.6.2.2 De kritiek van Schroeder

Maar tegelijkertijd is het juist Schroeder (1994a) die sterke kritiek uitoefent op de analyse van Layne. In de lijn van wat hij elders zegt, bevestigt Schroeder dat Groot-Brittannië in de veertig jaar na 1815 zeker een soort leiderschap uitoefende in Europa. Hij noemt het een halve hegemoon, die hiervoor ook kon steunen op zijn wereldwijd maritiem netwerk. Maar juist in de door Layne aangeduide periode 1855-1875 was er volgens Schroeder veel minder sprake van een Brits overwicht in het Europese systeem. Integendeel, zijn invloed was in deze periode echt wel beperkt. Alle belangrijke politieke en diplomatieke ontwikkelingen uit deze periode hadden plaats zonder dat Groot-Brittannië hier werkelijk controle over kon uitoefenen of zijn stempel op kon drukken. Schroeder somt hier de volgende voorbeelden op:

- De resultaten van de Conferentie van Parijs aan het einde van de Krimoorlog.
- De vereniging van de twee Donauvorstendommen (Moldavië en Wallachië), tegen de in Parijs gemaakte afspraken in.
- De bouw van het Suezkanaal door de Fransen, terwijl de Britten dit voordien jaren hadden tegengehouden.
- Schroeder wijst ook op de eenzijdige Franse annexatie van Nice en Savoie, zonder overleg met de andere grote mogendheden, wat leidde tot het einde van de Frans-Britse alliantie. We kunnen er hier op wijzen dat juist de regel dat territoriale verschuivingen door alle grootmachten moesten goedgekeurd worden, voor de Britten één van centrale elementen was in de Weense regeling zoals zij die zagen (Hinsley, 1963, p. 225).
- De oorlog om de Elbevorstendommen, ten nadele van de Britse beschermeling Denemarken en ondanks Britse diplomatieke tussenkomst.
- Strubbelingen met de Verenigde Staten tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog.
- De Oostenrijks-Pruisische oorlog die het einde van de Duitse Bond betekende, de kaart van Centraal-Europa hertekende en het machtsevenwicht drastisch veranderde.
- De Frans-Duitse oorlog, die Groot-Brittannië halvelings wou voorkomen en het machtsevenwicht verder aantastte.
- Het eenzijdig opzeggen van de clausules uit het Verdrag van Parijs betreffende de Zwarte Zee door Rusland in 1870.
- De isolatie van Frankrijk na 1871 en het ontstaan van de Driekeizersbond.

- Buiten Europa en zijn onmiddellijke periferie waren er de Russische doorsteek naar Centraal-Azië, de verdere veroveringen van de Kaukasus en de groeiende Russische invloed in China (Schroeder, 1994a).

Schroeder concludeert dan ook: *'No historian recognizes this period as a British "unipolar moment", the question is how to explain Britain's isolation and apathy in international politics.'* (1994a, p. 145) Daarentegen was er na 1875 volgens Schroeder juist sprake van een zeker Brits herstel, toen het zich sterk opstelde in de nieuwe Frans-Duitse crisis ('War Scare Crisis'), erin slaagde de controle over het Suezkanaal te verwerven, en als diplomatiek overwinnaar uit de Balkancrisis van de jaren 1870 kwam (Schroeder, 1994a).

Schroeder geeft overigens toe dat men de gebeurtenissen in de opsomming hierboven niet per definitie moet beschouwen als nederlagen die de Britten verzwakten. Zijn punt is dat Groot-Brittannië hier geen rol van betekenis speelde. Wat volgens hem moet verklaard worden, is de Britse apathie en isolatie en dat doe je niet door te wijzen op unipolariteit. Het was in ieder geval volgens hem niet zo dat de Britten het zich konden permitteren zich niets van de Europese evoluties aan te trekken (Schroeder, 1994a). Kortom, voor Schroeder was Groot-Brittannië in de betrokken periode zeker niet de scheidsrechter van Europa.

Schroeders kritiek ligt in de lijn van wat de meeste historici zeggen over de evoluties tussen pakweg 1848/1853 en 1870/1875. Deze periode, die voor sommigen begint in het revolutiejaar 1848, maar op internationaal vlak eerder wordt afgebakend door de Krimoorlog enerzijds en de Franse-Pruisische Oorlog anderzijds, wordt algemeen beschouwd als een periode van overgang en turbulentie waarin in Europa grote geopolitieke verschuivingen plaatshadden. Men kan discussiëren over de individuele rol van elke grootmacht in deze gebeurtenissen maar men kan moeilijk beweren dat Groot-Brittannië, ondanks zijn grote macht, in staat was deze naar zijn hand te zetten, of dat ze op langere termijn per definitie de Britse belangen dienden.

In ieder geval tonen Schroeders opmerkingen en voorbeelden de zwaktes aan van een analyse die zich louter steunt op materiële capaciteit, zonder dat men die contextualiseert. We geven hier enkele aanzetten die de tegenstelling tussen Layne en Schroeder helpen verklaren:

2.6.2.3 Systeemniveau

Wat vooreerst opvalt, is dat Schroeder, een historicus van de Europese diplomatieke geschiedenis, ondanks enige verwijzingen naar buiten-Europese ontwikkelingen, vooral wijst op Europese evoluties en op de relatieve zwakte van Groot-Brittannië in Europa. Net zo min als Layne maakt Schroeder hier een duidelijk onderscheid tussen de twee systeemniveaus, maar zijn verhaal is vooral Europees. Daarentegen vertelt Layne grotendeels een wereldwijd verhaal in termen van economische, commerciële, financiële en maritieme expansie zoals we het hierboven hebben beschreven. Hij verwijst naar Doyles (1986) omschrijving van Groot-Brittannië als een perifere unipolaire macht maar acht de kwalificatie perifeer niet nodig.

Wat we uit Schroeders kritiek kunnen concluderen, is dat de wereldwijde machtsbasis van Groot-Brittannië blijkbaar in de periode 1855-1875 niet leidde tot een evenredig resultaat wanneer het op de inter-Europese verhoudingen tussen de grootmachten aankwam. Men mag hierbij niet vergeten dat de wereldwijde machtspositie van Groot-Brittannië op dat ogenblik ook gebaseerd was op het feit dat het nagenoeg in een politiek vacuüm opereerde. De tegenstellingen met de andere grootmachten die wereldwijd actief waren (met name de Russen in Azië) waren nog steeds beperkt, kleinere naties waren geen partij voor Groot-Brittannië en van de twee buiten-Europese potentiële grootmachten (de Verenigde Staten en China) was de ene niet geïnteresseerd in problemen buiten haar directe omgeving en de andere fel verzwakt (Darwin, 2011; Zakaria, 1992).

Met andere woorden: macht op wereldwijd vlak leidt niet per definitie tot evenredige macht binnen een regionaal systeem, zelfs niet in de thuisregio van de betrokken staten. Maar Schroeder heeft gelijk als hij stelt dat Europa belangrijk bleef voor de Britten, en dit zowel op economisch als op militair vlak. De Europese landen waren de grootste handelspartners van Groot-Brittannië en stabiliteit op het continent was een belangrijke voorwaarde voor de veiligheid en welvaart van het land, zoals dat uiteraard ook voor de andere Europese mogendheden het geval was.

2.6.2.4 *Machtsdomeinen en machtsypes, militaire en diplomatieke macht, oorlog als graadmeter*

Een tweede element, dat al uit het verhaal hierboven naar voor komt, is dat men een onderscheid dient te maken tussen de verschillende domeinen (economisch, militair, enz.) waarin macht wordt uitgeoefend. Schroeders voorbeelden zijn diplomatiek en militair terwijl Layne verwijst naar de Britse economische en maritieme macht zoals we ze hierboven hebben beschreven. Hij stelt letterlijk: *Britain's hegemony was a function of its naval power, its colonial empire, and its overwhelming economic and financial strength*' (Layne, 1993, p. 20). De invloed van hegemonische auteurs is hier duidelijk. Ook hier baseert Layne zich sterk op Kennedy (1987) die er impliciet van uitgaat dat economische macht wordt omgezet in militaire, of dat beide minstens nauw verbonden zijn zoals ook auteurs als Gilpin (1981), Modelski (1987) en Knutsen (1999) beweren (zie verder). Maar het verband tussen beide elementen is zeker niet evident. We hebben hoger geargumenteed dat Groot-Brittannië juist op militair vlak (althans in de Europese context) bepaalde zwaktes vertoonde, met name inzake landmacht.

Het lijkt dan ook logisch dat vooral militaire macht aan de basis ligt van de beperkte rol in de hoger genoemde diplomatieke evoluties waar Schroeder op wijst.

De Krimoorlog, die doorgaans als een groot scharnierpunt in de 19de-eeuwse Europese verhoudingen wordt gezien, is hier een excellent voorbeeld. Als Schroeder zich afvraagt waarom Groot-Brittannië zo weinig gewogen heeft op de Conferentie van Parijs na het einde van de oorlog, dan kunnen we er alleen op wijzen dat het simpelweg niet de macht had zijn visie door te drukken. De behoorlijk extravagante eisen die de Britten als uitgangspunt namen, veronderstelden in feite een heropening van de vijandelijkheden, wat ook de bedoeling van Palmerston en Clarendon was, hoewel niet van de hele Britse rege-

ring.¹ Hier stonden de ambities niet in verhouding tot de middelen. Het was immers duidelijk dat Groot-Brittannië alleen de oorlog niet kon hervatten en dat het daarvoor minstens moest rekenen op de steun van Frankrijk dat weigerde die te geven. Terwijl alleen zeemogendheden als Groot-Brittannië en Frankrijk in staat waren zo ver van huis een landingsoperatie op de Krim uit te voeren, bleek tijdens de oorlog zeer duidelijk, dat in de landoperaties Frankrijk de sterkste militaire macht was met het grootste aantal troepen, bovendien beter getraind en uitgerust (Rich, 1985; Schroeder, 1972).

Het is algemeen aanvaard dat De Krimoorlog de status van Rusland in de Europese verhoudingen aantastte. Maar ook Groot-Brittannië kwam gehavend uit het conflict, ondanks de overwinning, omdat gebleken was hoe zwak het presteerde in een landoorlog. Er werden blunders gemaakt betreffende logistiek en bevoorrading, ook door de zeemacht. Dit had een belangrijke negatieve impact op de perceptie van Groot-Brittannië, niet alleen bij andere staten, maar ook bij de eigen bevolking. De Britse publieke opinie was hierdoor minder geneigd tot nieuwe militaire avonturen. Isolationistische tendensen groeiden sterk, en het is één verklaring voor het feit waarom Groot-Brittannië in de periode tot 1875 alles bij elkaar genomen geen al te grote rol speelde in de diplomatieke ontwikkelingen op het continent.

De grote overwinnaar was dan ook het Frankrijk van Napoleon III, dat de beste militaire prestatie had neergezet (Kennedy, 1987; Rich, 1985) en dat dan ook een belangrijkere rol zou spelen dan Groot-Brittannië, zowel tijdens de Conferentie van Parijs – niet toevallig in die stad gehouden – als in heel de periode tussen 1856 en 1870. In feite, aldus Schroeder, was alleen Frankrijk na 1856 in staat om echt een leidende rol te spelen in een eventuele hervorming van de Weense afspraken. Dat was iets waar Europa toen duidelijk behoefte aan had. Om allerlei redenen (o.m. omwille van de radicaliteit van Napoleons ideeën) heeft het die kans niet benut (Schroeder, 1972, p. 423-4).

Dit voorbeeld toont aan hoe belangrijk prestaties in oorlogen waren. Zij speelden een veel grotere rol dan militaire capaciteit op zich. Hier hebben we dan ook een typisch voorbeeld van hoe macht eerder gemeten werd in termen van resultaat en interactie (in casu oorlog en de diplomatieke ontwikkeling eromheen) dan in termen van capaciteit. Overigens zou het voorbarig zijn hieruit te concluderen dat Frankrijk het militair-diplomatieke gebeuren in de betrokken periode volledig beheerste. Om diverse redenen was ook dat niet het geval.

De beperkte impact van de Britten blijkt ook uit de wijze waarop de grootste geopolitieke verschuiving van de daaropvolgende jaren afgehandeld werd, namelijk de Duitse eenwording. Los van het feit of Groot-Brittannië nu al dan niet wou tussenkomen, blijft het voor eerst de vraag of het dat werkelijk kon. Er is de gekende, al dan niet apocriefe, uitspraak van Bismarck tijdens de Deense oorlog, dat indien de Britten een landing op de Baltische

---

¹ De Britten eisten onder meer belangrijke gebiedsafstanden in de (trans)Kaukasus (Circassië, Georgië). Dit terwijl Rusland op dit front wel aanzienlijke terreinwinst had geboekt (verovering van Kars). Deze territoriale verschuivingen werden zelfs als eenzijdige Britse preliminaire eisen gesteld om aan de onderhandelingen te beginnen. Het was hierbij niet eens duidelijk wat met deze gebieden van plan was: onafhankelijk geven of terug naar Turkije (Rich, 1985).

kust zouden overwegen, hij er de politie van Berlijn op af zou sturen. In zijn studie over het Russische en Britse beleid ten aanzien van de Duitse eenwording, haalt Mosse (1958) een aantal diverse redenen aan waarom niemand zich verzette tegen dit proces. Zo wijst hij er onder meer op dat Bismarck kon profiteren van de verdeeldheid tussen de andere grootmachten, als gevolg van de diplomatieke ontwikkelingen in de jaren ervoor. Het ontbrak Europa aan een stabiele alliantie die een tegenwicht had kunnen bieden tegen de Pruisische initiatieven in Duitsland. Integendeel, in de jaren tussen de Krimoorlog en 1870 was er sprake van voortdurende verschuivingen van de diplomatieke kampen en bondgenootschappen, al naar gelang het geval. De Frans-Britse entente bestond niet langer, net zo min als de Heilige Alliantie. Afhankelijk van het concrete geval, steunden grootmachten elkaar of werkten zij elkaar tegen. Dit alles, aldus Mosse, maakte Bismarcks taak een stuk gemakkelijker en via een handig diplomatiek spel kon hij er voor zorgen dat er nooit tegengewicht werd geboden tegen de Duitse expansie (Mosse, 1958, p. 359-74).

Los van alle hier overbodige details van de diplomatieke ontwikkelingen, leert deze analyse ons één zaak: namelijk dat Groot-Brittannië bondgenoten nodig had als het werkelijk wilde wegen op cruciale diplomatieke en militaire ontwikkelingen. Wat we hier krijgen, is het klassieke beeld van een multipolaire wereld waarin geen enkele grootmacht het overwicht haalt, allianties noodzakelijk zijn en de evoluties bepaald worden door het spel van voortdurend wisselende bondgenootschappen. Samengevat: hier komt zeker geen beeld naar voren van Groot-Brittannië als machtige scheidsrechter boven de andere partijen. Zijn materiële militaire capaciteit was beperkt maar bovendien kon het ook op diplomatiek vlak zijn wil niet aan de rest opleggen.

Hier zien we een duidelijk verschil in benadering tussen Schroeder en Layne. Layne lijkt materiële capaciteit als een causale kracht op zich te zien. Als historicus is Schroeder daarentegen veel meer geïnteresseerd in het resultaat van het Britse optreden dan in zijn materiële machtsbasis. Schroeder definieert hier impliciet macht in termen van interactie en relatie, eerder dan in termen van machts capaciteit zoals neorealisten dat doen. Die nadruk op interactie in plaats van materiële capaciteit leidt tot verschillende evaluaties van de machtsposities van Groot-Brittannië. Voor Layne is hier sprake van Britse dominantie, die hij als unipolariteit omschrijft omdat hij zich op een aantal materiële gegevens baseert. Voor Schroeder is er juist sprake van een Britse zwakte, niet omdat hij de materiële machtsbasis van Groot-Brittannië ontkent, maar omdat voor hem eerder het resultaat telt. En dan stelt men vast dat de veranderingen in het Europese geopolitieke landschap in deze periode niet het gevolg zijn van Britse initiatieven of Britse bemoeienissen. Hun rol is gewoon beperkt. Schroeder definieert hier dus macht in termen van interactie en resultaat en dat geeft onmiddellijk een veel genuanceerdere kijk op de machtsverhoudingen. Het toont duidelijk aan dat materiële macht niet onverkort leidt tot dominantie van het internationaal gebeuren.

2.6.2.5 Institutionele macht

Als we naar de verschillende vormen van macht kijken, zoals opgenomen in het schema van Barnett & Duvall (2005a), dan lijkt institutionele macht hier ook van belang.

Het is interessant om naar de rol te kijken van het Europese Concert in het behoud van de stabiliteit in de periode tussen 1815 en de Krimoorlog. Ongetwijfeld is hier sprake van een embryonale vorm van grootmachtbeheer inzake veiligheidsproblematiek, en dus van een internationale instelling waardoor macht kan worden uitgeoefend. Een aantal interpretaties zien juist in het Europese Concert een manier waarop Groot-Brittannië zijn veronderstelde dominantie op het Europese continent in een institutionele vorm goot (zie bv. Ikenberry, 2001).

We kunnen hier om te beginnen terugverwijzen naar de opmerking die we hoger met betrekking tot de machtspositie van Rusland hebben gemaakt. Namelijk: nogal wat auteurs, en meer bepaald hegemonisch georiënteerde, onderschatten niet alleen de machtsbasis van andere grootmachten maar ook de invloed van andere mogendheden in de totstandkoming van de Weense orde, en ze overschatten tegelijk de rol van Groot-Brittannië. Weinig auteurs stellen zich de vraag die Ruggie (1992) stelt: Als het zo is dat Groot-Brittannië werkelijk materieel dominant was (zoals de hegemonisten stellen) hoe kan het dan verklaard worden dat het Concert na de Krimoorlog niet langer functioneerde? Indien Groot-Brittannië werkelijk de drijvende kracht achter het Concert was, waarom zorgde het er op basis van zijn dominantie niet voor dat het ook in het midden van de eeuw, toen het land zowat op het toppunt van zijn macht stond, bleef functioneren?

Een deel van het antwoord op de vraag is hierboven reeds gegeven. Groot-Brittannië kwam verzwakt uit de Krimoorlog, niet omdat die zijn materiële machtsbasis had aangetast, wel omdat het er een slechte prestatie had neergezet, wat intern leidde tot een grote terughoudendheid ten aanzien van confrontaties met andere mogendheden. Het was niet de materiële capaciteit die telde, wel het resultaat.

Verder is het zeer de vraag of Groot-Brittannië wel de drijvende kracht achter het Concert was, een stelling die bij hegemonische auteurs wijd verspreid is. Men kan moeilijk de rol van Castlereagh ontkennen in het ontstaan van de Weense regeling en de concertdiplomatie in de jaren die onmiddellijk volgend op 1815. Maar het is evenzeer zo dat de Britten, zeker na de dood van Castlereagh (1822), maar ook tevoren al, een minimalistische interpretatie van het Concert hebben gegeven (enkel conferenties in crisistijd) en er enkel gebruik van maakten als hun directe belangen op het spel stonden (Schroeder, 1972, p. 400). In de praktijk hebben de Britten er eerder voor gezorgd dat hier sprake was een uitermate beperkt 'veiligheidsregime' dan van een echt systematisch overleg (Holsti, 1991, 1992).

De isolationistische tendensen in Groot-Brittannië die, na de kater van de Krimoorlog, terug de bovenhand haalden, lagen volkomen in dezelfde lijn. Volgens Schroeder hadden Frankrijk en Groot-Brittannië samen wel hun stempel kunnen drukken op de toekomstige evoluties, maar Groot-Brittannië wilde dit niet echt, ook al omdat het dacht enkel voordeel te kunnen halen uit de Italiaanse en Duitse hereniging. Het Frankrijk van Napoleon III, die zeker het Concert nieuw leven wou inblazen, had dan weer geen coherente visie (Schroeder, 1972, p. 420-4).

De institutionele macht die Frankrijk en Groot-Brittannië hadden werd niet op een systematische manier gebruikt. Ook hier gaan we dus verder dan een analyse in termen van pure machts capaciteit als we een verklaring voor de evoluties willen geven.

2.6.2.6 *Machtsdomeinen en machtypes: economische macht*

Zo het overwicht van Groot-Brittannië in de decennia tussen 1850 en 1870 binnen Europa op militair-diplomatiek vlak bezwaarlijk in termen van unipolariteit kan worden omschreven, dan is er in dezelfde periode wel sprake van een dominantie op economisch vlak. In een tijdperk waarin industriële ontwikkeling zeker een relevante indicator was, stond Groot-Brittannië ontegensprekelijk aan de absolute top en liet het de rest van de Europese – maar ook buiten-Europese – mogendheden ver achter zich. Groot-Brittannië bleef tot diep in de 19de eeuw ook de grootste handelsnatie. Wat we hier dus zien, is dat die economische dominantie niet automatisch leidt tot een militair-diplomatiek overwicht, aangezien zij samenvalt met een periode waarin de rol van Groot-Brittannië op het Europese continent beperkt was.

Maar dit gold niet voor zijn invloed op economisch vlak. Dit was de periode van de golf van vrijhandelsverdragen in Europa, die werd ingezet met het Cobden-Chevalier Verdrag tussen Groot-Brittannië en Frankrijk (1860), waarna een hele reeks andere bilaterale verdragen volgden op hetzelfde model, en waarbij telkens de ‘most favoured nation’ status werd toegekend. Eveneens is het de periode waarin in vele landen, ook in de conservatieve post-feodale monarchieën, de interne regelgeving veranderde ten gunste van een vrij kapitalistisch ondernemerschap (bijvoorbeeld de afschaffing van lijfeigenschap of gilden en ambachten, interne tolheffingen, enz.) (Hobsbawm, 1997). Kortom, de Britse industriële en maritieme dominantie ging op haar hoogtepunt minstens gepaard met een verspreiding van het Britse economische model.

Opmerkelijk hierbij is dat sommige hegemonische auteurs deze evolutie ook zien als een direct gevolg van de Britse militaire dominantie. Krasner (1976) stelt bijvoorbeeld dat het Cobden-Chevalier Verdrag er mede kwam omdat Frankrijk vreesde voor het militair sterkere Groot-Brittannië. Zo een interpretatie is betwistbaar, in het licht van wat we hierboven al zegden, en men kan trouwens evengoed het omgekeerde beweren. De directe aanleiding voor het Cobden-Chevalier Verdrag was immers het debat in het Britse Lagerhuis over de kredieten voor de versterking van de kustdefensie, een maatregel die in de praktijk enkel tegen een Franse invasie kon gericht zijn. Hier spreekt eerder Britse angst voor Frankrijk dan omgekeerd.

Het is in ieder geval wel duidelijk dat Groot-Brittannië geen militaire druk kon uitoefenen op de andere grootmachten om tot een vrijer handelsbeleid te komen, en er is hiervan binnen Europa geen enkel voorbeeld gekend. Dit in tegenstelling tot druk op landen in Latijns-Amerika of China waar men wel degelijk ‘gun boat’ diplomatie toepaste of het verlenen van (militaire) hulp afhankelijk maakte van de hervorming van de invoerrechten. Zeker heeft Groot-Brittannië vanaf de jaren 1830 gepoogd gunstige handelsverdragen af te sluiten met kleinere staten als Spanje, Portugal, Turkije of Servië, maar zelfs daar was het niet altijd succesvol, en dit ondanks het feit dat bijvoorbeeld het Spaanse regime diplomatiek en zelfs militair afhankelijk was van Britse steun (McKeown, 1983; Webster, 1951).

Het lijkt er dan ook op dat er minstens enige nuancering noodzakelijk is bij de stelling dat militaire macht hielp om een economisch model op te leggen. Logischer is dat de Britse commerciële en industriële macht hier gewoon belangrijk op zich was.

Maar ook hier kunnen we niet onverkort zeggen dat de Britse materiële dominantie automatisch leidde tot een dominantie in de economische interactie met andere staten. Een aantal auteurs zijn kritisch ten aanzien van analyses die Groot-Brittannië zien als hegemoon en promotor van vrijhandel. Hegemonische theorieën zien de grote Britse industriële en macht die op haar het toppunt gepaard ging met een golf van liberalisering en vrijhandelsverdragen. Hieruit wordt vervolgens geconcludeerd dat het ene de oorzaak van het andere is (Krasner, 1976; O'Brian, 2002). Critici stellen echter dat het er niet enkel om gaat te bewijzen dat Groot-Brittannië de sterkste economische macht is, men moet ook aantonen dat dit een element is dat de facto het gedrag van andere staten beïnvloedde. Volgens hen is dit niet altijd het geval. Zo wijzen bijvoorbeeld Stein (1984) en McKeown (1983) erop dat die Britse industriële en handelsdominantie reeds veel vroeger bestond dan 1860 – iets wat wijzelf inderdaad ook hebben kunnen constateren – maar dat dit aanvankelijk helemaal niet gepaard ging met vrijhandel. Integendeel, zoals Stein stelt:

Although generally considered the prototype of a hegemon that establishes free trade, Great Britain, the globe's leading economic power as it emerged from the Napoleonic Wars, was a fully protectionist state. (1984, p. 360)

Importheffingen, ingesteld tijdens de oorlog, bleven behouden, net als andere protectionistische maatregelen zoals bijvoorbeeld een verbod op export van machines, of de 'Navigation Acts' die al van veel vroeger dateerden, uit de periode dat Groot-Brittannië onverkort mercantilistisch was (Crouzet, 2002). De 'Corn Laws', die de Britse graanboeren moesten beschermen, werden trouwens pas in 1815 ingesteld. Het zou tot de tweede helft van de jaren 1840 duren vooraleer die twee wetten werden afgeschaft (de 'Corn Laws' in 1846, de 'Navigation Acts' in 1849). Het is dus moeilijk vol te houden dat Groot-Brittannië vanaf het begin van de eeuw voorstander was van vrijhandel. Hierbij moeten we in het achterhoofd houden dat in deze periode er ook al sprake was van een Britse industriële en commerciële dominantie zodat men moeilijk kan beweren dat er een rechtstreeks verband is tussen materiële capaciteit en de veronderstelde leidinggevende rol van Groot-Brittannië bij de promotie van vrijhandel.

McKeown toont verder aan dat het land niet in staat bleek een vrijhandelsbeleid op te leggen aan de andere grootmachten. Hier was sprake van een veel complexere werkelijkheid. Tegen een Frans-Brits vrijhandelsverdrag bestond jarenlang in beide landen grote tegenstand. Dat het Cobden-Chevalier verdrag er onder Napoleon III toch kwam had met verscheidene factoren te maken: de wil van Napoleon om de economie te moderniseren, en de wederzijdse hoop dat het verdrag zou leiden tot een verbetering van de diplomatieke relaties die in de nasleep van de Italiaanse eenwording sterk vertroebeld waren. In de verdere verspreiding van de vrijhandel via vergelijkbare verdragen speelde Frankrijk volgens Stein een minstens een even belangrijke rol als Groot-Brittannië, zo niet een belangrijker (McKeown, 1983; Stein, 1984).

Net zo interessant is dat Groot-Brittannië de oprichting en uitbreiding van het Duitse Zollverein, dat het als een protectionistisch instrument zag, niet kon verhinderen. Overigens mag men niet vergeten dat het Zollverein, los van zijn externe tarieven, vrijhandel introduceerde, eerst tussen de Pruisische gebieden onderling en later tussen de andere

Duitse staten.¹ Dit proces ging al van start in 1819 op een ogenblik dat Groot-Brittannië nog sterk in een protectionistisch vaarwater zat. Het is dan ook moeilijk hard te maken in het Zollverein een navolging van een Brits model te zien. De chronologie spreekt dit tegen. Hooguit kan men het Zollverein voor 1848 zien als een instrument van economische competitie tussen Pruisen en Oostenrijk, maar ook dat moet niet overdreven worden. De beweegredenen van Pruisen waren in eerste instantie van intern fiscale aard en het gevolg van de territoriale deling van het land in twee blokken (Bridge & Bullen, 2005, p. 82; C. Clark, 2007, p. 383-5; Blackbourn, 2003, p. 72).

Kortom, ook op economisch vlak blijkt dat een grotere economische capaciteit niet altijd onmiddellijk leidt tot een direct aanwijsbare invloed op andere staten. Overigens, als we even buiten Europa gaan kijken: de Verenigde Staten bleven tot diep in de 19de eeuw sterk protectionistisch en werden dus helemaal niet beïnvloed door de Britse economische hegemonie. Dat moet zelfs Krasner (1976) toegeven die stelt dat vrijhandel hoofdzakelijk een Europees fenomeen was. Trouwens, Rusland werd nooit in het Europese systeem van vrijhandelsverdragen opgenomen (Stein, 1983).

Samengevat: als we naar de 19de-eeuwse economische realiteit kijken, en macht in termen van interactie tussen individuele staten en resultaat zien, dan lijkt er op het eerste gezicht inderdaad een verband te bestaan tussen de Britse materiële dominantie en de verspreiding van vrijhandel, die een hoge vlucht neemt op het ogenblik dat Groot-Brittannië op het toppunt van zijn macht staat. Maar wie naar het proces kijkt, zoals historici doen, moet vaststellen dat hier een veel genuanceerder beeld verschijnt waarbij het causale verband tussen de Britse macht enerzijds en het vermogen vrijhandel op te leggen aan andere staten, niet evident is.

Hiermee is echter niet alles gezegd. Hoe men het ook draait of keert, Groot-Brittannië was een succesrijk economisch model, dat overigens meer omvatte dan enkel externe vrijhandel. Het bood ook vrij ondernemerschap en, via de Manchester School, een intellectuele legitimatie voor dit model. Hier lijkt dan ook sprake van een bredere discursieve/productieve macht die op een meer diffuse wijze werd uitgeoefend, al is dit moeilijker te bewijzen. Het invoeren van economisch liberaliserende maatregelen in maatschappelijk en politiek conservatieve monarchieën lijkt hier minstens op te wijzen. En als McKeown (1983) argumenteert dat Napoleon III het Cobden-Chevalier Verdrag genegen was omwille van interne redenen, namelijk als een middel om de Franse economie te moderniseren, dan wijst dit wel op de aantrekkingskracht die het Britse economische model op hem uitoefende, ook al kan men dan in de directe chronologie geen oorzakelijk verband zien met Britse economische en/of militaire druk. Vrijhandel en modernisering waren blijk-

---

¹ Krasner (1976) wijst erop dat de Verenigde Staten (op het moment van schrijven) de 'protectionistische' Europese Gemeenschap tolereerden, wat hij verklaart door een verwijzing naar de bipolaire politieke structuur (lees de tegenstelling met de Sovjet-Unie) die enige toegevingen noodzakelijk maakte. Hij vergeet hierbij dat het bij de Europese Gemeenschap intern ook om een vrijhandelszone ging, net zoals dat bij het Zollverein het geval was. Dit lijkt hem volledig te ontgaan, net zoals het velen ontgaat dat het Zollverein ook een element van economische liberalisering was. Blackbourn omschrijft het Zollverein als gematigd protectionistisch (2003, p. 73). Hier lijkt eerder sprake van een ideologisch discours, in die zin dat het ontstaan van een groot handelsblok uiteraard inging tegen de Brits/Amerikaanse belangen.

baar in zijn visie nauw verbonden. Bovendien kan de ontstaansgeschiedenis van het Cobden-Chevalier verdrag ook gezien worden als een concrete toepassing van het idee van de Manchester School dat vrijhandel leidt tot vrede tussen de volkeren. Immers, de directe aanleiding voor het Verdrag vormde het debat in het Britse parlement over het budget voor de kustdefensie tegen een als agressief gezien Frankrijk. Hier werd geopperd dat men beter een vrijhandelsverdrag met Frankrijk afsloot in plaats van de defensie-uitgaven te verhogen. Het is op dit idee dat de Fransen hebben gereageerd. Kortom, wat we vanaf de jaren 1850 zien, is een Britse intellectuele dominantie in het denken over economie en dit zowel wat betreft de interne organisatie van de economie als inzake internationale handel.

2.6.3 Een Britse hegemonie?

Afsluitend moeten we ons dan ook de vraag stellen of we in de 19de eeuw kunnen spreken van een Britse hegemonie, zoals door de meeste hegemonische theorieën wordt vooropgesteld. We gaan hier niet alle mogelijke auteurs evalueren die zich in deze of aanverwante scholen situeren, maar enkele bemerkingen zijn hier wel gepast, waarbij we ons beperken tot voorbeelden die we halen bij drie auteurs: Gilpin (1981), Modelski (1987) en Knutsen (1999).

Vooreerst veronderstelt hegemonie, als het woord nog iets anders betekent dan militaire dominantie of unipolariteit, meer dan louter een overwicht in termen van materiële capaciteit. Het gaat ook over macht in termen van relaties en meer algemeen over macht in instellingen (institutionele macht) en vooral ook over discursieve, normatieve macht. Een late interpretatie van het hegemonische denken door Knutsen (1999) stelt bijvoorbeeld dat een hegemon zowel punitieve (lees militaire), renumeratieve (lees economische) als een normatief (lees ordenend, discursief) overwicht moet hebben. Modelski (1987) heeft het over fases van wereldheerschappij gevolgd door een delegitimatie van de leidende mogendheid. Gilpin stelt dat de 19de-eeuwse Pax Britannica zowel zorgde voor orde en vrede, als voor vrijhandel en monetaire stabiliteit. In dit opzicht overstijgt het hegemonische denken de polariteitsbenadering die louter denkt in termen van materiële capaciteit.

Maar het gaat zeker ook over materiële capaciteit en de relatie tussen het ene type macht en het andere, waarbij hegemonische denkers ervan uitgaan dat materiële capaciteit wordt omgezet in macht in termen van interactie, institutionele en discursieve macht. We hebben hierboven echter gezien dat dit allesbehalve een eenvoudig verhaal is.

Een evaluatie van Groot-Brittannië/het Britse Rijk in termen van capaciteit is complex. Zij veronderstelt vooreerst dat we een onderscheid maken op het vlak van het systeemniveau: wereldwijd of Europees regionaal. Zoals we hebben gezien is onze evaluatie dat de wereldwijde dominantie van Groot-Brittannië vaak onderschat wordt omdat men geen rekening houdt met de complexe koloniale realiteit. Omgekeerd wordt, om diverse hierboven uitgelegde redenen, de positie van Groot-Brittannië in Europa vaak overschat. Dit is de fundamentele paradox van Groot-Brittannië in de 19de eeuw.

Hegemonische auteurs lijken zich in eerste instantie op het wereldwijde niveau te concentreren. Bij Knutsen en Modelski is dit expliciet het geval. Gilpin stelt dat twee subsys-

temen bestonden: het Europese en het wereldwijde. In dat laatste speelde de dominantie van Groot-Brittannië. Maar deze auteurs lijken weinig oog te hebben voor de complexiteit van deze wereldwijde dominantie. Modelski is niet geïnteresseerd in koloniale aspecten, die hij als achterlijke gegevens beschouwt. Knutsen spreekt van imperiale democratie maar benadrukt tegelijk waarden als vrijhandel en democratie, wat haaks staat op imperialisme in zijn directe koloniale vorm.

Gilpin stelt dat de natiestaat de ideale vorm van economische ontwikkeling werd en dat het veroveren van territorium in de geïndustrialiseerde samenlevingen niet langer relevant was. Hij stelt letterlijk: *'In the industrial era, Great Britain had more to gain by exploiting her comparative industrial advantage and technological superiority in world markets than by acquiring an overseas empire.'* (Gilpin, 1981, p. 138) Men kan zich bij deze uitspraak afvragen waarom Groot-Brittannië dan de hele eeuw lang verderging met zijn – weliswaar niet altijd even spectaculaire – koloniale expansie, en onder meer zijn macht over India consolideerde. Waarom had dit koloniale model aan het einde van de eeuw zo een aantrekkingskracht, met name in Duitsland? Dat had toch gemakkelijk zijn eigen handelsimperium zonder kolonies kunnen uitbouwen. Blijkbaar werd de visie van Gilpin niet gedeeld door einde 19de-eeuwse waarnemers.

Al met al lijkt 'hegemonie' dan ook een te zwakke omschrijving om de wereldwijde Britse machts capaciteit te omschrijven. Zij ging veel verder dan een louter handelsimperium (gebaseerd op zeemacht, vrijhandel en de goudstandaard), waar hegemonische denkers zo graag op focussen. Trouwens, Krasner (1976) stelt zelf dat vrijhandel een hoofdzakelijk Europees fenomeen was, en bijvoorbeeld niet de Verenigde Staten omvatte.

Er blijft bovendien de vraag hoe men deze hegemonische stelling verzoent met de Britse positie in Europa zoals we ze hierboven hebben geschetst. Net als hegemonische auteurs het niet altijd eens zijn over de identiteit van de historische hegemonen (Portugal, Spanje, etc.) stellen we vast dat ze het ook niet eens zijn over waar het hoogtepunt van de Britse macht in de 19de eeuw lag. Modelski (1987, p. 40) spreekt van de jaren 1815-1849 en ziet de jaren 1850-1873 als een periode van delegitimatie. Knutsen volgt hem hierin, al gebruikt hij een andere terminologie. Gilpin spreekt integendeel juist van een hoogtepunt in de periode 1849-1880.

En dan is er nog een tweede vraag: waarom spreekt Modelski over delegitimatie in de periode 1850-1873, als precies in die periode in Europa de liberalisering van het economisch leven en de vrijhandel een doorbraak kent, juist één van de terreinen waarin hij Groot-Brittannië een leidende rol toekent?

Gilpin blijft dan weer, net als Layne die duidelijk door hem geïnspireerd is, het antwoord schuldig op de volgende vraag van Schroeder : hoe valt het te verklaren dat op het ogenblik dat de Britse materiële macht – gebaseerd op zeemacht, handel en industriële capaciteit; wat Gilpin als een cruciaal gegeven beschouwt – op haar hoogtepunt was, die toch niet leidde tot een determinerende invloed op de politieke en diplomatieke evoluties op het Europese continent? ¹

---

¹ Er dient opgemerkt dat oudere werken in de hegemonische traditie zoals deze van Modelski (1987) en Gilpin (1981) verschenen zijn voor de publicatie van Schroeders *"Transformation of European politics"* (1994b) en aanverwante artikels (Schroeder, 1989, 1992; 1994a) waarin hij niet alleen een interpretatie van

Het is in dit verband trouwens opvallend dat deze auteurs, ondanks al hun beweringen dat zij vooral geïnteresseerd zijn in het wereldwijde niveau, eigenlijk weinig vertellen over hoe die wereldwijde orde er uitzag. Nergens wordt verteld hoe de Britse hegemonie een wereldwijde orde creëerde of hoe Groot-Brittannië, los van het garanderen van vrije scheepsvaart via haar marine, werkelijk wereldwijd ‘public goods’ garandeerde in Azië, Latijns-Amerika of Afrika. Als men het over de wereldwijde ‘Pax Britannica’ heeft dan brengen die auteurs geen substantieel verhaal over wat die ‘vrede’ dan juist inhield, wellicht omdat men dan al te zeer zou moeten terugvallen op een verhaal over koloniale praktijken, die vandaag vaak niet bepaald als een lichtend voorbeeld worden gezien. Zelfs Knutsen, die spreekt over imperiale democratie, heeft het niet echt over de kolonies.

Deze interpretatie is des te meer opmerkelijk omdat juist het succes waarmee Groot-Brittannië zijn koloniale rijk had uitgebouwd, een bron van bewondering was. Alle grootmachten (Oostenrijk uitgezonderd) bewandelden het koloniale pad maar waren hierin veel minder succesvol dan de Britten. Als er al sprake is van invloed van een wereldwijd Brits model, dan is het wel hier, ofschoon de Britten zeker niet de uitvinders van het kolonialisme zijn. Tenslotte was het Duitsland van de jaren 1890 en later niet gefrustreerd vanwege het feit dat het geen handelsimperium kon opbouwen. Het had immers een handelsimperium, zeker in Latijns-Amerika. De frustratie vloeide vooral voort uit de beperktheid van de koloniale bezittingen, in de zin van rechtstreeks bestuurde overzeese gebieden, die het niet in overeenstemming achtte met zijn industriële macht en die uitermate klein waren in vergelijking met de Britse. Dat was waar het in de denkwereld van de late 19de eeuw op aankwam, niet op handelsrelaties.

Hegemonische auteurs gaan daarentegen in de praktijk vooral in op de rol van Groot-Brittannië in Europa, ook al stelt men dat deze regio van ondergeschikt belang is. Het land wordt hier dan gezien als de belangrijkste organisator van de postnapoleontische Europese orde, en dit op twee vlakken: economisch, via vrijhandel en monetaire stabiliteit; en militair en inzake veiligheid via het mechanisme van het machts-evenwicht en/of het Europese Concert. Die elementen vinden we terug bij de drie auteurs. Knutsen voegt hier nog een derde element aan toe: het promoten van democratie, waar we later op terugkomen (Knutsen, 1999).

We hebben wat betreft vrijhandel, en meer algemeen diplomatieke invloed en militaire macht, reeds gezien hoe genuanceerd de relatie tot de Britse machts capaciteit in Europa was. Hetzelfde kan gezegd worden over de institutionele macht in het Concert en de politieke invloed van Groot-Brittannië. Groot-Brittannië was niet de stuwende, of de enige stuwende kracht, achter een institutionele omkadering van de Weense orde via het Concert. Men kan zelfs ronduit zeggen dat het vaak een eerder remmende factor was voor het functioneren van het Concert, aangezien het zeker in de jaren 1820 een sterke institutionalisering van dit grootmachtoverleg verhinderde en niet wenste dat het Concert vergaderde buiten crisissituaties.

---

het 19de-eeuwse Europa in termen van machts-evenwicht (lees evenwichtige multipolariteit) verwerpt maar ook zijn stelling van een dubbel Brits-Russische hegemonie in Europa in de eerste decennia na 1815 verdedigt, en dus impliciet evenzeer een eenzijdige Britse hegemonie verwerpt, zoals hij dat trouwens expliciet doet in zijn kritiek op Layne. Ze konden dan ook moeilijk met die interpretatie rekening houden.

Kortom: het in hoofdzaak Angelsaksisch hegemonisme gaat niet alleen voorbij aan de complexe en specifieke vorm die de wereldwijde Britse dominantie in de 19de-eeuw aannam, en met name aan zijn koloniale aspecten, maar ook aan de specifieke positie van Groot-Brittannië in Europa, die, noch op basis van machts capaciteit, noch op basis van invloed, onverkort als hegemonisch of unipolair kan worden omschreven. Men kan dan ook met Ingram (2000) vermoeden dat men een bepaald – en dan nog een eenzijdig – beeld van de Verenigde Staten in de 20ste eeuw projecteert op het 19de-eeuwse Groot-Brittannië.

2.7 Macht, immateriële elementen en perceptie van macht

Tot slot lijkt het ons met betrekking tot een polariteitsvergelijking vanuit de realiteit van de 19de eeuw belangrijk enkele bemerkingen te maken. Deze liggen in de lijn van wat vooral neoklassieke realistische auteurs hierover zeggen en wat wij zelf hebben gezegd in verband met immateriële elementen van macht en perceptie

2.7.1 Immateriële elementen van nationale macht in de 19de-eeuwse verhoudingen

Vooreerst herinneren we eraan dat niet-materiële maatschappelijke factoren ook een rol spelen. We verwezen reeds naar de diepgewortelde maatschappelijke afkeer van een land-leger en dienstplicht in Groot-Brittannië. Dat speelde een rol in de Krimoorlog, waar de Britse bevolking aanvankelijk wel door nationalistisch enthousiasme werd aangegrepen maar daarom nog niet bereid was om zich als vrijwilliger op te geven. Groot-Brittannië zond dan ook minder troepen dan Frankrijk (Rich, 1985). Kortom, economisch had Groot-Brittannië er geen probleem mee een groot leger op de been te brengen maar de maatschappelijke weerstand belette dit en was een fundamentele rem op de Britse militaire macht in Europa. Het verzwakte Groot-Brittannië diplomatiek (Taylor, 1954, p. XXXIII).

Een ander voorbeeld wordt gevormd door Frankrijk dat een reputatie had een revolutionaire bevolking en mentaliteit te hebben, en dat vormde in de ogen van conservatieve staatslieden zeker in de eerste helft van de eeuw een belangrijkere bedreiging dan de materiële capaciteit van het land. Oostenrijk-Hongarije werd dan weer, zeker na 1848 en al helemaal na 1867, (overigens niet onterecht) gezien als een land dat verzwakt werd door de interne tegenstellingen in deze multi-etnische staat (Kennedy, 1987; Taylor, 1964). Aan dit soort immateriële elementen, die zich op interne maatschappelijke eigenschappen en een grootmacht al dan niet versterken, gaat een benadering in termen van materiële capaciteit volledig voorbij.

Duitsers werden op hun beurt in de jaren voor 1850 en zelfs daarna, zowel door henzelf als door buitenlandse waarnemers, gezien als idealisten, metafysisch en spiritueel georiënteerd, meer geïnteresseerd in het natuurlijke en het organische dan in mechanische vernieuwing, met een grote belangstelling voor muziek en poëzie eerder dan voor mercantiele en materiële waarden zoals de Britten (Blackbourn, 2003, p. 204-5). We staan hier ver van het beeld van het efficiënte, militaristisch en industrieel georiënteerde Duitsland dat ons voor de ogen komt als we aan Duitsland aan het einde van de 19de eeuw denken.

Zoals gezegd, is het echter zeer moeilijk dit in termen van relatieve nationale macht te bestuderen. Maar het valt niet te betwijfelen dat deze immateriële elementen een belangrijke impact hadden op de wijze waarin met materiële macht werd omgegaan.

2.7.2 Perceptie van macht in de 19de-eeuwse verhoudingen

Hierbij sluit een tweede element aan: het is niet zozeer de feitelijke materiële of immateriële macht die ertoe doet, als wel de perceptie van die macht. Er is in dit verband zeker een verschil tussen de wijze waarop wij vandaag de machtsverhoudingen in de 19de eeuw evalueren en hoe tijdgenoten dat zelf deden.

De kwestie van de Duitse eenwording is hier een goed voorbeeld. Het is achteraf gemakkelijk erop te wijzen dat dit tot een enorme verschuiving in de machtsverhoudingen leidde, maar het is de vraag of tijdgenoten dat altijd wel zo zagen, en of ze dit een slechte zaak vonden. De combinatie van economische en militaire macht die van het verenigde Duitsland zou uitgaan; was wellicht in 1860 nog niet te voorzien. In ieder geval leek niemand (noch de Russen, noch de Fransen, noch de Britten) de dreiging ernstig genoeg te nemen om echt tegenwicht te geven en de onderlinge tegenstellingen te overwinnen. In de Schleswig-Holsteinkwestie werd geen front gevormd, terwijl er nog in 1852 via het Concert een duidelijke limiet was gesteld aan de Duits-Pruisische ambities. Oostenrijk sloot zich zelfs bij Pruisen aan omdat het vreesde anders de eigen positie in Duitsland te ondergraven. In Groot-Brittannië zagen sommigen Pruisen als een moderne protestante staat op weg naar liberalisme. Palmerston zag in een versterkt Pruisen een tegenwicht tegen Frankrijk en Groot-Brittannië (wat het ook lange tijd was). Napoleon III was verstrikt in zijn eigen nationalistische retoriek en zag te laat zijn vergissing in. Rusland, meende dan weer weinig te vrezen te hebben van een versterkt conservatief Pruisen (Goddard, 2008/2009; Kennedy, 1980, p. 18; Mosse, 1958, p. 359; Rich, 1992 p. 206; Taylor, 1954, p. 176-178).

Meer in het algemeen gewezen worden op het feit dat er een verschil kan zijn tussen hoe wij, achteraf de machtsverhoudingen evalueren en hoe de 19de-eeuwse beleidsmakers die zagen. De indicatoren die wij hoger hebben gebruikt, zijn niet per definitie de maatstaven waarin toen werd gedacht. Schroeder (1977a & b) merkt dit op in een kritiek op een kwantitatieve analyse van de machtsverhoudingen in de jaren 1870-1880 die concludeert dat Frankrijk een overwicht had op Duitsland (sic). Dat was uiteraard niet hoe de tijdgenoten en vooral de Fransen zelf de verhoudingen zagen. Het heeft volgens Schroeder dan ook weinig zin allerlei indicatoren te hanteren, als de Fransen zelf vooral hun eigen demografische neergang zagen, in een tijd van massalegers uiteraard een cruciaal militair element (Schroeder, 1977a & b). Taylor (1954, p. XXVI) is het met die zienswijze eens.

Daarnaast zijn immateriële factoren en ook de perceptie van macht een belangrijk gegeven. Het verschil tussen feitelijke machtsverhoudingen – zoals a posteriori in kaart gebracht door kwantitatief georiënteerde wetenschappers – en de wijze waarop zij door de tijdgenoten zelf werden gezien, is cruciaal als we aan machtsverhoudingen een verklaring willen geven voor concrete gebeurtenissen in de internationale politiek.

Tot slot kan elke analyse van de 19de-eeuwse machtsverhoudingen niet om de vaststelling heen dat er een grote evolutie is geweest in de onderlinge verhoudingen tussen de groot-

machten. De sterkte van hegemonische en cyclische theorieën is dat zij minstens aandacht hebben voor de evoluties in de machtsverhoudingen, iets wat polariteitsdenkers niet doen, met hun ruwe en uiteindelijk statische beschrijving van de 19de-eeuwse machtsverhoudingen in termen van multipolariteit. Maar deze evoluties zijn niet enkel het gevolg van de vaak aangehaalde verschillen in economische groei die een hegemonische auteur als Gilpin (1981) – en in zijn navolging ook Kennedy (1987) – aanhaalt als het stuwende mechanisme van de onderlinge verhoudingen. Evenmin valt het verhaal te herleiden tot een ‘balancing’ oefening zoals de neorealisten doen. Ook de processen van integratie (Duitsland) en desintegratie (Oostenrijk-Hongarije na Wereldoorlog I), territoriale expansie en immigratie (de Verenigde Staten) zijn hierbij ontegensprekelijk van belang.

3 Structuur: Clusterpolariteit

Onze analyse van clusterpolariteit beperkt zich in de 19de eeuw tot het Europese subsysteem. De reden hiervoor is dat de twee buiten-Europese grootmachten slechts aan het einde van de door ons besproken periode in beperkte mate betrokken raakten bij de inter-Europese verhoudingen en dat meer bepaald allianties tussen de Verenigde Staten en Japan enerzijds en de Europese grootmachten anderzijds lange tijd niet voorkwamen. Het gegeven hangt uiteraard samen met de overgang van het Europese systeem naar het wereldwijde niveau. Maar zelfs in hun periode van koloniale expansie hielden de Verenigde Staten zich ver van de intern Europese verhoudingen. In feite zien we maar één bondgenootschap tussen een buiten-Europese grootmacht en een Europese: namelijk de Brits-Japanse alliantie van 1902.

¹

Een periode van honderd jaar in termen van clusterpolariteit beschrijven is niet evident. Onvermijdelijk komt men hier terecht in de interpretatiestrijden tussen historici maar ook tussen politieke wetenschappers, waaruit we gepoogd hebben een eigen visie te destilleren. Wat de politiekwetenschappelijke benadering betreft: er zijn in het algemeen al weinig auteurs die de internationale verhoudingen in termen van clusterpolariteit analyseren, en dit geldt a fortiori voor de 19de eeuw.

Historici hanteren doorgaans het polariteitsdiscours niet in hun beschrijving van de diplomatieke evoluties, de coalitie- en alliantievormingen van de 19de eeuw. Oudere auteurs refereren hooguit naar evoluties in termen van machtssevenwicht (Gulick, 1967; Taylor, 1954) en in ideologische termen van conservatieve restauratie en dynastische legitimiteit, versus liberalisme, nationalisme en in een later stadium socialisme. Hier vormen de internationale betrekkingen deel van een groter maatschappelijk conflict. Een jongere generatie historici besteedt weinig aandacht aan dit laatste element en kijkt vooral naar de evolutie in termen van samenwerking of confrontatie tussen de grootmachten. Vooral Schroeder legt hierbij de nadruk op het feit dat er in de eerste decennia na 1815 in de verhoudin-

---

¹ Er bestonden talrijke allianties tussen Latijns-Amerikaanse staten onderling maar die worden hier buiten beschouwing gelaten, omdat zij geen grootmachten omvatten. Natuurlijk waren er ook vele verdragen met buiten-Europese politieke eenheden als China of Perzië, die echter meer onder de categorie van informeel imperium vallen.

gen tussen de grootmachten sprake was van een verandering van cultuur ten aanzien van het 18de-eeuwse denken, waarbij meer terughoudendheid aan de dag werd gelegd. Deze cultuur verdween na 1856 (Schroeder, 1972).

Beide benaderingen reiken elementen aan die interessant zijn voor een analyse in termen van clusterpolariteit, maar brengen niet heel het verhaal. In het recentere historische handboek van Bridge en Bullen (2005) vinden we daarentegen wel aanzetten tot een structurele benadering in termen van clusterpolariteit, en het vormt dan ook de belangrijkste leidraad bij ons hierna volgende beschrijving.

In wat volgt starten we met de beschrijving van clusterpolariteit in termen van andere interacties dan alliantievorming (economische relaties, intermenselijke contacten, enz... zie Lexicon). Vervolgens gaan we dieper in op de patronen van alliantievorming, op de rol van internationale organisaties (of de afwezigheid daarvan), om tot slot te wijzen op de ideologische factoren en de algemene cultuur van het internationale systeem.

3.1 Clusterpolariteit in de 19de eeuw en verschillende domeinen van interactie

In analyses van de 19de eeuw met betrekking tot clustervorming heeft men in de praktijk vooral oog voor het diplomatieke gebeuren en alliantievorming. Er is weinig aandacht voor andere vormen van interactie in de internationale samenwerking. Dat is niet voor niets.

Immers een belangrijk verschil tussen de Koude Oorlog en de 19de eeuw, wordt duidelijk als we niet alleen naar alliantiesystemen of internationale organisaties kijken maar ook naar de economische transacties, de culturele en andere vormen van uitwisseling, reizen, enz. Dit soort contacten en uitwisselingen waren tussen de twee blokken tijdens de Koude Oorlog uitermate beperkt. Zonder hier een uitgebreide analyse te maken van de internationale economische en andere vormen van interactie binnen het 19de-eeuwse Europese systeem, is het duidelijk dat er geen sprake was van het systematisch samenvallen van culturele en economische contacten, allianties en ideologische voorkeuren, zoals dit in de vier decennia na 1945, zeker in de Euro-Atlantische kernregio van de Koude Oorlog, het geval was.

Zeker waren er verschillende visies op de vraag hoe men de economie en de internationale handel het best kon organiseren (vrijhandel versus mercantilisme). Zeker ontstonden er handelsblokken (zoals het Zollverein) die een politieke inspiratie hadden, of die minstens door andere landen als politiek geïnspireerd werden gezien. Zeker werden periodes van vrijhandel afgewisseld met periodes waarin protectionisme, vaak nationalistisch geïnspireerd, de bovenhand had. Zeker waren er ook gevallen waarin economische contacten geïnspireerd werden door politieke en geostrategische overwegingen. De pogingen tot het sluiten van een Frans-Belgische douane-unie in de jaren 1836-1842 werden zeker door tijdgenoten, niet het minst de grote mogendheden, zo geïnterpreteerd (Coolsaet, 1998, p. 75-82).

Russische leningen werden aan het einde van de 19de eeuw vooral op de Parijse beurs geplaatst, overigens nadat Bismarck om intern politieke redenen verboden had Russische leningen op de Duitse beurzen te verhandelen. Hierdoor werd Frankrijk in feite de finan-

cier van de Russische economische en militaire ontwikkeling. Het Frans-Russische militair akkoord vormde hiertoe een stimulans en de Franse regering bevorderde deze financiering omdat ze op die manier Rusland nauwer aan zich bond (Bridge & Bullen, 2005, p. 240-1; Doise & Vaïsse, 1992, p. 104-23; Renouvin, 1959). In het algemeen waren leningen trouwens een integraal onderdeel van het Franse diplomatiek en strategisch beleid. Zo werd het land in het decennium voor Wereldoorlog I de belangrijkste financier van het armlastige Servië, dat altijd om geld verlegen zat om zijn leger uit te rusten. De leningen dienden onder meer om Franse wapens aan te kopen, tot woede van de vroegere leverancier Oostenrijk dat riposteerde met een boycot van Servisch varkensvlees (de Varkensoorlog), wat meteen het einde inluidde van de Oostenrijkse invloed in dat land (C. Clark, 2012, p. 29-30).

Hier is op het eerste gezicht enige gelijkenis met de wapenleveranties en leningen die een klassiek onderdeel vormden van de politiek van invloedssferen tijdens de Koude Oorlog. Alles bij elkaar genomen werd men hier echter nooit geconfronteerd met de extreme situatie van de Koude Oorlog waarbij de handel tussen de twee blokken uitermate beperkt was, aan strikte regels onderworpen en de inzet van een geostrategisch en ideologisch machtspeel. Groot-Brittannië en Duitsland bleven voor elkaar belangrijke handelspartners, ook in de jaren net voor de Eerste Wereldoorlog (Kennedy, 1980).

Hetzelfde kan gezegd worden van persoonlijke, culturele en wetenschappelijke contacten. Ook al bleef censuur in vele landen bestaan, ook al zag Metternich in Parijs het hoofdkwartier van alle bestaande en ingebeelde revolutionaire bewegingen, ook al kondigde Bismarck een ‘Kulturkampf’ af, gericht tegen de katholieken die hij onder meer als een vijfde kolonne van buitenlandse mogendheden zag (de paus, het Poolse nationalisme, Oostenrijk), al bij al is het zeker niet zo dat dit leidde tot een omzeggens totaal verbreken van culturele of wetenschappelijke en andere contacten zoals we dat tijdens de Koude Oorlog hebben gekend. Het is voor historici dan ook geen enkel probleem om de grote lijnen van de artistieke, wetenschappelijke en intellectuele evoluties in Europa als één geheel te behandelen. Ondanks de enorme veranderingen die zich op dit vlak voordeden, is het bijvoorbeeld voor Hobsbawm niet moeilijk om vergelijkbare artistieke en intellectuele trends in het despotische Rusland en het liberale Groot-Brittannië te beschrijven (Hobsbawm, 1977, 1994, 1997). Reizen was uiteraard, veel meer dan vandaag, iets voor de geprivilegieerde klassen maar die deden dat (zeker naar het einde van de 19de eeuw toe) gemakkelijker dan tijdens de Koude Oorlog. Er waren zelfs minder administratieve belemmeringen dan vandaag. Buiten het tsaristische rijk raakten paspoorten meer en meer in onbruik en visaverplichtingen waren voor Wereldoorlog I omzeggens onbestaand.

Kortom, een vergelijking tussen met de 19de eeuw – en trouwens ook met de voorgaande eeuwen enerzijds en met de periode 1945-1991 anderzijds – leert ons hoe specifiek de Koude Oorlog wel was, als het op dit soort contacten aankomt. Zij kende in het 19de-eeuwse Europa haar gelijke niet.

3.2 Clusterpolariteit: alliantievorming in de 19de eeuw

Uit het voorgaande volgt dat, indien men de 19de eeuw wenst te analyseren in termen van clusterpolariteit, de nadruk onvermijdelijk komt te liggen op alliantievorming. We herinneren eraan dat we alliantievorming hebben omschreven als formele of informele over-

eenkomsten voor veiligheidssamenwerking tussen twee of meerdere staten met als doel de veiligheid en/of invloed van elk van lidstaten te verhogen. Dit kan veel verschillende vormen aannemen, maar het veronderstelt wel een vorm van wederzijdse militaire ondersteuning.

3.2.1 Clustervorming, kwantificering en types van allianties

Hoewel het Correlates of War Project veel werk heeft verricht voor het in kaart brengen van allianties, lijkt dit ons weinig bij te dragen tot een beter inzicht in de clusterpatronen. In de periode 1815-1914 identificeert men een negentigtal overeenkomsten met een bepaalde militaire impact. COW maakt hierbij een onderscheid tussen defensiepacten (militaire bijstand), neutraliteitsovereenkomsten en niet-aanvalspacten, en louter militaire ententes (overleg in crisissituaties). Hierbij duiken echter onmiddellijk problemen op. Onder de categorie defensiepacten vallen wel heel verschillende overeenkomsten, gaande van de grote klassieke alliantie voor militaire bijstand in geval van conflict (bijvoorbeeld de Dubbele Alliantie van 1879) tot de Brits-Spaanse-Franse Conventie van Londen (1861) voor het manu militari innen van de Mexicaanse schulden, of Nederlands-Spaanse plannen voor het bestrijden van piraten in de Middellandse Zee (1816-1820). Om het in hedendaagse termen te zeggen, er wordt hier geen onderscheid gemaakt tussen wat men vandaag in NAVO-termen ‘artikel V operaties’ noemt (gemeenschappelijke defensie) en andere gezamenlijke militaire activiteiten. Blijvende allianties en ad hoc initiatieven van korte duur (vaak verbonden met concrete oorlogssituaties) lopen door elkaar. Men neemt ook enkele formele (geschreven) overeenkomsten met een militair doel op, meer bepaald een verondersteld gedrag in geval van een gewapend conflict. Hierdoor vallen een aantal afspraken buiten de inventaris, die nochtans vaak ook met Alliantie of Entente werden aangeduid.¹ Het meest sprekende voorbeeld is de Heilige Alliantie, zeker geen louter militair gegeven maar wel belangrijk voor de stabiliteit in de eerste decennia na 1815. Een ander slachtoffer van deze strikte interpretatie is de Brits-Franse ‘Entente Cordiale’ die niet in 1904 maar pas bij de militaire afspraken van 1912 wordt opgenomen, ondanks het feit dat er al sinds 1906 sprake was van vlootoverleg (Bridge & Bullen, 2005, p. 306). Ook de Oostenrijks-Russische Entente van 1897 valt weg, ofschoon zij een belangrijke bijdrage leverde tot de diplomatieke stabiliteit in de periode 1897-1908. Het is echter onmogelijk iets zinnigs over de polariteitsconstellaties te zeggen zonder deze niet-militaire afspraken mee in rekening te brengen. Ze handelden trouwens in het algemeen over veiligheidsproblemen.²

---

¹ Schroeder (1976/2004d) wijst erop dat de termen alliantie en geallieerden in de 19de eeuw veel breder werd gebruikt dan de strikte interpretatie, gehanteerd door juristen, die in feite enkel slaat op defensiepacten in de strikte zin van het woord. Men kan ook gewoon samenwerking of vriendschappelijke relaties bedoelen. Dit is dus nog breder dan het hierboven door politieke wetenschappers gehanteerde onderscheid tussen drie types allianties, een onderscheid dat Schroeder blijkbaar niet kende.

² Inderdaad gaat deze benadering van het Correlates of War Project er de facto vanuit dat enkel militaire samenwerking of het op een andere wijze garanderen van een bepaald gedrag (neutraliteit, non-agressie, overleg) in geval van crisis relevant is voor het uitbreken van oorlog. Men gaat voorbij aan het feit dat ook vormen van conflictoplossing (bijvoorbeeld de Entente Cordiale) of het gezamenlijk beheersen van conflictsituaties (bijvoorbeeld de Oostenrijks-Russische Entente van 1897) hun belang hebben bij het al dan

Hier komt nog bij dat bondgenootschappen vaak een complex gegeven waren. Zij hadden niet enkel en alleen militaire doelstellingen, laat staan dat zij louter bedoeld waren als vormen van ‘balancing’ tegen een overmacht. Dat laatste kwam zeker voor: het Russisch-Frans Militair Akkoord van 1891-1894 is hier een voorbeeld van (Doise & Vaïsse, 1992). De afspraken tussen Cavour en Napoleon III kunnen zelfs regelrecht gezien worden als een alliantie met agressieve (en geen defensieve) bedoelingen. Maar ondanks de militaire bepalingen in de teksten waren de bondgenootschappen van het Bismarckstelsel, bijvoorbeeld ook bedoeld om de Oostenrijks-Russische tegenstelling onder controle te houden en zo een militair treffen te vermijden (Schroeder, 1976/2004d). Militaire en niet-militaire doelstellingen liepen vaak door elkaar en bovendien konden de bepalingen en verplichtingen ook wisselen naargelang de partners in de Alliantie of doorheen de tijd. Dat was bijvoorbeeld het geval met de Triple Alliance, waarin de verbintenissen van Italië niet dezelfde waren als deze van de twee andere partijen.

Tegen deze achtergrond hoeft het niet te verwonderen dat sommige oudere analyses van de 19de eeuw in termen van clusterpolariteit voor ons doel weinig of geen relevante informatie opleveren (zie bv. Bueno de Mesquita, 1975, 1978). Ons lijkt het beter terug te vallen op een narratieve beschrijving van de alliantie- en coalitievorming in de 19de eeuw. Clusterpolariteit heeft zoals gezegd te maken met interactie en een narratieve benadering leent zich hier veel beter toe. Hierna volgt dan ook een overzicht waarbij we ons hoofdzakelijk baseren op de beschrijving van Bridge en Bullen (2005). We volgen ook grotendeels de indeling die deze historici van de periode 1814-1914 maken. Zelf geven zij geen beschrijving in termen van polariteit maar uit hun relaas kunnen we wel een patroon afleiden van clustervorming, of de afwezigheid daarvan.

3.2.2 Narratieve beschrijving van de evoluties van de allianties in de periode 1815-1914

Het Congressstelsel (1815-1823): quasiunipolair maar zonder dominante macht

Deze jaren kunnen omschreven worden als een typische naoorlogse periode waarin de grote krachten van de nieuwe ordening worden vastgelegd en grootmachten hopen de samenwerking die tijdens een oorlog is gegroeid verder te zetten. Deze periode wordt doorgaans de Congresperiode genoemd, naar het Congres van Wenen en daaropvolgende bijeenkomsten van de staatshoofden in het Europese Concert. Typisch voor deze periode is dat, ondanks tegenstellingen en botsende belangen, uiteindelijk samenwerking, het zoeken naar een consensus en het afwegen van elkaanders belangen bij de bondgenoten overheersten (Kissinger, 1994; Schroeder, 1989, 1992, 1994b).

Dit werd bevorderd door het feit dat de Britse politiek gedomineerd werd door de Tories, met name door Castlereagh, die uiteindelijk weinig moeite had met het principe van monarchistische legitimiteit dat door iemand als Metternich voorop werd gesteld. De overeenstemming tussen de grootmachten was echter nooit volledig en verschillende auteurs hebben hier vaak ook uiteenlopende visies over. Kissinger benadrukt de rol van Groot-

---

niet uitbreken van oorlogen. Ten dele gaat deze benadering ook voorbij aan de hechte band die in de 19de eeuw in de ogen van conservatieve staatslieden bestond tussen intern politieke ontwikkelingen en oorlog.

Brittannië en Oostenrijk tijdens het Congres van Wenen. Bridge ziet in de periode 1815-1823 een Brits-Oostenrijkse as versus een Frans-Russische, wat zeker terecht is voor de eerste jaren van de betrokken periode. Naar het einde zou Groot-Brittannië zich echter meer en meer van Oostenrijk distantiëren (Bridge, 1979; Bridge & Bullen, 2005; Kissinger, 1957; Schroeder, 1992).

Dat de consensus nooit volledig was, blijkt ook uit de evoluties van de twee belangrijkste allianties die in de nadagen van de napoleontische oorlogen tot stand kwamen: de Heilige Alliantie van september 1815 en de Viervoudige Alliantie van november van datzelfde jaar

De Viervoudige Alliantie tussen de vier grote overwinnaars van de napoleontische Oorlogen was in eerste instantie een garantieverdrag van de territoriale bepalingen van het Congres van Wenen tegen een Franse agressie. Daarnaast leverde het beroemde artikel 6 van het verdrag de juridische basis voor de hoger vermelde concertbijeenkomsten omdat het de mogelijkheid voorzag van vergaderingen van de grootmachten om gemeenschappelijke belangen, vrede en welvaart te vrijwaren. Frankrijk werd in 1818 toegelaten tot deze bijeenkomsten, waardoor alle grootmachten in het Concert vertegenwoordigd waren. Tegelijkertijd bleef de Viervoudige Alliantie echter wel functioneren als een tegenwicht tegen Frankrijk (Bridge & Bullen, 2005 p. 40-42).

Daarnaast was er de Heilige Alliantie, die niet enkel de grootmachten omvatte maar alle staatshoofden in Europa. Alleen de Britse Prins-Regent, de Ottomaanse sultan en de paus traden niet toe. De Alliantie kreeg later een kwalijke reputatie als een instrument van anti-liberale reactie. Maar zo was ze zeker oorspronkelijk niet bedoeld. Zij was ontstaan op initiatief van de Russische tsaar en geïnspireerd door een combinatie van zijn verlichte opvoeding en een meer recente mystiek-christelijke inspiratie. De uitermate vage tekst was niet echt een diplomatiek instrument. Eerder was hier sprake van een algemene oproep tot eenheid tussen de volkeren en hun leiders (Bridge & Bullen, 2005, p. 38).

De diplomatieke evoluties in de jaren 1815-1823 kunnen gezien worden als één lange interpretatiestrijd over de afspraken van Wenen, en meer bepaald over de draagwijdte van de Viervoudige Alliantie. Hierbij groeide de Heilige Alliantie voor de conservatieve mogendheden meer en meer uit tot een alternatief voor de Viervoudige.

Vooreerst heeft Alexander I gepoogd via de Heilige Alliantie ook een wereldwijd tegenwicht te geven aan de Britse mondiale en maritieme dominantie, met name door pogingen om de Verenigde Staten te betrekken, steun te bieden aan de Spaanse vloot en aan de Spaanse strijd tegen de revolutionairen in Spaans-Amerika, en via voorstellen voor een gezamenlijk optreden tegen piraterij. Historici zijn het niet eens over het belang van deze pogingen, die al bij al beperkt en van korte duur waren (Bullen, 1979a; Bridge & Bullen, 2005, p. 39; Schroeder, 1994b).

Vervolgens verzetten de Britten zich tegen een interpretatie van de Viervoudige Alliantie die het overleg tussen de grootmachten ook buiten crisismomenten zou institutionaliseren en die de alliantie op eigen houtje (zonder inspraak van de betrokken staat) het recht gaf tot interventie (Bridge & Bullen, 2005, p. 60-1). Hierbij speelde zowel de vrees meegeleurd te worden in een reactionaire politiek, als een bepaald isolationisme dat kenmerkend was voor de Britse traditie.

In het ingewikkelde diplomatieke spel dat zich hierrond ontwikkelde, en gestalte kreeg in de concrete vraag of men al dan niet in naam van de Viervoudige Alliantie kon interveniëren, verwijderden Groot-Brittannië en Oostenrijk zich meer en meer van elkaar. Metternich stuurde vervolgens de Heilige Alliantie in een conservatieve antiliberaal richting. De Britten verzetten zich hiertegen. Het keerpunt was ongetwijfeld de conferentie van Troppau (december 1820), waar de drie conservatieve mogendheden, zonder Frankrijk en Groot-Brittannië, het recht op militaire interventie ter bestrijding van de revolutie expliciet bevestigden. Bridge en Bullen (2005) spreken daarom sinds Troppau van een Neo-Heilige Alliantie.

Samengevat: zeker in vergelijking met andere periodes, overheerste samenwerking tussen de grootmachten. Zij was uiteindelijk belangrijker dan hun onderlinge ideologische of andere tegenstellingen. Men kan in termen van clustervorming dan ook spreken van een quasiunipolariteit maar dan wel zonder één dominante macht. Het is deze soort consensus, typisch voor onmiddellijk naoorlogse periodes, die wellicht bij hegemonisch geïnspireerde denkers tot de conclusie leidt dat hier sprake is van een unipolariteit in termen van clustervorming, gebaseerd op een Brits overwicht in termen van nationale macht. Zoals wij hoger hebben gezien is dit een betwistbare interpretatie en beschouwen we de Weense afspraken minstens als het resultaat van zowel de Britse als de Russische macht, waarbij de rol van Groot-Brittannië niet eenduidig is. Bovendien moet zeker de diplomatieke rol van Oostenrijk (Metternich) niet onderschat worden. Daar komt nog bij dat de tegenstellingen tussen de grootmachten al met al ook reëel waren én toenamen, en dat gaandeweg vooral de oostelijk grootmachten zich aan elkaar sloten in een conservatieve alliantie, waardoor het unipolair karakter van deze periode werd aangetast.

'Every Nation for itself? De periode 1823-1830

Met de woorden van de Britse minister van Buitenlandse Zaken Canning geven Bridge en Bullen (2005) deze periode de titel *"Every nation for itself"* mee. Deze uitspraak moet zeker gezien worden tegen de achtergrond van een groeiend Brits isolationisme en een afkeer van gemeenschappelijk optreden van de grootmachten en/of interventie ten voordele van conservatieve regimes. Deze periode werd onder meer gekenmerkt door Franse pogingen, gesteund door Rusland, om zijn traditionele invloed in Spanje te herstellen. De Franse militaire interventie ten voordele van het reactionaire Bourbonbewind leidde tot een competitie met Groot-Brittannië, zonder dat dit echter tot een directe confrontatie leidde (Bullen, 1979a).

Opmerkelijk is echter vooral het omgaan van de grootmachten met de Griekse opstand. In 1821 zag Rusland op de conferentie van Laibach onder invloed van Metternich nog af van interventie ten voordele van de orthodoxe christenen in het Ottomaanse Rijk. Metternich verwees naar de principes van dynastieke stabiliteit en het verzet tegen de revolutie, en werd hierbij gesteund door Castlereagh. Toen de Griekse opstand bleef aanslepen, koos Rusland in 1825 echter voor een onafhankelijke koers in deze kwestie. Hierop volgde een jaar later een Russisch-Turks Verdrag (Akkerman, 1826) ten voordele van de christenen. Maar in 1827 werd dan weer een overeenkomst tussen Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland gesloten over een gemeenschappelijk optreden in de Griekse oorlog. Dit leidde tot de vernietiging van de Egyptisch-Turkse vloot door eskaders van de drie grootmachten

(1827), een Turks-Russische oorlog (1828-1829) en een Franse bezetting van Zuid-Griekenland. Vervolgens waren het in 1830 ook dezelfde drie grootmachten die het Ottomaanse Rijk de onafhankelijkheid van Griekenland oplegden, onder een gemeenschappelijk protectoraat (Bridge & Bullen, 2005; Schroeder, 1976/2004d, 1994b). Zeker de Griekse kwestie toont aan dat coalitie- en alliantievorming niet louter verliep volgens het patroon van de Heilige Alliantie of een conservatief blok tegen de rest.

Samengevat: het is moeilijk deze periode te duiden in termen van clusterpolariteit. Ad hoc samenwerking en tijdelijke allianties voerden hier de boventoon, al bleef bijvoorbeeld ook de Heilige Alliantie bestaan. Men kan echter zeker niet spreken van een opdeling van Europa in verschillende kampen. De belangrijkste alliantie die in deze periode ontstond, deze met betrekking tot de Griekse kwestie, is bovendien geen defensiepact in de strikte zin van het woord, wel een ad hoc overeenkomst voor interventie in Griekenland en voor het onder controle houden van de onderling tegengestelde belangen in deze kwestie.

Frans-Britse Entente versus Heilige Alliantie (1830-1853)

Het revolutiejaar 1830 mag men niet beschouwen als een groot scharniermoment in de 19de-eeuwse politieke evoluties, zoals historici dat voor het jaar 1848 of de Krimoorlog doen. Dat neemt niet weg dat vooral de politieke veranderingen in Frankrijk en Groot-Brittannië op internationaal vlak gevolgen hadden. In Frankrijk verving de Julirevolutie het reactionaire Bourbonregime door een gematigde constitutionele monarchie. In Groot-Brittannië was er in 1830 een regeringswijziging van de Tories naar de meer liberaal georiënteerde Whigs, in 1832 gevolgd door een hervorming van het parlement en kieswetgeving. De liberalen in beide landen spraken al gauw van een rivaliteit tussen de liberale en constitutionele grootmachten: Frankrijk en Groot-Brittannië enerzijds tegenover de conservatieve monarchieën anderzijds, waarbij vooral Rusland, zeker na de Poolse opstand, werd gezien als een bolwerk van de reactie. Bovendien verdachten de Britten Rusland van expansionistische ambities in de Balkan (Bridge & Bullen, 2005, p. 86-96).

Deze opdeling wordt weerspiegeld in de Frans-Britse Entente versus de vernieuwde Heilige Alliantie. De Frans-Britse toenadering uitte zich in de samenwerking rond de Belgische kwestie, de Britse erkenning van de Franse bezetting van Algerije, en de Quadruple Alliance tussen deze twee landen, Portugal en Spanje, die in feite neerkwam op een Frans-Britse garantie ten aanzien van de liberale regimes in die landen. Vooral deze laatste overeenkomst werd door Palmerston gezien als een liberaal blok, als tegenhanger tegen de conservatieve grootmachten (Webster, 1951).

De overeenkomst van Münchengrätz (1833) tussen Rusland en Oostenrijk, waar Pruisen zich later in Berlijn bij aansloot, kan gezien worden als een hernieuwing van de Heilige Alliantie waarbij Rusland niet alleen tegemoetkwam aan de Oostenrijkse bekommernissen ten aanzien van het Ottomaanse Rijk (zie verder), maar ook zijn steun hernieuwde aan de beide Duitse staten in hun strijd tegen revolutionaire tendensen.

Toch zijn de internationale verhoudingen in deze periode niet enkel gekenmerkt door tegenstellingen tussen een liberaal en een conservatief blok, respectievelijk geleid door Groot-Brittannië en Rusland. Tussen de westerse machten Groot-Brittannië en Frankrijk bestonden immers ook heel wat tegenstellingen en wrijvingen, onder meer omdat de Britten de Fransen nooit werkelijk als gelijken behandelden, maar eerder als 'junior partners'. De samenwerking rond België en op het Iberisch schiereiland moet dan ook minstens

evenzeer gezien worden als een Britse poging om de Franse ambities te controleren, én als een Franse poging om, via samenwerking met de Britten, zijn positie te vrijwaren in landen (België, Spanje) die het als deel van zijn invloedssfeer beschouwde. De relatie werd dan ook zeker niet gekenmerkt door onvoorwaardelijke samenwerking.¹

Dit bleek eens te meer in de afwikkeling van de crisis veroorzaakt door de ambities en veroveringen van de pasja van Egypte, Mohammed Ali. Hoewel deze crisis oorspronkelijk ontstond uit de Britse vrees dat het Ottomaanse Rijk zou worden herleid tot een Russische vazalstaat, sloot het uiteindelijk een compromis met Rusland waarbij Mohammed Ali grotendeels met lege handen achterbleef. Dit tot woede van de Fransen die hem altijd hadden gesteund. Het einde van deze crisis werd dan ook gekenmerkt door de vrees voor een gewapend conflict met Frankrijk, niet met Rusland.

Op dezelfde wijze kan men moeilijk beweren dat de revoluties van 1848 werkelijk leidden tot een grote tegenstelling tussen de liberale en conservatieve machten. Weliswaar droeg de revolutie zeker bij tot de delegitimatie van de Weense ordening. De leider van de Franse revolutionaire regering, de la Martine, verklaarde de Verdragen van Wenen vervallen, maar stelde tegelijkertijd de andere hoofdsteden gerust omtrent de Franse bedoelingen. Ondanks alle verbale steun voor de liberale bewegingen, met name in Italië, namen noch Frankrijk, noch Groot-Brittannië echt concrete maatregelen ter ondersteuning van deze bewegingen, ook al was Oostenrijk uitermate verzwakt. De opstand in Hongarije werd door een eenzijdige Russische interventie onderdrukt. Het Concert van grootmachten trad dan weer wel gezamenlijk op door Pruisen een halt toe te roepen, toen het zich achter de ambities van de Duitse nationale beweging schaarde door de Elbevorstendommen binnen te vallen.

Samengevat : men kan deze periode tot op zekere hoogte inderdaad als bipolair beschouwen, met een westers deel van Europa (onder Britse of Frans-Britse leiding) dat meer en meer in democratisch-liberale richting evolueerde, en een oostelijk en zuidoostelijk deel (waar Rusland de grootste macht was) dat autoritair-conservatief bleef. Maar op militair-diplomatiek vlak was die tegenstelling zeker niet absoluut. We zien ook een patroon van tegenstellingen binnen en samenwerking over de grenzen van de twee 'blokken', als we die term al kunnen gebruiken. Eerder dan quasibipolariteit, zoals Rosecrance (1963) doet, zou men dan ook van een beperkte clusterbipolariteit kunnen spreken.

Realpolitik en recuperatie van nationale bewegingen: de periode 1853-1871

De periode 1853-1871 is er ongetwijfeld één van grote turbulenties in het Europese systeem. Zij wordt vaak omschreven als deze van de Italiaanse en Duitse eenwording, maar de Krimoorlog (1853-6) is hier op internationaal vlak ook een belangrijk scharnierpunt. Voor de eerste keer sinds 1815 leidde een geschil – en in dit geval zelfs een eerder futiel geschil over de controle van de heilige plaatsen in Jeruzalem – tot een rechtstreekse militaire confrontatie tussen de grootmachten, die bovendien door Frankrijk en Groot-Brittannië bewust werd gezocht. Dat Oostenrijk, na lang aarzelen en met blijvende terug-

---

¹ In de jaren 1840 zouden deze tegenstellingen leiden tot in onze ogen burleske Brits-Franse intriges rond de huwelijken van de Spaanse koningin en haar zuster. Deze 19de-eeuwse diplomatieke operette toont echter ook aan dat de tegenstellingen tussen beide grootmachten nu ook weer niet bijzonder diepgaand waren, zoals Schroeder (1994b) terecht opmerkt.

houdendheid, de kant van de westerse zeemogendheden koos, luidde het einde van de Heilige Alliantie in. Iets anders kwam er niet echt voor in de plaats. Immers, de Frans-Britse samenwerking in de Krimoorlog was niet van blijvende aard. Van een echte ideologische opsplitsing is in deze periode al evenmin sprake. Wel waren er pogingen om het nationalistische gedachtegoed, dat in 1848 sterk naar voren was gekomen, te recupereren. Dit gebeurde zowel door het conservatieve Pruisen onder Bismarck, het Frankrijk onder Napoleon III met zijn onduidelijke ideologische inslag en het eerder liberaal georiënteerde Sardinië-Piëmont onder Cavour (Rosecrance, 1963). In die zin is het fout deze periode louter te omschrijven als één van 'Realpolitik'. Het nationalisme, dat werd gestimuleerd door Frankrijk en Pruisen, en de 'would be' grootmacht Piëmont-Sardinië, was weldegelijk een specifieke ideologie. Het doet weinig ter zake of de betrokken staatslieden die ideologie ook werkelijk aanhingen (voor Napoleon III was dit wellicht het geval) of ze louter gebruikten in functie van het eigen staatsbelang (de traditionele kijk op Bismarck).

Wat wel 'Realpolitik' was, was de wijze waarop eerst Cavour en later Bismarck met allianties omgingen om hun doelstellingen te bereiken. Het grote verschil met de Viervoudige/Vijfvoudige en Heilige Allianties was dat Cavour en Bismarck de facto terugkeerden naar de 18de-eeuwse praktijk waarbij allianties in functie van specifieke doelstellingen werden gesloten maar in geen enkel opzicht een blijvend karakter hadden, en gemakkelijk konden verlaten worden.¹ De jaren 1853-1871 worden dan ook gekenmerkt door een patroon van wisselende allianties die geen vast karakter hadden en waarbij afspraken naast zich neer werden gelegd. Van min of meer vaste coalities was geen sprake.

Losse coalities: 1871-1879

Dit kan eigenlijk ook gezegd worden van de periode 1871-1879. De meeste beschrijvingen van de 19de-eeuwse diplomatieke evoluties zien het jaar 1871 als een breukmoment. Dat is terecht: het verlies van Frankrijk in de Frans-Duitse Oorlog en vooral de voltooiing van de Duitse eenwording vormden de grootste geopolitieke verschuiving die Europa in de 19de eeuw kende. Maar dit had niet onmiddellijk gevolgen voor de patronen van alliantievorming. Bridge en Bullen omschrijven de jaren 1871-1879 als '*a decennium of loose alignments*' (2005, p. 187). Het verschil met de decennia ervoor is dat alle grootmachten, Frankrijk uitgezonderd, min of meer tevreden waren met de situatie in Europa en geen revanchistische of expansionistische plannen koesterden. De belangrijkste alliantie van deze periode was ongetwijfeld de Driekeizersbond van 1873. Die mag niet uitsluitend gezien worden als een bismarckiaanse vernieuwing van de antirevolutionaire Heilige Alliantie. Hij was evenzeer het gevolg van de Oostenrijks-Russische wil om hun tegenstellingen in de Balkan niet uit de hand te laten lopen. Dat is echter net wat in de grote Balkancrisis van de jaren 1875-1879 wel gebeurde. Dit betekende dan ook meteen het feitelijke einde van de Driekeizersbond.

Samengevat : clustering was ook in deze eerste tien jaren na de Duitse eenwording een relatief beperkt fenomeen (Bridge & Bullen, 2005).

De Bismarcksystemen (1879-1890): unipolariteit?

---

¹ De '*politique de pourboires*' van Napoleon III kan al evengoed gezien worden als een toepassing van het 18de-eeuwse compensatieprincipe.

Na de Balkancrisis begon Bismarck bewust te streven naar een vast systeem van allianties en defensieovereenkomsten om de veiligheid van Duitsland te garanderen. Hieruit volgden twee opeenvolgende netwerken van allianties, doorgaans aangeduid als het eerste en het tweede Bismarcksysteem.¹ In essentie probeerde Bismarck hier opnieuw twee doelstellingen te verzoenen: de isolatie van Frankrijk en het onder controle houden van de Russisch-Oostenrijkse tegenstellingen op de Balkan, waarbij een monarchistisch-conservatieve inslag op de achtergrond meespeelde.

Het eerste alliantiesysteem zou opnieuw het slachtoffer worden van de gebeurtenissen op de Balkan, meer bepaald de interne evoluties in Bulgarije in de periode 1885-1887 en het Oostenrijkse verzet tegen de Russische invloed in dat land. Als gevolg hiervan verlengde Rusland de Driekeizersalliantie, voor Bismarck de kern van zijn alliantiesysteem, niet (Bridge & Bullen, 2005, p. 212-41). Het tweede systeem, gebouwd op de resten van het eerste, overleefde uiteindelijk de val van Bismarck maar kort. Doorgaans wordt de weigering van Duitsland het Herverzekeringsverdrag te vernieuwen (1890) als het einde van het Bismarcksysteem gezien.

Verder was er sprake van een groot isolement van Frankrijk, wat ook de bedoeling was van Bismarck, maar dat ook veroorzaakt werd door groeiende Frans-Britse tegenstellingen buiten Europa, o.m. in Afrika maar ook in Egypte, waar er sprake was van een afwisseling van competitie en samenwerking. Ook de Brits-Russische competitie in Azië nam toe. Tot slot viel het op dat Groot-Brittannië zich aanvankelijk afzijdig hield van de Europese ontwikkelingen, en dat het in geen enkele alliantie betrokken was. Dit veranderde met het afsluiten van de Mediterrane Entente van 1887, die duidelijk zowel een anti-Frans als een anti-Russisch karakter had (Bridge en Bullen, 2005, p. 237).

Zeker het tweede Bismarcksysteem, waarin alle grootmachten met uitzondering van Frankrijk opgenomen worden, zou men op het eerste gezicht kunnen omschrijven als een unipolaire situatie, met een clustering rond Duitsland zoals Rosecrance (1963) en Michael Haas (1973) dat doen. Dit lijkt ons echter een stap te ver. Men mag dit systeem niet zomaar vergelijken met bijvoorbeeld het netwerk van Westerse allianties waarvan de Verenigde Staten tijdens de Koude Oorlog duidelijk de kern waren, met het anticommunisme als ideologisch bindmiddel.

Om te beginnen waren een aantal van de bismarckiaanse coalities geheim, meer bepaald het Herverzekeringsverdrag en de Mediterrane Entente. Dat alleen al maakt het moeilijk om te spreken van een min of meer bewust samengaan van een aantal staten rond Duitsland. De diplomatieke evoluties in die periode kunnen niet in deze termen beschreven worden, al was het maar omdat de verschillende afspraken en verdragen met elkaar in tegenspraak waren. De landen van de Mediterrane Entente ergerden zich bijvoorbeeld aan

---

¹ Het eerste systeem bestond uit de Dubbele Alliantie (Duitsland-Oostenrijk, 1879), de Driekeizersalliantie (Duitsland-Oostenrijk-Rusland, 1881) de Drievoudige Alliantie (Duitsland-Oostenrijk-Italië, 1882) en daarboven op nog een Duits-Oostenrijks-Roemeense alliantie (1883). Het tweede systeem bouwde voort op de resten van het eerste en omvatte de hoger genoemde Dubbele en Drievoudige Alliantie, met daarnaast het Herverzekeringsverdrag tussen Duitsland en Rusland van 1887, en de Mediterrane Entente van 1887 (Groot-Brittannië, Italië, Oostenrijk-Hongarije en Spanje, waarbij later een garantie van Duitsland ten aanzien van Oostenrijk volgde, waardoor zij als onderdeel van het Bismarck systeem kan gezien worden).

de Duitse praktijk zich in concrete diplomatieke dossiers aan de zijde van Rusland te scharen (Bridge & Bullen, 2005), temeer daar er niet alleen tussen Rusland en Groot-Brittannië duidelijke tegenstellingen bestonden, maar ook tussen Oostenrijk en Rusland (Schroeder, 2004d).

Daar komt nog bij dat we alleen maar kunnen vaststellen dat de twee Bismarcksystemen maar een kort leven beschoren waren. Dat geldt zeker voor het tweede systeem, dat al bij al niet meer dan drie jaar stand hield. Bovendien liepen nog onder het bewind van Bismarck de spanningen tussen Rusland en Duitsland, onder meer op economisch vlak aanzienlijk op (Bridge en Bullen, 2005, p. 240-1).

Samengevat: Zo men al kan spreken van clusterunipolariteit, dan was dit slechts in zeer beperkte mate en in beperkte periodes het geval.

Fragiel evenwicht en het ontstaan van twee machtsblokken: de periode 1890-1914

In de polariteitsliteratuur worden de laatste vijftientig jaar voor Wereldoorlog I doorgaans gezien als een typisch voorbeeld van groeiende clusterbipolariteit (bipolarisering) in een context van machtsmultipolariteit. Voor Waltz is het juist die situatie die aanleiding geeft tot instabiliteit en ook andere auteurs hebben onderzocht welke mechanismes hier maakten dat crises moeilijk te vermijden waren. Fundamenteel is hierbij het argument dat allianties in een situatie van multipolariteit altijd aanleiding geven tot instabiliteit omdat men nooit honderd percent op bondgenoten kan rekenen waardoor 'balancing' niet optimaal functioneert (Christensen & Snyder, 1990; Rosecrance, 1963; Snyder, 1984; Waltz, 1964, 1979).

Het ruw geschetste historische verhaal dat hiermee correspondeert, luidt als volgt: vanaf de val van Bismarck ontwikkelden er zich gaandeweg in Europa twee tegengestelde blokken: één rond Duitsland (Tweevoudige en Drievoudige Alliantie, met Oostenrijk en Italië) én één rond Groot-Brittannië met het Frans-Russische Militair Verdrag (1892-1894), de Frans-Britse Entente Cordiale van 1904 en de Brits-Russische Entente van 1907, wat uitmondde in de Eerste Wereldoorlog.

Dit soort ruwe schets doet afbreuk aan de complexiteit van de diplomatieke ontwikkelingen in de vijftientig jaar voor Wereldoorlog I. Bridge en Bullen spreken van een fragiel evenwicht in de periode tussen 1895 en 1911 en zien pas vanaf een echte bipolarisering.¹ In ieder geval zijn de polariteitsverhoudingen in de hele periode tussen 1890 en 1914 duidelijk aan veranderingen onderhevig, zoals uit onderstaand overzicht moge blijken.

Het opzeggen van het Herverzekeringsverdrag, de hernieuwing van de Drievoudige Alliantie, het publiek maken van de Mediterrane Entente, de Brits-Duitse toenadering (de ruil Zanzibar-Helgoland) en de geruchten van een mogelijke Britse toetreding tot de Drievoudige Alliantie, leidden tot het Frans-Russisch Militaire Verdrag in de periode 1892-1894 (Bridge & Bullen, 2005, p. 242-50). We zouden de Europese verhoudingen rond 1894

---

¹ Bridge en Bullen leggen de scheiding tussen de voorgaande periode in 1895 bij het verlaten van de 'Neue Kurs' in Duitsland. Dit is omdat zij de periode 1879-1895 omschrijven als één gedomineerd door conservatieve machten die niet op het aantasten van het status quo uit waren. Vanuit een polariteitsperspectief moet men de breuk echter vroeger leggen omdat het Frans-Russische Militair Verdrag een belangrijke wijziging inhield inzake clustering.

dan ook kunnen aanduiden als clusterbipolair. De Frans-Russische alliantie is inderdaad een, weliswaar weinig geciteerd, schoolvoorbeeld van 'balancing'. Maar het was aanvankelijk niet enkel tegen Duitsland gericht, wel tegen de samenwerking tussen Groot-Brittannië en de centrale mogendheden (Bridge & Bullen, 2005, p. 244). Bovendien is clusterbipolariteit hier een overdreven omschrijving. De samenwerking tussen Groot-Brittannië en de 'Triple Alliance' bleef immers altijd fragiel. In Berlijn hoopte men dat de Brits-Duitse toenadering, tot een stevige wederzijdse verbintenis zou leiden, maar dit bleek een illusie te zijn. Gaande weg verwaterde de afspraken die Groot-Brittannië met zijn Mediterrane partners had en tegen 1895 waren ze omzeggens verdwenen. We spreken hier spreken dan ook beter van een 'bipolair moment' dan van een blijvende clusterbipolariteit.

Daarentegen kreeg het Frans-Russische Militair akkoord wel een blijvend karakter. Het groeide bovendien uit tot een kerngegeven van de diplomatieke ontwikkelingen van de twee decennia voor 1914, net als de Dubbele Alliantie dat al sinds 1879 was. Maar tegelijkertijd is het fout het Frans-Russisch Verdrag te zien als de eerste stap in de richting van een onvermijdelijke verdere polarisering die in een rechte lijn tot de Eerste Wereldoorlog zou leiden.

De periode tussen 1895 en de eerste Marokkaanse crisis (1905-1906) kan beter beschreven worden in termen van flexibiliteit en het afbrokkelen van de bipolaire tegenstelling die de eerste helft van de jaren 1890 kenmerkte. Zij wordt gekenmerkt door een complex patroon van wisselende samenwerking en coalities. De achtergrond van dit alles werd gevormd door de Duitse politiek van de 'Vrije Hand' die in Duitsland leidde tot het in acht nemen van een zekere afstand van zijn bondgenoten in de Triple Alliance.

Verder drukten de evoluties buiten Europa meer en meer hun stempel op de relaties tussen de Europese grootmachten. Hierbij trad Duitsland met zijn 'Weltpolitik' als nieuwe speler op het voorplan; wat zich onder meer rond de eeuwwisseling uitte in het vlootprogramma. Maar dit leidde zeker niet rechtstreeks en onmiddellijk tot een groeiende confrontatie met Groot-Brittannië. Integendeel, aan het einde van de jaren 1890 bleven er plannen bestaan voor een Brits-Duits verdrag waarbij voorstellen voor het opdelen van de Portugese en Belgische koloniale rijken de ronde deden, zonder dat die echter ooit werden gerealiseerd. Evenmin was het zo dat Duitsland exclusief met Groot-Brittannië samenwerkte. In 1895 sloot het zich aan bij een Russisch en Frans diplomatiek initiatief om de Japanse invloed in China terug te dringen, waardoor Rusland de kans kreeg Port Arthur te bezetten. Na 1900 zouden de Brits-Duitse relaties verslechteren, deels omwille van de vlootopbouw en de groeiende anglofobie in Duitsland, deels omdat Groot-Brittannië het belangrijker achtte de relaties met Frankrijk en Rusland te verbeteren (Bridge & Bullen, 2005, p. 267-8, 182-3; Kennedy, 1980).

In deze jaren wordt het belang van de Dubbele en Drievoudige Alliantie naar de achtergrond gedrongen. Italië, dat gefrustreerd was over zijn vernederende mislukking in Abessinië (1896) en over het gebrek aan steun vanwege zijn bondgenoten voor zijn koloniale ambities, werd een onzekere factor. In 1902 werd de hernieuwing van de Drievoudige Alliantie al na twee dagen gevolgd door een Italiaans-Franse neutraliteitsovereenkomst die hiermee in tegenspraak was. In 1900 had Italië van Frankrijk al een erkenning van zijn aanspraken op Tripoli (Libië) verkregen, aanspraken die in 1909 door Rusland werden erkend (Bridge & Bullen, 2005, p. 263-5; Jelavich, 1964, p. 251; Taylor, 1954, p.

407/463). Van zijn kant zocht Oostenrijk toenadering tot Rusland, wat leidde tot de Oostenrijks-Russische Entente (1897) die in de daaropvolgende tien jaar uiteindelijk een stabiliserende factor zou zijn in de Balkan, het traditionele kruisvat van de Europese diplomatie (Bridge & Bullen, 2005, p. 258-63).

Terwijl de tegenstellingen tussen Groot-Brittannië en Duitsland na 1900 groeiden, was er tegelijkertijd sprake van een Britse toenadering tot de traditionele koloniale rivalen Frankrijk en Rusland. Wat men tijdens de Eerste Wereldoorlog de 'Triple Entente' noemde was niet meer – maar ook niet minder – dan een combinatie tussen het Frans-Russisch Militair Verdrag van (1894), de Brits-Franse Entente Cordiale van 1904 en de Brits-Russische Entente van 1907. Die laatste twee overeenkomsten regelden een aantal koloniale disputen en er was dus geen sprake van militaire allianties in de strikte zin. Wel kan men stellen dat de oplossing van die koloniale tegenstellingen in latere jaren leidde tot de aftekening van een bepaald 'blok' dat politiek verdergaande consequenties had zonder dat er daarom onmiddellijk sprake was van stevige militaire verbintenissen (Jelavich, 1964, p. 255). Maar dit was een langzaam proces en het zou volgens Bridge en Bullen nog duren tot de jaren die onmiddellijk voorafgingen aan Wereldoorlog I voor er echt sprake was van clusterbipolariteit.

Eerder dan de Frans-Britse Entente zelf wijzen Bridge en Bullen op de cruciale rol van de Eerste Marokkaanse crisis van 1905-1906 die deze Entente een meer bindend karakter gaven. Hiermee werd een cruciale stap gezet in de richting van een grotere clusterbipolariteit:

In terms of functioning of the European states system ... the consequences of the First Moroccan crisis were momentous. Insofar as it convinced the British that Germany was seeking to establish her domination over France, her Russian ally, and the states system as a whole, it transformed the Anglo-French Entente from an essential extra-European arrangement into an anti-German power grouping in Europe and it marked a decisive step towards the replacement of the flexible, multipolar system that had served since the mid-1890s to blur the edges of international conflict, by a simple but more dangerously confrontational, bipolar system. (2005, p. 281)

Maar die clustering was zeker niet volledig, en ook de Brits-Russische Entente van 1907 veranderde dit niet echt. Nogmaals Bridge en Bullen:

Even if the British were moving towards an alignment with France against Germany, and had settled their extra-European differences with Russia, it would have been an exaggeration to describe the states system of 1907 into two distinct blocs. (2005, p. 285)

Deze auteurs wijzen erop dat Rusland, na de nederlaag tegen Japan en de revolutie van 1904, niet alleen tot een Entente kwam met Groot-Brittannië, maar ook afspraken maakte met Duitsland over het Balticum en vooral ook de samenwerking met Oostenrijk onder de

Entente van 1897 voortzette. De Russisch-Oostenrijkse Entente vormde zeker een element van stabiliteit in de periode 1897-1909.

De crisis rond de annexatie van Bosnië-Herzegovina van 1908-1909 betekende echter het einde van deze Russisch-Oostenrijkse Entente. Het was bovendien de eerste maal, aldus Bridge en Bullen, dat er zich twee duidelijke blokken vormden en het diplomatieke spel zich aftekende als een 'zero-sum-game' (2005, p. 291-4). De Bosnische kwestie kan dan ook gezien worden als een voorbode van de polarisatie van de internationale verhoudingen die zich in de daaropvolgende jaren en vooral vanaf 1911 zou ontwikkelen. Zij ging gepaard met een groeiende militarisering, ook van de verhoudingen binnen de allianties, en een wapenwedloop. De opeenvolgende crises tussen 1911 en 1914 (Marokko, de Italiaans-Turkse oorlog om Libië, en de Balkanoorlogen van 1912 en 1913) leidden, aldus Bridge en Bullen, tot '*a steady diminution of trust, polarization, and a concentration on an armament race that had by 1914 produced an extremely dangerous situation in which both groups of powers were better prepared than ever before.*' (2005, p. 303).¹ Zij zorgden ervoor dat de Brits-Franse Entente gevolgd werd door militaire afspraken (november 1912).

Deze situatie kan dus wellicht, beter dan alle andere, omschreven worden als clusterbipolair. Ze vertoont ook gelijkenissen met wat men op dat vlak tijdens de Koude Oorlog kende. Tekenend is in dit verband de houding van Poincaré, Frans premier en minister van Buitenlandse zaken in de periode 1912-1913 en later president (1913-1920). Hij was voorstander van een duidelijk en eenvoudig buitenlands beleid: steun voor bevriende mogendheden, en er zorg voor dragen dat de relaties binnen het eigen blok goed bleven. Diplomatiek geflirt met de andere zijde en ententes met leden van het tegengestelde blok leidden volgens hem alleen maar tot verwarring en misrekening. Terecht merken Bridge en Bullen hier op dat het uitgangspunt van Poincaré het voordeel van de duidelijkheid had, maar dat het tegelijkertijd de gevaren onderschatte van een gepolariseerd systeem (met beperkte contacten tussen de blokken), dat gemakkelijk kon leiden tot inschattingfouten en onnodige escalaties (Bridge & Bullen, 2005, p. 307).

Volledig was de bipolaire clustering echter in deze jaren nooit. In de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog schipperde Italië tussen zijn 'bondgenoten' in de Triple Alliance en zijn 'vrienden' van de Entente (Bosworth, 1979). Het was allesbehalve duidelijk bij wie kleinere landen als Bulgarije en Roemenië (dat laatste nog altijd via een verdrag met Oostenrijk en Duitsland verbonden), zich uiteindelijk zouden aansluiten.

Als we de hele periode tussen 1890 en 1914 samenvatten, dan zien we eerder een kronkelpad dan een rechte lijn naar de polarisatie aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Een korte periode van al bij al fragiele clusterbipolariteit aan het begin van de jaren 1890 (Frankrijk en Rusland versus het geamputeerde tweede Bismarckstelsel) maakte plaats voor een periode waarin de coalities tussen de grootmachten onduidelijk waren en samenwerking over de blokken heen al bij al nog mogelijk was. Dat zou veranderen na de

---

¹ Voor Bridge en Bullen is één van belangrijke verschillen tussen de crises van 1905 en 1908 enerzijds en de opeenvolgende crises tussen 1911 en 1914 anderzijds dat beide blokken in de laatste periode ongeveer even sterk waren, waardoor de afschrikkende werking van een militair overwicht ontbrak (2005, p. 303).

Bosnische crisis van 1908-1909 en de opeenvolgende crises in de jaren 1911-tot 1914 waarbij een nieuwe bipolaire blokvorming ontstond: de Triple Entente versus de Triple Alliance.

3.2.3 Bespreking

Uit de hierboven geschetste evolutie kunnen een aantal belangrijke vaststellingen gedistilleerd worden.

Vooreerst valt op dat vele allianties en vergelijkbare afspraken geen lang leven beschoren waren en doorgaans maar een paar staten omvatten, die trouwens meestal grootmachten waren. Uit het overzicht van de allianties in de COW-databank (2013) blijkt dat vele overeenkomsten uiteindelijk een ad hoc karakter hadden. De meeste waren van korte duur. Tien jaar is al relatief lang. De zogenaamde ‘Bismarcksystemen’, de combinatie van verscheidene afspraken met verschillende landen die vaak als een hoogtepunt van Bismarcks diplomatie worden gezien, waren in hun geheel van erg korte duur. We kunnen ons dan ook de vraag stellen of hier wel sprake was van een stabiel systeem, laat staan van een unipolair. Eerder dan van unipolariteit lijkt hier sprake van een opeenvolging van korte ‘clusterunipolaire momenten’, al moet ook die bewering met de nodige omzichtigheid worden behandeld.

Dezelfde evaluatie kan gemaakt worden van de korte periode na de napoleontische oorlogen, die ongetwijfeld zeer belangrijk is geweest voor de uitbouw van de Europese statenorde van de 19de eeuw. In termen van samenwerking en unipolariteit gaat het hier echter maar om een clusterunipolair moment, zoals gezegd typisch in onmiddellijk naoorlogse situaties, en zeker niet over een hegemonie waarbij iedereen zich rond Groot-Brittannië schaarde.¹

Sommige onderdelen van de Bismarcksystemen, met name de Tweevoudige en Drievoudige Alliantie, duurden dan wel meerdere decennia, maar zij waren niet in alle periodes even belangrijk. De vraag is dan ook of men bijvoorbeeld van ‘bipolariteit’ kan spreken in de eerste helft van de jaren 1890, die uiteindelijk ook maar een paar jaar duurden. Wat restte van het tweede Bismarck-systeem had immers nooit een hecht karakter.

Men zou een meer blijvende clusterbipolaire tegenstelling kunnen zien in de periode 1830 tot 1856, toen er zich in Europa toch een min of meer duidelijke opsplitsing voordeed tussen de liberale regimes in Frankrijk en Groot-Brittannië enerzijds, en de drie Oostelijke machten die vasthielden aan de Heilige Alliantie, zoals herbevestigd in Münchengrätz. Maar dit was zeker niet de enige dynamiek die de diplomatieke en zelfs militaire relaties in deze periode bepaalden. Men kan hier immers niet spreken van twee tegenover elkaar staande militaire blokken. De ‘Quadruple Alliance’ van 1834 was bedoeld om de liberale regimes – of wat daar voor doorging – in Portugal en Spanje te ondersteunen, en de

---

¹ In dit licht kunnen trouwens vraagtekens geplaatst worden bij de analyse van deze periode in termen van een internationaal veiligheidsregime dat vervolgens verdwijnt (Jervis, 1982, 1985). De periode lijkt ons gewoon tekort om van een regime te kunnen spreken. Wij zouden er eerder voor opteren deze periode te zien als deze waarin een regime, zowel via verdragen als via de dagelijkse diplomatieke praktijk vorm krijgt.

Frans-Britse competitie op het Iberisch schiereiland onder controle te houden, niet als een tegenwicht tegen de Heilige Alliantie of de afspraken in Münchengrätz (Schroeder, 1976/2004d). Op dezelfde wijze was de Frans-Britse samenwerking rond de Belgische kwestie zeker niet enkel te wijten aan een gemeenschappelijke sympathie voor de liberale revolutie, en dus tegen de oostelijke monarchieën die aanvankelijk de kaart van de Nederlandse koning trokken. De samenwerking tussen de twee westelijke mogendheden was vooral ook bedoeld om ervoor te zorgen dat geen van beide eenzijdig voordeel zou halen in een regio die voor beide van cruciaal strategisch belang was (Coolsaet, 1998; Schroeder, 1976/2004d).

Vervolgens is er een tweede element dat we voor ogen dienen te houden. Er bestond een grote diversiteit in afspraken en overeenkomsten, zelfs op louter veiligheidsvlak. Ententes (met militaire inslag of louter diplomatiek), neutraliteitsverklaringen en defensiepacten – met overigens zeer verschillende bepalingen en reikwijdtes – bestonden door en naast elkaar. Dit maakte het systeem flexibeler maar ook complexer. Het wordt geïllustreerd door het feit dat een land als Italië zowel bondgenoten had in het ene kamp (de Triple Alliance) als vrienden in het andere kamp (de Ententes met Frankrijk en Rusland) (Bosworth, 1979), zonder dat dit strikt genomen in tegenspraak was met zijn verplichtingen. Dit is geen uitzonderlijk geval. Bridge en Bullen zien juist in het afnemen van dit soort samenwerking over de blokken heen en het gebrek aan flexibiliteit dat hierdoor ontstond, één van de redenen voor de afnemende stabiliteit in de laatste jaren voor 1914 (zie citaat op p. 235).

Men mag ook niet vergeten dat al deze afspraken veel minder gemilitariseerd waren dan tijdens de Koude Oorlog het geval was. Morgenthau merkte dit reeds in 1948 op: het bipolaire machtsvenwicht had niet alleen zijn flexibiliteit verloren, maar de diplomatieke relaties waren ook in hoge mate gemilitariseerd.

Vooreerst is er het feit dat belangrijke afspraken (die bijvoorbeeld gezien worden als elementen van polariteit) geen militaire componenten hadden. Dat geldt voor de Heilige Alliantie, die ondanks alle tegenstellingen, een bindmiddel was tussen de conservatieve hoven, en zoals hoger aangetoond, in bepaalde periodes gezien wordt als één van de elementen van bipolariteit. Dat geldt eveneens voor de Driekeizersbond, en uiteraard ook voor de Frans-Britse Entente van 1904 en zeker de Brits-Russische Entente van 1907. Deze afspraken hadden veiligheidsimplicaties. Zij waren bedoeld om conflicten te voorkomen of te beheersen. Maar strikt genomen hielden zij geen bepalingen in die een gezamenlijk militair optreden garandeerden. Dat was gezien de interne Britse politieke context trouwens gewoon niet mogelijk (C. Clark, 2013).

Verder moet men ook beseffen dat er bijvoorbeeld in de Dubbele Alliantie duidelijke afspraken werden gemaakt met betrekking tot wederzijdse militaire bijstand, maar dat hield niet in dat er sprake was van een jarenlang gemeenschappelijk militair beleid of militaire oefeningen, etc. Overleg tussen de Oostenrijkse en Duitse generale staven had pas in de laatste jaren voor Wereldoorlog I plaats. Evenmin was er per definitie sprake van bijvoorbeeld de aanwezigheid van troepen van een grootmacht in kleinere staten, al kon dit op sommige momenten wel voorkomen (bijvoorbeeld Oostenrijkse en Franse troepen in Italiaanse staten). Dit alles maakt dat er in de praktijk een groot verschil bestaat tussen deze

19de-eeuwse defensiepacten enerzijds en bijvoorbeeld de NAVO anderzijds, ook al zijn de verbintenissen op papier niet echt verschillend. Een geïntegreerd militair commando is immers iets dat een vergaand onderling engagement uitmaakt. De afwezigheid van dit soort engagementen maakt ook dat het verschil tussen de 19de-eeuwse diplomatieke en militaire ententes, en defensiepacten, veel minder groot was dan men op het eerste gezicht zou zeggen. Of pacten al dan niet werden nageleefd, hing uiteindelijk in hoge mate af van de algemene verhoudingen tussen de partners.

De invloed van een bepaalde nationale diplomatieke cultuur speelde hier ook mee. In Groot-Brittannië bestond, zeker na de Krimoorlog, een afkeer van blijvende strikte verbintenissen. Zo verklaarde Salisbury dat de Mediterrane Entente het hoogst mogelijke haalbare was, gegeven het parlementair karakter van het Britse politieke systeem (Bridge & Bullen, 2005, p. 238). Nog aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog weigerden de Britten zich ten aanzien van de Fransen verder te engageren dan overleg in tijden van crisis, maar het is duidelijk dat de Fransen meer zagen in de Entente. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog coördineerden de Britten en de Fransen de facto de opstelling van hun vlooten, waarbij de Britten hun schepen concentreerden in de Noordzee en de Fransen in de Middellandse Zee. Maar dit gebeurde zonder formele afspraken. Een zekere ‘flou artistique’ bleef tot in de laatste dagen voor de oorlog over de Britse verbintenissen hangen (Bridge & Bullen, 2005, p. 306; C. Clark, 2013).

Samengevat: in de 19de eeuw zien we een voortdurende wisseling van clusterpolaire verhoudingen. Er is sprake van een soms snelle opeenvolging van verschillende systemen van coalities en bondgenootschappen. In zijn geheel geeft dit een beeld dat sterk verschilt van de strakke blokvorming in de Koude Oorlog, en het doet meer denken aan wat sommige auteurs zien als typisch voor machtsmultipolaire systemen: een wisselend alliantiespel in functie van de belangen van de betrokken grootmachten. Of de machtsmultipolariteit werkelijk de verklaring is voor het gebrek aan blijvende clustering is echter een andere vraag. We wijzen er in ieder geval op dat voor 1856 er zeker sprake was van een Brits-Russisch overwicht, ook al was dat in de Europese context nooit zo sterk als het latere Amerikaans-Sovjet-Russische overwicht tijdens de Koude Oorlog. Dit leidde echter niet per definitie tot twee blijvend vastgeroeste blokken. Samenwerking was nog steeds mogelijk en had ook daadwerkelijk plaats, zelfs in gebieden die voor beide supermachten ‘avant la lettre’ van cruciaal belang waren, zoals het Ottomaanse Rijk. De relaties tussen de grootmachten onderling en die tussen de grootmachten en kleinere staten waren al bij al veel minder exclusief dan tijdens de Koude Oorlog. Dat gold ook op veiligheidsvlak, uiteindelijk nog steeds hét aandachtspunt bij uitstek van de Europese diplomatie. Een bondgenootschap met één grootmacht sloot samenwerking met een andere niet uit. Vooral ook waren de relaties tussen de grootmachten over het algemeen veel minder gemilitariseerd dan dat tijdens de Koude Oorlog het geval was.

3.3 19de-eeuwse clusterpolariteit en internationale organisaties

Internationale organisaties zijn, zoals we reeds hebben aangeduid, een typisch 20ste-eeuws fenomeen. Hoewel een aantal van de technisch georiënteerde organisaties hun wortels hebben in het 19de-eeuwse Europa, zijn ze aan het begin van deze periode omzeggens

onbestaand.¹ Elke vergelijking van polariteitsverhoudingen in internationale organisaties is dan ook enigszins artificieel. Zij maakten niet echt deel uit van het 19de-eeuwse landschap. Toch bespreken we er hier twee kort. De eerste is de Duitse Bond, die we ook onder allianties hadden kunnen bespreken maar zich van alle hierboven beschreven bondgenootschappen onderscheidt omdat zij een, weliswaar lichte, formele structuur had. De tweede is het Europese Concert van de grootmachten waarvan de formele basis nog veel beperkter was, maar dat wel een belangrijke rol speelde in de diplomatieke ontwikkelingen in de 19de eeuw, vooral dan in de periode tot 1856, en dit vooral op veiligheidsvlak.

3.3.1 De Duitse Bond

De Duitse Bond kan beschouwd worden als een regionale veiligheidsorganisatie voor het Duitse subsysteem binnen Europa waarvan alle Duitse staten na 1815 lid waren. Hij moet in dit opzicht niet bestempeld worden als een ‘clusterorganisatie’ wel als een ‘universele organisatie’ binnen een bepaald subregionaal systeem.

Merkwaardig genoeg was de Duitse Bond (1815-1866) eigenlijk het enige duurzame brede defensiepact waarin zowel kleine als grote staten waren opgenomen, en dat bovendien een bepaalde, zij het uitermate minimale, organisatorische omkadering had. Hij ging uiteindelijk langer mee dan de Dubbele en Triple Alliantie. Het is opmerkelijk hoe weinig aandacht hieraan besteed wordt in de literatuur. Maar zijn rol was dan ook complex. Op militair vlak was hij in de eerste plaats een grote defensieve buffer tussen de andere grootmachten, en meer in het bijzonder tegen Frankrijk. Hij was ook een garantieverdrag waarbij Pruisen en Oostenrijk de veiligheid van de kleinere Duitse staten garandeerden (Schroeder, 1976/2004d; 1984/2004b). In die functie heeft hij zeker een rol gespeeld in een aantal belangrijke Europese crises zoals de Mohammed Alicrisis en de Krimoorlog.

Toch was die rol uiteindelijk beperkt. Hoewel Pruisen poogde, naar aanleiding van de Franse Revolutie van 1830 en opnieuw naar aanleiding van de dreiging van een Franse invasie van het Rijnland in 1840, om de militaire rol van de Duitse Bond en de militaire coördinatie te verdiepen en zo zijn eigen positie te versterken, botste dit op de weerstand van de kleinere, vooral Zuid-Duitse, staten die hierin trouwens gesteund werden door Oostenrijk (C. Clark, 2007, p. 396-7). De zwakte van de Bond kwam verder zeker ook tot uiting in één van de enige conflicten waarin het daadwerkelijk betrokken was, namelijk de Pruisisch-Oostenrijkse Oorlog van 1866, waarbij de meeste middelgrote Duitse staten de zijde van Oostenrijk kozen. Maar de troepen van de Bond waren slecht gecoördineerd en stelden zich vaak terughoudend op waardoor de honderdvijftigduizend manschappen die de Bond op de been bracht, in de praktijk weinig gewicht in de schaal legden (C. Clark, 2007, p. 535).

Daarnaast was de Bond minstens tot 1848 ook een instrument, zeker in de ogen van Oostenrijk maar ook van Pruisen, voor het behoud van het conservatieve monarchistisch principe tegen de liberale en nationale bewegingen. Hij had dus ook een interne functie, en

---

¹ In 1815 was er welgeteld één organisatie met minstens drie lidstaten (de Rijncommissie), in 1870 zeven en in 1900 zesentwintig. In 1950 waren er 119 en in 2005, 354 (COW, 2010c).

dat had uiteraard ook te maken met de visie van Metternich, die interne en externe stabiliteit en veiligheid met elkaar verbond.

Tot slot mag men niet vergeten – en dit is vanuit een polariteitsoogpunt wellicht het belangrijkste – dat de Bond ook een manier was om de Pruisisch-Oostenrijkse competitie in Duitsland onder controle te houden en de onafhankelijkheid van de kleinere Duitse staten te garanderen. Hierbij functioneerden de verdragen van Wenen ook als een garantie van de andere grootmachten ten aanzien van die onafhankelijkheid. Zeker Rusland zag zichzelf als de beschermheer van het derde Duitsland, tussen de twee groten in (Schroeder, 1984/2004b; 1992). Men kan binnen Duitsland dan ook spreken van een Pruisisch-Oostenrijkse machtsbipolariteit, zonder dat dit aanvankelijk aanleiding gaf tot een werkelijke militaire clustering rond deze twee groten. We zou die zich vanaf de jaren 1830-1840 op economisch vlak uiten, via de uitbreiding van het Zollverein en Oostenrijkse pogingen om een alternatief op te zetten.

Na de revoluties van 1848 (waarin Pruisen zich verregaand engageerde in het Duits nationalisme) en het einde van de Krimoorlog 1856, (waar zowel Rusland als Groot-Brittannië verzwakt uit kwamen) nam de polarisering in Duitsland toe en werden de kleine Duitse staten meer en meer gedwongen te kiezen tussen Oostenrijk en Pruisen. Deze bipolarisering voltrok zich ook in de Duitse Bond, die een arena werd van de tegenstelde Duitse en Pruisische belangen. Na 1866 bleek het haast onmogelijk voor de nog onafhankelijke kleinere Duitse staten zich van de Pruisische invloed te ontdoen (Blackbourn, 2003; Schroeder, 1984/2004).

Samengevat: een machtsbipolaire situatie binnen het Duitse subsysteem geeft aanvankelijk niet echt aanleiding tot een grote clusterbipolariteit, maar na verloop van tijd is dit wel het geval. Factoren die hiertoe bijdragen zijn niet alleen dat de groeiende macht van Pruisen (via zijn industrialisering) en de verzwakking van Oostenrijk (het verlies van Italië, en de relatief tragere industrialisering). Ook andere elementen dan een pure verschuiving in de onderlinge materiële machtsverhoudingen speelden een rol: met name de relatieve verzwakking van Rusland, maar ook de opkomst van nationale bewegingen waar Pruisen, een door Duitsers gedomineerde staat, veel gemakkelijker kon op inspelen dan het multinationale Habsburgse Rijk.

3.3.2 Het Concert van Europa

Een tweede organisatie die wij hier kort wensen te bespreken, is het Europese Concert. We gaan hier niet dieper in op de verschillende evaluaties die zowel historici als politieke wetenschappers maken van de rol die het Concert in de 19de eeuw speelde. Ook in de 19de eeuw was er trouwens geen consensus over hoe men het Concert moest evalueren (Holbraad, 1970). Ons interesseert hier vooral de relatie tussen het Concert en polariteit. Sommige auteurs stellen dat een Concert per definitie een machtsmultipolaire situatie (meerdere grootmachten met ongeveer evenveel macht) veronderstelt (Hyde-Price, 2007), terwijl hegemonisch geïnspireerde auteurs er eerder vanuit gaan dat het Concert voortvloeit uit de Britse hegemonie (Ikenberry, 2001; Ikenberry & Kupchan, 1990). Zo simpel liggen de zaken echter niet. Geen van beide lijkt ons echt het geval wanneer we de evolutie bekijken van de machtsverhoudingen enerzijds en die van het functioneren van het Concert anderzijds.

Vervolgens is er de vraag of we in het functioneren van het Concert een aantal vaste patronen van clustervorming kunnen terugvinden. Het antwoord is hier negatief en in essentie te verklaren door de uitermate nauwe verwevenheid van het Concert met de algemene diplomatieke evoluties die we hierboven hebben beschreven en gekenmerkt werden door de steeds wisselende allianties en coalities. Dat weerspiegelde zich ook in de onderhandelingen tijdens concertbijeenkomsten of in het lanceren van voorstellen voor bijeenkomsten van het Concert. Nergens vindt men hier een vast patroon met een blijvend karakter, waarbij bondgenoten elkaars ambities blijvend steunen. Dat is logisch, want bondgenootschappen waren geen verdichte tegenover elkaar staande blokken. Integendeel, in twee gevallen vindt men duidelijke voorbeelden van bondgenoten of gelijkgezinden wiens onderlinge relaties eerder verslechterden dan verbeterden door de uitkomst van een Concert. De Krimoorlog en de daaropvolgende Conferentie van Parijs (1856) leidden tot het einde van de Heilige Alliantie en een vervreemding tussen Rusland en Oostenrijk. De Conferentie van Berlijn (1878) die de grote Balkancrisis beëindigde, was ook het einde van de Driekeizersbond, met een opnieuw groeiende tegenstelling tussen Rusland en Oostenrijk en een vervreemding tussen Rusland en 'honest broker' Duitsland. Men kan gerust stellen dat, meer dan de oorlog zelf, de resultaten van de conferentie hiertoe de aanleiding gaven.

3.4 19de-eeuwse clusterpolariteit, ideologische tegenstellingen en cultuur van het systeem

Tot slot komen we bij de twee laatste elementen die nauw verbonden waren met clusterpolariteit in de Koude Oorlog: de ideologische inslag van de internationale verhoudingen en de cultuur van het internationale systeem.

Ofschoon het beschrijven van de 19de eeuw in termen van ideologische tegenstellingen zeker niet ongewoon is, vinden we toch weinig studies waarin er sprake is van zowel een polariteitsanalyse als analyse in termen van ideologische elementen of de cultuur van een systeem. Ideologische aspecten komen wel aan bod in de oude studie van Rosecrance "*Action and reaction in world politics*" (1963). Hij is bovendien één van de weinigen die de 19de eeuw in termen van clusterpolariteit bestudeert. Impliciet spreekt hij ook van de cultuur van het systeem omdat hij de verschillende systemen beschrijft in termen van harmonie, disharmonie, onenigheid, etc. (Rosecrance, 1963). Probleem hierbij is echter wel dat hij niet altijd een duidelijk onderscheid maakt tussen clusterpolariteit en machts polariteit. (zie zijn definitie op pagina 37). Dit maakt zijn studie in haar geheel voor onze benadering niet bruikbaar, al reikt zij wel belangrijke elementen aan, waar wij in wat volgt naar zullen verwijzen.

3.4.1 Ideologie en polariteit in de 19de eeuw

Het is vooreerst niet moeilijk de 19de eeuw te analyseren in termen van tegenstellingen tussen diverse ideologische stromingen. Het is zelfs een klassieke manier om de 19de eeuw te beschrijven (H.M. Scott, 1994). De tegenstellingen tussen de liberaal-democratische krachten (die hetzij ofwel de Franse of de Amerikaanse revoluties, ofwel Groot-Brittannië als voorbeeld namen), en de conservatieven (die uit waren op een restauratie van autoritaire regimes gebaseerd op dynastieke legitimiteit) waren interne politieke

realiteiten; het waren tegelijkertijd algemene Europese verschijnselen. De opkomst van nationalistische stromingen en, in de tweede helft van de eeuw, van radicale en socialistische bewegingen, waren dat evenzeer. Het is niet nodig hier in detail op in te gaan.

Al deze gegevens hadden hun invloed op de internationale verhoudingen. Dat was vooral zo omdat er in de ogen van velen een band was tussen externe en interne politieke stabiliteit (H.M. Scott, 1994). De visie van Metternich op deze kwestie hoeft geen toelichting. Weinigen zullen de ideologische inslag van de Heilige Alliantie ontkennen, zeker nadat zij door Metternich in conservatieve richting was gestuurd (Schroeder, 2000). Evenzeer is het een feit dat iemand als Palmerston van oordeel was dat liberale regimes voor Groot-Brittannië een gunstig gegeven waren. Hij zag in de Quadruple Alliance (1834) tussen Groot-Brittannië, Frankrijk, Spanje en Portugal een bondgenootschap tussen liberale regimes, waarbij hij zich overigens illusies maakte over het liberaal-democratisch karakter van de door Britten en Fransen gesteunde fracties in de twee Iberische monarchieën (Webster, 1951). Het kan dan ook niet ontkend worden dat er zich in Europa vanaf de jaren 1830 een tweedeling voordeed tussen westerse eerder politiek-liberaal georiënteerde staten, en een oosters deel dat nog gedomineerd werd door conservatieve monarchieën, met de Duitse staten ook hier in een middenpositie.

Zoals uit ons overzicht van de alliantieverhoudingen hierboven blijkt, leidde dit echter nooit tot een blijvende vaste clustering. Ook na 1830 was er niet echt sprake van bipolaire clusters op militair op diplomatiek vlak, ook al domineerden twee ideologisch tegengestelde georiënteerde staten (Groot-Brittannië en Rusland) het Europese internationale toneel (Kraehe, 1992; Schroeder, 1992). Men kan weliswaar spreken van elementen van ideologische clustering na 1830. M. H. Haas (2005) doet dat en Rosecrance (1963) spreekt van een quasibipolariteit gecombineerd met een algemene sfeer die gekenmerkt werd door wat hij als 'onenigheid' omschrijft. Maar volgens ons zou fout zijn hier een clusterbipolariteit genre Koude Oorlog in te zien.

Ook in latere periodes leidden tegengestelde ideologische visies niet per definitie tot vastgeroeste tegengestelde clusters in termen van allianties of op andere wijze. De periode vanaf 1848 of 1856 (al naar gelang de auteur) wordt vaak beschreven in termen van een recuperatie van de nationale bewegingen door de elites (min of meer liberaal georiënteerd in Sardinië-Piëmont, autoritair-conservatief in Pruisen, en onduidelijk met autoritaire trekken in Frankrijk), gecombineerd met een minder goed functionerend Concert (Rosecrance, 1963). Het kan dan ook moeilijk ontkend worden dat er een ideologisch element was in het buitenlands beleid van de betrokken staten. Toch is de invloed van het nationalisme niet eenduidig. Enerzijds hadden Oostenrijk, Pruisen en Rusland een gemeenschappelijk belang bij het bestrijden van het Pools nationalisme en dit speelde zeker een rol in het tot stand komen van de verbintenissen tussen deze drie machten. Anderzijds hebben zowel Pruisen en Rusland (panslavisme) als Italië en Frankrijk met min of meer succes gepoogd het nationalisme te recupereren. Dit bracht hen onvermijdelijk in conflict met het multinationale Oostenrijk en het Hongaarse nationalisme, maar in het geval van Frankrijk en Pruisen ook met elkaar. Met andere woorden, het aanhangen van dezelfde

nationalistische ideologie leidde hier eerder tot tegenstellingen dan tot clustervorming rond die ideologie. Dit hangt uiteraard samen met de aard van die ideologie.

Hetzelfde kan gezegd worden van het ‘nationalistisch imperialisme’ (Rosecrance, 1963) dat de laatste decennia voor Wereldoorlog I beheerste. Het was een ideologie, maar vooral ook een praktijk, die door alle grootmachten werd aangehangen – Oostenrijk-Hongarije uitgezonderd. In een situatie waarin koloniale expansie sowieso haar limieten had bereikt, leidde dit onvermijdelijk tot tegenstellingen tussen grootmachten onderling. De Frans-Russische militaire alliantie van 1892-1894 moet niet alleen gezien worden in functie van de Europese verhoudingen (tegengewicht tegen de Dubbele Alliantie) maar ook als een verbond van twee koloniale machten die geen onderlinge tegenstellingen hadden maar die wel ieder hun geschillen met Groot-Brittannië hadden. Maar ook hier zijn het niet de ideologische tegenstellingen die tot clustervorming leidden, wel een bepaald denkkader in verband met het belang van kolonialisme dat tegenstellingen uitlokt.

Dit laatste voorbeeld brengt ons bij een andere vaststelling. Het samengaan van het tsaristische Rusland en het republikeinse Frankrijk, is wellicht het meest sprekende voorbeeld van een alliantie tussen twee ideologische tegenpolen die elkaar louter vinden in een gemeenschappelijk geostrategisch belang in Europa én die op het wereldwijde vlak geen tegenstellingen hebben. In het begin van de eeuw was er nog sprake van monarchistische solidariteit in bijvoorbeeld de Heilige Alliantie, zonder dat die daarom leidde tot een exclusieve clustering zoals we die in de Koude Oorlog kenden. Later zou Bismarck nog pogen de Driekeizersbond en Driekeizersalliantie, vooral ontstaan uit strategische overwegingen, met een ideologische saus te overgieten. We stellen vast dat naarmate de eeuw vorderde het geostrategische element meer en meer doorwoog. Dat was niet alleen zo voor de Frans-Russische militaire samenwerking. Het gold zeker ook voor de Britse alliantiepolitiek in het laatste kwarteeuw voor 1914. Die was helemaal niet geleid door ideologische bekommernissen, wel door geostrategische belangen op korte termijn, in Europa en daarbuiten. Interne politieke bekommernissen maakten bovendien dat men afzag van vergaande formele verbintenissen. Deze twee elementen verklaren waarom Groot-Brittannië altijd een zekere afstandelijkheid behield ten aanzien van zijn Europese partners. Dit was niet alleen het geval ten aanzien van Frankrijk en Rusland aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, maar ook bijvoorbeeld ten aanzien van zijn partners in het tweede Bismarckstelsel, en zijn opvolger in het begin van de jaren 1890. Clustering was nooit vast en de meeste allianties kenden niet de interne cohesie die we in de Koude Oorlog zagen.

Tot slot, en niet het minst, moet opgemerkt worden dat er in de 19de eeuw een belangrijk verschil was tussen ideologische tegenstellingen op politiek en economisch vlak. Zoals we bij onze bespreking van de positie van Groot-Brittannië in Europa hebben vermeld, groeide er binnen de Europese elites vanaf halfweg de eeuw een consensus over cruciale elementen zoals vrij ondernemerschap, industriële productiewijze en (in mindere mate) vrijhandel. Het waren algemeen aanvaarde gegevens die door de staten in de praktijk werden gebracht of als na te streven doel werden vooropgesteld, ook in de conservatieve, autoritaire geregeerde staten. Dit weinig vermelde gegeven plaatst de liberaal-burgerlijke

bewegingen, wat betreft het economisch denken, in hetzelfde kamp als de conservatief-monarchisten, en tegenover de opkomende socialistische bewegingen. Het is een tegenstelling die echter in de 19de eeuw nooit leidde tot interstatelijke tegenstellingen of blokvorming, om de eenvoudige reden dat geen enkele staat zich met het socialisme identificeerde. Dat was in de tweede helft van de 20ste eeuw wel het geval.

Samengevat: ideologie speelde zeker een rol in de 19de-eeuwse internationale verhoudingen, maar toch kan men moeilijk stellen dat zij aanleiding gaf tot een clustervorming, of, in gewoon taalgebruik, tot een polarisering tussen aanhangers van verschillende ideologieën. Integendeel: bepaalde ideologieën (nationalisme, imperialisme) lijken ook de oorzaak te zijn van conflicten met andere staten die dezelfde zienswijze aanhangen, omdat conflict met andere naties een intrinsiek element in dit denken is. Tegelijkertijd ontbrak ideologie als sterk bindend middel tussen alliantiepartners onderling. Dit maakt dat de interne cohesie van allianties per definitie een stuk lager lag dan in de Koude Oorlog het geval was.

3.4.2 Ideologie en internationale cultuur

Dan blijft nog de vraag hoe het te verklaren valt, dat de tegenstelling tussen liberaal-democratische tendensen aan de ene kant en de conservatief-legitimistische aan de andere kant, geen aanleiding gaven tot hechte blokvorming tussen de grootmachten, zeker als we dit vergelijken met bijvoorbeeld de Koude Oorlog.

Voor Schroeder is het antwoord hierop duidelijk. Hij ziet aan het einde van de napoleontische Oorlogen duidelijke veranderingen opduiken in wat hij de structuur van het internationaal systeem noemt (1986, 1994b) maar wat we, in overeenstemming met de in de sociale wetenschappen gebruikelijke terminologie, veel beter kunnen aanduiden als de cultuur van het systeem (Blanning, 1994).¹ Voor hem ontwikkelden zich in deze periode een aantal impliciete en expliciete regels die leidden tot een algemene terughoudendheid in de relaties tussen de grootmachten en het verwerpen van een unilaterale oplossing voor problemen (Schroeder, 1992, 1994b, 1994c). Er heerste een conservatieve houding in internationale aangelegenheden, een houding van terughoudendheid (in tegenstelling tot het ruwe gedrag van grootmachten dat in de 18de eeuw de regel was) (Elrod, 1976; Kissinger, 1994). Geschillen werden integendeel doorverwezen naar de concertdiplomatie en rond de conferentietafel opgelost, of potentiële overtreders werden ingekapseld ('grouping') via allianties (Schroeder, 1972; 1986). Schroeder ziet daardoor, overigens net als Rosecrance (1963), zowel het Concert van Europa als de verschillende allianties vooral als beheersmechanismen die grootmachten gebruiken om onderlinge conflicten onder controle te houden. Dat was vooral zo in de periode tot de Krimoorlog waar zowel het Concert als o.a. de Heilige Alliantie die rol vervulden (Schroeder, 2001).

---

¹ Schroeder omschrijft een systeem als volgt: *'System' in international politics means here essentially what I understand Michael Oakshott to mean by the constituent rules of a practice or a civic association: the understanding, assumptions, learned skills and responses, rules, norms, procedure, etc... which agents acquire and use in pursuing their individual divergent aims within the framework of a shared practice.* (1994b, p. XII) Elke sociale wetenschapper zal zulke definitie eerder als de cultuur van een systeem omschrijven.

In het licht van de polariteitsdiscussie, doet Schroeder enkele belangrijke vaststellingen.

Ten eerste was het systeem volgens Schroeder niet ideologisch. Pogingen om de concert-diplomatie te gebruiken in functie van de eigen ideologische voorkeuren werden niet getolereerd. Dat gold voor Metternich in de jaren 1820 maar ook voor Gladstone die in de jaren 1880 probeerde het Concert tot een instrument van zijn christelijke-liberale idealen te maken (Schroeder, 1972, p. 405).

Ten tweede dient men te beseffen dat volgens Schroeder achter allianties niet zozeer een 'balancing' gedrag tegen andere grootmachten schuilging, dan wel methodes om de leden onderling te controleren. Uiteraard waren bondgenootschappen ook elementen van machtspolitiek en machtsopbouw maar zij waren dat niet uitsluitend en voor Schroeder in de eerste helft van de eeuw zelfs niet hoofdzakelijk (Moul, 1983; Schroeder, 1972, 1976/2004d, 2001).

Ten tweede waren er twee basiselementen die de relaties tussen de grootmachten in deze periode tekenden: het erkennen van elkaars legitimiteit als grootmachten, los van ideologische tegenstellingen, en het besef dat men een gezamenlijke verantwoordelijkheid had ten aanzien van de Europese verhoudingen als geheel. Met andere woorden: men diende de eigen belangen te overstijgen (Schroeder 1972, 1994b, 1992).

Tot slot – en dit is een kernelement doorheen alle publicaties van Schroeder – is 'restraint', zowel in de betekenis van terughoudendheid ('self-restraint') als in de betekenis van het inperken van andere grootmachten via het Concert en lidmaatschap van allianties, een centraal element in de internationale politieke cultuur tot de Krimoorlog. Ook daarna zijn er volgens hem nog sporen van terug te vinden, onder meer in bepaalde aspecten van het beleid van Bismarck en zijn alliantiesystemen (Schroeder, 1972, 1976/2004d, 2001).

Deze visie is niet vrij van kritiek. Kagan (1997) analyseerde bijvoorbeeld de Oosterse kwestie aan de hand van Schroeders (1994b) eigen beschrijving. Zij concludeert dat de patronen van samenwerking, coalitievorming en tegenstellingen hoofdzakelijk kunnen verklaard worden vanuit de individuele belangen van de grootmachten, eerder dan vanuit een gevoel van onderlinge verbondenheid of de wil de afspraken van Wenen in stand te houden. Rendall (2000) is iets genuanceerder en benadrukt dat bepaalde waarden, zoals samenwerking, ook als een belang werden gezien maar geeft Kagan in grote lijnen gelijk.

Uiteraard is 'restraint' een enigszins vaag begrip. Maar de kritiek spreekt Schroeders visie niet echt tegen. Terwijl Kagan stelt dat de grootmachten hun eigen belangen nastreefden, benadrukt Schroeder vooral de wijze waarop zij dat doen: met terughoudendheid via diplomatieke kanalen en pogend escalaties te voorkomen.

Kraehe bijvoorbeeld (1992) bevestigt dat er wel degelijk sprake was van terughoudendheid in de eerste jaren na 1815, en dat het hier om meer ging dan oorlogsmoeheid. Hij vergelijkt met de Koude Oorlog en stelt dat de tegenstellingen veel minder scherp waren. In het algemeen heerste er een grotere sfeer van tevredenheid onder de grootmachten. Kissinger stelt ter zake dat een 'machtsevenwicht' (een denken dat Schroeder verwerpt) verhindert dat men een bepaald systeem omverwerpt, terwijl gedeelde waarden verhinderen dat men de wil heeft dit te doen en hij acht dit gegeven zeker relevant voor de postnapoleontische periode (1994, p. 77). Ook andere auteurs (Bull, 2002; Simpson, 2004; Slantchev, 2005) benadrukken het gegeven van grootmachten als elkaars gelijken met een gedeelde verantwoordelijkheid voor het beheer van de internationale samenleving. On-

vermijdelijk overstijgen we hiermee de pure machtspolitiek en komen we tot de vraag welke de onderlinge gemeenschappelijke waardensystemen zijn die de internationale verhoudingen dragen.

We kunnen hier teruggrijpen naar het onderscheid van Wendt inzake cultuur van het internationaal systeem. In de analyse van Schroeder hebben de eerste decennia na het Congres van Wenen alle kenmerken van een cultuur van lockesiaanse rivalen eerder dan van hobbesiaanse vijanden. Natuurlijk bestond er zoiets als een rivaliteit tussen Groot-Brittannië en Rusland, ook in Europa, maar tot 1853 nam die nooit de vorm aan van een regelrechte militaire confrontatie.

In zo een context hebben allianties altijd een ander karakter dan de militaire kern van de hechte clusters die zij in de hobbesiaanse context van de Koude Oorlog waren. Hun functies zijn veelvuldig, soms blijvend, soms van korte duur. Clusters bestaan, bijvoorbeeld de Heilige Alliantie, maar zij zijn niet alles overheersend, en al helemaal niet exclusief, zoals dit in de Koude Oorlog het geval was. Evenmin zijn de 19de-eeuwse allianties echte veiligheidsgemeenschappen zoals we die voor de Koude Oorlog hebben beschreven. De cultuur binnen allianties is niet kantiaans. Ook binnen een alliantie blijft men rivalen. Allianties dienen trouwens onder meer om die rivaliteit onder controle te houden. Alles bij elkaar genomen is trouw aan bondgenoten echter niet onvoorwaardelijk. Clusterpolariteit is veel minder groot en veel minder diepgaand dan tijdens de Koude Oorlog

Hierbij volgende bedenkingen.

Ten eerste is elke cultuur aan verandering onderhevig. Ook al stelt Schroeder zelf dat een diepgaande transformatie van de Europese internationale cultuur plaats had na de napoleontische Oorlogen ¹, hij benadrukt zelf dat die verzwakt werd door de revoluties van 1848 en in de Krimoorlog grotendeels verloren ging. Wat volgde was een periode van turbulenties, waarna onder Duitse leiding een nieuwe managementcultuur ontstond.² Die werd gekenmerkt door hardere regels waarin het staatsbelang en pure machtspolitiek veel meer op de voorgrond traden, en waarin een uitlaatklep in buiten-Europese expansie veel meer een noodzaak was dan voorheen (Schroeder, 1972, p. 424). Op het continuüm van kantiaanse vrienden, lockesiaanse rivalen en hobbesiaanse vijanden had een verschuiving plaats in de richting van een meer hobbesiaanse cultuur.

In die nieuwe cultuur speelden allianties, veel meer dan voor 1870, wel de rol die men hen in de klassieke machtspolitiek toekende. Maar zoals we hebben gezien zou het nog tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog duren eer er ook hier sprake was van een echte clustervorming tussen twee vijandige blokken.

Wat we hier zien, is dat de evolutie in een bepaalde politieke cultuur een belangrijke invloed kan hebben op de wijze waarop clusterpolariteit zich manifesteert. Er is een verschil in politieke cultuur tussen de tegenstelling Quadruple Alliance-Heilige Alliantie in

---

¹ Zie de titel van zijn standaardwerk: *'The Transformation of European Politics'* (1994b).

² Schroeder spreekt hier van concert maar wat hij hiermee bedoelt, is niet de concertdiplomatie, wel de bredere algemene cultuur van het internationale systeem.

de jaren 1830-1840 enerzijds en de tegenstelling Triple Alliance-Triple Entente aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog anderzijds. De vraag is dan hoe deze evoluties te verklaren? Eén kritiek op Schroeder is immers dat hij het antwoord op de vraag schuldig blijft waarom de cultuur verandert (Kagan, 1997). Toch vinden we in Schroeders evaluatie van de Krimoorlog aanzetten tot een verklaring. Hij verwijst naar het feit dat de revoluties van 1848 en de opkomst van het nationalisme de principes van het Concert verzwakten. Hierbij focust hij niet zozeer op de rol van Bismarck en Cavour, de klassieke boosdoeners die met hun cynische recuperatie van de nationalistische agenda het Weense systeem ondergroeven. Hij legt wel sterk de nadruk op de rol van Groot-Brittannië (Palmerston en zijn medestanders) en Frankrijk (Napoleon III) die tijdens de Krimoorlog de regels van het Concert naast zich neerlegden of het Concert wilden gebruiken om Europa langs nationalistische lijnen te hertekenen (Schroeder, 1972, p. 420-2).

Dit soort inzichten vindt men zeker ook terug bij gedetailleerde historische studies van de periode tussen 1853 en 1870 (Mosse, 1958; Echard, 1983), maar ook politiekwetenschappelijke analyses wijzen op de rol van 'unit level' factoren. Zo stelt Rendall dat naast puur machtspolitieke elementen interne gegevens ook een rol speelden bij internationale terughoudendheid in de jaren 1815 tot 1841. De Franse koning Louis Philippe wou bijvoorbeeld in de Belgische kwestie vooral zijn eigen regime veiligstellen en vreesde tijdens de Mohammed Alicrisis dat oorlog tot revolutie zou leiden (Rendall, 2006).

Medlicott wijst er dan weer op dat Bismarck zich niet kon voorstellen dat iemand dacht in andere termen dan macht en de eigen belangen: *'He seemed unable to visualize any state of international society in which security could exist apart from this unsleeping day-to-day vigilance or to regard peace, if we may adapt Clausewitz dictum, as anything but the continuance of war with other means.'* (1956, p. 16) Dit soort visie op de internationale verhoudingen bevordert uiteraard achterdocht, en het inzetten van alle mogelijke middelen om de eigen positie te handhaven. Het leidde bij Bismarck niet alleen tot pogingen om de andere te binden binnen één alliantie, maar eveneens tot het voorkomen van balancing gedrag (de isolatie van Frankrijk). Al bij al kan men stellen, en dat doet Schroeder ook, dat de politieke cultuur in de jaren na 1870 veel harder was dan in de jaren na 1815.

Hier wordt een belangrijke kanttekening gemaakt bij een hele benadering in termen van zowel machtsverhoudingen als cultuur van het systeem. De typische kenmerken van de grootmachten, de actoren bij uitstek in elke polariteitsdiscussie, of ze nu in machtspolitieke of clusterpolitieke termen wordt gedefinieerd, en hun voorkeuren lijken een centrale plaats in te nemen in de evoluties van de cultuur en dus in de wijze waarop clusterpolariteit vorm krijgt.

4 Besluit polariteitsverhoudingen in de 19de eeuw

Samenvattend kunnen we de volgende elementen halen uit onze analyse van de 19de-eeuwse verhoudingen in termen van machts polariteit en clusterpolariteit.

4.1 Machts polariteit

Vooreerst is er wat betreft machts polariteit een belangrijk verschil tussen de verhoudingen op wereldvlak (die we eigenlijk met recht unipolair, of quasiunipolair kunnen noemen) en de Europese verhoudingen die merkwaardig genoeg moeilijker in polariteitstermen te vatten zijn. Groot-Brittannië was zeker niet de enige macht die op wereldwijd vlak actief was. Echte cijfers zijn niet beschikbaar, maar het lijkt duidelijk dat de macht van het Britse Rijk zoveel groter was dan die van elke andere speler op wereldvlak, groter ook dan die van andere koloniale machten, zodat men in feite maar kan spreken van één enkele wereldwijde grootmacht. Wij spreken daarom van quasiunipolariteit. Maar in tegenstelling tot wat veel hegemonische auteurs beweren, was die macht niet louter op handel of zeemacht gebaseerd. Zij was ook gebaseerd op het koloniale rijk in zijn verschillende vormen. Dit doet ons besluiten dat de meeste analyses de Britse macht op wereldvlak veel te laag evalueren. Hiermee is niet gezegd dat Groot-Brittannië alleenheerser was. In een systeem van meerdere onafhankelijke staten, dat niet alleen in Europa maar ook op het Amerikaanse continent bestond, kan zoiets niet.

Bovendien kon de wereldwijde Britse dominantie om diverse redenen niet omgezet worden in een evenredig groot overwicht op het Europese continent. Hier zit de grote Britse paradox van de 19de eeuw. Inderdaad lijkt het erop dat de Europese 19de-eeuwse verhoudingen en vooral het politieke en diplomatie veel meer het beeld van een multipolair systeem te benaderen, zoals men dat doorgaans voor ogen heeft.

Maar dit wil niet zeggen dat alle grootmachten in geopolitieke én in materiële termen evenveel macht hadden. Integendeel, er waren zeker aanzienlijke verschillen en aan het begin van de eeuw kan men zich met recht en reden afvragen waarom sommige staten, meer bepaald Pruisen, als een grootmacht werden beschouwd. Rusland en Groot-Brittannië hadden ieder hun eigen sterktes en zwaktes maar waren zeker veel machtiger dan Pruisen of Oostenrijk. Het evenwicht in de Europese machtsverhoudingen werd uiteindelijk gedragen door het feit dat de ene staat sterk stond op één terrein (bijvoorbeeld zeemacht) terwijl de andere juist een overwicht had op een ander terrein (bijvoorbeeld landmacht).

Een ongenueanceerd blokconcept van macht verbergt deze verschillen. Dat leidt voor de 19de eeuw onvermijdelijk tot een interpretatie die ofwel naar het wereldwijde niveau kijkt en dan een langdurende Britse dominantie ziet maar de relatieve zwakte van het land in Europa niet onderkent. Ofwel kijkt men naar het Europese niveau, spreekt men op een simplistische wijze van multipolariteit en ziet men niet dat landen verschillende machtsbases hadden op verschillende domeinen, en dat Pruisen en Oostenrijk bovendien aan het begin van de eeuw op geen enkel terrein aan de top stonden.

Het is daarom veel interessanter macht te ontrafelen en te kijken naar de individuele domeinen. Dat levert binnen Europa een veel genuanceerder beeld op: zelfs bij de onmiskenbare industriële dominantie van Groot-Brittannië dient voorbehoud gemaakt te wor-

den in een context waarin zeker in het begin van de eeuw landbouw nog steeds de belangrijkste sector was. Bovendien leren de 19de-eeuwse Europese verhoudingen ons dat macht niet zomaar converteerbaar is: economische macht wordt niet zomaar omgezet in militaire macht en omgekeerd. Andere elementen spelen ook een rol. Rusland dankt bijvoorbeeld zijn macht aan de pure omvang van zijn bevolking en de strategische diepte van zijn enorme landmassa. Het zijn gegevens die vaak over het hoofd worden gezien.

4.2 Clusterpolariteit

Wat kunnen we met betrekking tot clusterpolariteit?

Vooreerst is er de vaststelling dat wie de honderd jaar tussen 1814-1914 bekijkt, nergens een fenomeen zal vinden van twee werelden zoals dat in de Koude Oorlog het geval was. Als we kijken naar diverse vormen van interactie (economisch, cultureel, wetenschappelijk) dan vinden we geen vergelijkbare situaties. Er was nergens de opeenstapeling van ideologische, politieke en economische tegenstellingen in vaste blokken, die zo een belangrijk onderdeel vormde van wat men tijdens de Koude Oorlog bipolariteit noemde.

Men kan moeilijk ontkennen dat er ideologische tegenstellingen bestonden binnen Europa, maar men kan evenmin stellen dat deze leidden tot een bepaalde exclusieve blokvorming op economisch of breder cultureel en maatschappelijk vlak. Zeker bestond er in de ogen van Metternich een band tussen interne evoluties in staten en de internationale verhoudingen. Hij zag het Concert en de Duitse Bond als een middel van conservatieve reactie en interventie tegen liberale en nationale bewegingen. Zeker leidde vervolging van nationalisme, liberalisme en socialisme tot de al dan niet vrijwillige ballingschap van schrijvers en intellectuelen – van Heine, Büchner en Mazzini, tot Marx en Lenin – naar Frankrijk, Groot-Brittannië of Zwitserland. Maar dit alles kan moeilijk vergeleken worden met de twee van elkaar afgesloten werelden die de Koude Oorlog kenmerkte. Dit is een essentieel gegeven. Hier komt bij dat de ideologische tegenstellingen tussen de elites in essentie beperkt waren tot het politieke domein, terwijl er gaandeweg meer en meer een consensus groeide over de wijze waarop de economie moest worden georganiseerd. Hier vond men zelfs een gemeenschappelijke tegenstander in de jonge socialistische bewegingen.

Hetzelfde kan gesteld worden over de alliantievorming en militaire bondgenootschappen. Ondanks de ideologische inslag van de alliantievorming in sommige periodes, belette dit nooit een samenwerking met leden van andere allianties in concrete internationale dossiers. Allianties wisselden, waren vaak van korte duur en diegene die langer duurden (bijvoorbeeld de Duits-Oostenrijkse Dubbelalliantie) veranderden doorheen de tijd van doelstelling en karakter. We stellen vast dat zij in de laatste jaren voor 1914 wel langzaam maar zeker de klassieke rol van ‘balancing’ en militaire machtsopbouw gaan opnemen.

Ook in het Europese Concert, de enige instelling die enige gelijkenis vertoont met het huidige grootmachtbeheer, is er in de lijn van het complexe diplomatieke spel, geen sprake van een systematische blokvorming.

We kunnen dus stellen dat er voor de 19de eeuw in vergelijking met de Koude Oorlog weinig of geen sprake was van een vast stramien van clusterpolariteit. Wat we daarente-

gen wel zien, is een verandering in de politieke cultuur van het internationaal systeem. Dat is altijd een cultuur geweest van rivalen eerder dan van vrienden of vijanden. Maar het was wel één die langzaam maar zeker evolueerde in de richting van vijanden. Een rechtstreeks verband met de machtspolaire verhoudingen, is hierbij zeker niet altijd even duidelijk.

Deel III

Historische ontwikkeling van het concept grootmacht

Ontstaan en hedendaags gebruik van de term grootmacht

Voor elke definitie die men van polariteit hanteert, is het aantal grootmachten binnen een bepaald systeem uiteraard een sleutelgegeven. Dit heeft voor gevolg dat het definiëren van een internationaal systeem in termen van polariteit ook samenhangt met wie men als grootmacht beschouwt. De discussie over het polaire karakter van het internationaal systeem in een bepaalde periode en het identificeren van de individuele grootmachten in die periode wordt dan ook gekenmerkt door een zekere overlap.

1 Studies over grootmachten in de Internationale Betrekkingen

Er zijn weinig systematische studies over wat men verstaat onder grootmacht en welke staten men als grootmacht identificeert. Met enige overdrijving stelt Vesna Danilovic zelfs dat enkel Levy (1983) een systematische poging heeft gedaan om niet alleen het begrip grootmacht te omschrijven, maar vervolgens ook na te gaan welke staten nu al dan niet aan de criteria beantwoorden (Danilovic, 2002, p. 26-7). Dat laatste is inderdaad één van de verdiensten van Levy's studie, maar zijn bespreking van het concept grootmacht is in feite niet veel meer dan een beperkte samenvatting van de weinige vroegere pogingen om het concept te omschrijven.

In de neorealistische traditie wordt dit geïllustreerd door de uitspraak van Waltz (waarnaar wij reeds in de inleiding verwezen): *'Counting the great powers of an era is about as difficult, or as easy, as saying how many major firms populate an oligopolistic sector of an economy. The question is an empirical one and common sense can answer it.'* (1979, p. 131). Ook Mearsheimer, die wel uitgebreid aandacht besteedt aan het concept macht, en polariteit een cruciaal gegeven vindt, besteedt opmerkelijk weinig aandacht aan de definitie van grootmacht en behandelt de vraag wie een grootmacht is in welke periode in een eindnoot (Mearsheimer, 2001, p. 5 en 404).

Zelfs de empirisch-behavioristische traditie, waarvan we Levy als een uitloper kunnen beschouwen, heeft niet altijd een duidelijk afgebakend grootmachtconcept. Eigenlijk is Modelski zowat de enige die een duidelijke kwantitatieve drempel vastlegt: een grootmacht is elke staat die minstens vijf percent van de militaire capaciteit (uitgedrukt in militaire uitgaven) in het totale systeem in haar bezit heeft (zie hoger in status quaestionis polariteit).

Typisch is de benadering van het door Small en Singer opgezette Correlates of War Project dat enerzijds een aantal criteria vooropstelt waaraan een grootmacht moet voldoen, maar zich anderzijds verlaat op de consensus van een aantal historici en politieke weten-

schappers om te bepalen wie die grootmachten dan precies zijn. Terwijl dit geen problemen oplevert voor de 19de eeuw, geeft men toe dat men zijn twijfels heeft over de identificatie van grootmachten na de Tweede Wereldoorlog en zeker na 1990 (COW, 2008; Sarkees & Wayman, 2010, p. 35).

Terwijl het Correlates of War Project minstens het voordeel heeft zich te baseren op het gemeenschappelijk oordeel van een aantal experts, is het bij veel andere auteurs niet altijd even duidelijk waarop zij hun selectie van grootmachten baseren. Zo wordt in een recent artikel de vraag behandeld of Groot-Brittannië vandaag nog als een grootmacht kan worden beschouwd. De auteur doet dit door Groot-Brittannië te vergelijken met landen die als grootmacht worden beschouwd: met name de huidige en potentiële leden van de Veiligheidsraad, inclusief Groot-Brittannië (Morris, 2011). Dit is uiteraard een cirkelredenering.¹

De laatste twintig jaar zijn er wel een aantal interessante bijdragen over het concept grootmacht gepubliceerd, waarvan er sommige ook een historische invalshoek hanteren. We denken hier bv. aan Danilovic (2003) die echter niet grootmachten zelf als onderwerp heeft. Meer recent zijn er de studies van Fordham (2007, 2011) die zich echter uitsluitend richt op één bepaald aspect van grootmachten, namelijk hun buitenlands beleid. Volgy, Corbetta, Grant et al. (2011) maken een complexere en daarom interessantere analyse, maar hun studie gaat helaas slechts terug tot de periode na Wereldoorlog II. Bovendien focust zij sterk op het beleid van de individuele (kandidaat-)grootmachten, eerder dan op het concept zelf.

De Engelse School is wellicht diegene die de meeste aandacht heeft voor het concept grootmacht en dat bovendien ook historisch kadert. We vinden enkele aantekeningen over de historische evolutie van het concept in de nagelaten geschriften van Wight (1986). In het standaardwerk *“The anarchical society”* van Bull (2002, oorspronkelijk gepubliceerd in 1977) is grootmachtbeheer een centrale institutie van de internationale samenleving en worden grootmachten vooral vanuit dit perspectief behandeld. Het concept en zijn toepassing zijn wel nog het onderwerp van latere publicaties van Bull (1980, 1982). Historische verwijzingen zijn hier echter al bij al beperkt. Men kan ook hier stellen dat de meer diepgaande studies, al dan niet in een historisch perspectief, van eerder recente datum zijn. Auteurs als Bisley (2012), Buzan (2004a, 2011), Buzan & Waeber (2003), Hurrell (2006, 2007) en Simpson (2004) situeren zich allemaal in de traditie van de Engelse School of sluiten er minstens dicht bij aan. Buzan (2004a) gaat hierbij het meest uitgebreid in op de definitieproblematiek en bovendien ook op de relatie tussen polariteit en grootmachten. Dat maakt zijn studie uiteraard zeer relevant voor onze doelstelling.

---

¹ Morris komt in het betreffende artikel tot de conclusie dat Groot-Brittannië nog steeds als een grootmacht kan worden beschouwd, op voorwaarde dat men de Verenigde Staten als een aparte categorie beschouwt. Dit is in feite niet veel meer dan een onderscheid maken tussen een gewone grootmacht en een polaire macht.

2 Hedendaagse betekenis en variaties in de term grootmacht

In tegenstelling tot polariteit is grootmacht een concept met een lange historische traditie en dit zowel in academische geschriften als daarbuiten. Het is dan ook logisch dat het hier niet gaat om een term die precies omschreven is. Er is een zekere conceptuele vaagheid, waarbij iedereen zo ongeveer verstaat waar men het over heeft. Die vaagheid wordt mee in de hand gewerkt door het gebruik van termen als supermacht of hypermacht die vanuit de dagelijkse praktijk de wetenschappelijke literatuur binnensluipen en waarvan men niet steeds per definitie mag veronderstellen dat zij verwijzen naar het hogervermelde onderscheid tussen gewone grootmachten en polaire machten. Buzan (2004a, p. 40) merkt op dat men zou kunnen argumenteren dat grootmacht gebruikt wordt in een multipolaire context en super- en hypermacht respectievelijk voor bi- en unipolariteit, al is dat een stelling die hij zelf niet volgt. Volgens Buzan en Waever is bij vele auteurs het onderscheid tussen supermacht en grootmacht eerder een kwestie van mode dan van conceptuele verschillen. Zij wijzen erop dat Waltz de twee termen omzeggens als synoniemen gebruikt waarbij supermacht enkel lijkt te verwijzen naar een polariteit met een kleiner aantal spelers (Buzan & Waever, 2003, p. 31). Ook Bull (1980) oordeelt dat de term supermacht niet echt een meerwaarde biedt.

In ieder geval werd supermacht voor de Tweede Wereldoorlog niet gebruikt. Wight noemt het een uitvinding van de man in de straat die goed beseftte dat er een onderscheid bestond tussen enerzijds de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie en anderzijds de officieel erkende grootmachten (de permanente leden van de Veiligheidsraad) (Wight, 1986, p. 45). Ongetwijfeld is dit een verklaring voor de populariteit van de term maar er dient wel opgemerkt dat hij voor het eerst gebruikt werd in een academische context, en wel door William Fox in zijn boek *'The United States, Britain and the Soviet Union: their responsibility for peace'* uit 1944. Overigens had Fox het hier over drie, niet over twee supermachten. De term hypermacht (in het Frans 'hyperpuissance') dateert dan weer van na de Koude Oorlog en werd voor het eerst gebruikt in 1998 door de toenmalige Franse Minister van Buitenlandse Zaken Hubert Védrine die hierbij verwees naar de Verenigde Staten (Védrine, 1999, 2005).

Verder bestaat er in het Engels ook een grotendeels semantische verwarring, veroorzaakt door het onduidelijk gebruik van termen als 'major', 'great' en 'big power', een onderscheid dat in het Nederlands niet eens bestaat. Zo stelt Waltz (1993, p. 52) dat Rusland vrij snel terug kan opklimmen van de status van 'major' naar die van 'great power', waarbij hij plots een onderscheid tussen beide lijkt te maken, wat hij voorheen nooit deed. Singer stelt in dit verband: *'Some scholars even go so far as to use "big" and "major" interchangeably or to equate the latter with "hegemonic" whatever that ambiguous concept implies in its more recent incarnation.'* (1993, p. 58) Sarkees en Wayman (2010, p. 35) wijzen er dan weer op dat de door Singer en Small gehanteerde definitie van 'major powers' in het COW-project in feite dezelfde is als deze van Levy (1983) voor 'great powers'. Zij prefereren echter de term 'major' boven 'great' omdat deze laatste term minder neutraal zou zijn.

We kunnen bij uitbreiding ook stellen dat de semantische verwarring en conceptuele vaagheid even groot is voor meer hedendaagse termen als middenmogendheden of regionale machten.¹ Wat het nog recentere concept van ‘rising’ of ‘emerging powers’ (opkomende grootmachten) betreft: een recente studie over het onderwerp stelt vast dat er geen eensgezindheid is over de inhoud van deze term, wat op zijn beurt wordt verklaard door het feit dat er geen eensgezindheid is over de term grootmacht zelf (Hart & Jones, 2010).

Volgens ons zijn er drie redenen om aan te duiden waarom er zo weinig aandacht wordt besteed aan het concept grootmacht. Vooreerst moeten we vaststellen dat heel wat van de wetenschappelijke literatuur zich vooral focust op onderlinge verhoudingen tussen de grootmachten en dan nog hoofdzakelijk op de toplaag (Fordham, 2007). Dat geldt zowel voor de transitietheorie en de hegemonische traditie als voor de neorealisten en neoklassieke realisten. Wij verwijzen hierbij naar wat hoger werd gezegd over het onderscheid tussen een hiërarchische en numerieke benadering van polariteit. Eigenlijk is men vooral geïnteresseerd in de grootste spelers, ook als men bijvoorbeeld de 19de eeuw bestudeert. Veel minder aandacht gaat naar wat grootmachten van kleinere staten onderscheidt, m.a.w. naar de vraag wat de drempel is om van een grootmacht te kunnen spreken en opgenomen te worden in een grootmachtsysteem.

De tweede reden is dat het concept grootmacht (net als het concept polariteit) niet alleen een wetenschappelijk concept is, maar ook in het doorsnee taalgebruik wordt gehanteerd. In de dagelijkse omgang zijn zulke concepten vager en meerduidig, zodat ze verschillende betekenislagen kunnen hebben zonder dat er daarom noodzaak is aan exacte definities. De opmerking van Wight over het populaire gebruik van supermacht illustreert dit. Fox, de uitvinder van de term supermacht, wijst erop dat het doorsnee gebruik van de term afwijkt van wat hij er oorspronkelijk in 1944 mee bedoelde. Hij had hiermee louter continentale staten met een wereldwijd bereik voor ogen, met andere woorden wat Weber (zie verder) een ‘Weltmacht’ (wereldmacht) noemde. Over elementen als kernwapens of een leidende rol in een bipolaire context waarmee de term supermacht in de populaire beeldvorming verbonden is, kon hij het in 1944 uiteraard niet hebben (Fox, 1980).

De evolutie van de term ‘hyperpuissance’ illustreert eveneens de complexiteit van betekenissen. Védrine ziet bijvoorbeeld in zijn oorspronkelijke tekst geen tegenspraak tussen zijn beschrijving van de Verenigde Staten als een ‘hyperpuissance’ en een multipolaire wereld (“To Paris, U.S...”, 5-2-1999; Védrine, 1999). In 2005, zes jaar na het eerste gebruik, schreef Védrine dat hij de term aanvankelijk had gebruikt om vooral aan de Fransen duidelijk te maken hoe breed en wereldwijd de Amerikaanse machtsbasis was. Hij had nooit gedacht dat de term zo een ruime ingang zou vinden en zoveel discussie zou uitlokken, ook in zijn Engels equivalent, ‘hyperpower’.² Hij relateert de term dan ook:

---

¹ De term regionale macht komt later nog aan bod. Wij gaan hier niet verder in op het concept ‘middle power’. Het gaat hier echter wel over twee duidelijk onderscheiden types. Buzan omschrijft een ‘middle power’ als ‘a rather specialized category, referring mostly to a handful of Western states such as Canada, Sweden and Australia that regularly play international roles well beyond their home regions’. (Buzan, 2004, p. 71-2)

² Volgens Védrine klinkt het Franse ‘hyperpuissance’ veel positiever dan het Engelse equivalent ‘hyperpower’ dat in de Angelsaksische pers vaak negatief werd onthaald. Védrine geeft de voorkeur aan hypermacht omdat supermacht te veel met de Koude Oorlog verbonden is en te uitsluitend militair is, terwijl de Ameri-

‘Pour moi ce n’était qu’un épisode sémantique parmi d’autres dans un effort plus général d’explication plus exacte du monde réel à l’intention d’une opinion française trop souvent irréaliste.’ (Védrine, 2005, para.1) De discussies die daarna over de term zijn gevoerd, hebben dan ook voor hem weinig te maken met zijn oorspronkelijke inhoud en bedoeling.

Ook al heeft de term hypermacht niet dezelfde wetenschappelijke carrière gemaakt als de term supermacht of polariteit, dit voorbeeld toont nog maar eens aan dat termen een eigen leven kunnen gaan leiden en dat er geen waterdichte schotten bestaan tussen het strikt wetenschappelijke en het algemene taalgebruik.

We zouden een vergelijkbaar verhaal kunnen vertellen over de vandaag meer verspreide term ‘emerging powers’ of ‘rising powers’ (opkomende grootmachten), een omschrijving die duidelijk beïnvloed is door het financieel-economisch jargon van ‘emerging markets’. Deze laatste term werd dan weer in 1981 geïntroduceerd om de snel groeiende Aziatische economieën aan te duiden en dit als alternatief voor ‘derdewereldeconomieën’ dat bij een publiek van investeerders een negatieve connotatie had (“Acronym BRIC out all over”, 18-9-2008).

3 De historische wortels van het grootmachtconcept

Het is daarom interessanter terug te keren naar de term grootmacht zelf die een veel langere geschiedenis heeft dan polariteit, en dus ook veel meer algemeen ingeburgerd is. Het is echter niet echt duidelijk waar hij zijn oorsprong vindt (Simpson, 2004, p. 68). In de literatuur vinden we nergens een concrete aanduiding van een eerste gebruik. In ieder geval zijn verwijzingen naar grootmachten in politieke geschriften zo oud als het moderne Europese statensysteem zelf. Al in het 15de-eeuwse Italië sprak men van vijf grootmachten: de Pauselijke Staten, Venetië, Napels, Milaan en Firenze (Wight, 1986, p. 41).

Voor Bisley (2012) was het concept van grootmacht al in embryonale vorm aanwezig in de Vrede van Westfalen (1648), die conventioneel wordt gezien als het startmoment van het moderne Europese statensysteem. Doorgaans wordt vooral de nadruk gelegd op het feit dat in Westfalen het principe van de staatssoevereiniteit werd aanvaard. Maar Frankrijk en Zweden, die als sterkste machten uit het conflict kwamen, traden ook op als garantiemogendheden voor de vrijheden (dit is de soevereiniteit) van de Duitse staten. Dit is voor Bisley een impliciete erkenning van het feit dat er een verschil bestaat in macht, en de hiermee samenhangende rechten en plichten, tussen de staten onderling (Bisley, 2012, p. 16-20; Levy, 1983, p. 18).

---

kaanse machtsbasis veel breder is (Védrine, 1999, 2005). Voor een voorbeeld van hoe de term ‘hyperpower’ in de Verenigde Staten een negatieve connotatie had, zie de Amerikaanse gezant voor Noord-Ierland Reiss (21-6-2006) die de term tijdens een lezing over anti-amerikanisme ‘*rather unflattering*’ noemt. Voor Finnemore (2009, p. 67) had de term de bedoeling de legitimiteit van Amerikaanse acties te ondergraven, wat volgens haar trouwens ook voor het Franse multipolaire discours geldt. Dit wordt door Védrine ontkend en we kunnen enkel vaststellen dat er geen sprake was van een Frans-Amerikaans conflict op het ogenblik dat hij de term lanceerde.

Daartegenover stelt Simpson dat Westfalen het voortbestaan van het Roomse Rijk der Duitse Natie bevestigde, wat elementen van hiërarchie in zich houdt, en dus in tegenspraak is met het concept van een aantal grootmachten met gelijke status. Voor hem is het concept grootmacht pas uitgevonden tijdens de Weense onderhandelingen van 1815, en is het dus in feite een juridisch begrip waarop later een machtsanalyse werd geënt (Simpson, 2004, p. 69). Dit lijkt ons echter een te vergaande conclusie omdat de term al vroeger in het politieke taalgebruik in omloop was, zonder dat hij daarom juridisch werd vastgelegd. Wel was Wenen (1815) een sleutelmoment. Tussen 1648 en 1815 ontwikkelde het Europese systeem zich geleidelijk tot een orde met vijf dominante machten. In de twee grote vredesverdragen die men doorgaans als ordenend of systemisch beschouwt, Westfalen (1648) en Utrecht (1713), was het onderscheid tussen kleine en grote staten echter nog minder duidelijk dan in Wenen (Modelske, 1972, p. 140-2). Er ontwikkelde zich wel langzaam maar zeker een praktijk waarbij met de belangen van de kleinere minder rekening werd gehouden dan met deze van de grote spelers (I. Clark, 2005, p. 76).

Het begrip grootmacht begint dus op te duiken in de periode tussen Westfalen en Wenen en is trouwens nauw verbonden met het denken in termen van machtsverevenwicht dat in dezelfde periode tot ontwikkeling kwam en dat uitgroeide tot het algemene principe van het diplomatieke en militaire beleid (Bisley, 2012; Bull, 2002; I. Clark, 2005; Sheehan, 1996; Watson, 2009). Rond de tijd van de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) leek de term grootmacht volledig ingeburgerd te zijn in het politieke vocabularium. Het werd in de 18de-eeuw als de normale gang van zaken beschouwd dat bepaalde staten zichzelf het recht toekenden om garant te staan bij het afsluiten van verdragen, terwijl anderen dat recht niet hadden. Het was hierbij overigens voor iedereen wel duidelijk over welke staten het ging (Gulick, 1967, p. 37-42; Neumann, 2007, p. 6).

Verder geeft Wight (1986, p. 299-305) een aantal voorbeelden van auteurs die pogen tot een definitie te komen in de eeuwen tussen Westfalen en Wenen. Leibniz (1646-1716) maakt bijvoorbeeld een onderscheid tussen weliswaar soevereine maar kleine staten en de grotere machten die oorlog kunnen voeren en volhouden, op eigen kracht kunnen overleven, verdragen afsluiten en met autoriteit deel kunnen nemen aan overleg over de aangelegenheden van andere staten. Voor Wight geeft Leibniz hier een eenvoudige definitie van grootmacht (1986, p. 305). Welke ook de precieze oorsprong van de term is, we kunnen stellen dat einde 18de-eeuw grootmacht een ingeburgerd begrip was binnen het Europese statensysteem.

Maar het Congres van Wenen (1814-1815) was wel een sleutelmoment waarbij de grootmachten voor het eerst een aparte diplomatieke status kregen, en het concept juridisch werd vastgelegd (Danilovic, 2003, p. 27-8; Modelske, 1972, p. 142; Simpson, 2004, p. 68). Webster vermeldt graaf Münster, de gezant van Hannover in Wenen, die in een dépêche van augustus 1815 aan de Britse Regent over de uitdrukking 'quatre grandes Puissances alliées' schrijft: '*C'est une appellation qui a commencé à s'introduire dans la diplomatie, depuis la paix de Paris.*' (Webster, 1931, p. 562)

De periode van de postnapoleontische vredesbesprekingen moet dan ook in eerste plaats gezien worden als deze waarin de erkenning van een aparte status van grootmacht in het diplomatiek verkeer explicieter wordt vastgelegd dan voorheen. Sheehan wijst erop dat de internationale orde die in Wenen tot stand kwam, weliswaar zoals voorheen gebaseerd

was op het denken in termen van machtsevenwicht maar dat zij, veel meer dan haar 18de-eeuwse voorganger, een grootmachtsysteem was. De kleinere staten hadden in de praktijk minder rechten en werden niet echt als gelijken behandeld. Gentz, de secretaris van Metternich, verrechtvaardigde dit door het feit dat de vijf grootmachten in staat waren het hele systeem uit evenwicht te brengen, de kleinere staten niet (Sheehan, 1996, p. 125). Juist de wijziging die zich in 1814-1815 voltrok met betrekking tot het statuut van grootmacht, maakt het interessant om de huidige wereldverhoudingen eerder te vergelijken met de 19de eeuw, dan met de vorige eeuwen in de Europese geschiedenis (Bisley, 2012, p. 25).

Voor onze studie zijn hier twee elementen belangrijk.

Ten eerste is grootmacht duidelijk een begrip van Europese oorsprong. Het feit dat het Europese statensysteem sinds de 18de eeuw werd geleid door een oligarchie van grootmachten die elk hun eigen belangen nastreefden, ziet Hobsbawm als één van de kenmerken die Europa onderscheidde van de rest van de wereld (Hobsbawm, 1998b). De Europese oorsprong is ook de reden waarom Modelski (1987), in zijn studie over leiderschapscycli, het gebruik van de term verwerpt. Grootmachten zijn voor hem zo verbonden met de historische Europese praktijk (machtsevenwicht, Concert, etc...) dat hij ze vanuit zijn mondiaal perspectief louter als een regionaal gegeven beschouwt. Op mondiaal vlak spreekt hij daarom liever van 'global powers' en 'world powers' (Modelski, 1987, p. 11-2).

Inderdaad moeten we vaststellen dat twee basisconcepten van het polariteitsdenken, namelijk het concept grootmacht én het concept machtsevenwicht (beide zijn nauw verbonden), hun wortels hebben in een specifieke historische context: namelijk het Europese statensysteem van de moderne tijden. Het is bovendien een systeem dat op een bepaald ogenblik, namelijk in Wenen, werd geïnstitutionaliseerd. Dit gegeven wordt in het polariteitsdebat al te vaak over het hoofd gezien.

Een tweede belangrijk element is dat sinds Wenen het concept grootmachten niet enkel een machtsgegeven, maar ook een juridisch gegeven is. Met andere woorden: een element dat uiteindelijk sociaal bepaald is. Ook aan dit element gaat het polariteitsdenken totaal voorbij.

In wat volgt bespreken we achtereenvolgens grootmachten in de 19de eeuw, in de Koude Oorlog en in de periode na 1991. We starten telkens met een bespreking van wat één of twee auteurs uit de betrokken periode over grootmachten zeiden. Daarna bespreken we achtereenvolgens de verhouding tussen de verschillende machtsdomeinen, meer bepaald tussen militaire en economische macht. Vervolgens bespreken we voor de 19de eeuw en de huidige tijd een aantal concrete gevallen van hoe de grootmachtstatus een rol speelt of speelde in de zelfperceptie van specifieke landen. Voor de Koude Oorlog laten we deze oefening achterwege omdat ze nogal evident is voor de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Komen verder nog aan bod: de problematiek van formele en informele vormen van erkenning als grootmacht en, hierbij aansluitend, welk soort gedrag in de betrokken periode als typisch voor grootmachten werd gezien. Tot slot bespreken we de institutionele

macht en de wijze waarop grootmachten hun machtspositie konden en kunnen legitimeren.

Aan het einde van dit deel trekken we nog geen conclusies. Dat doen we pas in onze analyse van de polariteitsverhoudingen na de Koude Oorlog (zie Deel V Hoofdstuk I).

Grootmachten in de 19de eeuw

---

1 Grootmachten bij twee 19de-eeuwse auteurs: Ranke en Weber

Bij wijze van inleiding behandelen we twee belangrijke 19de-eeuwse auteurs die over grootmachten hebben geschreven. Dat zijn Leopold von Ranke (1795-1886) en Max Weber (1864-1920).

Beiden hebben een blijvende invloed uitgeoefend. Ranke is niet alleen de grondlegger van de moderne geschiedschrijving maar gaf ook zijn naam aan wat doorgaans het ‘rankiaanse grootmachtconcept’ wordt genoemd, dat typisch zou zijn voor de bredere realistische traditie. Weber, op zijn beurt één van de vaders van de moderne sociologie en politieke wetenschappen, wordt beschouwd als één van de vroegste analisten van het politieke realisme, en heeft een aantal cruciale teksten over macht geschreven. Bovendien kan men volgens sommige auteurs het realistisch grootmachtconcept via Weber eigenlijk tot Ranke terugvoeren. Ranke is hoofdzakelijk vroeg 19de-eeuws te noemen, al had hij een lange carrière. Webers geschriften dateren doorgaans van de laatste kwarteeuw voor 1914. Dit gegeven op zichzelf leidt al tot een aantal verschillen tussen beide.

1.1 Grootmachten bij Leopold von Ranke

De invloed van de 19de-eeuwse Duitse historicus von Ranke valt moeilijk te onderschatten. Hij introduceerde niet alleen de term grootmacht bij een wijder publiek, maar hij creëerde vooral ook een referentiekader dat door latere 19de-eeuwse historici werd nagevolgd. Hierin wordt de internationale politiek beschreven als de militaire en diplomatieke relaties tussen grootmachten en dit vormt tot vandaag een stramien voor vele universitaire cursussen internationale politiek (Bisley, 2012, p. 23; Bull, 1997/2002, p. 200; Danilovic, 2003, p. 27; Modelski, 1972, p. 142). Guzzini (2005, p. 517-8) poneert zelfs de stelling dat men de wortels van het realistisch machtsconcept in de Internationale Betrekkingen, via de invloed van de in Duitsland gevormde Morgenthau, dient te zoeken bij de Duitse historici en via die weg bij Ranke zelf. Dit vergt volgens ons enige nuancering, maar hiermee is zijn invloed er niet minder om.

Met betrekking tot het concept grootmacht is Rankes “*Die großen Mächte*” uit 1833 een cruciale tekst (Bisley, 2012, p. 23; Bull, 2002, p. 36; Modelski, 1972, p. 142). Het opzet van dit essay bestaat in feite uit niet meer dan een overzicht van de militair-diplomatieke en cultuurhistorische ontwikkelingen in Europa tussen 1680, toen Lodewijk XIV op het toppunt van zijn macht stond, en 1833. Het verhaal wordt gesteld in termen van machts-evenwicht en het spel van antihegemonische coalities, dat zo typisch was voor de 18de eeuw. Maar vooral wordt er ook dieper ingegaan op de sterktes en zwaktes van de vijf

grootmachten: Frankrijk krijgt als grootste macht de meeste aandacht, daarnaast komen ook Engeland, Rusland en Oostenrijk en uiteraard Pruisen uitgebreid aan bod. Kleinere machten als Zweden of Polen worden slechts zijdelings vermeld. Ranke doet niet de moeite om te zeggen waarom hij juist deze vijf bespreekt en ook de vaak geciteerde definitie van grootmacht wordt eigenlijk alleen maar zijdelings vermeld, meer bepaald in een evaluatie van de verwezenlijkingen van Frederik de Grote tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763). Het citaat luidt als volgt:

Wenn es als der Begriff einer großen Macht aufgestellt werden könnte, dass sie sich wider alle anderen, selbst zusammengenommen, zu halten vermögen müsse, so hatte Friedrich Preußen zu diesem Range erhoben. Seit den Zeiten der sächsischen Kaiser und Heinrichs des Löwen zum ersten Male sah man im nördlichen Deutschland eine selbständige, keines Bundes bedürftige, auf sich selber angewiesene Macht. (Ranke, 1916, kap. 5)¹

Uit dit citaat wordt de klassieke definitie van een grootmacht gepuurd, waarvan volgens Levy (1983, p. 11) vele andere afgeleid zijn, en waarbij een grootmacht omschreven wordt als een staat die zich in een oorlog tegen alle andere grootmachten moet kunnen handhaven ('zu halten vermögen müsse'), ook als zij verenigd zijn. Bovendien stelt Ranke dat een grootmacht hiervoor geen bondgenoten nodig heeft.

Dit is op een behoorlijk mysterieuze omschrijving. Bull stelt dan ook dat we hier niet veel mee aankunnen (2002, p. 195). Als men de definitie louter op zichzelf beschouwt, kan men vooreerst een cirkelredenering zien. De status van grootmacht wordt immers afhankelijk gemaakt van de relatie tot andere grootmachten. Dit kan enkel als men de andere grootmachten al op een andere wijze die status heeft toebedeeld. Verder volgt logisch uit het feit dat elke grootmacht zich op haar eentje militair kan staande houden tegen alle andere, dat er hooguit sprake kan zijn van één of twee grootmachten. Dat is echter niet de situatie met vijf grootmachten die Ranke beschrijft en het kan dus niet zijn wat hij bedoelt. Ook het feit dat een grootmacht geen bondgenootschappen nodig heeft, lijkt niet in overeenstemming met wat in de 18de en 19de eeuw doorgaans onder een grootmacht werd verstaan, of met het gedrag van die grootmachten. Die sloten immers voortdurend bondgenootschappen en werden verondersteld dat te doen.

Hooguit zou men deze definitie kunnen toepassen op wat auteurs die een hiërarchisch polariteitsconcept hanteren, een polaire macht zouden noemen en dan nog in een unipolaire situatie, met andere woorden een grootmacht die veel machtiger is dan de andere. Het is duidelijk dat dit niet is wat Ranke voor ogen had. Zoiets lijkt zelfs een projectie van onze hedendaagse concepten op Rankes tekst. Veel hangt dan ook af van wat men verstaat onder de vage term 'zich kunnen handhaven' (Bull, 2002, p. 195; Levy, 1983, p. 11).

---

¹ 'Als men het concept van een grote mogendheid zou kunnen definiëren als de bekwaamheid om in staat te zijn zich tegen alle andere, zelfs verenigd, te kunnen handhaven, dan heeft Frederik Pruisen tot deze rang verheven. Voor de eerste keer sinds de tijden van de Saksische keizers en Hendrik de Leeuw zag men in Noord-Duitsland een zelfstandige, zonder behoefte aan een bondgenootschap, op zichzelf aangewezen mogendheid.' (eigen vertaling)

Deze omschrijving van Ranke kan dan ook alleen in zijn bredere context begrepen worden. Zij komt niet uit een strikt theoretisch werk, wel uit een historisch betoog dat niet tot doel had een definitie van grootmachten te geven, wel de evolutie van de machtsverhoudingen tussen de Europese grootmachten tijdens de honderdvijftig jaar voor 1833 te schetsen. Zoals Modelski (1972, p. 142-3) terecht opmerkt, stelt Ranke in het betrokken fragment enkel dat men Pruisen sinds de tijd van Frederik de Grote als een grootmacht dient te beschouwen omdat het in staat is gebleken te overleven en dit ondanks de tegenstand van de continentale machten (Rusland, Oostenrijk, Frankrijk) die deze status al hadden en middelgrote staten als Zweden en Saksen. Trouwens, in de Zevenjarige Oorlog was Groot-Brittannië een bondgenoot van Pruisen. Bovendien werd Pruisen, zoals Ranke zelf benadrukt, tijdens de Zevenjarige Oorlog in zijn bestaan zelf bedreigd. Schroeder (1992) stelt dat het ten tijde van Frederik de Grote nooit meer dan een marginale grootmacht was. Het lijkt dus niet aanvaardbaar dat Ranke Pruisen als een unipolaire supermacht ‘avant la lettre’ wou afschilderen, wat inderdaad de enig mogelijke letterlijke interpretatie van het betrokken citaat zou zijn. Eerder lijkt hij zich bewust te zijn van de Pruisische zwakte, al wordt dit niet met zo veel woorden gezegd. Dat Pruisen desondanks overleefde, wordt door Ranke als argument aangedragen om zijn grootmachtstatus te rechtvaardigen. Bedenk hierbij dat in de periode dat Ranke dit in 1833 schreef, Pruisen nog steeds veruit de zwakste van de vijf grootmachten was, zoals wij vroeger reeds hebben vermeld. Voor Schroeder was het zelfs nog zwakker na 1815 dan voor de Napoleonische Oorlogen (1992, p. 688).

Het is in dit verband belangrijk dat het essay “*Die großen Mächte*” verscheen in het semiofficiële “*Historisch-Politische Zeitschrift*” dat op initiatief van de Pruisische Minister van Buitenlandse Zaken, Graaf Bernstorff, werd opgericht met als doel de ambities van Pruisen voor leiderschap in Duitsland te ondersteunen en waarvan Ranke tot redacteur werd benoemd (Von Laue, 1950, p. 55-71). Ranke heeft zich bij zijn beschrijving van Pruisen ten tijde van Frederik de Grote minstens voor een deel ingeschreven in het politiek project van het Pruisische buitenlands beleid anno 1833, wat de historische accurateheid overigens niet altijd ten goede kwam (Von Laue, 1950, p. 198 en 203).¹

Dit heeft niet enkel zijn weerslag op de hoger vermelde beschrijving van Pruisen onder Frederik de Grote maar ook op het bredere concept van grootmacht zoals het uit “*Die großen Mächte*” naar voorkomt. De oprichting van het tijdschrift had duidelijk tot doel de Pruisische zaak in Duitsland te dienen en een verlicht Pruisisch leiderschap over Duitsland te bevorderen, via de aantrekkingskracht van de Pruisische combinatie van een conservatieve monarchistische legitimiteit en een zekere mate van bestuurlijke openheid en maatschappelijke modernisering. De gematigde conservatieve Ranke kon zich hier zeker in vinden (Iggers, 2011, p. XXI; Von Laue, 1950, p. 65-7). Met andere woorden hier is

---

¹ Als voorbeeld kunnen we hier aanhalen dat Ranke niet vermeldt dat Pruisen aan het einde van de Zevenjarige Oorlog mede gered werd door het feit dat Rusland uit de oorlog stapte toen de pruisofiel Peter III aan de macht kwam. Dit feit relativeert immers de bewering dat Pruisen ‘zich alleen kon handhaven’.

sprake van wat wij vandaag een oefening in ‘public diplomacy’ zouden noemen waarbij vooral ‘soft power’ elementen worden benadrukt.¹

Geheel in deze lijn is Rankes beschrijving van de verhoudingen tussen de grootmachten over de voorafgaande honderdvijftig jaar dan ook meer dan een loutere weergave van de militaire krachtsverhoudingen. Er wordt behoorlijk wat aandacht besteed aan niet-materiële en zelfs artistieke elementen zoals de Franse culturele uitstraling ten tijde van Lodewijk XIV of de relatieve zwakte van de Duitse cultuur in dezelfde periode.

Rankes opvattingen over wat een staat tot een grootmacht maakt, kunnen dan ook niet los worden gezien van zijn algemenere visie op de werking van het Europese statensysteem en zijn geschiedenisfilosofie. Hij is enerzijds beïnvloed door het 18de-eeuwse denken in termen van machtsevenwicht, terwijl hij zich anderzijds inschrijft in een romantisch-idealistische opvatting van de geschiedenis waarbij ideeën de stuwende kracht van de historische ontwikkeling zijn (Iggers, 2011; Von Laue, 1950).

Bijgevolg kunnen we drie elementen onderscheiden in Rankes visie op grootmachten, zoals zij verwoord werd in *“Die großen Mächte”* maar ook in andere geschriften. Ten eerste is er de dragende rol die grootmachten spelen in het machtsevenwicht als sturend mechanisme van het Europese statensysteem. Nauw hiermee verbonden is er het militaire element omdat het machtsevenwicht zich manifesteert via de prestaties van de staten in oorlog. Tot slot is er de nationale macht van de staat die bij Ranke vooral in ideële en niet-materiële elementen wordt gedefinieerd, maar waarbij (zoals we nog zullen zien) wellicht impliciet ook materiële capaciteit wordt verondersteld. Deze drie elementen zijn nauw met elkaar verbonden en het is dan ook fout het rankiaanse grootmachtconcept louter te herleiden tot de prestaties in oorlog door te verwijzen naar het hogergenoemde citaat over Pruisen ten tijde van Frederik de Grote.

1.1.1 Het machtsevenwicht en cultureel pluralisme bij Ranke

Ranke sluit vooreerst aan bij het 18de-eeuwse, door de Verlichting geïnspireerde, denken rond het machtsevenwicht.² Dat als een rode draad door veel van zijn geschriften loopt.

---

¹ Deze Pruisische oefening in ‘public diplomacy’ ging overigens ook gepaard met een beleid gebaseerd op ‘hard power’ elementen. In deze periode probeerde Bernstorff een militaire reorganisatie van de Duitse Bond door te drukken met als doel de efficiëntie te versterken en ervoor te zorgen dat de organisatie zelf kon beslissen of de Duitse belangen op het spel stonden. In de jaren 1830 verkreeg Pruisen omzeggens het economische leiderschap van Duitsland via de oprichting en latere uitbreiding van het Zollverein. Hierbij was vooralsnog geen sprake van een vereniging van Duitsland onder Pruisische leiding; wel van een Pruisisch streven zich als leidende mogendheid in Duitsland te manifesteren ten koste van Oostenrijk, een poging die in eerste instantie vooral via het Zollverein slaagde (Blackbourn, 2003, p. 72; C. Clark, 2007, p. 393-4; Schroeder, 1994b, p. 701 en p. 712-6).

² Voor een diepgaandere vergelijking tussen het denken rond machtsevenwicht in de 18de en 19de eeuw zie o.m. Sheehan (1996). Paul Schroeder (1994b, p. 5-11) geeft een goed overzicht van de regels die het denken over machtsevenwicht in de 18de-eeuwse diplomatieke praktijk beheersten. Volgens Schroeder (1989, 1992, 1994b, 1994c) leidde de toepassing van de doctrine van het machtsevenwicht in de praktijk van de tweede helft van de 18de eeuw tot een soort geïnstitutionaliseerde ‘oorlog van allen tegen allen’, wat ver af staat van het door Ranke gepropageerde ideaalbeeld van een machtsevenwicht dat eenheid in verscheidenheid garandeerde. Overigens nuanceert Ingrao (1994) Schroeders visie op de werking van het 18de-eeuwse machts-evenwicht. Volgens hem leidde die pas na 1763, m.a.w. in de periode die door Schroeder wordt besproken,

Het zijn de grootmachten die het machtsevenwicht garanderen en dit zowel via hun interne ontwikkeling als via de vorming van (tijdelijke) allianties. De grootmachten zijn de actoren die, in tegenstelling tot de kleine staten, het Europese statelijke systeem dragen via een voortdurend spel van individuele, tegengestelde belangen, tijdelijke coalitievorming en veranderende machtsverhoudingen. Tegenstellingen en conflict zijn hierbij voor Ranke essentieel. Op deze wijze waarborgen zij het statelijk én cultureel pluralisme en voorkomen zij hegemonie, maar dan wel in een bredere context van een Europees systeem dat steunde op een gemeenschappelijke culturele basis. Het is immers via het spel van machtsevenwicht dat de individualiteit van de verschillende staten gecombineerd wordt met de universaliteit van de gemeenschappelijke Europese cultuur (Holbraad, 1970, p. 81-8; 2003, p. 21; Iggers, 2011, p. XL; Von Laue, 1950, p. 17).

In deze context valt ook Rankes uitspraak over Pruisen beter te begrijpen. Hij lijkt te zeggen dat het land ten tijde van Frederik de Grote bewaard bleef omdat het als een essentiële component in het machtsevenwicht werd gezien. Dat werd in de 18de eeuw als een belangrijk kenmerk van een grootmacht gezien. Gulick citeert verscheidene auteurs uit de tweede helft van de 18de eeuw die de rol van het behoud van bepaalde staten met betrekking tot het machtsevenwicht benadrukken. Ségur verwijt Lodewijk XV dat hij Pruisen van de kaart wou vegen, wat het machtsevenwicht in Europa fundamenteel zou aantasten. Hij stelt dat zelfs de tegenstanders van Pruisen er alle belang bij hadden dat Pruisen bleef bestaan omdat die situatie de voorkeur verdiende boven een al te grote machtsuitbreiding door één van hen. Op vergelijkbare wijze argumenteert Burke, ondanks zijn tegenstand tegen de Franse Revolutie, dat het gevaarlijk zou zijn als Frankrijk al te veel macht verloor. Deze redenering gold blijkbaar niet voor Polen, zelfs integendeel: de ‘geordende’ ontmanteling van Polen werd gezien als noodzakelijk voor het behoud van het evenwicht (Gulick, 1967, p. 73-5). Het gekende citaat van Ranke lijkt dan ook impliciet te verwijzen naar een door zijn tijdgenoten algemeen aanvaard verband tussen de status van grootmacht en het machtsevenwicht, dat blijkbaar geen verdere uitleg nodig had.

1.1.2 Oorlog, machtsevenwicht en cultureel pluralisme bij Ranke

Vervolgens blijft oorlog voor Ranke cruciaal. Hij citeert in “*Die großen Mächte*” Heraklites die stelt dat de oorlog de vader van alle dingen is. Ranke beschouwt oorlog en conflict tussen de naties als een progressieve en determinerende kracht en dit zowel voor de geschiedenis als geheel, als voor het ontstaan en de groei van grootmachten. Onderstaand citaat, afkomstig uit de inleiding tot zijn universele geschiedenis, illustreert zijn visie op oorlog en conflict, de relatie met het mechanisme van machtsevenwicht dat de spanning tussen universaliteit en uniciteit beheerst, en de culturele identiteit van de grootmachten vorm geeft:

---

tot agressief gedrag, en dan vooral vanwege twee nieuwe spelers (Rusland en Pruisen) die zich juist niet aan de regels van het machtsevenwicht hielden, wat Schroeder ontkent. In later werk zal Schroeder toegeven dat het normatief systeem zoals het in Westfalen werd ontworpen en in Utrecht verder op punt gesteld, in de tweede helft van de 18de eeuw in verval raakte (Schroeder, 2002/2004c).

But historical development does not alone rest on the tendency toward civilization. It arises also from impulses from a very different kind, especially from the rivalry of nations engaged in conflict with each other for the possession of the soil or political supremacy. It is through this conflict, which always also affects the domain of culture, that the great powers of history are formed. In their unceasing struggle for domination the particular characteristic of nations are modified by universalistic tendencies, but at the same time resist and react upon them. (Ranke, 1880/2011, p. 103-4)

Het citaat, afkomstig uit de inleiding tot zijn *Universele Geschiedenis*, illustreert dat oorlog en conflict voor Ranke determinerend zijn voor het ontstaan van grootmachten.

Tegelijkertijd wordt hier ook verwezen naar een derde element. Vanuit zijn idealistisch geïnspireerde visie op de geschiedenis, is macht voor Ranke nooit enkel en alleen brute kracht.¹ Op een dieperliggend niveau heeft de staat altijd een eigen spirituele basis, en de strijd tussen de grootmachten ontwikkelt zich dan ook als een strijd tussen de eigenheid en cultuur van de verschillende staten. Overwinning in oorlog heeft een spirituele grondslag, terwijl de militaire macht van de staat ook een basis vormt voor de ontwikkeling van zijn cultuur. De macht van Lodewijk XIV is een voorwaarde voor de bloei van de Franse literatuur zoals Frederik de Grote ook de basis legt voor de Duitse culturele heropleving (Iggers, 2011, p. XXXII).

In een tijdperk van opkomend nationalisme introduceert Ranke aldus het idee van nationaliteit of nationale identiteit als een van de constituerende elementen van een grootmacht. Hij benadrukte de individualiteit van elke grootmacht, zij het binnen een gemeenschappelijke Europese cultuur zoals die in het 18de-eeuwse evenwichtsdenken, met zijn wortels in de Verlichting en haar universalisme, werd gezien (Holbraad, 1970, p. 84-6). Voor Ranke is autonomie een essentieel element van een grootmacht. Grootmachten volgen hun eigen interne ontwikkeling, hebben hun eigen spirituele basis en onderwerpen zich niet aan de neigingen van andere staten. Zij hebben de plicht hun eigen belangen na te streven, om de identiteit van de natie te verdedigen en te versterken. Het is uit deze botsing dat, via machtsevenwicht, zowel universele als individuele vooruitgang ontstaat (Holbraad, 1970, p. 87).²

Het is voor ons wellicht moeilijk ons vandaag een Duitse cultuur (want daar verwijst Ranke naar, niet naar de Pruisische) voor te stellen die grondig zou verschillen van de Franse of Britse maar dit was zeker in de jaren 1830 een in Duitsland en daarbuiten algemeen verspreide gedachte. Staten onderscheidden zich van elkaar niet alleen via economische of militaire macht, maar zeker ook door hun algemene graad van beschaving en meer algemeen hun typische cultuur. Duitsers werden in de eerste helft van de 19de eeuw

---

¹ Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen Rankes idealistische opvatting van de geschiedenis en zijn nadruk op objectiviteit op methodisch vlak waarbij hij stelde dat men het verleden moet weergeven zoals het werkelijk was gebeurd.

² Dit leidt tot het 'Primat der Außenpolitik'. De internationale positie van staten is voor Ranke belangrijker dan hun interne politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Het is immers de eerste taak van de staat de eigen identiteit van de staat te verdedigen en tegelijkertijd ontstaat die identiteit juist in de internationale confrontatie met andere staten (Iggers, 2011).

als spiritueel en romantisch-idealistisch gezien, en hadden zeker niet de reputatie van ijzervreters die zij later kregen (Blackbourn, 2003). Ranke zelf kan hier trouwens als een typisch voorbeeld gelden van deze idealistische en spirituele aanleg.

1.1.3 Immateriële en materiële elementen van macht

Deze idealistische inslag mogen we echter niet te radicaal doortrekken. Zij was zeker niet het algemene uitgangspunt van het beleid in Rankes tijd. Bovendien, omdat Ranke ook aansluit bij de 18de-eeuwse traditie van machtsevenwicht, aanvaardt hij impliciet een aantal uitgangspunten van die traditie. Machtsevenwicht slaat bij Ranke dan ook niet uitsluitend op het mechanisme dat het pluralisme van het internationaal systeem waarborgde. Het was ook een verzamelterm voor de in hoofdzaak materiële machtsbasis van de staten en de grootmachten. Het is belangrijk te beseffen dat in de 18de eeuw macht gemeten werd in termen van bevolking, territorium, omvang van leger en vloot en de financiële capaciteit van de staat, criteria die ook vandaag nog gelden (Black, 1983; Gulick, 1967, p. 24-7). In de mate dat Ranke aansluit bij deze 18de-eeuwse rationalistische traditie lijkt deze materiële inslag, die zo typisch is voor hedendaagse realisten, bij Ranke impliciet verondersteld. Hij hoeft dit niet nader toe te lichten. Dit is trouwens ook de wijze waarop laat 19de-eeuwse en vroeg 20ste-eeuwse auteurs als Weber en Meinecke “*Die Großen Mächte*” lazen (Meinecke, 1916; Mommsen, 1974/1984, p. 80; Weber, 1921-1922/1980, p. 211). Het is, samen met zijn verwijzing naar oorlog, ook de enige interpretatie die kan verklaren waarom Ranke gezien wordt als een voorloper van realistische auteurs. Maar dat is alles bij elkaar genomen wel een enge interpretatie.

Samengevat kunnen we drie elementen uit Rankes grootmachtconcept distilleren. Het eerste verwijst op een vrij letterlijke manier naar het hoger vermelde citaat betreffende Pruisen en heeft te maken met militaire zelfredzaamheid in tijden van oorlog. Het tweede element betreft de bredere onderliggende maatschappelijke basis, die bij Ranke ideëel is of (om het in zijn eigen termen te zeggen) ‘spiritueel’, maar die impliciet ook een materiële basis lijkt te hebben. Verwant met de twee vorige is er tot slot de rol van de grootmachten en het Europese machtsevenwicht, dat het spanningsveld beheerst tussen de individualiteit van elke staat en de universaliteit van het gemeenschappelijk Europese cultureel-politieke en statensysteem.

Volgende bedenkingen zijn in verband met Ranke nog te maken:

Om te beginnen stelt Ranke zich, afgezien van de impliciete twijfel met betrekking tot het statuut van Pruisen, nergens de vraag wie de grootmachten precies waren. Dit was blijkbaar overbodige. Het waren de klassieke machten die de dienst uitmaakten tijdens het Congres van Wenen en ook in de 18de-eeuw als grootmacht werden aangeduid, met uitzondering van Spanje dat zijn status tijdens de napoleontische oorlogen definitief verloor. Maar, zoals gezegd, een definitie van het concept grootmacht was niet het onderwerp van het essay, wel een vergelijking tussen de grootmachten onderling.

Voor de omschrijving van grootmachten in zijn beroemd citaat, verwijst Ranke dan ook naar een bredere traditie. Volgens Neumann (2007) nam Ranke gewoon de klassieke 18de-

eeuwse definitie zoals geformuleerd door Vattel over. Duroselle (1979/1991a) verwijst naar von Clausewitz, die stelt dat een grootmacht in staat moet zijn voor haar eigen veiligheid in te staan tegen één andere mogendheid, wat nauw aansluit bij wat Ranke stelt. Ook in de omschrijving door Leibniz (zie p. 260) is er sprake van staten die een oorlog kunnen voeren en volhouden, en op eigen kracht kunnen overleven. Ranke lijkt dus te verwijzen naar de 18de-eeuwse traditie waarvan hij blijkbaar veronderstelt dat ze algemeen gekend is bij zijn publiek. Hoewel men vaak spreekt van een rankiaanse definitie dateert deze omschrijving wellicht nog van vroeger.

Maar zoals gezegd, Rankes beschrijving van de grootmachten is breder dan enkel de 18de-eeuwse definitie en men kan zich dan ook de vraag stellen waarom er een traditie ontstond waarin het rankiaanse grootmachtconcept herleid wordt tot de nogal vreemde definitie uit zijn bespreking van Pruisen, los van de context van machtsevenwicht en elementen van immateriële macht, waarin zij logisch dient te worden geïnterpreteerd. Mogelijk heeft dit te maken met een aantal Duitse intellectuele evoluties. Zijn volgelingen in Pruisen en later in Duitsland pasten Rankes gedachtegoed toe, eerst op de Europese en later op de wereldpolitiek. Holbraad (1970) en Iggers (2011) wijzen erop dat in dit proces Rankes ideeën ook gewijzigd werden onder invloed van een radicaal Duits nationalisme en een Hegeliaanse verabsolutering van de staat. Hierdoor verdwenen de verwijzingen naar algemene culturele eenheid en systemische orde, zo typisch voor de 18de eeuw, ten nadele van een denken in termen van machtsevenwicht als een louter egoïstisch nastreven van het nationale belang en het bewaren van de eigen nationale identiteit. Het was niet het Europese machtsevenwicht dat belangrijk werd, wel het uitsluitend nastreven van het nationaal belang in functie van de Duitse eenwording (Dehio, 1950; Holbraad, 1970, p. 90; 2003, p. 21; Iggers, 2011, p. XL).

Wanneer deze context van Europees machtsevenwicht en culturele verscheidenheid wegvalt, houdt men enkel een nationalistisch militaire interpretatie van het concept grootmacht over. In de context van de Duitse samenleving na 1870 waarin militaire waarden zeer hoog stonden aangeschreven (Elias, 1996), werd het concept grootmacht op zijn beurt meer en meer gemilitariseerd. Dit leidde mogelijk tot het reduceren van Rankes denken hierover tot één uitspraak over de positie van Pruisen in de tweede helft van de 18de eeuw, die dan nog uit haar context werd getrokken.

In dit opzicht kan de definitie van de Duitse nationalistische historicus von Treitschke (1834-1896) als voorbeeld gelden. Hij omschrijft een grootmacht als *'een staat waarvan de totale vernietiging een coalitie van andere staten zou vereisen'* (geciteerd in Wight, 1986, p. 52). De verwrongen invloed van de rankiaanse definitie is hier merkbaar. Wight suggereert dat Treitschke hier vooral de eigen Duitse positie aan het einde van de 19de eeuw voor ogen heeft. Na de eenwording was Duitsland militair duidelijk de dominante mogendheid op het Europees continent, een dominantie die mede door de nationalistische geschriften van von Treitschke werd gestimuleerd (Wight, 1986, p. 52). Bovendien ziet von Treitschke oorlog als een essentieel element in de staatsvorming en zelfs als een positieve kracht voor nationale regeneratie, wat duidelijk de militaristische inslag van zijn denken illustreert en aansluit bij de rol die Ranke aan oorlog toekent (Holbraad, 1970, p.

91). Het is dan ook niet verwonderlijk dat zijn definitie van grootmacht zich baseert op de resultaten van oorlog.

In zijn inleiding tot de heruitgave van de tekst van Ranke in 1916, nota bene in volle oorlogstijd, benadrukt Meinecke daarentegen dat het fout is Ranke louter in termen van (militair) machtsstreven te interpreteren en dat juist het culturele element, en het garanderen van de diversiteit in het totale Europese systeem, datgene is wat Rankes bijdrage specifiek maakt. Juist dit vormt voor Meinecke, en zoals we later zullen zien ook voor Weber, de belangrijkste rechtvaardiging voor de Eerste Wereldoorlog (Meinecke, 1916).

Wanneer we terugkeren naar Ranke zelf, dan stellen we in ieder geval vast dat zijn analyse cruciale constituerende elementen bevat van wat zowel historici als politieke wetenschappers ook vandaag nog onder grootmacht verstaan. Hierbij zal de ene auteur of school macht eerder als relatie zien en dus het resultaat van oorlog of de rol in het machtssevenwicht benadrukken. Anderen zien grootmachten eerder in termen van nationale macht en sluiten in essentie aan bij Rankes beschrijving van de grootmachten in functie van de individuele machtscapaciteit en identiteit. Het is de tegenstelling die we hebben aangeduid als deze tussen een definitie van macht in termen van nationale macht versus macht als relatie.

Hierbij is echter één groot voorbehoud te maken. Weinig politiekwetenschappelijke analisten zullen zich vandaag nog vinden in het romantisch-idealisme van Ranke. Naar onze huidige normen besteedt hij, ondanks de impliciete materialistische basis, verbazend weinig aandacht aan economische of technologische ontwikkelingen. Ranke ontkent niet dat de maritieme en handelsactiviteiten van Engeland de basis legden voor zijn koloniale rijk, maar acht dit uiteindelijk secundair en gaat er nauwelijks op in, ook niet in zijn geschiedenis van Engeland (Dehio, 1950; Iggers, 2011, p. XXXIX). In ‘*Die großen Mächte*’ wordt wel enige aandacht besteed aan de militaire sterkte van Frankrijk onder Lodewijk XIV, en ook de omvang van de Britse vloot komt aan bod, maar uiteindelijk weegt dit niet op tegen wat hij als de werkelijk belangrijke krachten beschouwt: de botsing tussen de verschillende geaardheden van de volkeren zoals zij tot uiting komt in het artistieke leven en die in religieuze en nationale termen worden gedefinieerd. Shakespeare krijgt minstens evenveel aandacht als de Britse handelsvloot. Weinig hedendaagse analisten, zelfs als zij het belang van culturele aantrekkingskracht (Nye, 2004) verdedigen of vanuit een sociaalconstructivistische benadering het identitaire als constituerend element van de staten benadrukken, zullen zo weinig aandacht besteden aan de materiële basis van macht als Ranke in “*Die großen Mächte*” deed. De huidige sociale wetenschappen zijn nu eenmaal veel materialistischer dan de traditie van de 19de-eeuwse geesteswetenschappen waarin we Ranke moeten situeren (Iggers, 2011).¹

---

¹ Dit is althans onze interpretatie na lectuur van ‘*Die Großen Mächte*’. Sommige auteurs stellen integendeel dat von Ranke een rechtstreekse voorloper is van de gewoonte om macht louter of uitsluitend in *materiële* termen te zien (zie bv. Neumann, 2007). Dit blijkt volgens ons niet uit de lectuur van de tekst.

1.2 Grootmachten bij Max Weber

De grote Duitse socioloog en politieke wetenschapper, Max Weber, staat niet bekend als een theoreticus van de Internationale Betrekkingen. In de na zijn dood onder de naam “*Wirtschaft und Gesellschaft*” uitgegeven teksten vinden we enkel een kort stuk dat expliciet over het concept grootmachten handelt. Het betreft hier echter een niet afgewerkte tekst. Wel heeft Weber in veel van zijn politieke geschriften aandacht besteed aan de toenmalige internationale verhoudingen, en met name aan de positie van Duitsland, vooral maar niet uitsluitend tijdens de oorlogsjaren. Men zou Weber dan ook louter kunnen aanhalen als een voorbeeld van hoe een goed geïnformeerde waarnemer in de decennia voor en na 1900 naar de internationale politiek keek, ware het niet dat hij ook gezien wordt als één van de grondleggers van de realistische benadering in de politieke wetenschappen, voor wie macht een centraal gegeven is.

De laatste twintig jaar werd bovendien in een aantal publicaties gewezen op de rol van de weberiaanse machtsanalyse in het domein van de Internationale Betrekkingen. Hierbij komen twee elementen aan bod. Ten eerste is er de invloed die Weber uitoefende op de figuur van Hans Morgenthau, wiens realisme dient begrepen te worden tegen de achtergrond van het door Weber ontwikkelde machtsconcept en diens denken in termen van een verantwoordingsethiek (Kunz, 2010; Llanque, 2007; Turner & Mazur, 2009; Williams, 2004). Een aantal auteurs wijzen verder ook meer algemeen op de relevantie van Webers denken over macht, legitimiteit en autoriteit voor een analyse van de huidige internationale verhoudingen (Finnemore, 2009; Ikenberry & Kupchan, 1990).

Vroeger heeft Raymond Aron al gewezen op het belang van Weber voor de Internationale Betrekkingen. Weber maakte immers volgens Aron geen onderscheid tussen macht in de interne politiek en in de interstatelijke verhoudingen. Dit ondanks het feit dat hij het geweldmonopolie als een centraal kenmerk van de staat beschouwde. Met dit laatste gegeven lag hij aan de oorsprong van het in de realistische traditie cruciale onderscheid tussen de interne politiek binnen één bepaalde samenleving, en de anarchische internationale verhoudingen waar geen geweldmonopolie is. Voor Weber staan echter in beide gevallen de machtsverhoudingen centraal (Aron, 1964; Giddens, 1985, p. 18).

Tegenover deze vernieuwde interesse voor het theoretisch belang van Webers machtsanalyse voor de Internationale Betrekkingen, staat er echter ook een hele discussie over zijn standpunten betreffende het toenmalige binnenlandse en buitenlandse beleid van het Duitse Rijk. Hier zijn diverse, vaak tegenstrijdige interpretaties. Zo is er discussie over de nationalistische inslag van Webers geschriften, waarbij sommigen zo ver gaan hem pro-tonazistische tendensen te verwijten. Aan de andere kant staan dan weer auteurs die erop wijzen dat Weber zich altijd tegen een al te eng gedefinieerd nationalisme heeft verzet en dat de nationalistische tendensen bij Weber gekaderd dienen te worden in een breder concept van wat macht is, en wat de relatie is tussen macht en waarden in de politiek (Aron, 1964; Hobson & Seabrooke, 2001; Kunz, 2010; Mommsen, 1974-1984, p. 415-47; Palonen, 2001).

Veel van deze discussies hebben uiteraard te maken met de verschillende betekenissen die het concept macht bij Weber heeft. Hobson en Seabrooke, die zelf een liberale interpreta-

tie van Weber aanhangen en hem zelfs als een voorloper van de Engelse School beschouwen, geven tegelijkertijd toe dat hij tegenstrijdig is en aanleiding geeft tot verschillende interpretaties (Hobson & Seabrooke, 2001). Hierbij dient men te bedenken dat bij Weber verscheidene benaderingen door elkaar lopen: filosofische analyses over macht, sociaalwetenschappelijke benaderingen van macht als een causaal gegeven, én beschouwingen over de praktijk van macht in de politiek (de verantwoordingsethiek). Het onderscheid tussen deze drie benaderingen was in Webers tijd nog niet duidelijk en Weber zelf was een pionier in pogingen dit scherp te stellen (Guzzini, 2007). Het is dan ook moeilijk een onderscheid te maken tussen Weber als politieke geëngageerd en kritisch commentator van Duitsland onder Wilhelm II, en diens theoretisch werk (Aron, 1964; Mommsen, 1974/1984).

Ons lijkt het bovendien dat veel verklaard wordt door de rol die Weber voor Duitsland weggelegd zag als ‘Machtstaat’ – zijn omschrijving van grootmacht. Wie bijvoorbeeld de studie van Mommsen (1974/1984) over Weber en de Duitse politiek leest, zal al gauw merken hoe de internationale positie van Duitsland voor Weber het centrale criterium was voor zijn evaluatie van interne politieke ontwikkelingen. Het is een interpretatie die ook door Aron (1964) wordt gevolgd. Hierbij worden een aantal impliciete betekenissen gegeven aan het concept grootmacht, zonder dat zij met zoveel woorden worden verduidelijkt.

Voor onze verdere bespreking nemen we de tekst over machtsprestige en grootmachten die we vinden in deel 2, hoofdstuk 8 van “*Wirtschaft und Gesellschaft*” (1921-22/1980) als uitgangspunt.¹ Het betreft hier een onafgewerkte tekst en wellicht zijn vele passages niet meer dan schetsen. Daarom kaderen we deze tekst in de bredere visie van Weber zoals we die vinden in zijn politieke geschriften. Ofschoon Weber zelf een groot pleitbezorger was van een duidelijk onderscheid tussen wetenschap en politiek, is dat immers in zijn eigen teksten niet altijd het geval (Aron, 1964).

Zijn analyse van grootmachten vangt aan met de volgende passage.

Alle politischen Gebilde sind Gewaltgebilde. Aber Art und Maß der Anwendung oder Androhung von Gewalt nach außen, anderen gleichartigen Gebilden gegenüber, spielt für Struktur und Schicksal politischer Gemeinschaften eine spezifische Rolle. Nicht jedes politische Gebilde ist in gleichem Maße “expansiv“ in dem Sinn, daß es Macht nach außen, d.h. Bereithalten von Gewalt zwecks Erwerbs der politischen Gewalt über andere Gebiete und Gemeinschaften, sei es in Form von Einverleibung oder [von] Abhängigkeit, anstrebt. Die politischen Gebilde sind also in verschiedenem Umfang nach außen gewendete Gewaltgebilde ... Politische Gebilde können also in ihrem Verhalten nach außen mehr “autonomistisch“ oder mehr “expansiv“ gerichtet sein und dies Verhalten wechseln.

---

¹ De tekst over grootmachten en machtsprestige kwam vermoedelijk voor 1914 tot stand. (Weber, 1991, p. 159, voetnoot).

Alle “Macht” politischer Gebilde trägt in sich eine spezifische Dynamik: sie kann die Basis für eine spezifische “Prestige”-Prätention ihrer Angehörigen werden, welke ihr Verhalten nach außen beeinflusst... Das reine Machtprestige, als “Ehre der Macht”, [bedeutet] praktisch: die Ehre der Macht über andere Gebilde, die Machtexpansion, wenn auch nicht immer in Form der Einverleibung oder Unterwerfung. Naturgegebene Träger dieser Prestigeprätention sind die quantitativ großen politischen Gemeinschaften.

Jedes politische Gebilde zieht naturgemäß schon an sich die Nachbarschaft schwacher politischer Gebilde derjenigen starker vor. Und da überdies jede große politische Gemeinschaft, als potentieller Prätendent von Prestige, eine potentielle Bedrohung für alle Nachbargesamte bedeutet, so ist sie zugleich selbst ständig latent bedroht, rein deshalb, weil sie ein großes und starkes Machtgebilde ist... Jene politischen Gemeinschaften, welke jeweilig als Träger des Machtprestiges auftreten, pflegt man heute “Großmächte” zu nennen. (Weber, 1921-22/1980, p. 520-1)

In dit lange, maar nog ingekorte citaat zitten een aantal van de basiselementen van Webers concept van grootmachten. We bespreken ze hierna.

1.2.1 Grootmachten en gebruik van geweld

Het monopolie op het gebruik van geweld is een cruciaal gegeven in het weberiaanse concept van de staat. Alle staten zijn machtsinstanties die geweld gebruiken maar zij verschillen onderling in de mate dat zij hun macht en machtsmiddelen niet alleen intern, maar ook voor hun extern beleid inzetten. Niet alle staten zijn immers in dezelfde mate op een expansief gebruik van macht en geweld gericht. Grootmachten zijn voor Weber doorgaans meer naar buiten gericht dan kleine staten. Weliswaar zijn ook bij grootmachten isolationistische tendensen niet uit te sluiten, zoals het voorbeeld van Groot-Brittannië in bepaalde periodes illustreert. Maar over het algemeen hebben zij meer de neiging en de mogelijkheden om zich expansief op te stellen, al dan niet met gebruik van geweld (Weber, 1921-22/1980, p. 520).

Hoewel Duitsland voor Weber niets anders dan een grootmacht kon zijn (Aron, 1964; Mommsen, 1974/1984, p. 65), geeft hij in dit citaat de indruk neutraal te staan tegenover het concept grootmacht. Dit in tegenstelling tot de nationalistische historicus von Treitschke, waardoor Weber overigens beïnvloed is. Die redeneerde dat de staat in essentie een machtsinstrument is en dat bijgevolg de grootmachten de hoogste vorm van de staat vertegenwoordigen. Treitschke heeft enkel misprijzen voor de ‘Kleinstaaterei’ (Aron, 1962, p. 575-6; 1964). Weber daarentegen stelt vast dat kleine staten ook hun nationale trots hebben, die echter niet gebaseerd is op macht omdat zij zwak zijn. Maar dat belet niet dat zij bepaalde andere eigenschappen kunnen hebben (Weber, 1921-1922/1980, p. 520). Zo laat hij zich tijdens de Eerste Wereldoorlog positief uit over Zwitserland dat, meer dan Duitsland, in staat is gebleken om bepaalde burgerlijke waarden sterk te ontwikkelen. Maar dat, aldus Weber, is niet de taak van grote staten. Die ligt in de eerste plaats in het hanteren van macht en geweld in de internationale politiek. Oorlog is een onvermijdelijk historische taak van grote staten en daar valt niet aan te ontkomen

(Mommsen, 1974/1984, p. 65; Weber, 1916/1988a; 1916/1988b, p. 175-6; 1921-1922/1980, p. 520).

Met de nadruk die Weber legt op het militaire element in de definitie van grootmacht sluit hij aan bij een algemene denkwijze uit de 19de eeuw die we ook al bij Ranke terugvonden.

1.2.2 Grootmacht als wereldmacht en imperiale macht

Terwijl het vandaag de gewoonte is grootmachten in termen van materiële capaciteit te definiëren, ziet Weber ook 'de reikwijdte van belangen' als een onderscheid tussen grootmachten en kleinere staten. Volgend citaat sluit onmiddellijk aan op het citaat vermeld op pagina 273:

Innerhalb eines jeden Nebeneinander (sic) politischer Gemeinschaften pflegen sich einzelne als 'Großmächte' eine Interessiertheit an politischen und ökonomischen Vorgängen eines großen, heute meist eines die ganze Fläche des Planeten umfassenden, Umkreises zuzuschreiben und zu usurpieren. (Weber, 1921-1922/1980, p. 521)

Weber sluit hier aan bij een oudere traditie waarbij minstens sinds het Congres van Wenen grootmachten gedefinieerd werden in termen van algemene belangen versus regionale of lokale. In meer abstracte termen kan men dan stellen dat zij hun belangen eerder op het systeemniveau definiëren dan in termen van een subsysteem. Vraag is dan aan welk systeem men refereert. Bovenstaand citaat maakt een belangrijk onderscheid duidelijk tussen Weber en Ranke. Terwijl Rankes referentiekader Europees was, stelt Weber dat in zijn tijd grootmachten hun belangen wereldwijd definieerden. Achtergrond hierbij is uiteraard de groeiende economische mondialisering die zich in de laatste decennia voor 1914 voltrok. Weber heeft zich op bepaalde momenten duidelijk uitgesproken voor Duitsland als wereldmacht. In zijn roemruchte inaugurale rede aan de Universiteit van Freiburg uit 1895 verwijt hij de Duitse leidende klassen dat zij het economische belang niet inzagen van het verwerven van kolonies voor de Duitse overzeese handel. Hij stelt zelfs letterlijk dat men de Duitse eenwording als niet meer dan een kwajongensstreek moet beschouwen als zij niet uitmondt in een Duitse 'Weltmachtspolitik' en dat de Duitse vlag op overzeese kusten moet wapperen (Gert & Wright Mills, 1991, p. 35; Weber, 1895/1988c, p. 22-3).

Ook al zijn niet alle auteurs het hiermee eens (zie bv. Hobson & Seabrooke, 2001), volgens ons blijkt hier dat Weber niet louter de wereldwijde uitbouw van handelsbetrekkingen voor ogen heeft. Weber is een liberaal-imperialist die ervan overtuigd is dat het verwerven van een redelijk omvangrijk koloniaal rijk een voorwaarde is voor de verdere economische en politieke ontwikkeling van het Duitse Rijk. De sterke bevolkingsgroei en het feit dat vroeg of laat vrijhandel zal uitlopen in een strijd tussen afgesloten handelsblokken, maken dit noodzakelijk. Nog in de laatste jaren van de Eerste Wereldoorlog

hoopte hij op een compromisvrede met de westerse geallieerden waarbij Duitsland een koloniaal rijk zou toegewezen krijgen (Mommsen, 1974/1984, p. 72-3, p. 78).¹

1.2.3 Omvang, economische macht en cultuur

Terwijl Weber een grootmacht in eerste instantie in militaire termen definieert, heeft hij zeker ook oog voor de bredere materiële basis van het militair optreden.

Vooreerst stelt Weber in het citaat op pagina 274 expliciet dat het de grote, omvangrijke staten zijn die op natuurlijke wijze tot machtsstaten uitgroeien. Elders verwijst hij naar het feit dat er zeventig miljoen Duitsers zijn, om de rol als 'Machtstaat' te rechtvaardigen. Hij acht het zelfs een plicht. Demografische omvang is dus een belangrijk gegeven (Weber, 1916/1988b, p. 176).

Verder is er bij Weber een complexe verhouding tussen politiek-militaire en economische macht vast te stellen. Expansionistisch gedrag wordt volgens hem zeker niet simplistisch verklaard door economische motieven. Het Zollverein is hier een voorbeeld van. De basis hiervoor was niet economisch omdat men een aantal gebieden bij elkaar bracht die tegen-gestelde commerciële belangen hadden. Het Zollverein was voor Weber in essentie een politiek project omdat het een aantal Duitse gebieden bij elkaar bracht en dus als een stap naar de Duitse eenwording moest worden gezien (Weber, 1921-1922/1980, p. 521-2).²

Tegelijk is Weber zich bewust van de noodzaak van een economische basis voor een grootmacht. Dit blijkt uit zijn pleidooi voor imperialistische expansie. Omdat de staat, ook vanuit militair oogpunt, behoefte heeft aan een sterke economische basis zal zij ook geïnteresseerd zijn in de bevordering van de economische expansie binnen de eigen grenzen en daarbuiten. Politiek-militair imperialisme en commerciële expansie via het verwerven van kolonies zijn hierbij complementair. De achtergrond hierbij is de wijd verspreide overtuiging op het einde van de 19de-eeuw dat de wereld weldra zou opgedeeld worden in grote invloedssferen of koloniale rijken waarvan de andere mogendheden zouden uitgesloten worden. De machtsstrijd tussen de grootmachten speelde zich dan zowel op economisch als op politiek-militair vlak af en beide beïnvloedden elkaar (Mommsen, 1974/1984, p. 40 en 68-84; Weber, 1895/1988c; 1898/1988d).

Dit alles situeert zich voor Weber in een bredere historische evolutie. Economische competitie tussen grootmachten is, net zoals militaire confrontatie, een onderdeel van de politieke strijd tussen grootmachten om het machts evenwicht, zoals het zich de laatste vijfhonderd jaar in Europa ontwikkelde. Die Europese strijd zet zich nu zowel economisch als politiek-militair op wereldwijd niveau verder (Weber, 1921-1922/1980, p. 211). Er is in essentie geen onderscheid tussen economische competitie in vreedstijd en militaire competitie in oorlogstijd, een standpunt dat Weber consequent verdedigt vanaf zijn inau-

---

¹ Hobson & Seabrooke (2002) beweren dat Weber niet naar territoriale koloniale expansie streefde. Dit is in tegenspraak met de interpretatie van Mommsen. De verwijzing naar de wapperende vlag in 1895 lijkt er inderdaad op te wijzen dat hij kolonies wou.

² Deze interpretatie wordt vandaag door historici genuanceerd. Zij zien zeker in de beginjaren niet direct redenen om aan te nemen dat het Zollverein gezien werd als een eerste stap tot de vereniging (C. Clark, 2007, p. 393-4).

gurale rede tot een aantal geschriften tijdens de Eerste Wereldoorlog (Aron, 1964; Mommsen, 1974/1984, p. 40 en 80).

Maar het is hierbij wel belangrijk dat voor Weber de grootmachtstatus het ultieme criterium is voor zowel economische als militaire politiek. Want wat hier uiteindelijk primeert boven economische motieven, is de nationale macht van de staat, en haar waarden en cultuur die via economische en militaire weg worden verdedigd. In die zin is Weber geen aanhanger van een negatieve 'Realpolitik' die macht louter omwille van de macht nastreeft (Mommsen, 1974/1984, p. 42-3). Zijn visie heeft eerder een nationalistische inslag.

Inderdaad is er, net als bij Ranke, ook een eng verband tussen culturele elementen en macht. Aron (1964) stelt dat voor Weber de 'Große' van Duitsland het centrale gegeven is. Met 'Große' – een term die Weber zelf niet gebruikt maar onvermijdelijk doet denken aan een bepaald Frans discours, en dan ook het best omschreven wordt als 'grandeur' – verwijst Aron naar de samenhang die men bij Weber steeds tussen macht en cultuur vindt. De Duitse natie is een cultuurvolk en als grootmacht draagt Duitsland een historische verantwoordelijkheid ten aanzien van de toekomstige wereldwijde culturele ontwikkeling. Machtsexpansie is ook de expansie van een bepaalde cultuur, die, vanuit de nationalistische inslag die Weber kenmerkt, altijd nationaal bepaald is (Aron, 1964).

De relatie tussen cultuur en macht wordt in het onvoltooide hoofdstuk van "*Wirtschaft und Gesellschaft*" niet verder uitgewerkt. Het lijkt hier echter dat Weber, in tegenstelling tot Ranke, er wel van uitgaat dat het de militaire en economische macht is die de culturele uitstraling en impact bepalen. Met andere woorden, cultuur is geen factor op zich maar is afhankelijk van de economische en militaire macht. Mommsen wijst erop dat de weberiaanse nadruk op economische en militaire macht zeker ook te maken heeft met de typische ervaring van Duitsland in de 19de eeuw: de nederlaag van het idealistisch nationalisme in 1848, en de uiteindelijke vereniging via het Zollverein en de oorlogen van Bismarck. Maar, zoals gezegd, dit wil niet zeggen dat bij Weber de staat en dus de grootmacht louter en alleen in economische en militaire termen wordt gedefinieerd. Daarvoor is hij teveel beïnvloed door het culturele nationalisme dat zijn tijd kenmerkte. Wel wil dit zeggen dat militaire en economische macht noodzakelijk zijn om de culturele elementen van de staat en natie te dragen en uit te stralen (Mommsen, 1974/1984, p. 41-2 en 66).

Dat blijkt uit de nadruk die hij tijdens Wereldoorlog I legt op de noodzaak van een militaire overwinning om de invloed van de Duitse cultuur te garanderen, en ook uit volgend citaat, dat in een aantekening in de marge van "*Wirtschaft und Gesellschaft*" te vinden is:

Kulturprestige und Machtprestige sind eng verbündet. Jeder siegreiche Krieg fördert das Kulturprestige (Deutschland, Japan, usw.). Ob er der 'Kulturentwicklung' zugute kommt, ist eine andere, nicht mehr 'wertfrei' zu lösende Frage. Sicher nicht eindeutig (Deutschland nach 1870!). (Weber geciteerd in Aron, 1964, p. 103 en in Weber, 1991, p. 448 voetnoot 6)

Voor Weber leiden militaire overwinningen dus tot een groter prestige van de cultuur van het betrokken land. Dat wil echter niet per definitie zeggen dat militaire successen ook de culturele ontwikkeling bevorderen. In de maatschappelijke evolutie in Duitsland na 1870

ziet hij zelfs een bewijs van het tegendeel, en hij is ervan overtuigd dat het beste van de Duitse cultuur niet in het Duitse machtscentrum Pruisen, maar daarbuiten en zelfs buiten het Rijk (Zwitserland), tot stand is gekomen. Evenmin is het zo dat de ene cultuur per definitie beter zou zijn als de anderen. Hierover valt volgens Weber geen waarde vrij oordeel te vellen (Aron, 1964).

Op andere plaatsen lijkt Weber er integendeel wel vanuit te gaan dat cultuur, of althans culturele homogeniteit, bijdraagt tot de macht van een staat. Sprekend over de situatie in Oostenrijk-Hongarije stelt hij dat de relatie tussen natie (die hij hier definieert in termen van taal en cultuur) en staat van groot belang is voor de machtsstatus van een staat. De annexatie van grote volkeren met een sterke nationale cultuur – Weber heeft hier wellicht onder meer de Hongaren voor ogen – is daarom af te raden (Mommsen, 1974/1984, p. 239).¹ Hij ziet scherp het mogelijk probleem dat de Poolse bevolking van Pruisen voor Duitsland kan stellen. Ondanks zijn aanvankelijk sterk anti-Poolse gezindheid (Weber, 1895/1988c), pleit hij later ten voordele van een tolerant beleid ten aanzien van de Polen in Pruisen omdat dit anders tot een verzwakking van Duitsland zou kunnen leiden. Kortom, de relatie tussen cultuur en economische en militaire macht is complex en niet eenduidig (Mommsen, 1974/1984).

1.2.4 Macht, prestige en status

Weber wijst erop dat oorlog dikwijls een kwestie van prestige is geweest. Macht brengt een bepaald prestige mee. Tegenwoordig hanteert men in de Internationale Betrekkingen eerder de term ‘status’ dan de term ‘prestige’ maar Weber zelf stelt dat wat men in internationale verhoudingen aanduidt met prestige tussen staten, hetzelfde is als ‘eer’ in de maatschappelijke verhoudingen (Weber, 1921-1922/1980, p. 520). Dit concept is op zijn beurt nauw verbonden met maatschappelijke status (‘Stände’).

Het is daarom belangrijk na te gaan wat Weber met deze term bedoelt. Hij omschrijft een status situatie (‘ständische Lage’) als *‘jede typische Komponente des Lebensschicksals von Menschen, welche durch eine spezifische, positive oder negative, soziale Einschätzung der „Ehre“ bedingt ist, die sich an irgendeine gemeinsame Eigenschaft vieler knüpft.’* (1921-1922/1980, p. 533-4). De leden van een bepaalde statusgroep hebben bepaalde eigenschappen gemeenschappelijk die leiden tot een bepaalde maatschappelijke positieve of negatieve waardering (eer). Het gaat hier niet louter om het onderscheid tussen klassen, een categorie die bij Weber een economische basis heeft. Wel zijn klasse en status vaak onderling op allerlei manieren met elkaar verbonden. Positieve status is verbonden met bepaalde privileges maar ook met bepaalde taakomschrijvingen, een bepaald sociaal aanzien en wat Weber omschrijft als eer (Weber, 1921-1922/1980, p. 177-179 en 530-4).

---

¹ De definitie van natie in termen van taal en cultuur is niet de enige die bij Weber terug te vinden is. Hij definieert naties ook in termen van solidariteit op basis van historisch gemeenschappelijke statelijke evolutie, al ziet hij een definitie in termen van gemeenschappelijke taal en cultuur wel als de belangrijkste (Weber, 1921-1922/1980, p. 527-30).

Weber past de concepten status en eer toe op de internationale verhoudingen en stelt dat bepaalde staten, eerder dan andere, naar prestige streven of menen hier recht op te hebben (Ay, 2004). Maar het gaat niet over om het even welke statusgroep. Weber hanteert de term 'Machtprestige'. Het is status die gefundeerd is op (economische en militaire) macht over andere gemeenschappen, én op machtsexpansie, hoewel dat niet altijd betekent dat men andere gemeenschappen onverkort onderwerpt. Het zijn de grote politieke eenheden, met andere woorden de omvangrijke staten, die de natuurlijke dragers zijn van dit streven naar machtsprestige. Die staten worden volgens Weber doorgaans aangeduid als grootmachten.

Wat Weber hier doet, is grootmachten sociaal definiëren. Het is een aparte groep met een bepaalde status, die onderscheiden wordt van de rest van de staten, en zichzelf als dusdanig definieert. Dit wil niet zeggen dat hij de materiële basis van de grootmachtstatus ontkent, integendeel. Zoals we hebben gezien zijn demografische, militaire en economische macht belangrijk. Maar er is meer dan dat. Er is een kwestie van erkenning, en van zich gedragen conform zijn status, eer en prestige. Samengevat: grootmachten zijn omvangrijke staten die streven naar prestige gebaseerd op macht in de internationale arena en die daartoe een expansief gedrag ontwikkelen. Dit alles is in de eerste plaats – zo blijkt uit het verhaal – op militaire macht gebaseerd aangezien het gaat over het gebruik van geweld buiten de eigen samenleving (Weber, 1921-1922/1980, p. 520-1).¹

Het definiëren van grootmachten in termen van status en bijbehorend prestige, betekent dat grootmacht een sociaal gegeven is en dus gestoeld op wederzijds erkenning van de grootmachten onderling en de kleinere staten ten aanzien van de grootmachten. Het is in essentie een intersubjectief gegeven, eerder dan een materieel, en een kwestie van wederzijdse erkenning en perceptie. Voor Neumann (2008) wordt dit aspect van Webers grootmachtsdefinitie onderbelicht, wellicht omdat het de algemeen aanvaarde betekenis van de term grootmacht aan het begin van de 20ste eeuw was.

Weber vermeldt niet expliciet dat erkenning en perceptie een rol spelen bij status. Hij verwijst enkel impliciet naar de zelfperceptie van de betrokken staten. Men schrijft zich een bepaald algemeen belang toe (Weber, 1921-1922/1980, p. 521). Staten zien ook zichzelf als grootmachten, als spelers met een bijzondere status en de hierbij behorende rechten en plichten. Voor Weber behoort het voeren van oorlog en imperialistische expansie ter garantie van het cultureel pluralisme zeker tot die plichten. Het is een taak die door de geschiedenis wordt opgelegd. Hij stelt dit zelfs letterlijk:

Ein Volk von 70 Millionen zwischen solchen Welteroberungsmächten hatte die Pflicht, Machtstaat zu sein. Wir mußten (sic) ein Machtstaat sein und mußten, um mitzusprechen bei der Entscheidung über die Zukunft der Erde, es auf diesen Krieg ankommen lassen. (Weber 1916/1988b, p. 176)

---

¹ In het Duitsland van het einde van de 19de eeuw werd het gebruik van geweld (en meer bepaald het duelleren) gezien als een voorrecht van bepaalde statusgroepen, meer bepaald de adel, officieren en academici (Ay, 2004; Elias, 1989/1996; Mommsen, 1974/1984, p. 94). Weber lijkt dit interne statusgegeven naar de internationale verhoudingen te transfereren (Ay, 2004).

Het is in deze context van erkenning van status en prestige, dat we wellicht een aantal uitspraken van Weber moeten plaatsen. Zo heeft volgende zin uit “*Politik als Beruf*” uit 1919 aanleiding tot heel wat discussie gegeven:

Verletzung ihrer Interessen verzeiht eine Nation, nicht aber Verletzung ihrer Ehre, am wenigsten eine solche durch pfäffische Rechthaberei (Weber, 1919/1988e, p. 548).

Hoewel niet expliciet vermeld, verwijst dit citaat duidelijk naar de Vrede van Versailles. Weber deelt hier de mening van de meeste Duitsers die Versailles als een vernedering ervoeren. Dit heeft ertoe geleid dat sommigen Weber als een revanchist beschouwen maar die interpretatie is omstreden. Sommige zien hier eerder een waarschuwing tegen groeiend revanchisme als gevolg van een onwaardige behandeling in Versailles (Palonen, 2001).

We zien inderdaad dat Weber einde 1918 nog hoopt dat Duitsland zijn eigen rol in de Volkenbond zou kunnen spelen (Weber, 1999, p. 348). Maar die hoop is al vervlogen in het voorjaar 1919, wanneer “*Politik als Beruf*” ontstaat (Ay, 2004) en de Conferentie van Versailles nog volop bezig is. We kunnen bovendien uit de context van het beruchte citaat afleiden dat voor Weber Duitsland als grootmacht (‘Machtstaat’) onheus behandeld is en gekwetst is in zijn eer. Het is niet omdat men een oorlog verloren heeft, dat men als grootmacht niet langer recht heeft op een zakelijke behandeling van zijn belangen tijdens de vredesconferentie. Eens men aan de onderhandelingsstafel zit, worden morele beoordelingen van het verleden terzijde geschoven. De onderhandelaars, en dan vooral de overwinnaars, hebben in de eerste plaats de verantwoordelijkheid een regeling voor de toekomst uit te werken, eerder dan zich bezig te houden met de vraag wie schuldig is aan de oorlog (Weber, 1919/1988e, p. 547-9). Dit is in wezen een typisch 18de-eeuwse benadering van het fenomeen oorlog tussen grootmachten, waarbij aandacht voor elkaars belangen en het gegeven van machtsverhouding blijven spelen, ook ten aanzien van verliezers. Het ligt ook in de lijn van de positieve appreciatie die Weber liet blijken over de gematigde houding van Bismarck na de Pruisisch-Oostenrijkse Oorlog van 1866. Bismarck bleef Oostenrijk als grootmacht erkennen (Weber 1895/1988c; 1916/1988b).

Het feit dat Duitsland aangeduid wordt als de schuldige van oorlog ergert Weber dan ook. Omdat oorlogvoering nu eenmaal hoort bij de status, de rechten en plichten van grootmachten, stelt deze vraag zich in wezen niet en de verliezer schuldig verklaren is dan ook louter hypocrisie (‘pfäffische Rechthaberei’).¹ Dat Duitsland in Versailles niet als een grootmacht werd behandeld – het had in die hoedanigheid normaal recht gehad op een permanent lidmaatschap van de Uitvoerende Raad van de Volkenbond – maar eerder als

---

¹ Wat Weber en de Duitsers in Versailles zo stoorde was niet zozeer het feit dat Duitsland als verliezer herstelbetalingen werden opgelegd. Dat was een normale praktijk in de 18de en 19de eeuw en de Duitsers hadden trouwens ook de Russen zware betalingen opgelegd. In de nieuwe wilsoniaanse benadering van de internationale verhoudingen achtte men het in Versailles echter nodig om dit te motiveren met het argument dat Duitsland schuldig was aan de oorlog (Kissinger, 1994, p. 245). Dat is wat Weber stoorde, aangezien schuld in de context van machtsverhouding en de taak van grootmachten gewoon geen relevant gegeven is.

een criminele staat die zelfs het lidmaatschap werd ontzegd, is wat Weber hier als een belediging ervaart.

1.2.5 Pluralisme tussen de grootmachten, verantwoordelijkheid, beheer en machts-evenwicht

Nauw aansluitend bij de discussie over status en de relatie tussen macht en cultuur, is ook het inzicht van Weber dat grootmachten, juist omdat zij machtige staten zijn, een specifieke verantwoordelijkheid hebben in de internationale samenleving.

In een aantal van Webers artikelen en voordrachten tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt die opvatting, namelijk dat er een duidelijk onderscheid is tussen de taken van kleinere en grote staten in de internationale samenleving, nader toegelicht. Zo schrijft hij: *'Im geschichtlichen Dasein der Völker haben die Machtstaaten und die äußerlich kleine Nationen beide ihre dauernden Mission'*. (1916/1988b, p. 175-6) Kleine staten kunnen een sterke artistieke en intellectuele invloed uitoefenen en hun kleinschaligheid – Weber denkt hier aan de Zwitserse kantons – leidt er ook toe dat zij mogelijk meer directe vormen van democratie kunnen toepassen, wat in grote landen niet mogelijk is. Maar zij zijn zwak en de taak om de pluraliteit in het internationaal systeem te behouden is dan ook voor de grootmachten weggelegd. Die pluraliteit wordt in eerste instantie cultureel bepaald, waarbij Weber met cultuur niet alleen de kunsten of waardesystemen maar bijvoorbeeld ook economische productiewijzen bedoelt. Weber spreekt in dit verband van de verantwoordelijkheid tegenover de geschiedenis. Het is niet aan de Zwitsers, Denen, Nederlanders of Noren dat toekomstige generaties rekenschap zullen vragen *'über die Gestaltung der Kultur der Erde'* (Weber, 1916/1988b, p. 176). Die taak komt de Duitsers toe, om de eenvoudige reden dat zij met zeventig miljoen zijn en tussen de Engelse en Russische cultuur in liggen. In *"Zwischen zwei Gesetze"*, verschenen in een Duits vrouwenblad in februari 1916, stelt Weber dat Duitsland als 'Machtstaat' de taak heeft ervoor te zorgen dat de wereldcultuur niet gedomineerd wordt door de regels van de Russische bureaucratie enerzijds en de conventies van de Engelse 'society' anderzijds, met eventueel wat Latijnse rationaliteit als toemaatje. Het is de taak van de Duitsers binnen het Duitse Rijk ervoor te zorgen dat de Duitse/Midden-Europese invloed bewaard blijft. Deze verplichting heeft het Duitse Rijk niet enkel ten aanzien van de Duitsers zelf maar ook ten aanzien van de kleinere naties, waarvan het voortbestaan enkel door de grootmachten kan worden gegarandeerd (Weber, 1916/1988a). De kleine staten kunnen dan misschien bijdragen tot het behoud van de culturele verscheidenheid, maar zij kunnen dit enkel doen omdat zij beschermd worden door de grootmachten (Hobson & Seabrooke, 2001; Mommsen, 1974/1984, p. 65).

Er is opgemerkt dat deze omschrijving van grootmachten in termen van verantwoordelijkheid, nauw aansluit bij de visie van Hedley Bull (Hobson & Seabrooke, 2001). Bull (2002) ziet immers in het behoud van het machts-evenwicht één van de essentiële kerntaken van het grootmachtbeheer. De gelijkenis met, en de invloed van, Ranke lijkt ons echter minstens zo belangrijk en Weber verwijst trouwens naar Ranke wanneer hij het over de relatie tussen cultureel pluralisme en de rol van grootmachten heeft (Weber, 1921-1922/1980, p. 211). Ook Ranke definieert grootmachten in eerste instantie in culturele termen. Bovendien is er ook het verband tussen grootmachten, oorlog, machts-evenwicht en het culturele pluralisme. Veel sterker dan bijvoorbeeld bij Bull is bij Weber het behoud

van het cultureel pluralisme verbonden met het machtsevenwicht, een woord dat hij niet expliciet gebruikt maar dat duidelijk altijd de achtergrond vormt van Webers denken in termen van 'Staatsräson' (Palonen, 2001, p. 201). De specifieke verantwoordelijkheid van grootmachten is er zeker, maar zij toont zich volgens ons bij Weber toch vooral in de bereidheid of zelfs de verplichting om oorlog te voeren en zodoende de culturele diversiteit te garanderen, ook voor de kleinere staten (Hobson & Seabrooke, 2001; Mommsen, 1974/1984, p. 65 en 79). Hobson en Seabrooke (2001) spreken in dit verband van een 'social balance of power'. Maar er is wel een belangrijk verschil met Bull, waar het machtsevenwicht, althans in de tweede helft van de 20ste eeuw, dient om oorlog te voorkomen. Voor Weber is oorlog een normale praktijk van grootmachten.

Oorlog, machtsevenwicht (in zijn diverse betekenissen) en culturele diversiteit zij hier evenzeer met elkaar verbonden als zij dat bij Ranke zijn.¹ De band tussen deze drie elementen is overigens in de twee decennia voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog zeker niet uniek voor Weber. Zij was in Webers tijd wijdverspreid onder Duitse historici en commentatoren, inclusief grote namen als Lenz, Delbrück, Hintze, Marck en Meinecke. Deze auteurs interpreteerden de Brits-Duitse tegenstelling voor de Eerste Wereldoorlog, de Duitse vlootopbouw en de hiermee gepaard gaande wapenwedloop, als een voortzetting van het rankiaanse denken in termen van Europees machtsevenwicht op het wereldwijde niveau. Dit vanuit de redenering dat een onvermijdelijke neergang van het Britse Rijk zich aandiende en dat Duitsland hierbij de rol toebedeeld kreeg om de culturele pluraliteit op wereldvlak te garanderen. Deze redenering werd tijdens de Eerste Wereldoorlog door de betrokken auteurs ook als een rechtvaardiging voor de Duitse oorlogsvoering aangehaald (Dehio, 1950; Fischer, 1964/1967).

Als we terugkeren naar Weber zelf dan kunnen we uit de laatste paragraaf van het citaat op pagina 274 ook afleiden dat de relaties tussen grootmachten voor Weber steeds gekenmerkt worden door wantrouwen. Elke grootmacht heeft liever kleine staten als buur dan een andere grootmacht, gewoon omdat die laatste groot en sterk is. Daarom voelt een grootmacht zich ook altijd meer bedreigd dan een kleine macht. Er speelt voor Weber een onvermijdelijke machtsdynamiek waarbij de naar internationaal prestige strevende grootmachten met elkaar in competitie komen te staan. De relaties tussen Frankrijk en Duitsland zijn hiervan een voorbeeld (Weber, 1921-1922/1980, p. 521).

Het is deze korte pessimistische passage die vaak aangehaald wordt wanneer men Weber ziet als een voorloper van de neorealistische analyse. Die zie het machtsevenwicht toch vooral voortvloeien uit het veiligheidsdilemma, zonder dit nader te preciseren, tenzij men het heeft over het voortbestaan van de staat als dusdanig (Hobson & Seabrooke, 2001). Inderdaad kan deze passage zeker gezien worden als een beschrijving van het veiligheidsdilemma. Mogelijk speelt hier bij Weber de invloed van de specifieke Duitse geostrategische positie na de eenmaking. Webers uitspraak kan als illustratie gelden voor de moeilijkheden van de Duitsers om hiermee om te gaan. Voor Weber is er een evident po-

---

¹ In hun vergelijking tussen Weber en Bull geven Hobson en Seabrooke (2001) de indruk dat ook het voorkomen van oorlog bij Weber een taak van grootmachten is. Dit lijkt ons een te vergaande interpretatie waar volgens ons bij Weber, in tegenstelling tot Bull, geen basis voor is. Ons lijkt Aron (1964) het eerder bij het rechte einde te hebben als hij zegt dat voor Weber oorlog een noodzakelijk kwaad was.

litiek probleem tussen Frankrijk en Duitsland, gewoon omdat Duitsland bestaat, waaruit we dus moeten besluiten dat de Duitse eenwording zelfs na meer dan veertig jaar voor hem nog steeds geen evidentie is (Weber, 1916/1988b, p. 165). Het unieke van de Duitse positie bestaat er volgens Weber in dat zij, in tegenstelling tot om het even welke andere grootmacht in de geschiedenis, aan drie continentale grootmachten grenst en indirect aan de grootste maritieme macht (Weber, 1916/1988b, p. 158).

Maar deze interpretatie van het machtsevenwicht heeft niets te maken met het toekennen van een beheerstaak aan grootmachten zoals dit in de Engelse School gebeurt, en waarbij grootmachten er vóór garant voor staan dat er via het spel van machtsevenwicht een zeker pluralisme in de internationale samenleving wordt gegarandeerd. Webers benadering van het machtsevenwicht sluit hier uiteindelijk meer bij aan dan bij die van de (neo)realisten. Bij Weber wordt die taak echter, net als bij Ranke, in eerste instantie cultureel ingevuld. Het gaat erom het culturele pluralisme in de Europese en wereldwijde context te vrijwaren. Dit was typisch voor het Duitse denken over Europese en wereldpolitiek in de decennia voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog (Fischer, 1964/1967).

1.2.6 Interne basis van macht en regimetype

Weber benadrukt dat de grootmachtstatus altijd ook een interne basis moet hebben. We hebben er reeds op gewezen dat voor hem de positie van Duitsland tussen de Europese grootmachten het ultieme gegeven was ter evaluatie van de interne ontwikkelingen in het Keizerrijk. In die zin was er bij Weber zeker sprake van een 'Primat der Außenpolitik' (Aron, 1964). Interne elementen worden in dit licht geëvalueerd.

Eerst en vooral stelt hij dat specifieke groepen in de samenleving voordeel hebben bij een grootmachtstatus en deze dan ook zullen ondersteunen. Militairen en bureaucraten hebben, net als feodale heren in de middeleeuwen, belang bij een expansieve politiek. Zij zijn dan ook de dragers van de nationale ideologie die het imperialisme en de grootmachtstatus ondersteunt. Het levert promotiekansen en eventueel financiële voordelen maar vooral ook prestige op (Weber 1921-1922/1980, p. 520 & 572-28; Mommsen, 1974/1984, p. 52 en 80). Bepaalde groepen kunnen daartegenover de uitbouw van een grootmachtstatus belemmeren. Hij beschouwde de machtspositie van de Pruisische Junkers in de Duitse administratie als de oorzaak van de beperkte officiële interesse voor de uitbouw van de Duitse vloot en de overzeese expansie en koos hier duidelijk de zijde van de industriële en handelsklasse (Weber, 1895/1988; 1898/1988; Gert & Wright Mills, 1991, p. 35).

Interessanter vanuit ons oogpunt is een element dat bij Weber aanleiding geeft tot discussie: namelijk de relatie tussen grootmachtstatus, het vervullen van de rol en verantwoordelijkheden die grootmachten hebben, en de aard van het politieke regime dat zij vertegenwoordigen. Terwijl in Webers analyse van het machtsevenwicht impliciet het pluralisme, en zelfs een cultureel gedefinieerd pluralisme, aanwezig is, lijken andere uitspraken erop te wijzen dat hij de rol van grootmachten verbindt met een democratisch regime-type.

Er zijn twee interpretaties van de band tussen grootmachtstatus en democratie bij Weber. Een eerste stelt dat Weber vooral geïnteresseerd was in de uitbouw van Duitsland als machtsstaat. Zijn kritiek op het politieke leven in Duitsland onder Willem II, dat hij als paternalistisch, bureaucratisch en pseudo-constitutioneel omschreef, had voor Weber vooral te maken met het feit dat een parlementaire democratie een veel betere voedingsbodem was voor een imperiale en expansionistische politiek. Alleen een 'Herrenvolk' kon voor Weber garanderen dat Duitsland zijn taak als 'Machtstaat' kon vervullen. De term 'Herrenvolk' dient hier geïnterpreteerd te worden als een volk dat intern in staat is zijn eigen lot te bepalen via een democratisch proces (Aron, 1964; Mommsen 1974/1984). Dit heeft dus niets te maken met latere nazistische en racistische invullingen van die term. Maar democratie is hier louter instrumenteel; het centrale gegeven is de grootmachtstatus van Duitsland (Hobson & Seabrooke, 2001).

Hobson en Seabrooke hangen een tweede interpretatie van Weber aan. Voor hen ligt de relatie eerder omgekeerd. Een imperiale, commerciële expansie naar Brits model bouwt onvermijdelijk de Junkerstaat af en brengt Duitsland de politieke maturiteit die het ontbeert, en die op haar beurt weer noodzakelijk is om zijn missie als grootmacht te volbrengen. Er is dus een wisselwerking tussen het interstatelijke niveau en het interne niveau. Voor Weber wordt de internationale samenleving bedreigd door zowel het Russische tsaristische despotisme als het autoritarisme in Duitsland. Eens Duitsland dit autoritarisme overwonnen heeft, dient het samen met Groot-Brittannië zijn taak op te nemen tegenover Rusland, dat hij als de grootste bedreiging voor Europa ziet. Voor Weber was Groot-Brittannië het lichtende voorbeeld, niet alleen omdat het een imperiale grootmacht was maar ook omwille van zijn internationale handelstraditie en zijn liberaal politiek systeem, dat zijn bevolking politieke maturiteit had gebracht. Hiertegenover beschouwt hij het autocratische tsaristische Rusland niet als een legitieme speler in de internationale betrekkingen. Voor Hobson & Seabrooke kan deze opvatting gezien worden als een voorafspiegeling van wat hedendaagse auteurs van de Engelse School als 'world society' omschrijven. Vandaag zou China volgens hen voor Weber wellicht geen legitieme speler zijn, net zomin als Rusland dat in zijn tijd was, omdat het niet beantwoordt aan een bepaald intern maatschappelijk model dat hij voorop stelt (Hobson & Seabrooke, 2001).

Zeker niet alle auteurs volgen deze laatste interpretatie. We hebben er al op gewezen dat Weber koloniale ambities had voor Duitsland. Maar dit sluit democratie niet per definitie uit. Dat neemt niet weg dat er ook voor hoger genoemde visie enige grond lijkt te zijn in Webers teksten. Op basis van zijn analyse van de internationale verhoudingen tijdens de Eerste Wereldoorlog, waarbij hij zich duidelijk pro-Brits en anti-Russisch positioneert (Weber, 1916/1988b) kunnen we hem als een democratisch imperialist omschrijven. Hier is een zekere originaliteit in Webers stellingname waar te nemen. Tijdgenoten als Lenz, Delbrouck en Meinecke zagen Engeland eerder als de grote wereldwijde dominante macht, die het denken in termen van machts-evenwicht bewust beperkte tot het Europese continent. Vlootopbouw en de Eerste Wereldoorlog werden dan gezien als klassieke middelen van 'counterbalancing' om de Britse hegemonie, sowieso in neergang door de opkomst van de Verenigde Staten, te breken (Dehio, 1950; Fischer, 1964/1967; Meinecke, 1916).

Weber is hier minder duidelijk in: enerzijds is er in zijn geschriften, ook tijdens de Eerste Wereldoorlog, zeker een referentie naar het machtsevenwicht, anderzijds gaat zijn voorkeur op basis van het regime toch uit naar de Britten, eerder dan de Russen. Hier vinden we een voorbeeld hoe controversieel een benadering van het grootmachtconcept in termen van bepaalde regimes kan zijn, al was het alleen maar omdat zij, zelfs in één bepaald land, niet altijd door iedereen wordt gedeeld.

1.2.7 Conclusie

Elke conclusie over Max Webers grootmachtconcept dient gekenmerkt te zijn door enige voorzichtigheid. De theoretische tekst die Max Weber aan de concepten grootmacht en natie wijdt, is immers al bij al fragmentair en onafgewerkt. Dit maakt dat men terug moet grijpen naar zijn politieke geschriften en verslagen van speeches die over een periode van bijna dertig jaar tot stand zijn komen en waarbij zeker ook sprake is van enige evolutie in zijn denken. Daar komt dan nog de specifieke context van de Eerste Wereldoorlog bij. Met dit voorbehoud in het achterhoofd, en los van Webers al dan niet nationalistische inslag, en de discussies een liberale dan wel realistische interpretatie, lijken ons een aantal elementen belangrijk.

Vooreerst plaatst Weber zich in de rankiaanse traditie. De impliciete verwijzing naar het machtsevenwicht, de grootmachten die in eerste instantie als militaire macht worden gedefinieerd en waarbij tegelijkertijd ook gewezen wordt op de economische, territoriale en demografische basis, het cultureel pluralisme dat via het machtsevenwicht wordt gerealiseerd, en meer algemeen het belang dat aan sociaal-culturele elementen worden gegeven, wijzen allemaal in de richting van Ranke. Er zijn echter ook een aantal verschillen. Weber ziet grootmachten als werelddmachten, in tegenstelling tot Ranke die nog louter in Europese termen dacht. Verder zijn de economische basis en de complexe wisselwerking tussen economische, politieke en culturele macht meer geëxpliciteerd dan bij Ranke.

Tegelijkertijd is hier ook de invloed van de socioloog Weber te merken. Grootmachten zijn meer dan militair en economisch machtige staten, zij behoren ook tot een bepaalde statusgroep, die als dusdanig door de andere staten wordt erkend en de daarbij horende rechten en plichten uitoefenen. Om het in Webers eigen termen te stellen: grootmachten zijn een bepaalde klasse van staten (materieel onderscheid) en hierop ent zich een groep met een bepaald prestige en bepaalde rechten en plichten (statusgroep). Ook al wordt Weber dan vaak gezien als de vader van het realisme, zijn benadering gaat zeker verder dan een louter materialistische interpretatie van de term grootmacht zoals we die bij vele (neo)realisten vinden. In dit opzicht combineert Weber verschillende machtsdefinities: macht als materiële capaciteit versus macht als relatie in een directe interactie, maar ook macht als een constituerend element in de sociale relaties tussen staten en dit zowel op een structureel als een productief niveau.

Tot slot wijst Weber expliciet op de band tussen interne en externe factoren in de bepaling van de machtsverhoudingen tussen de grootmachten. Niet alleen ziet hij bepaalde statusgroepen en klassen intern als drager van een expansief beleid, maar op bepaalde momenten lijkt hij ook van oordeel te zijn dat bepaalde politieke constellaties nodig zijn

om op een legitieme wijze de taak van grootmacht te kunnen uitoefenen. Hij acht bepaalde regimes hiertoe niet in staat. Dit laatste element, is echter zeker controversieel.

2 Grootmachten in de 19de eeuw: continuïteit van de spelers

Als we naar de feitelijke verhoudingen in de 19de eeuw kijken dan valt op dat er een grote continuïteit is van de grootmachten. De postnapoleontische periode vertrok met vijf grootmachten: Groot-Brittannië, Frankrijk, Pruisen/Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Rusland. Na 1860 komt daar Italië bij en vanaf het einde van de eeuw de Verenigde Staten en Japan. We hebben in onze bespreking van de polariteitsverhoudingen in de 19de eeuw opgemerkt dat er nauwelijks of geen discussie is tussen analisten over wie de grootmachten zijn. Ook de weinige veranderingen die op dat vlak plaats hadden (intrede van Italië, Japan, de Verenigde Staten) geven weinig aanleiding tot controverse. Hooguit is er op dat laatste punt wat discussie over de precieze datum waarop men de Verenigde Staten als grootmacht moet beschouwen. Doorgaans wordt de Spaans-Amerikaanse (1898) oorlog als beginpunt genomen. Voor Japan is er discussie of men nu de oorlog met China (1895) dan wel die met Rusland (1905) als beginpunt moet nemen. Verder blijft Italië een twijfelgeval, ondanks zijn officiële status van grootmacht (Levy, 1983, p. 10-1). Maar algemeen kan men stellen dat Waltz' uitspraak dat het identificeren van de grootmachten een kwestie van gezond verstand is, zeker van toepassing was in de 19de eeuw.

3 Grootmachten, macht en machtsdomeinen: de verhouding militaire en economische macht in de 19de-eeuwse perceptie

Vooraleer wij verder ingaan op de sociale aspecten van de grootmachtstatus, gaan we kort na welk machtsdomein het belangrijkste wordt geacht, waarbij we ons vooral interesseren voor het relatieve belang van economische en militaire macht.

Als we teruggrijpen naar Ranke en Weber dan merken we dat Ranke economische elementen nauwelijks of niet bespreekt. Meer dan een halve eeuw later geeft Weber in de weinige teksten die hij aan grootmachten heeft gewijd aanzetten tot een onderzoek naar de complexe relatie tussen economische en militaire macht. Hier lijkt er sprake te zijn van een evolutie tussen het begin en het einde van de 19de eeuw.

We hebben er eerder al op gewezen dat men al in de 18de eeuw de machtsbasis van staten niet louter in militaire termen definieerde: bevolking, omvang en financiële kracht speelden ook een rol. Maar uiteindelijk bleven binnen Europa, tot diep in de 19de eeuw, politiek-militaire kwesties belangrijker dan economische. De cruciale vraag was niet of Groot-Brittannië economisch het zwaarste woog, wel hoeveel van zijn economische hulpbronnen het voor militaire doeleinden kon mobiliseren. Het antwoord was niet evident, gezien de Britse afkeer van een massaal landleger (Taylor, 1954, p. xxxiii). De groeiende economische macht van de Verenigde Staten verontrustte de Europese grootmachten weinig of niet. Wel begon men zich aan het einde van de eeuw zorgen te maken

over de Amerikaanse koloniale expansie en de groeiende zeemacht, en vreesde men dat ook de rest van de krijgsmacht een sterke groei zou kennen (Zakaria, 1998, p. 133).

Zowel Taylor (voor de periode sinds 1848) als Schroeder (wat betreft het decennium na 1870) stellen dat militaire elementen een veel grotere rol speelden in de machtsevaluatie en -perceptie van staten dan andere gegevens.¹ Schroeder stelt bijvoorbeeld dat het niet de Pruisische industrie, en staatsfinanciën of het onderwijssysteem waren, die in 1866 en 1870 de overwinning hadden gebracht, wel het Pruisische leger en meer in het bijzonder zijn snelle mobilisatiekracht van goed opgeleide troepen. Oorlog werd verondersteld van korte duur te zijn. Men ging er dan ook van uit dat troepensterkte en meer bepaald de omvang van de infanterie cruciaal was (Taylor, 1954, p. XXIV-IX; Schroeder, 1997b, p. 13). De kern van de machtsverhoudingen was dus militair.

Men dient dit echter enigszins te nuanceren. Pruisen behaalde zijn overwinning in 1870 via een snelle mobilisatie van een grote troepenmacht. Dit veronderstelde dus een grote demografische omvang én een uitgebouwd spoorwegennet. In die zin had men dus wel aandacht voor de industriële en demografische basis van militaire macht (Holsti, 1991, p. 171; Moul, 1989). Dat ligt trouwens volledig in de lijn van wat een aantal economen ook in de 19de eeuw al zeiden. De Duits-Amerikaanse econoom Friedrich List, voorloper van het latere Duits economisch nationalisme, stelde het als volgt: *'War or the very possibility of war makes the establishment of a manufacturing power an indispensable requirement for a nation of first rank.'* (geciteerd in Kennedy, 1987, p. 539) Spoorwegen waren hier cruciaal en dienden zowel economische als militaire doelstellingen.

Trouwens, zowel Taylor als Schroeder zijn specialisten in diplomatieke geschiedenis en daardoor sterk gefocust op veiligheidsaspecten. Zij beschrijven bovendien de Europese verhoudingen. Buiten Europa speelde, zeker aan het einde van de eeuw, economische competitie een rol in de groeiende koloniale rivaliteiten. Landen opdelen in economische invloedssferen was een courante praktijk.

Als we naar Webers teksten kijken die dateren van de decennia voor de Eerste Wereldoorlog dan zien we daar een groeiend besef van de rol van economische macht en de complexiteit van de verhouding tussen economische en militaire macht. Voor hem speelt de machtsstrijd tussen de grootmachten zich af op zowel militair als economisch vlak. Dat militaire macht een economische basis nodig heeft wordt zeker niet ontkend, maar tegelijk achtte hij militaire macht nodig om de economische expansie te ondersteunen. Hij is hier geen uitzondering. In de decennia voor de Eerste Wereldoorlog werd in Duitsland geargumenteed dat de uitbouw van een diepzeevloot noodzakelijk was om de groeiende wereldwijde commerciële belangen en de handelsvloot te beschermen. Ook militaire koloniale expansie werd gezien als een noodzakelijke voorwaarde voor de verdere economische ontwikkeling van Duitsland via het verwerven van afzetmarkten, grondstoffen,

---

¹ Dit belet niet dat Taylor zich bewust is van de economische verschuivingen die mogelijk de achtergrond vormen van de diplomatieke ontwikkelingen. Hij gaat daar in zijn inleiding zelfs uitgebreid op in (Taylor, 1954). Maar dit is voor hem een vaststelling achteraf, niet een weergave van hoe men in de 19de eeuw naar macht keek.

enz... (Fischer, 1964/1967). Militaire macht staat hier in dienst van economische belangen die uiteindelijk het belangrijkste zijn. Wie de studie van Fischer (1964/1967) over de Duitse oorlogsdoelen tijdens Wereldoorlog I doorneemt, zal eveneens merken hoe sterk economische argumenten (zowel op het gebied van kolonies als wat betreft annexaties van bijvoorbeeld België of delen van Noord-Frankrijk) hier een rol speelden.

Economische belangen speelden zeker ook een rol in de Oosterse kwestie. Vanuit Brits standpunt was dit wellicht vooral een breder geostrategisch belang (het vrijwaren van de route naar India), voor Rusland en Oostenrijk was er een meer direct economisch belang: de zeestraten waren de voornaamste uitvoerroute voor de Oekraïne, één van de zwaartepunten van de Russische economie. Voor Oostenrijk-Hongarije was het vrijwaren van de vrije doorvaart op de Donau van economisch strategisch belang, net als de uitbreiding van zijn economische invloed in de Balkan en een verbinding over land (spoorwegen) naar de Egeïsche Zee (Seton-Watson, 1972, 471-75). De afhandeling van de Balkancrisis van de jaren 1870 leidde ertoe dat Servië in de Oostenrijkse economische invloedssfeer werd gedwongen. Zeker was er dus ook sprake van een economische competitie in de Balkan en het Ottomaanse Rijk in de laatste decennia voor de Eerste Wereldoorlog.

Verder kan men stellen dat het neomercantilisme dat zich aan het einde van de 19de eeuw uitbreidde een eerste uiting was van de evolutie waarbij economische macht niet louter meer gezien werd in functie van de versterken van de macht van vorst en staat (en dus als basis van militaire macht). Integendeel, vanaf het einde van de 19de eeuw groeide de welvaart van de bevolking uit tot een doel op zich.

Wat er ook van zij, militaire verhoudingen waren doorheen een groot stuk van de 19de eeuw uiteindelijk belangrijker in de perceptie van de machtsverhoudingen dan economische, zonder dat men de evolutie die zich op dit vlak voordeed mag ontkennen. Naar het einde van de eeuw lijken economische elementen belangrijker te worden. Webers vaststelling dat de juiste verhouding tussen de twee niet altijd even duidelijk is, en dat er een grote verstrengeling is tussen de economische en militaire competitie, duidt aan hoe moeilijk de verhoudingen liggen. Maar bij Weber staan die uiteindelijk allemaal in dienst van de macht van een bepaalde staat en cultuur, wat een typisch 19de-eeuwse benadering is.

4 Status: van informele naar formele erkenning

Bij onze bespreking van de historische wortels van het grootmachtconcept hebben we er op gewezen dat het begrip ouder is dan de 19de eeuw en dat sinds de Vrede van Westfalen zich binnen Europa een systeem ontwikkelde dat gebaseerd was op een onderscheid tussen de grootmachten en de kleinere staten. Dit was een geleidelijke ontwikkeling die tijdens de postnapoleontische conferenties voor het eerst werd geformaliseerd. Simpson (2004) spreekt in dit verband van ‘legalised hegemony’, wat hij omschrijft als:

[T]he existence within an international society of a powerful elite of states whose superior status is recognised by minor powers as a political fact giving rise to the existence of certain constitutional privileges, rights and duties and whose relations

with each other are defined by adherence to a rough principle of sovereign equality. (p. 68)

Deze brede definitie omvat duidelijk de erkenning van de aparte status door de kleinere staten van een groep van machtigere landen, die bovendien elkaar onderling als gelijke beschouwden, waardoor machtsverschillen niet relevant zijn. Cruciaal is dat deze status, en de hierbij horende rechten en plichten, formeel werd vastgelegd. We kunnen dan ook spreken van de oprichting van een 'great power institution' (Modelski, 1972, p. 140) en dit kan zeker als één van de grote innovaties van Wenen worden gezien (Slantchev, 2005).

Er zijn een aantal gebeurtenissen tijdens de naoorlogse conferenties, die duidelijk maken dat de grootmachten zichzelf als een aparte groep met aparte rechten en plichten zagen. Zo duikt in het verdrag van Chaumont (maart 1814) het onderscheid met de kleinere staten voor het eerst op. De vier geallieerden (Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland) stellen hier expliciet het volgende: *'The High Contracting Parties, reserving to themselves to concert together, on the conclusion of a Peace with France as to the means best adapted to guarantee to Europe, and to themselves, reciprocally, the continuance of the Peace,'* (Albrecht-Carrié, 1968, p. 29). Hier eigent men zich dus een recht toe dat men andere staten niet geeft. Een vergelijkbare bepaling vindt men in een geheim artikel van de Eerste Vrede van Parijs (mei 1814) die ondertekend werd tussen het verslagen Frankrijk enerzijds en anderzijds de vier hoger genoemde mogendheden plus Spanje, Portugal en Zweden. Dit verdrag voorzag in het houden van een algemeen Congres in Wenen waarin een verdere vredesregeling zou worden uitgewerkt. Terwijl dus alle partijen (inclusief Frankrijk en de kleinere staten) zouden deelnemen, werd tegelijk in een geheim artikel tussen de vier grote geallieerde bepaald dat zij zichzelf het recht voorbehielden om onder elkaar over alle belangrijke aangelegenheden te beslissen. Dat is ook wat de facto gebeurde en Nicolson ziet dan ook de twee laatste weken van september 1814, toen de discussies in Wenen beheerst werden door de procedurekwestie, als de ontstaansperiode van het onderscheid tussen grootmachten en kleine staten (Nicolson, 1961, p. 137).

De aparte status van grootmachten blijkt ook uit de wijzigingen die zich voordoen in het diplomatieke verkeer. Terwijl die tot dan gebaseerd waren op traditionele regels van voorrang en overgeërfde dynastieke status, wordt dit in de periode van de postnapoleontische conferenties vervangen door een diplomatie gebaseerd op relatieve machtsverhoudingen tussen de grote spelers en de erkenning hiervan door de internationale samenleving (Bull, 2002, p. 36). In concreto werd de titel van ambassadeur voor diplomatieke vertegenwoordigers nog enkel toegekend aan de vertegenwoordiger van grootmachten, niet aan deze van kleine staten. De vijf traditionele grootmachten verwierven die status in Wenen. Italië kreeg hem na de eenwording, de Verenigde Staten vanaf 1893 (Kennedy, 1987, p. 203; Wight, 1986, p. 115; Singer & Small, 1966; Zakaria, 1998, p. 48). Japan volgde na de Russisch-Japanse oorlog van 1904-1905 (Bayer, 2006).¹

---

¹ Men maakte een onderscheid tussen vier rangen van diplomatieke vertegenwoordigers: ambassadeurs, gevolmachtigde ministers en buitengewone gezanten, ministers-residenten, en zaakgelastigden (Singer & Small, 1966). De desbetreffende Correlates of War databank over diplomatieke relaties, die slechts om de

Ten tweede ontstond in deze periode het Europese Concert, als een embryonale vorm van collectief grootmachtbeheer. De status van grootmacht en lidmaatschap van het Concert zijn nauw met elkaar verbonden (Bisley, 2012, p. 25-42; Clark, 1989; Sheehan, 1996, p. 125; Simpson, 2004, p. 91-131; Wight, 1986, p. 41).

Wie lid werd en wie niet, werd door de andere grootmachten beslist. Dat deden ze toen ze tijdens de Conferentie van Aachen Frankrijk toelieten tot het Concert. Op de Conferentie van Parijs aan het einde van de Krimoorlog (1856) was Oostenrijk ontstemd over het feit dat Sardinië-Piëmont werd toegelaten tot de besprekingen en het verzette er zich tevergeefs tegen. Zowel de Franse als de Britse vertegenwoordigers erkenden dat deze aanwezigheid in tegenspraak was met het fundamentele onderscheid dat in het Europese systeem werd gemaakt tussen grootmachten en andere staten, maar de Britten steunden de Italiaanse aanwezigheid om tactische redenen. Cavour beschouwde de Italiaanse aanwezigheid als een diplomatieke overwinning en uiteindelijk zou Italië na de eenwording tot het grootmachtconcert worden toegelaten (Duroselle, 1991a, p. 115; Schroeder, 1972, p. 370).

Voor discussie over grootmachten en polariteit zijn hier een aantal elementen belangrijk. Om te beginnen is er inderdaad de institutionalisering van de grootmachtstatus: erkenning wordt een formeel-juridisch gegeven. Wat in de 18de eeuw nog een algemeen erkend maar informeel onderscheid was, dat tot uiting kwam in het gedrag en interactie van de staten, wordt hier formeel vastgelegd. Deze evolutie wordt enigszins verdoezeld door het feit dat de vijf grootmachten die uit de napoleontische oorlogen kwamen, dezelfde waren als de belangrijke Europese spelers van voor de Franse Revolutie. Dat deze vijf als de grootmachten werden beschouwd, was niet controversieel. Men kan hier spreken van een identiteit die al langer bestond (in het geval van Frankrijk en Groot-Brittannië gaat zij terug tot de middeleeuwen) en zich als het ware had vastgezet.

Maar helemaal onopgemerkt ging deze verandering zeker niet voorbij. Er waren in Wenen wel degelijk spanningen tussen enerzijds de vier (later vijf) grootmachten en anderzijds de oudere machten als Spanje (waarvan de grootmachtstatus al in de 18de eeuw onduidelijk was), Portugal en Zweden, die alle drie mee het Verdrag van Parijs hadden getekend. Vooral Portugal en Spanje, nog steeds grote koloniale machten, konden de exclusieve rechten die de groten zich toe-eigenden maar moeilijk aanvaarden (Nicolson, 1961).

Deze prille vorm van institutionalisering en het juridisch vastleggen van de grootmachtstatus zijn van belang voor de polariteitsdiscussie. Weinig analisten zullen akkoord gaan met Simpson die grootmachten ziet als een juridisch concept waarop later een primitieve machtsanalyse werd gekleefd. Ook volgens ons klopt dit niet: grootmachten hadden en hebben nog steeds wel degelijk een materiële machtsbasis waarop hun status steunt, zoals Weber al aantoonde en ook Bull (2002) benadrukt. Men mag materiële macht en status niet verwarren.

---

vijf jaar cijfers geeft, vermeldt voor het eerst uitwisseling op het niveau van ambassadeurs tussen de Verenigde Staten enerzijds en Frankrijk, Groot-Brittannië, Duitsland en Italië anderzijds vanaf 1894, met Rusland vanaf 1899 en met Oostenrijk-Hongarije vanaf 1904. In 1909 wordt uitwisseling van ambassadeurs met Japan en alle andere grootmachten, inclusief de VS, voor het eerst vermeld (Bayer, 2006).

Maar Simpson heeft wel een punt als hij wijst op de zwakte van Pruisen of op het feit dat niemand eraan dacht het Ottomaanse Rijk als grootmacht te erkennen, ook al was het in 1815 nog altijd een belangrijke speler, zeker in vergelijking met bijvoorbeeld Oostenrijk (Simpson, 2004, p. 75). De nonchalance waarmee de meeste analisten, zowel historici als politieke wetenschappers, uitgaan van een Europese multipolariteit die gebaseerd was op een gelijke spreiding van macht tussen de grootmachten, valt wellicht te verklaren door het feit dat vijf al bij al machtige staten, althans in vergelijking met de kleinere spelers, na 1815 formeel als grootmacht werden erkend.

De gelijkheid die dit meebracht was echter een gelijkheid in rechten binnen een bepaalde statusgroep, eerder gebaseerd op de wederzijdse erkenning van de grootmachten van die gelijkheid, dan op een strikte gelijkheid in macht (Finnemore, 2004, 2009; Schroeder, 1992). Schroeder vat het zo samen: *'it meant ... the recognition of one's legitimate interests, sphere of influence, the right of a voice in general affairs, and ... assurance of equality in rank, status, and dignity, even if not in power.'* (Schroeder, 1989, p. 143). Dit gegeven is niet onbelangrijk: het verklaart waarom men zo snel stelt dat multipolariteit een situatie is met meerdere grootmachten met evenveel macht. Men verwacht hier machts capaciteit met gelijkheid in rechten. Het verklaart ook waarom een aantal spelers multipolariteit vandaag als een na te streven norm zien. Multipolariteit wordt hier gezien als een recht om als gelijke behandeld te worden.

4.1 Perceptie en zelfperceptie als grootmacht in de 19de eeuw

Terwijl de status van de vijf traditionele grootmachten in feite niet echt ter discussie staat, ondanks de afkalvende macht van sommige (met name Oostenrijk), zijn er toch ook in deze periode een aantal voorbeelden te vinden waarbij de grootmachtstatus (of het ontbreken daarvan) botst met de perceptie of zelfperceptie door tijdgenoten. We bespreken hieronder de gevallen Italië en de Verenigde Staten.

4.1.1 De Verenigde Staten: de antigrootmacht

Tijdens de 19de eeuw kunnen de Verenigde Staten hier als een negatief voorbeeld gelden. We verwijzen hier naar onze bespreking van hun positie in onze analyse van de 19de-eeuwse polariteit. De meeste Europese grootmachten zagen de Verenigde Staten lange tijd niet als een grootmacht. Dat had te maken met de grote aandacht voor militaire macht én met het Amerikaans geostrategische en geo-economische isolement. Maar hier dient ook benadrukt dat de Amerikanen zichzelf bewust niet als grootmacht zagen. Het Amerikaanse zelfbeeld was sterk beïnvloed door het afwijzen van het Europese grootmachtsysteem met als gevolg isolationistische tendensen, intern verzet tegen een actief buitenlands beleid of hoge defensie-uitgaven, en het beperken van de buitenlandse politiek tot het westelijk halfrond (May, 1973; Tammen e.a. 2000, p. 49). Dit is een opmerkelijk gegeven. Het toonde zich ook in formele en symbolische elementen. Zo vonden de meeste Europese grootmachten het tot ver in de 19de eeuw niet nodig personen van enig gewicht als vertegenwoordiger in Washington aan te stellen. Zij hadden niet de rang van ambassadeur. Meer zelfs, ook de Verenigde Staten zelf maakten er tot 1893 een punt van geen diplomaat met hogere rang dan minister uit te zenden. Dit gold dan als een teken dat men

zich distantieerde van het buitenlands beleid en het diplomatieke leven zoals het op dat ogenblik in Europa bestond (May, 1973; Wight, 1986, p. 115).

Pas aan het einde van de 19de eeuw aanvaardden de Verenigde Staten de status van grootmacht via het uitwisselen van ambassadeurs. Het is ook de periode waarin het land zich op het koloniale pad begaf – algemeen aanzien als een typische grootmachtactiviteit – én dat de uitbouw van de vloot (of beter vloten) startte. Kennedy geeft de contradictie tussen de groeiende Amerikaanse economische machtsbasis en hun rol in de wereld rond 1885 als volgt weer: *‘The United States had definitely become a Great Power. But it was not part of the Great Power system.’* (1987, p. 248) De Verenigde Staten zagen zichzelf niet als een grootmacht, al helemaal niet als een Europese macht, en hadden een afkeer van de Europese grootmachtdiplomatie (May, 1973). Juist dat is de essentiële betekenis van de Monroedoctrine: ze wilde het Europese grootmachtsysteem uit het westelijk half-rond houden (Hobsbawm, 2008). Evenmin zagen de Europese machten de Verenigde Staten als een grootmacht.

4.1.2 Italië in de 19de eeuw: de marginale grootmacht

Italië levert ons een tegengesteld voorbeeld van de Verenigde Staten als het over perceptie, zelfperceptie en erkenning gaat. Het land werd na de eenwording in 1860 opgenomen in het Europese Concert, wat een formele erkenning als grootmacht inhield, en het bleef er tot aan de Eerste Wereldoorlog deel van uitmaken. De historicus Bosworth vraagt zich af hoe dit mogelijk was en hoe het kwam dat de andere grootmachten de macht van Italië al die tijd bleven overschatten. De Italianen hadden immers de eenwording niet aan zichzelf of aan Piëmont-Sardinië te danken, maar aan de Franse militaire steun, gecombineerd met politieke machinaties van Cavour en de recuperatie van de campagnes van Garibaldi in Zuid-Italië door de Noord-Italiaanse en meer bepaald Piëmontese elite. In 1866 dankte het de annexatie van Venetië uitsluitend aan Pruisen – het leed een regelrechte nederlaag tegen Oostenrijk – terwijl de uiteindelijke herovering van Rome in 1870 louter te wijten was aan de Franse nederlaag tegen datzelfde Pruisen. Economisch stelde het land niets voor, het was nauwelijks geïndustrialiseerd en in hoge mate afhankelijk van de import van Britse steenkool. Nog aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was zijn zeemacht minder waard dan de, ook al weinig relevante, vloot van de Oostenrijkse aartsrivaal. Op het koloniale front kaapten de Fransen Tunis, een traditioneel Italiaans vestigingsgebied, voor de neus van Italië weg, dat vervolgens in Adowa een beschamende nederlaag tegen Abessinië opliep. Kortom, aldus Bosworth, men vraagt zich af waarom de twee oorlogskampen er in 1915 zo op gebrand waren Italië als bondgenoot binnen te halen (Bosworth, 1979, p. 1-20).

Hij ziet dan ook maar twee redenen voor de 19de-eeuwse grootmachtstatus van Italië: de omvang van zijn bevolking na de eenwording en het feit dat Italië kon bogen op een bepaald historisch prestige, als bakermat van het Romeinse Rijk en de renaissance ¹, ge-

---

¹ In de context van het 19de-eeuwse nationalistische denken is zo een redenering minder bizar dan ze ons vandaag toeschijnt. Er werd inderdaad een onderscheid gemaakt tussen de ‘herenvolkeren’ en/of ‘historische naties’ met een groot verleden, die ooit ergens een vorm van politieke autonomie of heerschappij over andere hadden gehad en/of een grote historisch en culturele betekenis hadden gehad, en kleinere naties die

combineerd met een romantische sympathie voor de Italiaanse nationale strijd tijdens het ‘risorgimento’.

Dit alles leidde bij de andere grootmachten tot een perceptie die een mengeling was van diep respect voor het Italiaanse verleden en misprijzen voor de feitelijke situatie – Lord Salisbury omschreef Italië bijvoorbeeld als ‘quantité négligable’ – zonder dat men uit dat laatste echt de consequenties trok. Men bleef Italië betrekken in allerlei schema’s voor allianties of interventies en beraadslagingen van het Concert.

Deze dubbelzinnige perceptie van Italië door de andere grootmachten, waarbij formele erkenning niet echt gekoppeld was aan vergelijkbare erkenning in het dagelijks politiek verkeer, ging bij de Italianen gepaard met een zekere frustratie en het bewustzijn van de eigen zwakte. Als gevolg hiervan groeide het waarmaken van de grootmachtstatus uit tot de obsessie van het eengemaakte Italië. Die status was een cruciale verklaring voor zijn buitenlandse politiek en zijn koloniale avonturen, en moest een tegenwicht bieden aan de interne sociale spanningen. Grootmachtstatus werd als het ware een deel van de nationale identiteit (Bosworth, 1979, p. 1-20).

Bosworth vat het zo samen:

Italy’s birthright, from the Risorgimento and the decades which followed, was therefore to play out the role of a Great Power, however unfitted she was for that role, either economically or socially. Indeed, to be a Great Power, to have a foreign policy, in the end to be imperialist, became one of the chief *raisons d’être* of the post-Risorgimento State. If Italy could not act as a Great Power, if the falsity of Italy’s diplomatic pretensions was revealed, so also might be the falsity of the ‘national revolution’ at home. (1979, p. 9)

Deze analyse van Bosworth geeft duidelijk de statusinconsistentie weer waar het 19de-eeuwse Italië mee te maken had: formeel erkend als grootmacht, maar slecht half serieus genomen door de rest en zich bewust van de eigen zwakte, zonder dit te willen toegeven. In dit concrete geval leidt dit niet enkel tot pretentieuus gedrag maar ook het tot het feit dat het waarmaken van deze status uitgroeit tot een kerngegeven van het buitenlands beleid (met al wat er bijvoorbeeld inzake koloniale avonturen, o.m. in Libië, aan vasthangt) en zelfs onderdeel wordt van een minstens door de politieke elite vooropgestelde nationale identiteit.

Een nergens vermeld feit is overigens dat niemand ooit overwogen heeft de formele erkenning van Italië als grootmacht terug in te trekken – door het bijvoorbeeld uit te sluiten van deelname aan het Concert – ook al was het duidelijk dat deze status op materiële basis een pure farce was. Integendeel, Italië behield die status zelfs na de Eerste Wereldoorlog toen het permanent lid was van de Raad van de Volkenbond. Blijkbaar leidt het juridisch vastleggen van dit statuut onvermijdelijk tot een recht dat men slechts in extreme omstandigheden (zoals verlies in oorlog) durft ongedaan te maken.

---

niet op een dergelijk verleden konden bogen (Hobsbawm, 1990). Zie ook de nadruk op culturele en beschavingsaspecten die we bij Ranke en eigenlijk ook bij Weber terugvinden.

4.2 Grootmachtgedrag, belangen, rechten en plichten in de 19de eeuw

Hieronder behandelen we de belangrijkste elementen die we in de literatuur weervinden als gedrag dat typisch is voor grootmachten in de 19de eeuw.

4.2.1 Oorlogsvoering, resultaten van oorlog en militaire zelfredzaamheid

Reeds in onze bespreking van de 19de-eeuwse polariteitsverhoudingen hebben wij erop gewezen dat zij vooral in militaire termen werd gepercipieerd. Meer in concreto lijkt het meest centrale gegeven voor de grootmachtstatus het voeren van (en de prestaties in) oorlog. Bij Ranke en Weber is oorlogsvoering en zich kunnen handhaven in oorlog een cruciaal gegeven. Weber stelt expliciet dat het grootmachten van kleinere staten onderscheidt. Het is ook de kern van wat doorgaans het rankiaanse grootmachtconcept wordt genoemd. Het definiëren van grootmachten in functie van de prestaties in oorlog is typisch voor een klassieke historische benadering van de Europese en wereldverhoudingen. En dat niet alleen bij 19de-eeuwse historici als Ranke of Treitschke. Ook latere historici van de 19de eeuw definiëren grootmachten in termen van oorlogsvoering. Kennedy stelt dat een grootmacht in staat moet zijn om stand te houden tegen elke andere natie. Hij haalt deze definitie bij Wight maar plaatst zich hier duidelijk in de rankiaanse traditie (Kennedy, 1987, p. 539).

Ook andere historici zijn die mening toegedaan. In zijn inleiding tot *“The Struggle for the Mastery in Europe”*, stelt Taylor onomwonden: *‘The test of a great power is the test of the strength for war.’* (1954, p. XXIV). Dat hoeft niet per se te betekenen dat men de oorlog wint, wel moet men in staat zijn tot een *‘respectable showing’* (1954, p. XXIV) in geval van een veralgemeend conflict tussen de grootmachten. Frankrijk na 1871, en Oostenrijk na de oorlogen tegen Frankrijk en Pruisen, bleven een grootmacht maar het deed wel afbreuk aan hun onderlinge status (Taylor, 1954, p. XXIV). Ook bij andere historici vindt men die verwijzing naar de rankiaanse prestaties in oorlog. Duroselle heeft het over grootmachten die in staat moeten zijn voor hun eigen veiligheid in te staan tegen één andere mogendheid. Bovendien zijn enkel grootmachten in staat tot effectief gebruik van geweld. Hiermee is ook voor hem oorlog een ultiem criterium voor het al dan niet hebben van grootmachtstatus (Duroselle, 1979/1991a, p. 115).¹ Schroeder omschrijft een grootmacht dan weer als *‘a country that can rely primarily on its own resources for defense of its interests and existence.’* (1992, p. 688)

Bridge en Bullen vatten de consensus bij zowel de huidige als toenmalige historici en analisten als volgt samen: *‘The ability to wage war on a massive scale was the ultimate test of great-power status. This was the simple and brutal reality underlying the complex edifice of international relations.’* (2005, p. 7)

Deze definitie weerspiegelt ook de feitelijke realiteit van de 19de eeuw. We zien immers een evolutie waarbij in de loop van de 18de eeuw kleine staten meer en meer afzagen van het gebruik van oorlog als middel om hun doelstellingen te bereiken. Tegen het einde van die eeuw was oorlogsvoering omzeggens uitsluitend een grootmachtactiviteit geworden

---

¹ Duroselle schrijft deze omschrijving toe aan Clausewitz zonder hierbij een bron te vermelden.

(Holsti, 1991, p. 84). Inderdaad, in nagenoeg alle interstatelijke conflicten in het 19de-eeuwse Europa zijn grootmachten betrokken.¹ Zoals we verder nog zullen zien neemt overigens ook het aantal oorlogen tussen grootmachten sinds de 19de eeuw af (Levy, 1983). In die zin is het onderscheid tussen grootmachten en kleinere staten op basis van hun prestaties in oorlog en hun bereidheid om oorlog te voeren, typisch voor een bepaalde periode in het Europese interstatelijk verkeer.

Deze historische traditie om grootmachten in termen van oorlogsvoering te definiëren vinden we ook terug bij een aantal politiekwetenschappelijke analyses, vooral als die historisch georiënteerd zijn. Wight, de grote voorloper van de Engelse School zegt ter zake: *'A great power is one that can confidently contemplate war against any other existing single power.'* (1986, p. 53) In zijn overzicht van de grootmachten sinds het ontstaan van het moderne statensysteem stelt hij vast dat oorlog minstens sinds de Vrede van Westfalen het cruciale gegeven is dat opkomst en ondergang van grootmachten bepaalt. *'Great power status is lost, as it is won, by violence. A great power does not die in bed.'* (Wight, 1986, p. 48). Engeland werd volgens hem een grootmacht na de oorlogen van Willem III tegen Frankrijk. Rusland na zijn overwinning op Zweden. Pruisen deed zijn intrede in de club door de Zevenjarige Oorlog te overleven. Dat Italië zijn eenwording te danken had aan de Franse hulp was een schandvlek op zijn blazoens als grootmacht. Het bleef dan ook, zoals al gezegd, altijd het odium met zich meegedragen van een tweederangsgrootmacht, die eigenlijk niet echt thuishoorde in de selecte club en het hield er zelfs een minderwaardigheidscomplex aan over. Met andere woorden, de onduidelijke status van Italië als grootmacht was in de eerste plaats te wijten aan het ontbreken van een duidelijke militaire overwinning (Wight, 1986, p. 46-7).

Als we naar de feitelijke realiteit van de 19de eeuw kijken, dan is voor ons vooral het verschil in status tussen Spanje en Pruisen significant. Spanje stond immers, als we puur in termen van materiële capaciteit kijken (zie COW, 2010b), niet bijzonder veel zwakker dan Pruisen en het had bovendien nog een groot koloniaal rijk in Latijns-Amerika, ook al werd dat door opstanden geplaagd. Spanjes status als grootmacht was weliswaar ook in de 18de eeuw al onduidelijk, maar het feit dat het na 1808 tot een Franse vazalstaat werd herleid, terwijl Pruisen weliswaar zware territoriale verliezen moet incasseren maar tijdens de oorlog wel zijn onafhankelijkheid kon behouden, maakte wel een verschil. De Hohenzollern bleven op de Pruisische troon, de Spaanse Bourbons moesten door de geallieerden opnieuw op de troon worden geholpen. Om het met von Ranke te zeggen: Pruisen 'kon zich handhaven' en Spanje niet. Dat neemt niet weg dat ook Pruisen zeer zwak stond. Schroeder noemt het aan het einde van de napoleontische dominantie *'a caged beast tormented by its captor'* (1994b, p. 408). In tegenstelling tot Rusland en Oostenrijk had Pruisen in 1810 volgens Schroeder nauwelijks nog handelingsvrijheid. Hij betwist ook het klassieke verhaal dat Pruisen als reactie op de nederlaag tegen Napoleon een interne modernisering opstartte en volksverzet organiseerde die samen de basis vormden voor de Pruisische militaire campagne in de eindfase van de napoleontische oorlogen (Schroeder, 1994b, p. 408-11). Tweehonderd jaar na de feiten is het natuurlijk moeilijk dit allemaal te

---

¹ Uitzonderingen zijn: de Grieks-Turkse Oorlog van 1897 en de Balkanoorlogen van 1912-1913.

evalueren. Wat echter wel een verschil maakte, is dat Pruisen er ondanks zijn verzwakking in slaagde een rol te spelen in de eindfase van de napoleontische oorlogen en het zich wist te positioneren als één van de leiders van de antinapoleontische coalitie. De bijdrage van Pruisen aan de overwinning in Waterloo versterkte die positie nog. Spanje werd daarentegen, ondanks de jarenlange guerrilla, uiteindelijk door de campagne van Wellington bevrijd. Het Congres van Wenen was voor Spanje dan ook *'the last act of a great global career'* (Modelske, 1972, p. 145). Dit verschil in status tussen Pruisen (lid van het Concert) en Spanje (geen lid van het Concert) werd in Wenen formeel bevestigd.

Winst en verlies in oorlog waren echter ook geen absolute criteria voor erkenning. Frankrijk bleef na Waterloo, en trouwens ook na Sedan de status van grootmacht behouden, zoals Oostenrijk dat deed na de nederlagen tegen Frankrijk en Pruisen in de oorlogen van de Italiaanse en Duitse hereniging, en Rusland na de Krimoorlog. Kortom, het is zeker niet zo dat een oorlog verliezen automatisch het verlies van de grootmachtstatus met zich meebracht. Een redelijke prestatie in oorlog neerzetten, onafhankelijkheid behouden ondanks territoriale verliezen, en een zekere zelfredzaamheid hebben op militair vlak, waren cruciale maar niet de enige criteria.

Frankrijk anno 1815 illustreert dat, als het op formele erkenning aankomt, ook andere vaardigheden belangrijk kunnen zijn. De diplomatieke handigheid van Talleyrand in Wenen was hier zeker ook van tel. Hij slaagde erin Frankrijk toegang te geven tot de grootmachtclub. Natuurlijk speelde hier ook de Franse potentiële macht. Maar men kan zich afvragen wat er gebeurd zou zijn indien Talleyrand niet het hoofd van de Franse delegatie was geweest en de Spaanse niet geleid werd door de weinig handige Labrador, door Nicolson (1961, p. 147) omschreven als *'intolerable'*.

Hierbij aansluitend: oorlog was ook meer dan een initiatieritus voor grootmachten (Muel-ler, 1989/1999, p. 439). Het was zeker ook een graadmeter van de onderlinge machtsverhoudingen tussen de grootmachten en hoe die werden gepercipieerd. Het kan dan misschien wel zo zijn dat ondanks de nederlaag van 1870, Frankrijk nog een grootmacht bleef, maar het was zeker de dominante positie kwijt die het na de Krimoorlog in de Europese politiek had. Bovendien schoot het debat over de tanende positie van Frankrijk in de wereld juist in de jaren na 1870 definitief wortel in het Franse politieke en intellectuele leven. Hier was immers sprake van een oorlog die op zuiver militaire gronden tegen één andere grote mogendheid werd verloren. Er was immers geen Russische winter als excuus (Boniface, 1998, p. 17; Ousby, 2002, p. 206-12).¹ Met andere woorden: de militaire nederlaag tegen één mogendheid is hier het criterium van het eigen falen als grootmacht en beïnvloedt sterk de zelfperceptie van het land. Zo men zichzelf nog als een grootmacht zag, dan in ieder geval als een sterk verzwakte.

Tot slot moeten we nog benadrukken dat Weber eigenlijk stelt dat oorlogsvoering en militair expansief gedrag niet alleen een typische activiteit van grootmachten is, het wordt

---

¹ Ousby wijst erop dat men in Frankrijk altijd verwees naar de Frans-Pruisische oorlog en systematisch negeerde dat ook troepen van kleinere Duitse staten in de gevechten waren betrokken (Ousby, 2002, p. 2010-2).

ook gezien als een recht en een plicht van een grootmacht. Het is nu eenmaal zo dat zij hun belangen agressiever verdedigen dan kleinere staten. Voor Christophe Clark is juist één van de elementen die bijdroeg tot de escalatie in de weken die voorafgingen aan de Eerste Wereldoorlog, het feit dat de andere grootmachten (Duitsland uitgezonderd) Oostenrijk-Hongarije het recht ontzegden agressief op te treden tegen Servië, naar aanleiding van de mogelijke betrokkenheid bij de moord op de troonopvolger. Hierdoor ontkende men in feite de grootmachtstatus van Oostenrijk en zijn recht om zijn belangen op een robuuste wijze te verdedigen (C. Clark, 2012, p. 558).

4.2.2 Rol in het machtsevenwicht: militair evenwicht en politiek equilibrium

Zowel Ranke als Weber koppelen de status van grootmacht aan hun rol in het machts-evenwicht. Machtsevenwicht werd veel meer dan in de 18de eeuw gezien als iets dat vooral tussen de grootmachten speelde (Sheehan, 1996). Al bij onze bespreking van Rankes grootmachtconcept wezen wij erop dat sommige staten meer essentieel werden geacht dan anderen voor het behoud van het machtsevenwicht en het daarmee samenhangend pluralisme van het Europese statensysteem. Het is een benadering die we ook bij Weber terugvinden.

De notie dat grootmachten een bijzondere rol hebben in het machtsevenwicht en daaraan hun status ontleen, wordt geïllustreerd door de behandeling van het Ottomaanse Rijk. Nog in 1856, na het einde van de Krimoorlog, werd een verwijzing naar het machtsevenwicht bewust geweerd uit artikel 7 van het Verdrag van Parijs, dat de opname van het Ottomaanse Rijk in de Europese statengemeenschap regelde.¹ De oorspronkelijk door de Turken voorgestelde tekst omvatte niet enkel een garantie ten aanzien van het Ottomaanse Rijk, maar stelde ook dat zijn onafhankelijkheid en territoriale integriteit als essentiële elementen van het algemene machtsevenwicht werden beschouwd. Deze bepalingen werden geschrapt omdat de verwijzing naar het algemene machtsevenwicht een impliciete erkenning van het Ottomaanse Rijk als grootmacht inhield, wat men wou vermijden (Adanir, 2005, p. 408).

Blijft de vraag wat men in de 19de eeuw onder machtsevenwicht verstond. Ook hier gaat het immers om een begrip dat historisch een hele evolutie heeft doorgemaakt en er bestaat een hele literatuur die juist ingaat op de verschillende betekenissen van het woord (zie bv. E. Haas, 1954, Holbraad, 1970; Little, 1989, 2007; Sheehan, 1996). Wat specifiek de 19de eeuw betreft, onderzocht Schroeder (1989) de betekenis van de term zoals hij gebruikt werd in diplomatieke correspondentie en geschriften van leiders van de grootmachten tussen 1815 en 1914. Hij komt tot niet minder dan elf verschillende betekenissen:

---

¹ Artikel 7 bepaalde dat het Ottomaanse rijk werd aanvaard als lid van het Europese Concert (Albrecht-Carrié, 1968). Dit betekende echter niet dat Turkije vanaf nu werd beschouwd als een grootmacht. Concert wordt hier gebruikt in de betekening van 'internationale samenleving van Europese staten', waarin de onderlinge verhoudingen bepaald worden door het internationaal recht. Op dezelfde wijze als men vandaag soms nog spreekt van 'le Concert des Nations'. Het Ottomaanse rijk trad toe tot die statengemeenschap (Adanir, 2005; Bruley, 1997; Duroselle, 1984; Gulick, 1967; Holbraad, 1970).

1. An even or balanced distribution of power.
2. Any existing distribution of power.
3. Any existing general situation or status-quo, with no particular regard to power relations.
4. The European system or order, the general framework of European politics.
5. Some indeterminate meaning involving some combination of the above
6. As a verb, to play the role of a balancer, which can mean
  - a. oscillating between two sides
  - b. being an arbiter between two sides, each of which roles may require either being within the balance or standing outside of it.
7. Stability, peace and repose.
8. A shifting condition in international affairs, tending toward resolution by conflict.
9. The rule of law and guaranteed rights
10. The general struggle for power, influence and advantage – power politics according to the rule of *raison d'état*.
11. Hegemony. (Schroeder, 1989, p. 137)

Uit dit overzicht, dat de grote variatie in het gebruik van de term illustreert, kunnen we verschillende betekenissen halen. Vooreerst wordt machtsevenwicht gebruikt als een verwijzing naar wat men meer in het algemeen de machtsverhoudingen noemt ('any existing distribution of power'). Ook vandaag wordt deze term nog zo gebruikt: als men stelt dat het machtsevenwicht naar Azië verschuift dan betekent dit niet meer dan dat Azië machtiger wordt. Aansluitend bij wat men hiermee in de 18de eeuw bedoelde wordt machtsevenwicht hier dan gebruikt om de machtsverhoudingen tussen de grootmachten op een bepaald ogenblik aan te duiden, of die nu in evenwicht zijn of niet (Little, 2007).

Verder onderscheidt Schroeder zelf twee grote categorieën in de wijze waarop de term wordt gebruikt. Een eerste verwijst naar het machtsevenwicht *sensu stricto* en we kunnen dit invullen met wat daar doorgaans in de realistische traditie wordt onder verstaan: een evenwichtige spreiding van de macht en hieraan gekoppeld een beleid dat erop gericht is tegenwicht te bieden tegen een gevaarlijke machtsopbouw door één staat. Een tweede categorie geeft Schroeder de naam 'politiek equilibrium' mee en wordt omschreven als vrede en stabiliteit, respect voor recht en in verdragen vastgelegde wederzijdse rechten, en grootmachtsupervisie over alle belangrijke veranderingen in het systeem. Schroeder stelt expliciet dat in deze betekenis evenwicht vrijwel synoniem wordt voor de samenwerking tussen de grootmachten, het Concert, vrede en orde (Schroeder, 1989).

Deze laatste interpretatie is uiteraard veel breder dan louter een evenwichtige spreiding van de macht, die trouwens niet beantwoordde aan de 19de-eeuwse realiteit. Zij geeft veel meer aandacht aan de wederzijdse erkenning van de grootmachten als gelijken en het management van het internationale systeem waarbij rekening werd gehouden met de belangen van de grootmachten en hun rechten, met andere woorden met hun erkenning als lid van een bepaalde statusgroep. Dit heeft uiteraard al helemaal niets meer te maken met een automatisch werkend mechanisme van machtsevenwicht zoals het door de huidige neorealisten wordt omschreven.

De visie van Schroeder vertoont enige gelijkenis met het onderscheid dat Little (2007, p. 11-2) maakt. Hij ziet enerzijds een 'adversarial view on the balance of power' (conflictueuze interpretatie) en dit komt grotendeels overeen met een aantal basisprincipes van de (neo)realistische benadering: staten wegen de macht van andere staten en trachten de machtsverhoudingen in hun voordeel te manipuleren om hun kansen op overleven te vergroten. Hierdoor ontstaat een inherente systemische tendens richting machtsevenwicht. Hiertegenover staat een 'associational view of the balance of power' die men vooral in de Engelse School vindt. Zij brengt niet alleen materiële maar ook ideële elementen in rekening. Machtsevenwicht veronderstelt een vorm van grootmachtbeheer en samenwerking tussen de grootmachten. Deze interpretatie van het machtsevenwicht is typisch voor het moderne Europese statensysteem (Bull, 2002; Little, 1989, 2007, p. 11-2; Sheehan, 1996, p. 167-8).

Wat de 19de eeuw betreft is ook een bepaalde evolutie merkbaar. Men wijst erop dat het denken in termen van een breed politiek equilibrium vooral belangrijk was in de eerste decennia na 1815. Het is trouwens de periode die gezien wordt als de grote bloeitijd van het Europese Concert (Holbraad; 1970; Schroeder, 1989; Sheehan, 1996). Aan de vooravond van Wereldoorlog I definieert Max Weber de grootmachten daarentegen als machtsstaten, die zich kenmerken door expansief gedrag en extern gebruik van geweld. Oorlog is het normale middel waarvan grootmachten zich bedienen om het evenwicht en pluralisme tussen de verschillende culturen en staten te waarborgen. Dit staat mijlenver af van de visie van Castlereagh, Metternich en Alexander I die in de jaren na Wenen zochten naar overleg, wederzijdse erkenning, respect voor elkaars prioriteiten en gevoeligheden, en een gezamenlijk management van de internationale problemen.

Sheehan stelt in dit verband het volgende:

[W]hat the nineteenth century clearly demonstrated was that 'the balance of power' as a guiding principle or organizing system was not a fixed reality, but an approach subject to the effects of political thought and indeed, of broader cultural developments. Increasingly in the second half of the century, the crucial core meaning of the power to be balanced came to mean military power. The subtleties of the broader connotation of the balance were being lost in an image which was increasingly bipolar and focused upon war-fighting capabilities. (1996, p. 141-2)

Hier wordt een cruciaal gegeven aangeraakt: doorheen de 19de eeuw evolueert de interpretatie van het machtsevenwicht. Hoe deze evolutie te verklaren is echter niet duidelijk, trouwens ook niet bij Schroeder. Maar Sheehan verwijst hier ook naar de evoluties in politiek denken en meer algemeen het culturele en intellectuele klimaat in een bepaalde periode. In ieder geval is het zo dat naar het einde van de eeuw de visie op macht en op de rol van grootmachten veel meer dan in het begin van de eeuw de nadruk legt op militaire aspecten van het machtsevenwicht.

4.2.3 Invloedssferen

Zowat iedere grootmacht had een invloedssfeer waarin zij min of meer een hegemonie uitoefende of minstens wou hebben. De strijd om uitbreiding en afbakening van invloedssferen is een basiskenmerk van de verhoudingen tussen de grootmachten in het 19de-eeuwse Europa en verlegde zich naar het einde van de eeuw meer en meer naar het wereldwijde niveau. In die laatste periode is het uiteraard nauw verwant met de koloniale expansie, waarbij het als één van de informele vormen van imperialisme kan worden gezien.

Als het Frankrijk van na 1815 meende dat het in Wenen onheus behandeld was, dan was dit zeker niet uitsluitend omwille van de al met al kleine gebiedsafstanden die het had moeten aanvaarden. Wel was het gefrustreerd omdat gebieden die voor 1792 (de val van de monarchie) tot zijn invloedssfeer behoorden, dit nu niet langer waren. Dat gold voor Spanje (onder Franse invloed sinds de Spaanse Successieoorlog van 1701-1717), het Rijnland (waar Frankrijk sinds Westfalen een belangrijke positie had en dat nu aan Pruisen was toebedeeld), Polen (dat tijdens de Franse Revolutie definitief was opgedoekt maar in de 18de eeuw een Franse bondgenoot was), en, wellicht op iets minder goede historische gronden, België en Noord-Italië. Als er al sprake was van Frans revanchisme dan ging het niet zozeer om een herstel van het eerste Franse Keizerrijk maar wél om het herstellen van de vroegere invloedssfeer van de Franse Bourbons, omdat dit als een essentieel element van zijn status als grootmacht werd beschouwd (Bullen, 1979b). Het is dit streven dat de Franse interventie in Spanje (1823) verklaart en de latere afwisseling van spanning en samenwerking met de Britten in datzelfde land. Het verklaart ook de Franse ambities in het Rijnland en België, en vormt de achtergrond van de steun van Napoleon III aan Cavour. Het verklaart ook het feit dat een ‘fait divers’ als de Hohenzollernkandidatuur voor de Spaanse troon de directe aanleiding kon vormen voor de Frans-Duitse oorlog van 1870.

Daarnaast is ook de aanzienlijke afkalving van de Oostenrijkse invloedssfeer een interessant gegeven. In 1815 was Oostenrijk de dominante macht in Italië, de sterkste macht in Duitsland, waar Pruisen uiteindelijk slechts de tweede was, (C. Clark, 2007) en was het zeker ook een cruciale speler op de Balkan. Na de Italiaanse en Duitse eenwording was die invloedssfeer de facto gekrompen tot de Balkan, waar het in competitie stond met Rusland, en in zekere mate zelfs met Frankrijk (Roemenië), terwijl de verhouding met Groot-Brittannië moeilijk lag. Daarentegen bleef de effectieve territoriale neergang beperkt tot Noord-Italië en verwierf het zelfs zonder al te veel moeite Bosnië en Herzegovina. Indien sommigen Oostenrijk aan het einde van de eeuw nauwelijks nog als een grootmacht beschouwden, dan is dit zeker in grote mate terug te voeren op die gekrompen invloedssfeer. Het verklaart mede de krampachtigheid waarmee de Dubbelmonarchie in de laatste decennia voor Wereldoorlog I haar positie op de westelijke Balkan verdedigde.

Heel de 19de eeuw werd gekenmerkt door een strijd om invloed in het Ottomaanse Rijk waarbij Rusland tegenover Groot-Brittannië, Oostenrijk en in mindere mate Frankrijk stond, terwijl Duitsland in de laatste decennia voor 1914 er ook meer en meer aan invloed won.

Dit voorbeeld legt meteen de band met het buiten-Europese imperialisme, waarbij, net als het veroveren van kolonies, het de courante praktijk was invloed te winnen in bepaalde landen of regio's of die op te delen in invloedssferen van de grootmachten (het Congo-bekken, Perzië, Afghanistan, China). Drie elementen zijn hier belangrijk:

Eerst en vooral werd een invloedssfeer gezien als een vast attribuut van een grootmacht.

Ten tweede waren invloedssferen niet altijd een vast en duidelijk afgebakend gegeven, en zij konden doorheen de eeuw ook wijzigen. Evenmin waren zij altijd exclusief. Rusland behield tot 1870 uiteindelijk een belangrijke invloed in Duitsland (waar het zichzelf als de beschermer van het 'derde Duitsland' tegen de twee Duitse grootmachten zag), maar het valt niet te betwijfelen dat ook Pruisen en Oostenrijk datzelfde Duitsland (of minstens Noord- en Zuid-Duitsland) als deel van hun invloedssfeer zagen. De jaren 1820-1848 werden dan weer gekenmerkt door een Frans-Britse strijd om invloed op het Iberische schiereiland, die gepaard ging met een afwisseling van moeilijke samenwerking en diplomatieke tegenstellingen, zonder ooit echt tot onoverkomelijke conflicten te leiden. Invloedssferen konden echter ook expliciet afgebakend worden. Dat gebeurde onder meer in de buiten-Europese kolonies (het Congres van Berlijn van 1885, de Frans-Britse Entente van 1904 en de Anglo-Russisch Entente van 1907) maar ook in de Balkan en het Ottomaanse Rijk (het Congres van Berlijn van 1878, de Driekeizersbond van 1873 en de Driekeizersalliantie van 1881).

Tot slot zijn de resultaten van de strijd om invloedssferen niet altijd rechtlijnig. Het is niet omdat Napoleon III zichzelf zag als de grote tegenstander van Oostenrijk en streefde naar het herstel van een Franse invloedssfeer in Italië, dat hij ook daadwerkelijk kon profiteren van de steun die hij aan Piëmont-Sardinië gaf. Integendeel, de afkalving van de Oostenrijkse invloed in Italië ging gepaard met de creatie van een nieuwe (weliswaar niet bijzonder sterke) speler, Italië, die vrij snel in aanvaring kwam met de Fransen. Via de Triple Alliance kwam Italië na verloop van tijd zelfs terecht in een weliswaar nooit gemakkelijk bondgenootschap met de oude erfvijand Oostenrijk. Opmerkelijk genoeg leidde de Italiaanse eenwording dan ook tot een relatieve verzwakking van Frankrijk, ten voordele van een derde speler, Pruisen.

4.2.4 Systeemwijde belangen en bereik

Doorgaans gaat men ervan uit dat grootmachten van andere staten onderscheiden worden op basis van nationale macht. Er is echter tot vandaag ook een hele traditie die grootmachten definieert in termen van hun belangen. In tegenstelling tot de lokale belangen van kleine staten zijn grootmachten staten wiens belangen systeemwijd zijn. Dit gegeven is bijvoorbeeld vervat in de grootmachtbeschrijving van Levy: *'They think of their interests as continental or global, rather than local or regional'* (1983, p. 16). Grootmachten hebben voor Levy een belang bij het continentale of wereldwijde machtsevenwicht en zijn geïnteresseerd in het behouden van orde in het internationaal systeem als geheel (Levy, 1993, p. 16-7). Ook Wight ziet het onderscheid tussen staten met algemene en staten met particuliere belangen als een onderscheid tussen grote mogendheden en kleine spelers (Wight, 1986, p. 48). Dit ligt trouwens in de lijn van Bull (2002) als die stelt dat grootmachten betrokken zijn bij het beheer van problemen die een invloed hebben op de vrede en veiligheid van het internationaal systeem als geheel. Ook Schroeder beschouwt

de grootmachten als diegenen die een stem in algemene aangelegenheden hebben (Schroeder, 1989).

De historische en vooral 19de-eewse inslag in het werk van de hierboven vernoemde 20ste-eewse auteurs is duidelijk. Het onderscheiden van grootmachten op basis van hun algemeen, systeemwijd belang is een traditie die minstens teruggaat tot het Congres van Wenen (Simpson, 2004, p. 108). De historicus van de 19de eeuw, Albrecht-Carrié schrijft in zijn inleiding tot de diplomatieke geschiedenis van Europa sinds het Congres van Wenen, het volgende over grootmachten anno 1815:

There is no abstract definition of the term “Great Power”, yet the criterion of greatness is of the simplest: a Power has such rank when acknowledged by others to have it. The fact of a Power belonging in that category makes it what has been called a Power with general interests, meaning by this one which has automatically a voice in all affairs, by contrast with a Power of lower rank, or Power with limited interests. (1958, p. 21-2)

Tijdens het Congres van Wenen werd inderdaad een onderscheid gemaakt tussen staten in termen van algemene, regionale of particuliere belangen. Dit speelde meer bepaald een rol in de procedurele discussies (tussen de vier geallieerden onderling en later met Frankrijk) die de eigenlijke onderhandelingen vooraf gingen. De vraag was wie over wat kon beslissen. Hierbij werd beslist het onderscheid te maken tussen de algemene kwesties enerzijds, in het bijzonder de territoriale regeling (die voor het machts-evenwicht cruciaal was) en door de grootmachten werden afgehandeld. Anderzijds werden meer specifieke of regionale kwesties afgehandeld in aparte commissies. Zo werd de organisatie van Duitsland geregeld in een commissie waarin naast Pruisen en Oostenrijk ook de grotere Duitse staten als Beieren, Hannover en Württemberg zitting hadden (Nicolson, 1961, p. 134-47; Simpson, 2004, p. 108). Hier werd dus een onderscheid gemaakt in termen van algemene en specifieke belangen.

Het onderscheid tussen grootmacht (systemische speler) en wat wij nu regionale spelers (subsystemische macht) zouden noemen, situeerde zich in Wenen dus binnen het Europese systeem zelf. Het Congres van Wenen beperkte zich tot de Europese verhoudingen, terwijl een aantal van de grootmachten, meer bepaald Groot-Brittannië en Rusland ook buiten Europa belangen hadden. Deze kwamen echter slechts zijdelings aan bod of werden vooraf geregeld.¹

Volgende kanttekeningen kunnen hierbij gemaakt worden.

---

¹ Het feit dat Groot-Brittannië erin slaagde zijn wereldwijde koloniale belangen veilig te stellen en zelfs te bevorderen (zie de overgang van de Kaap en Ceylon van Nederlandse in Britse handen) is genoegzaam gekend. Minder vaak wordt echter verwezen naar het feit dat ook Rusland erin slaagde zijn relatie tot het Ottomaanse Rijk buiten de besprekingen te houden.

Ten eerste is het de vraag hoe belangen omschreven worden. Voor een aantal staatslieden in de post-Weense periode, met name Metternich of de Russische tsaren Alexander I en vooral Nicolas I, werd belang duidelijk niet enkel omschreven in termen van militair, of geostrategisch evenwicht maar ook in termen van interne politieke stabiliteit en monarchistische legitimiteit waarvan zij zichzelf als de hoeders zagen, een visie die met name door Groot-Brittannië niet werd gedeeld. Bovendien werd het gecombineerde eigenbelang van de grootmachten vereenzelvigd met het algemeen Europese belang, met een militair of breder politiek evenwicht. Niet voor niets neemt Weber, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, het woord 'usurperen' in de mond. Metternich meende zich te kunnen moeien met de opvolgingskwesties in Portugal en Spanje uit naam van een algemeen politiek monarchistisch belang, geen geopolitiek. Men kan dus stellen dat het de grootmachten zelf waren die meenden dat zij een systeemwijd belang hadden en dat dit bepaalde rechten met zich meebracht. Dit gegeven was in Wenen zelf reeds controversieel.

Ten tweede moeten we vaststellen dat de Europese grootmachten in het begin van de 19de eeuw zeker niet allemaal over het nodige bereik beschikten. Hiermee bedoelen we een capaciteit (militair of andere) om deze systeemwijde belangen ook te verdedigen. Pruisen kan tot de eenwording nauwelijks beschouwd worden als een Europese macht, eerder was het binnen Europa een regionale macht. Zijn invloedssfeer beperkte zich tot Duitsland, en dan nog vooral tot Noord-Duitsland. In de grote diplomatieke gebeurtenissen voor 1848 speelde het alleen een rol in de discussies rond gebieden in zijn onmiddellijke omgeving: de Belgische onafhankelijkheid, die echter toch hoofdzakelijk een Frans-Britse kwestie was, en de eindfase van de Oosterse crisis van de jaren 1840 waar het zijn rol opnam als militaire buffer tegen Frankrijk. In geen van beide gevallen was het een hoofdrolspeler (Webster, 1951).

Wat Oostenrijk betreft, moeten we vaststellen dat Metternich zich wel het recht toe-eigende om zijn mening te zeggen over burgeroorlogen in Spanje en Portugal in de jaren 1830, maar in de praktijk niet in staat was de oerconservatieve opstandelingen meer te bieden dan beperkte financiële steun, dit in tegenstelling tot de Fransen en de Britten. De landen lagen in de praktijk duidelijk buiten de Oostenrijkse invloedssfeer. Evenmin kon het veel beginnen tegen de gezamenlijke Frans-Brits-Russische aanpak van de Griekse onafhankelijkheidsoorlog.

We moeten er hier trouwens op wijzen dat zelfs voor dominante grootmachten als Groot-Brittannië en Rusland hun bereik binnen Europa niet onbeperkt was. Ook Rusland kon niet zomaar interveniëren op het Iberisch schiereiland. Bij de crisis in Spanje in het begin van de jaren 1820 uitte het plannen in die richting maar geen van de andere grootmachten was enthousiast over het idee Russische troepen opnieuw door heel Europa te zien oprukken. De beperkingen van Groot-Brittannië hebben we elders reeds besproken.

Samengevat: het definiëren van belangen in systemische termen wil niet zeggen dat men ook in staat was deze belangen systeemwijd te verdedigen. Eerder lijkt het erop dat als men het over systemische belangen had, men zich een recht toe-eigende om mee te beslissen of om zich te moeien met zaken die men zelf van systemisch belang beschouwde.

Verder herhalen we dat het Europese statensysteem zich naar het einde van de eeuw uitbreidde naar het wereldwijde niveau. Voor Weber had dit voor het gevolg dat grootmachten wereldwijde machten waren die hun belangen definieerden in wereldwijde termen en een wereldwijde capaciteit ontwikkelden. Het betekent dat men naar het einde van de eeuw een duidelijk onderscheid moet maken tussen enerzijds louter Europese regionale machten (Oostenrijk) en wereldwijde spelers zoals Groot-Brittannië, Frankrijk, Rusland, Duitsland, én, naar het einde van de eeuw, wellicht ook de Verenigde Staten. Italië had slechts een beperkt bereik in de Middellandse Zee en de Hoorn van Afrika.

4.2.5 Systemische bereik en het bezit van strategische wapensystemen als statussymbool

Dit brengt ons bij één element dat verband houdt met het bezitten van wapensystemen die gezien worden als cruciaal voor het verdedigen van de systemische belangen en die als strategische wapens kunnen beschouwd worden.

We kunnen hier terugrijpen naar Webers pleidooi voor de uitbouw van een Duitse vloot als een cruciaal element ter verdediging van de Duitse belangen, op een ogenblik dat er sprake was systeemintegratie op wereldwijd niveau. Zijn redenering is logisch: in een context waarvan men vermoedde dat er enkele grote rijken zouden overblijven, lijkt het hebben van een vloot, naast een koloniaal rijk, een essentieel element.

Het is echter belangrijk te onderstrepen dat het hier ook, zij het niet uitsluitend, om een statusgegeven ging. Zelfs Waltz wijst er met betrekking tot kernwapens op dat staten, en zeker grootmachten, de neiging vertonen de sterkste macht na te bootsen door de aanschaf van de meest moderne wapens van die macht. Dat is niet alleen een kwestie van militaire machtsverhoudingen maar ook van prestige en status (Waltz, 1964, 1979, p. 181, 1999). Hetzelfde kan zeker ook gezegd worden van de Duitse vlootopbouw rond 1900 met een Brits-Duitse wedloop ter zee als gevolg. Men heeft erop gewezen dat de Duitse maritieme ambities vooral gedreven werden door het verlangen zich van dezelfde prestigieuze wapens te voorzien als de Britten, en niet zozeer door de wil om de Duitse handels- en koloniale belangen te garanderen (wat de officiële reden was). Voor Wilhelm II was de erkenning van een gelijke status van Duitsland door Groot-Brittannië één van de motivaties voor de uitbouw van de Duitse vloot. Kennedy zegt hierover: *'[H]e most clearly felt that possession of a large navy by Germany would gain him the respect and Ebenbürtigkeit which the proud yet practical British only paid to powerful states.'* (1980, p. 224)¹ Hij achtte het hebben van een vloot dus noodzakelijk voor statusredenen. Status die weliswaar gebaseerd was op macht, maar wel op een specifiek soort macht. Hij stond hiermee in Duitsland zeker niet alleen. Hierbij wordt opgemerkt dat vanuit militair oogpunt een zeemacht voor Duitsland, als continentale macht, niet echt een prioriteit had mogen zijn. In de Eerste Wereldoorlog speelde de vloot trouwens nauwelijks een rol. Maar bovendien koos men ook bij de uitbouw van de vloot eerder voor het imiteren van de meest prestigieuze Britse slagschepen dan voor deze die het meest relevant zouden zijn geweest voor

---

¹ Het Duitse *'Ebenbürtigkeit'* verwijst naar het behoren tot dezelfde stand, wat de term is die Weber voor status gebruikt.

de Duitse verdediging of het bevorderen van koloniale belangen (C. Clark, 2012, p. 147-9; Kennedy, 1980; Mandelbaum, 1981, p. 87-116; Murray, 2010).

De Duitsers waren overigens niet de enigen die met hun maritieme ambities de Britten imiteerden. Ook de Verenigde Staten, Japan en Frankrijk (weliswaar op een incoherente manier) hadden in die tijd vlootprogramma's op stapel staan. Het mooiste voorbeeld van hoe het uitbouwen van een moderne vloot een statussymbool kan zijn, zijn wel de Italiaanse en Oostenrijkse programma's. Tussen deze twee uiteindelijk marginale grootmachten, die als zeemachten helemaal niets voorstelden, ontwikkelde zich zelfs een prestige-strijd met hun uitermate beperkte vloeten als inzet, waarbij zij poogden de andere voor te zijn in het verwerven van de meest moderne systemen. Kortom, rond de eeuwwisseling was de opbouw van een vloot blijkbaar iets dat onvermijdelijk bij de grootmachtstatus behoorde (Bosworth, 1979; Kennedy, 1987, p. 194-274; Modelski & Thompson, 1988; Zakaria, 1998).

4.2.6 Kolonialisme

Wat we hierboven over strategische wapens hebben gezegd kan men ook concluderen over het verwerven van kolonies aan het einde van de 19de eeuw.

In de eerste decennia na 1815 speelden koloniale verhoudingen nauwelijks een rol in de diplomatieke relaties. De status van grootmacht met zijn rechten en plichten had in essentie betrekking op de Europese verhoudingen. Het Europese Concert beperkte zijn activiteiten tot Europa en zijn onmiddellijke periferie, met name het Ottomaanse Rijk, waarvan het, zeker in de beginjaren, niet altijd even duidelijk was of het nu al dan niet beschouwd werd als een volwaardig lid van de Europese statengemeenschap. In die zin kan men spreken van een Europese internationale samenleving, waarvan grootmachten een belangrijke institutie was. Of men nu al dan niet grote kolonies had, deed niet veel ter zake. Pruisen en Oostenrijk waren niet actief buiten het oude continent.

Doorheen de eeuw zou dit echter veranderen en naar het einde van de eeuw zag men koloniale expansie als een gedrag dat passend was voor grootmachten. Webers uitspraak dat grootmachten expansief zijn en hun belangen wereldwijd definiëren is duidelijk representatief voor vele van zijn tijdgenoten. Het gaat hierbij om meer dan louter wereldwijde economische expansie. Kolonialisme, in de zin van direct bestuur over overzeese gebieden werd einde 19de eeuw zeker ook gezien als één van de elementaire kenmerken van een grootmacht.

Dat de meeste auteurs Japan en de Verenigde Staten aan het einde van de 19de eeuw als een grootmacht beschouwen, wordt niet verklaard door het klassieke criterium van een goede prestatie in een oorlog met een andere grootmacht, wel door het feit dat zij zich op het pad van de koloniale expansie begaven. De Spaans-Amerikaanse oorlog mag dan geen grootmachtoorlog zijn, hij was cruciaal voor de erkenning van de Verenigde Staten als grootmacht en dit zowel in eigen land als in Europa (Zakaria, 1998, p. 159). De Londense Times schreef bijvoorbeeld: *'In the future America will play a part in the general affairs of the world such as she has never played before.'* (geciteerd in Zakaria, 1998, p. 159), wat als een klassieke omschrijving van een grootmacht kan gelden. De Spaans-

Amerikaanse oorlog kan dan ook gezien worden als een bevestiging van de status van grootmacht maar dan niet op basis van hun militaire prestatie – er vielen minder dan vierhonderd doden – wel op basis van de aanzienlijke koloniale aanwinsten die ze in de Spaans-Amerikaanse oorlog binnenrijfden (May, 1961, p. 263-70; Wight, 1986, p. 115; Zakaria, 1998, p. 159-60).

De grote frustratie van het verenigde Duitsland was dan weer dat het, ondanks zijn industrieel en militair overwicht op het Europese continent en zijn groeiend wereldwijd handelsnetwerk, in vergelijking met Groot-Brittannië, en zelfs met Rusland of het in 1870 verslagen Frankrijk, slechts een beperkte koloniale speler was. Dit is merkbaar bij Weber en leefde sterk in een belangrijk deel van de Duitse publieke opinie. De ‘Weltpolitik’ en de uitbouw van de vloot kunnen gezien worden als pogingen om een antwoord te bieden op deze frustratie (Dehio, 1950; Mommsen, 1995a; Blackbourn, 2003, p. 251).

Hobsbawm zegt over de relatie tussen koloniale expansie en de status van grootmacht:

There was also the symbolic or real significance for robbers of getting an appropriate share of loot. Once rival powers became to carve up the map of Africa or Oceania, each naturally tried to safeguard against an excessive portion (or a particularly attractive morsel) going to the others. Once the status of a great power thus became associated with raising its flag over some palm-fringed beach (or, more likely, over stretches of dry scrub), the acquisition of colonies itself became a status symbol, irrespective of their value. (1994, p. 67)

Kortom, kolonies werden een statussymbool dat bij grootmachten hoorde. Ook de kleinere Europese machten, zoals Spanje, Portugal en Nederland, hadden weliswaar kolonies, maar hier betrof het louter de consolidatie en uitbreiding van veroveringen uit vorige eeuwen. Enkel de Belgische koning Leopold II zag zijn totaal nieuwe koloniale projecten in Afrika met succes bekroond, maar dan louter en alleen omdat geen van de grote mogendheden een collega de controle over het Kongobekken gunde. Voor Duitse imperialisten was dit echter een reden te meer om te pleiten voor een Duits koloniaal rijk, dat paste bij de status van grootmacht (Blackbourn, 2003, p. 251). Bovendien telden de koloniale rechten van de kleinere landen minder dan die van de grootmachten. Niemand leek echt bezorgd over de Amerikaanse overname van de Filippijnen na de Spaans-Amerikaanse Oorlog. Integendeel, de Britse koloniale dichter Kipling moedigde met zijn *“The white man’s burden”* de Amerikanen aan een taak op te nemen waarvoor hij de Spanjaarden blijkbaar niet geschikt achtte. Britten en Duitsers voerden in de jaren rond de eeuwwisseling, weliswaar mislukte, onderhandelingen over de opdeling van de Portugese en Belgische koloniale rijken (Hobsbawm, 1994, p. 67-68; Kennedy, 1980, p. 223-50; Mommsen, 1995a, 1995b). Kortom, het verwerven van nieuwe kolonies werd in de jaren rond 1900 gezien als een typische grootmachtactiviteit, ja zelfs als een typisch recht van grootmachten (Hobsbawm, 1994, p. 68). Zoals we gezien hebben, achtte Italië het aan zijn status van grootmacht verplicht zich op het koloniale pad te begeven, waarbij het uiteindelijk inderdaad de hand kon leggen op ‘stretches of dry scrub’ in de Libische woestijn.

De achtergrond van deze vernieuwde koloniale rivaliteit werd gevormd door een proces van wereldwijde schaalvergroting en systeemintegratie waar men zich in die tijd sterk bewust van was. De gedachte leefde dat op termijn slechts drie staten, (de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Rusland,) erin zouden slagen onafhankelijk te blijven. Dit soort ideeën werd zowel door de Britse imperialistische politicus Chamberlain, als door de vader van het Duitse vlootprogramma, admiraal Tirpitz, gebruikt om hun beleidsopties te rechtvaardigen. Duitse nationalistenvanantwoordden de ‘Weltpolitik’ juist als een poging om Duitsland naast deze drie rijken te positioneren als vierde grote wereldspeler. We hebben gezien hoe ook Weber duidelijk positie nam in dit debat: de opbouw van een zeevloot was noodzakelijk voor koloniale expansie en de bescherming van de wereldwijde handelsbelangen.

De achtergrond van deze stellingen werd gevormd door het besef dat alleen grote spelers die op wereldvlak actief zijn nog een determinerende invloed konden hebben. Hierbij speelden vooral economische elementen een rol: de versnelling in de wereldwijde economische integratie en handelsstromen, het besef bij de Europese naties, met name Duitsland van de eigen smalle basis inzake grondstoffen en de noodzaak aan afzetmarkten (Fischer, 1964/1967, p. 11-24, 162-4; Kennedy, 1987, p. 196; Mommsen, 1994; Schroeder, 2000). In tegenstelling tot vandaag werden voor die wereldwijde expansie koloniale veroveringen nodig geacht. Dit leefde bij verschillende Europese grootmachten. Zo stelt Mommsen:

By the turn of the century,... more or less simultaneously, Joseph Chamberlain in Great Britain, Paul Leroy-Beaulieu in France, and Heinrich von Treitschke in Germany, were arguing that any power wishing to avoid dropping down to the second rank would have to pursue a policy of imperialism,... (Mommsen, 1981/1995a, p. 75).

Dit gegeven duidt niet enkel op het groeiende belang van de economische elementen in de onderlinge machtsbepaling, maar het nam ook de specifieke vorm aan van koloniale expansie.

4.2.7 Grootmachtbeheer en institutionele macht

Een laatste element dat typisch is voor de 19de-eeuwse grootmachten, is dat ze zeker sinds het Congres van Wenen, zichzelf zien als de hoeders van de stabiliteit in Europa; met andere woorden als de beheerders van de Europese internationale samenleving, via hun lidmaatschap van het Europese Concert. Dit is zeker één van de vernieuwende elementen van het Congres van Wenen, die tot vandaag voortduurt in de vooraanstaande rol die grootmachten in internationale organisaties spelen. Deelname aan het grootmachtbeheer en lidmaatschap van het Concert werd in de 19de eeuw beschouwd als een recht dat typisch was voor grootmachten. Het gaf hun tegelijkertijd ook een vorm van institutionele macht die andere staten niet hadden.

Het is belangrijk te beseffen wat juist de vernieuwing was die in Wenen tot stand kwam. Het gemeenschappelijk beheer, is een element dat we in de teksten van Ranke en Weber niet echt terugvinden. Bij Weber hebben we gezien dat hij grootmachten een rol geeft in het machtsevenwicht en dat dit door sommige auteurs wordt gezien als een voorloper van visies die in de Engelse School op grootmachtbeheer werden ontwikkeld. Maar dit is alles bij elkaar genomen wel een zeer vergaande interpretatie. De rol die het Europese Concert in het grootmachtbeheer speelde, komt bij hem niet aan bod. Eigenlijk zijn het pas latere auteurs die hier de nadruk op leggen. Het is inderdaad Bull (2002) die grootmachtbeheer als één van de basisinstituten van de internationale samenleving ziet. Hoewel een aantal dingen die hij hierover zegt geïnspireerd lijken door de Koude Oorlog, is het toch duidelijk dat hij ook op de 19de-eeuwse Europese ervaring steunt, en met name op de werking van het Europese Concert. Dat is dan meteen ook een groot verschil met Webers en Rankes interpretatie die sterk de nadruk leggen op oorlogsvoering om het pluralisme in de internationale verhoudingen te garanderen. Bull ziet oorlogsvoering zeker ook als een centrale institutie maar het is niet de enige wijze waarop de grootmachten hun taken vervullen, samenwerking is hier minstens even belangrijk.

Voor Bull, die we verder uitgebreid bespreken, zijn behoud van het machtsevenwicht, crisispreventie en -management taken van de grootmachten. De interpretatie sluit zeker aan bij de 19de-eeuwse praktijk. In het bijzonder heerste sinds Wenen de overtuiging dat een machtsevenwicht (of men het nu eng militair definieert dan wel als een breder politiek equilibrium van onderlinge rechten en plichten van de grootmachten) het best in onderling overleg georganiseerd wordt en niet spontaan tot stand komt (Sheehan, 1996). Het wil echter niet zeggen dat oorlog tot elke prijs werd uitgesloten. Vervolgens wijst Bull ook op grootmachtbeheer via gemeenschappelijke actie, teneinde de algemeen aanvaarde regels te laten respecteren. Sinds Wenen aanvaardde men inderdaad dat grootmachten een bijzondere taak hadden in het beheer van internationale veiligheidsproblemen (Holbraad, 1970; Schroeder, 1972; Sheehan, 1996).

4.2.7.1 Het Europese Concert als embryonale vorm van een internationale instelling.

Na 1815 werden de belangrijkste disputen door de vijf grote mogendheden afgehandeld binnen het Europese Concert. Omdat velen dit wellicht niet als een internationale organisatie zullen beschouwen, vraagt dit enige toelichting.

Het Concert van Europa vindt zijn oorsprong in de samenwerking tussen de vier geallieerde machten aan het einde van de napoleontische oorlogen. Het wordt doorgaans beschouwd als een belangrijk instrument ter beheersing van de onderlinge relaties tussen de grootmachten in de 19de eeuw, vooral in lokale crises die mogelijk repercussies hadden tussen de grootmachten onderling. Men kan het Concert in die zin zeker zien als een voorloper van de Veiligheidsraad. De vergelijking wordt trouwens vaak gemaakt, niet in het minst door hegemonisch geïnspireerde auteurs en/of analisten van internationale regimes op veiligheidsvlak (zie o.m. Ikenberry, 2001; Jervis, 1982; Miller, 1992a & b, 1994). Dit neemt niet weg dat er ook verschillen zijn. Zo is de Veiligheidsraad geen strikte grootmachtclub, al ligt het zwaartepunt via het permanent lidmaatschap met vetorecht wel bij die erkende grootmachten.

Minstens zo belangrijk is dat de Veiligheidsraad functioneert binnen het strikte kader van het Handvest van de Verenigde Naties, waardoor het dus veel meer aan regels en proce-

dures gebonden is dan dat bij het Concert het geval was. Dat moest het stellen met de vrij beperkte juridische basis van artikel VI van de Quadruple Alliance, waar verwezen wordt naar toekomstig overleg tussen de grootmachten met het oog op het bewaren van de vrede.

Dit doet sommige auteurs besluiten dat er wellicht meer gelijkenis is met de G7/8, die een informeler karakter heeft (Kirton, 1989; Voeten, 2005). Maar ook deze vergelijking gaat niet op. In de praktijk waren er zeker wel regels en procedurele afspraken (bijvoorbeeld betreffende de rol van niet-grootmachten in de vergadering) en er werd ook bewust een onderscheid gemaakt tussen formele conferenties en informeel overleg tussen ambassadeurs, dat vaak al even belangrijk was (Albrecht-Carrié, 1968; Duroselle, 1984; Webster, 1961). Ook het al dan niet formele karakter van een bijeenkomst dient in zijn historische context te worden gezien en het is nu eenmaal zo dat zeker in de eerste helft van 19de eeuw de uitbouw van het hele netwerk van internationale organisaties dat wij vandaag kennen nog embryonaal was.

Het spreekt voor zich dat het lidmaatschap van het Concert de grootmachten een geprivilegeerde positie gaf. Het waren zij die de Belgische onafhankelijkheid afhandelden en goedkeurden, inclusief Oostenrijk en Rusland die in tegenstelling tot de westerse mogendheden en Pruisen geen direct strategisch belang bij de territoriale regeling in de Lage Landen hadden. Tijdens de door Frankrijk geleide interventie van de grote mogendheden in Syrië in 1860, stuurde Pruisen geen troepen of schepen maar had het toch een plek in de toezichthoudende commissie (Bass, 2008, p. 188-90). Die was zowat het equivalent van wat we vandaag de civiele tak van vredesmissies zouden noemen. Nog in 1885, op een ogenblik dat het Concert al grotendeels in verval was en kleine spelers meer dan voorheen betrokken werden bij de werkzaamheden op de conferenties, had Rusland nog steeds het recht de afspraken op het Congres van Berlijn over het Congobekken goed te keuren. Rusland had nochtans in het gebied geen belangen en nam zelfs niet deel aan de onderhandelingen (Simpson, 2004, p. 128).

Deze voorbeelden tonen aan hoe lidmaatschap van het Concert niet alleen een bron was van rechten en plichten, maar ook van macht: het gaf een stem in het kapittel over belangrijke en minder belangrijke kwesties, en het gaf de grootmachten meer macht dan andere staten om hun eigen belangen en hun eigen waardeninvulling waar te maken. Het verschil is belangrijk. Zelfs een marginale grootmacht als Italië gebruikte zijn positie in het Concert aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog om zijn belangen in Albanië veilig te stellen, en slaagde daar ook in (Bosworth, 1979). Lidmaatschap van het Concert betekende macht in termen van verlenen van legitimiteit, agendasetting, definitie van probleemsituaties, enz. Staten die geen deel uitmaakten van het Concert hadden die vanzelfsprekend niet.

4.2.7.2 Territoriale beperkingen

Het Concert had echter ook zijn beperkingen. Die waren vooreerst territoriaal. Het beperkte zijn beheeractiviteiten tot Europa en zijn onmiddellijke periferie in het Ottomaanse

Rijk¹ en het Middellandse Zeegebied (Marokko). Suggesties in de eerste jaren na 1815 om de opstanden in Latijns-Amerika via een gemeenschappelijke actie van het Concert te onderdrukken, stootten op tegenstand van de Britten (Schroeder, 1994b). Ook toen in de tweede helft van de 19de eeuw de koloniale geschillen opnieuw tot ernstige spanningen tussen de grootmachten leidden, op een ogenblik dat het concertstelsel in verval was, werden die bij voorkeur afgehandeld via traditionele 18de-eeuwse methodes van bilaterale onderhandelingen, territoriale compromissen of geldelijke vergoedingen. Het Congres van Berlijn van 1885 kan hier als de belangrijkste uitzondering gelden. De conferentie van Algeciras over Marokko van 1906 draaide dan weer grotendeels uit op een bevestiging van de Frans-Britse afspraken onder de Entente Cordiale, niet zozeer op een evenwichtig verzoenen van de Franse en Duitse standpunten. Het is hierbij interessant dat het juist de bedoeling van de Duitse diplomatie was om niet alleen de Fransen de voordelen van de Entente Cordiale te ontfangen. Men wilde ook via het gebruik van concertdiplomatie het principe vastleggen dat Duitsland moest gehoord worden bij de regeling van koloniale geschillen die niet louter op bilaterale basis achter de rug van de andere grootmachten konden geregeld worden (Mommsen, 1995a/1981, p. 81; Rich, 1992, p. 398-9). Deze poging tot uitbreiding van het Concert buiten Europa mislukte dus. Men kan dan ook stellen dat het grootmachtbeheer beperkt was tot het Europese subsysteem.

4.2.7.3 *Het Concert als ad hoc gegeven: geïnstitutionaliseerde diplomatieke methode*

Een ander element is ongetwijfeld dat het Concert een ad hoc gegeven was. Hier ligt een verschilpunt met bijvoorbeeld de Veiligheidsraad, en zelfs met de G7/G8. Grootmachten beslisten wanneer zij wel of niet bijeenkwamen om een bepaalde kwesties onderling af te handelen of militair op te treden. De institutionalisering van het Concert was dus een beperkt gegeven en we hebben er al op gewezen dat de interpretatiestrijd over de rol van het Concert het belangrijkste element was in de diplomatieke ontwikkelingen van de jaren die volgden op het Congres van Wenen. Het waren juist de Britten, meer dan enige andere staat, die zich verzet hebben tegen een interpretatie van de Viervoudige Alliantie die er zou toe leiden dat het Concert, zonder directe aanleiding kon samenkomen. Hier is een opmerkelijk gegeven waaraan voorbijgegaan wordt door de auteurs die Groot-Brittannië een constituerende of ordenende rol toekennen in de onmiddellijke postnapoleontische periode (zie bv. Ikenberry, 2001). Als Groot-Brittannië al een bijdrage heeft geleverd aan de uitbouw van een institutioneel kader voor grootmachtbeheer, dan is dat in negatieve zin, zeker na het verdwijnen van Castlereagh. Als gevolg hiervan was het functioneren van het Concert afhankelijk van de elementaire wil bij de grootmachten om veiligheids-

---

¹ Hoewel een aantal crises in het Ottomaanse Rijk in de jaren tussen 1815 en 1853 het voorwerp uitmaakten van concertdiplomatie en zelfs van gemeenschappelijk optreden, betwistten de Russen herhaaldelijk dat er hiertoe een verplichting bestond, juist omdat men tot 1856 Turkije niet beschouwde als een lid van de Europese statengemeenschap (Kissinger, 1994; Rendall, 2000; Slantchev, 2005). Het Turkse lidmaatschap van de statengemeenschap in 1856 kan gezien worden als een poging om, na het einde van de Krimoorlog, deze eenzijdige Russische druk op het Ottomaanse Rijk aan banden te leggen. Zij hield immers een garantie van soevereiniteit in. Tegelijkertijd verbond het Ottomaanse Rijk zich hierdoor de regels van het Europese internationaal recht te respecteren en met name bemoeienissen van de grootmachten in verband met de situatie van de christenen in het Rijk toe te laten (Bass, 2008, p. 353-61). In de praktijk bleek echter de territoriale garantie van het Ottomaanse Rijk ook na 1856 zwak.

kwesties op het gemeenschappelijke forum te brengen. Eén auteur vat de gevolgen op de volgende wijze samen:

The Concert was something which existed when the great powers sat around a conference table, or found it expedient or convenient to join in collective action; there was a Concert of Europe when the action of the great powers was concerted, and when it was not there was none; any pure formal arrangement seemed to be neither expedient nor practicable (Medlicott, 1956, p. 18).

Er was dus nooit een verplichting het Concert bijeen te roepen, en in die zin is er hooguit sprake van een geïstitutionaliseerde diplomatieke methode, niet van een echte geformaliseerde internationale organisatie (Duroselle, 1984).

Er zijn talrijke gevallen te noemen waarin er wel voorstellen tot Concert-bijeenkomsten werden gedaan, zonder dat dit tot een effectief optreden of zelfs maar een bijeenkomst leidde. In de periode van grote geostrategische verschuivingen tussen 1853-1870, waren er wel talrijke voorstellen tot Concert, vooral afkomstig van Napoleon III, die echter nooit tot een bijeenkomst leidden, laat staan dat ze enig concreet resultaat opleverden. Op basis van de literatuur (Bruley, 1997; Duroselle, 1984; Echard, 1983; Rich, 1992; Schroeder, 1972; Taylor, 1954; Webster, 1961) tellen we zelf in deze periode niet minder dan negen voorstellen tot overleg of optreden via het Concert die niet tot een bijeenkomst leidden, tegen elf effectieve bijeenkomsten, inclusief deze rond de Krimoorlog.¹ Hierbij valt op dat het Concert vooral effectief was in het behandelen van kleinere kwesties (met name met betrekking tot het Ottomaanse Rijk) terwijl zijn efficiëntie in het beheer van de relaties tussen de grootmachten onderling veel minder was, zowel in termen van het aantal effectieve bijeenkomsten als in termen van resultaat.

Hierbij aansluitend, kunnen we stellen dat dit gezamenlijk grootmachtbeheer na 1853 veel van zijn effectiviteit verloor. De grote geostrategische veranderingen in de periode van de Italiaanse en Duitse eenwording hadden plaats via militaire weg, zonder dat de tegenstellingen tussen de betrokken grootmachten (Pruisen, Oostenrijk, Frankrijk) door het Concert onder controle werden gehouden. Nochtans is dit laatste, volgens Bull, één van de essentiële taken van het grootmachtbeheer. Hoe dit te verklaren, is een andere kwestie, en we moeten vaststellen dat we in de literatuur niet echt een antwoord vinden op deze nochtans cruciale vraag. Van een neergang van de hegemonische macht kan geen sprake zijn

---

¹ Mislukte voorstellen voor Concert werden gedaan i.v.m. volgende kwesties: de Italiaanse eenwording (voor- en na de oorlog van 1859 en opnieuw in 1862 en 1867 i.v.m. de Romeinse kwestie); de opstand in Polen (1863); een voorstel van Napoleon III tot algemeen Congres dat zowel de Deense, de Roemeense als de Poolse kwestie moest regelen (1863); twee voorstellen i.v.m. het Pruisisch-Oostenrijks conflict (1866); een vaag Frans idee in 1870 om ultiem de oorlog met Pruisen te voorkomen, dat echter nooit echt werd uitgewerkt.

Hiertegenover staan de volgende effectieve bijeenkomsten over: de Oosterse kwestie en de Krimoorlog (1853, Wenen, Parijs, 1856); het statuut van Neuchâtel (1857) en van de Donauvorstendommen (1858); interventie in Syrië (1860-1861); troonopvolging Griekenland, Ionische eilanden (1863-1864); Schleswig-Holstein (1864, zonder resultaat); opvolging in de Donauvorstendommen (1866); Luxemburg (1867); Kreta (1869); Statuut Zwarte Zee (louter een bevestiging van een eenzijdige Russische actie, 1871).

omdat juist in deze periode Groot-Brittannië, de gedoodverfde 19de-eeuwse hegemoon, op het toppunt van zijn macht stond. Zelf hebben wij bij onze bespreking van de verhouding ideologie-polariteit, gewezen op de verandering in de cultuur van het internationale systeem, als gevolg van verschuivingen in de waardensystemen die zich in de Europese samenleving voordeden.

5 Grootmachten en legitimiteit in de 19de eeuw

5.1 Institutionele legitimiteit in de 19de eeuw: de rol van het Concert

De institutionele macht die de grootmachten via het Concert hadden, bestond er ook in dat zij acties of territoriale verschuivingen in Europa konden legitimeren of delegitimeren. Als we teruggrijpen naar Kissingers omschrijving van een legitieme internationale orde als *'An order whose structure is accepted by all major powers is legitimate'*, (1957, p. 145) dan wijst hij er hier niet alleen op dat er een aantal waarden gedeeld dienen te zijn in de internationale samenleving, maar hij beperkt de relevantie van de gedeelde waarden ook tot de grootmachten. Dit maakt de grootmachten, verenigd in het Concert, tot de bronnen van procedurele legitimiteit in de samenleving. Het is een element dat de macht van de grootmachten versterkte. Simpson (2004) spreekt in dit verband van een 'legalised hegemony' terwijl Krisch het heeft over een geïnstitutionaliseerd privilege (2008, p. 135-36). Met name territoriale wijzigingen dienden door de grootmachten te worden goedgekeurd. De sanctionering door het Concert van de Belgische onafhankelijkheid maakte het tot een legitiem en beschermd lid van de statengemeenschap, terwijl het te voren niet meer dan een opstandige provincie was. Omgekeerd werden de Franse annexaties van Nice en Savoie na de Italiaanse oorlog vooral weinig gesmaakt omdat zij op een eenzijdige manier gebeurden zonder dat de andere grootmachten werden geraadpleegd. Het was ook dit element dat Rusland ultiem stoorde bij de Italiaanse en Duitse eenwording: dat ze niet aan de andere grootmachten was voorgelegd. Net zoals het Groot-Brittannië op zijn beurt stoorde dat Rusland in 1870 eenzijdig de clausules over de Zwarte Zee uit het Verdrag van Parijs opzegde (Schroeder, 1989).

Deze institutionele legitimiteit was echter geen absoluut gegeven. Groot-Brittannië verzette er zich van in het begin tegen dat grootmachten interventies zouden legitimeren door een beroep te doen op het Concert. Dat had niet alleen iets te maken met het zogenaamde principe van de non-interventie, het was ook duidelijk de bedoeling de eigen handelingsvrijheid te bewaren. Frankrijk trachtte bij zijn interventie in Spanje in 1823 ook te vermijden dat ze een goedkeuring kreeg van de andere grootmachten omdat het dit als een aantasting zag van zijn bewegingsvrijheid in wat het als zijn eigen invloedssfeer beschouwde (Bridge & Bullen, 2005). Op andere momenten zocht het dan weer wel een goedkeuring voor zijn acties in Syrië in de jaren 1860, die uiteindelijk door de Britten maar schoorvoetend werd gegeven (Bass, 2008). Kortom, toestemming vragen aan het Concert was niet het begin en het einde van elke interventie.

Bovendien is het belangrijk te zien dat de legitimiteit van het Concert niet altijd door iedereen even hoog werd ingeschat en dat er doorheen de eeuw ook evolutie waar te nemen

is in de wijze waarop naar het Concert werd gekeken. De Britten waren er zoals gezegd altijd al terughoudend over geweest. Napoleon III kon bij de Britten weinig enthousiasme opwekken voor zijn vage ideeën om het Concert om te bouwen tot een instrument van verandering in Europa (Echard, 1983). Toen Gladstone in de jaren 1880 poogde het Concert nieuw leven in te blazen en het om te vormen tot een instrument van humanitaire interventie kon hij evenmin op echte steun van de andere grootmachten rekenen (Holbraad, 1970; Medlicott, 1956; Schroeder, 1980/2004e).

Meer in het algemeen is het zeker niet zo dat het Concert door de geïnformeerde publieke opinie van de 19de eeuw altijd en overal werd gezien als het instrument van vrede en stabiliteit die een bepaalde historische interpretatie er vandaag van maakt. Het werd minstens evengoed gezien als een instrument van conservatieve reactie of als een instrument van behoud van het machts-evenwicht waarbij de belangen van de grootmachten zwaarder doorwogen dan die van kleine staten of nationale en liberale bewegingen. Ook hier konden meningen verschillen: de studie van Holbraad (1970) over de evaluatie van het Concert door een aantal Britse en Duitse intellectuelen en politici, toont aan hoe alleen al in deze twee landen een belangrijke verscheidenheid aan meningen bestond.

Samengevat: het Concert kan gezien worden als een bron van institutionele legitimiteit, maar die legitimiteit was zeker niet absoluut, al was het maar omdat de juridische basis al met al beperkt was.

5.2 Regimelegitimiteit in het 19de-eeuwse Europese systeem

Voor wat regimelegitimiteit betreft, grijpen we terug naar het onderscheid van Aron tussen een homogeen en een heterogeen internationaal systeem. Als we in die termen de 19de eeuw in Europa beschrijven dan komen we tot een genuanceerd beeld.

Ten eerste gaat het hier allemaal om Europese staten en het grootmachtconcept was dus ook ingebed in de Europese cultuur. Het waren enkel Europese – in feite bedoelde men christelijke – staten die men als volwaardige leden van de internationale samenleving beschouwde, en dit sloot elke niet-Europese, niet-christelijke macht per definitie uit van een gelijkwaardige behandeling als de andere Europese staten en grootmachten, die uit het internationaal recht een aantal rechten en plichten putten. Dit maakt dat een staat als Perzië, ook al was het een belangrijke macht, in de ogen van de Europeanen nooit hetzelfde statuut kreeg als Rusland of Groot-Brittannië. Het maakte met name het Ottomaanse Rijk blijvend tot een tweederangs natie, ook al was het zeker in 1815 nog een uitermate belangrijke speler. Het werd pas in 1856, na de Krimoorlog, formeel erkend als een volwaardig lid van de Europese statengemeenschap, maar niet als een grootmacht (Adanir, 2005; Bruley, 1997; Duroselle, 1984; Gulick, 1967; Holbraad, 1970). Het is echter duidelijk dat ook daarna het onderscheid tussen christelijke en niet-christelijke staten in het nadeel van Turkije speelde. Anders kan men moeilijk verklaren hoe de grootmachten in de talrijke conflicten tussen het Ottomaanse Rijk en zijn christelijke onderdanen uiteindelijk steeds de kant van deze laatsten kozen, in weerwil van het principe van territoriale integriteit en het belang dat algemeen werd gehecht aan het Turkse Rijk als buffer tussen de andere mogendheden. Zo stellen Bridge en Bullen, in verband met de reactie van de grootmachten op de Grieks-Turkse oorlog van 1897: *‘Their sense of Christian solidarity*

was sufficiently strong to uphold the principle that Christian territory once freed from Ottoman rule should never be returned and the Greek aggressor escaped with no significant losses.' (2005, p. 261-2). Dit onderscheid tussen christelijke en niet-christelijke staten tekent de internationale verhoudingen, minstens tot de eeuwwisseling en de erkenning van Japan als grootmacht. Het is dit onderscheid dat de Europese internationale samenleving onderscheidt van het wereldwijde internationale systeem. Wie van 19de-eeuwse grootmachten spreekt, spreekt van christelijke grootmachten. Onderlinge verschillen onder deze noemer (katholiek, protestant, orthodox) speelden wel nog een rol (cfr. De Krimoorlog) maar waren uiteindelijk van tweede orde.

Ten tweede werd legitimiteit in 1815 enerzijds dynastisch gedefinieerd, maar anderzijds was dit principe zeker niet allesoverheersend. Het is een algemeen gekend verhaal dat Talleyrand de dynastieke legitimiteit van de Bourbons in Wenen heeft uitgespeeld om Frankrijk toegang te verschaffen tot de besprekingen van de vier overwinnaars. Door de terugkeer van de Bourbons op de Franse troon vertegenwoordigde Talleyrand niet het revolutionaire of napoleontische Frankrijk, wel een legitieme traditionele dynastie, zo luidde zijn redenering (I. Clark, 2005, p. 85-108; Mommsen, 1994). Anderzijds moeten we vaststellen dat dit zogenaamde principe van de dynastieke legitimiteit, door Metternich later systematisch gebruikt in zijn strijd tegen nationale en liberale bewegingen, doorheen de eeuw hoe langer hoe minder zwaar woog als het erop aankwam staten als grootmacht te erkennen. De behandeling van Frankrijk is in dit opzicht veelzeggend. Na de val van de legitieme Bourbons in 1830 kende het een opeenvolging van een monarchie onder de Orléans, een republiek, een nieuw keizerrijk onder Napoleon III ¹, en vervolgens weer een republiek. Dit alles leidde geenszins tot actie van de andere grootmachten die in wezen lieten begaan. Alleen de oerconservatieve tsaar Nicolaas I beschouwde Louis-Philippe en Napoleon III als verwerpelijke usurpatoren zonder dat dit echter aanleiding gaf tot een werkelijk totale breuk in de diplomatieke betrekkingen of men Frankrijk het recht ontzegde deel te nemen aan de beraadslagingen van het Concert. Zeker waren de opvolgers van Nicolaas I weinig opgezet met de Derde Republiek maar dat belette hen uiteindelijk niet om in de jaren 1890 een militair verdrag met Frankrijk af te sluiten. Kortom, indien het principe van de dynastieke legitimiteit in de praktijk van 1815 al niet de alles overheersende rol had die er soms aan wordt gegeven, dan speelde het nauwelijks een rol in de onderlinge erkenning van grootmachten.

Ten derde kreeg dynastieke legitimiteit als ordeningsprincipe van het Europese statensysteem in de loop van de eeuw meer en meer concurrentie van het nationalisme als basisgegeven waarop de staten werden afgebakend (Holsti, 1991). Nationalisme dat dan in hoofdzaak gedefinieerd werd in termen van culturele (taalkundige en religieuze) elementen. Dit gegeven hebben we teruggevonden bij zowel Ranke als Weber. In een typisch 19de-eeuwse benadering wordt vooral bij Weber het gebruik van geweld door grootmachten juist gelegitimeerd doordat het de culturele diversiteit garandeert.

---

¹ Des te opmerkelijk omdat het Verdrag van Wenen expliciet gericht was tegen een terugkeer van de familie Bonaparte op de Franse troon.

Deze verschuiving in het waardensysteem waarop grootmachten hun acties legitimeerden, is minstens een even grote verklaring voor de evoluties in Europa dan deze in termen van pure materiële machtsverhoudingen tussen de grootmachten. Het is ook een factor die volledig over het hoofd wordt gezien door polariteitsdenkers. Het kan een verklaring bieden waarom belangrijke wijzigingen in het systeem, zoals de Italiaanse en Duitse eenwording, uiteindelijk door de grootmachten werden gedoogd. Minstens was bijvoorbeeld Bismarck in staat zijn acties in de Schleswig-Holstein kwestie in verschillende termen te legitimeren naargelang de gesprekspartner waar hij mee te maken had: legitimistisch-conservatief ten aanzien van Rusland, nationaal ten aanzien van Groot-Brittannië (Godard, 2008/2009).

Een laatste element, dat we reeds hebben behandeld in onze bespreking van clusterpolariteit, zijn gegevens in verband met de aard van het regime, met name de tegenstelling die bestond tussen conservatief-autoritaire en liberaal-democratische regimes. Voor zover nog nodig, herhalen we hier dat hoewel deze verschillen bestonden, en zeker ook een rol speelden in de internationale verhoudingen, zij nooit echt hebben geleid tot het ontkennen van elkaars legitiem bestaan als staat of als grootmacht. Max Weber zag Rusland niet als een leidinggevende grootmacht omwille van zijn autocratisch regime. Die interpretatie moet in de context van de Eerste Wereldoorlog gesitueerd worden, maar was ook deels geïnspireerd door zijn studie van de mislukte Russische revolutie van 1904. Ze kan dan misschien Brits georiënteerde liberaal-nationalisten aangesproken hebben, zij werd gedurende de 19de eeuw zeker niet gedeeld door de beleidsmakers, ook niet in de liberaal-democratische staten.¹

Dit alles maakt dat wanneer we het 19de-eeuwse Europese grootmachtsysteem bekijken en we het in termen van Arons tegenstelling homogeen/heterogeen willen beschrijven, we een genuanceerd antwoord moeten geven. Het was tot diep in de eeuw 19de eeuw homogeen, in de zin van zijn bijna exclusief Europees/christelijk karakter. Het was intern veel minder homogeen als het over dynastieke legitimiteit, of over politiek en maatschappelijke organisatie ging. Aron zelf erkent dat ook als hij stelt dat de Franse Revolutie een fundamentele heterogeniteit in het systeem heeft geïntroduceerd (1962, p. 156). In die zin is er eerder sprake van heterogeniteit of, in de termen van Simpson (2004), pluralisme. Alles bij elkaar genomen kunnen we daarom spreken van een binnen-Europees heterogeen of pluralistisch systeem, op basis van een gemeenschappelijke basis, dat echter niet tot de niet-christelijke buiten-Europese politieke entiteiten werd uitgebreid.

5.3 Regimelegitimiteit en hegemonie

Bovenstaande beschrijving van het 19de-eeuwse Europees systeem als heterogeen of pluralistisch, plaatst meteen ook vraagtekens bij een beschrijving van de 19de-eeuwse verhoudingen in termen van Britse hegemonie. We hebben er bij onze bespreking van de

---

¹ Webers visie heeft anderzijds diepe wortels in de West-Europese cultuur waar Rusland vaak als een half barbaarse, dat wil zeggen maar half-Europese staat, werd afgeschilderd. Het orthodox karakter van Rusland speelde hierbij een rol en het duurde in de eeuwen voor 1815 een hele tijd voor Rusland door de andere grootmachten als een gelijke werd gezien. Dit imago speelde Rusland ook in de 19de eeuw en zelfs tot vandaag nog parten (zie Neumann, 2007; Bull & Watson, 1984).

19de-eeuwse polariteitsverhoudingen al op gewezen dat de verhoudingen in Europa in feite in tegenspraak zijn met wat hegemonische auteurs beweren. We komen hier nog even kort op terug. Als Knutsen (1999, p. 54-9) bijvoorbeeld spreekt over Britse hegemonie waarbij andere staten het Britse model van democratisch imperialisme navolgden, dan gaat hij aan een aantal gegevens voorbij. Historisch is (maritiem) imperialisme, onder welke vorm dan ook, geen Engelse uitvinding. Het was sinds het begin van de Moderne Tijden een courante praktijk bij alle West-Europese staten (Portugal, Spanje, de Nederlanden, Frankrijk, Schotland). Wat Groot-Brittannië in de 19de eeuw echt tot een categorie apart maakte was louter het feit dat het hierin veel meer succes had dan de rest (Hopkins, 2000).

Democratie was in het 19de-eeuwse Europa geen algemeen verspreid model. Het is perfect mogelijk de Europese verhoudingen te beschrijven als een strijd tussen democratisch liberalisme en autoritair conservatisme, waarbij het niet per definitie de democratie was die won, zeker niet in het oostelijk deel van Europa. Groot-Brittannië kon zijn visie niet aan Metternich of Nicolaas I opleggen, zelfs niet aan de pro forma liberale monarchieën in Spanje, Portugal of Griekenland. Bovendien was het Britse systeem zeker niet de enige inspiratiebron van de liberale stromingen. Men hun geschreven constituties, gebaseerd op de filosofie van het sociaal contract, vormden de Amerikaanse en Franse revoluties, en vooral die laatste die via haar veroveringen een blijvende invloed uitoefende op de rechtsontwikkeling, minstens een even belangrijke inspiratiebron voor de liberalen van voor 1848 (Black, 1999, p. 478-9, Blackbourn, 2003, p. 33; Tombs, 2000, p. 28). Trouwens, Webster geeft de doodsteek aan de Brits hegemonische thesis als hij erop wijst dat de hervorming van het totaal vermolmd kiesstelsel in Groot-Brittannië in 1832 sterk beïnvloed was door de revolutie in Frankrijk van 1830 (Webster, 1951, p. 76).

Samengevat: zoals we er elders al op gewezen hebben dat de Britse invloed op het vlak van vrijhandel beperkt was, en zijn rol in de Europese stabiliteit onduidelijk, dan geldt dit ook voor zijn politiek model waar andere staten minstens evenzeer, zo niet meer, als inspiratiebron dienst deden.

Grootmachten in de Koude Oorlog

Veel van wat kan gezegd worden over grootmachten in de Koude Oorlog overlapt met wat we zeiden over de polariteitsverhoudingen in deze periode. We gaan dan ook vooral nader in op die aspecten die daar niet uitgebreid aan bod kwamen. Bovendien zullen we ook vaststellen dat sommige van deze elementen ook nog na 1991 gelden. We starten opnieuw met een auteur die tijdens de Koude Oorlog over grootmachten heeft geschreven.

1 Grootmachten bij Hedley Bull

Hedley Bull is zowat de belangrijkste auteur die tijdens de Koude Oorlog aandacht besteedt aan het concept grootmacht en hierbij verder gaat dan een louter kwantitatieve benadering. Zijn belangrijkste werk *“The anarchical society”* van 1977 is voldoende gekend om het hier niet volledig te herhalen.¹ Hij omschrijft er grootmachten en grootmachtbeheer (die hij samen behandelt) als een van de vijf instituties die het internationaal systeem tot een internationale samenleving maken. Grootmachten zijn voor hem een centraal gegeven dat ordening brengt in de anarchie van het internationaal systeem (2002, p. 48).² Bovendien is Bull enerzijds duidelijk geïnspireerd door het 19de-eeuwse Europese grootmachtsysteem. Een aantal dingen die Ranke en Weber reeds schreven, vinden we ook bij hem terug. Anderzijds is het ook duidelijk dat hij beïnvloed is door de context van de late Koude Oorlog. Het zijn vooral die elementen die ons hier interesseren.

Vooraf stellen we nog vast dat Bull twee grootmachten ziet tijdens de Koude Oorlog, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, met China als derde vanaf de jaren 1970.

1.1 Status, militaire macht, kernwapens en oorlog

Vooreerst is er de nadruk op de relatie tussen status en materiële macht. Bull is vooral bekend voor zijn omschrijving van grootmachten als een aparte statusgroep en zit in dit opzicht helemaal in de traditie van Max Weber. Net als bij Weber is die status gebaseerd op materiële macht. Bull benadrukt dat dit het belangrijkste is: men erkent elkaar als gelijken met rechten en plichten omdat men machtig is. Bull legt hierbij de nadruk op perceptie, zelfperceptie en gedrag, m.a.w. informele vormen van erkenning tussen de grootmachten onderling. Formele erkenning is veel minder belangrijk. Het lidmaatschap van

---

¹ We gebruiken hier de uitgave van 2002 met het voorwoord door Andrew Hurrell.

² Dit feit op zich toont aan dat Bull de internationale verhoudingen niet louter in machts termen maar ook in sociale en culturele definieert, al is tegelijkertijd het onderscheid tussen internationaal systeem en internationale samenleving bij hem ook niet altijd duidelijk (Little, 2007; Wendt, 1999, p. 253).

de Veiligheidsraad maakt Frankrijk of Groot-Brittannië nog geen grootmachten (Bull, 2002, p. 194-6).

Ofschoon Bull verder de rol van economische en ideologische macht niet ontkent en stelt dat de ene vorm van macht niet zomaar omgezet wordt naar de andere, is hij hierover alles bij elkaar genomen nogal onduidelijk. Sommige passages waarin hij het heeft over ‘verschillende schaakborden’ geven aanleiding tot een interpretatie waarbij hij de converteerbaarheid van macht verwerpt, in andere lijkt hij nauw aan te sluiten bij Waltz’ blok-concept van macht (Bull, 2002, p. 108; Little, 2007, p. 137). Maar als het erop aan komt grootmachten te definiëren, gaat het voor hem toch in eerste instantie over militaire macht. Grootmachten zijn niet kwetsbaar voor een aanval door kleine machten en moeten enkel andere grootmachten vrezen (Bull, 2002, p. 48). Hij spreekt, in de lijn van Ranke, over een zekere militaire zelfredzaamheid, al geeft hij anno 1977 ook toe dat dit criterium voor China problemen oplevert. Maar in zijn omschrijving van grootmachten stelt hij letterlijk: *‘Great powers are comparable in military strength and there is no class of power that is superior to them.’* (Bull, 2002, p. 195). Bull verwerpt uitdrukkelijk de Japanse pretenties om een louter civiele macht te zijn (2002, p. 195). Dit is voor hem onmogelijk, net zomin als een verenigd Europa kan uitgroeien tot een grootmacht zolang het geen militaire macht is. In beide gevallen veronderstelt dit trouwens ook dat men een eigen kernmacht uitbouwt (Bull, 2002, p. 195; 1982).

Inderdaad is het bezit van kernwapens voor Bull een belangrijk element in de militaire machtsverhoudingen. Ook hier is Bull niet altijd even duidelijk en zijn tekst is een typisch voorbeeld van de moeilijkheden die men krijgt als men de verhouding tussen grootmachten in nucleaire termen wil evalueren. Zo stelt Bull dat kernwapens grootmachten kwetsbaarder maken dan vroeger (2002, p. 195) en dat het verwerven van kernwapens door kleinere staten zou kunnen leiden tot een situatie waarin het onderscheid met grootmachten verdwijnt. Tegelijkertijd ziet hij kernwapens wel als een voorwaarde voor grootmachtstatus (Bull, 2002, p. 232-3). Het lijkt er in ieder geval op dat hij het bezit van een ‘second strike capability’, die onkwetsbaar maakt voor een kernaanval, noodzakelijk acht om van een grootmacht te kunnen spreken. Dit is echter op zich niet voldoende. Frankrijk en Groot-Brittannië zijn voor Bull geen grootmachten, ook al hebben zij kernwapens en een ‘second strike’ vermogen (2002, p. 197).

Dit is allemaal nogal verwarrend. Onze interpretatie is hierbij dat Bull impliciet lijkt te erkennen dat de omvang van de Amerikaanse en Russische kernmacht zoveel groter is dan die van de andere spelers, dat alleen deze twee echt meespelen in het nucleaire machtsevenwicht, wat ook de feitelijke situatie in de Koude Oorlog was.

Terwijl oorlog door Bull gezien wordt als een basisinstitutie van de internationale samenleving, gaat hij, los van een korte rankiaanse verwijzing naar de onvermijdelijke Frederik de Grote (2002, p. 181) niet in op de relatie oorlog-grootmachtstatus. Maar oorlog lijkt wel cruciaal, zoals blijkt uit het volgende citaat:

War and the threat of war are not the only determinants of the shape of the international system: but they are so basic that even the terms we use to describe the system – great powers and small powers, alliances and spheres of influence, balance of power and hegemony – are scarcely intelligible except in relation to war and the threat of war (Bull, 2002, p. 181).

Met andere woorden, oorlog is een centraal gegeven in een aantal cruciale elementen van de internationale samenleving en dus ook in de grootmachtdefinitie. Maar hierbij zijn twee belangrijke verschillen met Ranke en Weber. Bull heeft het vooreerst zowel over oorlogsvoering als over dreiging met oorlog. Het gaat hier dus niet enkel om de resultaten in oorlog, zoals we die bij Ranke vinden.

Ten tweede stelt Bull enerzijds dat vanuit het oogpunt van de internationale samenleving oorlog dient vermeden te worden omdat het een teken van wanorde is. Anderzijds is het ook een instrument dat kan gebruikt worden om de doelstellingen van die samenleving te realiseren, onder meer voor het behoud van het machtssevenwicht maar ook voor het afdwingen van het internationaal recht. Hij ziet het echter wel als een afnemend fenomeen. Bull geeft hierbij toe dat de taak van het voorkomen van oorlog op het moment van schrijven veel belangrijker is dan vroeger (Bull, 2002, p. 178-93 & 2002; Little, 2007, p. 154).

De invloed van de situatie van de Koude Oorlog, waarbij een kernoorlog kost wat kost diende vermeden te worden en oorlogsvoering vervangen werd door een strategie van nucleaire dreiging en afschrikking, is hier duidelijk. Feitelijke oorlogsvoering is niet iets dat evident bij de grootmachtstatus hoort, zoals het bij Weber het geval is. We staan al helemaal ver af van de ophemeling van oorlog als een stuwende kracht in de geschiedenis zoals we die bij Ranke vinden. Het is al bij al een te vermijden iets, dat enkel in uitzonderlijke situaties (overtreding van het internationaal recht) kan gebruikt worden. Deze benadering heeft dus een zekere normerende inslag.

1.2 Grootmachtbeheer en machtssevenwicht

Bull verwijst ook naar de rol van oorlog in het herstel van het machtssevenwicht. Maar dit gegeven lijkt ons in zijn analyse eerder naar het verleden te verwijzen dan naar de situatie tijdens de Koude Oorlog. Immers, Bull stelt ook dat het behoud van het machtssevenwicht zelf essentieel is om oorlog te voorkomen en dus een cruciale taak is binnen het kader van het grootmachtbeheer. Met andere woorden, de verhouding wordt omgekeerd: waar vroeger oorlog diende om het machtssevenwicht te herstellen, dient de zorg voor het evenwicht nu om oorlog te voorkomen. Het onderhoud van het algemeen machtssevenwicht is daarom voor Bull de meest essentiële kerntaak van de grootmachten.

Inderdaad is grootmachtbeheer een essentieel gegeven bij Bull en dit is iets dat we niet terugvinden in de geschriften van Ranke en Weber, ook al hebben we aangeduid dat dit minstens in embryonale vorm op veiligheidsvlak in de 19de eeuw reeds bestond. Bull ziet hierbij twee soorten taken voor het grootmachtbeheer.

Vooreerst het beheer van de onderlinge relaties, dat op drie manieren wordt geregeld:

- het behoud van het algemene (dit is het systeemomvattende) machtssevenwicht;
- het vermijden en controleren van onderlinge crises;
- en het voorkomen en beperken van oorlog tussen de grootmachten.

Ten tweede is er de leiding van de internationale samenleving via:

- het unilateraal uitoefenen van lokale dominantie;
- het respecteren van elkaars invloedssfeer,
- en gemeenschappelijke actie via condominium of een grootmachtconcert (Bull, 2002, p. 200).

Al deze elementen hebben in essentie te maken met veiligheid en het versterkt onze interpretatie dat Bull uiteindelijk vooral geïnteresseerd is in militaire macht. Voorts is er, ondanks enige inspiratie van de 19de eeuw, ook hier een duidelijke invloed van de context van de Koude Oorlog. Zeker als men het over taken heeft als het voorkomen van oorlog, het respect voor invloedssferen, en het uitoefenen van lokale dominantie. Dat is des te meer het geval, omdat Bull zelf herhaaldelijk toegeeft dat heel het idee van grootmacht-beheer maar in beperkte mate is geworteld in de internationale samenleving. Het zijn taken die essentieel samenhangen met de status, rechten en plichten als grootmacht. Het gaat hier eerder om wat men verwacht dat grootmachten kunnen doen of verondersteld worden te doen, dan om wat zij werkelijk doen (Bull, 2002, p. 199-200). Met andere woorden, Bull is hier normerend. Enkele jaren later (1980) neemt hij de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie op de korrel, omdat zij hun taken als grootmacht niet opnemen en met name het machtsevenwicht verstoren. Aangezien bijvoorbeeld machtsevenwicht en grootmachtbeheer voor Bull essentieel zijn in zijn concept van de internationale samenleving, kunnen we dan ook de vraag stellen in welke mate er werkelijk sprake was van zulke samenleving en waarom bepaalde normen i.v.m. grootmachten anno 1977 of 1980 zo weinig invloed hadden.¹ Maar zijn evaluatie van de grootmachten en hun gedrag toont impliciet aan dat er een breuk is tussen wat hij als norm in de samenleving hanteert en de feitelijke situatie.

1.3 Samenvatting

Volgende elementen zijn bij Bull belangrijk: vooreerst is er een focus op militaire macht en veiligheidsproblematiek. Bull verwerpt een concept van grootmachten dat louter op economische of politieke macht is gebaseerd.

Ten tweede ziet Bull grootmachten als een statusgroep met een aantal rechten en plichten, die deels geïnspireerd zijn door de langere historische evoluties maar ook een stempel dragen van de situatie van de Koude Oorlog. Dit blijkt uit de nadruk die hij legt op het behoud van het machtsevenwicht en op de gewijzigde rol die oorlog in zijn analyse speelt. Oorlog is niet langer een middel om het machtsevenwicht te herstellen, maar het machtsevenwicht is een middel om oorlog te voorkomen.

Een ander element dat duidelijk beïnvloed is door de situatie van de Koude Oorlog, is dat hij kernwapens als een belangrijk element in de grootmachtdefinitie ziet.

---

¹ Bull (1980) verwijst naar elementen van de typische kenmerken van Amerikaanse en Sovjetsamenleving om hier een verklaring voor te geven.

Tot slot, en niet in het minst, is er het gegeven van grootmachtbeheer, de managementrol die grootmachten volgens Bull moeten spelen, maar die zij in de context van de Koude Oorlog te weinig opnemen.

2 Grootmachten: de verhouding militaire en economische macht

Bij onze bespreking van de 19de eeuw hebben we er reeds op gewezen dat naar het einde, het verwerven van economische macht een autonome doelstelling werd van vele staten, die niet langer louter werd gezien als een basis voor het verwerven van militaire macht.

Wanneer we naar de relatie kijken tussen economische en militaire macht tijdens de Koude Oorlog, dan lijkt de klassieke stelling dat militaire macht een gezonde economische basis nodig heeft, niet door de Sovjetervaring te worden bevestigd. Immers wie louter naar economische ontwikkeling keek, kon dit land moeilijk als een supermacht catalogeren maar militair was het dat ontegensprekelijk wel. Een te uitsluitende focus op het economische gegeven gaat hieraan voorbij, en dat is ook wat nogal hegemonische theorieën lijken te toen. Giddens stelde het, in een kritiek op de centrum-periferietheorie, als volgt: *The Soviet Union may be less developed than the Western countries, economically, but in terms of deployment of military power it is absurd to include it in the 'semi-periphery.'* (1985, p. 28). De Oost-Westtegenstelling was nu eenmaal in hoge mate gemilitariseerd en dus hadden de militaire machtsverhoudingen een centrale rol.

Maar die militaire tegenstelling was niet het enige aspect. Zoals we reeds gezegd hebben spreidde de competitie zich uit over alle domeinen van het maatschappelijk leven. Vanuit de marxistische inspiratie van het Sovjetregime kan men zelfs stellen dat de uitbouw van een economisch model het meest cruciale element was in die competitie. De economische competitie draaide rond de vraag welk maatschappelijk model het best beantwoordde aan de taak om welvaart voor de burgers te creëren. Lange tijd gingen velen er vanuit dat de Sovjet-Unie op dit vlak onvermijdelijk de bovenhand zou halen. Het vormde ook de achtergrond van het beleid van vreedzame co-existentie. Het Sovjet model was ook aantrekkelijk voor vele postkoloniale staten die in het Amerikaanse en West-Europese model van kapitalistische vrijhandel louter een vorm van neoimperialisme zagen.

Echter, juist op economisch vlak leek de Sovjet-Unie te falen. Het is vandaag een gemeenplaats te stellen dat de ondergang van Sovjet-Unie onvermijdelijk was omdat haar economie de wapenwedloop niet langer kon torsen. Dat is nog maar de vraag. Gegeven de aard van het regime, was het best in staat geweest aan de samenleving nog een aantal jaren of decennia een zware militaire last op te leggen. Wat echter wel gebeurde is dat de politieke elite op een bepaald ogenblik beseftte dat het niet langer in staat bleek een bepaalde minimale welvaart aan zijn bevolking te garanderen en dat de kans dat het ooit beter zou presteren dan de hoogontwikkelde westerse economieën wel heel ver af lag. Met andere woorden, de competitie werd op economisch vlak verloren en hierdoor verloren het regime en de Sovjet-Unie als leider van het socialistisch blok hun legitimiteit.

Samengevat kunnen we dan ook stellen dat ondanks de enorme militaire opbouw, die hoe men het draait of keert tijdens de Koude Oorlog van cruciaal belang werd geacht in de machtsperceptie van de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, de economische macht als basis voor de welvaart van de bevolking en als rechtvaardiging van twee economisch tegengestelde modellen ook een belangrijke rol speelde in de Koude Oorlog. We kunnen stellen dat de tegenstelling tussen twee economische en maatschappelijke modellen in hoge mate gesecuriseerd was: economische competitie werd als een veiligheidskwestie beschouwd, wat maakte dat bijvoorbeeld zelfs de overdracht van onschuldige civiele technologie niet zo maar mogelijk was. Het maakt dat beide aspecten belangrijk waren tijdens de Koude Oorlog. Hier lijkt Webers vaststelling dat economische competitie in tijden van vrede de rol van de militaire overneemt bewaarheid te worden, al kon hij moeilijk de enorme wapenwedloop voorspellen.

3 Status na Wereldoorlog II: de breuk tussen formele en informele erkenning

In onze analyse van de bipolaire periode na 1945 hebben wij gesteld dat er in feite twee grootmachten overbleven, namelijk de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Hierbij moeten we echter vaststellen dat er gedurende de Koude Oorlog een kloof ontstond tussen de staten die formeel en informeel als grootmacht werden erkend.

3.1 Formele erkenning en haar basis sinds 1945

Welke elementen kunnen we na Wereldoorlog II als vormen van formele erkenning beschouwen?

Het criterium van de graad van ambassadeur als statuskenmerk voor de grootmachten, dat in de 19de eeuw werd gehanteerd, viel weg, aangezien zich een praktijk ontwikkelde waarbij de status ambassadeurs aan allerlei landen, ook niet-grootmachten werd toegekend, om redenen die niets meer te maken hadden met de macht van betrokkenen. Vandaag bestaat het onderscheid tussen verscheidene graden in het internationaal recht niet langer (Bayer, 2006; Singer & Small, 1966). Wel kunnen we stellen dat de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, zoals die aan het einde van de Tweede Wereldoorlog werd opgericht, formeel erkend werden als grootmachten, zoals lidmaatschap van het Concert dat in de 19de eeuw was.

Op het gevaar af een lange en complexe diplomatieke geschiedenis al te zeer te vereenvoudigen, kan men inderdaad stellen dat het Congres van Wenen voor het eerst de status van grootmacht in het diplomatiek verkeer en het internationaal recht introduceerde. Het Verdrag van Versailles (1919) legde vervolgens de status van grootmachten vast in het formeel legaal kader van een bredere internationale organisatie, door hun een permanent lidmaatschap in de Uitvoerende Raad van de Volkenbond toe te kennen (Wight, 1986, p. 45). Deze praktijk werd bevestigd bij de oprichting van de Verenigde Naties, waar de grootmachten de permanente leden van de Veiligheidsraad zijn. Wel is het zo dat het Handvest van de Verenigde Naties, in vergelijking met Wenen en Versailles, een gedetailleerdere omschrijving geeft van wat de taken en plichten van de grootmachten zijn. Dit

alles wijst op het steeds meer formeel-juridisch vastleggen van het diplomatiek verkeer en een groeiende rol van het internationaal recht. Er zijn zeker nog andere verschillen met de 19de eeuw. Het feit dat ook kleine staten als niet-permanent lid zetelen is in dit opzicht het belangrijkste. Maar dat neemt niet weg dat er in de literatuur herhaaldelijk verwezen wordt naar de continuïteit tussen het Concert, de Raad van de Volkenbond en de Veiligheidsraad (Bosco, 2009, p. 4-5; Ikenberry, 2001; Jervis, 1982; Simpson, 2004; Soutou, 2000). Uit het feitelijk relaas van de voorbereidende werkzaamheden bij de oprichting van de Verenigde Naties blijkt trouwens dat het permanent lidmaatschap werd gezien als een formele erkenning als grootmacht (Bosco, 2009; Russell & Muther, 1958; Simpson, 2004).

Tegelijk vertoonde het selectieproces van wie al dan niet een permanente zetel in de Veiligheidsraad kreeg een aantal kenmerken die er op wijzen dat het niet zo duidelijk was wie men op basis van welke criteria als grootmacht beschouwde. Het permanent lidmaatschap van de drie grote overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog stond buiten kijf en het waren ook zij die tijdens de bijeenkomsten die aan de Conferentie van San Francisco vooraf gingen, bepaalden wie permanent lid kon worden. Hier ging behoorlijk wat discussie aan vooraf. Terwijl de overwonnen mogendheden Duitsland, Japan en Italië, werden uitgesloten, was lidmaatschap ook voor Frankrijk en China niet vanzelfsprekend. Tegelijk was er ook, zij het niet voor lang, sprake van lidmaatschap van Brazilië en zelfs van India (Bosco, 2009; Russell & Muther, 1958).

Tal van argumenten werden aangehaald waarom een bepaald land als permanent lid tot de Veiligheidsraad kon toetreden of niet. Het 19de-eeuwse criterium van prestaties in oorlog, was er daar één van, maar zeker niet het enige. Frankrijk, dat door Duitsland werd verslagen en bezet, en ondanks een actief intern verzet door de Angelsaksische mogendheden bevrijd, bevond zich, ook al omwille van zijn koloniale rijk, in feite in een positie die enige gelijkenis vertoonde met de Spaanse in 1815. Maar in tegenstelling tot Spanje in 1815 verwierf het wel een permanente zetel in de Veiligheidsraad. Het heeft hierbij ongetwijfeld veel te danken aan de figuur van de Gaulle. Hij is er in geslaagd de rol van het verzet en van de Vrije Fransen zo uit te spelen dat Frankrijk zich kon opstellen als overwinnaar, ook al was het feitelijk eerder een door de geallieerden bevrijde verliezer van die oorlog. Maar via die militaire en diplomatieke manoeuvres slaagde de Gaulle erin de Franse status te herstellen, net zoals Talleyrand dat honderddertig jaar eerder in Wenen had gedaan. Voor Duroselle is de Gaulle er dan ook in geslaagd *'de faire en sorte que la France fut "traitée" en grande puissance.'* (1979/1991a, p. 116) Krisch stelt in dezelfde lijn dat de symbolische macht die uitgaat van het permanente lidmaatschap van de Veiligheidsraad Frankrijk wellicht opnieuw tot grootmacht heeft gemaakt (2008, p. 136). Frankrijk kon hierbij vooral rekenen op de steun van Groot-Brittannië. Mogelijk speelde hier enige koloniale solidariteit mee. Maar wat vooral zwaar woog, was het feit dat Churchill het geen aantrekkelijk perspectief vond dat er tussen Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie geen enkele sterke staat in Europa meer zou liggen (Bosco, 2009, p. 26). Roosevelt zag Frankrijk eerder als een kleine staat die ontwapend zou worden in het kader van een meer algemene naoorlogse regeling (Simpson, 2004, p. 172). Churchill, die zich sterk bewust was de Sovjet-Russische macht, hanteerde hier tegenover een argument dat volledig in de lijn ligt van het traditionele Britse denken in termen van machtssevenwicht, en

dat altijd rekende op bondgenoten op het continent om tegenwicht te bieden tegen al te machtige staten.

China was in 1945 een totaal verzwakt land, maar het kon rekenen op sterke steun van de Verenigde Staten, die hoopten de machtsverhoudingen binnen de Veiligheidsraad in hun voordeel te keren omdat ze wisten dat China sterk afhankelijk was van hun hulp en dus altijd hun zijde zou kiezen in de Raad (Bosco, 2009, p. 26). Deze twee voorbeelden, Frankrijk en China, tonen aan dat naast militaire prestaties ook meer algemene diplomatieke machtsverhoudingen en machtsverevenwicht een rol speelden.

Ook Brazilië, als grootste land in Zuid-Amerika, dat bovendien als enige aan de oorlog had deelgenomen, en Brits-Indië, dat met tweeënhalf miljoen manschappen een weinig erkende maar belangrijke bijdrage tot de oorlog in Azië leverde, werden als kandidaten genoemd. De Braziliaanse kandidatuur werd door de Verenigde Staten naar voor geschoven met het argument dat enige regionale spreiding noodzakelijk was. Maar ze stootte op de Russische en Britse vrees dat het Amerikaans overwicht in de Raad hierdoor al te groot zou worden. Bovendien zouden andere landen zich ook als legitieme vertegenwoordigers van hun regio kunnen opwerpen (Bosco, 2009, p. 27-8; Russell & Muther, 1958, p. 400, 443). De Indiase kandidatuur botste op het feit dat de Congrespartij haar steun aan de oorlog had onzegd, wat haar niet in dank werd afgenomen (Nayar & Paul, 2003, p. 66-7, 128-9; Russell & Muther, 1958, p. 351-5).¹

Samengevat: prestaties in oorlog speelden nog steeds een rol, net als denken in termen van machtsverevenwicht maar het was zeker niet langer het enige element. Geografische spreiding van het lidmaatschap en pure omvang speelden, zeker in het geval van China en Brazilië ook een rol, elementen die in 1815 niet aan bod kwamen.

Het resultaat was dat aan de ene kant Duitsland en Japan, die later vooral economisch terug sterk zouden opkomen, voorgoed hun plaats onder de erkende grootmachten leken verloren te hebben. Aan de andere kant waren er een sterk verzwakt Frankrijk, door Duroselle omschreven als niet veel sterker dan het verslagen Italië (1979/1991a, p. 116). Er was ook het totaal verzwakte China – dat in de oorlog zeker niet beter had gepresteerd dan Brits-Indië – met aan het hoofd het regime van Chiang Kai-shek waarvan iedereen wist dat het nauwelijks greep had op wat er in het land gebeurde (Bosco 2009, p. 19-24, Luck, 2008, p. 66). Een Britse diplomaat vatte wat China betreft de situatie als volgt samen: *‘We in the foreign office generally, I think, never thought that China had any chance of being a real world power for a very long time but we had to imagine that it was a world power in order to please president Roosevelt.’* (geciteerd in Bosco, 2009, p. 25)

---

¹ De aanspraken van Brits-India op grootmachtstatus kunnen verwonderen, aangezien het land niet eens onafhankelijk was. Echter, het was wel vertegenwoordigd op de Conferentie van San Francisco en was ervoor ook lid van de Volkenbond. Overigens werden de Sovjetrepublieken Oekraïne en Wit-Rusland in 1945 wel als lidstaten van de Verenigde Naties erkend. Reeds ten tijde van de Volkenbond meende Brazilië recht te hebben op een permanente zetel in de Raad als grootste Amerikaanse staat na het afhaken van de VS (Wight, 1986, p. 44). Dit wijst er op dat er een traditie bestond waarbij een zekere regionale spreiding van de permanente leden als legitiem wordt gezien, los van hun machtsbasis.

Kortom, we moeten vaststellen dat, ook al is de Veiligheidsraad dan wellicht wel de grootmachtclub bij uitstek, de originele samenstelling zoals vastgelegd in 1945 zeker niet enkel gebaseerd was op de prestaties tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het is nooit louter een club van werkelijk machtige staten geweest. De aanwezigheid van China, waarvan Taiwan dan nog lange tijd de zetel bezette, is hier het meest sprekende voorbeeld. Daarnaast mogen we niet vergeten dat er ook niet-permanente leden zijn, die helemaal geen machtige staten zijn.

Wat de periode na 1945 betreft, moeten we vaststellen dat er zich twee evoluties voordeden. Enerzijds ontstond er een kloof tussen formele en informele erkenning, omdat men er doorgaans vanuit ging dat de samenstelling van de Veiligheidsraad na verloop van tijd niet langer de werkelijke machtsverhoudingen in de wereld weerspiegelde. Dat gold zeker voor Groot-Brittannië en Frankrijk die met het verlies van hun koloniale rijken ook een belangrijke basis van hun materiële capaciteit (territorium, bevolking) verloren. Anderzijds moeten we vaststellen dat het permanent lidmaatschap nog steeds gezien wordt als de ultieme erkenning van de status als grootmacht. Het verklaart waarom oude grootmachten als Japan en Duitsland of, in meer recente tijden, opkomende machten als India en Brazilië, nog steeds pogen er lid van te worden.

Dit brengt ons bij een ander gegeven. Omdat de Veiligheidsraad, in tegenstelling tot het Europese Concert, deel uitmaakt van een internationale organisatie, waarvan de werking in grote details is vastgelegd, veronderstelt de erkenning van nieuwe grootmachten via de opname als permanent lid van de Veiligheidsraad een wijziging van het VN-Handvest. Hierbij is niet alleen de formele goedkeuring van de huidige leden van de Veiligheidsraad vereist maar ook van een grote meerderheid van de gewone leden van de Verenigde Naties. Deze situatie maakt dat formele toekenning van de status van grootmacht de inzet wordt van een diplomatiek spel, zoals we dat trouwens ook al in 1945 en zelfs in 1815 zagen, terwijl een ontnemen van deze status omzeggens uitgesloten is. De naoorlogse situatie werd hierdoor als het ware bevroren.

Voor de polariteitsdiscussie, en dat is tenslotte wat ons hier interesseert, betekent dit dat men zich, in tegenstelling tot de 19de eeuw niet louter kan verlaten op de formeel erkende grootmachten, maar naar informele vormen van erkenning via perceptie, zelfperceptie, en gedrag moet overschakelen om de grootmachten te identificeren en de polariteitsverhoudingen te bepalen.

Het verschil tussen de formeel erkende grootmachten en de feitelijke machtsverhoudingen vormt mogelijk ook een verklaring voor het denken in termen van een hiërarchisch polariteitsconcept, waarbij men in de Koude Oorlog een onderscheid maakte tussen de twee supermachten (polaire machten) en gewone grootmachten. De populariteit van de term supermacht zou kunnen verklaard worden door het feit dat hij juist dit onderscheid tussen de erkende grootmachten en de feitelijk echt machtige staten zo duidelijk weergaf (Wight, 1986, p. 45). Het valt hierbij op dat vele auteurs die een hiërarchisch polariteitsconcept hanteren terugvallen op de leden van de Veiligheidsraad als de grootmachten, inclusief het tijdens de Koude Oorlog toch wel sterk onderontwikkelde China. Wel worden de formeel erkende grootmachten vaak aangevuld met de 'afgezette' maar minstens econo-

misch herrezen grootmachten Japan en Duitsland vanaf een bepaalde datum die dan nog eens kan verschillen naar gelang de auteurs (zie bv. Brooks en Wohlforth, 2008; Buzan, 2004a; COW, 2008; Danilovic, 2002; Levy, 1983; Organski & Kugler, 1981; Wohlforth, 1999).

3.2 Informele erkenning

De discrepantie die na de Tweede Wereldoorlog bestond tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie enerzijds en de andere leden van de Veiligheidsraad anderzijds, maakt dus dat het lidmaatschap van deze raad niet langer onverkort als een erkenning van de grootmachtstatus kan worden aanzien. Dat is ook de achtergrond van Bulls opmerkingen ter zake en zijn vaststelling dat grootmachtstatus vooral af te leiden valt uit de wijze waarop men met elkaar omgaat. Er waren inderdaad andere aanwijzingen in de internationale verhoudingen die aanduiden dat men de twee supermachten werkelijk als een klasse apart moest beschouwen, en de populariteit van de term supermacht is er daar maar één van.

Volgy et al. (2011) gebruiken bijvoorbeeld twee gegevens om de status van grootmachten ('major powers') na 1950 in kaart te brengen. Enerzijds het aantal ambassades in het betrokken land en anderzijds het aantal staatsbezoeken die aan het land worden gebracht. Deze gegevens liggen uiteraard in de lijn van het traditionele criterium (graad van ambassadeur) van formele erkenning zoals dat voor 1945 bestond. Men kan er vanuit gaan dat staten, waarvan velen slechts een beperkt aantal ambassades hebben, prioriteit geven aan de grootmachten. De resultaten van deze meting zijn echter wat de Koude Oorlog betreft gemengd. De Verenigde Staten scoort hoog op beide criteria. Daarentegen lijkt de Sovjet-Unie zeker in de beginjaren relatief weinig ambassades te hebben, maar wel een groot aantal staatsbezoeken te ontvangen. Naar het einde van de Koude Oorlog verandert dit. Een overtuigende verklaring voor dit fenomeen – men verwijst in vage termen naar boycot van de Verenigde Staten die zijn bondgenoten onder druk zou hebben gezet om geen ambassade in Moskou te openen – wordt niet gegeven maar op zichzelf duiden de bevindingen wel aan dat vele staten hun relatie met de Verenigde Staten belangrijker vonden dan deze met de Sovjet-Unie, wat volkomen in de lijn ligt van het algemeen gekende feit dat het Westerse blok onder Amerikaanse leiding veel uitgebreider was dan het Sovjet-blok.¹

Andere aanwijzingen lijken minstens zo interessant. Zo kunnen we bijvoorbeeld kijken naar het deelnemersveld aan topontmoetingen, dat zich gaandeweg beperkte tot de twee

---

¹ Andere verklaringen lijken ons ook aanvaardbaar: gegeven de geslotenheid van het Sovjetblok, is het voor landen buiten dat blok weinig interessant daar een ambassade te hebben. Staatsbezoeken kunnen dan een alternatief zijn. Dat er meer ambassades zijn naarmate de Koude Oorlog vordert, kan te maken hebben met de uitbreiding van de wereldwijde Sovjet invloed in de jaren 1970 in postkoloniale gebieden, en met de grotere openheid van het regime. Deze mogelijke verklaringen tonen aan dat in ieder geval voorzichtig met deze maatstaf moet worden omgesprongen. Hij kan wijzen op elementen die niet per definitie iets te maken hebben met erkenning als grootmacht. Ook in België zijn bijvoorbeeld veel ambassades maar dat heeft alles te maken met het de aanwezigheid van NAVO en EU in de hoofdstad, niet met het feit dat men België belangrijk vindt.

echte grote spelers, de Verenigde Staten de Sovjet-Unie. Inderdaad, terwijl Groot-Brittannië nog deelnam aan de geallieerde conferenties tijdens en na de Tweede Wereldoorlog die de naoorlogse instellingen voorbereidden (Teheran, Jalta, Potsdam), zien we dat vanaf de jaren 1955 – de periode 1945-1955 kende geen enkele topontmoeting – de topontmoetingen over de grote strategische vraagstukken gaandeweg meer en meer beperkt werden tot de twee hoofdrolspelers. Aanvankelijk namen Groot-Brittannië en Frankrijk nog deel aan de Oost-Westtop in Genève (mei 1955). Na de mislukte top van Parijs van mei 1960 zou dit niet meer het geval zijn. Deze evolutie was uiteraard niet meer dan een reflectie van het relatieve militair gewicht en het strategisch belang van de betrokkenen (Modelska, 1972, p. 146-7). Het toont ook aan wie er betreffende veiligheidsproblematiek werkelijk toe deed, en wie niet. Met andere woorden, eerder dan te kijken naar wie in het formele kader van de VN-Veiligheidsraad een permanente zetel had, is het belangrijk te zien wie in praktijk, als het er over ging om de gemilitariseerde en gepolariseerde Oost-Westtegenstelling in goede banen te leiden, aan de tafel zat. Significant is trouwens dat China nooit aan één van deze topontmoetingen heeft deelgenomen. Amerikaans-Chinese topontmoetingen komen er maar in de jaren 1970 en we mogen ze beschouwen als een indicatie dat de Amerikanen de Volksrepubliek als een belangrijke speler begonnen te beschouwen (Kissinger, 1979, 2011).

Terwijl hoger genoemde voorbeelden zich situeren op algemeen diplomatiek en veiligheidsvlak, kunnen vergelijkbare voorbeelden worden aangehaald inzake financieel en economisch beleid met het ontstaan van de G7 in de jaren 1970, althans in het Westerse kamp. Het ontstaan van deze groep moet gezien worden tegen de achtergrond van de economische crisis in deze periode, gecombineerd met het hernieuwde belang van West-Europa en Japan als economische spelers. In dit geval is het duidelijk dat de samenstelling van de groep niet louter in termen van economische of monetaire macht moet worden gezien. Hier speelden ook een aantal diplomatieke ontwikkelingen. Canada kon moeilijk als een echt economisch zwaargewicht worden gezien maar is tot vandaag lid. Ook de aanwezigheid van vertegenwoordigers van de Europese Gemeenschap kon in de jaren 1970, toen de bevoegdheden van deze instelling zich nog hoofdzakelijk beperkte tot landbouw en externe handel, vraagtekens opleveren.

3.3 Grootmachtgedrag, belangen, rechten en plichten tijdens de Koude Oorlog

Als we naar de moderne theorie van de internationale betrekkingen kijken, dan zien we dat de historische traditie om grootmachten in termen van hun prestaties in oorlog te definiëren, de rankiaanse interpretatie *sensu stricto*, tijdens de Koude Oorlog nog steeds doorsijpelt (zie bv. Haas, 1970; Hoffman, 1968 geciteerd in Levy, 1983, p. 12; Levy, 1983, 1986; Wight, 1986). Daarnaast speelt oorlog nog steeds een rol in de hegemonische traditie, waar de grote systemische conflicten gezien worden als een selectieprocedure voor opvolgende hegemonen of leiders van het internationaal systeem. Deze benadering is nogal eng. Ze gaat voorbij aan de rol die oorlog in het verleden meer algemeen heeft gespeeld in de opkomst en de neergang van grootmachten. Er wordt tevens voorbijgegaan aan de vraag of oorlog vandaag nog steeds die rol van selectie van grootmachten speelt.

Inderdaad zien we dat er bij een benadering in termen van oorlog meer en meer voorbehoud wordt gemaakt. Bull (2002) heeft het zoals gezegd al enigszins aarzelend over oorlog en dreigen met oorlog. Moul stelt dan weer dat het resultaat van oorlog het ultieme criterium van macht is, maar hij acht deze regel slechts van toepassing tot 1939, aan de vooravond van het nucleaire tijdperk (Moul, 1989, p. 103-15). Deze visie wordt ook door Waltz (1979) gevolgd, die in het algemeen een meting van macht in termen van resultaat verwerpt. Hij legt de nadruk op materiële militaire capaciteit, niet op de prestaties in oorlog. Mearsheimer zegt in 2001 hetzelfde. Zeker bij realistische auteurs die denken in termen van machtsevenwicht en polariteit vinden we dan ook een verschuiving van het denken in termen van oorlog en militaire resultaten naar het denken in termen van materiële capaciteit.

3.3.1 Het verdwijnen van oorlog als grootmachtpraktijk en stijgend belang van militaire capaciteit

De vraag is dan hoe deze verschuiving te verklaren valt. Hier spelen volgens ons een aantal verschillende elementen mee.

We hebben vroeger gezien dat oorlogvoering in de 19de-eeuwse een typische grootmachtpraktijk werd die inderdaad een middel was om grootmachten van kleinere staten te onderscheiden. Echter, er zijn tekenen dat dit maar een deel is van een langer proces. Inderdaad moeten we vaststellen dat na de Tweede Wereldoorlog het aantal oorlogen ook tussen grootmachten afneemt. Voor de hele periode tussen 1945 en 1975 telt Levy (1983), die overigens een hiërarchisch polariteitsconcept hanteert, slechts één grootmachtoorlog, namelijk de Koreaanse Oorlog met de VS, Frankrijk en Groot-Brittannië aan de ene kant en China aan de andere kant. Als we de lijst van interstatelijke conflicten van het Correlates of War Project voor de periode 1816-2007 (Sarkees & Wayman, 2010) nemen, dan kunnen we vaststellen dat ook in de dertig jaar na 1975 geen enkele grootmachtoorlog heeft plaats gehad. Overigens trok niet iedereen uit de Koreaanse oorlog de conclusie dat China een grootmacht werd. Wat er nog maar eens op wijst dat oorlog niet alles determinerend meer was. Aanhangers van een numeriek bipolariteitsconcept doen dit in ieder geval niet. Er bleven maar twee grootmachten en ook Bull (2002) ziet China pas veel later als een grootmacht. Bij zulke interpretatie, en die lijkt ons vanuit onze eigen definitie meer aangewezen, waren er helemaal geen oorlogen tussen de grootmachten na 1945, namelijk tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

De afwezigheid van rechtstreeks gewapende confrontaties tussen deze twee is in ieder geval één van de meest kenmerkende elementen van de internationale verhoudingen na de Tweede Wereldoorlog en dit zowel tijdens de Koude Oorlog als daarna. Er is met andere woorden geen klassieke empirische test meer geweest om te controleren of landen al dan niet hun grootmachtstatus hebben behouden of nieuwe landen die hebben verkregen. We gaan hier niet in op de oorzaken van het fenomeen van het dalend aantal grootmachtoor-

logen.¹ We stellen enkel vast dat oorlog tussen grootmachten onderling als initiatie- en uittrederitus van grootmachten na 1945 wegvalt.

Het wegvallen van het traditionele criterium van prestaties in oorlog tussen grootmachten vormt de achtergrond van heel wat wetenschappelijke discussies over polariteit en hun toepassing op de hedendaagse internationale relaties. Vragen of landen als Frankrijk en Groot-Brittannië nog als grootmacht kunnen worden beschouwd, hoe men China of Duitsland moet evalueren, zijn allemaal discussies die kunnen aanslepen omdat de traditionele test voor de grootmachtstatus ontbreekt. Via deze weg is er ook een invloed op de discussie over de evolutie van de bipolariteit in de jaren 1945 tot 1991 en op het uni- of multipolaire karakter daarna. Spitsvondige onderscheiden tussen polaire en gewone grootmachten en de discussie over de relevantie van dat onderscheid zijn hier het gevolg van.

Tot op zekere hoogte hebben oorlogen tussen grootmachten en kleinere staten die rol overgenomen (Knutsen, 1999). Het Amerikaanse aanzien in de wereld verzwakte sterk na de verloren oorlog in Vietnam en ook de zelfperceptie van de Verenigde Staten werd er sterk door beïnvloed, net als de Franse zelfperceptie sterk getekend werd door de nederlaag van 1870. Ook de zelfperceptie van Groot-Brittannië kreeg een aanzienlijke deuk na de slechte prestaties in de Krimoorlog, met grotere isolationistische tendensen tot gevolg. Op dezelfde wijze kan men er niet omheen dat het Russische militaire fiasco in Afghanistan het aanzien van het land in de wereld sterk aantastte, zoals dat trouwens in de jaren na 2001 zou gebeuren met de Amerikaanse oorlogen in Irak en Afghanistan. Echter, dit is hooguit een graadmeter van aanzien en prestige in afwezigheid van de echte reële test zoals die voor 1945 bestond: confrontaties tussen grootmachten onderling. Voor polariteitsdenkers zijn het immers de verhoudingen tussen de grootmachten onderling van belang, niet die tussen grootmachten en kleinere staten.

Gegeven de onzekerheid die er rond de resultaten van oorlog als maatstaf voor grootmachtstatus hangt, lijkt het niet meer dan normaal dat er een verschuiving plaats vond binnen het denken rond de internationale verhoudingen in de richting van het meten van materiële, en in eerste instantie militaire capaciteit, in plaats van oorlog. Als Waltz en Mearsheimer stellen dat het resultaat van oorlog niet noodzakelijk is om de machtsbasis van staten te meten, en dus de grootmachten te kennen, dan gebeurt dit, zeker wat de huidige machtsverhoudingen betreft, ook uit noodzaak. Deze verschuiving richting militaire capaciteit vinden we trouwens tijdens de Koude Oorlog ook terug in de feitelijke politieke besluitvorming waar de machtsverhoudingen tussen de twee grote protagonisten in eerste

---

¹ Nye ziet vier redenen waarom het militaire element en oorlog vandaag veel minder belangrijk zijn dan vroeger bij het bepalen van de machtsverhoudingen. Vooreerst is er het nucleaire gegeven. Daarnaast maakt het nationalisme dat regeren over grote gebieden vandaag niet langer mogelijk is, wat territoriale veroveringsoorlogen niet langer aantrekkelijk maakt. Vervolgens is het creëren van welvaart vandaag minstens een even belangrijke taak van de staat als het garanderen van de veiligheid. Dat geldt niet alleen voor democratieën, ook autoritaire staten wensen niet langer het risico te lopen dat de economie al te grote schade wordt toegebracht. Tot slot is er het ontbreken van een 'krijgerethiek' in democratische staten (Nye, 2002, p. 5-6).

instantie in termen van militaire (nucleaire) capaciteit werden gemeten, eigenlijk bij gebrek aan enig ander criterium.

Ook een ander element speelt. Wanneer we naar de militaire verhoudingen kijken, stellen we vast dat er vandaag veel meer informatie beschikbaar is over de militaire uitrusting en de omvang van de strijdkrachten dan dat tweehonderd of zelfs honderd jaar geleden het geval was. Blainey (1988, p. 118) verwijst in dit verband naar de Duitse socioloog George Simmel (1858-1918), tijdgenoot van Max Weber, die opmerkte dat oorlog de enige manier was waarop staten een exact idee konden krijgen van elkaars capaciteit. Zo een uitspraak moet niet absoluut worden gesteld. Uiteraard heeft men altijd gepoogd om de militaire macht van andere staten in kaart te brengen. De Britten hielden bijvoorbeeld einde 19de eeuw de machtsverhoudingen op zee nauwlettend in het oog (Wight, 1986, p. 36). Als zij een dubbele standaard vooropstelden dan wil dit zeggen dat men in staat was een min of meer accurate schatting te maken van de omvang van de zeemachten van andere landen.

Trouwens, het schatten van de militaire en de meer algemene machtsverhoudingen was, sinds haar ontstaan in de 17de eeuw, één van de belangrijkste taken van de diplomatie. Ambassadeurs hielden zich voortdurend bezig met het evalueren van de status, de machtscapaciteit en het prestige van hun eigen en andere landen. Maar dat leidde zeker niet per definitie tot systematisch kwantificeerbare gegevens zoals we ze vandaag kennen en het leidde zeker ook tot de nodige misrekeningen. Alles bij elkaar waren de gebruikte indicatoren ruw (territorium, bevolking, financiële toestand, omvang van land- en zeemacht) en de onderlinge verhoudingen tussen deze indicatoren onduidelijk, zoals Cobden, een uitgesproken 19de-eeuwse tegenstander van de politiek van machts-evenwicht, al opmerkte (Giddens, 1985, p. 87-8; Gulick 1967, p. 24-7; Schroeder, 1977b, p. 15).

Denken in meer gedetailleerde statistische termen is een praktijk die slechts aan het einde van de 19de eeuw ingang vond (Taylor, 1954, xxvi). Tijdens het Congres van Wenen was er bijvoorbeeld wel een Statistisch Comité actief met de bedoeling tot evenwichtige territoriale compensaties te komen. De Commissie rekende in termen van grondgebied en bevolking, 'zielen' zoals dat in het toenmalige jargon heette (Nicolson, 1961, p. 145-6).¹ Maar zulke systematische internationaal samengestelde overzichten zijn, zeker in het begin van de 19de eeuw, uitzonderlijk. De meeste grootmachten hadden in de eerste helft van de 19de eeuw maar een vaag idee van elkaars militaire en maritieme capaciteit en zelfs aan militaire planning werd weinig of geen belang gehecht (Bridge & Bullen, 2005, p. 8). Pas naar het einde van die eeuw begon men systematisch statistische gegevens over de militaire, demografische en economische ontwikkeling te verzamelen. Dit maakt dat men voorheen nog steeds op oorlog als ultieme scheidsrechter was aangewezen, aangezien een betrouwbare evaluatie van de militaire capaciteit ontbrak.

---

¹ Zelfs toen zag men in dat achter demografische omvang nog grote verschillen schuilden. Zo argumenteerde Talleyrand dat men de goed opgeleide Rijnlanders niet kon vergelijken met Galicische Polen. Deze redenering werd verworpen, en men hield het bij een eenvoudige kwantitatieve benadering (Nicolson, 1961, p. 146). Dit kan als indicatie gelden van de moeilijkheden die men bij het opmaken van statistieken ondervond. Vandaag zou men om het probleem van Talleyrand oplossen door een aantal gegevens over onderwijs als parameter toe te voegen.

Die situatie werd na de Tweede Wereldoorlog omgekeerd: er werd geen oorlog meer gevoerd maar militaire gegevens verzamelen werd gemakkelijker. Hier speelde onder meer de 'reconnaissance revolution' (Gaddis, 1986) een belangrijke rol. Door de technische evoluties en meer bepaald door de satelliettechnologie, werd het mogelijk elkaars militaire capaciteit veel nauwkeuriger te evalueren dan vroeger het geval was. De technologische evolutie is ter zake zeker nog niet ten einde. Gaddis (1986) ziet ze als een van de oorzaken van de stabiliteit van de Koude Oorlog, maar hier interesseert ons vooral dat enerzijds het meten van materiële militaire capaciteit vandaag oneindig veel gemakkelijker is dan in de 19de eeuw, terwijl anderzijds de ultieme test, het voeren van grootmacht-oorlogen, ontbreekt.

Overigens, niet alleen beleidsmakers maar ook analisten, commentatoren en wetenschappers hebben veel meer toegang tot cijfers dan vroeger. Instellingen als SIPRI en het IISS geven met hun jaarlijkse publicatie gedetailleerd overzichten. Meten van materiële capaciteit wordt dus gemakkelijker.

Het Correlates of War Project is vervolgens één van de beste voorbeelden van een andere oorzaak van het meten van militaire macht in termen van militaire capaciteit: namelijk het overwicht van de empirisch-behavioristische onderzoekstraditie in de jaren 1960 en 1970. De nadruk van deze traditie op causale verbanden en meetbare gegevens heeft er zeker toe bijgedragen macht in termen van materiële capaciteit te vertalen, naast het aantal oorlogen, allianties, enz. Hierbij wordt het één dan als oorzaak van het ander gezien en poogt men, met minder of meer succes, grote statistische reeksen te maken die dan de dynamieken in het internationaal systeem beschrijven. Het is een benadering die niet alleen bij historici maar ook bij klassieke realisten kwaad bloed zet omdat immateriële elementen en het gedrag van individuele staten hier uit het beeld verdwijnen (Little, 2007, p. 259; zie ook Schroeder, 1977a en b). Het neemt niet weg dat onze algemene maatschappelijke tendens alles in cijfers uit te drukken, zowel bij beleidsmakers als bij wetenschappers een tendens versterkt om machtsverhoudingen in termen van materiële capaciteit te meten.

We kunnen dan ook besluiten dat we tussen de 19de eeuw en vandaag een dubbel evolutie zien. Enerzijds valt oorlog als reële test van de machtsverhoudingen weg, anderzijds komt er veel meer en nauwkeuriger informatie ter beschikking die het mogelijk maakt machtsverhoudingen, en dus de definitie van grootmachten, in termen van materiële capaciteit uit te drukken.

3.3.2 Grootmachten, oorlog, kernwapens en machtsevenwicht

Bij onze bespreking van de polariteitsverhoudingen in de Koude Oorlog hebben we er reeds op gewezen dat één van de typische kenmerken van deze periode juist was dat de internationale verhoudingen in hoge mate werden bepaald door de machtsverhoudingen tussen de VS en de Sovjet-Unie. Veel van de diplomatieke en militaire geschiedenis van deze periode kan beschreven worden in termen van een zoeken naar een machtsevenwicht tussen de twee grote spelers.

Als we echter naar gelijkenissen en verschilpunten met de situatie in de 19de eeuw zoeken dan komen we tot volgende vaststellingen.

Vooreerst werd tijdens de Koude Oorlog het machtsevenwicht in eerste instantie militair gedefinieerd. In tegenstelling tot de relaties in belangrijke delen van de 19de eeuw, die gekenmerkt werden door het zoeken naar een politiek equilibrium, waren de verhoudingen tussen de grootmachten in hoge mate gemilitariseerd. Meer zelfs, ze waren ook genucleariseerd. Dit kan mede een verklaring vormen waarom het voorkomen van oorlog zo een belangrijk element was en het rankiaanse criterium dat een grootmacht in staat moet zijn zich in een oorlog te handhaven, niet langer relevant was. Ook al zijn er mogelijk andere factoren die hiertoe bijgedragen hebben (Mueller, 1989/1999), en bestaan er in dit verband geen echte bewijzen, het is minstens aannemelijk dat de introductie van kernwapens hierbij een rol heeft gespeeld (Gaddis, 1986, p. 121).

Men kan echter wel stellen dat het klassieke criterium van overleven in oorlog, zoals verwoord door Ranke, in het nucleaire tijdperk bij een aantal auteurs vervangen werd door het bezit van een 'second strike capability'. Dit wil zeggen dat niet de grootmacht zelf maar haar kernmacht (of minstens een deel ervan) in staat moest zijn een aanval te overleven. We vonden dit hoger terug bij Bull maar we vinden het ook bij Wayman (1984, p. 63) als die stelt dat het internationaal systeem bipolair was nadat zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie een 'second strike capability' verworven hadden. Later stelt Mearsheimer dan weer: *'In the nuclear age great powers must have a nuclear deterrent that can survive a nuclear strike against it, as well as formidable nuclear forces'* (2001, p. 5). Dit lijkt een aanpassing van het rankiaanse voorschrift van 'zich handhaven in oorlog' aan de nucleaire realiteit.

Tegelijkertijd leek dit wel een minimumvoorwaarde maar geen voldoende voorwaarde voor grootmachtstatus, zoals Bull opmerkt. De Franse en Britse kernmachten beschikten over 'second strike capability' Dit maakte hen nog niet tot grootmachten omdat de Russische en Amerikaanse arsenalen veel groter waren. Dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als de enige grootmachten of polaire machten werden beschouwd, hadden zij te danken aan het feit dat zij in feite de enige twee waren die in staat waren tot wereldwijde nucleaire afschrikking en aldus het algemene machtsevenwicht in stand hielden.

Om nog eens terug te grijpen naar Bull: hij stelt dat de belangrijkste taken van grootmachten er in bestaan het algemeen, systeemomvattende machtsevenwicht in stand te houden, crises te vermijden en te controleren, en oorlogen tussen grootmachten te voorkomen en/of te beperken. Dit verwijst volgens ons in hoge mate naar de specifieke situatie van de Koude Oorlog. Zeker was ook in de 19de eeuw, en vooral in de eerste decennia na 1815, het behoud van het machtsevenwicht en het voorkomen van oorlog een doelstelling van het grootmachtbeheer. Maar onderlinge oorlogen werden nooit volledig uitgesloten, of als een absoluut te vermijden gegeven beschouwd.

Het militaire en nucleaire machtsevenwicht vertoonde bovendien aanvankelijk alle kenmerken van een 'adversial balance of power' (Little, 2007). waarbij beide partijen vooral door eenzijdige maatregelen poogden tot een evenwicht te komen. Dit leidde tot een wapenwedloop die men tijdens de Koude Oorlog nooit echt onder controle kreeg, zelfs niet toen er in latere jaren bilaterale pogingen werden ondernomen deze enigszins te beheersen. Dit laatste kan gezien worden als een evolutie in de richting van een 'associational

balance of power'. Wel liep deze samenwerking, tot ergernis van Bull (1980), later weer vast. Het is juist dit gebrek aan samenwerking tussen de twee dat Bull hen verwijt. Maar het waren zowel in het ene (wapenwedloop) als het andere (wapenbeheersing) geval de twee supermachten die de werkelijke belangrijke actoren waren en dit is een essentieel kenmerk van de bipolariteit.

Er is verder nog één groot verschil met de wapensystemen van de 19de eeuw: de empirische test om een antwoord te geven op de vraag of men beschikt over een 'second strike capability', ontbreekt volledig. Waardoor we natuurlijk terecht komen in speculaties zonder veel houvast. Met recht argumenteert men dat alle pogingen om kernwapens in te schakelen in militaire strategieën gericht op het winnen van oorlog weinig zinvol zijn (Heisbourg, 2011; Waltz, 1999). Bij uitbreiding geldt dit dan ook voor het winnen van of overleven in een kernoorlog door staten als criterium om een grootmacht te zijn. Dit gezegd zijnde kunnen we er echter niet om heen dat kernwapens een centraal element waren in de Koude Oorlog, en dat het grote nucleaire overwicht van de twee supermachten zeker een sleutelelement was dat hen van de rest onderscheidde.

3.3.3 Kernwapens als statussymbolen

Kernwapens speelden tot slot ook een rol als statussymbool. Waltz stelt dat de reden waarom een aantal landen kernwapens verwierven te maken had met status en prestige, omdat dit nu eenmaal de meest moderne wapens in de arsenalen van de twee grootmachten waren (Waltz, 1964, 1979, p. 181, 1999).

Een aantal landen zagen kernwapens duidelijk als een noodzakelijk attribuut van de grootmachtstatus. Dat geldt niet alleen voor de Sovjet-Unie die er na 1945 een punt van maakte het Amerikaanse nucleaire programma te imiteren. Ook voor de kleinere officieel in het NPT erkende kernmachten, allemaal trouwens permanent lid van de Veiligheidsraad, gold het verwerven van kernwapens als een element dat bijdroeg tot hun grootmachtstatus. Zo verklaarde de Britse premier Harold Macmillan in 1958 dat Groot-Brittannië zijn status als grootmacht moest bevestigen door het verwerven van de waterstofbom (Wight, 1986, p; 49). Tot vandaag zien auteurs in het beperkte Britse nucleair arsenaal een argument om te stellen dat het land nog steeds een grootmacht is (Morris, 2011).

Wellicht is het meest sprekende voorbeeld, van een land dat zijn status als grootmacht uitdrukkelijk stoelde op een eigen kernmacht, Frankrijk onder de Gaulle en diens opvolgers. Camille Grand (2011) omschrijft de Franse kernmacht als '*... la pierre angulaire de la posture stratégique Française pendant la guerre froide... Elle est devenue tout à la fois un élément essentiel de la sécurité d'un pays traumatisée par l'expérience des deux guerres mondiales et le symbole de son rang de puissance majeure.*' (p. 8)

Zeker waren er bij de Gaulle verschillende redenen om de stap te zetten naar een kernmacht. Twijfels over de Amerikaanse nucleaire garantie waren er daar één van. Maar vooral was de Gaulle ervan overtuigd dat een eigen zelfstandige militaire en diplomatieke koers, zonder een eigen kernmacht, niet langer mogelijk was. Juist die autonomie is een essentieel onderdeel van wat men traditioneel als een grootmacht verstaat. Zonder dat kon de Gaulle Frankrijk geen 'grandeur' en geen groter diplomatiek gewicht geven. Samen-

gevat: *'An independent nuclear arsenal, even a modest one, seemed both a symbol and a means to a whole range of prerogatives. Here ornamental and instrumental purposes merged.'* (Mandelbaum, 1981, p. 161). Kernwapens openden inde ogen van de Gaulle de weg naar een plaats aan belangrijke onderhandelingstafels waarvan Frankrijk uitgesloten was, en waren een middel om de Amerikaanse en/of Angelsaksische dominantie in het NAVO-bondgenootschap te doorbreken (Van de Meerssche, 1990, p. 112-7). We zouden een vergelijkbaar verhaal kunnen brengen over China en het Chinees-Russisch conflict rond het nucleaire samenwerkingsprogramma in de jaren 1960 (Kissinger, 2011).

Zoals uit bovenstaande citaat van Mandelbaum over Frankrijk blijkt, was prestige of status mogelijk niet het enige gegeven, maar het speelde zeker ook een rol. Waltz (1999) geeft zelf zes verschillende redenen waarom staten beslissen kernwapens aan te schaffen. Prestige en status is er slechts één van. Maar dan wel één dat volgens hem typisch is voor grootmachten of kandidaatgrootmachten; kleine staten kunnen hun veiligheidsbelangen niet ondergeschikt maken aan elementen van prestige. Maar naast prestige spelen bijvoorbeeld lokale en regionale veiligheidsproblemen ook een rol (Waltz, 1999). Dit laatste geldt ook voor de Indiase nucleaire ambities waar we later op terugkomen. Er is in dit opzicht zeker een vergelijking te trekken met de statusrol die zeemachten speelden aan het einde van de 19de eeuw, zoals we die vroeger besproken hebben.

3.3.4 Rol in allianties, invloedssferen en dominantie in de eigen sfeer

Verder kan men stellen dat het hebben van een eigen alliantiesysteem een belangrijk kenmerk was van de twee grootmachten/supermachten tijdens de Koude Oorlog. Dit hing nauw samen met het hebben van een eigen invloedssfeer. Via het sluiten van een bilaterale alliantie, of het toetreden tot multilaterale allianties traden kleine staten toe tot de invloedssfeer van één van de twee grootmachten.

Invloedssferen waren exclusief. De vergelijking met de 19de eeuw is hier verhelderend. Bepaalde gebieden, zoals de Balkan of Perzië en Afghanistan, vormden in de 19de eeuw het voorwerp van voortdurende strijd om invloed tussen de grootmachten. Maar invloedssferen konden ook gedeeld of verdeeld worden; er was mogelijkheid tot compromis. Het jonge België lag zowel in de Franse als de Britse invloedssfeer, net als Spanje trouwens. Buiten Europa werden naar het einde van de eeuw afspraken gemaakt omtrent de opdeling in invloedssferen van Perzië en Afghanistan. Daarentegen waren invloedssferen tijdens de Koude Oorlog vaak in hoge mate exclusief, enkele uitzonderingen als Finland (economisch op het Westen gericht maar met een buitenlands en defensiebeleid dat duidelijk rekening hield met de Sovjetbelangen) daargelaten. Men kon van invloedssfeer en alliantiepartner veranderen, zoals bijvoorbeeld Egypte, maar met de twee grootmachten hetzelfde soort relaties onderhouden was doorgaans niet mogelijk, of zeer moeilijk zoals de Indiase ervaring illustreert. Met andere woorden, men verhuisde van het ene kamp naar het andere. Van een echt respect voor elkaars invloedssfeer zoals Bull vooropstelt, was alleen in Europa zelf sprake. Daar erkende men elkaars dominantie en gaf men de andere grootmacht de vrije hand in het regelen van conflicten en problemen in de eigen sfeer. In andere continenten was de strijd voor invloedssferen een essentieel kenmerk van de Koude Oorlog.

3.3.5 Systeemwijde belangen, bereik en kolonialisme

Grootmachten waren in de 19de eeuw in eerste instantie een Europees concept waarbij grootmachten hun belangen in algemeen Europese termen definieerden. Naar het einde van de 19de eeuw gebeurde dit meer en meer in wereldwijde termen. We hebben ook gezien dat het definiëren van systeemwijde belangen niet altijd samenging met de nodige capaciteit om die waar te maken. Bovendien nam de wereldwijde expansie in vele gevallen de vorm aan van koloniale onderwerping.

Met dit laatste punt komen we bij één van de gemeenschappelijke kenmerken van de twee supermachten tijdens de Koude Oorlog: zij zagen zichzelf, volgens ons overigens onterecht, niet als koloniale machten. In ieder geval werd de Koude Oorlog ook gekenmerkt door de dekolonisatie en vormden koloniale veroveringen geen deel meer van het nastreven gedrag van grootmachten. Het maakt dat grootmachten hun wereldwijde belangen op een andere manier dan via rechtstreekse koloniale heerschappij nastreven. Weliswaar nam kolonialisme, zoals we bij de bespreking van de 19de-eeuwse Britse positie hebben gezien, zeer diverse vormen aan, en in zijn meer informele verschijningsvormen was het zeker ook na de dekolonisatie nog altijd aanwezig. Het neemt echter niet weg dat antikolonialisme en staatssoevereiniteit vandaag tot de universeel gedeelde waarden van de internationale samenleving behoren. Dit legt sowieso beperkingen op aan de wijze waarop de twee grootmachten tijdens de Koude Oorlog hun belangen konden nastreven (Hobbsbawm, 2008; Wendt & Friedheim, 1995).

Dit wil echter niet zeggen dat zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie hun belangen en hun onderlinge tegenstelling niet als een wereldwijd gegeven zagen. Zeker had de Sovjet-Unie veel minder internationale projectiecapaciteit, en minder bases dan de Verenigde Staten. De Amerikaanse invloedssfeer was veel uitgebreider dan de Sovjet-Russische die zich uiteindelijk hoofdzakelijk beperkte tot Eurazië. Met uitzondering van Cuba had de Sovjet-Unie geen echte invloed op het Amerikaanse continent, en pas in de tweede helft van de jaren 1970 boekte men enig succes in Afrika. Op dit laatste continent speelden ook de voormalige koloniale machten Groot-Brittannië en Frankrijk ook nog een rol.

Maar de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie waren de drager van een bepaalde ideologie en zij zagen zich beide verplicht de belangen van deze ideologie wereldwijd, dus over heel het systeem te verdedigen. Zij waren de enige twee machten die hun belangen wereldwijd definieerden.

Waltz (1964) heeft hieruit geconcludeerd dat er onder de bipolariteit geen periferie meer bestond. Elke regio, elk lokaal of regionaal conflict, had zijn belang voor de machtsverhoudingen tussen de twee grote spelers. Hij zag in dit gegeven zelfs een bron van stabiliteit. Ofschoon deze redenering niet al te zwaar moet doorgetrokken worden – alles bij elkaar genomen waren de Europese verhoudingen, en de verhoudingen in Oost-Azië het belangrijkste – hangt zij wel samen met het feit dat er niet alleen één wereldwijd systeem was, maar ook dat er één centrale conflictlijn was. Daarom was het onderscheid tussen regionale en wereldwijde veiligheid en hiermee tussen regionale en wereldwijde spelers tijdens de Koude Oorlog niet van belang. Het waren in feite enkel de wereldwijde spelers die relevant waren.

We kunnen dus stellen dat het wereldwijde geïntegreerde internationale systeem van de Koude Oorlog gekenmerkt werd door twee supermachten die hun belangen wereldwijd definieerden en streefden naar een capaciteit die de verdediging van deze belangen mogelijk maakte. Dit in combinatie met de verspreiding van het model van de soevereine staat die 19de-eeuws kolonialisme onmogelijk maakte.

3.3.6 Grootmachtbeheer en institutionele macht

Dit brengt ons meteen bij de rol die Bull toekent aan de grootmachten in het beheer van de internationale samenleving. Het gaat hier volgens Bull om een norm waarvan men verwacht dat grootmachten hem naleven, eerder dan een feitelijke realiteit (Bull, 2002, p. 200). Het is één van de grote verwijten die Bull aan de twee supermachten maakt.

In ieder geval was het zeker zo dat in de vroege Koude Oorlog van een gezamenlijk beheer van het nucleaire machtsevenwicht niet echt sprake was. Daar zou vanaf de jaren 1960 verandering in komen met de verschillende bilaterale verdragen rond nucleaire wapenbeheersing, maar later zou dit proces weer verzanden en het is dan dat Bull zich kritisch opstelt tegenover de twee supermachten (Bull, 1980).

Verder is er het feit dat het beheer van veiligheidsproblemen, via gemeenschappelijk optreden van de twee grootmachten of hun collega's in de Veiligheidsraad, de facto omzeggens niet bestond tijdens de Koude Oorlog. Tot het aantreden van Gorbatsjov in 1985 is het aantal problemen dat via gemeenschappelijk overleg en/of initiatieven van de twee grootmachten zijn opgelost, al bij al minimaal. De beperkte rol van de Veiligheidsraad in deze periode was hier een symptoom van. In de periode 1945 tot 1985 was er, het bijzondere geval van de Korea-oorlog buiten beschouwing gelaten, sprake van dertien missies met inzet van VN-blauwhelmen, waarvan er maar een – deze in Congo – een mandaat had dat verder ging dan het klassieke handhaven van de vrede. Ook het beperkt aantal resoluties dat gestemd werd en het veelvuldig gebruik van het veto wijst in dezelfde richting. Dit geldt al helemaal voor problemen waar één van de twee supermachten rechtstreeks betrokken partij waren zoals de Sovjet invasie in Afghanistan of de Amerikaanse oorlog in Vietnam.

Dit maakt dat het institutionele kader van 1945, dat kan gezien worden als een opvolger van het Europese Concert, niet functioneerde zoals men kon verwachten, en dit ondanks zijn veel hogere mate van institutionalisering. Het Concert was zoals we hebben gezien een geïnstitutionaliseerde diplomatieke methode; de Verenigde Naties en de Veiligheidsraad zijn formele, op juridische grondslag uitgebouwde, internationale organisaties. Toch heeft die formele uitbouw tijdens de Koude Oorlog niet gezorgd voor een grotere slagkracht dan deze van het Concert.

Nu waren de ervaringen met het Concert tussen 1815 en 1914 zeker niet onverdeeld positief. Men kan dit op het eerste gezicht aan het ad hoc karakter en de beperkte institutionalisering wijten. De ervaring met de Veiligheidsraad tijdens de Koude Oorlog wijst er echter op dat niet alles hier zomaar op teruggevoerd kan worden. Immers, ook hier moet een beslissing genomen worden of een kwestie al dan niet op de agenda komt, wat kleine sta-

ten ook kunnen. De permanente leden beslissen echter wel of de zaak effectief behandeld wordt en of men al dan niet een veto zal gebruiken (Hurd, 2002). Ook hier moeten de grootmachten beslissen of zij een kwestie, ook als die op de agenda is gezet, binnen de Veiligheidsraad afhandelen dan wel opteren voor een 'exit' strategie (Prantl, 2006) waarbij de zaak, inclusief de eventuele inzet van militaire middelen, buiten de Veiligheidsraad wordt geregeld. In de praktijk van de Koude Oorlog merken we dat de Veiligheidsraad nauwelijks een orgaan was dat gebruikt werd om regionale of plaatselijke conflicten te regelen. Kwesties kwamen niet op de agenda of vormden het voorwerp van een veto.

Dit maakt in de praktijk dat de twee supermachten, en de andere leden van de Veiligheidsraad in mindere mate, net als de leden van het Concert een belangrijke macht hadden in het bepalen van de efficiëntie van de Veiligheidsraad. In de 19de eeuw ging het over het al dan niet bijeenroepen van een Concert, in de 20ste eeuw over agendabepaling en het gebruik van veto's. Hier speelde de onderlinge, haast hobbesiaanse, rivaliteit zeker zijn rol. Het is pas bij het aantreden van Gorbatsjov, dat deze patstelling werd doorbroken. Wat meteen ook één van de tekenen van het einde van de Koude Oorlog was.

Samengevat: Als we Bulls twee types van grootmachtbeheer, namelijk de onderlinge verhoudingen tussen de grootmachten, en de leiding van de internationale samenleving onder ogen nemen, dan moeten we vaststellen dat het eerste in beperkte mate, en het tweede nauwelijks een realiteit was tijdens de Koude Oorlog. Dat dit niet het geval was, had alles te maken met de rivaliteit tussen de grootmachten. Het waren zij die de effectieve werking van dit orgaan verhinderden, wat meteen ook duidelijk maakt dat hun permanent lidmaatschap hun een machtspositie gaf. Maar die macht werd wel op een negatieve manier uitgeoefend.

Tot slot is er nog één belangrijke kanttekening te maken. Uiteraard beperkt de uitbouw van internationale organisaties zich niet tot de VN-Veiligheidsraad. Eén van de grote verschilpunten tussen de 19de eeuw en de huidige internationale verhoudingen is de veel grotere rol die formele internationale instellingen op allerlei domeinen spelen, en niet enkel op veiligheidsvlak zoals het Europese Concert dat deed (Hurrell, 2007, p. 34). Deze organisaties zijn loci van macht en dit maakt dat de positie die men binnen deze organisaties inneemt belangrijk zijn. Ofschoon de meeste organisaties sterk beïnvloed zijn door het concept van de soevereine gelijkheid van hun leden, spelen machtsverhoudingen en machtongelijkheid er wel een rol. In een aantal gevallen worden deze ongelijkheden ook expliciet erkend, zoals dat het geval is in de VN-Veiligheidsraad maar evenzeer bijvoorbeeld binnen het IMF. Staten beseffen dit en grootmachten en opkomende mogendheden besteden dan ook veel meer dan vroeger aandacht aan het machtsspel binnen deze organisaties (Hurrell, 2006; 2007, p. 6). Het is gewoon een cruciaal kenmerk van de naoorlogse internationale verhoudingen.

Weinigen zullen ontkennen dat bepaalde staten sleutelposities in internationale organisaties bekleden omdat zij machtig zijn. Maar in de sterk legaal geformaliseerde context van de grote internationale organisaties is die band zeker niet absoluut. Tegelijkertijd kan men moeilijk naast het feit kijken dat het bekleden van die sleutelposities in die organisaties op zich ook een bron is van macht. Die macht is, zoals Hurrell (2005) aanduidt, divers van aard. Zij kan gaan van agendasetting en concrete beslissings- of actiebevoegdheid, bij-

voorbeeld over militair optreden in het geval van de Veiligheidsraad, tot het mede legitimeren van bepaalde acties. Dit alles maakt ook dat naast materiële macht andere elementen een rol spelen, zoals bijvoorbeeld diplomatieke vaardigheden of kennis van de werking van instellingen.

Het valt hierbij op dat Bull, maar met hem ook de meeste realistische auteurs en polariteitsdenkers, weinig aandacht hebben voor die vormen van institutionele macht. Misschien juist omdat tijdens de Koude Oorlog, op veiligheidsvlak die institutionele macht veel minder een rol speelde.

4 Grootmachten en legitimiteit in de Koude Oorlog

4.1 Institutionele legitimiteit in de Koude Oorlog

Dit brengt ons bij wat wij institutionele legitimiteit hebben genoemd en we hebben het hierbij kort over de rol van de Veiligheidsraad als legitimerende instantie. Die rol verdween in de jaren 1960 volledig naar de achtergrond (Voeten, 2005). Een resolutie van de Algemene Vergadering van de VN die de Amerikaanse invasie in Grenada in 1983 veroordeelde, ontlokte Reagan het commentaar dat zij zijn ontbijt niet had verstoord (Voeten, 2005). Het had even goed een resolutie van de Veiligheidsraad kunnen zijn, ware het niet dat er van zulke resolutie uiteraard geen sprake was.

Ofschoon volgens de letter van het internationaal recht de Veiligheidsraad het orgaan bij uitstek was dat militair optreden kan legitimeren, bleef dit in de praktijk tot de Golfoorlog van 1991 omzeggens volledig dode letter. Niet alleen legden de grootmachten deze bepalingen naast zich neer, maar in de context van de Koude Oorlog werd ook het publieke debat gewoon niet in die termen gevoerd. Niemand dacht eraan, bijvoorbeeld bij de Amerikaanse betrokkenheid in Vietnam, de Russische in Afghanistan, of de talrijke andere interventies van de twee grootmachten, deze te verwijten dat zij geen toestemming hadden gevraagd aan de Veiligheidsraad. Deze vorm van institutionele legitimering werd niet echt belangrijk geacht.

4.2 Regimelegitimiteit tijdens de Koude Oorlog

Wanneer we naar de Koude Oorlog kijken, dan merken we dat de formele erkenning van grootmachten, zoals ze in 1944-1945 in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog werd uitgetekend via het permanente lidmaatschap van de Veiligheidsraad, zeker niet samen viel met een bepaald intern politiek en maatschappelijk regime van de leden, wat ontegensprekelijk te wijten is aan het feit dat niet alle grote overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog democratieën waren.¹ Dat neemt niet weg dat de overwonnen staten Japan en

---

¹ Dit is een belangrijk verschil met de situatie na Wereldoorlog I waar, mogelijk omwille van het feit dat alle overwinnaars democratieën waren, niet alleen de overwonnen staten (die als agressors werden aangeduid) maar ook de Sovjet-Unie aanvankelijk van lidmaatschap en dus ook van de grootmachtstatus werden uitgesloten (Simpson, 2004).

Duitsland er ook later nooit meer in zouden slagen door te dringen tot de club van vaste leden van de Veiligheidsraad.

Bull (2002) heeft echter gelijk als hij stelt dat, voor staten in het algemeen, diplomatieke erkenning voldoende is om als lid van de internationale samenleving te worden erkend. Dit is een belangrijk verschil tussen de wereldwijde internationale samenleving van de Koude Oorlog en de 19de-eeuwse samenleving die hoofdzakelijk tot Europa beperkt was.

Echter, wat grootmachten betreft, moeten we twee elementen voor ogen houden. Voor- eerst speelde, ook in de formele erkenning als grootmacht, regimelegitimiteit soms wel een rol. Het hoeft geen betoog dat de weigering de Volksrepubliek China als vertegenwoordiger van China te erkennen, alles te maken had met de aard van het regime, en het besef dat hierdoor de diplomatieke positie van de Sovjet-Unie in de Veiligheidsraad zou versterkt worden.

Bovendien is het duidelijk dat wanneer Raymond Aron het internationaal systeem na Wereldoorlog II omschrijft als heterogeen in termen van regimelegitimiteit, hij het over iets anders heeft dan pure diplomatieke erkenning (Aron, 1962, p. 108). Gezien de relatief beperkte rol van de Veiligheidsraad tijdens de Koude Oorlog, en het feit dat er een duidelijk verschil in machtsbasis is tussen de twee supermachten en de rest van de grotere spelers, had die formele erkenning als grootmacht ook minder belang.

Wat wel belangrijk was, is dat de twee supermachten een hoge mate van legitimiteit haalden uit hun ideologische tegenstelling en de strijd die hiermee gepaard ging. We hebben aan deze kwestie reeds uitgebreid aandacht besteed wanneer we de Amerikaans hegemonische interpretatie van de Koude Oorlog bespraken, maar we komen er hier nogmaals op terug.

Hoe men het draait of keert, wat de Amerikaanse macht voor de westerse staten aanvaardbaar maakte, was dat zowel de Amerikaanse internationale preferenties (vrijhandel en de uitbouw van internationale organisaties) als het Amerikaanse economische en maatschappelijk model in hoge mate gedeeld werd met de Europeanen. Ook al waren niet alle West-Europese staten misschien even grote voorstander van vrijhandel, het was zeker geen volledig nieuw of revolutionair idee, terwijl men intussen, via de Volkenbond en andere technische organisaties al een ruime ervaring met multilateralisme had. Op een dieper niveau waren democratie (zij het zeker niet overal en door iedereen) maar minstens even zeer privaat eigendom, vrij ondernemerschap, en in minder mate het verwerpen van een radicaal atheïsme, waarden die in Europa, ook voor 1945 al diepe wortels hadden en met de Verenigde Staten werden gedeeld. Het zijn deze gemeenschappelijke politieke en maatschappelijke elementen die legitimiteit verleenden aan de Amerikaanse economische en militaire macht in de eigen invloedssfeer.

Omgekeerd steunde de Sovjet-Unie haar positie in Oost- en Centraal-Europa zeker in de eerste plaats op brute militaire macht maar daarnaast toch ook op het feit dat zij een gemeenschappelijke ideologie deelde met de plaatselijke politieke elites, zij het niet met grote delen van de bevolking, wat op langere termijn een intrinsieke zwakte bleek te zijn. Er is echter geen ander historisch voorbeeld waarin er zo een grote verwevenheid was tussen een bepaalde ideologie en haar allereerste toepassing in een bepaalde staat, als de Sovjet-Unie, toevallig ook een grootmacht. De verwevenheid was zo groot dat de ineenstorting van de Sovjet-Unie ook leidde tot een aanzienlijk diskrediet van het marxisme.

Maar de gemeenschappelijke marxistische ideologie werd niet uitgevonden door de Sovjet-Unie. Net zoals waarden als vrijhandel, democratie en verlichtingsidealen, ondanks al wat hierover uit Angelsaksische hoek wordt beweerd, geen exclusieve Amerikaans/Britse uitvinding zijn maar een breder Europees gegeven, kon de Sovjet-Unie terugvallen op de gemeenschappelijke marxistische ideologie om haar overwicht over andere staten te legitimeren.

Grootmachten na de Koude Oorlog

Eén van de typische problemen die men heeft bij het bepalen van de huidige polariteitsverhoudingen wordt gevormd door het feit dat wie grootmacht is en wie niet, vandaag onduidelijk is. In wat volgt bespreken we een aantal elementen die in dit verband belangrijk zijn. Volledigheid is hierbij niet het motto, sommige elementen overlappen trouwens met wat we hierover reeds eerder hebben geschreven. We beginnen met de bespreking van de analyse van Barry Buzan over hedendaagse grootmachten. Daarna bespreken we een aantal aspecten die specifiek met grootmachtstatus na de Koude Oorlog te maken hebben. Onvermijdelijk is er ook hier weer overlap met de polariteitsdiscussie die later volgt.

1 Grootmachten bij Barry Buzan

Eén van de weinige auteurs van de laatste twintig jaar die het concept grootmacht systematisch heeft onderzocht en gepoogd heeft tot een hedendaagse definitie te komen, is Barry Buzan in *“The United States and the great powers”* (2004a). Bovendien legt deze studie ook expliciet het verband met het polariteitsdebat. Ofschoon hij af en toe gebruik maakt van historische vergelijkingen is Buzan toch vooral geïnteresseerd in de huidige polariteitsverhoudingen.

Buzan maakt een onderscheid tussen drie types grootmachten: regionale machten, grootmachten en supermachten. Deze types worden onderscheiden op basis van de volgende elementen:

- Een element van bereik dat het onderscheid tussen regionale en mondiale spelers duidelijk stelt. Mondiale spelers (grootmachten of supermachten) zijn spelers op het wereldwijd niveau, door Buzan aangeduid als het systemisch niveau. Regionale machten refereren naar bepaalde geografische subsystemen.
- Materiële capaciteit in de lijn met de realistische traditie, waarbij ook Buzan vooral de nadruk legt op militaire capaciteit.
- Een sociaal element. Men beschouwt zichzelf als grootmacht en de andere spelers, in de eerste plaats de ‘peer group’ van gelijken, beschouwen de betrokken speler ook als een grootmacht, casu quo regionale machten of supermachten. Het gaat hier om vormen van formele en informele erkenning (perceptie, zelfperceptie en gedrag). Grootmachten zijn machten die zichzelf als grootmacht zien, door de andere als dusdanige worden erkend. Zij gedragen zich als grootmachten gedragen en andere spelers houden in hun internationale interactie rekening met het feit dat het hier over een grootmacht gaat (Buzan, 2004a, p. 67).

Veel van wat Buzan aanhaalt, werd elders al besproken. We gaan daarom onmiddellijk over naar zijn definitie van regionale machten, grootmachten en supermachten.

1.1 Wereldwijde en regionale machten

Vooreerst is er het onderscheid tussen regionale en wereldwijde grootmachten, een onderscheid dat in het huidige complexe internationale systeem cruciaal is omdat het regionale en het wereldwijde systemische niveau met elkaar interfereren maar niet samenvallen (Buzan, 2004a, p. 64-5). Vraag is dan hoe men een speler op het mondiale systeemniveau onderscheidt van een louter regionale speler. Dit kan niet los gezien worden van wat Buzan en Waever regionale veiligheidscomplexen ('regional security complex') noemen. Zij omschrijven dit als:

[A] set of units whose major processes of securisation or desecurisation, or both are so interlinked that their security problems cannot reasonably be analysed or resolved apart from one another. (2003, p. 491)

Een regionaal veiligheidscomplex wordt verder bepaald door vier essentiële kenmerken: zijn (geografische) grenzen, het al dan niet anarchisch of hiërarchisch karakter van het systeem, de polariteitsverhoudingen en sociale gegevens, namelijk patronen van vriendschappelijke relaties of vijandschap (Buzan & Waever, 2003, p. 53).

Een regionale macht wordt dan beschreven als een actor die de polariteitsverhoudingen (unipolair, multi- of bipolair) in een bepaald regionaal veiligheidscomplex (mee) bepaalt. Binnen hun regio worden zij als zwaargewichten gezien maar dat is niet het geval op mondiaal vlak. Wereldwijde grootmachten beschouwen de machts capaciteit van deze regionale grootmachten vooral als relevant ten aanzien de betrokken regio, maar zij komen niet voor in de afweging van de mondiale machtsverhoudingen. Uiteraard kunnen regionale machten betrokken worden in een wereldwijde machtsstrijd, zoals tijdens de Koude Oorlog maar al te vaak het geval was, maar die positie is verschillend van die van een mondiale grootmacht (Buzan & Waever, 2003, p. 37). Wat een regionale grootmacht precies onderscheidt van andere staten in een regionaal veiligheidscomplex wordt niet verder toegelicht maar we kunnen ervan uitgaan dat dit mutatis mutandis vergelijkbaar is met wat de auteurs met betrekking tot de mondiale spelers zeggen. Als een regionale macht echter wil uitgroeien tot een wereldwijde grootmacht, moet zij in staat zijn de eigen regio te overstijgen, wat echter enkel mogelijk is als men binnen de eigen regio een solide machtsbasis, zo niet een hegemonie heeft. In ieder geval moet men vermijden opgeslorpt te worden door interne regionale tegenstellingen (Buzan, 2004a, p. 73).

1.2 Grootmachten en supermachten (polaire) machten

Buzan stelt vervolgens dat er in de literatuur te weinig aandacht is voor het onderscheid tussen supermachten en gewone grootmachten. Dat is volgens ons onterecht. Maar Buzan doet zeker een interessante poging om het onderscheid scherp te stellen tussen wat wij

gewone grootmachten en polaire machten hebben genoemd. Zelf spreekt hij van grootmachten en supermachten. Bij Buzan hebben beide categorieën een bereik dat de eigen regio overstijgt. Een supermacht (polaire macht) wordt dan gekenmerkt door volgende elementen:

1. Supermachten hebben een breed spectrum van capaciteiten die zij over het hele internationale systeem kunnen uitoefenen. Zij beschikken over de hoogste vorm ('first class') van militair-politieke capaciteit en de economische capaciteit die deze militaire capaciteit mogelijk maakt.
2. Zij zijn in staat op wereldwijd vlak politiek en militair actief te zijn.
3. Zij zien zichzelf en worden door andere aanvaard als supermacht. Het gaat hierbij niet louter om declaratoire elementen (discours). De (zelf)erkenning als supermacht moet ook blijken uit het beleid van de betrokken staat en de wijze waarop andere staten zich tegenover haar gedragen.
4. Supermachten spelen een actieve rol in de securisatie en/of desecurisatie van alle of bijna alle regio's in het systeem. Dit kan op verschillende wijzen gebeuren: omdat zij een bedreiging vormen, via interventie, als bondgenoot of als garantiemogendheid. Het gamma van gedrag patronen dat zich kan ontwikkelen, is dus vrij breed.
5. Tenzij in extreem conflictueuze internationale systemen zijn supermachten ook de bron van het universele waardesysteem dat nodig is om een internationale samenleving gaande te houden en hangt hun legitimiteit als supermachten grotendeels af van de mate waarin zij erin slagen deze waarden als legitiem te laten aanvaarden (Buzan, 2004a, p. 69; Buzan & Waever, 2003, p. 34-5).

Om te spreken over wereldwijde grootmachten ligt de drempel lager:

1. Zij beschikken niet per definitie over een grote capaciteit in alle sectoren, al is die capaciteit doorgaans wel aanzienlijk.
2. Zij spelen niet in alle regio's van de wereld een rol in de securisatie en in het economisch proces maar wel in meer regio's dan enkel de eigen.¹
3. Het sleutelement om hen te onderscheiden van regionale machten is dat zij zichzelf zien en door de andere gezien worden als spelers waar zowel op wereldwijd als op regionaal vlak rekening mee dient gehouden te worden. Meestal zien de andere staten de betrokken staat als een kandidaat supermacht, met andere woorden de potentiële capaciteit speelt hier een rol, eerder dan de feitelijke. Het omgekeerde kan echter ook, de status van grootmacht kan ook voortvloeien uit het feit dat men ooit een supermacht was (zoals bijvoorbeeld Rusland) (Buzan, 2004a, p. 69-71; Buzan & Waever, 2003, p. 35).

---

¹De definities van supermacht en grootmacht zijn bij Buzan (2004a) en Buzan en Waever (2003) letterlijk dezelfde op één punt na. Bij Buzan en Waever is nog geen sprake van de economische rol van grootmachten (Buzan, 2004a, p. 69; Buzan & Waever, 2003, p. 35).

1.3 Grootmachten en polariteit na de Koude Oorlog

Tot slot is het interessant om Buzans evaluatie van de polariteitsverhoudingen na de Koude Oorlog te bekijken in relatie tot zijn grootmachtdefinitie. De titel “*The United States and the great powers*”, zegt hier al veel. Buzan ziet anno 2004 één supermacht, de Verenigde Staten, met daarnaast vier grootmachten: Rusland omdat het als voormalige supermacht nog steeds een bepaalde projectiecapaciteit heeft. China, is de meest geciteerde kandidaatsupermacht maar mist duidelijk nog de nodige capaciteit en riskeert ‘counterbalancing’ in Azië op te roepen. Japan, werd in de jaren 1980 en begin jaren 1990 als de nieuwe supermacht gezien maar de aanslepende economische crisis ondermijnt die stelling. Tot slot is er de EU (opgebouwd rond het trio Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië) dat zowel economisch als militair enorme mogelijkheden heeft maar met zoveel problemen van interne coördinatie kampt, dat het onwaarschijnlijk is dat zij op termijn tot een supermacht uitgroeit (Buzan, 2004a, p. 70-1). Deze argumentatie lijkt er op te wijzen dat Buzan de grootmachtstatus ziet als een transitiemoment van of naar de supermachtstatus.

Over de polariteitsverhoudingen stelt Buzan dat het onderscheid tussen de Verenigde Staten en de andere grootmachten te groot is om van multipolariteit te kunnen spreken, terwijl het overwicht van de Verenigde Staten ook niet groot genoeg is om van unipolariteit te kunnen spreken. Er volgens hem sprake van één supermacht en meerdere grootmachten maar dat is nog iets anders dan unipolariteit. Hier wordt dus een hiërarchisch polariteitsconcept verworpen (Buzan, 2004a, p. 87) maar in feite wel gebruikt.

1.4 Evolutie in de evaluatie van het concept supermacht

Er is echter in het werk van Buzan een opmerkelijke verschuiving te zien. In een recenter artikel (2011) plaatst hij immers zelf vraagtekens bij het onderscheid tussen supermacht en grootmacht. Hij stelt dat supermachten een historisch specifiek fenomeen zijn waar vóór de 19de eeuw geen enkel voorbeeld van te vinden is. Het hangt volgens hem nauw samen met de westerse technologische dominantie over de rest van de wereld en de wereldwijde systeemintegratie die zich sinds die tijd voltrok. Maar dit is een voorbijgaand fenomeen. In 2011 evolueren we voor Buzan naar een wereld met verscheidene grootmachten die elk in hun eigen regio dominant zijn zonder dat zij echter in alle veiligheidscomplexen actief zijn. Hij verwacht dus naar de toekomst geen wereld met meerdere supermachten (Buzan, 2011).

Buzan ontkent niet dat de Amerikaanse materiële capaciteit nog steeds enorm groot is: de militaire dominantie zal blijven bestaan, hun economische macht daalt niet spectaculair, ook al zal zij de concurrentie van andere spelers ondergaan. Maar er zijn andere sociale factoren die de macht van de Verenigde Staten zullen afremmen. Intern ziet hij tendensen van weigering om deze rol van wereldwijde supermacht nog langer te spelen, wat nog versterkt wordt door de relatief geïsoleerde positie van de Verenigde Staten die zo een houding mogelijk maakt. Extern ondergraven ondoordachte initiatieven, die bovendien duur en weinig succesvol bleken, de populariteit en de legitimiteit van de Verenigde Staten als wereldleider.

Twee elementen ziet hij hierbij als belangrijk. Vooreerst merkt hij op dat de perceptie van de Verenigde Staten als het lichtend voorbeeld van democratie – wat wij regimelegitimi-

teit hebben genoemd – een essentieel element is in de Amerikaanse zelfperceptie. Buiten de Verenigde Staten wordt deze perceptie echter niet langer gedeeld omdat zij door de wijze waarop de ‘war on terror’ werd gevoerd definitief werd ondergraven. De economische crisis ondergraft ook het Amerikaanse economisch model.

Ten tweede stelt Buzan dat hegemonie geen aanvaard legitiem gegeven is in de huidige internationale samenleving. Dit is een directe tegenspraak met wat hij voorheen over de legitimerende rol van supermachten zei. Hij verwijst hier naar Ian Clark (2005, p. 227-43) die stelt dat te grote machtsconcentratie en hegemonie in directe tegenspraak zijn met het idee van machts-evenwicht en breder equilibrium als traditionele bron van legitimiteit in de internationale samenleving. Dit probleem zou zich voordoen bij elke hegemonie maar het Amerikaanse legitimiteitsdeficit is omwille van de erfenis van de regering-Bush junior bijzonder sterk. Nochtans is het idee van een leiderschapsrol sterk verankerd in de Amerikaanse zelfperceptie.

Buiten de Verenigde Staten zijn de Europese Unie en China kandidaatsupermachten maar Buzan verwacht niet dat zij tot dit niveau doorstoten. Ofschoon China wellicht op materieel vlak het best geplaatst is om met de VS de concurrentie aan te gaan, heeft het zelf ook te maken met de ‘rise of the rest’. Buzan twijfelt er aan of China een model kan zijn voor andere landen (regimelegitimiteit) en voor het overige heeft het net als de Verenigde Staten te maken met de antihegemonische strekkingen in de internationale samenleving. Bovendien heeft het in de internationale samenleving geen echte vrienden. Zelfs het partnerschap met Moskou is eerder een pragmatische samenwerking dan een hecht bondgenootschap.

Wat de Europese Unie betreft, vindt Buzan het opmerkelijk hoe dikwijls zij nog geciteerd wordt als een potentiële supermacht. Ongetwijfeld heeft zij een grote potentialiteit en bovendien heeft zijn sociaaldemocratisch model wereldwijd enige aantrekkingskracht. Er is ook een bepaalde bewondering voor de wijze waarop het zijn regionale samenwerking heeft uitgebouwd. De zwaktes van de EU liggen dan ook intern: in het gebrek aan steun bij de bevolking en het niet-geïntegreerde extern beleid.

Hier tegenover stelt Buzan dat er wereldwijd een tendens tot vorming van regionale politiek-economische blokken waar te nemen is. Deze tendens is vooreerst materieel gefundeerd omdat men beseft dat men in de huidige verhoudingen enkel via regionale blokvorming nog kan wegens in het geheel. Sociaal wordt deze tendens gedragen door de sterke antihegemonische tendens in de internationale samenleving, die zich onder meer uit in de herhaalde oproepen om tot een meer multipolaire wereld te komen. Regionalisme wordt dan gezien als een goedaardige manier van machtsopbouw tegenover hegemonische tendensen. Er bestaan echter geen voorbeelden van hoe zo een geregionaliseerd wereld er uit zou zien (Buzan, 2011).

1.5 Bespreking

Een aantal elementen zijn belangrijk in Buzans analyse.

Vooreerst is er zijn definitie van grootmacht/supermacht. Hier benadrukt hij het geografisch element. Nieuw is dit niet, het was ook al in de 19de eeuw aanwezig (systeemwijde belangen) maar het wordt vaak over het hoofd gezien.

Ten tweede benadrukt hij in 2004 sterk het sociale aspect. Zijn argumentatie is dat oorlog in tegenstelling tot het verleden niet langer het middel is waarlangs men de status van grootmacht verwerft. Daarom worden andere elementen steeds belangrijker en dit geldt ook voor supermachten. Eerder dan militaire capaciteit zijn specifieke vaardigheden belangrijk: coalities vormen, internationale organisaties oprichten en beheren, en leidinggeven bij internationale samenwerking. In afwezigheid van oorlog of de dreiging ermee (zoals in de Koude Oorlog) wordt de aanvaarding van het leiderschap een cruciaal element voor de status van supermacht, aldus Buzan (2004a, p. 72-3).

Dit maakt dat voor Buzan het geven en krijgen van legitimiteit veel belangrijker zijn dan vroeger. Er is echter op dit vlak een belangrijk verschil merkbaar tussen zijn visie in 2004 en in 2011. In 2004 blijft grootmachtbeheer bij hem, net als bij Bull, een essentiële waarde (primaire institutie) in de huidige internationale samenleving, maar drie andere elementen die daar traditioneel nauw mee verbonden zijn, namelijk oorlog, allianties en het machtssevenwicht (zie onze bespreking van Weber en Ranke) zijn dat veel minder.

Alliances are no longer the most salient feature of the political landscape, and war is much hedged about with restrictions, and largely ruled out among major powers. Balance of power is somewhat harder to characterize. Certainly it does not operate in the same vigorous way that characterized it up to the end of the Cold War (Buzan, 2004b, p. 233).

Deze drie elementen die belangrijk waren in de grootmachtconcepten van de 19de en de 20ste eeuw zijn anno 2004 blijkbaar veel minder relevant. Daarentegen evolueert grootmachtbeheer veel meer in het kader van internationale instellingen en Buzan geeft hier de Veiligheidsraad als voorbeeld. Dit maakt dat niet alleen legitimiteit belangrijker wordt, maar ook de diplomatieke en andere vaardigheden die men in dit soort context nodig heeft. Het is bovendien volgens hem de supermacht die de internationale legitimiteit creëert via haar waardensysteem en haar maatschappelijk model (2004b, p. 187). Hier is duidelijk een invloed van het hegemonisch denken merkbaar.

Opmerkelijk genoeg verwerpt Buzan in 2011 dit laatste element. Het concept supermacht is nu niet langer relevant en hegemonie wordt, aldus Buzan, als illegitiem beschouwd in de huidige internationale samenleving. Hier keert hij in feite terug naar een denken in termen van machtssevenwicht maar dan vooral in de zin van politiek equilibrium zoals we dat in de 19de eeuw hebben gezien.

Deze verschillende evaluatie door eenzelfde auteur van de machtsverhoudingen met een tussenperiode periode van zeven jaar (2004 versus 2011) en hiermee samenhangend zijn visie op grootmachten, hegemonie en polariteit, is op zich al een illustratie van de moeilijkheden die men vandaag ondervindt om grootmachten en dus polariteit te omschrijven. Zij toont vooral ook hoe de ontwikkeling van theoretische concepten beïnvloed wordt

door de feitelijke evoluties. Tussen 2004 en 2011 hebben drie belangrijke gebeurtenissen plaats gehad: de mislukte oorlogen in Irak en Afghanistan, en de grote bankencrisis van 2008. Dat deze hier een invloed hebben op Buzans evaluatie, is evident.

Tot slot mogen we niet vergeten dat voor Buzan het veiligheidsdomein cruciaal is in zijn definitie van grootmacht. Grootmachten en supermachten spelen immers een cruciale rol in de securisatie of desecurisatie van regio's of op wereldwijd vlak. Er is als het ware een verschuiving van oorlog en machtsevenwicht naar meer algemeen securisatie en desecurisatie maar het blijft wel allemaal het veiligheidsdomein. Buzan besteedt daarentegen in zijn grootmachtdefinitie weinig of geen aandacht aan economische machtscapaciteit. In zijn definitie staat trouwens letterlijk dat economische capaciteit een element is dat bijdraagt tot het vermogen om in te grijpen op veiligheidsvlak. Hij schijnt er geen autonome waarde aan toe te kennen.

Verder valt het overigens ook op dat Buzan nauwelijks aandacht besteedt aan kernwapens, nochtans een cruciaal gegeven tijdens de Koude Oorlog en in de grootmachtdefinitie van Bull. Het is bovendien ook een blijvende realiteit in de wereldverhoudingen na 1991.

2 Territorium en bevolking als basisvoorwaarde voor grootmacht

We gaan hier even dieper in op omvang als een basisvoorwaarde voor elke grootmacht-status, een element dat we bij de bespreking van vorige periodes nog niet behandeld hebben maar wel belangrijk is. Om het even welk ander criterium men ook mag hanteren, het is wel duidelijk dat enkel grote staten grootmachten zijn. In de lijst van Levy (1993) van grootmachten over de laatste vijfhonderd jaar, vinden we bijvoorbeeld haast uitsluitend grote staten. Meer zelfs naarmate zich binnen Europa zelf doorheen de eeuwen een integratie voordeed van verschillende afzonderlijke subregionale systemen (zie Wight, 1986) kunnen we ook zien dat kleinere spelers zoals bijvoorbeeld de Republiek der Verenigde Nederlanden of Zweden, aan belang inboeten en dat enkel de echte grote spelers (Frankrijk, Rusland, het Habsburgse Rijk) er in de 18de eeuw nog toe doen. Uit onze analyse van de 19de-eeuwse Europese verhoudingen blijkt duidelijk het demografisch gewicht van deze grote spelers.

Dit demografisch en territoriaal gewicht als basisvoorwaarde om tot een grootmacht te worden gerekend, speelt tot vandaag. Meer zelfs, sommige staten koppelen een bepaald recht aan hun omvang. Dat was bijvoorbeeld zowel bij China als Brazilië het geval die reeds ten tijde van de Volkenbond meenden recht te hebben op een vaste plaats in de Uitvoerende Raad, puur op basis van hun omvang (Wight, 1986). Bij Brazilië is 'grandeza', dat hier letterlijk genomen moet worden, een vast ingrediënt van zijn nationale identiteit (Lafer, 2000; Murilo de Carvalho, 2000; Soares de Lima & Hirst, 2006). Omgekeerd is men zich in Rusland scherp bewust van de gevolgen van de territoriale en demografische neergang na 1991, terwijl men zich even zeer bewust is van het feit dat het land uiteindelijk nog steeds letterlijk groot is. De uitspraak van Poetins woordvoerder dat Groot-Brittannië een klein eiland is waar niemand naar luistert (Wintour, 6-9-2013), is tekenend voor deze mentaliteit.

Dit meest elementaire element – dat grootmachten groot zijn – is een gegeven dat vaak over het hoofd wordt gezien. In het algemeen gaat men hierbij, zoals in onze bespreking van macht aangeduid, eerder uit van bevolking als criterium dan van territorium. Bovendien zijn grootmachten vandaag groter dan vroeger. De schaalvergroting die het internationaal systeem sinds het einde van de 19de eeuw heeft doorgemaakt, heeft voor gevolg dat vandaag alleen nog werkelijk zeer grote spelers een aanspraak kunnen maken op de grootmachtstatus (Johansson, 2002; Bell, 2005).

3 De verhouding tussen militaire en economische macht in de hedendaagse omschrijving van grootmachten

We hebben er op gewezen dat we sinds de 19de eeuw een evolutie doormaken, waarbij economische ontwikkeling en dus economische macht aan belang wint in vergelijking tot militaire macht. Ondanks het feit dat de relaties tussen de grootmachten tijdens de Koude Oorlog in hoge mate gemilitariseerd waren, leek het ons bovendien dat economische competitie een sleutelrol speelde in de tegenstelling tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.

De vraag is dan hoe deze verhouding vandaag ligt. Buzan is hier bijvoorbeeld enigszins in tegenspraak met zichzelf wanneer hij enerzijds grootmachten vooral in termen van securisatie en desecurisatie beschrijft en weinig aandacht besteedt aan economische macht, maar anderzijds oorlog en allianties niet langer als cruciale instituties van de internationale samenleving ziet. Dit maakt dat andere elementen (leiderschap in internationale organisaties, agendasetting, et cetera) vandaag belangrijker worden. Ons lijkt een bepaalde vorm van militaire macht, en dus bijvoorbeeld ook dreigen met geweld of alliantievorming, toch noodzakelijk te zijn als er sprake is van een rol van securisatie en desecurisatie.

Maar vooral stellen we vast dat militaire macht bij heel wat hedendaagse polariteitsdenkers nog steeds het belangrijkste gegeven is. In de praktijk leunen deze neorealistische denkers nog sterk aan bij de 19de-eeuwse visie op de relatieve verhoudingen tussen verschillende machtsdomeinen. Als zij aandacht besteden aan economische macht dan is het in eerste instantie als een basis voor militaire macht. Mearsheimer (2001) is hierover wellicht het meest expliciet wanneer hij een onderscheid maakt tussen latente (economische) en effectieve (militaire) macht. Ook heel de overstrecth-stelling van Kennedy (1987) gaat er in feite van uit dat er een evenwicht moet zijn tussen de economische basis en de militaire expansie van een staat, waarbij hij echter volgens vele commentatoren, militaire macht uiteindelijk het belangrijkste vindt (zie bijvoorbeeld Black, 2008; Friedberg, 1989; Giddens, Mann & Wallerstein, 1989; Haass, 1988; Rostow, 1988; Shehadi, 1988).

Hier tegenover staan auteurs die vooral de nadruk leggen op economische macht. Zo argumenteert Nye dat voor de meeste staten het creëren van welvaart voor de bevolking vandaag minstens een even belangrijke taak is als het garanderen van veiligheid. Dit geldt volgens hem niet alleen voor democratische staten maar ook voor autoritaire regimes, die minstens oog hebben voor de economische belangen van bepaalde groepen of elites. Economische ontwikkeling is een waarde die vandaag breed in de internationale samenleving

wordt gedeeld, ook al is men het niet altijd eens welk economisch model hiertoe het meest geschikt is. Tegelijkertijd is het verzekeren van die welvaart via militaire veroveringen niet langer mogelijk omwille van de norm van nationale soevereiniteit. Tot op zekere hoogte is dit ook minder relevant omdat territorium en de er mee verbonden rijkdommen (landbouw, grondstoffen) in een industriële samenleving niet de grootste bron van welvaart is, wel het creëren van meerwaarde via de verwerking van die natuurlijke rijkdommen. Dit maakt dat men kan zeggen dat militaire macht relatief aan belang heeft ingeboet, terwijl economische macht belangrijker wordt. Dit wil volgens Nye niet zeggen dat militaire macht niet langer belangrijk is (Nye, 2002, p. 5-6).

Een zelfde benadering vinden we bij Gelb (2010) die ronduit stelt dat omwille van het feit dat oorlog tussen de grootmachten én de opkomende machten vandaag minder en minder tot de mogelijkheden behoort, economische macht veel belangrijker wordt. Hij verwijst hierbij naar China dat een economische reus geworden is maar militair geen wereldwijde actor is. Grote uitzondering is hier de Verenigde Staten die echter veel meer de nadruk zouden moeten leggen op hun economische macht in plaats van hun militaire.

Het blijft echter de vraag in welke mate deze min of meer theoretische beschouwingen ook overeenkomen met de realiteit.

3.1 De relatie economische macht – militaire macht in de publieke opinie

In dit verband vinden we interessante gegevens in de opiniepeiling in opdracht van de Duitse Bertelsmann Stiftung (TNS Emnid, 2006). De enquête werd uitgevoerd in negen landen die allemaal minstens enige grootmachtambities hebben. Het interessante is hier vooral dat expliciet gevraagd wordt naar de eigenschappen waar een staat aan moet voldoen om als een grootmacht – men gebruikt hier de term wereldmacht – te worden beschouwd. De antwoorden vinden we terug in Tabel 26. De eerste lijn geeft het gemiddelde voor de negen landen, daarna volgen de resultaten per land.

Uit de cijfers blijkt vooreerst dat geen enkele factor echt dominant is. Zelfs economische macht haalt maar net iets meer dan vijftig procent als men naar de antwoorden van alle respondenten kijkt, wat er op wijst dat de meeste mensen wellicht niet echt een duidelijk idee hebben van wat een staat tot een grootmacht maakt (TNS Emnid, 2006, p. 11). Dit is een belangrijk gegeven: wat een grootmacht is, is al bij al een diffuus begrip.

Eén ding is echter wel duidelijk: economische macht en groeipotentieel worden veel hoger geëvalueerd dan militaire macht. In de meeste landen wordt het als de belangrijkste factor gezien. Een andere indicator (een sterk onderwijssysteem, onderzoek en ontwikkeling) die nauw verbonden is met economische ontwikkeling, scoort ook hoog en versterkt dus dit beeld. Deze vaststelling houdt trouwens stand wanneer men naar de resultaten per land kijkt. Nergens, ook niet waar militaire macht relatief hoog scoort, met name bij de permanente leden van de Veiligheidsraad, scoort deze machtsvorm even hoog als economische macht of onderwijs, onderzoek en ontwikkeling, en nergens wordt militaire macht zelfs maar op de derde plaats gezet. Het is in tegendeel politieke stabiliteit, een factor die we hier niet bespreken, die naast economische ontwikkeling de belangrijke component lijkt te zijn van grootmachtstatus.

Tabel 26. De belangrijkste eigenschappen van wereldmachten.

herkomst	Economische macht groei/potentieel	Politieke stabiliteit	onderwijs/ R& D	Rijkdom, natuurlijke hulpbronnen	leiderschap, internet agenda setting, veiligheidsleverantie	sociaal & cultureel model	militaire macht	innovatie, adaptatie- vermogen
Gemiddelde	52	49	44	24	23	21	21	17
Brazilië	50	44	68	31	29	21	11	8
China	55	47	51	19	23	17	36	19
Frankrijk	52	36	40	21	31	34	28	18
Duitsland	49	64	54	12	23	24	7	41
India	59	55	41	24	2	7		10
Japan	60	62	23	36	26	29	18	15
Rusland	60	55	22	29	18	9	29	13
VK	44	46	50	22	28	28	24	11
VS	40	28	47	8	22	20	33	13

Vraag: Welke kwaliteiten moet een land volgens U bezitten om als een wereldmacht te worden beschouwd? Duid de drie belangrijkste eigenschappen aan (Indiase respondenten voor militaire macht niet vermeld in bron)

Bron: TNS Emnid, 2006, p. 9-10.

Verder is het ons niet duidelijk waarom het vermogen voor innovatie en adaptie zo laag scoort, wat eigenlijk in tegenspraak is met de hoge score voor onderzoek en ontwikkeling. Ook andere elementen die in de literatuur vaak als een element van de grootmachtstatus worden aangeduid zoals internationaal leiderschap (inclusief agendasetting en voorzien in veiligheid), of een na te volgen sociaal en cultureel model ('soft power') scoren laag. De onderzoekers geven hier geen verklaring voor. Mogelijk is het zo dat de respondenten niet altijd duidelijk weten wat hiermee wordt bedoeld. Dit laatste geldt volgens ons mogelijk minder voor economische macht, politieke stabiliteit, militaire macht, en onderwijssysteem, waarvan wellicht grotere bevolkingsgroepen een min of meer duidelijk beeld hebben.

Deze gegevens worden bevestigd door de vraag wat de grootste hedendaagse bedreigingen zijn, die in een andere vraag aan bod kwam. Weliswaar staat terrorisme (51 %) hier op de eerste plaats maar oorlog (24 %) scoort aanzienlijk minder hoog dan armoede en overbevolking (44 %) of klimaatverandering (44 %). De dreiging van massavernietigingswapens (23 %) wordt nog minder acuut geacht. Ofschoon achter deze gemiddelde cijfers van de dreigingsperceptie nogal wat nationale verschillen schuilgaan (terrorismescore vooral hoog in landen die er ervaring mee hebben), bevestigt de studie wel dat in geen van de onderzochte landen veiligheid en dreiging vandaag in termen van interstate-conflict of massavernietigingswapens worden gezien. In dezelfde lijn blijkt dat de drie belangrijkste taken van de grootmachten de bestrijding van armoede, het terrorisme en de bescherming van het milieu zijn en bijvoorbeeld de strijd tegen de nucleaire proliferatie ver achter zich laten (TNS Emnid, 2006, p. 17-22).

Samenvattend kunnen we dan ook stellen, dat er niet echt een duidelijk beeld bestaat van wat men onder een grootmacht moet verstaan (geen enkele indicator scoort echt heel hoog) maar dat economische indicatoren hier duidelijk hoger scoren dan militaire, en dat klassieke militaire dreigingen (oorlog of kernwapens) door de meeste ondervraagden als minder belangrijk worden beschouwd. Hier staat men ver van het klassieke beeld van een grootmacht als grote militaire macht. Overigens moet dit alles met de nodige voorzichtigheid worden behandeld. Het is niet uitgesloten dat de resultaten eerder weergeven wat de ondervraagden zelf belangrijk vinden (economische welvaart versus militaire macht), dan wat zij vinden dat de basiskenmerken van een grootmacht of wereldmacht zijn. Het oude adagium 'liever boter dan geweren', zou hier wel eens kunnen spelen. Het bevestigt in ieder geval de stelling van Nye dat de creatie van welvaart een wereldwijd ingebed gegeven is, althans bij de publieke opinie.

Vergelijkbare gegevens over de 19de eeuw ontbreken uiteraard en ook over de Koude Oorlog hebben we die niet. We kunnen ons echter wel afvragen of militaire macht anno 1950 even laag zou scoren dan vandaag. Het lijkt aannemelijk dat militaire macht ook hoger zou scoren in het Duitsland van Ranke (die economische macht niet eens vermeldt en militaire macht als essentieel voor de historische evolutie ziet) en Weber (die leefde in sterk militaristische cultuur waarbij militaire en koloniale expansie ook als een voorwaarde voor economische ontwikkeling werd gezien).

3.2 Economische en militaire macht in het beleid

Bovenstaande gegevens zijn gebaseerd op publieke opiniepeilingen en zij vertegenwoordigen niet per definitie de visies van beleidsmakers die uiteindelijk een veel grotere impact hebben op hoe staten zich gedragen. Hun perceptie van de machtsverhoudingen is dan ook belangrijker.

Als we naar de periode na de Koude Oorlog kijken dan is onze indruk in ieder geval dat voor alle grote spelers economische ontwikkeling een cruciale doelstelling is, die bij de meeste minstens zo belangrijk, zo niet belangrijker is dan militaire opbouw. Economische ontwikkeling is uiteraard een intern gegeven maar in de huidige gemondialiseerde economie heeft zij ook altijd internationale aspecten. Het is ook een cruciale taak van het buitenlands beleid de internationale voorwaarden te creëren die gunstig zijn voor de eigen economische ontwikkeling. Maar die doelstelling wordt vandaag nog slechts in beperkte mate met militaire middelen verwezenlijkt. Economische diplomatie, vreedzaam toegang verwerven tot internationale markten, invloed uitoefenen in de internationale organisaties die het kader voor de internationale economische verhoudingen creëren, zijn vandaag veel crucialer.

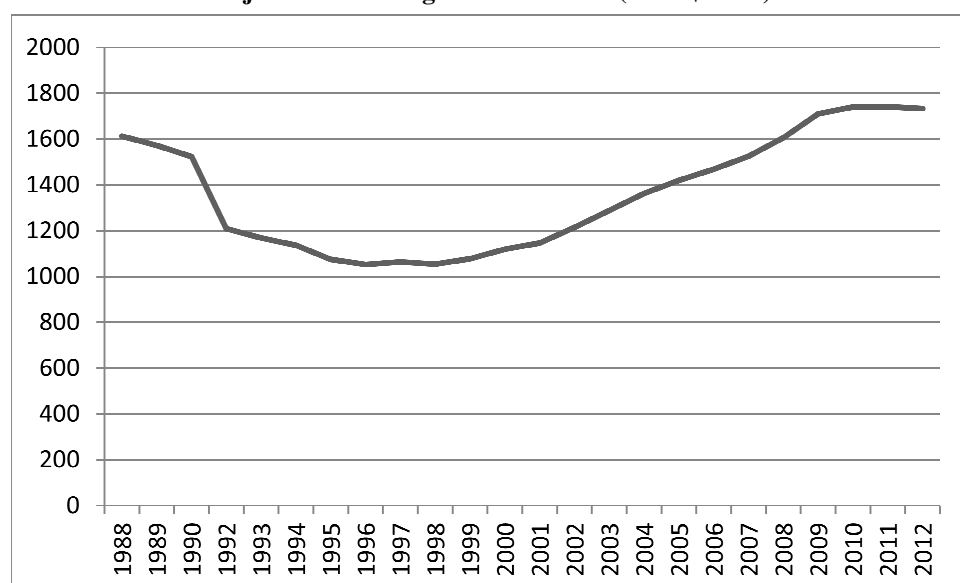
Het groeiend belang van economische macht geeft reden kanttekeningen te plaatsen bij een unipolaire interpretatie van de huidige wereldverhoudingen die zich immers hoofdzakelijk baseert op het verpletterend militaire overwicht van de Verenigde Staten. We mogen er gerust van uitgaan dat dit overwicht nog een hele tijd zal duren, al was het maar

omdat naaste concurrent China een enorme achterstand in te lopen heeft, die het, ook met een steeds groeiend defensiebudget, niet op korte termijn kan inhalen. Maar in de mate dat economische ontwikkeling vandaag belangrijker wordt geacht dan militaire macht en vooral in de verhoudingen tussen de grootmachten zwaarder doorweegt, zwakt dit de relevantie van een unipolaire interpretatie van de huidige wereldverhoudingen sterk af.

Men zou hier de opmerking bij kunnen maken dat alle formeel erkende grootmachten (permanente leden van de Veiligheidsraad) of opkomende machten nog steeds in hoge mate geïnteresseerd zijn in de uitbouw van hun militaire capaciteit. Deze stelling wordt ondersteund door de evolutie van de wereldwijde militaire uitgaven. Na een terugval in de jaren 1990 – voor een groot deel maar niet uitsluitend te wijten aan de instorting van de Sovjet-Unie – kan men vanaf de millenniumwissel opnieuw een stijging van de defensie-uitgaven vaststellen, die pas eindigt na de crisis van 2008 waarna er min of meer sprake is van stabilisatie op een niveau dat hoger is dan tijdens de Koude Oorlog (zie Grafiek 3).

Grafiek 3. Wereldwijde militaire uitgaven 1988-2012 (in US\$ 2011)

Bron: Eigen samenstelling op basis van SIPRI (2013). Geen gegevens beschikbaar voor de Sovjet-Unie in 1991.

Het betreft hier een fenomeen dat niet louter tot de Amerikaanse oorlogen in Afghanistan en Irak of de militaire programma's van de regering van Bush junior te herleiden is, al zijn de Verenigde Staten natuurlijk wel verantwoordelijk voor een groot deel van deze stijging. Meer zelfs, het beperkt zich niet tot de grote spelers maar er is ook een stijging in kleinere landen. Enkel de landen van de Europese Unie vallen buiten deze tendens, al zitten die sowieso op een hoog niveau.

Men zou dus kunnen besluiten dat in de huidige internationale samenleving militaire opbouw niet aan belang inboet. Een militair apparaat lijkt nog steeds een vast onderdeel van de uitrusting van een staat. Bovendien kan men stellen dat er een belangrijk verband bestaat tussen militaire opbouw en het streven naar of het behoud van grootmachtstatus in de internationale samenleving. Tabel 27, afkomstig van SIPRI (Perlo-Freeman & Solmirano, 2014) geeft hier de relatieve stijging van de militaire uitgaven voor de top vijftien van het jaar 2013, in vergelijking met 2004. Niet alleen vinden we hier alle permanente leden van de Veiligheidsraad terug, maar ook de ‘afgezette’ grootmachten Duitsland, Japan en Italië en de nieuwe opkomende mogendheden. Vooral de BRIC-landen zijn opmerkelijke stijgers. Dat geldt uiteraard voor China maar ook voor het heropgestane Rusland en nieuwkomers in de top tien India en Brazilië. Dat laatste land stond begin jaren 1990 niet eens in de top vijftien. De cijfers bevestigen ook de hoger vermelde relatieve neergang van de Europese staten.

Tabel 27. Top vijftien van de militaire uitgaven: stijging (%) tussen 2004 en 2013 (US\$ 2011)

VS	12
China	170
Rusland	108
Saoedi-Arabië	118
Frankrijk	-6,4
VK	-2,5
Duitsland	3,8
Japan	-0,2
India	45
Zuid-Korea	42
Italië	-26
Brazilië	48
Australië	19
Turkije	13
VAE	85

Bron: Perlo-Freeman & Solmirano (2014)

Bij de voorstelling van zijn “*Yearbook 2010*” was de conclusie van SIPRI dan ook als volgt:

[...] rising military spending for the USA, as the only superpower, and for other major or intermediate powers, such as Brazil, Russia, China and India appears to represent a strategic choice in their long term quest for global and regional influence; one that they may be loath to go without, even in hard economic times (SIPRI, 2-6-2010)

Tabel 28. Top vijftien van de militaire uitgaven: Evolutie van het aandeel in het bbp (US\$, 2011)

	1988	1992	1997	2002	2007	2012
VS	5,7	4,8	3,3	3,4	4	4,4
China	..	2,5	1,6	2,2	2,1	2
Rusland/USSR	15,8	4,8	4,3	4,1	3,4	3,9
Saoedie-Arabië	15,2	11,3	11	9,8	8,5	7,9
Frankrijk	3,6	3,3	2,9	2,5	2,3	2,3
VK	4	3,7	2,6	2,4	2,3	2,4
Duitsland	2,9	2	1,5	1,5	1,3	1,4
Japan	0,9	0,9	0,9	1	1	1
India	3,6	2,8	2,7	2,9	2,3	2,5
Zuid-Korea	4,5	3,7	2,9	2,4	2,6	2,8
Italië	2,3	2	1,9	2	1,7	1,7
Brazilië	2,1	1,5	1,6	1,9	1,5	1,5
Australië	2,2	2,2	1,9	1,9	1,8	1,5
Turkije	2,9	3,9	4,1	3,9	2,3	2,3
VAE	..	..	6,8	4,9	3,3	4,7

Bron: SIPRI, 2014 Geen cijfers voor China (1988) en VAE (1988-1992)

Ter illustratie ook nog volgende uitspraak van de Braziliaanse president Dima Rousseff, ter gelegenheid van de inhuldiging van een scheepswerf voor nucleair aangedreven onderzeeërs: *‘This facility allows our country to affirm itself on the world stage and, above all, develop in an independent sovereign way’* (“Brazil launches...”, 1-3-2013, para. 4). De verwijzing naar een wereldwijde en onafhankelijke soevereine rol, refereert duidelijk naar de status van grootmacht, net als de vermelding verder in de speech dat Brazilië zou gaan behoren tot de exclusieve club van enkele landen die over nucleair aangedreven onderzeeërs beschikken (“Brazil launches...”, 1-3-2013). Dit alles ligt in de lijn van wat al vastgelegd werd in de Braziliaanse nationale defensiestrategie van 2008 die de nadruk legt op een sterkere militaire macht, militair-technologische autonomie, die onder meer voorziet in de uitbouw van een onderzeesvloot ter bescherming van de territoriale wateren en de olievelden, en een snelle interventiemacht om de wereldwijde rol van Brazilië waar te maken (Barrionuevo, 18-12-2008; Herz, 2011). Ondanks het feit dat Brazilië zichzelf toch in eerste instantie als een civiele macht ziet, en gelegen is in een regio die gekenmerkt wordt door de afwezigheid van interstatelijke conflicten, lijkt een militaire opbouw toch met zijn status als kandidaatgrootmacht samen te hangen. Brazilië is zoals gezegd, geen alleenstaand geval.

Tegelijkertijd moeten we hier ook nuanceren. Men vergeet dat achter de hogere wereldwijde militaire uitgaven ook een groei van de wereldeconomie, en de nationale economieën schuilgaan. Ook al stijgen de militaire uitgaven, het is zeker niet zo dat ze een steeds groter deel van de nationale welvaart in beslag nemen. Dat blijkt uit de cijfers voor het aandeel van de militaire uitgaven in het bbp van de betrokken landen (zie Tabel 28). Wat we hier zien is dat er bij al deze landen sinds het einde van de Koude Oorlog een

daling waar te nemen is. Deze daling is meer uitgesproken in de Europese landen – in Duitsland halveert het aandeel zelfs maar is wel algemeen. Dat geldt ook voor opkomende mogendheden als India, Brazilië en zelfs China. Al bij al krijgen we dan ook een genuanceerd beeld.

3.3 Bespreking

Deze gegevens leiden inderdaad hoe men het draait of keert tot een paradox. Enerzijds is het een algemeen aanvaard gegeven dat economische ontwikkeling vandaag een belangrijke, zo niet de belangrijkste, taak van de staat is. Anderzijds is het ook zo dat alle grote staten veel uitgeven aan militaire uitrusting, en grote legers hebben. We moeten zelfs vaststellen dat in absolute cijfers de militaire uitgaven bij de meeste van deze spelers de laatste twintig jaar zijn gestegen, de landen van de Europese Unie uitgezonderd. Deels hangen de hoge militaire uitgaven van grote staten samen met hun pure omvang (langere grenzen, eventuele interne taken, enz.) maar zoals de uitspraak van SIPRI getuigt, is er ook het feit dat beleidsmakers militaire macht nog steeds zien als een cruciaal attribuut van de grootmachtstatus. Anderzijds moeten we ook vaststellen dat het aandeel van de militaire uitgaven in de overheidsuitgaven in het bbp en in de overheidsuitgaven, bij de grote spelers is gedaald. Dat is echt niet alleen een Europees fenomeen zoals vaak wordt beweerd. Hoe deze paradox te verklaren?

Hier lijkt het ons vooreerst dat het beeld vertroebeld wordt door de vergelijking met de Koude Oorlog, die uiteraard nog vers in het geheugen ligt. Deze werd gekenmerkt door een hoge mate van militarisering en zelfs nuclearisering, van de relatie VS-USSR, en breder genomen de Oost-Westtegenstelling, die het centrale gegeven van deze periode was.

Zoals we gezegd hebben vormen kernwapens, niet langer het centrale gegeven waarrond de verhoudingen tussen de grote spelers draaien. Hun rol is al bij al veel minder belangrijk in de onderlinge verhoudingen, en men kan zelfs stellen dat zij zeker niet het onderscheid tussen kleine en grote spelers uitmaken. Maar ook meer algemeen spelen militaire aspecten vandaag veel minder een rol. De relaties tussen de grote spelers, ook bijvoorbeeld tussen China en de VS, zijn veel complexer geworden en spelen zich af op verschillende terreinen zonder dat daarom de militaire aspecten altijd en overal de boventoon voeren. Geen enkele van huidige spelers is in zijn verhouding tot zijn collega's uitsluitend bezig met het onderling meten van militaire capaciteit, in welke zin dan ook. In de Koude Oorlog was dat wel het geval, het bleef de belangrijkste wijze waarop het politiek-ideologisch conflict werd gepercipieerd.

Maar dit kan de verkeerde indruk wekken dat militaire macht en de veiligheid van de staat, voor de grootmachten niet langer belangrijk zijn. Het tegendeel is nog steeds het geval (de Montbrial, 7-1-2013). Alle grootmachten (ook de oude machten van de EU via hun samenwerking in de NAVO) blijven zich indekken tegen een eventueel conflict met andere grootmachten, ook al is dit vanuit de ervaring van de laatste vijftig jaar een weinig realistisch scenario. Meer zelfs een land als Brazilië dat na de democratisering de competitie met Argentinië stopzette, en dus in feite in een uitzonderlijk veilige omgeving opereert, lijkt extern gerichte militaire macht nu belangrijker te vinden dan vroeger en legt hierbij het verband met zijn grootmachtpretenties.

Ook hier is de vergelijking met de 19de eeuw interessant. Ook al waren de relaties tussen de grootmachten veel complexer dan louter militair, ook al waren er relatief lange periodes zonder directe confrontaties of zelfs dreiging met confrontatie, uiteindelijk zag men oorlog en dus de militaire capaciteit, als de ultieme ratio van de onderlinge machtsverhoudingen. Eén verschil is, dat vandaag veel meer nog dan in de 19de eeuw oorlog tussen grootmachten een zeer uitzonderlijke, zo niet onbestaande praktijk is. Dit maakt dat opbouw van militaire capaciteit los komt te staan van directe oorlogsvoering tussen de grootmachten onderling zoals dat ook in de Koude Oorlog al het geval was.

4 Grootmachten na de Koude Oorlog: de afwezigheid van een consensus over identificatie van de grootmachten

Volgens Buzan (2004a) is minstens een deel van de discussie over de huidige polariteitsverhoudingen terug te voeren op de onduidelijkheden rond wie vandaag een grootmacht is en wie niet. Een probleem dat hij zelf slechts gedeeltelijk oplost, door een onderscheid te maken tussen regionale machten en wereldwijde spelers en een aantal indicaties te geven over de criteria waaraan wereldwijde spelers moeten voldoen. Deze kwestie belast niet alleen elke discussie over de huidige polariteitsverhoudingen, hier is ook een belangrijk verschil met de 19de eeuw. Die verhoudingen werden, zeker in Europa gekenmerkt door een grote stabiliteit in het aantal en de identiteit van de grootmachten. Alleen Italië kwam hier vanaf 1860 bij, en buiten Europa, de Verenigde Staten en Japan naar het einde van de eeuw.

Vandaag worden we geconfronteerd met een wereld van oude supermachten uit de Koude Oorlog (de VS en Rusland), formeel erkende grootmachten (permanente leden van de Veiligheidsraad) die deze status danken aan vergane glorie – wat Brzezinski (2012) residuele grootmachten heeft genoemd, meer bepaald Frankrijk en Groot-Brittannië – en China dat pas nu die status op materieel vlak echt waarmaakt. Dan zijn er landen die ooit uit de formele grootmachtclub zijn gezet maar nog steeds enige ambities koesteren (Japan, Duitsland en zelfs Italië). Verder zijn er de zogenaamde nieuwe of opkomende machten die nooit formeel als grootmacht zijn erkend maar die status wel claimen. Dat zijn in de eerste plaats India en Brazilië. In hun kielzog volgen een aantal andere spelers, die niet per definitie aanspraak maken op een formele erkenning als grootmacht maar wel enige ambities hebben op internationaal vlak, en vaak genoemd worden als belangrijke spelers: Zuid-Korea en Indonesië, Turkije, Argentinië en Zuid-Afrika zijn hier maar enkele van de vaak vernoemde landen. Tot slot zijn er nog een aantal nieuwe entiteiten, die niet onder de traditionele noemer van de natiestaat vallen, maar wel belangrijke internationale spelers zijn. De Europese Unie is hier de belangrijkste.

Het valt op dat er in de polariteitsliteratuur weinig of geen aandacht is voor implicaties van gelijktijdige opkomst van zo een groot aantal belangrijke spelers, en nieuwe types spelers wat toch een belangrijke verandering van de polariteitsverhoudingen inhoudt. Het probleem wordt onder de tafel geveegd, door zich vooral te concentreren op de toplaag van de grootmachten en polariteit vervolgens in hiërarchische termen te definiëren. Er is weinig aandacht voor het buitenlands beleid van de betrokken staten of de interne dynamieken (economische ontwikkeling, etc.) die maken dat bepaalde staten zich als grootmacht opwerpen (Schenoni, 2012). Andere benaderingen gaan zo breed dat ze ook nog

weinig zeggen. Zo geeft een Franse studie uit 2007 met als titel « *Les grandes puissances du XXI siècle* » in feite een ‘tour d’horizon’ van een hele reeks mogelijke grootmachten, waarbij in praktijk alle lidstaten van de G20, de EU, plus landen als Nigeria, Iran en Egypte tot en met Israël, onder de loep worden genomen (Gauchon & Huissoud, 2007). Het is duidelijk dat hier een wel heel breed staal wordt genomen.

In wat volgt brengen we een aantal elementen samen die typisch zijn voor een aantal spelers die zichzelf als grootmacht zien of door andere zo gezien worden. Wanneer we later onze eigen analyse van de polariteitsverhoudingen maken, zullen we zelf een selectie maken van grote spelers die we als potentiële grootmachten zien.

4.1 Grootmachtstatus na de Koude Oorlog: het probleem van de formele erkenning

In onze bespreking van de Koude Oorlog hebben we aangeduid dat er sinds 1945 een breuk is ontstaan tussen de erkende grootmachten (de permanente leden van de Veiligheidsraad) en de feitelijke situatie waarbij men eigenlijk enkel de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als werkelijke grootmachten kon beschouwen. Deze situatie werd na 1991 nog verscherpt. Enerzijds was er de vrij plotse implosie van de Sovjet-Unie, die maakt dat Rusland – de officieel erkende opvolger van de Sovjet-Unie – in termen van elementaire materiële capaciteit (bevolking, territorium, economie) niet langer als gelijke van de Verenigde Staten kon worden beschouwd. Het is dit fenomeen dat aanleiding gaf tot het meest simpele mathematische argument ($2 - 1 = 1$) voor unipolariteit. Anderzijds werden een aantal langetermijntendensen over het hoofd gezien: de opkomst van China en andere ‘derdewereldeconomieën’, de Europese eenwording, etc. Sommige van deze fenomenen waren al aan de gang voor 1991, andere werden pas daarna echt duidelijk. In ieder geval kan men zeggen dat zij samen de breuk tussen de formeel erkende grootmachten en diegene die meenden aanspraak te maken op grootmachtstatus, versterkten. Bovendien werd wie men, los van de formele erkenning, als grootmacht moest beschouwen minder duidelijk.

De problematiek van de formele erkenning blijft dus voortduren. Landen als Brazilië en India zien in een permanent lidmaatschap van de Veiligheidsraad duidelijk een erkenning als grootmacht. Hurd wijst er bijvoorbeeld op dat er in de twee decennia na 1990 door landen met ambities voor een permanent lidmaatschap in de Veiligheidsraad een heel discours in termen van legitimiteit, representativiteit, diversiteit en efficiëntie van de Raad werd ontwikkeld. Deze redeneringen vertonen volgens hem echter weinig interne samenhang en verhullen de werkelijke beweegredenen van de betrokken staten: namelijk het streven naar de macht, het prestige en status die met een permanent lidmaatschap gepaard gaan (Hurd, 2008).¹ Weliswaar is permanent lidmaatschap van de Veiligheidsraad op zich een bron van macht en in een context waarin het internationale leven zich meer en meer institutionaliseert, wordt die institutionele macht steeds belangrijker. Maar Hurds analyse wijst er daarnaast ook op dat dit lidmaatschap ook gezien wordt als een formele

---

¹ Hurd wijst wel op de retorische kracht van dit soort discours, dat daarom niet per definitie zonder effect is. Zie ook Finnemore (2009).

erkenning van de grootmachtstatus (zie ook Nayar & Paul, 2003; Perkovich, 2003; Soares de Lima, 2008). Men kan zelfs stellen dat de moeilijkheden waarop de hervorming van de Veiligheidsraad telkens opnieuw stuit mede te maken hebben met de erkenning als grootmacht die er mee samenhangt (Voeten, 2008).

Terwijl permanent lidmaatschap van de Veiligheidsraad gezien wordt als de ultieme erkenning van de grootmachtstatus, moeten we opmerken van er ook op andere wijze een zekere erkenning kan bestaan van de opkomende mogendheden. Dat geldt zeker op economisch vlak. De dialoog tussen de G7/G8 (einde jaren 1990 trad Rusland toe) met de zogenaamde 'Outreach Five' (Brazilië, India, Mexico, China en Zuid-Afrika) sinds de bijeenkomst van Heiligendam in 2007 komt zeker voort uit het bewustzijn dat, los van de positie in formele organisaties, er nood is aan overleg met de zogenaamde 'vetospelers'. Hiernaast is er ook het interessante gegeven dat opkomende mogendheden zelf onderling informele of semi-formele clubs oprichten. We denken hier aan groepen als IBSA (India, Brazilië, Zuid-Afrika) of de topontmoetingen tussen de BRICS-landen, waartoe tegenwoordig ook Zuid-Afrika wordt gerekend. Dit soort alternatieven voor G7/G8 bijeenkomsten geven het signaal dat men minstens elkaar bekijkt als een belangrijke speler.

Het wordt al moeilijker om zulke connotatie van erkenning als belangrijke speler vast te hangen aan bijeenkomsten als die van de G20. Toch kan men hier stellen dat de meeste van deze landen een zeker economisch gewicht hebben, zij het dat dit zeker niet als het enige criterium is dat voor lidmaatschap wordt gehanteerd. Maar in het algemeen lijkt het ons dat een groep van twintig landen toch wel erg groot is om nog van een 'grootmachtclub' te kunnen spreken. Dat geldt al helemaal voor evenementen als 'The Nuclear Security Summit' met meer dan vijftig deelnemers. Dit soort initiatieven lijkt er eerder op te wijzen dat er enerzijds beperkingen zijn aan grootmachtbeheer om de huidige wereldproblemen aan te pakken terwijl er anderzijds wel een nood lijkt te zijn aan alternatieven voor de grote sterk formeel georganiseerde internationale organisaties.

4.2 Informele erkenning: perceptie en zelfperceptie bij het bredere publiek

De onduidelijkheid in de perceptie over wie grootmacht is, blijkt ook uit de resultaten van een opiniepeiling in opdracht van de Bertelsmann Stiftung, uitgevoerd in negen landen: de P5, Japan, Duitsland, India en Brazilië, kortom zowat alle landen die doorgaans worden genoemd als feitelijke of potentiële grootmachten. Zij legde de vraag voor wie men in 2006 als grootmachten – de studie gebruikt de term wereldmachten – zag en welke landen dat in 2020 zouden zijn. Naast de landen waarin de peiling werd uitgevoerd, werden ook Zuid-Afrika, de Verenigde Naties en de Europese Unie als potentiële kandidaten naar voor geschoven. Tabel 29 en Tabel 30 geven de resultaten weer voor 2006 en 2020.

Tabel 29. De wereldmachten in 2006 (% van respondenten)

herkomst	VS	China	Japan	VK	EU	Rusland	VN	Duitsland	Frankrijk	India	Brazilië	Z-Afrika
Gemiddelde	81	45	37	33	32	27	26	26	21	12	5	4
Brazilië	71	26	41	15	15	10	10	26	14	2	15	2
China	84	44	24	31	17	21	11	23	15	3	1	1
Frankrijk	89	61	45	27	49	22	28	30	33	9	4	3
Duitsland	90	68	57	39	75	50	66	41	40	12	7	5
India	85	34	29	36	7	26	7	20	13	39	3	4
Japan	63	31	16	17	20	9	21	8	9	6	1	1
Rusland	77	26	28	29	25	45	20	29	17	8	2	2
VK	89	66	53	68	53	43	53	42	34	17	5	9
VS	81	51	35	34	24	18	22	17	11	12	5	5

Tabel 30. De wereldmachten in 2020 (% van respondenten)

herkomst	VS	China	Japan	EU	Rusland	India	VN	VK	Duitsland	Frankrijk	Brazilië	Z-Afrika
Gemiddelde	57	55	32	30	26	24	23	22	20	16	10	6
Brazilië	39	32	30	14	10	6	10	10	17	12	32	4
China	42	71	19	14	10	6	9	17	18	12	4	2
Frankrijk	60	73	34	49	19	31	18	15	16	19	10	4
Duitsland	82	79	59	77	55	25	67	32	40	35	13	12
India	21	43	31	4	22	76	9	19	16	10	4	7
Japan	40	40	13	17	7	12	15	8	5	5	2	2
Rusland	50	34	23	17	42	9	14	18	17	10	2	2
VK	78	72	47	53	40	30	48	54	37	32	10	15
VS	66	54	32	24	16	17	19	27	14	9	9	7

Bron: TNS Emnid, 2006, p. 13-4 & 16.

Gemiddelde: De gemiddelde score van de negen ondervraagde landen, niet gewogen in verhouding tot de bevolking.

Uiteraard gaat het hier over een bevraging bij doorsnee burgers, niet bij politici of diplomaten, maar men krijgt hier toch een zeker beeld van hoe de inwoners van de betrokken staten de status van hun thuisland en die van andere staten met grootmachtambities zien.

Vooreerst is er een omzeggens volledige consensus over de status van de Verenigde Staten als wereldmacht anno 2006: meer dan tachtig percent van de ondervraagden duidt de VS als wereldmacht aan. Het Amerikaanse zelfbeeld beantwoordt hierbij overigens perfect aan wat men daar gemiddeld wereldwijd over denkt. Dat de Verenigde Staten een grootmacht zijn, staat dus buiten kijf. Daarnaast lijkt er ook een grote consensus te zijn dat Zuid-Afrika en Brazilië in 2006 geen grootmachten zijn. Zij scoren gemiddeld minder dan tien percent (TNS Emnid, 2006, p. 15). China scoort het tweede hoogste, maar de kloof met Japan is niet zo groot. Maar zij worden gemiddeld geen van beide in 2006 door meer dan de helft van de ondervraagden aangeduid. Als we stellen dat een gemiddelde van minstens vijftig percent van positieve antwoorden noodzakelijk is om van een groot-

macht te kunnen spreken, wat een redelijke norm lijkt, dan was de wereld in 2006 volgens deze enquête unipolair, zij het dat men niet ver af was van een bipolaire situatie.

Dit wordt bevestigd door Tabel 30 die weergeeft hoe men in 2006 dacht dat de wereldverhoudingen er in 2020 zouden uitzien. Wat hieruit blijkt is een duidelijke neergang van de Verenigde Staten, vooral in de ogen van de BRIC-landen maar opmerkelijk genoeg ook in de eigen perceptie. Hier tegenover staat een verdere steile opgang van China, waarover een algemene consensus bestaat, maar die vooral zeer groot is in de ogen van de Chinezen zelf. Volgens deze enquête evolueren we dus tegen 2020 naar een bipolaire Amerikaans-Chinese wereld.

Verder, en niet onbelangrijk zijn er belangrijke verschillen tussen de landen onderling, zowel wat de eigen perceptie betreft als de perceptie van en door anderen. Frappant voorbeeld is hier wederom China dat in 2020 enkel nog zichzelf en de Verenigde Staten echt belangrijk vindt. De VS zelf heeft een genuanceerder beeld: ook de EU, Japan en het Verenigd Koninkrijk spelen hier nog enigszins een rol. In die zin is de visie van het Amerikaanse publiek op de toekomstige evoluties meer multipolair dan die van het Chinese die eerder naar bipolariteit neigt. Wat de EU betreft, moeten we dan weer vaststellen dat het eigenlijk vooral in de eigen lidstaten is, dat haar rol zowel in 2006 als in 2020 hoog wordt geëvalueerd, vooral dan in Duitsland en opmerkelijk genoeg ook in Groot-Brittannië.

Het is daarom interessant bovenstaande cijfers uit elkaar te halen en de zelfperceptie van een land tegenover de perceptie door andere landen te zetten. Dit gebeurt in Tabel 31 die we zelf hebben samengesteld op basis van de gegevens uit de enquête.

Tabel 31. Perceptie en zelfperceptie van wereldmachten in 2006 en 2020.

	2006			2020	
	<i>Perceptie</i>	<i>Zelfperceptie</i>		<i>Perceptie</i>	<i>Zelfperceptie</i>
Brazilië	4	15	Brazilië	7	32
China	45	44	China	53	71
Duitsland	24	41	Duitsland	18	40
EU (*)	14	59	EU (*)	12	60
Frankrijk	19	33	Frankrijk	16	19
India	9	39	India	18	76
Japan	39	16	Japan	34	13
Rusland	25	45	Rusland	23	42
VK	29	68	VK	18	54
VS	81	81	VS	55	66

Bron: Eigen berekening op basis van TNS Emnid, 2006, p. 13-4 & 16.

Perceptie is de gemiddelde perceptie van de andere landen, zonder de eigen perceptie in het betrokken land.

(*) Zelfperceptie = gemiddelde van Franse, Duitse en Britse perceptie.

Wat we hier zien is dat in 2006 eigenlijk alleen de Verenigde Staten en China een zelf-perceptie hebben die ongeveer overeenkomt met hun perceptie in andere landen. Japan, toen reeds in een economische crisis, lijkt daarentegen een relatief laag zelfbeeld te hebben. Voor alle andere landen geldt dat de zelfperceptie als grootmacht hoger ligt dan de perceptie door andere staten. Hierbij is vooral het Britse zelfbeeld opvallend. Niet minder dan 66 % van de Britse respondenten, met andere woorden een aanzienlijke meerderheid, zien zichzelf als grootmacht tegen gemiddeld 29 % van de respondenten uit andere staten. De onderzoekers concluderen dan ook droogweg: *'Whereas the majority of the British still regard their own country as a world power next to the United States and China, this view is not shared by the other states.'* (TNS Enmid 2006, p. 14). Groot-Brittannië is hiermee de enige van de oude Europese mogendheden waar een meerderheid van de publieke opinie nog steeds overtuigd is van de grootmachtstatus. Dit in tegenstelling tot Duitsland (41 %), Frankrijk (33 %) en opmerkelijk genoeg zelfs Rusland (45 %). Hier ligt wellicht een andere historische ervaring aan ten grondslag. In Frankrijk begon het debat over de grootmachtstatus al na 1870, Duitsland verloor twee oorlogen. Opmerkelijk: ook in de andere opvolger van het Britse rijk, India, is er een groot verschil tussen de zelfperceptie en de externe perceptie.

Als we vervolgens naar de cijfers voor 2020 kijken dan blijkt hieruit vooral een enorm optimisme in opkomende landen India (76 percent), China (71%) en in mindere mate Brazilië (32 %). Japan blijft met een negatief zelfbeeld opgescheept. De kloof tussen de relatief hoge zelfperceptie en de perceptie door anderen is bijzonder hoog in India maar blijft ook in andere landen bestaan. In sommige landen neemt zij af (Rusland), of verdwijnt omzeggens (Frankrijk), elders vergroot ze. Duitsland uitgezonderd is er echter een pessimistische trend in alle Westerse landen, inclusief de Verenigde Staten. Opvallend is wel dat voor de EU-ingezetenen de EU wel een grootmacht blijft, ook in 2020. Ook hier is er echter een enorme kloof met de externe perceptie (60 versus 11 %).

Samenvattend kunnen we stellen dat in de ogen van de publieke opinie in de betrokken landen de huidige wereldverhoudingen gekenmerkt worden door een hoge mate van onzekerheid betreffende de huidige en toekomstige status van een aantal belangrijke spelers. Deze onzekerheid wordt, zoals we al hebben gezien, nog verhoogd door het feit dat het niet echt duidelijk is welke elementen (militair, economisch, etc.) een land tot grootmacht maken.

Wat perceptie en zelfperceptie betreft kan men enkel stellen dat alleen de Verenigde Staten onverkort als grootmacht worden beschouwd, en China duidelijk als een grootmacht op relatief korte termijn. Maar voor alle andere spelers is dit onduidelijk. Perceptie en zelfperceptie liggen in de publieke opinie vaak ver uit elkaar, waarbij de ondervraagden in de opkomende mogendheden van mening zijn dat zij in de toekomst meer recht zullen hebben op een erkenning van grootmacht dan vandaag.

In wat volgt bespreken we de perceptie bij de 'opkomende machten' India, Rusland, en bij de Europese Unie. Allemaal spelers waarvan de grootmachtaanspraken vandaag, veel meer dan die van de Verenigde Staten of China, onduidelijk zijn.

4.3 India: wijzigende perceptie, zelfperceptie en machtsperceptie

De historische aanspraken op grootmachtstatus van India gaan al terug tot de onafhankelijkheid in 1947 en zelfs vroeger. Brits-Indië was immers lid geweest van de Volkenbond en was vertegenwoordigd op de Conferentie van San Francisco van 1945 waar voorstellen circuleerden voor het opnemen van Brits-Indië als permanent lid van de Veiligheidsraad (Nayar & Paul, 2003, p. 66-7, 128-9; Russell & Muther, 1958, p. 351-5).

4.3.1 Historische, culturele en politieke elementen

Verscheidene elementen lagen aan de basis van deze Indiase grootmachtpretenties. Zijn omvang zowel in termen van territorium als in termen van bevolking zijn er zeker één van.

Het onafhankelijke India zag zichzelf ook als de opvolger van oudere imperiale rijken en vooral ook van de Britse Raj, waarvan het trouwens de bureaucratie en bestuurlijke tradities erfde. Gegeven het gewicht dat Indië in het Britse imperium had, zag het zichzelf als een natuurlijke kandidaat voor die rol. Er speelde bij dit alles ook een belangrijk historisch en cultureel bewustzijn mee. Zeker ten tijde van Nehru zag India zich immers ook als de vertegenwoordiger van een oude en unieke beschaving die juist omwille van haar uniciteit een belangrijke bijdrage aan de wereldwijde ontwikkeling kon geven. Dat een groot deel van de Indiase bevolking in armoede leefde, werd hierbij eerder als een voordaan een nadeel gezien.

Kortom, vanaf de onafhankelijkheid heeft men gepoogd voor zichzelf een rol op wereldvlak uit te tekenen, mede via de weigering zich in te passen in de bipolaire structuur die de wereld na de Tweede Wereldoorlog kenmerkte. In de Nehruviaanse traditie zag India voor zichzelf een rol weggelegd in het internationaal beheer en het opkomend netwerk van multilaterale organisaties, waarbij economische en militaire ontwikkeling minder belangrijk werden geacht dan diplomatie en internationaal recht. In dit licht heeft India ook altijd gemeend dat het recht had op een permanente zetel in de VN-Veiligheidsraad.

4.3.2 Verschuivingen en verschillen in perceptie, zelfperceptie en machtsperceptie

Hierbij dient men echter te beseffen dat de status van grootmacht zeker niet de enige relevante identiteit was die speelde in het Indiase buitenlands beleid. Het land heeft zichzelf immers ook steeds gezien als een postkoloniaal land, een leider van het Zuiden en van de Beweging van Niet-gebonden Landen. In die zin bood het een alternatief voor het traditionele grootmachtbeheer dat in de perceptie van het zuidelijk halfrond steeds sterk met het koloniale verleden wordt verbonden (Narlikar, 2006, 2011).¹ Dit maakt ook dat analyses, zoals die van Nayar en Paul (2003) die het Indiase beleid louter in termen van strategieën

---

¹ Larson en Shevchenko (2010) zien de strategie van Nehru om India te promoten als een wereldleider op basis van zijn culturele en spirituele uniciteit, de kracht van zijn grote maar arme bevolking, en zijn ondersteuning van internationale organisaties als een typische strategie van 'social creativity' waarbij zwaktes als een sterkte worden voorgesteld. Men verlegt de criteria voor het verwerven van een bepaalde status naar een ander domein.

voor het bereiken van grootmachtstatus bekijken, eenzijdig zijn. India was en is immers nog steeds een ontwikkelingsland. Als India zich hard opstelt in sommige handelsdiscussies over landbouw dan is dat ook gewoon omdat het letterlijk het levensbelang van zijn boeren moet verdedigen (Narlikar, 2011). Ook dat is dus een deel van de Indiase identiteit.

Het neemt niet weg dat de ambitie om als grootmacht erkend te worden een blijvend gegeven is. Wat we sinds de tijd van Nehru wel zien, is dat er een hele evolutie heeft plaats gehad in het denken over hoe dit te bereiken. Bovendien is er op dit punt niet altijd eensgezindheid binnen de Indiase elite. Dit toont meteen aan dat een genuanceerde benadering van de Indiase zelfperceptie op zijn plaats is. India is een democratische staat en dit maakt dat visies op de eigen positie in de wereld, en welke de belangrijkste machts-elementen zijn, niet altijd door iedereen binnen de politieke elite worden gedeeld.

Sinds de verloren Indiaas-Chinese oorlog van 1962 en de eerste Chinese nucleaire test van 1964, is minstens een deel van de Indiase beleidsmakers zich ervan bewust dat de versterking van de economische en militaire machtsbasis (al dan niet inclusief een nucleaire capaciteit) van het land, een noodzakelijke voorwaarde is voor erkenning als grootmacht. Deze beleidsmakers menen dat een onafhankelijke koers, louter gebaseerd op respect voor het internationaal recht zoals die tot dan door Nehru werd voorgestaan, op zich niet voldoende is (S. P. Cohen, 2002; Mukherjee, 2010; Nayar & Paul, 2003; Paul & Shankar, 2007). Volgend citaat is in dit opzicht sprekend:

India is not as convinced of its historical uniqueness as it once was, and prefers to cast itself officially as an ordinary if significant nation tending to the imperatives of its economic development rather than a country obsessed by the quest of great-power status. Economic prosperity is seen by most Indians as the key to India's attainment of greater power in the years to come. (Malone & Mukherjee, 2010, p. 149-50).

Hier vinden we twee belangrijke elementen. Vooreerst is de grootmachtstatus van India niet de enige identiteit die telt, zij is dus zeker niet absoluut. Ten tweede is er intern een verschuiving merkbaar in de perceptie van de relevante machtsbasis van een grootmacht: van beschavingselementen naar militaire macht (al dan niet nucleair) en vooral economische ontwikkeling.

4.3.3 De nucleaire optie en de grootmachtstatus

Het verwerven van een eigen kernmacht kan ook gezien worden als een uiting van dit besef dat grootmachtstatus militaire macht veronderstelt (S. P. Cohen, 2002; Malone & Mukherjee, 2010; Mukherjee, 2010; Narlikar, 2007, 2011; Nayar & Paul, 2003; Paul & Shankar, 2007).

Uiteraard gaat het hier niet om een recent fenomeen: de eerste Indiase nucleaire test dateert al van 1974. De perceptie dat kernwapens een typisch attribuut van grootmachten

zijn, vormt minstens voor een deel de achtergrond van deze test en ook van het openlijk opteren voor de kernwapenstatus in 1998 (S. P. Cohen, 2002, p. 157-97; Nayar & Paul, 2003; Paul & Shankar, 2007). Sommige auteurs zien bijvoorbeeld een duidelijk verband tussen het toetreden van de Volksrepubliek China tot de Veiligheidsraad (formele erkenning) en de eerste Indische nucleaire test van 1974 (Malone & Mukherjee, 2010). Nayar en Paul stellen in verband met de nieuwe kernproeven in 1998 het volgende:

One of the key reasons for the nuclear tests in 1998 by the BJP-led government was to achieve the party's longstanding objective of great-power status for India. From the point of view of the BJP, all major powers in the international system are currently nuclear weapons powers and it was imperative for India to declare its nuclear capability in order to assert its major-power position. (2003 p. 27)

Tegenover deze op status gerichte interpretatie die Nayar en Paul aan het Indiase kernwapenprogramma geven, kan men ook argumenteren dat het zijn oorsprong vindt in de specifieke regionale en lokale situatie, met name de noodzaak van een tegenwicht voor de Chinese (in jaren 1970) en Pakistaanse kernwapens (in de jaren 1990). De weigering van India om het NPT-Verdrag, waarvan het oorspronkelijk een promotor was, te ondertekenen, had mede te maken met het feit dat China – dat zich buiten het NPT hield – als kernwapenstaat werd erkend terwijl India er niet in slaagde een nucleaire veiligheidsgarantie van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie af te dwingen (Ganguly, 1999; Ganguly & Pardesi, 2009; Narlikar, 2008). In 1998 verwees de toenmalige regeringspartij BJP ter rechtvaardiging van de kernproeven in een door de Clintonregering gelekte nota naar de noodzaak van een tegenwicht tegen de Chinese kernmacht en de Chinese steun aan het Pakistaanse programma (Malone & Mukherjee, 2010). Dit ondersteunt een interpretatie in termen van een nucleair ‘balancing’ gedrag. Cohen beschouwt deze verklaring echter eerder als een onderdeel van een communicatiestrategie, dan de werkelijke motivatie van de BJP (S. P. Cohen, 2002, p. 178). In ieder geval is het duidelijk dat er binnen de Indiase politieke elite verschillende redeneringen werden gehanteerd ten voordele van kernwapens, waarvan het door de BJP gelegde verband tussen kernwapens, grootmachtstatus en nationale identiteit, er één was, maar niet het enige. Maar deze invulling kreeg door een samenloop van omstandigheden in de jaren 1990 wel meer en meer de bovenhand (S. P. Cohen, 2002, p. 172-9).

Hier tegenover staat dat de Indiase nucleaire testen er volgens Narlikar ook toe bijgedragen hebben dat het land serieuzer werd genomen dan vroeger, en men het meer als een grootmacht beschouwde. Dit is echter mee te verklaren omdat India zelf een onbesproken reputatie heeft op het vlak van proliferatie en bovendien met zijn ‘no first use’ verklaring heeft getoond dat het inzake nucleaire strategie de nodige terughoudendheid aan de dag legt (Narlikar, 2007, 2011).

4.3.4 Wijzigingen in externe perceptie en behandeling

India is, zoals de meeste opkomende mogendheden, ook een voorbeeld van de spanning die tussen perceptie en zelfperceptie kan bestaan en hoe snel die kan wijzigen. Dat geldt

niet alleen voor de publieke opinie maar ook voor beleidsmakers. Nog in 2004 stelde Buzan (2004a) dat het gemakkelijk was in India zelf stemmen te vinden die van oordeel zijn dat het land recht heeft op grootmachtstatus terwijl er buiten India nauwelijks iemand die mening deelde of India een voorschot wilde geven op zijn potentiële ontwikkeling. Hooguit vond men, volgens Buzan, uitspraken zoals die van Bush junior die stelde dat India het potentieel had een van de grote democratieën van de 21ste eeuw te worden (Buzan, 2004a, p. 61).

Buzan wil hier een voorbeeld geven van hoe perceptie en zelfperceptie van elkaar kunnen verschillen. Maar zijn uitspraak is zelf ook een illustratie, hoe snel percepties en het bijbehorend gedrag kunnen wijzigen. Men kan zelfs stellen dat de uitspraak van Buzan in 2004 al in zekere mate achterhaald was. Zij gold wellicht meer in de jaren 1990 toen men ook al een veranderde houding ten aanzien van India zag (Perkovic, 2003). Maar wat de Amerikanen betreft, spreekt het beleid van onder G. W. Bush ten aanzien van India boekdelen. Het nucleaire samenwerkingsprogramma dat tussen beide landen in 2006 werd afgesloten en de samenwerking met de 'Nuclear Suppliers Group' (NSG) en het 'Missile Technology Control Regime' (MTCR) komt in feite neer op de erkenning van India als kernwapenstaat, vergelijkbaar met wat daar onder het NPT wordt onder verstaan (Mohan, 2006; Narlikar, 2007, 2011). In november 2010 omschreef Obama tijdens een staatsbezoek het land als een 'emerged power', dat recht heeft op een permanente zetel in de Veiligheidsraad, en de Amerikaanse-Indiase relaties als een 'defining partnership' (Reynolds, 8-11-2010). Dit komt onverkort neer op een informele erkenning als grootmacht.

Vanwaar deze veranderde Amerikaanse houding? Verscheidene elementen spelen hier een rol, en zeker niet alleen de Indiase economische groei, die enerzijds een ouder fenomeen was en anderzijds nog vele zwakheden vertoonde (Narlikar, 2006, 2011).

Minstens zo belangrijk waren de gewijzigde machtsverhoudingen in Azië waarbij de Verenigde Staten op zoek gingen naar tegenwicht tegen China. Dit maakt dat India voor de Verenigde Staten belangrijker wordt en bovendien omwille van zijn democratisch regime aantrekkelijk (Mohan 2006; Narlikar, 2007; Paul en Shankar, 2007). Een Indiase waarnemer zegt in verband met de Indiaas-Amerikaanse nucleaire deal het volgende:

[F]or the Bush administration, the deal is less about nuclear issues than it is about creating the basis for a true alliance between the United States and India – about encouraging India to work in the United States' favor as the global balance of power shifts. (Mohan, 2006, para. 48)

Opmerkelijk genoeg ontleent India hierbij zijn nieuw verworven erkenning niet zozeer aan zijn eigen nationale macht (economisch of militair), als wel aan de veranderde geostrategische context waarin het zich bevindt, en aan de groeiende macht van China. Terwijl in de context van de Koude Oorlog Nixon en Kissinger toenadering zochten tot China, als tegenwicht tegen de Sovjet-Unie, en het land impliciet erkenden als grootmacht, gebeurt nu min of meer hetzelfde met India tegen een opkomend China. Hier lijken redeneringen te spelen die veel weg hebben van de 18de en 19de-eeuwse visies toen grootmachten werden gedefinieerd in relatie tot hun rol in het machts evenwicht.

Deze Amerikaanse erkenning van India als grootmacht werd meer expliciet bevestigd door president Obama. Tijdens een rede voor het Indiase parlement in 2010 ondersteunde hij openlijk het Indiase streven naar permanent lidmaatschap van de Veiligheidsraad. “*The New York Times*” zag dit duidelijk als een manier om tegenwicht tegen China op te bouwen (Stolberg & Yardley, 8-11-2010).

Overigens probeerden niet alleen de Verenigde Staten maar omzeggens alle andere belangrijke spelers (Rusland, de Europese Unie én China) tot afspraken en strategische partnerschappen met India te komen, dat meer en meer de rol van een scharnierstaat in de grootmachtrelaties in Azië lijkt te krijgen (Ambrosio, 2005c; Malone & Mukherjee, 2010; Mohan, 2006).

4.3.5 Institutionele macht

Tot slot wijst Narlikar ook op groeiende macht van India binnen internationale organisaties. Zij benadrukt in dit verband dat de jarenlange ervaring met internationale regimes voor India ook een leerproces zijn geweest. Coalities worden aangepast in functie van succes en falen in het verleden. Na jarenlang van onsuccesvol onderhandelen in het kader van GATT heeft men binnen de Wereldhandelsorganisaties eerder gemikt op institutionele hervormingen waaraan na Seattle ten dele werd tegemoet gekomen (Narlikar, 2006). De jarenlange rol als leider van de Niet-gebonden Landen en van de G-77 heeft India een bepaalde geloofwaardigheid gegeven, ook in de ogen van de gevestigde grootmachten (Narlikar, 2007). Dit wijst erop dat institutionele macht zijn specifieke vaardigheden vereist die niet louter terug te voeren zijn tot materiële capaciteit.

4.4 Rusland: de existentiële grootmacht

Ook al wordt het tot de BRIC-landen gerekend, Rusland is een oude Europese grootmacht en wereldmacht, die een sterke achteruitgang heeft meegemaakt. Terwijl het tot einde jaren 1980 onverkort kon beschouwd worden als een van de twee enige grootmachten, of polaire machten, naar gelang de gehanteerde definitie, zien sommige auteurs het vandaag nog alleen maar als hooguit een regionale speler (Khanna, 2008).

4.4.1 Grootmacht als een essentieel element van de nationale identiteit

Dit neemt niet weg dat het land zichzelf als een grootmacht ziet, waarbij het onderscheid tussen regionale en mondiale machten niet echt wordt gemaakt. Maar dat men een grootmacht is/wil zijn wordt zelfs expliciet en onverbloemd gesteld in een tijdperk dat de meeste andere staten zich ter zake, minstens in hun discours, terughoudend opstellen. Zo verklaarde de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Primakov in 1996. ‘*dat Rusland altijd een grootmacht is geweest, het is en het zal blijven*’. (geciteerd in Trenin, 2009). Vladimir Poetin ging nog een stap verder met de volgende uitspraak: ‘*Rusland zal een grootmacht zijn of het zal helemaal niet zijn*’. (geciteerd in Shevtsova, 2003, p. 175) Dit zegt in al zijn compactheid veel over de rol die de grootmachtstatus in Rusland speelt. Het is blijkbaar een essentieel, maar ook onzeker element (‘zal’), dat aan de kern van de Russische identiteit lijkt te raken. Het gaat hier duidelijk om meer dan louter zelfpercep-

tie. Als er één land is waar de status van grootmacht zich blijvend heeft vastgezet in de definitie van de nationale identiteit, dan is het Rusland wel (Ambrosio, 2005a, 2005b; Gvosdev, 2008; Larson & Shevchenko, 2010; Muller, 2009; Neumann, 2007, 2008). Nikolas Gvosdev, redacteur van het Amerikaanse “*The National Interest*” omschreef Rusland dan ook als ‘the existential great power’ en licht dit verder als volgt toe:

The country’s status as one of the great powers is intertwined with the very notion of what constitutes the national identity. Both among elite groups as well as the general public, there is an assumption that Russia by definition is one of the leading countries of the globe – although the reasons for her inclusion in this category will and do shift over time. (Gvosdev, n.d., p. 1)

Een ander voorbeeld, hoe diep de grootmachtstatus verweven is met de Russische zelfperceptie en identiteit, vinden we bij Shakleyina en Bogaturov die in een overzicht van de realistische school in Rusland verwijzen naar de analyse van de politoloog en filosoof Batalov:

The realists believe that Russian identity should be associated with the historical tradition of a great power. For example, in Batalov’s (2000) view, “*velikoderzhavnost*” (commitment to great power status) is at the heart of the culture and psyche of Russia. This cultural archetype will continue to shape Russian perceptions of international events, regardless of its internal condition (2004, p. 49)

Deze citaten, en vooral de verwijzing naar grootmachten als een cultureel archetype dat de Russische perceptie van de wereld leidt, spreken voor zich.

Bovendien is volgens sommige auteurs de cruciale rol die grootmachtstatus in de Russische nationale identiteit speelt, geen recent gegeven. Historisch verliep het ontstaan van Rusland als onafhankelijke politieke identiteit sinds de tijd van Ivan de Grote (1462-1505) gelijktijdig met zijn territoriaal-imperiale expansie. Dit maakt dat Rusland weinig elementen van nationale identiteit ontwikkelde los van die expansie en dat bijgevolg buitenlands beleid altijd belangrijk is geweest in die nationale identiteitsvorming (Ambrosio, 2005b; Donaldson & Noguee, 2005; Trenin, 2009).

Sommige auteurs gaan nog verder. Zo argumenteert Neumann (2007, 2008). dat sinds het toetreden van Rusland tot het Europese statensysteem, zijn status als legitieme staat én als grootmacht nooit honderd percent zeker is geweest. Juist daarom werd ook in een verder verleden dan de post-Koude Oorlog, het Russisch buitenlands beleid gekenmerkt door een voortdurend zoeken naar de bevestiging van die status. Neumann haalt hier historische elementen van intern regime aan zoals we die ook bij Webers evaluatie van Rusland hebben gevonden. In de 18de en 19de eeuw werd Rusland niet gezien als een evenwaardige grootmacht omdat het niet beschouwd werd als een Europees maar eerder als een nog half barbaars en half premodern land. Het beantwoorde niet aan de Europese normen inzake bestuur.¹ De erkenning van Rusland door de andere mogendheden is volgens Neumann

---

¹ Het betreft hier niet het ontbreken van democratie, dat uiteraard niet uniek was voor Rusland. Eerder betreft het hier het ontbreken van moderne vormen van bestuur, al dan niet autoritair, waarbij het welzijn van

nooit volledig geweest en dit heeft geleid tot een blijvende onzekerheid over de Russische status als grootmacht (Neumann, 2007, 2008). Volgens hem verloor Rusland na de Krim-oorlog zijn status als grootmacht. Dit lijkt ons zwaar overtrokken. Het is normaal dat Rusland zich vragen stelde over de eigen status, gezien het belang dat in de 19de eeuw aan prestaties in oorlog werd toegekend. Zeker begon toen een periode van relatieve neergang van de Russische macht. Maar vanuit het perspectief van perceptie en erkenning door andere grote mogendheden, kan men moeilijk volhouden dat het niet langer als een belangrijke Europese én wereldwijde speler werd gezien. Eerder was er bij de Russen zelf een perceptie van tanende macht en daarom werd onder Alexander III een programma van interne hervormingen opgestart om de grootmachtsstatus te herstellen (Jelavich, 1964; Simonia, 2002).

Op dezelfde wijze moet men ook uitspraken in de nadagen van de verloren Japans-Russische oorlog relativeren. Neumann haalt de toenmalige Russische minister van Buitenlandse zaken Izvolsky aan die stelde dat het verglijden tot een Aziatische staat en tweederangsmacht voor Rusland een catastrofe zou zijn (Neumann, 2008). Verwijzend naar de economische ontwikkelingen zegt Kennedy dat een op economische vlak extreem achtergebleven land in de moderne tijden werd geprojecteerd door een politieke klasse die geobsedeerd was door het verkrijgen en behouden van de status van een Europese grootmacht (Kennedy, 1987, p. 235). Zeker was er een perceptie en zelfperceptie van een verzwakt Rusland na de Russisch-Japanse Oorlog (Wohlforth, 1987) maar evenzeer kon deze perceptie ook snel wijzigen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was de bewondering, waardering of vrees voor de snel groeiende Russische economische en militaire macht, een essentieel element van de strategische overwegingen van de andere grootmachten (C. Clark, 2013).

Los van de schommelingen die men dus in perceptie en zelfperceptie ziet, is het duidelijk dat het huidige Rusland zich beschouwt als de opvolger van het tsaristische Rijk én de Sovjet-Unie en formeel is dit ook zo door andere staten na 1991 erkend. Men kende zonder veel discussie de zetel van de Sovjet-Unie in de Veiligheidsraad aan Rusland toe en het land werd (in tegenstelling tot Oekraïne en Kazachstan) ook als kernwapenstaat erkend (Trenin, 2009). Formeel is het dus een grootmacht. Dat neemt niet weg dat uitingen waarbij internationale waarnemers twijfelen aan Ruslands feitelijke status als grootmacht ongunstig worden onthaald en dat het herstel of bevestiging van Ruslands informele status als grootmacht een kerngegeven is van het buitenlands beleid. Omzeggens alle analisten en Kremlinwatchers verwijzen hier naar (Ambrosio, 2005a, 2005b; Carrère d'Encausse, 2011; Donaldson & Noguee, 2005; Gvosdev, 2008; Larson & Shevchenko, 2010; Lo, 2008a; Muller, 2009; Neumann, 2007, 2008; Simonia, 2002; Trenin, 2006, 2009).

Er is de uitermate interessante studie van Ted Hopf (2002) over hoe de Russische zelfperceptie en identiteit de relatie tot de buitenwereld beïnvloedt. Hieruit blijkt dat die in 1999,

---

de samenleving als geheel het uitgangspunt is en de vorst het land niet louter als zijn persoonlijk patrimonium beschouwt. Neumann (2008) neemt Webers definitie van grootmacht als uitgangspunt en bekritiseert die. Hij lijkt niet te zien dat Weber zelf in zijn politieke geschriften een aantal redeneringen hanteert die juist een ondersteuning zijn van zijn eigen kritiek op wat hij de weberiaanse benadering noemt.

dus aan de vooravond van het Poetin-tijdperk, zeker niet monolithisch was en er aanzienlijke verschillen bestonden tussen de verschillende visies. Wat Hopf echter te weinig benadrukt, is het feit dat er bij de drie belangrijkste door hem geïdentificeerde discours over de Russische identiteit, er zeker één gemeenschappelijk element is: namelijk het feit dat Rusland een grootmacht is en/of terug moet worden.¹

Verschillen ziet men dan ook in andere elementen van het discours: onder meer de evaluatie van het Sovjetverleden en het Westerse model, en het bestaan van een typische Russische eigenheid. Ook over de aard van de machtsbasis die noodzakelijk is om die grootmachtstatus te behouden of te verwerven, bestonden meningsverschillen. Maar een feit dat wel door iedereen positief wordt geëvalueerd is dat de Sovjet-Unie een grootmacht/supermacht was die echt in het centrum van de internationale politiek stond (Hopf, 2002, p. 210).

Dit zoeken naar behoud/herstel van de grootmachtstatus verklaart de Russische buitenlandse politiek in de jaren 1990, waarbij het land zich meer en meer afkeerde van het Westen. Het vormt ook de achtergrond van de Russische reactie op 9/11, de aanvankelijk meegaande houding ten aanzien van de Amerikaanse interventie in Afghanistan en vervolgens de Russische weigering om de Amerikaanse operaties in Irak te ondersteunen (Ambrosio, 2005b, Lo, 2008a, p. 393-5). Wat Poetin bijvoorbeeld met zijn aanvankelijk meegaande houding na 9/11 hoopte te verkrijgen was een erkenning dat het een mondiale speler was, inclusief een eigen invloedssfeer of 'zone of interest'. Hij sloot hierbij aan bij vroegere Russische pogingen uit het begin van de jaren 1990 om via intreden in de Westerse organisaties zijn grootmachtstatus te garanderen. Echter, de Westerse reactie hierop was niet wat men verwachtte. Rusland wenste niet behandeld te worden als andere leden van het voormalige Warschaupact. Het Westen zag weliswaar in dat men Rusland moeilijk op dezelfde wijze kon behandelen als zijn vroegere bondgenoten of de andere voormalige Sovjetrepublieken en een speciale behandeling nodig had. Het was echter niet van plan Rusland zo maar een leidinggevende rol te geven binnen de Westerse wereld (Trenin, 2006, 2009).

Moscow found such an offer unacceptable. It was only willing to consider joining the West if it was given something like co-chairmanship of the Western club – or at the very least membership in its Politburo. Russian leaders were not willing to follow the guidance coming from Washington and Brussels or to accept the same rules that its former Soviet satellites were following. (Trenin, 2006, para. 8)

---

¹Er is een zekere onduidelijkheid over de vraag of Rusland nu een grootmacht is, dan wel dat het er terug één moet worden. Bij sommige door Hopf besproken auteurs komt het er op aan de grootmachtstatus van Rusland te herstellen, andere zijn van oordeel dat Rusland nog altijd een grootmacht is omwille van zijn nucleaire status. (Hopf, 2002, p. 223-4) Nog andere commentatoren gaan er dan weer van uit dat Rusland per definitie een grootmacht is. Zo stelt de publicist Aleksander Meshkov: *'Russia cannot help but conduct itself in the world as a great power... Russia is fated for this role by history'*. (geciteerd in Hopf, 2002, p. 223) Dit gaat uiteraard in dezelfde richting als de sterk identitaire gekleurde uitspraak van Poetin en de omschrijving van grootmacht als een 'archetype'.

Voor Ambrosio (2005b) en Trenin (2006) was deze optie eigenlijk vanaf het begin een doodgeboren kind was. Wellicht waren de (economische) materiële machtsverschillen ook te groot om dit in alle ernst te kunnen hopen. Maar in deze Russische benadering zit wel veel onderhuidse nostalgie naar een status van supermacht, naar de Koude Oorlog toen de Verenigde Staten en Sovjet-Unie samen de enige twee grote wereldspelers waren.

De Verenigde Staten hebben, hoe men het draait of keert, aan Rusland nooit de status van gelijke willen geven die het tijdens de Koude Oorlog had. Enkele toegevingen aan het einde van de Clinton–Jeltsin jaren zoals het toetreden van Rusland tot de G8 (in ruil voor de NAVO-uitbreiding) kunnen hier eerder als uitzondering worden gezien. Maar in essentie gingen de Verenigde Staten, en dit geldt zeker voor de George W. Bushregering, ervan uit dat hier geen sprake was van gelijke partners die samen de veiligheidsproblemen zouden oplossen. Moskou kon zich vanuit Amerikaans oogpunt niet anders dan schikken in een door de Verenigde Staten geleide wereldorde. Dit verklaart de weinig tegemoetkomende houding ten aanzien van Rusland in de jaren 2001 tot 2004 en het verklaart tevens waarom Rusland zich na 2004 definitief op een meer assertieve positie ten aanzien van het Westen plaatste (Larson & Shevchenko, 2010).

Het belang dat aan de grootmachtstatus wordt gehecht, blijkt tot slot ook uit de duidelijke voorkeur die er bestaat voor selecte clubs van grootmachten als beslissingsfora, vormen van grootmachtbeheer met een selectief lidmaatschap.

Dat is niet alleen de G8 of de Veiligheidsraad. Eind september 2001 (dus vlak na de aanslagen in New York) verdedigt Poetin in de Duitse Bundestag de visie dat enkel een grootmachtoverleg, te vergelijken met het Europese Concert, een adequaat antwoord op het terrorisme kan bieden (Larson & Shevchenko, 2010). Ook in het latere plan van Medvedev voor een nieuwe Europese veiligheidsarchitectuur speelt het door, terwijl de formule van de NAVO-Ruslandraad, waarbij Rusland aan de tafel zit met alle NAVO-leden, dus ook de kleintjes en de voormalige vazal- en deelstaten, niet echt op veel bijval kan rekenen.

Dit alles maakt Rusland tot een typische ‘status seeker’, waarbij de eigen identiteit gedefinieerd wordt in termen van grootmacht die als dusdanig dient behandeld te worden. Wat men bij Rusland ziet, is een inconsistentie tussen de status die het zichzelf aanmeet en waarbij het van mening is dat het recht heeft op bepaalde behandelingen door de andere grootmachten, in de eerste plaats de Verenigde Staten, en de positie die het in ogen van andere inneemt (Ambrosio, 2005b). Bovendien worden er vragen gesteld bij de machtsbasis van die grootmachtstatus. De fundamentele uitdaging van het Russische buitenlands en veiligheidsbeleid kan dan ook omschreven worden als het overbruggen van de kloof tussen de torenhoge ambities en de beperkte middelen om die te verwezenlijken (Schröder, 2009).. In dit verband is het echter wel belangrijk om na te gaan wat men in Rusland zelf als de belangrijkste machtsbronnen beschouwt

4.4.2 De discussie over de machtselementen in Rusland einde jaren 1990

Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie bestond er in Rusland aanvankelijk niet echt een consensus over welke de belangrijkste machtsbronnen waren en deze verschillen hadden hun invloed op de opties die men inzake buitenlands beleid en defensie nam.

Onderstaande tabel vinden we terug in de studie van Hopf en duidt aan welk machtsvormen voor de drie denkrichtingen het belangrijkste zijn. Het zijn elementen die we ook klassiek in grootmachtdefinities terugvinden (militaire macht, economische macht, territoriale macht, internationaal institutionele macht).

Tabel 32. Drie discours en hun belangrijkste weg om Rusland terug een centrumpositie te geven in het internationale systeem (1999)

	<i>New Western Russia</i>	<i>Liberal Essentialists</i>	<i>New Soviet Russia</i>
Militaire macht	neen	ja	ja
Economisch herstel	ja	ja	neen
Internationale institutionele macht	ja	ja	neen
Herstel van de Unie	neen	ja	ja

Bron: Hopf (2002, p. 223)

Hopf ziet drie verschillende discours die tot op zekere hoogte dezelfde zijn als deze die doorgaans worden aangeduid met de Atlantische of Westerse, de Euraziatische en de Slavofiele, al vallen zij er niet volledig mee samen. De eerste richten zich vooral op het Westen en de Verenigde Staten als grote voorbeeld ('New Western Russia', NWR), de andere op de Sovjet-Unie ('New Soviet Russian', NSR), voor een derde groep is Rusland uniek ('Liberal/Essentialists', LE). Binnen deze drie discours ligt het accent op verschillende vormen van macht zoals weergegeven in Tabel 32. Maar er zijn ook overeenkomsten. Alle drie bevatten zij het oordeel dat Rusland een kernmacht moet blijven (Hopf, 2002, p. 220). Alle hebben zij een positieve appreciatie van het feit dat de Sovjet-Unie een grootmacht en supermacht was. Maar uit de tabel blijkt ook duidelijk dat er verschillen zijn. De stroming die zich op het Westen richtte legde meer de nadruk op economische macht en zag weinig brood in een herstel van de oude Sovjet-Unie. De andere stromingen leggen dan weer meer de nadruk op de militaire macht, terwijl men veel heil ziet in het territoriale herstel van de Sovjet-Unie (Hopf, 2002, p. 223-31).

Deze verschillende evaluaties van de machtselementen die belangrijk zijn voor de grootmachtstatus gaan overigens samen met een verschillende visie op de polariteitsverhoudingen na de Koude Oorlog. Het NWR-discours hangt een unipolaire visie aan waarbij de Verenigde Staten en het Westen de kern uitmaken en waartoe Rusland zo snel mogelijk moet toetreden, in de LE-visie is Rusland één van de zelfstandige polen in een multipolair wereld. Het NSR-discours ziet de wereld als bipolair én gebipolariseerd – Hopf spreekt van binair – tussen een Atlantisch blok onder leiding van de VS en een Euraziatisch blok,

zij het dat dit laatste nog maar in wording is en de VS Chinees-Russische balancing initiatieven poogt pogen te dwarsbomen (Hopf, 2002, p. 230-2). Dat er duidelijke verschillen zijn in het buitenlands beleid dat voortvloeit uit deze verschillende visies op macht en polariteit spreekt voor zich.

Wanneer we naar de meer recente evolutie van het denken over macht in Rusland kijken dan lijkt het ons dat sinds de jaren 2000 (het Poetintijdperk en later het Poetin-Medvedevtijdperk) de uitgangspunten meer en meer in de richting verschuiven van wat hierboven als de Liberal Essentialistische richting wordt beschreven. Hierbij valt, ondanks het sterke identitaire karakter, de realistische invalshoek, in de zin van realisme als stroming in de Theorie van de Internationale Betrekkingen, op. De nadruk ligt vandaag op materiële macht (militair en economisch), op het uitbouwen van een eigen invloedssfeer, samenwerking met andere grootmachten in een spel van machts-evenwicht (in de brede zin) en 'balancing'. Daarnaast is men zich ervan bewust dat Ruslands positie in een aantal internationale instellingen een machtsbasis vormt voor het land. Voor andere niet-materiële elementen van macht is er weinig of geen aandacht, al wordt het unieke karakter van Rusland wel benadrukt.

4.4.3 Materiële machts capaciteit: geopolitieke en geo-economische elementen

Zo de nadruk weldegelijk ligt op materiële capaciteit, dan is er één belangrijk verschil tussen de Russische benadering en de realistische traditie in het Westen. Er wordt zowel door beleidsmakers, commentatoren als bij academici grote nadruk gelegd op geopolitieke én geo-economische aspecten, met andere woorden over de gevolgen van de specifieke geografische ligging van Rusland voor zijn positie als grootmacht, een aspect dat bij Amerikaanse structuralisten omzeggens volledig afwezig is (Shakleyina & Bogaturov, 2004).

Zo haalt de Russische commentator Alexy Pushkov naar aanleiding van de G8 in St-Petersburg in 2006 (geciteerd in Gvosdev, n.d.) drie factoren aan om Rusland onder de grootmachten te rekenen. Ten eerste zijn militaire en vooral nucleaire macht. Ten tweede de rol die Rusland speelt in de globale economie, vooral via zijn rol als energieleverancier. Ten derde is er zijn geopolitieke ligging.

4.4.3.1 Bevolking en territorium

Vooreerst beseft men in Moskou maar al te goed dat op het meest elementaire niveau de machtsbasis is afgekalfd door het verlies van bevolking en territorium bij het uiteenspaten van de Sovjet-Unie. De dramatische demografische evolutie in Rusland zelf – het land zag de laatste jaren zijn bevolking met zo'n 800 000 inwoners per jaar krimpen – versterkt nog deze dalende trend en het stoppen hiervan is dan ook één van de binnenlandse prioriteiten voor Poetin (Carrère d'Encausse, 2010, p. 63-7). Maar ook het enorme verlies van territorium en de hiermee gepaard gaande bevolking, én van sommige economisch interessante gebieden weegt zwaar op het land. Niet voor niets noemde Poetin het einde van de Sovjet-Unie niet een ramp 'tout court', maar een geopolitieke ramp (Kortuzov, 22-9-2006). De vergelijking met de Britse machtsafkalving door het verlies van zijn koloni-

aal rijk is hier op zijn plaats. Vergeefse pogingen om tot een hereniging met Wit-Rusland te komen dienen in deze geostrategische context te worden gezien, al speelt hier ook zeker een cultureel motief, aangezien de Wit-Russische identiteit zowel historisch als taalkundig en cultureel het minst van de Russische te onderscheiden valt (Ambrosio, 1999; Donaldson & Noguee, 2005, p. 218-22). Hoewel een rechtstreeks herstel van de Sovjet-Unie niet langer aan de orde is (Kortuzov, 22/9/2006), is het wel duidelijk, dat het initiatief voor een Euraziatische Unie naar het model van de Europese Unie in de richting gaat van een machtsblok waarvan Moskou niet anders dan het centrum kan zijn. Heel de moeizame verhouding met Oekraïne moet, naast de veel vermelde historische en culturele vervlechting, ook tegen deze achtergrond worden gezien. Zonder Oekraïne heeft deze operatie immers weinig zin.

4.4.3.2 Geopolitieke en geo-economische elementen.

Tegelijkertijd is er de geografische ligging, waarbij Rusland sowieso een belangrijke scharnierpositie heeft op het Euraziatisch continent. Dit levert Rusland een unieke positie op waarbij zijn medewerking nodig is om een aantal problemen in Azië, het Midden-Oosten en Europa op te lossen (Gvosdev, n.d.).

De invloed van het geostrategische denken aan het einde van de 19de-eeuw en begin van de 20ste-eeuw speelt hier duidelijk door. Maar er zijn twee verschillen: Rusland is zich als leverancier van olie en gas bewust van zijn geo-economisch belang. Bovendien zijn we hier ver verwijderd van ideeën die stellen dat zijn geografische positie zouden leiden tot een dominantie in Azië. Eerder is men een ‘veto power’ (Narlikar, 2010): een macht die niet in staat is de agenda vast te leggen, maar wiens medewerking of minstens welwillende toestemming noodzakelijk is.

4.4.3.3 Militaire en economische macht

Als we de verschillende materiële machtselementen op een rijtje zetten dan blijft de militaire macht en dan vooral de Russische kernmacht buiten kijf staan als een basis waarop Rusland zijn grootmachtstatus bouwt. Dit hoeft geen verdere uitleg, ook al weet iedereen dat de Russische conventionele militaire macht vandaag niet meer te vergelijken is met die van de Sovjet-Unie, laat staan met de huidige Amerikaanse macht. Terwijl er ook nog ernstige vragen zijn bij de operationaliteit van een groot deel van de Russische kernmacht. Voor Rusland is de militaire macht echter nog steeds een kerngegeven. Zagorski (2009) wijst hier bijvoorbeeld op een belangrijke tegenstelling tussen wat hij de ‘post-Westfaalse’ visie op veiligheid noemt (klimaat, ‘human security’, etc.) en de Russische die nog sterk denkt in traditionele termen van bescherming van grondgebied en staatsmacht, dus in termen van ‘harde veiligheid’ en militaire macht.

Ook is er het besef aanwezig dat een zekere economische basis noodzakelijk is voor de realisatie van de grootmachtstatus. Op de economische ontwikkeling wordt sterk de nadruk gelegd in de Russische Nationale Veiligheidsstrategie van 2009. Hier werd de ambitieuze doelstelling vooropgesteld om door te stoten tot de vijf meest productieve economieën ter wereld (Schröder, 2009). Het is duidelijk dat deze doelstelling niet werd gehaald. Dat zij echter opgenomen werd in een tekst die toch als doelstelling had vooral in te gaan op de toekomstige evolutie van de veiligheidssituatie is veelzeggend. Mogelijk is

hier de invloed merkbaar van de financiële crisis van 2007-2008 die Rusland hard getroffen heeft. Het lijkt er echter vooral op dat men hier de klassieke rol van de economie als drager van een sterke militaire staat wil benadrukken.

Immers het lijkt ons niet dat Moskou vandaag mikt op het ontwikkelen van een moderne gediversifieerde economie. Eerder zet men in op het geostrategisch belang van zijn rol als energieleverancier. Politieke leiders hebben in Moskou zeker oog voor de commerciële belangen van deze sector, die grotendeels door de staat of door met het regime bevriende zakenkringen wordt gecontroleerd (Lo, 2008, p; 135-6; Lucas, 2008). Maar als het op economische ontwikkeling aankomt dan lijken geostrategische elementen vandaag in Russische ogen belangrijker dan bijvoorbeeld het bbp/capita (Gsdovev, n.d.).

De rol van de energiesector is hier uiteraard van cruciaal belang. *‘Moscow sees energy as the twenty first equivalent of nuclear weapons, the main instrument of power projection.’* (Lo, 2008, p. 47). Ook hier kan men veronderstellen dat de crisis van 2008 tot enige realiteitszin leidde. Dat neemt niet weg dat men de eigen energievoorraden en de controle op de transit van energie in het Euraziatische gebied beschouwt als een geostrategische sterktepunt (Lo, 2008). Met andere woorden, zeker als het over energie gaat, beschouwt Moskou economische hulpbronnen niet louter als een basis voor militaire macht maar als een direct inzetbaar dwangmiddel van beloning en straf. Een efficiënte economie is in dit opzicht slechts bijkomstig. Alles bij elkaar genomen zitten we hier dicht bij de analyse van Max Weber over de verhouding tussen economische en militaire macht: het zijn voor Rusland twee elementen die allebei worden ingezet in het machtsspel tussen grootmachten. Economische macht wordt bovendien gezien als een basis voor militaire macht. Omgekeerd wordt militaire macht ook gebruikt om geo-economische doelstellingen te bereiken.

4.4.4 Invloedszones en allianties

Los van zijn nog steeds cruciale militaire macht, die in de Russische perceptie buiten kijf staat, en zijn positie als één van de twee grote kernmogendheden, lijkt Rusland ervan uit te gaan dat een grootmacht op de eerste plaats het centrum moet zijn van een eigen regionaal blok waarbij de politieke, economische en militaire verhoudingen zich concentreren rond een centrale pool. De toenmalige Russische vertegenwoordiger bij de NAVO, en huidig vice-eerste minister Rogozin formuleerde het zo: *‘Great powers don’t join coalitions. They create coalitions. Russia considers itself as a great power.’* (“Russia does not rule out...”, 2/4/2009, p. 94). Elke grootmacht moet als het ware een regionaal centrum van het wereldwijd systeem zijn. Het is hierbij duidelijk dat Rusland zichzelf ziet als de centrale spil van de Euraziatische regio en dat het op basis hiervan meent recht te hebben op een plaats aan de tafel met andere grootmachten. In zijn populaire versie mondt dit uit in een Russische Monroedoctrine waarbij men andere grootmachten buiten het ‘nabije buitenland’ moet houden, of hun invloed minstens moet beperken. Die rol is wat China betreft voor de Shanghai Cooperation Organisation (SCO) weggelegd, een organisatie die in Russische ogen niet alleen militaire samenwerking tot doel heeft maar zeker ook de bedoeling heeft de Chinese invloed in de regio onder controle te houden.

Rusland lijkt er op uit te zijn van andere staten een erkenning te krijgen voor deze specifieke invloedssfeer, een term die Medvedev vervangen heeft door 'zone of interest' maar in wezen op hetzelfde neerkomt. Omgekeerd is Rusland van oordeel dat het minstens dient geraadpleegd te worden over belangrijke internationale kwesties en met name conflicten en interventies, die zich buiten de Euraziatische zone afspelen. Maar dat betekent nog niet dat het zich daarom verplicht voelt in zulke kwesties de leiding te nemen of concreet bij te dragen aan internationale missies, via financiering of de inzet van personeel. (Carrère d'Encausse, 2010; de Haas, 2009, Trenin, 2009). Dit ligt volledig in de lijn van de 19de-eeuwse interpretatie dat een grootmacht het recht heeft gekend te worden in zaken van algemeen belang, ook als ze buiten zijn eigen directe invloedssfeer liggen.

Hierbij dient opgemerkt dat in de Russische perceptie cluster- en machts polariteit nauw met elkaar verbonden zijn. Een grootmacht heeft een eigen alliantiesysteem waarbinnen het kleine spelers verzamelt. Het is dan ook duidelijk dat talrijke initiatieven zoals het heropleven van de GOS en CSTO kunnen gezien worden als niet altijd even geslaagde pogingen om tegenhangers tegen het door de Verenigde Staten gedomineerde Atlantische Blok (NAVO en aanverwante organisaties) te organiseren (Trenin, 2006). Juist daarom wekte de uitbreiding van de NAVO naar de voormalige Sovjetrepublieken zo veel wrevel in Moskou. Het plan voor een Euraziatische Unie ligt trouwens in dezelfde lijn: het uitbouwen van een eigen economische invloedssfeer, via een douane-unie en economische ruimte die als een alternatief voor de Europese Unie wordt voorgesteld.

Veel meer dan Centraal-Europese staten die historisch nooit deel van het Russische Rijk hebben uitgemaakt of na de Eerste Wereldoorlog verloren gingen (Polen, de Baltische Staten), wordt immers het voormalige grondgebied van de Sovjet-Unie als de natuurlijke invloedssfeer van Rusland gezien. De oorlog in Georgië en de diplomatieke, economische en militaire druk om Oekraïne buiten de NAVO en de Europese Unie te houden (of zelfs maar een samenwerkingsakkoord af te sluiten), zijn de meest duidelijke voorbeelden van een beleid dat erop gericht is een eigen invloedssfeer veilig te stellen. Op het ogenblik van het schrijven van deze tekst (maart 2014) is het hoogst onduidelijk hoe die strijd om invloed, met name in de Oekraïne, zal aflopen.

Zeker ten aanzien van de Europese Unie is de Russische houding veranderd. Waar de Unie in de ogen van Rusland lange tijd werd gezien als een tegenwicht tegen de Verenigde Staten, lijkt er een verschuiving plaats te hebben gehad die het Europese integratieproces meer en meer als een mogelijke concurrent in zijn eigen invloedssfeer ziet. Krastev (8-11-2005) was reeds kort na de kleurenrevoluties van oordeel dat de Unie voor Moskou was uitgegroeid tot de belangrijkste rivaal. De reden is uiteraard geopolitiek omdat de EU de enige (potentiële) grootmacht is die rechtstreeks grenst aan wat Moskou als het kerngebied van zijn invloedssfeer ziet (Oekraïne, Moldavië, Belarus en Kazachstan). Maar na de omwentelingen in Oekraïne (2004) en Georgië (2003) vreesde Moskou ook voor de aantrekkingskracht van het Europese model op die landen. (Krastev, 8-11-2005). Morini, Peruzzi en Poletti (2010) wijzen nog op een andere factor. Door de uitbreiding van de Unie in 2004 en 2007 naar landen als Polen, Estland, Letland en Litouwen veranderde de Unie zelf ook van aard. Er werden immers een aantal lidstaten opgenomen die veel ach-

terdochter zijn ten aanzien van Rusland dan hun westelijke burens. Daarom begon Rusland de relatie tot de Unie meer en meer in termen van veiligheid te bekijken.

Wat we in ieder geval kunnen stellen, is dat naar aanleiding van de gebeurtenissen in Oekraïne in 2013-2014, Rusland zijn verhouding met de Europese Unie heeft geseceuriseerd. En wel omwille van een samenwerkingsakkoord, dat niets te maken heeft met een militaire alliantie. Dit doet denken aan 19de-eeuwse benaderingen waarbij douane-unies (veel meer dan vrijhandelsakkoorden) ook gezien werden als iets met een politiek-strategische betekenis. Maar vooral ook is de Russische benadering sterk gebaseerd op de logica van de Koude Oorlog, veel meer dan op die van de 19de eeuw. De invloedssfeer wordt als een exclusief gegeven gezien, zoals dit in de Koude Oorlog het geval was, niet als iets dat eventueel gedeeld kan worden met andere staten. Er is tijdens de crisis rond de Krim in 2014 Rusland vaak verweten dat het een 19de-eeuwse politiek voerde. Dat is slechts gedeeltelijk en in tweede instantie het geval. Het was duidelijk de bedoeling Oekraïne buiten de invloedssfeer van de Europese Unie te houden. Het compromisvoorstel dat van Russische kant werd gesuggereerd waarbij Oekraïne zich zou ombouwen tot een federatie met zeer vergaande autonomie voor de oostelijk en zuidoostelijke gebieden, (Riols, 26-3-2014; Smolar, 30-3-2014) kan inderdaad gezien worden als een 19de-eeuwse opdeling van het land in een Europese en Russische invloedssfeer. Maar dit voorstel werd slechts in tweede instantie geformuleerd toen de poging om het Oekraïens-Europese samenwerkingsverdrag te verhinderen mislukte, en lijkt dus eerder een terugvalbasis. Wel tekent het een mentaliteit, die inderdaad typisch was voor de 19de eeuw, waarbij grootmachten zich ongegeneerd bemoeien met de interne aangelegenheden van buurstaten. Getuige het openlijk uittekenen van een toekomstige Oekraïense federale staatsstructuur, tegen de wil van Kiev, door het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Moskou (Smolar, 30-3-2004). Mogelijk draait dit alles dan inderdaad uit op een 19de-eeuwse opdeling van een land in verschillende invloedssferen. Maar zoals gezegd, dit is voor Rusland slechts een tweede keuze. Het prefereert een exclusieve invloedssfeer, net zoals het bipolariteit boven multipolariteit verkiest, ondanks een officieel multipolair discours.

Daarnaast hangen macht en grootmachtstatus voor Rusland ook samen met de relatie tot andere grootmachten. Dit in de vorm van het afsluiten van allianties en vormen van samenwerking die gerust kunnen gezien worden als klassieke voorbeelden van denken over grootmachten in termen van machtsevenwicht, zij het dat dit breder wordt gezien dan louter militaire opbouw. De samenwerking en het strategisch partnerschap met China wordt vanuit het Russisch perspectief onder meer gezien als een vorm van 'balancing'.¹ Rusland ziet China als een strategisch tegenwicht tegen de Verenigde Staten, maar niet het enige tegenwicht. Er dient hierbij trouwens opgemerkt, dat China daarom nog niet dezelfde bedoelingen heeft met deze initiatieven (zie verder). Zoals altijd gaan achter zulke samenwerking een mengeling van beweegredenen schuil, die niet per definitie voor alle partijen dezelfde zijn (Carrère d'Encausse, 2010; Menon, 2009; Li, 2007; Lo, 2008a).

---

¹ Dit is niet het enige voordeel. Goede relaties met China hebben onder meer ook het voordeel dat zij de Chinees-Russische grens stabiliseren en Moskou indekken tegen een mogelijk agressie. In die zin is het eerder een middel om wederzijds wantrouwen onder controle te houden, wat traditioneel al even zeer een motief voor allianties is als het klassieke 'balancing' (Lo, 2008, p. 44)

Ook andere spelers kunnen een rol spelen. Dat geldt voor India, maar ook voor de grote Europese staten, en dan vooral Frankrijk en Duitsland, waarmee de relaties zowel economisch als militair en diplomatiek werden aangehaald. Er is hierbij een duidelijke voorkeur voor dit soort bilaterale contacten die mogelijk tegenwicht kunnen geven binnen de NAVO en eventueel de Europese Unie, en waarbij Rusland zich trouwens veel meer op voet van gelijkheid bevindt (in termen van economische en militaire macht, en inzake bevolking) dan bijvoorbeeld met de EU als geheel. Wat Rusland hierbij hoopt is uit te groeien tot één van de grote polen in een multipolaire wereld als alternatief voor de verloren gegane bipolariteit. (Ambrosio, 2005c; Carrère d'Encausse, 2010, Lo, 2008, 38-55; Morini, et. al., 2010).

4.4.5 Institutionele macht

Blijft vervolgens ook dat Rusland zeker belang hecht aan zijn positie in internationale instellingen. Achter een discours over multilateralisme, soevereiniteit en internationaal recht, schuilt het bewustzijn dat de huidige situatie het land in verscheidene fora een machtsbasis en de mogelijkheden tot 'soft balancing' ten aanzien van de VS geeft. Die institutionele positie is één van de elementen die het onderscheidt van landen als India en Brazilië. In die zin is het ook weinig enthousiast over pogingen de Veiligheidsraad met nieuwe (permanente) leden uit te breiden. (Gvosdev, n.d.; Lo, 2008a).

Met betrekking tot de Veiligheidsraad kunnen we ook stellen dat Rusland zich doorgaans opstelt als een 'vetomacht'. Zonder dat het daarom dit veto constant gebruikt, ziet het zich wel als een macht wiens toestemming noodzakelijk is voor initiatieven allerhande, zonder dat het daarom zelf per definitie een leidende of zelfs maar belangrijke rol speelt, tenzij de eigen belangen direct in het spel zijn. Of de Veiligheidsraad daar dan een rol kan spelen hangt volledig af van de evaluatie die Moskou maakt van die belangen (zie bijvoorbeeld Syrië). De laatste tien jaar is er daarenboven zeker ook de tendens het voormalige Sovjetgebied af te schermen van VN-bemoeienissen.

Organisaties worden echter vooral geëvalueerd in functie van de vraag of zij Ruslands ambities als grootmacht dienen of niet. Zo stelt Ambrosio (2005a) dat Rusland een voorkeur had voor de Verenigde Naties en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) omdat het in beide een vetorecht kon uitoefenen. Dat de Amerikanen en hun westerse bondgenoten op bepaalde ogenblikken de Veiligheidsraad hebben genegeerd, en eenzijdige acties hebben ondernomen (Kosovo, Irak) wordt door de Russen als een aantasting van hun grootmachtstatus gezien en als een belediging ervaren (Carrère d'Encausse, 2010, p. 40 & 92). Zij hebben hier echter lessen uit getrokken en leggen indien nodig ook de Veiligheidsraad naast zich neer, of blokkeren de werking ervan.

Men ziet ook dat andere organisaties geëvalueerd worden in functie van de eigen prioriteit. Zeker de OVSE heeft voor Rusland intussen duidelijk zijn aantrekkingskracht verloren. Dit had mede te maken met de kritiek die er werd geuit op de Russische aanpak van de Tsjetsjeense Oorlog, de als hinderlijk ervaren waarnemers bij verkiezingen en de eis dat Rusland zijn militaire bases zou opgeven in landen als Georgië en Moldavië (Lo, 9/8/2009). Het door Medvedev gelanceerde plan voor een nieuwe Europese veiligheidsarchitectuur, dat overigens steeds vrij vaag is gebleven, kan dan ook gezien worden als een

poging een alternatief te creëren voor zowel de NAVO als de OVSE in een structuur die meer dan deze instellingen Ruslands status als grootmacht en zijn invloedssfeer zou erkennen, én in vergelijking met de OVSE meer de nadruk zou leggen op harde materiële (lees militaire) veiligheidsaspecten, niet op mensenrechten of 'soft security' (Lo, 2009). Het commentaar van Rogozin, de toenmalige Russische vertegenwoordiger bij de NAVO, op dit plan, zegt hier voldoende. Gevraagd naar de bedoelingen van het plan, antwoordt hij: *'Hard security and soft security have to be looked at separately. President Medvedev is interested in hard security in its primary sense...Russia does not want to discuss security with Cold War institutions, but with Great Powers, with national powers'*. (Rogozin, 20/2/2009) Naast een ergernis over mensenrechtenkwesties die in de OVSE aan bod komen, speelt hier dus duidelijk ook de idee dat men een nieuw regionaal Concert wil bouwen.

Hetzelfde kan gezegd worden van de Russische houding ten aanzien van de G7/G8. Hoewel het lidmaatschap van deze groep in Rusland duidelijk gepercipieerd werd als een erkenning van de grootmachtstatus door de Westerse landen, heeft Rusland nooit aanvaard dat dit de handelingsvrijheid van Rusland (in Tsjetsjenië, Georgië of de Krim) zou beperken. Hoewel de uiteindelijk breuk tussen Rusland en de G8 er kwam op initiatief van de Westerse mogendheden is het duidelijk dat de verwijdering tussen Moskou en het Westen reeds langer aan de gang was (zie o.m. Trenin, 2006).¹

4.4.6 Immateriële elementen, internationale legitimiteit

Tot slot blijkt uit wat vooraf ging ook dat er weinig of geen belangstelling is voor immateriële elementen van macht. De aantrekkingskracht van bijvoorbeeld de Russische taal en cultuur lijkt zich grotendeels te beperken tot de voormalige Sovjet-Unie waar zij nog steeds lingua franca is, zij het in afnemende mate (Gvotsev, n.d., Lo, 2008a), en ook de Russische-orthodoxie is niet echt iets met grote aantrekkingskracht buiten Rusland zelf. Dat het Poetin-regime zichzelf meer en meer identificeert met de orthodoxe kerk is iets voor intern gebruik, niet om te werken als internationale aantrekkingskracht van het land. Ook op maatschappelijk en ideologisch vlak gaat er weinig uitstraling van Rusland uit. Dit is zeker een belangrijk verschil met de Sovjet-Unie die een nieuw economisch en maatschappijmodel voorstelde dat een bepaalde aantrekkingskracht uitoefende, vooral dan in de ontwikkelingslanden. In dit opzicht lijkt China vandaag meer een alternatief te bieden voor het Amerikaanse/Westerse model dan Rusland.

Naar aanleiding van de oorlog met Georgië, en het slechte imago dat dit voor Rusland meebracht, zegt de Bulgaarse liberale analist, Ivan Krastev hierover:

[W]hat many Russians experienced as a defeat in the information war is in reality an exposure of the inability of this 19th-century-minded power to exercise influence in European politics. Russia discovered in the five days of the Georgian war that it does not have any meaningful "soft power". Russia is dangerously lonely in

---

¹ Tekenend is dat Poetin niet aanwezig was op de G7/G8 bijeenkomst in Camp David in 2012.

the post-ideological world. The end of the Soviet Union and the death of communism deprived Moscow of its universal language and universal appeal; nothing has emerged to replace it. The Soviet Union was an evil empire, but an evil empire with real "soft power"... In short, Russia's victory in Georgia won it respect but not friends. (19-08-2008, p. 5)

Ook het concept 'soevereine democratie' dat dienst moet doen als een nationale ideologie heeft volgens Krastev weinig uitstraling buiten Rusland, juist omdat het niet gedefinieerd wordt in termen van internationaal recht (de soevereine gelijkheid der staten) maar in termen van capaciteit en grootmachten:

For the Kremlin, sovereignty means capacity – its possession implies economic independence, military strength, nuclear weapons and cultural identity. In Russia's view, only great powers can be truly sovereign. This view of sovereignty will not attract many followers among European small and medium-sized states. (19-08-2008, p. 5)

Wederom zien we hoe centraal de status van grootmacht gedefinieerd in materiële termen in deze omschrijving van soevereine democratie is en de invloed van wat Hopf heeft omschreven als het Liberaal-Existentialistisch discours, dat Rusland ziet als een unieke staat, zonder dat echt duidelijk gemaakt wordt wat dit nu inhoudt.

De evaluatie van Krastev is mogelijk iets overdreven. Zoals Nye reeds aanduidde speelt aantrekkingskracht vooral een rol in staten met een vergelijkbaar maatschappelijk model en men kan zich dan ook indenken dat 'soevereine democratie', wel enige aantrekkingskracht uitoefent bij bijvoorbeeld autoritaire leiders in Centraal-Azië. Immers soevereine democratie verwijst ook naar de interne verhouding tussen staat en samenleving. Zeker houdt het een afwijzen in van een democratisch model dat door het Westen wordt opgedrongen, dat als niet-Russisch wordt afgedaan. Hierbij wordt zelfs niet in de eerste plaats teruggevallen op elementen als een typisch slavische of orthodoxe cultuur. Veel belangrijker is de traditie van de sterke staat, die ook al in de tsaristische tijd aanwezig was. Het is bovendien een element dat duidelijk gezien wordt als een basis voor de grootmachtstatus. McDonald vat het als volgt samen:

Putin and his allies have reestablished the state *per se* as a relatively autonomous and self-contained agent, standing "above" and "managing" life in the domestic sphere ... to augment the state's ability to assert its interests as a player in international affairs. In doing so, they have re-created, albeit with new elements, a relationship between domestic politics and foreign policy that has predominated in Russia since at least the early nineteenth century. (2007, p. 147).

Kortom, Rusland trekt zich weinig aan van zijn internationale uitstraling maar ziet wel, in de lijn van de eigen traditie, de relatie staat-samenleving als een essentieel gegeven voor het verwerven van macht in de internationale arena. Maar als men zich met Machiavelli

afvraagt, wat men moet verkiezen: gevreesd dan wel geliefd te zijn, dan lijkt er in Moskou een duidelijke voorkeur voor het eerste te bestaan.

4.4.7 Rusland, multipolariteit en grootmachten

Samenvattend kan men stellen dat Rusland vasthoudt aan zijn grootmachtstatus. Het hanteert hierbij enerzijds een machtsconcept dat in het verlengde ligt van het traditionele grootmachtconcept zoals het zich door de eeuwen heen in Europa ontwikkelde, en is anderzijds ook sterk beïnvloed door het Sovjetverleden, dat voor het buitenlands en defensiebeleid uitgegroeid is tot het referentiepunt bij uitstek. De nadruk ligt op materiële capaciteit, en dan vooral op (nucleaire) militaire macht, op de geostrategische en geopolitieke machtsbasis die het land put uit zijn ligging en zijn rol als energieleverancier, op het sluiten van allianties en het creëren van een eigen invloedssfeer en op de rol die een grootmacht in het internationale machtsevenwicht speelt, hetzij via zijn eigen opbouw, via allianties of via zijn rol in internationale instellingen. Er is weinig aandacht voor elementen die vandaag door vele waarnemers ook belangrijk worden geacht: de creatie van een modern georganiseerde staat die de technologische en evenwichtige economische ontwikkeling stimuleert, zich als een verantwoordelijke speler in het wereldgebeuren gedraagt en het pure eigenbelang overstijgt.

In de lijn van de Russische geschiedenis lijkt men vooral te streven naar een staat die voldoende autonomie ten aanzien van de samenleving heeft, om haar de middelen te onttrekken om de rol van grootmacht te spelen. Carrère d'Encausse waarschuwt er dan ook voor dat Rusland in de val kan lopen van 'la puissance pauvre' die ook in het verleden Rusland reeds parten speelde: het idee dat een grote rol op internationaal vlak (al dan niet via veroveringen) een vervanging kan zijn voor, en op langere termijn mogelijk kan blijven zonder, een solide interne economische en maatschappelijke modernisering (2010, p. 312). Ook Krastev (19-08-2008) concludeert dat Rusland de illusie moet vergeten dat het in de 21ste eeuw nog een grootmacht kan zijn als het de internationale politiek in 19de-eeuwse termen blijft definiëren. Evenzeer lijkt het ons echter dat het huidige Rusland vaak terugrijpt naar recepten die meer uit de Koude Oorlog dan uit de 19de eeuw stammen, de periode waarin het land ongetwijfeld een historisch hoogtepunt beleefde. Hierbij is denken in termen van 'vijanden' en zero sum games aan de orde van de dag.

Tot slot merken we op dat deze elementen nauw samenhangen met de polariteitsvisie van Rusland. Dat Rusland sinds de aanname van de Primakovdoctrine streeft naar een multipolaire wereld, heeft alles te maken met zijn visie op macht en grootmachten en met name op de geostrategische elementen en de internationale institutionele invulling. Het is een visie die nauw verbonden is met het traditionele denken in termen van machtsevenwicht, waarbij hegemonie tegenmacht oproept via alliantievorming. Tegelijkertijd is er ook een sterk bewustzijn van de institutionele vormen van machtsuitoefening onder de vorm van 'soft balancing'.

Multipolariteit wordt hier dan een modern equivalent van wat in de 19de eeuw 'politiek equilibrium' (Schroeder, 1989). Multipolariteit is echter geen doel op zich, het is een middel om de eigen grootmachtstatus te herstellen. Uiteindelijk is het al bij al een tweede keuze omdat het echte referentiepunt de Sovjet-Unie is, die in een bipolaire constellatie, wel de enige gelijkberechtigde met de Verenigde Staten was.

4.5 De Europese Unie als grootmacht?

Tot slot kunnen we niet om de specifieke betekenis van het fenomeen Europese Unie in het denken rond polariteit en grootmachten heen. Over het Europese integratieproces bestaat een omvangrijke literatuur, en de studie ervan is uitgegroeid tot een zelfstandige subdiscipline binnen de Internationale Betrekkingen. Het is uiteraard onmogelijk die hier allemaal te verwerken of tot een diepgaande analyse te komen. We beperken ons dan ook tot enkele opmerkingen vanuit het perspectief van een grootmachtdefinitie.

De vraag of de Europese Unie vandaag al dan niet als een grootmacht moet worden beschouwd, is één van de grote achterliggende twijfelpunten in elke discussie over de polariteitsverhoudingen na 1991. Reeds in de hogergenoemde opiniepeiling van 2006, die overigens dateert van voor de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon in december 2009, zijn het vooral de Europeanen zelf die de EU als een grootmacht zien. Dat is minder het geval in de andere ondervraagde staten. Dergelijke vaststelling heeft mogelijk met niet meer te maken dan met het feit dat de Europese Unie als internationale speler alles bij elkaar genomen een fenomeen van recente datum is. Ze heeft zich dus nog niet sterk ingeplant in de perceptie van de wereldwijde publieke opinie. Mogelijk is ze gewoon zelfs niet gekend, vooral bij personen die zelf niet rechtstreeks met die Unie te maken hebben (Fioramonti & Lucarelli, 2010, p. 218).

4.5.1 Externe perceptie

Als we echter naar de visie van de ‘foreign policy elites’ (beleidsmakers en analisten) kijken dan zien we ook daar een verdeeldheid in perceptie over de huidige en toekomstige rol van de Europese Unie. Er is zeker geen eensgezindheid over de EU als een geloofwaardige en effectieve actor op het internationale toneel (Fioramonti & Lucarelli, 2010, p. 218). Zo is in de Amerikaanse politieke elite het beeld wijd verspreid dat de EU geen significante actor is maar louter een bureaucratisch gegeven dat de individuele nationale belangen van de lidstaten verbergt (Sperling, 2010). Geheel in deze lijn merken we bijvoorbeeld dat Condoleezza Rice (2008) aan het einde van haar ambtstermijn als Minister van Buitenlandse Zaken de EU niet vermeldt als een belangrijke mogendheid. Dit sluit aan bij wat de aanhangers van de Amerikaanse unipolaire stelling daarover reeds vroeger zeiden (zie bv. Wohlforth, 1999). Daarentegen ziet een auteur als Parag Khanna (2008) de EU wel als één van de belangrijkste spelers. Datzelfde geldt ook voor het einde 2008 gepubliceerde rapport van de National Intelligence Council (NIC, 2008).

Er zijn zeker een aantal redenen aan te halen waarom er onduidelijkheid bestaat in de perceptie over de EU. Vooreerst moeten we vaststellen dat de Unie in de vijftientig jaar na de Val van de Muur een enorme evolutie heeft doorgemaakt. Zij is nog nauwelijks te vergelijken met de Europese Gemeenschap zoals ze in 1985 of 1991 was. Weliswaar beweren sommige analisten dat het oorspronkelijke model van een groep van homogene landen die tijdens de Koude Oorlog de Europese Economische Gemeenschap stichtten in een project van diepgaande integratie, sterk bepaald werd door de bipolaire internationale structuur en met het einde van die Koude Oorlog voorbijgestreefd is. Thans, aldus die redenering, keert men terug naar een lossere samenwerking, dat alle

kenmerken van een multipolair subsysteem vertoont, gekenmerkt door tegengestelde belangen van de grote lidstaten (Hyde-Price, 2007, p. 94). Ook al is het niet onterecht de interne verhoudingen in de EU als multipolair te omschrijven, in de kern wordt deze redenering gewoon door de feiten tegengesproken. De EU kon tijdens de Koude Oorlog ook als een interne multipolaire constellatie worden gezien. De Europese integratie was toen zeker niet algemeen aanvaard (ook niet bij de stichtende leden), kende grote tegenslagen (het failliet van de Europese Defensiegemeenschap) en was uiteindelijk lange tijd enkel belangrijk op een beperkt aantal terreinen (kolen en staal, landbouw, buitenlandse handel). Zij leed ook toen aan inertie en botsende visies op zijn finaliteit, minstens zo zeer als dat vandaag het geval is.

Er is echter geen enkele vergelijking meer mogelijk tussen wat de Europese Unie vandaag is, zowel inzake bevoegdheden als inzake omvang, met wat zij anno 1985 was. Dit is het gevolg van een gecombineerd proces van uitbreiding en verdieping, dat deels reeds uit de nog steeds bipolaire jaren 1980 (de Europese Akte). dateert maar in de twee decennia na 1989 (van het Verdrag van Maastricht tot dat van Lissabon, uitbreiding naar Centraal- en Oost-Europa) in een hogere versnelling ging om vervolgens in de jaren 2000 in een crisis te belanden. Hoe dit zich op langere termijn ontwikkelt, is moeilijk te voorspellen. Dat we in rechte lijn naar een Europees kantiaans paradijs afstevenen, lijkt weinig waarschijnlijk. Evenmin lijkt echter de terugkeer naar een 18de-eeuwse multipolaire machtsstrijd à la Hobbes (Hyde-Price, 2007; Mearsheimer, 1990) een evident scenario te zijn.

Het is echter gegeven deze, alles bij elkaar genomen zeer snelle, evolutie te begrijpen dat een aantal Amerikaanse analisten in het begin van de jaren 1990 eerder wezen op het verenigde Duitsland of Japan (de grote economische uitdager van de jaren 1980) als potentiële nieuwe grootmachten dan op de Europese Unie. Het is evenzeer te begrijpen dat men ook later nog enige terughoudendheid aan de dag legde, gezien de evolutie uiteindelijk niet eenduidig is. Dit kan zeker verklaren waarom bijvoorbeeld ook in China en Rusland twijfels bestaan over de rol van de Europese Unie op wereldvlak.

Eén van de meest opmerkelijke verschuivingen heeft zich hierbij voorgedaan bij de Russische beleidsmakers. We hebben hoger gezegd dat Rusland zijn relaties tot de Europese Unie, en met name haar verdere uitbreiding, de laatste jaren meer en meer in termen van veiligheid is gaan percipiëren. Omdat erkenning van grootmacht niet alleen afhangt van de formele status van een staat (of instelling) maar vooral ook van de wijze waarop men zich ten aanzien van die speler gedraagt, houdt deze securisatie van de relatie tot de Europese Unie impliciet een erkenning als grootmacht in. Het is weinig opgemerkt, maar dit is in feite wat er tijdens de crisis rond Oekraïne in 2013 is gebeurd. Rusland zag de Europese Unie duidelijk als een concurrent.

4.5.2 Een nieuw soort actor?

Ten tweede lijkt bij een aantal, vooral Amerikaanse analisten, een zekere theoretische vooringenomenheid te bestaan tegen de Europese instellingen, die men per definitie niet als een geïntegreerde actor ziet omdat er bij deze auteurs een sterke focus is op staten als de enige relevante actoren (Buzan, 2004a, p. 68). Dat geldt uiteraard voor wie zijn inspi-

ratie bij de realistische school van de Internationale Betrekkingen zoekt. Sperling (2010) spreekt in dit verband van de *'continuing pull of the Westphalian state on the imagination of the American foreign policy elite.'* (p. 28) Wie van dit uitgangspunt vertrekt, negeert de Europese instellingen per definitie. Echter, zulke benadering verabsolueert een bepaald soort politieke eenheid (de natiestaat) zonder er rekening mee te houden dat zij historisch specifiek is en dat zelfs het Westfaalse model na 1648 niet de enige vorm van politieke eenheid was die in Europa bestond (Giddens, 1985). Voor 1804 bestond er zoiets als het Heilige Roomse Rijk dat nog altijd een rol speelde. Na 1815 speelden Duitse Bond en later het Zollverein een bepaalde rol. Niets rechtvaardigt de stelling dat de huidige Europese Unie net als de Duitse Bond en het Zollverein zou uitmondden in een natiestaat naar Duits model. Men mag zelfs gerust aannemen dat dit niet het geval zal zijn en dat men eerder naar een soort mengvorm evolueert. Buzan en Waever stellen in dit verband: *'Europe is developing unique forms of political organisation. Neither by replicating the state form at a higher level, nor by annulling the old order, but by mixing a continuity of sovereignty with new forms.'* (2003, p. 352) Het is echter verkeerd het model van de natiestaat, dat uiteindelijk ook niet meer dan een ideaaltipe is, als absoluut referentiepunt te nemen om de actiecapaciteit van de EU te evalueren. Uiteindelijk heeft de EU intussen een buitenlands beleid, een extern economisch beleid, en een weliswaar beperkt defensiebeleid, zonder dat het daarom een natiestaat is (Laïdi, 2010, p. 22).

Vaak wordt gesteld dat het unieke karakter van de Europese Unie in haar louter of hoofdzakelijk civiel karakter ligt en dat zij zichzelf vooral als een normatieve macht ziet (Lucarelli & Fioramonti, 2010, p. 3). Typisch is dit echter niet, ook andere staten, vooral dan kleinere machten, rekenen eerder op hun overtuigingskracht dan op hun economische en militaire macht (Laïdi, 2010, p. 22). Ons lijkt het eerder dat deze combinatie van vormen van supranationale en intergouvernementele politieke macht de echte uniciteit van de Europese Unie uitmaken. Het is ook op dit vlak, namelijk als het meest succesvolle model van regionale integratie, dat de EU wereldwijd het meeste erkenning krijgt (Buzan, 2011; Fioramonti & Lucarelli, 2010, p. 221). Zij geldt in dit opzicht als een zekere inspiratiebron voor andere regio's. De toenmalige Braziliaanse president Lula noemde de Europese Unie in 2011 zelfs enigszins flatterend 'werelderfgoed' (Paranagua, 30-9-2011).

Buzan concludeert dan ook dat het met betrekking tot de status van de Europese Unie als grootmacht niet veel uitmaakt of de Europese Unie nu in de richting van een natiestaat evolueert of niet. Als de EU zichzelf ziet als een grootmacht en de andere grote spelers zien de EU als een grootmacht dan is het een grootmacht (Buzan, 2004a, p. 68). Maar in 2011 is hij hier al heel wat genuanceerder over. Hij wijst er dan op dat het vooral een gemeenschappelijke zelfperceptie is die ontbreekt, en een gebrek aan legitimiteit om met het integratieproces verder te gaan.

4.5.3 Een onevenwichtige grootmacht?

Het lijkt ons hierbij ook belangrijk te contextualiseren en dat wil in eerste instantie zeggen dat we een onderscheid maken naar domeinen van macht. Hoe men het draait of keert de Europese Unie is toch nog in hoge mate een eenzijdige macht, waarvan het gewicht op economisch en handelsvlak veel groter is dan op veiligheidsvlak. Dat wordt ook erkend. Sperling (2010) stelt bijvoorbeeld vast dat men zich in Amerikaanse industriële, agrari-

sche, financiële en handelskringen wel bewust is van de rol van de Europese Unie, en men daar bijvoorbeeld ook zeker de weg naar de Europese Commissie vindt, indien nodig. Daarentegen beschouwen de Amerikanen de Europese Unie op veiligheidsvlak weinig relevant.

Inderdaad, wie grootmacht in eerste instantie militair definieert, verwerpt de grootmacht-status van de EU (Bull, 2002, Hyde-Price, 2007). Hier blijft echter de vraag hoe men dan moet omgaan met het feit dat de EU weldegelijk op een aantal andere terreinen een zwaargewicht op wereldvlak is. Men kan moeilijk over internationale handelsonderhandelingen praten, zonder met de EU rekening te houden. Bovendien, zelfs op veiligheidsvlak speelt de EU haar rol, met name in Afrika ten zuiden van de Sahara waar zij (of haar lidstaten wat typisch is voor de dubbele structuur die haar kenmerkt) alles bij elkaar genomen een belangrijkere invloed hebben dan bijvoorbeeld de Verenigde Staten. Die laatste heeft men daar sinds het debacle in Somalië (1992-1993) niet meer gezien. Samengevat: grootmacht wordt zo een relatief begrip dat zowel inzake machtsdomeinen als regio's een andere invulling kan krijgen.

In wezen is dit bijvoorbeeld de visie van Narlikar die een sterk institutioneel gerichte benadering heeft. Voor haar is de EU wel een grootmacht in die fora waar zij gemeenschappelijk optreedt, zoals de handelsonderhandelingen. Op veiligheidsvlak ziet zij dan weer Frankrijk en Groot-Brittannië als grootmacht (Narlikar, 2007, p. 8). Deze benadering doet recht aan de complexe realiteit die de Europese verhoudingen vandaag zijn. Zij veronderstelt bovendien dat men zowel de EU als de lidstaten als grootmacht kan beschouwen indien zij beide op een bepaald terrein actief zijn, bijvoorbeeld inzake non-proliferatie.

4.5.4 Zelfperceptie en identiteit de combinatie van grootmachten en kleine staten

Verder is het inderdaad de vraag in welke mate er een eengemaakte zelfperceptie binnen de EU bestaat. In zijn studie van het Europese veiligheidsbeleid stelt Howorth (2006) vast dat de Unie nog niet echt beschikt over een eengemaakte strategische cultuur of een gezamenlijke identiteit. Er bestaan immers intern heel wat tegenstellingen die een belemmering vormen voor de ontwikkeling daarvan: NAVO-leden versus neutralen, Atlantisten versus Europeanen, grote versus kleine staten, kernmachten versus niet kernmachten enz. Overigens merkt Howorth op dat men ook deze tegenstellingen niet moet verabsoluteren. Alles bij elkaar genomen is de EU ondanks dat gebrek aan 'identiteit' wel in staat geweest om op een aantal terreinen een beleid te ontwikkelen. Volgens hem was het in 2006, gezien de beperkte ervaring, dan ook nog te vroeg om een definitief oordeel te vormen over de vraag of de EU in staat zal zijn tot de ontwikkeling van een gemeenschappelijke strategische cultuur en internationale identiteit (Howorth, 2006, p. 181-4).

Vijf jaar later komt Renard echter nog steeds tot een vergelijkbare conclusie als Howorth wanneer hij er op wijst dat de Europese Unie niet echt beschikt over een geïntegreerde veiligheidsstrategie, ondanks de bestaande teksten ter zake. Zij is zelfs niet in staat duidelijke doelstellingen te bepalen voor haar strategische partnerschappen met derde landen (Renard, 2011).

Ons lijkt dit ook in 2013 nog steeds het geval. Verschillende invalshoeken blijven bestaan, zoals de crisis rond Oekraïne illustreert. Maar het valt niet uit te sluiten dat juist die

crisis, waarbij men een externe speler (in casu Rusland) voor het eerst zijn relatie met de EU securiseert, bijdraagt tot de groei van die identiteit en een geïntegreerde aanpak.

Wat ons hier echter vooral interesseert, is in welke mate grootmachtidentiteit deel uitmaakt van de zelfperceptie van de EU en haar lidstaten. Zoals wij hierboven hebben gezien, ligt de perceptie van de EU als grootmacht in de drie ondervraagde EU-lidstaten aanzienlijk hoger dan daarbuiten. Echter, Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland zijn landen die zelf een grootmacht verleden hebben of zichzelf nog steeds als grootmacht zien. Grootmachtidentiteit is voor deze landen dan ook een relevant gegeven. Dat geldt zeker op militair vlak. Maar men mag niet vergeten dat naast de oude grootmachten ook vele kleinere spelers deel uitmaken van de EU, waar dit veel minder speelt (Laïdi, 2003).

Laïdi spreekt in dit verband van een tegenstelling tussen de EU als civiele macht en de EU als een 'power bloc'. Een civiele macht, die zich vooral op zijn 'soft power' en normatieve kracht beroept, is een fenomeen dat typisch is voor kleinere staten, ook al kan het uitzonderlijk ook bij ex-grootmachten (Duitsland, Japan) voorkomen. Daarentegen gebruiken 'power blocs' hun economische, diplomatieke en militaire kracht om hun belangen te bevorderen en te beschermen, en die worden veel meer gedefinieerd in termen van eigen belang (bijvoorbeeld het beschermen van commerciële of politieke banden) dan dit bij civiele machten het geval is, die eerder normerend werken (Laïdi, 2010, p. 22-3). We zouden er aan kunnen toevoegen dat de door Howorth en Renard gesignaleerde moeilijkheden van de Unie om tot een echte geïntegreerde strategische cultuur te komen, wellicht ook te maken hebben met het gebrek aan grootmachtcultuur in de meeste landen. Het ontwikkelen van een 'grand strategy' die verschillende beleidsdomeinen integreert in het licht van wereldwijde doelstellingen op langere termijn, lijkt ons immers iets dat meer bij grootmachten dan bij kleinere landen thuishoort.

De gelijkenis met Webers definitie van 'Machtstaat' (grootmacht), die meer extern gericht is en zijn economische en militaire belangen agressiever verdedigt, ligt hier voor de hand. Weber benadrukt sterk het onderscheid tussen de kleine staten – die vaak meer dan de grote spelers burgerlijke waarden hebben verwezenlijkt – en de grootmachten die hun eigen rol, status en identiteit hebben. Die tegenstelling overbruggen tussen landen met een 'residuele grootmachtidentiteit' en de kleinere staten die dit niet hebben, is één van de grote uitdagingen van de Europese Unie.

Niet voor niets zijn het juist Frankrijk en Groot-Brittannië, (de twee landen waar de grootmachttraditie, gedefinieerd in militaire termen wellicht nog steeds aanwezig is én de twee Europese kernmachten) die einde jaren 1990 de initiatiefnemers waren van het Europese Veiligheids- en Defensiebeleid. Ondanks het feit dat Groot-Brittannië veel Atlantischer gericht is dan Frankrijk, is dit een element dat hun bindt. Het valt hierbij op dat Frankrijk, zich bewust van zijn eigen budgettaire en dus militaire beperkingen, vaak een van de weinige landen is waar men pleidooien hoort voor een sterk uitgebouwde Unie gebaseerd op meer intensieve militair-industriële samenwerking. Meer dan Groot-Brittannië lijkt Frankrijk zijn autonome koers als grootmacht op het Europese niveau te willen heffen. De verwijzing naar 'L'Europe puissance' is een constant gegeven in het Franse discours over Europa (zie verder).

Tegelijkertijd beseffen geïnformeerde Franse waarnemers ook dat juist dit soort verwijzingen naar militaire macht en grootmachtstatus weinig aantrekkingskracht uitoefent op een aantal kleinere landen, zonder koloniaal of grootmachtverleden, of met een traditie van neutraliteit waar militair optreden sterk aan internationale normen is gebonden, zoals bij voorbeeld Zweden. (Ferenczi, 11-6-2004; Franchon, 2-4-1995).

Wanneer we spreken over de EU als een nieuw soort actor, dan gaat het ook hier over: het is een actor wiens zelfbeeld ontstaat en groeit uit de tegengestelde zelfidentificatie van grotere en kleinere staten. Dit is uniek, en voor harde realisten zelfs onmogelijk. Zij zien hooguit heil in een vernieuwd Europees grootmachtconcert (Howorth, 2006, p. 181). Ook al zijn van dit laatste in de dagelijkse praktijk van de Unie zeker elementen terug te vinden – zie bijvoorbeeld de rol van de grote drie, naast de EU-vertegenwoordiger, in de Iraanse kwestie – het is zeker niet het hele EU-verhaal.

4.5.5 Slotbemerkingen bij de Europese Unie als grootmacht

In deze korte, en dus per definitie beperkte, analyse lijken ons vooral twee elementen belangrijk te zijn. Eerder dan de tegenstelling tussen militaire en economische machtsbasis van de EU, die vaak wordt aangehaald en zeker niet onbelangrijk is, willen we vooreerst benadrukken dat de EU een speler is die intergouvernementele en supranationale elementen combineert. Indien dit een voorbeeld zou vormen voor andere regio's kan dit vergaande gevolgen hebben voor de wereldwijde structuur van de internationale verhoudingen, die ongetwijfeld complexer worden.

Ten tweede is binnen de EU een experiment gaande waarbij grootmachtidentiteiten fusioneren met identiteiten van kleine staten. Dit is een belangrijk verschil met de Duitse eenwording uit de 19de eeuw, waarmee het Europese integratieproces op het eerste gezicht een merkwaardige gelijkenis vertoont. Die is echter slechts schijn. De bij historici en politieke wetenschappers algemeen verspreide visie waarin de Pruisische grootmachtstatus overgedragen wordt op het Duitse Keizerrijk, is, ondanks enkele bedenkingen, in essentie correct. Het was de Pruisische elite die de militaire en buitenlandse politiek van het Keizerrijk domineerde en er haar culturele stempel op drukte. Dat gebeurde zeker niet altijd goedschiks (Schroeder, 2004b). Men zou kunnen spreken van een binnen-Duitse Pruisische unipolariteit. Het Europese integratieproces is, ondanks de onvermijdelijke dominante rol van de oude grootmachten, een heel ander proces. Misschien juist omdat er meerdere (ex-)grootmachten zijn en het systeem dus intern inderdaad multipolair is. Daarnaast zijn er ook autonome Europese instellingen, die ook hun eigen belangen of deze van de Unie in het algemeen verdedigen. Men kan deze Europese instellingen of het Europees beleid zelf dan ook niet louter zien als een aanhangsel van één van deze machten, hoezeer sommige (met name Frankrijk) ook beseffen dat de eigen grootmachtstatus enkel in de Europese context kan waargemaakt worden.

Het maakt ook dat individuele grootmachtidentiteiten én een embryonale Europese grootmachtidentiteit naast elkaar bestaan, wat elke analyse in termen van polariteit uiteraard complexer maakt.

5 Grootmachtgedrag, belangen, rechten en plichten na de Koude Oorlog

5.1 Oorlogsvoering, militaire capaciteit en securisatie

We hebben gezien dat in de 19de eeuw oorlogsvoering een typisch kenmerk van grootmachten was en grootmachten hun status dankten aan hun prestaties in oorlog, vooral dan in onderlinge confrontaties. We hebben tevens gezien dat er zich een verschuiving voerde waarbij tijdens de Koude Oorlog grootmachten niet langer gedefinieerd worden in termen van hun onderlinge prestaties in oorlog, maar wel in termen van hun militaire capaciteit (meer bepaald nucleaire). Als we naar Buzans grootmachtdefinitie kijken, dan houdt hij vast aan een sterke militaire capaciteit als voorwaarde voor een grootmacht, maar tegelijkertijd benadrukt hij ook de bredere rol in securisatie en desecurisatie.

Ofschoon concepten als securisatie en desecurisatie in principe op elke tijdsperiode en dus ook op de 19de eeuw en de Koude Oorlog kunnen worden toegepast, hebben zij in de huidige context, een belangrijke betekenis. Dit breder gegeven van securisatie en desecurisatie lijkt inderdaad mogelijk een relevant onderscheid tussen grootmachten en kleinere staten. Kleinere staten spelen nauwelijks een rol in de securisatie of desecurisatie van bepaalde regio's, tenzij onder leiding van grootmachten. Militaire capaciteit is maar relevant in de mate dat ze werkelijk bijdraagt tot securisatie en desecurisatie. Omdat men omzeggens kan spreken van een veiligheidsgemeenschap tussen de grotere spelers lijkt een bepaalde militaire capaciteit (met name nucleaire) niet in dezelfde mate relevant als zij dat tijdens de Koude Oorlog was.

Er zijn een hele reeks activiteiten die hier onder kunnen vallen: het geven van externe veiligheidsgaranties via allianties, het creëren van een kader voor het oplossen van een conflict, vredeshandhavingsactiviteiten, militaire interventie, tot en met regelrechte interstatelijke conflicten. Ofschoon ook andere staten een aantal van deze taken op zich nemen, gebeurt dit doorgaans onder leiding van of met toestemming van de grootmachten. De korte periode na de Koude Oorlog maakt het onmogelijk een zinnig antwoord te geven op de vraag of militair optreden vandaag nu al dan niet meer voorkomt bij grootmachten dan bij kleinere staten. Het is een algemeen gegeven dat gewapende conflicten vandaag hoofdzakelijk een binnenstatelijk gegeven zijn. Als we de lijst van interstatelijke conflicten tussen 1990 en 2007 van het Correlates of War Project nemen (Sarkees & Wayman, 2010) dan merken we dat van de negen klassieke interstatelijke conflicten sinds 1990, er in niet minder dan vijf conflicten grootmachten een rol spelen: de Golfoorlog (1990-1991), de Bosnische oorlog (1992-1995), de Kosovo-oorlog (1999), de invasies van Afghanistan (2001) en Irak (2003). In al deze conflicten waren minstens de Verenigde Staten betrokken. De Golfoorlog van 1990, en de operaties in Bosnië waren gelegitimeerd door de VN-Veiligheidsraad, de oorlog in Afghanistan ook (zij het pas na het begin). Dit maakt hen in feite tot een ander soort militaire operatie dan deze die op eigen initiatief buiten enige internationale goedkeuring om werden gestart. De Kargil-oorlog tussen India en Pakistan van 1999 is een randgeval naar gelang we India in 1999 al als een grootmacht beschouwen of niet. Na 2007 is het belangrijk de Russische interventie in Georgië (2008) te vermelden. Het is niet duidelijk hoe men in de toekomst de crisis in de Krim en Oekra-

ine van 2014 zal benoemen. Tot slot moeten we hier ook vermelden dat de Europese Unie en haar leden wel een rol spelen of hebben gespeeld in veiligheidskwesaties in bepaalde regio's. Dat geldt met name voor haar eigen nabije buitenland in de Balkan maar ook voor Afrika, waar zij en/of haar lidstaten de laatste jaren betrokken waren in een aantal vredesoperaties.

We kunnen dan ook concluderen dat het patroon van de Koude Oorlog zich verder zet. Directe confrontaties tussen de grootmachten kwamen tot op heden niet voor maar we zien wel gewapend optreden van grootmachten tegen of ter ondersteuning van kleinere staten, of groepen binnen die staten. En bovendien leert de ervaring ons ook dat achter oorlog en militaire capaciteit een meer algemene bekwaamheid tot securisatie of desecurisatie in een bepaalde regio zit.

5.2 Grootmachten, machtsevenwicht en multipolariteit

We hebben gezien hoe Buzan (2004b) er in 2004 aan twijfelt of het machtsevenwicht nog kan beschouwd worden als een basisinstitutie van de internationale samenleving. Hier plaatst hij dus vraagtekens bij de definitie van Hedley Bull die stelt dat grootmachten een essentiële rol hebben in het algemene systeemwijde machtsevenwicht. In 2011 lijkt hij dit dan weer in twijfel te trekken, wanneer hij stelt dat hegemonie in de huidige internationale samenleving als illegitiem wordt beschouwd en er in tegendeel een norm is van politiek equilibrium. Hoe deze tegenstelling verklaren?

Er zijn op het eerste gezicht inderdaad redenen om aan te nemen dat het machtsevenwicht vandaag veel minder speelt dan vroeger. Het is het cruciale argument van unipolaristen als Wohlforth en Brooks (Brooks & Wohlforth, 2005, 2008; Wohlforth, 1999) en trouwens van veel auteurs die 'soft balancing' concepten aanhangen. Volgens ons speelt het machtsevenwicht echter wel nog een rol in de hedendaagse verhoudingen. Dit wil echter nog niet wil zeggen dat dit het alles determinerend gegeven is dat neorealisten ervan maken.

Laten we vooreerst kijken naar wat we bij onze bespreking van grootmachten in de 19de eeuw als het machtsevenwicht *sensu stricto* hebben omschreven, namelijk een evenwicht in militaire machtsverhoudingen. Het is duidelijk dat de wereldverhoudingen vandaag niet langer beheerst worden door het zoeken naar een militair en nucleair evenwicht. Maar het is tegelijkertijd ook wel duidelijk dat dit gegeven in de Koude Oorlog volledig uit de hand gelopen is en obsessionele vormen aannam.

We moeten daarentegen wel vaststellen dat alle staten met grootmachtpretenties nog steeds geïnteresseerd zijn in de uitbouw van hun militaire macht, zonder daarom in de haast pathologische situatie van de Koude Oorlog verzeild te raken. Dat men beseft dat het op korte termijn onmogelijk is de Verenigde Staten te evenaren, doet niet af van het argument dat er sprake is van militaire opbouw. De militaire macht van de Verenigde Staten is tot op zekere hoogte een erfenis uit de Koude Oorlog die nooit werd afgebouwd en daarom lijdt aan een zekere 'overkill'. Het is dan ook voor een land als China absoluut niet nodig om de VS te evenaren. De Sovjetervaring indachtig vermijdt men liever een wapenwedloop. Maar de defensie-uitgaven stijgen wel al jaren.

Verder leert het voorbeeld van de Amerikaans-Indiase toenadering ons, dat ook de Amerikanen nog steeds denken in termen van machtsverhoudingen en machtsevenwicht en hieraan de status van grootmacht koppelen. In het verleden, ook voor de 19de eeuw, voerde Groot-Brittannië vaak een beleid van ‘offshore balancing’ dat er vanuit ging dat de eigen machtspositie bewaard kon worden via een garantie van het machtsevenwicht op het Europese continent. Om dit te bereiken werd doorgaans een bondgenootschap afgesloten met een Europese continentale macht. De gelijkenis met de relatie tot India ligt voor de hand.

Tot slot, is het belangrijk dat we er op hebben gewezen dat de betekenis van machts-evenwicht in de 19de eeuw breder was dan louter militair. Wanneer Buzan in 2011 stelt dat men vandaag hegemonie verwerpt, dan verwijst hij in de eerste plaats naar de sociale aspecten van hegemonie – de leidinggevende rol van één staat – en naar een meer algemeen politiek equilibrium. Uit het militair overwicht van de Verenigde Staten wordt vandaag niet door andere grote spelers de conclusie getrokken dat zij zomaar een eenzijdig leiderschap over de wereld kunnen uitoefenen.

We komen verder terug op het Franse multipolariteitsbeleid. We zien dezelfde redenering ook in de speech van Poetin op de veiligheidsconferentie in München van februari waarin hij unipolariteit gelijkstelt met een gebrek aan beschaving en in tegenspraak met de huidige internationale cultuur (Putin, 10-2-2007, para. 14) Multipolariteit is dan het alternatief. Dit alles ligt uiteraard volledig in de lijn van wat analisten hierover hebben gezegd: dat het Russische beleid sterk gericht is op het verwerven van een gelijkheid in status en belangen (‘balance of interests’) en op de erkenning van de gelijke rechten als grootmachten (zie Ambrosio, 2005a).

Samenvattend kunnen we stellen, dat enerzijds materiële machtsverhoudingen, en het opbouwen van een zekere militaire tegenmacht (via bewapening of via samenwerking) vandaag nog steeds aan de orde van de dag is, ook al heeft het niet meer het urgente en allesoverheersend karakter dat het in de Koude Oorlog had. Alle staten met grootmacht-ambities doen aan bewapening, de Europeanen uitgezonderd, en zelfs daar is er althans in sommige landen een besef dat meer militaire integratie noodzakelijk is, juist om op termijn militair nog te kunnen meespelen. Daarnaast schuilt achter het multipolair discours ook een verwijzing naar een evenwichtig in belangen, rechten en status van de landen die zich als grootmacht beschouwen.

Dat laatste is inderdaad een belangrijk gegeven. Het multipolair discours is doorgaans een discours van staten die van mening zijn dat zij zelf een grootmacht zijn, of minstens zullen worden, en aanspraak maken op de rechten en status die hiermee gepaard gaan. Zij schijnen er vanuit te gaan dat zij onvermijdelijk één van de polen van een multipolaire wereld zijn.

5.3 De onduidelijke rol van kernwapens voor de grootmachtstatus en polariteit na de Koude Oorlog

Als we naar kernwapens en hun rol na de Koude Oorlog bekijken, dan valt het vooreerst op dat in de academische literatuur betreffende de hedendaagse polariteitsverhoudingen

en betreffende grootmachten, kernwapens weinig of geen rol spelen. Noch de multipolaristen, noch de unipolaristen besteden veel aandacht aan de nucleaire verhoudingen tussen de grootmachten. We vinden er ook weinig of niets over terug bij Buzan (2004a). Het element komt opmerkelijk genoeg niet expliciet voor in zijn definitie van wereldwijde grootmacht of supermacht. Hij spreekt enkel in algemene termen van 'first class' militair-politieke capaciteit. Enkel Lieber en Press (2006) argumenteren dat de combinatie van een zich steeds verder moderniserend Amerikaans arsenaal, het verval van zijn Russische tegenpool en de uitermate geringe omvang van het Chinese arsenaal de facto een einde heeft gemaakt aan de situatie van 'mutual assured destruction'. De Amerikanen hebben volgens hen omzeggens een 'first strike capacity', een situatie die door Waltz (1993) als een voorwaarde voor unipolariteit wordt gezien. Inderdaad, als we teruggrijpen naar definities van grootmachten die uit de Koude Oorlog stammen, (Bull, 2002; Levy, 1983; Wayman, 1984) dan kunnen we indien de evaluatie van de Russische en Chinese arsenalen door Lieber en Press correct is, enkel concluderen dat de wereld vandaag nucleair unipolair is. Het is echter de vraag of deze perceptie van een nucleaire unipolariteit, door iedereen wordt gedeeld. Zeker in Rusland lijkt niet iedereen het hier mee eens, en houdt men vast aan bipolariteit op nucleair vlak (Simonia, 2002).

Belangrijker is echter dat in de evaluaties van de machtsverhoudingen, bij de bepaling van wie al dan niet een grootmacht is, doorgaans helemaal niet meer verwezen wordt naar de nucleaire status. Voor zover men aan het einde van de Koude Oorlog aandacht heeft voor de kernwapenproblematiek, betreft het de proliferatie naar kleinere spelers en het bewustzijn dat dit gegeven de handelingsvrijheid van de grootmachten inperkt, zoals Waltz trouwens reeds had voorzien. Het gegeven is des te opmerkelijker omdat, zo het nucleaire overwicht van de twee supermachten, de kern uitmaakte van de militaire bipolariteit in de Koude Oorlog, we vandaag minstens kunnen spreken van een tendens tot multipolarisering. Immers, enerzijds zijn er een weliswaar beperkt aantal kernmachten bijgekomen, anderzijds hebben de twee supermachten van de Koude Oorlog de laatste twintig jaar via een aantal verdragen hun nucleaire arsenalen aanzienlijk beperkt en de mogelijkheid is reëel dat dit de komende jaren nog verder gaat. Natuurlijk blijven ze nog steeds een aanzienlijk overwicht hebben. Op nucleair vlak kunnen we nog altijd spreken van bipolariteit. Maar dat neemt niet weg dat er een multipolariseringstendens bestaat.

Zo concludeert Goodby in het 'SIPRI-Yearbook 2010': *'The days when the interests of two superpowers dominated the world's strategic nuclear agenda are over. As Russian and US nuclear forces are reduced, other countries' nuclear arsenals will loom larger in security calculation.'* (2010, p. 20)

De sociale elementen verbonden met het bezit van kernwapens zouden dan ook een verklaring kunnen zijn waarom ze een beperkte rol spelen in de huidige verhoudingen tussen de grootmachten. Wat men ook van de huidige polariteitsconfiguraties moge denken, iedereen is het er zowat over eens dat de bipolariteit na 1991 een einde heeft genomen, en dit ondanks het feit dat de Amerikaans-Russische nucleaire dominantie (in puur kwantitatieve termen) een feit bleef. Blijkbaar had die zoals Waltz – in een duidelijke afwijking van zijn overwegend materialistische benadering – opmerkt, andere gevolgen dan voorheen. Of zoals een Franse waarnemer het stelt: *'Depuis la fin de la guerre froide, en effet, l'équilibre international n'est plus surdéterminé par l'équilibre des forces nucléaires. La*

dissuasion stratégique n'apparaît plus comme l'alpha et l'oméga de la réflexion stratégique.' (Gautier, 2011, p. 127-8).

Machtsevenwicht en militaire machtsverhoudingen worden vandaag blijkbaar niet langer in termen van kernwapens en afschrikkingen gemeten (Paul, 2005). Dit heeft trouwens ook een direct gevolg voor een land als Frankrijk dat zijn internationale status altijd nauw verbond met zijn kernarsenaal. *'Pour notre pays, qui, autrefois dans les interstices des blocs, jouait de statut de puissance nucléaire autonome pour dégager des marges à son action politique, le rôle d'affirmation diplomatique et militaire de sa force de frappe est considérablement réduit.'* (Gautier, 2011, p. 128) Met andere woorden: de perceptie, of de status van kernwapens, lijkt na de Koude Oorlog, gewijzigd te zijn en dit heeft gevolgen voor de positie van een land dat zich op deze kernwapens baseerde om een autonome koers te varen.

Het veranderend belang dat men aan kernwapens hecht, verklaart tevens waarom er, ondanks zijn groot kernwapenarsenaal, vragen worden of werden gesteld bij de grootmacht-status van Rusland. Het kan ook een verklaring bieden waarom een land als Brazilië, ondanks de interne consensus om een wereldwijde rol te spelen (Herz, 2011), in 1998 toetrad tot het non-proliferatieverdrag. De specifieke regionale context speelde hierbij ook een rol, zeker toen er na de democratiseringsgolf van de jaren 1980 geen sprake meer was van regionale rivaliteiten of tegenstellingen, ook niet met directe concurrent Argentinië (Wheeler, 2009). Bovendien had Zuid-Amerika via het Verdrag van Tlatelolco (1967) een kernwapenvrije status al langere tijd als norm aangenomen. Kortom, in dit concrete geval lijkt nuclearisering niet langer als een voorwaarde te worden gezien voor grootmachtstatus.

Dat neemt niet weg dat een al te ver doortrekken van deze redenering ook onvoorzichtig zou kunnen zijn. Ten eerste blijven kernwapens in de eerste plaats een afschrikkingswaapen dat landen een bepaalde 'onkwetsbaarheid' geeft. Dat geldt niet enkel voor kleine geïsoleerde staten als Israël of Noord-Korea. Het geldt ook voor grotere landen. Men kan zich de vraag stellen hoe de Verenigde Staten in augustus 2008 zouden gereageerd hebben op de Russische inval in Georgië indien men hier niet te maken had gehad met een belangrijke kernmacht. Of de oorspronkelijke Georgische actie nu al dan niet legitiem, laat staan opportuun, was, doet hier weinig ter zake. We kunnen alleen maar vaststellen dat de Verenigde Staten ervan terugschrokken een conflict met Rusland op de spits te drijven omwille van een klein land met een weliswaar belangrijke geostrategische ligging (dicht bij Iran en op een strategische energieroute) dat bovendien een feitelijke Amerikaanse bondgenoot was, zich uitrustte met Amerikaanse wapens en dat enkele maanden te voor nog kon rekenen op sterke Amerikaanse steun voor zijn NAVO-kandidatuur. Afschrikking werkt in eerste instantie door wat er niet gebeurt, en hier kan dit mogelijk het geval zijn zonder dat men er expliciet naar refereert. In die zin zijn kernwapens zeker één van de elementen die de Russische positie als grootmacht blijven ondersteunen en het gaat hierbij wellicht om meer dan een statusgegeven alleen.

Bovendien lijkt het er op dat de Russische elite kernwapens weldegelijk nog steeds zien als een element dat nauw verbonden is met hun grootmachtstatus. Zoals dat gaat met alle sociale gegevens, is dit geen zwart-witverhaal. Echter, uit de studie van Hopf blijkt dat er

rond de millenniumwissel, over de verschillende denkrichtingen binnen het buitenlands en defensiebeleid heen, een consensus bestond over twee zaken: het behoud van kernwapens – minstens omdat zij de Russische veiligheid garandeerden – en het streven naar herstel/behoud van de grootmachtstatus. Over het feit of kernwapens bijdragen tot die grootmachtstatus bestond echter geen consensus maar het is wel een inzicht dat bij een groot deel van de elite leefde (Hopf, 2002, p. 224).

Hier komt nog bij dat na de Koude Oorlog minstens één staat met grootmachtsambities weldegelijk de nucleaire drempel heeft overschreden, in casu India en we hebben gezien hoe dit ook uitgelegd werd als een element in het streven naar die grootmachtstatus.

Samengevat: enerzijds blijven kernwapens nog steeds een statussymbool, dat voor een aantal landen verbonden is met hun status als grootmacht. Dit kan verklaren waarom landen als Frankrijk en Groot-Brittannië, maar zeker ook Rusland vasthouden aan hun kernwapens ook al zijn ze de facto een belasting voor de uitbouw van conventionele capaciteit die vandaag misschien relevanter is. Bovendien blijven kernwapens het ultieme afschrikkende wapen en deze unieke capaciteit blijft ook om andere redenen dan louter status belangrijk.

Maar anderzijds lijkt op de een of andere manier, met de val van de Sovjet-Unie en het stoppen van de nucleaire wapenwedloop, ook de centrale rol van kernwapens in de evaluatie van strategische verhoudingen en grootmachtstatus kleiner te zijn. Ze worden gewoon als minder belangrijk beschouwd. Geen van de kleinere kernwapenstaten (oude en nieuwe) zijn er op uit een enorm arsenaal uit te bouwen, ook China niet dat nochtans de grootste militaire stijger van het laatste decennia is en de enige die zijn kernmacht niet alleen moderniseert maar ook uitbreidt.

Blijft de vraag of andere wapensystemen de rol die kernwapens tijdens de Koude Oorlog speelden kunnen overnemen. In de literatuur wordt nogal eens verwezen naar het belang van ‘power projection capability’ op een wereldwijde schaal. In de huidige context vergt dit een gecoördineerde inzet van grond-, lucht- en zeemacht met al wat daar aan ‘command and control’, satelliettechnologie, enz., aan te pas komt. Dat gecombineerd met de toepassing van nieuwe informaticatechnologieën, cyber war, etc. is wat vandaag de kern vormt van het Amerikaanse militaire overwicht, veel meer dan kernwapens. De Amerikanen hebben, zo zei Posen in 2003 al de ‘command of the commons’: een overwicht op zee, in de lucht én in de ruimte, gecombineerd met een wereldwijd netwerk van bases en een volledig uitgebouwde commandostructuur. Hier ligt de vergelijking met het 19de-eeuwse Groot-Brittannië en zijn wereldwijd overwicht inzake zeemacht voor de hand. Maar het is mogelijk dat zich ook op deze vlakken in de toekomst militaire competitie zal ontwikkelen. Getuige hiervan is ongetwijfeld het feit dat landen als China, India en Brazilië op de een of de andere manier diepzeevlooten of snelle interventiemachten ontwikkelen (Barrionuevo, 18-12-2008). Illustratief voor deze denkwijze is de volgende uitspraak van een Chinese generaal Qi Jianguo, die over het eerste Chinese vliegdekschip het volgende zei: ‘*All of the great nations in the world own aircraft carriers – they are symbols of a great nation.*’ (geciteerd in Shambaugh, 2013, p. 292)

Vanuit een historische vergelijking valt uiteraard weinig te zeggen over welke weg de militair-technologische evoluties zullen opgaan. Wel leert het verleden ons dat alle staten met grootmachtambities vroeg of laat de neiging vertonen om de meest moderne systemen aan te schaffen. Het blijft dan ook de vraag hoe lang het Amerikaanse overwicht op dit vlak zal blijven duren, maar het is zeker zo dat het op dit ogenblik overweldigend is.

5.4 Systeemwijde belangen en bereik: wereldspelers, regionale spelers en machtsdomeinen

Laten we in dit verband ook terugkeren naar het onderscheid dat Buzan maakt tussen regionale en wereldwijde spelers. Voor hem is dat essentieel wanneer we het vandaag over grootmachten en polariteitsverhoudingen hebben. Het hangt met name samen met het bestaan van regionale veiligheidscomplexen waarin niet per definitie elke wereldwijde grootmacht een rol speelt.

Hier willen we een belangrijk verschil met de Koude Oorlog benadrukken, dat Buzan aanraakt maar waarvan hij de consequenties niet echt uitwerkt. Als we vergelijken met deze periode dan zien we dat het Russische bereik vandaag nog veel minder wereldwijd is dan voor 1991, ja zelfs nog minder dan aan het einde van de 19de eeuw toen het een belangrijke speler in Azië was. Wanneer men het sinds 1991 heeft over een unipolaire wereld, dan heeft dit ook hiermee te maken. De Verenigde Staten zijn niet de enige macht, maar toch zeker de belangrijkste macht die over de nodige capaciteit beschikt om wereldwijd een rol te spelen op politieke, economische en veiligheidsproblemen. Het is dan ook één van de grote argumenten van de verdedigers van de unipolaire thesise en omzeggens algemeen aanvaard bij Amerikaanse auteurs. Ook Buzan ging er in 2004 nog steeds vanuit dat de Verenigde Staten de enige echte supermacht waren omdat zij de enige zijn die een rol spelen in de securisatie of desecurisatie van alle of de meeste veiligheidscomplexen (Buzan, 2004a).

Tegelijkertijd nuanceert hij ook. Er dient niet alleen een onderscheid gemaakt te worden wat betreft systeemniveau maar er is ook een differentiatie nodig naar verschillende machtsdomeinen. Zo twijfelt niemand eraan dat zich na de Koude Oorlog een nieuwe versnelling in de economische mondialisering heeft voorgedaan, waaruit men kan besluiten dat grootmachten op wereldwijd niveau economisch actief moeten zijn en hun economische belangen op een wereldwijde schaal verdedigen. Er lijkt al bij al op dit ogenblik ook weinig twijfel over te bestaan dat we in de komende decennia naar een grotere spreiding van de wereldwijde economische macht gaan. De economische opkomst van China wordt niet langer ontkend tenzij door de meest rabiate unipolaristen. Ook Amerikaanse beleidsmakers lijken ervan uit te gaan (zie bv. NIC, 2012). Andere auteurs wijzen, naast andere opkomende mogendheden, niet alleen op het potentieel maar ook op de feitelijke economische macht van de Europese Unie. Ondanks al haar problemen is zij economisch een wereldwijde speler. We zouden eenzelfde verhaal kunnen doen over de BRIC-landen. Wat we zien is dat er na de Koude Oorlog sprake is van een meer eengemaakt wereldwijd economisch systeem met verscheidene grote spelers.

Echter, voor Buzan wil dit niet per definitie zeggen dat er ook op veiligheidsvlak sprake is van mondialisering. Het concept van regionale veiligheidscomplexen van waaruit hij samen met Waever de veiligheidsproblematiek aan het begin van de 21ste eeuw analyseert, gaat er van uit te dat deze zich hoofdzakelijk regionaal situeert, te meer daar hij stelt dat oorlogen tussen grootmachten niet meer aan de orde zijn (Buzan, 2004a, 2011; Buzan & Waever, 2003, p. 3 & 41). Dit is een cruciaal gegeven en een enorm verschil met de Koude Oorlog. Op veiligheidsvlak is er eerder sprake van een regionalisering of van een demondialisering. Als we hoger genoemde definitie van veiligheidscomplexen bekijken dan kunnen we inderdaad stellen dat de wereld tijdens de Koude Oorlog één groot veiligheidscomplex was, of althans zo werd gepercipieerd door de twee supermachten. Immers, zoals Waltz het stelde: er was geen periferie. Elk probleem ter wereld werd gezien als een element in de machtsstrijd tussen beide machten. Dit is volledig in lijn met de definitie van het veiligheidscomplex waarvan de veiligheid van de individuele eenheden zo onderling verbonden is dat men ze onmogelijk afzonderlijk kan analyseren. Dit was in de Koude Oorlog wereldwijd het geval op veiligheidsvlak, of het werd althans in deze zin gepercipieerd, maar zeker niet op economisch of politiek vlak.

Daarentegen lijken we volgens Buzan in 2011 te evolueren naar een wereldwijde samenleving van grootmachten die elk in hun eigen regio dominant zijn, hij spreekt van 'decentred globalism'. Hierdoor verliest volgens hem de term supermacht, in zijn definitie die veronderstelt dat men op wereldwijd vlak actief is, zijn relevantie. Het is uiteraard de vraag of dit zo zal zijn. China bijvoorbeeld bouwt een diepwatervloot uit. Ook al wordt beweert dat zijn belangrijkste strategische doelstellingen in zijn directe omgeving en de Chinese Zee liggen (Shambaugh, 2013). Het is duidelijk dat de Chinese zeemacht maritieme bases uitbouwt, en zijn activiteiten over een steeds groter gebied in de Stille en Indische Oceaan ontplooit. De Chinese zeemacht bestrijdt onder meer piraten in de Golf van Aden, een route die cruciaal is voor zijn energiebevoorrading. Dit alles is uiteraard minimaal in vergelijking met de enorme Amerikaanse maritieme macht maar een scenario, waarbij opkomende economische grootmachten zich ook wensen te voorzien van een aangepaste militaire capaciteit, lijkt in ieder geval niet uitgesloten. Echter, het kan best zijn dat er zich economisch een aantal spelers opwerpen, wiens belangen wereldwijd zijn, zonder dat dit per definitie gepaard gaat met een vergelijkbare rol inzake veiligheid.

Men dient te beseffen dat er op veiligheidsvlak een verschil kan zijn tussen het definiëren van belangen en het bereik, zoals dat trouwens ook in de 19de eeuw het geval was. Te meer omdat er een institutioneel kader bestaat voor een wereldwijd internationaal beheer van plaatselijke of regionale conflicten, namelijk de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Het is duidelijk dat de huidige permanente leden en kandidaat-permanente leden van de Veiligheidsraad het minstens als hun recht beschouwen om een zeg te hebben in allerlei veiligheidskwesties, ook als zij buiten hun directe invloedssfeer liggen, of nauwelijks raken aan hun geostrategische belangen. In die zin definiëren zij hun belangen en rechten op het wereldwijde systeemniveau, zoals de Europese grootmachten dat ook in Wenen op Europees niveau deden. Landen als Brazilië en India definiëren hun belangen meer en meer wereldwijd, bouwen niet alleen hun economische maar ook diplomatieke netwerken wereldwijd uit (Fordham, 2011) en menen recht te hebben om een rol te spelen

in de afhandeling van kwesties die buiten hun directe invloedssfeer liggen (zie bijvoorbeeld de Braziliaanse bemoeienissen met de Iraanse nucleaire kwestie).

Als we naar het militair bereik kijken dan is ook hier de vergelijking met de 19de eeuw interessant. Er is vooreerst een zeker verschil met de Koude Oorlog waar de conflictlijn werkelijk wereldwijd werd gedefinieerd. Dit was slechts in beperkte mate het geval in de 19de eeuw. Competitie in Azië, Afrika of Latijns-Amerika hadden niet per definitie iets met elkaar te maken en werden niet gepercipieerd als hetzelfde conflict.

In zeker zin zijn we vandaag teruggekeerd naar de 19de-eeuwse situatie. Zo er nog iets bestaat als een werkelijk wereldwijd veiligheidsprobleem, dan is het de controle op de Russisch-Amerikaanse nucleaire balans, die tot nader orde nog steeds bipolair is. Maar dit is een residueel probleem, overgeërfd van de Koude Oorlog dat, enige Russische oprispingen over raketterschilden daargelaten, niet echt het wereldnieuws beheerst. We moeten vaststellen dat de relaties tussen de grote spelers, in vergelijking met de Koude oorlog, toch in hoge mate gedesecuriseerd zijn.

Naar de polariteitsdiscussie betekent dit dat de machtsverhoudingen van regio tot regio kunnen verschillen. Groot-Brittannië had in de 19de eeuw, net als de Verenigde Staten vandaag, zeker een enorm overwicht als het er over ging in alle mogelijke uithoeken van de wereld op te treden. Maar dat betekende nog niet dat het in elke regionale context een overwicht had. Dat was niet zo voor Europa, en dat was zelfs niet zo voor Noord-Amerika. In Afrika had het te maken met Frankrijk en Duitsland; in Azië daarnaast ook met Rusland en Japan. Dit ligt volledig in de lijn van wat Buzan en Waever stellen als ze zeggen dat verschillende regionale veiligheidscomplexen ook verschillende polariteitsverhoudingen hebben.

Dit alles relativeert sterk de Amerikaanse aanspraak op suprematie op basis van het zogenaamde wereldwijde bereik. Evenmin als voor Groot-Brittannië in de 19de eeuw, was dit een evidente zaak. Men kan dan bijvoorbeeld vaststellen dat ondanks de enorme macht van de Verenigde Staten hun militaire rol in bijvoorbeeld Latijns-Amerika beperkter is dan tijdens de Koude Oorlog. In Afrika lijkt de rol van de Europese Unie en bepaalde van haar lidstaten belangrijker te zijn. Daarentegen is de Amerikaanse rol nog steeds belangrijk in het Midden-Oosten, al wil militaire macht daarom nog niet zeggen dat het simpelweg politieke ontwikkelingen kan sturen. Het gewicht van een bepaald land kan van regio tot regio verschillen, en een wereldwijde interventiecapaciteit wil nog niet zeggen dat men een overwicht heeft in alle regio's. In Azië evolueren we wellicht meer dan elders in de richting van een multipolariteit (in numerieke zin) met grote spelers als China, Japan, India, in mindere mate Rusland, en de Verenigde Staten als externe balancer. Het is hierbij niet toevallig dat de Verenigde Staten de noodzaak ziet om de relaties tot India nauwer aan te halen.

5.5 Institutionele macht en productieve macht

Zoals we reeds bij onze bespreking van de Koude Oorlog hebben gezegd, is het belang van institutionele macht en de rol die grootmachten binnen formele, op internationale verdragen gebaseerde intergouvernementele organisaties spelen, één van de grote ver-

schillen met de situatie van de 19de eeuw. Dit wil zeggen dat de rol die grootmachten hier spelen, en de positie die zij hier innemen, veel belangrijker zijn dan toen.

Voor Narlikar (2010) lijkt juist de verschillende institutionele positie het onderscheid weer te geven tussen opkomende en gevestigde grootmachten. Zij hanteert een resultaatgericht en contextueel bepaald concept van grootmacht, en spreekt van 'new powers' enerzijds en 'established powers' anderzijds. 'New powers' worden omschreven als '

Those states that are major but still not established players at the various high tables of international negotiations such as the G8 or UN Security Council. Similarly, their voting power is limited in the IMF and World Bank, and is disproportionately low in terms of their economic weight. Even in more inclusive organizations, such as the World Trade Organisation they are important enough to be invited members to the high table of decision making, but are unable to achieve their preferred outcomes. (Narlikar, 2010, p. 6-7)

Daarentegen omschrijft zij 'established powers' als volgt:

The established powers, in contrast to new ones, constitute the core of the international system, enjoying both material power and legitimacy. They constitute an 'inner grouping' entitled to the fullest enjoyment of the rights of membership, and also ..... the interpreters and executors of the wishes of international society as a whole. (Narlikar, 2010, p. 7)

Het onderscheid tussen beide categorieën ligt dus niet zozeer in hun materiële macht, die is bij de opkomende machten zeker voldoende substantieel. Wel in de ondergeschikte positie in internationale organisaties. Narlikar noemt 'new powers' vetomachten: omwille van hun materiële macht die een bepaalde minimumdrempel heeft overschreden, hebben zij een plaats aan de onderhandelingstafel en zijn zij in staat beslissingen te blokkeren. In de klimaatonderhandelingen is een akkoord tussen de G8, zonder Brazilië, China en India, onzinnig. Maar omwille van hun institutionele positie zijn 'new powers' niet in staat de uitkomst volledig naar hun hand te zetten of de agenda te bepalen (Narlikar, 2010, p. 7, p. 26).

Narlikar verwijst verder naar de lange ervaring die India intussen heeft opgebouwd binnen de internationale instellingen en als leider van de Groep van 77. Dit toont aan dat hier niet alleen pure materiële capaciteit van belang is maar ook diplomatieke vaardigheden, kennis van de werkwijzen en procedures binnen deze organisaties, coalitievorming en onderhandelingstechniek. Burges (2012) komt tot een vergelijkbare conclusie wat betreft Brazilië. Institutionele macht heeft net als elke andere vorm van macht zijn eigen vaardigheden, die anders liggen dan deze van militaire of economische beleidsmakers. In een situatie, waarin de internationale verhoudingen zich in veel hogere mate dan vroeger afspeelden in grote internationale instellingen, is dit gegeven een cruciaal verschil met de 19de eeuw.

Tegenover deze opkomende grootmachten staan de gevestigde formeel erkende machten die in de internationale instellingen een bevoorrechte positie innemen waar vaak vragen bij gesteld worden. Het meest frappante voorbeeld is hier ongetwijfeld de positie van Frankrijk en Groot-Brittannië en in mindere mate Rusland in de Veiligheidsraad.

Ongetwijfeld geeft deze institutionele positie deze landen een bijkomende macht in termen van agendasetting, beslissingsbevoegdheid tot het inzetten van militaire macht, onderhandelingsmogelijkheden, legitimatie. Dit alles is niet te onderschatten.

Wanneer we naar de VN-Veiligheidsraad kijken dan is er een cruciaal verschil met de Koude Oorlog. Hier bestaat een vorm van discursieve macht die de voorwaarden en het algemeen kader omschrijft voor het definiëren van ‘bedreiging van internationale veiligheid’, zoals vermeld in het VN-Handvest. De nieuwe dynamiek die de Raad ontegensprekelijk vanaf het midden van de jaren 1980 kreeg, waarbij stemgedrag en beslissingen veel meer dan voorheen van geval tot geval verschillen, geeft ook veel meer macht aan de permanente leden van de Veiligheidsraad. Ook al worden de niet-permanente leden uiteraard ook geraadpleegd, en ook al houdt men in de diplomatieke praktijk van de Verenigde Naties zeker ook rekening met de mening van belangrijke spelers zoals Duitsland of Japan, of van landen als India die grote leveranciers zijn van VN-vredestroepen, de facto zitten de permanente leden van de Veiligheidsraad in een bevoorrechte positie. Het is immers vooral via informele onderhandelingen tussen de grote vijf dat de belangrijkste beslissingen worden bereikt (Hurd, 2002; Prantl, 2006). In praktijk komt dit er op neer dat deze vijf leden een cruciale rol spelen in de invulling van het Handvest van de Verenigde Naties zoals dat in 1945 werd goedgekeurd. Zeker de jaren 1990, en dan vooral de Golfcrisis van 1990-1991 (Johnstone, 2005; Voeten, 2008) en de internationale reactie op het uiteenvallen van Joegoslavië in de periode 1991-1995 zijn in dit opzicht belangrijk geweest omdat zij een definiërende rol hebben gespeeld bij de praktische invulling van wat men verstaat onder een bedreiging van internationale vrede en veiligheid. Bovendien hebben deze een precedent gezet in verband met de wijze waar hierop werd gereageerd (bijvoorbeeld. via het geven van toelating aan individuele leden om op te treden).

.

5.6 Grootmachtbeheer en institutionele macht: de Chinese ambivalentie

Nauw verwant met institutionele macht is uiteraard de praktijk van grootmachtbeheer. Voor Bull (en in praktijk ook voor Buzan, via zijn breder begrip securisatie) is dit een essentiële taak van de grootmachten. Het is voor Bull zowel een plicht als een recht.

Terwijl Bull in 1977 stelde dat grootmachtbeheer slechts beperkt was ingebed in de internationale samenleving, kunnen we vaststellen dat het na de Koude Oorlog veel meer als een essentiële taak van grootmachten wordt gezien. En in tegenstelling tot Bull, die vooral in veiligheidstermen dacht, wordt grootmachtbeheer vandaag veel ruimer gezien. Het gaat zeker ook over economische en monetaire stabiliteit, mensenrechten, milieu en klimaat, enz. Sommige auteurs, al dan niet hegemonisch geïnspireerd, gaan er hierbij vanuit dat uiteindelijk de Verenigde Staten de enige overgebleven grootmacht zijn en dat dus bij hen de eerste taak inzake beheer en leiderschap ligt (Bisley, 2012; C. Brown, 2004). Andere auteurs wijzen erop dat de groeiende macht van opkomende mogendheden ook verplichtingen met zich meebrengt.

Inderdaad, net als bij Bull, die in dit opzicht zeer streng was voor de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, wordt grootmachtbeheer doorgaans niet enkel als een recht maar ook als een plicht gezien van de grootmachten. Net als bij Bull moeten we hier wijzen op het normerend karakter van een aantal evaluaties en analyses. Dat geldt met name voor publicaties die zich de vraag stellen of opkomende machten wel een constructieve rol willen of kunnen spelen in het internationaal beheer en of zij bereid zijn hun verantwoordelijkheid op te nemen voor wat dan de ‘public goods’ van de internationale samenleving wordt genoemd. Narlikar (2011) is bijvoorbeeld met betrekking tot India van mening dat dit niet echt het geval is en men het land daarom niet kan omschrijven als ‘a responsible great power’. Zij komt tot deze conclusie op basis van een overzicht van de houding van India ten aanzien van een aantal internationale regimes en onderhandelingen, als daar zijn: vrijmaking van de wereldhandel, non-proliferatie van kernwapens, de klimaatonderhandelingen, de ontwikkeling van het regime van interventie en gebruik van geweld onder de hoede van de Verenigde Naties (Narlikar, 2011).

5.6.1 China als ‘responsible stakeholder’?

Maar het is vooral China dat het voorwerp is van debatten over de vraag, hoe het zich als opkomende grootmacht zal gedragen. Dat is ook normaal, gezien de omvang van het land en de spectaculaire economische groei die het de laatste twintig jaar heeft gekend. In de gevestigde Westerse economieën wordt die bezorgdheid nog versterkt door het feit dat China, ondanks zijn integratie in de kapitalistische wereldeconomie, nog steeds een sterke economische rol van de staat voorstaat, mercantilistische trekken vertoont en het democratische model al helemaal afwijst. Het land is bovendien één van de grootste militaire groeiers van de laatste jaren (Narlikar, 2010).

Voorals in de Verenigde Staten geeft de economische opkomst van China sinds de jaren 1990 aanleiding tot debat. Heeft men hier te maken met een ‘status quo’ macht die zich gaandeweg zal integreren in de bestaande economische en internationale orde en zijn verantwoordelijkheid zal opnemen in de bestaande internationale instellingen? Is hier sprake van een ‘free rider’ die wel van de bestaande internationale instellingen profiteert maar geen verantwoordelijkheid wil nemen? Of is China een revisionistische zo niet revolutionaire macht die de huidige orde op termijn wil ondermijnen? De meningen waren en zijn hierover zowel in beleidskringen als in wetenschappelijke discussies verdeeld (Johnstone, 2003; Narlikar, 2010). Condoleezza Rice vond bijvoorbeeld in 2000, aan de vooravond van de verkiezing van Bush junior, dat China geen ‘status quo power’ was en dat de VS daarom nood hadden aan een robuuster buitenlands en defensiebeleid.

In dit debat speelt het concept ‘responsible stakeholder’ een belangrijke rol. De term werd in 2005 gelanceerd door de toenmalige Amerikaanse viceminister van Buitenlandse Zaken en latere voorzitter van de Wereldbank, Robert Zoellinck. Hij benadrukte enerzijds het groeiende economische, militaire en diplomatieke belang van China en erkende dat het land in feite ‘incontournable’ was geworden. Hij benadrukte ook dat de Amerikaanse verhouding tot China geenszins te vergelijken valt met het allesomvattende conflict met de Sovjet-Unie. Daarvoor is China te sterk geïntegreerd in de wereldeconomie en te pragmatisch in zijn beleid ten aanzien van het democratisch-kapitalistische Westen. Anderzijds pleitte hij voor meer democratie en interne politieke hervormingen, voor een af-

zweren van een mercantilistisch handelsbeleid, voor een grotere rol in non-proliferatie, een actieve rol in de Noord-Koreaanse kwestie, grotere betrokkenheid bij Irak en Afghanistan, voor een ander beleid ten aanzien van Soedan en Iran, etc. (Zoellinck, 21-9-2005). Vooral is er het pleidooi een beleid te verlaten dat louter gericht is op het eigen nationaal belang. Hij formuleert het als volgt: *'All nations conduct diplomacy to promote their national interests. Responsible stakeholders go further: They recognize that the international system sustains their peaceful prosperity, so they work to sustain that system. In its foreign policy, China has many opportunities to be a responsible stakeholder.'* (Zoellinck, 2005, para. 28).

Het hele verhaal van China als 'responsible stakeholder' kan gezien worden als het Amerikaanse antwoord op het Chinese discours van 'peaceful rise' (Kissinger, 2011). Zoellinck refereert trouwens in het begin van zijn speech naar Zheng Bijian, de Chinese analist die het concept van 'peaceful rise' ontwikkelde (Zheng, 2005). Het concept dient gezien te worden tegen de achtergrond van de 'China threat theory' die in de jaren 1990 opgang maakte en er vanuit ging dat China zou uitgroeien tot de grote concurrent van de Verenigde Staten en/of een hegemoon in Azië. Dit is uiteraard in tegenspraak met de visie van de unipolaristen (zie o.m. Bernstein & Munro, 1997; Christensen, 2001; Mearsheimer, 2001, 2006, 2010; Roy, 1994). 'Peaceful rise' dat in het eerste decennia na 2000 onder het bewind van Hu Jintao een cruciaal gegeven was in het Chinese discours over zijn buitenlands beleid, leek erop gericht te zijn de wereld ervan te overtuigen dat het land een vreedzame macht wordt en geen nieuwe agressieve hegemoon, noch in de regio, noch wereldwijd, zoals door de 'China threat theory' werd vooropgesteld. Dat op zich is reeds een opmerkelijk gegeven. China lijkt er zich bewust van te zijn dat zijn opkomst aanleiding kan geven tot ongerustheid en reflecteert ook zelf over de gevolgen van zijn eigen opkomst (Kissinger, 2011; Shambaugh, 2011, 2013). Of 'peaceful rise' op langere termijn een blijvende leidraad van het Chinese buitenlands beleid is, is een andere kwestie die hier niet echt ter zake doet.¹

Wat echter bij het concept 'responsible stakeholder' opvalt, is dat men van Amerikaans zijde blijkbaar wil definiëren wat zo een 'peaceful rise' inhoudt. Het verhaal van Zoellinck is in essentie normatief. Hij gaat er vanuit te weten welk beleid men van een 'responsible stakeholder' kan verwachten als hij niet alleen zijn eigen belang, maar ook dat van de internationale gemeenschap als geheel voor ogen heeft. Het komt er op neer dat het een goede zaak zou zijn dat een land als China zich aanpast aan de Westerse, of meer zelfs Amerikaanse visie op de interne maatschappelijke organisatie van het land. Maar vooral ook omvat de tekst richtlijnen over hoe China zich in de statengemeenschap dient te gedragen. Zoals één commentator opmerkt, vroeg Zoellinck in feite dat China zich zou omvormen tot een kopie van de Verenigde Staten, waarbij dat laatste land dus tot norm werd verheven van wat een vooraanstaand lid van de internationale samenleving met enige verantwoordelijkheidszin verondersteld wordt te doen en te zijn (Etzioni, 2011). Dat de Verenigde Staten zelf die verantwoordelijkheidszin wel hebben, lijkt bo-

---

¹ Commentatoren in recente jaren spreken over een zo niet agressiever buitenlands en defensiebeleid en een assertiever opstelling in internationale organisaties (Economy, 2010; Narlikar, 2010)

vendien buiten kijf te staan. Wat hier uiteindelijk van China wordt gevraagd gaat veel verder dan wat bijvoorbeeld Bull ooit voor ogen had, als hij het over gemeenschappelijk grootmachtbeheer had.

5.6.2 China status quo power, revisionistische macht of ‘game changer’?

Bovendien wordt hier over het hoofd gezien, hoe China zelf naar zijn rol als grootmacht en naar grootmachtbeheer kijkt. Dit is uiteraard geen simpele kwestie en er zijn binnen de Chinese elite verschillende meningen over. Net als andere landen, en andere opkomende mogendheden heeft China meerdere elkaar overlappende en soms tegengestelde identiteiten. Shambaugh concludeert echter dat de grote meerderheid van de Chinese elite zich vandaag als grootmacht ziet of denkt dat men het op korte termijn zal worden. Slechts een minderheid binnen de elite verwerpt die identiteit ten voordele van die van een (socialistisch) ontwikkelingsland. De discussies liggen dan ook elders: is China een regionale dan wel een wereldwijde grootmacht? En vooral wat voor soort grootmacht wil China zijn (Shambaugh, 2011, 2013)? Hier wordt de vraag hoe China zijn rol in ‘global governance’ ziet relevant.

We moeten hierbij vaststellen dat, in tegenstelling tot de andere BRIC-landen of de Europese Unie, er door andere grote spelers en door analisten niet aan wordt getwijfeld dat China een grootmacht, of minstens een grootmacht in wording is. Zoals uit de hoger vermelde opiniepeiling blijkt, is China naast de Verenigde Staten de enige staat waarvan de meerderheid van de ondervraagden stelt dat men hem in 2020 als een wereldwijde grootmacht ziet. Perceptie en zelfperceptie evolueren dus in dezelfde richting. Eerder toevallig wordt China ook formeel als grootmacht erkend, omdat het permanent lid is van de Veiligheidsraad. Dit maakt dat het niet in dezelfde positie zit als India en Brazilië, landen die menen recht te hebben op een permanente zetel in de Veiligheidsraad. Bovendien, sinds de Aziatische financiële crisis van 1997 wordt het belang van China in de wereldwijde financiële en monetaire stabiliteit erkend. In mei 1998 bracht de G8 expliciet hulde aan de constructieve rol die China tijdens die crisis had gespeeld (Kirton, 1999).

Dit was ook de periode waarin bij analisten en beleidsmakers de vraag rees hoe China nauwer bij het collectief beheer van de wereldeconomie te betrekken. Rond de millenniumwissel waren er suggesties om de G8 om te vormen tot een G9 waarbij China lid zou worden. Waarom dit niet gebeurde is niet echt duidelijk. Sommigen beweren dat er in China wel belangstelling voor bestond maar dat er tegenstand was bij de huidige leden, met name bij de Verenigde Staten, die de G8 wilden behouden als een club van democratisch-kapitalistische landen. Anderen zeggen dat China zelf de boot afhield omdat het de G20 een interessanter forum vond, het lidmaatschap niet compatibel achtte met zijn status als ontwikkelingsland, en de aandacht niet wou trekken op het ondemocratisch karakter van zijn regime (Desai, 2006; Kirton, 1999; Le, 13-7-2006; Narlikar, 2010, p. 77 & 170). In ieder geval werd China nooit een volwaardig lid en volgens sommigen voelt het zich veel beter bij een situatie waarin zijn relaties met de G8 ingebed zijn in het bredere kader van de ‘Outreach 5’, terwijl het zwaartepunt van economisch en monetair overleg meer en meer naar de G20 verschuift (Narlikar, 2010, p. 77; Philip, 26-6-2010). De verwarring is tekenend voor de onduidelijke Chinese houding ten aanzien van grootmachtbeheer en grootmachtclubs als de G7/G8.

De Chinese verhouding tot de G7/G8 is immers maar één voorbeeld van een breder fenomeen. Hoewel China zich sinds de jaren 1970 stap voor stap heeft geïntegreerd in de internationale samenleving, en vandaag lid is van omzeggens alle grote internationale organisaties, blijft het een zekere achterdocht behouden ten aanzien van deze door het Westen geïnspireerde instellingen. Dit komt ook tot uiting in de Chinese houding in de VN-Veiligheidsraad, waar het een discrete en terughoudende rol speelt. Weliswaar neemt het de laatste jaren meer en meer deel aan vredesoperaties waarvan het een van de grootste troepenleveranciers werd, maar dit wil niet zeggen dat het een echte leidinggevende rol speelt binnen de Raad. Terwijl Rusland openlijk op zijn rechten als permanent lid staat, dit lidmaatschap ziet als een essentieel element van zijn status en zich bewust is van zijn vetomacht, trekt China eerder de kaart van de 'low profile'. Het laat moeilijke discussies aan anderen over, onthoudt zich van zware statements en werkt liever op de achtergrond. Het is het land dat zich bij stemmingen het meest onthoudt. Het gebruikt zelden zijn veto, tenzij het meent dat zijn directe belangen in het geding zijn: namelijk als het gaat over kwesties van nationale soevereiniteit (Tibet, interne regime en de kwestie Taiwan) (Shambaugh, 2013).

De houding van China in internationale organisaties lijkt dan ook ingegeven door de combinatie van een aantal elementen: de prioriteit die gegeven wordt aan de eigen economische ontwikkeling en het eigen nationale belang, de bekommernis om het eigen imago in de ogen van het Zuiden, de antihegemonische traditie en de achterdocht ten aanzien van Westerse instituties. Wat dit laatste betreft worden Westerse oproepen tot 'responsible stakeholders' soms gezien als de nieuwste manier om China te ondermijnen (Shambaugh, 2011). Waar we hier mee te maken hebben is een staat die op zeer korte tijd uitgroeide tot een grootmacht. Volgens Shambaugh (2011) is China dan ook niet echt klaar voor die rol:

It is apparent that China is unprepared for its new international status, and the rapidity of its rise has come much more quickly than anticipated. For Chinese, it is quite jarring to all of a sudden be confronted with a whole new set of questions and external demands about China's international status, roles, and responsibilities (2011, p. 18).

Shambaugh vat de Chinese houding ten aanzien van 'global governance' als volgt samen. Vooreerst is het meer en meer geïntegreerd in heel het netwerk van internationale instellingen. Ten tweede behoudt het alles bij elkaar genomen een ambivalente houding ten aanzien van 'global governance' en het grootmachtbeheer van deze instellingen. Men participeert in de werking, maar is tegelijkertijd wantrouwend tegenover de internationale orde die door het Westen werd geconcipieerd en wenst te vermijden dat men hier via grootmachtbeheer mee verantwoordelijk voor wordt gesteld. Ten derde is men ervan overtuigd dat de huidige wereldorde fundamenteel onrechtvaardig is en dat de ontwikkelingslanden een grotere rol en meer middelen moeten hebben (Shambaugh, 2013, p. 153).

Hierbij aansluitend is het dan ook de vraag, in welke mate deze terughoudendheid ten aanzien van grootmachtbeheer een blijvend gegeven is. Sommige auteurs zien sinds een

aantal jaren een grotere Chinese assertiviteit in internationale instellingen (Economy, 2010, Narlikar, 2010). Voor Elisabeth Economy (2010) is het in ieder geval duidelijk dat China wel een vooraanstaande rol wil spelen in de vormgeving van de internationale samenleving en instellingen, maar dat het dit op zijn eigen voorwaarden wenst te doen en zich niet zomaar goedschiks zal inpassen in de bestaande internationale instellingen en regels. China is voor haar dan ook een 'game changer', een staat die voldoende gewicht heeft om de regels van het internationale spel te wijzigen en dat ook wenst te doen.

Economy (2010) stelt ook dat China een revolutionaire macht is maar die omschrijving is wellicht overdreven. Evenmin is China te omschrijven als een status quo macht. Als we hieronder een macht verstaan die tevreden is met haar eigen status en positie in de internationale samenleving én met de instellingen van die samenleving (Buzan, 2010), dan is zeker het laatste niet onverkort het geval. Eerder lijkt het een reformistisch-revisionistische staat (Buzan, 2010) te zijn, die min of meer maar niet volledig tevreden is met zijn eigen status. Geeraerts en Holslag (2006) spreken in dit verband van een combinatie van een grootmachtidentiteit en derdewereldland, van een minderwaardigheidscomplex (wat zich onder meer uit in een hypergevoeligheid ten aanzien van kritiek op het interne regime) en een superioriteitsgevoel omwille van de eigen economische opgang.

China plaatst bovendien vraagtekens bij de wijze waarop de huidige instellingen functioneren en zal zich daarom niet zomaar laten verleiden tot een leidinggevende rol in instellingen die het zelf niet heeft gecreëerd. Het wenst ze echter ook niet omver te werpen, al was het maar omdat het er zelf ook van profiteert. Maar het wil ze wel omvormen indien het dat nodig acht (Buzan, 2010; Narlikar, 2010). Niet echt duidelijk is, in welke richting die hervormingen concreet gaan. Buzan zegt hierover:

Other than opposing unipolarity and hegemonism, where it stands on the idea of multipolar great power management is unclear. Even though it is keen to increase its power status, China does not seem to want to assert its own claims to a leadership role, talking instead generally about greater democratisation of international society at all levels of power. (2010, p. 17)

Wat hier naar voor komt is een complexe houding ten aanzien van grootmachtbeheer. Het toont zeker aan dat grootmachtbeheer, voor de Engelse School een essentieel onderdeel van de grootmachtstatus, geen automatisme is maar in tegendeel een sociaal gegeven dat samenhangt met de identiteit van de betrokken spelers. Niet elke machtige speler is per definitie geïnteresseerd in grootmachtbeheer of in de bestaande vormen van grootmachtbeheer.

5.6.3 China, G2, en 'new type great power relations'

Inderdaad is het verschil met de Russische houding opmerkelijk. Rusland zocht tijdens de jaren 1990 openlijk het lidmaatschap van de G7 en zag dit als een erkenning van zijn grootmachtstatus. China is daarentegen terughoudend. Het is bezorgd om zijn imago in het Zuiden. Antihegemonisme is en blijft een cruciaal element in het denken van de Chinese beleidsmakers. Het multipolaire discours sluit hier bij aan. Enerzijds karakteriseert

het China als één van de grote polen in de toekomstige wereld, anderzijds impliceert het ook het verwerpen van hegemonie. Men aanvaardt misschien wel dat de Verenigde Staten vandaag nog steeds de sterkste macht zijn, maar niet dat de Verenigde Staten zich op basis van deze materiële macht hegemonisch mag gedragen (Godement, Duchâtel, Voïta, e. a., 2009).

In het licht van deze vaststellingen is het niet verwonderlijk dat er van Chinese kant zeer terughoudend werd gereageerd op voorstellen voor een Amerikaans-Chinese G2. In het prille begin van Obama's eerste ambtstermijn (einde 2008-begin 2009) deden een aantal analisten voorstellen voor een soort Amerikaans-Chinees condominium dat leiding zou geven aan de wereldgemeenschap en een aantal problemen, van klimaat en de financiële crisis tot het Israëliisch-Palestijns probleem zou aanpakken (Brzezinski, 13-1-2009; Bergsten, 2008). Het was wel duidelijk dat Obama van samenwerking met China een top-prioriteit maakte in verband met de bestrijding van de financiële crisis, de non-proliferatie en de kwestie Noord-Korea, en het afsluiten van een klimaatakkoord (R. Bush, 11-10-2011; Leparmentier, Lesnes & Philip, 20-12-2009).

Achtergrond bij zo een analyse is uiteraard het besef van het groeiend belang van China. Zij is echter ook een bipolaire interpretatie van de machtsverhoudingen met China en de VS als de twee grote spelers. Nog afgezien van de vraag of zo een analyse de juiste is – zij vergeet op economisch vlak het belang van de Europese Unie, waar niet bepaald gunstig op zulke voorstellen werd gereageerd (Godement, 2009; Khanna & Leonard, 9-9-2011) – leek men in China niet in zo een scenario mee te stappen. Het werd niet opgepikt door Chinese beleidsmakers en door analisten afgewezen (Gang, 3-10-2013; Godement e.a., 2009; Ren, 4-10-2013). De toenmalige eerste minister Wen Jiabao noemde het in mei 2009 een slecht en ongegrond idee en stelde multipolariteit te verkiezen (Kauffmann, 9-1-2010).

Het concept gaat immers in tegen het antihegemonisme dat nog steeds een sterk gegeven is in de Chinese internationale identiteit. Het blijvend anticommunisme in de Verenigde Staten en de Amerikaanse pretentie dat zijn waarden universeel toepasbaar zijn, werden eveneens als hindernissen voor dit soort gemeenschappelijk leiderschap gezien (Godement e.a., 2009).

Hierbij vergeet men ook dat het Chinese antihegemonische discours oorspronkelijk niet alleen gericht was tegen de Verenigde Staten maar evenzeer tegen de Sovjet-Unie en tegen een wereld die opgedeeld werd tussen twee supermachten. Als men het in China over multipolariteit had, dan ging dat ook over het afwijzen van de bipolariteit en bipolaire hegemonie (Kauffmann, 9-1-2010; Womack, 2004; Xue, 1-11-2013). Ook hier is een groot verschil met Rusland dat aan het begin van de jaren 1990 een Amerikaans voorstel voor een gezamenlijke leiding over de wereldgemeenschap met open armen zou hebben ontvangen. Zelfs Poetin deed aan het begin van zijn ambtsperiode nog pogingen in die richting (Ambrosio, 2005a).

Sommige commentatoren meenden in het Chinese concept van een 'new type great power relations' een aanvaarding te zien van de Amerikaanse concepten van een G2 en 'responsible stakeholder' (Anderlini, 4-6-2013). De verwijzing naar 'a new type of great power relations' met de Verenigde Staten dook vanaf 2012 regelmatig op in speeches van hoge

Chinese beleidsverantwoordelijken en kreeg in de Westerse pers vooral aandacht naar aanleiding van de Sunnylands-topontmoeting tussen Obama en de nieuwe Chinese president Xi Jinping in juni 2013. Deze laatste vatte de inhoud van het concept in drie punten samen: vermijden van confrontatie en conflict, wederzijds respect, samenwerking op een win-winbasis (Ren, 4-10-2013). Het is echter duidelijk dat hier geen sprake was van het overnemen van de Amerikaanse voorstellen voor een G2. Van Amerikaanse zijde werd trouwens net zo terughoudend gereageerd op het 'new type of great power relations' idee, als de Chinezen achterdochtig reageerden op voorstellen voor 'responsible stakeholders'. Nationaal veiligheidsadviseur Susanne Rice stelde dat de Verenigde Staten geïnteresseerd waren, maar dat het concept diende te worden geoperationaliseerd. Met andere woorden, voor zich te verbinden wilde men van Amerikaanse zijde enige duidelijkheid over wat hier precies werd bedoeld (Haenle, 15-1-2014).

Het concept is, in ieder geval voor China, niet uitsluitend van toepassing op de Verenigde Staten, wat trouwens in overeenstemming is met zijn multipolair discours. De eerste vermelding vinden we in een Russisch-Chinese verklaring van maart 2013 en het concept is ook gebruikt in relatie tot Japan, Groot-Brittannië en Duitsland (Keck, 17-12-2013; Mancinelli, 2014; Ren, 4-10-2013).

Men kan dan ook stellen dat de introductie van het concept wijst op de prioriteit die Chinese beleidsmakers willen geven aan relaties met andere grootmachten. Minister van Buitenlandse Zaken Wang Yi noemde in dit verband einde 2013 de VS, Rusland en de EU als grootmachten (Keck, 17-12-2013). Bovendien ziet men zich thans ook zelf onverkort als grootmacht en wenst dat de relaties tussen de grootmachten niet conflictueel zijn, maar gekenmerkt worden door samenwerking en vreedzame competitie. Dit laatste ligt in het verlengde van de 'peaceful rise' doctrine.

Het spreekt echter voor zich dat het vooral in de verhouding tot de Verenigde Staten is dat dit nieuw type relatie relevant is. De term duikt ook het meeste op als het over de verhouding tot de VS gaat. Als men van een nieuw type relaties spreekt, dan bedoelt men dat relaties tussen grootmachten in het verleden gekenmerkt werden door conflict en het exclusief nastreven van de eigen belangen in termen van een 'zero sum game', desnoods met geweld. Een nieuw type relaties gaat uit van samenwerking, vreedzame competitie en het creëren van win-winsituaties. Wat de VS betreft, wenst men in Peking ook een herhaling te voorkomen van een scenario, waarin een nieuwe opkomende macht onvermijdelijk in botsing komt met de gevestigde hegemon (Haenle, 15-1-2014; Ren, 4-10-2013). De invloed van hegemonische en cyclische theorieën is hier duidelijk.

Dit wil echter niet zeggen dat China zo maar onverkort in de bestaande door de Verenigde Staten gedomineerde wereldorde intreedt als een 'responsible stakeholder' zoals de VS die definiëren. Juist dat was de vrees die achter het verwerpen van de G2-gedachte zat. Eerder is het een Chinese uitnodiging aan de VS om deze bestaande orde te hervormen op basis van wederzijds respect en gelijkheid. Het is bovendien ook een oproep om de onderlinge relaties beheersbaar te houden. Dat laatste lijkt veel meer in de lijn te liggen van wat Bull als de essentiële taken van de grootmachten zag, dan het 'responsible stakeholder' idee (Cronin, 7-11-2013; Gang, 3-10-2013; Pang, 3-6-2013; Ren, 4-10-2013).

Wat dit hele verhaal over China en grootmachtbeheer ons vertelt, is dat grootmachtbeheer in essentie een sociaal gegeven is. Men kan er dus niet zomaar van uitgaan dat nieuwe opkomende machten zich inpassen in bestaande concepten van hoe dit grootmachtbeheer er uit moet zien. Meer zelfs, men kan er evenmin van uitgaan dat zij überhaupt in grootmachtbeheer geïnteresseerd zijn.

6 Sociale elementen: Grootmachten en legitimiteit na de Koude Oorlog

6.1 Institutionele legitimiteit na de Koude Oorlog

In onze bespreking van de Koude Oorlog hebben we gezien hoe het institutioneel kader dat na Wereldoorlog II werd gecreëerd om de vrede en veiligheid te garanderen en het gebruik van geweld te legitimeren, in feite grotendeels op non-actief werd gezet. De institutionele legitimering door de Veiligheidsraad speelde in feite nog nauwelijks een rol.

Eén van de grote verschilpunten met de Koude Oorlog is dat juist na 1990 de rol van de Veiligheidsraad als orgaan dat het gebruik van geweld legitimeert sterk is toegenomen. Dit is zeker zo omdat de Veiligheidsraad zelf niet over eigen militaire middelen beschikt, waardoor hij zich vaak moet beperken tot het legitimeren van het gebruik van geweld door de lidstaten (I. Clark, 2005; Voeten, 2005). Dit wil niet zeggen dat er geen onderlinge tegenstellingen meer zijn. Onthoudingen zijn schering en inslag, zoals we gezien hebben vooral vanwege China. Maar het vetorecht wordt duidelijker veel selectiever gebruikt dan in de periode 1945-1991.

Inderdaad kan men stellen dat de institutionele legitimiteit die uitgaat van de Veiligheidsraad vandaag een veel belangrijker rol speelt dan tijdens de Koude Oorlog. Dit blijkt uit het veel groter aantal resoluties onder hoofdstuk VII van het VN-Handvest dat sinds 1990 werd goedgekeurd, het hoger aantal militaire missies die verder gingen dan het traditionele vredeshandhaven én het aantal gevallen waarin de VN de toelating gaf aan derden om militair in te grijpen.¹

We mogen echter deze vereiste van goedkeuring door de Veiligheidsraad niet verabsoluteren. Het optreden van de Verenigde Staten en de NAVO-bondgenoten tijdens de Kosovo-crisis (1999) en uiteraard veel meer nog de Angelsaksische interventie in Irak (2003), tonen aan dat grootmachten ook de Veiligheidsraad links laten liggen, indien zij dit nodig achten. Het toont aan dat de spanning tussen gemeenschappelijk grootmachtbeheer als waarde in het internationaal systeem enerzijds, en het fundamenteel anarchisch karakter van de internationale betrekkingen anderzijds, blijft bestaan.

De geschiedenis van de 19de eeuw leert ons bovendien dat de algemeen aanvaarde noodzaak van een legitimering door dit soort grootmachtorganen na verloop van tijd kan afzwakken of verdwijnen. Dat is zeker gebeurt met het functioneren van het Europese Con-

---

¹ Voeten meldt twee zulke resoluties tussen 1977 en 1990 en niet minder dan 145 tussen 1990 en 1998. Tijdens de Koude Oorlog was er welgeteld één operatie (in Congo) die een breder mandaat had dan traditioneel vredeshandhaven, en één waarin aan een coalitie de toestemming werd gegeven om op te treden (de Korea-oorlog). (Voeten, 2005)

cert. De veel grotere formeel juridische inbedding van de Veiligheidsraad maakt wellicht dat er meer kans bestaat dat hij beter blijft functioneren dan het Concert. Het is wellicht ook de verklaring waarom hij de Koude Oorlog heeft overleefd, wat met de lichte vorm van samenwerking van het Concert wellicht nooit het geval zou zijn geweest. Maar er zijn, sinds de Kosovocrisis en al helemaal sinds de Golfoorlog en de Russische operaties in Georgië en Oekraïne, duidelijk aanwijzingen dat de norm van autorisering door de Veiligheidsraad lijkt af te nemen.

Het neemt niet weg dat het verlenen of onthouden van legitimering een belangrijk machtsinstrument in de handen van de permanente leden is. Onthouding van legitimering is één van de klassieke diplomatieke strategieën die met name door Rusland wordt toegepast, maar ook door de Verenigde Staten of hun Westerse bondgenoten. Dit heeft niet altijd iets te maken met de merites van het geval in kwestie, maar is duidelijk ook een machtsspel, dat daarom door neorealisten als vormen van ‘soft balancing’ wordt aangeduid.

Het voorbeeld van China toont ons bovendien dat de legitimiteit van internationale instellingen niet onbetwist is. Internationale instellingen als de Veiligheidsraad, maar ook andere grootmachtclubs zijn maar legitiem als zij aan de visies en de belangen van de gevestigde grootmachten en de opkomende mogendheden tegemoet komen. Wanneer zij enkel de visie en belangen van één of een bepaalde groep staten vertegenwoordigen, verliezen zij automatisch aan legitimiteit en mogelijk op termijn zelfs aan efficiëntie.

Dit wordt vooral problematisch in een situatie waarin opkomende mogendheden niet of onvoldoende vertegenwoordigd zijn of dat de waarden die door deze instellingen worden vertegenwoordigd, niet door hen worden gedeeld. Hoe men het draait of keert, men mag er niet van uitgaan dat opkomende mogendheden zo maar de Westerse uitgangspunten overnemen. Dat is niet evident op veiligheidsvlak, het is evenmin het geval op economisch vlak.

Mogelijk ontwikkelt zich een alternatieve visie op de rol van de internationale instellingen. Auteurs zijn hierover verdeeld. Narlikar (2011) ziet in het Indiase beleid ten aanzien van een aantal internationale regimes en organisaties bijvoorbeeld vooral een verdediging van de eigen belangen. Deng (2011) treedt haar voor wat betreft het extern economisch beleid van China bij en hij merkt hierbij op dat de opkomende mogendheden nauwelijks een alternatieve visie op de huidige westers dominante hebben ontwikkeld. Tegelijkertijd erkent Narlikar echter wel dat het best mogelijk is dat het beleid van opkomende mogendheden uit het Zuiden, ingegeven is door een alternatieve visie op de internationale orde.

Andere analisten lijken inderdaad meer de mening toegedaan dat de opkomende mogendheden zich niet zo maar laten inschakelen in een door de Verenigde Staten gedomineerd systeem. Onder de titel “*Irresponsible stakeholders*” verscheen zo in het tijdschrift “*Foreign Affairs*” een kritiek op het beleid van de regering-Obama om samenwerking met de opkomende grootmachten te stimuleren. De auteur omschrijft opkomende mogendheden als volgt:

Some of the most prominent rising powers are ringleaders of developing country blocs. Brazil, India, Indonesia, and South Africa, for example, are all leaders of the Group of 77 (G-77), and the last three are members of the Non-Aligned Movement, both groups that impede multilateral cooperation by reinforcing obsolete ideological divisions between the North and the South (Patrick, 2010, para. 22).

Volgens de auteur hebben zulke landen er een gewoonte van gemaakt om in internationale fora als de Algemene Vergadering van de VN of de Mensenrechtenraad tegen de VS te stemmen. Alles bij elkaar moeten de Verenigde Staten er dan ook niet op rekenen dat het gemakkelijk zal zijn deze opkomende mogendheden in de bestaande westerse orde te socialiseren. Immers, zij zijn vaak gekant tegen de politieke en economische basisregels van de huidige internationale orde (Patrick, 2010).

Iets positiever ingesteld, wijzen andere auteurs er op dat men niet mag concluderen dat deelname van landen als Brazilië, India of China aan grote internationale organisaties en regimes per definitie betekent dat zij zonder meer de westerse invalshoeken op bepaalde problematieken aanvaarden. Voor landen als Brazilië en India is de actieve deelname aan dit soort fora ook een manier om, zonder daarom de bestaande internationale orde volledig in vraag te stellen, hun stempel te drukken op de resultaten en deze volgens hun eigen prioriteiten te beïnvloeden. De resultaten zijn niet altijd overal hetzelfde maar in sommige dossiers is er wel sprake van succes (Burgess, 2012; Stephen, 2012; Van Der Westhuizen, 2012).

Als Patrick (2010) het heeft over de socialisering van de opkomende machten in de bestaande instellingen, dan lijkt hij dit op het eerste gezicht als een eenzijdig proces te zien, zoals ook Ikenberry en Kupchan dat in 1990 deden. Hij benadrukt echter zelf dat uiteindelijk de bestaande internationale orde ook zal veranderen onder invloed van de opkomende mogendheden. Inderdaad, in de mate dat er hier sprake is van een sociaal gegeven, heeft de machtigste staat wellicht het meeste invloed op de ontwikkeling van waarden en normen, maar is hij zeker niet de enige. Verandering onder invloed van nieuwe spelers, zelfs als die nog zwak staan en zeker als die zelf ook machtiger worden, behoort tot de mogelijkheden. Indien deze landen zoals Narlikar het stelt, nu al een positie van veto-macht hebben, wil dat ook zeggen dat wijziging van internationale normen en regimes, zonder hun toestemming niet mogelijk is. Dit maakt dat zij mee bepalen wat legitiem is en wat niet, en hoe de brede basisprincipes waarover in de internationale samenleving een consensus bestaat, worden ingevuld. In zijn studie van het beleid van de IBSA-landen concludeert Stephen dan ook:

A broader picture emerges of IBSA states' general integration into hegemonic norms and being coopted into existing international institutions, but at the same time as balancing the influence of the established powers and reforming these institutions to conform to a more South-oriented, sovereignist image of world order (2012, p. 289).

6.2 Regimelegitimiteit na de Koude Oorlog: de hegemonie voorbij?

Hiermee is meteen ook de band gelegd tussen institutionele legitimiteit en regimelegitimiteit. We vertrekken hier terug van het onderscheid van Aron tussen een heterogeen en homogeen internationaal systeem. In een homogeen systeem baseren de staten zich op dezelfde politieke en maatschappelijke ideeën, in een heterogeen systeem is dat niet het geval.

Tijdens de Koude Oorlog haalden de twee supermachten veel van hun legitimiteit en hun hegemonische positie in het eigen kamp, uit de gemeenschappelijke politieke en sociale waarden en ideologie die zij deelden met hun satellietstaten en/of bondgenoten, of minstens met de elites in deze staten. Deze ideologieën waren tegengesteld, sloten elkaar zelfs bij definitie uit, wat maakte dat Aron spreekt van een heterogeen systeem.

Er valt niet aan te twijfelen dat veel van de unipolaire literatuur, die stelt dat er sprake is van een Amerikaanse hegemonie sinds 1991, juist terug te voeren is op het feit dat wat men doorgaans het ‘westerse model’ noemde als overwinnaar uit de Koude Oorlog kwam.

Deze benadering zien we terug in Buzans definitie van supermacht als hij stelt dat supermachten, tenzij in extreem conflictueuze situaties – hij bedoelt hier wellicht de Koude Oorlog – ook de bron zijn van een universeel waardensysteem dat nodig is om een internationale samenleving gaande te houden. Daarbij hangt hun legitimiteit als supermachten grotendeels af van de mate waarin zij erin slagen deze waarden als legitiem te laten aanvaarden. (Buzan, 2004a, p. 69; Buzan & Waever, 2003, p. 34-5). Buzan zal, zoals gezegd, in later werk afstand nemen van deze visie (Buzan, 2010, 2011).

De invloed van dominantietheorieën is bij deze unipolaire visie in ieder geval duidelijk: de nadruk ligt op het ordenend karakter van de dominante grootmacht (hegemoon/leidende macht) die ervoor zorgt dat een aantal gemeenschappelijke waarden, normen en regels betreffende politieke interactie en de allocatie van status worden nageleefd. Hierdoor wordt het anarchisch karakter van het internationaal systeem afgezwakt (Keenes, 1990).

De zelfperceptie van de Verenigde Staten als welwillende hegemoon is een steeds weerkerend gegeven bij tal van vooral Amerikaanse auteurs na de Koude Oorlog, of zij hun analyse nu in unipolaire dan wel in hegemonische termen verwoorden (Calleo, 2009a; Huntington, 1999).

Heel het concept van ‘soft power’ van Nye (1990, 2002, 2004) en zijn stelling dat de Verenigde Staten de enige zijn die in staat zijn het wereldleiderschap te dragen, zijn in feite niet meer dan een nieuwe versie van het hegemonisch denken (Coolsaet e.a., 2006, p. 94; Van Oudenaerde, 2004). Ikenberry en Kupchan (1990) stellen dan weer dat de leiders van kleinere staten gesocialiseerd worden in het waardensysteem van de hegemoon. Dit proces is niet louter terug te leiden tot de materiële machtsbasis van de hegemoon, het gaat ook over het overnemen en internaliseren van de normen en waarden van de hegemoon, waardoor de kleinere staten in de gemeenschap van de hegemoon worden opgenomen. Doorgetrokken naar de huidige situatie betekent dit dat men de democratiseringsgolf na 1989, de overgang van een staatsgeleide naar een markteconomie, en de vrijma-

king van de internationale handel, ziet als typische Amerikaanse waarden die door de rest van de staten werd overgenomen.

Er is hierbij minstens tot ergens halverwege het eerste decennium na 2000 een tegenstelling tussen de Amerikaanse perceptie en deze daarbuiten. Huntington (1999) citeert ter zake een Britse diplomaat: “*“One reads about the world’s desire for American leadership only in the United States” one British diplomat observed, “everywhere else one reads about American arrogance and unilateralism.”*” (1999, p. 42). Het is deze zelfperceptie van wereldwijde aanvaarde Amerikaanse hegemonie die Calleo een ‘unipolar fantasy’ (Calleo, 2008, 2009a) heeft genoemd. Inderdaad is er een duidelijk verband tussen deze perceptie van de legitimiteit van het Amerikaanse internationale leiderschap en de unipolaire stelling. Gezien de unipolaire interpretatie, dat de wereldverhoudingen van de laatste vijftientig jaar vooral een Amerikaanse aangelegenheid is geweest, is dit geen neutraal gegeven, omdat het een vorm van zelflegitimering kan zijn.

Ten gronde is immers de kritiek die we in dit verband hebben geuit op een hegemonische interpretatie van de 19de eeuw, hier ook geldig. Omdat waarden en normen per definitie sociaal worden bepaald, zijn zij niet louter terug te voeren tot eigenschappen van één staat, ook al speelt materiële macht ook hier altijd een rol. Maar in zijn kritiek op het ‘soft power concept van Nye, zegt Hall terecht het volgende: *‘There is nothing odd about foreign actors adopting certain political values; the question is why they would also accept the claims of such values as belonging to or representative of a specific national political culture.’* (2010, p. 202)

Bovendien is legitimiteit of het associëren van een bepaald maatschappijmodel met een bepaalde staat, zoals elk sociaal gegeven, niet altijd bij alle participanten in een samenleving even sterk aanwezig en dat geldt ook voor de internationale verhoudingen. Zeker in landen van Centraal- en Oost-Europa, die recent vanonder de Sovjet-Russische dominantie vandaan kwamen, zijn pro-Amerikaanse tendensen sterker dan in het westelijk deel van het oude continent. Maar de evolutie in Latijns-Amerika is bijvoorbeeld opmerkelijk. Ondanks de democratiseringsgolf van de jaren 1980 kan men niet onverkort zeggen dat de Amerikaanse invloed er is toegenomen. anti-amerikanisme blijft hier een diepgeworteld gegeven, dat op de één of andere wijze meer de vrije loop krijgt na 1989 dan tijdens de Koude Oorlog. Het regime van Chávez in Venezuela is hiervan enkel het meest uitgesproken voorbeeld.

Verder lijkt het erop dat de hechte gezamenlijke identiteit, die de ‘Westerse wereld’ opbouwde in zijn tegenstelling met het door de Sovjet-Unie geleide blok, minstens afgebrokkeld is. Dit is een element dat door Amerikanen vaak over het hoofd wordt gezien. Dikwijls wordt door deze hegemonische of unipolaire auteurs benadrukt dat de Verenigde Staten vandaag een veel grotere vrijheid van handelen hebben dan in de Koude Oorlog. Wat hierbij vergeten wordt, is dat ook de bondgenoten een veel grotere vrijheid hebben gekregen omdat zij voor hun veiligheid veel minder afhankelijk zijn van de Verenigde Staten dan vroeger het geval was (Ikenberry, 2006). Met andere woorden, op een bepaalde wijze fungeerde het Oost-Westconflict blijkbaar als legitimatie voor de machtspositie van de Verenigde Staten, eerder dan zijn democratisch karakter op zich. De ‘war on terror’, die vaak voorgesteld wordt als een nieuwe wereldwijde strijd, lijkt hierbij niet echt

dezelfde bindende kracht te hebben (Reiss, 21-6-2006). Bijkomend argumenteert Ikenberry (2006) dat de democratiseringsgolf van de jaren 1980 en 1990 ook geleid heeft tot beperking van de Amerikaanse macht omdat democratische staten een Amerikaans buitenlands beleid enkel als legitiem aanvaarden als het gebaseerd is op democratische methodes. Wanneer het feitelijke Amerikaanse beleid hiervan afwijkt, en dat was zeker in het kader van de 'war on terror' het geval, verliest het zijn legitimiteit.

Dit alles leidt tot een merkwaardige paradox. Terwijl bijvoorbeeld Ikenberry (2006, 2009) niet ontkent dat de Verenigde Staten de enige grootmacht/supermacht/hegemoon zijn, lijkt hij tegelijkertijd toch te stellen dat die macht veel minder snel als legitiem wordt aanvaard. Zij moet hiervoor blijkbaar aan hogere eisen voldoen dan tijdens de Koude Oorlog.

Wat we hierbij zien is dat het internationale systeem inzake waardenbasis niet zozeer heterogener wordt, integendeel, het lijkt alles bij elkaar genomen, zeker op economisch vlak, homogener dan tijdens de Koude Oorlog. Maar de gevolgen hiervan voor de legitimiteit van de staat die zichzelf als de leidende macht ziet, zijn op zijn minst niet eenduidig. Dit gegeven wordt nog versterkt door het feit dat ook op economisch vlak de consensus zeker niet volledig is. Hij is zeker veel groter dan tijdens de Koude Oorlog maar hiermee is nog niet gezegd dat alle landen op alle mogelijke vlakken het Amerikaanse model volgen. Dat is zelfs in Europa niet het geval, en al helemaal niet in landen als Rusland of China.

7 Slotbeschouwing: Grootmachten vroeger en nu

Voor een grondige vergelijking van het grootmachtconcept tussen de drie periodes wachten we tot onze slotanalyse (zie Deel V, Hoofdstuk I). Voorlopig geven we hier al kort een aantal opvallende elementen:

Vooreerst heerst er grote onduidelijkheid over wie vandaag de grootmachten zijn. Eigenlijk staat de grootmachtstatus van alle kandidaten behalve de Verenigde Staten en op termijn China, ter discussie. Dit bemoeilijkt elke polariteitsanalyse van de hedendaagse verhoudingen. Dit is een groot verschil met de Koude Oorlog én met de 19de eeuw, waar de status van de traditionele Europese grootmachten buiten kijf stond.

Ten tweede valt de militaire inslag van heel de literatuur over grootmachten op. Militaire macht en het veiligheidsdomein zijn de kerngegevens van de discussies over grootmachten. Dat was zo in de 19de eeuw en is vandaag in polariteitsliteratuur nog zo. Dit laatste ondanks het feit dat economische macht vandaag veel belangrijker wordt geacht dan in de 19de eeuw. Wel zien we een verschuiving: terwijl grootmachten in de 19de eeuw gedefinieerd werden in termen van resultaten in oorlog (interactie), worden ze sinds de Tweede Wereldoorlog omschreven in termen van militaire capaciteit. Dit gegeven heeft te maken met het wegvallen van grootmachtoorlogen, een evolutie die mogelijk te wijten is aan de introductie van kernwapens. Tegelijkertijd stellen we vast dat kernwapens het cruciale element van de grootmachtstatus tijdens de Koude Oorlog was en dat dit nu veel minder het geval is.

Grootmachten zijn meer dan louter militair machtige staten, zij vormen een statusgroep. Dit is een sociaal gegeven, dat steunt op formele en informele vormen van erkenning, en op gelijkheid en rechten en plichten eerder dan op gelijkheid in macht. Het is een gegeven dat kan uitgroeien tot een deel van de identiteit van een bepaalde staat (Rusland). Evenzeer kan men de status afwijzen (VS in de 19de eeuw) of een bepaalde invulling en verplichting die gepaard gaan met de grootmachtstatus weigeren of slechts aarzelend opnemen. Dat laatste is het geval met China dat zich terughoudend opstelt inzake collectief beheer, dat doorgaans als een belangrijke taak van grootmachten wordt gezien.

Tot slot valt op dat er een groot verschil is tussen de legitimering van macht tijdens de Koude Oorlog enerzijds en deze in de 19de eeuw en vandaag. Tijdens de Koude Oorlog baseerden de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie hun legitimiteit grotendeels op hun ideologische tegenstelling. Dat is vandaag niet langer het geval.

Het valt hierbij verder ook op dat hegemonische interpretaties waarbij de machtigste staat gezien wordt als de staat die zijn waarden en normen overdraagt aan de rest ingaan tegen de realiteit van zowel de 19de eeuw, de Koude Oorlog als vandaag.

Deel IV

Polariteit na de Koude Oorlog: Het publieke en wetenschappelijk de- bat

---

Het polariteitsdebat na de Koude Oorlog: de uni-multi tegenstelling

---

Uitgangspunt van deze studie, was dat er geen eensgezindheid bestaat over hoe men de internationale verhoudingen na de Koude Oorlog in termen van polariteit moet beschrijven. Unipolaire en multipolaire beschrijvingen staan hier tegenover elkaar. We bekijken in wat volgt, dit probleem in twee stappen.

In een eerste hoofdstuk gaan we in op het publieke polariteitsdiscours in de periode 1990 tot 2012. Na een korte inleiding over het multipolaire discours in landen als China, Rusland en andere opkomende mogendheden, maken we een vergelijking tussen het discours in termen van polariteit in Frankrijk en in de Verenigde Staten, voor de periode 1990-2012. Deze vergelijking is interessant omdat enerzijds het Franse multipolaire discours, in tegenstelling tot dat van andere staten of dat van de Europese Unie (waarop het Franse nochtans een invloed heeft), weinig of niet bestudeerd is. Anderzijds zijn de Verenigde Staten het enige land waar er én een zeker debat over de polariteitsverhoudingen is, én de unipolaire stelling lange tijd dominant was. Wat we hierbij willen onderzoeken, is wat men in feite bedoelt wanneer men het in het doorsnee taalgebruik over uni- of multipolariteit heeft, en in welke mate dit overeenstemt met het gebruik van deze termen in het wetenschappelijk discours.

In een tweede hoofdstuk gaan we specifiek in op dit wetenschappelijk polariteitsdiscours. Om redenen die verder duidelijk zullen worden, bekijken we hierbij vooral de unipolaire stelling in de Amerikaanse neorealistische en neoklassiek realistische traditie.

1 Polariteitsdiscours: unipolariteit dominant in de Verenigde Staten, multipolariteit daarbuiten

Een eerste vaststelling die we moeten maken als we het over het gebruik van polariteitsterminologie na de Koude Oorlog hebben, is dat het unipolaire discours in hoofdzaak een Amerikaans discours is, en dat de stelling betreffende een blijvend unipolair karakter van de internationale verhoudingen na 1990-1991 elders weinig of geen aanhang heeft.

Buiten de Verenigde Staten moeten we vooreerst vaststellen dat het polariteitsdiscours al bij al een relatief beperkt fenomeen is. Op wetenschappelijk vlak heeft dit uiteraard veel te maken met het feit dat het neorealisme, waarmee het polariteitsdenken nauw verbonden is, in hoofdzaak een Amerikaanse denkstroming is. Behalve bij enkele Britse auteurs (zie o.m. Hyde-Price, 2007), kunnen we polariteitsanalyses ook wel terugvinden bij een aantal realistisch geïnspireerde Russische en Chinese auteurs, die hiermee in mindere of meerdere mate aansluiten bij het officiële multipolaire discours in de betrokken landen (R. Li, 2009, p. 166; Shakleyina & Bogaturov, 2004; D. Scott, 2013).

Inderdaad wordt door beleidsverantwoordelijken van een aantal landen regelmatig verwezen naar multipolariteit, en dit is op zichzelf al een belangrijk verschil met de Verenigde Staten, waar termen als multi- of unipolariteit nauwelijks terug te vinden zijn in officiële documenten. Maar in teksten en speeches van leiders van landen als China, Rusland, Frankrijk, Brazilië en India, en tot op zekere hoogte ook in de Europese Unie, en in de teksten van topontmoetingen tussen die landen, vinden we wel verwijzingen naar multipolariteit. We geven enkele eerder willekeurig gekozen voorbeelden.

De Chinees-Russische verklaring over een multipolaire wereld van april 1997:

In a spirit of partnership, the Parties shall strive to promote the multipolarization of the world and the establishment of a new international order...

The Parties believe that profound changes in international relations have taken place at the end of the twentieth century. The cold war is over. The bipolar system has vanished. A positive trend towards a multipolar world is gaining momentum, and relations between major States, including former cold-war adversaries, are changing. (“Russian-Chinese Joint...”, 1997, p. 7)

In een verdere paragraaf wordt verwezen naar het groeiend politiek en economisch gewicht van de niet-gebonden landen en hun belang in de promotie van multipolariteit en een nieuwe internationale orde.

De Frans-Chinese verklaring over een globaal partnerschap van 16 mei 1997. Deze verklaring bevat een uitgebreid deel met als titel ‘*Renforcer la multipolarité*’. Hierin wordt vastgesteld dat de bipolariteit ten einde is en dat men naar een multipolair systeem evolueert. De Franse en Chinese rol als lid van de Veiligheidsraad wordt benadrukt, evenals het belang van het groeiend gewicht van Europa en China in een multipolaire wereld (“*Déclaration conjointe...*”, 1997). China en Frankrijk moeten ‘*promouvoir un meilleur équilibre entre petites et grandes nations, entre grandes régions du monde et entre pays riches et pays en développement dans les domaines politique, économique, culturel, linguistique, scientifique et technique*’. (“*Déclaration conjointe...*”, 1997, para. 8)

Een aantal verklaringen van EU-topontmoetingen met andere landen, vooral dan met de strategische partners. Zo vinden we bijvoorbeeld de volgende referentie naar multipolariteit in de gezamenlijke verklaring van de eerste Europees-Indiase top in 2000:

Based on our common shared values we recognise the need to build a coalition of interests in order to meet the challenges of the 21st century. The EU and India are important partners in the shaping of the emerging multipolar world. (“Joint Declaration...”, 2000, p. 1)

Een jaar later omschreven India en de EU zichzelf als ‘*global actors in the multipolar world*’ (“Joint Communiqué: Second India-EU Summit”, 2001, p. 1). In latere gezamen-

lijke EU-Indiase verklaringen komt de term multipolariteit opnieuw voor, maar zeker niet altijd. D. Scott (2013) stelt trouwens vast dat de term multilateralisme meer voorkomt dan multipolariteit in dit soort gezamenlijke verklaringen van de EU met haar strategische partners.

De speech van Vladimir Poetin tijdens de Veiligheidsconferentie in München in februari 2007. Dit is één van de weinige teksten waar men het uitgebreid over unipolariteit heeft:

The unipolar world that had been proposed after the Cold War did not take place either... However, what is a unipolar world? However one might embellish this term, at the end of the day it refers to one type of situation, namely one centre of authority, one centre of force, one centre of decision-making. It is a world in which there is one master, one sovereign... I consider that the unipolar model is not only unacceptable but also impossible in today's world. And this is not only because if there was individual leadership in today's – and precisely in today's – world, then the military, political and economic resources would not suffice. What is even more important is that the model itself is flawed because at its basis there is and can be no moral foundations for modern civilisation. Along with this, what is happening in today's world – and we just started to discuss this – is a tentative to introduce precisely this concept into international affairs, the concept of a unipolar world... There is no reason to doubt that the economic potential of the new centres of global economic growth will inevitably be converted into political influence and will strengthen multipolarity. (Putin, 2007, para. 9-27)

Het slotcommuniqué van de bijeenkomst van de ministers van Buitenlandse Zaken van China, India en Rusland in oktober 2009:

Despite the impact of the international financial crisis, the pace of development of the three countries has improved contributing to faster growth among them. Enhanced engagement among them strengthens their influence on the process of democratization of international relations and development of multipolar world order reflecting the diversity of world cultures and civilizations. (“Joint Communiqué of the ....”, 2009, para. 3)

De ‘Delhi declaration’ ter gelegenheid van de BRICS-topontmoeting van maart 2012:

BRICS is a platform for dialogue and cooperation amongst countries that represent 43% of the world population, for the promotion of peace, security and development in a multi-polar, inter-dependent and increasingly complex, globalizing world. Coming, as we do, from Asia, Africa, Europe and Latin America, the trans-continental dimension of our interaction adds to its value and significance. (“Fourth BRICS Summit...”, 2012, para. 3)

Men zou kunnen besluiten dat er buiten de Verenigde Staten een consensus bestaat over het feit dat de wereldverhoudingen in multipolaire termen kunnen beschreven worden. Verwijzingen naar unipolaire situaties komen in dit soort verklaringen nauwelijks voor, tenzij om het fenomeen te bekritisieren zoals in het hoger genoemde citaat van Poetin.

Echter, in de literatuur wordt erop gewezen dat achter verwijzingen naar multipolariteit verschillen in betekenis en evaluatie van de machtsverhoudingen schuilgaan (D. Scott, 2013; Umbach, 2005). We vinden dan ook behoorlijk wat analyses die het multipolariteitsdiscours in een bepaald land bestuderen, al dan niet als onderdeel van het buitenlands beleid. Dat geldt zeker voor landen als Rusland (Ambrosio, 2005a) en China (Clegg, 2009; Foot, 2006; Kerr, 2005; Womack, 2004), waar multipolariteit tot een beleidsoptie is uitgegroeid. Eveneens zijn er studies die focussen op gelijkenissen en verschillen in het multipolariteitsdiscours van specifieke landen, waarbij opnieuw Rusland en China, en in mindere mate de EU, de meeste belangstelling krijgen (Larsen & Shevchenko, 2010; Lo, 2008a; Newton, 2007; D. Scott, 2012; 2013; Umbach, 2005).

Ons lijkt het nochtans dat de verschillen niet moeten overdreven worden. Ze bestaan zeker en er is bovendien binnen bepaalde landen ook een zekere evolutie in die discours waar te nemen (Foot, 2006; D. Scott, 2013). Maar alles bij elkaar genomen, zijn zowel Umbach (2005) als D. Scott (2013) van oordeel dat er een gemeenschappelijke kern is van het concept multipolariteit: het betreft de aanwezigheid van meerdere min of meer even sterke en/of evenwaardige polen, waaraan doorgaans ook een element van gelijke rechten wordt gekoppeld (D. Scott, 2013; Umbach, 2005).

Op basis van de literatuur lijkt het ons dan ook dat een aantal betekenissen van de term multipolariteit (of desgevallend bi- of unipolariteit) regelmatig, maar daarom niet altijd en overall, terugkomen. D. Scott (2013) heeft er drie aangeduid maar er zijn er meer:

Machtspolariteit in termen van economische en militaire capaciteit: Scott spreekt voor-eerst over multipolariteit als een structureel-descriptieve term in de zin van een internationaal systeem met verschillende polen. Dit komt grotendeels overeen met hoe we zelf polariteit hebben beschreven. Scott maakt echter geen onderscheid tussen wat wij clusterpolariteit en machtspolariteit hebben genoemd. Machtspolariteit is één van de betekenissen waarin polariteit in dit discours wordt gebruikt. Of hierbij, zoals in de wetenschappelijke literatuur het geval is, ook een causale waarde aan machtspolariteit wordt gegeven, is een andere zaak.

Clusterpolariteit: In het Russische discours wordt unipolariteit ook verbonden met het bestaan van één centraal Westers machtsblok, met de NAVO als grote militaire alliantie (zie het citaat van Poetin hierboven). Dit houdt uiteraard verband met het feit dat voor Rusland machtspolariteit en clusterpolariteit hand in hand gaan (zie onze bespreking van Rusland als grootmacht).

Multipolarisatie is het proces dat leidt tot multipolariteit, in zijn machts- of clusterpolaire vorm. Veel citaten in officiële teksten hebben het eerder over een evolutie in de richting van een meer multipolaire wereld dan over een feitelijke multipolariteit (D. Scott, 2013). Deze evolutie kan dan naargelang het geval gezien worden als een onvermijdelijke tendens of als een evolutie die door beleid kan worden gestimuleerd.

Multipolarisme kan vervolgens omschreven worden als het beleid dat multipolarisatie wil bevorderen (D. Scott, 2013). Het is een beleidsoptie die we zeker in China en in Rusland

vinden (Kerr, 2005). Unipolarisme kan vervolgens omschreven worden als een beleid of het bevorderen van een beleid dat integendeel die unipolaire situatie wenst te bestendigen of te creëren. We vinden dit unipolarisme vooral bij Amerikaanse auteurs, doorgaans balancerend op de grens tussen politieke commentaar en wetenschappelijke analyse (zie bv. Krauthammer, 1990-1991; Mastanduno, 1997).

Multipolariteit en culturele en politieke diversiteit. Los van de materiële spreiding van macht, wordt ook de nadruk gelegd op het multiculturele karakter van het huidige internationale systeem, en op de diversiteit van politieke systemen.

Multipolariteit en multilateralisme worden bij de meeste commentatoren en analisten wel als twee aparte gegevens gezien, maar zijn vaak (maar niet altijd) nauw verbonden (Van Oudenaerde, 2004; Umbach, 2005). Volgens D. Scott (2013) is bijvoorbeeld in China een evolutie merkbaar van een multipolair naar een multilateraal discours. In veel gevallen wordt multilateralisme ook gezien als een basis waarop multipolariteit steunt.

Multipolariteit als norm. Nauw verwant hiermee is de opvatting die we onder meer terugvinden in de toespraak van Poetin, en die ervan uitgaat dat multipolariteit de voorkeur verdient boven unipolariteit, niet alleen voor individuele landen maar voor de wereldgemeenschap als geheel. Multipolariteit wordt hier dus een normatief gegeven.

Multipolariteit en mondialisering. Tot slot stellen we vast dat multipolariteit soms omzeggens als synoniem wordt gebruikt voor mondialisering.

Verder nog drie bedenkingen:

Vooreerst is multipolariteit impliciet vaak verbonden met de grootmachtstatus. Verwijzingen naar multipolariteit zijn typisch voor opkomende of herrijzende mogendheden. We verwijzen in dit verband naar onze bespreking van het Russische grootmachtconcept. Het Chinese multipolair discours, overigens het oudste van alle, is complexer dan een loutere verwijzing naar de eigen economische groei en rol in de wereldpolitiek. Maar er is zeker ook een band met de eigen opkomst als grootmacht (R. Li, 2009, p. 143-170). Niet toevallig is het multipolair discours binnen Europa vooral populair in Frankrijk, één van de enige EU-lidstaten die nog een grootmachtidentiteit heeft. Daarentegen is er bij andere Europese landen en/of instanties een zekere terughoudendheid ten aanzien van het multipolair discours (D. Scott, 2013).

Het voorbeeld van de Europese Unie brengt ons bij een tweede vaststelling. Het gebruik van een polariteitsterminologie door beleidsvoerders wordt niet als een neutraal gegeven ervaren. Het wordt gelieerd aan een bepaalde interpretatie van de internationale verhoudingen, of aan bepaalde beleidsopties die niet door iedereen worden gedeeld. Of de term multipolariteit al dan niet wordt gebruikt, zeker in officiële verklaringen, is geen neutraal gegeven. De relatie tot de dominante macht, namelijk de Verenigde Staten, speelt hierin ontegensprekelijk een rol. Scott stelt vast dat China in de gemeenschappelijke verklaringen met al zijn strategische partnerschappen steeds naar multipolariteit verwijst behalve in die met de Verenigde Staten, waarin de term nooit voorkomt (D. Scott, 2013). Evenmin is het toevallig dat de term volledig ontbreekt in het Chinees-Russisch Vriendschapsverdrag van 16 juli 2001. Dit valt immers in de korte periode waarin Poetin, overigens tevergeefs, toenadering zocht tot de Verenigde Staten en het unipolarisme in het Russische beleid tijdelijk naar de achtergrond verdween (Ambrosio, 2005a). De term komt in deze

cruciale tekst niet voor, er wordt omheen gelopen via een verwijzing naar het behoud van de wereldwijde strategische stabiliteit (“Treaty of Good Neighborliness...”, 2001). Tijdens de Iraakse crisis van 2003 verzetten Duitsland en Frankrijk zich allebei tegen het Amerikaanse beleid, maar Duitsland heeft in tegenstelling tot Frankrijk het multipolaire discours altijd vermeden. Dit duidt aan hoe gevoelig de terminologie in die dagen wel lag (Heumann, 2005).

Ten derde verwijzen we vaak naar het verschil in het gebruik van de polariteitsterminologie in een wetenschappelijke, academische context, door politieke commentatoren, en door beleidsverantwoordelijken. Uiteraard is dit onderscheid niet altijd duidelijk, zeker niet tussen academische literatuur en politieke commentaren. Wetenschappers geven commentaar op de politieke evoluties, en een aantal analisten, in het bijzonder deze verbonden aan ‘think tanks’, beweegt zich bewust op het snijvlak tussen academische analyse, politieke commentaar. Wetenschappers nemen, zeker in de Verenigde Staten, regelmatig publieke functies op. In landen als Rusland en China, is zelfs het onderscheid tussen een academisch en officieel discours niet altijd duidelijk.

2 Het Franse multipolair discours

Binnen de Europese Unie is Frankrijk het land waar het multipolariteitsdiscours de grootste verspreiding heeft. Om een beeld te krijgen van het Franse debat ter zake bekeken we de archieven van “*Le Monde*” van 1990 tot 2012. Op basis van de zoekterm ‘multipolaire’ vonden we niet minder dan 606 bijdragen die omzeggens allemaal rechtstreeks of zijdelings met de internationale verhoudingen te maken hebben. Zelfs in de tweede helft van de jaren 1980 zijn er al enkele bijdragen die wijzen op het einde van de bipolariteit en de opkomst van een multipolair wereldsysteem.¹ Het aantal vermeldingen neemt toe vanaf de tweede helft van de jaren 1990. Het is dus zeker geen in de tijd beperkt fenomeen, ook al zien we bijvoorbeeld wel een piek naar aanleiding van de Frans-Amerikaanse controverse rond de interventie in Irak van 2003.

We vinden daarentegen voor dezelfde periode maar 125 artikels waarin het woord ‘unipolaire’ wordt gebruikt. Echter, het gaat hier vooral over bijdragen van Amerikaanse of Britse auteurs, kritische analyses van het Amerikaanse unipolaire discours door Franse auteurs die menen dat de Verenigde Staten een verkeerde interpretatie van de wereldverhoudingen hebben, of besprekingen van het Chinese, Braziliaanse, Russische en Indiase verzet tegen het Amerikaanse unipolarisme.

De term multipolariteit komt overigens niet alleen voor in journalistieke stukken en commentaren van redacteurs van “*Le Monde*”, maar ook in de talrijke opiniebijdragen

---

¹ In een uitermate beperkt aantal bijdragen verwijst polariteit niet naar internationale verhoudingen maar naar stadsplanning of psychiatrie (bipolariteit). Verder vinden we ook in de jaren 1960 en begin jaren 1970 enkele analyses in termen van multipolariteit, die verwijzen naar de Franse politiek onder de Gaulle of het beleid van Nixon en Kissinger. Dit is ook de periode waarin, in de Verenigde Staten, het wetenschappelijk debat rond de verhouding multipolariteit, bipolariteit en stabiliteit opduikt.

van politieke wetenschappers, of de stukken van beleidsverantwoordelijken en politici die hun beleid in deze krant verdedigen.

Een opmerkelijke vaststelling is dat in veel bijdragen multipolariteit slechts zijdelings wordt vermeld, om de bredere internationale context van een bepaald probleem te schetsen. Het betreft zeer diverse onderwerpen, van onderwijs en onderzoek tot economische en monetaire evoluties. Die artikels of bijdragen hebben soms niet eens veel met internationale relaties te maken. Zo is er bijvoorbeeld een bijdrage van Mary (9-6-2011) over het Franse wetenschapsbeleid, en de verhouding politiek-wetenschap in Frankrijk. De term multipolariteit wordt hier louter gebruikt om te verwijzen naar de context van internationale wetenschappelijke concurrentie. Dit soort gebruik toont aan dat bij het Franse geïntegreerde publiek het multipolariteitsdiscours een bepaalde verspreiding heeft om wereldwijde tendensen aan te tonen, en dit geldt ook voor auteurs die geen specialist in de internationale betrekkingen zijn. Doorgaans gaat het over het belang van een bepaalde problematiek in een context waarin men te maken heeft met internationale competitie. Men kan dan ook stellen dat multipolariteit hier omzeggens als synoniem wordt gebruikt voor mondialisering.

Multipolariteit wordt ook als vanzelfsprekend vermeld in reportages over landen als Rusland, India of Brazilië en hun relatie met Frankrijk. Vaak wordt ingegaan op het multipolariseringsbeleid (multipolarisme) van opkomende mogendheden, het verzet tegen wat wordt gezien als Amerikaanse pogingen om de wereld in unipolaire richting te sturen, en de veranderingen die dat in de internationale verhoudingen teweegbrengt. Uiteraard is het Franse buitenlandse beleid – vooral dan onder Chirac – hierbij een eerste aandachtspunt (zie bv. Bobin & Herzlich, 15-6-1995; Clerc, 28-1-1993; Eckman, 25-4-2013; Fontaine, 9-2-2001; Paranagua, 30-9-2003; Langellier, 15-2-2013; Naudet, 8-4-1998; Racine, 23-1-1998; Vernet, 30-7-2003). Al bij al worden ook hier niet al te veel vragen bij multipolariteit gesteld. Regelmatig wordt hierbij ook de rol van de Europese Unie als één van de (toekomstige) polen van de multipolaire wereld benadrukt en bespreekt men de problemen die zich hierbij voordoen. Kortom, het beschrijven van de wereld of van het Franse beleid met referenties naar multipolariteit is algemeen aanvaard.

2.1 Het Franse multipolaristisch beleid

Het Franse multipolaristische discours wordt vaak in één adem genoemd met het presidentschap van Jacques Chirac (1995-2007). Zeker was Chirac, onder de presidenten van na 1991, de meest expliciete voorstander van multipolarisme. Hij maakte het als het ware tot zijn handelsmerk (Bozo, 2012, p. 220). Zijn presidentschap duurde trouwens ook het langst. Maar we mogen niet vergeten dat hij zich plaatste in een oudere Franse traditie. Zelf verwees hij herhaaldelijk naar de politiek van de Gaulle, waarvan men achteraf inderdaad kan zeggen dat hij in de context van de Koude Oorlog eveneens een multipolaristisch beleid voerde (M. Vaïsse, 2013, p. 39). Toch zijn er zeker ook verschillen, in het bijzonder wat de Europese integratie en het multilateralisme betreft, en in dit verband is de erfenis van de Gaulles opvolgers, meer bepaald van François Mitterrand, zeker ook van belang (Bozo, 2012; Lequesne & M. Vaïsse, 2013).

In de literatuur zijn er meningsverschillen over het feit of het beleid van Nicolas Sarkozy nu al dan niet afweek van dat van zijn voorganger. Dit heeft alles te maken met het feit

dat Sarkozy zelf een ‘rupture’ aankondigde tijdens zijn verkiezingscampagne die zich ook tot het domein van het buitenlands beleid zou uitstrekken. Sarkozy hanteerde in dit verband aanvankelijk ook een meer Atlantisch discours, waarbij hij vooral benadrukte dat Frankrijk deel uitmaakt van de Westerse cultuur en waardengemeenschap, en hij sprak zich uit voor een morele benadering van het buitenlands beleid. Ook de Franse re-integratie in de militaire structuren van de NAVO wordt door velen, vooral dan ter linkerzijde van het politieke spectrum, als een breuk gezien met de Franse traditie. Anderen menen dat er niet echt sprake is van een breuk en beschouwen het beleid eerder als incoherent (Boniface, 2012; Bozo, 2012; Charillon, 2011; IRIS, 2010; Meunier, 2012; J. Vaïsse, 2008). In ieder geval gebruikten zowel Sarkozy als een aantal van zijn opeenvolgende ministers van Buitenlandse Zaken na verloop van tijd de term multipolariteit weer regelmatig (Alliot-Marie, 6-12-2010; Juppé, 2012a & b; Sarkozy, 27-8-2007). Voor Bozo werd de Atlantische fase van Sarkozy dan ook vrij snel verlaten om terug te keren naar een beleid waarin multipolariteit centraal stond (Bozo, 2012, p. 267). In ieder geval was Sarkozy op monetair vlak een sterke voorstander van een versterkte rol voor de G20 en had hij herhaaldelijk kritiek op de dominante positie van de dollar, die volgens hem niet in overeenstemming was met het multipolaire karakter van de huidige wereldverhoudingen (Vinocur, 20-12-2010).

Het is te vroeg voor een evaluatie van het beleid van het duo Hollande-Fabius. We vinden wel een aantal verwijzingen naar multipolariteit in teksten van Hollande (zie bv. Hollande, 2012, 2013, 2014). De passage over multipolariteit in zijn toespraak tijdens het staatsbezoek van de Chinese president Xi Jinping aan Frankrijk in maart 2014 (Hollande, 2014) had even goed door Chirac kunnen uitgesproken zijn. Bij Fabius vinden we wel enige nuancering. Hij komt herhaaldelijk terug op het feit dat de wereld niet langer unipolair is, dat men in de toekomst een multipolaire wereld wenst en beschrijft de huidige situatie als ‘non-polaire’ of ‘zero-polaire’ wereld, waarbij hij zowel in woordgebruik als in zijn analyse duidelijk geïnspireerd is door de non-polaire stelling van Richard Haass (Fabius, 2013a, b & c).

Er lijkt dan ook binnen de Franse politieke elite over de links-rechtstegenstelling heen, over het buitenlands beleid een consensus te bestaan, die als post-gaullistisch, gaullomitterrandistisch of zelfs gaullo-mitterrand-chiracien wordt omschreven (Boniface, 2012; Bozo, 2012, p. 263; Meunier, 2012; J. Vaïsse, 2008). Hierin speelt het concept multipolariteit een bepaalde rol. Het krijgt meer of minder aandacht naargelang de beleidsmakers, maar is nooit echt afwezig.

2.2 Grootmachtstatus, tanende Franse macht, en multipolariteit

De achtergrond van het multipolair discours en beleid in Frankrijk wordt gevormd door twee elementen. Enerzijds blijft de grootmachtstatus voor Frankrijk nog steeds een belangrijk onderdeel van de nationale identiteit (Bozo, 2012, p. 272). De erfenis van generaal de Gaulle, die ernaar streefde de Franse ‘grandeur’ te herstellen, blijft deel uitmaken van het beleid. Frankrijk ziet zichzelf nog steeds als een grote speler op wereldvlak en wenst dat te blijven. Het feit dat Frankrijk lid is van de Veiligheidsraad, de G8 en de centrale organen van andere belangrijke internationale organisaties, is een formele erkenning

van die status. Anderzijds is er in Frankrijk zeker genoeg realiteitszin om te beseffen dat zijn materiële macht, zowel op economisch als op militair vlak, niet meer van dezelfde orde is als deze van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog, of de Verenigde Staten vandaag. Het heeft tegelijkertijd ook oog voor de economische opkomst van nieuwe grote spelers als China, India en Brazilië (Bozo, 2012, p. 272; Newton, 2007).

Frankrijk heeft dan ook te maken met statusinconsistentie. In termen van grootmachtstatus is Frankrijk een ‘overachiever’, een land waarvan de officieel erkende status hoger is dan zijn materiële machtsbasis verantwoordt (Badie, 2011). Dit is een kenmerk dat Frankrijk deelt met Rusland en net als in Rusland moet men het ontwikkelen van een multipolair beleid en discours zien tegen de achtergrond van deze statusinconsistentie en neergang (Newton, 2007). Er zijn echter ook verschillen tussen beide. Niet alleen heeft Rusland intrinsiek in termen van bevolking en territorium, grondstoffen en militaire macht nog steeds een veel groter potentieel, maar voor Rusland kwam de neergang na de implosie van de Sovjet-Unie zeer plots en dat maakt dat het veel moeite heeft met het vinden van een plek in de huidige internationale verhoudingen.

Voor Frankrijk betekende het einde van de Koude Oorlog zeker ook een vrij plotse verandering. Binnen Europa verloor het door de Duitse eenwording relatief aan gewicht. Demografisch werd Duitsland opeens aanzienlijk groter dan Frankrijk. In strategische termen verloor het land door het wegvallen van de Oost-Westtegenstelling de context van zijn onafhankelijke buitenlandse koers sinds de dagen van de Gaulle. Zo werd onder meer de rol van de ‘force de frappe’ minder duidelijk (Bozo, 2012; Gautier, 2011; Newton, 2007). Echter, in tegenstelling tot de situatie in Rusland, is Frankrijk een land dat al veel langer worstelt met zijn eigen neergang als grootmacht. Het besef van tanende macht is niet nieuw. Het Franse debat over zijn status in de wereld gaat al terug tot de nederlaag van 1870 (Boniface, 1998; Ousby, 2002). Men kan zelfs zeggen dat dit debat deel is van de Franse politieke cultuur. Dit is een verschil met Rusland, maar ook met Groot-Brittannië waar dit debat niet echt lijkt te bestaan, ondanks de op het eerste gezicht vergelijkbare evolutie. Het is uiteraard ook een verschil met andere spelers, zoals China, India en Brazilië. Het discours rond multipolariteit en het multipolaristisch beleid kaderen er eveneens in een context van statusinconsistentie maar dan wel van staten die op de één of de andere manier ‘underachievers’ (Volgi et al., 2011) zijn. Het zijn opkomende mogendheden wier groeiende materiële macht niet overeenstemt met hun relatief lage informele maar vooral formele status. Dit maakt Frankrijk tot op zekere hoogte een atypische speler in de hedendaagse internationale verhoudingen.

2.3 Multipolariteit, multipolarisering en multipolarisme

Eén van de elementen die vaak aanleiding geven tot verwarring, is dat het Franse discours het in feite meer heeft over tendensen dan over feitelijke situaties. Terwijl we hoger hebben aangeduid dat er in persartikels vaak gesproken wordt over een multipolaire wereld, moeten we dit nuanceren wanneer we het over de beleidsmakers of over meer beschouwende analyses in de pers en academische publicaties hebben.

Dat is zeker zo bij Jacques Chirac. Hij gaat ervan uit dat de wereld onvermijdelijk in een meer multipolaire richting evolueert (R. Craig, 17-12-1999). Maar hiermee is niet gezegd dat de wereld al multipolair is. Het verklaart ook waarom Védrine, minister van Buiten-

landse Zaken in de regering-Jospin (1997-2002), het tegelijkertijd kan hebben over de Amerikaanse 'hyperpuissance' en een wereld die multipolariseert (Védrine, 1999). In 2000 beschrijft Védrine trouwens de toenmalige internationale verhoudingen als een 'quasiunipolarité' (Védrine, 2000/2003, p. 162).

Men kan stellen dat deze visie niet alleen door beleidsmakers wordt gedeeld. Bij de academisch gerichte auteurs – die we trouwens ook regelmatig op de pagina's van "*Le Monde*" terugvinden – zijn de analyses doorgaans even genuanceerd. Er is een grote mate van consensus over het feit dat het internationaal systeem sinds het einde van de Koude Oorlog in multipolaire richting evolueert. Het bestaande Amerikaanse overwicht in de jaren 1990 en 2000 wordt echter niet ontkend maar eerder gezien als van voorbijgaande aard of zelfs als een te bestrijden fenomeen. Het is bij dit soort auteurs uitermate uitzonderlijk dat de wereld al feitelijk multipolair wordt genoemd (zie bv. Fontaine, 9-12-2003).

Zo verwerpt Pascal Boniface in 1998, op een ogenblik dat de Clintonregering eufemismen als 'the indispensable nation' gebruikt om haar eigen positie in de wereld te beschrijven, een unipolaire interpretatie van de wereldverhoudingen. Hij ontkent hierbij niet dat de Verenigde Staten een veel breder spectrum van machtsmiddelen tot hun beschikking hebben dan de andere staten. Maar er kan geen sprake zijn van echte unipolariteit omdat, ondanks die grote materiële capaciteit ('puissance'), de Amerikaanse invloed op andere staten ook zijn beperkingen heeft. Boniface merkt bijvoorbeeld op dat nucleaire non-proliferatie een absolute Amerikaanse prioriteit is. Maar toch konden ze niet verhinderen dat Pakistan en India kernwapens verwierven. Tegelijkertijd is er voor Boniface geen sprake van multipolariteit omdat de materiële macht inderdaad niet evenwichtig verdeeld is over de verschillende mogelijke polen (Boniface, 1998, p. 57-8).

Dit soort analyse gaat al terug tot het begin van de jaren 1990 en nergens is er sprake van een breekpunt zoals we dat in 2008 bij de Amerikaanse auteurs vinden (zie verder). Boniface (2009) verzet zich zelfs expliciet tegen analyses die belangrijke gebeurtenissen – 9/11, de bankencrisis, de Russische inval in Georgië of de eerste bijeenkomst van de G20 – als een breekpunt uitroepen. Sinds de val van de Berlijnse Muur – opmerkelijk genoeg niet de val van de Sovjet-Unie – is er voor hem geen enkel echt breukmoment meer geweest. We worden gewoon geconfronteerd met een lange evolutie in de richting van multipolariteit, die echter voor Boniface ook in 2009 nog geen feit is omdat de relatieve materiële capaciteit van de Verenigde Staten daarvoor te groot blijft. Hij lijkt hier zowat de algemene consensus te verwoorden: er is niet zozeer sprake van multipolariteit en het materiële overwicht van de Verenigde Staten wordt niet ontkend. Maar dat wil niet zeggen dat de Amerikaanse invloed onbeperkt is, en bovendien is er een proces van multipolarisering aan de gang.

Wat bovendien typisch is voor het discours van de Franse beleidsmakers – en meer bepaald voor het discours van Chirac – is dat ze van oordeel zijn dat deze evolutie in de richting van multipolariteit ook moet gestimuleerd worden. Het was één van de openlijk verklaarde belangrijke doelstellingen van Chiracs beleid (zie bv. Chirac, 1999a). Multipolariteit wordt positief geëvalueerd en men gelooft ook dat het mogelijk is dit via diplomatieke weg te stimuleren. Multipolariteit is daarom meer dan louter een analytische categorie, het is ook een normatief gegeven en een beleidsdoelstelling (Heumann, 2005).

Dit voluntarisme dat ingaat tegen de eigen beperkte macht – en daar is men zich ongetwijfeld van bewust – doet onvermijdelijk denken aan de Gaulle. Maurice Vaïsse stelt bijvoorbeeld dat de Gaulle bewust streefde naar een doorbreken van de dubbele Amerikaans-Sovjet hegemonie die de Koude Oorlog kenmerkte, en in die zin een meer multipolaire wereld wilde bevorderen, waarin Frankrijk zijn rol als grootmacht weer voluit kon opnemen (M. Vaïsse, 2013, p. 39). Op dezelfde wijze streeft men na de Koude Oorlog naar een multipolaire wereld die de Franse handelingsvrijheid kan vergroten ten aanzien van de Amerikaanse dominantie (Heumann, 2005).

De diplomatieke inspanning voor het bevorderen van multipolariteit omvat onder meer een eigen actieve diplomatie ten aanzien van de toekomstige polen in de wereld: China, Brazilië, India, maar ook regionale samenwerkingsverbanden als ASEAN en de Europese Unie. Meer algemeen is er aandacht voor het Zuiden, en dan vooral Afrika en het gebied rond de Middellandse Zee. Dit alles ligt zeker, ondanks verschillen, in de lijn van het beleid van de Gaulle (Bozo, 2012).

2.4 Multipolariteit en stabiliteit in de Franse visie

Chirac ziet multipolariteit als iets dat men moet stimuleren en dat positief wordt geëvalueerd omdat het zou bijdragen aan stabiliteit. Hij spreekt over *‘Un mouvement que, pour ma part, je juge souhaitable et qui m'a conduit, depuis quatre ans, à multiplier les initiatives en faveur de l'organisation de ce monde multipolaire.’* (Chirac, 1999a, p. 2)

Een weerkerend element in het discours van Chirac is dat wereldvrede en internationale stabiliteit enkel kunnen gegarandeerd worden door een multipolaire constellatie. Zo verklaart hij in januari 2003: *‘Contre le chaos politique qui résulterait du jeu aveugle des rivalités internationales, la France s'emploie à construire un monde multipolaire.’* (Chirac, 2003, para. 41) Hij ziet een multipolaire wereld als een tegenwicht tegen unilateralistische of isolationistische tendensen in de Verenigde Staten, die een gevaarlijke evolutie zijn. Hij waarschuwt ook voor de gevaren van een nieuwe Chinees-Amerikaanse bipolariteit. Daarentegen is een evolutie in de richting van multipolariteit wenselijk en moet ze ook georganiseerd worden (Chirac, 1999a).

Overigens, als er al er één punt is waarin Sarkozy verschilt van Chirac, dan is het niet dat hij de multipolariteit ontkent, wel dat hij ze als bedreigend ziet. Multipolariteit wordt door Sarkozy negatief geëvalueerd (Juppé, 2012a & b; Nougayrède, 28-8-2007; Sarkozy, 27-8-2007). Zo spreekt hij van een *‘choc de politiques de puissance’* en *‘risques d'un monde multipolaire antagoniste’* (27-8-2007). Hollande sluit dan weer aan bij de traditie van Chirac, wanneer hij in zijn toespraak voor de Chinese president het volgende zegt over multipolariteit:

La France et la Chine défendent les mêmes principes sur le plan international : l'équilibre, le caractère multipolaire du monde, le respect du droit international et notamment l'intégrité territoriale des nations souveraines. (Hollande, 2014, p. 5)

Zoals de uitspraken van Chirac, sluit dit citaat nauw aan bij een interpretatie van multipolariteit die sterke verwantschap heeft met wat men in de 19de eeuw onder machtsverhouding verstond. Een situatie die niet zozeer gebaseerd is op gelijkheid in brute materiële macht – al zal het belang daarvan in Frankrijk nooit ontkend worden – als wel op een breder politiek equilibrium, respect voor het internationaal recht, overleg en multilateralisme dat altijd nauw verbonden is met het multipolaire discours.¹ We hebben er bij onze bespreking van het concept grootmacht al op gewezen dat het Russische discours rond multipolariteit een vergelijkbare achtergrond heeft. Echter, meer dan het Russische benadrukt het Franse discours dat deze multipolariteit moet georganiseerd en gereguleerd zijn. In zijn meest recente versie pleit Fabius voor een ‘multipolarité régulée’ (Fabius, 2013c, p. 1; zie ook Védrine, 2000/2003a).

2.5 Multipolariteit en regionale machtsblokken

Een cruciaal element in de visie van Chirac is dat de multipolariteit in de 21ste eeuw een specifieke vorm zal aannemen. Eerder dan zich uitsluitend te baseren op de natiestaat, zullen regionale samenwerkingsverbanden, waaronder de Europese Unie, een belangrijke rol spelen. Weliswaar worden grote nationale spelers als de Verenigde Staten, China en India zeker vermeld, maar in de visie van Chirac wordt de wereld van de 21ste eeuw daarnaast ook gekenmerkt door verschillende grote regionale polen. In zijn rede voor het Instituut Français de Relations Internationales stelt hij het als volgt:

Mieux organiser le système international au XXIe siècle, c'est d'abord progresser vers un monde multipolaire. En réponse à la mondialisation, de nombreux États choisissent de s'associer pour garder, à l'échelle d'une région, la maîtrise de leur destin. L'Union européenne est l'exemple le plus achevé de cette nécessaire intégration régionale. Mais l'ASEAN, le MERCOSUR ou l'ALENA, malgré certaines difficultés, illustrent aussi la force de ce mouvement. (Chirac, 1999a, p. 2)

In dezelfde lijn verklaarde de Villepin, minister van Buitenlandse Zaken tussen 2002 en 2004, op een gezamenlijke Frans-Duits-Russische persconferentie tijdens de Irakcrisis van 2003 dat multipolariteit geen anti-Amerikaans karakter heeft, maar bestaat uit een internationaal systeem waarin elke geografische regio en elke grootmacht of gemeenschap van staten zijn verantwoordelijkheid kan opnemen met de Verenigde Naties als groot symbool (Bowen, 2005). Multipolariteit is dus iets dat bewust wordt georganiseerd – het is meer dan louter een automatisme – via de creatie van grotere machtsblokken die uit de bestaande regionale handels- en economische samenwerkingsverbanden (ASEAN, MERCOSUR en NAFTA) moeten groeien.

Deze visie speelt ook door in de verhouding tot Rusland, dat een cruciale rol speelde in Chiracs buitenlands beleid en het ontstaan van een nieuwe multipolariteit (Newton, 2007). Anne de Tinguy (2013) noemt zijn houding ten aanzien van Rusland instrumenteel. Het gaat er bij Chirac niet over Rusland te helpen in zijn overgang naar democratie

---

¹ De expliciete vermelding van nationale soevereiniteit en territoriale integriteit heeft te maken met de Chinese gevoeligheden op dit punt, maar uiteraard ook met de toenmalige actualiteit in Oekraïne en de Krim.

en markthervormingen of te integreren in de Euro-Atlantische gemeenschap, wel om de multipolariteit te bevorderen en daarom moet Rusland uitgroeien tot de leider van het Gemenebest van Onafhankelijke Staten (GOS). Al in 1995, in het prille begin van zijn presidentschap, verklaart Chirac in dit verband:

L'établissement de liens solides entre celle-ci et ses partenaires de la Communauté des États Indépendants doit être encouragé dès lors que ce rapprochement s'effectuerait dans le respect des souverainetés et des intérêts de chacun. Ce vaste ensemble formerait, aux côtés de l'Union européenne, le second pilier d'une architecture continentale fondée, non sur l'antagonisme des blocs, mais sur la coopération de deux grands ensembles. (Chirac, 1995, para. 50)

Deze visie op Rusland als de kern van het GOS in een bipolair Europa en een multipolaire wereld blijft Chirac tot het einde van zijn presidentschap behouden, en het verklaart waarom hij zich ook later relatief meegaand opstelt ten aanzien van de autoritairere tendensen onder Poetin. Een land als Oekraïne had in de ogen van Chirac minder belang (de Tinguy, 2013, p. 175-6).

Het is duidelijk dat een dergelijke visie niet alleen getuigt van voluntarisme van Franse kant, maar ook een toekomstige wereldconstellatie vooropstelt die onzeker is. Zo de evolutie van de Europese integratie al geen evident gegeven is, dan is dat evenmin het geval voor andere initiatieven van economische samenwerking zoals Mercosur of ASEAN (Quayle, 2013; Vigevani & Ramanzini, 2010). Védrine geeft dit pijnpunt aan wanneer hij het, in de roemruchte speech waarin hij de term 'hyperpuissance' lanceert, over de Mercosur heeft, en de relatie tussen Europa/Frankrijk, de Verenigde Staten en Latijns-Amerika. Het zijn uiteindelijk niet Europa of Frankrijk die kunnen beslissen over de toekomst van Mercosur, dat is een zaak van de Latijns-Amerikaanse landen zelf. Maar de gevolgen zijn niet dezelfde op het vlak van multipolariteit. Ook niet voor de verhoudingen binnen het westelijk halfrond: in het ene geval is er in deze regio sprake van een zeker evenwicht, in het ander van Noord-Amerikaanse dominantie (Védrine, 1999).

Net zo min als verdere integratie in de Mercosur vanzelfsprekend is, blijkt een GOS met Rusland als centrum een evidente zaak te zijn. Niet omdat de Russen dit niet willen, maar omdat hiertegen in een aantal landen een behoorlijke tegenstand bestaat en sommigen eerder aansluiting zoeken bij de NAVO en/of de Europese Unie, zoals uit latere ontwikkelingen is gebleken.

Het Franse voluntarisme bestaat erin de ontwikkelingen in de richting van multipolariteit zo veel mogelijk te stimuleren, via de uitbouw van strategische relaties tussen Frankrijk en/of de Europese Unie enerzijds en diverse nationale of regionale polen anderzijds. Deze lijn wordt tot op vandaag aangehouden en vinden we ook terug in een toespraak van Fabius bij een bezoek aan de zetel van ASEAN in Jakarta, waarbij hij niet alleen pleit voor multipolariteit maar ook een toekomstige Amerikaans-Chinese bipolariteit verwerpt:

[N]ous ne souhaitons pas la reconstitution d'une relation bipolaire, sous la forme d'un G2 entre les États-Unis et la Chine. D'ailleurs, ni les États-Unis, ni la Chine ne le souhaitent. Pour les Européens, pour les pays de l'Asie du sud-est, cela signifierait une perte d'autonomie stratégique et même peut-être, dans le pire des cas, une obligation de choisir. En fait, ce qui nous rapproche, l'ASEAN, l'Europe et la France, c'est la volonté de bâtir un monde multipolaire réel, ordonné que nous souhaitons, dans lequel l'UE d'une part et l'ASEAN d'autre part joueront un rôle stabilisateur. (2013c, p. 1)

2.6 'L'Europe puissance' versus Frankrijk als grootmacht

Hierbij aansluitend is voor Frankrijk de rol van de Europese Unie van cruciaal belang. Een constant thema in alle teksten van Chirac is dat hij de Europese Unie als één van de grote polen van de 21ste eeuw ziet. Voor hem is de Europese integratie als het ware een 'balancing' oefening op zichzelf. Hier is wellicht het grootste verschil met de gaullistische traditie. Ofschoon de Gaulle zeker ook een bepaalde Europese visie had, was hij tegelijkertijd ook extreem achterdochtig tegen elke vorm van Europese supranationale integratie.

Hoewel er zeker nog steeds sporen van deze irritatie ten aanzien van het supranationale in het Franse discours en beleid aanwezig blijven – men is tot vandaag eerder voorstander van de intergouvernementele dan van de supranationale methode – heeft zich op dat vlak toch een opmerkelijke verschuiving voorgedaan. Men kan stellen dat er sinds het einde van de jaren 1970, begin jaren 1980 onder het presidentschap van Giscard d'Estaing en later Mitterrand een bewustzijn is gegroeid dat Frankrijk de hulp van Europa nodig heeft. Als gevolg hiervan is het Europese integratieproces een centraal gegeven geworden in het Franse buitenlands beleid. De post-gaullistische consensus gaat er de facto van uit dat Frankrijk zijn status als grootmacht enkel kan handhaven via een verdergaande Europese integratie waarvan het zichzelf, in tandem met Duitsland, als de motor ziet (Badie, 2011; Bowen, 2005; Bozo, 2012; Heumann, 2005; Newton, 2007). Het is dus in de Franse visie niet Frankrijk zelf, wel de Europese Unie die zal uitgroeien tot een nieuwe grootmacht, een woord dat overigens zelfden of nooit wordt gebruikt.

Hierbij moet Europa voor de Fransen zeker meer zijn dan een louter normatieve macht, die zou gebaseerd zijn op zijn voorbeeldfunctie of 'soft power'. Frankrijk is zich sterk bewust van de materiële basis die samengaat met invloed in de internationale betrekkingen. Men heeft het in Frankrijk vaak over 'l'Europe puissance'. Deze omschrijving refereert duidelijk naar grootmachten ('grandes puissances') en materiële machts capaciteit. Dit betekent bovendien niet alleen de uitbouw van een handelsblok of een economische en monetaire unie. In de beste grootmachttraditie was Frankrijk onder Mitterrand en Chirac ook een sterke voorstander van de uitbouw van een eigen Europese defensie. De ervaring in de Bosnische crisis en later ook Kosovo speelden hierbij een belangrijke rol (Melandri, 2013; Milzow, 2006). Er is in Frankrijk, meer dan in andere landen, niet alleen een grote nadruk op een gemeenschappelijk defensiebeleid in een Europees kader, maar er wordt ook veel belang gehecht aan samenwerking op het vlak van militaire industrie. Dit vanuit het besef dat Frankrijk alleen niet langer in staat is zijn militaire rol in de wereld te spelen en dat samenwerking met andere Europese landen hier gewoon een noodzaak is, zo men wil vermijden tot een tweederangsmogendheid af te zakken (Milzow, 2006). Te-

gelijktijdig hoopt men dat de samenwerking binnen Europa in andere landen een leerproces op gang brengt waardoor zij het belang van militaire macht gaan inzien en hun defensie-uitgaven zullen verhogen. Chirac verwerpt uitdrukkelijk een visie waarbij Europa beperkt wordt tot 'une puissance civile' (Chirac, 1999b).

In grote lijnen kan men stellen dat ook onder Sarkozy deze post-gaullistische consensus ten aanzien van Europa niet echt werd doorbroken. Ook voor hem was de Europese Unie een soort reïncarnatie van Frankrijk en moest het meer zijn dan enkel een groot handelsblok (Vaïsse, 2008). Frankrijk stapte onder Sarkozy wel opnieuw in de militaire structuur van de NAVO maar dit is niet in totale tegenspraak met het beleid van zijn voorgangers. Men mag immers niet vergeten dat het proces van re-integratie in de NAVO al in de jaren 1990 onder Mitterand en Chirac was begonnen, en Frankrijk de facto al deel nam aan de meeste vergaderingen. Ook na de re-integratie bleef Frankrijk buiten de Nucleaire Planning Groep. De re-integratie heeft vooreerst alles te maken met praktische overwegingen, in het kader van NAVO-operaties allerhande waaraan ook Frankrijk deelnam, een situatie die tijdens de Koude Oorlog niet voorkwam. Daarnaast was het bij Chirac ook de bedoeling om de normalisatie van de relaties tussen Frankrijk en de NAVO te koppelen aan een groter Frans gewicht in de commandostructuur, maar ook aan een grondige hervorming van de alliantie. Nadat Mitterand aanvankelijk met de idee van een autonome Europese defensie had gespeeld, werd door Chirac de oude idee van een bondgenootschap met twee pijlers, een Amerikaanse en een Europese, weer naar voren geschoven (Bozo, 2012; Heumann, 2005). Deze pogingen mislukten, waarna Chirac zich concentreerde op het parallelle pad van het Europees Veiligheids- en Defensiebeleid. De re-integratie in de NAVO onder Sarkozy, meer dan tien jaar later, werd ook bepleit vanuit de bekommernis om aan de andere NAVO-lidstaten, en dan vooral aan de Verenigde Staten, duidelijk te maken dat de Europese defensiesamenwerking geen anti-Amerikaanse of anti-NAVO inslag zou hebben (Bozo, 12-3-2009; Bozo, 2012; J. Vaïsse, 2008). Hier dient echter wel te worden opgemerkt dat de koppeling tussen een Franse re-integratie en een hervorming van de NAVO niet langer werd gemaakt.

Alles bij elkaar genomen kan men dan ook stellen dat het Franse beleid ten aanzien van de Verenigde Staten en de NAVO in de post-Koude Oorlog nog het best wordt omschreven door de veel geciteerde uitspraak van Védérine: '*Amis, alliés, pas alignés*' (Védérine, 2000/2003a, p. 165). Ook onder de voorgangers van Sarkozy werd de NAVO gezien als een belangrijk gegeven voor de Europese, en dus ook de Franse, veiligheid. Maar het is net zo min als toen vanzelfsprekend dat Frankrijk altijd en overal het Amerikaanse standpunt zal volgen.

Bij dit alles komen echter ook de interne contradicties van het Franse beleid tot uiting. Een eerste element is dat Frankrijk via het bevorderen van een multipolaire wereld en het Europese integratieproces zijn eigen status in de wereld wil handhaven. Hier zit een tegenspraak in, omdat juist de verdere Europese integratie en samenwerking het autonoom handelen van Frankrijk ondergraaft (Bozo, 2012; Heumann, 2005; J. Vaïsse, 2008). Tot op zekere hoogte kan men het beleid van Frankrijk eigenlijk niet alleen post-gaullistisch noemen (de Gaulle hing sterk vast aan de Franse 'grandeur'), maar zelfs post-Westfaals omdat er een besef is dat in de huidige internationale samenleving niet langer plaats is voor een natiestaat van de grootte van Frankrijk. Terwijl Frankrijk ten tijde van Westfalen

juist de grootste en machtigste staat in West-Europa was. Maar zoals gezegd, er is een Frans besef van de eigen beperkingen, en juist dat verklaart wellicht dat het zich vanuit zijn eigen grootmachttraditie min of meer kan verzoenen met de gedachte op te gaan in een groter Europa. Het is alles bij elkaar genomen beter dan een tweederangsspeler te worden.

Echter, dit debat is in Frankrijk zelf zeker niet afgesloten. Dit heeft vooreerst te maken met de blijvende bezwaren tegen de supranationale aspecten van de Europese Unie. Frankrijk blijft een voorstander van de intergouvernementele methode, wat toch vragen oproept bij de handelingsbekwaamheid van de Unie als geïntegreerde actor. Maar er is ook het geloof in de eigen rol als lid van de Veiligheidsraad en de G7/G8, met een lange diplomatieke traditie en een eigen kernmacht. Multipolariteit bevorderen doet men dus niet enkel via de opbouw van de Europese Unie maar ook via de uitbouw van eigen strategische relaties met de BRICS-landen, een bijzondere rol in Afrika, zijn eigen culturele uitstraling, enzovoort. Met andere woorden: het bevorderen van multipolariteit is een eigen Franse beleidsoptie die niet ondergeschikt kan of mag gemaakt worden aan discussies binnen het Europese kader.

Inderdaad stuit de gedachte om Europa te laten uitgroeien tot een pool in een toekomstige multipolaire wereld ook op andere obstakels. Het is immers niet zo dat Frankrijk, of zelfs de Frans-Duitse tandem, die in de Franse benadering van Europa centraal staat, de enige spil is waarrond de Europese Unie draait. In Frankrijk zelf beseft men dat de visie op Europa als één van de toekomstige grootmachten zeker niet door alle andere lidstaten wordt gedeeld (Bozo, 2012; Ferenczi, 11-6-2004). Zoals we hoger hebben aangeduid, is het concept van Europa als wereldmacht, gebaseerd op militaire macht, niet iets dat aansluit bij de traditie van de kleinere landen. Bozo merkt in dit verband op dat in tegenstelling tot de tweede helft van de jaren 1990, toen de Franse plannen voor een Europese pijler voor de NAVO stootten op de onwil van de Verenigde Staten, de verdere uitbouw van 'l'Europe puissance' vandaag niet meer zozeer op Amerikaanse tegenstand stuit. De VS zouden nu niet liever willen dan dat Europa meer inspanningen zou leveren voor zijn eigen defensie. Wel stuiten zij volgens Bozo eerder op de onwil van de kleinere Europese staten om hun defensie-uitgaven te verhogen (Bozo, 2012). Dit leidt tot soms nogal wanhopige Franse oproepen voor een groter Europees bewustzijn van het belang van militaire macht. Zo hield "*Le Monde*" (3-7-2011) in een editoriaal een pleidooi voor grotere militaire en militair-industriële samenwerking onder de dramatische titel "*Aux armes citoyens européens*".

Hiermee samenhangend wordt ook de visie van multipolariteit als een na te streven doel niet door iedereen binnen Europa gedeeld (D. Scott, 2013). Het meest duidelijk bleek dit tijdens de diplomatieke crisis die voorafging aan de Amerikaans-Britse interventie in Irak van 2003. Die vormde niet alleen de aanleiding tot een Frans-Amerikaanse rel, die mede veroorzaakt werd door het feit dat de Verenigde Staten de Europese Unie louter zien als een subsysteem van het Amerikaanse systeem, en niet als een aparte pool of een pool in wording (Melandri, 2013). Ze legde ook de tegenstellingen tussen Frankrijk en Groot-Brittannië bloot, juist de twee landen die enkele jaren voordien in Saint-Malo de basis hadden gelegd voor het Europese Veiligheids- en Defensiebeleid (EVDB), later uitgebreid en herbenoemd als Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid (GVDB). In

Frankrijk beseft men immers goed genoeg dat Groot-Brittannië een noodzakelijke partner is, als men tot een gemeenschappelijke Europese defensie wil komen (Charillon, 2011, p. 98-100).

Terwijl Chirac openlijk een multipolair standpunt verdedigde, noemde de Britse premier Blair dit in een interview met de "*Financial Times*" gevaarlijk en destabiliserend (Newman & Stephens, 28-4-2003). Voor hem leidt multipolariteit per definitie tot rivaliteit. Hij pleitte integendeel voor een unipolariteit die bestaat uit een Euro-Atlantisch partnerschap, waar Rusland en China zich bij kunnen aansluiten, omdat dit noodzakelijk is om de gezamenlijke problemen op te lossen. Blair verwerpt de notie dat unipolariteit per definitie leidt tot een situatie waarbij één staat het voor het zeggen heeft en de rest maar moet volgen. Hij ziet integendeel binnen één Euro-Atlantische pool de mogelijkheid voor Europa om de Verenigde Staten aan zich te binden en het Amerikaans beleid te beïnvloeden. Hiermee zette hij zich duidelijk op de Amerikaanse lijn. De beste manier voor Europa om vooruit te gaan, is als partner van de Verenigde Staten (Newman & Stephens, 28-4-2003). Hier zien we een klassiek geval van 'bandwagoning' met de dominante macht en een visie die gebaseerd is op Westers leiderschap over de wereldgemeenschap.

Achter deze tegenstelling tussen Blair en Chirac zaten ook belangrijke en groeiende meningsverschillen over de finaliteit van het EVDB, zijn verhouding tot de NAVO en de vraag welke van de twee instanties prioriteit diende te krijgen. Voor de één gaat het over de versterking van de trans-Atlantische banden en dus van de NAVO, voor de ander over een aanzet tot een meer autonome Europese pool, zij het nog altijd in een nauwe samenwerking met de Verenigde Staten ("Blair contre Chirac", 2-5-2003; Fontaine, 13-5-2003; Howorth, 2003; Milzow, 2006).

Wat deze elementen aanduiden, zijn de beperkingen die verbonden zijn met een beleid dat de opkomst van multipolariteit wil stimuleren via samenwerkingsverbanden of integratieprocessen die men zelf niet of niet volledig stuurt. Het gaat hierbij trouwens niet louter om een Frans-Britse tegenstelling. Zelfs in 2003, toen Frankrijk en Duitsland in de Veiligheidsraad het voortouw namen in het verzet tegen de Amerikaanse plannen in Irak, heeft Duitsland het gebruik van de term multipolariteit steeds vermeden. Schroeder verklaarde zelfs expliciet dat unipolariteit een accurate omschrijving was van de machtspositie van de Verenigde Staten en dat het oprichten van een Europese pool die tegengesteld zou zijn aan de Verenigde Staten niet overeenkwam met zijn visie op Europa. Een jaar later stelde hij dat hij niets meer wou horen over multipolarisatie (Vinocur, 6-5-2003; 1-3-2004).

De mening van Hubert Védrine, die in 2012 in opdracht van de pas verkozen Hollande een rapport schreef over de Franse re-integratie in de militaire structuren van de NAVO en de evolutie van het EU-veiligheidsbeleid, is hierbij veelzeggend. Opvallend is enerzijds het strenge oordeel dat Védrine na vijftientig jaar uitspreekt over de Franse pogingen om tot een Europese defensie te komen:

Au total, mises à part quelques actions ou coopérations, le bilan est maigre. Aucun pays d'Europe n'a rejoint l'ambition et la conception françaises d'une Europe de la

défense, même redéfinies avec de plus en plus de réalisme et de pragmatisme. (Védrine, 2012, p. 16)

Hij stelt anderzijds vast dat de meeste Europese landen, in het bijzonder Groot-Brittannië maar ook de cruciale partner Duitsland, vasthouden aan het Atlantisch bondgenootschap, hun militaire uitgaven voortdurend beperken, en zeker niet het Franse concept van een ‘Europe puissance’ delen. Meer zelfs, ook de Amerikaanse oproepen tot ‘burden sharing’ hebben weinig of geen effect. Védrine karakteriseert de houding van de meeste landen als volgt:

Ils ne voient pas de contradiction entre leurs positions suivistes ou passives à l’OTAN, et le soutien verbal au développement de l’Europe de la défense, objectif abstrait auquel ils souscrivent s’il ne comporte pas le risque de double emploi avec ce que fait l’OTAN. Cette attitude est cohérente avec la vision selon laquelle l’Union européenne, qui n’est pas obligée de s’ériger en puissance, réussira à rayonner, ou à défendre ses intérêts grâce à son *soft power* et son pouvoir normatif. (Védrine, 2012, p. 12)

Dit strenge oordeel over de Europese partners, dat trouwens door andere analisten wordt gedeeld (Bozo, 2012; Charillon, 2011), zegt genoeg over de strategie om multipolariteit en de eigen grootmachtstatus te bevorderen via het opgaan in een breder geheel.

2.7 Multipolariteit, grootmachtbeheer en multilateralisme

In de Franse conceptie is multipolariteit nauw verbonden met multilateralisme. En wel op verschillende wijzen. Enerzijds is samenwerking op regionaal vlak één van de middelen om tot een evenwichtiger spreiding van de (materiële) macht te komen. Anderzijds ziet men multilaterale instellingen ook als één van de cruciale elementen van de multipolariteit, om de macht van de Verenigde Staten in te perken. Via het respect voor internationale normen en recht, en de rol die andere staten in internationale organisaties spelen, komt men tot evenwichtigere internationale verhoudingen (Heumann, 2005).

In dit opzicht heeft Frankrijk vanuit de beste grootmachttraditie – Chirac spreekt trouwens letterlijk van een ‘nouveau concert’ (22-3-2007, para. 6) – vooral oog voor die organen waarin het zelf een vooraanstaande rol speelt. De G7/G8 en uiteraard de VN-Veiligheidsraad zijn hier de meest evidente voorbeelden. Men beseft immers dat dit soort instellingen Frankrijk een institutionele machtspositie geven.¹ In dit opzicht is de Franse houding ten aanzien van de VN-Veiligheidsraad relevant. Officieel steunt Frankrijk samen met Groot-Brittannië het voorstel voor een permanente status voor Duitsland, Japan, India en Brazilië, zonder vetorecht (“La réforme du Conseil...”, 2013). Dit voorstel ligt in

---

¹ In dit opzicht is er een verschil met de Gaulle die niet echt opliep met instellingen als de Verenigde Naties (M. Vaïsse, 2013). Maar dat was dan wel in een tijd waarin de werking van de Veiligheidsraad niet veel voorstelde. Echter, de nadruk die de huidige generatie Franse beleidsmakers legt op grootmachtfora als de VN-Veiligheidsraad en de G7/G8, sluit dan weer wel aan bij de visie van de Gaulle.

de lijn van het oude argument, dat ook officieel door Frankrijk wordt onderschreven, dat de Raad niet langer de huidige wereldverhoudingen weerspiegelt (zie bv. Hollande, 2012; Védérine, 2000/2003a). Tegelijkertijd raakt het omwille van het ongewijzigde vetorecht niet aan de bevoorrechte positie van de huidige vijf permanente leden. Sommige waarnemers zijn dan ook van oordeel dat Frankrijk niet echt een hervorming wil (Grosser, 2013).

Frankrijk houdt nauwlettend in het oog hoe de invloed in multilaterale organisaties verdeeld wordt. Want wat het hier nastreeft is een bepaald soort institutioneel machtsevenwicht. Daarom stellen sommigen dat de Franse houding tijdens de Irakcrisis van 2003, meer dan door zuiver anti-amerikanisme, kan verklaard worden door een anti-hegemonisch beleid dat een aantal basisprincipes wilde vrijwaren (Heumann, 2005).

Daarnaast is multilateralisme in de praktijk ook een middel om de verschillende visies over de relatie stabiliteit-multipolariteit met elkaar te verzoenen. Wie zoals Chirac van mening is dat multipolariteit de stabiliteit bevordert, hanteert de bovenvermelde redenering dat internationale instellingen de macht van de hegemoon inperken. Wie daarentegen, zoals Juppé, Sarkozy of tot op zekere hoogte ook Fabius en Védérine, van mening is dat multipolariteit intrinsiek een element van instabiliteit en botsende belangen inhoudt, kan zich eveneens vinden in de noodzaak van regulering en pleit daarom al evenzeer voor een internationaal systeem dat beheerd wordt door de grootmachten (Gosser, 2013). Thierry de Montbrial, voorzitter van het Institut Français des Relations Internationales (IFRI), vat aan de vooravond van de G20 in Londen in 2009 in *“The New York Times”* de Franse visie op de band multipolariteit, multilateralisme en grootmachtbeheer als volgt samen:

Any attempt to rebuild governance must recognize that the new international system must be multipolar, heterogeneous and global. Multipolarity means that although the United States will remain the only superpower for the foreseeable future, it can no longer pretend to lead the world alone. This is why we need a relevant group of permanent members for the UN Security Council, which would potentially at least include the following five poles: US, Japan, China, Russia and the European Union. The members of this group should recognize they collectively share responsibilities for a politically sustainable globalization process. (de Montbrial, 2-4-2009, para. 6-7)

Ofschoon de hier opgesomde kandidaat-lidstaten niet overeenkomen met het officiële Franse standpunt over de hervorming, weerspiegelt het wel de dominante visie op de relatie multipolariteit-multilateralisme. De materiële machtsverschillen worden niet ontkend, maar het betekent niet dat in de huidige wereldverhoudingen de Verenigde Staten alleen de leiding van het globaal beheer kunnen of mogen nemen. Die dient daarentegen in handen te zijn van een weliswaar uitgebreide maar toch nog steeds beperkte groep grote spelers die een collectieve verantwoordelijkheid dragen. Hier komen we terug bij wat Hedley Bull altijd heeft gezien als één van de basisinstituten van de internationale samenleving, namelijk het gemeenschappelijk beheer door de grootmachten. Het is een waarde die zelfs ten tijde van de Gaulle, die zich altijd ergerde aan de al te grote Angelsaksische dominan-

tie, in het Franse beleid speelde. Grootmachtbeheer is dan ook nauw verwant met het multipolaire discours.

2.8 Machtsconcepten in het Franse discours

Tot slot is het machtsconcept dat impliciet of expliciet in het Franse multipolariteitsdiscours vervat zit ook belangrijk. Er kan hierbij vooreerst geen twijfel bestaan over het feit dat men in Frankrijk het belang inziet van materiële en vooral ook militaire capaciteit. Dat is wat de geschiedenis leert, aldus Chirac (1999b). Voor hem is de totstandkoming van het EVDB als het ware het sluitstuk dat Europa tot een pool in een multipolaire wereld maakt (Milzow, 2006). Het concept van een ‘civilian power’ is in tegenspraak met wat de Fransen onder een grootmacht en dus multipolariteit verstaan. Maar dat is zeker niet het enige element dat zij in rekening brengen. Dat militaire macht een economische basis nodig heeft, en dat de wereld economisch veel meer multipolair is dan op militair vlak, hoeft voor de Fransen geen betoog. Dat is ook één van de redenen waarom men Europa, eerder dan Frankrijk tout court, wel als een grootmacht moet zien: de combinatie van zijn grote bevolking (de derde ter wereld, na China en India, maar voor de Verenigde Staten) en zijn economische ontwikkeling maakt Europa tot de belangrijkste markt ter wereld (Lefebvre, 2012).

Daarnaast is er zeker ook aandacht voor andere elementen dan pure materiële capaciteit. Herhaaldelijk wordt bijvoorbeeld het onderscheid gemaakt tussen macht in termen van capaciteit en macht als invloed (‘influence’). We vinden dit al terug in de analyse van Boniface uit 1998 waar hij stelt dat de wereld niet unipolair is omdat de Verenigde Staten niet onverkort hun wil kunnen opleggen aan de rest. Hun invloed is dus beperkt. André Fontaine wijst er dan weer op dat de Franse term ‘pôle’ in de figuurlijke zin – en daar gaat het hier uiteraard over – ook ‘qui dirige’ of ‘qui fixe’ betekent. Polariteit heeft dus voor hem ook een connotatie die te maken heeft met ‘leidinggeven’ en ‘bepalen’. Nu is het zeker zo dat de Amerikanen omwille van hun enorme materiële capaciteit een leidinggevende rol hebben. Maar zij zijn niet het enige oriëntatiepunt. In een groot deel van de wereld is de islam dat bijvoorbeeld minstens even krachtig, aldus Fontaine. De huidige wereld is gewoon veel te complex om van één leidinggevende pool te kunnen spreken (Fontaine, 9-12-2003).

Ook bij politici komt herhaaldelijk het onderscheid terug tussen macht als materiële capaciteit en macht als invloed en relatie. In het publieke debat is al een aantal jaren sprake van een ‘diplomatie d’influence’ (Védrine, 2006). We vinden de term ook terug bij Fabius die Frankrijk als een ‘puissance d’influence’ omschrijft, waarbij hij verwijst naar zijn institutionele macht in toporganen als de G7/G8 of de Veiligheidsraad, maar ook naar zijn diplomatieke traditie, zijn ‘soft power’ en zijn ‘smart power’ (Fabius, 2013a). Anderen verwijzen naar de normatieve macht van Europa op economisch vlak, al vloeit die dan wel voort uit zijn materiële machtsbasis als grootste consumentenmarkt ter wereld (Lefebvre, 2012). Dit alles zijn essentiële elementen in de multipolariteitsanalyse, zowel wat betreft de huidige als de toekomstige verhoudingen.

Twee andere elementen onderscheiden vervolgens het Franse multipolariteitsdiscours van de strikt materialistische interpretatie. Vooreerst wordt, wat Frankrijk betreft, verwezen naar zijn culturele uitstraling als een belangrijk element in zijn 'soft power', ook al beseft men wel dat die relatief in neergang is. Tegelijkertijd wordt culturele diversiteit gezien als een essentieel element van een multipolaire wereld. Het gaat ook hier niet enkel over een feitelijke vaststelling, maar ook over een na te streven doel en zelfs een recht. Ze uit zich in 'exception culturelle' die door Frankrijk in internationale handelsbesprekingen wordt verdedigd en waarbij cultuur trouwens niet louter in termen van taal of kunsten maar ook in de brede zin van tradities en nationale identiteit wordt geïnterpreteerd (Meunier, 2000; Grosser, 2013; Ricard & Wieder, 18-6-2013). Védrine spreekt hierbij openlijk van Amerikaans cultureel imperialisme en hegemonie waartegen Frankrijk verplicht is zich te verdedigen (Védrine, 2000/2003a; 2001/2003b).

Maar de culturele dimensie van de multipolariteit is breder dan het louter verdedigen van de eigen nationale belangen. Zeker bij Chirac is een sterk bewustzijn aanwezig van het multiculturele karakter van de huidige wereldverhoudingen met de opkomst van grote Aziatische spelers als China en India. Deze wereldwijde culturele diversiteit behouden is een belangrijk element van multipolariteit. In een toespraak tijdens een staatsbezoek aan India waarschuwt hij in dit geval voor de gevolgen van de mondialisering:

Nous devons d'abord unir nos efforts pour affirmer la diversité culturelle et linguistique de l'humanité, face à la menace d'uniformisation véhiculée par les nouvelles technologies de l'information... [P]renons garde! Le risque est bien réel d'une dilution des identités culturelles. L'Inde et la France ont nourri au long des siècles des civilisations fortes et vivantes. Elles y demeurent attachées. Elles doivent garder leur culture. Elles doivent en assurer le rayonnement et donc la présence sur les grands réseaux de communication modernes. (Chirac, 1998, p. 5)

Ten tweede is er bij Chirac ook een nadruk op de politieke diversiteit van de huidige wereldverhoudingen. Hij verwerpt de analyse dat de wereldverhoudingen onvermijdelijk evolueren in de richting van meer democratie. Ofschoon er in Frankrijk, net als in de Verenigde Staten, zeker een traditie bestaat waarbij men zichzelf ziet als de bakermat van de Verlichting en de democratie, met bovendien de opdracht deze wereldwijd uit te dragen, bemerken we bij Chirac eerder een nadruk op dialoog, evenwicht, en samenwerking over de politieke verschillen heen. Eén analist stelt zelfs dat Chiracs benadering veel weg heeft van het zoeken naar harmonie in de Chinees-Confuciaanse traditie (Grosser, 2013). Al helemaal wordt de idee verworpen dat men via militaire weg democratie kan opleggen, wat één van de redenen vormde voor de Franse tegenstand tegen de Amerikaanse interventie in Irak (Grosser, 2013; Melandri, 2013). Promotie van de democratie wordt als doelstelling niet uitgesloten maar moet altijd geleidelijk gebeuren, gepaard gaan met respect voor de identiteit van de partners en de nadruk leggen op de gemeenschappelijke waarden in de internationale gemeenschap (Chirac, 2005; 22-3-2007). Chiracs benadering vinden we ook terug in verscheidene teksten van Védrine, die de Verenigde Staten hubris verwijt, het procesmatige en complexe karakter van democratisering benadrukt en het zelfs heeft over een '*droits de l'homme*' (Védrine, 2000/2003c, p. 176). Hij waarschuwt voor de uitgangspunten van de Amerikaanse neoconservatieve denkers en het neokolonialisme dat doet denken aan de 'mission civilisatrice' van het einde van de 19^{de}

eeuw (Védrine 2000/2003c, 2001/2003d; 2006). Daarentegen kunnen we stellen dat Sarkozy, in zijn aanvankelijke retoriek, veel meer benadrukt dat Frankrijk deel uitmaakt van de Westerse waardengemeenschap en dat deze Westerse waarden dienen verdedigd te worden.¹

Op meer theoretisch vlak vinden we deze visie ook terug bij Thierry de Montbrial (2013) die, net zoals wijzelf hebben gedaan, de huidige multipolariteit in de terminologie van Raymond Aron als heterogeen omschrijft. Hij stelt deze heterogeniteit tegenover de Amerikaanse visies van Fukuyama (het einde van de geschiedenis) en Huntington (de onvermijdelijke botsing der beschavingen), die elk op hun manier volgens Montbrial een bepaald soort Westerse dominantie vooropstellen. De wereld is echter heterogeen en dit zowel op cultureel als op ideologisch vlak. Weliswaar is die heterogeniteit minder extreem dan tijdens de Koude Oorlog omdat landen als Rusland en China evolueren in de richting van een markteconomie. Maar, in tegenstelling tot zijn visie in 2007, waar hij nog verwacht dat landen als Rusland en China in democratische richting evolueren, is zijn conclusie in 2013 dat dit niet per definitie het geval is. Deze landen voelen zich geenszins gedwongen een Westers politiek model over te nemen, en hechten sterk aan hun eigen soevereiniteit. Met dit gegeven dient rekening te worden gehouden in het buitenlands beleid en het heeft weinig zin om op confrontatie aan te sturen (de Montbrial, 15-3-2007, 2013).

2.9 Conclusies: multipolariteit en machtsevenwicht in het Franse discours

Wanneer we dit Franse multipolair discours bekijken, dan valt het op hoezeer dit aansluit bij het 19de-eeuwse denken rond grootmachten en machtsevenwicht.

We hebben gezien dat machtsevenwicht in de 19de eeuw vele betekenissen had. Desondanks bleef een min of meer gelijke verdeling van macht in termen van materiële capaciteit tussen verschillende spelers de kern van het begrip. Militaire macht (omvang van leger en vloot), bevolking en territorium, landbouw en later industriële capaciteit waren de impliciete of expliciete basisgegevens van de grootmachtstatus in de 19de eeuw. Dit gegeven vinden we zeker ook terug in het Franse multipolariteitsconcept. Franse beleidsma-

---

¹ Deze stellingnames door beleidsmakers als Chirac en Védrine moeten gezien worden tegen de achtergrond van het debat in Franse intellectuele kringen in de jaren 1990 dat ook na de millenniumwissel nog voortduurde, rond humanitaire interventie, promotie van mensenrechten, democratie en noties als 'tiersmondisme', cultureel imperialisme versus cultureel relativisme en (de grenzen van) het multicultureel karakter van de eigen samenleving. Aanleiding vormden onder meer de oorlog in Bosnië, de genocide in Rwanda, en later de Kosovocrisis en de situatie in Irak. Sarkozy zou zich, althans in zijn retoriek, in dit debat eerder scharen aan de kant van de voorstanders van een sterke nadruk op mensenrechten en humanitaire interventie, wat door zijn keuze van Kouchner als minister van Buitenlandse Zaken, en de aanstelling van een staatssecretaris voor Buitenlandse Zaken en Mensenrechten, wordt geïllustreerd. Echter, de praktijk is genuanceerder. Uiteraard was er ook onder Mitterand en Chirac sprake van interventies terwijl het beleid van Sarkozy al bij al evengoed werd gekenmerkt door pragmatisme. Waarnemers zien trouwens de vervanging van Kouchner door Alliot-Marie en vervolgens door Juppé, als een terugkeer naar de gaullistische traditie, terwijl tegelijkertijd Frankrijk juist in deze periode het voortouw nam in de Libische kwestie (Bozo, 2012; Charillon, 2011).

kers en commentatoren maken zich geen illusies over macht als invloed of normatieve macht als die niet gebaseerd is op een minimale materiële capaciteit. Dit wil niet zeggen dat invloed recht evenredig is met materiële capaciteit, maar men staat te zeer met de twee voeten op de grond om het belang van een materiële machtsbasis te ontkennen. Dat is in de eerste plaats militair-diplomatieke macht die steunt op een sterke economische basis. Hier valt niet aan te twijfelen en als men spreekt over een onvermijdelijke tendens naar multipolarisering, dan is dit ook omdat men de economische opkomst vaststelt van de BRIC-landen. Frankrijk beseft dat het noch de omvang, noch de militaire en economische macht heeft om die uitdaging op langere termijn alleen aan te gaan. Het zijn allemaal elementen die ook in een afweging van het 19de-eeuwse machtsevenwicht betrokken werden, en die zelfs aan het einde van de 19de eeuw, met de eerste mondialiseringsgolf, sterke twijfels deden rijzen over de grootmachtstatus van de kleinere Europese grootmachten. Alleen de echt grote (toen koloniale) spelers telden mee en dit is vandaag ook één van de meest elementaire beweegredenen achter de Europese politiek van Frankrijk.

Dit wil echter niet zeggen dat Frankrijk geen oog heeft voor andere vormen van macht. De Franse beleidsmakers beseffen dat in de huidige internationale verhoudingen institutionele vormen van macht belangrijker zijn dan vroeger en dat deze situatie het land in de praktijk meer invloed geeft dan zijn materiële machtsbasis doet veronderstellen. Het wijst er eveneens voortdurend op dat de grote Amerikaanse militaire en economische macht niet automatisch wordt omgezet in een evenredige invloed. Daarom is de situatie meer multipolair dan men op basis van materiële capaciteit zou denken.

Tegelijkertijd is multipolariteit ook een normatief gegeven. Men gaat ervan uit dat het niet goed is dat één staat op militair en economisch vlak veel sterker is dan de rest. Multipolariteit is een na te streven doelstelling omdat ze in ons huidige mondiaal internationaal systeem de diversiteit op cultureel en politiek vlak garandeert, terwijl ze tegelijkertijd gebaseerd is op een aantal gemeenschappelijke waarden die door iedereen in de internationale samenleving worden gedeeld. De gelijkenis met de 19de-eeuwse rankiaanse interpretatie van het Europese machtsevenwicht is hier treffend: het machtsevenwicht garandeert een zekere eenheid in verscheidenheid. Die Europese benadering bij Ranke wordt nu naar het wereldwijde plan geheven zoals dat ook bij Weber reeds het geval was en waarbij machtsevenwicht vervangen wordt door de meer moderne term multipolariteit. De band die de Franse beleidsmakers verder leggen tussen multipolariteit en het garanderen van culturele diversiteit in het internationale systeem, is omzeggens weberiaans te noemen. Laten we niet vergeten dat Weber de garantie van het cultureel pluralisme via het machtsevenwicht als de essentiële taak van grootmachten zag.

Multipolariteit wordt ook gezien als een recht, niet louter als een manier om feitelijke machtsverhoudingen te beschrijven. In die zin vertoont het een grote gelijkenis met wat historici het politiek equilibrium noemen, als een categorie waarin 19de-eeuwse beleidsmakers dachten en die te maken had met het erkennen van elkaars belangen, rechten, wederzijds respect en medezeggenschap in algemene aangelegenheden voor grootmachten. Terwijl in de 19de eeuw dit politiek equilibrium zijn uiting kreeg in de participatie van de grootmachten aan het Europese Concert dat voor een stabiel machtsevenwicht moest zorgen, gaan in het Franse discours multipolariteit en multilateralisme hand in hand. Multilateralisme reikt dan het kader aan dat ervoor zorgt dat multipolariteit niet vervalt tot een

chaotische oorlog van allen tegen allen. Terwijl multilateralisme vandaag veel breder is dan louter samenwerking tussen grootmachten, is er in Frankrijk zeker een voorkeur voor die organen en instellingen die beperkt zijn in omvang en waarin het zelf volledig zijn rol als grootmacht kan spelen. Er is dus een voorkeur voor collectief grootmachtbeheer, in de zin zoals beschreven door Hedley Bull. Hier sluit de Franse visie opnieuw nauw aan bij het 19de-eeuwse Concert, dat op zijn beurt weer nauw verbonden was met het machts-evenwicht, in zijn toenmalige interpretatie.

Er is echter ook één wezenlijk verschil met de 19de-eeuwse situatie. Dat ligt in de wijze waarop Frankrijk zijn toekomstige grootmachtstatus koppelt aan het Europese integratieproces. Helemaal nieuw is dit overigens niet. Ook Weber en zijn tijdgenoten zagen de Duitse eenwording als een middel om de Duitse cultuur en het internationaal cultureel pluralisme te vrijwaren. In die zin was de Duitse eenwording een soort ‘cultureel balancing’ op lange termijn. Het verschil met het Franse/Europese project, is dat men hier de strikt nationalistische benadering, die zo typisch was voor de 19de eeuw overstijgt. Chirac ziet trouwens niet enkel Europa maar, meer algemeen grote regionale blokken als toekomstige polen. Dit is een nieuw gegeven en tot op zekere hoogte ook speculatief, maar het is een logisch gevolg van enerzijds de schaalvergroting die het internationaal systeem sinds de 19de eeuw heeft doorgemaakt, en anderzijds het feit dat de norm van nationale soevereiniteit en dekolonisatie het onmogelijk maakt het territorium van staten uit te breiden via rechtstreekse verovering van aangrenzende gebieden of koloniale expansie.

Wat overblijft, is een proces van vreedzame integratie en samenwerking. In het Franse geval is dit een complex en moeilijk gegeven. Julia Newton (2007) spreekt in haar vergelijking van het Franse en Russische multipolarisme van een “*Shortcut to great power status*”. Minstens voor het Europese aspect van het Franse multipolarisme lijkt hier meer sprake te zijn van een grote omweg waarvan het einddoel – als het erover gaat de Franse grootmachtstatus te bewaren – op zijn zachtst gezegd zeer onzeker is. Hier is een duidelijk verschil met Rusland dat veel meer kans heeft zichzelf als een hegemoon met een eigen invloedssfeer uit te bouwen.¹

Wat uit dit Franse multipolariteitsdiscours naar voren treedt – en er zijn heel wat elementen die ook in andere landen terugkomen – is een benadering van en visie op de internationale verhoudingen die in essentie klassiek realistisch zijn. Men is zich bewust van de noodzaak materiële machts capaciteit op te bouwen, maar tegelijkertijd heeft men ook oog voor de invloed van andere elementen. Men is zich bewust van het feit dat morele elementen ook een rol spelen in de internationale verhoudingen, zonder die daarom als absolute prioriteit te zien. Tot slot is er de centrale rol die aan grootmachten wordt toegekend, en de overtuiging dat een ruim gedefinieerd evenwicht – het woord ‘équilibre’ komt

---

¹ Men zou hier de annexatie van de Krim door Rusland in 2014 als tegenvoorbeeld kunnen geven van het argument dat territoriumuitbreiding niet meer via militaire weg gebeurt. Op het ogenblik van schrijven is het echter niet duidelijk of die annexatie een blijvend karakter heeft, al is dit wel waarschijnlijk. Helemaal onduidelijk is in welke mate Rusland in staat zal zijn om andere stukken van Oekraïne in te palmen. Meer algemeen blijft er, zelfs in het geval van een vreedzame integratie in het kader van een Euro-Aziatische Unie, een groot verschil tussen de Russische positie en de Franse. De Russische positie zal sowieso veel meer hegemonisch zijn omwille van het grotere machtsverwicht van Rusland op de andere staten in zijn directe omgeving. De voormalige Sovjetsfeer kan grotendeels als unipolair worden omschreven, terwijl de Europese Unie intern multipolair is.

voortdurend terug in de teksten van Franse beleidsmakers – tussen die grootmachten noodzakelijk is om tot een stabiele situatie te komen. Hiermee sluit Frankrijk grotendeels aan bij de Europese traditie van machts-evenwicht en politiek equilibrium zoals die in de 19de eeuw bestond.

3 Het Amerikaanse debat in de periode 1990-2008

Eén vaststelling staat buiten kijf: het wetenschappelijk debat over het multipolaire of unipolaire karakter van het internationale systeem na 1990-1991 is uiteindelijk een Amerikaans debat. Bovendien is het zo dat stemmen die uitgaan van een multipolaire interpretatie, in de Verenigde Staten een minderheid vormen. Wat we hierna doen is dit wetenschappelijk debat kaderen in het bredere maatschappelijk debat over de machtsverhoudingen na 1991.

Net zoals we dat voor Frankrijk gedaan hebben, bekijken we ook hier het gebruik van de polariteitsterminologie in een Amerikaanse krant, in casu “*The New York Times*” tussen begin 1990 en einde 2012. Hierbij valt op dat de polariteitsterminologie er minder wordt gebruikt dan in “*Le Monde*”. Vooral de term ‘multipolar’ komt veel minder voor. We telden hem 346 maal tegen 606 in “*Le Monde*”. ‘Unipolar’ komt iets meer voor dan in “*Le Monde*”: 153 keer versus 125.

Wanneer we de evolutie bekijken, dan zien we een beperkt debat in de eerste jaren na de Koude Oorlog (1990-1992) waarna de verwijzingen, zeker naar unipolariteit, gedurende een aantal jaren omzeggens verdwijnen.¹ Dit debat gaat overigens evenzeer over de conclusies die men uit de gewijzigde situatie moet trekken, als over het thema multipolariteit versus unipolariteit als zodanig (zie bv. Apple, 17-7-1990; Muravchik, 24-1-1991; Spielman, 21-8-1990; Wicker, 25-11-1990).

In de tweede helft van de jaren 1990 neemt vooral het aantal verwijzingen naar multipolariteit toe. Dit is vooral te verklaren door verslagen over het multipolarisme van landen als Rusland en China, en in mindere mate India en Frankrijk, en hun verzet tegen de Amerikaanse unipolariteit (zie bv. Gordon, 24-4-1997; Datta-Ray, 5-1-1999; R. Craig, 7-11-1999). Het gaat hier dus eerder om de weergave van een buitenlands discours dan om een Amerikaanse visie. In de jaren 2003 en 2004 gaat het vooral over de Frans-Amerikaanse spanningen rond de Irakcrisis waarin de term multipolariteit een rol speelde.

Eigenlijk verschijnen er pas vanaf de jaren 2006-2007 meer en meer bijdragen van Amerikaanse auteurs die de wereld in termen van multipolariteit beschrijven. In het jaar 2008 vinden we vervolgens het hoogst aantal vermeldingen van multipolariteit (39). Het kan ongetwijfeld als een scharnierpunt worden gezien waarin meer en meer in termen van multipolariteit wordt gedacht (zie bv. D. Brooks, 1-8-2008; Friedman, 10-5-2006; “Gloom, but not Doom”, 4-12-2008; Friedman, 14-12-2010).

---

¹ Verwijzingen naar unipolariteit in de jaren 1993-1994 hebben uitsluitend te maken met psychiatrie, zoals dat ook in de “*Le Monde*” af en toe gebeurt, en ook later komt deze betekenis nog af en toe voor.

We merken overigens op dat er hier, in tegenstelling tot Frankrijk, weinig of geen sprake is van het gebruik van het woord multipolariteit als synoniem voor economische en technologische mondialisering. Dit is één van de redenen waarom de term in Frankrijk meer voorkomt. Multipolariteit is er veel meer gepopulariseerd en doorgedrongen in het doorsnee taalgebruik en is de facto ook een breder begrip dan louter het aantal polen. Polariteit wordt in *“The New York Times”* integendeel grotendeels gebruikt om de geïntegreerde machtsverhoudingen tussen de grootmachten weer te geven, zoals dat ook in de wetenschappelijke literatuur het geval is.

We beginnen onze verdere bespreking van het Amerikaanse polariteitsdiscours met een sleutelartikel, namelijk *“The unipolar moment”* van de neoconservatieve auteur Charles Krauthammer (1990/1991). Vervolgens gaan we nader in op het debat gedurende de laatste vijftientig jaar bij opiniemakers en in de academische literatuur, en op de visies van beleidsmakers op de polariteitsverhoudingen.

3.1 “The unipolar moment” van Charles Krauthammer

“The unipolar moment” van Charles Krauthammer, verschenen in *“Foreign Affairs”* in het nummer van de winter 1990/1991, is wellicht het artikel dat het meest heeft bijgedragen tot de interpretatie van de periode na de Koude Oorlog in termen van unipolariteit, ook op wetenschappelijk vlak.

Op zich is dat verwonderlijk. Het artikel is immers in de eerste plaats programmatorisch, eerder dan dat het een diepgaande, laat staan strikt wetenschappelijke, analyse zou zijn van de toenmalige machtsverhoudingen. Het wil een welbepaald Amerikaans buitenlands beleid bevorderen. Toch is het juist dit artikel, samen met een aantal andere opiniebijdragen van neoconservatieve auteurs die rond dezelfde tijd verschenen, dat aanleiding heeft gegeven tot de unipolaire interpretatie van de internationale verhoudingen en de multipolaire reactie daarop, ook in de theoretisch georiënteerde neorealistische en neoklassieke realistische literatuur.

Krauthammer poneert dat de wereld unipolair is, in tegenstelling tot de voorspellingen van de ‘decline school’ uit de jaren 1980 die stelde dat men evolueerde naar multipolariteit. Bovendien stelt Krauthammer, in tegenstelling tot wat de titel suggereert, dat die unipolariteit nog een tijd zal duren en dat multipolariteit hooguit iets is voor de volgende generatie. De rest van het artikel kan gezien worden als een pleidooi om die unipolariteit te onderkennen en ze te vertalen in een actief buitenlands beleid, wars van elke vorm van isolationisme. Bovendien, en dit is cruciaal in zijn argumentatie, moet men de Amerikaanse machtspositie gebruiken om unilateraal op te treden. Internationale organisaties als de VN-Veiligheidsraad moeten indien nodig aan de kant te worden geschoven. Verder waarschuwt Krauthammer ook voor nieuwe dreigingen, meer in het bijzonder voor de proliferatie van massavernietigingswapens en rakettechnologie naar landen die de Verenigde Staten niet gunstig gezind zijn.

Het valt vooreerst op dat Krauthammer een duidelijk verband legt tussen unipolariteit en unilateralisme. Unipolariteit vormt de machtsbasis voor een unilateraal beleid. Men kan zelfs zeggen dat hij unipolariteit en een unilateraal interventionistisch beleid omzeggens als synoniem gebruikt: *'The alternative to such a robust and difficult interventionism – the alternative to unipolarity – is not a stable, static multipolar world... The alternative to unipolarity is chaos.'* (Krauthammer, 1990/1991, p. 32). In die zin is zijn unipolariteitsdiscours niet minder politiek gekleurd dan het multipolaire dat vaak het verwijt krijgt dat het multipolariteit en multilateralisme door elkaar haalt, of multipolariteit gebruikt om een multilaterale benadering te verdedigen (Oudenaerde, 2004; Umbach, 2006). Meer zelfs, als we het artikel van Krauthammer aandachtig lezen, dan is het vooral een pleidooi voor een unilateraal Amerikaans optreden, los van elke vorm van multilateralisme, eerder dan een unipolaire analyse. Deze anti-isolationistische maar ook antimultilaterale inslag, is trouwens ook het centrale gegeven in latere publicaties van Krauthammer (17-5-2002, 2004). Zo stelt hij in 2004 onomwonden dat multilaterale instellingen louter dienen om de handelingsvrijheid van de dominante macht in te perken en dus zo veel mogelijk buitenspel dienen te worden gezet.

Echter, veel meer dan voor deze unilaterale visie, is Krauthammers artikel bekend geworden omdat hij sprak van unipolariteit. Wellicht heeft de aansprekende titel hier veel mee te maken. Het lijkt ons daarom interessant na te gaan wat Krauthammer in 1990 in de praktijk voor ogen had wanneer hij het over een unipolair moment had.

Het is vooreerst belangrijk de zeer specifieke context in gedachte te houden waarin dit artikel werd geschreven. Het ontstaan van de tekst kan precies gedateerd worden. Hij is gebaseerd op een lezing van 18 september 1990 en de definitieve versie dateert ergens van het einde van datzelfde jaar (Krauthammer, 1990/1991, 17-5-2002). De internationale situatie op het ogenblik van schrijven, kan als volgt samengevat worden:

- China was na de gebeurtenissen op Tien-Nam-Men diplomatiek sterk geïsoleerd.
- We waren nog geen jaar na de omwentelingen in Centraal- en Oost-Europa waarbij de communistische regimes ten val werden gebracht. De meeste van die landen bevonden zich in een overgangsproces naar democratie.
- De Duitse hereniging werd op 3 oktober 1990 een feit.
- Het Warschaupact was nog niet ontbonden – dat zou pas op 1 juli 1991 gebeuren maar het werd meer en meer duidelijk dat het geen lang leven meer beschoren was.
- De Sovjet-Unie bestond nog. Gorbatsjov zat in een moeilijke positie, maar alles bij elkaar genomen was er zeker sprake van een prowesterse koers. De coup in Moskou die het einde van de Sovjet-Unie inluidde vond echter bijna een jaar na de lezing van Krauthammer, plaats (begin augustus 1991). Ofschoon iedereen in het najaar van 1990 kon zien dat de Sovjet-Unie sterk verzwakt was, was het scenario waarbij ze uiteindelijk implodeerde, zeker niet evident. Krauthammer omschreef dit in het artikel trouwens zelf als speculatief, en we zullen verder zien dat de Amerikaanse 'national security strategy' van het voorjaar 1990 de Sovjet-Unie nog steeds als een enorme militaire macht omschreef.
- Ook de mogelijke opkomst van nationalistische antidemocratische bewegingen in de postcommunistische samenlevingen in Europa of elders, wordt door Krauthammer als speculatie beschouwd. We waren op het ogenblik van schrijven minstens een half jaar

voor het uitbreken van het eerste van een lange reeks conflicten in het toenmalige Joegoslavië, die zeker de eerste helft van de jaren 1990, maar ook nog rond de millenniumwissel, een belangrijk agendapunt van de Europese en Amerikaanse beleidsmakers zouden vormen.

- Daarentegen had de oorspronkelijke lezing iets meer dan een maand na de Iraakse inval in Koeweit (2 augustus 1990) plaats. Het artikel zelf verscheen op een ogenblik dat de Verenigde Staten, maar zij niet alleen, in volle diplomatieke én militaire voorbereiding waren voor de Golfoorlog die startte in februari 1991. Krauthammer reageerde in het artikel scherp tegen het Amerikaanse diplomatieke offensief om een consensus te creëren rond het internationaal optreden, wat volgens hem volledig overbodig was.

Als Krauthammer dan over een unipolair moment spreekt, lijkt het ons relevant om deze situatie te vergelijken met wat we zelf hebben omschreven als machts- en clusterpolariteit. Laten we beginnen met de machtspolaire elementen. Ongetwijfeld waren de Verenigde Staten in 1990 de grootste macht ter wereld, gegeven de verzwakking die de Sovjet-Unie had doorgemaakt. Maar de Sovjet-Unie bestond nog, en ook Krauthammer zelf leek er niet echt van uit te gaan dat ze op korte termijn zou verdwijnen. Trouwens, achteraf laat men doorgaans het begin van de postbipolariteit – of men die nu als unipolair of als multipolair omschrijft – samenvallen met de ontbinding van de Sovjet-Unie einde 1991. Nu zou men kunnen stellen dat dit louter een conventionele datum is om tijdperken af te bakenen, zoals er – van Westfalen (1648) tot Wenen (1815) – zo veel zijn. Maar voor wie in termen van machtspolariteit denkt, gaat het hier echt wel om meer dan een conventionele datum die een lang historisch proces symboliseert. Hier is sprake van een letterlijke breuk omdat men te maken had met een plotse, radicale en niet zomaar voorspelde machtsvermindering van de Sovjet-Unie/Rusland in termen van territorium en het hiermee samengaande economische en militaire potentieel. Het plotse uiteenvallen leidde tot bijkomende economische en politieke chaos. De Sovjet-Unie kende niet het lange proces van territoriale afkalving en militaire en diplomatieke nederlagen zoals het Ottomaanse en Habsburgse Rijk die hebben gekend voor hun definitieve ineenstorting in Wereldoorlog I. Op het ogenblik dat Krauthammer zijn artikel schreef, was de val van de Sovjet-Unie nog geen realiteit en zeker ook niet evident. Het is belangrijk dit voor ogen te houden omdat het verschil tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie op dat ogenblik nog minder groot was dan enkele jaren later.

Verder geeft Krauthammer zelf toe dat de Verenigde Staten met economische problemen kampen. De fenomenen die in de jaren 1980 aanleiding gaven tot de ‘decline school’ (Kennedy, 1987) waren inderdaad in 1990 niet plots van de ene op de andere dag verdwenen en Krauthammer erkent het potentieel van Duitsland en Japan op economisch vlak. Maar, aldus Krauthammer, economische macht vertaalt zich bij deze twee landen niet in militaire macht. En het is militaire macht, en de mogelijkheid en de wil om die wereldwijd te gebruiken, die voor Krauthammer de kern van de unipolariteit vormen:

American preeminence is based on the fact that it is the only country with the military, diplomatic and economic assets to be a decisive player in any conflict in whatever part of the world it chooses to involve itself. (1990/1991, p. 24)

Met andere woorden: Krauthammer analyseert de verhoudingen louter in veiligheidstermen, in termen van conflict en wat wij in navolging van Buzan en Waever (2003) bereik noemen: de mogelijkheid om wereldwijd een rol in 'securisatie' en 'desecurisatie' te spelen. Zijn analyse trekt verregaande gevolgen uit de relatieve neergang van de Sovjet-Unie zonder dat er bovendien rekening wordt gehouden met de blijvende aanwezigheid van de Sovjetkernmacht of met de mogelijkheid dat de Sovjet-Unie zich zou herstellen. Hij gaat bovendien volledig voorbij aan andere elementen, zoals economische competitie. Op het ogenblik van schrijven waren de onderhandelingen ter voorbereiding van het Verdrag van Maastricht (1992) al aan de gang maar op de eventuele consequenties van dit gegeven wordt niet ingegaan.

Kortom, vanuit een machtspolair uitgangspunt had Krauthammer in 1990 mogelijk gelijk door te stellen dat de Verenigde Staten een overwicht hadden, maar die invalshoek was militair gekleurd, maakte geen echte evaluatie van de toenmalige militaire macht, noch van de Verenigde Staten, noch van de Sovjet-Unie, ging niet in op het nucleaire evenwicht tussen beide supermachten, en verwees de (her)opkomst van andere mogendheden naar een vage toekomst. Het unipolaire moment zou volgens Krauthammer verscheidene decennia duren en kon bovendien door het Amerikaanse beleid worden verlengd. Wie de situatie in concreto bekijkt, moet bovendien vaststellen dat wat men achteraf doorgaans ziet als het grote breekpunt in de overgang naar een postbipolaire wereld, de val van de Sovjet-Unie, zelfs nog niet had plaatsgevonden.

Het valt verder op dat Krauthammer weinig belang hecht aan elementen van clusterpolari-teit, in de enge zin van bondgenootschappen. Die zijn voor hem weinig relevant. De bondgenoten treden toch enkel op als de Verenigde Staten daartoe het voortouw nemen (Krauthammer, 1990/1991, p. 24). Hij ergert zich dan ook aan de Amerikaanse pogingen een breed front tegen Saddam Hoessein op te richten. Dat is in zijn ogen overbodig.

Hij ziet hier twee dingen over het hoofd. Vooreerst dat de Sovjet-Russische invloedssfeer in Oost-Europa desintegreerde, ook al bestond het Warschaupact nog. Dat op zichzelf was wellicht de belangrijkste machtsverschuiving die zich toen reeds had voorgedaan. Hij ziet, achteraf bekeken, ook niet hoe gemakkelijk het brede front tegen Saddam Hoessein eigenlijk tot stand kwam. Ondanks de onvermijdelijke diplomatieke verwickelingen, kan men stellen dat er op korte tijd een nooit geziene consensus ontstond en dit niet alleen tussen de Sovjets en de Amerikanen, maar ook bij vele kleinere spelers wereldwijd. Getuige hiervan zijn de eensgezindheid over militaire interventie in de VN-Veiligheidsraad, de snelheid waarmee een aantal verregaande resoluties werden gestemd, het niet gebruik van het veto, en de nooit geziene omvang van de coalitie die uiteindelijk betrokken was bij de militaire operaties. Zelfs Syrië nam deel. Als er in clusterpolaire termen al sprake is van een unipolair moment dan is het inderdaad wel in de periode waarin Krauthammer schrijft, tussen de val van de Berlijnse muur en de Golfoorlog van 1991. Met andere woorden: het is de periode tussen het einde van de Koude Oorlog en het einde van de (machts)bipolariteit.

De grote ideologische tegenstelling was voorbij. Het Westers democratisch-kapitalistisch model leek overal aan de winnende hand. Het Sovjetmodel had zijn krediet verloren. Het autoritaire China stond diplomatiek geïsoleerd. De Sovjet-Unie was sterk verzwakt, en het valt moeilijk te ontkennen dat dit ook bijdroeg tot de meegaande houding in een aantal kwesties. Maar Gorbatsjov bleef wel vasthouden aan een politiek van samenwerking

met het Westen. Dat zou trouwens ook in de eerste jaren van Jeltsin het geval blijven. In de VN-Veiligheidsraad waren de laatste jaren voor 1990 een aantal lokale conflicten opgelost, via samenwerking tussen de grootmachten. De Koeweitcrisis en haar afhandeling konden gezien worden als een uiting van een nieuwe orde waarin geen plaats meer was voor overtredingen van het internationaal recht.

Samenvattend: het artikel van Krauthammer kwam tot stand in een situatie waarin het einde van de bipolariteit in machtspolaire termen nog niet echt een feit was, maar waarin de clusterbipolariteit, in de zin van twee grote tegengestelde blokken, niet langer bestond en één van de twee grote allianties (het Warschaupact) duidelijk in een proces van desintegratie zat. Wat Krauthammer hier beschrijft, is in feite het einde van de Koude Oorlog en al wat daar in clusterpolaire termen mee samenhangt, en niet het einde van de machtsbipolariteit, zoals hij beweert.

Het is immers, om terug te grijpen naar onze bespreking van de Koude Oorlog, onmogelijk om de cultuur tussen de twee grootmachten te omschrijven als hobbesiaans in de periode tussen de herfst van 1989 en de zomer van 1991. Rivaliteit (lockesiaans) of zelfs vriendschap (kantiaans) leken in deze periode eerder de boventoon te voeren. De situatie had dan ook veel weg van deze aan het einde van een oorlog (in dit geval een koude), waarin een zekere euforie heerst en de bondgenoten hopen nieuwe wegen in te slaan, al dan niet in samenwerking met tot inkeer gekomen oude vijanden. De sfeer vertoonde dan ook enige gelijkenis met de sfeer in de periode onmiddellijk na de napoleontische oorlogen – de zogenaamde Congresperiode – die door ons in termen van clusterunipolariteit werd beschreven, zonder dat er daarom direct sprake was van machtsunipolariteit. Het valt trouwens op dat er begin jaren 1990 een toenemende belangstelling was voor het 19de-eeuwse Concert en de samenwerking tussen grootmachten in conflictsituaties (Jervis, 1992; Kupchan & Kupchan, 1991; Miller, 1992a & b, 1994; Rosecrance, 1992, 2001). Vanuit een clusterpolair perspectief kan men dit inderdaad unipolariteit noemen. Maar we hebben gezien dat dit in de 19de eeuw niet per definitie betekende dat hier sprake was van een allesoverheersende invloed van Groot-Brittannië. Meer zelfs, de situatie na 1815 was eerder bipolair te noemen, zeker in militaire termen. Ons lijkt het dat in machtspolaire termen de situatie in 1990 evenmin als unipolair kon worden omschreven.

Dit soort analyse is echter niet aan Krauthammer besteed, die zich eerder liet inspireren door een hegemonische interpretatie van de 19de eeuw, waarbij de rol van Groot-Brittannië als leverancier van orde en stabiliteit wordt benadrukt (Krauthammer, 1990/1991). Wie echter naar de 19de eeuw kijkt, merkt dat een naoorlogse consensus na een aantal jaren gemakkelijk verdwijnt, en dat vaak na een korte periode. Ook na 1990 werd het vrij snel duidelijk dat de ‘bandwagoning’ oefening die Rusland ook nog in de eerste Jeltsinjaren kenmerkte, meer en meer werd verlaten en gaandeweg werd vervangen door een beleid dat ernaar zocht, zo niet een economisch of rechtstreeks militair, dan toch minstens een diplomatiek tegenwicht te vormen tegen de Verenigde Staten (Ambrosio, 2005a; Donaldson & Nogue, 2005).

Zoiets is niet louter een gevolg van de verzwakte machtsbasis van de dominante macht. De Amerikanen stonden anno 1999 relatief sterker ten aanzien van Rusland dan in 1990, net zoals Groot-Brittannië na 1815 niet verzwakte maar economisch sterker werd. Hier

speelt een veel complexer proces dat niet louter op relatieve machts capaciteit is terug te voeren. Meer dan twintig jaar na het verschijnen van *“The unipolar moment”* is het ironisch te noemen dat wat Krauthammer een speculatieve en extreem geformuleerde voorspelling noemde – *‘the emergence of a reduced but resurgent, xenophobic and resentful “Weimar” Russia’* (p. 32) – min of meer is wat er gebeurde met de oude Sovjetsupermacht uit de Koude Oorlog, die in haar omgang met het Westen veel minder meegaand is dan in 1990, en bovendien de laatste jaren tekenen van territoriaal revanchisme heeft getoond.

Evenmin is de stelling bewaarheid dat de bondgenoten van de Verenigde Staten enkel Amerikaanse initiatieven volgen of militair optreden als de Verenigde Staten dat doen. Het tegendeel is herhaaldelijk bewezen in de talrijke VN-operaties waarbij de Europese bondgenoten zonder of eerder dan de Amerikanen aanwezig waren. De Kroatische en Bosnische oorlogen zijn hier een voorbeeld van, omdat het lange tijd de Europeanen waren die de stabiliserende rol speelden in deze conflicten, maar ook de talrijke Europese interventies in Afrika.¹ Omgekeerd heeft de Golfoorlog van 2003 geleerd dat niet alle bondgenoten altijd en in alle omstandigheden onverkort de Amerikaanse initiatieven volgen.

Samenvattend lijkt Krauthammer in zijn analyse het wegvallen van de clusterpolaire tegenstelling aan het einde van de Koude Oorlog al te gemakkelijk te vereenzelvigen met een Amerikaanse dominantie in termen van machts polariteit. Dit zijn echter twee aparte gegevens die eigen dynamieken vertonen. Natuurlijk is er een band tussen beide. Zeker de zwakke economische prestaties van de Sovjet-Unie waren een element die haar aantrekkingskracht verminderden en dat van het Westerse model, (en niet enkel het Amerikaanse zoals de neoconservatieven beweren) verhoogden. Maar Krauthammer lijkt al te zeer uit clusterpolaire veranderingen conclusies te trekken naar de machts polaire verhoudingen. Alles bij elkaar genomen bleef de Sovjet-Unie, zeker omwille van haar kernmacht, nog steeds een belangrijke speler en economisch geeft Krauthammer zelf toe dat de Verenigde Staten zwaktes vertoonden.

Wat we hier vooral onthouden is dat in de onmiddellijke nadagen van de val van de Berlijnse muur een aantal commentatoren, met Krauthammer als de bekendste, de stelling over de Amerikaanse unipolariteit verdedigden, en dit in een duidelijk programmatorisch kader. Wat hier uiteindelijk werd verdedigd is dat de Verenigde Staten van de unieke situatie die zich in deze korte periode voordeed, gebruik moesten maken om via een unilateraal internationaal beleid hun stempel op de toekomstige evoluties te drukken en dit vooral via militaire middelen. Van een echte analyse in termen van machts polariteit was echter geen sprake. Het betrokken artikel kan desondanks gezien worden als het begin van een traditie die na een tijd ook in de academische literatuur wortel schoot en waarin,

---

¹ Er wordt al te vaak vergeten dat de Amerikaanse inzet in de oorlog in Bosnië zich lange tijd beperkte tot luchtmachtsteun, terwijl de Europeanen (en zij trouwens niet alleen) via de VN-blauwhelmen er jarenlang een belangrijke rol op het terrein hadden. Amerikaanse grondtroepen kwamen er pas na de ondertekening van de vredesakkoorden van Dayton, die grotendeels de voorafgaande hoofdzakelijk Europese diplomatieke voorstellen bevestigden.

in toepassing van Waltz' (1964, 1979) definitie die polariteit gelijkstelde met machts polariteit, sprake was van een Amerikaanse unipolariteit.

3.2 Het debat bij opiniemakers en in de academische literatuur

Zo "*The unipolar moment*" de tekst is die het meest wordt geciteerd als zijnde de eerste aanzet in het debat, circuleerden er in die periode ook nog andere, vergelijkbare standpunten. Ze zijn in hoofdzaak afkomstig uit de hoek van neoconservatieve denkers (zie bv. Muravchik, 24-1-1991). Ze gaven aanleiding tot een meer academisch en theoretisch debat over de vraag of de wereldverhoudingen inderdaad op een blijvende manier als unipolair konden worden gezien. Grote namen uit het neorealisme, zoals Waltz (1993), Mearsheimer (1990, 2001) en Layne (1993), stelden, vanuit redeneringen die gebaseerd waren op het denken in termen van machts evenwicht en in tegenstelling tot wat Krauthammer en zijn geestesgenoten beweerden, dat de wereld evolueerde in multipolaire richting (Kegley & Raymond, 1992, 1994; Layne, 1993; Mearsheimer, 1990, 2001; Waltz, 1993). Enigszins los van dit theoretische debat, waren er in de jaren 1990 ook auteurs die waarschuwden voor de opkomst van China ('China threat theory' zie hoger p. 399) en een evolutie zagen in de richting van een Amerikaans-Chinese bipolariteit.

Men kan echter stellen dat tegen de millenniumwissel de meerderheid van de theoretisch georiënteerde auteurs van oordeel was dat we in een unipolaire situatie verkeerden (Buzan, 2004a; Van Oudenaren, 2004). Deze dominante unipolaire interpretatie beperkte zich overigens niet tot de (neo)realistische of neoklassieke realistische auteurs (Mastanduno, 1997; Wohlforth, 1999). Ikenberry (2001) gaat uit van een eerder hegemonische en liberaal-institutionele benadering van de Amerikaanse dominantie, terwijl Nye (1990, 2002) de Amerikaanse dominantie argumenteert vanuit zijn 'soft power' concept. Een aantal publicaties brengt trouwens vanuit een unipolaire visie aanhangers van verschillende stromingen samen (zie bv. Ikenberry, 2002; Ikenberry et al., 2009). Wel spreekt het voor zich dat de discussie zich het meest uitgesproken voordeed bij de bredere realistische stroming. Dit is logisch, gezien unipolariteit, zeker met een blijvend karakter, in tegenspraak is met het evenwichtsdenken dat zowel neoklassieke realisten als structureel-realistken kenmerkt. Het artikel van Wohlforth, "*The Stability of a unipolar world*" (1999), mag hierbij beschouwd worden als de meest invloedrijke unipolaire analyse, die de dominantie van deze visie voor de komende jaren vestigde. Ze zou uitmonden in de publicatie "*World out of balance*" van Brooks en Wohlforth (2008), dat als een referentiewerk over de unipolaire stelling mag worden beschouwd.

Dit wil echter niet zeggen dat het debat hiermee voorbij was. Structureel-realistken als Waltz (2000) en Layne (2006) bleven ook later hun multipolaire visie verdedigen. Waltz nuanceerde wel en stelde in een interview in 2003 dat de wereld ontegensprekelijk unipolair was maar dat dit niet van blijvende aard was. Hij wees vooral naar de opkomst van China, en schatte dat het wellicht nog meer dan twintig jaar zou duren voor het de militair-technologische competitie zal aankunnen (Waltz, 2003). Daarnaast waren er ook auteurs die vanuit een meer empirisch gerichte benadering vragen stelden bij de Amerikaanse unipolariteit of haar blijvend karakter (Huntington, 1999; Kupchan, 1998, 2002). Naarmate het eerste decennium van het nieuwe millennium op zijn einde liep, werden deze stemmen ook in de Verenigde Staten talrijker. Maar er waren er zeker ook die uit

bleven gaan van unipolariteit (Brooks & Wohlforth, 2008; Ikenberry et al., 2009; Posen, 2003).

Eveneens belangrijk was dat er zich binnen de unipolaire stroming zelf, in de jaren na de millenniumwissel, verschillende denkrichtingen ontwikkelden waarbij de interpretatie van het machtsevenwicht en de rol van 'soft balancing' een belangrijke rol speelden (Art et al. 2005/2006; Brooks & Wohlforth, 2002; Lieber & Alexander, 2005; Pape, 2005; Paul, 2004; Walt, 2005). Deze analyses nuanceerden op zijn minst de unipolaire stelling.

Alles bij elkaar genomen kan men echter stellen dat de unipolaire visie tot diep in het eerste decennium van de 21ste eeuw de dominante interpretatie was en dit zowel bij commentatoren als in het academisch debat.

3.3 Het gebruik van polariteitsterminologie door de Amerikaanse beleids-makers

Wanneer we naar officiële teksten kijken, dan stellen we vast dat de polariteitsterminologie lange tijd nauwelijks of niet aanwezig was in het publieke discours van Amerikaanse beleidsmakers, onafgezien van hun partijpolitieke voorkeuren of hun opties wat betreft buitenlands beleid. Dit betekent uiteraard niet dat er geen machtsanalyses werden gemaakt.

3.3.1 De regeringen van Bush senior en Bill Clinton

Als uitgangspunt nemen we de rapporten over de nationale veiligheidsstrategie van de regeringen van Bush senior en Clinton. We stellen vast dat we daar nergens de termen uni- of multipolariteit vinden en ook verwijzingen naar hegemonie ontbreken volledig.¹ Hierop is één uitzondering: in het allereerste rapport, dat dateert van maart 1990, dus opgesteld voor de Golfoorlog en het verdwijnen van de Sovjet-Unie, vinden we de volgende zin:

How can we ensure continued international stability as U.S.-Soviet bipolarity gives way to global interdependence and multipolarity? What will be America's continuing leadership role – and the new roles of leadership assumed by our allies? (G.H.W. Bush, 1990, p. 8)

---

¹ Krachtens een wet uit 1986 is het Witte Huis verplicht jaarlijks een document te publiceren dat de veiligheidsstrategie van de regering weergeeft. In de praktijk gebeurt dit zeker niet altijd jaarlijks, om redenen allerhande. De regering van G.H.W. Bush publiceerde geen rapport in 1992, wel één in 1993, net voor het aantreden van Clinton. Clinton zelf publiceerde pas juni 1994, na 21 kladversies, een rapport (Snider, 1995). Overigens zijn de meeste van de latere rapporten onder Clinton niet meer dan licht aangepaste versies van dit van 1994. Onder de regering van G.W. Bush werden slechts twee rapporten gemaakt, één in 2002 en één in 2006. Obama hield het tot nu toe bij één rapport in 2012. Gezien het hier om publieke documenten gaat, kan men deze teksten zien als een oefening in 'public diplomacy', maar ze zijn evenzeer het resultaat van de visie (of het gebrek daaraan) die in een bepaalde regering overheerst op de wereldverhoudingen en de te volgen Amerikaanse strategie. Alle teksten zijn te vinden op <http://nssarchive.us/> (laatst geraadpleegd op 28/12/2013).

In dit korte zinnetje zit een hele analyse: de bipolariteit is ten einde en werd vervangen door multipolariteit. Er wordt aan getwijfeld of multipolariteit wel even stabiel zal zijn als bipolariteit. Tegelijkertijd lijkt het erop dat men verwacht dat bondgenoten, wellicht Japan en Duitsland, een nieuwe leiderschapsrol gaan opnemen. Verder in de tekst wordt nog gesteld dat de nieuwe multipolaire situatie militaire macht minder belangrijk maakt.

De verwijzingen naar multipolariteit zijn des te opmerkelijker omdat er verder in de tekst wordt erkend dat de Sovjet-Unie nog steeds ‘a formidable military power’ is en men verwacht dat ze dat ook tijdens het komende decennium zal blijven (G.H.W. Bush, 1990, p. 10). Met andere woorden, op een ogenblik dat de Sovjet-Unie nog steeds bestaat en zelfs militair nog steeds sterk is, wordt toch verklaard dat de bipolariteit ten einde is en vervangen wordt door multipolariteit, en vreest men voor de stabiliteit in deze situatie.

Deze verwijzing naar de multipolariteit heeft te maken met verschillende elementen, zowel in machtspolaire als clusterpolaire termen, zonder dat die woorden worden gebruikt.

Enerzijds is er de vaststelling dat de clusterpolaire militaire en ideologische tegenstelling voorbij is, zonder dat men daarbij weet hoe de nieuwe wereldverhoudingen zich zullen ontwikkelen. Anderzijds gaat men er impliciet van uit dat de machtspositie van de Sovjet-Unie, maar ook die van de Verenigde Staten, verzwakt. Men ging ervan uit dat de Sovjet-Unie, ook als ze zou blijven bestaan, weliswaar een belangrijke militaire macht bleef maar tegelijkertijd ook veel minder machtig was dan men tien jaar voordien dacht. Wat meer is, is dat men ook twijfels had over het blijvende karakter van de eigen Amerikaanse macht. Het ‘decline debate’ van de jaren 1980, waarbij vooral gewezen werd op de relatieve economische zwakte van de Verenigde Staten in vergelijking met de opkomende grootmacht Japan speelde nog steeds een rol. Tegelijkertijd zag het ernaar uit dat de tweede economische concurrent, Duitsland, door de hereniging zou versterkt worden (Dumbrell, 2012). Men keek dus aan tegen een situatie waarin nieuwe grootmachten op de voorgrond traden en de twee oude supermachten blijkbaar aan macht inboetten. Dat hier een evolutie in de richting van multipolariteit plaatsvond, leek niet onlogisch.

In latere teksten van Bush senior en Bill Clinton vinden we geen enkele verwijzing naar de polariteitsterminologie. Zelfs verwijzingen naar relaties tussen grootmachten zijn schaars. Mogelijk heeft dit, los van de fundamentele onzekerheid die het debat in deze periode tekende, ook te maken met de ophef die in 1992 – het laatste jaar van de regering van vader Bush – ontstond rond een gelekt ontwerp van de “*Defense Planning Guidance*” van het Pentagon voor de periode 1994-1999. Deze tekst, van de hand van de toenmalige viceminister van Defensie Paul Wolfowitz (later één van de leiders van neoconservatieve beweging en viceminister van Defensie onder G.W. Bush), riep het voorkomen van de opkomst van een nieuwe rivaliserende supermacht uit tot de belangrijkste doelstelling van het Amerikaanse defensiebeleid.¹ Om dit doel te bereiken diende men te verhinderen dat een vijandige macht dominant kon worden in West-Europa, Oost-Azië, Zuidwest-Azië of de voormalige Sovjet-Unie. Die zou immers de materiële rijkdom van die

---

¹ ‘Our first objective is to prevent the re-emergence of a new rival, either on the territory of the former Soviet Union or elsewhere, that poses a threat on the order of that posed formerly by the Soviet Union.’ (“Excerpts from Pentagon’s...”, 8-3-1992, par. 3)

regio kunnen gebruiken om uit te groeien tot een wereldwijde macht ('global power') ("Excerpts from Pentagon's...", 8-3-1992, para. 3). Met betrekking tot Europa werd zelfs rondit gesteld dat de NAVO het kanaal moest blijven voor Amerikaanse invloed in Europese veiligheidszaken en dat men moest voorkomen dat er exclusieve Europese veiligheidsafspraken zouden ontstaan die de NAVO ondermijnden ("Excerpts from Pentagon's...", 8-3-1992).

De gelekte tekst maakte zo een ophef, zowel in de Verenigde Staten zelf als bij de bondgenoten, dat veel van het oorspronkelijke agressieve woordgebruik uit de definitieve versie verdween (Gellman, 11-3-1993; Krauthammer, 13-3-1992; Layne, 1993; Tyler, 24-5-1992). Wellicht was dit één van de redenen waarom men een unipolair of hegemonisch discours vermeed.

Samengevat kan men stellen dat ten tijde van de regering van Bush senior en de eerste ambtsperiode van Clinton er al bij al een zekere terughoudendheid was. Men was evenzeer bezig met de eigen economische problemen en de onzekerheid die een plots gewijzigde internationale situatie met zich meebracht, als met het uitroepen van een ideologische overwinning of wereldhegemonie op basis van recente democratiseringgolven in Europa maar ook in Latijns-Amerika (Dumbrell, 2010). Maar naarmate de jaren 1990 vorderden, en de Amerikaanse economie uit het slop raakte, ging men meer en meer uit van een Amerikaanse dominantie. Dit nieuwe zelfbewustzijn – de overtuiging de enige overgebleven supermacht te zijn – klinkt al door in de laatste tekst over de veiligheidsstrategie van vader Bush, waar we bijvoorbeeld een paragraaf met de volgende titel vinden: *'The world as it can be... if we lead and attempt to shape it as only America can.'* (G.H.W. Bush, 1993, p. 21).

Tegen de tijd dat Clinton zijn tweede ambtstermijn begon, zag men zichzelf als de onvermijdelijke leider van de wereldgemeenschap en voerde men een beleid dat later door bepaalde analisten gewoonweg als hegemonisch werd omschreven. Hierover bestond bij de Amerikaanse politieke elite een consensus, en de discussie ging eerder over welke middelen hiervoor het meest aangewezen waren (Posen, 2003, p. 6, voetnoot). Dat betekende nog niet dat men openlijk sprak van unipolariteit of hegemonie. Men bediende zich van eufemismen als *'the indispensable nation'* (Albright, 19-2-1998) ten einde deze woorden te vermijden ("Strobe Talbott, anxious...", 30-5-1998). In de veiligheidsstrategie van 1998 is echter de invloed van een hegemonische denktrant duidelijk. Dit blijkt al uit de allereerste paragraaf:

As we approach the beginning of the 21st century, the United States remains the world's most powerful force for peace, prosperity and the universal values of democracy and freedom. Our nation's challenge— and our responsibility—is to sustain that role by harnessing the forces of global integration for the benefit of our own people and people around the world. (W.J. Clinton, 1998, p. III)

Zoals gezegd, in al deze teksten over de nationale veiligheidsstrategie van Bush en Clinton wordt weinig aandacht besteed aan de verhoudingen tussen de grootmachten. De term grootmacht komt nauwelijks voor. In 1996 en 1997 wordt wel gezegd dat de NAVO-uitbreiding noodzakelijk is om te voorkomen dat een deel van Europa het toneel zou wor-

den van competitie tussen de grootmachten of strijd om invloedssferen (W.J. Clinton, 1996, 1997), wat een verbloemde waarschuwing is tegen een mogelijke heropstanding van Rusland, en zijn eventuele ambities in de regio. Maar eigenlijk moeten we wachten tot de versie van 2000 voor er echt sprake is van de opkomst van een nieuwe grootmacht, zeker op militair vlak. Pas dan wordt er gewaarschuwd voor de groeiende militaire macht van China en de ongerustheid die dit bij zijn burens in Azië veroorzaakt (W.J. Clinton, 2000). Toch blijft de Amerikaanse zelfzekerheid onaangetast. Aan de vooravond van de machtsoverdracht aan de regering van Bush junior, verwoordde Clintons veiligheidsadviseur Sandy Berger het als volgt: *'Today, as President Clinton leaves office, America is by any measure the world's unchallenged military, economic and political power.'* (geciteerd in Dumbrell, 2010, p. 18)

3.3.2 De regering van G.W. Bush

Ofschoon de regering van G.W. Bush doorgaans gezien wordt als de regering bij uitstek die een op de Amerikaanse dominantie gebaseerd unilateraal beleid voerde, moeten we toch opnieuw vaststellen dat in uitspraken van beleidsverantwoordelijken of beleids teksten alles bij elkaar genomen weinig letterlijke verwijzingen naar de polariteitsterminologie voorkomen. Maar dit wil niet zeggen dat ze er niet af en toe zijn, of dat er geen analyses worden gemaakt die nauw aansluiten bij het polariteitsdenken.

Condoleezza Rice, nationaal veiligheidsadviseur onder de eerste regering-Bush en later minister van Buitenlandse Zaken, legde nog voor de verkiezingen van 2000 in een opinie-stuk in *"Foreign Affairs"* (2000) sterk de nadruk op de verhouding tussen de Verenigde Staten en andere grote spelers, in het bijzonder China en Rusland. Die vormden, samen met een hernieuwde militaire opbouw, het belangrijkste aandachtspunt van het te volgen buitenlands beleid. Zij verweet Clinton dat hij te weinig aandacht besteedde aan de relaties met grote machten als Rusland en China, zich te veel had bemoeid met strategisch onbelangrijke conflicten, en in een ongepaste besparingsdrang de strijdkrachten had verwaarloosd. Met zijn nadruk op relaties tussen grootmachten en militaire macht ademt dit stuk een realistische benadering uit, zonder daarom een polariteitsdiscours te hanteren. Impliciet zit er een erkenning in dat er minstens een mogelijkheid bestaat dat andere staten reële militaire concurrenten worden voor de Verenigde Staten. Het is tegelijkertijd een pleidooi om dit te voorkomen en kan dus gezien worden als uiting van een door unipolarisme geïnspireerd buitenlands en defensiebeleid.

Diezelfde sfeer vinden we ook nog terug in de nationale veiligheidsstrategie van 2002, gepubliceerd na de aanslagen van 9/11 en vooral bekend omdat er expliciet verwezen wordt naar de mogelijkheid van een pre-emptieve (de facto preventieve) aanval in geval van bedreiging. Ook hier wordt niet gesproken over polariteit. Wel wordt erkend dat er andere grootmachten in opmars zijn, dat de relatie met deze landen niet per definitie rooskleurig is en dat de mogelijkheid bestaat dat er een hernieuwde rivaliteit tussen grootmachten ontstaat. Volgend citaat is ter zake illustratief: *'We are attentive to the possible renewal of old patterns of great power competition. Several potential great powers are now in the midst of internal transition – most importantly Russia, India and China...'* (G.W. Bush, 2002, p. 26) Men kan dan ook concluderen dat de toenmalige strategie er onderhuids op gericht was de multipolariteit te voorkomen (de Hoop Scheffer, 2009), wat

dus volledig in de lijn lag van de tien jaar eerder verwoorde visie van Wolfowitz, die trouwens tussen 2001 en 2005 viceminister van Defensie was.

Wat hierbij opvalt, is dat er wat Europa betreft vooral aandacht is voor de rol van de NAVO, terwijl de EU vooral in termen van een handelspartner wordt beschreven. Verder wordt constant de nadruk gelegd op het bevorderen van een *'balance of power that favors freedom'* en het vormen van *'coalitions of the willing'* om dit te bevorderen (G.W. Bush, 2002, p. 25). Zo er dus wel geredeneerd wordt in termen van machtsverhoudingen, dan komt hier vooral een beleid naar voren dat een duidelijk programmatorische inslag heeft: het bevorderen van een vrije samenleving. Dit blijkt ook uit de omschrijving van India: *'The administration sees India's potential to become one of the great democratic powers of the twenty-first century ....'* (G.W. Bush, 2002, p. 10), wat een voorafspiegeling inhoudt van de latere toenadering tussen India en de VS. Bovendien wordt sterk de nadruk gelegd op het feit dat de Verenigde Staten hun technologische voorsprong ook voor militaire toepassingen moeten aanwenden, om zo een voorsprong op andere staten en niet-statelijke actoren te houden.

Samenvattend: ofschoon het polariteitsdiscours hier afwezig is, en men niet lijkt te twijfelen aan de Amerikaanse suprematie, is er tegelijkertijd ook een erkenning dat er andere belangrijke spelers in de wereld zijn. Bovendien legt men de nadruk op de noodzaak van machtsopbouw, indien aangewezen in coalities met gelijkgezinden, ter bevordering van de eigen waarden van democratie en vrijheid. Opmerkelijk: enkele jaren later komen de verhoudingen tussen de grootmachten nog nauwelijks aan bod in de nationale veiligheidsstrategie. De nadruk ligt dan volledig op de bestrijding van terrorisme, de verdere uitbouw van de eigen militair-technologische macht en de bevordering van democratie en open markten (G.W. Bush, 2006).

In interviews met beleidsverantwoordelijken zien we echter wel af en toe verwijzingen naar het polariteitsdiscours. Hierbij is er duidelijk een verband met het gebruik van de term door regeringsleiders van andere landen, meer bepaald door de Franse president Chirac. Dit alles tegen de achtergrond van de diplomatieke tegenstellingen die zich in de Iraakse kwestie voordeden. Men vermijdt te stellen dat de internationale verhoudingen unipolair zijn, maar verwerpt tegelijkertijd duidelijk een multipolair discours. Men verwijst daarentegen opnieuw naar een geheel van gemeenschappelijke waarden dat een coalitie- en alliantievorming rond de Verenigde Staten verantwoordt, wat in de lijn ligt van de nationale veiligheidsstrategie van 2002.

Eén van de meest uitgesproken tegenstanders van een multipolair discours is Condoleezza Rice zelf. Volgend uitgebreid citaat, uit een toespraak voor het Londense IISS enkele maanden na de invasie van Irak, is hier een sprekend voorbeeld van:

Some argue that Europe and America are more divided by differing worldviews than we are united by common values. More troubling, some have spoken admiringly – almost nostalgically – of "multipolarity," as if it were a good thing, to be desired for its own sake. The reality is that "multi-polarity" (sic) was never a uni-

fying idea, or a vision. It was a necessary evil that sustained the absence of war but it did not promote the triumph of peace. Multi-polarity is a theory of rivalry; of competing interests and –at its worst – competing values. We have tried this before. It led to the Great War – which cascaded into the Good War, which gave way to the Cold War. Today this theory of rivalry threatens to divert us from meeting the great tasks before us. Why would anyone who shares the values of freedom seek to put a check on those values? ... Power in the service of freedom is to be welcomed, and powers that share a commitment to freedom can – and must – make common cause against freedom's enemies. This is not a description of a unipolar world. As the President's National Security Strategy states, *"there is little lasting consequence that the United States can accomplish in the world without the sustained cooperation of allies and friends."* (Rice, 2003, para. 20-25)

Rice behandelt multipolariteit hier als een beleidsoptie (multipolarisme) waarbij groot-machten ieder voor hun eigen belang gaan, eerder dan als een beschrijving van de bestaande machtsverhoudingen. Duidelijk geïnspireerd door Waltz' analyse van de relatie stabiliteit-polariteit, leidt multipolariteit volgens haar onvermijdelijk tot conflict en oorlog. Daartegenover stelt zij de gemeenschappelijke waarden die dienen nagestreefd te worden. Ook al ontkent zij dat het hier om unipolariteit gaat, de inspiratie van hegemonische auteurs (waarbij de systeemleider zijn waarden verspreidt) is duidelijk.

Dit soort waarschuwing, vooral gericht aan het adres van de Europeanen, vindt men terug in andere uitspraken van Rice (20-12-2007, 23-9-2008), maar ook bij haar voorganger als minister van Buitenlandse Zaken Colin Powell (2003, 22-9-2003), of andere verantwoordelijken voor buitenlands beleid in de regering (Advisory Committee..., 2005; Burns, 20-1-2008; Holms, 2004). In sommige gevallen wordt het multipolaire discours in samenhang met een verdere Europese integratie regelrecht als een bedreiging gezien. Zo stelt viceminister van Buitenlandse Zaken Holms, op een conferentie in Venetië:

But, there are some things that could threaten NATO's success in the future. One would be a movement to envision Europe as an alternative or counterweight to America. We should not view ourselves as part of a multipolar world, in which friends play off one another, or seek advantage by making common cause with non-democratic nations. (2004, para. 67)

Uit al deze uitspraken en teksten blijkt een verwerping van het multipolair discours omdat men er vooral een breuk binnen het Westen in ziet, en men vreest niet onvoorwaardelijk op de Europese bondgenoten, al dan niet verenigd in een sterkere superstaat, te kunnen rekenen. Hier gaat het dan ook niet zozeer over een analyse in termen van machts capaciteit, wel over wat men blijkbaar als een gebrek aan solidariteit en trouw ervaart van democratische staten onderling, aangezien het niet langer evident is dat de Westerse bondgenoten onverkort de zijde van de Verenigde Staten kiezen. Men heeft het hier dan ook vooral over interactie, coalitievorming rond gemeenschappelijke waarden, de hechtheid van allianties, kortom over wat wij clusterpolariteit hebben genoemd.

Die benadering vinden we terug bij vicepresident Cheney, in zijn toespraak tot het World Economic Forum van januari 2004, een toespraak die over het algemeen gezien wordt als een poging om na de Iraksaga de wonden binnen het NAVO-bondgenootschap te helen (T. Weber, 24-1-2004). Cheney zegt in dit verband het volgende:

Our choice is not between a unipolar world and a multipolar world. Our choice is for a just, free and a democratic world. That requires the insights, the sacrifices and the resources of all democratic nations. (Cheney, 2004, para. 20)

We herhalen dat dit antimultipolair discours niet uitsluit dat men op andere momenten ook erkent dat er andere grootmachten in opmars zijn. Eigenlijk is het vooral een anti-Europees en anti-Frans discours. Onze indruk is trouwens dat hier naar het einde van de Bushregering samen met de noodzaak om binnen de NAVO de brokken te lijmen, meer de nadruk op komt te liggen. Zo stelt Rice in een interview in de slotperiode van haar ambtstermijn:

[I]t's also recognizing that the number of countries that have real clout – that list is changing, too. And it's why the United States has reached out to the big, emerging, multiethnic democracies like Brazil ... or India ... where we have unprecedentedly good relations, because those are really the international players, the global players of the future ... I know people talk about unipolar worlds or bipolar worlds or multipolar worlds. The world's not polar in any of those senses any longer. What you need is unique relations with unique states to form a network of countries that can help resolve the greatest challenges. (23-9-2008, para 42-4)

Enkele maanden voordien maakte Rice in een bijdrage in *“Foreign Affairs”* (2008) de balans op van het buitenlands beleid van de regering G.W. Bush en blikte ze vooruit. Twee elementen vallen hierbij op. Vooreerst spreekt Rice, buiten de Verenigde Staten, van twee traditionele grootmachten, Rusland en China. Zij geeft hierbij toe – en dat is niet onbelangrijk – dat de relatie tot deze twee landen eerder gebaseerd moet zijn op gemeenschappelijke belangen dan op gemeenschappelijke waarden en dat de Verenigde Staten bovendien niet in staat zijn het gedrag van deze landen zomaar te beïnvloeden. Verder stelt zij dat de relatie met de opkomende machten India en Brazilië, waarmee wel gemeenschappelijke waarden worden gedeeld, naar de toekomst belangrijker zal worden omdat ze wereldspelers zullen worden.

Hier tekent zich een beeld af van wat men in een puur numerieke benadering van machtsverhoudingen als multipolair zou beschouwen: meerdere grootmachten, die niet per definitie allemaal even machtig zijn maar wel elk hun eigen belangen nastreven, zonder dat de machtigste per definitie in staat is het beleid van de andere te beïnvloeden.

Er is echter voor Rice een belangrijk verschil tussen de hogergenoemde grootmachten en de Amerikaanse bondgenoten, zowel in Europa als elders. Vooreerst valt hierbij op dat zij de Europese Unie, en Japan niet catalogeert onder de nieuwe of oude grootmachten. De relaties met de bondgenoten, en zeker met de Europese bondgenoten, worden niet gezien

in termen van tegengestelde belangen maar wel in termen van gemeenschappelijke waarden. De dynamiek van staten/grootmachten die vooral gedreven worden door hun belangen zonder dat de Verenigde Staten in staat zijn die te beïnvloeden, lijkt hier niet te gelden. Rice stelt hierbij het volgende:

The endurance and the resilience of the transatlantic alliance is one reason that I believe Lord Palmerston got it wrong when he said that nations have no permanent allies. The United States does have permanent allies: the nations with whom we share common values. (2008, p. 14)

De verwijzing naar de bekende uitspraak van Palmerston uit 1848 dat Groot-Brittannië geen permanente vrienden of permanente vijanden had maar enkel eeuwigdurende belangen, is een impliciete kritiek op een voormalige medewerker van Rice, Richard Haass. Die had eerder dat jaar in een opiniestuk met de titel *“The Palmerstonian moment”* (1-2-2008) geargumenteed dat allianties in de toekomst minder belangrijk zouden worden. In tegenstelling tot Rice stelde hij dat men niet langer mocht veronderstellen dat de bondgenoten zich automatisch in alle kwesties aan de zijde van de Verenigde Staten scharen. Zijn verwijzing naar Palmerston wil dus zeggen dat coalities steeds wisselen in functie van de belangen van de betrokkenen. Hier verwees hij naar de situatie zoals ze in de 19de eeuw bestond. Rice is het hier niet mee eens en stelt dat bondgenootschappen, en in het bijzonder de NAVO, een blijvend karakter hebben omdat ze gebaseerd zijn op gemeenschappelijke waarden. Dit ligt in het verlengde van haar negatieve evaluatie van multipolariteit die zij blijkaar ziet als een spel van louter door eigenbelang gedreven staten met wisselende coalities.

Met andere woorden: hier heeft men het opnieuw eerder over interactie en clusterpolariteit dan over machts polariteit, en de discussie gaat hier opnieuw, zowel bij Haass als bij Rice, over de relatie tot de (Europese) bondgenoten.¹

4 Het jaar 2008 als keerpunt in het Amerikaanse discours

De zelfzekerheid waarmee het Amerikaanse buitenlands beleid en vele commentatoren en analisten zich onder G.W. Bush inschreven in een hegemonische visie was al bij al van korte duur. Men kan inderdaad naar het einde van de tweede ambtstermijn van Bush groeiende signalen waarnemen van een meer genuanceerde kijk op de internationale ver-

---

¹ We herinneren eraan dat Haass in een andere bijdrage (2008) stelt dat we evolueren naar een non-polaire situatie, wat blijkaar niet wegneemt dat hij enige gelijkenis ziet met de 19de-eeuwse verhoudingen. Overigens wordt de gekende uitspraak van Palmerston doorgaans maar half geciteerd. De vaststelling dat men geen eeuwige vrienden of vijanden maar enkel eeuwige belangen had, werd immers voorafgegaan door de uitspraak dat *‘As long as she [England] sympathises with right and justice she will never find herself altogether alone.’* (geciteerd In Webster, 1951, II, p. 792). De ethische inslag van het citaat is dus veel groter en minder cynisch dan de pure verwijzing naar de eeuwige belangen laat vermoeden. Palmerston kreeg trouwens in de betrokken debatten zowel te horen dat hij zijn buitenlands beleid teveel door liberale principes liet inspireren als dat hij te tegemoetkomend was ten aanzien van het Russische despotisme (Brown, 2010, p. 311-3; Webster, 1951, II, p. 792-3).

houdingen, en dit zowel bij beleidsmakers als in eerder empirisch gerichte analyses of in perscommentaren. De uitspraken van Rice wijzen hier al op. De weinig glorieuze Amerikaanse aftocht uit Irak en de aanslepende moeilijkheden in Afghanistan, waren uiteraard niet vreemd aan de perceptie van een opnieuw tanende Amerikaanse macht. Maar 2008 kan hier volgens ons als een kanteljaar worden gezien, waarin perceptie en taalgebruik meer en meer verschoven van uni- naar multipolariteit.

4.1 Het debat bij opiniemakers en in de academische wereld

Inderdaad, 2008 was het jaar waarin de bankencrisis de kwetsbaarheid van de Amerikaanse en Westerse economieën duidelijk maakte. De prestigieuze Olympische Spelen in Peking stonden die zomer wellicht, meer dan enig ander evenement, symbool voor de economische opgang van Azië en China. Op hetzelfde ogenblik maakte de Russische inval in Georgië op pijnlijke wijze duidelijk dat de Verenigde Staten weinig konden beginnen wanneer een oude grootmacht een feitelijke Amerikaanse bondgenoot binnenviel, in een poging hem terug in zijn invloedssfeer te brengen. *“The Guardian”* gaf naar aanleiding van deze inval het volgende commentaar:

[W]hat is clear is that America's unipolar moment has passed – and the new world order heralded by Bush's father in the dying days of the Soviet Union in 1991 is no more. The days when one power was able to bestride the globe like a colossus, enforcing its will in every continent, challenged only by popular movements for national independence and isolated "rogue states", are now over. (Milne, 28-8-2008)

Deze veranderingen in de waarneming van de internationale positie uit zich ook in de Amerikaanse pers (zie bv. Hallinan, 21-1-2008). Zo spreekt *“The Los Angeles Times”* enkele weken na de verkiezing van Obama van een ‘multipolar moment’, gevolgd door een pleidooi om de gevaarlijke unipolaire zienswijze te verlaten (A. Mitchell, 23-11-2008). Ook de eerder vermelde commentaarstukken van Haass waarin hij spreekt van een ‘Palmerstonian moment’ en een non-polaire wereld, wijzen in dezelfde richting. In 2008 verschenen ook twee bestsellers die vragen stelden bij de blijvende machtspositie van de Verenigde Staten en wezen op de rol van nieuwe machten als China en Europa: *“The post-American world”* van Fareed Zakaria en *“The second world”* van Parag Khanna. Die laatste auteur haalde dat jaar ook de voorpagina van *“The New York Times Magazine”* met de veelzeggende titel *“Waving goodbye to hegemony”* (Khanna, 27-1-2008).

Wellicht de meest opmerkelijke indicatie van de veranderende perceptie van de machtsverhoudingen, is de wijze waarop het rapport *“Global trends 2025”* van de National Intelligence Council, gepubliceerd in november 2008 (NIC, 2008) onthaald werd. De NIC kan zowat beschouwd worden als de koepel van alle Amerikaanse inlichtingendiensten, maar dit publieke rapport werd gemaakt in samenwerking met experts van buiten de diensten – academici en ngo's – en is dus de weerspiegeling van een bredere consensus. De recentere versies (2004, 2008, 2012) doen trouwens ook beroep op experts van buiten de Verenigde Staten.

Wat vooral ophef maakte, was dat het rapport van 2008 stelde dat de wereld tegen 2025 multipolair zou zijn, maar dan wel met grote machtsverschillen tussen de verschillende spelers onderling. Verder is interessant dat de Europese Unie hier voor het eerst als grootmacht opduikt. Echter, voor de redacteurs van het rapport zelf zit het grote verschil tussen de editie van 2004 en 2008 in de overgang van een unipolaire naar een multipolaire visie op de toekomstige ontwikkelingen. In 2025 zouden de VS, volgens het rapport van 2008, nog steeds een prominente rol spelen in de wereld, maar ze zouden slechts één van meerdere wereldwijde spelers zijn. Daarentegen ging de versie van 2004 nog steeds uit van Amerikaanse dominantie (NIC, 2004, p. 2).

Het verschil is echter relatief, omdat ook in 2004 al gezegd werd dat men rekening diende te houden met opkomende machten en men er in 2008 bovendien bleef van uitgaan dat de VS de machtigste staat zouden blijven, de *'first among equals'* (NIC, 2008, p. 12). Wel zien we een duidelijke verschuiving in de terminologie. In 2004 vraagt men zich, in een zeldzame expliciete vermelding van de term, voorzichtig af hoe lang de Amerikaanse unipolariteit nog zal duren. Van een echt unipolair triomfalisme is dus geen sprake, ook al denkt men niet dat andere staten 'balancing' gedrag tegen de VS zullen ontwikkelen (NIC, 2004, p. 63-4). In de versie van 2008 wordt openlijk de term multipolariteit gebruikt om de situatie in 2025 te beschrijven, ook al blijven de Verenigde Staten ook dan de machtigste. Dat is wellicht de belangrijkste verdienste van dit rapport, namelijk dat het uiting gaf aan het besef dat de toenmalige positie op termijn niet houdbaar was (De Keersmaecker, 2009). Het is dan ook niet verwonderlijk dat het rapport nogal wat aandacht kreeg in de pers, zowel in binnen- als in buitenland, en ook werd aangehaald door beleidsverantwoordelijken in de nadagen van de regering Bush (Borger, 20-11-2008; Jeffery, 2008; Kempf, 23-11-2008; McCoy, 5-12-2010; "Que restera-t-il ...", 21-11-2008). Het werd uitgebreid besproken in het tijdschrift *"International Security"* (Layne, 2009), een belangrijk forum in het theoretisch georiënteerde uni-multidebat en dook ook later in de wetenschappelijke discussie weer op (Layne, Wohlforth & Brooks, 2012; Quinn, 2011).

Opmerkelijk genoeg gaat in deze periode het debat in academische publicaties tussen unipolaristen en multipolaristen gewoon verder. Alles bij elkaar genomen gaat het hier om een meer en meer wereldvreemde discussie, aangezien de meeste commentatoren en beleidsmakers al een hele tijd lijken uit te gaan van de opkomst van nieuwe grootmachten en een daarmee samenhangende vermindering van de relatieve Amerikaanse machtspositie, zonder dat men daarom zou ontkennen dat het hier over een geleidelijk proces gaat. Het valt trouwens op dat men, zeker na 2008, kan zien hoe dit debat in feite dezelfde thema's opneemt die ook het 'decline debate' van de jaren 1980 beheersten: zwakte van de Amerikaanse economie, de te grote overheidsschuld (nu hoofdzakelijk in Chinese handen), militaire 'overstretch', enzovoort. Het debat van de jaren 1980 was overigens ook niet het eerste van die aard: angst voor een nakende neergang is een thema dat sinds 1945 regelmatig terugkeert en blijkbaar een vast onderdeel is van de Amerikaanse politieke cultuur (Dumbrell, 2010; Layne, 2012; Quinn, 2011). In die zin is het debat tussen unipolaristen en multipolaristen niet nieuw.

4.2 Het polariteitsdiscours van de eerste regering-Obama (2009-2012)

Wanneer we naar de beleidsverantwoordelijken kijken, dan valt op dat de benadering van het polariteitsdebat onder Obama een zakelijkere toon heeft. Bovendien wordt er expliciet aanvaard dat er andere grootmachten in opkomst zijn en dat men dus evolueert in de richting van multipolariteit (de Hoop Scheffer, 2009).

In een toespraak voor de Council on Foreign Relations (2009) aan het begin van haar ambtsperiode, houdt minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton een pleidooi voor een beleid dat rekening houdt met de evolutie naar '*a multipolar world and toward a multi-partner world*' (para. 21). Dat we evolueren naar een multipolaire wereld met meerdere grote spelers wordt als een feit aanvaard, maar dit hoeft nog niet te betekenen dat er geen samenwerking kan zijn. Ook Clinton maakt hier de vergelijking met de 19de eeuw en de Koude Oorlog:

Our approach to foreign policy must reflect the world as it is, not as it used to be. It does not make sense to adapt a 19th century concert of powers, or a 20th century balance of power strategy. We cannot go back to Cold War containment or to unilateralism. (2009, para. 14)

De rol die multipolariteit aan het einde van de 19de eeuw in de teksten van Condoleezza Rice speelt, namelijk een te verwerpen confrontatie tussen de grootmachten, wordt hier overgenomen door het Europese Concert, dat hier net als 'containment' of unilateralisme negatief wordt geëvalueerd. Mogelijk wordt het Concert hier louter als een machtsspel gezien, of verwijst men naar een ook in de 19de eeuw al wijd verspreide kritiek van het Concert: dat het louter handelde in functie van de belangen van de grootmachten, over de hoofden van kleine staten en de bevolking heen (zie Holbraad, 1970).¹

Enkele dagen later vermeldt vicepresident Biden, op bezoek in Kiev, ook het woord multipolariteit:

The United States does not seek a sphere of influence. We are trying to build a multi-polar [sic] world, in which like-minded nations make common cause of our common challenges – the stronger our partners, the more effective our partnerships. (2009, para. 24)

Deze uitspraak over multipolariteit, enkele dagen na Obama's bezoek aan Moskou, is uiteraard niet zonder betekenis. Ze lijkt enerzijds in te spelen op het Russische multipolai-

---

¹ Een dergelijke negatieve visie op het Concert verwijst naar het bismarckiaanse Concert van de tweede helft van de 19de eeuw dat meer gekenmerkt werd door een dominantie van de tegengestelde belangen van de grootmachten dan zijn voorloper aan het begin van de postnapoleontische periode. Dit laatste is de favoriet van auteurs die samenwerking tussen grootmachten hoog in het vaandel dragen. Zo stelt Heumann (2005) dat de Fransen geen 19de-eeuwse concert willen maar wel multipolariteit gekoppeld aan multilateralisme, wat in feite juist het Concert van het begin van de 19de-eeuw is. Concert wordt hier door Heumann gelijkgesteld met een machtsevenwicht in functie van de belangen van grootmachten.

re discours. Anderzijds wordt echter zowel aan Rusland als aan Oekraïne het signaal gegeven dat deze multipolaire optie niet betekent dat men ook exclusieve invloedssferen aanvaardt, een element dat belangrijk is in de Russische interpretatie van grootmachtstatus en multipolariteit. Elders in de tekst van Biden wordt dit nog eens herhaald: de notie van invloedssferen wordt afgedaan als een 19de-eeuws concept dat niet meer past in de 21ste eeuw (Biden, 2009, para. 13).

Alles bij elkaar genomen wordt multipolarisering, in de zin van machtspolaire evolutie, als een feit aanvaard waar het buitenlands beleid rekening mee dient te houden. Bij H. Clinton klinkt het als volgt:

We see shifting of power to a more multipolar world as opposed to the Cold War model of a bipolar world. We believe that the United States will remain for the far foreseeable future the largest economy, the largest military, the only country with a true global reach, but we work with and in fact are supportive of other countries that are rising. So we support China's rise, we support India's rise, we support Brazil's rise. We want to see South Africa, Nigeria, Turkey, and others that are important regional players take a more responsible, productive position in the world. (2010a, para. 56)

Clinton zit hier op dezelfde lijn als het NIC-rapport van 2008. De wereld zit in een proces van multipolarisering dat maakt dat er samengewerkt moet worden met andere grote staten, maar dit neemt niet weg dat de Verenigde Staten nog geruime tijd machtiger zullen zijn dan de andere grootmachten. De leidende rol van de Verenigde Staten wordt niet overboord gezet, integendeel. In een andere toespraak, voor de Council on Foreign Relations (2010b) heeft Clinton het over de noodzaak van Amerikaans leiderschap, en spreekt ze zelfs van een nieuw 'American moment':

America must and will lead in this new century. Indeed the complexities and connections of today's world have yielded a new American moment... This is a moment that must be seized ... to lay the foundations for lasting American leadership for decades to come. But this is no argument for America to go it alone, far from it. The world looks to us because America has the reach and the resolve to mobilize the shared effort needed to solve problems on a global scale... In this we have no rival. (2010b, eigen transcriptie)

In dit citaat ligt nog steeds een grote nadruk op de leidende rol van de Verenigde Staten als grootste en machtigste staat. Wel is er meer nadruk op samenwerking en multilateralisme. Die elementen vinden we ook terug in de nationale veiligheidsstrategie van mei 2010 (Obama, 2010). In vergelijking met bijvoorbeeld de versie van 2002 is deze tekst alles bij elkaar genomen meer geïnspireerd door een liberale en functionalistische benadering in de Internationale Betrekkingen die ervan uitgaat dat samenwerking noodzakelijk is om gemeenschappelijke problemen op te lossen. Polariteitsterminologie komt hier helemaal niet voor, de term 'great powers' slechts één maal, en dan wel in de vaststelling dat er vrede is tussen de grootmachten. Voor de rest is er in de tekst eigenlijk weinig aandacht voor de relatie tot andere individuele grootmachten. Ze worden hoofdzakelijk ver-

meld in functie van samenwerking om problemen op te lossen. Er is dus geen sprake van de conflictueuze relaties of rivaliteit die volgens Rice per definitie met multipolariteit gepaard gaan.

Voor de volledigheid kunnen we nog vermelden dat het NIC-rapport van 2012 onverkort lijkt uit te gaan van een multipolaire wereld, aankondigt dat China tegen 2030 de grootste economie ter wereld zal zijn, en zelfs een mea culpa slaat omdat men in het verleden te weinig aandacht heeft gehad voor nieuwe opkomende mogelijkheden en niet-statelijke actoren (NIC, 2012).

Wat de eerste Obamaregering dan ook kenmerkte, is enerzijds een erkenning van de beperktheid van de Amerikaanse macht, zonder dat daarom de VS hun dominantie positie zouden verloren hebben. Anderzijds is er het besef dat het, in de huidige en toekomstige wereldconstellatie, weinig zin heeft om op ramkoers te varen met een land als Rusland, en al helemaal niet met China. De strategie die gehanteerd wordt, is er dan ook eerder één van compromis, samenwerking en terughoudendheid – vanuit het besef dat andere spelers in ieder geval meer gewicht zullen krijgen. Sommigen zouden dit ‘appeasement’ noemen en in ieder geval werd ze niet door iedereen in de Verenigde Staten evenzeer geapprecieerd, zeker niet door diegenen die uitgaan van Amerikaans exceptionalisme of blijvende dominantie.¹

5 Conclusies bij het Amerikaanse debat

Wat kunnen we uit dit overzicht besluiten?

Vooreerst valt het op hoe een programmatorische tekst, namelijk deze van Krauthammer, niet alleen aanleiding geeft tot een publiek debat, wat ook de bedoeling was, maar vooral ook tot een uitgebreide wetenschappelijke discussie over het polariteitskarakter van de internationale verhoudingen. Het is inderdaad opmerkelijk dat de unipolaire stelling niet naar voren werd geschoven in een wetenschappelijke publicatie, maar wel in een aantal opiniërende essays (Krauthammer, 1990-1991; Muravchik, 24-1-1991; Spielman, 21-8-1990), die in dezelfde periode worden gelanceerd als de nationale veiligheidsstrategie uit 1990 die het over multipolariteit heeft. Hierop ontstaat vervolgens een debat in wetenschappelijke kringen dat vijftientig jaar later nog steeds niet is beslecht. Hierbij wordt weinig of niet gekeken naar de internationale context waarin Krauthammers artikel ontstond, laat staan naar zijn bedoeling. Die context was zeker gekenmerkt door clusterunipolariteit, maar was veel minder duidelijk als het over machtspolaire verhoudingen ging, wat trouwens blijkt uit de terughoudendheid waarmee Amerikaanse beleidsmakers in die periode het polariteitsdiscours hanteerden. Echter, naarmate de jaren vorderden zou clusterpolariteit, nochtans één van de essentiële kenmerken van de Koude Oorlog, helemaal uit de analyses verdwijnen en wordt unipolariteit grotendeels in machtspolaire termen beschreven.

Wanneer we naar de Amerikaanse beleidsverantwoordelijken kijken, dan zien we dat in de periode 1990-2008 de polariteitsterminologie nauwelijks of niet voorkomt. Aanvanke-

---

¹ Zie Brzezinski (2010) en Quinn (2011) voor een positieve evaluatie versus Holmes, Nau & Dale (2010) en Nau (2010) voor een negatieve.

lijk heeft dit te maken met de onzekerheid over de eigen positie in de post-Koude Oorlog en de onduidelijkheid over het te volgen beleid. Naarmate de jaren 1990 vorderen en het Amerikaanse economische en geopolitieke overwicht duidelijker worden, kan een zekere schroom om niet al te pretentiekus over te komen, aan de basis liggen van het vermijden van hegemonische en/of unipolaire terminologie.

Ook onder de regering van G.W. Bush wordt polariteitsterminologie vermeden. Wel wordt hier in teksten meer aandacht besteed aan opkomende mogelijkheden, waardoor er impliciet een erkenning is dat de Verenigde Staten niet de enige macht zijn en concurrentie van andere landen een relevant gegeven wordt. Zonder het openlijk te stellen lijkt men toe te geven dat de wereld zich multipolariseert, maar tot 2008 wordt dat nooit ergens openlijk gezegd.

Wanneer er wel sprake is van verwijzingen naar polariteit, dan is dat echter niet in de machtspolaire betekenis die door de neorealisten wordt gehanteerd. Multipolariteit (de term die het meest wordt gebruikt) verwijst eigenlijk naar een afbrokkeling van de clusterbipolariteit of clusterunipolariteit. Dat ziet men al in de verwijzing naar multipolariteit in de nationale veiligheidsstrategie van 1990 die onmogelijk kan slaan op een situatie met meer dan twee grootmachten van gelijke macht. Het gebruik van de term en de verwijzing naar het einde van de bipolariteit lijken in eerste instantie te maken te hebben met het einde van de Koude Oorlog en de blokvorming (clusterpolariteit) die hiermee samenhangt. Multipolariteit is ook een aanduiding van de onzekerheid die deze periode kenmerkte en die met multipolariteit wordt geïdentificeerd.

In de latere verwijzingen naar multipolariteit, vooral dan bij Condoleezza Rice, heeft multipolariteit al evenzeer een negatieve connotatie. Ze wordt niet gezien als een feitelijke situatie waarmee rekening moet gehouden worden, wel als een te verwerpen beleidsoptie (multipolarisme). Dit standpunt is vooral gericht tegen de relatief onafhankelijke koers die sommige Europese bondgenoten voerden. Multipolariteit leidt in de ogen van Rice bovendien tot instabiliteit en conflict, en een relativisering van de gemeenschappelijke Westerse waarden. Ook hier is de verwantschap met wat wij clusterpolariteit hebben genoemd groter dan met machtsbipolariteit. Temeer daar er in de machtsanalyses van de regering-Bush zeker wordt uitgegaan van andere spelers waarmee rekening moet gehouden worden. Dit wordt echter niet in polaire termen benoemd. Men reageert ook nooit tegen het Indiase, Russische of Chinese multipolaire discours, wel tegen het Franse, juist omdat het een bondgenoot betreft.

Pas bij Obama wordt multipolariteit in de machtspolaire betekenis gebruikt. Dit om aan te duiden dat men in de toekomst rekening moet houden met de opkomst van nieuwe grootmachten. Dit wordt eerder als een uitdaging dan als een negatief of positief gegeven behandeld. Centraal staat de gezamenlijke aanpak van wereldproblemen en hier ziet men opkomende mogelijkheden eerder als partners van de Verenigde Staten. Anderzijds zien de VS zichzelf wel nog steeds in een leiderschapsrol.

Uiteindelijk gaat de evolutie in het taalgebruik bij de Amerikaanse overheid dan ook eerder over nuances: de ene legt de nadruk op het Amerikaanse overwicht, de andere op de opkomst van nieuwe grootmachten. De ene ziet die opkomst eerder als een gevaar – en dan heeft multipolariteit een negatieve connotatie – en de andere als een uitdaging tot

samenwerking – in dat geval wordt multipolariteit neutraler behandeld. Bovendien heeft het gebruik van de term multipolariteit, in de context van de controverse rond de Iraakse kwestie, ook duidelijk een verband met cohesie, of beter het gebrek daaraan, binnen de Westerse alliantie en dus met clusterpolariteit.

Het academische uni-multidebat staat los van deze gegevens, al wordt het duidelijk beïnvloed door de publieke discussie over de gevolgen van het einde van de Koude Oorlog en de val van de Sovjet-Unie. Het is uiteraard niet toevallig dat het debat over de gevolgen en de duurzaamheid van de unipolariteit juist na de Koude Oorlog uitbreekt. Wat hierbij in ieder geval opvalt, is dat de unipolaristen zich weinig aantrekken van de wijze waarop de beleidsmakers naar de wereld kijken. Unipolaristen vegen vaststellingen als die van de NIC, of de opeenvolgende versies van de nationale veiligheidsstrategie die sinds de millenniumwissel al dan niet expliciet wijzen op een multipolarisering, onder de mat. Het feit dat zowel in China en Rusland als in Frankrijk, de EU en de opkomende mogendheden een multipolair discours wordt gehanteerd, lijkt voor deze wetenschappers in geen enkel opzicht relevant. Het lijkt alsof dit discours van beleidsmakers in verschillende landen helemaal niet bestaat. Meer zelfs, basiswerken (Brooks & Wohlforth, 2008) van deze unipolaristische strekking worden gepubliceerd op een ogenblik dat ook in de Verenigde Staten velen buiten de academische wereld van oordeel waren dat het ‘unipolaire moment’ voorbij was. Hier lijkt sprake van een breuk, zo niet een verblinding.

6 Slotbemerkingen: Gelijkenissen en verschillen tussen het uni- en multipolariteitsdiscours

Wat kunnen we besluiten uit de vergelijking tussen het Franse en het Amerikaanse discours? Vooreerst moeten we vaststellen dat als het over de feitelijke machtsverhoudingen in de jaren 1990 en 2000 gaat, de verschillen minder groot zijn dan men op het eerste gezicht zou denken. De jaren 1990 vingen aan met een periode van onzekerheid waarin het niet duidelijk was hoe de wereldverhoudingen zouden evolueren, en wat de Amerikaanse positie hierin zou zijn. Sommigen zagen in het wegvallen van de bipolaire tegenstellingen een evolutie naar multipolariteit, andere spraken van een unipolair moment. Geen van beide interpretaties verwees echter onverkort naar de Amerikaanse positie in termen van machtpolariteit. Clusterpolaire elementen waren hier evenzeer van belang.

Vanaf het midden van de jaren 1990 gingen zowel Amerikaanse commentatoren als beleidsmakers uit van een Amerikaanse dominantie. Dit is ook de periode waarin, met het aantreden van Chirac, het multipolaire discours in Frankrijk opgang maakt, en een multipolair beleid bijvoorbeeld ook aanhang vindt in Rusland, waar de Primakovdoctrine, genoemd naar de minister van Buitenlandse Zaken tussen 1996 en 1998, wordt gelanceerd. Dit laatste leidde onder meer tot de gezamenlijke verklaring over multipolariteit met China, een land dat al langer in termen van multipolarisme denkt. Echter, achter dit multipolaire discours en het multipolaristisch beleid zit een erkenning van de feitelijke machtspositie van de Verenigde Staten, in termen van materiële capaciteit, zoals door de Franse term ‘hyperpuissance’ wordt geïllustreerd. In die zin is er niet echt een fundamenteel ver-

schil tussen de Franse en de Amerikaanse evaluatie, en dit geldt, voor zover wij kunnen opmaken uit de literatuur, ook voor het Russische en Chinese discours. Eigenlijk is men het er in grote termen over eens dat de Verenigde Staten een dominantie positie hebben.

Evenzeer bestaat er vanaf het jaar 2000 een impliciete consensus dat men rekening dient te houden met de opkomst van nieuwe grote mogendheden, en dus met een multipolarisering. Voor Chirac is het duidelijk dat dit gegeven onafwendbaar is. In de regering van Bush junior uit zich dit onder meer in de uitspraken van Rice en in de *“National security strategy”* van 2002. Bij de regering-Obama wordt voor het eerst de multipolarisering feitelijk erkend.

De verschillen liggen dan ook eerder op andere vlakken. Vooreerst is er de evaluatie van de Amerikaanse unipolariteit en de multipolarisering. Voor Frankrijk, en dat geldt ook voor Rusland, China en andere opkomende mogendheden, dient de multipolarisering bewust te worden gestimuleerd omdat ze meer in overeenstemming is met het politieke en culturele pluralisme dat de internationale statengemeenschap kenmerkt, én omdat een al te grote concentratie van macht op zichzelf als negatief en instabiel wordt gezien. Voor de Verenigde Staten is multipolarisering juist een tendens die moet tegengewerkt worden omdat men ervan uitgaat dat alleen de Amerikaanse dominantie (of unipolariteit, zonder dat het woord letterlijk wordt gebruikt) de wereldgemeenschap stabiliteit en democratie kan brengen. Tegenover een beleid van multipolarisme wordt een beleid van unipolarisme gesteld. Zelfs tijdens de regering-Obama blijft, ondanks de expliciete erkenning van een multipolarisering, de nadruk liggen op de relatieve Amerikaans dominantie en de daarbij horende noodzaak tot leiderschap. Het verschil ligt hier eerder in de methode: multilateralisme en samenwerking tussen grote spelers versus het unilateralisme dat de regering-Bush vooral tijdens haar eerste termijn kenmerkte. Deze nadruk op multilateralisme sluit wel meer aan bij het discours dat men bij opkomende mogendheden en in Europa vindt.

Een tweede verschil tussen de Franse en de Amerikaanse benadering betreft de conclusies die men trekt uit deze dominantie. Uit de Amerikaanse commentaren op de Franse houding in de Irakcrisis blijkt dat wat hen hier vooral stoort, het feit is dat een aantal Europese bondgenoten niet onverkort het Amerikaanse standpunt in deze kwestie volgen. Eigenlijk betreft dit de interne cohesie van het Noord-Atlantisch bondgenootschap. Het Franse multipolair discours wordt aangevallen, niet het Chinese of het Russische. Rice geeft zelfs toe dat men op deze spelers enkel enige invloed kan uitoefenen in de mate dit in overeenstemming is met hun belangen. Daarentegen is men van mening dat de Europese bondgenoten hetzelfde soort trouw aan het Amerikaanse leiderschap moeten hebben als tijdens de Koude Oorlog. Natuurlijk was Frankrijk tijdens de Koude Oorlog ook een buitenbeentje in de alliantie dat probeerde voor zichzelf zoveel mogelijk speelruimte te creëren. Maar het is in de huidige situatie minder dan ooit van oordeel dat het in alle dossiers onverkort de Amerikaanse positie moet verdedigen, Amerikaanse materiële unipolariteit of niet. Dat geldt ook voor Duitsland en een aantal kleinere Europese bondgenoten. Met andere woorden: hier zijn verschillende visies op clusterpolariteit in de context van de post-Koude Oorlog.

Op een dieperliggend niveau lijken twee visies op de internationale verhoudingen tegenover elkaar te staan. Eén Franse commentator wijst er naar aanleiding van de Irakcrisis op

dat de Franse visie op multipolariteit niet zozeer uiting is van anti-amerikanisme, maar wel geworteld is in de Franse historische ervaring die zich altijd verzet heeft tegen een te grote concentratie van macht in één staat (Parmentier, 20-9-2003). Weliswaar worden hier gemakshalve de napoleontische avonturen van Frankrijk vergeten, maar het is wel duidelijk dat het Franse discours impliciet aansluit bij een traditionele Europese interpretatie dat een machtsevenwicht bevorderlijk is voor vrede en stabiliteit, en dat hegemonie en dominantie dat niet zijn. Machtsevenwicht wordt hier breed geïnterpreteerd, zoals dat in de 19de eeuw gebeurde, en heeft niet alleen te maken met materiële gelijkheid in macht, maar evenzeer met de erkenning van elkaars status als grootmacht – in dit geval overgedragen op de Europese Unie – en respect voor het recht en elkaars belangen. Het Russische discours situeert zich zeker in dezelfde Europese traditie. Het Chinese, Indiase of Braziliaanse discours is ook getekend door het verzet tegen allerlei vormen van kolonialisme en neoimperialisme. Het neemt niet weg dat bijvoorbeeld in het Indiase geval, en dat geldt ook voor Brazilië, er een lange traditie is om zichzelf te zien als een grootmacht, die als dusdanig erkenning verdient. Het valt niet te ontkennen dat het multipolaire discours ook tegen deze achtergrond moet worden gezien.

Zulke visies zijn in ieder geval in tegenspraak met het denken in termen van hegemonische stabiliteit en dominantie, dat vanaf de tweede helft van de jaren 1990 meer en meer het kader vormde waarin het Amerikaanse beleid vorm kreeg. Dat sluit ook veel meer aan bij het Amerikaanse zelfbeeld van een land dat buiten de traditie van het Europees machtsevenwicht staat en zichzelf als een uitzonderlijke natie ziet. Beide visies zijn echter in hoge mate elkaars tegengestelde, en het is dan ook niet verwonderlijk dat ze vroeg of laat in botsing kwamen.

Tot slot valt het niet te ontkennen dat zowel het multipolaire als het unipolaire discours (of equivalenten als verwijzingen naar de ‘indispensable nation’) een ideologische inslag heeft, in de zin dat ze het eigenbelang van de betrokkenen verhullen. Het is niet toevallig dat een hegemonisch discours juist in de Verenigde Staten, de machtigste staat, aanhang heeft, terwijl beleidsmakers in andere landen juist de deugden van de multipolariteit prijzen. In beide gevallen zit achter dit discours een bekommernis om de eigen machtspositie en status te behouden of te versterken.

Hedendaagse polariteit: Kritiek van de unipolaire stelling

Our analytical starting point – that The United States has a greater share of world power than any single state has ever had in 300 years – is uncontested among IR scholars. (Brooks & Wohlforth, 2008, p. 12)

1 Het aanhoudend wetenschappelijk debat

Wanneer we naar het hoofdzakelijk Amerikaanse academische debat over de polariteitsverhoudingen kijken, dan zien we dat het tot 2012 blijft voortduren. Eén van de belangrijkste theoretische publicaties die de unipolaire stelling verdedigen, verschijnt pas in 2008 (Brooks en Wohlforth), op een ogenblik dat in het publieke debat meer en meer vragen worden gesteld bij de Amerikaanse dominantie. Ook daarna blijven er bijdragen verschijnen die de gevolgen van unipolariteit onderzoeken. Zo is er het themanummer van “*World Politics*” uit 2009 met bijdragen van een hele reeks grote namen uit zowel de realistische stroming als daarbuiten, van Ikenberry en Finnemore tot Wohlforth, Walt, Jervis en Mastanduno. Ook in de volgende jaren zijn er nog zulke unipolaire analyses (Brooks & Wohlforth, 2009; Craig, 2009; Monteiro, 2011-2012). Tegelijkertijd zijn er echter auteurs die stellen dat de unipolariteit ten einde loopt, of de stelling aanhangen dat ze nooit echt heeft bestaan (Calleo, 2008, 2009a & b; Khanna, 2008; Pape, 2009; Schweller & Pu, 2011; Walt, 2009; Zakaria, 2008).¹ Vaak zijn deze multipolaristen eerder gefocust op de concrete verhoudingen in het wereldgebeuren dan op het verdiepen van theoretische modellen of hun toepassing op de huidige situatie.

Layne (2009, 2011, 2012) is wellicht diegene die het meest systematisch het structureel-realistisch analysekader hanteert, om met de unipolaristen, en met name met Wohlforth en Brooks in discussie te gaan. Hij is echter niet de enige: in een themanummer van de “*Cambridge Review of International Affairs*” (2011) vinden we, naast een bijdrage van Layne zelf, verscheidene analyses die niet zozeer de unipolariteit in vraag stellen, dan wel

---

¹ Layne (2012) klasseert Zakaria als een unipolarist omdat hij stelt dat de Verenigde Staten een ‘pivotal power’ blijven met een grote economische en geopolitieke macht, en een sterke ideologische aantrekkingskracht. Dumbrell ziet Zakarias analyse daarentegen als het helderste voorbeeld van de nieuwe ‘declinist school’: het gaat niet zozeer om de neergang van de Verenigde Staten, wel om de ‘rise of the rest’ die de unipolariteit aantasten. Ofschoon beide visies in overeenstemming zijn met een unipolaire interpretatie (althans in zijn hiërarchische definitie), lijkt ons de nadruk die Zakaria legt op de rol van nieuwe grootmachten er eerder voor te pleiten hem als een multipolarist te beschouwen.

vragen stellen bij het belang van de unipolariteit als verklaringsgrond voor de internationale evoluties na 1991 (Glasner, 2011; Kupchan, 2011; Schweller, 2011; Voeten, 2011). De discussie haalde ook de nieuwste editie van een gekend handboek over Amerikaans buitenlands beleid (Layne, Wohlforth & Brooks, 2012).

In wat volgt, focussen we op een kritische bespreking van de unipolaire stelling in het werk van Wohlforth en Brooks. In 1999 verscheen in het tijdschrift *“International Security”* een artikel van William Wohlforth met als titel *“The stability of a unipolar world”*. De auteur verdedigt er de stelling dat de Amerikaanse unipolariteit na de Koude Oorlog een blijvend en vreedzaam karakter heeft. Al dan niet samen met andere auteurs, van wie Stephen Brooks de belangrijkste is, werkte Wohlforth in de volgende tien jaar in verscheidene publicaties zijn unipolaire stelling verder uit. Wohlforth en Brooks groeiden hierbij uit tot de meest toonaangevende stemmen binnen de unipolaire stroming (zie o.m. Brooks en Wohlforth, 2002, 2005, 2008, 2009; Ikenberry et al., 2009; Wohlforth 2002, 2004, 2007, 2009). C. Craig (2009) gaat zelfs zo ver *“World out of balance”* (2008) te beschouwen als de doorbraak van een nieuw unipolair paradigma dat breekt met het traditionele realistisch denken in termen van machtssevenwicht. Ook andere auteurs beschouwen het als een briljante logische verdediging van de unipolaire stelling (Kupchan, 2011; Schweller, 2011). Bovendien maken beide auteurs herhaaldelijk een vergelijking met de polariteit in de 19de eeuw, en de Koude Oorlog, en dit op zowel op kwantitatieve basis als op basis van een narratief betoog. Hun werkwijze is dus vergelijkbaar met de onze.

Om al deze redenen concentreren we onze bespreking van de unipolaire stelling in de academische literatuur op de studies van Brooks en Wohlforth en gaan we hier ook uitgebreid op in. We nemen het oorspronkelijk artikel van Wohlforth (1999) als uitgangspunt en vullen waar nodig aan met de analyses in latere publicaties van Wohlforth en Brooks.¹

2 Samenvatting van de unipolaire stelling volgens Wohlforth en Brooks

Wohlforth vertrekt vanuit drie vaststellingen betreffende de polariteitsverhoudingen en hun gevolgen anno 1999.

1. *Het internationaal systeem is zonder enige twijfel unipolair.* Het overwicht van de Verenigde Staten op alle andere machtige staten, zelfs samengenomen, is veel groter dan dit ooit het geval was gedurende de laatste twee eeuwen. Bovendien is de Verenigde Staten de eerste leidende macht die een overwicht heeft op alle machtscomponenten (economisch, militair, technologisch en geopolitiek). Dit leidt ertoe dat het mechanisme van machtssevenwicht is uitgeschakeld, wat voor Wohlforth het es-

---

¹ Als we het in over ‘Wohlforth en Brooks’ hebben verwijzen we naar alle publicaties van zowel Wohlforth als van beide auteurs. ‘Brooks en Wohlforth’ verwijst naar specifieke gezamenlijke publicaties van beide auteurs. ‘Wohlforth’ naar publicaties onder de naam van deze auteur alleen.

sentiële kenmerk is van unipolariteit: ‘balancing’ is niet langer mogelijk. ‘Bandwagening’ is de enige overblijvende optie.

2. *De huidige unipolariteit geeft minder aanleiding tot conflicten dan andere polariteitsconfiguraties.* Unipolariteit is dus, in tegenstelling tot wat vele neorealisten beweren, stabiel. Wohlforth verwijst hiervoor vooreerst naar Waltz die stelt dat er minder onzekerheid is in bipolariteit dan in multipolariteit omdat er minder spelers zijn. Dat is uiteraard nog meer het geval bij unipolariteit. Verder stellen de hegemonische theorieën dat een duidelijk overwicht van de leidende staat de strijd voor dominantie en prestige beperkt en leidt tot orde in het systeem.
3. *De huidige unipolariteit heeft een blijvend karakter.* Ook in deze zin is de unipolariteit dus stabiel. Ze zal zeker vele decennia duren, minstens zo lang als de bipolariteit. Het machtsoverwicht van de Verenigde Staten is immers te groot, en zijn geïsoleerde geopolitieke ligging maakt dat ‘counterbalancing’ geen reëel risico is. Andere kandidaten voor polaire status (Japan, Duitsland, Rusland en China) zijn niet in een vergelijkbare situatie (Wohlforth, 1999, p. 7-8).

Wohlforth (1999, voetnoot 5) erkent enerzijds dat hij sterk beïnvloed is door Waltz (1964, 1979). Hij transposeert de redenering van Waltz over de stabiliteit van een bipolaire wereld naar een unipolaire situatie. Maar hij steunt anderzijds ook op de hegemonische theorieën (1999, p. 23-4). In feite combineert hij beide richtingen. Layne (2009) spreekt dan ook van een ‘unipolaire stabiliteitstheorie’. Wat ons in de context van deze analyse vooral interesseert zijn uiteraard de eerste en de derde stelling die er op neerkomen dat de wereld in 1999 unipolair was en dat ook nog voor een aantal decennia zou blijven.

In “*World out of balance*” (2008) wordt deze stelling verder uitgewerkt.

Brooks en Wohlforth gaan hier op zoek naar mogelijke inperkingen (‘constraints’) van de huidige Amerikaanse macht. Hierbij herhalen zij, ofschoon enigszins genuanceerd, vooreerst Wohlforths stelling uit 1999 dat er geen ‘hard balancing’ meer mogelijk is, of dat dit minstens zeer onwaarschijnlijk is. Ze verwerpen ook de relevantie van een ‘soft balancing’ concept. Vervolgens bespreken zij de liberale visie die stelt dat de Amerikaanse macht beperkt wordt door de economische mondialisering, de beperkende rol van internationale organisaties, én door de noodzaak van legitimering (constructivisme). Ofschoon hun conclusies genuanceerd zijn, is de algemene teneur toch dat noch de institutionele context, noch de noodzaak van legitiem handelen een echte beperking oplegt aan de Amerikaanse macht.

2.1 Definitie van unipolariteit bij Wohlforth en Brooks

Onderstaand citaat geeft de visie weer op wat unipolariteit is:

Unipolarity is a structure in which one state’s capabilities are too great to be counterbalanced. Once capabilities are so concentrated, a structure arises that is fundamentally distinct from either multipolarity (a structure comprising three or more especially powerful states) or bipolarity (a structure produced when two states are

substantially more powerful than all others). At the same time, capabilities are not so concentrated as to produce a global empire. Unipolarity should not be confused with a multi or bipolar system containing one especially strong state or with an imperial system containing only one major power. (Wohlforth, 1999, p. 9)

Het uitschakelen van het systeem van machtssevenwicht is het cruciale gegeven in deze definitie van unipolariteit. Tegelijkertijd is unipolariteit iets anders dan louter een systeem met één grootmacht (numerieke polariteitsconcept) want dat noemt Wohlforth een imperium.¹ Maar het is ook meer dan louter een onevenwichtige vorm van multipolariteit of bipolariteit. Wohlforth en Brooks hanteren dus een hiërarchisch polariteitsconcept. In 2012 stellen ze dit zelfs expliciet. Verwijzend naar Buzan (2004a) spreken ze van een 1+x-systeem, wat voor hen hetzelfde is als unipolariteit (Layne, Wohlforth & Brooks, 2012).

Het dient benadrukt dat Wohlforth en Brooks niet stellen dat de Verenigde Staten een onbeperkte macht hebben. In “*World out of balance*” (2008) gaan zij uitgebreid in op de beperkingen aan de Amerikaanse macht. Die macht wordt bijvoorbeeld ingeperkt door het internationale terrorisme, door de Amerikaanse afhankelijkheid van olie of interne politieke factoren. Daar gaat het echter niet over. Wat deze auteurs willen aantonen is dat er geen systemische beperkingen meer zijn. Met andere woorden, dat de Verenigde Staten hun buitenlandse politiek vrij kunnen bepalen omdat zij niet langer het risico lopen dat er tegen dit beleid aan ‘balancing’ wordt gedaan. Dit soort systemische beperkingen heeft men wel in bipolariteit of multipolariteit (Brooks & Wohlforth, 2008).

2.2 Historische vergelijking en argumentatie

Om te bewijzen dat er sprake is van unipolariteit maakt Wohlforth vooreerst een kwantitatieve vergelijking tussen de machts capaciteit van de Verenigde Staten in de tweede helft van de jaren 1990, de positie van Groot-Brittannië in de multipolaire 19de eeuw en de Amerikaanse positie in de Koude Oorlog. Hij beperkt vervolgens zijn analyse tot de periode 1860-1870, het toppunt van de Britse macht onder de multipolariteit en kiest de jaren 1870/1872 vreemd genoeg als voorbeeld. Op gelijke wijze worden de jaren 1945-1955 gezien als het hoogtepunt van de Amerikaanse macht onder de bipolariteit, waarna vervolgens de analyse tot 1950 wordt beperkt. Ter illustratie van de verhoudingen net voor het einde van de Koude Oorlog (late bipolariteit), voegt Wohlforth de situatie van 1985 toe

Vertrekkend van de neorealistische these dat de polariteitsverhoudingen de interactie in het systeem bepalen, stelt hij vervolgens: *‘The more the current concentration of power in the United States differs from past distributions, the less we should expect post-Cold War politics to resemble that of earlier epochs.’* (Wohlforth, 1999, p. 10)

---

¹ Volgens ons onterecht. Er is een duidelijk verschil tussen een imperiaal systeem, zoals het Romeinse of het Britse, waarin een bepaalde formele hiërarchie bestaat en een systeem van soevereine staten met één bijzonder sterke staat.

Voor de gekozen jaren maakt Wohlforth vooreerst de vergelijking tussen de militaire uitgaven. Verder vergelijkt hij het bbp voor recente cijfers zowel in constante prijzen als in koopkrachtpariteit, voor vroegere cijfers verwijst hij naar Maddison (1995) die werkt op basis van koopkrachtpariteit. Tot slot maakt hij een vergelijking op basis van de COW-index. Deze laatste is louter illustratief. Wohlforth acht hem niet relevant, omwille van de gekende kritieken. Daarom vult Wohlforth deze gegevens aan met een aantal indicatoren die volgens hem relevant zijn naar de huidige internationale verhoudingen, zonder dat hij hierbij een historische vergelijking maakt.¹ Een samenvatting van de belangrijkste cijfers die Wohlforth hanteert vinden we in Tabel 33 op pagina 471. Deze gegevens worden trouwens in later werk (Brooks & Wohlforth, 2008; Wohlforth, 2002) in de één of andere vorm opnieuw aangehaald ter illustratie van de unipolaire stelling.

De conclusie van deze kwantitatieve analyse is dat er geen vergelijking mogelijk is tussen de Britse dominantie in de 19de eeuw, de Amerikaanse dominantie aan het begin van de Koude Oorlog enerzijds, en de Amerikaanse dominantie vanaf de jaren 1990 anderzijds. *'Never in modern international history has the leading state been so dominant economically and militarily.'* (Wohlforth, 1999, p. 13) Een belangrijk element is hierbij dat de machtsbasis van de Verenigde Staten zich over verschillende domeinen uitstrekt, wat niet het geval was bij de vorige 'hegemonen'. De macht van Groot-Brittannië was immers vooral gebaseerd op industriële en maritieme macht. Bovendien, aldus Wohlforth gelden in 1999 andere criteria. Industriële productie is nu niet meer belangrijk, informatietechnologie wel, een terrein waarop de Verenigde Staten een ongekende voorsprong hebben.

Dit leidt tot een groot geopolitiek overwicht. Doordat de Verenigde Staten decennia lang hebben ingezet op de militaire toepassing van technologische vernieuwingen, is het thans, net als Groot-Brittannië in de 19de eeuw met zijn vlootoverwicht, de enige macht die een wereldwijde militaire projectiecapaciteit heeft. Maar het grote verschil met de 19de eeuw is dat het op alle machtsdomeinen dominant is, wat Groot-Brittannië niet was. Dit gegeven creëert, samen met de radicale ineenstorting van één van de twee supermachten, dan ook een situatie die veel duidelijker is dan voorheen: er is één winnaar, en zijn macht staat buiten kijf.

Zeker had Groot-Brittannië een overwicht, aldus Wohlforth, maar het moest dat delen met Rusland in het begin van de eeuw en Duitsland aan het einde. Zelfs op het toppunt van zijn macht aan het einde van de Krimoorlog was de kloof met de andere mogendheden, met name Frankrijk niet bijzonder groot, mede omdat het zwak stond als landmacht. Er was altijd een onzekerheid over de Britse machtspositie, wat mede de oorzaak vormde van de Krimoorlog.

---

¹ Zie bijlage over kwantificering van macht voor een analyse van de COW-index en de problematiek van historische vergelijkingen. Wohlforths kritiek op de COW index kan grotendeels onderschreven worden. Zijn eigen indicatoren zijn: bevolking, bbp/capita, industriële output, commercieel energiegebruik, militaire uitgaven en militair personeel. Waarom hij geen historische vergelijking maakt, is niet duidelijk, de cijfers zijn beschikbaar.

Tijdens de Koude Oorlog was de kloof tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie veel kleiner. Wohlforth bevestigt onze vaststelling dat er een aanzienlijke economische kloof tussen beide bestond. De Sovjet-Unie had echter het geostrategische voordeel dat het zijn enorme landmacht kon inzetten ter controle van Eurazië en daar ook gewoon aanwezig was, en bovendien een gemilitariseerde samenleving was. Dit maakte dat bij het begin van de Koude Oorlog de machtsverhoudingen veel minder duidelijk waren dan dat nu het geval is, aldus Wohlforth. Voor hem valt veel van de dynamiek tijdens de Koude Oorlog te verklaren door het feit dat de bipolariteit gestoeld was op de tegenstelling tussen de Amerikaanse economische superioriteit en de conventionele militaire capaciteit van de Sovjet-Unie.¹

Wohlforths conclusie is dan ook, dat noch de Britse 'hegemonie' in de 19de eeuw, noch die van de Verenigde Staten aan het begin van de Koude Oorlog, als unipolariteit kunnen omschreven worden.

Wohlforth stelt verder dat de unipolariteit een vreedzaam karakter heeft, hij geeft hier in 1999 twee redenen voor. Vooreerst verwijst hij naar de hegemonische stabiliteitstheorie (in de versies van Gilpin, 1981 en Modelski, 1987), die stelt dat een internationale orde onder een hegemoon stabiel blijft. Gezien het grote materiële overwicht zal deze hegemonie lang duren.

Een ander argument wordt gevonden in het feit dat het machtssevenwicht is uitgeschakeld. Geen enkele andere grootmacht is in staat tot individueel balancing gedrag en ook het samengaan van verschillende staten in een alliantie kan de huidige macht van de Verenigde Staten niet aantasten. Bovendien speelt het geografische isolement hier in het voordeel van de Verenigde Staten. De uitschakeling van het machtssevenwicht, dat doorheen de verschillende teksten een centrale plaats in neemt in de analyses van Wohlforth en Brooks, is voor hen het essentiële kenmerk dat unipolariteit onderscheidt van andere polariteitsconfiguraties en haar blijvend en vreedzaam karakter garandeert.

---

¹ Zulke stelling doet geen recht aan de Amerikaanse militaire macht in deze periode maar we laten ze verder voor wat ze is.

Tabel 33. Machtsverhoudingen tussen de grootmachten in de 19de eeuw, de bipolariteit en de post-Koude Oorlog (in % van onderlinge verhoudingen)

19 ^{de} eeuw	bbp 1870	Militaire uitgaven 1872	Cow 1872
Vk	24	20	30
Pruisen/Duitsl	11	13	15
Frankrijk	18	22	18
Rusland	21	24	15
VS	24	13	15
Oostenrijk	6	9	8
Totaal (*)	104	101	101

Bipolariteit	1950			1985		
	bbp	militaire uitgaven	cow	bbp	militaire uitgaven	cow
VS	50	43	38	33	40	18
Frankrijk	8	4	8	6	3	4
Japan	5	0	0	13	2	10
Sovjet-Unie	18	46	39	13	44	30
China				15	4	28
VK	12	7	14	6	4	4
Duitsland	7	0	1	7	3	5
Totaal (*)	100	100	100	93	100	99

Unipolariteit	Bbp-ppp 1997	Bbp US\$ 1997	militaire uitgaven 1996	cow 1996
VS	40	45	50	28
Frankrijk	6	8	9	5
Japan	22	22	8	10
Rusland	3	2	13	12
China	21	4	7	33
VK	6	7	6	4
Duitsland	9	11	7	6
Totaal (*)	107	99	100	98

Bron: Wohlforth, 1999, p. 14-15 en p. 12 voor cijfer bbp 1997 in US\$.

(*) Eigen berekening van de totalen (100 %) waaruit grote afrondingsfouten blijken. COW 1996 werd door Wohlforth zelf samengesteld, en wijkt daarom af van cijfers die later beschikbaar werden op de COW-website. Voor berekeningswijze, zie bijlage. Cijfers bbp-bbp 1870-1985 afkomstig van Maddison (1995) zie bijlage voor toelichting en kritiek. Cijfers bbp 1997 afkomstig van CIA- Factbook.

Verder wordt het idee verworpen dat bepaalde regionale organisaties, en Wohlforth denkt hierbij in eerste instantie aan de Europese Unie, op korte termijn zouden uitgroeien tot een polaire macht. De EU is geen geïntegreerde actor op vlak van buitenlands beleid en defensie en zal dat ook in de nabije toekomst niet zijn. Zelfs de in 1999 nog niet voltooide monetaire eenmaking is volgens Wohlforth uiteindelijk beperkt.

Tot slot is China volgens Wohlforth (1999) de enige mogelijke concurrent op economisch vlak. Ofschoon het land inderdaad een hoge groei kent, zal het echter gezien zijn enorme economische en technologische achterstand nog zeer lang duren voor het de Verenigde Staten kan voorbijsteken. Het mechanisme van differentiële groei tast tot die tijd de Amerikaanse macht niet aan.

In wat volgt, evalueren we de analyses van Wohlforth en Brooks op basis van twee elementen. Enerzijds gelijkenissen en verschillen met onze eigen analyse van de 19de eeuw. Anderzijds een aantal elementen die we in onze status quaestionis van polariteit en macht hebben besproken. Onze kritiek centreert zich in wat volgt rond de volgende punten:

- Het gehanteerde polariteitsconcept en zijn gevolgen.
- De onduidelijke systeemaafbakening
- Het ontbreken van een dynamische analyse van de 19de-eeuwse verhoudingen.
- De gehanteerde machtsdefinitie.

3 Polariteitsdefinities en systeemaafbakening

3.1 Nadruk op machtspolariteit en het uitsluiten van clusterpolariteit

Wohlforth en Brooks hanteren een machtspolair concept en clusterpolariteit is voor hen irrelevant. Zij volgen dus een strikte waltziaanse interpretatie van polariteit. Wohlforth stelt letterlijk: '*Alliances are not structural.*' (1999, p. 29). Ze zijn inefficiënte middelen tot machtsopbouw, zoals de geschiedenis aantoont. Machtsopbouw gebeurt, zeker in een unipolaire situatie, uitsluitend via 'internal balancing', met andere woorden via economische en vooral militaire opbouw (Wohlforth, 1999, p. 29-30). Dit uitgangspunt heeft vergaande consequenties. Het betekent dat de dynamiek van het internationaal systeem wordt bepaald door de materiële machtsverhoudingen van de individuele staten, niet door samenwerking, noch in het verleden, noch vandaag. Allianties en samenwerking na 1991, bijvoorbeeld de SCO, zijn voor Wohlforth en Brooks niet bedoeld als tegenwicht tegen de Verenigde Staten, komen voort uit andere bekommernissen en zijn dus geen 'balancing' coalities. Ze tasten daarom de unipolariteit niet aan. Hetzelfde wordt gezegd over alle mogelijke initiatieven van regionale samenwerking in de lijn van de Europese Unie (Brooks & Wohlforth, 2002, 2008; Wohlforth, 1999, 2002, 2004).

Dit gegeven is essentieel en het gaat voorbij aan één van de grote kenmerken van de bipolariteit in de Koude Oorlog. Het maakt dat we onze verdere bespreking onvermijdelijk moeten focussen op het machtspolaire concept van Wohlforth en Brooks.

3.2 Het ontbreken van een grondige historisch-dynamische analyse

Eén van de problemen met vele unipolaristische analyses van de internationale verhoudingen na 1990 is dat ze een statisch karakter hebben en weinig oog hebben voor lange-termijnevoluties (Layne, 2009; Pape, 2009). Dit is ook het geval voor de analyses van Wohlforth en Brooks. Men analyseert de gevolgen van het Amerikaanse overwicht in de jaren 1990, of zelfs later zonder dat men echt ingaat op mogelijke veranderingen in de machtsverhoudingen op lange termijn. Dit is des te meer opmerkelijk omdat evoluties in de machtsverhoudingen cruciaal zijn voor het unipolair karakter van het internationaal systeem. Er is inderdaad vanuit theoretisch oogpunt een groot verschil tussen multipolariteit enerzijds en uni- of bipolariteit anderzijds. In een (machts)multipolaire situatie maakt het doorgaans niet veel uit of er nu nieuwe grootmachten/polaire machten bijkomen of niet. Het systeem blijft multipolair. In een bipolair of unipolair systeem leidt het verdwijnen of verschijnen van één grootmacht/polaire macht ook automatisch tot een nieuwe polariteitsconfiguratie.

Ofschoon Wohlforth en Brooks de stelling verdedigen dat de Amerikaanse unipolariteit een blijvend karakter heeft, wat juist een analyse van de langetermijnevoluties zou verantwoorden, ontbreekt die in hoge mate. Inderdaad, noodgedwongen baseert de analyse van Wohlforth en Brooks van de 21ste eeuw zich op de tien tot twintig jaar na de implosie van de Sovjet-Unie. We hebben gezien dat minstens voor de jaren 1990 er bij waarnemers en beleidsmakers weinig discussie was over het unipolaire karakter van die periode, althans in materiële termen. De vraag was wel hoe lang die machtsunipolariteit zou duren en wat haar gevolgen zijn. Wohlforth en Brooks stellen dat die unipolariteit een ‘blijvend karakter’ heeft onder meer omdat de dominantie van de Verenigde Staten veel groter is dan de Britse in de 19de eeuw of de Amerikaanse in de Koude Oorlog. Wat hier echter ontbreekt, is een analyse van de evolutie van die Britse en Amerikaanse macht in de betrokken periodes, zeker in de cijfermatige tabellen die ter illustratie worden geven. Om maar één voorbeeld te geven: Wohlforth maakt voor de 19de eeuw de vergelijking tussen onder meer het Amerikaanse en Britse bbp. Het is echter zo dat het overwicht van het Britse bbp, volgens de cijfers van Maddison waarop Wohlforth zich baseert, vroeger ligt dan 1870. In 1870 waren de Britse en Amerikaanse economie ongeveer even groot in omvang. Maar in 1850 was de Amerikaanse economie maar goed voor 67 percent van de Britse en in 1860 voor zo een 84 percent (Maddison, 2010). Door het cijfer voor 1870 te kiezen, en het bovendien met het Amerikaanse te vergelijken, vlakken Wohlforth en Brooks het Britse overwicht af.

De vraag is hierbij ook wat men bedoelt met ‘blijvend karakter’. Het is in dit opzicht opmerkelijk dat Wohlforth (1999), die voortdurend naar Waltz verwijst als zijn inspiratiebron, voorbijgaat aan de zelfkritiek van Waltz na de Koude Oorlog. Die stelt in 1993 in alle nuchterheid vast dat het bipolaire systeem veel minder blijvend was dan zijn multipolaire voorgangers. De situatie van de laatste driehonderd jaar waren voor Waltz gekenmerkt door multipolariteit. In 1945 was er voor het eerst sprake van bipolariteit maar die situatie heeft uiteindelijk niet lang geduurd (Waltz, 1993, p. 44). Het lijkt er dan ook op dat, als Waltz het tijdens de Koude Oorlog over het blijvend karakter van de bipolariteit had, hij een veel langere periode voor ogen had dan een paar decennia.

Opmerkelijk genoeg spreken Brooks & Wohlforth in 2008 (p. 218) ook over een ‘blijvende unipolariteit’ die nog een paar decennia zal duren, met andere woorden ergens tot 2028 of hooguit 2038. Zoals Layne (2009) stelt, in een breder historisch perspectief is dat uiteindelijk een zeer korte periode: gemeten vanaf 1991 zou de unipolariteit dan nog geen veertig of vijftig jaar hebben geduurd. Met andere woorden, niet langer dan de korte bipolaire periode. De multipolariteit had volgens Waltz meer dan driehonderd jaar geduurd. Het relativeert dan ook sterk de unipolaire stelling en hiermee ook de tegenstelling tussen unipolaristen en multipolaristen.

De relatief beperkte duur van zo een unipolariteit wordt nog duidelijker als we de vergelijking maken met de 19de eeuw. Wohlforth (1999, 2002) en Brooks en Wohlforth (2008) geven hiervoor, net als voor de Koude Oorlog, kwantitatief een momentopname. Ze hanteren merkwaardig genoeg cijfers voor de jaren 1870-1872, ter illustratie van de dominantie van Groot-Brittannië rond 1860.¹ Hiermee gaat men onder meer voorbij aan het feit dat de Duitse eenwording een belangrijke impact had op de machtsverhoudingen binnen het Europese systeem (wat de cijfers voor 1872 beïnvloedt), en vergeten ze dat Frankrijk in 1872 een herbewapeningsprogramma had opgestart. Sowieso is 1870, een oorlogsjaar voor Frankrijk en Duitsland, een ongelukkige keuze.

Maar belangrijker is dat door deze momentopnames de langetermijnevoluties verloren gaan. Zo stelt Wohlforth (1999), duidelijk geïnspireerd door het hegemonisch denken, bijvoorbeeld dat de Koude Oorlog kan vergeleken worden met een systemische oorlog die als ultieme krachtmeting tussen de grootmachten fungeert en een nieuwe dominante macht aanduidt (Wohlforth, 1999). De vraag is dan waarom hij en Brooks (Brooks & Wohlforth, 2008, Wohlforth, 1999) geen cijfers geven voor bijvoorbeeld de jaren 1820 zoals Mearsheimer (2001) ter verdediging van zijn multipolaire stelling wel doet.² Noch tans stelt Wohlforth zelf in 1999 dat we op dat ogenblik dezelfde jaren ervaring hebben met het nieuwe internationale systeem als de staatslieden van 1825 of 1955. De logische consequentie lijkt dan ook te zijn dat cijfers van 1997 best ook worden vergeleken met cijfers van het begin van de postnapoleontische periode, én vooral dat men de evolutie vanaf die datum in kaart brengt, als men voorspellingen wil maken. Zoals we gezien hebben, is het in die periode moeilijk om van een Britse dominantie in Europa te spreken, er is eerder sprake van een Brits-Russische dominantie, en dit wordt ook door Wohlforth (1999) aangehaald. Dit geldt echter uitsluitend voor het Europese systeem, én op militair vlak. Op industrieel vlak was er lange tijd ook in Europa een dominantie.

---

¹ Waarom zij dit doen, is niet duidelijk. Mogelijk heeft dit louter te maken met de onvolledigheid van gegevens voor bbp bij Maddison (1995) voor de jaren voor 1870. Brooks en Wohlforth (2008, p. 30) houden dezelfde cijfers aan als in 1999 ondanks het feit dat er meer recente gegevens van Maddison beschikbaar waren en er bovendien duidelijke (af rondings)fouten in hun berekeningen zitten. Zij geven wel een summiere vergelijking voor de jaren 1780 en 1790, louter gebaseerd op bevolkingsomvang en militair personeel. Waarom juist die jaren en die indicatoren worden gekozen, wordt niet echt gemotiveerd, maar zij tonen hun voorkeur voor militaire elementen. Overigens is het cijfer voor Duitsland in 1870 sowieso een vreemde schatting en wellicht onderschat (zie bijlage).

² Mearsheimer (2001) gebruikt geen bbp-cijfers voor de 19de eeuw en gaat enkel uit van de cijfers voor kolen- en staalproductie om industrialisering aan te duiden, aangezien COW in 2001 nog geen cijfers voor energieconsumptie gaf.

Het valt verder niet te betwijfelen dat de Britse dominantie op wereldwijd vlak vroeger begon dan 1860 en langer duurde dan 1870 zoals Wohlforth en Brooks stellen. Wijzelf spraken in dit verband van een quasiunipolariteit, en we kunnen gerust stellen dat die zelfs langer heeft geduurd dan de veertig jaar die Brooks en Wohlforth voorspellen voor de Amerikaanse unipolariteit. We verwijzen naar de cijfers inzake bbp en bevolkingsomvang die we voor het Britse Rijk in vergelijking met de Verenigde Staten in de 19de eeuw gaven (zie Tabel 20 op pagina 175). De Britse dominantie is daar duidelijk. Het relatief gewicht dat de huidige Verenigde Staten hebben ten aanzien van hun naaste concurrenten is veel kleiner. Demografisch zijn ze niet eens de sterkste staat.

Omdat men twee cijfers geeft voor de Koude Oorlog, wordt de kritiek hier wel ondervangen en ziet men bijvoorbeeld wel een relatieve afname van het Amerikaanse bbp. Echter, er worden voor de post-Koude Oorlog geen langetermijnevoluties gegeven, dit kan uiteraard niet over zulk een korte periode, maar een analyse die bijvoorbeeld de positie van China sinds 1950 bekijkt, zou hier wel op zijn plaats zijn geweest. Ook op andere vlakken wordt weinig of geen aandacht besteed aan de historische evoluties en we zullen hier in de volgende paragrafen herhaaldelijk op wijzen.

3.3 Polariteit en systeemaafbakening.

3.3.1 Wereldwijd of Europees systeem in de 19de eeuw?

De opmerking betreffende het quasiunipolaire karakter van het 19de-eeuwse wereldwijde systeem brengt ons meteen bij het onderscheid tussen polariteitsverhoudingen in het wereldwijde en het Europese of andere regionale systemen dat we in deze studie al herhaaldelijk hebben benadrukt. Wohlforth (1999) en na hem Brooks en Wohlforth (2008) maken voor de 19de eeuw de klassieke fout geen duidelijk onderscheid tussen de twee niveaus te maken.

Dat toont zich vooreerst in de opname van de Verenigde Staten in 1870 in het grootmachtsysteem. Dat is hoogst ongebruikelijk. Als Wohlforth (1999) en Brooks en Wohlforth (2008) stellen dat machtsevenwicht een cruciaal element is in polariteit, dan herinneren we er aan dat de Verenigde Staten in het Europese machtsevenwicht van de 19de eeuw geen enkele rol speelden. Tekenend is trouwens dat Wohlforth zelf in een latere analyse (2009) van de Krimoorlog, de Verenigde Staten niet in zijn machtsvergelijking betreft. De reden is evident: zij speelden tijdens de Krimoorlog geen enkel rol in de berekeningen van grootmachten, ook niet als niet-deelnemende partij, wat Pruisen en zelfs Zweden wel deden. Het is dan ook onzinnig de Verenigde Staten als een Europese grootmacht te beschouwen.

Als we naar het wereldwijde niveau gaan, dan is er al evenzeer een probleem met de opname van de Verenigde Staten in 1870. We hebben immers vastgesteld dat de Verenigde Staten het grootste deel van de 19de eeuw dient beschouwd te worden als een regionale grootmacht in (Noord-)Amerika. Het lijkt dan ook niet logisch hen te betrekken in een polariteitsanalyse anno 1870, ook niet als men deze op wereldwijd niveau zou situeren, tenzij men natuurlijk ook naar regionale dynamieken zou kijken in de 21ste eeuw, wat de auteurs niet doen.

Samengevat: de Verenigde Staten waren anno 1870 geen Europese speler, ook geen wereldwijde speler, en al helemaal niet in 1860, het jaar van het toppunt van de Britse macht, zoals Wohlforth stelt, maar waarvoor hij geen cijfers geeft.

Wohlforth haalt verder ook constant het Europese en het wereldwijde niveau door elkaar als het over de positie van Groot-Brittannië gaat. Terecht stelt hij dat Groot-Brittannië geen hegemoon was en de macht eerst met Rusland en dan met Duitsland moest delen. Maar dat is een Europees gegeven. Er was, zo hebben wij gezien, sprake van een veel grotere dominantie op wereldvlak. De paradox van het 19de-eeuwse Britse macht, dominant op wereldvlak maar slechts één van de meerdere spelers in Europa, ontgaat deze auteurs. Dit wordt ook geïllustreerd door het feit dat men cijfers hanteert die alleen betrekking hebben op Groot-Brittannië, niet op het hele Britse Rijk. Op deze basis is het niet moeilijk tot de conclusie te komen dat de huidige Amerikaanse macht veel groter is dan de Britse in de 19de eeuw. Maar dat is een uitermate scheefgetrokken vergelijking.

Alles bij elkaar genomen is hier dan ook sprake van een geografisch willekeurige systeemafbakening, maar die heeft wel zijn gevolgen. In Tabel 34 (p. 478) doen we een vergelijking over die Wohlforth (1999) maakt inzake bbp voor het jaar 1870. Voor alle grootmachten wordt het percentage van het bbp in termen van dat van Groot-Brittannië gegeven. Ter vergelijking hebben wij hier echter ook het bbp genomen als percentage van het totale Britse Rijk zoals we die berekend hebben. Vervolgens geven we de cijfers van Wohlforth voor 1997 in bbp-ppp en dollars.

We herhalen dat zulke cijfers ruw zijn en met de nodige omzichtigheid behandeld dienen te worden. Maar we zien wel dat de cijfers van Wohlforth voor 1870 een veel minder groot Brits overwicht laten zien dan deze in onze vergelijking met het Britse Rijk als geheel. De afvlakking van het Britse overwicht bij Wohlforth wordt bovendien nog versterkt door de, zoals gezegd willekeurige, opname van de Verenigde Staten in de vergelijking waarvan het bbp in 1870 even hoog was dan dat van Groot-Brittannië.

Als we daarentegen de wereldwijde cijfers van 1870 vergelijken met deze van 1997, dan is het verschil tussen de huidige Amerikaanse dominantie en de Britse veel minder groot dan men op basis van de vergelijking van Wohlforth en Brooks zou denken. Dat is zeker het geval voor de cijfers in bbp-ppp. Eigenlijk is dat de enige correcte vergelijking aangezien de cijfers van Maddison voor de 19de eeuw ook die berekeningswijze hanteren.

Nu is dit verschil in machtsverhouding juist één van de cruciale argumenten van deze auteurs ten voordele van de uniciteit van de Amerikaanse unipolariteit na de Koude Oorlog. Wereldwijde militaire uitgaven (inclusief kolonies) zijn zoals reeds gezegd niet beschikbaar. Evenmin hebben we cijfermateriaal over de Indiase koloniale troepen maar het is duidelijk dat die ook het gewicht van Groot-Brittannië aanzienlijk zouden verhogen, gezien hun relatief aandeel in de totale omvang van de troepenmacht van het Rijk.

3.3.2 Systeemafbakening, grootmachtsysteem en identificatie van grootmachten

Het tweede aspect van de systeemafbakening gaat over de vraag of men zijn analyse beperkt tot de verhoudingen tussen de grootmachten onderling (grootmachtsysteem), dan wel of men alle staten (totaal interstatelijk systeem) als referentiebasis neemt. Ook hier verschilt de benadering duidelijk van de onze. Wohlforth (1999, 2002) analyseert louter de verhoudingen binnen het grootmachtsysteem, en zijn cijfermateriaal geeft dan ook percentages van de verhoudingen tussen de grootmachten onderling.

We hebben er al op gewezen dat in dat geval de identificatie van de grootmachten een invloed krijgt op de polariteitsverhoudingen, zeker in een hiërarchisch polariteitsconcept. Niet alleen de opname van de Verenigde Staten in 1870 is hier problematisch. De vraag is ook waarom Italië, weliswaar een marginale grootmacht, niet wordt opgenomen.

Wat hier niet onder ogen wordt gezien, is dat de grootmachtstatus een complexer gegeven is dan louter materiële capaciteit. In het Europese Concert anno 1870 had Italië wel zitting, maar de Verenigde Staten niet. Deze sociale en min of meer formeel vastgelegde basis van de grootmachtstatus, die niet alleen op militaire en economische macht maar ook op rechten en plichten was gebaseerd, vormt de basis van wat men doorgaans de 19de-eeuwse multipolariteit noemt. Dat hier onderling grote machtsverschillen achter zaten, was een andere zaak.

Een verschil met onze eigen benadering is ook dat men voor de periode van de Koude Oorlog én daarna, niet spreekt over twee maar over zeven grootmachten, namelijk de P5 plus Japan en Duitsland. Ook hier kunnen vragen bij gesteld worden. Wat we hier zien is hoe de kloof tussen de formeel erkende grootmachten en de twee feitelijke supermachten die tijdens de Koude Oorlog de polariteit droegen, aanleiding geeft tot een willekeurig bepalen van wie grootmacht is en wie niet. Kan men bijvoorbeeld, zelfs in een hiërarchische definitie van polariteit (zie verder), de Duitse Bondsrepubliek in 1950 als een grootmacht beschouwen, zeker als men zoals Wohlforth en Brooks de nadruk legt op militaire macht? Het land had niet eens een leger. Het heeft weinig zin hier in alle details op in te gaan. Het doet niets af van de bipolariteit.

Doordat men verder louter de vergelijking tussen de grootmachten onderling maakt, wordt de impact van de 'supermachten' relatief veel groter dan als men, zoals wij hebben gedaan, een vergelijking maakt over het hele internationale systeem. Voor militaire cijfers maakt dit niet veel uit omdat het Russisch-Amerikaans overwicht zo groot was. Voor het bbp echter wel. Vergeten we niet dat in 1950 de Verenigde Staten volgens Maddison (2010) maar goed waren voor 27 percent van het bbp-ppp en 22 percent in 1985 (zie hoofdstuk polariteit in de Koude Oorlog). Wat bovendien helemaal niet uit dit soort vergelijking blijkt, is de relatieve opgang van landen die buiten het grootmachtsysteem vallen.

Tabel 34. Machtsverhoudingen tussen de grootmachten in de 19de eeuw, en de post-Koude Oorlog. Vergelijking met Britse Rijk in de 19de eeuw.

**Bbp als % van dit van Groot-Brittannië (Wohlforth)
en Britse Rijk in 1870**

	Volgens Wohlforth	Wereldwijd
VK/Britse Rijk	100	100
VS**	98	37
Rusland	90	31
Duitsland *	46	27
Frankrijk ***	75	27
Oostenrijk ***	6	-

**Bbp als % van dit van de Verenigde Staten in 1997 (ppp)
en US\$ volgens Wohlforth**

	bbp-ppp	bbp dollars
VS	100	100
VK	15	16
Rusland	9	5
Duitsland	22	25
Frankrijk	16	17
China	53	10
Japan	38	50

Bron: Wohlforth (1999) en eigen berekeningen op basis van Maddison (2010).

(*) Cijfers Wohlforth gebaseerd op Maddison (1995), vandaar dat Frankrijk bij Wohlforth zwaarder weegt dan Duitsland en bij ons niet. (zie bijlage voor toelichting)

(**) Wohlforth vermeldt hier 108 maar nazicht bij Maddison leert dat het hier wellicht over een zetfout gaat. Zie ter vergelijking trouwens het cijfer in Tabel 33 dat wel min of meer correct lijkt te zijn, en waar de VS en Groot-Brittannië eenzelfde aandeel hebben.

(***) Cijfer voor Franse kolonies niet beschikbaar. Duitsland had geen kolonies in 1870. Wij geven geen cijfer voor Oostenrijk wegens moeilijk te reconstitueren (zie bijlage).

Deze argumenten gelden nog veel meer wanneer men een toekomstige tendens na de Koude Oorlog wil voorspellen. Een vergelijking tussen de door Wohlforth aangeduide grootmachten maakt dat de militaire uitgaven van de Verenigde Staten in 1996 op 50 percent worden geschat terwijl ze over het gehele internationale systeem in dat jaar maar goed zijn voor 33 percent (COW, 2010b). Natuurlijk is de rest van de militaire macht enorm versnipperd, en de kloof met andere landen was op dat ogenblik enorm, maar dit cijfer nuanceert minstens het beeld van een unipolaire wereld. En hetzelfde kan gezegd worden voor het bbp. Volgens de cijfers van Maddison (2010) waren de Verenigde Staten

in 1997 goed voor 34 percent van het totale wereldwijde bbp-ppp, wat een stuk minder is dan de 40 percent die Wohlforth voor dat jaar vermeldt.¹

Eenzelfde resultaat zien we trouwens ook in de cijfers van Brooks en Wohlforth in 2008 waar ze, klaarblijkelijk als gevolg van kritiek, zowel het cijfer voor de grootmachten onderling als in percentage van het wereldwijde aandeel geven. Zo zien we dat op defensie-uitgaven in 2006 het wereldwijde cijfer voor de VS 46 percent is, wat zeer hoog is, maar op een ogenblik dat de VS twee oorlogen voert toch onder de grens van vijftig percent blijft, wat vaak als kwantitatieve drempel voor unipolariteit wordt aangehaald. Daarentegen komt men met een berekening voor de grootmachten onderling tot 65 percent (Brooks en Wohlforth, 2008, p. 29 & 31).

Bovendien, als men de toekomstige evoluties wil schetsen, is het onvoldoende een vergelijking te maken tussen de positie van de Verenigde Staten enerzijds en de erkende grootmachten plus Japan en Duitsland anderzijds, omdat dit voorbij gaat aan de mogelijke opkomst van andere spelers, of integratieprocessen.

In dit opzicht zijn er drie elementen die wij met betrekking tot grootmachten hebben geconcludeerd en die hier niet worden in rekening gebracht:

- Op zeer lange termijn is er een evolutie waar te nemen waarbij grootmachten in termen van bevolking en territorium steeds omvangrijker worden.
- Deze vaststelling is uiteraard nauw verbonden met het systeemniveau en het langzame proces van systeemintegratie. Materiële capaciteit dient altijd gelieerd te worden aan een bepaald systeemniveau. Dit maakt dat verhoudingen anders kunnen liggen op het wereldwijde en het regionale niveau.
- Bovendien hebben we op basis van de 19de eeuw aangetoond dat machtsverhoudingen anders kunnen liggen op economisch vlak als op militair vlak en dat bovendien de systeemintegratie op de twee domeinen anders kan liggen. In wezen doet deze situatie zich ook vandaag voor. Er is gedurende de laatste twintig jaar zeker sprake geweest van een grote sprong in de economische mondialisering, na een situatie waarin de twee blokken los van elkaar functioneerden. Tegelijkertijd hebben we, in navolging van Buzan & Wæver (2003) gesteld dat op veiligheidsvlak de verhouding tussen de grootmachten meer en meer zijn gedesecuriseerd en dat veiligheidsproblemen zich vooral op regionaal vlak situeren.

Deze drie elementen maken dat het bijvoorbeeld niet verantwoord is louter staten als Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland op economisch vlak in een analyse te betrekken en landen als India en Brazilië buiten beschouwing te laten.

---

¹ Wohlforth gebruikt de cijfers van Maddison (1995) voor de 19de eeuw. In onze tabel over de 19de eeuw gebruiken wij die van Bairoch, wat wellicht de verschillen verklaart. Overigens draagt ook het berekenen van het bbp in lopende dollars bij tot het machtsoverwicht van de Verenigde Staten anno 1997. Dit blijkt uit het groot verschil tussen het cijfer in bbp en het cijfer van bbp in koopkrachtpariteit, zeker voor wat China betreft. Wohlforth (1999, 2007) spreekt een duidelijke voorkeur uit voor een berekening in dollars, en stelt dat economische macht niet kan gemeten worden in bbp-ppp (zie bijlage), die voordelig is voor China.

3.3.3 Systeemaafbakening, grootmachtsysteem en verhouding tot het totale internationale systeem

Vervolgens kijken we naar de verhouding tussen het grootmachtsysteem en het totale internationale systeem en wat Wohlforth hierover zegt. We herinneren aan onze conclusie voor de 19de eeuw, dat de impact van het grootmachtsysteem op het totale internationale systeem groot was en dat bijgevolg een analyse van de internationale verhoudingen in termen van grootmachten verantwoord is. Die conclusie geldt duidelijk voor het Europese systeem. Ze is minder evident te maken voor het totale internationale systeem, omwille van het complexe proces van systeemintegratie en kolonisatie in deze periode, maar gaat wellicht toch ook in hoge mate op.

Daarentegen hebben we vastgesteld dat tijdens de Koude Oorlog de impact van de twee grootmachten op het totale internationale systeem verschilde, naargelang men enerzijds naar militaire indicatoren keek (waar het overwicht onbetwist was) of naar demografische en economische indicatoren. Wat dit laatste betreft zag men een langzame afname van het economisch gewicht van de twee supermachten, maar ook van de oude Europese machten en Japan, die Wohlforth hier ook als grootmachten beschouwt en dit zowel in de Koude Oorlog als daarna.

Opmerkelijk genoeg bevestigt Wohlforth deze tendens op één van de enige plaatsen waar hij wel aandacht heeft voor ontwikkelingen op langere termijn, namelijk in de publicatie onder redactie van Ikenberry (2002, p. 210-2). Hier vinden we een grafiek die het aandeel van de vijf grootste staten (zonder dat hij zegt over wie het gaat) in het totale internationale systeem weergeeft van 1820 tot 2000 (zie Grafiek 4 op pagina 481).

De totale machts capaciteit wordt hier gemeten aan de hand van de COW-index en militair personeel.¹ Ten gronde kunnen we Wohlforth gelijk geven, als hij stelt dat het 19de-eeuwse systeem, zowel op wereldwijd als op Europees vlak, veel minder versnipperd was dan het huidige internationale systeem. Maar de conclusies die hij hieruit trekt zijn opmerkelijk. Hij stelt dat deze versnippering enkel de machtspositie van de Verenigde Staten versterkt omdat ze hier minder gevoelig aan zouden zijn dan tweederangsgrootmachten (Wohlforth, 2002, p. 112). Dit lijkt ons echter een al te gemakkelijke redenering. Ze klopt trouwens puur abstract mathematisch niet omdat, als er een nieuwe staat toetreedt tot het grootmachtsysteem, dit ten koste gaat van alle spelers, ook van de dominante macht.

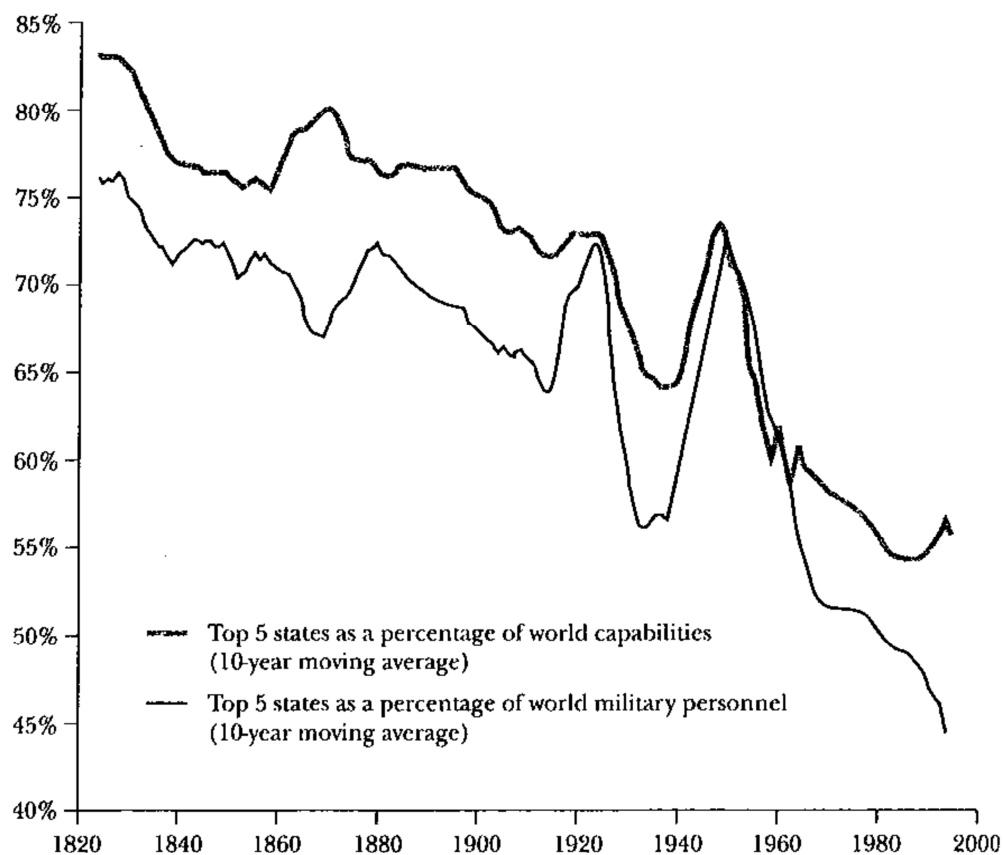
Wat de concrete evoluties sinds 1945 betreft, hebben we voor de Koude Oorlog aangeduid dat de relatieve impact van de twee supermachten op economisch vlak afnam, wat

---

¹ Omdat de gegevens van Wohlforth afkomstig zijn van COW moet met de daar gehanteerde definities van staten en de totale systeemaafbakening rekening gehouden worden. (zie onze bespreking van polariteit in de 19de eeuw en de relatie polariteit-systeemaafbakening in de status quaestionis). Verder is het niet duidelijk welke staten Wohlforth bedoelt met de top vijf. De werkwijze suggereert dat dit niet per definitie de grootmachten zijn die hij elders vermeldt. Inderdaad, in termen van militair personeel behoorde bijvoorbeeld Pakistan in 1990 tot de top vijf. (COW, 2010b) Het is ook niet duidelijk waarom Wohlforth hier een militaire indicator gebruikt die niet relevant is voor het door hem benadrukte belang van technologie en waarom hij een COW-index hanteert waarvan hij elders (1999) zegt dat hij beperkte waarde heeft.

hier verdoezeld wordt door met de vijf grootste staten te werken. Volgens de COW-index, waarop Wohlforth terecht kritiek heeft, weegt China trouwens al sinds de jaren 1990 zwaarder dan de VS. Wat hier over het hoofd wordt gezien, is niet alleen het proces van wereldwijde integratie sinds 1820, maar ook dat van dekolonisatie zoals die zich tijdens de Koude Oorlog ontwikkeld heeft. We hebben ook gezien hoe er reeds toen een langzame tendens waar te nemen was in de richting van industrialisering van landen als China, India, en in mindere mate Brazilië. Dit is uiteraard een proces dat in 1991 niet gestopt is, maar zich verder zet en vandaag wordt het groeiend economisch gewicht van de betrokken landen nog nauwelijks ontkend.

Grafiek 4 Aandeel machts capaciteit van de grootste staten (% werelddtotaal)

Bron: Wohlforth (2002, p. 112).

3.4 Machts polariteit: een hiërarchisch polariteitsconcept

Ofschoon Brooks en Wohlforth beweren dat hun polariteitsconcept geen enkele invloed heeft op hun analyse en dat hun conclusies ook zouden gelden als zij een ander concept hanteerden (Brooks & Wohlforth, 2008, p. 13; Layne, Wohlforth & Brooks, 2012), is die invloed er volgens ons wel. Met name heeft hun definitie gevolgen voor de vergelijking tussen de 19de eeuw, de Koude Oorlog en vandaag. Uit wat voorafgaat, blijkt duidelijk dat

Wohlforth en Brooks een hiërarchisch polariteitsconcept hanteren. Een systeem kan unipolair zijn, ook al zijn er meerdere ‘substantial powers’ (1999, p. 9 voetnoot 15; 2012).¹

Maar tegelijkertijd wordt benadrukt dat er een verschil bestaat tussen een (onevenwichtig) multipolair of bipolair systeem waarin één staat bijzonder sterk is enerzijds en unipolariteit anderzijds. Dat laatste veronderstelt immers ook dat er geen ‘counterbalancing’ meer mogelijk is. Wohlforth bouwt hier dus een extra drempel in, die uniek is voor de unipolair situatie en samenhangt met het machts-evenwicht (1999, p. 9). Het is deze unipolaire situatie (één polaire macht en het uitschakelen van het ‘balancing gedrag’) die zich volgens hem voordoet anno 1999 en hij zal ook in later werk bij dit standpunt blijven (Brooks & Wohlforth, 2005, 2008, 2012; Wohlforth, 2007).

Deze definitie heeft zijn gevolgen. Ze leidt ertoe dat Wohlforth weinig of geen belang hecht aan de opkomst van nieuwe grootmachten in de 21ste eeuw. Fundamenteel tasten die immers het unipolair karakter van het internationaal systeem niet aan (Wohlforth 1999, p. 36). De zwakheid van dit hiërarchisch polariteitsconcept komt verder ook naar voor in de analyse van de 19de eeuw. Zo stelt hij met betrekking tot de polariteitsverhoudingen in de 19de eeuw:

From 1815 to 1856 Britain had to share the leadership of the system with Russia, while the power gap between these two empires and France remained perilously small. Russia’s defeat in Crimea punctured its aura of power and established Britain’s uncontested primacy. (1999, p. 21)

In een bijbehorende voetnoot gaat hij nader op deze verhoudingen in en stelt:

It goes without saying that the nineteenth-century international system was perceived as multipolar, although Russia and Britain were seen as being in a class by themselves. (1999, p. 21, voetnoot 30)

Voor deze evaluatie van het begin van de 19de eeuw, die overigens niet met cijfers wordt gestaafd, baseert Wohlforth zich op Schroeder en ze werd ook door ons, voor wat Europa betreft, onderschreven. Echter, aangezien hier sprake is van ‘een klasse apart’ zou men deze situatie ook als bipolair kunnen omschrijven, zoals Schroeder zelf dat trouwens ook doet, eerder dan multipolair. Zeker als men zoals Wohlforth een hiërarchisch polariteitsconcept hanteert, lijkt dit aangewezen. Het is niet echt duidelijk waarom hij de Koude Oorlog wel bipolair beschouwt en het begin van de 19de eeuw of de late 19de eeuw (met een Duits-Brits overwicht) niet. Blijkbaar vindt hij het overwicht van de twee groten op de rest niet groot genoeg en blijft de zaak daarom multipolair.

---

¹ Wohlforth (1999) verwijst zonder verdere referentie naar Waltz voor deze omschrijving van polariteit, wat volgens ons niet correct is. Waltz hanteert een numerieke definitie van polariteit.

Hetzelfde kan gezegd worden voor het onderscheid tussen bipolariteit en multipolariteit enerzijds en unipolariteit anderzijds. Het is niet duidelijk waarom de ‘uncontested primacy’ van Groot-Brittannië na de Krimoorlog niet gezien wordt als een vorm van unipolariteit, zoals Layne (2003) dat doet. In materiële termen valt er op wereldvlak zeker iets voor te zeggen. Industrieel is dat ook in Europa zeker ook het geval.

Wat de Amerikaanse unipolariteit na 1991 en het onderscheid met de voorafgaande bipolariteit betreft: hier wordt wel een criterium ingevoerd. Het uitschakelen van het balanceringsmechanisme. Maar dan lijkt het ook logisch dat men een drempel van vijftig percent hanteert, zoals Modelski doet. Wohlforth verwijst wel naar deze drempel maar stelt tegelijkertijd dat hij mogelijk lager ligt, zonder nader te preciseren (Wohlforth, 1999, p. 32). De vraag is dan ook waar die grens dan wel ligt. Vergeet niet dat sommigen de internationale verhoudingen aan het begin van de Koude Oorlog ook als unipolair zagen. Er is verder zowel wat betreft de Koude Oorlog als wat betreft de 19de eeuw de vaststelling dat we naar gelang het machtsdomein, en al naargelang het feit of men nu al dan niet de verhoudingen op heel het internationale systeem berekent, op andere resultaten uitkomt.

Samengevat: de vraag is waar de drempel ligt tussen onevenwichtige vormen van multi- of bipolariteit enerzijds en volwaardige bi- en/of unipolariteit in een hiërarchisch concept anderzijds. Dit is volgens Layne juist één van de grote zwaktes van de analyses van Wohlforth en Brooks (2009, p. 162). Als men enerzijds met drempels werkt, en niet met een continuüm zoals we zelf hebben gedaan, en anderzijds stelt dat de unipolariteit een blijvend karakter heeft, dan is het wel belangrijk vast te leggen wanneer de drempel overschreden wordt. Al wat hierover wordt gezegd, is dat hij wellicht lager ligt dan vijftig percent. We herinneren eraan dat voor Modelski die vijftig percent wel sloeg op de militaire uitgaven over heel het systeem. Zelfs de Verenigde Staten hebben dit nooit bereikt. Over de economische verhoudingen hebben we het dan nog niet.

Het is bovendien ook de vraag waarom een onevenwichtige bipolariteit of multipolariteit met één grootmacht (Groot-Brittannië rond 1860, volgens Wohlforth en Brooks) fundamenteel andere gevolgen zou hebben dan unipolariteit. Het één ligt toch, in het hiërarchisch concept dat zij hanteren, in het verlengde van het andere. Te meer daar Brooks en Wohlforth zeggen dat de precieze definitie eigenlijk niet zo belangrijk is. Wat we hier zien is een typisch voorbeeld van de moeilijkheden die men krijgt als men hiërarchische polariteitsconcepten hanteert.

4 Historische analyses en vergelijkingen

4.1 Historische evoluties: Systeemaafbakening, grootmachtdefinities, en opkomende en regionale machten

Eén van de grote zwaktes van de analyses van Wohlforth in 1999 is dat hij geen oog heeft voor de rol van opkomende grootmachten, of voor tanende grootmachten die erin slagen hun positie te herstellen of te versterken. Hij is enkel geïnteresseerd in de toplaag, wat logisch is als men een hiërarchisch polariteitsconcept hanteert. Hij stelt letterlijk:

[R]egional and second tier competition should not be confused with balancing to restructure the system towards multipolarity. (1999, p. 36)

In later werk besteden Brooks en Wohlforth wel meer aandacht aan opkomende en regionale grootmachten. In essentie tasten deze opkomende nieuwe spelers voor hen de huidige positie van de Verenigde Staten niet aan, in tegendeel zelfs. Immers, nieuwe opkomende machten of regionale spelers zijn vooral concurrenten voor de andere grootmachten, niet voor de Verenigde Staten die vanuit hun geïsoleerde positie en gezien hun enorm overwicht niet direct concurrentie moeten vrezen (Brooks & Wohlforth, 2002, 2008; Wohlforth, 2002). Deze redenering gaat echter uit van de veronderstelling dat de nieuwe en oudere ‘gewone grootmachten’ zich per definitie in een onderlinge conflictueuze situatie bevinden. Dat is inderdaad soms het geval maar zeker niet altijd. Van de BRIC-landen onderling hebben China en India ongetwijfeld een moeilijke relatie, Rusland en India een zakelijke, en China en Rusland een relatie met een zwaar verleden maar waarbij men wel tot een bepaalde *modus vivendi* is gekomen. Brazilië, weliswaar de zwakste van de nieuwe opkomende spelers, bevindt zich in een geostrategische situatie die enige gelijkenis vertoont met de Amerikaanse: relatief geïsoleerd tussen de Atlantische Oceaan en het Amazonewoud, in een regio die gekenmerkt wordt door decennialange afwezigheid van interstatelijke gewapende conflicten. De rivaliteit met Argentinië, die een twintig jaar geleden nog relevant was, is onder meer via regionale samenwerking onder controle (Laffer, 2000). In ieder geval leert de ervaring van de laatste twintig jaar dat de relaties tussen deze opkomende machten onderling niet gedomineerd wordt door conflicten en concurrentie. Samenwerking is minstens evenzeer een deel van het verhaal.

Bovendien kunnen ook hier de evoluties van de 19de-eeuwse verhoudingen ons het één en ander leren. Hierboven hebben we de Verenigde Staten omschreven als een buiten-Europese regionale grootmacht zonder directe impact op de Europese of wereldwijde strategische verhoudingen anno 1870-1872. Hen in het grootmachtsysteem opnemen heeft vanuit deze optiek dan ook geen zin. Als er echter al één reden is om wel aandacht te hebben voor de 19de-eeuwse Verenigde Staten, dan is het juist dat het hier een opkomende regionale grootmacht betreft, in een systeem dat zich wereldwijd meer en meer integreerde. Wat het voorbeeld van de Verenigde Staten aantoont is dat zulke spelers, ook al worden ze niet erkend als grootmacht en zien ze zelfs zichzelf niet als dusdanig, kunnen uitgroeien tot wereldwijde concurrenten van de gevestigde grootmachten, of zelfs tot de sterkste staat, en dat op relatief korte termijn. Wie dus, zoals deze auteurs een ‘opkomende regionale macht’ in de analyse van de 19de eeuw betreft, moet dit ook doen voor de 21ste eeuw.

De opkomst van de Verenigde Staten in de 19de eeuw had niets te maken met vormen van ‘balancing’ gedrag, maar alles met een eigen interne economische, demografische en territoriale expansie. Dat had op langere termijn zijn effect, zonder dat men daarin per definitie een reactie tegen de Britse wereldwijde dominantie moet zien. Het is in dit verband merkwaardig dat Wohlforth (1999, 2007), die naast het machtsevenwicht ook wijst op het mechanisme van differentiële groei, zo licht over de hogere groeicijfers voor China heen gaat en niets zegt over de Amerikaanse of Duitse groeicijfers aan het einde van de 19^{de}

eeuw. Voor Wohlforth stoten zulke nieuwe machten op korte termijn niet door naar het polaire niveau en daarom tasten zij het unipolaire karakter van het huidige systeem niet aan (Wohlforth, 1999, p. 32-6). Dit is niet het verhaal dat naar voor komt uit de machtsverschuivingen aan het einde van de 19de eeuw. Het is ook niet het verhaal van de laatste vijftientig jaar. Er heerst intussen een wijdverspreide indruk dat de kans groot is dat China uitgroeit tot meer dan zomaar een doorsnee grootmacht (TNS Emnid, 2006). En ook al is het misschien al te gemakkelijk om Wohlforth vandaag te verwijten dat hij in 1999 de opkomst van nieuwe economische machten als India, Brazilië en China niet zag, andere auteurs hebben reeds decennia eerder gewezen op de mogelijkheid dat landen als China en India, met hun continentale afmetingen en demografische gewicht, konden uitgroeien tot wereldspelers eens zij hun industrialisering inzetten (Duroselle, 1979/1991a; Organski, 1968, p. 372).

Het voorbeeld van de opgang van de Verenigde Staten in de 19de eeuw nodigt dan ook uit tot enige voorzichtigheid, zo men van mening is dat opkomende mogendheden de huidige positie van de Verenigde Staten niet kunnen aantasten. Louter ter illustratie: in 1910 was het Amerikaanse bbp dubbel zo hoog als het Britse en het Duitse en zelfs vier keer het Franse (Maddison, 2010). In tegenstelling tot wat men soms denkt, ging deze groei vanaf de Spaans-Amerikaanse oorlog ook gepaard met een blijvende stijging van de defensie-uitgaven. Zij waren in 1910 weliswaar nog steeds lager dan de Britse, Duitse of Russische, maar wel hoger dan de Franse. Weliswaar was het Britse koloniale rijk veel groter dan het Amerikaanse, maar de Amerikaanse industriële productie overtrof de Britse ruimschoots en de vloot werd op korte termijn een belangrijke concurrent voor de Britse. Samengevat: eens een economische basis is gelegd, kan militaire capaciteit snel worden opgebouwd.

Het Japanse voorbeeld gaat in dezelfde richting. Of de Medji-revolutie nu al dan niet begon als een vorm van 'balancing' op langere termijn, doet zelfs niet ter zake. Het land werd een belangrijke regionale speler.

4.2 Historische evoluties in de relatie tussen systemen en subsystemen: Het voorbeeld van de 19de-eeuw

Op een vergelijkbare wijze gaat Wohlforth al te licht over tegenstellingen en competitie tussen regionale mogendheden en 'subtoppers' onder de grootmachten. Het voorbeeld van de Duitse eenwording, en tot op zekere hoogte ook de Italiaanse, is hier relevant en wordt helaas niet weergegeven in de cijfers die Wohlforth en Brooks hanteren.

Men kan het Duitsland van voor 1870 zien als een subsysteem van het Europese systeem dat geleid werd door twee mogendheden: Oostenrijk-Hongarije en Pruisen. Schroeder (1992) spreekt van een dubbele subhegemonie. Pruisen was niet meer dan een beperkte grootmacht zonder belangen buiten (Noord-)Duitsland en het Balticum en zijn bufferrol in het Rijnland. Op dezelfde wijze kan men stellen dat Italië onder Oostenrijkse dominantie stond, terwijl Sardinië-Piëmont zeker niet meer was dan een louter Italiaanse speler. Het werd zelfs niet als een grootmacht erkend. Maar zowel in Duitsland als in Italië ontwikkelde zich, zeker na 1848, een machtsstrijd om de dominante positie tussen Pruisen en Sardinië enerzijds en Oostenrijk anderzijds. Er werden allianties gesloten en er werd oor-

log gevoerd. Er werd aan economische machtsopbouw gedaan (het Zollverein) en er waren in Duitsland tegenstellingen binnen de overkoepelende instellingen, de Duitse Bond, die men probeerde naar zijn hand te zetten. Dit alles mondde uit in de Italiaanse en Duitse eenwording en een fundamentele geostrategische verschuiving in Europa. Deze evoluties hadden plaats in de periode dat Groot-Brittannië op het toppunt van zijn macht was maar het speelde er geen rol in, Frankrijk daarentegen wel. Hier hebben we typische voorbeelden van hoe competitie tussen 'regionale en tweederangsspelers' leidt tot grote veranderingen in de machtsverhoudingen.

Schroeder (1994a) stelt in zijn kritiek op Layne (1993) dat deze evoluties niets te maken hadden met 'balancing' gedrag tegen Groot-Brittannië. Het waren in hoge mate autonome processen. En dat lijkt dus in de lijn te liggen van de argumentatie van Wohlforth en Brooks. Wat Wohlforth en Brooks echter over het hoofd zien, is dat die autonome processen een uitermate belangrijke impact op de machtsverhoudingen kunnen hebben en er mee toe hebben geleid dat Pruisen van een marginale macht uitgroeide tot de belangrijkste concurrent van Groot-Brittannië in Europa. Zoals reeds gezegd, dit stond niet in de sterren geschreven, en het voorbeeld van Italië bewijst dat zelfs na een eenwording men niet per definitie uitgroeit tot een geloofwaardige grootmacht. Het valt verder ook te betwijfelen of men in de 21ste eeuw nog aan machtsuitbreiding kan doen via de annexatie van een aantal kleinere staten. Dat was trouwens zelfs in het 19de-eeuwse Europa ook enkel mogelijk in de context van een gezamenlijke nationaal-cultureel gedefinieerde identiteit. Maar wat we hier leren, is dat de competitie tussen tweederangsspelers die niets met balancing op korte termijn tegen de hegemoon te maken heeft, wel belangrijk is voor de meer algemene machtsverhoudingen.

Als we vanuit deze 19de-eeuwse ervaring iets kunnen stellen, dan is het dat militaire opbouw in Azië (India, China, Japan) mogelijk in eerste instantie niet tegen de Verenigde Staten is gericht. Onderlinge verhoudingen spelen hier mogelijk een grotere rol maar dat neemt niet weg dat die opbouw wel plaats heeft en dus machtsverschuivingen veroorzaakt.

4.3 Historische processen van integratie, desintegratie en regionale blokken

Aansluitend bij het vorige voorbeeld stappen Wohlforth en Brooks al te licht over processen van integratie maar ook van desintegratie heen. Deze evoluties kunnen leiden tot nieuwe grootmachten (Italië), tot de versterking van bestaande grootmachten (Pruisen/Duitsland) of omgekeerd tot de het verdwijnen van bepaalde staten of de neergang van bepaalde grootmachten. Door slechts één cijfer te geven, zoals Wohlforth en Brooks doen, ziet men de grote machtsontwikkeling van Pruisen/Duitsland niet. Wij hebben aangetoond dat dit te maken had met zowel het eenwordingsproces als dusdanig als met de economische ontwikkeling.

Omgekeerd zag de 19de eeuw ook één groot desintegratieproces van een rijk dat weliswaar zijn grootmachtstatus reeds lang kwijt was, maar toch nog steeds een belangrijke rol speelde: het Ottomaanse Rijk. Het Habsburgse Rijk kende dan weer enerzijds een proces van afkalving (verlies van de Italiaanse gebiedsdelen) en uitbreiding (het protectoraat over en later de annexatie van Bosnië-Herzegovina) om uiteindelijk aan het einde van de

Eerste Wereldoorlog uit elkaar te vallen. In dit laatste geval verloren de twee opvolgstaten (Oostenrijk en Hongarije) hun grootmachtstatus.

Verder was de dominantie van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog ook het gevolg van de afbrokkeling van de grote Europese koloniale rijken, meer bepaald het Franse en het Britse. Het fenomeen van de dekolonisatie speelde zich alles bij elkaar genomen af in een periode van omzeggens twintig tot vijfentwintig jaar. Tot slot waren we aan het einde van de Koude Oorlog getuige van de ineenstorting van de Sovjet-Unie die zich op enkele jaren tijd voltrok.

Naar de evaluatie van de toekomstige machts- en polariteitsverhoudingen zijn integratie- en desintegratieprocessen tegelijkertijd een belangrijk maar ook een onzeker gegeven en wel om de volgende redenen:

- Regionale integratie- en desintegratieprocessen spelen zich in praktijk vaak af op het snijvlak tussen het grootmachtsysteem en het totale interstatelijk systeem. Het gaat immers doorgaans over processen waarbij kleinere staten aansluiten bij grotere, of omgekeerd nieuwe kleinere entiteiten zonder grootmachtstatus zich afscheuren van een grotere staat, vaak een grootmacht.¹ In concreto betekent dit dat de impact van het grootmachtsysteem op het totale systeem toeneemt of in tegendeel afneemt.
- Integratie- en desintegratie kunnen soms op zeer korte termijn tot spectaculaire machtsverschuivingen leiden. Dat geldt zeker voor de Duitse en Italiaanse eenwording maar ook voor de uiteindelijke implosie van het Habsburgse Rijk en uiteraard voor de val van de Sovjet-Unie. Daartegenover gaan ze soms ook zeer langzaam, zoals het geval was met de afbrokkeling van het Ottomaanse rijk dat zich in feite over meerdere eeuwen uitspreidde.
- Als gevolg van het voorgaande elementen werden sommige van deze gevallen lang vooraf voorspeld, andere helemaal niet. Gedurende heel de 19de eeuw vormde de mogelijke en zelfs waarschijnlijk geachte ineenstorting van het Ottomaanse Rijk een hoofdbreker voor de Europese staatslieden, al duurde het proces uiteindelijk nog veel langer dan gedacht. Het Duitse en het Italiaanse nationalisme waren algemeen gekende gegevens in de eerste helft van de 19de eeuw. De specifieke wijze waarop deze eenwording tot stand kwam was wellicht onverwacht, maar van de mogelijkheid was men zich wel degelijk bewust en er waren ook voor de jaren 1859-1870 reeds pogingen ondernomen om tot een eenwording te komen. In Duitsland bestonden met de Duitse Bond, en het Zollverein bovendien vormen van bovenstatelijke politieke, militaire en economische samenwerking. Tegelijk waren er ook krachten die zich tegen de tendensen van integratie of desintegratie verzetten. Het particularisme en anti-Pruisische stromingen in de Zuid-Duitse staten, (Blackbourn, 2003; Rich, 1992, p. 209-10; Schroeder, 2004b) zijn hier voorbeelden van. De conservatieve monarchieën in Duitsland en Italië die voor hun voortbestaan vochten, of de hervormers binnen Oostenrijk-Hongarije en het Ottomaanse Rijk, die naar een

---

¹ We laten hier voor de eenvoud integratie- en desintegratieprocessen bij niet-grootmachten buiten beschouwing. In het 19de-eeuwse Europese systeem kunnen we hierbij denken aan de splitsing van het Koninkrijk der Nederlanden (1830), de vreedzame onafhankelijkheid van Noorwegen (1905), of de vereniging van de twee Donauvorstendommen tot Roemenië, dat laatste tegelijkertijd een proces van desintegratie en integratie. In de post-Koude Oorlog zijn de Tsjecho-Slowaakse en Joegoslavische desintegratie belangrijke voorbeelden.

nieuw model voor hun rijk zochten, zijn er andere. De uitkomst van deze tegengestelde bewegingen lag niet vooraf vast.

Haast niemand heeft daarentegen het uiteenvallen van de Sovjet-Unie zien aankomen, maar in dit geval hadden we te maken met één van de meest gesloten samenlevingen uit de moderne geschiedenis. Zoals Gaddis (2001, p. 316-17) terecht opmerkt, is het in deze omstandigheden niet verwonderlijk dat noch de sovjetologen noch internationale analisten de implosie hebben voorspeld.¹

Juist omdat integratie- en desintegratieprocessen deels interne processen zijn, liggen voorspellingen op dit vlak ook buiten het terrein van de Internationale Betrekkingen. Dit is zelf het geval als men louter in termen van materiële capaciteit denkt. Het leert ons dat interne evoluties grote gevolgen kunnen hebben op het internationale systeem, en integratieprocessen (die fundamenteel interstatelijk zijn) hebben dat des te meer omdat zij nieuwe grootmachten kunnen creëren.

- Tot slot heeft onze bespreking van de Europese Unie als grootmacht, en van het Franse beleid ter zake, aangetoond dat integratieprocessen complexe gegevens zijn omdat grootmachtidentiteiten botsen met die van kleine staten.

Om bij dit laatste voorbeeld te blijven: Het is bedenkelijk dat Wohlforth en Brooks, en met hun de meeste unipolaristen geen aandacht hebben voor de Europese Unie, in de huidige context de belangrijkste kandidaat om via een proces van integratie een grootmacht te worden. Dit heeft uiteraard te maken met een bepaalde vooringenomenheid bij de realisten die de natiestaat als centrale actor in het internationaal systeem zien. De Europese Unie valt niet in deze categorie en wordt louter behandeld als een internationale organisatie waarvan de dynamiek uiteindelijk bepaald wordt door de verhoudingen tussen de lidstaten en de relatie tot andere staten.

Zoals reeds gezegd, is het niet per definitie zo dat de Europese Unie zich ontwikkelt tot een soort Verenigde Staten van Europa. De analogie met de Duitse eenwording die wij hierboven schetsten mag zeker niet te ver worden doorgedreven. Maar wat de geschiedenis van de 19de eeuw ons wel leert, is dat men minstens rekening moet houden met de mogelijke gevolgen van (des)integratieprocessen, zeker als men een evolutie in die richting ziet. Als er in de 19de eeuw al één grote fout is gemaakt door beleidsmakers allerhande, dan is het wel dat men de geostrategische gevolgen van de Duitse vereniging niet juist

---

¹ Gaddis vergelijkt de Sovjet-Unie met een dinosaurus: groot en langs buiten zwaar gepantserd maar in zijn ingewanden dodelijk ziek. Hij gaat er dus impliciet van uit dat de oorzaken van de Sovjet ondergang intern waren. Jervis (2009) stelt in tegendeel dat, achteraf gezien, de ineenstorting van de Sovjet-Unie het logisch gevolg is van de structuralistische stelling dat er onder bipolariteit enkel 'internal balancing' mogelijk is. Concreet betekent dit een wapenwedloop. De bipolariteit eindigt dan doordat één van de twee grootmachten niet langer in staat is die wapenwedloop te volgen. Op deze wijze is de overwinning van één partij in de Koude Oorlog doordat de andere verdwijnt, een logisch gevolg van de bipolaire kenmerken van het systeem en had men dit dus moeten voorzien. Het is nog maar de vraag of deze redenering klopt. Ze veronderstelt dat bipolariteit onvermijdelijk tot een wapenwedloop leidt, zonder dat het daadwerkelijk tot een gewapend conflict komt. Deze situatie hangt niet per definitie samen met bipolariteit. Deze visie lijkt dan ook sterk beïnvloed door de situatie van de Koude Oorlog en is een bevestiging van de evaluatie dat de Verenigde Staten de Koude Oorlog hebben gewonnen.

heeft beoordeeld. Dat geldt voor Napoleon III maar ook voor een aantal Britse beleids-makers.

De evaluatie van de EU is meteen ook één van de belangrijkste verschilpunten tussen unipolaristen en multipolaristen. Deze laatsten zien in hun analyses meestal de EU wel als grootmacht. Voorspellingen ter zake zijn moeilijk maar de oefening moet wel gemaakt worden. Louter ter illustratie doen we hier de oefening van Wohlforth en Brooks over met de EU als geïntegreerde actor, waarbij de EU in 2007 dus groter is dan in 1997, terwijl we dezelfde selectie hanteren wat de andere grootmachten betreft.

Tabel 35. Machtsverdeling tussen de grootmachten na de Koude Oorlog met de EU als geïntegreerde actor.

	1997			2007		
	bbp US\$	bbp-ppp	Militaire uitgaven	bbp US\$	bbp-ppp	Militaire uitgaven
VS	37	34	47	35	30	58
Japan	19	13	7	11	9	4
Rusland	2	3	11	3	4	3
China	4	18	6	9	27	5
Europese Unie	38	32	29	42	30	30

Bronnen: Militaire uitgaven COW (2010b). bbp-ppp Maddison (2010), bbp US\$: World Bank (2010)

Wat we hier zien is dat inzake bbp, in zowel 1997 als 2007, de Verenigde Staten en de Europese Unie ongeveer op gelijke hoogte staan, terwijl het verschil tussen de Verenigde Staten en de tweede, in casu de EU, op militair vlak in 1997 veel minder groot is dan in Wohlforths berekening. Het Amerikaanse cijfer voor de militaire uitgaven in 2007 wordt trouwens verhoogd door de oorlogen in Irak en Afghanistan. Op de drie indicatoren is het EU aandeel bovendien hoger dan de optelsom van Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië.¹

Uiteraard is dit een intellectuele oefening met, zeker voor de militaire uitgaven, slechts een beperkte band met de realiteit. Wohlforth heeft gelijk als hij stelt dat de EU op militair vlak geen geïntegreerde actor was in 1997 en de mate dat hij dat wel was in 2007 is uiteindelijk uitermate beperkt. De realiteit is echter op economisch en handelsvlak een ander gegeven. Europa weegt hier meer dan Frankrijk of Duitsland, al was het maar enkel omwille van de omvang van zijn bevolking en zijn markt die veel groter is dan in de jaren 1960 of 1970. In ieder geval tonen zowel de militaire als de economisch gegevens aan dat de Europese Unie minstens een belangrijke potentiële macht heeft die men in een analyse niet over het hoofd mag zien. Het toont aan dat ook vandaag territoriale uitbreiding, weliswaar onder de vorm van integratie, naast interne militaire en economische (her)opbouw nog een element van machtsuitbreiding kan zijn. In de mate dat men macht contextualiseert.

¹ Uiteraard lijdt ook deze tabel aan de vertekeningen als gevolg van het louter bekijken van de machtsverhoudingen tussen de grootmachten onderling.

seert kan men echter wel een grootmacht zijn op economisch vlak en niet op militair vlak, en dus ook tot andere polariteitsverhoudingen komen.

4.4 Historische evoluties en types van actoren

Maar tegelijkertijd leert het voorbeeld van de Europese Unie ons dat dit soort machtsopbouw via regionale integratie ook een complex gegeven is waarvan de uitkomst moeilijk te voorspellen is. In de Franse multipolaire visie krijgen we een wereld waarin grootmachten-natiestaten en grote regionale blokken naast elkaar bestaan, maar elk wel dragende polen worden van de multipolariteit. Los van de vraag of dit in het algemeen een realistische toekomstverwachting is – het is niet evident dat het Europese model zomaar elders kan worden overgeplant – hebben we dan wel te maken met een nieuw soort spelers. De Europese Unie is hier het meest vergevorderde voorbeeld van. Maar net zomin als de macht van het Britse Rijk in het keurslijf van de natiestaat kan gedwongen worden, geldt dit voor spelers als de EU: een sterke speler op een bepaald domein, een zwakke op een andere, met een ingewikkeld besluitvormingsspel en tegengestelde belangen van de lidstaten op de achtergrond. De aanwezigheid van dit soort spelers maakt de internationale verhoudingen dan ook veel complexer en moeilijker in polariteitstermen te vatten.

4.5 Historische vergelijkingen en technologische ontwikkelingen

Vervolgens willen we het nog hebben over technologische ontwikkelingen. Wohlforth (1999) argumenteert dat de Verenigde Staten een dusdanig overwicht hebben op technologisch vlak dat het onmogelijk is dat de andere staten hen op korte of middellange termijn bijbenen. Zoals we verder zullen zien, kijkt hij hierbij vooral naar militaire technologie, maar ook breder acht hij het technologisch overwicht van de Amerikaanse economie niet te overkomen. Wohlforth verzet zich hierbij tegen het gebruik van ijzer- en staalproductie als economische indicator, zoals dat door het Correlaties of War Project gebeurt omdat zij vandaag geen relevante indicator zijn van spitstechnologie. Hij gebruikt dan ook andere indicatoren: bbp/capita, hightech productie, indicatoren voor onderzoek en ontwikkeling, etc.

Deze kritiek is zeker terecht (zie bijlage) maar we moeten tegelijkertijd ook opmerken dat dat in de eerste decennia na 1815 ijzerproductie zeker een spitstechnologie was en hier was het Britse overwicht minstens tot 1885 duidelijk. De echte doorbraak van de ijzer- en staalproductie komt zelfs een stuk later dan 1815. Bovendien is de door het Correlaties of War Project gehanteerde indicator van energieconsumptie een algemene graadmeter van industrialisering (denken we aan de oudere textielindustrie). Er is dus sprake van een periode van minstens zestig jaar waarin zowel de wereldwijde als Europese dominantie van Groot-Brittannië inzake spitstechnologie onbetwist was, waarna die vervolgens op een paar decennia verdwijnt. Dit heeft te maken met het feit dat andere landen die ondertussen veralgemeende technologieën hebben overgenomen, en sommigen sterker blijken te staan in andere nieuwe technologieën (bijvoorbeeld de chemische industrie).

Dit maakt dat een correcte vergelijking er één is tussen ijzer- en staalindustrie in de 19de eeuw en huidige spitssectoren. Het Britse voorbeeld leert dat het technologisch overwicht

van de Verenigde Staten op het vlak van informatica niet per definitie blijvend is. Het is onvermijdelijk dat dit soort technologieën zich verspreidt en men mag ervan uitgaan dat dit minstens zo snel, zo niet sneller gebeurt dan in de 19de eeuw. Juist op het vlak van informaticatechnologie valt het op hoe snel de evoluties kunnen zijn. Zo vermeldt Wohlforth (1999) dat de Verenigde Staten 407 personal computers per 10.000 inwoners hebben in 1997. De tweede in de rij, Duitsland heeft er 255 en China slechts 6 per 10.000 inwoners. Kijken we daarentegen naar recente cijfers van de Wereldbank voor internetgebruik – personal computers zijn blijkbaar niet meer relevant – dan zien we de enorme evolutie die zich op dit vlak over de laatste twintig jaar heeft voorgedaan (zie Tabel 36 op p. 492). Ze is dusdanig dat men eigenlijk vandaag nog nauwelijks kan spreken van een spitstechnologie, en al helemaal niet van een Amerikaans overwicht. De dekkingsgraad is trouwens in een aantal Europese landen hoger dan in de Verenigde Staten. De groei van het aantal Chinese gebruikers is, ondanks het lagere relatief niveau, nog rondt spectaculair. Het betekent dat er in absolute cijfers veel meer Chinese dan Amerikaanse gebruikers zijn.

Wellicht geven niet alle technologische innovaties hetzelfde beeld, maar er lijkt geen reden te zijn om te denken dat het overwicht van de Verenigde Staten inzake informatietechnologieën op langere termijn een blijvend karakter zou hebben, bijvoorbeeld omwille van de uniciteit van zijn maatschappelijk en politiek systeem dat open informatieverwerking zou bevorderen, zoals Nye (2002) beweert. Andere indicatoren wijzen in ieder geval in dezelfde richting. Het Amerikaanse cijfer van het aantal onderzoekers per miljoen inwoners (zie Tabel 38) is niet alleen niet zo hoog als het Japanse of het Finse, maar het verbergt ook dat de Chinese bevolking meer dan vier maal zo groot is als de Amerikaanse. Bijgevolg werken er in China vandaag wellicht ongeveer even veel mensen in onderzoek en ontwikkeling als in de VS.

Ook het percentage van het bbp dat in de VS gespendeerd wordt aan onderzoek en ontwikkeling is hoog, maar al jaren lager dan in Japan (zie Tabel 37). Dat neemt niet weg dat hier wel een technologisch overwicht blijkt, aangezien de Amerikaanse economie groter is dan de Japanse. Geïntegreerde cijfers voor de Europese Unie ontbreken, maar gezien de versnippering en de grote onderlinge verschillen, bevestigt dit op dit punt het feitelijk Amerikaanse overwicht. Wel valt ook hier vooral op dat China met een sterk groeiende economie (weliswaar vertrekkende van een veel lager niveau) er toch nog in slaagt dit aandeel op tien jaar tijd (1997-2007) meer dan te verdubbelen.

Samengevat: zo de Verenigde Staten zeker nog steeds een technologisch voordeel hebben ten aanzien van een concurrent als China, kan men niet onverkort stellen dat dit per definitie een blijvend gegeven is. Ook in de 19de eeuw kon een opkomende mogendheid als Duitsland aanvankelijk gebruik maken van bestaande technologie om de concurrentie aan te gaan, terwijl het later, mede door zijn topuniversiteiten én zijn sterk onderwijs, de leidende industriële mogendheid in Europa werd (Hobsbawm, 1994; Kennedy, 1980).

Dit laatste voorbeeld brengt ons meteen op een tweede punt. Ook al staat China misschien technologisch niet aan de spits, dit wil niet zeggen dat het op economisch vlak niet steeds belangrijker wordt. Spitstechnologie is noch op economisch, noch op militair vlak een absolute noodzaak om tot de belangrijkste spelers te behoren. Het gewicht van een economie kan, eens men het stadium van het pure overleven heeft verlaten, zeker ook spelen.

Tabel 36. Aantal internetgebruikers per 100 personen.

	1992	1997	2002	2007	2012
VS	1,7	22	59	75	81
Japan	0,1	9	47	74	79
Rusland	0	0	4	25	53
Brazilië	0	1	9	31	50
Turkije		0	11	29	45
China		0	5	16	42
Mexico	0	1	12	21	38
Indonesië		0	2	6	15
India	0	0	2	4	13
Zweden	1,5	24	71	82	94
Duitsland	0,4	7	49	75	84
Roemenië		0	7	28	50

Tabel 37. % onderzoek en ontwikkeling van de bbp.

	1997	2002	2007
Japan	2,8	3,1	3,5
VS	2,6	2,6	2,7
China	0,6	1,1	1,4
Rusland	1,0	1,2	1,1
Brazilië		1,0	1,1
India	0,7	0,7	0,8
Turkije	0,5	0,5	0,7
Mexico	0,3	0,4	0,4
Finland	2,7	3,4	3,5
Duitsland	2,2	2,5	2,5
Bulgarije	0,5	0,5	0,5

Bron: (voor beide tabellen) World Bank (2014). Globale cijfers voor de EU ontbreken, we geven daarom telkens het hoogste, het laagste en het cijfer voor de grootste economie, Duitsland.

Tabel 38. Aantal personen in onderzoek en ontwikkeling (per miljoen inwoners)

	1996	2001	2006	2011
Japan	4947	5184	5387	
Verenigde Staten		4592	4700	
Rusland	3788	3460	3231	3120
China	439	577	923	963
Turkije	304	354	622	
Brazilië		440	597	
Mexico	204	222	323	386
Indonesië		202		
India	153			
Duitsland	2760	3163	3342	
Finland		7110	7671	7422
Roemenië	1326	884	862	737

Bron: (World Bank, 2014). Globale cijfers voor de EU ontbreken, we geven daarom telkens het hoogste en het laagste cijfers, en het cijfer voor de grootste economie, Duitsland.

We hebben erop gewezen dat de modernisering van de Franse landbouw in de 19de eeuw vaak wordt onderschat. Niets belet opkomende mogendheden, met hun grote bevolking, hun macht in eerste instantie te baseren op het overnemen van algemeen verspreide technologie.

Verder is het belangrijk het technologisch-militair overwicht van de Verenigde Staten in de juiste context te plaatsen. Op geen enkel domein is het Amerikaanse technologisch overwicht zo groot als op militair vlak. Wohlforth (1999) wijst er hierbij op dat het Britse industriële overwicht zich situeerde in de periode voor ze werkelijk haar militaire toepassing vond. Daarom is dat overwicht voor hem militair minder relevant. We kunnen hierbij opmerken dat militair onderzoek een van de enige manieren is waarop in de Verenigde Staten het sponsoren van onderzoek door de overheid wordt aanvaard (Lieven, 2012). Dit verklaart mede de hoge uitgaven. Maar desondanks blijft de militair-technologische kloof inderdaad één van de grote verschillen tussen de Verenigde Staten en potentiële concurrenten, een kloof die op het eerste gezicht niet snel te overbruggen valt.

Ook hier is echter enige voorzichtigheid geboden. De snelheid waarmee de Sovjet-Unie in staat is gebleken zich, omzeggens uit het niets, van een kernwapen te voorzien, zegt genoeg. Zeker was het kernwapenarsenaal lange tijd technologisch inferieur aan het Amerikaanse, maar het voorbeeld toont wel aan dat ook een minder rijke grootmacht in staat is een redelijk niveau te halen in nieuwe militaire technologieën. Bovendien moet ook steeds nog bewezen worden dat dit hoogtechnologisch niveau in concrete situaties altijd even relevant is. Het minste dat men hierover kan zeggen, is dat de resultaten (zie de Golfoorlog van 1991, en de meer recente oorlogen in Irak en Afghanistan) op zijn minst gemengd zijn (Lieven, 2012). Christensen (2001) stelt dat het voor China niet nodig is om een volledige inhaalbeweging ten aanzien van de Verenigde Staten te maken en technolo-

gisch op gelijke voet te komen. Een combinatie van de juiste militaire tactiek en een relatief beperkte militaire opbouw en modernisering, is al voldoende om een dominante positie in Azië te verwerven, aldus Christensen.

4.6 Historische vergelijkingen: unipolariteit, Britse en Amerikaanse hegemonie

Verder vinden we bij Wohlforth (1999) een vreemde vergelijking tussen de Britse positie in de 19de eeuw en de Amerikaanse in de 21ste eeuw. Hij inspireert zich op de hegemonische traditie om te stellen dat de 21ste eeuw gekenmerkt zal worden door de afwezigheid van conflicten. We kunnen voor hem dan ook met recht en rede spreken van een 'Pax Americana'. Volgend citaat vergelijkt deze met de situatie in de 19de eeuw en de Koude Oorlog:

The nineteenth century was not a 'Pax Britannica'. From 1815 to 1853 it was a Pax Britannica et Russica; from 1853 to 1871, it was not a Pax of any kind; and from 1871 to 1914, it was a Pax Britannica et Germanica. Similarly, the Cold War was not a Pax Americana, but a Pax Americana et Sovietica. Now the ambiguity is gone. One power is lonely at the top. (Wohlforth, 1999, p. 39)

Wohlforth verklaart helemaal niet hoe het komt dat de decennia tussen 1850 en 1871, die hij zelf als het hoogtepunt van de Britse macht beschouwt, tegelijkertijd veel minder stabiel waren dan de Brits-Russische dominantie ervoor of de Brits-Duitse later. De kritiek van Schroeder op Layne, is hier ook geldig. Groot-Brittannië speelde op het toppunt van zijn macht nauwelijks een rol in de Europese ontwikkelingen (zie onze bespreking op pagina 206 tot 209). Immers, ook al stelt Wohlforth dat de situatie in de 19de eeuw, in essentie multipolair bleef, men kan toch verwachten dat een periode met onevenwichtige multipolariteit en een overwicht van één macht, een grotere stabiliteit vertoont dan één met twee dominante machten. Dat is dus niet het geval, maar Wohlforth gaat hier niet verder op in.

Minstens zo belangrijk is echter dat het bovenstaande citaat in feite de hegemonische theorieën en de rol die de dominante macht daar speelt, ondergraaft. Immers, noch in de 19de eeuw, noch in de 20ste eeuw is er volgens Wohlforth echt sprake van Britse of Amerikaanse hegemonie en de daaruit volgende orde. Dit maakt dat de twee klassieke en best gedocumenteerde historische gevallen waarop de hegemonische traditie gebaseerd is, voor Wohlforth wegvallen. De vraag is dan ook op welke feitelijke gegevens hij zich nog steunt om zijn theoretische stellingen over de unipolaire stabiliteit te ondersteunen. Russett heeft die kritiek in 1985 al geformuleerd met betrekking tot de hegemonische stabiliteitstheorie zelf, die zich in feite ook vooral baseert op de Amerikaanse hegemonie (in de westerse wereld) na Wereldoorlog II. Hij merkte hierbij het volgende op:

[A]s Timothy McKeown and Keohane have argued, one should have important reservations about the "supposed hegemonic leadership" of 19th century Britain and must wonder whether Britain was hegemonic in any meaningful sense. One can al-

so have reservations about the scientific status of a theory derived in large part from a single case and attempting to explain behavior in that same case. (1985, p. 214)¹

Hetzelfde kan hier gezegd worden voor de analyse van Wohlforth en Brooks. Wohlforth stelt dat de Koude Oorlog was gebaseerd op een Pax Americana-Sovietica, en Brooks en Wohlforth (2008, p. 4-5) bevestigen dat de Amerikaanse unipolariteit historisch uniek is. Bijgevolg is het enige geval dat hun thesis over de gevolgen van unipolariteit/hegemonie ondersteunt en een verklaring kan bieden voor de internationale verhoudingen in de post-Koude Oorlog, de Amerikaanse dominantie in die post-Koude Oorlog zelf. Afgezien van de vraag of die dominantie een correcte interpretatie is van de huidige wereldverhoudingen, kunnen we minstens vaststellen dat er hier op een zeer smalle empirische basis algemene conclusies getrokken worden naar de gevolgen van unipolariteit. Aan dit euvel lijden vele unipolaire analyses die uitgaan van de unieke situatie na de Koude Oorlog.

Verder hebben we er al op gewezen dat de Britse machtspositie op wereldvlak veel groter was dan deze in Europa. De gehanteerde cijfers verdoezelen dit. Ook hebben we het probleem aangekaart van de complexiteit van het 'Britse systeem' met zijn vier verschillende pijlers: het Britse commerciële en industriële moederland in Europa met zijn zeemacht; het Indische subimperium en bijhorende invloedssfeer in Azië; de 'white dominions'; en het uitgebreide niet te definiëren netwerk van handelsbelangen en investeringen. De Amerikaanse macht is daarentegen gevestigd op slechts twee van de vier pijlers: namelijk de eigen Amerikaanse economie, territorium en bevolking (weliswaar veel groter dan de Britse) én het wereldwijde netwerk van handels –en financiële belangen, aangevuld met een netwerk van Amerikaanse militaire bases (wat niet hetzelfde is als een basis in een kolonie). Dit maakt de machtsbasis van beide moeilijk vergelijkbaar maar het is zeker niet zo dat de Britse macht hier per definitie als de kleinste uitkomt (Hobsbawm, 2008).

Eerder moeten we uit de Britse positie de conclusie trekken dat er geen evidente overgang is tussen een wereldwijde dominantie en een dominantie in één specifieke regio, zeker niet als zich in die regio andere grote spelers bevinden. De Verenigde Staten zijn volgens Wohlforth anno 1999 de enige staat met een wereldwijde militaire projectiecapaciteit. Los van het feit of ze nu werkelijk de enige zijn – ook Groot-Brittannië en Frankrijk hebben ook nog een, weliswaar beperkte capaciteit, Frankrijk heeft een traditie van interventie uitgebouwd terwijl landen als India en China, en zelf Brazilië pogen minstens hun diepzeevloot uit te bouwen – is er inderdaad een verpletterend Amerikaanse overwicht op dit vlak. Zij hebben de 'command of the commons': een overwicht op zee, in de lucht en inzake militaire toepassingen in de ruimte (Posen, 2003). Maar die unieke wereldwijde projectiecapaciteit bestond ook bij de Britten, die best in staat waren via kanoneerbootdiplomatie (het equivalent van gerichte bombardementen met kruisraketten) of regelrechte interventies met inzet van landingstroepen, op te treden tegen spelers met een veel lager technologisch niveau. Dat belette echter niet dat hun capaciteit beperkt was als het erop

---

¹ Russett verwijst hier naar McKeown (1983) en Keohane (2005, oorspronkelijk verschenen in 1984) die beide vragen stellen bij de Britse hegemonie in de 19de eeuw.

aan kwam op te treden tegen werkelijk grote spelers met een hoger technologisch niveau, zoals dat meer bepaald in Europa het geval was.

Dit doet vragen rijzen naar de Amerikaanse capaciteit om op unilaterale basis een rol te spelen in regio's waar zich andere grote spelers bevinden die daar essentiële belangen hebben. Het is één ding om, met hooguit gemengd succes een einde te maken aan het regime van Saddam Hoessein, of met uiteindelijk beperkt succes, een oorlog te voeren tegen de Taliban. Eenzijdig optreden in een kwestie als Taiwan is echter iets anders, ondanks het machtsverschil tussen China en de VS.

5 Machtsdefinitie: militaire capaciteit als ultiem criterium

Bij dit alles moeten we vaststellen dat Wohlforth en Brooks vooral de nadruk leggen op militaire macht. Dat is voor hen uiteindelijk de enige vorm van macht die werkelijk telt (Sheehan, 2007). Dat blijkt al uit de openingszin van Wohlforth (1999) die stelt dat de bipolariteit het veiligheidsbeleid van de grootmachten tijdens de Koude Oorlog vorm gaf. Ook in de studie van Brooks & Wohlforth (2008) gaat het uiteindelijk over de vraag of andere staten een tegenwicht kunnen bieden tegen een Amerikaans veiligheidsbeleid. Een unipolair systeem wordt er omschreven als een systeem dat maar één staat telt die in staat is een belangrijke politiek-militaire actie op te zetten om het even waar in het systeem. Dit veronderstelt een dominantie in alle relevante machtscategorieën, maar uiteindelijk gaat het over militaire actie en alleen de Verenigde Staten is hiertoe in staat op een wereldwijde schaal (2008, p. 13).

Economische ontwikkeling blijkt voor de analyses van Wohlforth en Brooks enkel relevant te zijn als een basis voor de opbouw van militaire capaciteit. Dat blijkt vooral in de latere werken. Terwijl Wohlforth in 1999 nog aandacht besteedt aan de evolutie van het bbp, en zich later druk maakt over het feit dat het bbp-ppp een verkeerde graadmeter zou zijn voor het meten van economische macht (2007), stellen Wohlforth en Brooks in 2012 onverkort dat bbp helemaal niet relevant is voor het meten van macht (Layne, Wohlforth & Brooks, 2012). Naarmate de economische opkomst van China dus meer en meer evident wordt, wordt economische macht voor deze auteurs blijkbaar minder belangrijk.

Ook technologische vernieuwing is voor deze auteurs enkel relevant in haar militaire toepassing en in dit opzicht hebben de Verenigde Staten een enorme voorsprong. Verder argumenteren ze dat de economische interdependentie (mondialisering) niet in het nadeel van de Verenigde Staten speelt, in tegendeel. Andere staten zijn hierbij meer afhankelijk van de Verenigde Staten dan de Verenigde Staten van hen. Het maakt dat er geen sprake is van economische afhankelijkheid die een rem zou vormen op het veiligheidsbeleid van de Verenigde Staten (Brooks & Wohlforth, 2008). Het minste wat men hier kan zeggen is dat dit ingaat tegen het algemeen verspreide idee dat zich financieel-economisch een wederzijdse Chinees-Amerikaanse afhankelijkheid heeft ontwikkeld.

Samenvattend kunnen we stellen dat Brooks en Wohlforth polariteit in militaire en veiligheidstermen definiëren. Economische macht wordt slechts relevant geacht in de mate dat

zij bijdraagt tot de militaire macht of deze eventueel beperkt, wat echter, wat de Verenigde Staten betreft, niet het geval is.

5.1 Militaire macht: materiële capaciteit

Wohlforth en Brooks staan niet alleen in deze benadering. De focus op militaire zaken is nu eenmaal typisch voor de neorealistische traditie en het unipolarisme. Economische macht is louter de basis voor militaire macht. In onze verdere bespreking en kritiek focussen we daarom zelf ook op militaire macht en veiligheid. Het neemt niet weg dat deze nadruk op militaire macht, de relevantie van het polariteitsdenken beperkt in een tijdperk, waarin economische ontwikkeling één van de belangrijkste doelstellingen van staten is. Bovendien wordt die militaire macht gedefinieerd in militaire capaciteit.

5.1.1 De onmogelijkheid van balancing?

In het unipolariteitsconcept van Wohlforth en Brooks staat ‘balancing’ centraal. Unipolariteit is een situatie waarin balancing onmogelijk wordt omdat er een te grote concentratie van macht is bij één staat. Blijft uiteraard de vraag of we vandaag inderdaad in dit soort situatie zitten. Wanneer we het hier even over puur militair balancing hebben, lijkt Buzan alvast niet overtuigd dat dit volledig onmogelijk zou zijn. En dat is juist voor hem ook een argument om niet van unipolariteit te spreken. Hij zegt hierover het volgende:

Given the disparity of capability, role and status between the US as sole superpower and the group of great powers, the system clearly cannot be described as multipolar. Just as obviously, the US is nowhere near powerful enough to have eliminated the possibility of great power balancing, let alone to transform the international system from anarchy to hierarchy. If all great powers aligned against it, that coalition would hugely outrank the US in all resources except immediately available high tech military capability. If this is unipolarity, than it's a far weaker construction of it than anything envisaged by Waltz's theory (Buzan, 2004a, p. 87).

Buzans evaluatie van de machtsverhoudingen verschilt dus duidelijk van die van Wohlforth en Brooks. Volgens hem is balancing nog wel mogelijk, en is de Amerikaanse militaire macht alleen op vlak van kant-en-klare spits technologie werkelijk dominant. Jervis (2009) doet dezelfde vaststelling. Voor hem zou er al sprake zijn van bipolariteit als de Europese Unie zich werkelijk militair zou verenigen. Schweller (2011) wijst erop dat elke combinatie van China met een andere grootmacht tot een machtsevenwicht zou leiden.

Wohlforth en Brooks zouden hier wellicht twee dingen op antwoorden. Vooreerst is er hun nadruk op individuele materiële macht van staten, en hechten zij weinig belang aan coalities, die voor hen geen structureel gegeven zijn. Dit is de facto een sterke reductie van de theorie van het machtsevenwicht, waarin het sluiten van coalities tegen de grootste macht toch een essentieel gegeven is. ‘External balancing’ lijkt voor hen niet te bestaan. Dat men zich hierbij inspireert op de waltziaanse interpretatie van de Koude Oorlog (1964), is nogal duidelijk. Clusterpolariteit is voor hen niet relevant.

Bovendien, zo stellen zij, en dit is zeker duidelijk in hun evaluatie van de SCO, is er in praktijk geen sprake van allianties die daadwerkelijk aan 'balancing' tegen de Verenigd Staten doen. Los van het feit of dit nu al dan niet het geval is, maken Buzan en Jervis echter eerder een theoretisch punt: balancing via allianties zou mogelijk kunnen zijn en dus is er vanuit puur materieel oogpunt (en dat is wat Wohlforth en Brooks voortdurend benadrukken) geen sprake van unipolariteit.

Buzan baseert zich hiervoor op zijn evaluatie van de Amerikaanse militaire macht. Spits-technologie, volgens Wohlforth en Brooks van cruciaal belang, is dat blijkbaar voor Buzan veel minder. Hij is niet de enige, ook andere auteurs zijn van mening dat de Amerikaanse macht beperkt wordt door de al te grote nadruk op technologie. Sinds de Vietnamoorlog blijft er nog steeds een tegenstand bestaan tegen dienstplicht en landoperaties met massale troepeninzet. Dit zou de Amerikaanse handelingsvrijheid ten aanzien van andere grootmachten sterk beperken (Lieven, 2012). Deze kwestie is in feite terug te voeren tot de onderlinge weging van de bovenstaande indicatoren (militaire uitgaven versus troepenomvang) en is wellicht eerder voer voor militaire strategen. We kunnen alleen maar vaststellen dat bij gebrek aan directe militaire confrontatie tussen grote spelers we een definitief antwoord schuldig moeten blijven. Het gemengde resultaat van de Amerikaanse interventies gedurende de laatste twintig jaar (de Golfoorlog van 1991, de interventies in Somalië, Irak en Afghanistan), de interventies zonder grondtroepen in Bosnië en Kosovo, en vooral ook het niet of slechts onrechtstreekse optreden in een aantal crisis-situaties (Libië, Syrië, Georgië, Oekraïne) geven hier ook niet echt een uitsluitsel in de een of andere richting. De ultieme test ontbreekt.

5.1.2 Militaire macht, materiële capaciteit en kernwapens

Die ultieme test ontbreekt uiteraard ook als we het over kernwapens hebben. Hier is bij Wohlforth en Brooks een belangrijk hiaat vast te stellen. Het nucleaire element is afwezig in de meeste van hun analyses. In 2004 gaat Wohlforth hier wel op in en verdedigt hij de stelling dat kernwapens in de huidige unipolaire situatie in feite hetzelfde soort functie vervullen als de geïsoleerde Amerikaanse geostrategische positie: zij bemoeilijken balancing gedrag. Dit is echter een betwistbaar argument als het erover gaat de unipolariteit te bewijzen. Immers, het geldt niet enkel ten aanzien van de Verenigde Staten, maar ten aanzien van alle kernmachten die over een 'second strike capability' beschikken, Rusland in de eerste plaats. Bovendien gold dit ook voor de bipolariteit tussen 1945 en 1991, waar overigens wel aan nucleair 'balancing' werd gedaan. We kunnen het zelfs als een typisch gedrag van de twee grootmachten tijdens de Koude Oorlog beschouwen. Het grote verschil met vandaag is, dat dit nucleair strategische 'balancing' gedrag tussen de twee grote spelers via ontwapeningsverdragen is gestopt.¹

---

¹ Brooks en Wohlforth (2008) geven toe dat bij staten met een 'second strike capability' de primaire veiligheidsbehoefte (overleven) niet langer 'balancing' vereist. Zij stellen echter dat 'balancing' gedrag nog steeds relevant is omdat grootmachten ook nog steeds hun eigen autonomie wensen te bewaren. (2008, p. 49). Dit doet niets af van onze kritiek dat zij weinig of geen oog hebben voor het nucleaire aspect in termen van materiële capaciteit. Het verklaart evenmin waarom 'nucleaire balancing' in de Koude Oorlog wel voorkwam en nu niet.

Op nucleair vlak is er in termen van materiële capaciteit in ieder geval geen sprake van unipolariteit. Tabel 9. Aantal kernladingen 1945-2013, op pagina 139, die de evolutie van het aantal kernladingen tussen 1845 en 2013 weergeeft, illustreert dit zeer goed. Men zou kunnen spreken van een 'onevenwichtige multipolariteit' of, in hiërarchische termen, een blijvende bipolariteit. De verdere evolutie op dit vlak is echter moeilijk te voorspellen. Zij wordt sterk beïnvloed door de Amerikaans-Russische bilaterale relaties en hoe die de verdere reducties van de arsenalen beïnvloeden. Dit is op langere termijn onzeker. Wel stellen we vast dat er in Rusland een brede consensus bestaat over het behoud van kernwapens. Andere landen ook landen als Groot-Brittannië en Frankrijk hebben sinds het einde van de Koude Oorlog hun arsenalen verminderd maar niet opgedoekt. We zien daarentegen in alle landen modernisering van het arsenaal, terwijl het Chinese langzaam maar zeker uitbreidt. Hieruit concluderen dat China zich op het pad van een wapenwedloop begeeft, genre Koude Oorlog, is echter ook een stap te ver (Kristensen & Norris, 2010; 2013).

Onvermijdelijk werpt deze situatie ook de vraag op of de afwezigheid van conflict tussen de grote spelers nu te wijten is aan de polariteitsconfiguratie dan wel aan de aanwezigheid van kernwapens. De blijvende afwezigheid van conflicten tussen grootmachten, ondanks de gewijzigde polariteitsconstellatie (bipolairs versus unipolair of quasiunipolair of zo men wil zelfs bipolair of multipolair op nucleair vlak), wijzen er minstens op dat kernwapens hierbij een rol blijven spelen. Maar zij vormen wel een minder centrale element in de relaties tussen grootmachten dan zij dat in de Koude Oorlog waren. Of dit een blijvend fenomeen is, valt moeilijk te zeggen.

5.1.3 Unipolariteit, geopolitieke ligging, wereldwijde projectiecapaciteit en historische vergelijkingen

Een volgend aspect dat Wohlforth en Brooks aanhalen om hun unipolaire stelling te staven is de unieke geïsoleerde, geopolitieke situatie van de Verenigde Staten, die maakt dat andere grote spelers hen niet als een directe bedreiging zien. Terwijl tegelijkertijd puur omwille van de afstand en het overbruggen van de oceanen balancing tegen de Verenigde Staten moeilijk wordt. De Verenigde Staten hebben daarentegen wel de capaciteit om een rol te spelen in veiligheidssituaties elders ter wereld.

Het is opvallend dat in de historische vergelijkingen die in dit verband worden gemaakt, niet verwezen wordt naar het meest evidente voorbeeld: de positie van Groot-Brittannië in de 19de eeuw of zelfs vroeger. Wel wordt erop gewezen dat potentiële hegemonen als Lodewijk XIV, Napoleon, Hitler of de Sovjet-Unie na Wereldoorlog II allemaal grote landmachten waren die niet konden genieten van de strategische onkwetsbaarheid die de Verenigde Staten nu hebben, en omwille van hun positie ook intrinsiek een grotere bedreiging voor hun burens vormden (Brooks & Wohlforth, 2002; Wohlforth, 2002). Het lijkt er dan ook sterk op dat men door selectieve verwijzingen de uniciteit van de Amerikaanse positie wil aantonen.

Weliswaar heeft Wohlforth (1999, 2009) gelijk als hij stelt dat de beperkte Britse landmacht een handicap was in de Europese verhoudingen, maar we hebben erop gewezen dat ook de inzet van de Amerikaanse landmacht niet onbeperkt kan gebeuren.

Bovendien had ook Groot-Brittannië door zijn 'offshore' positie een strategisch voordeel ten aanzien van de Europese mogendheden, dat het relatief onkwetsbaar én weinig bedreigend maakte. Waarom hier niet naar verwezen wordt, is niet duidelijk. Temeer daar het een belangrijke rol speelt bij cyclische of hegemonische denkers (Gilpin, 1981; Modelski, 1987) waar Wohlforth ook naar verwijst. Wij hebben er bovendien op gewezen dat ook Rusland, omwille van zijn strategische diepte, zeker in het begin van de 19de eeuw een bepaalde onkwetsbaarheid had. Dat maakte dat het in een positie stond die vergelijkbaar was met de Britse.

Verder leert de 19de eeuw ons dat een relatief onkwetsbare dominante macht, na een lange tijd zonder concurrentie, wel verontrust kan raken wanneer een andere staat, in dit geval Duitsland, zich de strategische wapens aanschafft (in casu een vloot) die die relatieve onkwetsbaarheid teniet kunnen doen. Meer zelfs, in de huidige context heeft bijvoorbeeld Groot-Brittannië nog weinig of geen baat van zijn geografisch isolement, omdat die door de technologische evoluties (luchtmacht, rakettechnologie) sinds de Tweede Wereldoorlog is achterhaald.

Dat laatste geldt ook voor de Verenigde Staten, en dit niet alleen vandaag maar ook in de Koude Oorlog. Er wordt nergens duidelijk gemaakt waarom dit isolement vandaag meer zou spelen dan voor de val van de Sovjet-Unie. Op dit vlak is de situatie niet gewijzigd. Wat moet men dan ook verstaan onder geopolitieke onkwetsbaarheid in een tijd van intercontinentale raketten en kernwapens? Men vraagt zich vanuit Wohlforths redenering toch werkelijk af waarom de Verenigde Staten blijven werken aan BMD-systemen. De situatie is in dit verband niet wezenlijk verschillend van die van de Koude Oorlog met zijn wederkerende nucleaire paniekmomenten. Kortom, de Amerikaanse geïsoleerde geostrategische positie is historisch niet uniek, en bovendien leert de geschiedenis dat deze door technologische evoluties bij andere partijen ondergraven kan worden.

Een ander argument dat Wohlforth gebruikt is dat de geïsoleerde positie leidt tot een lagere dreigingsperceptie. Maar ook hier toont de Britse positie aan dat de Amerikaanse allesbehalve uniek is.

Tegelijkertijd benadrukt Wohlforth ook dat de Verenigde Staten de enige macht zijn met een echte wereldwijde interventiecapaciteit. Dat is zeker zo, maar Groot-Brittannië had die buiten Europa ook. Alleen was die capaciteit enkel geschikt om kleinere minder technologische ontwikkelde staten of politieke eenheden aan te pakken, niet om confrontaties met andere grote regionale spelers aan te gaan. De crisis rond de grensafbakening tussen Brits-Guyana en Venezuela (1895-1897) illustreert dit. Eens de Verenigde Staten, toen een ontluikende opkomende macht, zich achter Venezuela schaarden, bonden de Britten onmiddellijk in. We kunnen alleen maar vaststellen dat in 2008 in de Georgische kwestie, de Verenigde Staten evenmin bereid waren de confrontatie met Rusland aan te gaan. De vraag is dan wat het nut van deze overweldigende macht is.

Bovendien leert de Boerenoorlog (1899-1902) dat Groot-Brittannië heel wat moeilijkheden kon ondervinden bij het onderwerpen van een kleinere maar relatief moderne speler.

De kwestie gaf Groot-Brittannië een slechte reputatie in Europa en schade ook zijn militair imago. De vergelijking met de recente Amerikaanse ervaringen in Irak en Afghanistan ligt voor de hand. Zij schaadden niet alleen de Amerikaanse reputatie van onkwetsbare macht, maar minstens bij een deel van de wereldwijde publieke opinie werd de interventie in Irak gezien als een uiting van Amerikaanse arrogantie, agressieve intenties en gebrek aan respect voor onafhankelijkheid en soevereiniteit (zie bv. Gaan, 2009). Bovendien ging deze interventie gepaard met een beleid dat in de Nationale Veiligheidsstrategie van 2002 onder het eufemisme van ‘pre-emption’ openlijk koos voor preventief militair optreden, bij de minst gepercipieerde dreiging.

Zulke combinatie van militaire capaciteit en gepercipieerde intenties geeft wel degelijk aanleiding tot een dreigingsperceptie bij andere spelers (Buzan, 2004a). Een geïsoleerde geostrategische positie leidt niet per definitie tot het opheffen van een dreigingsperceptie als zij gepaard gaat met een agressief beleid én met de materiële capaciteit die wereldwijde interventie mogelijk maakt. Dit ligt uiteraard in de lijn van wat Walt (1987; 2005) vroeger gezegd heeft, namelijk dat staten eerder tegen dreiging balanceren dan tegen materiële capaciteit als dusdanig. Het maakt wel dat die dreigingsperceptie niet altijd en overal dezelfde zal zijn. Glaser (2011) en Art (2004) hebben gelijk als zij stellen dat één reden waarom de Europese staten niet aan ‘balancing’ doen, is dat de Verenigde Staten geen bedreiging vormen tegenover hen. Het is wellicht één van de redenen waarom de Franse oproepen voor een ‘Europe puissance’ zo weinig weerklank vinden. Bovendien zien de voormalige Warschaupact landen eerder Rusland dan de Verenigde Staten als een bedreiging, wat de Amerikaanse positie versterkt. Daarentegen securiseert Rusland de NAVO-uitbreiding naar voormalige Sovjet republieken (Kupchan, 2011). Hier ziet het dus wel een Amerikaanse dreiging, die uiteraard ook versterkt wordt door eenzijdig Amerikaans optreden, zoals in Irak. Samengevat: het is niet enkel de militaire capaciteit van de Verenigde Staten op zichzelf die dient geëvalueerd te worden, het is ook hoe en waar deze wordt ingezet en hoe andere staten dit al dan niet als bedreigend evalueren.

Samengevat: het Amerikaanse geostrategische isolement is historisch niet uniek. Hun interventiecapaciteit is dat evenmin maar heeft net als de Britse haar beperkingen. Tot slot kan die interventiecapaciteit gecombineerd met een bepaald beleid wel als een bedreiging worden ervaren.

5.2 Unipolariteit, machtsevenwicht en ‘balancing’

Terwijl het oorspronkelijke artikel van Wohlforth (1999) is geïnspireerd door de waltzianse theorie van machtsevenwicht en polariteit enerzijds en de hegemonische theorieën anderzijds, komt in de latere publicaties meer en meer uitsluitend de nadruk te liggen op het machtsevenwicht als cruciaal gegeven, en meer in het bijzonder zelfs op de ‘balancing’ strategie. Unipolariteit is een situatie waarin één staat een dusdanige materiële capaciteit heeft verworven dat balancing zo niet uitgesloten, maar dan toch zeer onwaarschijnlijk is omdat de kosten ervan te hoog oplopen (Brooks & Wohlforth, 2002, 2008; Wohlforth, 2002).

5.2.1 Definitie van balancing bij Brooks en Wohlforth

Voor een verdere evaluatie van hun stelling is het belangrijk dat deze auteurs 'balancing' erg strikt omschrijven. Het omvat de volgende elementen.

- *Balancing is gericht tegen de dominante macht, door de andere grootmachten.* Balancing is voor unipolariteit enkel van belang als het systemisch is, dit wel zeggen dat het gericht moet zijn tegen de dominante macht, in casu de Verenigde Staten. Balancing tussen andere spelers onderling is niet relevant voor de polariteitsverhoudingen (Brooks en Wohlforth, 2008).
- *Balancing situeert zich op het wereldwijde systeemniveau.* Unipolariteit is een zaak die zich enkel afspeelt op het wereldwijde systeemniveau, regionale machtsverhoudingen spelen niet mee (Wohlforth, 2002, p. 107).
- *Balancing is een bewuste strategie en het belangrijkste motief voor de actie.* Brooks en Wohlforth (2008) geven toe dat acties van staten vanuit verschillende motieven kunnen voortkomen, maar zij stellen dat er minstens sprake moet zijn van een bewuste poging de Verenigde Staten te counteren. Bovendien moet dit het belangrijkste motief voor de actie zijn. Economische opbouw omwille van andere dan militair-strategische redenen (bijvoorbeeld de welvaart van de bevolking) heeft niets met balancing te maken. Evenmin kan men een bepaald diplomatiek gedrag dat louter of hoofdzakelijk om binnenlandse redenen tot stand is gekomen, als balancing gedrag zien (Brooks en Wohlforth, 2005, 2008).
- *'Balancing' is een militair gegeven: het heeft tot doel militaire activiteiten te verhinderen. 'Soft balancing' is in de praktijk niet efficiënt.* Als Brooks en Wohlforth het over 'balancing' gedrag hebben, dan hebben ze het op de eerste plaats over 'hard balancing', over militaire opbouw en in mindere mate allianties. Het komt er in de eerste plaats op aan de macht van de dominante macht, en de dreiging die ervan uitgaat, in te perken. De praktijk van na 1991 leert volgens Brooks en Wohlforth (2005, 2008) dat vormen van 'soft balancing' in dit verband niet relevant zijn.

Het is interessant hier even op het concept 'soft balancing' in te gaan omdat het door een aantal auteurs halverwege de jaren 2000 naar voor werd geschoven als een alternatief voor het harde militaire balancing gedrag (Art, 2005; Pape, 2005; Paul, 2004, 2005; Walt, 2002, 2005, 2009). Er doen verschillende definities van het concept 'soft balancing' de ronde. Zo omschrijft Paul 'soft balancing' als volgt:

Soft balancing involves tacit balancing short of formal alliances. It occurs when states generally develop ententes or limited security understands with one another to balance a potentially threatening state or a rising power. Soft balancing is often based on a limited arms buildup, ad hoc cooperative exercises, or collaboration in regional or international institutions; these policies may be converted to open, hard-balancing strategies if and when security competition becomes intense and the powerful state becomes threatening. (2004, p. 3)

Walt is een aantal jaren later, in zijn definitie meer uitsluitend gericht op diplomatieke acties:

[T]he conscious coordination of diplomatic action in order to obtain outcomes contrary to U.S. preferences, outcomes that could not be gained if the balancers did not give each other a degree of support. (2009, p. 104)

Het verschil tussen de aanhangers van de ‘soft balancing’ theorie enerzijds en Brooks en Wohlforth anderzijds, is niet gelegen in een verschillende visie op de polariteitsverhoudingen. Allen gaan er vanuit dat er sprake is van een unipolaire situatie. Alleen concluderen Brooks en Wohlforth dat niet-militaire vormen van balancing in de praktijk na 1991 niet relevant zijn. Voor de andere auteurs zijn zij dat wel, en kunnen zelfs een specifieke vorm van tegenwicht bieden in een situatie van unipolariteit.¹ Brooks en Wohlforth (2005, 2008) verwerpen het ‘soft balancing’ concept en de concrete toepassingen die een aantal auteurs vooral na 2001 menen te ontwaren. Voor hen is hier geen sprake van balancing gedrag, het gaat hier eerder over het doorsnee gekibbel in het diplomatiek verkeer dat van alle tijden is. Van balancing, ook in zijn ‘soft’ versie, is er slechts sprake als de actie gericht is tegen de Verenigde Staten en bovendien als voornaamste bedoeling heeft hen op militair vlak in te tomen. Bovendien, aldus de auteurs, moet men ook alternatieve verklaringen bekijken voor een bepaald gedrag en die zijn uiteindelijk belangrijker. Van balancing is geen sprake (Brooks & Wohlforth, 2005, 2008).

5.2.2 Balancing tijdens de Koude Oorlog

Laten we vooreerst bovenstaande definitie van balancing toepassen op de bipolaire Koude Oorlog. Het is niet bijzonder moeilijk het balancing gedrag in deze periode te beschrijven. In deze ‘gebipolariseerde’ situatie was de relatie tussen beide supermachten gekenmerkt door een permanent en wederzijds ‘balancing’ gedrag. Het ging hier in eerste instantie om militair ‘hard balancing’, in de vorm van een nucleaire en conventionele wapenwedloop, wat doorgaans omschreven wordt als ‘internal balancing’. De beide grote alliantiesystemen kunnen gezien worden als vormen van ‘external balancing’, zij het dat dit hier grotendeels de vorm aannam van een unilaterale veiligheidsgarantie van de grootmachten ten aanzien van de kleinere staten.

Ofschoon militaire confrontatie en het meten van het machtsevenwicht in eerste instantie in militaire termen werd gedefinieerd, was het belangrijk dat ook op andere terreinen (economisch, politiek, ideologisch) de competitie werd aangegaan. Zeker in de Sovjet-Unie, werd de economische macht bovendien in hoge mate ingezet voor militair balancing gedrag.

Verder wordt vaak vergeten dat ook vormen van ‘soft balancing’ hier hun rol speelden: het onthouden van legitimiteit aan elkaars acties via het gebruik van het veto in de VN-

---

¹ Soms is de visie op het materiële overwicht van de Verenigde Staten (vooral dan economisch) genuanceerder dan die van Books en Wohlforth. Het is dan ook niet verwonderlijk dat sommige auteurs die het ‘soft balancing’ concept aanhangen zich enkel jaren later ontpopten tot critici van de unipolaire stelling en van oordeel zijn dat de unipolariteit ten einde loopt (Pape, 2009, Walt, 2011).

Veiligheidsraad is niet iets dat typisch is voor de post-Koude Oorlog. Integendeel, de gebrekkige werking van de Raad door dit gebruik van veto, of het zelfs niet agenderen van belangrijke kwesties, is een essentieel kenmerk van deze periode en kan gezien worden als het wederzijds onttrekken van legitimiteit aan acties door de twee grootmachten.

Zoals we in onze beschrijving van de Koude Oorlog hebben gezien, kan men bovendien stellen dat dit ‘balancing’ gedrag zich op het wereldwijde niveau afspeelde. Eigenlijk was er geen periferie meer: alle veiligheidsproblemen, lokaal of regionaal werden geïnterpreteerd in functie van de grote wereldwijde conflictlijn (Waltz, 1964). De strijd om invloedszones werd, zoals Brooks en Wohlforth (2008, p. 57) terecht opmerken, gezien als een essentieel onderdeel van het machtssevenwicht.

Echter, minstens zo belangrijk is dat er zich in dit balancing gedrag, zoals we gezien hebben een vast patroon ontwikkelde: tussen de twee supermachten, of tussen de alliantiesystemen die zich rond deze supermachten hadden gevormd. Er was geen sprake van wisselende allianties allerhande en het was ook tegen deze twee dominante machten dat het ‘balancing’ gedrag zich ontwikkelde.

De kern van het ‘balancing’ gedrag werd echter wel gevormd door wat Brooks en Wohlforth onder ‘balancing’ verstaan: het creëren van militaire allianties (al is dat uiteindelijk iets van de tweede orde want voor hen niet structureel) en vooral een militaire opbouw, en het beperken van de handelingsvrijheid van de tegenpartij op veiligheidsvlak en dit op een wereldwijd niveau.

5.2.3 ‘Hard balancing’ in de 19de eeuw

Daarentegen moeten we vaststellen dat er in de 19de eeuw lang niet altijd sprake was van ‘balancing’, zeker niet als we zo een enge definitie hanteren als deze auteurs doen.

Als we naar het multipolaire Europese systeem kijken dan moeten we vooreerst vaststellen dat het machtssevenwicht, zeker in het begin van de eeuw, veel breder werd gedefinieerd dan louter militaire macht. Eerder is er sprake van een politiek equilibrium (Schroeder, 1989). Pas naar het einde van de eeuw toe werd het machtssevenwicht meer en meer in militaire termen gezien (Sheehan, 1996, p. 142). Het gevolg hiervan is dat het zeker in het begin van de eeuw moeilijk is de Europese allianties of het beleid van de grote mogendheden in termen van militair ‘balancing’ gedrag te omschrijven. Occasioneel kwam dat wel voor, maar het was zeker niet de algemene regel.¹ Balancing was evenmin als ‘bandwagoning’ de meest voorkomende vorm van interactie tussen de grootmachten (Schroeder, 1989; Sheehan, 1996, p. 142). En er waren al helemaal geen anti-Britse coalities in de periode 1850-1870 die Wohlforth en Brooks omschrijven als het toppunt van de Britse macht. Aangezien Wohlforth beweert dat de onderlinge machtsverschillen in het 19de-eeuwse systeem veel kleiner waren dan onder de huidige ‘unipolariteit’ zou men hier toch balancing verwachten. Quod non.

---

¹ We denken hier bijvoorbeeld aan de afspraken tussen Pruisen, Oostenrijk en Rusland ten voordele van de Nederlandse koning Willem in de Belgische kwestie, die duidelijk de bedoeling hadden een tegenwicht te bieden tegen de pro-Belgische Frans-Britse aanpak, maar zelfs hier ging het niet om een militaire dreiging, wel om het verdedigen van de rechten van Willem I.

De Krimoorlog wordt bijvoorbeeld zeker niet door alle auteurs gezien als een toepassing van de principes van machtsevenwicht, wat Wohlforth (1999) trouwens zelf aanhaalt. De motieven van de betrokken spelers, voor zover duidelijk, waren zeker niet allemaal dezelfde: geostrategisch (de zeestraten en of de posities in het Turkse Rijk) voor de Britten, Oostenrijkers en Russen, prestige en het ondergraven van de bestaande orde in Europa voor Frankrijk (Bridge & Bullen, 2005; Rich, 1985; Schroeder, 1972). Maar van een tegenwicht opbouwen tegen pure materiële capaciteit was geen sprake. Hetzelfde geldt voor de tegenstelling Viervoudige Alliance versus Heilige Alliantie in de jaren 1830-1840.

Ook de alliantiesystemen van Bismarck hadden weinig of niets te maken met puur 'balancing gedrag'. Ze waren, minstens in Duitse ogen, integendeel eerder bedoeld om 'balancing gedrag' ten aanzien van Duitsland te voorkomen, Frankrijk te isoleren en bestaande tegenstellingen tussen Rusland en Oostenrijk, én Italië en Oostenrijk onder controle te houden. Het is onmogelijk hier een systematische anti-Britse politiek te ontdekken, daarvoor was het spel vaak te complex (zie ook Kennedy, 1980).

In feite kunnen enkel de allianties van de laatste twee decennia voor 1914 ('Triple Alliance' - 'Triple Entente') in termen van 'balancing' worden gezien zoals dat door Brooks en Wohlforth wordt omschreven. Echter, het is hier belangrijk terug te gaan naar de oorsprong van deze allianties. Met name de Dubbele Alliantie (Duitsland-Oostenrijk) van 1879 kan onmogelijk gezien worden als louter een 'balancing' oefening tegen Groot-Brittannië. Haar ontstaan mag niet los gezien worden van de bredere Bismarckdiplomatie en met name van de Driekeizersalliantie van 1881 met Rusland. Dat wil echter niet zeggen dat zij in de laatste decennia voor 1914 de meest langdurige en hechte militaire verbintenis in Europa was. En inderdaad werd er tegen deze Dubbele Alliantie na verloop van tijd front gevormd. Eerst door Frankrijk en Rusland, later ook door Groot-Brittannië. Dit alles om aan te duiden dat allianties, zeker als zij een langer bestaan kennen, van betekenis kunnen veranderen. Net zoals de NAVO na de Koude Oorlog taken op zich heeft genomen ('out of area'), die nog nauwelijks iets te maken hebben met zijn oorspronkelijke doelstelling van collectieve verdediging van het territorium van de lidstaten.

De laatste decennia voor de Eerste Wereldoorlog, een periode waarin men zich meer en meer bewust werd van het belang van de wereldwijde verhoudingen en Duitsland het machtsevenwicht in wereldwijde termen begon te interpreteren, werden ook gekenmerkt door 'internal balancing', een gegeven dat in de 19de eeuw al evenmin permanent was. Men kan de bewapeningswedloop en meer bepaald de Duitse vlootopbouw zien als een poging tot tegenwicht tegen de wereldwijde Britse dominantie. Andere interpretaties die de Duitse vlootbouw eerder zien in termen van prestige en zelfidentificatie als wereldmacht, (Murray, 2010) zijn echter ook geloofwaardig, maar worden in dat geval door Brooks en Wohlforth niet als 'balancing' beschouwd.

Zelf geven deze auteurs, naast Duitse vlootopbouw, twee andere voorbeelden van 18de en 19de-eeuws 'balancing' gedrag tegen de Britten. Het eerste wordt gevormd door de Amerikaanse en Franse maritieme en koloniale competitie in de tweede helft van de 18de eeuw, die tijdens de revolutie en de napoleontische tijd werd voortgezet. Al deze pogingen faalden, maar volgens de auteurs moest Groot-Brittannië met deze Franse maritieme

competitie wel rekening houden (Brooks en Wohlforth, 2008, p. 54). Hierbij de volgende bedenkingen. Er zijn zeker argumenten om bijvoorbeeld de koloniale aspecten van de Zevenjarige Oorlog (1753-1756) te interpreteren als een Franse poging tegenwicht op te bouwen tegen de Britse maritieme en koloniale macht (Sheehan, 1996, p. 113-5). Maar we moeten ons anderzijds voor de latere periode 1790-1815 toch de vraag stellen wie eigenlijk de dominante macht was en wie de ‘balancer’? In andere publicaties van dezelfde auteurs (Brooks & Wohlforth, 2002; Wohlforth, 1999, 2002) wordt het revolutionaire en napoleontische Frankrijk immers opgevoerd als de dominante continentale en expansieve macht waartegen ‘balancing’ diende ondernomen te worden. Deze laatste interpretatie is wellicht de meest verspreide bij machtsevenwichtsdenkers (Gulick, 1967; Kissinger, 1956; Sheehan, 1996) en is ook het meest logisch. Overigens moet er ook op gewezen worden, dat de anti-Franse coalities ook gericht waren tegen de ideologische dreiging die uitging van Frankrijk en niet uitsluitend tegen zijn militaire macht (Sheehan, 1996, p. 116). Hier is zelfs enige gelijkenis met de ideologische inslag van de Koude Oorlog te vinden. In ieder geval geven deze tegengestelde interpretaties door dezelfde auteurs aan dat verhoudingen niet eenvoudig in termen van ‘balancing’ kunnen worden gezien, en dat zij doorheen de tijd en naar gelang het systeemniveau kunnen verschillen.

In de Russische oostelijke expansie in Centraal-Azië en het Verre Oosten zien Brooks en Wohlforth een 19de-eeuws voorbeeld van balancing tegenover Groot-Brittannië. Deze competitie in Azië legde volgens de auteurs beperkingen op aan de Britse politiek in Azië maar ook in Europa, waar men met de Russische strategische belangen diende rekening te houden (Brooks en Wohlforth, 2008, p. 52). Hier gaat het om een historische interpretatie waar men vragen bij kan stellen. Het is zeker zo dat Groot-Brittannië in de eerste decennia na 1815 in Europa de dominantie met Rusland moest delen. Maar we moeten ons wel afvragen of de Russische continentale expansie een antwoord op de Britse overzeese expansie was. Om te beginnen lag het zwaartepunt van de ‘great game’ eigenlijk later, toen de Russische machtspositie in Europa na de Krimoorlog over haar hoogtepunt heen was. Ten tijde van Palmerston was de Russische voortgang nog niet van dien aard om werkelijk een rechtstreekse bedreiging van de Britse bezittingen te vormen, wat niet wil zeggen dat er in Britse leidinggevende kringen niet over werd gespeculeerd en dat men niet probeerde zijn positie te verstevigen, via de controle van Afghanistan (Webster, 1951, p. 738-52). Daarnaast lag de Russische 19de-eeuwse expansie ook in het verlengde van een proces dat al verscheidene eeuwen bezig was en in zijn aanvang weinig met ‘tegenwicht’ tegen Groot-Brittannië te maken had. Zij was vaak chaotisch, zonder directe leiding uit Sint-Petersburg en ontstond uit allerlei motieven die eigen waren aan alle 19de-eeuwse imperialistische ondernemingen (Jelavich, 1964). Dat men hierbij op een bepaald ogenblik in competitie kwam met Groot-Brittannië, zoals later met Japan, of zoals ook Frankrijks Afrikaanse expansie in botsing kwam met de Britse, maakt deze expansie nog niet tot een antihegemonische ‘balancing’ oefening. Althans niet volgens de criteria die Brooks en Wohlforth zelf hanteren als zij het over de post-Koude Oorlog hebben: namelijk acties die uitsluitend of hoofdzakelijk gericht zijn op het inperken van de Amerikaanse macht.

Samenvattend: Wie deze voorbeelden van Brooks en Wohlforth nader bekijkt, merkt dat zij onderhevig zijn aan de kritiek die zij zelf formuleren ten aanzien een aantal voorbeelden van hard en vooral soft balancing in de post-Koude Oorlog.

5.2.4 'Hard balancing' na 1991

Vanuit bovenstaande bemerkingen bij de behandeling door Wohlforth en Brooks van balancing in de 19de eeuw en de Koude Oorlog, is het ook interessant hun interpretatie van een aantal evoluties na 1991 nader te bekijken. Hun argumentatie is dat er nergens sprake is van hard balancing omdat er nergens sprake is van militaire opbouw tegen de Verenigde Staten. Ook 'soft balancing' analyses worden verworpen, niet alleen omdat zij niet werkelijk een rem leggen op de Amerikaanse actievrijheid maar vooral omdat er ook alternatieve verklaringen zijn voor dit soort gedrag.

Het is inderdaad zo dat er niet echt sprake is van een militaire opbouw die van dien aard is dat zij de militaire machtspositie van de Verenigde Staten op wereldwijd vlak zou aantasten en ondubbelzinnig tegen de Verenigde Staten is gericht. Uiteindelijk is dit het meest cruciale argument van Brooks en Wohlforth: aangezien clusterpolariteit voor hen minder belangrijk is, en zij 'soft balancing' verwerpen. Gezien de Amerikaanse militaire macht op dit ogenblik onaantastbaar is (wat Buzan en Jervis overigens betwisten), kan men als men de redenering van Brooks en Wohlforth volgt, inderdaad spreken van unipolariteit. Niemand is zo dwaas om te proberen op korte termijn een tegenwicht op te bouwen tegen de Verenigde Staten, zelfs de grootste aanhangers van multipolarisme (Frankrijk, China, Rusland) niet. Echter, de redenering van Brooks en Wohlforth is duidelijk beïnvloed door de Koude Oorlog. Daar was er inderdaad sprake van een constant hard balancing tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Daarentegen kwam dit soort hard balancing via bewapening tegen de dominante macht gedurende lange periodes van de multipolaire 19de eeuw niet voor. Al bij al lijkt het er dan ook op dat deze auteurs niet meer zeggen dan dat er niet langer sprake is van een wapenwedloop genre bipolaire Koude Oorlog. Het neemt niet weg dat intussen alle belangrijke spelers (een aantal Europese landen uitgezonderd), hun militaire uitgaven verhogen, en aan militaire opbouw doen. Dat die daarom niet openlijk tegen de Verenigde Staten is gericht, doet weinig af van de gevolgen die dit heeft. Dit is dan misschien geen bewust balancing gedrag, het leidt mogelijk op langere termijn tot veranderingen in de militaire machtsverhoudingen.

Verschillende andere elementen worden vervolgens naar voor geschoven om te verklaren waarom staten bepaalde acties ondernemen: het nastreven van economische belangen en/of interne economische groei, regionale veiligheidsbepaalingen, verschil in visie op een bepaald beleid, binnenlandse politieke motieven (Brooks & Wohlforth, 2008, p. 60-97). Het Russisch buitenlands en defensiebeleid wordt hier als voorbeeld genomen. Het strategisch partnerschap met China en vooral de Shanghai Cooperation Organization worden niet beschouwd als vormen van balancing tegen de Verenigde Staten omdat zij hoofdzakelijk tot doel zou hebben de onderlinge relaties te verbeteren en samen te werken met betrekking tot een aantal specifieke problemen in Centraal-Azië. Ook het zoeken van een afzetmarkt voor de Russische wapenindustrie is hier belangrijk. De relatie met India wordt volgens Wohlforth en Brooks zelfs hoofdzakelijk gestuurd door de economische belangen van de Russische wapenindustrie. Hetzelfde geldt voor Russische nucleaire industrie wat betreft de samenwerking met Iran.

Wat betreft de Russische houding ten aanzien van de Iraakse kwestie in 2003, was er volgens Wohlforth eerder sprake van een zich aansluiten bij het Frans en Duitse verzet, eens

men er zeker van was dat de Verenigde Staten in elk geval zouden ingrijpen. Bovendien, aldus de twee auteurs, beschouwde Poetin een inval in Irak als een onverstandige en mogelijk gevaarlijke strategie waarmee de oorlog tegen het terrorisme niet vooruit geholpen werd. Kortom, hij was het niet eens met het Amerikaanse beleid. Brooks en Wohlforth gaan trouwens ook in op de Franse en Duitse politiek in de Irakcrisis. Voor Duitsland was vooral het interne pacifisme belangrijk als verklaringsgrond, de Fransen daarentegen achtten het uiteindelijk vooral belangrijk in de Iraakse kwestie de positie van de Veiligheidsraad te ondersteunen omdat dit ook hun eigen positie als 'grootmacht' versterkte (Wohlforth, 1999; Brooks en Wohlforth, 2008, p. 60-97). Alles samengevat blijkt uit deze voorbeelden, aldus Brooks en Wohlforth, dat het inperken van de Amerikaanse macht niet de belangrijkste beweegreden was van Rusland en/of Frankrijk en Duitsland. Balancing is volgens Brooks en Wohlforth in een unipolaire situatie dan ook sterk afhankelijk van de vraag of het in overeenstemming is met de belangen of beleidspreferenties van de betrokken landen.

Het probleem met deze redenering is dat zij sterk afhankelijk is van een bepaalde interpretatie en evaluatie van het diplomatieke verkeer en het beleid van specifieke landen. We geven hieronder enkele voorbeelden met betrekking tot Rusland. Zo heeft Ambrosio (2005a, b & c) een geloofwaardige analyse gemaakt van het Russisch buitenlands beleid in termen van afwisseling van 'balancing' en 'bandwagoning' ten aanzien van de Verenigde Staten, en dit over ongeveer dezelfde periode als Brooks en Wohlforth bespreken. Bovendien wijst hij er ook op dat het Russisch buitenlands beleid niet enkel geïnspireerd wordt door een puur militair machtsverevenwicht maar dat ook elementen als status en gelijkberechtiging (Ambrosio spreekt van 'positional goods') in het diplomatiek beleid, meer bepaald tijdens de Irakcrisis, hun rol speelden (Ambrosio, 2005c). We hebben vroeger reeds gewezen op de gelijkenis met wat men voor de 19de eeuw een 'politiek equilibrium' noemt. Dit is dan ook een verschil met Brooks en Wohlforth die uiteindelijk enkel in het inperken van militair optreden geïnteresseerd zijn.

Omdat Brooks en Wohlforth (2008) hun stelling bovendien niet absoluut formuleren – tegenwicht tegen de Verenigde Staten moet niet de enige maar wel de voornaamste reden zijn voor een bepaalde actie – wordt het ook moeilijk bepaalde acties te evalueren. Het gaat er dan immers om in de cocktail van beweegredenen die aan een bepaalde beslissing ten grondslag liggen het belangrijkste ingrediënt te vinden. Dat is uiteraard geen simpele zaak, noch in de 19de eeuw, noch in de 21ste eeuw. Zoiets is altijd voer voor discussies tussen historici en hedendaagse analisten. De werkelijkheid is nu eenmaal vaak complex.

Bovendien moet dit soort redeneringen ook gelden ten aanzien van de gevallen waar andere belangrijke spelers het Amerikaans beleid wel ondersteunden. De grote coalitie van de Golfoorlog van 1991 met de Verenigde Staten als centrum wordt vaak gezien als een bewijs van de unipolariteit en van de zwakte van de andere spelers (met name de Sovjet-Unie), die niet anders meer konden dan zich bij de Verenigde Staten aansluiten (bandwagoning). Er is echter evengoed te argumenteren dat de breedte van de coalitie, en met name de steun van de Sovjet-Unie in de nadagen van Gorbatsjov, in de eerste plaats te wijten was aan de intrinsieke merites van het geval: een duidelijke overtreding van het internationaal recht in een economisch strategische regio, waarvan wellicht de meeste staten vonden dat zij moest gestopt worden en waarbij bovendien in grote lijnen de regels van het Handvest van de Verenigde Naties werden toegepast. Of anders gezegd: men was

het in dit geval gewoon eens met het Amerikaanse beleid, zoals men het er op andere momenten oneens mee was. Het één heeft dan net zo weinig of net zoveel met ‘bandwagening’ te maken als het andere met ‘balancing’.

Het voorbeeld van de Shanghai Cooperation Organization geeft andere interessante perspectieven. Brooks en Wohlforth (2008) benadrukken hier vooral de rol die de organisatie op regionaal vlak in Centraal-Azië speelt, met betrekking tot de bestrijding van het islam-terrorisme. Die rol valt zeker niet te ontkennen, maar de werkelijkheid is complexer dan dat. Zelfs bij de twee grote spelers in deze organisatie zijn er verschillende accenten betreffende de doelstellingen van de organisatie. Zij wordt door Rusland veel meer gezien in militaire termen en balancing tegen de Verenigde Staten dan door China, dat eerder economische en regionale accenten legt (Carrère d’Encausse, 2010; Lo, 2008). Maar hoger hebben wij er met betrekking tot de 19de-eeuwse allianties en de NAVO op gewezen dat zij van doelstelling kunnen veranderen, of dat accenten tussen verschillende doelstellingen kunnen verschuiven. In de mate dat de SCO, of eventueel andere organen, een min of meer blijvend karakter hebben, mag de mogelijkheid dan ook niet worden uitgesloten dat er in de toekomst meer dan nu het accent zou worden gelegd op ‘balancing’ tegen de Verenigde Staten.

Tot slot komen we bij een meer recent voorbeeld. Wanneer Wohlforth en Brooks het over de Koude Oorlog hebben, zien zij de strijd om invloedssferen als één van de manieren waarop de Sovjet-Unie trachtte haar positie te versterken ten aanzien van de Verenigde Staten. Dit wordt duidelijk en terecht geëvalueerd als een vorm van ‘balancing’ en wel in zijn harde variant. Maar de uitbouw van een eigen invloedssfeer is ook vandaag een belangrijk aspect van het Russisch buitenlands beleid. Minstens sinds het aantreden van Poetin, maar ook al daarvoor, wordt de uitbreiding van de NAVO gezien als een Amerikaanse machtsuitbreiding die moet tegengegaan worden. Het garanderen van een eigen invloedssfeer in de voormalige Sovjet-Unie kan dan ook volgens de criteria van Brooks en Wohlforth gezien worden als een vorm van ‘hard balancing’ (Kupchan, 2011). Het Russisch beleid ten aanzien van de Oekraïne én Georgië, twee door de Amerikanen zwaar gesteunde kandidaat-leden van de NAVO, bewijzen ook dat zulke pogingen succesvol kunnen zijn. Hierbij ziet men ook onmiddellijk dat er wel degelijk limieten zijn aan de wereldwijde Amerikaanse actiecapaciteit in het geval een andere grootmacht zich actief met een kwestie bemoeit, waarvan zij meent dat ze in haar invloedssfeer ligt. Dit wil niet zeggen dat balancing het enige element is dat de Russische politiek bepaalt. Er bleef in dezelfde periode samenwerking bestaan met de NAVO en de Amerikanen voor het transport van troepen naar Afghanistan. Er dient echter op gewezen dat ook het Russische optreden in Georgië door Brooks en Wohlforth niet wordt gezien als een aantasting van de unipolariteit (Layne, Wohlforth & Brooks, 2012).

5.2.5 ‘Soft balancing’ in de 19de eeuw en vandaag

Als we al deze elementen bekijken, dan zien we dat hier een zeer strikte definitie van unipolariteit wordt gehanteerd. Diplomatieke relaties, economische verhoudingen of onderlinge tegenstellingen tussen kleinere spelers zijn eigenlijk irrelevant. Dat er op diplomatiek vlak meer manoeuvreerruimte is dan tijdens de Koude Oorlog wil nog niet zeggen dat

er geen sprake is van unipolariteit, aldus Wohlforth (1999). Staten zullen pogen hun machtspositie te versterken en dit zal leiden tot wrijvingen met andere staten, zeker op regionaal vlak. Staten zullen ook hun economie stimuleren maar dit is nog geen balancing gedrag tegen de Verenigde Staten, en bovendien is de kloof zo groot dat het nog lang zal duren voor dit enig effect heeft. Staten kunnen het oneens zijn met het Amerikaanse beleid maar dit wijzigt niets aan de machtspositie van de Verenigde Staten, en dus blijft de structuur ongewijzigd. Dit alles kan misschien van veraf lijken op het diplomatieke spel uit het verleden, aldus Wohlforth, maar we moeten ons niet verwachten aan een *'balance of power à la multipolarité.'* (1999, p. 37). Het gaat hier over *'unipolar politics as usual'* (Brooks & Wohlforth, 2008, p. 67). De vraag is dan wel wat men verstaat onder een machtssevenwicht *'à la multipolarité'* en waar het verschil ligt met *'unipolar politics as usual'*. We hebben in ieder geval gezien dat er tijdens de 19de eeuw een complex machts spel bestond maar dat de term machtssevenwicht er een veel bredere lading had dan louter militaire opbouw.

Wie Ambrosio's analyse van het Russische beleid in termen van *'positional goods'* bekijkt, zal zien dat ook hier het machtssevenwicht veel breder wordt gedefinieerd dan militaire opbouw. In die zin vertoont de Russische houding zeker gelijkenissen met het 19de-eeuwse denken in termen van machtssevenwicht terwijl we in de 19de eeuw weinig voorbeelden van regelrecht militair balancing gedrag tegen komen. We zien daarentegen talrijke voorbeelden waarbij via het diplomatieke spel getracht wordt voordeel te halen, geprobeerd wordt elkaar legitimiteit te ontfangen (via de weigering van een Concert-bijeenkomst) of waarin men het Concert juist gebruikte om de winst van bepaalde staten te niet te doen (zie het Congres van Berlijn na de grote Balkancrisis). Hierbij waren de bedoelingen nooit zuiver en was er altijd een mengeling van motieven en bedoelingen.

5.2.6 De relevantie van *'balancing'* gedrag?

Het probleem met de definitie van unipolariteit door Wohlforth en Brooks is dat *'balancing'* zodanig strikt wordt gedefinieerd dat men niet alleen in de post-Koude Oorlog maar ook in de 19de eeuw nog nauwelijks voorbeelden vindt van gevallen waarin sprake is van *'balancing'*. Dit is vooral voor de 19de eeuw, toch de periode van *"Europe's classical balance of power"* (Gulick, 1967), een behoorlijk merkwaardige vaststelling. Deze reductionistische benadering van het concept machtssevenwicht en *'balancing'* lijkt daarentegen zijn inspiratie vooral te vinden in de Koude Oorlog, en zelfs dan nog hoofdzakelijk in één bepaald aspect van die periode, namelijk in de Amerikaans-Sovjet-Russische militaire confrontatie. De strijd om invloedssferen komt slechts in beperkte mate aan bod.

Niet alleen gaat men voorbij aan het feit dat elementen van *'soft balancing'* ook tijdens de Koude Oorlog tot de dagelijkse praktijk behoorde, er wordt ook vergeten dat de veiligheidsproblematiek zich vandaag niet per definitie op wereldwijd, systemisch niveau situeert. Dat laatste was ook in de 19de eeuw doorgaans niet zo, en dit zowel in Europa als daarbuiten. De meeste van de veiligheidsproblemen waren uiteindelijk regionaal, met mogelijk wel gevolgen voor de relaties tussen de grootmachten en dus het systemische niveau. Dat is uiteindelijk wat er aan de vooravond van Wereldoorlog I gebeurde. Daarentegen werd de spil van de Koude Oorlog gevormd door de Sovjet-Amerikaanse tegenstelling, waarbij *'balancing'* dat zuiver gericht was tegen de militaire capaciteit van de andere zijde aan de orde van de dag was.

Wat Wohlforth en Brooks dan ook voor ogen hebben is een confrontatie tussen de grootmachten via militaire opbouw. Door hun reductionistische benadering stellen ze in feite niet veel meer dan dat een wapenwedloop genre Koude Oorlog in de komende decennia niet op het programma staat. Dat is inderdaad een vaststaand feit, al is dat niet enkel te wijten aan de verpletterende Amerikaanse militaire macht of aan zijn geïsoleerde geografische positie maar evenzeer aan het feit dat landen als China lessen uit de Koude Oorlog hebben getrokken, en hun militaire opbouw dus niet plannen in functie van een voortdurende achtervolging van de Verenigde Staten.

Het probleem met de definitie van unipolariteit in termen van de afwezigheid van ‘balancing’, is dat zij wel het verschil aanduidt met de situatie in de Koude Oorlog maar dat die interpretatie niet ondersteund wordt door de evoluties in de 19de eeuw. Met andere woorden: de definitie van Wohlforth – unipolariteit onderscheidt zich van bipolariteit en multipolariteit door de afwezigheid van balancing – klopt niet. De 19de-eeuwse Europese situatie leert ons dat ook multipolariteit lange periodes zonder militair balancing heeft gekend (Schroeder, 2000). Misschien is de conclusie dan ook eerder dat we ons moeten vragen stellen bij de centrale rol die het ‘balancing’ concept in het neorealisme speelt.

6 Conclusies bij onze bespreking van Wohlforth en Brooks

Als we onze eigen analyse van de 19de-eeuwse verhoudingen, en de Koude Oorlog, naast deze van Wohlforth en Brooks leggen, dan vallen een aantal dingen op.

- De afbakening van het internationaal systeem in de 19de eeuw is arbitrair. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen het wereldwijde en het regionale Europese niveau. Evenmin wordt er over nagedacht of machtsverhoudingen in de 21ste eeuw niet anders kunnen liggen binnen een bepaalde regio dan op het wereldwijde niveau.
- Voor de 21ste eeuw wordt enkel het wereldwijde niveau belangrijk geacht. Dit is een sterke beperking van de relevantie van de stelling. Als we de interpretatie van Buzan en Waever volgen dat de veiligheidsproblematiek zich vandaag vooral op het regionale niveau voordoen.
- De identificatie van de grootmachten is voor de 19de eeuw arbitrair, en dit verhoogt de gelijke spreiding van de macht waardoor het verschil met vandaag wordt uitvergroot.
- Men heeft geen oog voor clusterpolaire elementen en kijkt enkel naar machts polariteit
- Men hanteert een hiërarchisch polariteitsconcept maar hanteert dit niet voor de 19de-eeuwse verhoudingen.
- Men heeft geen oog voor historische evoluties inzake technologische ontwikkeling, integratie- en desintegratie van staten, opkomen van regionale machten, en nieuwe spelers zoals bijvoorbeeld de Europese Unie.
- De nadruk ligt op militaire macht waarbij men het belang onderschat dat vandaag, in tegenstelling tot vroeger, aan economische macht wordt gehecht. Het nucleaire gegeven wordt ook over het hoofd gezien.
- Unipolariteit wordt vervolgens gedefinieerd door het uitschakelen van het ‘balancing’ mechanisme. Het gaat hierbij uitsluitend over ‘hard balancing’ in militaire zin en op

wereldwijd niveau, dat bovendien bewust gebruikt wordt. Acties die ook andere doelstellingen dienen worden niet als 'balancing' gezien. Dit is een uitermate reductionistische benadering. We stellen hierbij vast dat in deze definitie 'balancing' in de 19de eeuw ook niet voorkwam.

- Tot slot: vooral Wohlforth (1999) inspireert zich op Waltz (1964, 1979) die voorspelde dat de bipolariteit een duurzaam karakter zou hebben. Dit bleek niet het geval maar de Wohlforth en Brooks gaan hieraan voorbij. Alles bij elkaar genomen lijkt de tijds-horizon die zij hanteren in 2008 (een paar decennia) vrij kort te zijn, als ze willen spreken over een blijvende unipolariteit.

Bij dit alles blijven er twee vragen over, die wij verder zullen behandelen:

1. Is de huidige situatie werkelijk unipolair? Blijft zij ook unipolair als we bijvoorbeeld niet enkel naar de militaire verhoudingen kijken maar ook naar de economische? Blijft ze dat als we niet alleen naar het wereldwijde systeem maar ook naar de regionale verhoudingen kijken? Hoe evolueren deze gegevens in de toekomst?
2. Als het internationaal systeem werkelijk unipolair is, wat is dan de relevantie van dit gegeven als verklarende factor voor het gedrag van staten, gezien Wohlforth en Brooks eigenlijk uitsluitend focussen op 'balancing' gedrag om van unipolariteit te spreken?
3. Dit laatste brengt ons meteen bij de vraag: wat is de relatie tussen macht in termen van materiële capaciteit en macht als relatie en interactie, met andere woorden, macht in termen van resultaat.

Deze drie vragen komen in het volgende hoofdstuk aan bod.

Deel V

Polariteit na de Koude Oorlog: Historisch-vergelijkende analyse en theoretische besluiten

---

Macht, grootmachten en polariteit na de Koude Oorlog: een vergelijkend historisch perspectief

---

Na onze bespreking van het polariteitsdebat na 1990 en onze kritiek op de unipolaire stelling zijn we op het punt beland waar we onze eigen evaluatie van de huidige polariteitsverhouding maken en onze conclusies trekken naar de relevantie van polariteit als een instrument voor wetenschappelijke analyse.

We doen dit in twee stappen. In dit hoofdstuk bekijken we de verschillende basiselementen van de polariteitsanalyse in een historisch perspectief. We trekken onze conclusies uit wat we hoger schreven over grootmachten, vergelijken de machts polariteit in de 19de eeuw en vandaag en maken een clusterpolaire analyse. Tot slot kijken we ook hoe macht in termen van materiële capaciteit en macht in termen van interactie en relatie zich tot elkaar verhouden.

In een tweede hoofdstuk trekken we de besluiten uit deze vergelijking. Waarbij we terugkeren naar de oorspronkelijke onderzoeksvragen.

1 Grootmachten

Uit onze bespreking van de 19de eeuw en de Koude Oorlog is duidelijk gebleken dat grootmachten meer zijn dan alleen maar machtige staten. Er is ook een sociaal aspect van erkenning en gedrag dat van grootmachten wordt verwacht. Dit is cruciaal als we het over de 19de-eeuwse multipolariteit hebben. Het gaat in eerste instantie over een gelijkheid in rechten en plichten, veel meer dan louter over grote staten die allemaal even machtig waren. Dat was gewoon niet het geval. In wat volgt vergelijken we een aantal elementen uit de drie periodes in termen van continuïteit en verandering.

1.1 Grootmachtidentificatie: duidelijkheid in het verleden, onduidelijkheid in de toekomst

Eén punt waarop de huidige situatie zich onderscheidt van de 19de eeuw en de Koude Oorlog is de onduidelijkheid over wie grootmacht is. In de 19de eeuw werden daar binnen de Europese context niet echt vragen over gesteld. Grootmachten waren diegenen die door het Concert als dusdanig werden erkend ongeacht de onderlinge machtsverschillen. Formele en informele erkenning vielen samen.

In de Koude Oorlog was het machtsverschil tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, en de rest van de formeel erkende grootmachten, zo evident dat de term supermacht

algemeen verspreid raakte om het verschil aan te duiden. Men kan dan ook even goed stellen dat enkel de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten de twee grootmachten waren (zoals we zelf doen) en de rest naar de categorie van de 'middle powers' verwijzen.

Daarentegen worden we na 1991 geconfronteerd met twee tegengestelde evoluties: de ineenstorting van één van de twee grootmachten/supermachten van de Koude Oorlog, en de opkomst van nieuwe spelers. Dit leidt tot een situatie waarbij in feite enkel de grootmachtstatus van de Verenigde Staten buiten kijf staat, naarmate de tijd vordert deze van China wellicht meer en meer evident wordt, maar de toekomstige status van alle andere spelers op de één of andere manier onduidelijk is.

Dit is een groot verschil met de Europese situatie in de 19de eeuw. De opkomst van Duitsland is hiermee niet te vergelijken. Het was erkend als grootmacht maar het was gefrustreerd over de beperkte omvang van zijn koloniale rijk en vond dat zijn rangorde binnen de grootmachtclub daarom niet in overeenstemming was met zijn feitelijke macht. Hooguit kan men ze vergelijken met de opkomst van Japan en de Verenigde Staten aan het einde van de 19de eeuw. Bij de VS moeten we dan weer opmerken dat het zeker niet bijzonder geïnteresseerd was in de grootmachtstatus. Wat we echter vandaag zien is een aantal staten die menen aanspraak te maken op de grootmachtstatus en dus te maken hebben met statusinconsistentie. China stelt zich dan weer terughoudend op.

Er is bovendien vandaag in vergelijking met de 19de eeuw een merkwaardig groot aantal kandidaatgrootmachten. Inderdaad zijn er niet alleen de erkende grootmachten van de Veiligheidsraad, of van de G7/8 maar er zijn ook talrijke andere 'opkomende economieën', vaak lid van de G20-club die door anderen als potentiële grootmachten worden gezien en zichzelf vaak ook zo zien. Dat zijn op de eerste plaats de BRIC-landen, een club van zowel erkende grootmachten (China en Rusland) die in het verleden hun grootmachtstatus materieel niet of niet meer konden waarmaken, als uit twee staten (India en Brazilië) die nooit officieel erkend werden als grootmacht maar deze ambitie reeds lang koesteren. Daarnaast zijn er een aantal landen die minstens regionale ambities hebben zoals Turkije, Indonesië, of Zuid-Afrika. Indonesië ziet zich bijvoorbeeld als leider van de ASEAN-landen, zonder dat die visie daarom per se door de andere leden wordt gedeeld (Quayle, 2013). Er is de Europese Unie, met haar moeilijke verhouding tot de grootmachtstatus. Er zijn de oude grootmachten Frankrijk en Groot-Brittannië, Japan en Duitsland, allemaal lid van de G7, permanent lid van de Veiligheidsraad of met ambities dat te worden) die op de een of de andere manier nog steeds een grootmachtidentiteit hebben. Kortom, we zitten in een onduidelijke situatie met veel (potentiële) grote spelers.

Als we verder terugkijken dan de 19de eeuw dan merken we dat dit echter geen nieuw fenomeen is. Kijkend naar de Europese moderne geschiedenis stelt Wight (1986) vast dat het aantal grootmachten steeds toenam om dan vervolgens in de 20ste eeuw af te nemen. Maar die toenames van grootmachten zijn in feite weerkerende transitiefenomenen die samen hangen met systeemintegratie tot één geïntegreerd Europees systeem. Eens die systeemintegratie voltooid, neemt het aantal echte grootmachten ook weer af. Oude grootmachten (de Nederlanden, Zweden, Spanje) verdwijnen, nieuwe (Rusland, Pruisen) nemen hun plaats in.

Tegelijkertijd met deze Europese systeemintegratie deed zich de afgelopen eeuwen ook een wereldwijde systeemintegratie voor. Polariteitsanalyses concentreren zich wat de 19de eeuw betreft echter hoofdzakelijk op het Europese subsysteem en maken hierdoor abstractie van de wereldwijde machtsverhoudingen. Tot diep in de 20ste eeuw nam die wereldwijde systeemintegratie echter hoofdzakelijk de vorm aan van Europese koloniale expansie en overheersing. Dit maakte dat de meeste koloniale machten ook Europese grootmachten waren en omgekeerd. Het verschil tussen beide niveaus was dan ook niet zo duidelijk.

Met de dekolonisatiegolf in de tweede helft van de 20ste eeuw en de desintegratie van de Sovjet-Unie in de periode 1989-1991 kwam er een einde aan het kolonialisme. Het Europese interstatelijke model heeft zich hierbij over de wereld verspreid. Deze wereldwijde systeemintegratie ging, net zoals dat in Europa gedurende de eeuwen voor 1815 het geval was, gepaard met een proces waarbij kleinere spelers op een lager systeemniveau vervangen werden door grotere spelers op een hoger systeemniveau. In de overgangsfase kregen we een verhoging van het aantal grootmachten doordat nieuwe en oude spelers naast elkaar bleven bestaan.

Het lijkt er op dat we vandaag opnieuw in een vergelijkbare overgangsfase zitten. Oudere grootmachten krijgen het gezelschap van nieuwe spelers of een herrezen macht als China, en staten met regionale ambities. Het is in zulke situatie altijd moeilijk uit te maken wie op langere termijn tot de grootmachtclub zal blijven behoren, wie uit de boot zal vallen, en welke opkomende machten definitief tot de groep zullen doorstoten. Zo een situatie is niet nieuw. In de 18de eeuw heerste er onzekerheid over de vraag of Spanje zich al dan niet zou kunnen herstellen (Black, 1983). Nog op het Congres van Wenen voelden vergane glories als Spanje, Portugal en Zweden zich onheus behandeld. Italië heeft dan weer zijn grootmachtambities nooit echt waar gemaakt, ook al kreeg het die officieel wel. Wat vandaag echter wel nieuw is, is het groot aantal landen dat meent op de één of de andere manier een vooraanstaande rol te moeten of kunnen spelen.

1.2 Grootmachten, systeemafbakening en systeemwijd bereik

Hierbij aansluitend leert ons de vergelijking met de 19de eeuw, dat het begrip grootmacht, net als polariteit een relatie moet hebben tot een bepaalde systeemafbakening. Terwijl een grootmacht ten tijde van Ranke nog in Europese termen werd gedefinieerd, definieerde Weber deze als wereldmacht. Tijdens de Koude Oorlog werden de twee supermachten onder meer gedefinieerd in termen van hun wereldwijd bereik. De Koude Oorlog lijkt ons hier echter een uitzonderlijke situatie omdat het centrale conflict in die tijd inderdaad wereldwijd werd gedefinieerd, de wereldwijde verhoudingen waren met andere woorden gesecuriseerd.

Buzan en Waever (2003) stellen daarentegen dat de veiligheidsproblematiek zich vandaag vooral op regionaal niveau afspeelt. Hieraan ontleent Buzan (2004a) het onderscheid tussen regionale en wereldspelers. Hierbij ziet hij enkel de laatste categorie als volwaardige grootmachten, die minstens in meerdere regio's een rol spelen. In 2011 plaatst Buzan bovendien vraagtekens bij zijn eigen concept supermacht als een grootmacht die in staat is overal wereldwijd op te treden. Hij stelt dat het historisch een voorbijgaand gegeven is, dat te maken heeft met de overgang van een Europees systeem naar een wereldwijd systeem, onder de specifieke vorm van kolonialisme en wellicht in de toekomst niet langer

relevant is. In een breder historisch perspectief dat verder terug gaat dan de 19de eeuw, lijkt dit inderdaad logisch.

Maar ook onze analyse van de 19de eeuw geeft in ieder geval een aantal aanzetten die zo een scenario niet uitzonderlijk maken. Als we naar Europa kijken, dan zien we dat zeker in de eerste helft van de eeuw niet alle grootmachten een rol speelden in alle mogelijke problemen die zich in Europa voordeden. Om het in de terminologie van Buzan te zeggen: ze definieerden doorgaans hun belangen systeemwijd (zelfs dat was niet altijd het geval), maar dat wil nog niet zeggen dat ze ook het bereik hadden die te verdedigen.

De 19de eeuw leert bovendien ook dat de sterkste wereldwijde macht niet per definitie ook de sterkste macht is in elke regio. Bij Groot-Brittannië was dat merkwaardig genoeg zelfs niet het geval in de eigen thuisregio Europa, waar het ondanks zijn wereldwijde dominantie altijd rekening moest houden met de andere grootmachten. Recente evoluties leren dat de Amerikaanse wereldwijde dominantie niet per definitie leidt tot een vergelijkbare invloed in bijvoorbeeld de voormalige Sovjet-Unie of Azië, waar met Rusland of China rekening gehouden moet worden.

Ook op een andere wijze toont de 19de eeuw aan dat Buzans criterium voor een wereldwijde grootmacht (minstens kunnen optreden in een andere regio dan de eigen) nogal vaag is. Zelfs als we voor de 19de eeuw louter naar het Europese systeem kijken, en niet naar het wereldwijde, moeten we vaststellen dat niet zomaar elke grootmacht eender waar in Europa kon optreden. Pruisen kon dat voor de eenwording zeker niet. Het was uiteindelijk hoofdzakelijk een Duitse of zelfs een Noord-Duitse macht. Oostenrijk kon dat naarmate de eeuw vorderde minder en minder. Zelfs in de jaren 1830 was het niet in staat rechtstreeks tussen te komen in België, Spanje of Portugal. Het relativeert het argument dat bijvoorbeeld Rusland of China geen grootmachten zouden zijn omdat hun (militair) bereik niet wereldwijd is.

1.3 Status: formele en informele erkenning

Grootmachten zijn inderdaad meer dan alleen maar machtige staten. Zij zijn ook een sociaal gegeven en vormen binnen de internationale samenleving een bepaalde groep van staten die een leidinggevende rol spelen, een bepaald typisch gedrag ontwikkelen en menen te beschikken over een aantal rechten en plichten die andere staten niet hebben. Vanuit een historisch perspectief zijn de volgende elementen belangrijk:

Grootmachten als statusgroep zijn gebaseerd op materiële macht maar die relatie is niet absoluut. Er kunnen belangrijke onderlinge verschillen zijn tussen de materiële machtsbasis van grootmachten. Die onderlinge verschillen zijn bovendien niet altijd in alle machtsdomeinen hetzelfde. Bovendien moet men beseffen dat grootmachtstatus zich vast kan zetten in de identiteit, 'archetypisch' kan worden zoals we dat bij Rusland hebben gezien. Het beleid van die landen wordt dan ook gekenmerkt door een streven naar prestige en status, eerder dan door het verdedigen van materiële of ideële belangen.

Het maakt omgekeerd ook dat niet per definitie elke staat zichzelf onverkort als grootmacht ziet en bereid is die rol te spelen. Men zag dit in de 19de eeuw bij de Verenigde Staten, die lange tijd de grootmachtstatus weigerden. Men ziet dat vandaag bij China, dat een ambigue houding heeft ten opzichte van zijn eigen rol als grootmacht. Zulke gege-

vens zijn belangrijk want ze overstijgen een redenering in termen van louter militaire capaciteit.

Dit brengt ons bij een ander element. Formele en informele erkenning van grootmachten vielen in het 19de-eeuwse Europa grotendeels samen, Italië uitgezonderd. Rond de eeuwwisseling werden bovendien Japan en de Verenigde Staten in de grootmachtclub opgenomen. Het is één van de redenen waarom men de 19de eeuw vaak zonder al te veel nadenken als multipolair beschouwt. Dat was een multipolariteit eerder in termen van een aantal erkende grootmachten met gelijke rechten dan in termen van echt gelijke macht. De 19de-eeuwse multipolariteit zien als gedragen door grootmachten met gelijke macht is dan ook een fundamentele evaluatiefout, die in veel polariteitsliteratuur wordt gemaakt.

Formele erkenning als grootmacht (lidmaatschap van de Veiligheidsraad) viel in de Koude Oorlog niet langer samen met de informele status. Iedereen wist dat de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten machtiger waren dan de rest, maar die aparte status werd ook informeel erkend. Veel van die status haalden zij niet alleen uit hun macht maar ook uit de cruciale rol die zij speelden in de onderlinge wereldwijde militaire, economische én ideologische confrontatie. In feite werd die aparte status niet echt betwist, tenzij door China ten aanzien van de Sovjet-Unie. Wat we met betrekking tot de Verenigde Staten zien, is dat met het Oost-Westconflict ook de status en de legitimiteit die hiermee samenhangt deels afkalfden. Evenzeer zien we dat licht geformaliseerde economische grootmachtclubs (G7/G8) al bij al slechts een beperkte erkenning hebben.

Wat we daarentegen vandaag zien is dat er meerdere spelers zijn die menen dat zij recht hebben op een formele erkenning als grootmacht (bijvoorbeeld India en Brazilië) maar die niet echt krijgen. Omwille van de institutionele macht die met formele erkenning verbonden is en de veel grotere mate van verdragsrechtelijke omkadering van de internationale verhoudingen, wordt het vaak moeilijk recht te doen aan deze nieuwe opkomende machten. Dat geldt voor de discussie rond de hervorming van de Veiligheidsraad maar ook voor hervormingen van instellingen voor economisch beheer, zoals het IMF.

1.4 Grootmachtgedrag

1.4.1 Van grootmachtoorlogen en kolonialisme, naar militaire capaciteit en interventie

De 19de-eeuwse criteria bij uitstek om grootmachten van andere staten te onderscheiden, namelijk de resultaten in onderlinge oorlogen en in tweede instantie de uitbouw van een koloniaal rijk, zijn vandaag niet langer relevant. Door een aantal technologische en normatieve evoluties is het bezit van een bepaalde militaire capaciteit veel belangrijker geworden dan het effectief gebruik ervan in onderlinge oorlogen of koloniale expedities.

Die nadruk op militaire capaciteit was er ook al in de Koude Oorlog en is alles bij elkaar genomen een belangrijk element van continuïteit sinds 1945. Of dit al dan niet met de introductie van kernwapens te maken heeft, is een andere kwestie.

We kunnen hierbij enkel vaststellen dat zowel alle oude erkende grootmachten als de opkomende machten nog steeds veel aandacht besteden aan militaire macht. Zelfs een hoofdzakelijk civiele macht als Brazilië werkt aan de uitbouw van zijn leger en vloot. Ook de Europese Unie kan er niet om heen een veiligheidspoot te ontwikkelen. Het ontbreken van zo een stevige veiligheidspoot wordt vaak gezien als één van de zwaktes van de Unie. Dat dit niet vanzelf gaat en veel meer controverser oproept dan bijvoorbeeld de gemeenschappelijke handelspolitiek, heeft niet alleen te maken met opties inzake buitenlands beleid (Atlantisme versus Europeanisme). Het is volgens ons ook het gevolg van de nauwe band tussen militaire macht en grootmachtstatus en de complexe identitaire problemen die dit in zowel grote als kleine lidstaten oproept.

Wat we hierbij overigens vaststellen is, dat welke wapens hierbij als cruciaal worden gezien voor de grootmachtstatus (zeemacht, kernwapens, 'power projection capability') niet louter het resultaat is van technologische evoluties maar evenzeer een sociaal statusgegeven kan zijn. In dit opzicht is er wel een evolutie sinds het einde van de Koude Oorlog. De rol van kernwapens als het statussymbool bij uitstek van grootmachten is veel minder duidelijk, minder allesoverheersend maar niet verdwenen.

Tot slot dienen we er op te wijzen dat militair optreden nog steeds een typische grootmachtactiviteit is. Grootmachten of landen met grootmachtpretenties grijpen meer naar de wapens dan kleinere staten. Alleen is hier geen sprake meer van grootmachtoorlogen. Net als in de Koude Oorlog worden rechtstreekse confrontaties tussen grootmachten vermeden. Wel zien we interventies in kleinere staten, al dan niet onder de hoede van de Verenigde Naties. Dat geldt uiteraard voor de Verenigde Staten maar ook voor Frankrijk, Groot-Brittannië, de Europese Unie of Rusland. We zien ook dat landen als Brazilië en China meer dan vroeger actief zijn in door de VN gelegitimeerde vredesoperaties. Blijkbaar wordt dit iets dat bij de grootmachtstatus hoort.

1.4.2 De rol in het machtsevenwicht en multipolariteit

Wij hebben gezien dat in de 19de eeuw een rol in het machtsevenwicht een essentieel element was, nauw verbonden met de status van grootmacht.

Dat was ook tijdens de Koude Oorlog het geval. Via de wapenwedloop waren de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie de twee essentiële spelers bij het in stand houden van het machtsevenwicht. Machtsevenwicht werd toen echter strikt militair geïnterpreteerd. Wie zulke strikt militaire interpretatie van het machtsevenwicht aanhangt kan inderdaad stellen dat dit vandaag veel minder belangrijk is. Buzan (2004b) heeft er dan ook terecht twijfels over of het machtsevenwicht nog een basisinstelling van de internationale samenleving is, zoals Bull (2002) beweerde. Niemand, ook de Chinezen niet, lijkt zich vandaag overdreven zorgen te maken over het grote militaire overwicht van de Verenigde Staten. Hieruit de conclusie trekken dat we in een unipolaire wereld zitten omdat het balancing mechanisme is uitgeschakeld, zoals Wohlforth en Brooks doen, is echter een stap te ver.

Hier is de vergelijking met het 19de-eeuwse machtsevenwicht zeker relevant. Militaire machtsverhoudingen spelen vandaag nog altijd een rol maar net zoals in de 19de eeuw moet het machtsevenwicht veel meer worden gezien in termen van een breder politiek

equilibrium, zoals Schroeder dat voor de eerste helft van de 19de eeuw omschreef. Het gaat hierbij veel meer over de erkenning van elkaar als gelijke, het rekening houden met elkaars belangen en visies, dan met macht in materiële termen.

We hebben echter ook aangetoond dat in Europa na 1856 een evolutie heeft plaats gehad waarbij de term opnieuw meer verengd werd tot zijn betekenis *sensu stricto* van een evenwicht in termen van materiële en vooral militaire capaciteit. Na de Koude Oorlog heeft zich een omgekeerde evolutie voorgedaan. Ofschoon men algemeen lijkt te aanvaarden dat we nog voor een behoorlijk lange tijd met een Amerikaans militair overwicht te maken zullen hebben, trekken andere grote spelers hieruit niet de conclusie dat zij hun recht zouden verspelen gehoord te worden in algemene kwesties, of dat hun belangen niet zouden worden gerespecteerd:

Volgend citaat van Schroeder over de 19de eeuw is hier illustratief:

[P]olitical equilibrium meant the enjoyment of stability, peace and guaranteed rights, freedom from threat and isolation, recognition of one's legitimate interests, sphere of influence, and the right to a voice in general affairs; and especially for the great powers assurance of equality in rank, status and dignity even if not in power. (1989, p. 143)

Deze uitspraak, die zo uit een Russische beleidsverklaring zou kunnen komen, duidt op de nauwe band tussen grootmachtstatus en evenwicht, ook al is het dan geen evenwicht in macht, maar wel het recht om als gelijke erkend en behandeld te worden. In die zin blijft machtssevenwicht ook vandaag zeker nog een relevant gegeven (Hurrell, 2007, p. 32). Trouwens, terwijl Buzan zich in 2004 afvraagt of machtssevenwicht nog een institutie van de internationale samenleving is en stelt dat een supermacht een ordende – met andere woorden hegemonische – rol heeft, is hij in 2011 van mening veranderd. Dan stelt hij dat hegemonie niet aanvaard wordt in de huidige internationale samenleving en supermachten bijgevolg geen lang leven beschoren zijn (Buzan, 2004a & b, 2011). Met andere woorden, het is niet omdat één staat machtiger is dan de andere grootmachten, dat deze zich hegemonisch mag gedragen. Hier komen we dus terug bij machtssevenwicht als politiek equilibrium.

Alleen zijn referenties naar machtssevenwicht in het discours van beleidsmakers, en dan vooral van grootmachten, vandaag blijkbaar niet meer in de mode. Men vermijdt het gebruik van het woord. Maar er is wel een opmerkelijke gelijkenis tussen dit 19de-eeuws gebruik van machtssevenwicht in de zin van een breder politiek equilibrium en het hedendaagse multipolair discours.¹ Zo stelt Umbach dat er bij beleidsmakers en publicisten in Europa en Azië geen echte consensus bestaat over wat multipolariteit nu eigenlijk bete-

---

¹ De meest letterlijke vervanging van het woord machtssevenwicht door de term multipolariteit vinden we in een tekst van de voorzitter van de Europese Commissie Barroso, die stelt dat in de 18de eeuw multipolariteit werd omschreven als '*An equal distribution of power amongst the Princes of Europe as makes it impractical for the one to disturb the repose of the other*'. (Barroso, 2010, p. 2) Dit citaat, afkomstig uit een anonieme tekst van 1740 die ook geciteerd wordt door Sheehan (1996, p. 2) geeft echter helemaal geen definitie van multipolariteit (een woord dat in de 18de eeuw niet eens bestond) maar van machtssevenwicht, weliswaar in de strikte betekenis van gelijkheid in materiële capaciteit.

kent maar er wel een gemeenschappelijke kern is: *‘Allgemein wird darunter verstanden, dass mehrere politische gleichgewichtige und vor Allem gleichberechtigte politische Pole in der Welt existieren.’* (2006, p. 85)

Hierbij zien we dezelfde elementen als in equilibrium terugkomen: een politiek (geen militair) evenwicht, een evenwicht in rechten en een afwijzen van unilateralisme waartegenover een gemeenschappelijk leiderschap wordt gesteld. Het gaat hierbij uiteindelijk veel meer over een geconstrueerde multipolariteit, gebaseerd op interactie, dan op een multipolariteit in termen van gelijkheid in nationale capaciteit. Trouwens, de Russische nadruk op de uitbouw van een eigen invloedssfeer vinden we ook terug in Schroeders hoger genoemde beschrijving van het politieke equilibrium.

Terwijl er een duidelijk verband was tussen machtsevenwicht en grootmachtstatus in de 19de eeuw, bestaat die ook tussen grootmachtstatus en multipolariteit. Vandaag is het multipolair discours algemeen verspreid bij alle staten die menen recht te hebben op grootmachtstatus, met uitzondering van de Verenigde Staten, de enige staat waarvan die status buiten kijf staat. Al die staten, van India en Brazilië tot Rusland, China en de Europese Unie, lijken er vanuit te gaan, zonder het met zo veel woorden te zeggen, dat zij zelf een pool zijn of zullen zijn in deze multipolaire constellatie. Of die pretentie ook door materiele machtsbasis wordt gerechtvaardigd is hierbij niet altijd duidelijk. Maar in ieder geval, zoals uit onze analyse van het Franse multipolaire discours blijkt, gaat het over meer dan enkel gelijke macht. Het gaat bijvoorbeeld ook over pluralisme in het internationale systeem en de garantie van politieke diversiteit. Hier zijn we terug bij een correcte interpretatie van wat Ranke met machtsevenwicht bedoelde, niet bij de reductionistisch-materialistische invulling die men er later in het neorealisme aan gaf.

1.4.3 Institutionele macht en grootmachtbeheer

Sinds het ontstaan van het Europese Concert in 1815 kan men stellen dat vormen van gemeenschappelijk grootmachtbeheer blijvende elementen van de internationale samenleving zijn. Dit geeft grootmachten die deel uitmaken van grootmachtclubs een bepaalde machtspositie. Zij kunnen overgaan tot gemeenschappelijke actie of niet, bepaald gedrag van andere staten legitimeren of niet. Zij kunnen ook algemene normen instellen en de wijze waarop ze worden toegepast bepalen. In de 19de eeuw was veiligheid hierbij het grote aandachtspunt. Nu ligt dit breder omdat veel meer terreinen het voorwerp zijn van internationale samenwerking. Maar algemeen lijkt men ervan uit te gaan dat macht verantwoordelijkheid met zich meebrengt, net zo goed vandaag als in de 19de eeuw (Hurrell, 2007).

Eén element wordt hierbij overigens al te vaak over het hoofd gezien: de bevoorrechte positie van grootmachten in deze instellingen maakt ook dat zij een grote impact hebben op hun functioneren zelf. Of het Europese Concert al dan niet functioneerde en hoe het er uit zag was uiteindelijk het resultaat van het beleid van de grootmachten, en de visies die zij op de internationale verhoudingen hadden. Bismarck en Disraeli hadden een andere invalshoek dan Castlereagh en Metternich, en nog een andere dan Napoleon III of Gladstone. De Britten hebben er in de jaren na 1815 voor gezorgd dat het Concert niet meer

was dan een ad hoc instrument om conflicten te regelen. Het is nooit het regelmatige forum geworden dat Metternich op een bepaald ogenblik voor ogen had. Na 1856 verwaterde het Concert en Bismarck was later meer geïnteresseerd in het beheersen van onderlinge relaties tussen de grootmachten via ingenieuze maar ondoorzichtige alliantiesystemen dan in het opkrikken van het Concert.

Op dezelfde wijze hadden de twee grootmachten tijdens de Koude Oorlog de macht om het functioneren van de Veiligheidsraad grotendeels lam te leggen. Die macht hebben de permanente leden vandaag nog altijd en de ervaringen met het Concert dat na 1856 grotendeels in verval was, leren dat het zeker niet vanzelfsprekend is dat de opgang die de Veiligheidsraad na de Koude Oorlog maakte, een blijvend gegeven is. Alleen al dit feit bevestigt het belang van institutionele macht die de permanente leden van de Veiligheidsraad hebben. Dat is een macht die niet overeenkomt met hun materiële capaciteit maar louter aan hun positie in de Raad te danken is.

Er is echter ook een belangrijke verschil met het Europese Concert: de mate van institutionalisering van het internationale leven, ook op het vlak van veiligheid, is veel groter dan tijdens de 19de eeuw. En dan nog is het veiligheidsdomein juist één van de terreinen waar die institutionalisering het minst ver gevorderd is. Dit maakt dat de institutionele macht van grootmachten zich vandaag uit op een veelheid aan terreinen, die in de 19de eeuw nauwelijks aan bod kwamen. Dat geldt met name op economische vlak. Hier is een groot verschil: we hebben te maken met een grotere institutionele omkadering dan dit in de 19de eeuw het geval was en het maakt dat de hiermee verbonden vaardigheden ook belangrijker zijn dan toen. Tegelijkertijd is de houding van grote spelers tegenover dit soort instellingen ook belangrijker dan in de 19de eeuw.

1.4.3.1 Grootmachtbeheer als sociaal gegeven: de Verenigde Staten en China.

Dit brengt ons bij het voorbeeld van China, dat een grote terughoudendheid aan de dag heeft gelegd ten aanzien van de huidige vormen van grootmachtbeheer. Ook dit is geen nieuw gegeven. De Verenigde Staten, een staat die gegroeid was uit een opstand tegen de grootste Europese mogendheid, hielden zich in de 19de eeuw ver van het Europese Concert en wensten geen grootmachtstatus. Ze wilden zich niet moeien met Europa en identificeerden zich geenszins met de internationale politieke cultuur van het oude continent. In zekere zin keken de Amerikanen er op neer en zagen ze zichzelf als een alternatief. In de mate dat zij er wel bij betrokken waren (bijvoorbeeld tijdens de Conferentie over het Congobekken van 1885) waren zij vooral geïnteresseerd in de eigen belangen (vrijhandel). De Verenigde Staten wezen een actief buitenlands beleid trouwens ook expliciet af omdat zij zich vooral op de eigen economische ontwikkeling concentreerden.

De aarzeling en afstandelijkheid waarmee China de werking van de Veiligheidsraad en vele andere internationale organisaties volgt, kan hiermee vergeleken worden. Het is de houding van een opkomende mogendheid met een eigen identiteit die zich niet zonder meer wenst aan te passen aan de cultuur van de gevestigde grootmachten en dus een zekere afstand bewaart. Ook bij de Chinezen is er vooral een nadruk op de eigen economische ontwikkeling, in functie waarvan zij hun houding in internationale organisaties bepalen.

Het wenst zich evenmin niet zomaar in te passen in de bestaande instellingen zoals deze door de Westerse landen geconcipieerd werden.

Het grote verschil tussen de huidige Chinese economie en Amerikaanse in de 19de eeuw is echter dat China zijn groei heeft uitgebouwd via een exportgerichte integratie in de wereld-economie. Daarentegen waren de Verenigde Staten lange tijd – zij het niet meer aan het einde van de 19de eeuw – niet alleen geostrategisch maar ook geo-economisch geïsoleerd. Zij konden hun economie uitbouwen via hun territoriale, demografische en industriële expansie zonder dat zij daarbij in concurrentie kwamen met de Europese mogendheden. Dat is niet zo voor het huidige China. Bovendien is China, althans op veiligheidsvlak, als permanent lid van de Veiligheidsraad een formeel erkende grootmacht. In de mate waarin het voor zichzelf geen rol of slechts een beperkte ziet weggelegd in het grootmachtbeheer is er hier mogelijk wel een probleem.

Tegelijkertijd leert de Amerikaanse ervaring ook dat zodra een opkomende grootmacht wel zijn rol in het internationaal beheer opneemt het daar ook zijn stempel wenst op te drukken. Dat is de ervaring die we hebben gezien met de VS als jonge grootmacht en de rol die zij speelden in het ontstaan van de Volkenbond en de principes en structuur die deze nieuwe organisatie aannam. Die ervaring leert meteen ook dat het noodzakelijk is rekening te houden met de wensen en inzichten van een opkomende macht, als men de legitimiteit van instellingen wil garanderen, én de betrokkenheid van die nieuwe machten wil garanderen. Het gaat over meer dan louter het socialiseren in een bestaand kader of een gevestigde orde.

1.5 Legitimiteit in de 19de eeuw, de Koude Oorlog en vandaag

Dit brengt ons bij de kwestie van legitimiteit, een essentieel gegeven voor ieder die het over macht heeft. We geven hier kort een vergelijking tussen de drie periodes, waarbij we de band leggen tussen beide vormen van legitimiteit.

1.5.1 Regimelegitimiteit, heterogeniteit en pluralisme

Wanneer we vooreerst naar regimelegitimiteit kijken dan speelde die in de Koude Oorlog een grote rol. De VS en de Sovjet-Unie deelden maatschappelijke, economische en ideologische inzichten met de elites in hun eigen invloedssfeer. We kunnen hier spreken van een dubbele hegemonie. Dit gegeven is een essentieel kenmerk van de Koude Oorlog.

Er was maatschappelijk-ideologisch sprake van twee verschillende subsystemen die elkaars tegengestelde waren. Daarom beschreef Raymond Aron het internationaal systeem – we zouden beter spreken van internationale samenleving – als heterogeen. In zo een situatie is internationaal grootmachtbeheer en gezamenlijke aanpak van de wereldproblemen per definitie een moeilijke zaak.

De situatie in het 19de eeuwse was anders en meer genuanceerd. Vooreerst had de Europese internationale samenleving tot diep in de 19de eeuw en zelfs tot 1945 een haast exclusief Europees en christelijk karakter. Niet-christelijke staten, met name het Ottomaanse Rijk, werden per definitie als tweederangsmogendheden behandeld. In die zin was er sprake van een homogeen systeem. Hier ligt op het eerste gezicht een belangrijk onder-

scheid met het internationaal systeem zoals het vandaag aan het begin van de 21ste eeuw gestalte krijgt. Dat wil echter niet zeggen dat er intern geen culturele diversiteit in dit systeem bestond. Die was er weldegelijk en auteurs als Ranke en Weber benadrukken juist dat het een taak is van de grootmachten om dit cultureel pluralisme (religieus en taalkundig gedefinieerd) te vrijwaren.

Wanneer we naar het maatschappelijk en ideologisch profiel van de grootmachten kijken dan is ook hier sprake van een genuanceerd beeld. Men aanvaardde een bepaald pluralisme tussen de staten: democratieën en autocratische regimes bestonden naast elkaar. Tegenstellingen bestonden maar nooit werd het bestaansrecht van een bepaald regime, althans wat de grootmachten betreft, in twijfel getrokken. Bovendien kan men stellen dat er doorheen de eeuw een basisconsensus groeide over de organisatie van het economische leven in liberale zin.

In 1815 werd legitimiteit dynastisch gedefinieerd maar dat principe was zeker niet allesoverheersend. Men heeft de facto nooit de legitimiteit van het Franse Keizerrijk of de Derde Republiek ontkend. Wel moeten we vaststellen dat de aantasting van dit dynastisch principe door de nationalistische bewegingen, en vooral hun recuperatie door Napoleon III, Cavour en Bismarck tot een periode van instabiliteit heeft geleid (1853-1870). Dit verklaart wellicht, meer dan vele pure machtsanalyses, de politieke evoluties in de 19de eeuw.

Samenvattend kunnen we stellen dat de 19de eeuw een bepaalde mate van heterogeniteit en pluralisme had, maar dat er tegelijkertijd ook een aantal basiselementen waren die door alle grootmachten werden gedeeld en die het functioneren van de internationale samenleving mogelijk maakten.

Wanneer we vanuit dit perspectief naar de huidige wereldverhoudingen kijken, dan zijn de gelijkenissen met de 19de eeuw opvallend, net als de verschillen met de Koude Oorlog.

We krijgen te maken met nieuwe opkomende grootmachten die niet langer louter een Europees christelijke achtergrond en cultuur hebben. We hoeven de controversiële thesis van Huntington (1993, 1996) over de botsende beschavingen niet in al zijn details te volgen, of er van overtuigd te zijn dat het 'Westerse model' plaats moet ruimen voor een meer dynamisch Aziatisch model (Mahbubani, 2008), om te beseffen dat hier mogelijk een grote uitdaging naar de toekomst ligt. Het is moeilijk in te schatten hoe dit evolueert. Maar het vrijwaren van dit culturele pluralisme is wel één van de thema's van het multipolaire discours.

Vervolgens gaat de Amerikaanse unipolaire/hegemonische stelling uit van twee elementen met betrekking tot legitimiteit: de verspreiding van de democratische waarden én van de vrije markteconomie en de vrijhandel. Bij nader toezien moeten we echter vaststellen dat vooreerst democratie allesbehalve een algemeen gedeelde waarde is in de statengemeenschap als geheel. Het is het evenmin in de groep van erkende en niet-erkende grootmachten. Meer zelfs, bepaalde landen, met name Rusland met zijn concept van soevereine democratie, maar zeker ook China, maken er een punt van om aan te tonen dat hun regime verschilt van het Westerse model.

Daarentegen bestaat er vandaag alles bij elkaar genomen een veel grotere consensus over het te volgen economisch model dan tijdens de Koude Oorlog. Het is hier niet de plaats om de rol van de vrije markt versus de staat in landen als Rusland en China uit de doeken

te doen – er zijn trouwens belangrijke onderlinge verschillen – maar het minste wat men kan zeggen is dat privaat eigendom, vrij ondernemerschap en de integratie in de wereldmarkt vandaag in veel hogere mate een realiteit zijn dan dertig jaar geleden.

Wat we vandaag zien is de opkomst van een ‘autoritair kapitalisme’ (Schweller, 2011) in China en Rusland. Hier worden wel de basiselementen van het Westers-Amerikaans economisch model overgenomen, maar daarom nog niet de politieke. In die zin is de situatie vergelijkbaar met de 19de eeuw, waar autoritaire regimes ook het kapitalistisch model overnamen, zonder daarom de democratie aan te hangen. De situatie is enigszins anders voor Brazilië en India, waar er ook sprake is van democratisering of van een reeds lang aanwezige democratie. Maar, elk gezien vanuit hun eigen achtergrond, kan men ook stellen dat het economisch beleid van landen als Brazilië en India vandaag meer aansluit bij de premissen van het Westers kapitalisme dan dertig jaar geleden. Overigens is hiermee nog niet gezegd dat deze landen het Amerikaans economisch model onverkort volgen. Het lijkt aannemelijk dat landen als Brazilië en India, vanuit hun dubbele identiteit van kandidaat grootmachten en leiders van het Zuiden, een andere visie hebben op een aantal economische ontwikkelingen dan de sinds lang geïndustrialiseerde landen. Minstens zijn een aantal analisten van oordeel dat deze landen, net als China, niet zonder meer de Amerikaanse uitgangspunten delen over hoe de wereldeconomie georganiseerd moet worden.

Een laatste element is ook dat men ondanks de verschillen in regime elkaars bestaansrecht niet meer ontkent. Zelfs in de ‘as van het kwaad’ van George W. Bush kwamen duidelijke tegenstanders als China en Rusland niet voor.¹ Men gaat alles bij elkaar veel zakelijker met die verschillen om. In die zin vertoont de huidige situatie veel meer gelijkenis met de 19de eeuw waar, ondanks de belangrijke verschillen tussen regimes onderling, de legitimiteit van de verschillende grootmachten nooit echt in vraag werd gesteld.

Wanneer we naar Arons kwalificering heterogeniteit/homogeniteit kijken, kunnen we dan ook stellen dat het huidige wereldsysteem een basishomogeniteit heeft maar tegelijkertijd ook zeker elementen van heterogeniteit inhoudt. Hier is de gelijkenis met de 19de eeuw veel groter dan met de Koude Oorlog. Het is ook daarom moeilijk onverkort van een Amerikaanse hegemonie te spreken, net zo min als van een Britse in de 19de eeuw. Daarvoor is de heterogeniteit te groot.

1.5.2 Institutionele legitimiteit

Dit brengt ons bij de tweede vorm van legitimiteit: namelijk institutionele. Wanneer we naar het veiligheidsdomein kijken is het een veel gehoord gegeven dat autorisatie door de Veiligheidsraad vandaag een ‘must’ is. Het is algemeen aanvaard dat de rol van de Veiligheidsraad vandaag veel groter is dan tijdens de Koude Oorlog. Dit wil niet zeggen dat er altijd over alles consensus is. Onthoudingen zijn schering en inslag (zeker vanwege

---

¹ Daarentegen behoorde Iran wel tot de as van het kwaad. Het valt niet te betwijfelen dat de potentiële status van Iran (de grootste sjiitische staat, een zeer belangrijke olieleverancier en drager van een oude beschaving) binnen de internationale gemeenschap veel hoger is dan thans omwille van de tegenstellingen met het Westen en de Verenigde Staten in het bijzonder, het geval is.

China), al komen veto's veel minder vaak voor dan tijdens de Koude Oorlog. Eerder lijkt men thans meer dan tijdens de Koude Oorlog te aanvaarden dat de Veiligheidsraad de autoriteit heeft om het gebruik van geweld goed te keuren. Ofschoon sommige auteurs beweren dat de legitimerende rol van de Veiligheidsraad eigenlijk hoofdzakelijk in Europa belangrijk wordt geacht (Krisch, 2008) lijkt het er toch op dat die ook buiten het oude continent een rol speelt. Zelfs uit Amerikaanse opiniepeilingen blijkt dat een meerderheid van de ondervraagden inderdaad meent dat de Veiligheidsraad de autoriteit heeft te beslissen over het gebruik van geweld. Ook voor opkomende mogendheden als India en Brazilië, die een sterke nadruk leggen op nationale soevereiniteit en internationaal recht, is de rol van de Veiligheidsraad cruciaal (Voeten, 2005). Institutionele legitimering is in eerste instantie een procedurele aangelegenheid: men aanvaardt dat er een bepaalde weg wordt gevolgd om bepaalde problemen op te lossen. Voeten (2005) benadrukt in zijn analyse van de Veiligheidsraad dat de legitimiteit hier in eerste instantie voortvloeit uit het feit dat er een compromis wordt gevonden tussen de grootmachten, eerder dan uit een werkelijk gemeenschappelijke visie. Met andere woorden, de legitimiteit is hier procedureel, eerder dan inhoudelijk. Het gaat hier om een compromis tussen de elites van de internationale samenleving, de grootmachten.¹ Dit alles vertoont een sterke gelijkenis met wat Kissinger (1994) en Schroeder (1992) op basis van hun studies van de 19de eeuw over internationale legitimiteit zeiden.

Maar ook hier moeten we voorzichtig zijn. Legitimering door de Veiligheidsraad was gedurende de Koude Oorlog een 'non issue' en ook tijdens de 19de eeuw verwaterde het belang van sanctionering door het Concert. Het geven van die legitimering is dus iets dat onderhevig is aan sociale evoluties. Bovendien leert de ervaring ook dat grootmachten, en niet alleen de dominante macht, zich gemakkelijk aan de noodzaak van die legitimering kunnen onttrekken. Brooks en Wohlforth (2008) vergeten dit wanneer zij stellen dat de Verenigde Staten weinig gevoelig zijn voor de legitimeringsproblematiek. Ook Rusland kan de Veiligheidsraad naast zich neerleggen.

1.5.3 Conclusies over legitimiteit

Dit brengt ons bij de vaststelling dat institutionele legitimiteit en regimelegitimiteit niet los van elkaar kunnen gezien worden. Dat was zo in het verleden en dat is zo vandaag.

Hierbij stelt zich vooreerst ook het probleem van de legitimiteit van de betrokken instellingen. Grootmachtbeheer heeft nooit kunnen rekenen op een algemene consensus. Ook in de 19de eeuw niet. Er bestond een hele interpretatieschool waarin het Europese Concert uitsluitend werd gezien als een grootmachtclub, die over het hoofd van de kleine staten en de gewone mensen beslissingen nam die enkel hun eigenbelang dienden of gezien werd als een conservatief orgaan dat nationale en liberale aspiraties onderdrukte (Holbraad, 1970). Dit soort interpretaties vinden we vandaag ook terug als het over de Veiligheidsraad gaat, maar ook over andere grootmachtclubs als de G7/G8.

---

¹ Voeten maakt ter zake de vergelijking met pacts tussen de politieke elites van een sterk ideologisch of cultureel verdeelde samenleving, die hun legitimiteit eerder uit het compromis dan uit de inhoud halen.

In dezelfde lijn geeft China blijk van een terughoudendheid ten aanzien van de werking van de Veiligheidsraad en trouwens ook van andere grootmachtclubs als de G7/G8. Deels heeft dit te maken met een procedurele kwestie. Er is een voorkeur voor de democratisering van de internationale samenleving. In welke mate het hier om meer gaat dan een discours, is een andere zaak die we hier niet verder uitspitten.

Maar er is meer dan dat, deze instellingen worden ook gezien als de vertegenwoordigers van een Westerse visie op de internationale verhoudingen, politieke regimes én economische ontwikkeling. Dit is evenzeer een element van kritiek van China en andere opkomende mogendheden op de huidige internationale instellingen. Hier wordt de band gelegd tussen regimelegitimiteit en institutionele legitimiteit.

Wanneer grootmachten zich niet langer herkennen in het beleid en de prioriteiten van internationale instellingen, is er een probleem. Dit geldt voor de grote economische problemen maar zeker ook voor de vraag waar de grenzen van nationale soevereiniteit en het recht op interventie liggen. Een thematiek die, toevallig of niet, ook in de 19de eeuw speelde. In het eerste decennium na de Koude Oorlog werd de Westerse perceptie van deze problematiek sterk beïnvloed door de oorlogen in het voormalige Joegoslavië en de chaotische situatie in een aantal Afrikaanse landen, waarbij de Rwandese genocide het meest sprekende voorbeeld is. Dit heeft geleid tot de argumentatie dat er grenzen zijn aan de nationale soevereiniteit. Het grote belang dat aan mensenrechten wordt gehecht ligt in dezelfde lijn. Dit soort redenering roept in landen met een koloniaal verleden om begrijpbare en historisch gefundeerde redenen veel weerstand op, ook bij grote spelers als China, India of Brazilië.

Wat onze vergelijking tussen de 19de eeuw, de Koude Oorlog en vandaag ons dan ook leert, is dat een internationale samenleving, net zo min als iedere andere samenleving per definitie nood heeft aan een volledige consensus over alle mogelijke aspecten van de internationale, laat staan de intermenselijke verhoudingen. Maar tegelijkertijd is er ook een bepaalde basisconsensus over cruciale elementen in de verhoudingen tussen de staten noodzakelijk.

Die consensus omvat op de eerste plaats de instellingen en mechanismes die gebruikt worden om onderlinge conflicten te regelen, maar even zeer omvat hij meer dan dat. Een compromis tussen grootmachten, zoals Voeten (2005) voorstelt, is maar mogelijk als men het over een aantal basisregels eens is. Het gaat hier over meer dan procedure, het gaat er ook over dat instellingen de visies van de verschillende grootmachten weerspiegelen.

Dit alles beperkt ook de relevantie van hegemonische stellingen, of van unipolaire interpretaties die op meer dan alleen materiële capaciteit zijn gebouwd. Pluralisme (dat een essentieel element is in het multipolaire discours zoals we dat bijvoorbeeld in Frankrijk of Rusland vinden) is een waarde in de huidige internationale samenleving en dit zet sowieso remmen op elke hegemonische pretentie, onafgezien van de machtsbasis van de sterkste staat.

1.6 Grootmachten, materiële capaciteit en machtsdomeinen

In onze historische analyse van grootmachten hebben we sterk de nadruk gelegd op sociale elementen, maar dit mag ons niet doen vergeten dat uiteindelijk de materiële macht de

basis vormt voor de erkenning van grootmachten. Dit is een gegeven dat we impliciet bij Ranke terugvinden, explicieter bij Weber en zeer duidelijk bij Bull. We vinden het zijdelings ook terug bij Buzan, al besteedt deze laatste er eigenlijk weinig aandacht aan.

Grootmachten zijn een statusgroep die uiteindelijk hun status halen uit het respect voor hun macht. Die macht is niet voor alle leden van de groep gelijk maar doorgaans is ze wel groter dan die van de kleinere staten.

1.6.1 Grootmachten, omvang, bevolking en territorium

In een groot deel van de literatuur wordt de meest elementaire basisvoorwaarde voor grootmachten over het hoofd gezien: grootmachten zijn groot (qua bevolking en territorium) en ze zijn bovendien groter dan vroeger. Nochtans wees Weber er al op dat het de grote staten zijn die zichzelf op natuurlijke wijze als 'Machtstaat' zien. Uiteraard moet dit gezien worden in relatie tot het systeemniveau. Hoe groter het systeem, hoe groter de omvang van de grootmachten. Bevolking en territorium geven bovendien enkel langetermijnperspectieven weer. Zij zeggen niets over daadwerkelijke macht; het zijn basisvoorwaarden waarop macht wordt opgebouwd.

Eén ding staat echter buiten kijf: de grote spelers van de 21ste eeuw zullen in ieder geval groter zijn in omvang dan hun 19de-eeuwse en 20ste-eeuwse Europese voorgangers, als we hun kolonies buiten beschouwingen laten. Grootmachten van de toekomst hebben continentale proporties. Zoals Zakaria het stelt: *'[T]he giants are on the move and given their size, they will have a large footprint on the map.'* (2008, p. 21)

Dit maakt dat de oude Europese machten Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië geen toekomst meer hebben als grootmacht. Geen van deze landen staat in de top tien in termen van bevolking of territorium. Het maakt ook dat landen die bijvoorbeeld hoog scoren in termen van militaire uitgaven – Saoedi-Arabië is hier het voorbeeld bij uitstek – wegens hun beperkte bevolking en ondanks al hun rijkdom nooit een grootmacht zullen worden. Maar we mogen ook niet zo maar concluderen dat Brazilië omwille van zijn 'grandeza' per definitie voorbestemd is een leidende rol te spelen, zoals de Brazilianen dat zelf lange tijd hebben gedacht. Omvang op zichzelf is niet voldoende, technologische ontwikkeling is eveneens een basisvoorwaarde.

Het criterium van omvang plaatst ook vraagtekens bij de toekomst van Rusland, dat het slachtoffer is van het afbrokkelen van zijn territorium en een ongunstige demografische evolutie. Men is zich in Rusland, met nog steeds het grootste territorium, zeker bewust van deze intrinsieke zwakte in vergelijking met reuzen als China, India en zelfs de Verenigde Staten en een Verenigd Europa. Het vormt zeker de achtergrond van de pogingen een eigen invloedssfeer uit te bouwen en een Euraziatische Unie op te bouwen.

Wat we in ieder geval ook zien, is dat er een bewustzijn van die schaalvergroting bestaat en men de noodzaak voelt hierop te antwoorden. Aan het einde van de 19de eeuw uitte dit zich in koloniale competitie, vandaag in minder of meer intensieve pogingen tot regionale blokvorming, in de eerste plaats tussen de oude Europese mogendheden en kleine staten maar ook elders. De noodzaak een antwoord te bieden op deze schaalvergroting is op zichzelf reeds een legitimatie voor het Europese integratieprojectie. In termen van bevol-

king is de EU werkelijk een grote speler, groter dan de Verenigde Staten en aanzienlijk groter dan Rusland.

Het fenomeen van regionale blokvorming als antwoord op de schaalvergroting kan echter vergaande gevolgen hebben voor de internationale verhoudingen. Het valt op dat bijvoorbeeld binnen de Wereldhandelsorganisaties omzeggens alle landen lid zijn van één of andere vorm van regionale samenwerking op handelsvlak. Het spreekt voor zich dat dit onvermijdelijk leidt tot een grotere complexiteit van de internationale verhoudingen.

1.6.2 Militaire macht: het kerngegeven van macht in de realistische traditie

Daarnaast moeten we vaststellen dat militaire veiligheid nog steeds het domein bij uitstek is waar men naar refereert als men het over grootmachten heeft. Bij alle door ons meer diepgaander besproken auteurs van Ranke en Weber tot Bull en Buzan, maar ook bij Wohlforth en Brooks, staan veiligheid en militaire macht centraal. Zij staan hiermee niet alleen. Zeker in de realistische traditie én in het polariteitsdenken lijkt het een impliciete veronderstelling dat grootmachten militair machtige staten zijn. Levy (1983) omschrijft een grootmacht bijvoorbeeld als volgt: *'A Great Power is defined here as a state that plays a major role in international politics with respect to security-related issues.'* (p. 16) Heel zijn verdere beschrijving ademt de 19de-eeuwse sfeer van Ranke en Weber en veronderstelt in wezen dat er geen verschil is tussen grootmachten vandaag of tweehonderd, en zelfs vierhonderd jaar geleden. Volledig in de lijn van Weber gedragen grootmachten zich volgens Levy agressiever, zijn zij bereid meer risico's te nemen en wensen zij invloed uit te oefenen op de veiligheidssituatie in het internationaal systeem als geheel. Wie dat niet wil is volgens Levy geen grootmacht (1983, p. 13), een stelling die we ook bij Bull terugvonden.

Veel van de huidige literatuur over grootmachten, grootmachtbeheer en polariteit is sterk getekend door een focus op veiligheid en militaire verhoudingen. Dat geldt ook voor auteurs van de Engelse School die uiteindelijk allemaal op de veiligheidsproblematiek gefocust zijn en concepten als grootmachtbeheer en legitimiteit, juist vanuit die invalshoek bestuderen (zie bv. Bisley, 2012; Bull, 2002; I. Clark, 1989, 2005; Simpson, 2004). Grootmachten definiëren in termen van securisatie, zoals Buzan (2004a) doet, ligt in dezelfde lijn.

Met enige overdrijving kunnen we dan ook stellen dat polariteitsdenkers nog steeds in de 19de eeuw leven. Het is de militaire macht die voor deze traditie uiteindelijk de alfa en de omega van de macht is.

Wel is er een belangrijke verschuiving in de wijze waarop die militaire macht in kaart wordt gebracht: van oorlogen tussen grootmachten als ultieme graadmeter, via militaire capaciteit (al dan niet gemeten in termen van strategische wapens), tot het meer diffuse begrip van 'securisatie en desecurisatie'. Maar al bij al blijft het veiligheidsdomein het speelveld waarop de grootmachten zich volgens neorealisten en neoklassieke realisten, en de Engelse School bewegen.

Achter deze evolutie zit het feit dat grootmachtoorlogen als praktijk verdwenen zijn. Dit heeft mogelijk te maken met de introductie van kernwapens. Tot op zekere hoogte is hier sprake van een statusgegeven. De aparte status van de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten tijdens de Koude Oorlog had te maken met hun enorm nucleair overwicht. Net als

vlootopbouw een statuuselement was voor de Eerste Wereldoorlog. Opmerkelijk is hierbij dat de kernwapens vandaag niet meer de centrale rol hebben in de definitie van status die zij tijdens de Koude Oorlog hadden.

1.6.3 Grootmachten: militaire, economische en culturele macht

Dit brengt ons bij de altijd moeilijke analyse van de verhouding tussen de verschillende machtsdomeinen en hoe zij doorheen de tijd werden geëvalueerd.

We herinneren er vooreerst aan dat bij Ranke – het grote referentiepunt als het over grootmachten in de realistische traditie gaat – niet alleen militaire macht van belang was, maar ook culturele macht en dat de grootmachtstatus nauw verbonden was met het behoud van de culturele diversiteit. De neorealistische traditie vindt zich echter totaal niet terug in die niet-materiële machtselementen. Rankes invalshoek is ook fundamenteel verschillend van de benadering van een hedendaags historicus als Kennedy. Die legt, ondanks de bewering zich op Ranke te inspireren (1987, p. XXIV), sterk de nadruk op de relatie tussen economische en militaire macht en heeft dus een materialistische inslag.

Ook bij Weber vinden we die culturele invalshoek nog, maar hij valt uiteindelijk veel meer terug op materiële, economische én militaire elementen. In de beperkte notities die hij hierover schreef lijkt het er eerder op dat de economische en militaire macht de culturele uitstraling van een staat bevordert, al is de zaak voor hem niet eenduidig. Maar uiteindelijk blijft ook bij hem militaire macht het kerngegeven van zijn grootmachtconcept.

Het lijkt op het eerste gezicht verbazingwekkend, maar volgens ons, denken veel van de analisten in de verschillende scholen die wij als dominantietheorieën hebben omschreven (hegemonisme, lange cycli, transitietheoretici) in dezelfde lijn als Max Weber. Het zijn in deze traditie immers de grote systemische oorlogen die de opeenvolgende wereldordes en hegemonieën onderscheiden. In feite vernauwt men hier de rankiaanse traditie van prestaties in oorlog als criterium voor de grootmachtstatus in het algemeen, tot een analyse die overwinning in systemische oorlogen hanteert als criterium voor de opeenvolgende hegemonen of dominante machten. Typisch is dat bijvoorbeeld Modelski (1987) en Modelski & Thompson (1988) hegemonie, die vooral ordenend is op economisch vlak, meten aan de hand van de militaire vloten en zelfs aan de hand van kernraketten op duikboten, maar niet aan de hand van de handelsvloot, wat toch meer aangewezen zou zijn. Ook in deze tradities lijkt militaire macht en oorlog dus cruciaal. Wel zien deze auteurs economische competitie, en verschillen in economische groei, als een oorzaak van gewapende conflicten tussen grootmachten. Dat is niet alleen het geval voor de transitietheoretici, maar ook voor Gilpin, en een historicus als Kennedy die duidelijk door deze politiekwetenschappelijke denkscholen beïnvloed is. In die zin is de relatie tussen economische en militaire macht hier complexer, maar uiteindelijk is het ook hier de militaire macht die centraal staat.

Hier moeten we een merkwaardige vaststelling doen. Sinds het einde van de 19de eeuw is het algemeen aanvaard dat macht een sterke economische component heeft. Sinds het einde van de 19de eeuw is het eveneens algemeen aanvaard dat zorg voor de welvaart van

de bevolking en economische belangen één van de sturende elementen van het buitenlands beleid van staten is. Dat geldt zeker nu de wereldeconomie meer en meer integreert. Er wordt vandaag veel meer belang aan economische ontwikkeling op zichzelf gehecht. Economische macht is dan ook veel belangrijker dan vroeger en niet louter een basis voor militaire macht. De hoger vermelde opiniepeiling van TNS-Emnid toont trouwens aan dat bij de publieke opinie economische macht belangrijker wordt geacht als militaire macht, als het er op aankomt grootmachten te definiëren. Ook bij de beleidsmakers is de verhouding genuanceerd. Enerzijds zien we dat alle belangrijke economische spelers ook hun militaire macht blijven uitbouwen. Militaire macht blijft een attribuut dat bij de grootmachtstatus hoort. Anderzijds moeten we evenzeer vaststellen dat de laatste vijftientig jaar het aandeel van militaire uitgaven in de overheidsuitgaven en het bbp is gedaald. Het wijst er minstens op dat defensie een lagere prioriteit krijgt dan tijdens de Koude Oorlog.

Toch moeten we vaststellen dat weinig auteurs in de polariteitstraditie en bredere realistische traditie een autonome waarde toekennen aan economische macht. Grootmachten zijn voor hen militair machtige staten en dat maakt dat men het moeilijk heeft een plaats te geven aan China of de Europese Unie, economische reuzen, maar militair veel minder sterk dan de Verenigde Staten. Wat bovendien weinig gebeurt, is grootmachtsdefinities afhankelijk maken van het machtsdomein en de institutionele context waarover men het heeft. Narlikar (2010), niet toevallig een auteur die niet geïnteresseerd is in polariteit maar wel in internationaal beheer, is één van de weinige die dat wel doet. In essentie is en blijft een grootmacht bij de meeste auteurs een begrip dat sterk verbonden is met militaire macht en met de onderlinge relaties op veiligheidsvlak.

Er wordt hier alles bij elkaar genomen weinig autonomie gegeven aan het economische domein, ondanks het feit dat niemand zal ontkennen dat economische relaties in de huidige wereldverhoudingen, én in de verhoudingen tussen de machtige staten onderling, vandaag uitermate belangrijk te zijn. Hier zitten gelijkenissen én verschillen met de 19de eeuw. Als Buzan wijst op het feit dat enerzijds de veiligheidsproblematiek zich vooral op het regionale vlak situeert en we anderzijds de laatste twintig jaar een nieuwe fase van de economische mondialisering hebben meegemaakt, dan is dit in feite niets nieuws. Ook in de 19de eeuw waren de meeste veiligheidsproblemen, zelfs binnen Europa, lokaal maar zij hielden vaak het risico in over te slaan naar de relaties tussen de grootmachten en dus een systemisch (Europees) karakter te krijgen. Dat is wat in 1914 gebeurde. Hier is een groot verschil met de periode van de napoleontische Oorlogen en de periode 1914-1945. Veiligheidsproblemen waren in die twee periodes Europese problemen. In de 19de eeuw situeerden veiligheidsproblemen zich al helemaal niet op het wereldwijde niveau (wel op het regionale koloniale niveau of in specifieke Europese regio's). Dat neemt niet weg dat de handelsrelaties zich wel over heel Europa uitspreidden en dat men naar het einde van de eeuw een eerste fase van mondialisering meemaakte. Maar naar grootmachtstatus maakte dit allemaal niet veel uit. Zolang de Verenigde Staten zich niet op het pad van militaire expansie en koloniale rivaliteit begaven, telden zij als grootmacht niet echt mee. Economische en militaire macht vielen hier dus duidelijk niet samen.

Maar ook hier is er één groot verschilpunt: internationale economische relaties zijn vandaag veel meer dan vroeger onderwerp van sturing en beleid op internationaal vlak, en dit maakt dat een machtsanalyse die specifiek focust op economische verhoudingen aange-

wezen is. Er is immers niet per definitie een automatische overgang tussen economische, militaire en commerciële macht.

Het is in dit verband ook interessant om te wijzen op het verschil met de situatie tijdens de Koude Oorlog. Als Waltz een blokconcept van macht hanteert, en stelt dat '*[t]he economic, military, and other capabilities of nations cannot be sectorized and separately weighed...*', (1979, p. 131) dan is dat niet correct. Men kan wel degelijk de verschillende domeinen opsplitsen. Maar juist in de situatie van de Koude Oorlog was dat niet echt nodig. Aangezien de tegenstelling tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, zich op alle mogelijke vlakken afspeelden en economische en andere vormen van interactie in feite gesecuriseerd waren en tegelijkertijd ook geïdeologiseerd, hadden in die grote tegenstelling aparte machtsmetingen en dus ook aparte grootmachtsdefinities niet echt zin. Er waren twee grote tegengestelde spelers op al die vlakken en onderlinge verschillen op specifieke terreinen waren van minder belang. Die situatie is voorbij en daarom lijkt het er op dat grootmachtconcepten vandaag gecontextualiseerd moeten worden.

1.6.4 Grootmachten en evenwichtige spreiding van macht

Tot slot moeten we benadrukken dat er tussen de Europese grootmachten van de 19de eeuw altijd aanzienlijke machtsverschillen hebben bestaan. Wie multipolariteit omschrijft als een situatie met meer dan twee grootmachten met evenveel macht, kan niet anders dan vaststellen dat deze omschrijving niet van toepassing is op de 19de eeuw. Wie dus vandaag grootmachten wil definiëren zal naar meer moeten kijken dan louter een club van staten die allemaal even machtig zijn. Zo een situatie bestaat niet, en heeft ook in het verleden nooit bestaan, tenzij men louter naar de sovjet-Amerikaanse militaire en dan vooral nucleaire balans tijdens de Koude Oorlog kijkt. Vandaag lijkt het dat de status van grootmacht zeker meer gelijkenis vertoont met die van de 19de eeuw dan met die van tijdens de Koude Oorlog. Maar tegelijkertijd zijn er drie belangrijke verschilpunten.

De complexiteit van het huidige internationale systeem, met zijn talrijke regionale subsystemen, maakt dat grootmachtstatus sowieso een moeilijker te evalueren gegeven is.

De internationale verhoudingen zijn vandaag veel meer geïnstitutionaliseerd met als gevolg dat de machtspositie in internationale organisaties veel belangrijker is dan vroeger. Hierdoor wordt het onderscheid tussen formele en niet-formele vormen van erkenning ook belangrijker. Juist hier ligt vandaag een belangrijk probleem.

Tot slot is er het groeiend belang van niet-militaire vormen van macht, in het bijzonder economische macht. Hierdoor wordt het minder en minder aanvaardbaar macht louter in militaire termen te definiëren, zoals de polariteitsliteratuur toch grotendeels doet.

1.7 Naar een identificatie van potentiële grootmachten voor de 21ste eeuw?

Wanneer we een poging willen doen, en dit is altijd een delicate aangelegenheid, om de feitelijke en opkomende grootmachten te identificeren, dan moeten we uiteindelijk wel terugkeren naar de materiële capaciteit. Grootmachten zijn een statusgroep, die gepaard

gaat met vormen van erkenning en samenhangende institutionele macht maar die status wordt uiteindelijk bepaald door de materiële capaciteit.

We bekijken hierbij de drie elementen die we ook voor onze historische analyses hebben gebruikt: bevolkingsomvang als basisvoorwaarde, economische macht en militaire macht.

In wat hierna volgt pogen we daarom eerst de grootste economische spelers te identificeren en vervolgens de belangrijkste militaire machten. Die twee zijn niet per definitie dezelfde. We nemen hier bovendien de Europese Unie, als meest vergevorderde vorm van economische regionale integratie, op in de economische rangorde. In de militaire wordt zij louter ter illustratie opgevoerd.

1.7.1 Een top tien van mogelijke economische grootmachten

Tabel 39 geeft vooreerst de twintig demografisch grootste landen ter wereld in 2012. Een top twintig in termen van bbp/capita heeft weinig zin omdat er een groot aantal kleine staten zijn, die hier zeer hoog scoren en door het bevolkingscriterium uit de boot vallen. We gaan daarom direct over naar cijfers voor het bbp, zowel uitgedrukt in Amerikaanse dollar als in internationale dollar (bbp-ppp). Deze laatste berekeningswijze zou opkomende mogelijkheden met relatief laag prijsniveau bevoordelen (zie bijlage).

Als we deze drie gegevens combineren, komen we tot een eigen selectie van de tien grote economische spelers. Omdat Duitsland het enige EU-land is dat in demografische termen tot de twintig grootste staten ter wereld behoort, hebben we het niet apart opgenomen in deze eigen selectie. Gezien zijn relatief beperkte omvang zou het sowieso altijd een kleine speler onder de groten zijn. Daarnaast vallen ook een aantal kleinere Westerse landen met een performante economie uit de boot, net als Saoedi-Arabië.

Voor onze top tien komen we op deze wijze tot een lijst van negen landen plus de EU:

De Verenigde Staten, China, Japan, India, Rusland, Brazilië, Indonesië, Mexico, Turkije en de Europese Unie.

Uiteraard is dit puur een momentopname in termen van materiële capaciteit. Het is niet meer dan een aanduiding van potentiële economische grootmachten. Het land dat het meeste voordeel haalt uit zijn demografisch gewicht is hier Indonesië, dat op beide berekeningswijzen van het BBP relatief laag scoort. Zuid-Korea is dan weer het slachtoffer van de opdeling met Noord-Korea. Een herenigd Korea zou zeker in onze selectie worden opgenomen maar dat is natuurlijk een moeilijk voorspelbaar gegeven.

Als we naar de sociale elementen van de grootmachtstatus kijken, lijkt het vooreerst interessant te vergelijken met de G20, zoals gezegd geen echte grootmachtclub (daarvoor is de groep wellicht te groot) maar wel een forum dat pretendeert de belangrijkste economische spelers samen te brengen. Het valt hierbij op hoe de lidstaten van de G20 omzeggens volledig samenvallen met de twintig grootste economieën anno 2012 gemeten in Amerikaanse dollars en trouwens grotendeels ook met deze in bbp-ppp. Maar er zijn ook verschillen. Nederland en Spanje, twee landen die geprobeerd hebben binnen te breken in de G20, en nog een ver verleden van grootmacht hebben, bleven uiteindelijk buiten de G20.

Ook Iran wordt in tegenstelling tot Saoedi-Arabië buiten de G20 gehouden, ook al scoort het hoog op zowel bevolking als bbp-ppp. Hier is sprake van een evident geval waarin een middelgrote speler buiten wordt gehouden om redenen van regimelegitimiteit. Daarentegen zijn er twee landen, die we anno 2012 in geen enkele van de drie classificaties terugvinden maar wel lid zijn van de G20: Argentinië en Zuid-Afrika. Regionale rivaliteit (met Brazilië voor Argentinië) en de noodzaak van een evenwichtige geografische spreiding (Zuid-Afrika) lijken hier te spelen. Bij Zuid-Afrika, één van de weinige stabiele democratieën op zijn continent, kan regimelegitimiteit ook een rol spelen.

Tabel 39. De twintig grootste landen, anno 2012, in termen van bevolking en bbp en leden van de G20

Bevolking	Bbp US\$ 2012	Bbp-ppp	G20
China	VS	EU	EU
India	EU	VS	VS
EU	China	China	China
VS	Japan	India	India
Indonesië	Duitsland	Japan	Japan
Brazilië	Frankrijk	Duitsland	Duitsland
Pakistan	VK	Rusland	Rusland
Nigeria	Brazilië	Brazilië	Brazilië
Bangladesh	Rusland	Frankrijk	Frankrijk
Rusland	Italië	VK	VK
Japan	India	Indonesië	Indonesië
Mexico	Canada	Italië	Italië
Filippijnen	Australië	Mexico	Mexico
Ethiopië	Spanje	Spanje	Zuid-Afrika
Vietnam	Mexico	Zuid-Korea	Zuid-Korea
Egypte	Zuid-Korea	Saoedi-Arabië	Saoedi-Arabië
Duitsland	Indonesië	Canada	Canada
Iran	Turkije	Turkije	Turkije
Turkije	Nederland	Iran	Argentinië
Thailand	Saudi-Arabië	Australië	Australië

Bron: World Bank (2014). bbp op basis van lopende US en internationale dollars.

1.7.2 Een top tien van mogelijke militaire grootmachten

Vervolgens kijken we wie de twintig grootste militaire spelers zijn. Wanneer we hier het pure demografische criterium zouden hanteren als basisvoorwaarde, komen we tot de vaststelling dat omzeggens alle landen die de hoogste militaire uitgaven hebben, zouden worden uitgesloten. Het bewijst dat bevolking uiteindelijk een langetermijnfactor is én dat militaire macht – zeker wanneer uitgedrukt in defensie-uitgaven, uiteindelijk ook een kwestie is van beleid. We vallen daarom terug op de twee criteria die we ook voor de 19de eeuw gebruiken: militaire uitgaven én militair personeel.

Deze benadering sluit arme, volkrijke landen met een groot en goedkoop landleger uit. Hetzelfde geldt voor kleine landen die omwille van interne veiligheidsredenen of regionale veiligheidsspanningen investeren in hoogtechnologisch militair materiaal, zonder daarom een groot leger op te bouwen (Verenigde Arabische Emiraten, Saoedi-Arabië, Israël).

Tabel 40. De twintig grootste landen in termen van militaire uitgaven, militair personeel en permanente leden van de Veiligheidsraad

Uitgaven 2012 (USD 2011)	Militair Personeel 2007	P5
VS	China	China
EU	EU	
China	VS	VS
Rusland	India	
Frankrijk	Noord-Korea	VK
Japan	Rusland	Rusland
VK	Zuid-Korea	
Saoedi-Arabië	Pakistan	
India	Iran	
Duitsland	Turkije	
Brazilië	Egypte	
Italië	Vietnam	
Zuid-Korea	Myanmar	
Australië	Syrië	
Canada	Thailand	
VAE	Indonesië	
Turkije	Taiwan	
Israël	Brazilië	
Spanje	Frankrijk	Frankrijk
Oman	Duitsland	
Nederland	Japan	

Bron: SIPRI (2014) voor militaire uitgaven en COW (2010b) voor personeel.

Het voornaamste slachtoffer van deze benadering is Groot-Brittannië, nog altijd één van de grootste militaire machten in termen van militaire uitgaven en lid van de Veiligheidsraad. Het wordt hier benadeeld door de combinatie van zijn traditionele afkeer van een groot landleger – de Britse strijdkrachten waren ook tijdens de Koude Oorlog aanzienlijk kleiner dan het Franse of het West-Duitse – en de algemene Europese tendens om na de Koude Oorlog de omvang van de legers aanzienlijk in te krimpen. Daarentegen komt Zuid-Korea, duidelijk ook als gevolg van de blijvende militarisering van zijn relatie met Noord-Korea, wel in de lijst. Omdat we uiteindelijk militaire technologie belangrijker vinden dan de omvang van het leger, hebben we er voor geopteerd het Verenigd Koninkrijk in onze selectie te behouden.

Dat doen we ook voor de andere EU-lidstaten die aan beide criteria voldoen. De EU is volgens ons in 2012 een te weinig geïntegreerde militaire actor om als een kandidaat militaire grootmacht te worden beschouwd. We vermelden de Unie wel nog apart, maar dit is louter om haar potentialiteit aan te duiden.

Op basis van deze criteria komen we dan tot volgende selectie van potentiële militaire grootmachten:

Verenigde Staten, China, India, Verenigd Koninkrijk, Rusland, Zuid-Korea, Turkije, Brazilië, Frankrijk, Duitsland en Japan, (potentieel de Europese Unie).

Hierbij valt op dat niet alleen alle permanente leden van de Veiligheidsraad, maar ook de meest prominente kandidaten voor een permanente zetel tot onze selectie behoren. Verder is er een grote overlap met onze selectie van potentiële en actuele grootmachten op economisch vlak.

1.7.3 Enkele bedenkingen bij deze selectie: wereldwijd bereik en regionale subsystemen, economische en militaire macht

Het gaat hier uiteraard om een ruwe, louter op materiële capaciteit gebaseerde selectie die onvermijdelijk dient genuanceerd te worden met de andere elementen die wij hebben aangeduid.

Het onderscheid tussen regionale en wereldwijde grootmachten dat we hier niet maken, is in dit verband bijvoorbeeld zeker relevant. Indonesië kan economisch moeilijk als een wereldwijde economische grootmacht worden gezien, ook niet in de nabije toekomst. Maar minstens een deel van de Indonesische elite ziet zich wel als de leider van de ASEAN-landen, een pretentie die niet altijd wordt geapprecieerd in andere lidstaten omdat Indonesië zeker niet de meest performante economie in de groep is (Quayle, 2013). Ook op regionaal vlak speelt dus niet alleen materiële capaciteit maar ook zelfperceptie en perceptie een rol.

Evenmin kan men stellen dat alle landen in onze selectie op veiligheidsvlak belangrijke wereldwijde spelers zijn. De meeste zijn dat niet. Landen als Brazilië, India of Rusland, om er maar drie te noemen, hebben vandaag zeker niet de mogelijkheid (bereik) om buiten hun eigen regio op te treden in veiligheidssituaties (tenzij in het kader van de VN), maar wensen als lid of kandidaat-lid van de Veiligheidsraad wel een zeg te hebben over de wijze waarop men met die problemen omgaat. Overigens valt hierbij op dat de Veiligheidsraad, ondanks de aanhoudende kritiek op zijn samenstelling, toch nog steeds een aantal belangrijke militaire spelers onder zijn permanente leden telt. De kritiek refereert dan ook eerder naar andere criteria dan militaire capaciteit, met name naar legitimiteit in termen van regionale spreiding of naar de legitimiteit van grootmachtbeheer als dusdanig.

Tot slot benadrukken we dat bovenstaande economische en militaire selectie niet de bedoeling heeft om definitief vast te stellen wie de grootmachten van de toekomst zullen zijn. Wel vormen deze een goed staal van de ‘grotere’ spelers in de hedendaagse wereldverhoudingen, waaraan we materiële capaciteit kunnen afmeten.

2 Een machtspolaire analyse

Op basis van de hierboven geselecteerde staten maken we een vergelijking van de militaire en economische machtsverhoudingen en kijken of we op deze basis een polariteitsconfiguratie kunnen bepalen. We maken hierbij geen onderscheid tussen regionale of wereldwijde machten. Die problematiek komt later aan bod.

2.1 Evolutie van de economische machtsverhoudingen 1992-2012

We geven vooreerst het bbp in lopende dollars (zie Tabel 41), een berekeningswijze die de voorkeur wegdraagt van de meeste unipolaristische auteurs en ook van Wohlforth en Brooks (zie bijlage). Tabel 42 geeft het bbp-ppp. Dit om de twee benaderingswijzen te vergelijken.

Als we naar de cijfers van het bbp in Amerikaanse dollars kijken, dan zien we dat er zich inderdaad een hoogtepunt in het Amerikaanse aandeel voordoet vanaf 1997, het jaartal dat Wohlforth gebruikt. De stijging gaat verder tot 2002, waarna er zich een neergang voordoet. Men kan stellen dat vanaf de tweede helft van de jaren 2000 het Amerikaanse aandeel zeker niet hoger was dan dat het gedurende het grootste deel van de Koude Oorlog was. Het Europese aandeel is ongeveer even hoog, kent eveneens een dalende trend, en kan zich in feite enkel handhaven door de uitbreiding van de Unie, die hier in de cijfers is verwerkt. De EU lijdt ook zwaarder dan de VS onder de crisis na 2008. Meest opmerkelijk is hier echter de opkomst van China dat zijn aandeel, uitgedrukt in Amerikaanse dollars, vervijfvoudigt in twintig jaar. Anno 2012 is de omvang van de Chinese economie omzeggens de helft van de Amerikaanse. Er is in dit verband opgemerkt dat die verhouding veel gelijkenis vertoont met die tussen de Sovjet-Unie en de Amerikaanse tijdens de Koude Oorlog (Pape, 2009).

De cijfers in bbp-ppp vlakken deze trends af, ze verkleinen het Amerikaanse en Europese aandeel, en verhogen het Chinese in de jaren 1990, waarna deze anno 2012 op gelijke hoogte staan. Zij zijn dus niet in tegenspraak met deze in Amerikaanse dollar. Het verschil tussen beide, ofschoon op het eerste gezicht zeer groot, is dan ook relatief en ondanks het feit dat Wohlforth (2007) en de meeste unipolaristen stellen dat men enkel in dollars mag rekenen. De cijfers gaan in dezelfde richting maar we moeten natuurlijk toegeven dat het gerekend in bbp in dollars langer zal duren voor China op gelijk niveau komt.

De vraag is echter eerder hoe het Chinese groeipad in de toekomst zal evolueren en Wohlforth (2007) gaat er hierbij vanuit dat de Chinese groeivoet niet behouden zal blijven, waardoor er dus sprake zal blijven van Amerikaanse unipolariteit. Dit is minstens een dubieus omgaan met statistische langetermijntendensen. Natuurlijk mag men niet elke statistische tendens zo maar onverkort rechtlijnig doortrekken, maar de belangrijkste les die we uit de cijfers leren, is dat de Chinese groei er is, en dat die al decennialang aanhoudt. De groeivoet kan misschien afnemen, maar dat doet niets af aan de basistendens

Tabel 41. Aandeel bbp in lopende US-dollars (%) voor de grootste economieën

	1992	1997	2000	2002	2007	2012
VS	27	28	32	33	26	23
China	2	3	4	4	6	11
Japan	16	14	15	12	8	8
Brazilië	2	3	2	2	2	3
Rusland	2	1	1	1	2	3
India	1	1	1	2	2	3
Mexico	1	2	2	2	2	2
Indonesië	1	1	1	1	1	1
Turkije	1	1	1	1	1	1
EU	29	27	24	25	29	22
Andere	20	19	19	18	20	23
Totaal (*)	100	100	100	100	100	100

Bron: Eigen berekening op basis van World Bank (2014).

(*) Fouten in optelling zijn te wijten aan afrondingen.

Tabel 42. Aandeel bbp-ppp in lopende internationale dollars (%) voor de grootste economieën

	1992	1997	2000	2002	2007	2012
VS	22	22	22	22	19	17
China	5	7	8	9	12	16
India	4	4	5	5	6	7
Japan	9	8	7	7	6	5
Rusland	3	2	2	2	3	4
Brazilië	3	4	3	3	3	3
Indonesië	2	2	2	2	2	2
Mexico	2	2	2	2	2	2
Turkije	1	1	1	1	1	1
EU	20	20	19	20	20	17
Andere	29	27	28	28	26	26
Totaal (*)	100	100	100	100	100	100

Bron: Eigen berekening op basis van World Bank (2014).

(*) Fouten in optelling zijn te wijten aan afrondingen.

die ons vertelt dat China meer dan enig ander land in een economische inhaalbeweging zit. Het is in dit verband trouwens ook belangrijk naar de langere termijn te kijken. Bij onze bespreking van de economische verhoudingen in de Koude Oorlog hebben we er al

op gewezen dat zich sinds de jaren 1950 een evolutie voordoet, waarbij landen als China en India langzaam maar zeker hun aandeel in de wereldwijde industriële productie verhogen. De economische opkomst van China is trouwens intussen ook voor Amerikaanse en Europese beleidsmakers een vaststaand feit, waar nog weinig twijfel over bestaat. Voorstellingen verschillen op dit punt, maar het lijkt weinig twijfel te lijden dat de Chinese economie, ook bij de berekening van het bbp in Amerikaanse dollars, over een aantal jaren (2025, 2030) dezelfde omvang zal hebben als de Amerikaanse.

De cijfers in bbp-ppp liggen dan ook in het verlengde van deze van Maddison die we voor de Koude Oorlog gebruikten (zie Tabel 11 op p. 141), en waar we sinds de jaren 1980 al een geleidelijke opkomst van China zagen.¹ We stellen daar ook vast dat uitgedrukt in bbp-ppp, de Amerikaanse economie tijdens de Koude Oorlog altijd dubbel zo groot is geweest als deze van de Sovjet-Unie. In dezelfde termen gerekend staat China economisch dan ook veel sterker dan de Sovjet-Unie ooit heeft gestaan. Weliswaar speelt hier het demografische gewicht van China mee, maar dat is niet gans het verhaal.

Een vergelijking met de 19de eeuw is altijd moeilijker omwille van de verschillende systeemniveaus, maar tegelijkertijd ook interessant omdat de honderd jaren tussen 1815 en 1914 ook echt een langetermijnevolutie weergeven.

Als het over economische macht gaat, dan kunnen we kort samengevat stellen dat de Britse macht op wereldwijd vlak in de 19de eeuw doorgaans wordt onderschat. Als we niet louter naar Groot-Brittannië maar naar het hele Britse Rijk kijken (zie Tabel 25 op 204), dan was de Britse wereldwijde economische dominantie gedurende het grootste deel van de 19de eeuw wellicht aanzienlijk groter dan de huidige Amerikaanse. Omdat de meeste kwantitatieve analyses louter gegevens verwerken over Groot-Brittannië zelf, wordt dit feit verdoezeld.

Als we daarentegen louter naar Europa kijken, dan zijn er drie elementen belangrijk, die we hoger in onze kritiek op Wohlforth en Brooks al hebben aangeduid:

- Het Britse technologisch overwicht werd gecompenseerd door het feit dat andere landen gewoon omvangrijker waren en zo, mits een bepaalde technologische vernieuwing, toch nog een belangrijk gewicht konden hebben. Als we dit gegeven doortrekken naar de huidige verhoudingen dan ondergraaft dit de visie dat het Amerikaanse economische overwicht vooral gesteund is op zijn technologische voorsprong.
- Het Britse technologisch overwicht had geen blijvend karakter. Technologieën verspreiden zich, en er is geen reden waarom dit vandaag niet meer het geval zou zijn. We hebben trouwens aan de hand van cijfers geïllustreerd dat dit ook daadwerkelijk het geval is met de informatietechnologie.

---

¹ We gebruikten hier cijfers van de Wereldbank omdat deze tot 2012 beschikbaar zijn terwijl deze van Maddison slechts 'up to date' zijn tot 2007. Maddison rekent voor bbp-ppp in constante cijfers voor 1990. Wij geven hier de cijfers in lopende internationale dollars. Deze verschillende basis leidt slechts tot kleine verschillen zonder dat de algemene tendensen hierdoor veranderen.

- Processen van economische en politieke integratie kunnen tot belangrijke verschuivingen in de economische machtsverhoudingen leiden, en dit op korte termijn. Dat leert ons de Duitse eenwording in de jaren 1860-1870. Desintegratie processen doen dat uiteraard even zeer. Men mag niet vergeten dat de Amerikaanse economische dominantie na 1991 ook veroorzaakt werd door het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, die de daar bestaande economische chaos alleen maar heeft verergerd. Het is in dit licht onbegrijpelijk dat vele Amerikaanse auteurs niet meer gewicht toekennen aan het proces van Europese economische integratie.

Wanneer we deze puzzelstukken bij elkaar leggen dan valt het volgende op:

Alles bij elkaar genomen kan men de wereldeconomie anno 2012 onmogelijk als unipolair omschrijven. Dat was trouwens ook niet het geval in 2002 of in 1997, zelfs niet als men louter in Amerikaanse dollar rekent. In die berekeningswijze was de Europese economie in 1997 – toegegeven, minder geïntegreerd dan vandaag – ongeveer even groot als de Amerikaanse, de Japanse was half zo groot. In 2012 is de Chinese half zo groot als de Amerikaanse.

Historische vergelijkingen baseren zich echter doorgaans op bbp-ppp. In dat geval kan men in 2012 van drie grote spelers met evenveel economische macht spreken: de Verenigde Staten, de Europese Unie en China. Dit is onverkort een multipolaire situatie zoals we zelf hebben gedefinieerd, namelijk meerdere grote spelers men ongeveer even veel macht. Parag Khanna kwam trouwens al in 2008 tot dezelfde conclusie.

Wanneer we dus onze eigen definitie van multipolariteit hanteren (meer dan twee spelers met evenveel macht) is er sprake van multipolariteit. Maar een hiërarchische polariteitsdefinitie ondersteunt evenmin een unipolaire stelling. Vraag is uiteraard waar men dan de drempel legt tussen gewone grootmachten en polaire machten. Als we in navolging van Mansfield (1993) of Schweller (1993) stellen dat elke polaire macht minstens de helft van de macht van de grootste macht moeten hebben, dan komen we op een (Amerikaans-Europese) bipolariteit gerekend in bbp in dollars, terwijl China net onder het criterium blijft. Gerekend in bbp-ppp is er ook hier sprake van multipolariteit (VS, EU en China).

Ook als we Modelski's definitie van polaire machten hanteren dan is er geenszins sprake van unipolariteit (één grootmacht met vijftig percent van de totale wereldwijde capaciteit), ook niet van bipolariteit (twee grootmachten met minstens vijftientwintig percent van de wereldwijde capaciteit), wel van multipolariteit. Terzijde merken we op dat Modelski elke macht die minsten vijf percent van de wereldwijde macht heeft als een grootmacht beschouwt. In die visie zijn ook Japan en (naargelang de berekeningswijze) India een grootmacht maar geen polaire macht.

Maar alles bij elkaar genomen is er een duidelijk kopgroep van economieën, die bestaat uit de Verenigde Staten, China en de Europese Unie, die in omvang een stuk groter zijn dan de andere belangrijke spelers. Wat dit verhaal ons samengevat leert is dat, alle elementen in ogenschouw genomen, de huidige wereldwijde economische situatie alle kenmerken van multipolariteit vertoont. Dat auteurs als Brooks en Wohlforth tot andere conclusies komen heeft te maken met de volgende elementen:

Het analyseren in termen van bbp in Amerikaanse dollars.

Dit bevoordeelt de hoogontwikkelde landen (zie bijlage) en hoeft verder weinig commentaar. We benadrukken echter dat wie de cijfers van Maddison voor de 19de eeuw of de vroege Koude Oorlog gebruikt, best ook in bbp-ppp rekent voor recente gegevens, om een juiste vergelijkingsbasis te hebben.

Een te enge focus op statelijke actoren, en geen aandacht voor de Europese Unie.

Dit is een cruciaal gegeven. De Europese Unie is het enige feitelijke voorbeeld van een economisch blok dat in vergaande mate is geïntegreerd, een evolutie die op termijn belangrijke gevolgen kan hebben maar in polariteitsanalyses volledig over het hoofd wordt gezien. Zo een aantal analisten meer en meer spreken van een Chinees-Amerikaanse bipolariteit, dan gaat dit enkel op omdat men de EU niet als geïntegreerde economische speler wil zien. Dit was anno 2012 maar ook al in 1999, ondanks de grote moeilijkheden die de Unie de laatste jaren heeft gekend, een onaanvaardbare werkwijze. In 2007, aan de vooravond van de crisis, was de Unie zelfs gewoonweg de grootste economische speler. Tot nader order is de kans dat de Unie een min of meer geïntegreerde economische actor blijft groter dan dat zij uit elkaar zou vallen of zichzelf zou omvormen tot een losse vrij-handelszone.

Minstens op economisch vlak is de vergelijking met het 19de-eeuwse Zollverein relevant. Meer zelfs, relatief weegt de Europese Unie zwaarder omdat de regio naast de Verenigde Staten traditioneel de meest ontwikkelde ter wereld is. Daarentegen werd het Zollverein gevormd rond een relatief zwak Pruisen. De grote economische doorbraak kwam pas na de eenwording. Hier zit ook het verschil als we naar toekomstige evoluties kijken: economisch was Pruisen/Duitsland een opkomende mogendheid die via de eenwording haar economisch gewicht versterkte. De Europese Unie is een samengaan van oude gevestigde economieën die via een integratieproces hun economische positie, in een situatie van groeiende wereldwijde concurrentie, minstens probeert te handhaven. Of dit ook in de toekomst nog mogelijk zal zijn, valt buiten het bestek van deze studie.

Een gebrek aan aandacht voor economische evoluties op langere termijn, meer in het bijzonder op de evoluties van de Chinese economie.

De economische opgang van China staat intussen buiten kijf. Men kan discussiëren over de economische perspectieven van alle BRIC-landen, behalve over deze van China. De groeiende economisch macht van China wordt ook expliciet of impliciet erkend door Europese, Amerikaanse en Russische beleidsmakers. Wij zijn bij onze bespreking van Wohlforth en Brooks ingegaan op het feit dat technologische voorsprong niet per definitie een blijvend karakter heeft. Net als Pruisen/Duitsland in de 19de eeuw is China een opkomende mogendheid die haar economische ontwikkeling organiseert via massaproductie en de overname van technologie van andere landen. Duitsland bleek op korte termijn in staat de concurrentie met het Verenigd Koninkrijk aan te gaan. 'Made in Germany', een vermelding die aanvankelijk werd opgelegd om goedkope Duitse namaak te onderscheiden van het Britse origineel, groeide na verloop van tijd uit tot een kwaliteitslabel (Kennedy, 1980). Via zijn performant onderwijsstelsel en zijn universiteiten stond Duitsland al snel aan de top. Eenzelfde evolutie zien we nu in China, dat zich bewust is van de noodzaak te investeren in onderwijs en onderzoek, zijn studenten over de wereld uitzendt

en zelf ook meer en meer topuniversiteiten heeft. Gegeven zijn groter demografisch gewicht, zit hier zelfs een potentieel dat groter is dan het Duitse.

Een louter kijken naar de verhoudingen tussen de grootmachten onderling

Hierdoor lijkt het aandeel van de Verenigde Staten groter dan het feitelijk is. Dit geldt uiteraard voor alle grote spelers, maar vooral voor de grootste economie.

Vergeet niet dat, als men louter de onderlinge verhoudingen zou vergelijken tussen de Verenigde Staten, China, Japan en de grote Europese spelers (VK, Duitsland, Frankrijk) in bbp in Amerikaanse dollars, men inderdaad op een unipolaire situatie uitkomt, waarbij de Verenigde Staten goed zijn voor omzeggens vijftig procent van het totaal. Zelfs nog in 2012. Dit is wat Wohlforth en Brooks doen. Weliswaar neemt ook dan het overwicht van de Verenigde Staten af maar het proces zal langer duren, wat de thesis ondersteunt dat unipolariteit een blijvend karakter heeft. Het is in ieder geval een visie die vandaag nog door weinige beleidsmakers wordt aangehangen.

Samenvattend kunnen we stellen dat op economisch vlak de unipolariteit voorbij is, los van de definities van polariteit die men hier hanteert. Men kan het dan hebben over bipolariteit, eventueel tripolariteit, of van een systeem met meerdere grotere spelers. Maar de evolutie in een richting van meer gespreide economische macht lijkt vast te staan.

2.2 Militaire machtsverhoudingen 1992-2012

Hierna volgt dezelfde oefening als hierboven, aan de hand van onze eigen selectie van de materieel belangrijkste militaire machten. Tabel 43 en Tabel 44 op pagina 547 geven de cijfers voor militaire uitgaven (in constante Amerikaanse dollars van 2011) en het militair personeel. Wij vermelden hier de Europese Unie, zoals gezegd louter ter illustratie.

Vooreerst mogen we niet vergeten dat de werelduitgaven over het algemeen in de betrokken periode aanzienlijk zijn gestegen. Dit blijkt niet uit deze relatieve cijfers. Los daarvan kunnen we, voor wat betreft de militaire uitgaven, niet om het enorme overwicht van de Verenigde Staten heen. Ondanks een afname van de Amerikaanse uitgaven gedurende de jaren 1990, gevolgd door een stijging, mede onder invloed van de Afghaanse en Iraakse oorlogen in de jaren 2000, en een nieuwe afname aan het einde van het decennium, komt geen enkel ander land ook maar in de buurt van de Verenigde Staten. Overigens is het Amerikaanse aandeel van de defensie-uitgaven in het bbp (4,4 percent in 2012) één van de hoogste ter wereld, kleine landen als Saoedi-Arabië uitgezonderd (zie Tabel 28 op pagina 354).

De VS hebben een enorm overwicht op de tweede in de rij, China. Wel zien we ook hier dat China in opmars is. Zijn militaire uitgaven stijgen spectaculair: tussen 2004 en 2013 in absolute cijfers met maar liefst 170 percent (zie Tabel 27 op pagina 353). Het Chinese aandeel vervijfvoudigt op vijftien jaar tijd. We moeten wel nuanceren. Gezien China, zowel wat betreft de omvang van de uitgaven als in termen van technologisch niveau van een heel lage uitgangspositie vertrekt, lijkt de tijd dat het zich zowel in termen van uitgaven als in termen van kwaliteit van de bewapening met de Verenigde Staten kan meten, nog ver af. Bovendien blijft het aandeel van de militaire uitgaven in het Chinese bbp om-

zeggens constant. Het draait al twintig jaar ergens rond twee percent van het bbp. (zie Tabel 28 op pagina 354) Het is dus zeker niet zo dat de Chinese strijdkrachten een steeds grotere hap van de economische rijkdom naar zich toetrekken, eerder het tegendeel is het geval. Hun ontwikkeling houdt gewoon gelijke tred met de enorme stijging van het bbp. Als we naar de andere landen kijken, dan moeten we vaststellen dat de grote oude Westerse mogendheden, en dit zijn allemaal Amerikaanse bondgenoten, de laatste twintig jaar hun defensie-uitgaven hebben verminderd maar belangrijk blijven, terwijl landen als India en Brazilië – ondanks stijgende uitgaven – marginaal blijven. Alleen Rusland haalt hier Modelski's drempel van vijf percent voor een grootmacht. In theorie is eigenlijk de Europese Unie de enige die zich in pure termen van militaire uitgaven zou kunnen meten met de Verenigde Staten. Dit gegeven op zichzelf kan al een voldoende verklaring bieden voor Amerikaanse tegenstand tegen de ontwikkeling van een autonome Europese defensie, los van de NAVO. Dit is echter niet aan de orde van de dag.

Wat betreft militair personeel is de belangrijkste vaststelling dat in de meeste vermelde landen de omvang van de strijdkrachten na de Koude Oorlog aanzienlijk is verminderd, en niet alleen in Europa zoals wel eens wordt gedacht. Het is ook het geval in de Verenigde Staten en vooral in China dat tussen 1992 en 2007 zijn strijdkrachten met meer dan een miljoen manschappen (ongeveer een derde) inkromp. Het heeft echter nog steeds het grootste leger ter wereld. Omdat het hier over percentages gaat, wordt deze evolutie in de richting van kleinere maar meer professionele en meer technologische legers enigszins verdoezeld. Blijft de vaststelling dat ook hier de Verenigde Staten nog steeds de tweede grootste zijn. In combinatie met hun technologisch overwicht maakt dit hen tot de onbetwiste militaire leider, en dat wellicht voor lange tijd.

Vraag is of er hier ook sprake is van unipolariteit? We zouden hier ja op kunnen antwoorden omdat er in puur kwantitatieve termen geen enkele macht is die op ongeveer vergelijkbare hoogte staat als de Verenigde Staten. Maar hiertegenover staat dat er ook nog andere spelers zijn, die of een groot potentieel hebben (de Europese Unie), of duidelijk bezig zijn met programma's van militaire opbouw (China en Rusland). Zonder direct van een multipolariteit met drie spelers (VS, Rusland, China) te spreken zoals Mearsheimer (2001) dat doet, zouden wij het daarom liever hebben over quasiunipolariteit.

Uiteraard hangt die evaluatie samen met onze eigen omschrijving van unipolariteit, waarbij er slechts sprake is van één grootmacht. Wohlforth en Brooks spreken volgens hun hiërarchische definitie gewoonweg over unipolariteit. Het verschil is klein. Als we in een hiërarchische definitie het criterium gebruiken dat elke polaire macht minstens de helft van de capaciteit heeft van de grootste macht (in casu de Verenigde Staten), dan is er niemand die aan dit criterium voldoet. Wel moeten we opmerken dat we ook hier niet in de situatie zitten die Modelski als unipolair heeft omschreven, namelijk één macht heeft vijftig percent van de militaire capaciteit. Dat is zelfs de Verenigde Staten (in termen van de militaire uitgaven) nooit gelukt. De lat ligt hier wel heel hoog en van quasiunipolariteit spreken, of van unipolariteit zoals Wohlforth en Brooks doen, is dan ook aanvaardbaar.

Het onderscheid tussen onze analyse en deze van Wohlforth en Brooks ligt dan ook niet bij de evaluatie van de huidige militaire machtsverhoudingen, wel bij die van de 19de eeuw. Zij gaan voor de 19de eeuw uit van een multipolaire situatie. Wij hebben op dit vlak een onderscheid gemaakt tussen het Europese en het wereldwijde niveau. De 21ste-eeuwse (quasi)unipolariteit ligt in de lijn van de evaluatie die wij maakten van de Britse positie op wereldvlak in de 19de eeuw. Ook dan was er één staat met een enorm overwicht, maar toch waren er op wereldwijd vlak nog verscheidene andere spelers. Net als de Amerikanen hadden ook de Britten met hun zeemacht een grote projectiecapaciteit en via het Brits-Indische leger een omvangrijke landmacht die in een groot gebied kon interveniëren. Deze situatie doet zich vandaag ook voor. Op wereldwijd militair vlak zijn de Verenigde Staten zonder enige twijfel de dominante macht, of men nu in termen van landmacht (als men het technologisch niveau in rekening brengt), luchtmacht, zeemacht, of projectiecapaciteit rekent. Maar dit alles betekent wel dat het huidige Amerikaanse militaire overwicht minder uniek is dan wordt beweerd.

Dat neemt niet weg dat ook hier enkele caveats op hun plaats zijn:

Er is vooreerst het fenomeen kernwapens. Ongetwijfeld hebben de Verenigde Staten ook de meest performante kernmacht, maar eigenlijk doet dit weinig ter zake. Alle echt grote militaire machten zijn kernmachten. Het beperkt de actievrijheid van de Verenigde Staten ten aanzien van die machten en dat is juist waar het in polariteitsanalyses over gaat.

Verder is de Amerikaanse militaire macht deels een materiële maar ook culturele erfenis van de Koude Oorlog. Het is de vraag hoe relevant de enorme omvang van dit militaire apparaat vandaag is, als het er op aankomt reële resultaten te boeken en of er hier geen sprake is van een dalende meerwaarde. Er bestaat in de VS een militair-technologische fixatie en bovendien is defensie de enige context waarbinnen overheidsfinanciering van wetenschappelijk onderzoek wordt aanvaard (Christensen, 2001; Lieven, 2012). Daarnaast zijn alle grootmachten of kandidaatgrootmachten vandaag territoriaal en demografisch zeer omvangrijke staten. Het is de vraag of in de huidige context rechtstreekse confrontaties tussen dit soort reuzen nog tot de realistische mogelijkheden behoort.

Verder is het ook hier belangrijk naar evoluties te kijken. De groei van China is ook hier duidelijk en zelfs spectaculair. Uiteraard ligt het land hier ver achter op de Verenigde Staten maar als men dezelfde groeivoet aanhoudt in de Verenigde Staten en China, dan staan de twee over twintig jaar ongeveer op hetzelfde niveau inzake militaire uitgaven. China vertrekt wel van een veel lager technologisch niveau, en het valt niet te verwachten dat men op een termijn van bijvoorbeeld twintig jaar de Verenigde Staten op dit vlak zal inhalen. De vraag is wel of dit nodig is.

Een tweede factor is hier de toekomst van de Europese Unie als militaire macht. Die is uitermate onzeker, maar het is wel duidelijk dat zij de enige instantie is die de economische, technologische en demografische basis heeft om op kortere termijn tot een concurrent van de VS uit te groeien. Dit lijkt vandaag een weinig realistisch perspectief. Hoe de dingen op langere termijn evolueren, valt moeilijk te zeggen. Europese molens malen nu eenmaal traag.

Tot slot komen we er verder nog op terug op de vraag in welke mate de wereldwijde Amerikaanse macht ook relevant is op regionaal niveau.

Alles bij elkaar genomen, kunnen we echter niet anders dan besluiten dat er sprake is van een Amerikaanse militaire unipolariteit of quasiunipolariteit.

2.3 Unipolariteit, bipolariteit of multipolariteit?

De conclusies van het kort cijferoverzicht kunnen alleen maar tot een genuanceerd beeld leiden. Puur in termen van militaire capaciteit gerekend, lijkt het er inderdaad op dat de wereld nog voor een lange tijd gedomineerd zal worden door de Amerikaanse militaire macht. Daar valt moeilijk aan te ontkomen, zeker gezien het technologische overwicht van de Amerikanen. Dat geldt trouwens ook als men in termen van wereldwijd bereik rekent. De dag dat een andere mogendheid een vergelijkbare projectiecapaciteit als de Amerikaanse heeft, is nog ver af. Of men hierbij nu telt in termen van hiërarchisch dan wel een numeriek polariteitsconcept heeft in wezen niet veel belang. Er is gewoon een duidelijk kloof tussen de Verenigde Staten en de rest.

Maar wanneer we naar de economische cijfers kijken, komt een ander beeld naar voor. Hier valt moeilijk van een unipolariteit te spreken. Naargelang de berekeningswijze (bbp in dollars of bbp-ppp) is er sprake van bipolariteit (VS-EU) of multipolariteit (VS-EU-China). Gezien de snelle opgang van China valt er nauwelijks aan te twijfelen dat we hier in de richting van een multipolariteit evolueren.

Bij dit verhaal is echter één groot voorbehoud. Deze louter materialistische benadering gaat volledig voorbij aan de ambities en zelfperceptie van andere staten. Minstens Rusland, India, Brazilië en Japan zijn landen die zich zien als grootmachten en menen recht te hebben op die status. Een aantal van die landen zijn nieuwkomers in die rol maar hebben de laatste jaren een aanzienlijke economische ontwikkeling (of een economisch herstel) gekend. Dat maakt dat hun aanspraken nu geloofwaardiger zijn dan twintig, vijftig of zelf honderd jaar geleden, zoals dat bij Brazilië het geval is. Informeel wordt de positie van die landen ook erkend: door de aandacht die zij krijgen in het buitenlands beleid van de andere landen, door het uitvinden van termen als BRIC, en de halfslachtige erkenning door oude machten ('the Outreach 5'). Van de ultieme formele erkenning als lid van de Veiligheidsraad is echter geen sprake. Ook de oude Europese grootmachten blijven een 'residu van grootmachtidentiteit' behouden en behoren trouwens in praktijk tot de sterkste militaire spelers ter wereld. Dit maakt de wereld complexer dan louter unipolair, bipolair of multipolair.

Tabel 43. Aandeel (%) militaire uitgaven (US\$ 2011)

	1992	1997	2002	2007	2012
VS	41	36	37	40	39
China	2	2	4	6	9
Rusland	5	3	3	4	5
Frankrijk	6	6	5	4	4
Japan	4	5	5	4	3
VK	5	4	4	4	3
India	1	2	2	2	3
Duitsland	5	5	4	3	3
Brazilië	1	2	2	2	2
Zuid-Korea	1	2	2	2	2
Turkije	1	2	2	1	1
Anderen	27	30	29	28	26
Totaal (*)	100	100	100	100	100
EU	23	25	23	20	17

Bron :Eigen berekening op basis van SIPRI (2014)

(*) Fouten in optelling zijn te wijten aan afrondingen.

Tabel 44. Militair personeel (% van wereldtotaal)

	1992	1997	2002	2007
China	13	12	11	11
VS	8	7	7	8
India	5	6	6	7
Rusland	8	6	5	5
Brazilië	1	1	1	1
Frankrijk	2	2	1	1
Duitsland	2	2	1	1
Japan	1	1	1	1
VK	1	1	1	1
Turkije	3	4	3	3
Zuid-Korea	3	3	3	3
Andere	54	56	58	57
Totaal (*)	100	100	100	100
EU	10	10	8	9

Bron: Eigen berekening op basis van COW (2010b).

(*) Fouten in optelling zijn te wijten aan afrondingen.

2.3.1 Van unipolariteit naar bipolariteit?

Blijft dan de vraag waarom sommigen de huidige situatie nog als unipolair bekijken? Los van een gebrek aan zin voor ontwikkelingen op iets langere termijn, valt dit te verklaren uit drie elementen. Men legt de nadruk op militaire macht, die hoofdzakelijk berekend wordt in termen van militaire uitgaven. Als men rekening houdt met economische macht, rekent men in bbp in Amerikaanse dollar (waardoor China uit het zicht verdwijnt), en kijkt men niet naar de Europese Unie. Een hiërarchisch polariteitsconcept helpt bovendien ook. Het maakt dan niet veel uit of er nieuwe grootmachten opkomen, omdat die op korte termijn toch de positie van de dominante macht niet zouden aantasten.

Dat laatste geldt in wezen ook voor bipolaire analyses van de huidige wereldverhoudingen. We hebben het er nog niet echt over gehad, maar er zijn een aantal Amerikaanse analisten die de verhoudingen zien evolueren naar een Amerikaans-Chinese bipolariteit. Heel het Amerikaanse G2 verhaal gaat er in feite vanuit dat China en de Verenigde Staten de twee dominante machten van de toekomst zijn, zo niet dat vandaag al zijn. Ook de grote nadruk die de Obama-regering legde op samenwerking met China ter oplossing van een aantal problemen vertrekt vanuit de idee dat het hier om een belangrijkere speler gaat dan de rest (“After you, will a bipolar...”, 15-6-2013; R. Cohen, 22-11-2006; Kynge, 19-11-2009). Garrett (2010) spreekt van een *de facto* G2.

Bovendien vinden we dergelijke analyses ook terug bij Chinese auteurs. Sommigen beweren zelfs dat het Amerikaanse discours rond de G2 China eigenlijk goed uitkomt. Het kan dit voorstel immers gemakkelijk verwerpen en zo benadrukken dat het trouw blijft aan zijn ideeën van multipolariteit en democratisering van de internationale samenleving, en aan zijn samenwerking met andere grootmachten. Tegelijkertijd maakt de idee van een G2 aan iedereen duidelijk dat de Verenigde Staten en China toch een klasse apart zijn (Philip, 26-6-2010).

Zulke redenering ligt volledig in het verlengde van een hiërarchisch polariteitsconcept, met twee polaire machten/supermachten en meerdere grootmachten. Yan Xuetong van de Tsinghua Universiteit, één van de leidende figuren in de realistische stroming in China, die bekend staat als een havik (Lu, 2013, Shambaugh, 2013, p. 34), is hierover zelfs expliciet:

The United States has been losing its status as the strongest superpower since the end of the Cold War. The current international superpower dynamic is transitioning from a unipolar system with the United States as its center to a bipolar system with China occupying the other pole... The international system is no longer characterized by a unipolar superpower with multiple great powers. Strictly economically, the world is moving toward a bipolar superpower system. The idea that a system with many great powers will follow the era of the United States as the sole superpower is fading. From a strategic standpoint, the United States' status as a unipolar superpower remains as strong as ever... President Obama's reversal of former president Bush's unilateral foreign policy and move toward a multilateral approach has improved U.S. ties with traditional allies and allowed the United States to acquire more of them. China though is the only country with enough power to challenge the current system. But only by forming a formal alliance with

Russia can China shift the system from unipolarity to bipolarity. (Yan, 30-12-2011, para. 1-5)

Hier is sprake van supermachten/polaire machten en gewone grootmachten, waarbij polariteit gedefinieerd wordt in termen van het aantal polen. We hebben dus te maken met een hiërarchisch polariteitsconcept. Dat ligt ook in de lijn van het concept van ‘*one superpower, and many strong states*’ (Lu, 2013, p. 239), dat Yan al in 1996 hanteerde, om situatie van Amerikaanse dominantie te beschrijven en dat hij zelf als een kritiek op het Chinese multipolaire discours zag. Bijna twintig jaar later is Yan van mening dat die Amerikaanse suprematie voorbij is en we in een bipolaire situatie zitten. We merken hierbij op dat deze bipolaire interpretatie slechts één mening is en daarom niet per definitie een consensus binnen de Chinese politieke leiding weerspiegelt. Er zijn ook analisten die bipolariteit uitdrukkelijk verwerpen omdat zij ingaat tegen de historische evolutie die hegemonie vandaag onmogelijk zou maken (An, 3-10-2013; Xue, 11-1-2013). Overigens benadrukt Yan (30-12-2011) de noodzaak van samenwerking en zelfs een formele alliantie met Rusland, wat aantoont dat hij dit laatste land nog steeds een belangrijke speler vindt en blijkbaar van oordeel is dat China op zijn eentje onvoldoende macht heeft om een tegenwicht tegen de VS te bieden, maar dat met twee samen wel kan. Ondanks zijn bipolair discours geeft hij hierbij eigenlijk toe dat minstens op militair vlak er tot nader orde niet echt sprake is van machtsbipolariteit, in de zin zoals bedoeld door Waltz (1964, 1979) namelijk twee spelers die elkaar ook zonder bondgenoten in evenwicht kunnen houden.

Ook bij één van de meest recente voorbeelden van een bipolaire interpretatie, “*Cool war: The future of global competition*” (2013) van Noah Feldman (2013), dat volgens ons een al bij al niet echt diepgaande maar wel pessimistische analyse van de huidige en toekomstige machtsverhoudingen geeft, gaat de auteur in feite uit van een hiërarchisch polariteitsconcept. Hij stelt hierover het volgende:

The basic for the conviction that conflict is coming lies in the all-important difference between China and the other existing and emerging global economic powers. None of today’s other fast growing states has the capacity to become a global power able to compete militarily with the United States. The economic rise of India or Brazil might change the balance of trade worldwide, but it will not change the balance of power. In stark contrast, China’s combination of growth, geographical position, size and history means that if it chooses to, it can make a bid to become a global superpower. (2013, p. 18)

Met andere woorden, dat er meer dan één opkomende grootmachten zijn, wordt niet ontkend maar alleen die van China is relevant naar de wereldwijde machtsverhoudingen. Feldman zegt het niet met zo veel woorden maar zijn analyse ligt in de lijn van de hegemonisch traditie, transitietheorie en een hiërarchisch polariteitsconcept.

2.3.2 Bipolariteit, multipolariteit in: de 19de en 21ste eeuw, en de theoretische implicaties

Bij deze bipolaire interpretatie van de huidige wereldverhoudingen kunnen drie opmerkingen gemaakt worden. De redenering ontkent het gewicht van de Europese Unie als economisch geïntegreerde actor en is in die zin zeker niet in overeenstemming met de feitelijke realiteit, zoals Khanna en Leonard (8-9-2011) terecht opmerken. Deze twee auteurs wijzen erop dat bijvoorbeeld in Afrika de militaire rol van de Europese Unie belangrijk is. Maar breder genomen, kan men ook de rol van Rusland in Europa en Centraal-Azië, of de rol van spelers als Japan en India in Azië niet ontkennen.

Ten tweede bestond een situatie met meerdere grootmachten, maar twee spelers of één speler aanzienlijk belangrijker waren dan de rest, ook in de 19de-eeuwse Europese context. We hebben gezien dat er in de 19de eeuw een afwisseling was van een Brits-Russische, Britse en Brits-Duitse dominantie. Toch wordt heel die periode doorgaans als multipolair gezien.

Inderdaad, als we dan vergelijken met de 19de eeuw en een louter numeriek concept van polariteit zouden hanteren, dan moeten we constateren dat ondanks de grote onderlinge machtsverschillen er toen wel een aantal staten waren die zichzelf als grootmacht zagen en door andere zo werden gezien. Dat is ook vandaag het geval. In zo een louter numeriek polariteitsconcept wordt de grootmachtidentiteit gecombineerd met een elementaire basis van materiële macht. In zo een benadering valt aan de multipolariteit van de huidige wereldverhoudingen niet te twifelen.

Maar zelfs wie een hiërarchisch concept hanteert van polariteit, mag niet enkel met de in materiële termen belangrijkste spelers rekening houden. Rusland en Groot-Brittannië mogen dan materieel en geostrategisch dominant geweest zijn in de eerste decennia na 1815, het is onmogelijk de diplomatieke evoluties in die periode te analyseren zonder aandacht voor de rol van Frankrijk of Oostenrijk onder Metternich. Evenmin kan men de Europese diplomatieke evoluties tussen 1853 en 1870 – toch het toppunt van de Britse macht – begrijpen zonder de cruciale rol van het Franse Keizerrijk. De Brits-Duitse tegenstelling in de laatste decennia voor 1914, is uiteraard een geliefkoosd vergelijkingspunt voor iedereen die de huidige wereldverhouding in termen van een Amerikaanse hegemonie en een Chinese uitdager, transitie, of bipolariteit wil zien (Chan, 2008). Ook Feldman (2013) maakt deze vergelijking. Maar eigenlijk gaat het hier om een reductionistische interpretatie die geen oog heeft voor de complexe relaties tussen de grootmachten en vooral de rol van andere spelers. Het is onzin de Eerste Wereldoorlog louter te verklaren vanuit een Brits-Duitse competitie. Frans-Duitse tegenstellingen, de economische opkomst van Rusland na de Japans-Russische Oorlog en de anti-Russische gevoelens die dit in Duitsland teweegbracht, de noodzaak van Oostenrijk om zich als grootmacht te handhaven en zich dus assertief op te stellen ten aanzien van Servië, en de Russisch-Oostenrijkse fricties in de Balkan, zijn evenzeer elementen die bijgedragen hebben tot de escalatie (C. Clark, 2013).

Feldman maakt volgens ons dezelfde reductionistische fout als het over de huidige wereldverhoudingen gaat. Hij stelt dat het verschil in houding van de Verenigde Staten tijdens de Kosovocrisis van 1999 (interventie tegen de Veiligheidsraad in) enerzijds en an-

derzijds de Syrische burgeroorlog (geen interventie), louter te wijten is aan het verschil in macht van China (Feldman, 2013, p. 120-1). Zulke interpretatie gaat voorbij aan een aantal factoren die weinig of niets met materiële machtsverhoudingen te maken hebben: zoals de tegenstand in de Amerikaanse publieke opinie en de terughoudendheid van de regering-Obama na de negatieve ervaringen in Irak en Afghanistan. Er is ook de terughoudende rol die China sowieso in de Veiligheidsraad speelt als het over kwesties gaat die het niet direct aanbelangen. Er is vooral de rol van Rusland, dat van de verdediging van de belangen van Assad een speerpunt maakte in zijn assertievere houding ten aanzien van het Westen. Met de opkomende Chinese macht heeft dit allemaal weinig te maken. De gebeurtenissen in de zomer 2013 – die Feldman wellicht nog niet kende – tonen trouwens aan dat Obama wel bereid bleek tussen te komen maar dat hij daarvoor de goedkeuring wou van het Amerikaanse Congres, én van de belangrijkste Amerikaanse bondgenoten. Al bij al speelde de weigering van het parlement in Westminster hier een belangrijker rol in dan de Veiligheidsraad of de Chinese materiële macht. Het valt in het perspectief van Feldman trouwens moeilijk te verklaren waarom een land als Frankrijk, dat toch veel meer dan de Verenigde Staten rekening moet houden met de Chinese economische macht, wel openlijk voorstander was van interventie. Wie dus louter in termen van de relaties tussen de grootste spelers kijkt, krijgt niet alleen een eng maar ook vertekend beeld van de realiteit. Juist dat is wat in een hiërarchische polariteitsbenadering gebeurt.

Vervolgens zijn er de theoretische implicaties van wat hierboven is gezegd. Feldman gebruikt een hiërarchisch bipolariteitsconcept om de huidige wereldverhoudingen te beschrijven en trekt vervolgens de vergelijking met de Duits-Britse tegenstelling voor Wereldoorlog I. De machtstransitietheorie en vele hegemonische en cyclische denkers doen dit ook. De Brits-Duitse strijd om dominantie is een klassieke interpretatie van de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog. Zij gaan allemaal impliciet uit van een (hiërarchisch gedefinieerde) bipolariteit. Auteurs als Waltz en Mearsheimer zien echter dezelfde situatie als multipolair en hanteren hierbij een numeriek polariteitsconcept. Hier wordt de Eerste Wereldoorlog dan het voorbeeld bij uitstek om de theorie te staven dat multipolariteit instabieler is dan bipolariteit (Waltz, 1964, 1979; Mearsheimer, 2001).¹ Hetzelfde geldt voor Christopher en Snyder in hun bekende studie over ‘buck passing’ en ‘chain gangs’ (1990). Hier zien we hoe theoretische uitgangspunten en definities van polariteit, hun gevolgen hebben voor de interpretatie van zowel de 19de-eeuwse als de huidige wereldverhoudingen. In het ene geval wordt bipolariteit – of anders verwoord de tegenstelling tussen challenger en dominante macht – de oorzaak van het conflict, in het andere geval multipolariteit.

---

¹ Het dient gezegd dat Mearsheimer (2001) de situatie in Europa voor Wereldoorlog I beschrijft als een onevenwichtige multipolariteit met Duitsland als potentiële hegemon. In een hiërarchische visie zou zoiets regionale unipolariteit zijn, al zou Mearsheimer zelf dat zeker ontkennen.

3 Het hedendaagse internationaal systeem en zijn subsystemen

Hierboven hebben we gewoon de verhoudingen bekeken tussen de belangrijkste spelers op wereldwijd niveau. Maar elke polariteitsanalyse moet ook een afbakening van het systeem maken.

Als we het huidige internationale systeem vergelijken met dat van de 19de eeuw, dan valt vooralsnog op dat het veel uitgebreider is. In 1816 telt COW 23 leden van het internationale systeem. Daar zitten weliswaar de Latijns-Amerikaanse staten en een hele reeks kleine staatjes in Europa (vooral in Duitsland) niet in. Maar dat doet fundamenteel niets af van onze vaststelling. In 1914 bedraagt het aantal 45 en in 2008 tellen we 194 onafhankelijke staten, van ministaten als Malta tot continentale machten als China. Louter omwille van het aantal onafhankelijke staten wordt het internationale systeem ook veel complexer dan het 19de-eeuwse Europese systeem.

3.1 Wereldwijde systemen en regionale subsystemen

In onze polariteitsanalyse van de 19de eeuw hebben we voortdurend het onderscheid gemaakt tussen het Europese niveau en het wereldwijde niveau. We hebben ook aangetoond dat polariteitsverhoudingen op het ene niveau anders kunnen liggen dan op het andere, en verschillen naargelang het domein.

In onze kritiek op Wohlforth en Brooks hebben we erop gewezen dat het cruciale gegeven in hun analyse, namelijk de onmogelijkheid van militair ‘balancing’ – waarbij zij het dan hebben over de opbouw van materiële capaciteit met de uitsluitende bedoeling een tegenwicht te bieden tegen de VS – een relatief gegeven is. Dit soort ‘balancing’ bestond ook niet in de 19de eeuw ten aanzien van het Britse Rijk, tenzij men de vlootopbouw voor de Eerste Wereldoorlog als ‘balancing’ beschouwt. Deze kritiek neemt niet weg dat we het fundamenteel eens zijn met de visie van deze auteurs, dat de wereldwijde militaire verhoudingen vandaag unipolair zijn, althans als we louter in termen van militaire capaciteit rekenen.

Dat is echter niet het probleem. Buzan en Waever (2003) leggen er de nadruk op dat veiligheid zich vooral afspeelt in regionale veiligheidscomplexen, terwijl de economische mondialisering een feit is. Polariteitsverhoudingen binnen die veiligheidscomplexen kunnen verschillen van deze op het wereldwijde vlak. Voor Buzan en Waever waren de wereldwijde polariteitsverhoudingen in 2003 duidelijk unipolair maar zij kunnen in de regionale veiligheidscomplexen multipolair of bipolair zijn.

Het is vandaag inderdaad niet bijzonder moeilijk Azië te zien als een multipolair regionaal subsysteem in wording, zo het er al geen is. In 2003 zagen Buzan en Waever in Azië nog drie verschillende regionale veiligheidscomplexen: een Zuid-Aziatisch met India als centrale macht met een unipolair karakter, een Noordoost-Aziatisch (China-Japan) en een Zuidoost-Aziatisch complex waarin China ook een rol speelt. Op langere termijn voorspelden zij de mogelijkheid van één geïntegreerd Aziatisch veiligheidscomplex, een zogenaamd ‘supercomplex’. In 2012 is volgens Buzan dat laatste een feit. Met de economische opkomst van China en in mindere mate India, en de assertievere politiek die China sinds de jaren 2008-2010 in Azië voert, worden veiligheidskwesties meer en meer in een algemeen regionaal perspectief gezien. Dit wordt nog versterkt door het netwerk van eco-

nomische en veiligheidsfora waarin de drie grootmachten (China, Japan, India) en externe spelers als de VS en Rusland betrokken worden.¹ Hierbij wordt China duidelijk de dominante macht in Azië, ondanks de aanwezigheid van andere grootmachten India en Japan. Daardoor ontwikkelt zich een dynamiek waarin alle staten zich dienen te positioneren tegenover de opkomende macht China enerzijds en de Verenigde Staten als extern tegenwicht anderzijds (Buzan, 2003; 2013; Buzan & Waever, 2003).

Terzijde, naar gelang de gehanteerde definitie van polariteit (numeriek of hiërarchisch) de systeemafbakening (Azië, Noordoost-Azië, Zuidoost-Azië, Oost-Azië) en de identificatie van de grootmachten, kan men ook stellen dat Azië bipolair of unipolair (in een hiërarchische definitie) is. Zo stelt Mearsheimer (2001, 2006, 2010) dat we op weg zijn naar een situatie waarbij China de dominante macht wordt in Azië, en een kandidaat-hegemoon is. Hij beschouwt de VS niet als een Aziatische macht, wel als een externe 'balancer'. Zulke situatie van onevenwichtige multipolariteit zou door andere auteurs in een hiërarchische definitie kortweg unipolariteit genoemd worden (zie pagina 57). Kerr (2005) spreekt van multipolariteit in Noordoost-Azië (met Japan, Rusland, de VS en China als grote spelers). Men en Geeraerts (2003) beschouwen dezelfde regio rond dezelfde periode als bipolair maar dan wel in een impliciete hiërarchische definitie, met China en de VS als polaire machten. Ross (2004) spreekt dan weer van een Oost-Aziatische bipolariteit waarbij hij echter de VS en China als grootmachten beschouwd, geen polaire machten. Japan en Rusland zijn volgens hem helemaal geen grootmachten. Hier lijkt dus op het eerste gezicht sprake van een numeriek polariteitsconcept ware het niet dat Ross de VS wel blijft zien als de enige supermacht en dit zowel in Oost-Azië als wereldwijd. China zal voor lange tijd nog niet in staat zijn de nodige capaciteit te ontwikkelen om een echte uitdager te worden van de VS (Ross, 2004). Kortom, ook hier kunnen we dus naar gelang de definitie allerlei polariteitsconfiguraties ontwaren.

Ter vergelijking: vanuit een Zuid-Amerikaans perspectief maakt Schenoni (2012) het onderscheid tussen drie systeemniveaus: het wereldwijde, het westelijk halfrond en het regionale Zuid-Amerikaanse. Anno 2012 is het wereldwijde niveau voor hem unipolair met nog steeds een leidinggevende rol voor de Verenigde Staten binnen het westelijk halfrond (hegemonie). Tegelijkertijd spreekt hij van een Braziliaanse unipolariteit in Zuid-Amerika. Volgens hem evolueren we in een richting waarin wereldwijd sprake is van multipolariteit (de VS en de opkomende mogendheden). Binnen het westelijk halfrond zal sprake zijn van een Amerikaans-Braziliaanse bipolariteit. In Zuid-Amerika evolueert men in de richting van een Braziliaanse unipolariteit die bovendien de vorm aanneemt van een hegemonie, omdat het land een leidende rol in de regio op zich zal nemen. Voor de volledigheid, de auteur zag de Koude Oorlog als bipolair op wereldvlak, met een Amerikaanse hegemonie op het westelijk halfrond en een Braziliaans-Argentijnse bipolariteit in Zuid-Amerika (Schenoni, 2012).

---

¹ Hier is sprake van wat wij een regionale systeemintegratie op veiligheidsvlak zouden noemen, een proces dat we in de voorbije eeuwen ook in Europa hebben gezien (zie pagina's 69 tot 71).

We noteren verder dat Buzan in 2011 stelt dat we evolueren in de richting van een internationaal systeem met meerdere grootmachten, zonder dat er sprake is van één wereldwijde supermacht. Volgens hem zullen meerdere grootmachten securiserend optreden in één of meerdere regio's van de wereld, zonder dat één enkele grootmacht in staat is een wereldwijde dominantie uit te oefenen. Het is dan al helemaal niet mogelijk om te spreken van een ordenende hegemon omdat dit volgens Buzan niet aanvaard is in de internationale samenleving. Met andere woorden, de tijd dat de Verenigde Staten de enige macht was die in alle regio's een invloed kon uitoefenen lijkt voor Buzan voorbij (Buzan, 2011)

Wanneer we de terminologie van regionale veiligheidscomplexen van Buzan en Waever laten voor wat ze is, dan komen we in feite terug bij een situatie, waarin er binnen het internationale systeem meerdere grootmachten bestaan die elk hun invloedssfeer hebben. Die invloedssfeer kan overlappen of exclusief zijn. Wat echter wel voorbij lijkt zijn de duidelijk afgebakende invloedssferen van de Koude Oorlog, waarbij men ofwel in de ene ofwel in de andere invloedssfeer zat. De huidige situatie vertoont een bepaalde gelijkenis met het 19de-eeuwse Europese systeem, waar ook niet alle grootmachten zo maar te allen tijde hun invloed overal in het systeem konden laten gelden. We herinneren er aan dat Frankrijk en Groot-Brittannië in de jaren 1830 en 1840 zeker een belangrijke diplomatieke rol hadden in België, Spanje en Portugal, in een combinatie van competitie en samenwerking. De rol van Rusland en Oostenrijk was hier zeker veel beperkter. Verder hadden deze spelers ook oog voor hun onderlinge diplomatieke relaties en machtsverhoudingen. Ook hierin spelen die invloedssferen een rol. Daar komt nog bij dat het huidige wereldwijd systeem wel diplomatiek geïntegreerd is. Dat was ook voor het 19de-eeuwse Europese systeem zo. Dit wil zeggen dat grootmachten sowieso menen een zeg te hebben over specifieke problemen, ook als deze buiten hun eigen invloedssfeer liggen.

3.2 Azië als nieuw centraal systeem?

3.2.1 De grote verschuiving naar Azië

De verhouding tussen het wereldwijde en het regionale systeem brengt ons ook onvermijdelijk bij de verschuivingen die zich tussen de regio's onderling voordoen.

In een bespreking van een aantal recente publicaties constateert Layne (2009) dat auteurs, die op de één of andere manier de multipolaire thesis aanhangen, tegelijkertijd ook benadrukken dat er een verschuiving naar Azië plaats heeft, waar het zwaartepunt van de toekomstige economische, politieke en strategische ontwikkelingen komt te liggen. Dat is het geval bij Parag Khanna (2008) en Fareed Zakaria (2008) die, ofschoon ze het niet eens zijn over de rol van de Europese Unie en India, alle twee de opkomst van Azië benadrukken. Dit is uiteraard ook het geval voor Kishore Mahbubani, één van de grote verdedigers van Aziatische waarden, die in zijn boek *"The new Asian hemisphere"* (2008) zeer kritisch is ten aanzien van de VS en de EU als wereldleiders en ten aanzien van de Westerse onwil om de gevolgen van de verschuiving naar Azië in te zien. Al deze auteurs benadrukken elk op hun manier dat de verschuiving van het Westen naar Azië onvermijdelijk ook een verschuiving zal meebrengen in de waardensystemen en de prioriteiten van de internationale samenleving. Het gaat hier immers niet enkel om een economische en militaire verschuiving maar ook om een culturele, aangezien de westerse waarden en uitgangspunten niet per definitie in Azië worden gedeeld (Layne, 2009).

Dat Azië en dan vooral Oost-Azië als regio belangrijker wordt, valt uiteraard niet langer te ontkennen. Als we naar onze eigen ‘shortlist’ van mogelijke grootmachten kijken dan zitten daar een belangrijk aantal Aziatische spelers in, zowel militair als economisch. Maar het fenomeen is breder dan enkel de (potentiële) grootmachten. Er zijn nog andere performante economieën zoals Zuid-Korea of Singapore.

Voor zover nodig geven we hieronder nog eens een overzicht met het relatieve aandeel in de wereldeconomie van Azië en vergelijken die met de Europese Unie en Noord-Amerika. Hierbij valt niet alleen de verschuiving naar Azië op, maar binnen de ‘Asia Pacific region’ ook de verschuiving in het voordeel van ontwikkelingslanden, in vergelijking tot ontwikkelde economieën als Australië, Nieuw-Zeeland en Japan.

De economische verschuiving heeft ook gevolgen op de militaire en strategische verhoudingen. Tabel 47 geeft het aandeel van de wereldwijde militaire uitgaven per regio weer. De verschuiving van Europa naar Azië is hier tussen 1988 (de nadagen van de Koude Oorlog) en 2012 afgetekend. We moeten hierbij echter in het achterhoofd houden dat de verschuiving het resultaat is van drie fenomenen. Ten eerste de implosie van de Sovjet-Unie en het verdwijnen van het Warschaupact. Dit leidde tot een dramatische daling van de cijfers voor Oost- en Centraal-Europa. Ten tweede is er de veel kleinere daling van de West-Europese landen. Ten derde inderdaad de groeiende defensie-uitgaven in Azië.

De economische, diplomatieke en militaire opkomst van Azië wordt in ieder geval ook wereldwijd door beleidsmakers erkend. Dat zien we niet alleen aan de zogenaamde ‘Asian pivot’ waarbij de regering-Obama van Azië een prioriteit in haar buitenlands beleid maakte (zie verder). Er is ook sprake van een Russische ‘pivot’, ofschoon ook hier niet iedereen het eens is over het belang van deze geostrategische zwenkbeweging, die uiteindelijk zoals heel het Russisch buitenlands beleid vooral steunt op zijn rol als energieleverancier (Kuchins, A., 2014; Lo & Hill, 31-7-2013). Niet alleen de Europese Unie als geheel, maar ook haar lidstaten maken van hun contacten met Azië een prioriteit.

Tabel 45. Aandeel in wereldeconomie in bbp lopende US-dollars (%) per regio (Azië, Europa, N-Amerika)

	1972	1977	1982	1987	1992	1997	2002	2007	2012
Europese Unie	30	31	29	31	33	29	28	30	23
Noord-Amerika	37	32	32	31	29	30	35	28	25
Oost-Azië en Pacific (alle landen)	15	17	17	21	23	24	23	21	28
Oost-Azië en Pacific (ontwikkelingsl..)	4	4	4	3	3	5	6	8	14
Zuid-Azië	2	2	2	2	2	2	2	3	3

Bron: Eigen berekening op basis van World Bank (2014).

Tabel 46. Aandeel bbp-ppp in lopende internationale dollars (%) per regio (Azië, Europa, N-Amerika)

bbp-ppp	1992	1997	2002	2007	2012
Europese Unie	24	23	22	20	17
Noord-Amerika	23	23	23	21	18
Oost-Azië en Pacific (alle landen)	22	24	25	27	30
Oost-Azië en Pacific (ontwikkelingsl.)	9	12	13	16	21
Zuid-Azië	5	6	6	7	8

Bron: Eigen berekening op basis van World Bank (2014). Cijfers vroeger dan 1992 niet beschikbaar.

Tabel 47. Aandeel (%) van de wereldwijde militaire uitgaven (US\$ 2011) per regio.

Regio's	1988	1992	1997	2002	2007	2012
Afrika	1,1	1,2	1,4	1,8	1,8	2,3
<i>Noord-Afrika</i>	0,2	0,4	0,5	0,6	0,6	0,9
<i>Subsahara</i>	0,9	0,9	0,9	1,3	1,2	1,3
Amerika	38,3	44,9	41,8	42,4	45,1	44,3
<i>Centraal-Amerika & Caraïben</i>	0,2	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5
<i>Noord-Amerika</i>	35,7	42,4	37,8	38,1	41,1	39,8
<i>Zuid-Amerika</i>	2,3	2,2	3,6	3,9	3,6	4,0
Azië en Oceanië	8,7	13,7	17,4	18,5	19,5	22,2
<i>Centraal- en Zuid-Azië</i>	1,4	2,0	2,8	3,1	3,1	3,6
<i>Oost-Azië</i>	6,2	10,2	12,8	13,7	14,7	17,1
<i>Oceanië</i>	1,1	1,5	1,7	1,7	1,7	1,6
Europa	48,0	34,1	33,2	30,6	26,4	23,6
<i>West-Europa</i>	20,3	26,7	27,5	25,4	20,5	17,2
<i>Oost-Europa</i>	22,9	5,3	3,6	3,3	4,2	5,2
<i>Centraal-Europa</i>	4,7	2,1	2,1	1,8	1,7	1,3
Midden-Oosten	3,9	6,0	6,2	6,6	7,3	7,6

Bron: Eigen berekening op basis van SIPRI (2014).

3.2.2 Europa in de 19de eeuw, Azië vandaag?

Dit brengt ons bij een belangrijk gegeven dat we nog niet hebben aangeraakt, de specifieke positie van Europa in het 19de-eeuwse wereldwijde systeem. Europa was meer dan zomaar een om het even welk ander regionaal systeem. Sinds het begin van de wereldwijde Europese kolonisatie had Europa ook de leiding in de wereldwijde integratie. Het was de centrale regio met een economisch, technologisch, militair en politiek overwicht op de rest. Dit gegeven is voldoende gekend en hoeft dus weinig verdere uitleg.

Dat men de 19de eeuw vaak als multipolair beschouwd, zonder rekening te houden met het systeemniveau, is juist omdat men er in een eurocentrische visie van uitgaat dat de

Europese verhoudingen zich per ook definitie op wereldvlak vertalen. Tekenend is in dit verband dat staten als Pruisen en Oostenrijk, die in geen enkele opzicht buiten-Europese spelers waren, wel als grootmachten werden beschouwd. Daarentegen wordt China – tot de Opiumoorlogen de grootste macht in Oost-Azië – nooit als een 19de-eeuwse grootmacht gezien. Een wereldwijde grootmacht was tot de opkomst van de Verenigde Staten ook altijd een Europese grootmacht (Walton, 2007). Het Europese systeem werd algemeen belangrijker gevonden dan de rest. We verwijzen hierbij naar het onderscheid dat door COW wordt gemaakt tussen het totale interstatelijke systeem en het centrale systeem. Dat laatste kwam in 1816 in feite neer op Europa plus de Verenigde Staten (zie Tabel 4 op p. 72).

Het verhaal van de onvermijdelijke teloorgang van de Europese, en bij uitbreiding, de Westerse macht is ondertussen ook al een honderd jaar oud, maar de economische opgang van Azië in de laatste twintig jaar, en van China in het bijzonder, heeft het nieuw leven ingeblazen (zie bv. Emmott, 2009; Shambaugh, 2005).

De geopolitieke analyse van Walton (2007) biedt een goed voorbeeld van een analyse die een breder historisch perspectief hanteert. Hij stelt dat het ‘columbiaanse tijdperk’, waarin Europa het centrale subsysteem van de wereld was, op zijn einde loopt. De bipolariteit was in feite niet meer dan de eindfase van die Europese dominantie, met Europa als de kernregio van de Koude Oorlog. We treden nu een nieuw tijdperk binnen, waarin Europa niet langer het centrum van de wereld is en Azië wel. Volgens de auteur evolueren we naar een nieuwe multipolariteit, maar dan wel één die zich zal concentreren in het oostelijk deel van Eurazië, waar de belangrijkste grootmachten aanwezig zullen zijn: China, Japan, Rusland, India, de Verenigde Staten en een aantal kleinere maar economisch belangrijke staten. China heeft hier de meeste kans een regionaal dominante macht en dus ook wereldmacht te worden, maar Walton stelt dat dit onmiddellijk aanleiding zal geven tot ‘balancing’ door andere staten in de regio. De Verenigde Staten kunnen hier een rol spelen als ‘offshore balancer’ zonder directe belangen in het gebied, zoals Groot-Brittannië dat deed ten aanzien van het Europese continent. Dit zal echter veel flexibiliteit vragen, zoals dit ook in het 19de-eeuwse Europa nodig was. Wat in ieder geval vermeden dient te worden, is dat er een permanente samenwerking tussen twee grootmachten, bijvoorbeeld tussen China en Rusland ontstaat (Walton, 2007). Ook volgens Bill Emmott (2009) bepaalt de machtsstrijd tussen de drie Aziatische grootmachten India, Japan en China de internationale verhoudingen in de komende decennia. Hij trekt hierbij eveneens de vergelijking met het 19de-eeuwse Europa.

Hier wordt dus een beeld geschetst waarin de 19de-eeuwse Europese multipolariteit vervangen wordt door een Aziatische multipolariteit. Azië wordt het nieuwe centrum van de wereld dat economisch en militair de sterkste regio is, de spil waarom alles draait.

Op het eerste gezicht lijkt een vergelijking tussen het 19de-eeuwse Europese systeem en het Aziatisch systeem voor de hand te liggen en deze is dan ook al herhaaldelijk gemaakt. Buzan (2003) stelt bijvoorbeeld dat het 19de-eeuwse Europese systeem het enige is dat gelijkenis vertoont met het huidige Aziatische. In de regio leven meerdere grootmachten (China, Japan, India) dicht op elkaar. Ze worden gekenmerkt door een verschillende graad van industrialisering, door nationalisme, en talrijke territoriale geschillen. De ver-

gelijking tussen het opkomende en centraal gelegen Duitsland en China ligt voor de hand. Democratie is maar in een beperkt aantal landen diep geworteld, de overige zijn autoritaire staten (Buzan, 2003).

Men mag echter volgens Buzan de vergelijking ook niet te ver doordrijven: er is het fenomeen kernwapens dat een rem zet op gewapende conflicten en er zijn geografische verschillen, te weten de enorme omvang van het gebied en geografische barrières als de Himalaya. Azië is bovendien sterk getekend door de trauma's van zijn koloniaal verleden, die maken dat het soevereiniteit en onafhankelijkheid hoog aanslaat (Buzan, 2003).

Er zijn ook andere verschillen. Azië maakt deel uit van een wijder internationaal systeem waar ook andere grootmachten en de militaire supermacht de Verenigde Staten een rol spelen. Het heeft geen eigen grootmachtconcert zoals het 19de-eeuwse Europa dit had, maar het is wel ingebed in een breder netwerk van internationale instellingen die echter van Westerse makelij zijn (Buzan, 2003). We kunnen eraan toevoegen dat het intussen ook een hele reeks eigen veiligheidsfora heeft gecreëerd (zie verder).

Hier willen we vooral één verschil tussen Europa en Azië benadrukken, namelijk hun verhouding tot het wereldwijde systeem. Europa domineerde inderdaad de rest van wereld maar hier speelden elementen mee die vandaag niet meer aanwezig zijn.

Ten eerste waren er in de 19de eeuw geen buiten-Europese grootmachten die de concurrentie met het technologisch hoger ontwikkelde Europa aan wilden of konden gaan. De enige macht die dat eventueel wel had gekund, de Verenigde Staten, deed dit om allerlei redenen niet.

In de toekomst blijven er voor zover wij kunnen voorspellen nog een aantal grootmachten buiten Azië: de Verenigde Staten en de veel kleinere macht Brazilië op het westelijk halfrond, de Europese Unie en Rusland dat als scharnierstaat zowel een Europese als een Aziatische rol speelt. Zeker de Verenigde Staten en de EU maar ook Rusland zijn hoog ontwikkelde samenlevingen, wat een heel verschil is met de verhoudingen die bestonden op het ogenblik dat Europa de wereld veroverde. Vooral de VS en de EU zijn zich bewust van het belang van technologie, maar hebben ook een lange diplomatieke ervaring. Bovendien houdt een voorspelling van Azië als nieuw centraal systeem geen rekening met de mogelijkheid van regionale blokvorming, die juist een antwoord is op de schaalvergroting die de achtergrond vormt van de relatieve teloorgang van Europa.

Verder nam de Europese dominantie in de 19de eeuw de specifieke vorm aan van koloniale overheersing. Die praktijk is uitgebannen. Dat heeft twee effecten, vooreerst in Azië zelf. Zoals Emmott terecht opmerkt, India en China mogen dan wel wedijveren om invloed in Myanmar, dit zal nooit de vorm aannemen van een regelrecht gewapend conflict waarbij ze het land binnenvallen en tot een kolonie omvormen (2009, p. 255). Men kan eerder stellen dat een aantal van territoriale conflicten vandaag nog onafgewerkte koloniale erfenissen zijn. Dat geldt voor de Indiaas-Chinese grensgeschillen, het Japans-Chinese geschil over de Senkaku/Diaoyu-eilanden en de kwestie Taiwan. Die conflicten hebben regionaal hun belang.

Belangrijker is echter dat staten vandaag niet langer via koloniale veroveringen op dezelfde manier hun stempel kunnen drukken op regio's buiten hun directe omgeving. Het interstatelijk systeem van soevereine staten, zoals het in het 19de-eeuwse Europa bestond,

heeft zich intussen wereldwijd uitgebreid. Het maakt dat er regels en principes bestaan die het veel moeilijker maken om 19de-eeuwse scenario's vandaag zomaar te herhalen. Dat geldt op de eerste plaats voor koloniale expansie buiten de eigen regio. Men kan om markten strijden, maar niet om overzeese kolonies. Dit heeft gevolgen, niet alleen voor Europa maar ook voor Azië. Het totale interstatelijke systeem is veel groter en complexer dan het Europese uit de 19de eeuw. Er moet rekening gehouden worden met Zuid-Amerika, met Afrika, enz. De wereldwijde economische integratie gaat vandaag dieper dan in de 19de eeuw, maar tegelijkertijd is ze ook veel meer omkaderd door allerlei instellingen. Ook al zijn een aantal Aziatische landen, met name China en India, niet altijd even gelukkig met de wijze waarop die functioneren, ze zijn evenmin in staat deze instellingen volledig eenzijdig te wijzigen; daarvoor zijn er te belangrijke spelers buiten Azië.

Samenvattend: het feit dat het economische, militaire en diplomatieke gewicht van Azië stijgt, valt niet te ontkennen, en dat is gezien de omvang van zijn bevolking en territorium op lange termijn bekeken niet meer dan normaal. Maar het is iets anders dan Azië onverkort tot de centrale regio van het internationaal systeem te verklaren zoals dat met Europa in de 19de eeuw het geval was. Of het dat wordt of niet, hangt niet alleen af van wat er in die regio zelf gebeurt, maar ook van wat daarbuiten gebeurt. Een Koude Oorlog scenario behoort ook tot de mogelijkheden. Hiermee bedoelen we dat Europa na 1945 zijn dominante positie in de wereld heeft verloren maar wel door de twee supermachten werd gezien als de kernregio van hun onderlinge tegenstellingen. Dat had met allerlei redenen te maken maar het economische en commerciële gewicht van de regio was er daar zeker één van. Gezien het wereldwijde economische belang van Azië zou het kunnen dat wat daar gebeurt meer gewicht krijgt dan wat in Europa of elders gebeurt. Maar dat is nog iets anders dan de wereld beheersen zoals Europa dat in de 19de eeuw deed.

3.3 De verhouding subsystemen en wereldwijde systeem

Bij wat voorafgaat, valt overigens op dat weinig auteurs oog hebben voor de vraag hoe het wereldwijde en het regionale niveau zich tot elkaar verhouden. Buzan en Waever (2003) gaan er eigenlijk alleen in algemene termen op in en voorspellen dat we voorlopig nog met een situatie van één supermacht en meerdere wereldwijde grootmachten blijven. Zoals gezegd verlaat Buzan deze visie in 2011 en denkt dat we eerder naar een aantal grootmachten gaan die ieder securiserend zijn in de eigen of een beperkt aantal regio's (zie pagina 342 en volgende).

Mearsheimer (2001, 2006, 2010) komt op zijn manier tot een vergelijkbare conclusie. Eén van zijn grote uitgangspunten is dat een wereldwijde hegemonie – waarmee hij de facto militaire dominantie bedoelt – niet mogelijk is omwille van de barrières die door grote oceanen worden opgeworpen ('stopping waters'). Het maximum wat men kan bereiken, en waar alle grootmachten naar streven, is een regionale hegemonie en vervolgens verhinderen dat er in andere regio's hegemonen ontstaan. Vanuit deze redenering steunen we vervolgens volgens hem af op een confrontatie tussen China en de Verenigde Staten. De kans is groot dat China gezien zijn omvang en snelle economische opgang uitgroeit tot de sterkste macht in Azië, zijn regels zal opleggen en zal proberen de rol van andere grootmachten in Azië te vernietigen. Onvermijdelijk zullen de Verenigde Staten dit mili-

tair moeten verhinderen. Een ‘peaceful rise’ van China is volgens hem onmogelijk (Mearsheimer, 2001, 2006, 2010). Men kan dus stellen dat op veiligheidsvlak de systeem-integratie voor Mearsheimer altijd beperkt zal blijven.

Het probleem met die redenering is dat ze slechts op één geslaagd historisch voorbeeld steunt: namelijk dat van de Verenigde Staten die einde 19de eeuw hun hegemonie over het westelijk halfrond vestigden, de rol van de andere grootmachten op dat continent uitschakelden (Monroedoctrine) en vervolgens in de Eerste en Tweede Wereldoorlog, en de Koude Oorlog verhinderden dat er in Europa en Azië andere hegemonen ontstonden (Duitsland, Japan, de Sovjet-Unie). Hier is sprake van een ‘americocentrisme’ en de hele redenring lijkt dan ook vooral interessant als een geopolitieke en geostrategische beschrijving van het Amerikaanse veiligheidsbeleid. Of de ‘stopping waters’ vandaag nog de rol spelen die ze in de 19de eeuw speelden, blijft gezien de technologische evoluties een vraag die Mearsheimer niet adequaat beantwoordt. Bovendien zitten er een paar contradicties in. Waarom heeft geen enkele macht geprobeerd de Amerikaanse dominantie op het westelijk halfrond in te dijken? En hoe komt het dat de ‘stopping waters’ blijkbaar geen rol spelen als het er op aankomt potentiële hegemonen te stoppen? Dit en de soms behoorlijk vreemde interpretaties van feitelijke evoluties die Mearsheimer hanteert om zijn stellingen te staven of voorspellingen te doen, maken zijn betoog ongeloofwaardig.¹

Ons lijkt het eerder dat we in de verhouding tussen regionale subsystemen en het wereldwijd systeem, te maken hebben met een overgangsfase. Als we verder terugkijken dan de 19de eeuw, dan kunnen we stellen dat de langzame wereldwijde systeemintegratie die sinds de 15de eeuw is begonnen haar einde nadert. In tegenstelling tot halfweg de 20ste eeuw wordt die integratie niet langer gekenmerkt door het Europese kolonialisme. Mogen we er dan niet vanuit gaan dat naarmate de economische macht van een aantal staten toeneemt en hun economische belangen zich wereldwijd uitspreiden, ze ook de noodzaak zullen voelen om hun wereldwijde militaire capaciteit uit te bouwen? Dit is een fenomeen dat we in de 19de eeuw, de opkomst van de Verenigde Staten en Japan uitgezonderd, nog niet echt kenden. Toen waren koloniale tegenstellingen uiteindelijk ook Europese tegenstellingen. Dat zal dan niet langer het geval zijn. Belangen en tegenstellingen worden dan wereldwijd gedefinieerd, maar door grootmachten die over de aardbol verspreid zijn.

Wat we in zo een scenario zouden krijgen zijn verschillende wereldwijde economische en militaire spelers die met elkaar in competitie gaan, met andere woorden een wereldwijde multipolariteit. Maar dit is niet iets voor de onmiddellijke toekomst. Naast de VS en de Europese Unie (onder voorbehoud) is China uiteraard de meest uitgelezen kandidaat om zo een wereldwijde economische en militaire rol te spelen. China ligt militair echter nog ver achter op de Verenigde Staten. Shambaugh (2013) noemt China ‘a partial power’ waarmee hij doelt op de uiteindelijk nog beperkte Chinese militaire, diplomatieke en cul-

---

¹ Het meest gekende voorbeeld van bedenkelijke voorspellingen die geen oog hebben voor de complexe empirische werkelijkheid is natuurlijk de terugkeer van grootmachtconflicten in Europa na de Koude Oorlog, en zijn visie op het herenigde Duitsland als een potentiële hegemon (Mearsheimer, 1990, 2001). Recentere voorbeelden zijn de voorspelling dat Rusland toe zal treden tot een Aziatische ‘balancing’ coalitie tegen China onder leiding van de VS (Mearsheimer, 2006, 2010) of de mogelijkheid dat Chinese troepen in Iran zullen gestationeerd worden (Mearsheimer, 2010).

turele rol op wereldvlak. Ook de rol in ontwikkelingssamenwerking of in de wedloop voor grondstoffen is volgens hem beperkt (Shambaugh, 2013).

Zo dus volgens Shambaugh zelfs China nog geen volwaardige wereldwijde grootmacht is, dan geldt dit uiteraard des te meer voor de andere opkomende mogendheden. Een wereldwijd multipolair scenario, waarbij er meer dan twee grote spelers zijn die allemaal hun belangen niet alleen economisch maar ook militair op planetair niveau definiëren en verdedigen is dan ook niet voor de onmiddellijke toekomst maar het is zeker mogelijk. Bovendien is het een nieuw gegeven, dat althans in de moderne geschiedenis niet echt voorlopers kent. Het is het sluitstuk van de wereldwijde systeemintegratie.

4 Een clusterpolaire analyse

Meer nog dan dit het geval is voor de 19de eeuw, valt in de literatuur de omzeggens totale afwezigheid van analyses in termen van clusterpolariteit op voor de huidige periode. Dit is uiteraard het geval voor de analyses van Wohlforth en Brooks, maar opmerkelijk ook voor vele analyses van hun critici. Nochtans kan een vergelijking met de clusterpolariteit in de 19de eeuw, maar vooral ook met de Koude Oorlog, verhelderend werken. We maken zo een analyse vanuit twee invalshoeken: eerst bekijken we de Amerikaanse unipolariteit vanuit een clusterpolair perspectief. In een volgende deel gaan we specifiek in op de evoluties in Azië, zoals gezegd voor velen het zwaartepunt van de internationale relaties in de komende decennia. Veel van de elementen die een rol spelen in clusterpolariteit kwamen overigens reeds aan bod in onze analyse van grootmachten na de Koude Oorlog, en in onze bespreking van het Franse en Amerikaanse polariteitsdiscours. Wat volgt moet dan ook gelezen worden in het licht van wat we daar reeds gezegd hebben.

4.1 Clusterunipolariteit: een gemengde erfenis van de Koude Oorlog

4.1.1 Clusterpolariteit en de verschillende domeinen van interactie

We hebben er bij onze bespreking van de Koude Oorlog op gewezen dat de clusterpolariteit zich afspeelde op verschillende domeinen. In de twee grote machtsblokken vielen clustering op militair vlak (alliantievorming), economisch vlak (economisch model en economische interactie), culturele en andere vormen van contacten én ideologische voorkeuren samen. Die clustering is een typisch kenmerk van de bipolaire Koude Oorlog. We hebben daarentegen gezien dat het moeilijk is om de 19de-eeuwse Europese of wereldverhoudingen in dit soort termen te beschrijven. Dat geldt ook in hoge mate voor de situatie na de Koude Oorlog.

We hebben er al herhaaldelijk op gewezen dat de wereldeconomie na de Koude Oorlog in een nieuwe fase van mondialisering terecht is gekomen. Bovendien zijn door een aantal technologische evoluties internationale uitwisseling en communicatie vandaag veel gemakkelijker dan tijdens de Koude Oorlog. Maar er is vooral ook het feit dat deze uitwisseling minder dan vroeger door de politieke overheden wordt bemoeilijkt. Zeker is het zo dat culturele, wetenschappelijke en sociale uitwisselingen nog steeds hun beperkingen

hebben. Dat geldt bijvoorbeeld voor China, maar het neemt niet weg dat het aantal Chinese studenten dat vandaag in het buitenland studeert veel hoger is dan vroeger. Weliswaar lijkt Rusland zich de laatste jaren op zichzelf terug te trekken en uitwisseling niet in het bijzonder aan te moedigen, maar zelfs hier is geen sprake meer van het totaal afgesloten land dat het vroeger was. Zeker is het zo dat migratie en internationale uitwisseling vandaag ook in Westerse landen aan banden worden gelegd. Dit heeft echter meer te maken met de interne maatschappelijke effecten van migratiestromingen dan met de wil contacten tussen grote ideologische blokken te beperken. Kortom, de opeenstapeling van maatschappelijke, culturele, economische, diplomatieke en militaire blokvorming, die zo typisch was voor de Koude Oorlog, bestaat niet langer.

Vandaag hebben we integendeel een wereld waarin verschillende regimetypes samenwerken, of met elkaar in botsing komen, binnen een economische context die gekenmerkt wordt door een systeemintegratie en door economische modellen, die meer gelijkenis vertonen dan tijdens de Koude Oorlog. In deze zin doen de huidige verhoudingen meer denken aan het 19de-eeuwse Europa dan aan de bipolariteit. We kunnen dan ook niet genoeg benadrukken, hoe uniek het gegeven van twee afzonderlijke politiek-ideologisch bepaalde subsystemen van de Koude Oorlog, met elk hun eigen economisch en maatschappelijk model, wel was. Het heeft in de moderne Europese geschiedenis van de laatste vijfhonderd jaar geen echte voorgangers, zelfs niet in de tijd van de reformatie en godsdienstoorlogen. We hebben ook aangeduid dat, als Krauthammer het over een unipolair moment had, hij schreef vanuit een context die getekend was door het plotse wegvalen van die clusterbipolariteit, eerder dan door machtspolaire verschuivingen.

4.1.2 Clusterpolariteit en ideologische tegenstellingen

Men mag hierbij niet vergeten dat één van de grote verschillen tussen de huidige periode en deze tussen 1945-1991 het wegvallen van de grote ideologische tegenstelling tussen Oost en West is. Dit heeft weinig of niets te maken met machtspolariteit, maar deze tegenstelling was wel het element dat de twee werelden van de Koude Oorlog bij elkaar hield. Ook in dit opzicht vertoont de huidige situatie veel meer gelijkenis met de 19de eeuw dan met de Koude Oorlog.

We zijn hier bij onze bespreking van grootmachten en legitimiteit uitgebreid op ingegaan. De huidige situatie is op economisch vlak homogener dan tijdens de Koude Oorlog, en dit is een situatie die zich ook grotendeels in de 19de eeuw voordeed, waar de liberale ideologie op economisch vlak doorheen de eeuw de overhand kreeg. Daarentegen is er, ondanks de toename van het aantal democratische regimes, nog steeds sprake van een ideologische heterogeniteit op politiek en maatschappelijk vlak. Autoritaire regeringsvormen zijn immers nog steeds een gegeven, zoals dit ook in de 19de eeuw het geval was.

De terugkeer naar een situatie die vergelijkbaar is met de 19de-eeuwse houdt in dat ideologische tegenstellingen nog steeds een rol blijven spelen in de internationale verhoudingen, zonder dat ze daarom tot een tegengestelde blokvorming op alle mogelijke vlakken leidt. Bovendien zijn de huidige wereldverhoudingen, en met hen de opkomende grootmachten, multicultureel.

Zeker heeft de uitbreiding van de NAVO, en trouwens ook van de EU, een bepaald ideologisch aspect. Het betekende voor de landen van Oost- en Centraal-Europa een toetreden tot een alliantiesysteem en tot organisaties die voor hen symbolen bij uitstek waren van democratie en vrije markt. Het ging hier om meer dan louter een defensiesamenwerking of een economisch samenwerkingsverband. In die zin hebben deze organisaties zeker ook een ideologische inslag, net zoals bijvoorbeeld de Heilige Alliantie of de Driekeizersbond dat hadden. Op een vergelijkbare manier, zouden we ook de Shanghai Cooperation Organization (SCO) kunnen zien als een autoritair gericht alternatief voor de Westerse en/of Amerikaanse invloed. Dat is wellicht een deel van het verhaal. Maar het zou fout zijn de dynamiek van dit soort organisaties te zien als dezelfde die Oost en West in de Koude Oorlog tegenover elkaar zette. Niets belet samenwerking op specifieke terreinen over de grenzen van deze organisaties heen. Op economisch vlak is de tegenstelling sowieso kleiner dan op het vlak van mensenrechten, democratie en staatssoevereiniteit, net zoals dat trouwens ook in de 19de eeuw het geval was.

En op het gevaar af de vergelijking al te ver door te trekken kan men ook stellen, dat net zoals de liberale democratieën en de autoritaire monarchieën een gemeenschappelijke vijand vonden in de opkomende arbeidersbeweging, autoritaire en democratische regimes (China, Rusland, de Verenigde Staten) vandaag een gemeenschappelijk belang hebben bij het bestrijden van het jihadi-terrorisme. Samenwerking over de grenzen van politieke visies heen is op dat vlak weldegelijk mogelijk.

4.1.3 Clusterpolariteit, regimelegitimiteit en hegemonie

We hebben er bij onze bespreking van grootmachten ook op gewezen dat tijdens de Koude Oorlog regimelegitimiteit, verbonden met de diepe ideologische heterogeniteit, één van de cruciale elementen was die de positie van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie ondersteunden. De grote tweedeling legitimeerde de bijzondere positie die de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten in het eigen blok innamen.

Deze situatie is na 1991 weggefallen. De Verenigde Staten hebben niet langer een grote ideologische concurrent. Voor sommigen is dit juist een element van unipolariteit. Zo stelde Buzan dat een supermacht ook ideologische legitimering geeft aan het hele internationale systeem. Voor hem was het in 2004 duidelijk dat de wereld op ideologisch vlak unipolair was (Buzan, 2004a, p. 170). Walt stelt in dezelfde lijn dat unipolariteit ook veronderstelt dat de ‘supermacht’ geen ideologische rivaal van gelijke status of invloed heeft. Zelfs als er alternatieve ideologische modellen bestaan houden deze geen bedreiging in voor het model van de supermacht ten aanzien van andere staten (Walt, 2009, p. 91-2). In die zin kan men inderdaad stellen dat de ideologische legitimiteit van de Verenigde Staten versterkt uit de Koude Oorlog kwam.

De vraag is echter of hier sprake is van een blijvend fenomeen. We herinneren er aan dat de unipolaire stelling, zoals oorspronkelijk geformuleerd door Krauthammer, sterk beïnvloed was door de euforische sfeer die in de nadagen van de val van de Berlijnse muur heerste. Als hij het over ‘een unipolair moment’ had, dan had hij het in de eerste plaats over een ‘clusterunipolair moment’. Twintig jaar later lijkt enige nuancering op zijn plaats. Het concept van ‘soevereine democratie’, zoals het onder Poetin in Rusland werd ontwikkeld, mag dan misschien een lege doos zijn, het geeft in ieder geval aan dat Mos-

kou zijn interne politieke ontwikkelingen niet wenst af te stemmen op een in Washington ontworpen politiek model.

Er bestaat bovendien volgens sommigen ook zoiets als de 'Peking-consensus' in Azië (Mahbubani, 2008). Of die nu ideologisch even invloedrijk is als de 'Washington-consensus' doet hier in feite weinig ter zake. Het is in ieder geval duidelijk dat de Chinese leiding, ondanks alle economische hervormingen, geen plannen heeft voor een democratisering naar Amerikaans model. Soevereiniteit en niet-inmenging in interne aangelegenheden, twee principes waarvan velen in de Westerse samenlevingen beweren dat ze voorbijgestreefde Westfaalse ideeën zijn (Ikenberry, 2006;), staan nog steeds hoog in het Chinese vaandel (Funabashi, 2008; Yan, 30-12-2011). Dat geldt ook voor vele postkoloniale staten. Trouwens, Condoleezza Rice (2008) geeft ook toe dat de relatie tussen de Verenigde Staten en landen als China en Rusland niet op gemeenschappelijke waarden, maar enkel op gemeenschappelijke belangen kan gebaseerd worden. Met andere woorden, de Amerikaanse ideologische invloed op landen die Rice zelf als 'grootmachten' omschrijft is beperkt.

Die is er wel wat betreft de fundamentele krijtlijnen van de organisatie van de economie (een belangrijke rol voor private ondernemingen, vrije markt). Maar de consensus is ook hier zeker niet volledig als het over de rol van de staat in de economie gaat en al helemaal niet over de vraag, hoe politiek en samenleving te organiseren. De gelijkenis met de verhouding tussen Groot-Brittannië en de conservatieve grootmachten op het Europese continent in de 19de eeuw is hier relevant.

Blijft uiteraard dat legitimiteit als sociaal gegeven ook beïnvloed wordt door de wijze waarop een staat haar waarden en normen in praktijk brengt. Er valt niet aan te twifelen dat de wijze waarop de regering van G.W Bush de 'war on terror' heeft geleid, inclusief de invasie in Irak, de legitimiteit van de Verenigde Staten als wereldleider heeft aangetast. Meer dan van een andere staatsvorm wordt immers van een democratie verondersteld dat ze haar eigen principes naleeft. Er ontstond in deze periode bovendien een contradictie tussen VS die in de tweede helft van de 20ste eeuw de multilaterale organisaties en markteconomie bevorderden, en de stromingen in de VS die meer en meer unilateraal optreden benadrukten, zich boven de wet beschouwden én multilateralisme verwierpen (Buzan, 2004a, p; 154; Ikenberry, 2006).

Tot slot zijn er ook heel wat auteurs die erop wijzen, dat de Verenigde Staten zich niet meer op ideologische tegenstellingen kunnen beroepen om de interne cohesie van hun eigen blok te garanderen. Een auteur vat het als volgt samen:

Since the dissolution of communism and the end of the Cold War there has not been a single axis of strategic and ideological competition around which the United States can mobilize an alliance, and the attempts to mobilize and brigade the rest of the world around the Manichaeian divisions of the 'war on terror' have been a transparent failure and have done not a little to erode the legitimacy of US international political leadership. (Bromley, 2011,p. 133)

Met andere woorden, de VS haalden ook hun legitimiteit uit de gepolariseerde situatie van de Koude Oorlog zelf en versterkten aldus hun machtspositie. Die legitimiteit is samen met deze situatie verdwenen (Ikenberry, 2006). Heel de Frans-Amerikaanse discussie over multipolariteit van 2003 moet ook tegen deze achtergrond worden gezien. Juist het feit dat een bondgenoot zich distantieerde van het Amerikaanse beleid was het grote probleem met de Franse houding. In de discussies doken herhaaldelijk verwijzingen naar 'gemeenschappelijke waarden' op. Evenzeer was de Franse houding ingegeven door het feit, dat steun aan de Verenigde Staten niet onvoorwaardelijk kan zijn. Wat achter deze discussie zit is dus eerder een referentie naar clusterpolariteit zoals ze tijdens de Koude Oorlog bestond, die niet zomaar kon overgeplant worden op de 'war on terror'.

4.1.4 Clusterpolariteit, alliantievorming en invloedssferen

Dit brengt ons bij wat voor de oude analyses uit de Koude Oorlog de kern vormde van de clusterpolariteit: de alliantiesystemen, die trouwens in die periode ook sterk samenhangen met invloedssferen. Ook hier zouden we op het eerste gezicht kunnen spreken van een clusterunipolariteit. Het Amerikaanse alliantiesysteem kwam omzeggens ongeschonden uit de Koude Oorlog terwijl het Warschaupact verdween. Er bestaat vandaag geen enkele alliantie die de vergelijking met het Amerikaanse alliantiesysteem kan doorstaan. Het einde van de Koude Oorlog ging zelfs gepaard met een uitbreiding van de Amerikaanse invloedssfeer. Nieuwe lidstaten traden toe tot de belangrijkste alliantie, de NAVO. Meer dan de oudere West-Europese staten lijken deze landen zich, althans als het over veiligheid gaat, op de Verenigde Staten te oriënteren. Deze uitbreiding van de invloedssfeer wordt ook erkend, met name in Rusland waar vandaag vaak verwezen wordt naar het voortbestaan en de uitbreiding van de NAVO als één van de elementen van de fel bekritiseerde unipolariteit. Het opbouwen van een eigen invloedssfeer en een eigen alliantiesysteem met landen van de voormalige Sovjet-Unie, is het antwoord dat hierop door Moskou wordt gegeven. Blijft dat deze allianties, inclusief de SCO, als men in termen van materiele capaciteit rekent geen echt tegenwicht zijn tegen het Amerikaanse alliantiesysteem. Dat is zeker niet het geval als men deze vergelijkt met de NAVO, dat naast de Verenigde Staten ook een aantal andere relatief machtige militaire staten onder zijn leden telt. Dit is een basisvaststelling die blijft gelden, ook in het licht van de bedenkingen die we hieronder maken.

Vooreerst valt niet te ontkennen dat de combinatie invloedssfeer en alliantiesystemen vandaag alles bij elkaar genomen minder hecht is dan tijdens de Koude Oorlog. Hoe men het draait of keert, de interne cohesie van het Amerikaanse kamp is minder groot dan toen. Als we naar Latijns-Amerika kijken dan is een weinig opgemerkt feit dat verscheidene Zuid-Amerikaanse landen (waaronder Mexico) de laatste tien jaar het Rio-pact hebben verlaten, terwijl in het kader van UNASUR de eerste stappen werden gezet naar een regionale Veiligheidsraad.

Onderlinge samenwerking en integratie, van afstand nemen van de Verenigde Staten in internationale fora tot het openlijk verwerpen van het Amerikaanse model, zijn twintig jaar na 1991 verschillende manieren waarop men in Zuid-Amerika met de nieuwe situatie omgaat. Wat hierbij opmerkelijk is, is hoe weinig greep de Verenigde Staten nog op bepaalde evoluties hebben. Regimes als dat van Hugo Chávez in Venezuela, of dat van Evo

Morales in Bolivia, zouden tijdens de Koude Oorlog zeker geen kans gekregen hebben. De uitstap van Mexico uit het Riopact in 2004, net als die van Bolivia, Ecuador, Nicaragua en Venezuela in de jaren 2012-2013, zou tijdens de Koude Oorlog wellicht wereldwijd veel meer ophef hebben gemaakt dan nu het geval is.

Ook in Europa is de verhouding met de oude West-Europese bondgenoten complex. Het geval van de Franse en Duitse houding in de Iraakse crisis van 2003 is hier al voldoende ter sprake gekomen. Maar er zijn ook de pogingen tot een eigen rol voor de Europese grootmachten en van de EU-diplomatie in de kwestie van het Iraanse nucleaire programma, of bijvoorbeeld de rol die Frankrijk en Groot-Brittannië in de Libische crisis speelden. Blijft bovendien het feit dat we in de jaren 1990 en 2000 niet alleen een uitbreiding maar ook een verdieping zagen van het Europese integratieproces (met onder meer pogingen tot samenwerking op militair vlak). Die evoluties vallen weliswaar niet volledig, maar toch in hoge mate te verklaren door de nieuwe geopolitieke situatie waarin Europa na 1989-1991 terecht kwam.¹ Dit zet een rem op de Amerikaanse dominantie van de regio.

Dit wil niet zeggen dat de Amerikaanse invloed in Europa onbestaand is. Men moet het continent nog altijd beschrijven als een deel van de Amerikaanse invloedssfeer en die invloedssfeer is zelfs uitgebreid. Maar die invloed is niet langer onvoorwaardelijk.

Eerder lijken de Europese staten en de Europese Unie samenwerking af te wegen in functie van wat men als het eigen belang aanziet. Buzan (2011) wijst erop dat de verschuiving in de Amerikaanse terminologie van 'our friends and allies' naar 'the coalition of the willing' een teken is dat samenwerking eerder ad hoc is dan onvoorwaardelijk. Hiermee is nog niet gezegd dat het einde van de NAVO nabij is. Integendeel, juist de veel assertievere buitenlandse politiek die Rusland onder Poetin de laatste jaren voert, zou er wel eens kunnen toe leiden dat de alliantie een nieuw elan krijgt.

Verder moeten we erop wijzen dat zich in de opvolgstaten van de Sovjet-Unie een strijd om invloed heeft afgespeeld en nog steeds afspeelt tussen Rusland, de Verenigde Staten én China. De resultaten hiervan zijn niet eenduidig, maar het is wel evident dat Rusland in Centraal-Azië meer concurrentie heeft van China dan van de Verenigde Staten, de grootmacht die stelt de Koude Oorlog te hebben gewonnen. Tegelijkertijd zien we dat zich een strijd afspeelt om invloed in de westelijke en zuidwestelijke randgebieden van de Sovjet-Unie (Oekraïne, Wit-Rusland, Moldavië, de Transkaukasus). Het minste wat we hierover kunnen zeggen is dat Rusland zich hier assertiever opstelt en veel meer dan in de jaren 1990 de confrontatie met het Westen (NAVO, Verenigde Staten, Europese Unie) aangaat, en daarbij het gebruik van 'hard power' (in zijn economische en militaire vorm) niet schuwt. Het is volgens ons echter te vroeg om conclusies te trekken uit deze machtsstrijd.

---

¹ Men vergeet vaak dat de Europese Eenheidsakte die de gemeenschappelijke markt installeerde al dateert van 1986, dus van voor de val van de Berlijnse muur, op een ogenblik dat deze evoluties nog moeilijk te voorspellen waren. Hier tegenover staat dat het Verdrag van Maastricht zeker een reactie is geweest op de veranderende situatie sinds 1989.

Samenvattend kunnen we stellen dat het verdwijnen van een groot deel van de Sovjetinvloedssfeer na twintig jaar niet eenduidig heeft geleid tot een versterking van de Amerikaanse invloedssfeer, ondanks het grote overwicht van de Verenigde Staten wat betreft materiële capaciteit, met name op militair vlak. Buzan (2011) wijst er op dat het behoud of de uitbreiding van een invloedssfeer niet alleen een kwestie is van het hebben van een bepaalde materiële capaciteit. Het is evenzeer afhankelijk van sociale elementen: de bereidheid om de rol als dominante macht te spelen én de bereidheid van de andere staten om de invloed en dominantie van de betrokken grootmacht te aanvaarden. Nu is juist het laatste een basisstelling van de unipolaire thesist: de materiële capaciteit van de Verenigde Staten is van een dusdanige grootte dat ze onvermijdelijk leidt tot een hegemonie en de aanvaarding van het leiderschap door de rest van de staten. Uit het korte overzicht hierboven blijkt dat enige nuance hier wel op zijn plaats is.

Een erfenis uit de Koude Oorlog is wel dat allianties, en dat geldt zeker voor de NAVO, een veel grotere mate van institutionalisering hebben dan in de 19de eeuw het geval was, met eigen hoofdkwartieren en bureaucratieën en alle gevestigde belangen die hiermee gepaard gaan. Zoals dat met elke organisatie het geval is, vormt dit een bepaalde garantie voor hun langer voortbestaan (Lieven, 2012; Walt, 2009). Dit is een niet te onderschatten verschil met de allianties in de 19de eeuw, waar zelfs regelmatige stafbesprekingen geen evidentie waren.

Maar dit betekent nog niet dat 19de-eeuwse allianties geen relevantie hebben voor de huidige verhoudingen. Vooreerst hebben we met betrekking tot de 19de eeuw gezien dat allianties van doelstelling konden veranderen. Dit wil zeggen dat vandaag zelfs organisaties die niet echt gezien kunnen worden als een tegenwicht tegen de VS (omdat ze voor andere redenen werden opgericht dan 'balancing') dat op termijn wel kunnen worden. We hebben het hierover reeds gehad bij onze bespreking van Wohlforth en Brooks. Allianties zijn nooit zuiver enkel en alleen bedoeld om een tegenwicht op te bouwen tegen de grootste macht of eender welke externe bedreiging, er schuilt een complex geheel van doelstellingen achter.

Ten tweede is het zeker ook zo dat sommige allianties, of bredere samenwerkingsverbanden, in de 19de eeuw een bepaalde ideologische inslag hadden maar dat die nooit uitgroeiden tot de vastgeroeste blokken die we in de Koude Oorlog kenden. De hoge mate van ideologisering die in de alliantievorming speelde, is zeker typisch voor de Koude Oorlog, en dan vooral voor de tegenstelling tussen de NAVO en het Warschaupact. Ze was, ofschoon niet afwezig, toch veel minder belangrijk in de 19de eeuw. Sommige auteurs noemen die vaste blokvorming in een bredere historische context zelfs atypisch (Gibler & Welford, 2006; Lai & Reiter, 2000; Simon & Gartzke, 1996; Walt, 1987).

Ofschoon gemeenschappelijke waarden, zeker bij het Amerikaanse alliantiesysteem, nog steeds van belang zijn, wil dit nog niet zeggen dat zij dezelfde exclusiviteit of interne cohesie hebben. De alliantie met de Verenigde Staten belet de lidstaten van de Europese Unie niet gezamenlijk of individueel ook hun eigen relaties op economisch of veiligheidsvlak met staten als China of Rusland te ontwikkelen. Evenmin beletten verschillen in waardensystemen die laatste staten op specifieke vlakken samen te werken met de Verenigde Staten en dat op andere vlakken niet te doen. De tegenstand van Frankrijk en Duitsland tegen een Oekraïens en Georgisch lidmaatschap van de NAVO is een bijko-

mend bewijs van de beperktere interne cohesie van de organisatie. Het feit dat Rusland in Frankrijk twee oorlogsschepen bestelde is er een ander van.

Verder worden grenzen van allianties soms ook minder duidelijk. Landen als Zweden en Oostenrijk zijn geen lid van de NAVO maar wel van de Europese Unie, inclusief zijn veiligheidspoot, terwijl zij ook deel uitmaken van het Partnership for Peace. De NAVO-Rusland Raad, toegegeven niet meer dan een overlegorgaan, kan gezien worden als een 21ste-eeuws 'Herverzekeringsverdrag' na de NAVO-uitbreiding. Hij lijkt ook aan dezelfde contradicties. Hoe kunnen we het feit dat een aantal NAVO-leden in Rusland nog steeds de belangrijkste bedreiging zien combineren met een overlegorgaan met datzelfde Rusland? ¹

Tot slot dienen we ook te beklemtonen dat het fout is louter op militaire bondgenootschappen te focussen. Talrijke belangrijke overeenkomsten waren in de 19de eeuw geen strikte militaire pacten, waarbij men elkaar wederzijdse bijstand verleende, laat staan dat zij zo een algemene veiligheidsgarantie inhielden als dat bijvoorbeeld voor de NAVO het geval is. Nochtans, zoals we hebben gezien zijn bijvoorbeeld de Ententes die Groot-Brittannië sloot op langere termijn van strategisch belang gebleken. Zonder expliciete vermelding van militaire bijstand hadden zij wel een impact op de veiligheidssituatie in Europa of wereldwijd. De overeenkomsten tussen India en de Verenigde Staten inzake civiel nucleaire samenwerking (het zogenaamde 123-akkoord) heeft ook geen rechtstreekse militaire implicaties maar is duidelijk wel een gevolg van een groeiende Amerikaanse-Indiase toenadering en kan niet los gezien worden van de bredere strategische context in Azië. Over het beleid van China inzake allianties hebben we het verder nog.

Het beeld dat we vandaag krijgen, is dan ook gemengd. Enerzijds blijft het Amerikaanse alliantiesysteem grosso modo intact en dit is een niet te onderschatten element van de Amerikaanse militaire macht. Wel is dit systeem minder hecht dan tijdens de Koude Oorlog. Of bondgenoten al dan niet de Verenigde Staten volgen, hangt dan ook meer af van de merites van het concrete geval en de individuele evaluatie die iedere lidstaat hiervan maakt, dan tijdens de Koude Oorlog.

Bovendien zijn er ook andere, weliswaar veel beperktere alliantiesystemen, al dan niet opgezet met de expliciete bedoeling een tegenwicht tegen het Amerikaanse systeem te bieden. Op langere termijn moeten we ook kijken naar niet-militaire vormen van samenwerking en overleg. Dat geldt voor de Chinese partnerschappen maar ook voor die van de Europese Unie.

Dit maakt dat als we puur in termen van militaire allianties spreken, we volgens ons wel kunnen spreken van een unieke situatie. Enerzijds is er enige gelijkenis met de 19de eeuw, in de zin dat allianties minder hecht en minder exclusief zijn, maar anderzijds wordt deze ook gekenmerkt door de blijvende aanwezigheid van een bepaald blok, namelijk het oude Amerikaanse alliantiesysteem dat alles bij elkaar genomen grotendeels intact de Koude

---

¹ Eén verschil is natuurlijk wel dat het Herverzekeringsverdrag geheim was, wat het Duitse gedrag soms onverklaarbaar maakte voor de andere leden van het Bismarcksysteem.

Oorlog overleefde. Dit alles maakt dat de huidige situatie in termen van clusterpolariteit moeilijk te beschrijven is, net als dat voor de 19de eeuw het geval was.

4.2 Clusterpolariteit en internationale organisaties

Dit brengt ons bij de vraag of we vandaag een bepaalde clustering in internationale organisaties kunnen opmerken. Ook hier is het antwoord genuanceerd. Als we vergelijken met de Koude Oorlog dan zijn uiteraard net als bij de militaire allianties ook een aantal organisaties, met name de Comecon, verdwenen die met de Sovjet-Unie verbonden waren. Daarentegen bleven de Westerse organisaties, zoals bijvoorbeeld de OESO of typische Westerse financiële instellingen als het IMF en de Wereldbank bestaan. Hier zou men dan wel kunnen spreken van een zekere clusterunipolariteit. Echter, twintig jaar later, zijn er een aantal nieuwe evoluties waar te nemen, die ook hier weer het beeld complexer maken.

4.2.1 Regionale organisaties

Vooreerst is er de regionale blokvorming die zich langzaam maar zeker aftekent, en dit niet alleen in Europa maar ook in Azië en Zuid-Amerika. Het gaat hier om langetermijnontwikkelingen waarvan de uitkomst in termen van machtsrelaties onzeker is. Het is echter duidelijk dat achter al dit soort initiatieven wel pogingen zitten om op langere termijn de eigen (in eerste instantie economische) machtspositie te versterken op wereldvlak. Men kan dit vormen van ‘soft balancing’ noemen, zoals sommige auteurs doen. Maar men kan ook zeggen dat dit niets met ‘balancing’ te maken heeft, omdat deze initiatieven niet per definitie gericht zijn tegen de Verenigde Staten.

Het heeft weinig of geen belang. Indien succesvol leiden zulke initiatieven op langere termijn tot machtsverschuivingen, die de relatieve machtspositie van de belangrijkste spelers beïnvloeden. Het valt hierbij trouwens op, hoe de in hoofdzaak economische samenwerking en integratie ook gepaard gaat met – toegegeven vaak zeer beperkte – pogingen tot samenwerking op veiligheidsvlak, en dit niet alleen in Europa maar ook in Zuid-Amerika (UNASUR). Zeker in Rusland wordt de uitbouw van een eigen invloedssfeer gezien als een combinatie van economische en militaire integratie.

Wat dit op langere termijn oplevert is onduidelijk. Al te simplistische vergelijkingen met de 19de-eeuwse Duitse eenwording zijn uit den boze. Eén verschil is alvast dat die eenwording toen manu militari werd doorgedrukt. Het is weinig waarschijnlijk dat die methode vandaag nog aanvaardbaar is. In de veronderstelling dat we inderdaad evolueren naar regionale machtsblokken, zoals de visie van Chirac vooropstelde, worden we minstens voor een langere periode geconfronteerd met een wereld waarin de grote spelers niet beantwoorden aan het model van de totaal geïntegreerde natiestaat zoals die door het klassieke polariteitsdenken wordt vooropgesteld. Historisch is zoiets niet uniek, maar het maakt de wereldverhoudingen wel complexer en moeilijker in termen van polariteit te vatten.

4.2.2 Clusterpolariteit in de VN-Veiligheidsraad

Blijft de vraag of we kunnen spreken van een vaste clustering in universele internationale organisaties, en meer bepaald in de Veiligheidsraad. Ook hier is het beeld genuanceerd.

We hebben er bij onze bespreking van het grootmachtconcept al op gewezen dat in de huidige verhoudingen de Veiligheidsraad een veel belangrijkere rol speelt dan tijdens de Koude Oorlog. Dit is een ontegensprekelijk feit. In onze bespreking van *“The unipolar moment”* van Charles Krauthammer hebben we er trouwens op gewezen dat de eerste jaren na 1989 gekenmerkt werden door een grote mate van constructieve samenwerking binnen de Veiligheidsraad. Gegeven de belangrijke beslissingen die er in die periode werden genomen (Irak, de situatie in Joegoslavië) is het opmerkelijk dat tussen mei 1990 en mei 1993 het veto nooit werd gebruikt.

Hier waren we getuige van het herstel van het collectieve beheer van de internationale samenleving via een grootmachtconcert zoals omschreven door Hedley Bull (2002, p. 200), dat tijdens de Koude Oorlog slechts in minimale vorm had overleefd.

Er was dus sprake van een hernieuwing van deze praktijk. Dit veronderstelt, zoals Voeten (2008) terecht opmerkt, geen volledige maar wel een basisconsensus tussen de grootmachten over de wijze waarop dit beheer gebeurt. We hebben er elders al op gewezen dat er tot vandaag een zekere discussie op dit punt is, met name wat betreft interventie.

Het valt moeilijk te ontkennen dat de Verenigde Staten een leidende rol speelden in het herdefiniëren van het functioneren van de Veiligheidsraad na de Koude Oorlog, al was het alleen al maar omdat zij ervoor kozen de kwestie van de Iraakse inval in Koeweit via de Veiligheidsraad af te handelen. Dit kwam erop neer dat men goedkeuring door de Veiligheidsraad als standaard zette voor toekomstige interventies (Voeten, 2005). Maar evengoed hadden de andere permanente leden hierin een rol. Dat was zeker het geval voor de Sovjet-Unie onder Gorbatsjov en het Rusland onder de beginjaren van Jeltsin. Immers, niets belette hen ondanks een verzwakte machtspositie ook een andere houding aan te nemen. Stalin deed dat trouwens na Wereldoorlog II, toen de Sovjet-Unie economisch ook zwak stond. De constructieve Sovjet-Russische houding, die trouwens al van de jaren 1980 dateert – kan niet louter verklaard worden vanuit de zwakte van de Sovjet-Unie maar moet evenzeer gezien worden vanuit de visie op het Westen en op de eigen identiteit, die toen in het Kremlin overheersend was (zie pagina 366 en volgende). Samenvattend kunnen we vanuit clusterpolair oogpunt dan ook spreken van een unipolariteit in de vroege jaren 1990.

De vergelijking met de Koude Oorlog en de 19de eeuw leert ons echter, dat dit soort samengaan binnen een internationale organisatie niet per definitie een blijvend karakter heeft. Zich baserend op de ervaring van het 19de-eeuwse Concert, de Volkenbond en de Verenigde Naties stelt Jervis (1982) zelfs dat dit soort ‘veiligheidsregimes’ per definitie van korte duur zijn. Zeker is in ieder geval dat, wie de verhoudingen in de Veiligheidsraad vijftientig jaar na 1989 bekijkt, moet vaststellen dat er niet in alle omstandigheden een ‘bandwagoning’ met de Verenigde Staten plaats heeft, evenmin als er sprake zou zijn van een constant ‘balancing’. Eerder lijkt het zo dat de andere permanente leden hun positie bepalen in functie van hun eigen belangen en evaluaties.

Er is inderdaad ondanks de tegenstellingen rond de Irakcrisis van 2003, nog steeds sprake van een Westers blok, een duidelijke erfenis van de Koude Oorlog, met min of meer ge-

meenschappelijke uitgangspunten. Maar die clustering is niet volledig en niet onvoorwaardelijk, en valt evenmin te herleiden tot een patroon waarbij de Verenigde Staten het voortouw nemen en de andere Westerse leden per definitie volgen, zoals Krauthammer in 1990/1991 beweerde. Daarnaast zijn er ook Rusland en China die in een aantal gevallen wel gezamenlijk hun veto hebben gebruikt maar dat vaak ook niet hebben gedaan. Zeker lijken de standpunten van beide landen de laatste tijd meer en meer naar elkaar toe te groeien, waarbij de afwijzing van inmenging (ook niet onder de vorm van verdediging van de mensenrechten) en nationale soevereiniteit gemeenschappelijke uitgangspunten zijn.

Maar we zijn hier wel nog ver van de systematische blokkering die de werking van de Veiligheidsraad tijdens de Koude Oorlog belemmerde. Daarom vertoont dit patroon dan ook meer gelijkenis met dat van de 19de eeuw waarin, ondanks periodes van min of meer vaste coalities, geen sprake was van een vastliggend wederkerend patroon van cluster-vorming in het Europese Concert.

Er is echter ook een ander element dat gelijkenis vertoont met de 19de eeuw. Net als in de 19de eeuw kunnen grootmachten (in dit geval de permanente leden) er nog steeds voor kiezen kwesties al dan niet via de Veiligheidsraad af te handelen. Unipolaire auteurs benadrukken nogal eens dat de Verenigde Staten, de dominante macht, juist de vrijheid heeft om al dan niet naar de Veiligheidsraad te stappen en zich gemakkelijk aan dit soort legitimering kan onttrekken. Dit lijkt ons kortzichtig. De ervaring leert dat ook andere leden dit kunnen. Ook Rusland kan perfect de Veiligheidsraad omzeilen in kwesties als Moldavië, Georgië of de Krim, zonder dat het daarvoor per definitie gesanctioneerd wordt. Evenzeer houdt China een aantal van zijn territoriale disputen buiten dit forum. En zelfs Frankrijk wacht niet altijd op een VN-resolutie voordat het intervenueert in Afrika.

Tegelijkertijd tonen recente evoluties aan dat elementen van ‘soft balancing’ binnen de Raad een blijvend fenomeen zijn. Dit alles vertoont enige gelijkenis met het 19de-eeuwse functioneren van het Concert. Er is weldegelijk ook een verschil. Terwijl het Concert niet meer was dan een diplomatieke procedure die al dan niet kon ingeroepen worden, is de Veiligheidsraad in feite een permanente diplomatieke conferentie die bovendien haar eigen administratieve omkadering heeft. Er is kortom een veel hogere graad van institutionalisering. Maar ten gronde blijven een aantal gegevens hetzelfde. Men gebruikt de Veiligheidsraad of men gebruikt hem niet; men weert iets van de agenda of zet het er juist op; men komt tot overeenkomst of men vindt geen overeenkomst; men gebruikt zijn veto of men gebruikt het niet.

Wat dit leert, is dat het fout is de evoluties in de Veiligheidsraad louter te analyseren in functie van de interne procedures. Men moet ze altijd ook in de context zien van het bredere machtsspel tussen de belangrijkste spelers, zowel zij die permanent lid zijn als zij die dat niet zijn (Voeten, 2008). Echter, die aandacht voor machts-elementen mag niet leiden tot een simplistisch verband tussen machtspolaire constellaties en clusterpolaire. Als we puur in termen van materiële capaciteit rekenen, dan is op militair en veiligheidsvlak de wereld nog steeds unipolair. Maar dit betekent niet, dat de VS de Veiligheidsraad onverkort naar eigen goeddunken naar zijn hand kan zetten of naast zich neer kan leggen. Ook andere permanente leden hebben die institutionele macht. Ook het Concert was niet louter

een instrument in handen van Groot-Brittannië. Er is geen rechtstreeks verband te leggen tussen het functioneren van het Concert en de groeiende of tanende machtspositie van het Verenigd Koninkrijk. Evenmin kan men over de laatste vijftientig jaar een rechtstreeks verband leggen tussen de militair unipolaire situatie (in termen van machtspolariteit) en het functioneren van de Veiligheidsraad.

Walt (2009) stelt bijvoorbeeld, dat omwille van het wegvallen van de Sovjetmacht de Verenigde Staten niet langer verplicht zijn rekening te houden met hun bondgenoten. Brooks en Wohlforth (2008) stellen dat uiteindelijk de kwestie van legitimiteit slechts in beperkte mate invloed heeft op de handelingsvrijheid van de Verenigde Staten omwille van hun grote materiële macht. Men kan zich echter evengoed de vraag stellen, hoe het komt dat, ondanks dit verpletterend militaire overwicht, de Verenigde Staten toch steun zochten bij de Veiligheidsraad. Het betekent minstens dat zij de Britse medewerking – Blair gaf de voorkeur aan een VN-resolutie – op prijs stelden. En men kan zich ook afvragen waarom er zo weinig landen zijn geweest die de Verenigde Staten hebben gesteund bij hun operaties in Irak.

Voeten (2011) en Schweller (2011) wijzen er bovendien op dat ook andere grote spelers, met name Rusland en de Europese bondgenoten van de VS, vandaag een grotere handelingsvrijheid hebben dan tijdens de bipolariteit. Zij zien dit ook als het gevolg van de unipolariteit. Hier moeten we dan toch de vraag durven stellen: Als iedereen een grotere vrijheid heeft, wat is dan de relevantie van een machtsunipolaire analyse? Zij leidt immers niet tot een groter samengaan rond de hegemoon (clusterunipolariteit). Wat wij hier zien is een patroon van clustering (of de afwezigheid ervan) dat toch een gelijkenis vertoont met de doorgaans als (machts)multipolair beschouwde 19de eeuw.

4.3 Clusterpolariteit, allianties en regionale organisaties in Azië

Illustratief voor de complexiteit die de wereldverhoudingen in termen van clusterpolariteit aannemen zijn de evoluties in Azië. Ook hier kunnen we onverkort stellen dat het Amerikaanse alliantiesysteem ongeschonden uit de Koude Oorlog kwam, terwijl de invloed van de Sovjet-Unie/Rusland buiten Centraal-Azië omzeggens volledig verdween. Maar als we in termen van invloed spreken, dan waren de Verenigde Staten in Azië zeker niet de enige winnaar van de Koude Oorlog. De ontwikkelingen omtrent de Noord-Koreaanse kwestie zijn hierbij illustratief. Terwijl Rusland naarstig heeft gepoogd een rol te spelen in het proces en dit als een middel zag om zijn grootmachtstatus te bevestigen, is het duidelijk dat China, de enige bondgenoot van Noord-Korea, hier voor de Verenigde Staten een onvermijdelijke partner is bij elke mogelijke oplossing voor dit probleem (Kerr, 2005; Kim & Blank, 2010).

Waarnemers zijn het er over eens dat China vandaag ongetwijfeld de belangrijkste speler is in Azië, en er minstens zoveel heeft geprofiteerd van het verdwijnen van de bipolariteit als de Verenigde Staten. In de jaren 1990 werd deze Chinese opkomst enigszins verdoezeld door het relatieve diplomatieke isolement van het land na de gebeurtenissen op het Tiananmen-plein. Vijftientig jaar later staat de belangrijke rol van China, ook op veiligheidsvlak, buiten kijf.

4.3.1 China, allianties, partnerschappen en regionale instellingen

Een ander element dat op het eerste gezicht de clusterunipolaire interpretatie van de machtsverhoudingen in Azië ondersteunt, is het feit dat China geen bondgenootschappen in de strikt militaire zin heeft, tenzij met Noord-Korea. Men kan zelfs zeggen dat de leidende rol van China in de SCO hier eerder de uitzondering is die de regel bevestigt. Overigens is het eerder Rusland dan China dat de nadruk legt op de militaire aspecten van de SCO. De organisatie wordt in China zeker niet per definitie gezien als een ‘balancing’ oefening ten aanzien van de Verenigde Staten (Lo, 2008a). Zoals we reeds in onze kritiek op Wohlforth en Brooks hebben gezegd: de motieven om in een bepaalde alliantie te stappen kunnen verschillen tussen de staten onderling.

Deze situatie mag echter niet tot de conclusie leiden dat China een geïsoleerde grootmacht is. China wil immers tot op heden zelf geen formele allianties. De situatie is niet te vergelijken met deze van Frankrijk na 1870 dat geen bondgenoten had, zich geïsoleerd voelde en daardoor inderdaad duidelijk gefrustreerd was. Dat is bij China zeker niet het geval.

Er zijn verschillende mogelijke verklaringen waarom China zo afkerig is van formele bondgenootschappen. Eén reden hiervoor is de slechte ervaring met de alliantie met de Sovjet-Unie tijdens de Koude Oorlog (Feng & Huang, 2014). Allianties worden dan gezien als een te vermijden vorm van hegemonisme. Mogelijk wil men ook sterke militaire verbintenissen vermijden om de eigen bewegingsvrijheid te behouden. Allianties worden ook beschouwd als overblijfselen uit de Koude Oorlog die niet meer aangepast zijn aan de situatie erna. Zij zijn altijd gericht tegen een specifiek land, en gegeven het feit dat de Sovjet-Unie als vijand was weggefallen, verloor het Amerikaanse alliantiesysteem in Azië zijn legitimiteit. Het kon immers enkel tegen China gericht zijn. Ook de NAVO-uitbreiding en het feit dat in de Kosovo-oorlog buiten de Veiligheidsraad ingegrepen werd in een intern conflict, verhoogde de achterdocht tegen allianties (Feigenbaum, 2001; Shambaugh, 2005)

Daarnaast kan een achterliggende reden ook zijn, dat men als opkomende mogendheid, die militair nog relatief zwak staat en vooral geïnteresseerd is in de eigen economische ontwikkeling, te maken krijgt met tegenreacties van de Verenigde Staten. Hier speelt het klassieke veiligheidsdilemma, dat China op eigen wijze aanpakt. Tegelijkertijd poogt het ook goede relaties met zijn burens uit te bouwen om een veilige strategische omgeving te creëren en is het actief in regionale organisaties. Met andere woorden, China mikt niet op klassieke ‘external balancing’ om een tegenwicht op te bouwen, wel op eigen interne economische en langzame militaire opbouw (‘internal balancing’), zonder zich in een wapenwedloop te storten, terwijl het tegelijkertijd poogt zich in te dekken tegen een confrontatie met de VS (Geeraerts & Holslag, 2006; Medeiros, 2005).

Maar China heeft wel een uitgebouwd netwerk van strategische partnerschappen met niet minder dan 47 landen en drie organisaties (EU, ASEAN, Afrikaanse Unie). Oorspronkelijk waren deze in de jaren 1990 vooral bedoeld om de relaties met de grootmachten (meer bepaald Rusland en de Verenigde Staten) uit te bouwen, maar gaandeweg heeft de formule zich uitgebreid tot tal van kleinere spelers. Gegeven de speciale relatie met de Verenigde Staten is overigens niet iedereen het er over eens of men hier wel van een stra-

tegisch partnerschap kan spreken (Feng & Huang, 2014). Deze partnerschappen verschillen van inhoud en betekenis. Ook in Chinese ogen zijn ze uiteraard niet allemaal even belangrijk, en sommige zijn veel uitgebreider dan andere. Volgens Feng en Huang zijn het partnerschap met Pakistan, maar vooral ook dat met Rusland, dat al dateert van 1996, de belangrijkste. Dit laatste is ook het meest alomvattende en het meest intensieve. Be-doeling van deze partnerschappen is enerzijds de Chinese belangen veilig te stellen (een belangrijk aspect in de verhouding met de EU en ASEAN, twee belangrijke economische partners) en anderzijds een veilig omgeving te creëren voor zijn verdere economische opgang. Wat we hier zien is een veiligheidsbeleid dat niet in eerste instantie stoelt op allianties naar het model van de Koude Oorlog, wel op diplomatieke afspraken waarbij het eigen groeiend economisch belang een rol speelt.

De vergelijking met het 19de-eeuwse Groot-Brittannië ligt hier dan ook eerder voor de hand dan die met Frankrijk. Ook in Groot-Brittannië was er na de Krimoorlog een grote aversie om allianties met vergaande verplichtingen aan te gaan. De beweegredenen zijn uiteraard anders dan de huidige Chinese, maar het resultaat is wel hetzelfde. Als we bijvoorbeeld naar het Russisch-Chinees Vriendschapsverdrag van 2001 kijken dan valt vooreerst op dat beide partijen benadrukken dat het hier niet om een alliantie gaat (Shambaugh, 2013, p. 80). Bij nader inzien bevat de tekst echter wel bepalingen over veiligheidskwesties. Artikel 8 komt de facto neer op een wederzijdse neutraliteitsverklaring, terwijl artikel 9 stipuleert dat men overleg zal plegen in crisissituaties (“Treaty of Good-neighborliness...”, 2001).¹ Dit laatste artikel kan dan ook beschouwd worden als niet meer of niet minder dan een Entente, zoals die ook in de 19de eeuw bestonden: een afspraak voor overleg, geen alliantie die vergaande verbintenissen op vlak van defensie inhoudt. Sommige van die 19de-eeuwse Ententes hadden zelfs geen directe vermelding van veiligheidskwesties, maar waren diplomatiek wel erg belangrijk. Wie een echte evaluatie wil maken van de internationale verhoudingen vandaag moet ook de betekenissen van die partnerschappen bekijken, in hun concrete regionale of wereldwijde context. In het Russische geval, met zijn zeer breed gedefinieerd partnerschap en vrij intensief overleg, kan men volgens ons inderdaad spreken van een Entente.

Daarom moeten we voorzichtig zijn om te spreken over clusterunipolariteit. Ententes waren in de 19de eeuw niet per definitie exclusief. Er bestond rond de eeuwwisseling lange tijd een Oostenrijks-Russische Entente, ook in de periode dat Rusland niet langer via een alliantie met Duitsland verbonden was, maar Oostenrijk dat wel was. Italië kon een entente hebben met Frankrijk terwijl het wel via een militaire alliantie met Duitsland en Oostenrijk verbonden was (zie pagina 234-236). Hetzelfde is vandaag geval: het NAVO-

---

¹ De exacte tekst van de artikels is als volgt: Artikel 8: *The contracting parties shall not enter into any alliance or be a party to any bloc nor shall they embark on any such action, including the conclusion of such treaty with a third country which compromises the sovereignty, security and territorial integrity of the other contracting party. Neither side of the contracting parties shall allow its territory to be used by a third country to jeopardize the national sovereignty, security and territorial integrity of the other contracting party.* Artikel 9: *When a situation arises in which one of the contracting parties deems that peace is being threatened and undermined or its security interests are involved or when it is confronted with the threat of aggression, the contracting parties shall immediately hold contacts and consultations in order to eliminate the threat.* (Treaty of Good-Neighborliness, 2001)

bondgenootschap belet niet dat de EU en haar individuele lidstaten strategische partnerschappen afsluiten met China of Rusland.

Verder kan men de veiligheidssituatie in Azië niet volledig vatten als men ook niet de rol van regionale instellingen in de analyse betreft. Hierbij vormt ASEAN de spil van een reeks regionale organisaties en overlegfora, die gaandeweg niet alleen Zuidoost-Azië maar ook de andere landen op de één of andere manier bij overleg en afspraken betrekken (Buzan, 2003; 2012). Het is niet de bedoeling hier de dynamiek van al deze elkaar deels overlappende organen voor overleg en samenwerking te analyseren. Wel zijn er een paar belangrijke elementen te noemen in termen van clusterpolariteit.

Vooreerst is ASEAN, historisch een economisch georiënteerde organisatie, de oorspronkelijke initiatiefnemer van een aantal van deze fora. Hiervan is het ASEAN Regional Forum (ARF) ongetwijfeld het belangrijkste (Buzan, 2003; Shambaugh, 2005). De band tussen economische ontwikkeling en veiligheid is dan ook nauw in Azië, waar iedereen lijkt te beseffen dat ontwikkeling een veilige omgeving nodig heeft. Opmerkelijk is verder ook dat ASEAN een groep van kleine landen is, geen grootmachtconcert zoals het in de 19de eeuw bestond. Dat ontbreekt eigenlijk in Azië en ligt trouwens ook in de lijn van afkeer van China voor dit soort formules.¹

Ten tweede hebben we hier te maken met elkaar overlappende instellingen. Hierbij is echter tegelijkertijd ook sprake van een competitie tussen de verschillende regionale machten over de samenstelling en bevoegdheid van die instellingen. Volgens Buzan (2012) ziet men hierbij een competitie tussen China, dat er voor opteert organisaties op te bouwen die beperkt zijn tot Oost-Azië (waar het zijn invloed gemakkelijk over de kleinere staten kan laten gelden) en Japan en India, die voor een breder lidmaatschap pleiten en ook hun band met de Verenigde Staten wensen te behouden. Zo zou China er voor geijverd hebben dat de East Asia Summit (EAS) uitsluitend zou bestaan uit Oost-Aziatische landen, terwijl Japan streefde naar een forum met breder lidmaatschap (Buzan, 2012). We zouden hier kunnen spreken van institutionele vormen van ‘balancing’. Buzan en Waever (2003) wijzen er op dat er een zeer specifieke manier is waarop de Verenigde Staten hun wereldwijde positie handhaven: via de oprichting van bovenregionale instellingen (‘Atlantisch’ organisaties, ‘Asian-Pacific’, Trans-Pacific) die de cruciale grenzen tussen het regionale en wereldwijde niveau doen vervagen (Buzan & Waever, 2003, p. 456). Via pogingen exclusief Aziatische of Oost-Aziatische organisaties op te richten, probeert China de Amerikaanse invloed te neutraliseren.

Wanneer we dan ook Azië in clusterpolaire termen willen analyseren, kunnen we drie dingen vaststellen:

1. Er is zeker niet langer sprake van exclusieve interactie (op economisch, cultureel en sociaal vlak) zoals die tijdens de Koude Oorlog bestond.

---

¹ Uitzondering zijn hier de ‘Six Parties Talks’ over het nucleaire programma van Noord-Korea die we wel als een grootmachtconcert kunnen zien.

2. Inzake allianties kunnen we tot op heden spreken van unipolariteit. Die is echter mede te wijten aan het feit dat China een beleid heeft gevoerd dat formele allianties met sterke verbintenissen afwijst. Het prefereert daarentegen regionale multilaterale veiligheidsfora en bilaterale partnerschapsovereenkomsten, waarvan sommige (met name die met Rusland) de kenmerken vertonen van een 19de-eeuwse entente.
3. Regionale organisaties vertonen niet echt clusterpolaire kenmerken. Zij zijn daarentegen wel fora van competitie tussen de verschillende regionale machten.

Wat we hier dus zien is dat er binnen Azië twee soorten benadering van de veiligheidsproblematiek naast elkaar staan: enerzijds deze die vertrekt vanuit een militair gedefinieerd machtsevenwicht en denkt in termen van allianties en balancing, vooral ten aanzien van China en gegroepeerd rond de Verenigde Staten. Anderzijds de benadering die denkt in termen van sturing, overleg en bredere dialoog over elkaars belangen enz... door regionale organisaties. Adler en Greve (2009) spreken in dit verband van een benadering in termen van veiligheidsgemeenschappen (of van een veiligheidsregime) versus een benadering in termen van machtsevenwicht. Zij stellen vast dat de twee mechanismes in Azië naast elkaar bestaan. Nieuw is zoiets echter niet. Ofschoon we het 'Europese Concert' van de 19de eeuw zeker niet kunnen omschrijven als een veiligheidsgemeenschap, is het wel een meer coöperatief mechanisme om de veiligheidsproblemen te beheersen dan de klassieke allianties. Het Concert bestond eveneens naast het systeem van allianties. Wat we echter wel hebben gezien is dat zich in de loop van de eeuw een verschuiving voerde van het Concert als instrument om conflicten te beheersen naar allianties (Rosecrance, 1963; Schroeder, 2004d). Overigens, ook in Europa bestonden tijdens de Koude Oorlog allianties en meer coöperatieve manieren van omgaan met de veiligheidsproblematiek in de vorm van de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) – na de Koude Oorlog omgevormd tot OVSE zonder dat de organisatie echt reëel gewicht kreeg. Ook hier zien we dat er evoluties merkbaar waren: van een uitsluitend denken in termen van allianties in het begin van de Koude Oorlog naar een grotere nadruk op dialoog en samenwerking tijdens de periode van detente.

In ieder geval vinden we tot op heden in Azië niet het patroon weer van een clusterbipolariteit waarbij twee vaste economische, politieke en militaire blokken tegenover elkaar staan. In verband met de ASEAN-landen stelt Emerson (13-1-2013) bijvoorbeeld dat zij, los van hun interne politieke opties, allemaal de Amerikaanse 'pivot' in zijn militaire vorm verwelkomen omdat deze hun een garantie geeft ten aanzien van de assertievere Chinese macht en de vrije scheepvaart op de Zuid-Chinese Zee garandeert, die voor de handel met China belangrijk is. Maar dit betekent zeker niet dat de ASEAN-landen op economisch vlak onverkort de Amerikaanse kaart trekken. De meeste nemen niet deel aan de onderhandelingen voor een vrijhandelszone in het kader van de APEC, voor het zogenaamde Trans-Pacific Partnership of TPP (Emerson, 13-1-2013). Dat laatste kan trouwens ook te maken met het feit dat het Amerikaanse model van vrijhandel niet onverkort op enthousiasme wordt onthaald in Azië (Gallagher, 24-4-2014).

Het neemt niet weg dat zulke opsplitsing in twee kampen naar de toekomst mogelijk is. Emmerson stelt het vanuit het perspectief van de ASEAN-landen als volgt:

Viewed from Southeast Asia, the times have now changed in at least two ways. First, China's spectacular material ascent and now military assertion appear to have emboldened its current leaders. Second, to the extent that the American pivot is a response to this challenge, it appears to open an ambiguous future. If Sino-American rivalry escalates, ASEAN's members could split into China-deferring and China-defying camps, ruining the group's ability to lead. In contrast, a peaceful balancing of power between Beijing and Washington could refurbish space for ASEAN to operate independently between the two. (13-1-2013, para. 12)

4.3.2 China en de 'Asian pivot', van internationale organisaties naar allianties?

Dit brengt ons dan ook meteen bij de vraag of we in Azië geen verschuiving zien naar een grotere nadruk op alliantiesystemen dan op internationale organisaties. Met name wat betreft de 'Asian pivot' van Obama hebben sommige commentatoren gezegd, dat de versterking van het Amerikaanse alliantiesysteem een onverstandige zet was omdat het zou leiden tot onnodige wrijvingen met China.

Het is hierbij vooreerst belangrijk de zogenaamde 'pivot' in zijn juiste context te plaatsen. Hij moet vooral gezien worden als een erkenning van het groeiend belang van de Aziatische regio en China in de internationale verhoudingen. De regering-Obama, en voormalige minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton in het bijzonder, maakte dit tot een officiële prioriteit van haar economisch, militair en diplomatiek beleid (H. Clinton, 2011; Obama, 2011). Bedoeling was minder de nadruk te leggen op het Midden-Oosten (terugtrekking uit Irak en Afghanistan), de banden met de Amerikaanse bondgenoten in Azië te versterken, een constructieve relatie uit te bouwen met zowel China als India, de economische banden te versterken en een actievare rol te spelen in de Aziatische regionale instellingen. Deels bouwde deze benadering voort op elementen die reeds tijdens de regering van G.W. Bush aanwezig waren (bijvoorbeeld de toenadering tot India). Deels poogde dit beleid ook nieuwe accenten te leggen door een actievare rol te spelen in regionale instellingen. Ook werd het gezien als een poging het Amerikaanse publieke imago in Azië te herstellen, dat door het beleid van Bush in Irak en Afghanistan ernstige schade had opgelopen. Achtergrond vormt zeker de opkomst van China en het groeiend economisch belang van de Aziatische regio als geheel (Campbell & Andrews, 2013; Emmott, 2009; Funabashi, 2008; Godement, 2010; Rahawestri, 2010).

Waarnemers zijn verdeeld over de wijsheid en de reële impact van deze verschuiving in het buitenlands en defensiebeleid. Sommige critici zien er een onnodige provocatie van China in. Andere stellen dat, zeker op militair vlak, de hele zaak weinig voorstelt en veel van zijn dynamiek verloor nadat een aantal sleutelfiguren zoals Hillary Clinton uit de regering-Obama verdwenen. Nog anderen wijzen op culturele verschillen die de Amerikaanse agenda op het vlak van democratie en mensenrechten moeilijk uitvoerbaar maken (Campbell & Ratner, 2014; Kelly, 2014; Ross, 2012). Met de aanslepende problemen in

het Midden-Oosten, en de verslechterde relatie tussen de NAVO en EU enerzijds en Rusland anderzijds, worden in de VS vragen gesteld bij de 'pivot'. Amerikaanse bondgenoten in Azië hebben dan weer hun twijfels bij het belang van de 'pivot' in het licht van het assertievere Chinese beleid met betrekking tot een aantal maritiem-territoriale geschillen in de Zuid-Chinese Zee. Men is van oordeel dat de Verenigde Staten hierop niet adequaat hebben gereageerd (Bhadrakumar, 9-5-2014; Economy, Heat, 11-6-2014; Huxley, Fullilove et al., 26-4-2014; Graham, 2013; Xu, 2014; Landler, 26-4-2014).

In ieder geval is het kort door de bocht om te stellen dat de 'pivot' louter een vorm van 'balancing' is ten aanzien van een opkomende mogendheid zoals die klassiek in de literatuur wordt voorgesteld. De opkomst van China en zijn assertievere beleid in deze periode, speelden hier zeker een rol. Maar de regering-Obama heeft er ook bewust voor gekozen om een actievere rol te gaan spelen in de regionale organisaties van Azië. Hier ligt een verschil met de regering van Bush junior, die deze enigszins had verwaarloosd, tot onvrede van de Aziatische bondgenoten (Emmott, 2009; Funabashi, 2008). Dat Obama zijn deelname aan een reeks topontmoetingen op fora die met ASEAN verbonden zijn in oktober 2013 op het laatste moment afzegde omwille van de 'shutdown', werd hem overigens in Zuidoost-Azië zwaar aangerekend. Er werden vraagtekens geplaatst bij de haalbaarheid van de 'rebalancing' oefening (Bhadrakumar, 9-5-2014; Graham, 2013).

Dit neemt niet weg dat er ook sprake is van een uitbreiding van de Amerikaanse militaire samenwerking met een aantal landen in de regio. In 2011 kwamen er afspraken voor het stationeren van mariniers in het Australische Darwin en in 2012 volgde een overeenkomst voor een Amerikaanse marinebasis in Singapore. Washington intensifieerde ook de militair-maritieme samenwerking met Japan en er kwamen nieuwe militaire afspraken met de Filipijnen. Het aantal Amerikaanse troepen in Zuid-Korea werd opnieuw verhoogd. De defensiesamenwerking met Nieuw-Zeeland en Indonesië werd hersteld. Wellicht het meest opvallend waren de gezamenlijke Amerikaans-Vietnamese vlootoefeningen in 2010 (Emmerson, 13-1-2013; Ross, 2012). Kortom, het valt op dat de Verenigde Staten juist door de opkomst van China hun militaire positie in de regio consolideren.

Hierbij dienen er echter een aantal bedenkingen te worden geformuleerd. Vooreerst zijn er zoals gezegd twijfels over de ernst van de Amerikaanse verbintenissen ten aanzien van zijn Aziatische bondgenoten. Deze kwamen scherp tot uiting in het voorjaar van 2014 toen de VS in de ogen van een aantal Aziatische waarnemers niet adequaat reageerden op de crisis in Oekraïne, en op de incidenten rond de Spratly- en Senkaku/Diaoyu-eilanden. In april 2014 werd een reis van Obama naar Japan, Zuid-Korea, Maleisië en de Filipijnen (maar niet China) zelfs omschreven als een 'reset of the pivot' (Bhadrakumar, 9-5-2014; Landler, 26-4-2014).

Ten tweede is het geenszins zo dat er zich een duidelijke clustervorming aftekent waarbij bepaalde landen lid zouden zijn van bepaalde door de VS gedomineerde organisaties en andere door organisaties die de Chinese voorkeur wegdragen. Weinig of geen Aziatische landen zijn bijvoorbeeld ingegaan op het door de VS gesteunde idee om in het kader van de APEC te komen tot een vrijhandelszone. Het is dus zeker niet zo dat we in een situatie zitten waarbij militaire en economische blokken samenvallen, zoals dat in de Koude Oorlog het geval was.

Tegen de achtergrond van een groeiende verwijdering tussen Moskou en Washington, en de grotere assertiviteit van Peking in Azië, zijn sommige waarnemers van mening dat een openlijke formele alliantie tussen Rusland en China tot de reële mogelijkheden behoort. Zulke speculaties deden de ronde naar aanleiding van de Russisch-Chinese top van mei 2014, toen er een belangrijk gascontract werd afgesloten. Chen (30-5-2014) acht de mogelijkheid niet uitgesloten maar wijst erop dat zo een formele alliantie zowel in China als in Rusland op tegenkantingen zou stoten. Volgens hem is echter in China wel enige discussie over de voor- en nadelen van zo een Russisch-Chinese alliantie. Hierbij is de reeds hoger genoemde Yan één van de grote voorstanders van zo een alliantie (Chen, 30-5-2014). Yan argumenteert dat de Verenigde Staten van de Chinese houding van ongebondenheid hebben geprofiteerd om hun eigen alliantiesysteem in Azië uit te breiden en bovendien hun waarden – zoals interventie in binnenlandse aangelegenheden – internationaal verspreiden. Zowel Rusland als China zijn echter uitgesloten van een nauwe samenwerking met het Westen omwille van hun waarden (anti-interventie) en het grote gewicht van China. Een alliantie gebaseerd op langlopende gemeenschappelijke belangen zou dan ook een manier zijn om een reële bipolariteit te creëren.

Hier houdt Yan dus een regelrecht pleidooi voor een clusterbipolariteit: China en Rusland versus de VS en zijn bondgenoten. In de beste realistische traditie stelt Yan bovendien expliciet dat de rol van internationale organisaties in het beheersen van de grote wereldproblemen, en meer bepaald in het beheersen van conflicten, in de toekomst zal verminderen. De grote internationale instellingen als het IMF en de Wereldbank weerspiegelen immers niet langer de reële machtsverhoudingen in de wereld. Het valt te voorspellen dat met de groei van de bipolariteit (waarbij hij duidelijk naar de opkomst van China refereert) de rol van de Veiligheidsraad zal verminderen omdat er terug meer van het veto gebruik zal worden gemaakt, zoals dat ook in de Koude Oorlog gebeurde. Met andere woorden, enerzijds voorspelt Yan een verschuiving van de rol van internationale organisaties naar pure machtspolitieke allianties én clustervorming binnen de internationale organisaties, anderzijds wil hij die evolutie ook aanmoedigen. Overigens ontkent hij hierbij dat dit per definitie moet leiden naar een confrontatie zoals deze in de Koude Oorlog (Yan, 30-12-2011, 2013).

Het is moeilijk om een evaluatie van zo een scenario's te maken, al was het maar omdat de interne debatten in China niet openbaar zijn en die in Rusland dat minder en minder worden. Specialisten als Lo en Hill hebben hun vragen bij de Chinees-Russische toenadering omdat Rusland evenmin een Chinese hegemonie wil als een Amerikaanse en China uiteindelijk weinig voordeel haalt uit de samenwerking met Rusland (Lo & Hill, 31-7-2013). Aan de andere kant zien we Russische commentatoren die een formele militaire alliantie niet uitsluiten. Andranik Migranyan, een voormalig adviseur van Boris Jeltsin die naar verluidt dicht bij het Kremlin staat, sluit de mogelijkheid in ieder geval niet uit. Hij omschrijft de huidige Russisch-Chinese relaties als meer dan een louter partnerschap, maar nog geen volwaardige alliantie. Hij wijst erop dat China en Rusland op tal van punten dezelfde visie hebben die niet overeenkomt met het Amerikaanse beleid: de aanpak van de Syrische kwestie en het Iraanse atoomprogramma, van buitenaf opgelegde verandering van regimes (Libië) en de constante Amerikaanse pogingen om zich te bemoeien met de binnenlandse zaken van China en Rusland onder het mom van verdediging van de mensenrechten. Voor hem is het dan ook goed mogelijk, dat de combinatie van de Ame-

rikaanse sancties tegen Rusland en het Amerikaanse containmentbeleid ten aanzien van China de twee landen in de richting van een volwaardige alliantie duwen (Migranyan, 10-7-2014).

Het is moeilijk om deze tegenstrijdige visies te evalueren. Er zijn bovendien aanwijzingen dat de huidige Chinese leiding niet onverkort de kaart van allianties trekt. In zijn toespraak voor de Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA) van mei 2014, riep Xi integendeel op tot 'a new regional security cooperation architecture'. Hierbij verwierp hij militaire allianties uitdrukkelijk als een relict van de Koude Oorlog. Tegelijkertijd hield hij een pleidooi voor het oplossen van de Aziatische veiligheidsproblemen door de Aziaten zelf. China ziet hierbij een grotere rol weggelegd voor het CICA, tot op heden niet meer dan een platform voor onderlinge vertrouwenwekkende maatregelen; maar niet echt een forum om veiligheidskwesties te bespreken. CICA heeft vanuit het Chinese standpunt het voordeel dat noch de Verenigde Staten, noch Japan lid zijn van deze groep maar tegelijkertijd zijn een aantal leden van ASEAN dat evenmin. Het is overigens meer op West- en Centraal-Azië gericht – gebieden die voor de economische ontwikkeling van China belangrijker worden – en overlapt in die zin enigszins met de SCO. Net als in die organisatie spelen Rusland en China er een vooraanstaande rol (Heath, 11-6-2014; Mu, 17-5-2014; Tiezzi, 22-5-2014). Het zou echter opnieuw een brug te ver zijn om de toekomstige rol van een al bij al efemeer forum als CICA te voorspellen. Maar we zien hier wel dat China officieel niet afwijkt van de lijn die allianties verwerpt, een bredere institutioneel kader prefereert, en tegelijk poogt die kaders voor zichzelf zo voordelig mogelijk uit te bouwen.

Wel kunnen we ook hier een zekere analogie met het verleden zien, zonder in simplistische historische vergelijkingen te vervallen. Alleszins staan Rusland en China vandaag wellicht politiek dicht bij elkaar dan het tsaristische Rusland en het republikeinse Frankrijk dat in de jaren 1890 deden. Die twee sloten uiteindelijk ook een bondgenootschap, gebaseerd op gedeelde langetermijnbelangen. Het was iets dat men in Duitsland onmogelijk had geacht. Voorzichtigheid is hier dus op zijn minst geboden en veel lijkt hier af te hangen van de interne discussies in China. Chen (30-5-2014) acht de mogelijkheid in de nabije toekomst onwaarschijnlijk maar stelt tegelijkertijd dat het vanwege de VS onverstandig zou zijn ze helemaal uit te sluiten.

4.4 Cultuur van het internationaal systeem als alternatieve verklaringsgrond?

Dit brengt ons onvermijdelijk op de verschuiving in de cultuur van de internationale verhoudingen, die zich aan het einde van de Koude Oorlog voerde en ontegensprekelijk een element van clusterpolariteit is. Om terug te grijpen naar de onderverdeling van Alexander Wendt (1999), de huidige internationale verhoudingen worden niet langer gekenmerkt wordt door een hobbesiaanse cultuur van vijanden. Er is geen grootschalige oorlog op leven en dood in het vooruitzicht. Evenmin moeten we op korte termijn een nieuwe 'Koude Oorlog' verwachten, inclusief de wapenwedloop die hiermee gepaard ging. In het begin van de jaren 1990 waren er in conservatieve Amerikaanse kringen pogingen om China in de rol van het absolute kwaad te duwen, zoals dat met de Sovjet-Unie het geval was. In de eerder academisch gerichte literatuur nam die de vorm aan van de

‘China threat theory’. Maar zulke analyses hadden alles bij elkaar genomen maar een beperkt succes.

Wat zich hier aftekent is een lockesiaans cultuur die ook een groot deel van de 19de eeuw beheerste. Het is een cultuur van rivalen eerder dan van vijanden – Buzan (2012) gebruikt letterlijk het onderscheid met betrekking tot de verhouding India-China – waarbij men elkaars intrinsieke legitimiteit niet ontkent maar waarbij men wel met elkaar in competitie staat en dit zowel op economisch als op politiek en militair vlak. Daarnaast wordt de huidige cultuur ook gekenmerkt door een aantal landen waarvan de onderlinge relaties in hoge mate gedesecuriseerd zijn. Dat geldt met name voor de leden van de Europese Unie onderling, maar tot nader orde ook nog steeds voor de verhouding EU-Verenigde Staten. Hier kan men dus spreken van een kantiaanse cultuur van vrienden (Buzan, 2004a, p. 80). Zonder de interstatelijke verhoudingen in Latijns-Amerika per definitie als kantiaans te omschrijven, zijn zij al heel lang gekenmerkt door de afwezigheid van gewapende conflicten (Buzan & Waever, 2003).

Deze overwegend lockesiaanse verhoudingen tussen de grootmachten sluiten politieke, diplomatieke, economische en in extreme gevallen zelfs militaire confrontaties niet uit, zoals de ervaring van de 19de eeuw ons leert. Wat we echter niet hebben is de strijd op leven en dood van de Koude Oorlog. Eerder is er een spel van allianties, coalities, samenwerking en conflict die naargelang de situatie kunnen wisselen.

Bovendien leert de ervaring van de 19de eeuw ons ook dat de cultuur van een internationaal systeem kan evolueren. Eén van de grote en vaak onderbelichte lessen van deze lange periode is juist dat er zich op dit vlak een belangrijke evolutie voordeed. Een systeem dat gebaseerd was op samenwerking en een zekere terughoudendheid in het nastreven van de eigen doelstellingen en belangen, evolueerde naar een systeem dat uiteindelijk uitmondde in twee tegengestelde alliantiesystemen, die meer neigden naar een hobbesiaanse cultuur dan ervoor (zie onze clusterpolaire analyse van de 19de eeuw). Hier speelden niet alleen machtsverhoudingen een rol maar zeker ook de veranderingen in waardensystemen die zich niet enkel tussen de grootmachten maar ook intern in de staten voordeden.

Het einde van de Koude Oorlog wijst er verder ook op dat veranderingen bij één van de grote spelers kunnen leiden tot een aanzienlijke verschuiving in de cultuur van het internationaal systeem. Men kan argumenteren dat dit te maken heeft met de afkalvende macht van de Sovjet-Unie maar het is nog maar de vraag of dit de enige en belangrijkste verklaring is van de nieuwe koers onder Gorbatsjov. Gegeven de aard van het regime was er niets dat belette dat het nog een aantal jaren of decennia op dezelfde weg zou doorgaan als ten tijde van Brezjnev.

Als we terugblikken op de meer dan twintig jaar na de Koude Oorlog, dan kan men bovendien ook hier een verschuiving in de cultuur van het internationale systeem waarnemen en hiermee samengaan een verschuiving in termen van clusterpolariteit. De jaren tussen de val van de muur en de definitieve implosie van de Sovjet-Unie kunnen gezien worden als een periode die gekenmerkt werd door een hoge mate van eensgezindheid tussen de voormalige vijanden van de Koude Oorlog en zelfs breder (zie de interventie in Irak die een nooit geziene coalitie op de been bracht). Het is juist die periode, die in clus-

terpolaire termen het best als unipolair wordt omschreven maar daarom nog niet per definitie unipolair was in machtspolaire termen.

Echter, de evoluties na 1991 vertonen ook een verschuiving van die cultuur. Van een terugkeer naar de hobbesiaanse cultuur van de Koude Oorlog is tot nader orde geen sprake. Maar wie de relaties tussen de Verenigde Staten, Rusland, China en zelfs de Europese Unie bekijkt, kan wel een duidelijke verschuiving zien, in de richting van een zakelijk nastreven van de eigen belangen dat de onderlinge relaties tussen de grote spelers definieert. Een zekere arrogantie van de grootste macht, de Verenigde Staten en de wijze waarop zij omgaat met internationale organisaties als de Verenigde Naties, is hier niet vreemd aan. Dit doet ook hier tot op zekere hoogte denken aan Schroeders evaluatie van het Britse beleid in de periode van de Krimoorlog.

Evenmin mag men de interne evoluties in Rusland buiten beschouwing laten, waar een benadering van het buitenlands beleid de overhand krijgt die zich sterk laat inspireren door het realisme in Internationale Betrekkingen (Shakleyina & Bogaturov, 2004). Merk de gelijkenis met de benadering van Bismarck, die meer getekend was door de 'Realpolitik' en het louter nastreven van het eigenbelang dan de generatie van Metternich en Castlereagh. Bismarck deed ook veel meer een beroep op allianties dan op het Concert om de onderlinge verhoudingen tussen de grootmachten onder controle te houden.

Ongetwijfeld speelt ook de assertievere houding die China de laatste jaren in Azië heeft aangenomen mee in de versterking van het Amerikaanse alliantiesysteem in Azië. Dat heeft uiteraard iets te maken met de groeiende Chinese macht maar ook met de keuzes die China zelf maakt over hoe die macht te gebruiken (Buzan, 2012).

4.5 Besluit clusterpolariteit na de Koude Oorlog.

Uiteindelijk is de periode na 1990 moeilijk te beschrijven in termen van clusterpolariteit. Het verschil met de Koude Oorlog is duidelijk. De vaste clustering in twee grote ideologische, politieke, economische en militaire en diplomatieke blokken bestaat niet langer. De situatie is ook niet meer hetzelfde als in de 19de eeuw, omdat enerzijds het Amerikaanse alliantiesysteem blijft voortbestaan en zich zelfs heeft uitgebreid; anderzijds krijgt men ook regionale blokvorming wat een nieuw fenomeen is. Bovendien is Rusland er niet in geslaagd een alliantiesysteem van gelijk gewicht te bouwen, terwijl China tot op heden afkerig is van formele allianties.

Als we echter voorbij de louter militaire benadering gaan, dan constateren we wel dat het huidige internationale systeem veel meer flexibiliteit vertoont dan dat van de Koude Oorlog. Allianties zijn minder exclusief dan tijdens de Koude Oorlog, samenwerking op specifieke punten blijft mogelijk, ondanks tegenstellingen op andere punten. Er zijn meerdere spelers die pogen eigen alliantiesystemen (soms overlappend) op te zetten, of minstens tot coalities, overlegorganen, ententes en partnerschappen te komen. Kortom, er is een veel grotere vrijheid van handelen, en dat niet alleen voor de grootste militaire macht, de Verenigde Staten, maar voor alle grotere spelers en zelfs voor de kleinere. Staten bepalen hun diplomatiek optreden niet louter in vastgelegde ideologische voorkeuren. Samenwerking over ideologische tegenstellingen heen is mogelijk. Dit wil niet zeggen dat er geen tegenstellingen meer zijn. Die zijn er integendeel wel en lijken zelfs toe te nemen. Wat we hier zien is een cultuur en veranderingen in die cultuur die veel gelijkenis vertonen met die van de 19de eeuw.

5 Polariteit, materiële capaciteit, interactie en hegemonie

Tot slot willen we vanuit een polariteitsperspectief de relatie macht als interactie en macht als materiële capaciteit bekijken.

Vooraf willen we nog eens de specificiteit van een polariteitsanalyse benadrukken. Het gaat er niet om vragen te stellen bij de rol van materiële capaciteit als dusdanig. Die is uiteraard belangrijk. Weinig auteurs op het vlak van de Internationale Betrekkingen zullen dat ontkennen, ook buiten de realistische traditie. Grootmachten zijn juist belangrijk omdat zij meer materiële machtsbronnen controleren dan andere staten. Maar niet alle realisten of materialisten zijn polariteitsdenkers. Voor polariteitsdenkers zijn aantallen belangrijk. De interactie in het systeem verloopt anders in een multipolaire, bipolaire of unipolaire situatie. Dat is wat de kern van het polariteitsdenken uitmaakt.

Zo schreef Wohlforth in 1999 over de relatie tussen polariteitsconstellaties en de interactie in het internationale systeem: *'The more the current concentration of power in the United States differs from past distributions, the less we should expect post-Cold War politics to resemble that of earlier epochs.'* (Wohlforth, 1999, p. 10) Aan deze vergelijking zitten twee kanten, enerzijds de verschillende machtspolaire situaties (unipolair, bipolair of multipolair) en anderzijds de kenmerken van de interactie ('post-Cold War politics') die hieruit voortvloeien.

We hebben ons in deze studie vooral toegelegd op het analyseren van één kant van de vergelijking, namelijk de polariteitsverhoudingen. We hebben hierbij aangetoond dat het vooreerst al moeilijk is de 19de eeuw in machtspolaire termen te beschrijven omdat we te maken hebben met een complexe werkelijkheid die doorheen de tijd en naargelang het systeemniveau anders ligt. Eveneens hebben we aangetoond dat de huidige situatie niet simpelweg als unipolair kan worden beschreven. Dat geldt wel op wereldwijd militair vlak, maar niet op economisch vlak. Daarentegen leek het ons dat de Koude Oorlog veel meer het bipolaire ideaaltype benadert dat men hierbij voor ogen heeft.

We kunnen echter ook naar de andere kant van de vergelijking kijken en zien of er in termen van patronen van interactie wel grote verschillen zijn tussen de huidige internationale verhoudingen, de bipolaire Koude Oorlog of de 19de eeuw.

Doorgaans benadrukken auteurs vooral het onderscheid tussen de post-Koude Oorlog (als unipolair omschreven) en de bipolaire Koude Oorlog (Brooks & Wohlforth, 2008; Schweller, 2011; Voeten, 2011). Wat men echter niet lijkt op te merken is dat er heel wat gelijkenis bestaat met de interactiepatronen die we in de 19de eeuw kunnen vaststellen. In 1999 geeft Wohlforth toe dat het politieke spel wel iets weg heeft van de multipolaire verhoudingen. Hij spreekt van politiek *'à la multipolarité'* (Wohlforth, 1999, p. 37) maar vindt dat niet belangrijk. Later stellen hij en Brooks dat er zoiets is als *'unipolar politics as usual'* (Brooks & Wohlforth, 2008, p. 67) maar ze vinden dat evenmin belangrijk. Ons lijkt het juist dat de gelijkenis tussen de interactiepatronen onder 'multipolariteit' en 'unipolariteit' interessant is.

We hebben er reeds vroeger op gewezen dat ook in de 19de eeuw niet permanent sprake was van wereldwijd 'balancing' tegen Groot-Brittannië, voor Brooks en Wohlforth het

belangrijkste argument om van unipolariteit te spreken. De afwezigheid van 'balancing' is geen uniek gegeven voor de relaties tussen de staten na 1991.

Meer algemeen is er één vraag die we ons bij de analyse van Wohlforth en Brooks en bij vele andere unipolaristen stellen: 'So what?'

Het valt immers op hoeveel evoluties en gebeurtenissen volgens Wohlforth en Brooks niet relevant zijn voor de unipolariteit, of de handelingsvrijheid van de Verenigde Staten niet beperken:

- De samenwerking tussen China en Rusland in het kader van de SCO is niet relevant omdat de motieven niet uitsluitend 'balancing' tegen de VS zouden betreffen (Brooks & Wohlforth, 2008; Wohlforth, 1999).
- Het proces van Europese integratie is dat evenmin omdat het hooguit op lange termijn invloed heeft en hoofdzakelijk economisch is (Wohlforth, 1999).
- Dat Duitsland en Frankrijk in de Veiligheidsraad tijdens de Irakcrisis van 2003 de VS niet steunden had niets met 'balancing' te maken omdat het ingegeven werd door pacifisme (Duitsland) en door de Franse wil om het functioneren van de Veiligheidsraad te vrijwaren, ten einde zijn eigen positie te versterken (Brooks & Wohlforth, 2008).
- Het feit dat Hugo Chávez in Venezuela een eigenzinnig en anti-Amerikaans links-populistisch beleid voerde, tastte in essentie de unipolariteit niet aan. Dit soort evoluties in kleinere landen heeft immers niets te maken met het machtssevenwicht tussen grootmachten (Wohlforth, 2007).
- Dat de Verenigde Staten in ernstige moeilijkheden kwamen in Irak en Afghanistan mag niet geïnterpreteerd worden als een aantasting van de Amerikaanse dominante positie. Dit falen had immers geen structurele oorzaken; het was niet ingegeven door de noodzaak een 'balancing' coalitie van andere grootmachten te voorkomen. Het was eigenlijk gewoon slecht beleid, maar omdat dit geen verder gevolgen heeft voor de relatie tot andere grootmachten is het niet belangrijk (Layne, Wohlforth & Brooks, 2012).
- Dat Rusland Georgië is binnengevallen en de Verenigde Staten daar niets tegen vermochten mag niet worden gezien als een aantasting van de unipolariteit, want dat heeft op zichzelf niets te maken met verschuivingen in materiële capaciteit (Layne, Wohlforth & Brooks, 2012).

Kortom, al deze gebeurtenissen hebben voor Brooks en Wohlforth niets met militaire balancing te maken, tasten de Amerikaanse militaire capaciteit niet aan, of vormen geen echte beperking ('constraint') op de handelingsvrijheid van de Verenigde Staten. Bijgevolg hebben ze niets te maken met de unipolariteit.

Hier blijven we met de vraag zitten wat unipolariteit dan nog wel verklaart? Wat is de relevantie van de unipolaire machtsconfiguratie als de hierboven vermelde voorbeelden niet door de unipolariteit worden verklaard, er geen invloed op uitoefenen of er geen afbreuk aan kunnen doen? Meer zelfs: in welke mate is er dan werkelijk een verschil tussen unipolariteit, multipolariteit en bipolariteit? Of anders gesteld: is het wel zo belangrijk of de wereld nu unipolair, multipolair of bipolair is?

Toegegeven, Brooks en Wohlforth geven een wel zeer enge definitie van unipolariteit omdat zij die koppelen aan ‘balancing’ op wereldwijd vlak. Maar ook zonder dat staat het huidige Amerikaanse militaire overwicht buiten kijf. Dat is dan ook niet de vraag. De vraag is of die militaire macht, gecombineerd met de nog steeds grote economische macht ook onverkort leidt tot een dominante invloed in concrete situaties. Dat geldt in eerste instantie voor situaties die met veiligheid te maken hebben, maar ook voor het bredere diplomatieke spel dat de wereld vandaag beheerst.

Walt formuleert het zo:

[F]or all the ink that has been spilled on the durability of American primacy, the protagonists have mostly asked the wrong question. The issue has never been whether the United States was about to imitate Britain’s fall from the ranks of the great powers or suffer some other form of catastrophic decline. The real question was always whether what one might term the “American Era” was nearing its end. Specifically, might the United States remain the strongest global power but be unable to exercise the same influence it once enjoyed? (Walt, 2011, para. 5)

Zelfs als we de unipolaristen op hun woord nemen en er vanuit gaan dat de wereld inderdaad op een blijvende wijze unipolair is, is het de vraag of dit leidt tot een blijvende Amerikaanse politieke dominantie die groter zou zijn dan in een bipolaire of multipolaire situatie. Hier moeten we toch even terugkoppelen naar de kritiek van Schroeder op Layne en diens analyse van wat hij de Britse unipolariteit rond 1860 noemde (zie pagina 209 en volgende). Schroeder geeft een waslijstje van gebeurtenissen uit deze periode waarop Groot-Brittannië nauwelijks of geen invloed had. Hij stelt zich vragen bij het nut van een analyse in termen van unipolariteit als deze niet omgezet wordt in een reële invloed.

We zouden hetzelfde kunnen zeggen over de Amerikaanse unipolariteit na de Koude Oorlog. Men kan als het over invloed gaat zeker spreken over een grote Amerikaanse dominantie na de val van de muur en in de periode rond de Golfoorlog van 1990-91. Juist die periode beschreef Krauthammer als ‘the unipolar moment’. Terugblikkend na meer dan twintig jaar kunnen we zeggen dat ze van relatief korte duur was en inderdaad in breder historisch perspectief meer weg had van een moment, dan Krauthammer zelf voor ogen had toen hij het woord gebruikte.

We hebben vele aspecten van de relatie tussen polariteit en invloed al elders aangeraakt. We verwijzen hiervoor onder meer naar de bespreking van het werk van Brooks en Wohlforth, naar onze bespreking van legitimiteit en hegemonie na de Koude Oorlog en naar de bespreking van de Britse positie in de 19de eeuw (zie pagina 200 tot 220 en 408 tot 410). We komen hier op enkele aspecten terug: de relaties tussen machts polariteit en clusterpolariteit, tussen hegemonie en polariteit, en tussen polariteit, hegemonie en institutionele macht.

5.1 De relatie tussen machtsbipolariteit en clusterbipolariteit

Een van de grote verschillen tussen de Koude Oorlog en de periode erna is dat machtsbipolariteit en clusterbipolariteit tijdens de Koude Oorlog grotendeels samenvielen. In onze status quaestionis van macht hebben we gezien dat er doorgaans vanuit wordt gegaan, dat de blok- en alliantievorming een gevolg waren van de enorme macht van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Met andere woorden dat clusterbipolariteit voortvloeit uit machtsbipolariteit.

Moeten we hieruit dan besluiten dat machtsunipolariteit per definitie ook leidt tot clusterunipolariteit? Is het ontbreken van vaste blokken tijdens de 19de eeuw louter toe te schrijven aan het feit dat er meerdere grootmachten waren (multipolariteit in een louter numerieke definitie)? Hier moet toch een voorbehoud gemaakt worden.

Door de implosie van de Sovjet-Unie en haar alliantiesysteem kan men in de eerste jaren na de Koude Oorlog wel spreken van machtsunipolariteit gecombineerd met clusterunipolariteit. Maar we hebben voldoende aangetoond dat die clustering niet op alle vlakken bestaat en dat ook de interne cohesie van het Amerikaanse alliantiesysteem eerder afneemt dan toeneemt. We hebben bovendien aangetoond dat het hoogtepunt van de Britse dominantie niet leidde tot een vergelijkbare clustering rond Groot-Brittannië in de 19de eeuw. Hetzelfde kan gezegd worden van de VS. De Amerikaanse materiële dominantie was wellicht het meest uitgesproken tijdens de tweede Clintonregering en de eerste ambtsperiode van G.W. Bush. Het is echter ook de periode waarin andere staten afstand namen van de VS in de kwesties Kosovo en Irak. We kunnen dan ook besluiten dat machtsunipolariteit niet onverkort overgaat in clusterunipolariteit, als we dit tenminste breder definiëren dan louter het hebben van allianties.

Leidt machtsbipolariteit dan onverkort tot polarisatie en clustering? Velen lijken hier vanuit te gaan. Er is ook iets elementair logisch aan de redenering: met maar twee grote spelers is de kans dat men opgedeeld wordt in twee blokken groter dan in een situatie met meerdere grote spelers of zelfs één grote speler die tegenkantingen oproept. Deze redenering wordt overigens niet uitsluitend gemaakt in verband met de Koude Oorlog. Zo wordt de opkomst van China als uitdager van de Verenigde Staten vaak gezien in termen van een machtsbipolariteit die minstens het risico loopt uit te monden in een conflictueuze bipolarisering, waarbij staten gedwongen worden te kiezen voor de ene of de andere partij. Het is in feite de achtergrond van de 'China threat theory' die door de recente assertievere houding van China weer actueel wordt ("After you...", 15-7-2013; Feldman, 2013; Mearsheimer 6-11-2013; Pei, 2014). Volgend fragment is illustratief voor deze visie. Het is afkomstig uit een interview met Yan Xuetong, de reeds hoger vermelde Chinese realistische auteur, die van oordeel is dat we in een Chinees-Amerikaanse bipolaire situatie zitten:

Q: Southeast Asian nations are facing a shift in U.S.-China ties over disputes in the South China Sea. What is your view?

A: China and the United States are vying with each other not only in Southeast Asia but also in many other parts of the world. Southeast Asian nations are facing the choice of siding with Beijing or siding with Washington. More and more

countries will be facing that situation as the world becomes more bipolar (with the United States and China on both sides).

Q: Will that be a zero-sum choice?

A: That can't be helped. The global framework is shifting from being unipolar to being bipolar, not multipolar. That change derives from an objective shift in power. (Yan & Furuya, 14-5-2014, para. 10-11)

Hier moeten we echter bij opmerken dat Yan een hiërarchisch polariteitsmodel hanteert. Hij spreekt van een situatie met twee supermachten en meerdere grootmachten (zie citaat op pagina 548). Dit alles heeft dan ook meer weg van situaties die in de 19de eeuw voorkwamen dan in de Koude Oorlog. Yan lijkt er vanuit te gaan dat zo een situatie ook onvermijdelijk tot blokvorming leidt, al verwerpt hij het idee van een nieuwe Koude Oorlog. Bovendien is enig voorbehoud op zijn plaats. Doorgaans wordt wat de 19de eeuw betreft de vergelijking getrokken met de tegenstelling tussen Groot-Brittannië en Duitsland na 1900. Het cataclysmen dat er in 1914 op volgde, is altijd op de achtergrond aanwezig. Zelfs toen was er echter niet echt sprake van de vaste clustering die we tijdens de Koude Oorlog kenden. Bovendien zijn er in de 19de eeuw andere periodes die als (hiërarchisch) bipolair kunnen worden beschouwd, zonder dat zij daarom onvermijdelijk tot conflict of een vaste clustering à la Koude Oorlog aanleiding gaven. Belangrijker: evenmin was er hier de vaste clustering zoals we die in de Koude Oorlog zagen.

Samenvattend is het moeilijk te concluderen dat de polariteitsconfiguraties in machtspolaire en clusterpolaire termen per definitie samenvallen.¹

5.2 Unipolariteit en hegemonie: Groot-Brittannië en de Verenigde Staten

We hebben er reeds herhaaldelijk op gewezen dat er een verwantschap bestaat tussen de unipolaire theses en het hegemonisch denken. Hegemonie is echter meer dan machtsunipolariteit alleen: het veronderstelt ook een dominante invloed, leiderschap, ordenend vermogen en een waardenpatroon van de hegemoon dat zich over heel het internationale systeem verspreid.

In onze analyse van de 19de-eeuwse positie van Groot-Brittannië hebben we erop gewezen dat een hegemonische interpretatie slechts een zeer gedeeltelijk beeld van de werkelijkheid was en wel om de volgende redenen: Vooreerst is er de vaststelling dat de Britse wereldwijde macht voor een groot deel gebaseerd was op zijn koloniaal imperium. Dit wordt in hegemonische theorieën doorgaans over het hoofd gezien. Dit maakt dat het Britse Rijk minstens zo machtig was als de Verenigde Staten vandaag en hegemonie zelfs een te zwakke omschrijving is (Hobsbawm, 2008). Deze Britse wereldwijde dominantie

---

¹ Vanuit zijn eigen theoretisch kader, komt Mearsheimer eigenlijk tot dezelfde conclusie. In een interview met de *“Global Times”* antwoordt hij op de vraag of Aziatische staten zullen gedwongen worden te kiezen tussen China en de VS: *“Absolutely. That's what wil happen.”* (Mearsheimer, 6-11-2013, para. 15) Hij gelooft dat China zal uitgroeien tot een potentiële regionale hegemoon en dat dit onvermijdelijk zal leiden tot ‘balancing’ vanwege de andere Aziatische staten onder leiding van de VS. Mearsheimer zal zoiets echter niet als bipolariteit beschouwen, wel als een situatie met een potentiële regionale hegemoon.

ging niet gepaard met eenzelfde dominantie in Europa. Het land was niet in staat zijn wil op te leggen aan de andere Europese mogendheden. Wat betreft regimelegitimiteit is het niet zo dat de grote staten onverkort het Britse voorbeeld volgden: dat was wel in hoge mate het geval op economisch vlak, maar niet op politiek vlak.

In grote lijnen kan men hetzelfde stellen voor de Verenigde Staten vandaag. Hun economisch model van vrij ondernemerschap, vrijhandel en een beperkte rol van de staat heeft zeker veel meer aanhang dan tijdens de Koude Oorlog, maar wordt niet overal onverkort gevolgd (China, Rusland en zelfs de Europese Unie). Het democratisch model heeft zeker aan aanhang gewonnen maar niet overal en al helemaal niet in de grote staten China en Rusland. We kunnen ook vaststellen dat dit vandaag niet leidt tot een grote clustering van democratische machten (India, Brazilië, de Europese Unie) versus niet-democratische machten. Bovendien is het de vraag of men democratisering en vrijhandel zo maar onverkort als typisch Amerikaans kan beschouwen. Zeker wat democratie betreft, zullen vele Europeanen maar ook Indiërs het daar niet per definitie mee eens zijn.

Hobsbawm duidt bovendien één groot verschil aan: de Britten waren zich van deze beperkingen bewust en hadden niet de bedoeling zichzelf uit te roepen tot de dominante leidinggevende macht die iedereen tot voorbeeld moest zijn, zeker niet in Europa (Hobsbawm, 2008). Heel wat hedendaagse Amerikaanse analyses, al dan niet in termen van hegemonie of unipolariteit gesteld, slaan een andere toon aan. Dit geldt zelfs voor de Obama-regering die expliciet het proces van multipolarisering erkent. Blijkbaar zien de VS voor zichzelf wel een uitzonderlijke rol weggelegd.

Maar dit betekent niet dat ze ook altijd en overal door andere staten worden gevolgd, en zeker niet door de grootmachten. Het ordenend vermogen, ook op veiligheidsvlak, is alles bij elkaar genomen beperkt. In de 19de eeuw konden de Britten op het toppunt van hun macht niets doen tegen de annexatie van Nice en Savoie door Frankrijk, of van de Elbevorstendommen door Pruisen/Duitsland. Evenmin, kunnen de Amerikanen vandaag een quasibondgenoot als Georgië ondersteunen wanneer hij door Rusland wordt bedreigd. Het verhaal van de Krim en Oekraïne is niet afgelopen, maar wijst in dezelfde richting. Ook als we naar de kwestie Taiwan kijken, is de handelingsruimte van de Amerikanen uiteindelijk beperkt. Er is dan ook een groot verschil tussen het omverwerpen van Saddam Hoessein, of het bestrijden van de Taliban, en het aangaan van een rechtstreekse confrontatie met China. De Britten konden zeker ook de confrontatie aan met kleine staten buiten Europa, maar een rechtstreekse confrontatie met Rusland, Duitsland of de Verenigde Staten was iets anders.

Terecht plaatst Kerr (2005) in zijn studie van de Noord-Koreaanse nucleaire kwestie dan ook vragen bij unipolariteit als verklarende factor. Immers, het gaat hier over een kwestie die in Amerikaanse ogen essentieel is voor hun eigen veiligheid. Kerr stelt echter vast dat Rusland en China in de jaren 2002-2003 samenwerkten om een unilaterale, door de Verenigde Staten opgelegde oplossing te verhinderen. Voor hen ging het erom via concertdiplomatie, waarbij zowel normatieve als machts-elementen speelden, een multilateraal kader te scheppen om zulke veiligheidskwesties te behandelen. Kerr concludeert dan ook dat de Amerikaanse unipolariteit weinig relevantie heeft voor een veiligheidssituatie

in Noordoost-Azië, die volgens hem in essentie multipolair is en waarbij rekening moet gehouden worden met de andere grootmachten. Hij vraagt zich ook af of men van wereldwijde unipolariteit kan spreken als er op regionaal vlak sprake is van multipolariteit (Kerr, 2005). Hier komt duidelijk het onderscheid tussen de polariteitsverhoudingen op het globale systeemniveau en het regionale naar voren.

Dat onderscheid vinden we trouwens ook terug in een andere analyse van de veiligheids-situatie in Noordoost-Azië van de hand van Men en Geeraerts (2003). Maar in tegenstelling tot Kerr (die impliciet een numeriek polariteitsconcept hanteert) beschrijven zij de situatie in Noordoost-Azië als bipolair (in een impliciete hiërarchische definitie) met China en de VS als de twee polaire machten en Rusland en Japan als kleinere grootmachten. Wat Men en Geeraerts wel met Kerr delen zijn de regionale focus en de nadruk op invloed. Weliswaar komt materiële capaciteit aan bod maar deze auteurs benadrukken vooral dat China en de VS een veel grotere invloed hebben op de veiligheidssituatie in Zuidoost-Azië dan de andere spelers. Japan, dat op dat ogenblik nog een grotere economie dan China had (gerekend in Amerikaanse dollars) en met ongeveer evenveel militaire uitgaven, zien zij toch vooral als een bondgenoot van de VS en niet echt als een autonome strategische speler. Rusland is niet alleen materieel verzwakt maar zijn prioriteiten liggen niet echt in Azië en daarom is zijn invloed beperkt. Dit maakt China en de VS tot de twee echte grote spelers (Men & Geeraerts, 2003).

Ondanks het verschil in perceptie van de polariteitsverhoudingen in de regio kunnen we bij deze analyses vaststellen dat de wereldwijde Amerikaanse dominantie niet leidt tot dominante invloed in één specifieke regio. Deze studies hebben het bovendien over veiligheid en militaire kwesties, een terrein waarop de wereldwijde Amerikaanse dominantie anno 2003 of 2005 niet ter discussie stond.

We zouden eenzelfde verhaal kunnen vertellen over de jarenlange Amerikaanse pogingen het Iraanse programma onder controle te krijgen. Ook dit werd gezien als een essentiële aanslag op de Amerikaanse veiligheid. Desondanks werkte bijvoorbeeld Rusland met Iran op nucleair vlak samen en was de houding van de Europeanen en de Verenigde Staten niet per definitie dezelfde.

De vergelijking met de verhouding tussen Groot-Brittannië en de 19de-eeuwse Europese grootmachten ligt voor de hand. Er kunnen grote vraagtekens geplaatst worden bij een hegemonische interpretatie van de Britse positie in de 19de eeuw, zeker als het over Europa en de relatie tot andere grootmachten gaat. Er kunnen evenzeer vraagtekens geplaatst worden bij de Verenigde Staten als ordenende macht na de Koude Oorlog. Zeker hebben zij een belangrijke invloed gehad, maar zij zijn niet de enige en die invloed is niet onbeperkt.

5.3 Unipolariteit en hegemonie: vergelijking met de Koude Oorlog

We krijgen daarentegen een ander verhaal als we de vergelijking trekken tussen de Koude Oorlog en de huidige situatie. Hier zien we duidelijke verschillen, niet zozeer gelijkenissen. Zo stelt Voeten (2011) kritische vragen bij wat Brooks en Wohlforth 'unipolar politics as usual' noemen; allerlei diplomatieke en andere ontwikkelingen die volgens beide auteurs niets met 'balancing' gedrag te maken hebben. Voeten merkt echter op dat de

uitdrukking ‘unipolar politics’ minstens de indruk wekt dat er een verschil bestaat tussen unipolaire, bipolaire of multipolaire politiek. Zijn argumentatie is dat de unipolaire situatie niet alleen aan de VS, maar ook aan de andere staten veel meer vrijheid geeft dan een bipolair of multipolair systeem om kortetermijndoelstellingen na te streven. Zij moeten immers geen rekening meer houden met het algemeen machtsverwicht.

Dit heeft een dubbel gevolg. Enerzijds zullen staten minder geneigd zijn om te ‘balancen’ tegen de Verenigde Staten. Anderzijds zien zij evenmin de noodzaak in om sowieso achter de Verenigde Staten te gaan staan (‘bandwagoning’). Staten volgen in eerste instantie hun belangen op korte termijn. Voeten duidt vervolgens aan de hand van een aantal voorbeelden het verschil aan met de Koude Oorlog. Zo halen Brooks en Wohlforth (2008) het protest van de Duitse vredesbeweging tegen de INF-raketten aan als een voorbeeld van het feit dat ook tijdens de Koude Oorlog de acties van de Verenigde Staten niet op onverdeelde steun konden rekenen. Dat is zeker zo, aldus Voeten, maar wat men hier niet mag vergeten is dat ondanks dit enorme verzet, dat ook de kerkelijke achterban van de christendemocraten omvatte, bondskanselier Kohl niet anders kon dan de plaatsing verdedigen. Hier ligt, aldus Voeten, het groot verschil met de Duitse houding tijdens de Irakcrisis van 2003. Schröder had wel de mogelijkheid om interne kortetermijndoelstellingen na te streven en het verzet van de publieke opinie te volgen. Wat hier ontbreekt is de lijm die tijdens de Koude Oorlog gevormd werd door de noodzaak een tegenwicht te vormen tegen de Sovjet-Unie (Voeten, 2008). We kunnen hierbij aanvullen dat het verzet tegen de INF-raketten veel groter was dan dat tegen de deelname aan de Irakoerlog, en dat Duitsland wel de NAVO-actie in Kosovo ondersteunde, maar niet deelnam aan de operaties in Libië. Het gedrag wordt dus bepaald in functie van de evaluatie die van een bepaalde situatie wordt gemaakt en is niet standaard georiënteerd op de voorkeuren van de leider van de alliantie.

Tot slot is er het kritische commentaar van Schweller (2011) op de analyse van Brooks en Wohlforth (2008), die in het verlengde ligt van het betoog van Voeten. Schweller haalt een aantal interessante argumenten aan. Zo stelt hij dat unipolariteit, in vergelijking tot bipolariteit, niet tot meer maar tot minder invloed van de Verenigde Staten leidt. Omdat de gemeenschappelijke bedreiging door de Sovjet-Unie niet langer bestaat hebben kleinere staten ook minder behoefte aan een patroon-cliëntrelatie, waardoor de Amerikaanse onderhandelingspositie ten aanzien van deze landen verzwakt. De VS zitten dan ook in een moeilijke positie. Als ze unilateraal optreden worden ze als arrogant beschouwd; als ze voorzichtig optreden wordt hun een gebrek aan leiderschap verweten. In zo een situatie wordt legitimiteit uitzonderlijk belangrijk. Elke speler die poogt tegenmacht op te bouwen zal immers in eerste instantie pogen het leiderschap van de VS te delegitimeren door het als arrogant of dom af te schilderen. Het is dus zeker niet waar dat de ontegensprekelijke Amerikaanse macht geleid heeft tot een evenredige stijging van de Amerikaanse invloed. Deze vaststellingen liggen niet alleen in de lijn van Voeten, maar ook duidelijk in het verlengde van wat wij beschreven hebben als de tanende Amerikaanse regimelegitimiteit na de Koude Oorlog (zie pagina’s 408 tot 410).

Nog merkwaardiger is Schwellers evaluatie van de positie van Rusland, die hij opnieuw vergelijkt met deze tijdens de Koude Oorlog. Immers, niet alleen de Verenigde Staten maar ook Rusland, aldus Schweller, wordt in de huidige unipolaire situatie veel minder beperkt in zijn actievrijheid dan tijdens de Koude Oorlog. Hij geeft hierbij het voorbeeld

van alliantievorming. Het Russische gedrag ter zake is veel onvoorspelbaarder geworden. Rusland, dat tijdens de Koude Oorlog verankerd was in een vast patroon van leiderschap van een anti-Amerikaans blok, kan vandaag zijn allianties en coalities kiezen. Het kan er zowel voor opteren zich aan te sluiten bij de Amerikanen ('bandwagoning') als een 'balancing' politiek te voeren door samen te gaan met andere spelers. Unipolariteit als dusdanig sluit een Russisch-Europese of een Chinees-Russische coalitie niet uit. Dit alles maakt het gedrag van Moskou veel onvoorspelbaarder dan tijdens de Koude Oorlog (Schweller, 2011). Dit ligt duidelijk in de lijn van de afwisseling van 'bandwagoning' en 'balancing' die Ambrosio (2005a & b) in het Russische buitenlands beleid na de Koude Oorlog vaststelt. Het ligt evenzeer in de lijn van het hogergenoemde voorbeeld over Duitsland.

We zouden Voetens en Schwellers bemerkingen kunnen aanvullen met andere voorbeelden. Het geval Chávez is er daar zeker één van. Uiteraard is hier geen sprake van een 'balancing' gedrag dat een onmiddellijke en directe bedreiging vormt van de Amerikaanse machtspositie. We hebben echter elders al gewezen op de tanende invloed van de Verenigde Staten in Zuid-Amerika. Wat wel duidelijk is, is dat de Verenigde Staten onder de bipolariteit nooit een regime als dat van Chávez zouden getolereerd hebben in een strategisch belangrijke oliestaat in hun onmiddellijke omgeving. Cuba is uiteraard een geval apart maar minstens hebben de Verenigde Staten rechtstreeks en onrechtstreeks gepoogd het Cubaanse regime te destabiliseren. Over het Chili van Allende zwijgen we dan nog.

Aansluitend bij wat we hoger over de relatie machtpolariteit-clusterpolariteit hebben gezegd, vermelden we tot slot nog een ander voorbeeld in de studie van Adler en Greve (2009) over regionale mechanismes voor veiligheidsbeheer. Hierin gaan ze na waarom staten veiligheidsgemeenschappen of machtsevenwicht (allianties) prefereren en hoe beide zich tot elkaar verhouden. Zij stellen vast dat het niet veel uitmaakt of het systeem nu unipolair of multipolair is. *'Polarity, however, remains indeterminate with regard to mechanisms: balance of power and security community mechanisms can be found in unipolarity and multipolarity..'* (Adler & Greve, 2009, p. 76) De auteurs gaan niet verder op dit gegeven in maar het ligt wel in de lijn van wat we zelf over de 19de eeuw en de post-Koude Oorlog hebben gezegd, waar meer of minder coöperatieve vormen van omgaan met de veiligheidsproblematiek naast elkaar stonden en verschuivingen plaats hadden van het ene mechanisme naar het andere.

Wat hier opduikt is een beeld van wisselende allianties, of mogelijk wisselende allianties, waarin de interne cohesie veel minder groot is dan ten tijde van de Koude Oorlog, van een wereldwijd overwicht dat niet per definitie leidt tot een overwicht in een bepaalde regio, van een materieel dominante macht die geen evenredige invloed en handelingsvrijheid heeft. Dit doet denken aan de 19de eeuw en veel minder aan de Koude Oorlog.

Heel de analyse van Wohlforth en Brooks en de kritiek hierop brengt ons terug bij de vraag: 'So what?'. Blijkbaar is er wel een verschil met de wijze waarop de bipolariteit functioneerde, maar niet zo een bijzonder groot verschil tussen de Amerikaanse unipolariteit en de wijze waarop de multipolariteit in de 19de eeuw functioneerde. Wat we hier moeten doen is de relevantie van concepten als 'balancing' (in zijn strikt militaire zin) als

‘polariteit’ als centrale verklarende elementen in de internationale betrekkingen in vraag stellen.

5.4 Machtpolariteit, institutionele macht en hegemonie

Tot slot hebben we het hier over de relatie polariteit, institutionele macht en legitimiteit. Polariteitsdenkers staan over het algemeen kritisch ten aanzien van het belang van institutionele macht en de noodzaak handelingen te legitimeren. Hegemonisch geïnspireerde denkers stellen juist dat het de dominante macht is die via de internationale instellingen orde schept en haar waarden verspreid over het internationale systeem. We hebben hierover op andere plekken reeds uitgebreid gesproken. Hier komen we terug op wat Brooks en Wohlforth (2008) ter zake zeggen.

Zij gaan hier in 2008 uitgebreid op in en staan conform hun realistische invalshoek kritisch ten aanzien van de liberaal-institutionele en sociaalconstructivistische auteurs, die stellen dat internationale instellingen en internationale normen de Amerikaanse macht kunnen inperken. Brook en Wohlforth hebben hier zeker een aantal relevantie inzichten.

Voor hen vermindert bijvoorbeeld unilateraal militair optreden buiten internationale instellingen zoals de Veiligheidsraad om, of het overtreden van internationale normen, niet per definitie de Amerikaanse reputatie of legitimiteit. Zij maken hierbij vooreerst een duidelijk onderscheid tussen economische en veiligheidsinstellingen. Er is een veel hogere graad van institutionalisering, overigens in overeenstemming met de Amerikaanse belangen, op economisch vlak dan op het vlak van veiligheid. Hier is de beperkende invloed van vormen van institutionele of normatieve macht (legitimiteit) weliswaar niet helemaal onbestaand maar de invloed ervan is volgens de auteurs beperkt.

Bovendien zijn de Verenigde Staten juist omwille van hun enorm overwicht in termen van materiële capaciteit ook producenten van normen en regels (vaak door het overtreden van oude regels) en van nieuwe internationale organisaties die meer met hun belangen overeenstemmen. Hier geven de auteurs het voorbeeld van de Proliferation Security Initiative (PSI) dat als een alternatief, of minstens een aanvulling, van het NPT-regime onder Amerikaanse leiding ontstond en waarbij talrijke staten zich onmiddellijk aansloten (Brooks & Wohlforth, 2008).

Kortom, wat Brooks en Wohlforth hier stellen is dat de dominante macht in het systeem niet alleen een grote invloed heeft in internationale instellingen, of een cruciale rol speelt in het heroriënteren van die instellingen en in de creatie van de normen die het internationale gedrag bepalen, maar dat deze macht zich ook gemakkelijker kan onttrekken aan die normen, zonder dat haar reputatie wordt geschaad of dat zij zich blijvend delegitimeert. Internationale instellingen en normen tasten de handelingsvrijheid van de Verenigde Staten niet fundamenteel aan.

Volgende bemerkingen bij deze analyse. Vooreerst geven Brooks en Wohlforth geen antwoord op de vraag waarom legitimiteit, in de zin van wat wij omschreven hebben als institutionele legitimiteit en de naleving van normen of de discussie over wat die normen inhouden, na de Koude Oorlog aan belang heeft gewonnen. Wat zij hierbij helemaal over het hoofd zien is de rol van regimelegitimiteit zoals die tijdens de Koude Oorlog bestond.

Zij verwijzen hier wel naar (Brooks & Wohlforth, 2008, p. 178) maar gaan er niet op in. De stelling dat de Verenigde Staten weinig of geen legitimiteits- of reputatieschade lijden door hun optreden in Irak en de manier waarop zij de 'war on terror' aanpakten, is bovendien op zijn minst omstreden.

Evenmin gaan zij echt in op wat zij zelf structurele legitimiteit noemen, waarbij ze verwijzen naar het machtssevenwicht als basisinstitutie van de internationale samenleving, zoals geformuleerd door Bull. Wie zulke visie aanhangt ziet, aldus de auteurs, unipolariteit waarbij het machtssevenwicht is uitgeschakeld, per definitie als illegitiem. De macht van de Verenigde Staten tijdens de Koude Oorlog was legitiem, maar die situatie bestaat nu niet langer (Brooks & Wohlforth, 2008, p. 178). Het is niet duidelijk waarom dit argument niet verder door hen wordt uitgewerkt of weerlegd, aangezien het nauw aansluit bij het polariteitsdenken en hun 'balancing' argumentatie. We wijzen er op dat Buzan (2011) van mening is dat hegemonie niet aanvaard wordt in de huidige internationale samenleving. Wat we vanuit onze eigen analyse van het multipolaire discours, het hedendaagse equivalent van machtssevenwicht, hebben geconcludeerd, is dat vandaag een aantal belangrijke spelers unipolariteit als een niet-wenselijke situatie beschouwt. In ieder geval trekt men niet de conclusie dat de Verenigde Staten vanuit hun dominante positie het recht zouden hebben zich te onttrekken aan collectief grootmachtbeheer of zomaar hun zin te doen.

Fundamenteler is echter dat Brooks en Wohlforth in hun discussie over legitimiteit uitsluitend focussen op de positie van de Verenigde Staten na de Koude Oorlog. In dit opzicht maken zij geen echte historische analyse. En vooral, ze kijken niet naar de andere grootmachten en hoe deze met legitimiteit en institutionele beperkingen omgaan of een rol spelen in het bepalen van normen en regels.

Schweller (2011) wijst er bijvoorbeeld terecht op dat de Verenigde Staten niet de enige macht zijn die een grotere handelingsvrijheid hebben in de internationale verhoudingen. In essentie, aldus Schweller, geldt dat voor elke grootmacht en niet alleen voor de dominante macht. Hetzelfde kan volgens ons gezegd worden over de rol van grote spelers in de internationale instellingen en hun verhouding tot legitimiteit. Het is goed er aan te herinneren dat zelfs tijdens de Koude Oorlog de VS niet in staat waren landen als China, India of Frankrijk te dwingen toe te treden tot het NPT. Dat lukte voor India zelfs niet na de Koude Oorlog. Einde jaren 1990, op een ogenblik dat de VS op de toppunt van hun macht stonden, konden ze zelfs niet verhinderen dat India en ook Pakistan openlijk de status van kernmacht aannamen.

Bovendien, in navolging van wat Schweller stelt, ook andere grootmachten kunnen gemakkelijker dan kleine staten normen overschrijden zonder daarvoor afgestraft te worden of blijvende reputatieschade op te lopen. Hoe men het draait of keert, er is en blijft een mate van anarchie in het internationaal systeem en grootmachten kunnen hier meer van profiteren dan kleine staten. Het geval van Rusland in Georgië en meer recent in Oekraïne is ook hier relevant. Buiten het Westen lijkt de Russische reputatieschade niet bijzonder groot, althans niet zo groot dat Rusland een unanieme veroordeling door de Algemene Vergadering opliep. Evenmin bleek de G20 bereid Rusland uit te sluiten, wat de G7/G8 wel deed.

Hetzelfde kan gezegd worden over internationale instellingen. De Verenigde Staten hebben hier zeker een belangrijke rol. Maar in onze bespreking van de rol van opkomende mogendheden hebben we aangeduid dat deze doorgaans een complex spel spelen, waarbij zij economische instellingen die door het Westen zijn opgericht gebruiken om hun eigen belangen te verdedigen en deze instellingen ook van binnenuit omvormen. Een alternatieve strategie is het institutionele gevecht aangaan over samenstelling en lidmaatschap van regionale instellingen, zoals we dat in Azië hebben gezien. Meer zelfs, recent hebben de BRICS-landen onder leiding van China alternatieve instellingen opgericht voor het IMF en de Wereldbank, waar zij te weinig inspraak hebben en waarvan zij vinden dat hun belangen te weinig vertegenwoordigen (Anderlini, 24-6-2014; Charrel, 14-7-2014; Gallagher, 14-7-2014). Het zou natuurlijk overdreven zijn hier te spreken van een reëel alternatief voor deze organisaties. De Chinezen zelf spreken eerder in alle voorzichtigheid van complementaire instellingen. Sommige commentatoren zien hier echter wel het embryo van een parallel systeem in. Het is trouwens waarschijnlijk dat dit alternatief de druk voor hervormingen van de gevestigde instellingen zal vergroten (Kauffmann, 14-7-2014).

We wijzen er op dat China volgens Brooks en Wohlforth nog lang niet in staat is om een reële economische of militaire bedreiging voor de Amerikaanse unipolariteit te vormen. Dat belet het land niet zijn eigen prioriteiten inzake internationale en zeker regionale instellingen duidelijk te stellen. Dat geldt overigens niet alleen op economisch vlak maar ook op veiligheidsvlak, twee domeinen die in Azië altijd nauw verbonden zijn. Wat we hoger gezegd hebben over SCO en CICA illustreert dit (zie p. 580).

We hebben elders gezien, hoe de werking van de Veiligheidsraad na de Koude Oorlog een nieuwe dynamiek heeft gekregen en hoe de Verenigde Staten een cruciale rol hebben gespeeld in het bepalen waar en wanneer militair optreden aanvaard wordt en wanneer niet. Dat is altijd een proces van interactie en niet louter een eenzijdig gegeven. Twintig jaar later kunnen we stellen dat er limieten zijn aan door de Veiligheidsraad gelegitimeerde interventies en dat die limieten zeker niet enkel door de Verenigde Staten wordt bepaald. Ook hier kunnen we terugkoppelen naar wat we over de 19de eeuw hebben gezegd. Het waren zeker niet enkel de Britten die na 1815 bepaalden waar en wanneer het Concert optrad en wanneer niet.

Doordat Brooks en Wohlforth uitsluitend op de Verenigde Staten focussen, vergeten deze auteurs dat zulke processen ook van toepassing zijn op andere staten, en meer bepaald op andere grootmachten. Ze tonen nergens aan waarom de Verenigde Staten zich ter zake in een unieke positie zouden bevinden. Bovendien leggen ze nergens uit hoe processen van legitimatie of reputatieopbouw op een andere manier tot stand zouden komen in een unipolaire, multipolaire of bipolaire situatie. Deze auteurs verwijzen in dit verband slechts naar één element: regimelegitimiteit tijdens de Koude Oorlog, zonder dit echter verder uit te werken. Met andere woorden, de band tussen macht in termen van materiële polariteit en macht in termen van interactie wordt nergens duidelijk gemaakt. Ook bij onze bespreking van de 19de eeuw hebben wij gewezen op het gevaar van een al te eenzijdige focus op de Britse positie en rol in de Europese orde zoals zij na 1815 bestond (zie pagina 200-220). Zoiets leidt al snel tot hegemonische interpretaties die afbreuk doen aan de rol én de handelingsvrijheid van de andere grote staten.

Theoretische conclusies: de beperkte analytische relevantie van polariteit

---

The problem seen in the light of the theory is not to say how to manage the world, including its great powers, but to say how the possibility that great powers will constructively manage international affairs varies as systems change. (Waltz, 1979, p. 210)

Bij het begin van deze scriptie zijn we vertrokken vanuit de merkwaardige vaststelling, dat de internationale verhoudingen na de Koude Oorlog door sommige auteurs en commentatoren als multipolair werden beschouwd en door andere als unipolair. Dit gegeven is cruciaal omdat polariteitsdenken een centraal gegeven is in de neorealistische en neoklassieke realistische traditie van de Internationale Betrekkingen.

Door een onderzoek naar het concept polariteit en een historische vergelijking met de 19de eeuw en de periode van de Koude Oorlog hebben we vervolgens getracht een antwoord te geven op twee vragen.

Hoe valt het te verklaren dat de internationale verhoudingen door een aantal auteurs als unipolair wordt omschreven, terwijl een aantal andere auteurs de situatie zien als multipolair?

Is, gegeven deze tegenstellingen, polariteit nog een relevant kader om de internationale verhoudingen te analyseren?

Om op deze vragen een antwoord te bieden hebben we twee centrale stellingen geformuleerd.

Omdat polariteit (waarmee we het aantal grote spelers bedoelen) een begrip is dat zijn oorsprong heeft in de Koude Oorlog is het sterk door deze context getekend. Dit maakt dat het als analysekader moeilijker te hanteren is voor andere periodes, met name de periodes voor en na de Koude Oorlog.

Polariteit is een gebrekkig instrument om de internationale verhoudingen te analyseren omdat het beschrijven van bepaalde tijdsperiodes in termen van polariteit te sterk afhankelijk is van:

1. De verschillende definities van polariteit.
2. De gehanteerde definitie van macht waarbij zowel het type macht als het domein waarin deze macht wordt uitgeoefend belangrijk zijn.

3. Het begrip grootmacht dat niet wordt geëxpliciteerd maar verschillende inhouden kan krijgen, en dit zowel in de tijd als afhankelijk van wie de term gebruikt.

Met andere woorden, polariteitsverhoudingen zijn in tegenstelling tot wat de neorealisten beweren niet structurerend voor het internationaal systeem.

In wat volgt toetsten we deze stellingen vanuit onze vergelijking.

We beginnen met het grootmachtconcept en gaan dan over naar het machtsconcept. Van daaruit analyseren we de definitieproblematiek, om vervolgens te eindigen met de vraag of het polariteitsconcept niet al te zeer beïnvloed is door de Koude Oorlog. Vooraf maken we nog enkele algemene opmerkingen betreffende de specificiteit van polariteitsanalyse. We sluiten af met een terugblik op *“The stability of a bipolar world”* van Kenneth Waltz.

1 De specificiteit van de polariteitsanalyse

1.1 Aantallen zijn van belang

Het is vooreerst belangrijk te beseffen dat, wanneer we het in de wetenschappelijke literatuur over polariteitsverhoudingen hebben, het over het aantal grootmachten of polaire machten gaat. In oudere werken gaat het ook over het aantal grote clusters en/of grootmachten. Dit lijkt evident maar wordt wel eens vergeten.

Polariteit gaat dan ook over meer dan een loutere machtsanalyse. Men kan in de beste realistische traditie de machtsrelaties tussen grootmachten in louter materialistische economische of militaire termen analyseren, of zelfs een breder machtsconcept hanteren. Dit soort analyse werd en wordt nog steeds door politici, commentatoren en analisten gemaakt. Die moet zelfs gemaakt worden. Maar dit is nog geen polariteitsanalyse. Evenmin is een analyse in termen van machts-evenwicht (of men dat concept nu eng of breed definieert) hetzelfde als een polariteitsanalyse. Ook die kan altijd gemaakt worden.

Bij polariteitsanalyses gaat het over aantallen. Men gaat er vanuit dat het aantal grootmachten/polaire machten een cruciale rol speelt, in de wijze waarop het machts-evenwicht tot stand komt, in de wijze waarop men met crises omgaat en meer algemeen (al wordt dat vaak met niet zo veel woorden gezegd) in de wijze waarop het diplomatieke en internationale leven zich organiseert en omgaat met gemeenschappelijke problemen. Het citaat van Waltz hierboven (de allerlaatste zin van *“Theory of international politics”*) is van dit laatste een illustratie.

1.2 Polariteit is een statisch gegeven

Gilpin (1981) heeft hier al op gewezen en ook het boven vermelde citaat van Waltz wijst hier op. Eigenlijk stelt de polariteitsanalyse dat de echt belangrijke verschillen enkel deze zijn waarin er overgegaan wordt van de ene polariteitsconfiguratie naar de andere. Dit maakt dat de internationale verhoudingen tussen 1815 (en zelfs daarvoor) en 1945 volgens Waltz door dezelfde principes worden beheerst. Na Wereldoorlog II veranderde de

dynamiek omdat men overging van multipolariteit naar bipolariteit. In 1991 was er opnieuw een verandering die dan leidde tot unipolariteit, al zou die volgens Waltz (1993, 2000, 2003) onvermijdelijk overgaan in multipolariteit. Het probleem is echter dat er op deze manier weinig of geen aandacht is voor de machtsverschuivingen binnen een bepaalde periode en hun gevolgen. Nochtans zijn die belangrijk als men een grondig inzicht in de evoluties in een bepaalde periode wil hebben. Dit is vooral het geval voor multipolaire periodes. De grote machtsverschuivingen in Europa als gevolg van de Duitse en Italiaanse eenwording, en later op wereldvlak door de opkomst van Japan en de Verenigde Staten, zijn doorgaans voor polariteitsdenkers niet van belang omdat het systeem fundamenteel multipolair blijft. Hetzelfde kan gezegd worden van bipolariteit of unipolariteit. Zolang twee of één grootmacht dominant blijven, is de machtsopbouw van de rest niet van belang. Dat is wat Waltz in 1964 en 1979 zegt, en wat de unipolaristen in de jaren 1990 en 2000 eigenlijk ook zeggen. Dit maakt dat men weinig of geen aandacht heeft voor de gevolgen van de opkomst van nieuwe machten.

1.3 Polariteit is een recent begrip

Men moet ook beseffen dat er tot voor de Tweede Wereldoorlog niet in termen van polariteit werd gedacht. Dit maakt dat alle analyses van de 19de eeuw in termen van polariteit in feite een projectie zijn van onze eigen mentale kaders op het verleden. Er werd wel gedacht in termen van machtsevenwicht maar dat werd breder gedefinieerd dan louter de materiële machtsverhoudingen. Er bestonden machtsverschillen tussen de grootmachten, dat wist men, maar dat hield niet in dat men elkaar niet als gelijke erkende. Als men het in de klassieke opvatting heeft over de 19de-eeuwse multipolariteit met vijf tot zes grootmachten, dan moet men weten dat hier twee elementen achter schuilgaan die niet uitsluitend terug te voeren zijn op een geïntegreerde materiële capaciteit namelijk:

- De erkenning als grootmacht via het lidmaatschap van het Concert.
- Een erkenning die uiteindelijk niet uitsluitend gebaseerd was op machts capaciteit (al waren het allemaal omvangrijke en militair belangrijke staten) maar waarvoor ook de prestaties in oorlog belangrijk waren.

Machtsevenwicht was bovendien een normatief gegeven. Men ging er vanuit dat het om allerlei redenen goed was dat, althans in Europa, niet één staat een te groot overwicht over de rest had. In die zin was dit een verwerping van imperiale dominantie in Europa. De term machtsevenwicht duidde dan de overtuiging aan dat een zekere verscheidenheid noodzakelijk was om het pluralisme ook in culturele zin, zeker in het Europese systeem, te handhaven. Deze wijze van denken gaat trouwens al verder terug dan de 19de eeuw. In die zin kan men eigenlijk wel stellen dat het afwijzen van unipolariteit een blijvende waarde is in de Europese internationale samenleving.

Maar dit neemt niet weg dat men er in de 19de eeuw nooit over nagedacht heeft, of het nu werkelijk verschil maakte of er twee, drie of vier grote machten waren. Omdat men al minstens sinds het begin van de 18de eeuw op Europees vlak met meerdere grootmachten te maken had, werden die aantallen niet geproblematiseerd.

2 Polariteit, grootmachten en systeemafbakening

Elke polariteitsanalyse en elke grootmachtdefinitie dienen gekoppeld te worden aan een duidelijke systeemafbakening. Hier is in de literatuur verbazend weinig aandacht voor.

Voor de 19de eeuw vertrekt men doorgaans van het Europese systeem, en gaandeweg breidde zich dit uit tot het wereldwijde niveau. Dit had niet echt gevolgen voor de identificatie van de grootmachten, met uitzondering van het toetreden van de Verenigde Staten en Japan tot de grootmachtclub. Er wordt echter al te vaak vergeten dat de systeemintegratie op wereldwijd niveau op een specifieke manier gebeurde, namelijk via de Europese kolonisatie, of via de uitbouw van onafhankelijke staten door Europese kolonisten (de Verenigde Staten). Dit maakt dat men één analyse maakt van de grootmachten en het onderscheid tussen de Europese grootmachten en de wereldwijde spelers uit het oog verloor.

Dit gebrek aan aandacht voor het systeemniveau wordt versterkt door het feit dat tijdens de Koude Oorlog de veiligheidsproblematiek als één groot mondiaal conflict werd gepercipieerd, waardoor het onderscheid tussen het regionale en het wereldwijde niveau wegviel.

Het is echter niet zo dat in de 19de eeuw elke grootmacht op Europees niveau ook een grootmacht op wereldwijd niveau was, of dat de machtsverhoudingen op het ene niveau louter een afspiegeling van het andere waren. De polariteitsliteratuur gaat doorgaans, zowel wat betreft de 19de eeuw als de huidige verhoudingen, voorbij aan dit gegeven, waartoe men nochtans reeds bij Weber de aanzetten vindt. Recent maakt enkel Buzan (2004a) het onderscheid tussen het subregionale, regionale en het mondiale niveau, omdat hij samen met Waever (2003) aangetoond heeft dat de veiligheidsproblematiek zich vandaag vooral binnen regionale veiligheidscomplexen situeert. Dit is een cruciaal gegeven, dat verder uitgewerkt kan worden. Het zou bijvoorbeeld ook interessant zijn de concepten veiligheidscomplexen, supercomplexen en wereldwijde complexen toe te passen op het 19de-eeuwse Europese en wereldwijde systeem. Te meer daar de 19de eeuw ons leert dat het niet per definitie zo is dat machtsverhoudingen op het wereldwijde niveau dezelfde zijn als op een regionaal niveau. Het Britse voorbeeld toont aan dat wereldwijde dominantie niet per definitie leidt tot regionale dominantie.

Eén van de belangrijkste problemen die zich stellen bij een vergelijking tussen de huidige verhoudingen en deze in de 19de eeuw, is niet zozeer de moeilijke verhouding tussen regionale en wereldwijde niveau op zich. Wel is het de vorm die de wereldwijde dominantie in de 19de eeuw aannam: namelijk het complexe gegeven van het kolonialisme. Dit maakte dat Europa tot het centrale subsysteem van het wereldwijde systeem uitgroeide en dat de relaties tussen de Europese grootmachten een wereldwijde impact hadden. Het is, gezien de verdwijning van het kolonialisme, niet evident dat een andere regio de rol van Europa zo maar kan overnemen. Dat geldt meer bepaald voor Azië, de regio die ongetwijfeld in de 21ste eeuw het meest aan belang zal winnen. Maar ook buiten de Aziatische kernregio zullen hoog ontwikkelde en grote staten of statengroepen blijven bestaan (de VS, Rusland en de Europese Unie) waardoor we eerder evolueren in de richting van een intercontinentaal systeem van grootmachten.

3 Grootmachten: een begrip dat niet wordt geëxpliciteerd

We hebben als uitgangspunt de stelling genomen, dat grootmachten in de polariteitsliteratuur als een vaststaand gegeven worden beschouwd, dat geen verdere uitleg behoeft. We wilden hierbij nagaan of het concept grootmacht inderdaad een constante is in de laatste tweehonderd jaar, dan wel of het van inhoud is veranderd.

Dit is van belang, omdat één van de grote problemen bij elke polariteitsanalyse die men toepast op de huidige verhoudingen de identificatie van de grootmachten is. Vooral als men ook tendensen naar de toekomst wil aangeven. Men moet altijd met een aantal mogelijke kandidaten rekening houden en men mag zich bovendien niet verlaten op een traditionele opvatting van de natiestaat, omdat er spelers opkomen die niet aan dit criterium beantwoorden.

Dit is een groot verschil met een groot stuk van de 19de eeuw, waarin de Europese grootmachten een vaststaand gegeven waren dat historisch was gegroeid. Alle grootmachten (Italië uitgezonderd) waren dat al in de 18de eeuw. In de Koude Oorlog werd de term 'supermacht' geïntroduceerd omdat het alles bij elkaar genomen duidelijk was dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie een aparte categorie vormden.

Kunnen we hetzelfde grootmachtconcept hanteren, voor de drie periodes? Wie de polariteitsliteratuur doorneemt, kan op basis van een vergelijking tussen de grootmachten in de 19de eeuw, de Koude Oorlog en vandaag tot een aantal vaststellingen komen. Deze zijn onder te verdelen in drie soorten elementen: lacunes, elementen van continuïteit en verschillen.

3.1 Lacunes in de polariteitsanalyse: grootmachten als statusgroep en identitair gegeven

Een element dat de polariteitsanalyse over het hoofd ziet is dat grootmachten ook een sociaal gegeven zijn, een statusgroep. Weliswaar ent die status zich op de materiële macht van staten, maar hij valt er niet mee samen. Dit is een belangrijke kanttekening bij elke polariteitsanalyse die louter denkt in termen van een internationaal systeem en niet in termen van een internationale samenleving. Men vergeet hierbij dat grootmachten, de essentiële eenheden van elke polariteitsanalyse, minstens sinds het Congres van Wenen 5(1815) ook een sociaal gegeven zijn. Het zijn de staten die als dusdanig worden erkend.

Als men de 19de eeuw omschrijft als een multipolair systeem met vijf (of zes) grootmachten, dan refereert men in feite naar de grootmachten die als dusdanig formeel werden erkend via het lidmaatschap van het Concert. Het ging hier meer over rechten en plichten en behandeling als gelijken dan over een feitelijke gelijkheid in termen van materiële macht. Er bestonden aanzienlijke machtsverschillen tussen deze grootmachten, zeker als men naar specifieke machtsdomeinen gaat kijken.

In het 19de-eeuwse Europese systeem vielen formele en informele erkenning als grootmacht grotendeels samen. In de Koude Oorlog kwam men daarentegen in de situatie terecht waarin de formele erkenning als grootmacht via het lidmaatschap van de Veiligheidsraad niet langer samenviel met wie men als de werkelijke machtige spelers beschouwde. Dit uitte zich in de introductie van de term supermacht.

Dit verschil in situatie leidt ertoe dat men vaak multipolariteit volgens een numerieke benadering definieert als een systeem met meerdere grootmachten met gelijke macht (waarbij men status vervangt door macht) terwijl men anderzijds een hiërarchische definitie hanteert voor de Koude Oorlog (twee supermachten versus de formeel erkende grootmachten). De visie op wat een grootmacht in de 19de eeuw betekende is bovendien over het algemeen vaag, louter op macht gebaseerd en heeft geen oog voor de complexe historische realiteit die er achter lag.

Als men na de Koude Oorlog van unipolariteit spreekt, heeft men geen oog voor het feit dat een aantal spelers zich nog steeds als grootmacht zien en zo behandeld wensen te worden. Dat gold zelfs voor Rusland in de eerste jaren na de implosie van de Sovjet-Unie. Ook al was men zich zeker bewust van de eigen zwakte en was de pro-Westerse lijn aanvankelijk dominant in het buitenlands beleid, niemand binnen de Russische elite heeft ooit in twijfel getrokken dat Rusland een grootmacht was of minstens moest zijn. Vandaag geldt dit ook voor opkomende mogendheden als India en Brazilië. Op de één of andere manier menen zij aanspraak te maken op de grootmachtstatus. Wie louter in termen van materiële capaciteit rekent, ziet dit element over het hoofd. Natuurlijk worden zulke aanspraken relevanter naarmate de betrokken staten inderdaad ook materieel machtiger worden, maar men moet oppassen zich al te zeer op materiële gelijkheid te focussen. Grootmacht was en is bovendien een identiteitsgegeven, zij het niet uitsluitend. Identiteiten kunnen wijzigen maar kunnen zich ook voor lange tijd vastzetten, zoals dat bij Rusland het geval is. Identiteiten zijn niet exclusief. Landen als Brazilië en India zien zichzelf zeker ook als landen van de 'Global South' en niet enkel als potentiële grootmachten.

In ieder geval zijn er naast de Verenigde Staten, ondanks de duidelijke machtsverschillen, staten die zichzelf als grootmacht zien. Zij zijn het aan hun status verplicht een bepaald gedrag te vertonen en verwachten zelf zo behandeld te worden. Dat was ook de realiteit die in de 19de eeuw achter de term machtsevenwicht zat, ondanks de reële machtsverschillen tussen deze grootmachten. Net als het vandaag de realiteit is achter het multipolaire discours van een aantal staten. Deze zelfperceptie bepaalt ook hun houding in internationale kwesties. Zeker voor Rusland kan men zijn houding in kwesties zoals Kosovo of de Irakcrisis niet verklaren zonder dat men rekening houdt met deze grootmachtidentiteit. De erkenning van een status als gelijke met de Verenigde Staten en de Amerikaanse onwil om hieraan tegemoet te komen verklaren veel van het Russische gedrag in deze periode, én van de verzuring tussen Rusland en het Westen in de latere jaren.

Wat dan weer de positie van de Europese Unie zo moeilijk maakt, is dat haar identiteit als grootmacht onduidelijk is, juist doordat de zelfperceptie als grootmacht niet door iedereen in de Unie wordt gedeeld. Dit uit zich ook in onzekerheid omtrent het gebruik van het multipolair discours door de Europese Unie. Onder deze omstandigheden is het niet verwonderlijk dat ook de perceptie van de Europese Unie door derden, ondanks haar duidelijke materiële macht op economisch vlak en haar grote potentiële militaire capaciteit, te wensen over laat.

Dit brengt ons op de Amerikaanse visie op de eigen status en die van andere staten. Het unipolaire discours sluit nauw aan bij een typisch Amerikaans zelfbeeld in termen van 'exceptionalisme' en 'manifest destiny'. In die zin is de unipolaire thesis even ideologisch als het hegemonische denken dat ook als legitimatie van de eigen unieke positie kan worden gezien. De unipolaire stelling impliceerde ook dat de Verenigde Staten de andere

grote staten niet echt als gelijken in rechten beschouwen. Men trekt uit de grotere materiële en vooral militaire macht de conclusie dat men een leiderspositie heeft en dat de andere niet anders kunnen dan te volgen. Wat men hierbij over het hoofd ziet is dat hegemonie en dominantie in de internationale samenleving niet worden aanvaard, vandaag net zo min als in de 19de eeuw.

Tot slot kan men ook het Chinese buitenlands beleid niet doorgronden, als men geen inzicht heeft in de verschillende identiteiten die er een invloed op uitoefenen: ontwikkelingsland, grootmacht in wording, feitelijke grootmacht, ambivalentie ten aanzien van het grootmachtbeheer en de verantwoordelijkheid die met de grootmachtstatus gepaard gaat.

3.2 Continuïteit: Militaire macht en veiligheid

Ook al zijn grootmachten een statusgroep, het is wel een statusgroep gebaseerd op macht. Eén element van continuïteit tussen de 19de-eeuwse traditie en de huidige polariteitsanalyses is ongetwijfeld de nadruk op militaire macht. De veiligheidsproblematiek en militaire macht spelen zowel bij Ranke en Weber als bij Bull en Buzan een centrale rol in hun definitie van grootmacht. Ze is impliciet ook de belangrijkste focus van de polariteitsliteratuur, van Waltz tot Wohlforth. Uiteindelijk is het grote Amerikaanse militaire overwicht het kernargument van de unipolaire stelling. Maar tegelijkertijd was die grote nadruk op veiligheid ook een typisch kenmerk van het denken in de Koude Oorlog, waar ook andere dan militaire domeinen van het maatschappelijke leven (van wetenschappelijke samenwerking tot de handel in landbouwproducten of de banden tussen familieleden) werden gesecuriseerd. Dat was niet in die mate het geval in de 19de eeuw en is dat evenmin vandaag.

Dit neemt niet weg dat we in de praktijk zien dat militaire macht nog steeds een cruciaal gegeven is bij de grote spelers. Dat geldt niet in het minst voor de Verenigde Staten die hun militair overwicht in stand blijven houden en zelfs verder uitbouwen.

Deze nadruk op militaire macht vindt men in de ook terug in het Franse concept van 'Europe puissance', waar het nauw verbonden is met het multipolaire discours. Het valt evenmin te ontkennen dat Rusland zichzelf als een belangrijke militaire macht blijft zien. Zonder dat daarom de nadruk op militaire macht zo groot is als tijdens de Koude Oorlog zien we dat ook alle opkomende mogendheden aan militaire opbouw doen.

3.2.1 Militaire capaciteit, interactie, oorlog en kernwapens

Zo we dus een bepaalde continuïteit zien tussen de hedendaagse polariteitsliteratuur en het denken in termen van militaire macht en veiligheidsproblematiek in de 19de eeuw, dan zien we tegelijkertijd ook een aantal verschuivingen op dit vlak.

In de 19de eeuw werd de grootmachtstatus gekoppeld aan de prestaties in oorlog. Dat was ook de cruciale graadmeter voor het bepalen van de macht en het prestige van de grootmachten onderling. Het was de belangrijke rol die Groot-Brittannië en Rusland hadden gespeeld in de uiteindelijke overwinning op Napoleon die hen tot aan de Krimoorlog de dominante machten maakten. Die oorlog betekende niet alleen een relatief machtsverlies voor Rusland, maar ook een belangrijke prestigewinst voor Frankrijk dat hier beter ge-

presteerd had dan Groot-Brittannië. Na 1870 zou Frankrijk die machtspositie en relatief dominante positie verliezen door zijn verlies in de oorlog met Pruisen. Hier vond zeker ook een verschuiving in materiële termen plaats. Frankrijk verloor bevolking, grondgebied en economische capaciteit ten voordele van het herenigde Duitsland. Maar de nederlaag van 1870 vormde de cruciale verklaring voor zijn verminderde rol in het diplomatieke verkeer in de daaropvolgende twintig jaar.

Bij de oprichting van de Veiligheidsraad vinden we zeker nog elementen terug waarbij grootmachtstatus gekoppeld wordt aan de positie in oorlog maar deze zijn later verdwenen. Wat we tijdens de Koude Oorlog hebben gezien is een verschuiving naar de nadruk op macht in termen van militaire capaciteit. Achtergrond is het verdwijnen van rechtstreekse militaire confrontaties tussen grootmachten na 1945. Waaraan dit te wijten is, is niet honderd percent duidelijk. Enerzijds is er sprake van een langetermijnevolutie waarin geweld tussen staten meer en meer verdwijnt. Men kan zeker stellen dat in het 19de-eeuwse Europese systeem oorlog een typische grootmachtactiviteit was geworden. Gewapende conflicten tussen kleine staten kwamen niet meer voor. Oorlog had plaats tussen grootmachten onderling, of tussen grootmachten en kleinere staten.

Na 1945 zien we enkel nog interventies van grootmachten in kleinere staten, geen rechtstreekse confrontaties tussen grootmachten. Of dit te maken heeft met een zich steeds uitbreidende norm waardoor oorlogsvoering tussen staten onaanvaardbaar wordt, is moeilijk uit te maken. Het verdwijnen van rechtstreekse confrontaties tussen grootmachten valt immers samen met de introductie van kernwapens. Dit maakt oorlog tussen grootmachten sowieso tot een te vermijden iets. Hij werd vervangen door afschrikking.

Macht werd vervolgens gemeten in termen van nucleaire capaciteit, zonder directe militaire confrontatie. Kernwapens groeiden hierbij uit tot een statussymbool, zoals de zee-macht dat in de laatste decennia voor 1914 was. Na de Koude Oorlog lijkt die statusgebonden rol van kernwapens onzeker. Er is gewoon minder aandacht voor de nucleaire verhoudingen. Ofschoon het verwerven van kernwapens door India zeker te maken heeft met zijn grootmachtambities, zag Brazilië er juist van af. In de literatuur wordt nu meer de nadruk gelegd op wereldwijde projectiecapaciteit en militaire spitstechnologie dan op kernwapens, vooral dan door de Amerikaanse auteurs.

Hier doet zich dan ook in de huidige polariteitsliteratuur, in het bijzonder bij de unipolaristen, het merkwaardige fenomeen voor dat men weinig of geen aandacht meer heeft voor de gevolgen van de nucleaire afschrikking voor de hedendaagse internationale verhoudingen, en meer bepaald voor de relaties tussen de Verenigde Staten en andere staten die zichzelf als grootmacht zien en over die wapens beschikken. Fundamenteel is immers op dit vlak de situatie van de Koude Oorlog niet gewijzigd. Nucleaire afschrikking is nog steeds een relevant gegeven. Rechtstreekse confrontaties tussen grootmachten zijn even gevaarlijk als zij dat in de Koude Oorlog waren. Het is werkelijk niet duidelijk waarom dit gegeven, bijvoorbeeld in de relatie tot Rusland, niet langer relevant zou zijn. Daarentegen lijkt men nu uitsluitend de nadruk te leggen op wereldwijde interventiecapaciteit. Met andere woorden, op de mogelijkheid oorlog te voeren tegen of in kleinere staten.

3.3 Continuïteit en verschil: groeiend belang van de economische macht

Het voorgaande mag bovendien niet doen vergeten dat er vandaag een groter belang wordt gehecht aan economische ontwikkeling en bijgevolg ook aan economische macht op zich. Dit is zeker een verschil met het begin van de 19de eeuw. Ranke maakte nauwelijks woorden vuil aan economische elementen. Weber benadrukte tachtig jaar later wel de noodzaak van een economische basis voor militaire macht, al zag hij in dat de verhouding tussen beide complexer was dan dat. Hij ziet de strijd tussen grootmachten zowel op militair als economisch vlak. Tussen beide auteurs zit dan ook een belangrijke evolutie.

Het gaat er hierbij niet zozeer om dat men het belang van economische factoren voor militaire macht niet zag. Dat zag men wel degelijk. Sinds de 18de eeuw werden de machtsverhoudingen (machtsevenwicht *sensu stricto*) niet alleen gemeten in termen van omvang van leger en vloot, maar ook in termen van bevolking en territorium (de basiselementen van een landbouweconomie) en staatsfinanciën. In de loop van de 19de eeuw kwam daar industriële ontwikkeling bij. Economische ontwikkeling vormde de basis voor militaire macht. Wel zou het tot het einde van de eeuw, met de doorbraak van de socialistische bewegingen, duren voor men economische ontwikkeling en welvaart voor brede lagen van de bevolking als een doel op zichzelf zag.

Er valt in ieder geval niet aan te twijfelen dat economische macht op zichzelf vandaag meer centraal staat in de internationale verhoudingen dan honderdvijftig jaar geleden het geval was. Toch moeten we vaststellen dat de realistische traditie, en hier kunnen we breder gaan dan enkel het neorealisme, uiteindelijk nog altijd economische macht louter beschouwt als een basis voor militaire macht en weinig oog heeft voor de autonomie van het economisch domein. Dit is een gegeven dat we uiteindelijk ook in de 19de eeuw terugvinden.

Opmerkelijk genoeg zijn het juist Brooks en Wohlforth (2008) die hier wel aandacht aan besteden, waarbij ze enkel tot de vaststelling komen dat de Verenigde Staten weinig gevoelig zijn voor economische druk van buitenaf en dat daarom de mondialisering eerder in haar voordeel dan in haar nadeel speelt. Wohlforth (1999) argumenteert bovendien dat eerder dan door de omvang van de economie, economische macht vandaag wordt bepaald door een technologisch overwicht. Het minste dat hier tegen opgeworpen kan worden is dat men hier niet nagaat in welke mate China nog werkelijk onderhevig is aan economische druk. Trouwens op dit vlak wordt evenmin een echte vergelijking met het 19de-eeuwse Groot-Brittannië gemaakt. Als we dit wel doen, blijkt niet alleen dat spits technologie een gegeven is dat zich na verloop van tijd over andere landen verspreid. We hebben ook kunnen vaststellen dat staten die niet echt aan de technologische spits staan, toch voldoende economische capaciteit kunnen hebben om op veiligheidsvlak een belangrijke concurrent te zijn.

We moeten bovendien vaststellen dat zeker op economisch vlak de grote spelers vandaag niet per definitie dezelfde zijn als op militair vlak, en zelfs niet per definitie hetzelfde type actoren. De Europese Unie is hier het belangrijkste voorbeeld van. Dit maakt dat het typische blokconcept van macht, waarbij men er vanuit gaat dat een grootmacht zowel op militair als op economisch vlak dominant moet zijn, niet per definitie relevant is.

Het betekent in ieder geval dat in de huidige context de grote economische spelers niet per definitie dezelfde zijn als de militaire. Minstens kunnen de machtsverhoudingen op het economische domein anders liggen dan op het militaire. Bedenk hierbij dat de Verenigde Staten in de 19de eeuw lange tijd een economische macht waren maar geen militaire.

Bovendien zijn de internationale economische verhoudingen in veel grotere mate geïnstitutionaliseerd dan de militaire, wat alvast een groot verschil is met de 19de eeuw. Dit maakt dat ook andere vaardigheden noodzakelijk zijn dan enkel militaire.

4 Het machtsconcept van het polariteitsdenken: machtsdomeinen

Aansluitend bij wat hierboven is gezegd moeten we concluderen dat het polariteitsdenken, ondanks het feit dat men het doorgaans met een blokconcept associeert, de nadruk blijft liggen op militaire macht.

Als we uitsluitend in termen van materiële capaciteit denken dan kunnen we inderdaad stellen dat het onderscheid multipolariteit in de 19de eeuw (althans op Europees niveau), bipolariteit tijdens de Koude Oorlog (althans op wereldwijd niveau) en unipolariteit (eveneens op wereldwijd niveau) nog het meest accuraat is als men zich op het militaire domein concentreert. Maar dat is niet meer het geval op het economische en het algemeen diplomatieke vlak.

De Koude Oorlog was economisch nooit echt bipolair in de zin van twee grootmachten met gelijke economische macht, in termen van omvang van de economie (bnp of bbp). Er was altijd een Amerikaans overwicht op de Sovjet-Unie. Dat overwicht bestond ook op civiel-technologisch vlak. Het neemt niet weg dat de Sovjet-Unie wel in staat bleek de militaire competitie met de VS aan te gaan, ook op technologisch vlak.

Ook de 19de eeuw kende in economisch opzicht belangrijke verschillen tussen de grootmachten, zeker op het technologisch niveau. Wat de industrialisatie betreft kan men zelfs voor een groot deel van de 19de eeuw spreken van een Britse unipolariteit op Europees én op wereldvlak. Groot-Brittannië stond aan de spits van de technologische ontwikkeling zoals de Verenigde Staten dat vandaag zijn. In die zin is het Amerikaanse technologische overwicht niet uniek en er is geen enkele reden om aan te nemen dat dit na verloop van tijd niet zal verdwijnen via mechanismes als verschillende groeivoet, maar ook door integratie van andere grote spelers. Zulke processen gaan soms sneller dan men zou denken.

Bovendien dient het technologisch overwicht gerelativeerd te worden. Ook dit leren ons de 19de eeuw en de Koude Oorlog. Spits technologie is niet het enige element, de omvang van een economie is ook belangrijk. Een omvangrijke economie met een redelijke mate van ontwikkeling is sowieso een belangrijke concurrent voor een technologisch misschien meer gevorderde maar relatief kleinere economie. Tegen de achtergrond van de schaalvergroting die zich de laatste tweehonderd jaar in het interstatelijke systeem heeft voltrokken is dit een cruciaal gegeven. De Amerikaanse machtspositie in de 20ste eeuw was niet alleen gebaseerd op hun technologisch niveau, maar ook op hun territoriale en vooral demografische omvang. In de 19de eeuw werd er vooral in termen van koloniale expansie gedacht als antwoord op deze schaalvergroting. Die mogelijkheid is nu uitgesloten. Maar

de Verenigde Staten krijgen wel te maken met een zich integrerend Europa én met een aantal grote derdewereldlanden in volle economische expansie, die zich bovendien vaak op hun beurt samen sluiten in grotere economische blokken. In die zin evolueren de economische verhoudingen duidelijk in multipolaire richting.

Dit gegeven is des te meer belangrijk omdat in vergelijking met de 19de eeuw de economische ontwikkeling een belangrijkere rol speelt in het beleid, dat bovendien sterk afhankelijk is van internationale economische ontwikkelingen en in veel hogere mate dan het militaire domein omkaderd wordt door allerlei internationale organisaties. Grootmachten zien zichzelf nog steeds als belangrijke militaire machten maar wat Carrère d'Encausse (2010) 'la puissance pauvre' noemt, is vandaag geen optie meer, daarvoor is economische ontwikkeling te belangrijk.

Nochtans gaan polariteitsdenkers uiteindelijk uit van de militaire verhoudingen zoals dat in de 19de eeuw het geval was. Economie is voor hen louter een 'latente macht', zoals Mearsheimer stelt. Dit betekent een belangrijke beperking van de verklarende waarde van elke polariteitsanalyse.

5 Algemene en wetenschappelijk gebruik van de term polariteit

Dit alles brengt ons bij het onderscheid dat dient gemaakt te worden tussen polariteit als centraal principe in de neorealistische traditie van de Internationale Betrekkingen en het gebruik ervan door commentatoren en politici in de dagelijkse praktijk.

Van bij het ontstaan van het begrip polariteit na Wereldoorlog II liep het gebruik ervan in academische publicaties en in het bredere publieke debat naast en door elkaar. Na verloop van tijd zou zich echter een meer specifieke wetenschappelijke terminologie ontwikkelen, waarbij bipolariteit verengd werd tot wat wij machtsbipolariteit hebben genoemd. Dat neemt niet weg dat bipolariteit en zijn derivaat multipolariteit ook in het gewone taalgebruik behouden bleef. Het begrip had doorgaans een complexe betekenis waarbij machts- en clusterpolariteit en de kernwapenwedloop, met elkaar werden gekoppeld, en nauw verbonden was met het begrip 'Koude Oorlog'. Multipolariteit was dan de situatie die hieraan voorafging en die deze kenmerken niet vertoonde.

Deze verschillende elkaar overlappende betekenislagen verklaren ook waarom de ene auteur de situatie na 1990/1991 als unipolair beschreef, en de andere dezelfde periode als multipolair. Wat deze twee visies gemeenschappelijk hadden was de vaststelling dat de periode van bipolariteit voorbij was. Impliciet leek er ook een consensus te bestaan dat de Verenigde Staten zeker in de tweede helft van de jaren 1990 inderdaad de dominante macht bij uitstek waren, vooral op militair vlak. Waarover men van mening verschilde, was welk gewicht men moest toekennen aan een aantal evoluties zoals de langzame maar zekere economische opkomst van China, of de groeiende rol van nieuw soortige entiteiten als de Europese Unie.

Er was vooral ook onenigheid over de diplomatieke conclusies die men uit het einde van de Koude Oorlog moest trekken. Verdedigers van de unipolaire stelling vindt men vooral bij Amerikaanse opiniemakers die van mening zijn dat de Verenigde Staten hun machts-

positie moeten gebruiken om een unilateralistisch beleid te voeren. In die zin is hun discours normatief. De multipolaire stelling wordt vooral verdedigd door opkomende en oude grootmachten. Daar maakt het, in tegenstelling tot de Verenigde Staten, ook deel uit van het officieel discours en beleid. Het multipolair discours is nauw verbonden met de grootmachtstatus of grootmachtambities van de betrokken landen en is in zekere mate ook programmatorisch en normatief. Doorgaans wordt hierbij het unilateralisme verworpen. Gemeenschappelijk grootmachtbeheer wordt als belangrijk element naar voor geschoven en men stelt dat een evenwichtige verdeling van de macht, onder meer in internationale instellingen, een noodzaak is voor de internationale stabiliteit.

In die zin sluit zeker het multipolaire discours aan bij het 19de-eeuwse Europese denken in termen van machsevenwicht. Dat was ook breder dan een louter materieel concept en hield elementen in van rechten, plichten, garanties voor het cultureel en politiek pluralisme en respect voor elkaars status als grootmacht.

Het Amerikaanse discours heeft daarentegen een duidelijke hegemonische inslag. Hierbij aansluitend zit achter de Frans-Amerikaanse tegenstelling rond multipolariteit, zoals zij tot uiting kwam tijdens de Irakcrisis van 2003, zit daarom zeker ook een verschil in visie over de consequenties van het verdwijnen van de clusterbipolaire tegenstelling en de Koude Oorlog. Voor de Amerikanen bleef het Amerikaanse leiderschap van de Westerse alliantie voorop staan. Voor de Fransen betekende het verdwijnen van die tegenstelling dat het meer dan ooit de vrijheid had om zijn coalities te kiezen in functie van zijn eigen belangen en evaluaties van een bepaalde situatie.

Wat we hier krijgen is een gebruik van de polariteitsterminologie dat veelzijdiger en complexer is, dan dat van een strikt wetenschappelijk discours. Men dient echter te beseffen dat er tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke discours geen absolute scheiding is. Het is bijvoorbeeld niet toevallig dat zowel het wetenschappelijke als het niet-wetenschappelijke unipolaire discours hoofdzakelijk in de Verenigde Staten te vinden is.

6 Polariteitsdefinities in de wetenschappelijke analyse

Dit brengt ons bij de problematiek van definities van polariteit in de wetenschappelijke literatuur. Hierbij dienen we eerst een onderscheid te maken tussen clusterpolaire analyses en machtpolaire analyses. Hierna maken we de vergelijking tussen de drie periodes vanuit deze twee invalshoeken.

6.1 Machtpolariteit

Laten we verschillende omschrijvingen van machtpolariteit (numeriek versus hiërarchisch, en onze eigen omschrijving met een evenwichtige spreiding van macht), toetsen aan de verschillende periodes. We herhalen hier dat elke analyse in termen van machtpolariteit een aantal vaak impliciete beslissingen inhoudt die het resultaat kunnen beïnvloeden:

1. Systeemaafbakening in geografische termen
2. Wie zijn de grootmachten?
3. Berekent men de verhoudingen in het totale internationale systeem dan wel enkel tussen de grootmachten onderling?
4. Hanteert men een hiërarchisch of numeriek concept van polariteit?
5. Wat zijn de criteria voor het meten van materiële capaciteit en naar welke machtsdomeinen kijken we?

6.1.1 De 19de eeuw: wereldwijde verhoudingen

Onze analyse van de 19de eeuw heeft aangetoond, dat het niet evident is deze lange periode zomaar als multipolair te bestempelen. Er dient eerst en vooral een onderscheid gemaakt te worden tussen het Europese en het wereldwijde niveau.

Als we op wereldwijd niveau louter een numerieke definitie van polariteit zouden hanteleren, dan kan men stellen dat er sprake was van een multipolaire wereld, aangezien meerdere (hoofdzakelijk Europese) grootmachten wereldwijd, of minstens op meerdere continenten actief waren. Zulk een simpele benadering doet echter afbreuk aan de enorme Britse dominantie.

Vanuit onze eigen definitie (het aantal grootmachten met een gelijke spreiding van macht) hebben we daarom gesproken van een quasiunipolariteit omdat Groot-Brittannië een veel grotere en veelzijdiger wereldwijde macht was dan andere mogendheden.

Vanuit een hiërarchische definitie kan men wellicht simpelweg tot de conclusie komen dat de wereld unipolair was, al is het niet echt duidelijk waar men dan de drempel moet leggen. In ieder geval was Groot-Brittannië op wereldwijd vlak een categorie apart in vergelijking met andere wereldwijde grootmachten als Rusland, Frankrijk en later Duitsland of de Verenigde Staten.

Onze eigen definitie van polariteit (evenwichtige spreiding tussen meerdere machten) en de hiërarchische leveren dan ook een resultaat op dat sterk overeenkomt met de hegemonische en cyclische theorieën die wat de 19de eeuw betreft uitgaan van Britse dominantie. Echter, in tegenstelling tot de meeste van deze theorieën is de machtsbasis in onze opvatting niet louter maritiem of commercieel en industrieel. We hebben de complexiteit van het Britse wereldwijde systeem aangetoond en benadrukt dat Groot-Brittannië niet alleen een zeemogendheid was maar ook een grote koloniale macht en daarom ook een landmogendheid. Als we niet alleen naar de industriële en maritieme macht kijken maar ook naar de uitgestrekte koloniale gebieden, het handelsimperium en de Britse financiële macht, dan hoeven we er niet aan te twifelen dat de Britse macht in de 19de eeuw minstens zo groot was als de Amerikaanse vandaag, zo niet groter. Er is echt wel een verschil tussen het huren van een militaire basis en het in bezit hebben van die basis; tussen het hebben van kolonies en het via externe druk opleggen van gunstige handelsvoorwaarden aan kleine landen.

Bovendien hebben we aangetoond dat die wereldwijde dominantie, geenszins leidde tot een onverkort Brits leiderschap over de andere Europese grootmachten op politiek vlak.

Parlementaire democratie werd niet zonder meer aanvaard door de elites van de andere grootmachten, en evenmin konden de Britten deze zomaar opleggen. Bovendien werd politieke democratie vaak meer geïdentificeerd met de Franse en Amerikaanse ervaring dan met de Britse.

Daarentegen ging er zeker een algemene aantrekkingskracht uit van het Britse economische model, zonder dat men daarom onverkort kan zeggen dat Groot-Brittannië de enige promotor van vrijhandel was. Dat gedachtegoed was binnen Europa omzeggens algemeen verspreid in bepaalde periodes van de 19de eeuw.

6.1.2 De 19de eeuw: Europese verhoudingen

Tot op zekere hoogte kan men de 19de-eeuwse Europese verhoudingen wel als multipolair beschouwen. Dat is zeker het geval als men een puur numeriek polariteitsconcept hanteert. Er waren in Europa vijf, later zes grootmachten en dat waren ook grote spelers, al was het verschil van de kleinere met sommige andere staten (Spanje, het Ottomaanse Rijk) vaak niet groot. Zeker het uitsluiten van deze laatste landen van het grootmachtconcert toont dan ook aan dat het beeld van een multipolair systeem met vijf tot zes grootmachten vooral te herleiden is tot het aantal grote spelers dat formeel als grootmacht werd erkend. Eerder dan een multipolariteit gebaseerd op gelijke macht, gaat het in een numerieke benadering dus eerder om gelijke rechten, plichten en status.

Dat is meteen ook het probleem wanneer we onze eigen definitie van multipolariteit toepassen op de 19de-eeuwse verhoudingen. Er waren belangrijke machtsverschillen tussen de grootmachten. Ofschoon die (althans op Europees vlak) nooit zo groot waren als het machtsverschil tussen de twee supermachten en de andere staten tijdens de Koude Oorlog, waren ze ook niet onaanzienlijk. Dat geldt zeker als men naar specifieke machtsdomeinen kijkt.

Wat we hier krijgen is een complex gegeven waarbij de ene grootmacht sterker was op één terrein en een andere op een ander terrein. Hierbij was Groot-Brittannië lange tijd dominant op industrieel en maritiem vlak. Alles bij elkaar genomen een opmerkelijk gegeven voor een periode die als multipolair wordt omschreven. Maar dit werd gecompenseerd door de sterkte van andere staten, bijvoorbeeld door het demografische en territoriale gewicht van Rusland en zijn enorm leger. Na 1870 was Duitsland de belangrijkste landmacht en de belangrijkste Europese industriële concurrent van Groot-Brittannië, die aan het einde van de eeuw ook een omvangrijke vloot uitbouwde. Als we puur naar de militaire verhoudingen in termen van materiële capaciteit kijken, dan moeten we echter wel zeggen dat in de laatste decennia voor 1914 een situatie werd gecreëerd waarbij men zou kunnen spreken van multipolariteit in termen van een aantal spelers met een meer evenwichtige spreiding van de macht.

Maar het is hierbij wel cruciaal dat machtsverhoudingen in de 19de eeuw niet alleen gepercipieerd werd in termen van machts capaciteit, maar zeker ook in termen van geostrategische ligging én van de resultaten in oorlog, die lange tijd als de ultieme graadmeter van macht werden gezien. Dit maakt dat we in navolging van een aantal historici kunnen spreken van een Brits-Russische dominantie in de eerste decennia na 1816 en een Brits-Duitse na 1870. In een hiërarchisch polariteitsconcept zouden we dan ook gewoonweg

kunnen spreken van een bipolariteit, wat impliciet gebeurd door de historicus Schroeder (1992) en expliciet door zijn collega Kraehe (1992). Het wekt verbazing dat die machtsverschillen in de 19de eeuw door zoveel politiekwetenschappelijke analisten over het hoofd wordt gezien.

Wohlforth en Brooks geven wel toe dat er belangrijke machtsverschillen bestonden maar trekken daaruit geen bipolaire of unipolaire conclusies. De zwakte van dit soort hiërarchische benadering is dan ook dat zij nergens duidelijk maakt waar de drempel tussen gewone grootmachten en polaire machten ligt, laat staan dat ze die toetsen aan de 19de-eeuwse realiteit.

6.1.3 De Koude Oorlog

Daarentegen is het niet moeilijk de Koude Oorlog in termen van bipolariteit te beschrijven. Of men nu een hiërarchisch (vijf officieel erkende grootmachten waaronder twee supermachten) of een numeriek concept (met twee grootmachten) gebruikt men kan stellen dat de periode 1945-1991 bipolair was. Dat geldt zeker op militair vlak: of men nu naar land- zee, of luchtmacht, naar kernwapens of conventionele wapens kijkt, het overwicht van de twee supermachten was verpletterend. Dit was het centrale gegeven van de bipolariteit als men louter in termen van materiële machtscapaciteit kijkt.

Het wordt echter al minder duidelijk als men naar economische factoren kijkt: de omvang van de Amerikaanse economie is altijd aanzienlijk groter geweest dan deze van de Sovjet-Unie. Bovendien is er op de achtergrond, de langzame opgang van nieuwe spelers: het herstel van de economieën in Europa en Japan in de decennia na de Tweede Wereldoorlog, de weliswaar langzame en nog weinig zichtbare Europese integratie en de groei (aanvankelijk nog beperkt) van economieën als de Chinese en de Indiase.

6.1.4 De periode na 1991

De periode na 1991 geeft dan weer een complexere realiteit te zien dan deze van de Koude Oorlog. Er dient vooreerst een onderscheid worden gemaakt tussen het economische en militaire domein. Ongetwijfeld kwamen de Verenigde Staten als belangrijkste economische macht uit de Koude Oorlog. In dit opzicht kon men aanvankelijk wel spreken van een economische unipolariteit, mede door de economische implosie van Rusland en de heropleving van de Amerikaanse economie in de tweede helft van de jaren 1990.

Maar zulke benadering doet afbreuk aan twee gegevens. Enerzijds de realiteit van de Europese Unie, die op economisch vlak meer en meer een geïntegreerde speler wordt. Anderzijds is er de opkomst van nieuwe economieën, meer bepaald de Chinese, een proces dat al langer bezig was. Dit maakt dat men anno 2012 gerekend in omvang van de economie niet langer kon spreken van unipolariteit. De wereld evolueert hier duidelijk in multipolaire richting of is al multipolair. Het maakt hierbij zelfs niet eens zoveel uit of men nu een hiërarchisch concept van polariteit hanteert: Het maakt ook niet uit welke berekeningswijze van het bbp men hanteert. Zelfs in het door de unipolaristen geprefereerde bbp in Amerikaanse dollar en in een hiërarchisch concept is er niet langer sprake van unipolariteit. Al naar gelang men de EU al dan niet in rekening brengt zit men in een

situatie van multipolariteit of bipolariteit. Dit is een situatie die doet denken aan het einde van de 19de eeuw.

Komen we bij de polariteitsverhoudingen op militair vlak, het machtsdomein dat voor de polariteitsdenkers uiteindelijk het belangrijkste is. Wij spreken hier volgens onze eigen definitie van quasiunipolariteit omdat de Verenigde Staten de rest van de belangrijke spelers ver achter zich laten als het om militaire uitgaven gaat en, na China, ook het tweede omvangrijkste leger hebben. Zij zijn ook de enige met een omvangrijke wereldwijde projectiecapaciteit en hebben het voordeel van een relatief, zij het niet absoluut, veilige en geïsoleerde geostrategische positie. Deze vaststelling ligt in de lijn van wat de hiërarchische polariteitsdenkers concluderen: de wereld is unipolair. Probleem hierbij is opnieuw dat hedendaagse unipolaristen nergens de drempel bepalen. Modelski zette lang geleden een drempel van vijftig percent van de wereldwijde militaire uitgaven. Hieraan zijn zelfs de Verenigde Staten nooit geraakt. Volgens andere omschrijvingen waarbij elke polaire macht minstens vijftig percent van de macht van de grootste moet hebben komen we wel tot een unipolaire situatie. Wohlforth en Brooks definiëren unipolariteit ultiem in functie van de onmogelijkheid tot 'hard balancing' gedrag, wat uiteindelijk een vaag criterium is en bij toepassing op de 19de eeuw moet leiden tot een Britse unipolariteit. Deze verschillen tonen meteen aan dat er sprake is van een zekere willekeur bij hiërarchische definities.

Daarentegen waren er in de jaren 1990 een aantal auteurs (Mearsheimer, 2001; Layne, 1993; Waltz, 1993), die stelden dat de wereld multipolair was of dat snel zou worden en hierbij een numeriek concept van polariteit hanteerden. Mearsheimer bijvoorbeeld zag zowel de Verenigde Staten als Rusland en China als grootmachten en noemde de wereld multipolair. Men kan zich afvragen of het terecht is Rusland in de jaren 1990 nog en China al als een grootmacht te beschouwen. Er zijn zeker redenen om dit wel te doen:

Het feit dat China in opmars was, een proces dat reeds langer bezig was. Vergeten we niet dat Bull het land in 1997 al als een grootmacht beschouwde. Het feit dat Rusland de erfgenaam was van de Sovjetkernmacht, en dat het hiermee nog steeds over een arsenaal beschikte dat veel groter was dan dat van alle andere kernmachten, de VS uitgezonderd. Ook al is het een publiek geheim dat de Russische kernmacht niet meer dezelfde mate van operationaliteit heeft als voorheen, na 1991 bleef de wereld in feite grotendeels nucleair bipolair en kan men zelfs spreken van een zekere nucleaire multipolarisering omdat er nieuwe kernmachten kwamen. Om de een of andere reden lijkt dit gegeven echter minder mee te tellen dan tijdens de Koude Oorlog. Blijft echter dat zo een definitie die puur in aantal grootmachten denkt, voorbij gaat aan het grote militaire machtsverschil tussen de VS en andere spelers.

Tot slot dient benadrukt te worden dat polariteitsdenkers doorgaans vertrekken van het wereldwijde niveau. Gegeven dat de ene centrale conflictlijn van de Koude Oorlog verdwenen is, kan men zich daarom de vraag stellen naar de relevantie van deze wereldwijde Amerikaanse unipolariteit. Juist in dit verband is ook de ervaring van de 19de eeuw van belang. Het is niet omdat Groot-Brittannië de enige staat was met een uitgebreide wereldwijde projectiecapaciteit, en de wereldzeeën beheerste, dat het ook in elke regio dominant was. Het was dat zeker niet in Europa waar het te maken had met andere grootmachten. Dit gegeven plaats vraagtekens bij bijvoorbeeld de Amerikaanse dominantie in Azië.

6.2 Clusterpolariteit

Analyses in termen van clusterpolariteit komen nauwelijks nog voor in beschouwingen over de hedendaagse internationale verhoudingen. Dit was al in de late Koude Oorlog het geval. Nochtans was de opdeling van de statengemeenschap in twee grote ideologisch, economisch, militair en politiek tegengestelde blokken één van de wezenlijke kenmerken van de periode 1945-1991. Dit is een cruciaal onderscheid met zowel de periode na de Koude Oorlog als de 19de eeuw. Hier komen we op wat één van de meest typische kenmerken van de bipolariteit was. Ook al kan men – in een hiërarchisch machtspolair concept – sommige periodes van de Europese 19de eeuw ook als bipolair of unipolair beschrijven, dit leidde nooit tot een ideologisch geïnspireerde clustervorming in termen van handels- en economische samenwerking zoals we dat tijdens de Koude Oorlog kenden. Allianties, ofschoon op sommige momenten zeker ideologisch geïnspireerd of geïnterpreteerd, waren nooit zo exclusief als tijdens de Koude Oorlog. Tegenstellingen binnen de allianties en samenwerking over de grenzen van allianties heen waren aan de orde van de dag. Ook in het Europese Concert was er nooit sprake van een systematische blokvorming tussen twee onveranderlijke kampen zoals we die in de Veiligheidsraad tijdens de Koude Oorlog kenden.

Men kan zeggen dat we na 1991 grotendeels naar zulk een situatie teruggekeerd zijn en dat verklaart wellicht ook waarom sommigen spontaan spreken van multipolariteit. Alleen op militair en veiligheidsvlak kan men hier van een clusterunipolariteit spreken omdat het Amerikaanse alliantiesysteem grotendeels ongeschonden uit de Koude Oorlog is gekomen. Het kon zich in Centraal- en Oost-Europa zelfs uitbreiden. De laatste jaren hebben we met de ‘Asian pivot’ ook een versterking gezien van de samenwerking tussen de Verenigde Staten en een aantal Aziatische landen.

Echter, ook hier moeten kanttekeningen bij gemaakt worden. Minder dan tijdens de Koude Oorlog stelt het Westerse kamp zich onvoorwaardelijk achter de Verenigde Staten, zoals uit de controverses rond het Amerikaanse Irakbeleid onder Bush junior bleek. Interne cohesie van machtsblokken en allianties zijn zeker ook een element van clustervorming en deze lijkt alles bij elkaar genomen toch beduidend minder te zijn dan tijdens de Koude Oorlog, bijvoorbeeld in Latijns-Amerika maar tot op zekere hoogte ook in Europa.

Bovendien bestaan er weldegelijk vormen van samenwerking en initiatieven die op termijn zouden kunnen uitgroeien tot een tegengewicht voor de Verenigde Staten, ook al zijn deze vandaag niet uitsluitend of zelfs niet hoofdzakelijk bedoeld als ‘balancing’ gedrag.

6.3 Besluit betreffende de polariteitsdefinities

Wanneer we dit overzicht van de verschillende definities van polariteit en hun toepassing op verschillende periodes bekijken, dan kunnen vragen gesteld worden bij de rol die het polariteitsconcept speelt als centraal gegeven in het neorealisme en aanverwante denkstromingen.

Over clusterpolariteit kunnen we kort zijn. Het wordt doorgaans niet gezien als een verklarende factor in de internationale verhoudingen. In de neorealistische traditie ziet men clusterpolariteit eerder als een resultaat van machtspolaire verhoudingen. Clusterbipolariteit was typisch voor de Koude en daar zijn ook nu nog sporen van terug te vinden, in die zin dat het Amerikaanse alliantiesysteem grotendeels intact is gebleven en het Westerse economische model grotendeels de bovenhand heeft gehaald. Maar hiermee is zeker niet gezegd dat de wereld clusterunipolair is. Daarvoor zijn de interacties tussen grootmachten onderling en tussen grootmachten en kleinere staten te complex. Ook voor de 19de eeuw is het moeilijk de verhouding in termen van clusterpolariteit te omschrijven. Een situatie als deze in de Koude Oorlog bestond gewoonweg niet.

Wat kunnen we vervolgens besluiten over de definities van machtspolariteit en haar gevolgen? Ook hier valt één ding op: de omschrijving van de wereld als bipolair tijdens de Koude Oorlog overstijgt elke discussie over definities. Tenminste als we naar het militaire vlak kijken. De wereld was bipolair, gebaseerd op een nucleair evenwicht tussen de twee supermachten. De drie getoetste definities, twee grootmachten (numeriek), twee supermachten en meerdere grootmachten (hiërarchisch), of twee grootmachten met evenveel macht (onze eigen definitie), het maakt niet veel uit. Het wordt al moeilijker als we naar het economisch domein gaan, waar de Sovjet-Unie altijd zwakker stond dan de Verenigde Staten. Bipolariteit, de oorspronkelijke vorm van de polariteitsterminologie lijkt dan ook uitstekend te passen bij de wereldwijde militaire opbouw die de periode tussen 1945 en 1991 kenmerkte.

Het wordt moeilijker als we proberen andere periodes in termen van polariteit te beschrijven. Als we vooreerst onze eigen definitie van multipolariteit bekijken, meer dan twee grootmachten met evenveel macht, dan moeten we vaststellen dat dit voor de 19de eeuw niet klopt, noch voor Europa, noch voor het wereldwijde vlak. Maar onze definitie van multipolariteit is wel diegene die doorgaans wordt gebruikt als men het over de 19de-eeuwse multipolariteit heeft, en die ook door auteurs die verder een hiërarchisch concept hanteren, wordt gebruikt. Daarentegen kunnen we wat de huidige periode betreft vanuit onze eigen definitie wel spreken van een wereldwijde multipolariteit op economisch vlak, maar niet op militair vlak, waar de situatie omzeggens unipolair is.

Dit brengt ons bij de hiërarchische benadering van polariteit. Haar grote sterkte is dat zij aandacht heeft voor de machtsverschillen tussen grootmachten onderling. Haar zwakte zit in het feit dat zij niet duidelijk maakt waar precies de drempel ligt tussen een polaire macht en een gewone grootmacht. Hier zijn verschillende berekeningswijzen en vaak hanteert men wel een drempel voor één configuratie maar niet voor een andere. Bij multipolariteit wordt doorgaans geen drempel ingebouwd, terwijl dat voor bipolariteit wel het geval is. Vaak worden relatief vage drempels gehanteerd zoals de 'onmogelijkheid van balancing gedrag'. In de praktijk leidt dit ertoe dat men deze verschillende configuraties vaak nogal arbitrair op concrete periodes kleeft. Het is in een hiërarchisch polariteitsconcept absoluut niet duidelijk waarom de 19de eeuw als multipolair wordt beschouwd, en niet als bipolair of unipolair, naar gelang de periode, het machtsdomein of het systeemniveau. Dit is perfect aanvaardbaar voor de Europese verhoudingen maar dat gebeurt niet.

De vraag is bovendien hoe relevant een hiërarchische unipolaire interpretatie is die zich vooral op het militaire domein situeert, in de huidige wereldverhoudingen waar de veiligheidsproblematiek zich, net als in de 19de eeuw, op regionaal of lokaal vlak situeert. Deze hiërarchische benadering, lijkt dan ook een bepaalde ideologische inslag te hebben. Zij bevestigt een bepaalde Amerikaanse zelfperceptie als enige leidinggevende mogendheid in de wereld. Het maakt in deze hiërarchische benadering immers niet uit of er één of meerdere staten economisch en zelfs militair sterker worden, of er nieuwe grootmachten opkomen of niet. Het is allemaal van geen belang want de VS blijven voor lange tijd een onaantastbare militaire macht. Zulke visie lijkt niet alleen sterk geïnspireerd door de Koude Oorlog (met zijn ontegensprekelijke machtsbipolariteit). Zij gaat ook voorbij aan de complexiteit van de huidige internationale verhoudingen. Hier lijkt zelfs sprake te zijn van enig zelfbedrog of zoals Calleo (2008, 2009b) het stelde, van een ‘unipolaire fantasie’. Dit is des te meer het geval omdat de belangrijke vraag niet zozeer is of andere staten kunnen ‘balancen’ tegen de Verenigde Staten. Het is belangrijker vast te stellen dat ondanks hun verpletterend militair overwicht de Verenigde Staten niet zo maar hun wil kunnen opleggen. Het is ook de vraag in welke mate zij zelf een grootschalige rechtstreekse confrontatie met landen als Rusland of China zouden aandurven.

Wat hierbij opvalt, is dat de huidige situatie, of men ze nu unipolair of multipolair wil noemen, meer gelijkenis vertoont met de 19de eeuw dan men op het eerste gezicht zou denken. Machtsverhoudingen verschillen naar gelang het machtsdomein, naar gelang de tijdsperiode en naar gelang het systeemniveau. Wereldwijd was er zeker lange tijd sprake van een Britse quasiunipolariteit maar dat betekende nog niet dat het onverkort de dominante macht was in de centrale regio Europa. Evenmin betekende het Britse overwicht op materieel vlak rond 1860 dat het onverkort de leiding nam van de politieke evoluties in Europa, of dat zelfs eenzijdig zou gekund hebben. Juist die paradox is wellicht de belangrijkste les die men uit de 19de eeuw naar de huidige tijdsperiode kan trekken: een wereldwijd Amerikaans overwicht betekent nog niet dat de VS altijd en overal dominant zijn. In dit opzicht lijken de 19de eeuw en de 21ste eeuw immers meer op elkaar dan een eenvoudige traditionele opdeling in multipolair (19de eeuw) en 21ste eeuw (unipolair) zou doen vermoeden.

Wat we hieruit kunnen concluderen is dat de meeste machtspolaire definities, of ze nu numeriek dan wel hiërarchisch zijn, of ze nu uitgaan van een evenwichtige machtsspreiding of niet, gewoon te ruw zijn om situaties in de wereldverhoudingen te beschrijven. Dit leidt er met name toe dat men tot andere conclusies kan komen betreffende de beschrijving van een specifieke periode in termen van polariteit. Dit gegeven op zichzelf houdt een sterke beperking in van elke causale waarde die men aan polariteit wil toekennen.

7 Polariteit als determinerende factor: de relatie tussen materiële capaciteit, interactie en resultaat

Bovenstaande vaststelling over de onduidelijkheid van polariteitsconcepten en hun willekeurige toepassing op specifieke periodes maakt elke poging na te gaan of polariteit werkelijk het centrale sturende principe is sowieso tot een delicate oefening. Er is echter nog een ander gegeven dat bijdraagt tot de beperkte waarde van het polariteitsdenken en dat is het machtsconcept van de neorealisten.

Eén van de fundamentele en algemeen aanvaarde uitgangspunten van het polariteitsdenken is dat polariteit over materiële capaciteit gaat, niet over macht als relatie, hetzij in directe interactie dan wel in diffusere relatievormen zoals productieve macht en institutionele macht. Neorealisten stellen dat het uitiem de materiële capaciteit is die de interactie bepaalt en dat er een belangrijk verschil is tussen de wijzen waarop die processen verlopen, naargelang men te maken heeft met een unipolaire, bipolaire of multipolaire situatie.

Deze invalshoek is geïnspireerd door de nadruk die tijdens de Koude Oorlog op nucleaire militaire capaciteit kwam te liggen en dat is een verschil met de 19de eeuw. Toegegeven, ook het uitbreiden of verliezen van invloedssferen, of verlies in lokale conflicten werd tijdens de Koude Oorlog belangrijk geacht door beleidsmakers. Maar de neorealistische traditie heeft onder invloed van Waltz toch vooral de nadruk gelegd op materiële capaciteit.

Auteurs in deze traditie trekken het belang van materiële capaciteit tijdens de Koude Oorlog door naar unipolaire en multipolaire situaties. Het probleem is hierbij dat iedereen wel ziet dat er duidelijke verschillen in interactie zijn tussen de Koude Oorlog (bipolair) en de periodes er voor en er na, die dan respectievelijk multipolair en unipolair worden genoemd. Het is echter minder duidelijk waarom er zoveel gelijkenissen bestaan tussen bepaalde fenomenen na de Koude Oorlog en de situatie in de 19de eeuw.

‘Hard balancing’ was in de Koude Oorlog een vrij simpel gegeven dat zich concentreerde rond de Russisch-Amerikaanse nucleaire wapenwedloop. Het was ook een centraal gegeven in die Koude Oorlog. Wij hebben daarentegen vastgesteld dat het in de 19de eeuw, tenminste in de vorm zoals omschreven door Wohlforth en Brooks, vaak voor lange periodes afwezig was. Diezelfde analyse kan gemaakt worden van de verhoudingen vandaag. Dat geldt ook voor andere aspecten van interactie. Nergens wordt aangetoond dat die interactieprocessen op een wijze zouden verlopen die specifiek is voor de unipolariteit en niet voort de multipolariteit. Juist dit verschil moet men duidelijk maken als men aan polariteit een verklarende waarde wil toekennen.

7.1 Relatie tussen machtpolariteit en clusterpolariteit

Eén van de voorbeelden die vragen doen stellen bij de rol van machtpolariteit in het bepalen van interactie, is de kwestie van de verhouding tussen machtpolariteit en clusterpolariteit. Neorealisten zien clusterpolariteit louter als het gevolg van machtpolariteit en daarom niet structurerend. Machtpolariteit is dat wel.

Als we puur naar het veiligheidsdomein kijken, dan zit er inderdaad een bepaalde evidentie logica in de redenering dat een systeem met slechts twee grote spelers meer neiging vertoont tot polarisatie dan één met meerdere grote spelers. Het is evenzeer logisch dat een multipolair systeem meer aanleiding geeft tot verschuivende allianties en coalities dan een systeem met twee grote spelers. Hieruit de conclusie trekken, dat een unipolaire situatie per definitie geen andere mogelijkheid meer open laat dan ‘bandwagoning’ met de dominante macht, wordt echter niet door de feiten bevestigd. Staten, grote en kleine, zijn niet onverkort van oordeel dat hun enige optie is hun beleid af te stemmen op dat van de Verenigde Staten. Evenmin leidt de situatie tot een onvermijdelijk ‘balancing’ gedrag of het systematisch opbouwen van coalities die er op gericht zijn een tegenwicht tegen de Verenigde Staten te bouwen. Beide opties komen voor maar worden afgewogen in functie van concrete dossiers en belangen. Evenmin kan men stellen dat het grote Britse overwicht op wereldwijd vlak in de 19de eeuw onvermijdelijk leidde tot een aansluiten bij Groot-Brittannië, of tot de vorming van tegencoalities. Competitie en samenwerking wisselden elkaar af in koloniale kwesties.

Bovendien moet men ook met bipolaire configuraties voorzichtig zijn. Weliswaar kan men met enig recht en reden zeggen dat de machtsbipolariteit na de Tweede Wereldoorlog leidde tot clusterbipolariteit, maar dat is daarom nog niet altijd en overal het geval. Ook het Europese systeem van de 19de eeuw kende periodes met dominantie van twee machten (Brits-Russisch, Brits-Duits), die door sommige auteurs gewoonweg als bipolair worden omschreven. Dit leidde niet per definitie tot de totaal gepolariseerde situatie die zo kenmerkend was voor de Koude Oorlog. Dat gebeurde eigenlijk alleen in de allerlaatste jaren voor de Eerste Wereldoorlog, een situatie die op militair vlak zeker meer machtsmultipolair was dan aan het begin van de eeuw. Dan nog had deze clustervorming niet veel te maken met de vaste blokken die we tijdens de Koude Oorlog kennen. Het waren louter militaire afspraken en zelfs die waren al bij al vaak slechts vage verbintenissen.

De bipolaire clustering van de Koude Oorlog was een specifiek gegeven, waarbij het specifieke karakter van de twee grote spelers en de grote ideologische tegenstelling die hun onderlinge relatie tekende minstens even belangrijk waren als het feit dat zij inderdaad veel machtiger waren dan de rest.

7.2 Macht, legitimiteit en hegemonie

Dit brengt ons bij een element dat door polariteitsdenkers vaak over het hoofd wordt gezien, namelijk de rol van verschillende vormen van legitimiteit en hiermee verbonden de kwestie van hegemonie.

Men vergeet al te gemakkelijk dat zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie hun machtspositie in de Koude Oorlog konden legitimeren op basis van de ideologische tegenstelling die een essentieel kenmerk was van deze periode. Dit soort ideologische tegenstelling, waarbij men de facto elkaars bestaansrecht ontkende en die aanleiding gaf tot een hobbesiaanse cultuur van vijanden op leven en dood, bestond niet in de 19de eeuw.

Net zo min als een simplistische multipolaire interpretatie van de 19de eeuw recht doet aan de complexiteit van de machtsverhoudingen in Europa en daarbuiten, kan men uit het

grote Britse overwicht op wereldvlak zomaar besluiten dat er sprake was van een Britse hegemonie. Die was er in ieder geval niet onverkort bij de andere Europese grootmachten, ook al stonden zij zwakker dan de Britten. De Britse dominantie leidde niet per definitie tot een veralgemeend aanhangen van het democratische model bij alle elites in Europa. Er was zeker wel een aanhang voor het economische model van vrijhandel en vrij ondernemerschap maar Groot-Brittannië was hier niet de enige promotor van. Groot-Brittannië was evenmin de grote orde scheppende hegemoon in de internationale verhoudingen. Het speelde daarin een belangrijke rol maar was zeker niet de enige speler.

Al bij al kan hetzelfde gezegd worden van de Verenigde Staten na de Koude Oorlog. Dat het Westers (niet per definitie het Amerikaanse) economisch model een veel grotere verspreiding en aantrekkingskracht heeft dan tijdens de Koude Oorlog valt moeilijk te betwisten. Dit wil nog niet zeggen dat dit onverkort zo is op politiek vlak of dat men zonder meer het Amerikaanse leiderschap aanvaardt.

7.3 Polariteit en institutionele macht

Zeker in een tijd waarin de internationale verhoudingen veel meer dan in de 19de eeuw omkaderd worden door grote internationale organisaties zijn waarden als gemeenschappelijk grootmachtbeheer, compromisvorming tussen verschillende visies op een bepaalde problematiek en diplomatieke vaardigheden van belang. Hier ligt een groot verschilpunt met de 19de eeuw waar de institutionalisering minder groot was.

De vergelijking tussen de 19de eeuw en vandaag wordt daarom nog het best gemaakt op het veiligheidsvlak. In de 19de eeuw was er een begin van institutionalisering, maar vandaag is beheer van veiligheidsproblemen nog altijd veel minder geïnstitutionaliseerd dan bijvoorbeeld het economische leven. Tijdens de 19de eeuw gebeurde grootmachtbeheer op veiligheidsvlak via het semi-formele Europese Concert, sinds 1945 in het veel meer juridisch geïnstitutionaliseerde kader van de VN-Veiligheidsraad. Enkele vaststellingen hierbij zijn.

Tijdens de Koude Oorlog werd de werking van de Veiligheidsraad verlamd door de Oost-Westtegenstelling. Er valt niet aan te twijfelen dat de twee supermachten hier een cruciale rol in speelden. Als we echter zowel naar de 19de eeuw als naar de periode na 1991 kijken, dan komen we vooreerst tot de vaststelling dat de vaste vorm van clustering in diplomatieke organen die zo typisch was voor de Koude Oorlog, in de twee andere periodes niet aanwezig is.

Belangrijker is echter, dat er ook variaties zijn in het functioneren van zowel het Europese Concert in de 19de eeuw als de Veiligheidsraad na de Koude Oorlog. Periodes waarin er een geest van samenwerking was worden gevolgd door een periode waarin die samenwerking afwezig is of moeizamer verloopt. Het is zeker niet zo dat hier een rechtstreeks verband is met de polariteitsconstellatie of de machtspositie van de grootste macht. Ook voor de implosie van de Sovjet-Unie kende men in de tweede helft van de jaren tachtig een vernieuwd elan in de Veiligheidsraad. Er was al bij al een goede werking van het Concert in de eerste decennia na 1815, een periode van Brits-Russische dominantie. De periode na de Krimoorlog en de jaren 1860, algemeen gezien als het toppunt van de Britse macht, zijn ook de periode van de grootste turbulenties in Europa, waarin het Concert eigenlijk definitief verzwakte. In de jaren 2000 zien we duidelijk dat de werking van de Veiligheidsraad moeizamer verloopt dan in het begin van de jaren 1990.

Andere elementen dan machtsverhoudingen, laat staan polariteit, lijken hier dan ook een rol te spelen. De beleidsopties van de grootmachten, hun visie op de eigen positie en belangen, en hun inzichten hoe de internationale verhoudingen het best worden georganiseerd, en het effect dat zoiets heeft op de verschuivingen in de cultuur van het internationaal systeem (van hobbesiaans naar lockesiaans of kantiaans en omgekeerd) lijken hier minstens zo belangrijk.

8 Polariteit: een specifiek Koude Oorlogsconcept

Uit wat vooraf ging blijkt dat de polariteitsterminologie en dus ook de polariteitsanalyse het moeilijk heeft om zowel de 19de eeuw als de periode na 1991 in haar kaders te vatten. Daarentegen heeft men in feite weinig of geen problemen met het beschrijven van de Koude Oorlog in termen van bipolariteit, of het nu cluster- of machtsbipolariteit, hiërarchisch of numeriek is. Met andere woorden, juist de periode waarin het polariteitsdenken ontstond, wordt het makkelijkst in polariteitstermen, in concreto bipolariteit, beschreven.

Of de term nu eerst in de academische literatuur, dan wel in het bredere publieke debat werd gebruikt is hierbij niet belangrijk. Wel is het duidelijk waarom de term bipolariteit zo snel ingang vond bij het brede publiek en ook buiten de wetenschappelijke literatuur een zekere verspreiding kende. De reden hiervoor is dat hij in één woord het besef weergaf, dat men na Wereldoorlog II terecht was gekomen in een situatie die fundamenteel verschilde van deze van voor 1945, zoals Wagner (1993) terecht opmerkt. Die verschillen waren echter meervoudig, en niet louter te herleiden tot de aanwezigheid van twee supermachten met ‘ongeveer gelijke macht’ zoals men dat doorgaans ziet. De periode 1945-1991 werd gekenmerkt door een aantal verschillende elementen. Het einde van die periode werd eveneens gekenmerkt door het gezamenlijk wegvallen van een aantal van die elementen. Niet alleen verdween (en dat is dan nog de vraag) één van de twee supermachten, er waren ook een aantal andere specifieke elementen die einde jaren 1980 begin jaren 1990 veranderden. De Koude Oorlog was immers een zeer specifieke periode. We sommen hier haar belangrijkste kenmerken op:

Machtsbipolariteit

Vooreerst is er inderdaad de aanwezigheid van twee grote spelers, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, die aanzienlijk machtiger waren dan alle andere spelers, inzake de combinatie van bevolking, oppervlakte, economische prestaties (zij het in mindere mate wat de Sovjet-Unie betreft) en vooral militaire macht. Eén van die twee verdween einde 1991.

Clusterbipolariteit

Ten tweede vormden zich rond deze twee grootmachten twee clusters en dit niet enkel op militair vlak maar ook op economisch, cultureel, maatschappelijk en ideologisch vlak. Men kan in feite spreken van twee werelden, die elk op zichzelf functioneerden en waar-tussen nauwelijks contacten bestonden. Er was om het in gewoon taalgebruik te zeggen, sprake van een polarisering. Deze bestond niet voor 1945 en verdween na 1989-1991.

Securisatie en militarisering van de internationale betrekkingen

Hiermee samenhangend waren de relaties tussen de twee clusters op economisch, cultureel en maatschappelijk vlak in hoge mate gesecuriseerd, terwijl deze binnen de clusters (zeker in West-Europa en tussen de Verenigde Staten en West-Europa) tot op grote hoogte gedesecuriseerd waren. Het ging over veel meer dan het klassieke veiligheidsdomein: economisch, culturele, ja zelfs gewone intermenselijke relaties werden gesecuriseerd in een allesomvattende strijd. Daarnaast ging de relatie tussen de twee clusters gepaard met een wapenwedloop, waardoor de militaire verhoudingen tussen de twee grootmachten en de hiermee verbonden clusters uitgroeiden tot één van de belangrijkste krachtlijnen in de internationale verhoudingen, waaraan alle andere gebeurtenissen werden afgemeten. Deze totaal gesecuriseerde situatie en de wapenwedloop stopten vanaf de tweede helft van de jaren 1980.

Veiligheid wordt gepercipieerd op het wereldwijde systeemniveau

Hieruit volgde dat, zoals Waltz (1964) het heeft gesteld, er niet langer een periferie bestond. Elk lokaal conflict, elke regimewissel, en de dekolonisatie werden gepercipieerd in termen van de wereldwijde conflictlijn. Ook dit gegeven verdween aan het einde van de Koude Oorlog.

Hobbesiaanse cultuur tussen de clusters, Koude Oorlog en ideologische legitimiteit

Clustering, securisatie en militarisering van de internationale betrekkingen, en het feit dat er geen onderscheid tussen regionale en mondiale veiligheidsrelaties werden gemaakt, hangen nauw samen met de hobbesiaanse cultuur die het internationale systeem na Wereldoorlog II kenmerkte. Het is wat men doorgaans de ‘Koude Oorlog’ noemt. Deze had een sterk ideologische inslag die maakte dat beide grote blokken elkaars basislegitimiteit ontkenden. Koude Oorlog en bipolariteit gingen hand in hand en hun einde vielen niet volledig samen maar wel ongeveer, waarbij het einde van de Koude Oorlog het einde van de bipolariteit vooraf ging.

Nuclearisering van de veiligheidsrelaties en kernwapenwedloop

Tot slot, mag men niet vergeten dat de opkomst van de bipolariteit omzeggens samenvalt met de introductie van kernwapens. Dit had verscheidene aspecten. Vooreerst was de kernwapenwedloop een cruciaal onderdeel van de bipolaire situatie, zelfs in haar pure machtspolaire aspecten. Dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie de twee grootmachten waren heeft ook te maken met het feit dat hun kernwapenarsenalen veel groter waren dan deze van de andere staten. Dit gegeven was echter meer dan een puur materieel feit, de kernwapenwedloop was ook een centraal gegeven omdat dit als centraal werd gezien zoals dat voor zeemachten aan het einde van de 19de eeuw het geval was. Na 1991 hadden kernwapens niet langer die centrale rol.

Hiermee enigszins in tegenspraak moet men ook beseffen dat de introductie van kernwapens een revolutie in het militair denken veroorzaakte waarbij een verschuiving plaats had van voorbereiding van reële oorlogssituaties naar ‘afschrikking’. Dit maakt dat het onderscheid tussen een grootmacht en een kleine speler, voor zover hij beschikt over een ‘second strike capacity’ de facto wegvalt. Verscheidene auteurs (Mearsheimer, 2001; Moul,

1989) plaatsen een caveat bij elke analyse die polariteit vergelijkt voor en na de introductie van kernwapens. Wat in ieder geval opvalt, is dat de nucleaire afschrikking na 1991 niet verdween. Het is een van de weinige elementen van continuïteit tussen de twee periodes.

Het is dus zeker niet uitsluitend de machtsbipolariteit die deze periode van latere of vroegere periodes onderscheidt. Wat de periode 1945-1991 onderscheidt van de 19de eeuw, en deze na 1990, is juist de combinatie van bovenstaande elementen: machtsbipolariteit én clusterbipolariteit, militarisering van de internationale verhoudingen én een wapenwedloop die verscheidene decennia duurde, securisatie van het culturele, sociale en economische leven, hobbesiaanse internationale cultuur, de introductie van kernwapens en het feit dat alle problemen, ook lokale, in het licht van deze grote tegenstelling werden gezien. Kortom, men bevond zich hier eigenlijk in een situatie van permanente mobilisatie aan de vooravond van een wereldwijd nucleair Armageddon dat er echter nooit kwam.

Analytisch stelt zich hierbij het probleem dat al deze kenmerken ongeveer gelijktijdig ontstonden na de Tweede Wereldoorlog en ook ongeveer gelijktijdig verdwenen, einde jaren 1980, begin jaren 1990. Enige uitzondering hierop is het nucleaire feit maar niet de nucleaire wapenwedloop. Het maakt dat het niet altijd even duidelijk is wat nu oorzaak en gevolg is, en welk element nu het meest determinerende is om het verschil tussen deze periode en die erna of ervoor te beschrijven.

Het is al helemaal de vraag of men op basis van zulke veelzijdige en complexe situatie een ideaaltype kan uittekenen, waarbij men één element, machtsbipolariteit, uitlicht en dit tot het centrale gegeven van de internationale verhoudingen maakt, niet alleen voor de betrokken periode maar ook meer algemeen als het sturend mechanisme bij uitstek, doorheen de geschiedenis. Hier is sprake van een ahistorische analyse die er zomaar vanuit gaat dat de mechanismes in de periode die men bestudeert, onverkort op het verleden en de toekomst kunnen worden geprojecteerd. De vergelijking met de 19de eeuw leert ons in ieder geval dat polariteit een te ruw concept is om veel te kunnen zeggen over de veranderingen in de diplomatieke verhoudingen die zich over deze periode afspeelde. Machtsverhoudingen wijzigden maar ook de sfeer, de waarden en de cultuur van het systeem.

9 Uitleiding:

“The stability of a bipolar world”, vijftig jaar later

In de zomer van 1964 verscheen in het Amerikaanse tijdschrift “*Daedalus*” het artikel “*The stability of a bipolar world*”, waarin Kenneth Waltz de basis legde voor zijn stelling dat bipolariteit stabiel is dan multipolariteit. Het is ook in dit artikel dat hij het onderscheid tussen clusterpolariteit en machtsbipolariteit naar voor schuift en poneert dat uiteindelijk enkel machtsbipolariteit belangrijk is. Het zijn ideeën die hij in 1979 hernam en grondiger uitgewerkte in “*Theory of international politics*”, een werk dat uitgroeide tot de absolute bijbel van de structuralistische school.

Vijftig jaar later is het vooreerst interessant te kijken in welke context Waltz zijn stelling poneerde. Het artikel werd gepubliceerd nog geen twee jaar na de Cubacrisis (najaar

1962). Nooit had de wereld zo dicht bij een kernoorlog gestaan, maar men kwam zonder één schot uit deze bipolaire crisis. Naar verluidt las de Amerikaanse president Kennedy tijdens de crisis *“The guns of August”* de net gepubliceerde bestseller van Barbara Tuchman over de aanloop tot de Eerste Wereldoorlog, een klassiek voorbeeld van de moeilijkheden van crisismanagement in een multipolaire situatie. De jaren 1960 zijn ook de periode waarin voor het eerst sprake is van een multipolariseringsdiscours, als gevolg van de dekolonisatie, de breuk Moskou-Peking en de eigenzinnige koers van de Gaulle. Het is niet verwonderlijk dat Waltz zich juist dan op de relatie polariteit-stabiliteit werpt.

Wat echter vooral interessant is, zijn de argumenten die hij gebruikt om te beweren dat de bipolariteit stabiel is dan de multipolariteit. Waltz haalt hierbij inderdaad ook het voorbeeld van de Eerste Wereldoorlog aan. Hij poneert de ondertussen klassieke stelling dat de situatie in de zomer van 1914 escaleerde omdat men te maken had met een combinatie van clusterbipolariteit en machtsmultipolariteit. Maar hij vergelijkt de situatie tijdens de Koude Oorlog ook met deze in het interbellum. Hij merkt op dat er in 1964 evenveel jaren voorbij waren gegaan sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog als in 1937 sinds het einde van de Eerste. Toch, aldus Waltz, zag het er niet naar uit dat er binnen de twee jaar een nieuwe wereldoorlog zou uitbreken, zoals die in 1939 begon. Volgende factoren droegen volgens Waltz bij tot die grotere stabiliteit:

1. Het grote voordeel van de bipolariteit was dat er geen periferie meer bestond. Alle problemen, hoe klein ook en waar ook ter wereld trokken onmiddellijk de aandacht van de twee supermachten en werden daarom gemakkelijker onder controle gehouden. Dat droeg bij tot de stabiliteit omdat men direct reageerde op agressie. Waltz maakte hier expliciet de vergelijking tussen de wijze waarop omgegaan werd met Hitlers aanspraken op het Sudetenland en de Koreaanse kwestie. Terwijl Chamberlain verklaarde dat Tsjecho-Slowakije een verafgelegen land was waarvan de Britten weinig wisten, kon Truman niet hetzelfde zeggen over Korea. Het is enerzijds belangrijk te zien wat Waltz hier eigenlijk als ‘stabiliteit’ ziet: het gaat niet zozeer over de afwezigheid van gewapende conflicten – er was een oorlog in Korea – wel over het feit dat men geen enkele vorm van agressie duldt. Het is anderzijds ook belangrijk dat er geen onderscheid wordt gemaakt tussen wereldwijde en regionale of lokale conflicten.

Waltz acht dit laatste gegeven cruciaal voor de stabiliteit. Tegelijkertijd geeft hij ook toe dat men hier kan overdrijven: niet elke verandering in Azië of Afrika tast per definitie het machts evenwicht tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten aan.

2. De competitie speelde zich af op alle vlakken: niet alleen militair maar ook andere aspecten kwamen aan bod. De competitie was zeer intensief en er zijn een hele reeks factoren die bijdroegen tot toename of afname van het machts evenwicht. Elke factor was van belang (economisch, territoriaal en maatschappelijk). Dit maakte dat de berekening zeer nauwkeurig werd gemaakt en dat men de verschillende factoren ook gemakkelijk afmeet in vergelijking met de tegenstander. In een multipolaire context wordt daarentegen niet elk element zomaar afgewogen en daarom is het veel minder duidelijk dat er situaties van onevenwicht bestaan.
3. De bipolariteit was gevoelig voor crisissen. Die waren er voortdurend. Dat was op zichzelf geen teken van stabiliteit maar ze konden wel gemakkelijker beheerst worden

en leidden niet tot oorlog. In een multipolaire situatie kan men een crisis proberen uit te buiten, het is onduidelijk wie schuldig is, enz. Het machtsspel bestaat er in zulke crisissituatie in het eigen voordeel uit te buiten. In de bipolariteit zijn er veel crisissen maar ze leiden minder tot oorlog omdat men direct reageert en het duidelijk is wie de schuldige is. Ook hier gaat het dus niet zozeer over het feit dat er geen oorlog is, als wel dat men blijkbaar meer adequaat reageert op agressie.

4. Door de ongelofelijke macht van de partijen wordt de stabiliteit verhoogd. Dit was niet louter aan kernwapens te wijten. Bovendien stelde Waltz ook dat allianties minder belangrijk zijn. Enkel allianties die geleid worden door een echt machtige speler hebben immers een blijvend karakter (Waltz, 1964).

Ofschoon Waltz stelt dat machts polariteit belangrijker is dan clusterpolariteit en dat machts capaciteit verantwoordelijk is voor de stabiliteit (waarbij hij in 1964 de relevantie van kernwapens ontkent), is het toch opmerkelijk dat drie van de vier elementen die hij hier aandraagt niet per definitie verklaard worden uit een machts polaire tegenstelling, iets dat Waltz lijkt te ontgaan. Volgens ons moeten echter andere elementen zoals clusterpolariteit en de cultuur van het systeem mee in rekening worden gebracht. Dit blijkt als we deze elementen vergelijken met de huidige situatie én die in de 19de eeuw.

Het niet bestaan van een periferie was inderdaad één van de belangrijkste kenmerken van de Koude Oorlog. Veiligheid werd in wereldwijde systemische termen gedefinieerd. Dit gegeven hangt echter niet per definitie samen met machts polariteit. Waltz zelf zegt trouwens dat niet elke verandering in op het even welk land ter wereld per definitie belangrijk is. Wat we wel moeten vaststellen is dat hier een bepaalde perceptie speelde.

Men zou kunnen stellen dat een situatie met twee dominante spelers gemakkelijker tot een bipolarisatie leidt waarbij elk probleem direct in termen van een 'zero sum game' wordt gezien. Maar de 19de eeuw leert ons dat dit niet per definitie zo is. De Griekse kwestie zou in de jaren 1820 wel aanleiding geven tot spanningen tussen Rusland en Groot-Brittannië, de twee grootste machten in die periode, maar die konden uiteindelijk wel onder controle gehouden worden en minstens gedeeltelijk via gezamenlijk optreden worden opgelost. Hier spelen andere elementen, die verklaren waarom er in één situatie sprake is van escalatie en in een andere niet.

Men zou ook logisch verwachten dat in een unipolaire situatie nog minder sprake kan zijn van onbeantwoorde vormen van agressie. Dat is niet het geval, juist omdat vandaag veiligheidsproblemen opnieuw in regionale contexten worden gezien. Refererend naar de Russische inval in Georgië stellen Wohlforth en Brooks bijvoorbeeld dat unipolariteit niet afhankelijk is van het feit dat '*the United States can defend this or that former imperial province of Moscow.*' (Layne, Wohlforth & Brooks, 2012, p. 423) De gelijkenis met de uitspraak van Chamberlain over Tsjecho-Slowakije (voormalige Habsburgse provincies met belangrijke Duitse minderheden en wat Bohemen en Moravië betreft, al sinds de Middeleeuwen nauw verbonden met het Duitse Keizerrijk) is opmerkelijk. Even frappant is het verschil met de Amerikaanse reactie tijdens de Koude Oorlog op de Chinese betrokkenheid bij de oorlog in Korea (zeker behorende tot de traditionele Chinese invloedssfeer). Zo er vandaag sprake is van unipolariteit, en dat is op militair vlak zeker het geval, dan is de overeenkomst met multipolariteit groter dan met de bipolariteit.

Samengevat, hier hebben we te maken met de relatie tussen wereldwijd en regionaal systeemniveau en veiligheidsperceptie. Met polariteit lijkt dit weinig te maken te hebben.

Dat de competitie zich op alle mogelijke domeinen afspeelt is eveneens typisch voor de Koude Oorlog maar is volgens ons onverkort een element van clusterpolariteit, niet van machtpolariteit. Het is één van de meest wezenlijke verschillen tussen de Koude Oorlog, enerzijds en de post-Koude Oorlog en de 19de eeuw anderzijds. Eén van de elementen hierin is dat de economische en culturele competitie niet in dezelfde mate samenvallen met de militaire blokken als tijdens de Koude Oorlog. Zoals Waltz duidelijk stelt: economische en culturele competitie werden gesecuriseerd. Dat er slechts twee grootmachten zijn is hiervoor geen voldoende verklaring. Er is meer voor nodig, in dit geval de alles omvattende ideologische tegenstelling.

In de twee gevallen: namelijk de neiging om elk regionaal of plaatselijk probleem in wereldwijde veiligheidstermen te interpreteren (perceptie van het systeemniveau) en de securisatie van economische, sociale en artistieke internationale contacten (clusterpolariteit op alle mogelijke niveaus) kan men beter terugvallen op de cultuur van het internationale systeem en de ideologische inslag van de Koude Oorlog, dan op de polariteitsverhoudingen om een verklaring te geven. Ook al geeft machtsbipolariteit mogelijk meer aanleiding tot polarisatie, het hoge ideologische gehalte van het Oost-Westconflict maakte dat men alle mogelijke aspecten van het internationale leven, overal ter wereld, zag in termen van een 'zero sum game'. Machtsbipolariteit op zichzelf is hier niet de enige en zelfs een onvoldoende verklaring. De Brits-Russische dominantie aan het begin van de 19de eeuw leidde bijvoorbeeld niet per definitie tot een vergelijkbare clustering in Europa, evenmin als dat lange tijd voor het Brits-Duitse overwicht het geval was.

Het derde element, het feit dat de bipolariteit meer gevoelig is voor crisissen, wat niet bepaald een element van stabiliteit is, hangt uiteraard ook samen met de mate waarin een systeem gepolariseerd is. Ook hier zijn clusterpolariteit, perceptie van de dreiging en cultuur van het systeem, interessantere invalshoeken dan machtpolariteit. Trouwens, dat crises in een situatie van machtsbipolariteit gemakkelijker beheerst worden is niet onverkort bewezen, al zijn er in de literatuur wel aanwijzingen in die richting (Miller, 1992a).

Men vraagt zich ook af in welke mate de aard van de twee supermachten meespeelde in de wijze waarop met deze crises werd omgegaan. Zij hadden allebei een politieke cultuur met een sterk messiaanse inslag en zo iets geeft altijd aanleiding tot denken in zwart-wittermen, en alles-of-nietsredeneringen. Waltz geeft zelf een voorbeeld van de wijze waarop de beide supermachten naar de wereld keken in termen van een 'zero sum game', wanneer hij het heeft over hun houding ten aanzien van neutraliteit. Hij verwijst naar de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Dulles, die in het midden van de jaren 1950 verklaarde dat neutralisme immoreel was. Op vergelijkbare wijze omschreef Vyshinsky in 1948 (toen viceminister van Buitenlandse Zaken van de Sovjet-Unie) het criterium voor proletarisch internationalisme als volgt: *'[A]re you for or against the U.S.S.R., the motherland of the world proletariat?... The defense of the U.S.S.R.... is the holy duty of every honest man everywhere and not only of the citizens of the U.S.S.R.'* (geciteerd in Waltz, 1964, p. 325) We staan hier ver af van de nuchterheid waarmee de verhoudingen tussen de grootmachten tijdens de 19de eeuw werden bekeken.

Onder invloed van Waltz zelf heeft men polariteitsanalyses gereduceerd tot het vierde van de voor hem verklarende factoren, namelijk machtspolariteit, waarbij hij overigens ontkende dat kernwapens hier een belangrijke rol in speelden. Gegeven de unieke situatie die door de introductie van kernwapens werd gecreëerd, is het echter de vraag of zij niet bijgedragen hebben tot de stabiliteit. Trouwens in later werk zal Waltz de stabiliserende rol van kernwapens wel benadrukken en zelfs voor een nucleaire multipolarisering pleiten, wat ingaat tegen zijn bipolaire stelling.

Alles bij elkaar genomen lijkt zijn verklaring van de stabiliteit door de machtsbipolariteit reductionistisch omdat de drie andere voor de stabiliteit cruciale elementen, niet tot die machtsbipolariteit kunnen worden herleid. Deze loutere focus op machtspolariteit maakt trouwens ook dat men na de Koude Oorlog geen onderscheid meer maakt tussen het wegvallen van de ideologische tegenstelling tussen Oost en West, zijn clusterpolaire aspecten, en de machtspositie van de Verenigde Staten. Dit wordt ook vergemakkelijkt door het feit dat deze drie elementen (ideologische tegenstelling, clusterbipolariteit en machtsbipolariteit), zo ongeveer gelijktijdig verdwenen.

Als we vijftig jaar en een heel debat over de verdienste van uni- en bipolariteit later, terugblikken op de tekst van Waltz uit 1964, dan lijkt het ons toch vooral dat de Koude Oorlog een specifieke situatie was die niet zomaar tot een machtsbipolaire constellatie herleid kan worden. Polariteit tot het algemeen sturende principe van de internationale verhoudingen maken, is bij gevolg al helemaal een stap te ver. Eerder dan in aantallen (polariteit) te denken, moeten we volgens ons naar een aantal andere elementen kijken als we toekomstige evoluties in de internationale verhoudingen en het risico op een gewapend conflict tussen de grootmachten in kaart willen brengen. Dit is meteen ook een agenda voor verder onderzoek.

Vooreerst zijn er inderdaad de machtsverhoudingen tussen de grote spelers die voortdurend veranderen. Materiële machtsanalyses zijn belangrijk, zowel op economisch als op militair vlak, als wat betreft hun invloed op institutionele machtsposities. Het maakt werkelijk uit of men rijk of arm is, of een land technologisch ontwikkeld is of niet, of het in staat is een groot militair apparaat uit te bouwen of niet, of het een leger diplomaten kan mobiliseren of niet. Grootmachten zijn belangrijker dan kleine staten en verschuivingen in de onderlinge machtsverhoudingen zijn dat des te meer omdat zij over het algemeen gevoelig zijn voor hun status en machtspositie. Dat geldt trouwens ook voor de belangrijkste opkomende mogendheden. Dit gegeven lijkt ons universeler en belangrijker dan het feit of nu één staat of twee staten machtiger zijn dan de andere of niet.

Dat betekent nog niet dat macht in termen van capaciteit rechtstreeks evenredig is met macht in termen van interactie en resultaat, dat alle grootmachten per definitie eenzelfde militaire capaciteit als de VS wensen te hebben, of dat zij de VS in tegendeel onbeperkte rechten geven omwille van die macht. Grootmachten én opkomende mogendheden zien elkaar als leden van bepaalde groepen en menen hieraan rechten en plichten te ontleen, die maken dat pure machtsuitoefening in de huidige context zijn beperkingen heeft.

Eén van de grote analytische problemen met een materiële benadering van macht blijft verder de introductie van kernwapens en hoe zij militaire en diplomatieke machtsverhoudingen beïnvloeden. Veel zinnigs valt hierover niet te zeggen, tenzij dat we moeten vast-

stellen dat rechtstreekse confrontaties tussen de grootmachten sinds 1945 zijn uitgebleven en dat het einde van de bipolariteit hier niets aan verandert.

Naast macht is ook de cultuur van een systeem belangrijk. De periode 1945-1991 was niet alleen de periode van de bipolariteit maar ook van Koude Oorlog. Ook die is na 1991 verdwenen. Dit hangt niet per definitie samen met machtpolariteit. De cultuur van de 19de eeuw kende een hele evolutie, net zoals we ook belangrijke verschuivingen zien in de cultuur tussen de grootmachten sinds 1991. Los van veranderingen in machtspolaire constellaties kunnen relaties en interactie veranderen op het continuüm hobbessiaans-kantiaans.

Hoe dit te verklaren valt is een andere zaak. Cultuur is per definitie een sociaal gegeven, dat tot stand komt in de interactie tussen de leden van een samenleving en het lijkt logisch dat de grote spelers hier een belangrijke invloed hebben. In die zin maakt het wel uit wie de grootmachten zijn, welk beleid zij voeren en welke wereldvisie er dominant is.

Bull schreef in 1980 dat de onverantwoorde wijze waarop de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie omgingen met hun beheerstaken als grote mogendheden uiteindelijk terug te voeren was op interne kenmerken van hun respectieve samenlevingen. Schroeder (1972) ziet in de negatieve rol van Groot-Brittannië in de crisis voor en tijdens Krimoorlog, met een houding die in wezen afbreuk deed aan de regels van het Concert, een belangrijk element in de neergang van het waardensysteem dat de verhoudingen tussen de grootmachten sinds 1815 had bepaald. Medlicott (1956) wijst er op dat Bismarck er van uitging dat staten hun eigen belang en veiligheid nastreefden, niet het algemeen belang van de statengemeenschap. Vanuit het succes dat deze in de Duitse hereniging boekte, lijkt het logisch dat de internationale cultuur een meer realpolitieke inslag kreeg en dus meer op schoof in de richting van het hobbessiaanse uiterste, al nam dit nooit dezelfde intensiteit aan als tijdens de Koude Oorlog. Bismarck had ook een duidelijke voorkeur voor het regelen van de onderlinge verhoudingen via ingewikkelde systemen van doorgaans geheime allianties. Hij was niet geïnteresseerd in de ideeën van Gladstone die het Concert nieuw leven wou inblazen. Het resultaat was een internationale cultuur die harder was dan deze van voor 1856 (Schroeder, 2000, 2004d, 2004e). Op dezelfde wijze valt niet te ontkennen dat het cynisme waarmee de Verenigde Staten een oorlog tegen Irak startten de algemene sfeer in de relaties tussen de grootmachten ernstig heeft aangetast. Het is een voorbeeld dat althans in Moskou navolging heeft gekregen. In die zin hebben grote spelers en zeker de grootste spelers wel een belangrijke rol.

Merkwaardig genoeg brengt dit alles ons terug bij een ander belangrijk onderscheid dat Waltz in de Internationale Betrekkingen heeft geïntroduceerd: dat tussen verschillende analyseniveaus. De aard van de spelers in de internationale verhoudingen lijkt een factor die in de hele polariteitsdiscussie al te vaak over het hoofd wordt gezien. Dat grootmachten in de internationale verhoudingen belangrijker zijn dan kleine staten spreekt voor zich. Hun beleid en hun inzichten, hun praktijk scheppen de wereld meer dan die van kleine landen. Hun identiteit is belangrijker dan die van kleine staten. Maar een focus op grootmachten is nog iets anders dan een pure analyse in termen van polariteit, dus in termen van aantallen.

In 1962 stelde Raymond Aron over het toenmalige internationaal systeem het volgende:

La confrontation des deux types de sociétés, des deux régimes, des deux idéologies, des deux conceptions du monde internationale est, elle aussi, classique parce qu'elle est indispensable à la compréhension historique et sociologique. Le système dépend de ce que sont, concrètement, les deux pôles, non pas seulement du fait qu'ils sont deux. (1962 p. 156)

Waltz verwerpt dit expliciet en stelt dat zeker in een bipolaire situatie het structurele element (met andere woorden het feit dat er maar twee polen zijn) belangrijker wordt dan de vraag wie de twee polen concreet zijn. Vijftig jaar later, en op grond van een vergelijking tussen de 19de eeuw, de Koude Oorlog en de huidige verhoudingen, lijkt het ons dat enig eerherstel voor de inzichten van Aron op zijn plaats is. De jaren 1945-1991 waren een zeer specifieke periode. Dat had wellicht iets te maken met het feit dat er twee supermachten waren, maar evenzeer met de typische kenmerken van die supermachten en meer nog met hun sterk ideologisch gekleurde en militaire interactie, die heel de cultuur van de internationale samenleving doordrong.

Vandaag leven we niet meer in dit soort wereld. Of we de huidige verhoudingen nu als unipolair of multipolair interpreteren, is hierbij van minder belang. Er zijn ook in het verleden altijd grootmachten geweest die machtiger waren dan andere grootmachten. Hun onderlinge machtsverhoudingen en verschuivingen daarin zijn altijd van belang geweest. Grootmachten en hun relatieve macht bepalen niet alleen de stabiliteit (in de zin van afwezigheid van gewapende conflicten) van de internationale verhoudingen. Zij bepalen ook, via een actief internationaal beleid of juist door het gebrek daaraan, de evolutie van internationale instellingen, de wijze waarop richting wordt gegeven aan de internationale samenleving, en de mate waarin er sprake is van samenwerking of confrontatie. Meer dan al te eenvoudige analyses in termen van aantallen, lijkt ons dit de les te zijn die we uit een vergelijking met de 19de eeuw kunnen trekken.

Referenties

- Acronym BRIC out all over. (18-9-2008). *The Economist*. [Online]: http://www.economist.com/node/12080703?story_id=12080703. Laatst geraadpleegd op 11-2-2013.
- Adanir, F. (2005). Turkey's entry into the Concert of Europe. *European Review*, 13(3), 395-417.
- Adler, E. & Greve, E. (2009). When security community meets balance of power: Overlapping regional mechanisms of security governance. *Review of International Studies*, 35, 59-84.
- Advisory Committee on International Economic Policy. (2005). *Summary of discussions: Meeting of July 14, 2005*. Washington D. C.: State Department. [Online]: <http://2001-2009.state.gov/e/eeb/rls/othr/2005/52631.htm> Laatst geraadpleegd op: 20-12-2013.
- After you: Will a bipolar world be peaceful? (15-7-2013). *The Economist* [Online]: <http://www.economist.com/news/books-and-arts/> Laatst geraadpleegd op 14-7-2014.
- Albrecht-Carrié, R. (1958). *A diplomatic history of Europe since the Congress of Vienna*. London: Methuen.
- Albrecht-Carrié, R. (1968). *The Concert of Europe*. London: MacMillan.
- Albright, M. (1998). Transcript: Albright interview on NBC-TV February 19. *USIS Washington File*. [Online]: http://www.fas.org/news/iraq/1998/02/19/98021907_tpo.html
- Alliot-Marie, M. (6-12-2010). Les États-Unis défendent leurs intérêts: Nous aussi. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014..
- Ambrosio, T. (1999). The geopolitics of Slavic Union: Russia, Belarus, and multipolarity. *Geopolitics*, 4(3), 73-90.
- Ambrosio, T. (2005a). *Challenging America's global preeminence: Russia's quest for multipolarity*. Aldershot: Ashgate.
- Ambrosio, T. (2005b). The Russo-American dispute over the invasion of Iraq: International status and the role of positional goods. *Europe-Asia Studies*, 57, 1189-1210.
- Ambrosio, T. (2005c). The third side? The multipolar strategic triangle and the Sino-Indian rapprochement. *Comparative Strategy*, 24(5), 397-418.
- An, G. (3-10-2013). Rejecting the 'G2': China's rise should not be accompanied by hegemony. *Beijing Review*, 40. [Online]: http://www.bjreview.com.cn/expert/txt/2013-09/29/content_570682.htm. Laatst geraadpleegd op 5-8-2014.
- Anderlini, J. (4-6-2013). Beijing wants a partnership of equals with the US. *Financial Times*. [Online]: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/80f4168a-ccca-11e2-9cf7-00144feab7de...> Laatst geraadpleegd op 11-8-2014.
- Anderlini, J. (24-6-2014). China expands plans for World Bank rival. *Financial Times* [Online]: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/b1012282-fba4-11e3-aa19-00144feab7de.html#axzz3D0K2V7SX>. Laatst geraadpleegd op 10-9-2014.
- Apple, R. (17-7-1990). Evolution in Europe: As Bush hails decision, many see Bonn gaining. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Aron, R. (1962). *Paix et guerre entre les nations*. (3e éd. rev.) Paris: Calmann-Lévy.
- Aron, R. (1964). Max Weber und die Machtpolitik. *Zeitschrift für Politik*, 11, 100-113.
- Art, R. (2004). Europe hedges its security bets. In T. V. Paul, J. J. Wirtz, & M. Fortmann (Eds.), *Balance of power: Theory and practice in the 21st century* (pp. 179-213). Stanford: Stanford University Press.
- Art, R. J. et al. (2005/2006). Correspondence: Striking the balance. *International Security*, 30(3) 177-196.

- Art, R. J. & Waltz, K. N. (Eds.) (1999). *The use of force: Military power and international politics* (5th ed.). Lanham/Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Aux armes citoyens Européens! (3-7-2011). *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Ay, K.-L. (2004). The meaning of honor in Weber's concept of the nation. *Max Weber Studies*, 4(2), 219-231.
- Badie, B. (2011). French power-seeking and overachievement. In T. J. Volgy, , R. Corbetta, , Grant, K. A. & Baird, R. G. (Eds.), *Major powers and the quest for status in international politics: Global and regional perspectives* (pp.97-113). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Bairoch, P. (1976). Europe's gross national product 1800-1975. *Journal of European Economic History* 5 (2), 273-340.
- Bairoch, P. (1982). International industrialization levels from 1759 to 1980. *Journal of European Economic History*, 11, 269-333.
- Baldwin, D. (1979). Power analysis and world politics: New trends versus old tendencies. *World Politics*, 31, 161-194.
- Baldwin, H. W. (12-2-1961). If 16 countries had the bomb. *The New York Times*. [Online]: <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F60910FC3F5D1B728DDAB0994DA405B818AF1D3>. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- Barnett, M. (2002). Historical sociology and constructivism: An estranged past, a federated future? In S. Hobden & J. M. Hobson (Eds.), *Historical sociology of international relations*. (pp. 99-119). Cambridge, Cambridge University Press.
- Barnett, M. & Duvall, R. (2005a). Power in international politics. *International Organization*, 59, 39-75.
- Barnett, M. & Duvall, R. (Eds) (2005b). *Power in global governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barosso, J. M. (2010). *The European Union and multilateral global governance*. Florence: European University Institute.
- Barrionuevo, A. (18-12-2008). President of Brazil unveils plan to upgrade military in effort to be global power. *New York Times*. [Online]: http://www.nytimes.com/2008/12/19/world/americas/19brazil.html?_r=0. Laatst geraadpleegd op 4-8-2014.
- Bass, G. J. (2008). *Freedom's battle: The origins of humanitarian intervention*. New York: Random House..
- Bayer, R. (2006). *Diplomatic exchange data set, v2006.1*. [Online]: <http://correlatesofwar.org>. Laatst geraadpleegd op 7-1-2014
- Bhadrakumar, M. K. (9-5-2014). Obama resets the 'pivot' to Asia. *Asian Times*. [Online]: <http://www.atimes.com/atimes/World/WOR-01-090514.html>. Laatst geraadpleegd op 1-9-2014.
- Bell, C. (2005). *Living with giants: Finding Australia's place in a more complex world*. Barton: Australian Strategic Policy Institute.
- Bergsten, C. F. (2008). A partnership of equals: How Washington should respond to China's economic challenge. *Foreign Affairs*, 87(4), 57-69.
- Bernstein, R. & Munro, R. (1997). China I: The coming conflict with America. *Foreign Affairs*, 76(2), 18-31
- Biden, J. (2009) *Remarks by vice president Biden in Ukraine*. (Kyiv, Ukraine, July 22, 2009) [Online]: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-Vice-President-Biden-In-Ukraine. Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Bisley, N. (2012). *Great powers in the changing international order*. Boulder/London: Lynne Rienner Publishers.
- Blainey, G. (1988). *The causes of war*. (3 ed.) New York: The Free Press.
- Black, J. (1983). The theory of balance of power in the first half of the eighteenth century. *Review of International Studies*, 9, 55-61.

- Black, J. (1999). *Eighteenth century Europe*. London: Macmillan.
- Black, J. (2008). *Great powers and the quest for hegemony: The world since 1500*. New York/London: Routledge.
- Blackbourn, D. (2003). *History of Germany 1780-1918: The long nineteenth century*. (2nd ed.). Malden, Ma.: Blackwell Publishing.
- Blair contre Chirac. (2-5-2013). *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 3-4-2014.
- Blanning, T. C. W. (1994). Paul W. Schroeder's Concert of Europe. *The International History Review*, 16(4), 701-714.
- Blanning, T. C. W. (2000). *The nineteenth century*. Oxford: Oxford University Press.
- Blum, S. (2003). Chinese views of US hegemony. *Journal of Contemporary China*, 12, 239-264.
- Bobin, F. & Herzlich, G. (15-6-1995). L'Inde veut rassurer les investisseurs français. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Boniface, P. (1998). *La France est-elle encore une grande puissance?* Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.
- Boniface, P. (2009). La chute du mur de Berlin, symbole de la fin du monde bipolaire. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Boniface, P. (2012). *Le monde selon Sarkozy*. Paris: Jean-Claude Gawsewitch.
- Borger, J. (20-11-2008). 2025: The end of US dominance. *The Guardian*. [Online]: <http://www.theguardian.com/world/2008/nov/20/> Laatst geraadpleegd op 31-12-2013.
- Bosco, D. L. (2009). *Five to rule them all: The UN Security Council and the making of the modern world*. Oxford: Oxford University Press.
- Bosworth, R. J. B. (1979). *Italy, the least of the great powers: Italian foreign policy before the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowen, N. (2005). Multilateralism, multipolarity and regionalism: The French foreign policy discourse. *Mediterranean Quarterly*, 16(1), 94-116.
- Bozo, F. (12-3-2009). OTAN: La réintégration n'indique pas en soi un alignement sur les États-Unis. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 1-4-2014.
- Bozo, F. (2012). *La politique étrangère de la France depuis 1945*. Paris: Flammarion.
- Brazil launches program to build nuclear submarine in a decade. (1-3-2013). Reuters. [Online]: <http://www.reuters.com/article/2013/03/01/brazil-defense-submarines-idUSL1N0BT5WK20130301> Laatst geraadpleegd op: 5-12-2013
- Bridge, F. R., & Bullen, R. (2005). *The great powers and the European states system 1814-1914* (2nd ed.). Harlow: Pearson Education Limited.
- Bridge, R. (1979). Allied diplomacy in peacetime: The failure of the Congress 'system', 1815-1823. In A. Sked (Ed.), *Europe's balance of power 1815-1848*. London: Macmillan.
- Bromley, S. (2011) The limits to balancing. *Cambridge Review of International Affairs*, 24(2), 129-134.
- Brooks, D. (1-8-2008). Missing Dean Acheson. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Brooks, S. G. & Wohlforth, W. C. (2002). American primacy in perspective. *Foreign Affairs*, 81(4) 20-33.
- Brooks, S. G. & Wohlforth, W. C. (2005). Hard times for soft balancing. *International Security*, 30(1) 72-108.
- Brooks, S. G. & Wohlforth, W. C. (2008). *World out of balance: International relations and the challenge of American primacy*. Princeton: Princeton University Press.
- Brooks, S. G. & Wohlforth, W. C. (2009). Reshaping the world order: how Washington should reform international institutions. *Foreign Affairs*, 88(2), 49-63.
- Brown, C. (2004). Do great powers have great responsibilities? Great powers and moral agency. *Global Society*, 18(1), 5-19

- Brown, D. (2010) *Palmerston: A biography*. New Haven/London: Yale University Press.
- Bruley, Y. (1997). Le Concert Européen à l'époque du Second Empire. *Relations Internationales*, 90(été), 145-163.
- Brzezinski, Z. (13-1-2009). The group of two that could change the world. *Financial Times*. [Online]: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/d99369b8-e178-11dd-afa0-0000779fd2ac.html#axzz39yIHwouR>. Laatst geraadpleegd op: 10-8-2014.
- Brzezinski, Z. (2010). From hope to audacity: Appraising Obama's foreign policy. *Foreign Affairs*, 89(1), 16-30.
- Brzezinski, Z. (2012). *Strategic vision: America and the crisis of world power*. New York: Basic Books.
- Bueno de Mesquita, B. (1975). Measuring systemic polarity. *The Journal of Conflict Resolution*, 19, 187-216.
- Bueno de Mesquita, B. (1978). Systemic polarization and the occurrence and duration of war. *The Journal of Conflict Resolution*, 22, 241-267.
- Bueno de Mesquita, B. (1981). Risk, power distributions and likelihood of war. *International Studies Quarterly*, 25, 541-568.
- Bull, H. (1980). The great irresponsibles: The United-States, the Soviet Union, and world order. *International Journal*, 35(3), 437-447.
- Bull, H. (1982). Civilian power Europe – A contradiction in terms. *Journal of Common Market Studies*, 21(1-2), 149-164.
- Bull, H. (2002). *The Anarchical Society: A study of order in world politics*. (3rd ed.) Basingstoke: Palgrave-Macmillan. (oorspronkelijk verschenen in 1977).
- Bull, H. & Watson, A. (Eds.). (1984). *The expansion of international society*. Oxford: Clarendon Press.
- Bullen, R. (1979a). The great powers and the Iberian peninsula. In A. Sked (Ed.), *Europe's balance of power 1815-1848*. (pp. 54-78). London/Basingstoke: Macmillan.
- Bullen, R. (1979b). France and Europe, 1815-1848: The problems of defeat and recovery. In A. Sked (Ed.), *Europe's balance of power 1815-1848*. (pp. 122-144). London/Basingstoke: Macmillan.
- Burges, S. W. (2012). Strategies and tactics for global change: Democratic Brazil in comparative perspective. *Global Society*, 26(3), 351-368.
- Burns, R. N. (20-1-2008). Interview with Stefan Kornelius, *Süddeutsche Zeitung*. [Online]: <http://2001-2009.state.gov/p/us/rm/2008/100672.htm>. Laatst geraadpleegd op: 20-12-2013.
- Bush, G. H. W. (1990). *The national security strategy of the United States*. Washington, DC: The White House.
- Bush, G. W. (2002). *The national security strategy of the United States of America*. Washington, DC: The White House.
- Bush, G. W. (2006). *The national security strategy of the United States of America*. Washington, DC: The White House.
- Bush, R. C. (11-10-2011). *The United States and China: A G-2 in the making?* Brookings Institute. [Online]: <http://www.brookings.edu/research/articles/2011/10/11-china-us-g2-bush>. (Oorspronkelijk gepubliceerd in het Japans in *Gaiko*, Juli 2011)
- Buzan, B. (2003). Security architecture in Asia: The interplay of regional and global levels. *The Pacific Review*, 16(2), 143-173.
- Buzan, B. (2004a). *The United States and the great powers: World politics in the twenty-first century*. Cambridge: Polity Press.
- Buzan, B. (2004b). *From international to world society: English School theory and the social structure of globalisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. (2010). China in international society: Is 'peaceful rise' possible? *The Chinese Journal of International Politics*, 3(1), 5-36.

- Buzan, B. (2011). A world order without superpowers: Decentred globalism. (The inaugural Kenneth N. Waltz annual lecture). *International Relations*, 25(1), 3-25.
- Buzan, B. (2012). Asie: Une reconfiguration géopolitique. *Politique Étrangère*, 2, 231-344.
- Buzan, B. & Little, R. (2000). *International systems in world history: Remaking the study of international relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Buzan, B. & Waever, O. (2003). *Regions and power: The structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Calleo, D. P. (2008). The tyranny of false vision: America's unipolar fantasy. *Survival*, 50(5), 61-78.
- Calleo, D. P. (2009a). *Follies of power: America's unipolar fantasy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Calleo, D. P. (2009b). How to govern a multipolar world. *Current History*, 108(721), 361-367.
- Campbell, K. & Andrews, B. (2013). *Explaining the US 'pivot' to Asia*. (Americas 2013/01) London: Chatman House.
- Campbell, K. & Ratner, E. (2014). Far Eastern promises: Why Washington should focus on Asia. *Foreign Affairs*, 93(3), p. 106-116.
- Carrère d'Encausse, H. (2011). *La Russie entre deux mondes*. Paris: Librairie Arthème Fayard/Pluriel.
- Chan, S. (2008). *China, the U.S., and the power transition theory*. London/New York: Routledge.
- Charillon, F. (2011). *La politique étrangère de la France*. Paris: La Documentation Française.
- Charrel, M. (14-7-2014). Les BRICS veulent défier l'hégémonie du FMI. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr>. Laatste geraadpleegd op 10-9-2014.
- Chen, D. (30-5-2014). Are China and Russia moving toward a formal alliance ? *The Diplomat*. [Online]: <http://thediplomat.com/2014/05/are-china-and-russia-moving-toward-a-formal-alliance/>. Laatste geraadpleegd op 7-9-2014.
- Cheney, D. (2004). *Remarks by the Vice President to the World Economic Forum*. (Congress Center, Davos, Jan. 24, 2004). [Online]: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/01/20040124-1.html>. Laatste geraadpleegd op 20/1/2014.
- Chirac, J. (1995). *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, à l'occasion de la réunion des ambassadeurs*. (Palais de l'Élysée, 31 août 1995). [Online]: http://www.jacqueschirac-asso.fr/archives-elysee.fr/elysee/elysee.fr/francais/interventions/discours_et_declarations/1995/aout/fi003800.html. Laatste geraadpleegd op 1/4/2014.
- Chirac, J. (1998). *L'Inde et la France un partenariat pour le XXIe siècle*. (Discours à New Delhi, 25 janvier 1998). [Online]: <http://www.jacqueschirac-asso.fr/> Laatste geraadpleegd op 4-4-2014.
- Chirac, J. (1999a). *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, à l'occasion du XXe anniversaire de l'Institut français des relations internationales*. (Palais de l'Élysée, le jeudi 4 novembre 1999). [Online]: : <http://www.jacqueschirac-asso.fr/> Laatste geraadpleegd op 28-3-2014.
- Chirac, J. (1999b) *Assemblée générale de l'Association du Traité de l'Atlantique Nord: Discours du Président de la République, M. Jacques Chirac*, (Strasbourg, 19 octobre 1999). [Online]: www.doc.diplomatie.fr Laatste geraadpleegd op 4-4-2014.
- Chirac, J. (2003). *Discours du Président de la République lors de la présentation des vœux du corps diplomatique*. (Paris, 3 janvier, 2003). [Online]: http://www.jacqueschirac-asso.fr/archives-elysee.fr/elysee/elysee.fr/francais/interventions/discours_et_declarations/2003/janvier/fi001856.html. Laatste geraadpleegd op 28-3-2014.
- Chirac, J. (2005). *Discours de M. Jacques Chirac, Président de la République, lors de l'ouverture de la XIIIème Conférence des Ambassadeurs*. (Paris, 29 out 2005). [Online]: <http://www.jacqueschirac-asso.fr/archives-elysee.fr/elysee/root/bank/print/31002.htm>. Laatste geraadpleegd op 4-4-2014.

- Chirac, J. (22-3-2007). La France ne peut rester à l'écart du monde. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr>: Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Christensen, T. J. (2001). Posing problems without catching up: China's rise and challenge for U.S. security policy. *International Security*, 25(4), 5-40.
- Christensen, T. J. & Snyder, J. (1990). Chain gangs and passed bucks: Predicting alliance patterns in multipolarity. *International Organization*, 44(2), 137-168.
- Clark, C. (2007). *Iron kingdom: The rise and downfall of Prussia 1600-1947*. London: Penguin Books.
- Clark, C. (2013). *The sleepwalkers: How Europe went to war in 1914*. London: Penguin Books.
- Clark, I. (1989). *The hierarchy of states: Reform and resistance in the international order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, I. (2005). *Legitimacy in international society*. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, I. (2009). Towards an English School theory of hegemony. *European Journal of International Relations*, 15(2), 203-228.
- Clegg, J. (2009). *China's global strategy. Towards a multipolar world*. London: Pluto Press.
- Clerc, J. P. (24-1-1993). Le dégel de la diplomatie indienne. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr>: Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Clinton, H. R. (2009). *Foreign policy address at the Council of Foreign Relations*. Washington, D. C. July 15, 2009 [Online]: <http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/july/126071.htm>. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- Clinton, H. R. (2010a). *Remarks at Christchurch Town Hall meeting with students and civic leaders* (Christchurch, New Zealand, November 5, 2010). [Online]: <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/11/150450.htm>. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013
- Clinton, H. R. (2010b). *A conversation with U.S. Secretary of State Hillary Rodham Clinton*. Council on Foreign Relations (September 8, 2010). <http://www.cfr.org/world/conversation-us-secretary-state-hillary-rodham-clinton/p22894> Laatst geraadpleegd op 31-12-2013. (eigen transcriptie).
- Clinton, H. R. (2011). America's Pacific century. *Foreign Policy*, Nov. [Online]: http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/10/11/americas_pacific_century. Laatst geraadpleegd op 12-12-2014
- Clinton, W. J. (1996). *A national security strategy of engagement and enlargement*. Washington DC: The White House.
- Clinton, W. J. (1997). *A national security strategy for a new century*. Washington DC: The White House.
- Clinton, W. J. (1998). *A national security strategy for a new century*. Washington DC: The White House.
- Clinton, W. J. (2000). *A national security strategy for a new century*. Washington DC: The White House.
- Cohen, R. (22-11-2006). China vs. U.S.: Democracy confronts harmony. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 14-7-2014.
- Cohen, S. P. (2002). *India: Emerging power*. Washington: Brookings Institution Press.
- Coolsaet, R. (1998). *België en zijn buitenlandse politiek 1830-1990*. Leuven: Van Halewijck.
- Coolsaet, R., Lesage, D., Kleysen, J., & Van Kerckhove, S. (2006). *Anarchie, orde, dominantie: Inleiding tot de theorie van de internationale betrekkingen*. Gent: Academia Press.
- Copeland, D. C. (1996). Neorealism and the myth of bipolar stability: Toward a new dynamic realist theory of major war. *Security Studies*, 5, 29-89.
- COW. (2008). *State system membership list: Frequently asked questions. v2008.1*. [Online]: www.correlatesofwar.org. Laatst geraadpleegd op 15-3-2011
- COW. (2010a). *National material capabilities data documentation*. Version 4.0. [Online]: www.correlatesofwar.org Laatst geraadpleegd op 5-3-2013
- COW. (2010b) *National material capabilities dataset V4.0*. [Online]; www.correlatesofwar.org. Laatst geraadpleegd op 15-3-2013. Oorspronkelijk gepubliceerd door Singer, J. D, Bremer, S. & John Stuckey. (1972). Capability distribution, uncertainty, and major power wars, 1820-1965. in Bruce Rus-

- sett (Ed.), *Peace, war, and numbers*. Beverly Hills: Sage, 19-48. Herzien in Singer, J. D. (1987). 'Reconstructing the correlates of war dataset on material capabilities of states, 1816-1985', *International Interactions*, 14, 115-132.
- COW. (2010c). *International governmental organization data (v2.3)*. [Online]: www.correlatesofwar.org. Laatst geraadpleegd op 22-9-2013. oorspronkelijk gepubliceerd door Pevehouse, J. C., Nordstrom. & Warnke, K. (2004). The COW-2 International Organizations Dataset Version 2.0. *Conflict management and peace science* 21 (2), 101-119.
- Cox, M. (2003). The empire's back in town or America's imperial temptations – again. *Millennium*, 32(1), 1-27.
- Craig, C. (2009). American power preponderance and the nuclear revolution. *Review of International Studies*, 35(1), 27-44.
- Craig, R. (6-11-1999). France presses for a power independent of the U.S. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Craig, R. (17-12-1999). With a 'don't be vexed air', Chirac assesses U.S. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Cronin, P.M. (7-11-2013). The path to a new type of great power relations. *PacNet*, 80. (Pacific Forum CSIS) [Online]: www.pacforum.org. Laatst geraadpleegd op 14-8-2014.
- Crouzet, F. (2002). Mercantilism, war and the rise of British power. In P. K. O'Brien & A. Clesse (Eds.), *Two hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1741-2001*. (pp. 67-85). Aldershot: Ashgate.
- Cui, J. S. (2007). Cyclical logic in the transition of hegemony: Modelski's long cycle theory in international relations and its weakness. *Journal of World Economics and Politics*, Nr. 12, p. 24-32
- Dakin, D. (1979). The Congress of Vienna, 1814-1815 and its antecedents. In A. Sked (Ed.), *Europe's balance of power 1815-1848*. (pp. 14-33). London/Basingstoke: Macmillan.
- Danilovic, V. (2002). *When the stakes are high: Deterrence and conflicts among major powers*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Darwin, J. (2007). *After Tamerlane: The rise & fall of global empires 1400-2000*. London: Penguin Books.
- Darwin, J. (2011). *The empire project: The rise and fall of the British world-system 1830-1970*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Datta-Ray, S. K. (5-1-1999). Suppose Russia, India and China could really get together. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- de Haas, M. (2009). Medvedev's security policy: A provisional assessment. *Russian Analytical Digest*. (62/09), 2-5.
- De Hoop Scheffer, A. (2009). *L'Amérique de Barack Obama à l'aune de la multipolarité*. Paris: Ceri-Science Po. [Online]: <http://www.ceri-science-po.org>.
- De Keersmaecker, G. (2009). Amerika de machtigste, maar niet almachtig. *Internationale Spectator*, 63(3), 165-9.
- de Montbrial, T. (15-3-2007). Un monde multipolaire en formation. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 7-4-2014.
- de Montbrial, T. (2/4/2009). A world in need of a new world order. *The New York Times*. [Online]: nytimes.com. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- de Montbrial, T. (2013). *Qu'est-ce qu'une puissance au XXIe siècle?* Paris: Académie des sciences morales et politiques (Séance du 7 janvier 2013). [On-line]: http://www.asmp.fr/travaux/communications/2013_01_07_demontbrial.htm. Laatst geraadpleegd op 7-12-2013.
- de Tinguay, A. (2013). Le rapprochement avec la «nouvelle Russie»: Une relation instrumentale? In M. Vaisse (Réd.). *La politique étrangère de Jacques Chirac*. (pp. 159-178). Paris: Riveneuve Editions.

- Deak, I. (1994). The fall of Austria-Hungary: Peace, stability, and legitimacy. In G. Lundestad (Ed.), *The fall of great powers: Peace, stability and legitimacy* (pp. 81-102). Oxford: Oxford University Press.
- Deaton, A. & Heston, A. (2009). Understanding PPPs and PPP-based national accounts. [Online]: <http://pwt.econ.upenn.edu/papers/deaton%20heston%20complete%20nov10.pdf>. Laatst geraadpleegd op 29-4-2011.
- Déclaration conjointe franco-chinoise pour un partenariat global. (Peking, 16 mai 1997) (1997) [Online]: <http://www.sinofrance.org/site/writes/1997516.htm> Laatst geraadpleegd op 17-4-2014
- Dehio, L. (1950). Ranke und der Deutsche Imperialismus. *Historische Zeitschrift*, (170), 307-328.
- Deng, Y. (2011). The power and politics of recognition: Status in China's foreign relations. In T. J. Volgy, , R. Corbetta, , Grant, K. A. & Baird, R. G. (Eds.), *Major powers and the quest for status in international politics: Global and regional perspectives*. (pp.77-95). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Deutsch, K. & Singer, J. (1964). Multipolar power systems and international stability. *World Politics*, 16(3), 390-406.
- Doise, J. & Vaïsse, M. (1992). *Politique étrangère de la France. Diplomatie ou outil militaire, 1871-1991*. (2ième éd.). Paris: Editions Le Seuil.
- Donaldson, R. H. & Noguee, J. L. (2005). *The foreign policy of Russia : Changing systems, enduring interests*. (3rd ed.). Armonk/London: M. E. Sharpe.
- Doyle, M. (1986). *Empires*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dumbrell, J. (2010). American power: Crisis or renewal? *Politics*, 30(1), 15-23.
- Dumbrell, J. (2012). America in the 1990s: Searching for purpose. In M. Cox & D. Stokes (Eds.), *US foreign policy* (2nd Ed.) (pp. 82-96). Oxford: Oxford University Press.
- Dunne, T. & Schmidt, B. C. (2008). Realism. In J. Baylis, S. Smith, & P. Owens (Eds.), *The globalisation of world politics* (4th edition) (pp. 90-91). Oxford: Oxford University Press.
- Duroselle, J.-B. (1984). 'Le Concert européen'. *Relations Internationales*, 39(Automne), 271-285.
- Duroselle, J.-B. (1991a). Qu'est-ce qu'une grande puissance? In *Itinéraires: Idées, hommes et nations d'Occident, XIXe-XXe siècles* (pp. 113-122). Paris: Publications de la Sorbonne. (oorspronkelijk gepubliceerd in 1979 in *Relations Internationales*, 17, 3-10)
- Duroselle, J.-B. (1991b). Deux types de grands hommes: Le général de Gaulle et Jean Monnet. In *Itinéraires: Idées, hommes et nations d'Occident, XIXe-XXe siècles* (pp. 243-260). Paris: Publications de la Sorbonne. (oorspronkelijk gepubliceerd in 1977 in *Collection «Conférence»*, 15, 3-24, Genève: Institut Universitaire des Hautes Études Internationales)
- Easley, L.-E. (29-3-2008). Multilateralism, not multipolarity should be the goal. *The China Post*. [Online]: <http://www.chinapost.com.tw/commentary/the-china-post/leif-eric-easley/2008/03/29/149402/Multilateralism-not.htm>. Laatst geraadpleegd op 8-8-2014.
- Echard, W. E. (1983). *Napoleon III and the Concert of Europe*. Baton Rouge/London: Louisiana State University Press.
- Economy, E. C. (2010). The game changer: Coping with China's foreign policy revolution. *Foreign Affairs*, 89(6), 142-152.
- Economy, E. C, Huxley, T., F; Fullilove, M., Smith, S. A. & Xu. B. (20-12-2013). *What happened to the Asia Pivot in 2013?* [Online]: <http://www.cfr.org/china/happened-asia-pivot-2013/p32108>. Laatst geraadpleegd op 2-9-2014.
- Economy, E. C & Segal, A. (2009). The G-2 Mirage: Why the United States and China are not ready to upgrade ties. *Foreign Affairs*, 88(3), 14-23.
- Ekman, A. (25-4-2013). Quelle importance la Chine accorde-t-elle à la France? *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Elias, N. (1996). *The Germans: Power struggles and the development of habitus in the nineteenth and twentieth centuries*. New York: Polity Press. (Oorspronkelijke titel. Studien über die Deutschen. Frankfurt: Suhrkamp Verlag, gepubliceerd in 1989).

- Elman, M. F. & Elman, C. (2000). Introduction. In M. F. Elman, & C. Elman, C. (Eds.), *Bridges and boundaries: historians, political scientists and the study of international relations*. (pp. 1-36). Cambridge (Ma.): MIT Press.
- Emmerson, D. K. (13-1-2013). Challenging ASEAN: The American pivot in Southeast Asia. *East Asia Forum*. [Online]: <http://www.eastasiaforum.org/2013/01/13/> Laatste geraadpleegd op 31-7-2014.
- Emmott, B. (2009). *Rivals: How the power struggle between China, India and Japan will shape our next decade*. (2nd rev. ed.) London: Penguin Books.
- Etzioni, A. (2011). Is China a responsible stakeholder? *International Affairs*, 87(3), 539-553.
- Etzioni, A. (5-10-2012). The myth of multipolarity. *The National Interest*. [Online]: <http://nationalinterest.org/commentary/the-myth-multipolarity-7500>. Laatste geraadpleegd op 17-3-2013.
- Excerpts from Pentagon's plan: 'Prevent the re-emergence of a new rival'. (8-3-1992). *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/1992/03/08/world/> Laatste geraadpleegd op 21-12-2013.
- Fabius, L. (2013a). *La France, une "puissance d'influence" – Discours du ministre des Affaires étrangères à l'École Normale supérieure*. (Paris, 5 février 2013). [Online]: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/les-ministres-818/laurent-fabius/> Laatste geraadpleegd op 25-3-2014.
- Fabius, L. (2013b). *Clôture de la la XXIème Conférence des ambassadeurs - Discours de Laurent Fabius* (29 août 2013). [Online]: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/les-ministres-818/laurent-fabius/> 25-3-2014.
- Fabius, L. (2013c). *Discours de Laurent Fabius, au siège de l'ASEAN*. (Jakarta, 2 août 2013). [Online]: <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/les-ministres-818/laurent-fabius>. 25-3-2014.
- Feigenbaum, E. A. (2001). China's challenge to Pax Americana. *The Washington Quarterly*, 24(3), 31-43.
- Feldman, N. (2013). *Cool war : The future of global competition*. New York: Random House.
- Feng, Z. & Huang, J. (2014). *China's strategic partnership diplomacy: Engaging with a changing world*. (ESPO Working Paper 8). Madrid/Brussels: Fride/Egmont.
- Ferenczi, T. (11-6-2004). L' "Europe puissance", un rêve non partagé. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatste geraadpleegd op 25-3-2014.
- Ferguson, N. (2003). *Empire: The rise and demise of the British world order and the lessons for global power*. New York: Basic Books.
- Ferguson, N. (2004). *Colossus: The rise and fall of the American empire*. London: Penguin Books.
- Finnemore, M. (2003). *The purpose of intervention: Changing beliefs about the use of force*. Ithaca (N.Y.): Cornell University Press.
- Finnemore, M. (2009). Legitimacy, hypocrisy, and the social structure of unipolarity: Why being a unipole isn't all it's cracked up to be. *World Politics*, 61(1), 58-85.
- Fioramonti, L. & Lucarelli, S. (2010). Conclusion: Self-representation and external perception – Can the EU bridge the gap? In S. Lucarelli & L. Fioramonti. (Eds.). *External perception of the European Union as a global actor*. (pp. 218-225). London: Routledge.
- Fischer, F. (1967). *Germany's aims in the First World War*. New York: Norton & Company. (Oorspronkelijke titel: Griff nach der Weltmacht. (4de Ausg.). Düsseldorf: Droste Verlag und Druckerei. Gepubliceerd in 1964).
- Fontaine, A. (9-2-2001). L'après-guerre froide est terminé. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatste geraadpleegd op 25-3-2014.
- Fontaine, A. (13-5-2003). Qui se ressemble... *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatste geraadpleegd op 25-3-2014.
- Fontaine, A. (9-12-2003). Le monde est déjà multipolaire. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatste geraadpleegd op 25-3-2014.

- Foot, R. (2006). Chinese strategies in a US-hegemonic global order: Accommodating and hedging. *International Affairs*, 82(1), 77-94.
- Fordham, B. O. (2007). What makes a major power? [Online]: <http://bingweb.binghamton.edu/~bfordham/papers.htm>. Laatst geraadpleegd op 8-7-2009.
- Fordham, B. O. (2011). Who wants to be a major power? Explaining the expansion of foreign policy ambition. *Journal of Peace Research*, 48(5), 587-603.
- Fox, W. T. R. (1944). *The super-powers: The United States, Britain, and the Soviet Union: Their responsibility for peace*. Harcourt: Brace and Company
- Fox, W. T. R. (1980). The super-powers then and now. *International Journal*, 35(3), 417-436.
- Fourth BRICS Summit: Delhi Declaration. (New Delhi, March, 2012) (29-32012). [Online]: <http://www.brics.utoronto.ca/docs/120329-delhi-declaration.htm>. Laatst geraadpleegd op 17-4-2014.
- Franchon, A. (2-4-1995). La construction européenne est restée au cœur de la politique étrangère. *Le Monde* [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/>. Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Friedberg, A. L. (1989). The political economy of American strategy. *World Politics*, 41(3), 381-406.
- Friedberg, A. L. (1993). Ripe for rivalry : Prospects for peace in a multipolar Asia. *International Security*, 18(3), 5-33.
- Friedberg, A. L. (1994). The end of the cold war and the future of American power. In G. Lundestad (Ed.), *The fall of great powers: Peace, stability and legitimacy*.y (pp. 175-196). Oxford: Oxford University Press.
- Friedman, T. (10-5-2006). The post-post cold war. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Friedman, T. (14-12-2010). We've only got America A. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Funabashi, Y. (2008). Keeping up with Asia: America and the new balance of power. *Foreign Affairs*. 87(5), 110-125.
- Gaan, N. (2009.) America crowning the unipolar moment: An incursion into sovereignty and independence of states like India. *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, 65(2), 123-136.
- Gaddis, J. L. (1986). The long peace: Elements of stability in the postwar international system. *International Security*, 10(4), 99-142.
- Gaddis, J. L. (1997). *We now know: Rethinking cold war history*. Oxford: Oxford University Press.
- Gaddis, J. L. (2000). In defense of particular generalization: Rewriting cold war history, rethinking international relations theory. In C. Elman & M. F. Elman (Eds.), *Bridges and Boundaries; Historians, political scientists and the study of international relations*. (pp. 301-326). Cambridge, MA: MIT Press.
- Gallagher, K. P. (14-7-2014). BRICS: Towards a Rio-consensus. *The Globalist*. [Online]: <http://www.theglobalist.com/brics-toward-a-rio-consensus>. Laatst geraadpleegd op 10-9-2014.
- Gallagher, K. P. (24-7-2014). America's proposed TPP: Buyer beware. *The Globalist*. [Online]: <http://www.theglobalist.com/americas-proposed-tpp-buyer-beware/> Laatst geraadpleegd op 13-9-2014.
- Ganguly, S. (1999). India's pathway to Pokhran II: The prospects and sources of New Delhi's nuclear weapons program. *International Security*, 23(4), 148-177.
- Ganguly, S. & Pardesi, M. S. (2009). Explaining sixty years of India's foreign policy. *India Review*, 8(1), 4-19.
- Garrett, G. (2010). G2 in G20: China, the United States and world after the global financial crisis. *Global Policy*, 1(1), 29-39.
- Gauchon, P. & Huissoud, J.-M. (2007). *Les grandes puissances du XXI siècle*. (Rapport Anteios 2008). Paris: Presses Universitaires de France.

- Gautier, L. (2011). La dissuasion française en suspens. In F. Heisbourg (Ed.), *Les armes nucléaires ont-elles un avenir?* (pp. 127-143). Paris: Odile Jacob
- Geeraerts, G. & Holslag, J. (2006). *Macht of mythe? Achter de schermen het Chinese groeimirakel*. Brussel: VUB Press.
- Gelb, L. H. (2010). GDP now matters more than force: A U.S. foreign policy for the age of economic power. *Foreign Affairs*, 89(6), 35-43
- Gellman, B. (11-3-1993). Keeping the U.S. first: Pentagon would preclude a rival superpower. *Washington Post*, p. 1.
- Gert, H. & Wright Mills, C. (1991) Introduction: The man and his work. In M. Weber, *From Max Weber: Essays in sociology*. Edited, with an introduction by H. H. Gerth and C. Wright Mills, with a new preface by Bryan S. Turner. (p. 3-74). London: Routledge.
- Gibler, D. M. (2009). *International military alliances, 1618-2008*. Washington DC: Congressional Quarterly Press.
- Gibler, D. M. (2013) *Release notes for version 4: Correlates of War formal interstate alliance dataset, 1816-2012*. [Online]: <http://www.correlatesofwar.org>. Laatst geraadpleegd op 18-9-2013.
- Gibler, D. M. & Sarkees, M. R. (2004). Measuring alliances: The Correlates of War formal interstate alliance dataset, 1816-2000. *Journal of Peace Research*, 41(2), 211-222.
- Gibler, D. M., & Wolford, S. (2006). Alliances, then democracy: An examination of the relationship between regime type and alliance formation. *The Journal of Conflict Resolution*, 50(1), 129-153.
- Giddens, A. (1985). *The nation-state and violence*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A., Mann, M., & Wallerstein, I. (1989). Review symposium: Comments on Paul Kennedy's 'The Rise and Fall of the Great Powers'. *British Journal of Sociology*, 40, 328-340.
- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gleditsch, K. & Ward, M. (1999). A revised list of independent states since the Congress of Vienna. *International Interactions*, 25, 393-413.
- Glaser, C. L. (2011). Why unipolarity doesn't matter (much). *Cambridge Review of International Affairs*, 24(2), 135-147.
- Gloom, but not doom, (4-12-2008). *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Goddard, S. E. (2008/2009). When right makes might: How Prussia overturned the European balance of power. *International Security*, 33(3), 110-142.
- Godement, F. (2010). The United States and Asia in 2009: Diplomacy and strategic continuity. *Asian Survey*, 50(1), 8-24.
- Godement, F., Duchâtel, M., Voïta, T., e.a. (2009). *No rush into marriage: China's response to the G2*. (China Analysis 22). Paris. Paris: Asian Centre at SciencePo/European Council on Foreign Relations.
- Goodby, J. E. (2010). A world without nuclear weapons: Fantasy or necessity? In: *SIPRI Yearbook 2010*. (pp. 17-34). Stockholm/Oxford: Oxford University Press.
- Gordon, M. (24-4-1997). Russia-China theme: Contain the West. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Graham, E. (2013). Southeast Asia in the US rebalance: Perceptions from a divided region. *Contemporary Southeast Asia*, 35(3), 305-332.
- Grand, C. (2011). La France, la bombe et le nouveau paysage nucléaire. In F. Heisbourg (Ed.), *Les armes nucléaires ont-elles un avenir?* (pp. 7-24). Paris: Odile Jacob.
- Grevi, G. (2009). *The interpolar world: A new scenario*. (Occasional Papers, 79). Paris: European Union Institute for Security Studies.
- Grosser, P. (2013). Le multilatéralisme et les questions globale. In M. Vaisse (Réd.). *La politique étrangère de Jacques Chirac*. (pp. 215-239). Paris: Riveneuve Editions..

- Grunberg, I. (1990). Exploring the "myth" of hegemonic stability. *International Organization*, 44(4), 431-477.
- Gruner, W. D. (1992). Was there a reformed balance of power system or cooperative great power hegemony? *The American Historical Review*, 97(3), 725-732.
- Gulick, E. V. (1967). Europe's classical balance of power: A case history of the theory and practice of one of the great concepts of European statecraft. New York (N.Y.): Norton & Company.
- Guzzini, S. (1993). Structural power: The limits of neorealist power analysis. *International Organization*, 47(3), 443-478.
- Guzzini, S. (2005). The concept of power: A constructivist analysis. *Millennium*, 33(3), 495-521.
- Guzzini, S. (2007). *Re-reading Weber, or the three fields of analysis of power in international relations*. (DIIS Working Papers no 2007/29) Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
- Gvosdev, N. (n.d.). "Because it is". *Russia, the existential great power*. [Online]: http://www.gwu.edu/~sigur/assets/docs/major_powers_091407/Gvosdev_on_%20Russia.pdf. Laatst geraadpleegd op 18-1-2013.
- Haas, E. B. (1954). The balance of power: Prescription, concept or propaganda? *World Politics*, 5(4), 442-477.
- Haas, M. L. (2005). *The ideological origins of great power politics 1789-1989*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Haas, Michael (1970). International subsystems: Stability and polarity. *American Political Science Review*, 64(1), 98-113.
- Haass, R. N. (1988). The use (and mainly misuse) of history. *Orbis*, 32(Summer), 411-419.
- Haass, R. N. (2008). The age of nonpolarity. *Foreign Affairs*, 87(3), 44-57.
- Haass, R. N. (1-2-2008). The Palmerstonian moment. *The National Interest*. [Online]: www.nationalinterest.org. Laatst geraadpleegd op 19-2-2008.
- Haenle, P. (15-1-2014). What does a new type of great-power relations mean for the United States and China? *Phoenix Weekly*. [Online]: <http://carnegietsinghua.org/publications/?fa=54202>. Laatst geraadpleegd op 12-8-2014.
- Hall, T. (2010). An unclear attraction: A critical examination of soft power as an analytical category. *The Chinese Journal of International Politics*, 3, 189-211.
- Hallinan, C. (21-1-2008). Challenging a unipolar world. *Foreign Policy in Focus*. [Online]: http://fpif.org/challenging_a_unipolar_world/ Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- Hart, A. F. & Jones, B. D. (2010): How do rising powers rise? *Survival* 52(6), 63-88.
- Heat, T. R. (11-6-2014). China and the U.S. alliance system. *The Diplomat*. [Online]: <http://thediplomat.com/2014/06/china-and-the-u-s-alliance-system/>. Laatst geraadpleegd op 1-9-2014/
- Heisbourg, F. (2011). L'avenir incertain de la dissuasion. In F. Heisbourg (Ed.), *Les armes nucléaires ont-elles un avenir?* (pp. 145-181). Paris: Odile Jacob.
- Herz, M. (2011). Brazil: Major power in the making? In T. J. Volgy, , R. Corbetta, , Grant, K. A. & Baird, R. G. (Eds.) *Major powers and the quest for status in international politics: Global and regional perspectives* (pp. 159-179). Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Heumann, H. D. (2005). Multipolarität und "Europe puissance": Auf der Suche nach der Logik der französischen Außenpolitik. *Internationale Politik*, 4, 116-123.
- Higgott, R. (2010). *Multi-polarity and trans-Atlantic relations: Normative aspirations and practical limits of EU foreign policy*. [On-line]. http://www.garnet-eu.org/fileadmin/documents/working_papers/7610.pdf Laatst geraadpleegd op 27-2-2011.
- Hinsley, F. H. (1963). *Power and the pursuit of peace: Theory and practice in the history of relations between states*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hoag, M. W. (1969). *Superpower strategic postures for a multipolar world*. Santa Monica: Rand Corporation.
- Hobden, S. (2002). Historical sociology: Back to the future of international relations? In S. Hobden & J. M. Hobson (Eds.), *Historical sociology of international relations*. (pp. 42-59). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. (1977). *The age of revolution 1789-1848*. London: Abacus.
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. (1994). *The age of empire 1875-1914*. London: Abacus.
- Hobsbawm, E. (1995). *The age of extremes: The short twentieth century 1914-1989*. London: Abacus.
- Hobsbawm, E. (1997). *The age of capital 1848-1875*. London: Abacus.
- Hobsbawm, E. (1998a). Barbarism: A user's guide. In E. Hobsbawm, *On history* (pp. 334-350). London: Abacus. (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1994, *New Left Review*, 206, 44-54)
- Hobsbawm, E. (1998b). The curious history of Europe. In E. Hobsbawm, *On history* (pp. 287-301). London: Abacus.
- Hobsbawm, E. (2008). *On empire: America, war and global supremacy*. New York: The New Press.
- Hobson, J. M. & Seabrooke, L. (2001). Reimagining Weber: Constructing international society and the social balance of power. *European Journal of International Relations*, 7(2), 239-274.
- Hobson, J. M. & Sharman, J. C. (2005). The enduring place of hierarchy in world politics: Tracing the social logics of hierarchy and political change. *European Journal of International Relations*, 11(1), 63-98.
- Hoffmann, S., Keohane, R. O., & Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the Future, Part II: International relations theory and Post-Cold War Europe. *International Security*, 15(2), 191-199.
- Holbraad, C. (1970). *The Concert of Europe: A study in German and British theory*. London: Longman.
- Holbraad, C. (2003). *Internationalism and nationalism in European political thought*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Hollande, F. (2012) *Discours du Président de la République à l'occasion de la XXème Conférences des Ambassadeurs, 27 Août 2012*. [Online]: <http://www.elysee.fr/declarations/article/discours-du-president-de-la-republique-a-l-occasion-de-la-xxeme-conferences-des-ambassadeurs/> Laatst geraadpleegd op 27-3-2014.
- Hollande, F. (2013). *Vœux du Président de la République au corps diplomatique*. 11 Janvier 2013. [Online]: <http://www.elysee.fr/declarations/article/v-ux-du-president-de-la-republique-au-corps-diplomatique/>. Laatst geraadpleegd op 27-3-2014.
- Hollande, F. (2014). *Discours de commémoration du 50ème anniversaire des relations diplomatiques franco-chinoises*. (Quai d'Orsay, 27 mars 2014). [Online]: <http://www.elysee.fr/declarations/article/discours-de-commemoration-du-50eme-anniversaire-des-relations-diplomatiques-franco-chinoises/> Laatst geraadpleegd op 28/3/2014.
- Holms, K. R. (2004). *A new commitment to shared democratic values*. Venice: Fondazione Liberale, Conference on transatlantic relations, November 20, 2004. [Online]: <http://2001-2009.state.gov/p/io/rls/rm/2004/39260.htm>. Laatst geraadpleegd op: 25-12-2013.
- Holms, K. R., Nau, H. R. & Dale, H. C. (2010). *The Obama doctrine: Hindering American foreign policy*. (Speech at the Heritage Foundation, November, 29, 2010). [Online]: <http://www.heritage.org/research/lecture/2010/11/the-obama-doctrine-hindering-american-foreign-policy>. Laatst geraadpleegd op: 31-12-2013.
- Holsti, K. J. (1991). *Peace and war: Armed conflicts and international order 1648-1989*. Cambridge: Cambridge Universities Press.
- Holsti, K. J. (1992). Governance without government: Polyarchy in nineteenth-century European politics. In J. N. Rosenau & E.-O. Czempiel (Eds.), *Governance without government: Order and change in world politics* (pp. 30-57). Cambridge: Cambridge University Press.

- Hopf, T. (1991). Polarity, the offense defense balance, and war. *American Political Science Review*, 85(2), 475-493.
- Hopf, T. (2002). *Social construction of international politics: Identities & foreign policies, Moscow, 1955 & 1999*. Ithaca: Cornell University Press.
- Hopkins, A. G. (2000). Overseas expansion, imperialism and empire, 1815-1914. In T. C. W. Blanning (Ed), *The nineteenth century*. (pp. 210-240) (Short Oxford history of Europe) Oxford: Oxford University Press.
- Howorth, J. (2003). France, Britain and the Euro-Atlantic Crisis. *Survival*, 45(4), 173-192.
- Howorth, J. (2007). *Security and defence policy in the European Union*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster.
- Huntington, S. P. (1999). The lonely superpower. *Foreign Affairs* 78(2), 35--50.
- Hurd, I. (1999). Legitimacy and authority in international politics. *International Organization*, 53(2), 379-408.
- Hurd, I. (2002). Legitimacy, power, and the symbolic life of the UN Security Council. *Global Governance*, 8(1), 35-51.
- Hurd, I. (2008). Myths of membership: The politics of legitimation in Security Council reform. *Global Governance*, 14(2), 199-217.
- Hurrell, A. (2002). Foreword to the third edition: 'The Anarchical Society' 25 years on. In H. Bull, *The Anarchical Society. A study of order in world politics*. (3rd ed.) Basingstoke: Palgrave-MacMillan.
- Hurrell, A. (2005). Power, institutions and the production of inequality. In M. Barnett & R. Duvall (Eds.), *Power in global governance*. (pp. 33-58). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hurrell, A. (2006). Hegemony, liberalism and global order: What space for would-be great powers ? *International Affairs*, 82(1), 1-19.
- Hurrell, A. (2007). *On global order: Power, values, and the constitution of international society*. Oxford: Oxford University Press.
- Hyde-Price, A. G. V. (2007). *European security in the twenty-first century: The challenge of multipolarity*. London: Routledge.
- Iggers, G. G. (2011). *Leopold von Ranke: The theory and practice of history. Edited with an introduction by Georg G. Iggers*. London: Routledge.
- Ikenberry, G. J. (2001). *After Victory: Institutions, strategic restraint, and the rebuilding of order after major wars*. Princeton: Princeton University Press.
- Ikenberry, G. J. (Ed.) (2002). *America unrivaled: The future of the balance of power*. Ithaca: Cornell University Press.
- Ikenberry, G. J. (2006). The security trap. *Democracy, a Journal of Ideas*, 1(2), 8-19. [Online]: http://www.democracyjournal.org/pdf/2/DAJOI2_8-19_Ikenberry.pdf. Laatst geraadpleegd op 28/2/2014.
- Ikenberry, G. J., & Kupchan, C. A. (1990). Socialization and hegemonic power. *International Organization*, 44(3), 283-315.
- Ikenberry, G. J., Mastanduno, M. & Wohlforth, W. C. (2009). Introduction: Unipolarity, state behavior, and systemic consequences. *World Politics*, 61(1), 1-27.
- Ingram, E. (2000). Hegemony, global reach, and world power: Great Britain's long cycle. In C. Elman & M. F. Elman (Eds.), *Bridges and boundaries: Historians, political scientists and the study of international relations* (pp. 223-254). Cambridge, Ma: MIT Press.
- Ingrao, C. (1994). Paul W. Schroeder's balance of power: Stability or anarchy? *The International History Review*, 16, 681-700.

- IRIS, (2010). *La politique étrangère de Nicolas Sarkozy: Rupture ou continuité?* (Compte rendu de la conférence). Paris: IRIS
- Jackson, William D. (1978). Polarity in international systems: A conceptual note. *International Interactions*, 4, 87-96.
- Jeffery, R. (2008). *The international economy and U.S. foreign relations*: (Remarks to the Washington International Affairs Association, Washington, DC, Nov 24, 2008). [Online]: <http://2001-2009.state.gov/e/rm/2008/113204.htm>. Laatst geraadpleegd op 29-12-013.
- Jelavich, B. (1964). *A century of Russian foreign policy, 1814-1914*. Philadelphia: Lippincott.
- Jervis, Robert (1982). Security regimes. *International Organization*, 36(2), 357-378.
- Jervis, Robert (1985). From balance to concert: A study of international security cooperation. *World Politics* 38(1), 58-79.
- Jervis, Robert (1992). A political science perspective on the balance of power and the Concert. *The American Historical Review*, 97(3), 716-724.
- Jervis, R. (2009). Unipolarity: A structural perspective. *World Politics*, 61(1), 188-216.
- Johansson, S. R. (2002). National size and international power: A demographic perspective on 'hegemony'. In P. K. O'Brien & A. Clesse (Eds.), *Two hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001*. (pp. 336-356). Aldershot: Ashgate.
- Johnstone, I. (2005). The power of interpretive communities. In M. Barnett & R. Duvall (Eds.), *Power in global governance* (pp. 185-204). Cambridge: Cambridge University Press.
- Joint communiqué of the ninth meeting of Foreign Ministers of China, India & Russia* (Bengaluru, 27 October 2009). (2009). [Online]: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ Laatst geraadpleegd op 17-4-2014.
- Joint communiqué: Second India-EU summit*. (2001). New Delhi, 23 November, 2001. [Online]: http://eeas.europa.eu/delegations/india/documents/eu_india/021_eu_india_reso_2nd_page2_en.pdf. Laatst geraadpleegd op 29-4-2014.
- Joint declaration*. (2000). EU-India-Summit, Lisbon, 28-6-2000. [Online]: http://eeas.europa.eu/delegations/india/documents/eu_india/021_eu_india_reso_1st_page2_en.pdf. Laatst geraadpleegd op 30-4-2014.
- Juppé, A. (2012a). *Discours d'Alain Juppé à l'Institut d'Études Politiques de Paris, 21 février 2012*. [Online]: www.ambafrance-cn-org/ Laatst geraadpleegd op 28-3-2014.
- Juppé, A. (2012b). *Entretien d'Alain Juppé sur «France-Culture»* (15 mars 2012). [Online]: www.delegfrance-conseil-europe.org/ Laatst geraadpleegd op 28-3-2014.
- Kadera, K. & Sorokin, G. (2004). Measuring national power. *International Interactions*, 30(3), 211-230.
- Kagan, K. (1997). The myth of the European Concert: The realist-institutionalist debate and great power behavior in the Eastern Question, 1821-1841. *Security Studies*, 7(2), 1-57.
- Kaplan, M. A. (1957). Balance of power, bipolarity and other models of international systems. *American Political Science Review*, 51(3), 684-695.
- Kaplan, M. A. (1964). *System and process in international politics*. New York: Wiley. (oorspronkelijk verschenen in 1957).
- Kauffmann, S. (9-1-2010). 2010, année du Tigre: Qui gouvernera le monde? *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 12-8-2014.
- Kauffmann, S. (7-7-2014). A la coupe des BRICS, la Chine part favorite. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 12-8-2014.
- Kaufman, S. J., Little, R., & Wohlforth, W. C. (2007). *The balance of power in world history*. New York: Palgrave Macmillan.
- Keck, Z. (17-12-2013). China to prioritize great power relations in 2014. *The Diplomat*. [Online]: <http://thediplomat.com/2013/12/china-to-prioritize-great-power-relations-in-2014/> Laatst geraadpleegd op 12-8-2014.

- Keenes, E. (1993). History and International Relations: Long cycles of world politics. *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne de Science Politique*, xxvi(I), 145-153.
- Kegley, C. W. & Raymond, G. (1992). Must we fear a post-Cold War multipolar system? *Journal of Conflict Resolution*, 36(3), 573-585.
- Kegley, C. W. & Raymond, G. (1994). *A multipolar peace? Great power politics in the 21st century*. New York: St Martin's Press.
- Kelly, R. E. (2014) The 'pivot' and its problems: American foreign policy in Northeast Asia. *The Pacific Review*, 27(3), 479-503,
- Kemp, G., Pfaltzgraff, R. L. & Ra'anani, U. (Eds.) (1974). *The superpowers in a multinuclear world*. (Revised and updated papers from a conference sponsored by the Fletcher School of Law and Diplomacy and held May 3-5, 1973). Lexington: Lexington Books.
- Kempf, H. (23-11-2008). Les États-Unis décrivent leur future affaiblissement. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014..
- Kennedy, P. (1980). *The rise of the Anglo-German antagonism, 1860-1914*. London/Boston: Allen & Unwin.
- Kennedy, P. (1987). *The rise and fall of the great powers: Economic change and military conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House.
- Kennedy, P. (1988a). Letter to the editor: The rise and fall of the great powers. *Orbis*, 32(4), 609-611.
- Kennedy, P. (1988b). Pointers from the past. *Foreign Affairs*, 66, 108-111.
- Kennedy, P. (2-2-2002). The eagle has landed. *The Financial Times*, p. 1.
- Keohane, R. O. (2005). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. (2nd Ed). Princeton: Princeton University Press. (oorspronkelijk verschenen in 1984).
- Kerr, D. (2005). The Sino-Russian Partnership and US policy toward North Korea: From hegemony to concert in Northeast Asia. *International Studies Quarterly*, 49(3), 411-438.
- Khanna, P. (2008). *The second world: Empires and influence in the new global order*. New York: Random House.
- Khanna, P. (27-1-2008). 'Waving goodbye to hegemony'. *The New York Times Magazine*.
- Khanna, P. & Leonard, M. (8-9-2011). Why China wants a G-3 World. *The International Herald Tribune* [Online]:. <http://www.paragkhanna.com/?p=1604>. Laatst geraadpleegd op 13-9-2011.
- Kile, S. N. & Kristensen, H. M. (2013). World nuclear forces. In *SIPRI Yearbook 2013*. Oxford: Oxford University Press.
- [Online]: <http://www.sipriyearbook.org/view/9780199678433/sipri-9780199678433-chapter-7.xml>. Laatst geraadpleegd op 5-5-2014.
- Kim, S. S. (1997). China as a great power. *Current History* 96(611), 246-51.
- Kim, S. S. (2003). China's path to great power status in the globalization era. *Asian Perspective*, 27(1), 35-75.
- Kim, Y. & Blank, S. (2010). Russia and the six-party process in Korea: Moscow's quest for great power status. *Problems of Post-Communism*, 57(4), 37-50.
- Kirton, J. (1989). *Contemporary concert diplomacy: The Seven-Power Summit and the management of international order*. Annual meeting of the International Studies Association and the British International Studies Association, London, March 29-April 1, 1989 [Online]: <https://tspace.library.utoronto.ca/html/1807/4855/kcon1.htm>. Laatst geraadpleegd op 12-9-2011.
- Kirton, J. (1999). *The G7 and China in the management of the international financial system*. (Paper prepared for an International Think Tank Forum on "China in the 21st Century and the World", Shenzhen, November 11-12, 1999). [Online]; <http://www.g8.utoronto.ca/scholar/kirton199903/index.html>. Laatst geraadpleegd op 4-8-2014.
- Kissinger, H. A. (1957). *A world restored: Metternich, Castlereagh and the problems of peace 1812-1822*. Boston. Houghton Mifflin.

- Kissinger, H. A. (1979). *A la Maison Blanche 1968-1973*. Paris: Fayard. (Oorspronkelijke titel: (1979) *White House years 1968-1973*. Little, Brown and Company).
- Kissinger, H. A. (1994). *Diplomacy*. London: Simon & Schuster.
- Kissinger, H. A. (2011). *On China*. London: Allen Lane.
- Knutsen, T. L. (1999). *The rise and fall of world orders*. Manchester: Manchester University Press.
- Kortuzov, S. (22/9/2006). Should Russia claim great power status? *Ria-Novosti*. [Online]: <http://en.rian.ru/analysis/20060922/54171324.html>. Laatst geraadpleegd op 25-2-2013.
- Kovic, M. (2011). *Disraeli & the eastern question*. Oxford: Oxford University Press.
- Kraehe, E. E. (1992). A bipolar balance of power. *The American Historical Review*, 97(3), 707-715.
- Krauthammer, C. (1990/1991). The unipolar moment. *Foreign Affairs*, 70(1), 23-33.
- Krauthammer, C. (13-3-1992). What's wrong with the 'Pentagon Paper'? *Washington Post*.
- Krauthammer, C. (17-5-2002). The unipolar moment revisited. *The National Interest*.
- Krauthammer, C. (2004). *Democratic realism: An American foreign policy for a unipolar world*. Washington, D. C.: AEI Press.
- Krasner, S. D. (1976). State power and the structure of international trade. *World Politics*, 28(3), p. 317-347.
- Krastev, I. (8-11-2005). Les néoconservateurs de Poutine. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Krastev, I. (19-08-2008). *Russia and the Georgian war: The great power trap*. [On-line]. www.opendemocracy.net. Laatst geraadpleegd op 15-8-2011.
- Krisch, N. (2008). The Security Council and the great powers. In V. Lowe, A. Roberts, J. Welsh, & D. Zaum (Eds.), *The United Nations Security Council and War: The evolution of thought and practice since 1945* (pp. 133-153).
- Kristensen, H. M. & Norris, R. S. (2010). Global nuclear weapons inventories, 1945-2010. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 66(4), 77-83.
- Kristensen, H. M. & Norris, R. S. (2013). Chinese nuclear forces, 2013. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 69(6), 79-85.
- Kristensen, H. M. & Norris, R. S. (2014). Global nuclear weapons inventories, 1945-2013. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 70(4), 94-107.
- Kuchins, A. C. (2014). Russian and the CIS in 2013: Russia's pivot to Asia. *Asian Survey*, 54(1), 139-137.
- Kunz, B. (2010). Hans J. Morgenthau's political realism, Max Weber and the concept of power. *Max Weber Studies*, 10(2), 189-208.
- Kupchan, C. A. (1989). Empire, military power, and economic decline. *International Security*, 13(4), 36-53.
- Kupchan, C. A. (1998). After Pax Americana : Benign power, regional integration and the sources of stable multipolarity. *International Security*, 23(2), 40-79.
- Kupchan, C. A. (2002). *The end of the American era : US foreign policy and the geopolitics of the twenty-first century*. New York: Alfred Knopf.
- Kupchan, C. A. (2011). The false promise of unipolarity: Constraints on the exercise of American power. *Cambridge Review of International Affairs*, 2(2), 165-173.
- Kupchan, Charles. A. & Kupchan, Clifford. A. (1991). Concerts, collective security, and the future of Europe. *International Security*, 16(1), 114-161.
- Kynge, J. (19-11-2009). China blurs bipolar view of the world. *Financial Times*. [Online]: <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/7a7e2894-d4ea-11de-8ec4-00144feabd...> Laatst geraadpleegd op 15-8-2014.
- Lafer, C. (2000). Brazilian international identity and foreign policy : Past, present, and future. *Daedalus*, 129(2), 207-238.

- Lai, B. & Reiter, D. (2000). Democracy, political similarity, and international alliances, 1816-1992. *The Journal of Conflict Resolution*, 44(2), 203-227.
- Laïdi, Z. (2003). Vers un monde multipolaire? *SER-SA Etudes*, Tome 399, 297-310.
- Laïdi, Z. (Ed.). (2010). *EU foreign policy in a globalized world: Normative power and social preferences*. London: Routledge.
- Landler, M. (26-4-2014). On a trip that avoids Beijing, Obama keeps his eye on China. *The New York Times*. [Online]: www.nytimes.com/ Laatst geraadpleegd op 2-9-2014.
- Langellier, J. P. (15-2-2013). Brésil: L'épopée d'une puissance émergente. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Larson, D. W. & Shevchenko, A. (2010). Status seekers: Chinese and Russian responses to US primacy. *International Security*, 34(4), 63-95.
- Lasswell, H. D. (1945). *World politics faces economics: With special reference to the future relations of the United States and Russia*. New York, McGraw-Hill.
- Lasswell, H. D. (1948). The prospect of cooperation in a bipolar world. *The University of Chicago Law Review*, 15(4), 877-901.
- Layne, C. (1993). The unipolar illusion: Why new great powers will rise? *International Security*, 17(4), 5-51.
- Layne, C. (2006). The unipolar illusion revisited: The coming end of the United States' unipolar moment. *International Security*, 31(2), 7-41.
- Layne, C. (2009). The waning of U. S. hegemony, myth or reality? A review essay. *International Security*, 34(1), 147-172.
- Layne, C. (2011). The unipolar exit: Beyond the Pax Americana. *Cambridge Review of International Affairs*, 24(2), 149-164.
- Layne, C. (2012). This time it's real: The end of unipolarity and the Pax Americana. *International Studies Quarterly*, 56(1), p. 203-2013.
- Layne, C., Wohlforth, W. & Brooks S. G. (2012). US decline or primacy? A debate. In M. Cox & D. Stokes (Eds.), (2012). *U.S. foreign policy*. (pp. 409-429). Oxford: Oxford University Press.
- Le, T. (13-7-2006). China 'not seeking to join G8'. *China Daily*. [Online]: http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-07/13/content_639787.htm
- Lefebvre, M. (2012). *L'Union européenne peut-elle devenir une grande puissance?* (Question d'Europe, n° 247). Paris/Bruxelles: Fondation Robert Schuman.
- Leparmentier, A., Lesnes, C. & Philip, B. (20-12-2009). Les affaires du monde soumises au tandem Chine-Etats-Unis. *Le Monde*. [Online] : <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 12-8-2014.
- Lerner, D. & Lasswell, H. (1951). *The policy sciences: Recent developments in scope and method*. Stanford: Stanford University Press.
- Lequesne, C. & Vaïsse, M. (2013). Rupture et continuité. In M. Vaïsse (Réd.), *La politique étrangère de Jacques Chirac*. (pp. 11-24). Paris: Riveneuve Editions..
- Levy, J. S. (1983). *War in the modern great power system, 1495-1975*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Levy, J. S. (1984). Size and stability in the modern great power system. *International Interactions*, 10(3-4), 341-358.
- Levy, J. S. (1985). The polarity of the system and international stability: An empirical analysis. In A. N. Sabrosky (Ed.), *Polarity and war: The changing structure of international conflict*. (pp. 41-66). Boulder, Col.: Westview.
- Levy, J. S. (2000). Explaining events and developing theories: History, political science and the analysis of international relations. In M. F. Elman, & C. Elman (Eds.), (2000). *Bridges and boundaries: historians, political scientists and the study of international relations* (pp. 39-84). Cambridge (Ma.): MIT Press.

- Levy, J. S. (2004). What do great powers balance against and when? In T. V. Paul, J. J. Wirtz, & M. Fortmann (Eds.), *Balance of power: Theory and practice in the 21st century* (pp. 29-51). Stanford: Stanford University Press.
- Levy, J. S. & Thompson, W. R. (2010). *Causes of war*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Li, C. (2007). Limited defensive strategic partnership: Sino-Russian rapprochement and the driving forces. *Journal of Contemporary China*, 16(52), 477-497.
- Li, R. (2009). A rising China and security in East Asia: Identity construction and security discourse. London: Routledge.
- Lieber, K. A. & Alexander, G. (2005). Waiting for balancing: Why the world is not pushing back. *International Security*, 30(1), 109-139.
- Lieven, A. (2012). The future of American foreign policy. In M. Cox & D. Stokes (Eds.), *US foreign policy*. (2nd Ed.) (392-408). Oxford: Oxford University Press.
- Little, R. (1989). Deconstructing the balance of power: Two traditions of thought. *Review of International Studies*, 15(2), 87-100.
- Little, R. (2007). *The balance of power in international relations: Metaphors, myths and models*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Llanque, M. (2007). Max Weber on the relation between power politics and political ideals. *Constellations*, 14(4), 483-497.
- Lo, B. (2008a). *Axis of convenience: Moscow, Beijing and the new geopolitics*. London: Chatham House.
- Lo, B. (2008b). *Russia and the multipolar myth*. Center for European Reform [On-line]: <http://centreforeuropeanreform.blogspot.com/2008/07/russia-and-multipolar-myth.html> Laatst geraadpleegd op 5-6-2011.
- Lo, B. (3-8-2009). *Medvedev and the new European security architecture*. [Online]: www.opendemocracy.net/article/e-mail/medvedev-and.... (Laatst geraadpleegd op 21-02-2013).
- Lo, B. & Hill, F. (31-7-2013). Putin's pivot: Why Russia is looking east. *Foreign Affairs*. [Online]: <http://www.foreignaffairs.com/print/136795>. Laatst geraadpleegd op 2-9-2014.
- Lu, X. (2013). Yan Xuetong: A realist scholar clinging to scientific prediction. In Y. Xuetong. *Ancient Chinese thought, modern Chinese power* (pp. 229-251). Princeton: Princeton University Press.
- Lucarelli, S. & Fioramonti, L. (2010). Introduction: The EU in the eye of the others – why bother? In S. Lucarelli & L. Fioramonti. (Eds.). *External perception of the European Union as a global actor* (pp. 1-9). London: Routledge.
- Lucas, E. (2008). *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Luck, E. C. (2008). A council for all seasons: The creation of the Security Council and its relevance today. In V. Lowe, A. Roberts, J. Welsh, & D. Zaum (Eds.), *The United Nations Security Council and War: The evolution of thought and practice since 1945* (pp. 61-85). Oxford: Oxford University Press.
- Luttwak, E. N. (1994). Where are the great-powers? At home with the kids. *Foreign Affairs*, 73(4), 23-28.
- Maddison, A. (1995). *Monitoring the world economy, 1820-1992*. Paris: OECD.
- Maddison, A. (2003). *The world economy: Historical statistics*. Paris: OECD.
- Maddison, A. (2010). *Historical statistics of the world, 1-2006 AD*. [On-line]. www.ggd.net/maddison/historical_statistics/horizontal-file_02-2010.xls, Laatst geraadpleegd.: 1-1-2014.
- Mahbubani, K. (2008). *The new Asian hemisphere: The irresistible shift of global power to the East*. New York: Public Affairs (Perseus Group).
- Malone, D. M., & Mukherjee, R. (2010). India and China: Conflict and Cooperation. *Survival*, 62(1), 137-158.

- Mancinelli, P. (2014). Conceptualizing 'new type great power relations': The Sino-Russian model. *China Brief*, (14)9, s.p. [Online]: <http://www.jamestown.org/regions/chinaasiapacific>. Laatst geraadpleegd op 12-8-2014.
- Mandelbaum, M. (1981). *The nuclear revolution: International politics before and after Hiroshima*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, M. (2004). The first failed empire of the 21st century. *Review of International Studies*, 30(4), 631-653.
- Mansfield, E. D. (1993). Concentration, polarity, and the distribution of power. *International Studies Quarterly*, 37(1), 105-128.
- Mary, C. (9-6-2011). Confisquer le débat sur les enjeux de la science, c'est affaiblir la démocratie. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Mastanduno, M. (1997). Preserving the unipolar moment: Realist theories and U.S. grand strategy after the Cold War. *International Security*, 21(4), 49-88.
- May, E. R. (1973). *Imperial democracy: The emergence of America as a great power*. New York: Harper Torchbooks.
- McCoy, A. W. (5-12-2010). The decline and fall of the American empire. *The Nation*. [Online]: <http://www.thenation.com/article/156851/decline-and-fall-american-empire#>. Laatst geraadpleegd op 31-12-2013.
- McDonald, D. (2007). Domestic conjunctures, the Russian state, and the world outside, 1700-2006. In R. Legvold (Ed.), *Russian foreign policy in the 21st century & the shadow of the past* (pp. 145-204). New York: Columbia University Press.
- McKeown, T. J. (1983). Hegemonic stability theory and 19th century tariff levels in Europe. *International Organization*, 37(1), 73-93.
- McLennan, N., (20-1-1949). Peril to U.N. seen in Atlantic pact: C. M. Eichelberger says U.S. should reaffirm concern for security of all. *The New York Times*. [Online]: <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F40610FF3C5B157A93C2AA178AD85F4D8485F9>. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the future: Instability in Europe after the cold war. *International Security*, 15(1), 5-56.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. New York: W. W. Norton.
- Mearsheimer, J. J. (2006). China's unpeaceful rise. *Current History*, 105(690), 160-162.
- Mearsheimer, J.J. (2010). The gathering storm: China's challenge to US power in Asia. *The Chinese Journal of International Politics*, 3, 381-396.
- Mearsheimer, J.J. (6-11-2013). 'Peaceful rise' will meet US containment. *Global Times*. Online: <http://www.globaltimes.cn/content/823045.shtml>. Laatst geraadpleegd op 14-9-2014.
- Medeiros, E. S. (2005). Strategic hedging and the future of Asia-Pacific stability. *The Washington Quarterly*, 29(1), 145-167.
- Medlicott, W. N. (1956). *Bismarck, Gladstone and the Concert of Europe*. London: University of London/The Athlone Press.
- Meinecke, F. (1916). Einführung. In: L. von Ranke. *Die Großen Mächte*. Neu rsg. F. Meinecke. Leipzig: Insel-Verlag. [On-line]. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/3017/1>. Laatst geraadpleegd op 6-2-2013.
- Melandri, J. P. (2013) "The French were right": La guerre d'Iraq et la brouille franco-américaine. In M. Vaïsse (Réd.), *La politique étrangère de Jacques Chirac*. (pp. 131-158). Paris: Riveneuve Editions.
- Men, J. & Geeraerts, G. (2003). China's rise and Northeast Asean security. *Studia Diplomatica*, 56(6), 33-55.
- Menon, R. (2009) The limits of Chinese-Russian Partnership, *Survival*, 51(3), 99-130.
- Meunier, S. (2000). The French exception. *Foreign Affairs*, 79(4), 104-116.

- Meunier, S. (2012). La politique étrangère de Nicolas Sarkozy : Rupture de fond ou de style? In J. de Mailard & Y. Surel (Réd.). *Les politiques publiques sous Sarkozy* (pp. 133-151). Paris: Presses de SciencePo.
- Migranyan, A. (10-7-2014). Washington's creation: A Russia-China alliance? *The National Interest*. [Online]: <http://nationalinterest.org/feature/washingtons-creation-russia-china-alliance-10843?page=2>. Laatst geraadpleegd op 7-9-2014.
- Miller, B. (1992a). Explaining great power cooperation in conflict management. *World Politics*, 45(1), 1-46.
- Miller, B. (1992b). A "new world order": From balancing to hegemony, concert or collective security? *International Interactions*, 18(1), 1-33.
- Miller, B. (1994). Explaining the emergence of great power concerts. *Review of International Studies*, 20(4), 327-348.
- Milne, S. (28-8-2008). Georgia is the graveyard of America's unipolar word. *The Guardian*. [Online]: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2008/aug/28/russia.usforeignpolicy>. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- Milzow, K. (2006). Le discours politique et la sécurité en Europe: Blair, Chirac et Schröder et la politique Européenne de sécurité et de défense (1998-2003). *Relations internationales*, 125, 83-95.
- Mitchell, A. W. (23-11-2008). Obama's multipolar moment: The United States today faces an unfamiliar and rapidly changing world landscape. *Los Angeles Times*. [Online]: <http://www.latimes.com/news/opinion/la-oe-mitchell23-2008nov23,0,6835373.story#ixzz2nw5tUJ1P>. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- Modelski, G. (1972). *Principles of world politics*. New York: The Free Press.
- Modelski, G. (1987). *Long cycles in world politics*. London: Macmillan.
- Modelski, G. & Modelski, S. (Eds.) (1988). *Documenting global leadership*. London: Macmillan.
- Modelski, G. & Thompson, W. R. (1988). *Seapower in global politics, 1494-1993*. Seattle: University of Washington.
- Mohan, C. R. (2006). India and the balance of power. *Foreign Affairs*, 85(4), 17-32. [Online]: <http://www.foreignaffairs.com/print/61729>. Laatst geraadpleegd op 14-4-2014.
- Mommsen, W. J. (1984). *Max Weber and German politics, 1890-1920*. Chicago: The University of Chicago Press. (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1974. *Max Weber und die deutsche Politik*. 2de Ed. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Mommsen, W. J. (1994) The fall of Germany: Peace, stability and legitimacy. In G. Lundestad (Ed.), *The fall of great powers: Peace, stability and legitimacy* (pp. 103-124). Oxford: Oxford University Press.
- Mommsen, W. J. (1995a). The causes and objectives of German imperialism before 1914. In W. J. Mommsen, *Imperial Germany 1867-1918: Politics, culture and society in an authoritarian state* (pp. 75-100). London: Arnold (oorspronkelijk gepubliceerd in 1981. *Triebkräfte und Zielsetzungen des deutschen Imperialismus vor 1914*. K. Bohnen & C. Bauer (eds.) *Text und Kontext*, Sonderreihe, vol. 11, *Kultur und Gesellschaft in Deutschland von der Reformation bis zum Gegenwart*. Copenhagen/Munich)
- Mommsen, W. J. (1995b). Public opinion and foreign policy in Wilhelmine Germany, 1897-1914. In W. J. Mommsen, *Imperial Germany 1867-1918: Politics, culture and society in an authoritarian state* (pp. 189-204). London: Arnold (oorspronkelijk gepubliceerd in 1990. *Außenpolitik und öffentliche Meinung im Wilhelminischen Deutschland 1897-1914*. In: W. J. Mommsen. *Der autoritäre Nationalstaat: Verfassung, Gesellschaft und Kultur des deutschen Kaiserreiches*. Frankfurt: Fischer Taschenbuchverlag)
- Monteiro, N. P. (2011/2012). Unrest assured: Why unipolarity is not peaceful. *International Security*, 36(3), 9-40.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. New York (N.Y.): Knopf.

- Morgenthau, H. J. & Thompson, K. W. (1993). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. (Revised/ brief ed.) Boston, Ma: McGraw Hill.
- Morini, M., Peruzzi, R. & Poletti, A. (2010). Eastern giants : The EU in the eyes of Russian and China. In S. Lucarelli & L. Fioramonti (Eds.), *External perception of the European Union as a global actor* (pp. 32-51). London: Routledge.
- Morris, J. (2011). How great is Britain? Power, responsibility and Britain's future global role. *British Journal of Politics & International Relations*, 13, 326-347.
- Mosse, W. E. (1958). *The European powers and the German question 1848-1871: With special reference to England and Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moul, W. B. (1983). European great power 'pacta de contrahendo' and interstate imperial war, 1815-1939: Suggestions of patterns. *Canadian Journal of Political Science*, 16(1), 81-102.
- Moul, W. B. (1985). Balances of power and European great power war, 1815-1939: A suggestion and some evidence. *Canadian Journal of Political Science*, 18(3), 481-528.
- Moul, W. B. (1989). Measuring the 'balances of power': A look at some numbers. *Review of International Studies*, 15(2), 101-121
- Moul, W. B. (1993). Polarization, polynomials and war. *Journal of Conflict Resolution*, 37(4), 735-748.
- Mu, C. (17-5-2014). What is CICA (and why does China care about it)? *The Diplomat*. [Online]: <http://thediplomat.com/2014/05/what-is-cica-and-why-does-china-care-about-it>. Laatst geraadpleegd op 10-9-2014.
- Mueller, J. (1999). The obsolescence of major war. In R. J. Art & K. N. Waltz (Eds.), *The use of force: Military power and international politics* (5th ed., pp. 427-440). Lanham/Oxford: Rowman & Littlefield Publishers. (Oorspronkelijk verschenen in Mueller, J. (1989). *Retreat from Doomsday: The obsolescence of major war*. New York: Basic Books).
- Mukherjee, M. (2010). 'A world of illusions': The Legacy of empire in India's foreign relations, 1947-62. *International History Review*, 32(2), 253-271.
- Mukherjee, R., & Malone, D. M. (2010). India and China: Conflict and cooperation. *Survival*, 62(1), 137-158.
- Muller, M. (2011). Education and the formation of geopolitical subjects. *International Political Sociology*, 5(1), 1-17.
- Muravchik, J. (24-1-1991). At last, Pax Americana. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Murilo de Carvalho, J. (2000). Dreams come untrue. *Daedalus*, 129(2), p. 57-82.
- Murray, M. (2010). Identity, insecurity, and great power politics: The tragedy of German naval ambition before the First World War. *Security Studies*, 19(4), 656-688.
- Narlikar, A. (2006). Peculiar chauvinism or strategic calculation ? Explaining the negotiating strategy of a rising India. *International Affairs*, 82(1), 59-76.
- Narlikar, A. (2010). *New powers: How to become one and how to manage them?* London: Hurst & Company.
- Narlikar, A. (2011). Is India a responsible great power? *Third World Quarterly*, 32(9), 1607-1621.
- NIC. (2004). *Mapping the global future: Report of the National Intelligence Council's 2020 Project*. Washington, D. C.: U.S. Government Printing Office.
- NIC. (2008). *Global Trends 2025: A Transformed world*. Washington, D. C.: U.S. Government Printing Office.
- NIC. (2012). *Global Trends 2030: Alternative worlds*. Washington, D. C.: U.S. Government Printing Office.
- Nau, H. R. (2001). Why 'The Rise and Fall of the Great Powers' was wrong. *Review of International Studies*, 27(4), 579-592.

- Nau, H. R. (2010). *Obama's foreign policy*. (Hoover Institution Policy Review, 160). [Online]: <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/5287>. Laatst geraadpleegd op 31-12-2013.
- Naudet, J. B. (8-4-1998). La France et la Chine sont satisfaites de leur dialogue sur les droits de l'homme. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Nayar, B. R. & Paul, T. V. (2003). *India in the world order: Searching for major-power status*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Neumann, I. B. (2007). *Russia's quest for recognition as a great power, 1489-2007*. (Working Paper 1). Bratislava: Institute of European Studies and international Relations – Comenius University.
- Neumann, I. B. (2008). Russia as a great power, 1815-2007. *Journal of International Relations and Development*, 11(2), 128-151.
- Newman, C. & Stephens, P. (28-4-2003). Blair warns Chirac on his vision for Europe. *The Financial Times*.
- Newton, J. M. (2007). Shortcut to great power: France and Russia in pursuit of multipolarity. In J. Gower & G. Timmins (Eds.), *Russia and Europe in the Twenty-First Century: An uneasy partnership*. pp. 185-206. London/New York: Anthem Press.
- Nexon, D. H. (2009). The balance of power in the balance. *World Politics*, 61(2), 330-359.
- Nicolson, H. (1961). *The Congress of Vienna: A study in allied unity: 1812-1822*. London: Methuen.
- Nogee, J. (1974). Polarity: An ambiguous concept. *Orbis*, 18(4), 1193-1224.
- Nougayrède, N. (28-7-2007). Sarkozy donne un nouveau ton à la diplomatie française. *Le Monde* [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 4-4-2014.
- Nye, J. S. (1990). *Bound to lead: The changing nature of American power*. New York: Basic Books.
- Nye, J. S. (2002). *The paradox of American power: Why the world's only superpower can't go it alone*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs.
- O'Brien, K. R. (2002). The Pax Britannica and American hegemony: Precedent, antecedent or just another history? In P. K. O'Brien & A. Clesse (Eds.), *Two hegemonies: Britain 1846-1914 and the United States 1741-2001* (pp. 3-64). Aldershot: Ashgate.
- Obama, B. H. (2010). *National security strategy*. Washington, DC: The White House.
- Obama, B. H. (2011). *Remarks by president Obama to the Australian parliament*. (17-11-2011). Washington, DC: The White House. [Online]: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament>. Laatst geraadpleegd op 13-9-2014.
- Organski, A. F. K. (1968). *World Politics*. (2nd ed.) New York: Alfred A. Knopf.
- Organski, A. F. K. & Kugler, J. (1981). *The war ledger*. Chicago: University of Chicago Press.
- Osiander, A. (2001). Sovereignty, international relations, and the Westphalian myth. *International Organization*, 55(2), 251-287.
- Ousby, I. (2002). *De weg naar Verdun: Frankrijk en de Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam: Ambo/Anthos Uitgevers. (oorspronkelijke uitgegeven in 2002, *The road to Verdun: France, nationalism and the First World War*. London: Jonathan Cape)
- Palonen, K. (2001). Was Max Weber a 'nationalist'? A study in the rhetoric of conceptual change. *Max Weber Studies*, 1(2), 196-214.
- Pang, Z. (2-7-2013). A "new type of great power relations" between China and US. *China&US Focus*. [Online]: <http://www.chinausfocus.com/foreign-policy/a-new-type-of-great-power-relations.html>. Laatst geraadpleegd op 25-7-2014.
- Pape, R. A. (2005). Soft balancing against the United States. *International Security*, 30(1), 7-45.
- Pape, R. A. (2009). Empire falls. *National Interest*, Jan-Feb. [Online]: <http://nationalinterest.org/article/empire-falls-2952>, Laatst geraadpleegd op 7-1-2011.

- Paranagua, P. A. (30-11-2011). Leçons de science politique, par une “rock star» nommée Lula. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/>. Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Paranagua, P. A. (30-9-2003). À Cancun, le Brésil est devenu un acteur global. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/>. Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Parmentier, G. (20-9-2003). France-U.S.: Americans are wrong to vilify the French. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/>. Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Patrick, S. M. (2010). Irresponsible stakeholders? The difficulty of integrating rising powers. *Foreign Affairs*, 89(6), 44-53. [Online]: <http://web.be.ebscohost.com/>. Laatst geraadpleegd op 28/2/2014.
- Paul, T. V. (2004). Introduction: The enduring axioms of balance of power theory and their contemporary relevance. In T. V. Paul, J. J. Wirtz, & M. Fortmann (Eds.), *Balance of power: Theory and practice in the twenty-first century* (pp. 1-28). Stanford: Stanford University Press.
- Paul, T. V. (2005). Soft balancing in the age of U.S. primacy. *International Security*, 30(1), 46-7.
- Paul, T., V. & Shankar, M. (2007). Why the US-India nuclear accord is a good deal. *Survival*, 49(4), 111-122.
- Paul, T. V., Wirtz, J. J., & Fortmann, M. (2004). *Balance of power: Theory and practice in the twenty-first century*. Stanford: Stanford University Press.
- Pei, M. (2014). How China and America see each other: And why they are on a collision course. *Foreign Affairs*, 93(2), 143-147.
- Penttillä, R. E. J. (2009). *Multilateralism light: The rise of informal international governance*. London: Center for European Reform.
- Peral, L. Ed. (2009). *Global security in a multipolar world*. (Chaillot Papers 118). Paris: Institute for Security Studies.
- Perkovich, G. (2003). Is India a major power? *Washington Quarterly*, 27(1), 129-144.
- Perlo-Freedman, S. & Solmirano, C. (2014). *Trends in world military expenditures 2014*. (SIPRI Fact Sheet). Stockholm: SIPRI. [Online]: www.sipri.org. Laatst geraadpleegd op 12-5-2014.
- Petrove, V. (1971) *Soviet perception of the Sino-Soviet conflict and the emerging multipolar world*. Stanford: Stanford Research Institute.
- Philip, B. (26-6-2010). Une aubaine pour Pékin: Le G20 est-il la nouvelle gouvernance mondiale? *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/>. Laatst geraadpleegd op 12-8-2014.
- Posen, B. R. (2003). Command of the commons: The military foundation of US hegemony. *International Security*, 28(1), 5-46.
- Powell, C. (2003). *Remarks at The Elliott School of International Affairs, George Washington University, Washington DC, Sept. 5, 2003*. [Online]: <http://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/2003/23836.htm>. Laatst geraadpleegd op 20-12-2013.
- Powell, C. (22-9-2003). *Interview on The Charlie Rose Show*. [Online]: <http://2001-2009.state.gov/secretary/former/powell/remarks/2003/24295.htm>. Laatst geraadpleegd op: 20-12-2013.
- Prantl, J. (2006). *The UN Security Council and informal groups of states: Complementing or competing for governance?* Oxford: Oxford University Press.
- Putin, W. (2007). Speech at the 43rd Munich Conference on Security Policy 02/10/2007. Münchner Konferenz für Sicherheitspolitik [On-line]: http://www.securityconference.de/konferenzen/rede.php?menu_konferenzen=&sprache=en&id=179 Laatst geraadpleegd op 9-6-2011.
- Quayle, L. (2013). Power and paradox: Indonesia and the ‘English School’ concept of great powers. *International Relations of the Asia-Pacific*, 13(2), 301-330.
- Que restera-t-il de la puissance Américaine en 2025? (21-11-2008). *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/>. Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.

- Quinn, A. (2011). The art of declining politely: Obama's prudent presidency and the waning of American power. *International Affairs*, 87(4), 803-824.
- Racine, J. L. (23-1-1998). Les enjeux d'un voyage en Inde. *Le Monde*. [Online]: : <http://abonnes.lemonde.fr/>. Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Rahawestri, M. A. (2010). Obama's foreign policy in Asia: More continuity than change. *Security Challenges*, 6(1), 109-210.
- Ranke, L. von (1916). *Die Großen Mächte*. Neu rsg. F. Meinecke. Leipzig: Insel-Verlag. oorspronkelijk uitgegeven in 1833 [On-line]. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/3017/1>. Laatst geraadpleegd op 01/012013.
- Ranke, L. von. (2011). Preface to universal history. In G. G. Iggers (Ed.), *Leopold von Ranke: The theory and practice of history: Edited with an introduction by Georg G. Iggers*. London: Routledge. Duitse versie oorspronkelijk uitgegeven in 1880.
- Rapkin, D. P., Thompson, W. R., & Christopherson, J. A. (1979). Bipolarity and bipolarization in the Cold War era: Conceptualization, measurement, and validation. *The Journal of Conflict Resolution*, 23(2), 261-295.
- Rasmussen, G. (2001). Great power concerts in historical perspectives. In R. N. Rosecrance (Ed.), *The new great power coalition*, (pp. 203-220). Lanham: Rowman and Littlefield.
- Ray, J. L. (1993). The measurement of system structure. In Singer, J. D. & Diehl, P. F. (Eds.) *Measuring the correlates of war*, (pp. 99-114). Ann Arbor: University of Michigan Press,
- Ray, J. L. & Singer, J. D. (1973). Measuring the concentration of power in the international system. *Sociological Methods & Research*, 1(4), 403-437.
- Raymond, G. & Kegley, C. W. (1990). Polarity, polarization and the transformation of alliance norms. *The Western Political Quarterly*, 43(1), 9-38.
- La réforme du Conseil de Sécurité des Nations Unies*. (2013) New York: Représentation permanente de la France auprès des Nations Unies. [Online]: www.franceonu.org/ Laatst geraadpleegd op 4-4-2014.
- Reiss, M. B. (21-6-2006). *Between facts and fantasies: Sources of anti-Americanism*. (O'Neill Memorial Lecture at the University of Ulster, Derry). [Online]: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/68256.htm>. Laatst geraadpleegd op 21-12-2013.
- Ren, X. (4-10-2013). Modeling a 'new type of great power relations': A Chinese viewpoint. *The Asian Forum*. [Online]: <http://www.theasanforum.org/modeling-a-new-type-of-great-power-relations-a-chinese-viewpoint/> Laatst geraadpleegd op 12-4-2014.
- Renard, T. (2011) *The treachery of strategies: A call for true EU strategic partnerships*. (Egmont Paper 45). Brussels/Gent: Egmont/Academia Press.
- Renard, T. (2012). A multipolar world in the making. In T. Renard & S. Biscop (Eds.), *The European Union and emerging powers in the 21st century*, (pp. 41-60). Farham: Ashgate.
- Rendall, M. (2000). Russia, the Concert of Europe, and Greece, 1821-29: A test of hypotheses about the Vienna system. *Security Studies*, 9(4), 52-90.
- Rendall, M. (2006). Defensive realism and the Concert of Europe. *Review of International Studies*, 32(3), 523-540.
- Renouvin, P. (1955). *Histoire des relations internationales. Tome sixième. Le XIX Siècle II – de 1971 à 1914. L'apogée de l'Europe*. Paris: Hachette.
- Renouvin, P. (1959). Les relations franco-russes à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle. *Cahiers du monde russe et soviétique*. 1(1), 128-147.
- Reston, J. (7-5-1956). 'Style' in foreign policy : A discussion of Kennan's private views on a radical change in U.S. Diplomacy. *The New York Times*. [Online]: <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F40811FD3A58157B93C5A9178ED85F428585F9> . Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.

- Reynolds, P. (08-11-2010). Obama confirms US strategic shift towards India. *BBC-News* [On-line]. Available: <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11712268>. Laatst geraadpleegd op 12-10-2011.
- Ricard, P. & Wieder, D. (18-6-2013). L'exception culturelle perturbe le G8. *Le Monde*. [Online]: <http://www.abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 5-4-2014.
- Rice, C. (2000). Campaign 2000: Promoting the national interest. *Foreign Affairs*, 79(1), 45-62.
- Rice, C. (2003). *Remarks at the International Institute for Strategic Studies, London*. (March 3, 2003). Washington: U.S. Department of State Archive. [On-line]: <http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/rm/2003/21989.htm>. Laatst geraadpleegd: 20-12-2013.
- Rice, C. (20-12-2007). Interview with Josef Joffe of Die Zeit Newspaper. [Online]: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2007/12/97976.htm>. Laatst geraadpleegd op: 20-12-2013.
- Rice, C. (2008). Rethinking the national interest. *Foreign Affairs*, 87(4), 2-26.
- Rice, C. (23-9-2008). *Interview with Steve Leisman of CNBC*. [Online]: <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/09/110177.htm>. Laatst geraadpleegd op: 20-12-2013.
- Rich, N. (1985). *Why the Crimean War? A cautionary tale*. Hanover: University Press of New England.
- Rich, N. (1992). *Great power diplomacy, 1814-1914*. Boston: McGraw-Hill.
- Riol, Y. M. (26-3-2014). Les Occidentaux poussent Kiev au compromis avec Moscou. *Le Monde*. <http://abonnes.lemonde.fr>. Laatst geraadpleegd op 26-3-2014.
- Rogozin, D. (2009). Russia, Nato and the future of European security: Speech by Dimitri Rogozin at Chatman House round table (20 Febr., 2009). In D. Rogozin, D. (2009), *Nato, your call!* (pp. 93-95). Brussels: The Permanent Mission of Russia to NATO. (oorspronkelijk gepubliceerd op euroobserver.com)
- Rosecrance, R. N. (1963). *Action and reaction in world politics: International systems in perspective*. Boston/Toronto: Little, Brown & Company.
- Rosecrance, R. N. (1966). Bipolarity, multipolarity and the future. *Journal of Conflict Resolution*, 10(3), 314-327.
- Rosecrance, R. N. (1987). Long cycle theory and international relations. *International Organization*, 41(Spring), 283-301.
- Rosecrance, R. N. (1992). A new concert of powers. *Foreign Affairs*, 71(2), 64-82.
- Rosecrance, R. N. (Ed.) (2001). *The new great power coalition: Toward a world concert of nations*. Lanham (Md.): Rowman and Littlefield.
- Ross, R. S. (2004). Bipolarity and balancing in East Asia. In T. V. Paul, J. J. Wirtz, & M. Fortmann (Eds.), *Balance of power: Theory and practice in the twenty-first century* (pp. 267-304). Stanford: Stanford University Press.
- Ross, R. S. (2012). The problem with the pivot: Obama's new Asia policy is unnecessary and counterproductive. *Foreign Affairs*, 90(6), 70-76.
- Rostow, W. W. (1988). Beware of historians bearing false analogies. *Foreign Affairs*, 66, 863-868.
- Roy, D. (1994). Hegemon on the horizon? China's threat to East Asian Security. *International Security*, 19(1), 149-168.
- Ruggie, J. G. (1992). Multilateralism: The anatomy of an institution. *International Organization*, 46(3), 561-598.
- Russell, R. B. & Muther, J. (1958). *A history of the United Nations Charter: The role of the United States, 1940-1945*. Washington: Brookings Institute.
- Russett, B. (1985). The mysterious case of vanishing hegemony: Or is Mark Twain really dead? *International Organization*, 39(2), 207-231.
- Russett, B. M., Risse-Kappen, T., & Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the future, Part III: Realism and the realities of European security. *International Security*, 15(3), 216-222.

- Russia does not rule out future NATO membership. (2-4-2009). In D. Rogozin. *Nato, your call!* (pp. 93-95). Brussels: The Permanent Mission of Russia to NATO. (oorspronkelijk gepubliceerd op eu-observer.com).
- Russian-Chinese joint declaration on a multipolar world and the establishment of a new international order.* (1997). (adopted in Moscow on 23 April 1997) [Online]: <http://www.fas.org/news/russia/1997>. Laatst geraadpleegd op 28-3-2010.
- Safir, W. (22-2-2004). The way we live now: On language prefixation. *The New York Times*. [On-line]<http://www.nytimes.com>. Laatst geraadpleegd op 4-2-2012
- Sarkees, M. R. & Wayman, F. W. (2010). *Resort to war 1816-2007. A data guide to inter-state, extra-state, intra-state, and non-state wars, 1816-2007*. Washington: CQ Press.
- Sarkozy, N. (27-8-2007). Le discours de politique étrangère de M. Sarkozy. Le texte de l'allocation prononcée par le Président de la République, lundi 27 août à Paris, à l'occasion de la Conférence. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/>. Laatst geraadpleegd op 28-3-2014.
- Schenoni, L. L. (2012). Ascenso y hegemonía: Pensando a las potencias emergentes desde América del Sur. *Revista Brasileira de Política Internacional*, 55(1), 31-48.
- Schmidt, B. C. (2005). Competing realist conceptions of power. *Millennium*, 33(3), 523-549.
- Schroeder, P. W. (1972). *Austria, Britain and the Crimean War: The destruction of the European Concert*. Ithaca: Cornell University Press.
- Schroeder, P. W. (1977a). A final rejoinder. *The Journal of Conflict Resolution*, 21(1), 57-74.
- Schroeder, P. W. (1977b). Quantitative studies in the balance of power: An historian's reaction. *Journal of Conflict Resolution*, 21 (1), 1-21.
- Schroeder, P. W. (1986). The 19th-Century international system: Changes in the structure. *World Politics*, 39(1), 1-26.
- Schroeder, P. W. (1989). The nineteenth-century system: Balance of power or political equilibrium? *Review of International Studies*, 15(2), 135-153
- Schroeder, P. W. (1992). Did the Vienna settlement rest on a balance of power? *The American Historical Review*, 97(3), 683-706.
- Schroeder, P. W. (1994a). Historical reality versus neorealist theory. *International Security*, 19(1), 108-148.
- Schroeder, P. W. (1994b). *The transformation of European politics 1763-1848*. London/Oxford: Oxford University Press.
- Schroeder, P. W. (1994c). Balance of power and political equilibrium – A Response. *The International History Review*, 16(4), 745-754.
- Schroeder, P. W. (2000). International politics, peace and war, 1815-1914. In T. C. W. Blanning (Ed), *The nineteenth century* (pp. 158-209). (Short Oxford history of Europe). Oxford: Oxford University Press.
- Schroeder, P. W. (2001). A. J. P. Taylor's international system. *The International History Review*, 23(1), 3-27.
- Schroeder, P. W. (2003). Is the U.S. an empire? *George Mason University's History News Network*. [Online]. <http://hnn.us/articles/1237.html>. Laatst geraadpleegd op 9-5-2012
- Schroeder, P. W. (2004a). The mirage of empire versus the promise of hegemony. In Wetzel, R. Jervis, & J. S. Levy (Eds.), *Systems, stability and statecraft: Essays on the international history of modern Europe by Paul W. Schroeder* (pp. 298-305). New York: Palgrave Macmillan.
- Schroeder, P. W. (2004b). The lost intermediaries: The impact of 1870 on the European system. In D. Wetzel, R. Jervis, & J. S. Levy (Eds.), *Systems, stability and statecraft: Essays on the international history of modern Europe by Paul W. Schroeder* (pp. 77-95). New York: Palgrave Macmillan. (oorspronkelijk gepubliceerd in 1984 *International History Review*, 6(Febr.), 1-27)
- Schroeder, P. W. (2004c). The Cold War and its ending in long duration international history. In D. Wetzel, R. Jervis, & J. S. Levy (Eds.), *Systems, stability and statecraft: Essays on the international history of modern Europe by Paul W. Schroeder* (pp. 245-266). New York: Palgrave Macmil-

- lan.(oorspronkelijk gepubliceerd in J. Mueller (Ed.), (2002). *Peace, prosperity and politics*. Boulder: Westview Press)
- Schroeder, P. W. (2004d). Alliances, 1815-1945: Weapons of power and tools of management. In D. Wetzel, R. Jervis, & J. S. Levy (Eds.), *Systems, stability and statecraft: Essays on the international history of modern Europe by Paul W. Schroeder* (pp. 195-222). New York: Palgrave Macmillan.(oorspronkelijk gepubliceerd in K. Knorr, (Ed). (1976). *Historical dimensions of national security problems*. Lawrence, KS: The University Press of Kansas).
- Schroeder, P. W. (2004e). Gladstone as Bismarck. In D. Wetzel, R. Jervis, & J. S. Levy (Eds.), *Systems, stability and statecraft: Essays on the international history of modern Europe by Paul W. Schroeder* (pp. 97-121). New York: Palgrave Macmillan.(oorspronkelijk gepubliceerd in (1980) *Canadian Journal of History/Annales Canadiennes d'Histoire*, 15 (2), 163-195).
- Schuman, F. L. (1948). *International politics: The destiny of the western state system*. New York: McGraw-Hill Books.
- Schweller, R. L. (1993). Tripolarity and the Second World War. *International Studies Quarterly*, 37(1), 73-103.
- Schweller, R. L. (2000). The twenty years' crisis, 1919-1939: Why a concert didn't arise. In M. F. Elman, & C. Elman, C. (Eds.), (2000). *Bridges and boundaries: Historians, political scientists and the study of international relations* (pp. 183-212). Cambridge: MIT Press.
- Schweller, R. L. (2004). Unanswered threats: A neoclassical realist theory of underbalancing. *International Security*, 29(2), 159-201.
- Schweller, R. L. (2011). The future is uncertain and the end is always near. *Cambridge Review of International Affairs*, 24(2), 175-184.
- Schweller, R. L. & Pu, X. (2011). After unipolarity, China's vision of international order in an era of U.S. decline. *International Security*, 36(1), 41-42.
- Scott, D. (2012). China-EU understandings of the international system: Multipolarization, multilateralism and beyond. In Pan, Z. (Ed), *Conceptual gaps in China-EU-relations: Global governance, human rights and strategic partnerships* (pp. 187-201). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Scott, D. (2013). Multipolarity, multilateralism and beyond: EU-China understandings of the international system. *International Relations*, 27(1), 30-51.
- Scott, H. M. (1994). Paul Schroeder's international system: The view from Vienna. *The International History Review*, 16(4), 663-680.
- Seton-Watson, R. W. (1972). *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question*. New York, Norton & Company. (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1935).
- Shakleyina, T. A., & Bogaturov, A. D. (2004). The Russian realist school of international relations. *Communist and Post-Communist Studies*, 37(1), 37-51.
- Shambaugh, D. (Ed.) (2005). *Power shift: China and Asia's new dynamics*. Berkeley: University of California Press.
- Shambaugh, D. (2011). Coping with a conflicted China. *The Washington Quarterly*, 34(1), 7-27.
- Shambaugh, D. (2013). *China goes global: The partial power*. Oxford: Oxford University Press.
- Sheehan, M. (1996). *The balance of power: History and theory*. London: Routledge.
- Sheehan, M. (2007). Question of balance. *Harvard International Review*, 29(2), p. 5.
- Shehadi, K. S. (1988). The economics of international system change. *Journal of International Affairs*, 42(1), 227-231.
- Shevtsova, L. (2003). *Putin's Russia*. Washington D. C.: The Carnegie Endowment for International Peace.
- Simon, M. W., & Gartzke, E. (1996). Political system similarity and the choice of allies: Do democracies flock together, or do opposites attract? *The Journal of Conflict Resolution*, 40(4), 617-635.
- Simpson, G. (2004). *Great powers and outlaw states: Unequal sovereigns in the international legal order*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Simonia, N. (2002). Russia's foreign policy and catching-up development. *International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations*, 48(4), 34-46.
- Singer, J. D. (1993). Reconstructing the correlates of war data set on material capabilities of states, 1816-1985. In J. D. Singer & P. F. Diehl (Eds.), *Measuring the correlates of war* (pp. 53-71). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Singer, J. D. & Small, M. (1966). The composition and status ordering of the international system: 1815-1940. *World Politics*, 18(2), 236-282.
- Singer, J. D. & Small, M. (1972). *The wages of war 1816-1965: A statistical handbook*. New York: John Wiley & Sons.
- SIPRI (2-6-2010) *SIPRI, Media background. Military Expenditures SIPRI Yearbook 2010*. Stockholm: SIPRI [Online]:
www.sipri.org/media/pressreleases/pressreleasetranslations/storypackage_milex Laatst geraadpleegd op 17-7-2010.
- SIPRI (2013). *SIPRI military expenditures database*. [Online]: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database; Laatst geraadpleegd op 1-8-2013
- Sked, A. (1979). Introduction. In A. Sked (Ed.). *Europe's balance of power 1815-1848* (pp. 1-13). London/Basingstoke: Macmillan.
- Slantchev, B. L. (2005). Territory and commitment: The Concert of Europe as a self-enforcing equilibrium. *Security Studies*, 14(4), 565-606.
- Snidal, D. (1985). The limits of hegemonic stability theory. *International Organization*, 39(4), 579-614.
- Snider, D. M. (1995). *The national security strategy: Documenting strategic vision*. (2nd Ed.) United States Army War College, Strategic Studies Institute. [Online]:
<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/>. Laatst geraadpleegd op 28-12-2013.
- Smolar, P. (30-3-2014). Le fédéralisme, cheval de Troie de la stratégie russe en Ukraine. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 31-3-2014.
- Snyder, G. H. (1984). The security dilemma in alliance politics. *World Politics*, 36(4), 461-495.
- Snyder, J., Shapiro, R. Y., & Bloch-Elkon, Y. (2009). Free hand abroad, divide and rule at home. *World Politics*, 61(1), 155-187.
- Soares de Lima, M. R. (2008). Brazil rising: The country's new status means reconciling divergent interests with the North, the South, and its neighbors. *Internationale Politik*, (Fall), 62-67.
- Soares de Lima, M. R. & Hirst, M. (2006). Brazil as an intermediate state and regional power: Action, choice and responsibilities. *International Affairs*, 82(1), 21-40.
- Soutou, G.-H. (2000). Was there a European order in the twentieth century? From the Concert of Europe to the end of the Cold War. *Contemporary European History*, 9(3), 329-353.
- Sperling, J. C. (2010). American perceptions of the EU: Through a glass, darkly or through a looking glass? In S. Lucarelli & L. Fioramonti (Eds.), *External perception of the European Union as a global actor* (pp. 13-31). London: Routledge.
- Spielman, R. (21-8-1990). The emerging unipolar world. *The New York Times*. [Online]:
<http://www.nytimes.com/1990/08/21/opinion/the-emerging-unipolar-world.html>. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- Stein, A. (1984). The hegemon's dilemma: Great Britain, the United States and the international economic order. *International Organization*, 38(2), 355-386.
- Stephen, M. D. (2012). Rising regional powers and international institutions: The foreign policy orientations of India, Brazil and South Africa. *Global Society*, 26(3), 289-309.
- Stolberg, S. G. & Yardley, J. (8-11-2010). Countering China, Obama backs India for U.N. Council. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com>. Laatst geraadpleegd op 11-7-2014.
- Strobe Talbott, anxious hegemon. (20-5-1998). *The Economist*. [Online]:
<http://www.economist.com/printedition/1998-05-30>. Laatst geraadpleegd op 26-12-2013.
- Steel, R. (1988). Letter to the editor: The rise and fall of the great powers. *Orbis*, 32(4), 611-612.

- Tammen, R. L., Kugler, J., Lemke, D., Stamm, A. C., Abdollahian, M., Alsharabia, C. et al. (2000). *Power transitions: Strategies for the 21st century*. London/New York: Chatman House Publishers/Seven Bridges Press.
- Taylor, A. J. P. (1954). *The struggle for mastery in Europe 1848-1918*. Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, A. J. P. (1964). *The Habsburg monarchy 1809-1918*. London: Penguin Books.
- Tellis, A., Bially, J., Layne, C & McPherson, M. (2000). *Measuring national power in the postindustrial age*. Washington DC: Carnegie Endowment for World Peace/Rand.
- Thompson, W. R. (1986). Polarity, the long cycle, and global power warfare. *The Journal of Conflict Resolution*, 30(4), 39-56.
- Thompson, W. R. (2000). Martian and Venusian perspectives on international relations: Britain as system leader in the nineteenth and twentieth centuries. In C. Elman & M. F. Elman (Eds.), *Bridges and boundaries: Historians, political scientists and the study of international relations* (pp. 253-292). Cambridge (Ma.): MIT Press.
- Tiezzi, S. (22-5-2014). At CICA, Xi calls for new regional security architecture. *The Diplomat*. [Online]: <http://thediplomat.com/2014/05/at-cica-xi-calls-for-new-regional-security-architecture>. Laatst geraadpleegd op 10-9-2014.
- TNS Emnid (2006). *World powers in the 21st century: The results of a representative survey in Brazil, China, France, Germany, India, Japan, Russia, the United Kingdom, and the United States*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- To Paris, U.S. looks like a 'hyperpower'. (5-2-1999). *The New York Times* [On-line]: <http://www.nytimes.com/>. Laatst geraadpleegd op: 20-5-2012.
- Tombs, R. (2000). Politics. In T. C. W. Blanning (Ed.), *The nineteenth century* (pp. 10-46, Short Oxford history of Europe). Oxford: Oxford University Press.
- Treaty of Good-Neighborliness. and friendly cooperation between the People's Republic of China and the Russian Federation* (Moscow, 16 July, 2001) (2001). [Online]: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/ Laatst geraadpleegd op 21-1-2010.
- Trenin, D. (2006). Russia leaves the West. *Foreign Affairs*, 85(4), 87-96.
- Trenin, D. (2009). Russia's spheres of interest, not influence. *The Washington Quarterly*, 32(4), 3-22.
- Treverton, G. T. & Jones, S. G. (2005). *Measuring national power*. Santa Monica: Rand Corporation.
- Turner, S. & Mazur, G. (2009). Morgenthau as a Weberian methodologist. *European Journal of International Relations*, 15(3), 477-504.
- Tyler, P. E. (24-5-1992). Pentagon drops goal of blocking new superpowers. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/1992/05/24/world>. Laatst geraadpleegd op 21-12-2013.
- Umbach, F. (2006). Multipolarität gestalten? Kritische Anmerkungen zur asiatischen und europäischen Debatte und die Notwendigkeit der Stärkung eines "effektiven Multilateralismus". *KAS-AI*, 7, 80-101. <http://www.dgap.org/publikationen/>. Laatst geraadpleegd op 5-5-2014.
- Vagts, A. (1948). The balance of power: Growth of an idea. *World Politics*, 1(1), 82-101.
- Vaïsse, J. (2008). A gaullist by any other name. *Survival*, 50(3), 5-10.
- Vaïsse, M. (2009). La France et l'Otan: Une histoire. *Politique étrangère*, 4, p. 861-872.
- Vaïsse, M. (2013). *La grandeur: Politique étrangère du général de Gaulle*. Paris: CNRS Éditions.
- Van Dale groot woordenboek van de Nederlandse taal*. (2005) 14de editie. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Van de Meerssche, P. (1990). *Van Jalta tot Malta: Politieke geschiedenis van Europa*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Van Der Westhuizen, J. (2012). Falling on fertile ground? The story of 'emerging powers' claims for redistribution and the global poverty debate. *Global Society*, 23(3), 331-350.
- Van Oudenaerde, J. (2004). Unipolar versus unilateral: Confusing power with purpose. *Policy Review*, 24. [Online]: <http://www.hoover.org/publications/policy-review/article/6884>. Laatst geraadpleegd op 28-9-2010.

- Védrine, H. (1999). *Déclaration et point de presse de M. Hubert Védrine, ministre des affaires étrangères, sur les relations internationales entre la France, l'Europe et les Amériques*, Diner-débat de l'Association France-Amériques à Paris le 1er février 1999. [On-line]. <http://www.discours.vie-publique.fr/notices/993000545.html>. Laatst geraadpleegd op 20-5-2012.
- Védrine, H. (2003a). Séminaire en Inde sur la multipolarité (17 février 2000). In H. Védrine, *Face à l'hyperpuissance: Texte et discours (1995-2003)* (pp. 161-168). Paris: Fayard.
- Védrine, H. (2003b). New world challenges: The French vision. In H. Védrine, *Face à l'hyperpuissance: Texte et discours (1995-2003)* (pp. 217-225). Paris: Fayard.
- Védrine, H. (2003c). Morale et relations internationales. (Colloque de l'Institut de Relations Internationales et Stratégiques, Paris, 16 mai 2000). In H. Védrine, *Face à l'hyperpuissance: Texte et discours (1995-2003)* (pp. 175-189). Paris: Fayard.
- Védrine, H. (2003d). La diplomatie au service de la démocratie. In H. Védrine, *Face à l'hyperpuissance: Texte et discours (1995-2003)* (pp. 209-225). Paris: Fayard. (Oorspronkelijk gepubliceerd in Le Monde op 22-2-2001).
- Védrine, H. (2005). Les limites à l'unilatéralisme de l'hyperpuissance. [Online]: <http://www.hubertvedrine.net/article-52.html>. Laatst geraadpleegd op 23-8-2014. (Oorspronkelijk gepubliceerd in 2005 P. Quilès & A. Novosseloff (Eds.), *Face aux désordres du monde*. S.l.: Editions Campoamor.)
- Védrine, H. (2006). Les défis de la diplomatie française. *La Revue Internationale et Stratégique*, 63(3), 65-70.
- Védrine, H. (2012). *Rapport pour le Président de la République Française sur les conséquences du retour de la France dans le commandement intégré de l'Otan, sur l'avenir de la relation transatlantique et les perspectives de l'Europe de la défense*. [Online]: www.defense.gouv.fr/ Laatst geraadpleegd op 5-4-2014.
- Vernet, D. (30-7-2003). La Russie face à l'hégémonie américaine. *Le Monde*. [Online]: <http://abonnes.lemonde.fr/> Laatst geraadpleegd op 25-3-2014.
- Vigevani, T. & Ramanzini, J. (2010). The changing nature of multilateralism and Brazilian foreign policy. *The International Spectator*, 45(4), 63-71.
- Vinocur, J. (6-5-2003). German seems serious about reforms: Schroeder moving toward Blair views. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Vinocur, J. (1-3-2004). Schröder and Bush find mutual interest: U.S.-German reasons to reconcile. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Vinocur, J. (20-12-2010). Sarkozy vs. Obama: A test for the dollar. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Viotti, P. R. & Kauppi M. V. (2006). *International relations and world politics: Security, economy, identity*. (3th ed.) Upper Saddle River: Pearson Education Inc.
- Voeten, E. (2005). The political origins of the UN Security Council's ability to legitimize the use of force. *International Organization*, 59(3), 527-557.
- Voeten, E. (2008). Why no UN Security Council reform? Lessons for and from institutionalist theory. In D. Bourantonis; K. Ifantis & P. Tsakonas (Eds.), *Multilateralism and security institutions in an era of globalization* (pp. 288-305). London: Routledge.
- Voeten, E. (2011). Unipolar politics as usual. *Cambridge Review of International Affairs*, 24(2), 121-128.
- Volgy, T. J., Corbetta, R., Grant, K. A. & Baird, R. G. (Eds.) (2011). *Major powers and the quest for status in international politics: Global and regional perspectives*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Von Laue, T. (1950). *Leopold Ranke: The formative years*. Princeton: Princeton University Press.
- Wagner, R. H. (1993). What was bipolarity? *International Organization*, 47(1), 77-106.
- Wallace, M. (1973). Alliance polarization, cross-cutting, and international war, 1815-1964. *Journal of Conflict Resolution*, 17(4), 575-604.
- Walt, S. M. (1987). *The origins of alliances*. Ithaca: Cornell University Press.

- Walt, S. M. (2002). Keeping the world “off balance”: Self-restraint and U.S. foreign policy. In G. J. Ikenberry (Ed.), *America unrivaled: The future of the balance of power* (pp. 121-151). Ithaca: Cornell University Press.
- Walt, S. M. (2005). *Taming American power: The global response to U.S. primacy*. New York: Norton.
- Walt, S. M. (2009). Alliances in a unipolar world. *World Politics*, 61(1), 86-120.
- Walt, S. M. (2011). The end of the American era. *The National Interest Online*. [Online]: <http://nationalinterest.org/article/the-end-the-american-era-6037?page=show>. Laatst geraadpleegd 30-12-2011
- Walton, C. D. (2007). Geopolitics and the great powers in the twenty-first century: Multipolarity and the revolution in strategic perspective. London: Routledge.
- Waltz, K. N. (1964). The stability of a bipolar world. *Daedalus*, 93(3), 881-909.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Boston, Ma: McGraw-Hill.
- Waltz, K. N. (1981). *The spread of nuclear weapons: More may be better*. (Adelphi Papers 171). London: International Institute for Strategic Studies.
- Waltz, K. N. (1993). The emerging structure of international politics. *International Security*, 18(2), 44-79.
- Waltz, K. N. (1999). Peace, stability and nuclear weapons. In R. J. Art & K. N. Waltz (Eds.), *The use of force: Military power and international politics* (5th ed., pp. 427-440). Lanham/Oxford: Rowman & Littlefield Publishers
- Waltz, K. N. (2000). Structural realism after the Cold War. *International Security*, 25(1), 5-41.
- Waltz, K. N. (2003). *Kenneth Waltz interview. Conversations with history*. Berkley: Institute of International Studies. [Online]: <http://globetrotter.berkeley.edu/people3/Waltz/waltz-con5.html>
- Watson, A. (2009). *The evolution of international society: A comparative historical analysis. With a new introduction by Barry Buzan and Richard Little*. London/New York: Routledge. (oorspronkelijk gepubliceerd in 1992)
- Wayman, F. W. (1984). Bipolarity and war: The role of capability concentration and alliance patterns among major powers, 1816-1965. *Journal of Peace Research*, 21(1), 61-78.
- Wayman, F. & Morgan, T. C. (1993). Measuring polarity in the international system. In J. D. Singer & P. F. Diehl, *Measuring the correlates of war* (pp. 139-56). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Weber, M. (1980). *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*. 5, revidierte Auflage (Besorgt von Johannes Winckelmann). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). (Oorspronkelijk uitgegeven in 1921-1922). (Digitale uitgave: M. Weber (2001/2004) *Gesammelte Werke*. Directmedia Publishing GmbH).
- Weber, M. (1988a). Zwischen zwei Gesetzen. In M. Weber, *Gesammelte politische Schriften* (Hrsg. von Johannes Winckelmann, 5. Auflage, pp. 142-145). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1916). (Digitale uitgave: M. Weber (2001/2004) *Gesammelte Werke*. Directmedia Publishing GmbH).
- Weber, M. (1988b). Deutschland unter den europäischen Weltmächten. In M. Weber, *Gesammelte politische Schriften* (Hrsg. von Johannes Winckelmann, 5. Auflage, pp. 157-177). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1916). (Digitale uitgave: M. Weber (2001/2004) *Gesammelte Werke*. Directmedia Publishing GmbH).
- Weber, M. (1988c). Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik. In M. Weber, *Gesammelte politische Schriften* (Hrsg. von Johannes Winckelmann, 5. Auflage, pp. 1-25). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1895). (Digitale uitgave: M. Weber (2001/2004) *Gesammelte Werke*. Directmedia Publishing GmbH).
- Weber, M. (1988d). Stellungnahme zur Flottenumfrage der Allgemeinen Zeitung (München). In M. Weber, *Gesammelte politische Schriften* (Hrsg. von Johannes Winckelmann, 5. Auflage, pp. 30-31). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). (Oorspronkelijk gepubliceerd in 1898). (Digitale uitgave: M. Weber (2001/2004) *Gesammelte Werke*. Directmedia Publishing GmbH).
- Weber, M. (1988e). Politik als Beruf. In M. Weber, *Gesammelte politische Schriften*. (Hrsg. von Johannes Winckelmann, 5. Auflage, pp. 505-564). Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). (Oorspronkelijk

- gepubliceerd in 1919). (Digitale uitgave: M. Weber (2001/2004) *Gesammelte Werke*. Directmedia Publishing GmbH)
- Weber, M. (1991). *From Max Weber: Essays in sociology*. (Edited, with an introduction by H. H. Gerth and C. Wright Mills, with a new preface by B. S. Turner). London: Routledge.
- Weber, M. (1994). *Political writings*. (Edited with an introduction by P. Lassman and R. Spiers). Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, T. (24-1-2004). Questions over Cheney's speech. *BBC New*. [Online]: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/3426957.stm>. Laatst geraadpleegd op 20-1-2014.
- Webster, C. K. (1931). *The foreign policy of Castlereagh, 1812-1815*. London: Bell.
- Webster, C. K. (1951). *The foreign policy of Palmerston, 1830-1841: Britain, the liberal movement and the Eastern Question*. Vol. I & II. London: Bell & Sons.
- Webster, C. K. (1961). *The art and practice of diplomacy*. London: Chatto & Windus.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wendt, A. & Friedheim, D. (1995). Hierarchy under anarchy: Informal empire and the East German state. *International Organization*, 49(4), 689-721.
- Wheeler, N. J. (2009). Beyond Waltz's nuclear world: More trust may be better. *International Relations*, 23(3), 428-445.
- Whitlock, K. A. (1978). *The role of Japan in a multipolar world: The economic and security aspects*. Hattiesburg: University of Southern Mississippi.
- Wicker, T. (25-11-1990). In the nation: The 'super' concept. *The New York Times*. [Online]: <http://www.nytimes.com/> Laatst geraadpleegd op 1-5-2014.
- Wight, M. (1986). *Power politics*. (2nd Ed. Edited by H. Bull & C. Holbraad). London/Harmondsworth: Royal Institute of International Affairs/Penguin Books.
- Williams, M. C. (2004). Why ideas matter in international relations: Hans Morgenthau, classical realism, and the moral construction of power politics. *International Organization*, 58(4), 633-665.
- Wilson, D., & Purushothaman, R. (2003). *Dreaming with the BRICs: The path to 2050*. (Goldman Sachs Global Economics Paper N° 99). New York: Goldman Sachs Research Centre.
- Wintour, P. (6-9-2013). David Cameron: UK may be a small island but it has the biggest heart. *The Guardian*. [Online]: <http://www.theguardian.com/politics/2013/sep/06/david-cameron-uk-small-island>. Laatst geraadpleegd op 10/3/2014.
- Wohlforth, W. C. (1987). The perception of power: Russia in the pre-1914 balance. *World Politics*, 39(3), 353-381.
- Wohlforth, W. C. (1999). The stability of a unipolar world. *International Security*, 24(1), 5-41.
- Wohlforth, W. C. (2002). U.S. strategy in a unipolar world. In G. J. Ikenberry (Ed.), *America unrivaled: The future of the balance of power* (pp. 98-118). Ithaca: Cornell University Press.
- Wohlforth, W. C. (2004). Revisiting balance of power theory in Central Eurasia. In T. V. Paul, J. J. Wirtz, & M. Fortmann (Eds.), *Balance of power: Theory and practice in the 21st century* (pp. 214-238). Stanford: Stanford University Press.
- Wohlforth, W. C. (2007). Unipolar stability: The rules of power analysis. *Harvard International Review*, 29(1), 45-48.
- Wohlforth, W. C. (2009). Unipolarity, status competition, and great power war. *World Politics*, 61(1), 28-57.
- Womack, B. (2004). Asymmetry theory and China's concept of multipolarity. *Journal of Contemporary China*, 13(39), 351-366.

- World Bank (2010). *World development indicators*. [Online]: <http://data.worldbank.org/indicator/> Laatst geraadpleegd op 8-1-2011.
- World Bank, (2014). *World development indicators*. [Online]: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>. Laatst geraadpleegd op 14-8-2014.
- Wright, Q. (1964). *A study of war*. Chicago: University of Chicago Press.
- Xue, F., (1-11-2013). Multipolar not bipolar world. *China Daily*. [Online]: http://www.chinadaily.com.cn/opinion/2013-01/11/content_16104441.htm. Laatst geraadpleegd op 11-8-2014.
- Yan, X. (30-12-2011). From a unipolar to a bipolar superpower system: The future of the global power dynamic. *Global Times*. [Online]: <http://carnegietsinghua.org/2011/12/30/from-unipolar-to-bipolar-superpower-system-future-of-global-powerdynamic/f12d> Laatst geraadpleegd op 11-8-2014.
- Yan, X. (2013). For a new bipolarity: China and Russia vs. America. *New Perspectives Quarterly*, 30(2), [Online]: http://www.digitalnpq.org/archive/2013_spring/03_yanxuetongi.html. Laatst geraadpleegd op 7-9-2014.
- Yan, X. & Furuya, K. (14-5-2014). “Conflict control” is key to U.S.-China relations in a bipolar world. [Online]: <http://carnegietsinghua.org/2014/05/14/conflict-control-is-key-to-u.s.-china-relations-in-bipolar-world/havy>. Laatst geraadpleegd op 9-9-2014. (Oorspronkelijk verschenen in *Asahi Shimbun*).
- Zagorski, A. (2009). The limits of global consensus on security: The case of Russia. In L. Peral (Ed.), *Global security in a multipolar world*. (Chaillot Papers 118, pp. 67-84). Paris: EU Institute for Security Studies.
- Zakaria, F. (1992). Realism and domestic politics: A review essay. *International Security*, 17(1), 177-198.
- Zakaria, F. (1998). *From wealth to power*. Princeton: Princeton University Press.
- Zakaria, F. (2008). *The Post-American world*. New York/London: W. W. Norton & Company.
- Zheng, B. (2005). China’s “peaceful rise” to great-power status. *Foreign Affairs*, 84(5), 18-34.
- Zoellinck, R. (21-9-2005). *Whither China: From membership to responsibility?* (Remarks to National Committee on U.S.-China Relations, New York). [Online]: <http://2001-2009.state.gov/s/d/former/zoellick/rem/53682.htm>.

Toelichting bij de gebruikte kwantitatieve indicatoren

In wat volgt gaan we kort nader in op een aantal problemen in verband met militaire en economische indicatoren. We bespreken ook de index van machtsconcentratie en -spreiding en de Correlates of War-index.

1 Militaire indicatoren

1.1 Militair personeel en uitrusting

De omvang van de strijdkrachten (troepensterkte) en hun uitrusting vormen uiteraard de meest directe meting van militaire macht. Het zijn alles bij elkaar genomen gemakkelijk te tellen en te vergelijken indicatoren die een vrij direct beeld geven van de militaire machtsverhoudingen. Kwantitatieve vergelijkingen tussen verschillende krijgsmachten zijn schering en inslag en worden door politieke en militaire verantwoordelijken op permanente basis uitgevoerd. Het tellen van troepen en hun uitrusting was trouwens het kerngegeven in (conventionele) wapenbeheersingsonderhandelingen tussen Oost en West ten tijde van de Koude Oorlog.

In een academische context worden in bredere historische vergelijkingen, in tegenstelling tot de evaluaties die gemaakt worden door militairen zelf, meestal enkel het aantal militairen in rekening gebracht omdat het gegevens zijn die over grotere periodes gelijk blijven. Deze benadering heeft als nadeel dat landmachten relatief hoger gewaardeerd worden dan zeemogendheden of landen met een aanzienlijke luchtmacht. Doordat ze bovendien geen rekening houdt met het technologisch niveau, de uitrusting en de training van de troepen bevoordeelt ze ook grote slecht uitgeruste legers, vaak bestaand uit dienstplichtigen, tegenover kleinere goed uitgeruste professionele korpsen.

1.2 Militaire uitgaven

Militaire uitgaven worden vaak gezien als een vrij simpele maar goede indicator voor de bestaande machtsverhoudingen. Hij wordt dan ook vaak gebruikt.

Het voordeel van militaire uitgaven is dat ze inderdaad een indicatie geven van de globale militaire macht van een staat, zonder dat men hierbij een keuze dient te maken voor een bepaald wapensysteem. Men kan hierdoor verschillen tussen land- en zeemacht overbruggen en het cijfer omvat ook de uitrusting en training van troepen. Kortom, in één cijfer worden alle mogelijke aspecten van de militaire macht weergegeven. Tegelijkertijd is dit ook een nadeel. Men heeft geen zicht op het feit of het geld wordt besteed aan dure systemen zoals de uitbouw van een vloot, dan wel aan goedkope basisuitrusting zoals geweren voor dienstplichtigen (Schroeder, 1977b, p.13). Evenmin krijgt men een zicht op de vraag of het geld wel goed wordt besteed. Verspilling, toegeven aan lobbywerk of institutionele belangen en evenwichten, zijn van alle tijden en eigen aan alle landen maar daarom niet altijd in dezelfde mate. Kortom, als men militaire paraatheid wil meten, zijn

militaire uitgaven wellicht een ruwe indicator. Als men meer nauwkeurigheid wenst, zijn meer gedetailleerde gegevens noodzakelijk.

Zoals voor alle cijfers geldt hier het nodige voorbehoud bij historische gegevens, maar ook bij meer recente overzichten van defensie-uitgaven is voorzichtigheid geboden. Het schatten van de Sovjet-Russische militaire uitgaven en de problematiek van het omzetten van deze uitgaven naar dollars tijdens de Koude Oorlog vormden een permanente hoofdbreker voor de Westerse analisten. De verschillen tussen de evaluaties van het IISS en SIPRI zijn voldoende gekend en behoeven hier verder geen commentaar. Deze problemen zijn echter na de Koude Oorlog niet verdwenen, zeker niet als het Rusland en China betreft.

Daarnaast is er ook de problematiek van de wisselkoersen. COW volgt voor de hedendaagse cijfers hoofdzakelijk het IISS dat de militaire uitgaven berekent in Amerikaanse dollar van het lopende jaar. Voorafgaand aan 1914 worden de uitgaven omgezet naar Britse ponden (COW, 2010a, p. 21). Dit is een gangbare praktijk, die ook door SIPRI wordt gehanteerd, hoewel dit instituut daarnaast ook cijfers geeft in constante prijzen (SIPRI, 2013).

Vaak wordt opgemerkt dat men voorzichtig moet zijn met vergelijkingen over lange termijn, omdat er geen rekening wordt gehouden met prijsstijgingen of -dalingen. Dit is minder een probleem in periodes van stabiele monetaire verhoudingen, zoals bv. in delen van de 19de eeuw toen de meeste Europese landen de goudstandaard hanteerden. In periodes van hoge monetaire instabiliteit, wanneer bepaalde landen sterk door inflatie en muntontwaarding worden getroffen, dient men echter bijzonder voorzichtig te zijn (COW, 2010a, p. 21).

Meer algemeen houdt een berekening in ponden/dollars van het lopende jaar geen rekening met de koopkracht en loonkost van de betrokken landen. SIPRI argumenteert dat wapensystemen hoofdzakelijk op de internationale markt worden verhandeld, waar in dollars wordt gerekend. Dit argument geldt zeker voor kleinere landen met een beperkte militaire industrie. De meeste grootmachten hebben echter een eigen wapenindustrie. Het argument geldt vandaag dan ook niet voor bijvoorbeeld Rusland met zijn eigen uitgebreide militaire industrie en export. China is tot vandaag wel gedeeltelijk afhankelijk van (vooral Russische) import, maar werkt volop aan het ontwikkelen van een eigen militaire industrie, waardoor die afhankelijkheid op termijn wellicht vermindert. In ieder geval leidt deze berekeningswijze tot een relatief lage schatting van de personeelskosten voor landen die omvangrijke legers op de been houden maar lage vergoedingen (gerekend in pond of dollar) uitbetalen. Dat geldt vandaag voor China, de staat met de grootste strijdmacht ter wereld. Hetzelfde kan gezegd worden van het enorme 19de-eeuwse tsaristische boerenleger.

1.3 Zeemacht versus landmacht

Er dient opgemerkt dat auteurs, die vooral aanleunen bij het hegemonische en cyclische denken, zeemacht belangrijker vinden dan landmacht. Daarom hanteren zij niet troepensterkte of militaire uitgaven in het algemeen als criterium, maar wel de uitgaven voor de

vloot én de omvang van de vloot of het aantal als strategisch beschouwde oorlogsschepen. De cijfers van Modelski & Thompson (1988) in hun kwantitatieve analyse van het wereldwijde leiderschap sinds het begin van de Europese moderne tijden zijn hier onze bron. Groot nadeel van hun telling van de vloot is echter dat zij zich beperken tot de meest moderne strategische oorlogsschepen, en niet werken met de volledige vlootomvang. Omwille van de grote technologische verschillen maken zij in hun vergelijking bovendien een onderscheid tussen de eerste en de tweede helft van de 19de eeuw. In het kader van hun sterke nadruk op technologische ontwikkelingen, is dit aanvaardbaar, maar veel minder als men een algemeen beeld van de omvang van de zeemacht wil hebben. Het maakt immers dat voor sommige jaren het aantal schepen waarop hun cijfers betrekking hebben zeer beperkt is. Bovendien wordt het op deze manier moeilijk de evolutie over de hele periode 1815-1914 uit te tekenen.

Zij geven echter ook cijfers voor de volledige vlootuitgaven. Dit is een interessanter gegeven omdat het uiteraard samenhangt met de omvang van de vloot, zijn paraatheid en het technologische niveau. Vergelijking en het schetsen van een evolutie is hier gemakkelijker en ze worden hier daarom wel gebruikt.

1.4 Militaire indicatoren en oorlog

Tot slot geldt bij alle militaire indicatoren een voorbehoud ten aanzien van oorlogsjaren. Ze zijn niet relevant als men de onderlinge militaire verhoudingen op langere termijn wil meten. Het zijn periodes waarin macht zowel wordt geconsumeerd als opgebouwd, ze leiden onvermijdelijk tot verhoging van de kosten, en meestal ook tot een stijging van het personeel, wapenuitrusting, enzovoort. Dit leidt, zeker wanneer men de oorlog verliest, niet per definitie tot opbouw van meer macht. Oorlogen leiden dan ook sowieso tot aanzienlijke fluctuaties in de twee meest gebruikte indicatoren, militaire uitgaven en personeel. Zeker wanneer sommige grootmachten wel in een oorlog betrokken zijn en andere niet, kan dit de verhoudingen scheeftrekken.

2 Economische indicatoren

2.1 Bruto binnenlands product

Het bruto binnenlands product (bbp) of vroeger het bruto nationaal product, wordt door economen gebruikt om de omvang van een economie te meten. In de politieke wetenschappen wordt deze indicator ook vaak gebruikt voor het meten van economische macht. Maar hij wordt ook gehanteerd als meetinstrument voor macht als dusdanig of zelfs als een indicator van, weliswaar latente, militaire macht (Mearsheimer, 2001; Organski, 1968; Organski & Kugler, 1981). Bij Organski moeten we bovendien herhalen dat het bruto nationaal product niet gezien wordt als een maatstaf voor de omvang van een economie maar eerder als een gecombineerde index van demografische omvang en economische ontwikkeling in een context van industrialisering.

2.2 bnp, bbp in US dollars en koopkrachtpariteit

Eén van de problemen met deze indicator zijn de evoluties die zich in economische kringen rond de juiste berekeningswijze van bnp of bbp hebben voorgedaan en die hun gevolgen hebben voor het bnp en bbp als meetinstrument voor macht. Om te beginnen spreken Organski (1968) en Organski en Kugler (1981) van het bruto nationaal product (bnp), dat een ruimer begrip is dan bbp. Het omvat immers ook de buitenlandse inkomsten van ingezetenen. Toch wordt er vandaag meer naar het bbp verwezen (zie bv. Wohlforth, 1999; Tammen et al, 2000; Mearsheimer, 2003; Brooks & Wohlforth, 2008).

Vervolgens is er de vraag of men machtsrelaties het best uitdrukt in bbp in Amerikaanse dollars, dan wel in koopkrachtpariteit ('power purchasing parity' of ppp). Deze laatste berekeningswijze heeft het voordeel dat ze prijsverschillen tussen de landen onderling wegwerkt.

De discussie is in zoverre belangrijk dat er in de recente decennia een aanzienlijk verschil bestond tussen het aandeel van bijvoorbeeld de Verenigde Staten en China naargelang men het bbp in Amerikaanse dollars of in internationale dollars (ppp) berekent. Men kan stellen dat het bbp-ppp het aandeel van opkomende economieën, waar het prijsniveau en de lonen lager liggen, hoger evalueert dan het bbp in Amerikaanse dollars. Een aantal politieke analisten verwerpen echter het bbp-ppp als meetinstrument van internationale macht. Zo ziet Wohlforth (2007, p. 46) het bbp-ppp eerder als een maatstaf van levensstandaard dan van de koopkracht van een land op de internationale markt (met andere woorden macht). Een meting in dollars is daarom meer aangewezen. Hij stelt dat de perceptie van China als een groeiende economische macht sterk beïnvloed werd door de introductie van ppp als maatstaf door de Wereldbank begin jaren 1990. Er kan hiertegen ingebracht worden dat ook de door de Wereldbank gehanteerde Geary-Khamis-dollar (internationale dollar) wel rekening houdt met de gemiddelde prijs van internationaal verhandelde goederen maar deze technische discussie zou ons hier te ver voeren (zie ter zake Deaton & Heston, 2009). Vermelden we overigens ook dat als we toekomstige tendensen willen aangeven, het belangrijk is in het oog te houden dat lagere prijzen op de internationale markt een exportvoordeel opleveren die als basis kan dienen voor de expansie van de economie. Brooks en Wohlforth (2008, p. 42) hebben echter wel gelijk als zij ervoor waarschuwen voorspellingen over bijvoorbeeld de economische groei van China zomaar op de bbp-ppp te baseren aangezien men ervan uit mag gaan dat naarmate de Chinese economie zich verder ontwikkelt, de prijzen er ook zullen stijgen. Bovendien blijft er het feit dat op korte termijn zaken als de kosten van VN-vredesmissies, internationale hulp, opbrengsten van internationale bedrijven, enzovoort, uiteraard afgerekend worden in dollars. Dit maakt dat een bbp in dollars op korte termijn beter de machtsrelaties weergeeft maar dat bbp-ppp wel een betere indicatie is van de economische ontwikkeling op langere termijn (Zakaria, 2008, p. 17), wat ons hier interesseert.

Overigens rekent ook Maddison in bbp-ppp, eveneens berekend volgens de Geary-Khamis methode. Wanneer men dus zijn gegevens gebruikt om historische polariteitsverhoudingen te vergelijken met hedendaagse verhoudingen, gebruikt men best ook bbp-ppp cijfers en geen cijfers in Amerikaanse dollar voor de hedendaagse gegevens. De facto worden de twee berekeningswijze soms door elkaar gebruikt (zie bv. Wohlforth, 1999; Brooks & Wohlforth, 2008).

De voorkeur van Brooks en Wohlforth voor het bbp in Amerikaanse dollar is overigens geen uitzondering. Het is samen met de militaire uitgaven (eveneens in dollars) voor de

meeste unipolaristen de geprefereerde indicator voor het meten van macht (Pape, 2009), wellicht niet toevallig ook diegene die het meest voordelig is voor de VS, en dus de unipolaire stelling het sterkst ondersteunt.

2.3 Historische gegevens over het bbp/bnp

Verder moeten we vaststellen dat de meeste politiekwetenschappelijke auteurs (bv. Wohlforth, 1999; Tammen et al., 2000; Finnemore, 2003; Brooks & Wohlforth, 2007) maar ook een historicus als Paul Kennedy (1987) voor hun historische cijfers terugvallen op twee auteurs. Dat zijn Bairoch (1976, 1982), die overigens spreekt in termen van bruto nationaal product, en vooral de opeenvolgende werken van Maddison (1993, 2003 en volgende). Dat omzeggens iedereen op dezelfde bronnen terugvalt, heeft uiteraard te maken met het feit dat er weinig of geen andere economische historici zijn die systematische cijfermatige overzichten hebben gemaakt van de economische verhoudingen sinds het begin van de 19de eeuw. Er is door deze twee wetenschappers baanbrekend werk geleverd. Maar dit neemt niet weg dat ook hier de voorzichtigheid dient te gelden die men algemeen bij de resultaten van historische studies dient in acht te nemen.

Om te beginnen blijven de gegevens fragmentair, zeker voor het begin van de 19de eeuw, ondanks de regelmatige updates die Maddison tot aan zijn dood in 2010 publiceerde. De cijfers van Bairoch (1976) voor het bnp in 1830 zijn zowat de vroegste beschikbare cijfers voor de 19de-eeuwse Europese grootmachten in hun toenmalige territoriale afbakening. Vervolgens geeft hij cijfers om de tien jaar. Maddison (1995 en volgende) concentreerde zich in eerste instantie op de lidstaten van de OESO. Deze organisatie publiceerde immers zijn onderzoek. Dit maakt dat de gegevens voor de OESO-lidstaten, en dan vooral voor de oudere leden, veel vollediger zijn dan voor de rest. Zo geeft hij tussen 1820 en 1870 geen enkel cijfer voor de voormalige Sovjet-Unie (ongeveer het tsaristische rijk) (Maddison, 2010). Men kan voor de 19de eeuw uiteraard niet om Rusland heen en dus is men voor deze periode volledig aangewezen op de tienjaarlijkse cijfers van Bairoch.

Politieke wetenschappers hebben bovendien nogal eens de neiging de gegevens van Maddison en Bairoch te gebruiken zonder er rekening mee te houden dat het hier om reconstructies gaat die met een specifiek doel zijn opgesteld en daarom niet zomaar voor eender welke analyse geschikt zijn. De 19de-eeuwse gegevens over het bnp of bbp zijn bijvoorbeeld vaak gereconstrueerd aan de hand van zulke diverse gegevens als de opbrengsten van specifieke landbouwproducten, fragmentaire industriële gegevens of het aantal postkantoren en verzonden brieven, die dan vervolgens worden geëxtrapoleerd.¹ Het spreekt voor zich dat hier meer omzichtigheid vereist is dan bij de hedendaagse door internationale organisaties opgestelde overzichten, al zijn er ook daar verschillen wat betreft betrouwbaarheid van de verzamelde gegevens naargelang het land. Wat de 19de eeuw betreft wijst Mann erop dat cijfers zoals deze van Bairoch een vertekend beeld geven. Het Britse overwicht in termen van bnp is wellicht minder groot dan gedacht omdat cijfers in

---

¹ Voor een bespreking over de wijze waarop deze cijfers worden opgesteld, zie o.m. Bairoch (1976) en Maddison (2003).

bnp staten bevoordelen waarin in veel goederen via de markt worden verhandeld en die daarom de meest accurate cijfers hebben (Giddens et al., 1989).

Bovendien hebben zowel Maddison als Bairoch de bedoeling om economische ontwikkeling te meten, niet macht. Maddison wil vergelijkingen maken over langere termijn. Zijn gegevens slaan dus niet op de toenmalige territoriale afbakening van de staten, wel op de huidige. Zo geeft Maddison een cijfer voor België voor het jaar 1820, terwijl het land op dat ogenblik deel uitmaakte van het Koninkrijk der Nederlanden. Maar Maddison is geïnteresseerd in de historische evolutie van het bbp van het huidige België en Nederland, en stelt zijn cijfers samen in functie van dat doel. Wil men het bbp van het Koninkrijk der Nederlanden kennen dan dient men het Belgische, Luxemburgse en Nederlandse cijfer samen te tellen. Dit zorgt onder meer voor problemen bij de bepaling van het bbp van Oostenrijk-Hongarije omdat enerzijds de cijfers voor een aantal deelgebieden, bijvoorbeeld Galicië (vandaag deel van Polen en Oekraïne) of Vojvodina (vandaag deel van Servië), niet worden gegeven en anderzijds het grondgebied van het Habsburgse Rijk doorheen de eeuw wisselt. Pogingen om op basis van deze cijfers, die op zich reeds reconstructies zijn, bijvoorbeeld het bbp van Oostenrijk-Hongarije te berekenen, zoals Wohlforth (1999) doet, leiden dan ook onvermijdelijk tot bijkomende fouten en moeten met grote terughoudendheid behandeld worden.

Een belangrijk probleem stelt zich in dit opzicht bij de cijfers voor Duitsland waar het onderscheid tussen het Pruisen van voor 1870 en het verenigde Duitsland volledig uit het zicht verdwijnt.¹ Tussen de verschillende versies van Maddison variëren de Duitse cijfers voor de 19de eeuw in functie van de vereniging van ... 1991. Zo verwijst zijn cijfer voor Duitsland in de editie van 1995 naar de territoriale afbakening van het West-Duitsland na 1945. In latere versies geeft hij cijfers voor de huidige afbakening van Duitsland. Geen van beide komen echter overeen met de territoriale afbakening van Pruisen van voor 1871 (inclusief gebieden als Silezië, Pozen en Oost-Pruisen die vandaag tot Polen of Rusland behoren) of met die van het Duitse Keizerrijk (inclusief Elzas-Lotharingen) na die datum. Voor de periode van vóór 1860 is het nauwelijks nog verantwoord deze gegevens voor Pruisen te hanteren omdat alles bij elkaar genomen de andere Duitse staten ook een bepaald gewicht hadden. Dat gold zeker ook voor het industriële bekken van Lotharingen, dat in 1871 overging van Frankrijk naar Duitsland.

Bairoch (1976, p. 281) van zijn kant, houdt wel rekening met deze laatste territoriale verschuiving, maar behandelt Duitsland vóór 1870 blijkbaar als één geheel. Hij vermeldt enkel dat hij voor het jaar 1870 de territoriale afbakening van vóór de Frans-Duitse oorlog gebruikt (dus met Elzas-Lotharingen bij Frankrijk), maar vermeldt niet of de cijfers op Duitsland dan wel op Pruisen slaan. Dat het hier heel het toenmalige Duitsland zonder Oostenrijk betreft, lijkt echter logisch.² Verder geeft hij zelf aan dat de schattingen voor Oostenrijk-Hongarije onbetrouwbaar zijn, reden waarom bijvoorbeeld Tammen et al.

---

¹ Hetzelfde geldt voor Piëmont-Sardinië en Italië maar hier is de weerslag minder belangrijk.

² Bairoch gaat, buiten een korte opmerking over de verschuiving na 1870, niet in op de kwestie van territoriale afbakening van voor 1913. Onze interpretatie van de Duitse cijfers lijkt echter ook deze van Kennedy (1987, p. 171) te zijn en wordt expliciet onderschreven door Finnemore (2003, p. 171). Bairochs behandeling van territoriale verschuivingen is overigens niet altijd consequent aangezien hij cijfers voor Noorwegen en Finland geeft, in de periodes voor de onafhankelijkheid van deze landen.

(2000, p. 198) ze niet opnemen in een aantal vergelijkingen. Bovendien geeft Bairoch geen cijfers voor het Ottomaanse Rijk, wel voor zijn opvolgstaten op de Balkan.

Als we bovendien de cijfers van Maddison en Bairoch vergelijken, dan komen we tot aanzienlijke verschillen. Uiteraard kan dit te maken hebben met het gebruik van verschillende basisgegevens en historische inschattingen. Mogelijk speelt ook een verschillende berekeningswijze een rol. Maddison (2010) rekt in constante prijzen van 1990 in internationale Geary-Khamis dollars. Bairoch rekt in prijzen van 1960 in Amerikaanse dollars, waarbij hij overigens stelt een correctie te hebben doorgevoerd om rekening te houden met prijsverschillen (Bairoch, 1976, p. 318). Verder berekent Maddison het bbp en Bairoch het bnp alhoewel het niet duidelijk is of dit veel verschil maakt voor historische gegevens. Dit brengt ons bij het laatste punt, namelijk dat het bij Maddison gaat over bbp berekend in koopkrachtpariteit. Een maatstaf die, zoals gezegd, door een aantal auteurs voor de hedendaagse internationale verhoudingen verworpen wordt, ten voordele van het bnp in Amerikaanse dollars.

Samengevat: de cijfers dienen met de nodige omzichtigheid te worden gebruikt. Het gebrek aan gegevens maakt ook dat de analyses vaak uitermate beperkt zijn. Zo starten sommigen pas vanaf 1870 (Wohlforth, 1999; Brooks en Wohlforth, 2008) of men sluit bijvoorbeeld Rusland van de vergelijking uit bij gebrek aan gegevens (Organski & Kugler, 1981; Tammen et al., 2000). Het eerste leidt tot een beperkt tijdsperspectief, het tweede tot een onevenwichtige analyse. Deze opmerkingen zijn niet nieuw, o.m. Moul formuleerde in een bespreking van de transitietheorie van Organski en Kugler (1981) al een vergelijkbare kritiek:

Organski en Kugler ... use unreliable estimates because they are there; they exclude Austria-Hungary from their examination of great power war during 1850-1914; begin that examination in 1850 rather than earlier; and measure the relative positions of states during the shortened period, using observations at ten and twenty year intervals rather than annual estimates of important components of industrial and military activities. (1989, p. 107)

Tammen et al. (2000, p. 48) maken het nog bonter wanneer zij stellen dat een transitie plaats had waarbij Groot-Brittannië Frankrijk voorbijstak in de decennia die aan het Congres van Wenen vooraf gingen. Deze competitie werd volgens hen gekenmerkt door een hele reeks grootmachtoorlogen over een periode van twintig jaar (de periode van de Franse revolutionaire en napoleontische oorlogen). Tegen 1815 was de Britse dominantie echter duidelijk gevestigd. Deze stelling wordt niet met cijfers van het bnp gestaafd, omdat ze niet beschikbaar zijn. In een voetnoot wordt hier melding van gemaakt, maar men stelt dat men ervan uit mag gaan dat die Brits-Franse transitie zou bewezen zijn, moesten de cijfers wel beschikbaar zijn (Tammen et al., 2000, p. 198). Dit is niet erg overtuigend, zeker niet voor een benadering die sterk focust op een zeer specifieke kwantitatieve omschrijving van wat men onder transitie verstaat (situaties waarin de contendere minstens 80 % van het bbp van de grootste macht hebben). Gegeven het feit dat vele historici stellen dat de effecten van de industriële revolutie zich maar echt lieten voelen in de periode

1830-1840 (Hobsbawm, 1977), is het al helemaal de vraag of er sprake was van een transitie in de twintig jaar na de Franse Revolutie (1789).¹

Al deze elementen maken dat wij uiteindelijk in onze polariteitsberekening voor de 19de eeuw meer nadruk leggen op de indicatoren van industrialisering dan op de omvang van de economie. Er zijn voor deze gegevens trouwens ook meer cijfers beschikbaar.

2.4 Indicatoren van industrialisering en technologische ontwikkeling

De kritieken op het hanteren van het bnp/bbp leidden ertoe dat men naar meer rechtstreekse metingen van het technologische niveau zoekt.

Het Correlates of War Project (COW, 2010) hanteert als maatstaf voor industriële ontwikkeling twee indicatoren: enerzijds de energieconsumptie en anderzijds de ijzer- en staalproductie. Ook Mearsheimer (2001) prefereert deze indicator tot 1960 boven het bbp om rijkdom van grootmachten te meten.

Het lijdt weinig of geen twijfel dat ze minstens voor een deel van de 19de eeuw relevante indicatoren zijn voor het technologische niveau van een samenleving (Hobsbawm, 1997, p. 55). Bovendien heeft men hier geen probleem met monetaire of prijsschommelingen die het beeld kunnen vertekenen en zijn er meer historische gegevens beschikbaar dan voor het bnp/bbp (die uiteindelijk maar achteraf werden samengesteld), wat vergelijkingen over langere periodes (van begin 19de eeuw tot heden) mogelijk maakt.

Critici van deze indicator hebben echter op dit laatste punt hun twijfels over de rol van ijzer- en staalproductie. Meer bepaald wijst men erop dat de staalsector sinds de jaren 1980 niet langer de sleutelsector van industriële ontwikkeling is (Wohlforth, 1999, p.13; Nye, 2002). Zij wijzen op het belang van nieuwe technologieën, zoals informatica, enzovoort.

Terwijl de kritiek zich hoofdzakelijk toespitst op het belang van de staalindustrie in de laatste veertig jaar, heeft men weinig oog voor de evoluties die op dat vlak in de 19de eeuw plaatshadden. Zo werd het begin van de 19de eeuw hoofdzakelijk gekenmerkt door de opgang van de textielindustrie (Hobsbawm, 1977, p. 53), niet door de ijzerproductie, die pas rond het midden van de eeuw zou doorbreken. Aan het einde van de eeuw kwamen andere sectoren (chemie, elektriciteit, enz.) op, al bleven ijzer- en staal ook toen de belangrijkste (Hobsbawm, 1994, p. 52). De opkomende mogendheid Duitsland stond niet alleen sterk in de oude maar ook in de nieuwe sectoren (Kennedy, 1980, p. 293-4; Black, 2008, p. 129). Ook in de 19de eeuw hadden dus sectoriële verschuivingen plaats.

Het Correlates of War Project houdt ondanks deze kritiek vast aan ijzer- en staalproductie als maatstaf van industriële ontwikkeling. Het argumenteert dat de afname van de staalproductie in hoogontwikkelde landen een algemene indicatie is van een overgang van zware industrie en duurzame consumptiegoederen naar informatisering en spitsotechnolo-

---

¹ Mearsheimer (2001, p. 67) wijst erop dat er weinig economische gegevens zijn voor de periode 1792-1815. Maar hij stelt dat men hier kan terugvallen op wat historici hierover schrijven en dat het bevolkingsaantal bovendien wel een indicatie kan geven. Zijn conclusies wijken af van die van Tammen et. al. Hij ziet Frankrijk als de grootste macht waartegen zich een coalitie vormt.

gie. Omdat het hier om een bredere tendens gaat, ziet men dan ook geen probleem (2010, p. 40-1). Het argument overtuigt niet helemaal, omdat het geen rekening houdt met opkomende economieën. Niet voor alle grootmachten of potentiële grootmachten gaat de ijzer- en staalproductie in dalende lijn. In een land als China is ze juist een sterke groeier. De vraag is dan in welke mate dit ook gepaard gaat met groei in andere sectoren zoals de informatica. In ieder geval lijkt industrialisering de mogelijkheid te geven om het niveau van de overlevingseconomie te overstijgen en dus macht (ook in de militaire zin) op te bouwen, zoals we hoger reeds vermeld hebben.

Wat er ook van zij, ook COW lijkt niet te ontkennen dat ijzer- en staalproductie een indicator van industrialisering is, niet van economische ontwikkeling in het algemeen. Hoe men in dit verband bijvoorbeeld evoluties in de landbouw maar vooral ook de dienstensector evalueert, is niet duidelijk. We verwijzen hier naar onze besprekingen van de polariteitsverhoudingen in de 19de eeuw.

Al bij al lijkt het er wel op dat zowel COW als Mearsheimer, die voor de 19de eeuw ook deze indicatoren gebruikt, eerder op zoek gaan naar de bredere economische basis van militaire macht. In dat geval is een index, die vooral industriële ontwikkeling meet, ook vandaag niet per definitie te verwerpen. Ook al treedt een deel van de grootwereldspelers op dit ogenblik het postindustriële tijdperk binnen, dat neemt niet weg dat landen als China of Brazilië, op basis van recente of beginnende industrialisering, rijkdom en macht kunnen creëren die hen niet alleen toelaat zich ook de nieuwe technologieën eigen te maken, maar waardoor hun gewicht in het wereldgebeuren in ieder geval ook toeneemt. Dat neemt niet weg dat een industriële index een zekere beperktheid heeft, en dit zowel in de 19de eeuw als nu wanneer het erover gaat macht in de economische relaties te meten, los van het militaire gegeven.

3 Machtsconcentratie en spreiding

Voor een bespreking van het onderscheid tussen polariteit en machtsconcentratie verwijzen we naar de status quaestionis over polariteitsdefinities. Bij onze eigen analyse van de polariteitsverhoudingen gebruiken we de concentratie-index die ontworpen werd door Ray en Singer (1973) en die varieert van 0 (volkomen gelijke spreiding) tot 1 (absolute concentratie). Onze eigen definitie van multipolariteit en bipolariteit met evenwichtige spreiding van de macht tussen de grootmachten veronderstelt dus dat de index dicht bij 0 ligt.

De index wordt samengesteld volgens de volgende formule:

$$CON_t = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{N_t} (S_{it})^2 - 1/N_t}{1 - 1/N_t}}$$

Waarbij C de concentratie in een bepaald jaar is; S_{it} het aandeel van grootmacht i in jaar t in de totale capaciteit van alle grootmachten; en N het aantal grootmachten in het betrokken jaar.

Onze analyse beperkt de berekening van de concentratie-index tot de verhoudingen tussen de grootmachten onderling, omdat dit in overeenstemming is met onze definitie van multi- en unipolariteit. Verder is het belangrijk in het achterhoofd te houden dat de concentratie-index niet alleen beïnvloed wordt door de gelijkheid of ongelijkheid van de machtsverdeling tussen de grootmachten maar ook door het aantal grootmachten. Dit betekent dat de concentratie zal afnemen naarmate nieuwe grootmachten toetreden tot het systeem (Mansfield, 1993). Het heeft ook voor gevolg dat de afbakening van het grootmachtsysteem (met andere woorden, de identificatie van de individuele grootmachten) een belangrijke invloed heeft op de resultaten.

Een alternatieve en eenvoudigere concentratie-index is simpelweg de som van de twee grootste machten, wat door Wayman (1984) wordt voorgesteld. Op zich zegt dit echter niet zoveel aangezien achter dit cijfer hoge onderlinge verschillen kunnen schuilgaan. Daarom lijkt ons de index van Ray en Singer meer aangewezen.

4 Samengestelde machtsindexen: de Correlaties of War-index

Naast de afzonderlijke indicatoren dient ook aandacht besteed te worden aan geïntegreerde indexen, die verscheidene elementen combineren tot één cijfer dat dan de relatieve macht van de staten weergeeft.

Zij pogen in feite een aantal nadelen van meetinstrumenten als bbp of militaire uitgaven te overwinnen door een aantal specifieke gegevens te combineren, wat dan tot een meer algemene machtsindicatie moet leiden, die zich niet beperkt tot de situatie in één machtsdomein (Kadera & Sorokin, 2004, p. 260). Dit soort samengestelde indexen gaat impliciet uit van een blokconcept van macht waarbij men van oordeel is dat macht op verschillende domeinen kan gecombineerd worden. Het is een benadering die wij hier niet gebruiken, maar een kritische analyse van samengestelde indexen toont aan hoe de problemen in verband met de weging van verschillende onderdelen van macht zich concreet voordoen.

In de loop der jaren werden diverse van dit type indexen ontwikkeld en we gaan ze hier niet allemaal bespreken. We verwijzen hiervoor naar Moul (1989) en Tellis et al. (2000). Men kan echter zonder overdrijving stellen dat de index die al in het begin van de jaren 1970 werd ontwikkeld door Singer en Small (COW, 2010b)¹, en later verder opgevolgd werd in het kader van het Correlates of War Project (COW) in wetenschappelijke publicaties, de langste traditie en de grootste verspreiding heeft (Kadera & Sorokin, 2004, p. 211; Volgy et al., 2011, p. 5). Veel van onze gegevens zijn van het COW-project afkomstig.

---

¹ Officiële benaming is 'Composite Index of National Capabilities' (CINC) maar in de literatuur wordt hij doorgaans aangeduid als COW-index, naar het Correlates of War Project.

Eén reden waarom de COW-index zo wijd verspreid is in de wetenschappelijke literatuur, is ongetwijfeld het feit dat het niet alleen om een indexformule gaat maar ook om een databank die sinds omzeggens veertig jaar regelmatig wordt bijgewerkt en verfijnd en waarin zich alle basisgegevens bevinden voor het berekenen van de index. Deze beslaan op dit ogenblik de periode van 1816 tot 2007, en dat per jaar. Dit is alvast één van de praktische voordelen die de index voor historische vergelijkingen tot een uniek instrument maakt en wellicht meer dan zijn intrinsieke kwaliteiten bijdraagt tot zijn wijde verspreiding.

Bij de samenstelling van de index ging men ervan uit dat de materiële capaciteit van staten wordt bepaald door een combinatie van demografische, industriële en militaire elementen. Deze drie gegevens worden vervolgens geoperationaliseerd via telkens twee kwantitatieve indicatoren. Dat zijn de volgende:

- Voor de demografische component: totale bevolkingsomvang en totale stedelijke bevolking.
- Voor de industriële component: energieconsumptie en ijzer- en staalproductie.
- Voor de militaire component: militaire uitgaven en omvang van het militair personeel (COW, 2010a, p. 6).

Voor elk van deze zes indicatoren wordt per staat het aandeel berekend van het totaal van alle staten samen (waarbij het totaal gelijk is aan 1). De eigenlijke index wordt dan verkregen door van deze zes gegevens het gemiddelde te berekenen. Ter illustratie Rusland heeft in 1860 een index van 0,089 (of simpeler gezegd 8,9 %) Groot-Brittannië een van 0,28 (28 %) en België één van 0,028 (2,8 %).

De berekening gebeurt op basis van het machtsaandeel van alle staten, en niet alleen van de grootmachten. We verwijzen naar de discussie over de relatie systeemafbakening en polariteit. Wie zijn polariteitsanalyse louter beperkt tot de relaties tussen de grootmachten onderling zal dus de hele oefening moeten overdoen, en niet het hele interstatelijke systeem maar enkel het grootmachtsysteem als basis voor de berekening van de onderlinge verhoudingen op elk van de indicatoren moeten gebruiken. Dat is bijvoorbeeld het geval bij Wohlforth (1999) en Brooks en Wohlforth (2008). Het resultaat kan uiteraard aanzienlijk verschillen van wat men verkrijgt als men de verhoudingen in het totale interstatelijke systeem in rekening brengt. De identificatie van wie grootmacht is, wordt dan vanzelfsprekend uiterst relevant.

Dat is trouwens ook het geval voor wie, in navolging van COW, de berekeningen maakt op basis van het totale interstatelijke systeem, zoals wij hier doen. Wie al dan niet als lid van het statensysteem wordt beschouwd is hier belangrijk. Zo wordt de COW-index vaak gebruikt om de stellingen van de transitietheorie te toetsen. Critici hebben er op gewezen dat de samenstelling van het interstatelijk systeem en/of het grootmachtsysteem ook gevolgen kan hebben voor de vraag of er al dan niet sprake is van een transitie of op welk tijdstip deze transitie plaats heeft (Gleditsch & Ward 1999; Kadera & Sorokin, 2004).

Een tweede element dat men bij deze index voor ogen moet houden, is dat hij verzamelt om, in een breder historisch verband, de relatie tussen materiële capaciteit en oorlog te onderzoeken. Strikt genomen is het dan ook geen index die macht in de internationale betrekkingen in het algemeen zou meten. Hij wordt dan ook best in relatie tot militaire verhoudingen geëvalueerd. Wel dient opgemerkt dat nogal wat auteurs de onderliggende indicatoren van de index (bv. ijzer- en staalproductie of energieconsumptie) gebruiken. Dat is bijvoorbeeld het geval voor Mearsheimer (2001). Wij doen het in deze studie ook. Het Correlates of War Project (2010a) pleit voor terughoudendheid op dit vlak, omdat de gegevens verzameld zijn voor het samenstellen van de index en vaak naargelang van plaats en tijd verschillen in accuraatheid. In ieder geval is grote terughoudendheid noodzakelijk, en naarmate men verder teruggaat in de tijd zijn de gegevens wellicht minder accuraat.

Voor Moul (1989) is de grote kritiek op de COW-index dat hij juist geen goede weergave is van de militaire macht van de staten, maar macht te algemeen meet. Hij stelt dat meer bepaald bevolking en stedelijke bevolking elementen zijn die enkel een indicator zijn van het potentieel op lange termijn van bepaalde staten, maar niets bijdragen tot de feitelijk militaire macht van een staat op een bepaald moment. Voor hem zijn de combinatie industriële capaciteit en militaire macht belangrijk voor het winnen van oorlog. Hij laat daarom in zijn eigen index, gebaseerd op deze van COW, de cijfers betreffende bevolking en stedelijke bevolking weg. Overigens stopt hij ook in 1939 omdat het nucleaire element volgens hem elke vergelijking met vroegere periodes onzinnig maakt (Moul, 1989). We stellen in ieder geval vast dat de COW-index al sinds 1996 niet langer de Verenigde Staten maar wel China als de machtigste staat ter wereld aanduidt, terwijl India op de derde plaats staat. Dit is uiteraard in tegenspraak met zowel de economische als de militaire realiteit. Het is duidelijk dat voor deze landen de enorme bevolking, die bovendien meer en meer verstedelijkt, hier te zwaar doorweegt.

Dit brengt ons bij het probleem waar elke samengestelde index onvermijdelijk mee wordt geconfronteerd: namelijk, wat is de weging tussen de verschillende onderliggende indicatoren? Hier raken we aan de essentie van het probleem van converteerbaarheid van macht over verschillende domeinen. COW geeft hier geen antwoord op en neemt gewoon het gemiddelde, waardoor alle elementen even zwaar wegen.¹ In navolging van Moul kunnen we dit beschouwen als een weloverwogen bekentenis dat men het eigenlijk niet weet: ‘*a studied confession of ignorance*’ (1989, p. 113.). Moul ziet hierin niet echt een probleem, in de zin dat de kwestie van de relatie tussen economische en militaire factoren in ieder geval onoplosbaar is. Ingewikkelde berekeningen, waarbij men aan factoren allerhande een weging toekent, leiden voor hem enkel tot een verhoogd risico op bijkomende fouten. Het is daarom beter ze achterwege te laten (Moul, 1989).

---

¹ Hieraan gelieerd dient opgemerkt dat indien één van de zes indicatoren ontbreekt, het gemiddelde van de overige vijf wordt genomen. Dit maakt de wijze waarop men aan het resultaat komt zeer ondoorzichtig.

